ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1972

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

9(С2)
І-90

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

1—6—4
М—72—375

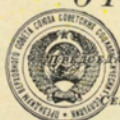

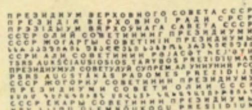

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик

за активное участие в партизанском движении, мужество и стойкость, проявленные трудящимися Черниговской области в борьбе с немецко-фашистскими захватчиками в период Великой Отечественной войны, и за успехи, достигнутые в развитии народного хозяйства, Указом от 13 июня 1967 года наградил Черниговскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР

МОСКВА, КРЕМЛЬ. 19 июня 1967 г.

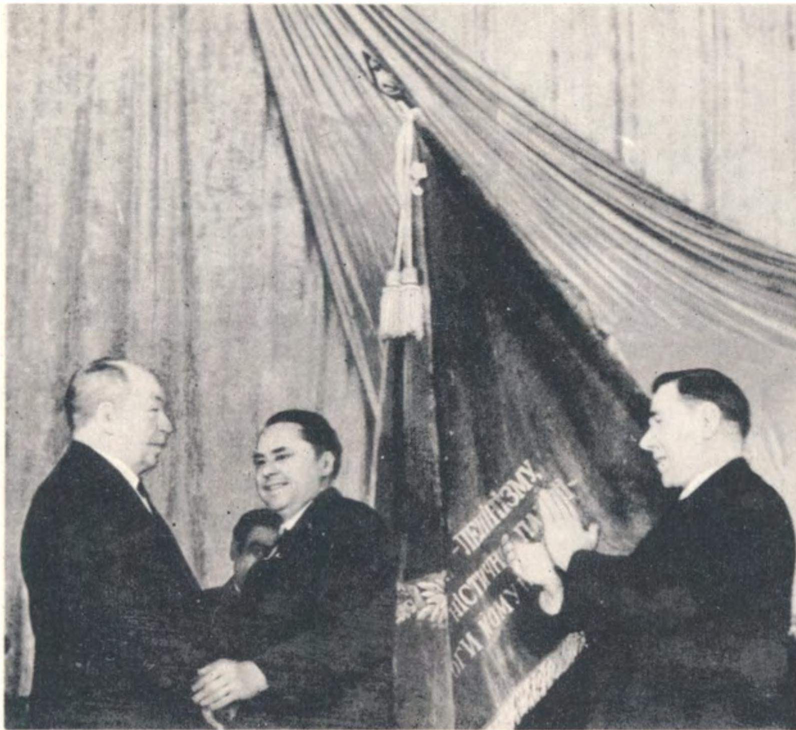

Урочисте засідання обкому КП України і обласної Ради депутатів трудящих.
Заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР, Голова Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченко вручає орден Леніна Чернігівській області.
1967 р.

Мітинг, присвячений нагородженню Чернігівської області орденом Леніна.
Чернігів, 1967 р.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Багатовікову історію має Чернігівщина. Славне героїчне її минуле, величне і прекрасне — сучасне.

Понад 40 тис. років тому почала заселятися чернігівська земля. Численні археологічні пам'ятки крізь завісу часу розповідають нам про людське життя в епохи палеоліту, мезоліту, неоліту і міді-бронзи. На початку нашої ери тут жили східнослов'янські племена. Чернігово-Сіверська земля входила до складу Київської Русі — спільної колиски братніх народів — російського, українського, білоруського, які склалися пізніше.

На початку XVI ст. Чернігово-Сіверські землі ввійшли до складу Росії. Це ще більше поріднило населення з російським народом — братом і другом українського народу у боротьбі проти соціально-економічного й національно-релігійного гніту та іноземних поневолювачів. Чернігівці брали активну участь у визвольній війні українського народу проти польсько-шляхетських загарбників. Вони схвально зустріли рішення Переяславської Ради про возз'єднання України з Росією. Активну підтримку серед населення знайшли селянські війни під проводом Степана Разіна та Омеляна Пугачова.

На Чернігівщині зійшлися стежки багатьох славних синів нашої Батьківщини. У різні часи тут жили і творили Т. Г. Шевченко, М. В. Гоголь, М. І. Глінка, М. М. Коцюбинський та ін., бували О. С. Пушкін, Л. М. Толстой, О. М. Горький. Видатним революціонером-народником і вченим був уродженець м. Коропа М. І. Кибальчич.

Вже в 90-х роках XIX ст. передові робітники і прогресивна інтелігенція Чернігівщини знайомилися з творами К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна. В 1894 році в підпільній друкарні в с. Комарівці Борзнянського повіту була перевидана праця В. І. Леніна «Що таке ,,друзі народу'' і як вони воюють проти соціал-демократів?». Наприкінці XIX століття — початку XX століття в містах почали виникати соціал-демократичні організації. У їх зміцненні виключну роль відіграла ленінська газета «Искра». Під час першої російської революції більшовики очолили виступи робітників і селян проти самодержавства і капіталістичного гніту. За розмахом селянських повстань Чернігівська губернія в 1905—1907 рр. займала одне з перших місць в Росії. У горнилі революційної боротьби гартувалася інтернаціональна

єдність трудящих усіх національностей. На Чернігівщині починали революційну діяльність Ю. Д. Мельников, М. І. Подвойський, В. О. Антонов-Овсієнко і Ю. М. Коцюбинський.

Коли Велика Жовтнева соціалістична революція перемогла в центрі, її тріумфальний хід охопив усю Україну, у т. ч. і Чернігівщину. Робітники і трудящі селяни під керівництвом більшовиків розгромили війська контрреволюційної Центральної ради і встановили Радянську владу. У цьому їм неоціненну допомогу подали червоногвардійські загони російських робітників.

У роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни Чернігівщина була місцем жорстоких боїв. На півночі губернії, у так званій «нейтральній зоні», формувалися перші українські радянські дивізії і полки, які повели переможний наступ проти австро-німецьких та петлюрівських військ. Звідси починали свій бойовий шлях герої громадянської війни М. О. Щорс, В. М. Примаков, М. Г. Кропив'янський, Т. В. Черняк.

Завдяки втіленню в життя ленінської політики Комуністичної партії, дружбі і взаємодопомозі радянських народів трудящі Чернігівської губернії в 1921—1925 рр. відбудували народне господарство. Вони брали активну участь у об'єднавчому русі радянських республік за утворення Союзу РСР на ленінських принципах добровільності й рівноправності. «Утворення СРСР за своєю політичною значимістю і соціально-економічними наслідками займає видатне місце в історії Радянської держави. Ця історична подія — переконлива перемога ідей пролетарського інтернаціоналізму, плодотворний результат здійснення ленінської національної політики Комуністичної партії. Утворення Радянського Союзу стало одним з вирішальних факторів, що забезпечили сприятливі умови для перебудови суспільства на соціалістичних засадах, піднесення економіки і культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій багатонаціональної держави трудящих»[1].

На Чернігівщині, як і по всій Радянській країні, великі зміни сталися за роки соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства. Були споруджені нові і реконструйовані на базі нової техніки старі підприємства. Зміцніли радгоспи і колгоспи. Великих успіхів досягнуто в розвитку освіти, науки, культури.

У перші дні Великої Вітчизняної війни десятки тисяч чернігівців пішли на фронт і вступили до народного ополчення. Залита кров'ю, але нескорена чернігівська земля була партизанським краєм. У партизанському русі і підпільній боротьбі брали участь понад 50 тис. чоловік. На боротьбу з ворогом населення надихали підпільні партійні і комсомольські організації, очолювані Чернігівським обкомом КП(б)У. За мужність і героїзм, виявлені на фронті і в тилу ворога у боях з фашистами, понад 150 чернігівців удостоєні звання Героя Радянського Союзу, десятки тисяч — нагороджені орденами й медалями СРСР. Безстрашний льотчик В. В. Сенько і секретар Чернігівського і Волинського підпільних обкомів КП(б)У мужній партизанський командир О. Ф. Федоров удостоєні двічі звання Героя Радянського Союзу.

У післявоєнний час Чернігівщина перетворилася на область з високорозвинутими промисловістю, сільським господарством, наукою і культурою. За активну участь у партизанському русі, мужність і стійкість, виявлені трудящими Чернігівщини в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни, і за успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства, Президія Верховної Ради СРСР 13 червня 1967 року нагородила Чернігівську область орденом Леніна.

Зараз трудящі міст і сіл Чернігівщини — однієї з областей тричі орденоносної Радянської України, натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП

---

[1] Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 р. К., 1972, стор. 4.

України, успішно працюють над виконанням завдань дев'ятого п'ятирічного плану. Робітники, колгоспники, інтелігенція своєю самовідданою працею зміцнюють економічну могутність і обороноздатність нашої Батьківщини — Союзу РСР.

Том «Чернігівська область» — справжній народний літопис героїчного минулого і великих діянь сучасності. Том виходить у рік знаменного ювілею — 50-річчя утворення Союзу РСР. У написанні 46 історичних нарисів і 460 довідок про населені пункти — центри селищних і сільських Рад депутатів трудящих брали участь не лише їх безпосередні автори — викладачі, учителі, журналісти, краєзнавці, співробітники архівів і музеїв, а й тисячі їх помічників — старі комуністи, працівники партійних, радянських, профспілкових, комсомольських органів, робітники, колгоспники, інтелігенція, яких об'єднували міські і районні редакційні комісії. Нариси і довідки обговорювалися на зборах представників громадськості у містах, селищах і селах.

Методологічною основою тому «Чернігівська область» є праці основоположників марксизму-ленінізму, матеріали з'їздів і конференцій КПРС і КП України, пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. Для написання нарисів і довідок широко використана джерельна база — документи партійних і державних архівів, поточних архівів партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, періодична преса, статистично-економічні видання, археологічні матеріали, спогади, твори художньої літератури, усна народна творчість. Історія міст і сіл Чернігівщини висвітлюється стосовно до адміністративного поділу, що існував у той чи інший період.

У томі опубліковано фотографії з фондів партійних і державних архівів, музеїв, редакцій газет і журналів та одержані від окремих громадян. В кінці тому вміщено іменний та географічний покажчики.

Керівництво підготовкою тому до видання здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу в роботі над томом подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування і видання книги «Чернігівська область» здійснено редакцією «Історії міст і сіл УРСР» Головної редакції УРЕ АН УРСР.

Редакційна колегія і авторський колектив тому висловлюють глибоку подяку всім науковим установам, навчальним закладам, організаціям та особам, які подали допомогу в написанні історії міст і сіл Чернігівської області.

Книга «Чернігівська область», що є частиною створюваної за постановою ЦК КП України на громадських засадах 26-томної «Історії міст і сіл УРСР», стане добрим посібником для вчителів, пропагандистів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією, сприятиме справі комуністичного виховання трудящих.

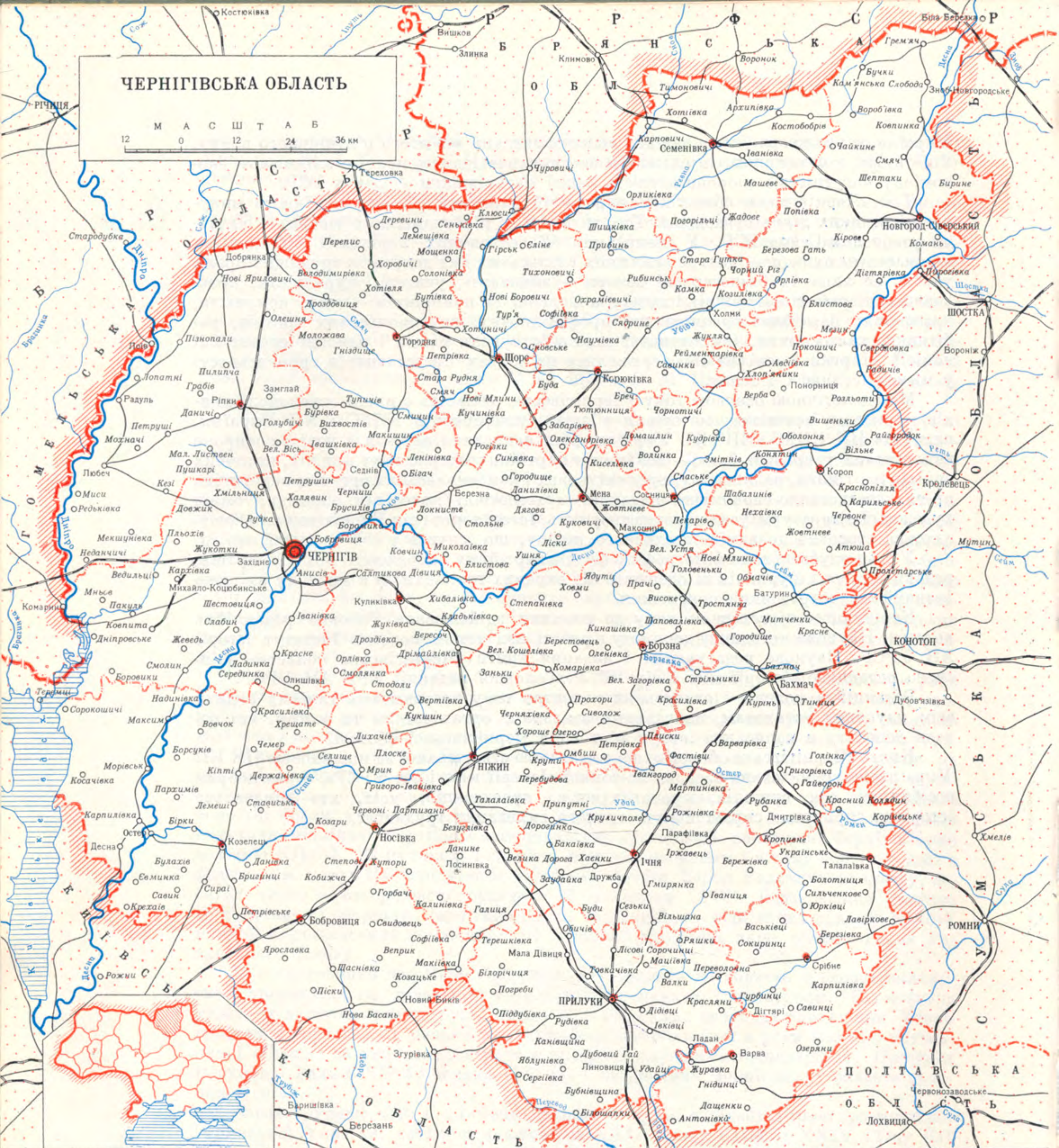

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

ЧЕРНІГІВ	Міста з населенням 100 000–300 000 чол.	Остер	Міста з населенням до 10 000 чол.
НІЖИН	Міста з населенням 30 000–100 000 чол.	Сосниця	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Бахмач	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.	*Сновське*	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центр області
- Центри районів
- Інші населені пункти

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ернігівська область розташована на півночі Української РСР, на лівобережжі середньої течії Дніпра, в басейні Десни. Площа 31,9 тис. кв. км. На заході й північному заході межує з Гомельською областю БРСР, на півночі — Брянською областю РРФСР, на сході — Сумською, на півдні — Полтавською, на південному заході — Київською областями УРСР. Біля села Сеньківки Городнянського району проходить кордон між РРФСР, БРСР і УРСР. Населення — 1547,3 тис. чоловік, у т. ч. міського — 552,8 тис., сільського — 994,5 тис. Основну частину жителів становлять українці (93,8 проц.). Густота населення — 48,5 чоловіка на кв. км[1].

Чернігівська область утворена 15 жовтня 1932 року[2]. Зараз у її складі: 3 міста обласного підпорядкування (Чернігів, Ніжин, Прилуки), 22 сільські райони, 12 міст районного підпорядкування, 31 селище міського типу, 1569 сіл — всього 1615 населених пунктів. Вони підпорядковані 15 міським, 27 селищним, 460 сільським Радам депутатів трудящих. Найдавнішим населеним пунктом є смт Любеч (вперше згадується в літопису під 882 р.), наймолодшим — смт Дружба Ічнянської міськради (1963 р.).

Територія області розташована переважно в межах Придніпровської низовини. Тут є значні поклади нафти. Торфовища займають площу понад 200 тис. гектарів. Майже на 160 км вздовж правого берега Десни простяглися поклади крейди. У різних місцях здавна добувають фосфорити, вапно, каолін, мергелі, кам'яну сіль тощо.

Клімат — помірно-континентальний. Площа водного дзеркала річок, озер і ставків — 300 тис. га[3]. Річки належать до басейну Дніпра, що протікає вздовж західної межі Чернігівської області (136 км). З північного сходу на південний захід територію області перетинає Десна. По берегах річок значні площі займають заплавні луки.

---

[1] Народне господарство Української РСР в 1970 році. Статистичний щорічник. К., 1971, стор. 9.

[2] Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду УРСР, 1932, № 28, стор. 5.

[3] В. Д. Симоненко. Чернігівська область. Географічний нарис. К., 1958, стор. 18—20.

Грунти різноманітні: у північній частині області (на Поліссі) переважають дерново-підзолисті, а в південній (лісостеповій) — чорноземи. Чорноземи становлять всього 10 проц. площі. Поширені також сірі, опідзолені та торфово-болотні грунти. Рослинність належить до двох фізико-географічних зон України — Полісся і Лісостепу. Межа між ними проходить по лінії Глухів — Ніжин — Київ. Ліси займають 640,6 тис. га. Є ряд парків з природними або штучними зеленими насадженнями, де відтворені найцікавіші з художнього боку природні краєвиди (Качанівка, Сокоринці, Тростянець). З тварин поширені лосі, дикі кабани, лисиці, зайці, козулі, бобри, єноти, куниці, білки тощо; з птахів — тетереви, качки, кулики, лелеки, шпаки, дятли, горлиці тощо; у водоймах — щука, лящ, окунь, судак, лин, карась та інша риба.

Всього сільськогосподарських угідь 2163,9 тис. га, у т. ч. орної землі — 1564 тис. га, сіножатей і пасовищ — 565,7 тис. га[1]. Грунтово-кліматичні умови сприятливі для розвитку землеробства й тваринництва. Вирощують пшеницю, жито, гречку, кукурудзу, цукрові буряки, льон-довгунець, коноплі. На Чернігівщині — майже п'ята частина картопляного поля республіки. Далеко відомі ніжинські огірки й крутянська цибуля. Розвинуто садівництво і ягідництво. Область вважається батьківщиною сучасного рамкового бджільництва. У радгоспах і колгоспах тваринництво м'ясо-молочного напряму. По-господарському використовуючи природні ресурси, трудящі області своєю самовідданою працею примножують багатства Радянської країни.

Територія Чернігівщини була заселена ще наприкінці раннього палеоліту. Про це свідчать знайдені в селах Чулатів і Араповичі Новгород-Сіверського району предмети з кременю, виготовлені первісними мисливцями. В пізньому палеоліті (40—13 тис. років тому) людина починає переходити до осілості. На території сучасних Варвинського, Коропського, Менського, Новгород-Сіверського і Щорського районів виявлено близько 20 поселень цієї доби. Біля Новгорода-Сіверського знайдено унікальні вироби з кременю дуже великих розмірів, що дістали назву гігантолітів. Великий інтерес становлять також залишки трьох чумоподібних жител на поселенні поблизу с. Пушкарів.

Однією з найвизначніших пам'яток світового значення є повністю розкопане поселення в селі Мезин Коропського району. Крім п'яти жител; подібних до пушкарівських, тут знайдено чимало оригінальних високохудожніх виробів з бивня мамонта (скульптурні фігурки, браслети тощо). Вони прикрашені різьбленим орнаментом (в тому числі найдавнішим у світі меандром), що вражає своєю досконалістю й витонченістю. Значний науковий інтерес становить також геометричний орнамент, виконаний червоною охрою на кістках мамонта.

Біля сіл Смяча, Кудлаївки і Чулатова Новгород-Сіверського району виявлено поселення доби мезоліту (13—8 тис. років тому). В той час людина вже користувалася луком і стрілами з крем'яними наконечниками.

У добу неоліту (V—III тис. до н. е.) починається перехід до землеробства й скотарства. Проте на території Чернігівщини, як і раніше, переважало мисливство й рибальство. Мисливсько-рибальські племена розташовувались досить густо по берегах річок Десни, Сейму і Снові. Таких поселень зараз відомо понад 100. У північно-східній частині Чернігівщини жили племена, які поширювались також у Волго-Окському басейні та північних районах Східної Європи. Південно-західну частину чернігівських земель населяли племена, які жили на середній Наддніпрянщині.

Мізинська стоянка. Фотокопія макета.

[1] Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 194.

З неолітичних пам'яток Чернігівщини найбільш вивченими є поселення в селі Анисові й біля села Пустинки Чернігівського району.

За доби міді (III тис. до н. е.) з правобережного Придніпров'я в південно-західну частину Чернігівщини починають проникати землеробські племена трипільської культури. Їх поселення виявлені в Козелецькому районі біля м. Остра, сіл Виповзова, Євминки та Лутави[1]. В добу бронзи (III—I тис. до н. е.) басейни рік Десни та Сейму заселяли кілька племінних груп. Одна з них, найбільш рання, була поширена також в середньому та верхньому Подніпров'ї, друга — головним чином на Лівобережжі та в степовій частині України. Територія Чернігівщини в той час була заселена також землеробсько-скотарськими протослов'янськими племенами, які залишили археологічні пам'ятки комарівсько-тшинецької культури, що поширювалась в основному в північній частині правобережного Придніпров'я[2]. На поселеннях біля Сосниці, сіл Долинського Сосницького району і Пустинки Чернігівського району досліджено житла з вогнищами, а біля сіл Анисова Чернігівського, Вовчка Козелецького і Радуля Ріпкинського районів — залишки бронзоливарного виробництва.

Кургани та поселення скіфських часів (VII—III ст. до н. е.), які належали землеробсько-скотарським племенам, досліджені в південній частині, а також у басейні річок Борзенки та Десни, біля м. Борзни, смт Сосниці, села Долинського Сосницького району. Північно-східна частина в цей час була заселена скотарсько-землеробськими племенами, поширеними в VI—III ст. до н. е., також на території сучасної Сумської області та на Курському посейм'ї. Одне з городищ цих племен, що вперше було досліджено біля села Юхнового Новгород-Сіверського району, дало назву археологічній культурі — юхнівська. Подібні городища відомі також і в Коропському районі. У південно-західній частині області, біля м. Остра та села Пустинки Чернігівського району, виявлено поселення третьої групи племен, що були поширені головним чином в північній частині середнього та у верхньому Придніпров'ї.

Слов'янські племена, що у II ст. до н. е.— V ст. н. е. селилися головним чином у північній частині, за своєю культурою були близькі до зарубинецької. Їх поселення відомі біля смт Любеча Ріпкинського району та села Шестовиці Чернігівського району. Південну частину Чернігівщини по річках Остру, Удаю, Недрі в II—VI ст. н. е. населяли слов'янські племена черняхівської культури. Їхні поселення та могильники виявлено біля смт Линовиці, Малої Дівиці Прилуцького, сіл Журавки Варвинського, Веприка Бобровицького районів. На могильнику в с. Гурбинцях Срібнянського району розкопано кілька поховань[3]. У VII—IX ст. Чернігівщина була заселена слов'янським племінним об'єднанням сіверян.

Розвиток землеробства, ремесла й торгівлі сприяв зміцненню заможної верхівки і утворенню феодального класу. В руках феодалів зосереджувалися значні багатства. Про те, що процес нагромадження багатств розпочався ще в перших століттях н. е., свідчать скарби римських монет (II—III ст. н. е.), знайдені в селищі Сосниці, селах Киріївці Сосницького, Стольному Менського, Припутні Ічнянського районів, а також скарби ювелірних прикрас IV—VI ст., виявлені в Ніжині та Борзні.

В кінці VIII — на початку IX ст. феодальні виробничі відносини у східних слов'ян стали пануючими; створилися два антагоністичні класи — клас великих землевласників — феодалів (князі, бояри) і клас феодально залежних селян. У IX ст. утворилася велика і могутня давньоруська держава Київська Русь —

---

[1] Археологія. XI. К., 1957, стор. 70—86; Короткі звідомлення за археологічні досліди 1925 року. К., 1926, стор. 62—63.

[2] Археологія Української РСР, т. 1. Первісна археологія. К., 1971, стор. 344—345.

[3] В. А. Ильинская. Скифы днепровского лесостепного Левобережья. К., 1968, стор. 6—7; Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 70. М., 1959, стор. 18—19; вып. 82. 1960, стор. 62—63; вып. 116. 1964, стор. 10—12.

ОСНОВНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ
на ТЕРИТОРІЇ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
Гремʼяч
Тимоновичі
Карповичі
Острів
Семенівка
Костобобрів
Пушкарі
Смяч
Мамекине
Форостовичі
Ларинівка
Новгород-Сіверський
Чулатів
Шишківка
Стахорщина
Юхнове
Горбове
Дробишів
Кудлаївка
Мезин
Рибинськ
Клюси
Гірськ
Андріївка
Нові Боровичі
Городня
Старі Боровичі
Петрівка
Лизунова Рудня
Щорс
Корюківка
Буда
Савинки
Радуль
Ріпки
Великий Листвен
Лашуки
Ховедіївка
Ляшківці
Кудрівка
Розльоти
Коробки
Малий Листвен
Седнів
Киріївка
Змітнів
Оболоння
Короп
Любеч
Кукарі
Мена
Спаське
Миси
Табаївка
Березна
Волосківці
Сосниця
Шабалинів
Рогощі
Брусилів
Гориця
Стольне
Дягова
Феськівка
Новий Білоус
Бобровиця
Сейм
Неданчичі
Новчин
Максаки
Долинське
Чернігів
Блистова
Гришівка
Обмачів
Пирогівка
Батурин
Пустинки
Гущин
Салтикова Дівиця
Шестовиця
Куликівка
Борзна
Коростень
Бахмач
Переходівка
Сиволож
Моровськ
Ніжин
Плоске
Іванґород
Біловежі Перші
Гайворон
Остер
Красний Колядин
Виповзів
Лутава
Остер
Козелець
Козари
Носівка
Дорогинка
Удай
Липове
Талалаївка
Євминка
Лосинівка
Ічня
Горбачі
Монастирище
Вікторівка
Іваниця
Бобровиця
Клеці
Ярославка
Мала Дівиця
Срібне
Старий Биків
Новий Биків
Миколаївка
Прилуки
Переволочна
Гурбинці
Іванківці
Варва
Линовиця
Журавка
Маківка
Дніпро
Десна
Снов
Київське море
Поселення доби палеоліту
Поселення доби мезоліту
Поселення доби неоліту
Поселення трипільської культури
Поселення доби бронзи
Кургани з похованнями доби бронзи
Поселення 8-3 ст. до н е.
Городище юхнівської культури
Могильник скіфських часів
Кургани з похованнями скіфських часів 7-2 ст. до н. е.
Слов'янське поселення 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.
Скарби римських монет
Слов'янське поселення черняхівської культури 2-6 ст.
Могильник черняхівської культури
Поселення сіверян 8-9 ст.
Скарби ювелірних виробів 4-8 ст
Поселення часів Київської Русі
Кургани часів Київської Русі
Городища часів Київської Русі
Літописні міста давньоруських часів
Скарби гривень часів Київської Русі

колиска трьох братніх народів — російського, українського, білоруського. До складу Київської Русі входила і Чернігово-Сіверська земля.

Феодальна знать селилася в укріплених замках та великих містах-фортецях. Деякі з цих міст існують і досі: Любеч, Чернігів (уперше згадується в літопису під 907 р.), Прилук (зараз Прилуки, 1092 р.), Новгород-Сіверський (1096 р.), Остер (1098 р.), Уненеж (зараз Ніжин, 1147 р.), Серебряной (зараз Срібне, 1174 р.) та інші.

Князі Чернігово-Сіверської землі спочатку підтримували владу великого київського князя. Щоб зміцнити владу, київський князь Володимир Святославич усував місцевих князів, у т. ч. і на Чернігово-Сіверській землі, і заміняв їх своїми намісниками — посадниками. Він запровадив на Русі християнство. 992 року була заснована Чернігівська єпархія.

Після смерті Володимира посилюється прагнення феодалів Чернігово-Сіверської землі відособитись від київського князя. Цьому сприяла боротьба між синами Володимира: київським князем Ярославом Мудрим і чернігівським — Мстиславом. 1024 року Мстислав, що прийшов з дружиною з Тмутаракані, підтриманий чернігівськими феодалами, у битві під Лиственом здобув перемогу над Ярославом Мудрим і оволодів усім лівобережжям Дніпра з Черніговом та Переяславом. Він об'єднав під своєю владою Чернігово-Сіверську землю і Тмутаракань. Утворилося велике, незалежне від Києва, князівство з центром у Чернігові. 1036 року Ярославу Мудрому вдалося повернути ці землі під свою владу.

Швидко зростало феодальне землеволодіння. До вотчин входило багато сіл, великі масиви земель, тисячі голів худоби тощо. Феодальне господарство базувалось на експлуатації залежного населення, найчисленнішу групу якого становили смерди. У містах розвивалися ремесла: залізообробне, ювелірне, гончарне тощо.

В економічному житті Чернігівщини значну роль відігравала торгівля. По Дніпру проходив торговий шлях з Балтійського моря у Чорне («З варяг у греки»). Одним з важливіших пунктів на ньому був Любеч. По Волзько-Донському водному шляху Чернігово-Сіверщина мала вихід на Схід. З Чернігово-Сіверщини по Десні на продаж до Новгорода везли хліб; звідти надходили західноєвропейські товари. Розвиток торгівлі зумовив появу на чернігово-сіверських землях власної грошової одиниці — чернігівської гривни, яка мала форму плоску або півкруглу з розплюснутими конусами[1].

Чернігово-сіверські князі, як і раніше, прагнули вийти з-під влади київського князя. Після смерті Ярослава в 1054 р. чернігово-сіверським князем став його син Святослав. Про розширення зв'язків Чернігова з Новгородом у цей час свідчив той факт, що в 1069 р. в Новгороді стає князем син Святослава — Гліб.

Великої шкоди Чернігівщині завдавали напади половців. 1068 року дружина чернігівського князя розгромила біля Сновська дванадцятитисячний загін ворога.

В 1073 році Святослав стає київським князем. Після його смерті 1076 року великокнязівський стіл переходить до брата Святослава — Всеволода, син якого Володимир (Мономах) після впертої боротьби з нащадками Святослава в 1078 р. стає чернігівським князем. У 1094 р. він поступається Черніговом Олегу Святославичу, що прийшов сюди з Тмутаракані з половецькими полчищами. Вони пограбували й сплюндрували чернігівську землю. За це Олег був прозваний Гореславичем.

1097 року на Любецькому з'їзді, що узаконив спадкові права князів, Чернігово-Сіверська земля була визнана за Святославичами. Їх князювання тривало понад сто років. У 1098 р. з Чернігово-Сіверського князівства виділилось Новгород-Сіверське, а 1127 р.— Муромо-Рязанське. Але й після цього Чернігівське князівство лишалося одним з найбільших і наймогутніших на Русі.

Київська Русь створила багату й самобутню культуру. На чернігово-сіверських землях, як і по всій Київській Русі, розвивалися писемність, література, усна

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР. К., 1957, стор. 439.

народна творчість, архітектура, прикладне мистецтво, живопис. Серед найдавніших пам'яток писемності того часу добре відомі «Изборники» 1073 і 1076 рр. чернігівського князя Святослава. Зокрема, «Изборник» 1076 року містить цікаві повчання про користь читання книг. Першим твором жанру подорожей було «Хождение» чернігівського ігумена Данила в Палестину у 1106—1107 рр. Подаючи відомості географічного й економічного характеру про різні країни, він писав, що весь час почував себе руською людиною, патріотом Руської землі. До нас дійшов також твір «Слово о князьях» (1175 р.) Його автор докоряє князів, зокрема чернігівських, за їх міжусобиці, під час яких вони кликали половців на Руську землю. З Чернігово-Сіверщиною тісно пов'язаний геніальний твір давньоруської літератури другої половини XII ст. «Слово о полку Ігоревім», присвячений походові у 1185 році новгород-сіверського князя Ігоря Святославича з дружиною на половців. «Слово» пройняте ідеєю єдності всієї Руської землі[1]. На Чернігівщині поширювались билини про могутніх богатирів-дружинників — Іллю Муромця, Добриню Нікітича, Альошу Поповича та ін. В одній з них розповідається, що Ілля Муромець звільнив Чернігів від ворога[2].

В Київській Русі розвивались ремесло й прикладне мистецтво. Вироби ковалів, зброярів, ювелірів, ткачів та інших майстрів відзначались високою якістю і художнім смаком. Справжнім шедевром староруського мистецтва є срібні багатоорнаментовані оправи рогів тура (X ст.), знайдені під час розкопок кургану Чорної Могили в Чернігові. Високохудожньою пам'яткою є також знайдена в Чернігові срібна чаша XII ст.[3]. На Чернігово-Сіверській землі склалася власна архітектурна школа. До цього часу збереглись і охороняються державою такі унікальні пам'ятки архітектури, як Спасо-Преображенський (XI ст.), Борисоглібський і Успенський (XII ст.) собори, Іллінська (XII ст.) церква у Чернігові, Юр'єва божниця (XII ст.) в Острі. Визначною пам'яткою кінця XII — початку XIII ст. є П'ятницька церква. Високого рівня досяг фресковий живопис, фрагменти якого збереглися в Спасо-Преображенському, Борисоглібському, Успенському соборах у Чернігові.

Розвиток Чернігово-Сіверщини, як і інших руських земель, на довгий час був затриманий спустошливою монголо-татарською навалою. В жовтні 1239 р. орди кочівників захопили і зруйнували Чернігів. Одночасно вони спустошили південну й північно-східну частини Чернігово-Сіверщини[4]. Менших руйнувань зазнала лише її північна частина. Сюди в ліси й збиралося, укриваючись від татар, населення Придніпров'я. В першій половині XIV ст. на місці знищених міст і сіл відроджувались поселення[5].

Під час монголо-татарської навали процес феодального дроблення чернігово-сіверських земель на удільні князівства ще більш посилився. В XIII—XIV ст., крім раніше названих Чернігівського і Новгород-Сіверського, існували також Брянське, Курське, Трубчевське, Глухівське, Путивльське, Рильське, Липовецьке удільні князівства. Щодо Чернігова, то він втратив значення політичного центру. 1263 року резиденцією чернігівських

Юр'єва божниця — пам'ятка архітектури XII століття. Місто Остер. 1970 р.

[1] Хрестоматія давньої української літератури. К., 1967, стор. 84—97.
[2] Былины. М., 1954, стор. 24—25.
[3] Історія українського мистецтва в 6 томах, т. 1. К., 1966, стор. 368.
[4] Полное собрание русских летописей, т. 10. М., 1965, стор. 114.
[5] В. В. Каргалов. Монголо-татарское нашествие на Русь. М., 1966, стор. 75—76.

Деталь срібної чаші з Чернігова. XII століття (ліворуч).

Різний орнамент на порталі Борисоглібського собору XII століття. Чернігів, 1971 р.

князів став Брянськ. На новому місці вони продовжували іменувати себе «великими князями чернігівськими»[1].

Удільні князівства перебували у васальній залежності від Золотої орди. Становище населення стало незрівняно більш тяжким, на плечі народних мас ліг подвійний гніт — татарських загарбників і місцевих феодалів. Треба було утримувати князя і його двір, одночасно сплачувати податки татарам. Понад сто років перебувала Чернігово-Сіверщина під монголо-татарським ігом.

У 50-х роках XIV ст. Чернігово-Сіверські землі були захоплені Литовським князівством, яке на той час стало великою феодальною державою.

Протягом другої половини XIV—XV ст. Чернігово-Сіверські землі лишалися на становищі удільних князівств. Їх очолювали місцеві князі, сплачуючи великому князеві литовському данину. У XV ст. феодали почали переводити селян з натуральних повинностей на грошові, що більш погіршило їх становище. Великого лиха жителям міст і сіл завдавали також напади кримських татар.

У 1500 році князі, що володіли Черніговом, Новгородом-Сіверським, Стародубом, Любечем та іншими містами «со многими волостями», перейшли на бік Москви. Тоді ж почалася війна Російської держави з Литвою, яка закінчилась у 1503 році укладенням перемир'я. Чернігово-Сіверські землі ввійшли до складу Російської держави, крім невеликої придніпровської смуги біля Остра, яка лишилася за Литвою.

Польська шляхта й литовські феодали не залишали надії повернути Чернігово-Сіверщину під свою владу. Російські війська разом з місцевим населенням не раз відбивали їх напади. В 1618 році Польща, скориставшись тимчасовим ослабленням Росії попередніми війнами, захопила за Деулінським перемир'ям Смоленщину й Чернігово-Сіверщину. Польський уряд вживав заходів, щоб закріпити їх за собою. На Чернігово-Сіверщину переселялися поляки. Містам Чернігову й Стародубу у 1623 році, а Ніжину 1625 року надавалось магдебурзьке право, за яким встановлювалось самоврядування. В 1635 році було створено Чернігівське воєводство. До його складу входили Чернігів, Новгород-Сіверський, Конотоп, Путивль та інші міста. Ніжин, Остер і Батурин було віднесено до Київського воєводства[2].

Польські загарбники здійснювали жорстоку політику колонізації й насильства. Шляхта прибирала до рук місця в самоврядуванні міст Чернігова, Ніжина, Стародуба, позбавляла міщан і селян землі, перетворюючи їх на посполитих. Магнати Потоцькі, Вишневецькі, Калиновські, Осолінські, Киселі та інші захопили великі земельні володіння з містами, містечками й селами. Українцям заборонялося користуватися рідною мовою, виконувати православні обряди, їх змушували прийняти католицьку віру.

---

[1] Р. В. Зотов. О черниговских князьях по Любечскому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. СПб., 1892, стор. 157.

[2] Чернігів і північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. К., 1928, стор. 297—304.

Населення Чернігівщини продовжувало боротися проти іноземного гноблення. Воно брало участь у селянській війні під проводом І. Болотникова, селянсько-козацьких повстаннях під проводом П. Павлюка, Д. Гуні (1637 р.) і Я. Острянина (1638 р.). Польські війська жорстоко карали повсталих[1]. Шукаючи порятунку, багато козаків, селян, міщан переселялося на землі Росії. У 1638 році путивльський воєвода повідомляв російський уряд про прибуття до міста «пашенных людей» з Батурина і селян Густинського монастиря з-під Прилук[2].

У 1648 році розпочалася визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетських загарбників. Полум'я народного повстання розгорілося і на Чернігово-Сіверщині. Селянсько-козацькі загони тут очолив один з сподвижників Богдана Хмельницького, чернігівський полковник Мартин Небаба. В повстанських загонах налічувалось до 30 тисяч чоловік. На допомогу повсталим Богдан Хмельницький надіслав козаків під командуванням генерального осавула Радка. В червні 1648 року вся Чернігово-Сіверщина була визволена від польських гнобителів[3].

За адміністративно-територіальним поділом, введеним Богданом Хмельницьким, були утворені Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький і Стародубський полки. Кожен з полків складався з сотень. Остерська, Козелецька, Бобровицька, Носівська та інші сотні входили до складу Київського полку.

Коли після Зборівського договору (1649 р.) на Чернігово-Сіверщину почала повертатися польська шляхта, населення знову взялося до зброї. У березні 1650 року російський посол у Варшаві Г. Пушкін повідомляв царя, що біля Чернігова, Стародуба й Почепа повстали міщани і багатьох панів своїх перебили. В липні сталося повстання в районі Ніжина й Остра. Шляхта змушена була тікати[4].

За наказом Богдана Хмельницького для захисту українських земель на кордоні з Білорусією були розміщені Чернігівський і Ніжинський полки на чолі з М. Небабою. Полки налічували до 15 тисяч козаків. У червні 1651 року біля Ріпок відбулися бої козаків з 20-тисячним литовським військом Радзівілла. Сили однак були нерівними, і козаки зазнали поразки. Смертю хоробрих загинув М. Небаба[5]. Литовські війська рушили далі на Чернігів, але захопити його не змогли.

Згідно з Білоцерківською угодою (1651 р.) на Лівобережну Україну знову поверталися польські війська. Це також викликало хвилю повстань. Щоб не лишатись під владою шляхти, частина населення переселилася до Росії. 23 березня 1652 року дві тисячі міщанських, козацьких і селянських сімей з Чернігова, Ніжина, Батурина, Борзни, Сосниці та інших місць на чолі з чернігівським полковником І. Дзиковським і кількома сотниками прийшли в Путивль і попросили притулку[6]. Російський уряд дозволив їм оселитися на річці Тихій Сосні, де вони заснували місто Острогозьк. Проте основна маса населення Чернігівщини лишалася на місці і продовжувала боротьбу проти польської шляхти.

Виконуючи волю українського народу, Переяславська рада 8 січня 1654 року прийняла історичне рішення про возз'єднання України з Росією. Протягом січня—лютого 1654 року населення Чернігово-Сіверщини скрізь урочисто й радісно зустрічало російських послів і охоче складало присягу на вірність союзу з Росією[7].

Шляхетська Польща не хотіла примиритись з втратою України. Між Росією і Польщею почалась війна. У травні 1654 року разом з російськими військами до Білорусії вступили Ніжинський, Чернігівський полки на чолі з полковником

---

[1] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 226.

[2] Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в 3 томах, т. 1. М., 1953, стор. 209, 228.

[3] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 3. СПб., 1861, стор. 233.

[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 340.

[5] Освободительная война 1648—1654 гг. и воссоединение Украины с Россией. К., 1954, стор. 204.

[6] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 207.

[7] Там же, стор. 472—487.

Іваном Золотаренком. Вони брали участь у визволенні від польсько-шляхетських загарбників Гомеля, Речиці, Мінська, Вільна та інших міст.

Чернігівський і Ніжинський полки боролися проти зрадника І. Виговського і його прибічників, що намагалися знову встановити на Україні владу шляхетської Польщі і відновити феодально-кріпосницький гніт. Українські і російські війська в січні 1661 року під Ніжином і Черніговом розгромили польсько-шляхетські війська і татарські орди. В січні—лютому 1664 року в жорстоких боях під Глуховом і Новгородом-Сіверським вони знову завдали нищівної поразки польським військам. Російській армії і козакам всіляко допомагало місцеве населення[1]. В цей час під Новгородом-Сіверським від рук польської шляхти загинув найближчий соратник Богдана Хмельницького — Іван Богун[2].

Поглиблення класових суперечностей і незадоволення Андрусівською угодою привели в січні 1668 року до повстання народних мас проти козацької старшини і царських воєвод. Повстанці захопили Новгород-Сіверський, Сосницю, Батурин, Стародуб, Глухів, Прилуки. Лише в Чернігові, Ніжині й Острі місцевим гарнізонам вдалося витримати багатомісячну облогу до підходу російських військ[3]. Завдяки боротьбі народних мас воєводська влада на Лівобережній Україні була обмежена.

В другій половині XVII ст. на чернігово-сіверських землях, вже визволених від польсько-шляхетського гніту, помітно розвивалися сільське господарство, ремесла, торгівля, зростали міста. Переважна більшість населення займалася землеробством і скотарством. Основною системою землеробства було трипілля. Вирощували жито, пшеницю, гречку, овес, просо. Розвивалося садівництво, бджільництво, рибальство. Були поширеними борошномельний і гуральницький промисли.

Російські царі й українські гетьмани щедро роздавали землі вельможам, козацькій старшині, монастирям. Великі земельні масиви одержали від царя О. Меншиков, П. Шафиров та інші. Не забували про себе й гетьмани. В Ніжинському полку Мазепі належало 3585 дворів, а Скоропадському — 4340, у Прилуцькому відповідно 297 і 779, у Чернігівському — 1244 і 306, у Стародубському — 8626 і 8385[4]. Серед великих землевласників-монастирів одне з перших місць належало Благовіщенському[5].

В маєтках поміщиків, монастирів і козацької старшини засновувалися рудні, гути й буди. На руднях з болотної руди виготовляли залізо, на гутах з піску й вапна — скло, на будах з деревини — поташ. Чернігівщина була одним з місць найбільшого зосередження рудень на Україні[6]. На руднях, гутах, будах працювали феодально залежні селяни, а також наймані робітники.

Зростання великого землеволодіння було нерозривно пов'язане з дальшим гнобленням селян. Вони виконували панщину, сплачували численні збори натурою і грішми на користь маєтку, старшинської адміністрації, духовенства тощо. Зазнаючи знущань, селяни скаржилися на панів. У 1715 році селяни с. Домашлина Менської сотні подали скаргу на свого пана, в якій зазначалося: «Тепер Полуницький бере з двору по 16 шагів і по три четверика вівса. І так робить, що хоче... Працюємо ми тижнів по шість, сім без відпочинку... Землі наші власні також самоправно відбирає»[7].

---

[1] Центральний державний архів давніх актів СРСР (далі ЦДАДА СРСР), ф. 229, оп. 41 (дод.), ст. 4, ч. 2, арк. 344—364, 403—405.

[2] Історія Української РСР, т. 1, стор. 251.

[3] С. М. Соловьев. История России с древнейших времен, кн. 6 (т. 11—12). М., 1961, стор. 371.

[4] В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — поч. XVIII ст. К., 1959, стор. 127.

[5] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 3. Чернигов, 1873, стор. 13—15, 22.

[6] О. М. Пономарьов. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. Львів, 1971, стор. 7.

[7] Записки Черниговского губернского статистического комитета, кн. 1. Чернигов, 1866, стор. 50.

Після возз'єднання України з Росією міста переставали бути необмеженою власністю феодалів. Чернігів, Ніжин, Новгород-Сіверський, Конотоп, Глухів, Козелець, Березна, Батурин дістали магдебурзьке право, яке надавало їм самоврядування. В містах розвивалися ремесла й торгівля. Ремісники об'єднувалися в цехи. Так, наприклад, у Ніжині існували теслярський, шевський, кравецький, ковальський, гончарський, слюсарний та інші цехи.

В кінці XVII — на початку XVIII ст. економічні зв'язки чернігівських земель з Росією значно розширилися. Вони все більше включалися до всеросійського ринку. Після визвольної війни до Ніжина, Борзни, Прилук, Сосниці, Мени, Чернігова, Новгорода-Сіверського приїздили севські торгові люди, в Борзні, Варві бували торгові люди з Рильська.

Населення постійно виступало разом з російським народом проти іноземних загарбників. Це з новою силою виявилось у боротьбі проти шведських інтервентів на початку XVIII ст. Коли стало відомо про ворожу навалу і про те, що гетьман Мазепа зрадив український народ, жителі Новгорода-Сіверського, Прилук, Ічні, Срібного та інших міст і сіл надсилали Петру I чолобитні, в яких заявляли про свою готовність стати на захист рідної землі. Селяни подавали допомогу російським і українським військам продовольством, фуражем, транспортом. У листопаді 1708 року селяни села Голінки знищили шведський загін. Того ж місяця ворожий загін було також розгромлено біля Новгорода-Сіверського.

Восени 1708 року шведські війська повели наступ спочатку на Стародуб, а потім — на Новгород-Сіверський. Через ці міста пролягали шляхи з Росії на Україну, тут зосереджувалися великі запаси продовольства, фуражу й боєприпасів. Російські і українські козацькі війська, в числі яких були Чернігівський, Ніжинський та Стародубський полки, відстояли Стародуб і Новгород-Сіверський[1]. Не здійснив ворог і наміру щодо Батурина. Взяття його російськими військами 2 листопада 1708 року позбавило шведів можливості поповнити свої резерви продовольством і боєприпасами. Російським військам у боях за Батурин допомагали козаки Прилуцького полку[2]. 27 червня 1709 року під час Полтавської битви шведські війська були розгромлені. Проти шведів активно діяли козаки Чернігівського полку[3].

Основну роль у господарському житті у XVIII ст., як і раніше, відігравали землеробство й тваринництво. У другій половині XVIII ст. поряд з старими культурами почали садити картоплю. Промислом ставало городництво. З 1763 року населення міста Ніжина, а згодом і сіл Бобрика, Липового Рогу почало сіяти огірки сорту, створеного шляхом народної селекції. Жителі сіл Крутів, Хорошого Озера, Печей, Омбиша, Прохорів та інших спеціалізувалися на вирощуванні нового сорту цибулі[4]. Ніжинські огірки й крутянська цибуля і досі відомі своїми високими смаковими якостями.

У XVIII столітті на Чернігівщині тисячами десятин землі володіли магнати Кочубеї, Скоропадські, Румянцеви, Долгорукови, Мусіни-Пушкіни та інші. Великими власниками були також монастирі. Всього у володінні монастирів на Чернігівщині було 19040 ревізьких душ.

Феодальна й монастирська власність на землю становила основу експлуатації залежних селян. У 1782 році «піддані» й «підсусідки» складали майже дві третини, а козаки третину до всього населення Чернігівщини[5]. «Піддані» й «підсусідки» не мали своєї землі і користувалися землею поміщиків. За це вони відбували панщину, яка доходила вже до 4—5 днів щотижня. У 1783 році на Лівобережній Україні

---

[1] В. Е. Шутой. Борьба народных масс против нашествия Карла XII. М., 1958, стор. 263.
[2] Н. Маркевич. История Малороссии, т. 2. М., 1842, стор. 474.
[3] А. Козаченко. Полтавська битва. К., 1949, стор. 22.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7. Малороссия. СПб., 1903, стор. 157.
[5] Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі ЦДІА УРСР у Києві), ф. 51, оп. 1, спр. 361, арк. 134.

кріпацтво було оформлено юридично. У1785 році козацька старшина, згідно з «Жалуваною грамотою дворянству», була зрівняна з російським дворянством.

Селяни не мирилися з усе зростаючим гнобленням. Частина їх тікала в південні степи. Коли в 1773—1774 рр. в Росії відбувалася селянська війна під проводом Омеляна Пугачова, в його військах були селяни-втікачі з Чернігівщини. В 1783 році діяли повстанські загони, очолювані С. Гаркушею. Повстанці підпалювали маєтки, вбивали панів. У 1784 році Гаркуша був схоплений і засуджений чернігівською палатою карного суду на довічну каторгу[1].

У XVIII ст. феодально-кріпосницькі відносини на Україні, як і в Росії, досягли свого вищого розвитку. Водночас починається розклад феодально-кріпосницької системи, в її надрах розвиваються нові, капіталістичні відносини.

У другій половині XVIII століття на Чернігівщині налічувалось близько 100 рудень. На кожній із них працювало в середньому по 12—13 чол. Вони випускали від 25 до 35 тис. пудів залізних виробів на рік[2]. Однак рудні не переросли у металургійні заводи. На початку XIX ст. вони майже повсюди припинили існування.

Про зародження в надрах феодального суспільства капіталістичних відносин свідчили початкові форми мануфактури. В 1726 році в м. Почепі та с. Шептаках біля Новгорода-Сіверського відкрилися полотняні мануфактури. Їх продукція йшла на задоволення потреб військового відомства. У 1737 році стала до ладу суконна мануфактура у с. Ряшках, на якій працювало до 700 робітних людей. Вона випускала понад 30 тисяч аршин сукна у рік[3]. Сукно виробляли також в Батурині і Нових Млинах. На багатьох мануфактурах працювали наймані робітники.

Відбувався дальший розвиток ремесел. Найпоширенішими цехами були кравецький, кушнірський, шевський, ковальський, ткацький, бондарський, гончарний, різницький, шаповальський, перепечайський (випікання хліба). У 80-х роках на території Чернігівського і Новгород-Сіверського намісництв налічувалося тільки майстрів 7 спеціальностей 2,8 тисячі. Значна частина жителів в зв'язку з малоземеллям і низькими врожаями займалася промислами. Провідне місце належало деревообробному промислу. Певного поширення набрав і гончарний промисел.

Через Чернігівщину здавна проходили важливі торгові шляхи, що з'єднували Центральну Росію з Південною Україною: Москва—Орел—Глухів—Ніжин—Київ—Таврійська губернія; Петербург—Могильов—Чернігів—Лубни—Катеринослав. По цих шляхах купці привозили товари на ярмарки, яких у 80-х роках щороку на Чернігівщині влаштовували до 232. Одним з великих торгових центрів був Ніжин. На його багатолюдні ярмарки московські купці привозили різний посуд, папір, сургуч, цукор, каву, китайські товари; купці з міст Болохова, Бєлова і Курська — червону і чорну юхту, з Тули — залізо й залізні вироби. Продавали на ніжинських ярмарках також товари з Кенігсберга, Лейпціга, Венеції, з Польщі, Молдавії, Угорщини. Крім ярмарків влаштовувалися базари. У 80-х роках в Новгород-Сіверському й Чернігівському намісництвах відбулося 5305 базарів[4].

Поряд з посиленням феодально-кріпосницького гніту царський уряд проводив політику ліквідації автономії України. В 1764 році він скасував гетьманство, а в 1781 році — адміністративно-полковий устрій. 1782 року були засновані Чернігівське і Новгород-Сіверське намісництва. У їх складі налічувалося 22 повіти. Козелецький і Остерський увійшли до складу Київського намісництва[5].

---

[1] І. О. Гуржій. Семен Гаркуша. К., 1962, стор. 116.

[2] П. К. Федоренко. Рудни Левобережной Украины в XVII—XVIII вв. М., 1960, стор. 3.

[3] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание. К., 1851, стор. 502.

[4] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 р.). К., 1962, стор. 85, 95, 116.

[5] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии в 2 томах, т. 1. Чернигов, 1898, стор. 27—28.

У 1796 році було проведено нові зміни в адміністративному устрої — створено Малоросійську губернію з центром в м. Чернігові в складі 20 повітів. 1802 року Малоросійську губернію перетворили на Малоросійське генерал-губернаторство, яке поділялося на губернії — Чернігівську і Полтавську. Територія Чернігівської губернії становила понад 46 тис. кв. верст з населенням 1260 тис. чоловік. Вона поділялася на 15 повітів[1]. Прилуцький повіт, а також Талалаївська волость Роменського повіту і Гнідинцівська волость (до неї входила с. Варва) Лохвицького повіту відійшли до Полтавської губернії[2].

Населення брало активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. З початком війни у всіх повітах формувалося кінне й піше ополчення. У кінні полки вступали козаки; піше ополчення складалося в основному з селян. Багато хто йшов на війну добровільно. У губернії було сформовано 6 кінних козачих і 8 ополченських полків. До ополчення вступило 25 783 ратники. На утримання їх населення зібрало 2233 тис. крб.[3]. Чернігівське ополчення було найбільшим на Україні. З губернії для діючої армії надходило продовольство.

Козаки й ополченці пліч-о-пліч з російськими солдатами хоробро билися з ворогом. Чернігівський полк особливо відзначився в Бородінській битві. Мужність воїнів не раз відзначали у своїх наказах головнокомандуючий російською армією М. І. Кутузов і його сподвижники[4]. Проти іноземних загарбників боролися й партизани. Навіки в пам'яті народній залишились бойові діла чотиритисячного партизанського загону, очолюваного селянином села Нефедівки Новгород-Сіверського повіту Єрмолаєм Четвертаком[5].

За даними 1846 року в губернії було 586,3 тис. поміщицьких селян, 204,6 тис. державних селян і 419,7 тис. козаків[6]. Основними власниками земель були поміщики. Так, у Чернігівській губернії 1859 року з 4802 тис. десятин всіх земель 2166 тис. десятин належало поміщикам, понад 457 тис. десятин — козакам, понад 336 тис. десятин було закріплено за державними селянами. Поміщицька земля поділялась на власне поміщицьку і селянські наділи.

Свою ріллю поміщики розширювали за рахунок селянських наділів. У 1857 році число дворових у губернії становило 53,6 тис. осіб, або на 35,2 тис. більше, ніж 1847 року[7]. Повсюдно безземельних селян переводили в дворові або на «місячину». Кріпаки були зовсім безправними. Поміщики самовільно визначали розміри панщини, чинили над селянами суд і розправу. Поміщиця Шкляревичева (Ніжинський повіт) у своєму маєтку запровадила щоденну панщину. Її відробляли усі — починаючи від малих дітей і кінчаючи престарілими людьми. Поміщик с. Вихвостова Городнянського повіту Карвольський-Гриневський виміняв собі за собак кухаря й покоївку. Поміщиця Дорошенкова (Остерський повіт) продавала малолітніх дітей, позбавляючи їх батьків. В 1826 році поміщик с. Карпівки Городнянського повіту Євреїнов наказав закувати в конюшні на залізний ланцюг за шию кріпака З. Устименка, заборонивши давати йому їжу. На десятий день кріпак втратив свідомість. «Провина» Устименка полягала в тому, що він, рятуючи від голодної смерті своїх дітей, шукав заробітки у інших місцях. Поміщик Гореславський

[1] Полный свод законов Российской империи, т. 27. СПб., 1830, стор. 20162; А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 1, стор. 76, 77.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 33. Полтавская губерния. СПб., 1862, стор. 133, 199.

[3] Чернігівський обласний державний архів (далі Чернігівський облдержархів,), ф. 128, оп. 1, спр. 1208, арк. 5—7.

[4] Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. Збірник документів. К., 1948, стор. 118, 123, 124, 125.

[5] Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі ЦДВІА СРСР), ф. 105, оп. 208, спр. 27, арк. 193, 194.

[6] Военно-статистическое обозрение Российской империи, т. 12, ч. 2. СПб., 1851, стор. 69, 70.

[7] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи у сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 70.

в 1850 році до смерті закатував кріпака Трохима Уточку лише за те, що той не зняв перед ним шапку.

Не кращим було становище державних селян і козаків. Більшість з них користувалася мізерними наділами і тому ледве животіла. У 1851 у Ніжинському повіті на ревізьку душу припадало до десятини землі, в Козелецькому, Борзнянському й Остерському повітах — до $1^1/_4$ десятини, у Чернігівському повіті — 1,5 десятини. Це змушувало державних селян брати землю в оренду в поміщиків за відробіток. До того ж, царський уряд душив державних селян і козаків непосильними податками. В 1828 році заборгованість державних селян і козаків Чернігівської губернії становила понад 4 млн. крб. Відомий статистик М. Домонтович писав, що державні селяни «майже такі ж бідні, як і селяни поміщицькі. Земельний наділ їх дуже незначний. Між ними трапляються такі, що зовсім не мають не тільки землі, а навіть своєї хати. Таких бездомних жебраків у 1839 році налічувалось до 15 тис. чоловік. Більша частина малоземельних і бездомних припадає на долю козаків»[1].

У відповідь на кріпосницький гніт селяни піднімалися на боротьбу. В березні 1839 року кріпаки сіл Володькової Дівиці (зараз с. Червоні Партизани), Даніна, Шатури Ніжинського повіту відмовилися підкорятися графові Уварову. В 1850 році селяни с. Держанівки Козелецького повіту, а в 1855 році селяни села Деревини Городнянського повіту виступили проти поміщиків. З усіма, хто протестував проти поміщицького свавілля, власті розправилися військовою силою[2].

Пристосовуючись до умов зростаючого товарного землеробства, поміщики змінювали структуру посівних площ, зокрема технічних культур. Значного розвитку на півдні і півночі губернії досягло тютюнництво. Першим пунктом, де почали сіяти цю культуру, була Мена. У північних повітах губернії багато вирощували конопель. З них, як і раніше, робили прядиво, а з насіння — конопляну олію. В 40-х—50-х роках XIX ст., з розвитком цукрової промисловості, посівні площі під коноплями і частково тютюном зменшилися. Вирощування цукрових буряків було прибутковим для поміщицьких маєтків. Сіяли цю культуру й селяни. Швидко поширювалась нова система бджільництва. 1814 року в селі Пальчиках (зараз Бахмацького району) П. І. Прокопович створив перший у світі рамковий напіврозбірний вулик.

У поміщицьких маєтках відкривалися підприємства переробки сільськогосподарської сировини. В 1825 році в селі Макошині Сосницького повіту почала працювати перша цукроварня. В 1860 році на території губернії налічувалося 65 цукрових заводів, на яких працювало 11 тис. селян і було вироблено 316 тис. пудів цукру. Великі прибутки поміщикам давали винокурні заводи. Важливу галузь становило виробництво сукна, що концентрувалось головним чином в м. Клинцях. В 1860 році в губернії діяло 13 суконних фабрик. Це були підприємства капіталістичного типу, які грунтувались на найманій праці. На них працювало 4233 робітники. На 12 підприємствах виготовляли полотно і канати, на 27 — свічки, на 4 — вироби з скла, на 5 — папір. На території губернії 1860 року всього налічувалося 1117 дрібних підприємств. Було багато промислів. У Коропі, Семенівці, Березні, Олишівці, Срібному селяни виготовляли на продаж кожухи, чоботи. В Сосницькому, Остерському, Городнянському та інших повітах майстри-умільці в'язали рибальські сітки й неводи, гнали дьоготь, смолу. Здавна існував чумацький промисел, яким займалися, головним чином, державні селяни. Окремі чумаки мали по 10—12 волів і возів і стільки ж наймитів. Найбільш розвинутий чумацький промисел був у Борзнянському, Ніжинському, Конотопському, Кролевецькому, Остерському, Прилуцькому повітах. Чумаки навесні везли на південь тютюн, протягом літа

[1] Материалы для географии и статистики России. М. Домонтович. Черниговская губерния. СПб., 1865, стор. 160—161.

[2] Центральний державний історичний архів СРСР (далі ЦДІА СРСР), ф. 1286, оп. 12, спр. 695, арк. 14; ф. 1409, оп. 1, спр. 6212, арк. 4—18.

перевозили там вантажі і лише восени поверталися з рибою й сіллю в рідні місця[1].

В містах і містечках було чимало ремісничих майстерень. 1858 року в губернії налічувалося 3,7 тис. ремісників.

Розвиток промисловості сприяв зростанню числа робітників. Якщо у 1825 році їх налічувалося 2994, то у 1860 році — 12 257. Умови праці на заводах і фабриках були нестерпними. Робочий день тривав від зорі до зорі. Люди працювали у непристосованих напівтемних приміщеннях. Підприємці знущалися над робітниками, як тільки могли. Так, на Машівській суконній мануфактурі 1823 року наглядач так побив двох дівчат, що вони померли. Цього ж року власник мануфактури збільшив наполовину обсяг роботи і тривалість робочого дня. Тоді 20 листопада усі 962 робітники відмовилися виконувати повинності й послали уповноважених до губернатора зі скаргою на свавілля хазяїна. Справа дійшла до суду, який визнав виступ робітників «безпідставним, заслуговуючим суворого законного покарання». Але робітники рішуче відмовлялися й далі виконувати непосильні норми виробітку, вони заявили, що їм краще «йти у в'язницю, в Сибір, або в солдати, ніж працювати на мануфактурі». Проти них було кинуто війська, які силою придушили виступ, заарештувавши і ув'язнивши 18 «призвідців».

Про певний процес розвитку капіталізму в губернії свідчила також торгівля. Значна кількість хліба, цукру, прядива, волокна, тютюну, олії, великої рогатої худоби вивозилася на продаж до Москви, Петербурга, в порти Балтійського й Чорного морів. Звідти доставляли хліб, сукно, сіль, залізні вироби та інші товари. В містах, містечках і ряді сіл регулярно влаштовувалися ярмарки. Так, 1861 року в Чернігівській губернії відбулося 204 ярмарки[2].

В умовах феодально-кріпосницького ладу, боротьби народних мас проти соціального й національного гніту розвивалася культура краю. За панування литовських і польських феодалів населення Чернігово-Сіверщини зберегло самобутню українську культуру, не втратило своїх давніх культурних зв'язків з росіянами.

У XVII столітті на Чернігово-Сіверських землях поширювалася писемність. Її осередками здебільшого були монастирі й церкви. У другій половині XVII — першій половині XVIII ст. Чернігово-Сіверщина, як і вся Лівобережна Україна, вже відзначалась відносно високим рівнем писемності. Центром освіти і науки для всіх українських земель була відома Київська Академія, серед студентів якої було чимало вихідців з Чернігівщини. У 1700 р. в Чернігові відкрили навчальний заклад — колегіум. Ініціатором і засновником його був письменник, церковний діяч Іоан Максимович. Курс навчання складався з п'яти класів і тривав сім років. Серед учнів переважали діти старшин, заможних козаків і городян. Колегіум мав значну для свого часу бібліотеку. Більшість його вихованців йшло на військову службу та до державних установ. У містах, ряді містечок і багатьох селах існували парафіяльні школи. В середині XVIII ст. у Ніжинському полку було 215 таких шкіл, у Чернігівському — 144. Викладання в них велося українською мовою. Були подібні школи також у Новгород-Сіверському й Прилуцькому полках. Наприкінці XVIII століття відкрилися перші народні училища в Чернігові, Новгороді-Сіверському, Ніжині, Прилуках, Глухові, Стародубі, які утримувалися коштом казни. 1804 року в училищах навчався 761 учень, з них лише 73 дітей селян. У наступні роки народні училища існували у всіх повітових містах. Значення Чернігова, як одного з впливових культурних центрів України, було чимале.

В кінці 50-х років — на початку 60-х років XIX ст. виникають недільні школи для дорослих, які утримувались на приватні пожертви. В таких школах у Чернігові, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Глухові навчалось понад 400 чоловік.

---

[1] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. К., 1964, стор. 50.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1284, оп. 6, спр. 56, арк. 7—15.

Книга «Октоих», видана Троїцько-Іллінською друкарнею в Чернігові 1757 року.

Т. Г. Шевченко написав і видав для недільних шкіл «Буквар південно-руський». Кілька примірників «Букваря» і 50 примірників «Кобзаря» він подарував Чернігівській недільній школі[1]. У 1862 році царський уряд заборонив недільні школи за їх прогресивний напрямок і викладання в них українською мовою.

На початку XIX ст. були відкриті перші середні навчальні заклади — гімназії. У Чернігівській гімназії розпочалися заняття у 1805 році, Новгород-Сіверській — 1808 році. Контингент тих, що навчалися в них, був дуже обмежений. У Новгород-Сіверській гімназії в 1812—1819 рр. здобув освіту М. О. Максимович, згодом відомий ботанік, фольклорист і історик. У 1833—1840 рр. тут вчився видатний вітчизняний педагог, основоположник педагогічної науки і народної школи в Росії К. Д. Ушинський. 1820 р. у Ніжині відкрилася гімназія вищих наук. В 1821—1828 рр. у ній вчився М. В. Гоголь. 1832 року гімназію реорганізували в ліцей, який за програмою в той час прирівнювався до вищих навчальних закладів. Напередодні реформи в Чернігівській губернії мережа навчальних закладів складалась з ліцею, 3 гімназій, 18 повітових училищ, 88 церковнопарафіяльних та понад 100 приватних шкіл і пансіонатів. У них навчалося 12,5 тис. чоловік.

Чернігівщина була одним з центрів книгодрукування на Україні. Перша друкарня відкрилася 1675 року в Новгороді-Сіверському. В 1679 році її перевели до Чернігова, де випускали книжки релігійного й світського характеру. Серед них у 1757 році вийшла «Октоих» — оригінальне видання у гравюрах. При друкарні була найбільша на Лівобережній Україні бібліотека. В 1838 році почала виходити газета «Черниговские губернские ведомости».

Для російсько-українського культурного єднання велике значення мало перебування на Чернігівщині великого російського поета О. С. Пушкіна (1820 і 1824 рр.), основоположника російської музики М. І. Глінки (1838 р.) та інших відомих майстрів літератури і мистецтва братнього народу. М. І. Глінка у Качанівці написав перші частини опери «Руслан і Людмила», склав музику на українські пісні «Гуде вітер вельми в полі» і «Не щебечи, соловейку». В 1843, 1845, 1846, 1847 та в 1859 роках Чернігівщину відвідав геніальний український поет, революціонер-демократ Т. Г. Шевченко. Тут він написав твори «Музикант», «Княжна», «Художник» та інші. На Чернігівщині починав свою літературну діяльність видатний російський письменник, революціонер-демократ Г. І. Успенський. Значний вклад у розвиток вітчизняної науки і культури внесли також вихідці з Чернігівщини — поет-романтик В. М. Забіла (1808—1869), скульптор І. П. Мартос (1752 або 1754—1835), мореплавець Ю. Ф. Лисянський (1773—1837), композитор М. С. Березовський (1745—1777), вчений О. М. Бодянський (1808—1877) та інші.

В першій половині XIX ст. починають діяти театральні трупи й театри. Акторами у них були здебільшого кріпаки. Театр Ширая з Новгород-Сіверського повіту в кінці XVIII — на початку XIX ст. налічував понад 200 акторів. Це був найбільший у той час кріпосний театр на Україні і користувався великою популярністю. Відомим також став театр Будлянського з Козелецького повіту. Він гастролював у Києві й Чернігові[2].

Значного розвитку досягла архітектура, яка продовжувала кращі традиції давньоруських часів. Ще в другій половині XVII—XVIII ст. були побудовані архі-

[1] Чернігів і північне Лівобережжя, стор. 432.
[2] Український драматичний театр, т. 1. К., 1967, стор. 78, 79.

О. М. Бодянський (1808—1877)

В. М. Забіла (1808—1869)

Ю. Ф. Лисянський (1773—1837).

І. П. Мартос (1752 або 1754—1835)

тектурні ансамблі монастирів Єлецького і Троїцького в Чернігові, Густинського — біля Прилук, Новгород-Сіверського та інші[1]. Визначними пам'ятками архітектури є Миколаївський (1668 р.) і Благовіщенський (1716 р.) собори у Ніжині. Останній був споруджений відомим московським будівничим Г. І. Устиновим на честь перемоги російських військ над шведами під Полтавою. Становить значний інтерес архітектура Катерининської церкви (1710 р.) в Чернігові, Преображенського собору (1720 р.) у Прилуках, церкви Івана Богослова (1752 р.) у Ніжині[2]. Унікальною архітектурною пам'яткою є собор Різдва Богородиці в Козельці, що був зведений 1752—1763 рр. російським архітектором А. В. Квасовим та українським архітектором І. Г. Григоровичем-Барським. Це велична п'ятикупольна споруда оздоблена скульптурним орнаментом за мотивами народної творчості. Велику цінність являють пам'ятки архітектури XVII—XVIII ст.— будинки полкової канцелярії у Чернігові, колегіуму в Новгороді-Сіверському, палаци фельдмаршала графа Румянцева-Задунайського в с. Вишеньках і гетьмана Розумовського в Батурині. Перлиною української архітектури називають Чернігівський колегіум (1700—1702)[3].

Рядом визначних архітектурних будівель у стилі російського класицизму збагатилась Чернігівщина в першій половині XIX ст. Серед них — будинки Ніжинського ліцею, губернатора в Чернігові, палацо-паркові комплекси в селищі Качанівці й селі Сокиринцях. Архітектурні пам'ятки Чернігівщини XVII—XVIII ст. і початку XIX ст. яскраво відображають тісні культурні взаємозв'язки російського і українського народів.

З кінця XVIII ст. у Чернігові, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Стародубі та інших містах почали складатися мистецькі осередки. Тут зосереджувались народні майстри різьби по дереву, живопису, граверному мистецтву тощо. Умільці прикрашували храми й церкви іконостасами, розписували ікони. Майстри з Чернігівщини славилися також творами народно-декоративного мистецтва. Чернігівські кахлі вивозили в інші місця України і в Росію. Тонкою графічністю й лаконізмом відзначалися декоративні розписи гутного скла, виконані умільцями. Великого розвитку в Чернігові, Ніжині, Глухові набули ливарництво і ювелірна справа. Поширювалося килимарство, ткацтво, вишивка. Поміщики мали своїх майстринь-кріпачок. Тисячі безіменних дівчат і жінок, догоджаючи панським примхам, ткали килими й плахти, мережили, гаптували, заквітчували бісером шитво.

Розташування Чернігівщини поряд з Росією і Білорусією позначалось на національному складі населення, його побуті і звичаях. Тут можна було зустріти

[1] Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). К., 1957, стор. 111.
[2] М. Цапенко. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII вв. М., 1967, стор. 150—163; Історія українського мистецтва, т. 3. К., 1968, стор. 71—103.
[3] Г. Н. Логвин. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. М., 1966, стор. 61—74.

російський рублений будинок, білоруську «курну ізбу», українську побілену хату з земляною підлогою. Розміри жител були невеликі — здебільшого близько 7 аршин завдовжки і 6 аршин завширшки, з трьома вікнами. Майже четверту частину житла займала піч, що знаходилась в кутку біля дверей. В протилежному від печі кутку стояв стіл, під стінами — лави. До печі прилягала примостка, що правила за ліжко для всієї родини. Ліворуч від дверей знаходилась полиця (мисник) з посудою. Посуда була глиняна, ложки дерев'яні. Стіни всередині хат прикрашались вишиваними і тканими рушниками.

Одяг населення виготовляло власними силами. У чоловіків головну частину одягу здебільшого складала коротка або довга свита з домашнього білого, чорного або сірого сукна. Носили також кирею з капюшоном (кобкою), яка одягалась на верхній одяг. Сорочки й штани шились з лляного або конопляного полотна. За головний убор були бриль і бараняча шапка. Взимку одягали кожух, суконні штани. Взуття — чоботи й постоли. На півночі Чернігівщини постоли носили і взимку.

Жінки в будні одягали плахти й запаски, коротенькі і довгі свитки і кожушанки. Розшиті синіми й червоними шнурками свитки й кожушанки носили в свято. Жіноче взуття — черевички й чоботи. Останні були розкішшю. Головні убори — очіпок і хустка. Прикрасами були намисто, дівчата в коси вплітали стрічки.

Серед населення зберігались старовинні народні свята: зелена неділя, Івана Купала, веснянки, щедрівки, колядки, обжинки.

Напередодні реформи 1861 року на території Чернігівської губернії було 15 повітів і 3673 населені пункти, у яких налічувалось 208 754 двори і 1461,5 тис. жителів. У Прилуцькому повіті Полтавської губернії — відповідно 218 населених пунктів, 19 256 дворів і 119,2 тис. жителів[1].

Весь хід економічного розвитку, поразка царизму в Кримській війні і селянські виступи примусили царський уряд у 1861 році скасувати кріпосне право в Росії. Селяни оголошувалися особисто вільними, проте вони були пограбовані. За поміщиками закріплювалося право власності на всі належні їм землі, а селянам надавалося лише право одержання садибної і польової землі на умовах важкого викупу.

До реформи 1861 року в користуванні поміщицьких селян було 954 898 десятин землі. Після реформи у них відрізали 207 819 дес. землі[2]. В таких повітах, як Ніжинський, Остерський, відрізки перевищували 40 проц. надільного землекористування[3]. Малоземелля селян значно зросло. Понад 22 тис. селянських господарств не одержали землі. Середній наділ на ревізьку душу становив 3,2 десятини. За наділи належало виплатити за 49 років 59,8 млн. крб., що в 4,5 раза перевищувало риночну ціну землі[4]. До переходу на викуп селяни залишалися тимчасовозобов'язаними.

Пограбування селян викликало рішучий протест. Уже в березні 1861 року в Ніжинському повіті виступили понад 700 селян села Безуглівки. До них приєдналися 3600 жителів сіл Вертіївки, Бакаївки, Томашівки, Дорогинки, Пашківки. Не встигли карателі придушити непокірних Ніжинського повіту, як почалось заворушення у 25 селах Новгород-Сіверського повіту[5]. Контр-адмірал Унковський, який очолював війська для придушення селянських виступів на Чернігівщині, весною 1861 року доповідав Олександру II, що йому протягом трьох тижнів довелось у 4-х повітах приборкати з допомогою військової сили до 19 тисяч душ[6]. Селян-

---

[1] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния. СПб., 1866, стор. XXIII; т. 33. Полтавская губерния. СПб., 1862, стор. XXII.

[2] П. А. Зайончковский. Отмена крепостного права в России. М., 1954, стор. 207.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 143, оп. 1, спр. 125, арк. 1—3, спр. 132, арк. 1—4.

[4] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 416—422.

[5] Крестьянское движение в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1. Донесения свитских генералов. М.—Л., 1949, стор. 246—247, 250—252.

[6] Журн. «Красный архив», 1936, № 1, стор. 17—18.

ські виступи тривали протягом кількох років. Всього в 60-х роках у губернії сталося 149 заворушень. Вони мали місце в 301 селі з населенням 152 тис. чоловік, що становило 27,5 проц. колишніх поміщицьких селян[1]. У 70—80-х рр. на Чернігівщині було зареєстровано ще 21 заворушення селян[2].

У пореформений період швидко розвивається промисловість, відбувається концентрація виробництва. Вже 1895 року працювало 243 великі підприємства. В цей же час у порівнянні з 1860 роком обсяг промислового виробництва зріс майже в 3,5 раза. Зокрема, цукрових заводів 1860 році було 65, а в 1895 році — 12. Однак випуск цукру збільшився більш як у 13 разів. Цукровій промисловості належало провідне місце в губернії. У два рази збільшили випуск продукції шкіряні заводи, хоч кількість цих підприємств зменшилась з 63 (1860 р.) до 13 (1895 р.).

Розвиток промисловості особливо інтенсивно відбувався в останньому десятиріччі XIX ст. Так, з 1891 по 1900 рр. в губернії стали до ладу 129 нових підприємств. В результаті концентрації виробництва в 1901 році на 293 великих підприємствах працювало 17 888 робітників. Всього було 2004 підприємства з 36 982 робітниками[3].

Прискоренню економічного розвитку Чернігівщини значно сприяло відкриття 1868 року Московсько-Воронезької, 1873 року — Лібаво-Роменської, 1887 року — Поліської залізниць, що перетинали територію губернії. У 1893 році почався рух на залізничній лінії Чернігів—Крути—Пирятин, 1901 року — на залізниці Новгород-Сіверський—Новозибків та Бахмач—Прилуки. Всього через територію Чернігівщини було прокладено 1243 версти залізничної колії, яка зв'язала ряд її районів з промисловими центрами країни[4]. Розвивався і водний транспорт.

Умови праці й життя робітників були надзвичайно тяжкі. Робочий день тривав 15—16 годин. Заробітна плата більшості робітників становила 10—16 коп. на день, сама найнижча на Україні після Подільської губернії. Були дуже поширені штрафи.

Примітну рису дальшого розвитку губернії становили кустарні промисли. У 1900 році тут налічувалось 85 520 кустарів, 61 876 чол. займалися відхожими промислами[5]. За кількістю промислів Чернігівщина посідала одне з перших місць серед усіх губерній Росії. Кустарі виготовляли взуття, гончарні вироби, речі домашнього вжитку тощо.

Незважаючи на розвиток промисловості, Чернігівщина лишалась в основному сільськогосподарською губернією. Переважна більшість населення займалася землеробством. У пореформений період інтенсивно відбувалося розорення селянства, класове розшарування на селі. За даними 1905 року, в губернії налічувалося 4 383 257 десятин землі, з них надільних земель — 2 329 209 дес. і приватно-власницьких 2 054 048 дес. Більша частина приватно-власницьких земель належала поміщикам. 576 великих власників мали в середньому по 1354 дес. кожний, тобто у них було в 4,7 раза більше землі, ніж у 49 669 селянських дворах. Майже три чверті селянських господарств губернії були малоземельні. Понад третина господарств не мала робочої худоби. Користуючись малоземеллям селян, поміщики й куркулі широко застосовували напівкріпосницьку відробіткову систему та кабальну оренду.

Рятуючись від нужди й розорення, десятки тисяч селян вирушали на далекі заробітки, переселялись в інші райони країни. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіта-

---

[1] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.), стор. 520—522.

[2] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1960, стор. 176.

[3] А. Погожев. Учет численности и состава рабочих в России. СПб., 1906, стор. 75.

[4] Черниговский историко-археологический календарь на 1906 год. Чернигов, 1905, стор. 150.

[5] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX ст. и в начале XX ст. (конец XIX ст.— 1904 г.). К., 1955, стор. 81.

лізму в Росії» називає Чернігівську губернію разом з іншими середньочорноземними губерніями як головний район виходу землеробських робітників[1]. Якщо у 80-х роках XIX ст. з губернії щороку йшло на заробітки від 43 до 57 тис. чол., то в 90-х роках їх кількість наближалась до 140 тис. чол. на рік[2]. Крім того, тисячі бідняків переселялись до Сибіру, на Урал, Далекий Схід, в Середню Азію. Так у 1885—1900 рр. Чернігівщину залишило понад 137 тис. чол., або одна четверта всіх переселенців з українських губерній[3]. Посилено відбувалося переселення селян з Прилуцького повіту. У 1877—1900 рр. до Сибіру виїхало близько 19 тис. чол., або 11 проц. до всього населення повіту[4].

М. І. Кибальчич (1853—1881)

Ю. Д. Мельников (1868—1900).

В 60—70-х роках важливою в суспільному русі стала ідеологія революційного демократизму, що поєднувала ідеї селянської революції з утопічним соціалізмом.

Значну роль у суспільно-політичному житті Чернігівщини відігравала щотижнева газета «Чернігівський листок», яку в 1861—1863 рр. видавав і редагував український поет Л. Глібов. «Чернігівський листок» був тоді єдиним українським періодичним виданням у Росії. Газета висвітлювала важливі політичні питання, сприяла пробудженню громадської думки. У вересні 1863 року за прогресивний напрям газета була заборонена.

У 60—70-х роках XIX століття на Чернігівщині революційну пропаганду серед селян вели народники. 1863 року у Чернігові було засновано нелегальний гурток. Його учасники розповсюджували у селах газету «Колокол», що її за кордоном видавали О. І. Герцен і М. П. Огарьов, та іншу заборонену літературу. Невдовзі активні учасники гуртка І. Андрущенко і О. Тишинський були заарештовані й кинуті до Петропавлівської фортеці, де Андрущенко й помер. У 70-х роках в селах Конотопського повіту діяла група народників, очолювана братами вчителями В. О. та С. О. Жебуньовими. Серед селян Борзнянського повіту пропаганду вели вчителі А. П. Франжолі, І. Д. Трезвинський та ін. В кінці 1873 — на початку 1874 року в Чернігові було засновано ще один гурток революційних народників. Головну роль в його діяльності відігравав Г. Г. Божко-Божинський. Майже всі названі народники заарештовані і засуджені на процесі «193-х» в 1877—1878 рр. Зі створенням у 1879 році організації «Народної волі» її місцеві групи діяли у Ніжині й Чернігові.

Одним з відомих учасників народницького руху в Росії був полум'яний революціонер і талановитий вчений, уродженець м. Коропа М. І. Кибальчич. Деякий час він вів народницьку пропаганду безпосередньо на Чернігівщині. За участь у замаху на царя Кибальчич був страчений у 1881 році.

В 80-х роках XIX століття відбулися перші робітничі виступи. Так, в 1881 році близько 400 робітників Корюківського цукрового заводу, не витримавши жорстокої експлуатації, кинули роботу і розійшлися. Поліція змушена була виловлювати робітників у навколишніх лісах і селах. В 1883—1884 рр. відбулися страйки на Миколаївському та Велико-Березнівському цукрових заводах[5].

Ще в 70-х роках XIX ст. зростає інтерес до праць основоположників наукового комунізму. Твори К. Маркса і Ф. Енгельса, літературу про І Інтернаціонал

---

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 223.

[2] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2. Чернигов, 1899, стор. 259, 260.

[3] Доклады Черниговской губернской земской управы по экономическому отделу, № 35. Чернигов, 1908, стор. 9.

[4] Переселения из Полтавской губернии с 1861 года по 1 января 1901 года, вып. 2 (1894—1901). Полтава, 1905, стор. 5.

[5] Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии, ч. 3. Чернигов, 1886, стор. 27, 28.

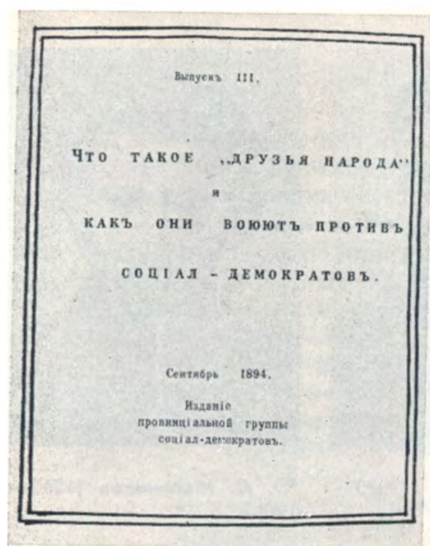

Выпускъ III.

ЧТО ТАКОЕ „ДРУЗЬЯ НАРОДА"
и
КАКЪ ОНИ ВОЮЮТЪ ПРОТИВЪ
СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТОВЪ.

Сентябрь 1894.

Изданіе
провинціальной группы
соціал-демократовъ.

Книга В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», передрукована в 1894 р. на гектографі в с. Комарівці Борзнянського повіту. Фотокопія.

вивчали революційно настроєні гімназисти й семінаристи м. Чернігова, які в 1874 році створили нелегальний гурток і видавали свій рукописний журнал. З поширення на Чернігівщині марксистських творів починав свою революційну діяльність Ю. Д. Мельников (1868—1900) — уродженець с. Митченків. З 90-х років у Чернігові жив і працював відомий український письменник революціонер-демократ М. М. Коцюбинський. В його особистій бібліотеці були твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, з якими він знайомив прогресивну інтелігенцію[1].

Наприкінці XIX ст. в ряді повітів губернії були утворені соціал-демократичні гуртки й групи. 1894 року в с. Комарівці Борзнянського повіту соціал-демократична група вперше на Україні на гектографі передрукувала книгу В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?». Ця ленінська праця розповсюджувалась нелегально в Чернігові та інших містах губернії[2]. В 90-х роках невелика соціал-демократична група, яка підтримувала зв'язки з петербурзьким та київським «Союзами боротьби за визволення робітничого класу», діяла в Чернігові[3].

Величезне значення у створенні й діяльності соціал-демократичних організацій, у розвитку революційного руху на початку XX ст. відіграла ленінська газета «Искра». Її читали робітники Чернігова, Конотопа, Новозибкова та інших міст. Газета мала на Чернігівщині кореспондентів. В її номерах було вміщено 20 кореспонденцій, в яких висвітлювалася діяльність місцевих соціал-демократичних організацій, становище трудящих, їх революційні виступи. До «Искры» з Чернігова була надіслана невідомим автором стаття на чотирьох сторінках про робітничі страйки. Ознайомившись з нею, В. І. Ленін схвалив статтю до друку і на останньому аркуші написав: «Скоротити приблизно на $^1/_3$, зберегти колорит і розмови».

На початку XX століття соціал-демократичні організації були у Чернігові, Новозибкові, Клинцях, Конотопі, Семенівці, Сосниці, Городні, Ніжині, Борзні, Острі, Комарівці та інших населених пунктах[4]. З січня 1904 року соціал-демократичні організації північної частини Чернігівщини працювали під керівництвом Поліського комітету РСДРП у Гомелі, який стояв на ленінських позиціях.

В умовах наростання революційного руху соціал-демократичні організації згуртовували робітників і селян під прапором пролетарського інтернаціоналізму, рішуче виступали проти великодержавного шовінізму й місцевого буржуазного націоналізму. Це забезпечувало спільну участь у революційній боротьбі трудящих— українців, росіян, білорусів та представників інших національностей, що проживали в губернії. У 1900—1904 рр. на Чернігівщині страйкувало 2 167 робітників. Водночас сталося 48 селянських виступів у Ніжинському, Козелецькому та інших повітах. Ними було охоплено понад 24 тис. чоловік[5].

Бойова співдружність трудящих різних національностей у боротьбі проти спільного ворога — царизму й капіталістичного гноблення з новою силою проявилась під час буржуазно-демократичної революції 1905—1907 років. Вже наприкінці січня 1905 року в Чернігові, Ніжині, Семенівці, Новозибкові та інших містах губернії відбулися мітинги, демонстрації трудящих, на яких вони висловлювали

[1] Чернігівський літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, інвентарний № 962.
[2] «Український історичний журнал», 1968, № 7, стор. 144.
[3] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. К., 1970, стор. 12.
[4] В. К. Щербаков. Нариси з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902—1917). Х., 1931, стор. 36.
[5] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX ст. К., 1968, стор. 52, 129, 154, 193.

протест проти кривавого злочину царизму в Петербурзі. За прикладом робітників виступали й селяни. В лютому—березні в губернії було розгромлено 17 поміщицьких маєтків. У лютому 1905 року виступ селян Новгород-Сіверського й Глухівського повітів проти поміщиків злився з виступом селян Севського повіту Орловської губернії[1].

Демонстраціями і страйками відзначили 1 Травня трудящі Чернігова, Ніжина, Корюківки та багатьох інших населених пунктів. У травні 18 днів тривав страйк 500 робітників махоркової фабрики м. Прилук[2]. Не припинялись революційні виступи і влітку. В липні відбулась масова антиурядова демонстрація у Семенівці, в якій брало участь понад 600 чол. В одинадцяти повітах страйкували сільськогосподарські робітники й селяни. Найбільшими були страйки в Ніжинському, Чернігівському, Городнянському, Козелецькому, Остерському, Борзнянському, Новозибківському й Суразькому повітах.

В умовах зростання революційного руху більшовики розповсюджували серед робітників і селян твори В. І. Леніна, газети «Вперед» і «Пролетарий», листівки Центрального Комітету РСДРП, виступали організаторами страйків, готували трудящих до збройного виступу[3].

Ще ширшого розмаху набрав революційний рух робітників і селян восени 1905 року. На знак солідарності з російськими братами трудящі промислових центрів активно підтримали всеросійський політичний страйк. Першими припинили роботу залізничники Конотопа. В ході страйку вони створили Раду робітничих депутатів у складі 87 чол., яку очолив більшовик М. М. Веселков-Васильєв. На організовані виступи робітників відгукнулись і селяни. Майже всі повіти губернії були охоплені заворушеннями.

Протягом жовтня—листопада 1905 року на Чернігівщині було розгромлено 82 поміщицькі маєтки — більше половини всіх знищених маєтків у той час на Лівобережній Україні[4]. Переляканий масовими виступами робітників і селян, царський уряд 29 жовтня 1905 року оголосив Чернігівську губернію в стані посиленої охорони. Сюди спішно були введені додаткові контингенти військ. З надзвичайними повноваженнями прибув генерал Дубасов[5]. Каральні загони «прочісували» один за одним населені пункти, чинили масові арешти. Так, у селі Великому Листвені Городнянського повіту кати кинули до в'язниці до 80 чоловік[6]. Підтримане карателями, піднімало голову куркульство, вдаючись до кривавих розправ над селянами, які брали участь у революційній боротьбі. Глитаї села Вихвостова по-звірячому розправилися з 16 бідняками — активними учасниками розгрому поміщицької економії. Вихвостівська трагедія описана М. М. Коцюбинським у повісті «Фата Моргана».

Робітники й селяни на заклик більшовиків бойкотували царський маніфест 17 жовтня. Настрій трудящих Чернігівщини в ті часи правдиво змалював М. М. Коцюбинський у листі до І. Франка від 29 листопада 1905 року: «Ми всі цілком зневірились у щирість та совістність крутійського уряду, який по маніфесті 17-го одхиляється дедалі направо. У нас всі сподіваються лише смертельного бою, в якому або поляжемо, або

Помітка В. І. Леніна на кореспонденції з м. Чернігова до газети «Искра». Фотокопія.

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 358, арк. 178—181.
[2] Ф. Є. Лось. Революція 1905—1907 рр. на Україні. К., 1954, стор. 170, 214, 221.
[3] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 23.
[4] Исторические записки, т. 49. М., 1954, стор. 180—182.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 1276, оп. 1, спр. 102, арк. 53.
[6] И. Г. Дроздов. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции. М.—Л., 1925, стор. 95.

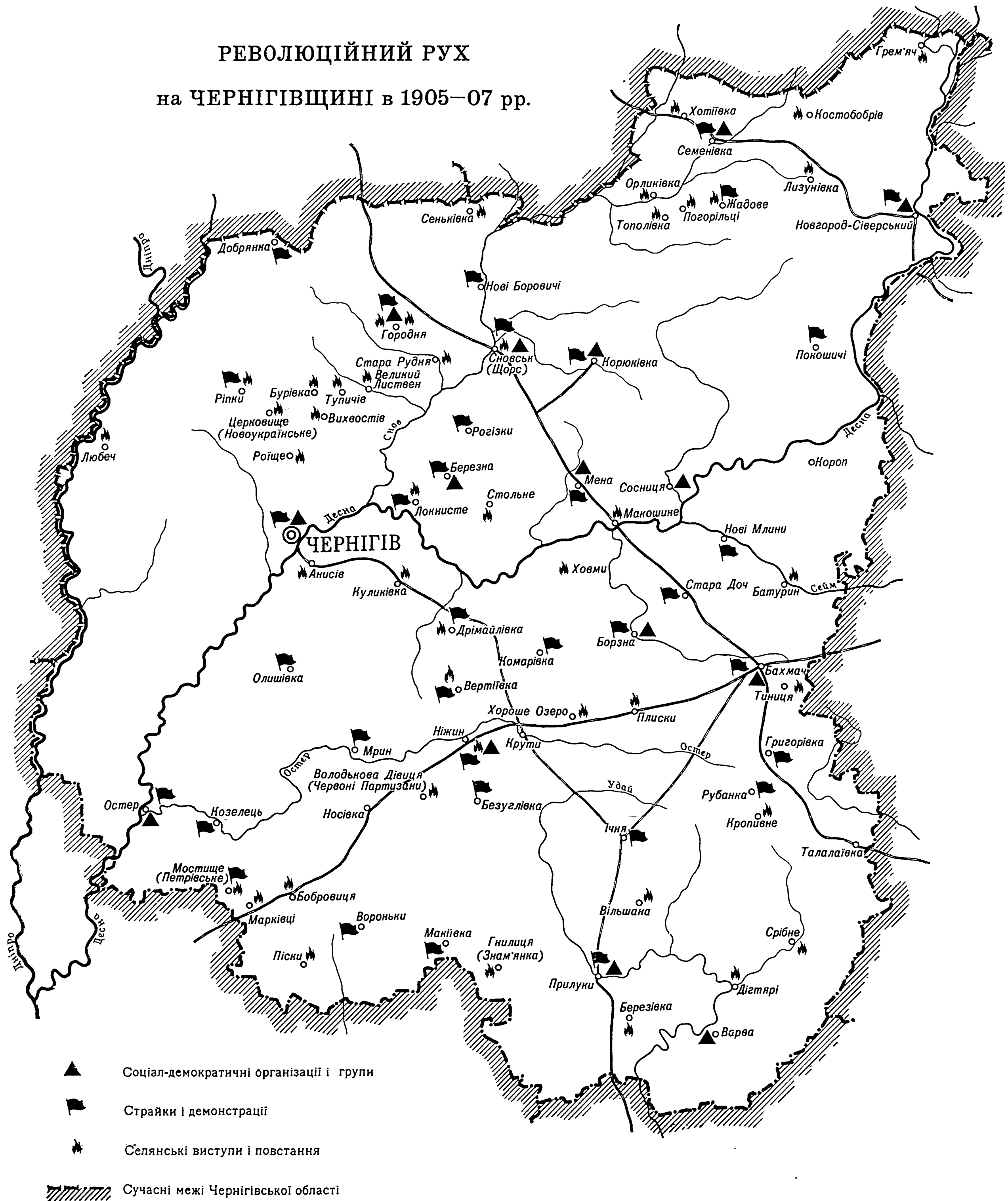
РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ
на ЧЕРНІГІВЩИНІ в 1905—07 рр.
Грем'яч
Хотіївка
Костобобрів
Семенівка
Орликівка
Лизунівка
Жадове
Погорільці
Тополівка
Новгород-Сіверський
Сеньківка
Добрянка
Нові Боровичі
Городня
Сновськ
(Щорс)
Корюківка
Покошичі
Стара Рудня
Великий
Листвен
Ріпки
Бурівка
Тупичів
Церковище
(Новоукраїнське)
Вихвостів
Рогізки
Любеч
Роїще
Березна
Мена
Сосниця
Короп
Стольне
Локнисте
Макошине
Чернігів
Нові Млини
Анисів
Ховми
Куликівка
Стара Доч
Батурин
Дрімайлівка
Борзна
Комарівка
Олишівка
Вертіївка
Бахмач
Тиниця
Хороше Озеро
Плиски
Ніжин
Крути
Мрин
Григорівка
Володькова Дівиця
(Червоні Партизани)
Безуглівка
Рубанка
Остер
Козелець
Носівка
Ічня
Кропивне
Талалаївка
Мостище
(Петрівське)
Бобровиця
Вільшана
Марківці
Вороньки
Маківка
Гнилиця
(Знам'янка)
Срібне
Піски
Прилуки
Дігтярі
Березівка
Варва
Дніпро
Десна
Снов
Сейм
Остер
Удай
Соціал-демократичні організації і групи
Страйки і демонстрації
Селянські виступи і повстання
Сучасні межі Чернігівської області

переможемо. Короткозорому оптимізмові немає місця. Ніяка спокійна творча робота зараз неможлива. Ми живемо як на вулкані, або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух»[1]. Розвиток революційного руху в країні привів до збройного повстання, яке в грудні 1905 року підняли московські робітники. Трудящі багатьох міст і сіл Чернігівщини підтримали цей збройний виступ. Залізничники Конотопа, Бахмача на кілька днів припинили рух поїздів. Страйки відбулися і в інших містах. У Семенівці й Батурині сталися збройні сутички робітників і селян з військами. В справжнє повстання вилився виступ селян сіл Погорільців, Лосівки, Жадова, Тополівки, Орликівки Сосницького повіту. Повстанці вчинили опір військам[2]. Посилення революційного руху робітників і селян змусило царські власті 4 січня 1906 року у Чернігівській губернії запровадити надзвичайну охорону. Сюди стягнули додаткові війська. Почалися нові екзекуції. Проте революційний рух не припинявся. На 298 великих підприємствах число страйкарів досягло 4900 чол., або майже чверті усієї кількості робітників[3]. Селянськими виступами були охоплені 13 із 15 повітів. Відбувались революційні заворушення й протягом першої половини 1907 року.

Після поразки революції царський уряд до вересня 1913 року зберігав у Чернігівській губернії стан надзвичайної охорони. В містах і селах проводились масові арешти, лютували каральні загони. Проте і за цих умов більшовики Чернігова, Конотопа, Новозибкова, Клинців продовжували працювати в підпіллі. Їх діяльність скеровував В. І. Ленін і закордонний більшовицький центр[4]. У 1908—1909 рр. до Сновська, Бобровиці, Нової Басані, Шостки надходили з-за кордону більшовицькі газети «Пролетарий», яку редагував В. І. Ленін, і «Социал-демократ»[5].

З початком нового революційного піднесення в країні активізується діяльність більшовиків. Коли відбулася VI Всеросійська конференція РСДРП, більшовики Чернігова одностайно схвалили її рішення. Велику роботу серед трудящих також проводили більшовики Конотопа, Семенівки, Сновська, Новозибкова та інших міст. Зміцненню більшовицьких організацій, дальшому розгортанню революційної боротьби серед робітників і селян сприяла ленінська газета «Правда». Її читачами та кореспондентами були робітники й селяни Чернігова, Конотопа, Сосниці, Клинців, Новозибкова, Козельця, Ріпок та інших населених пунктів.

В 1907—1910 рр. повсюди в Росії, в т. ч. й на Чернігівщині, був промисловий застій. Але у 1910 році промисловість починає зростати. В 1913 році на Чернігівщині вже працювало 337 великих підприємств, або на 32 більше, ніж у 1906 році. Відбулася подальша концентрація виробництва. В 1913 році 34 підприємства випустили 75,8 проц. від усієї промислової продукції. На них працювало 18 150 робітників[6].

1913 року в губернії налічувалося понад 80 різних видів промислів, на яких працювало 79 690 кустарів, з них 18 828 в містах і 60 862 в селах. Шевським промислом найбільше займалося населення Семенівки, Березни, Коропа, Ічні, Чернігова. У Ніжинському, Коропському, Остерському та інших повітах широко розвивалося ткацтво, в'язання риболовецьких сіток, лозоплетіння. Майже в усіх повітах займалися столярним, бондарним, колісним, ковальським, гончарним ремеслами.

Піднесення промисловості супроводжувалося посиленням експлуатації трудящих. На заводах і фабриках робочий день нерідко становив 13—14 годин, санітарні умови були жахливі — про охорону праці ніхто не дбав, а заробітна плата лишалася мізерною[7]. Не кращим було й становище ремісників. Вони зазнавали жорстокої експлуатації від лихварів.

---

[1] Михайло Коцюбинський. Твори в 6 томах, т. 5. К., 1961, стор. 438.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 30, спр. 60, арк. 698.
[3] І. М. Рева. Селянський рух на Лівобережній Україні 1905—1907 років. К., 1964, стор. 91, 109.
[4] Из истории борьбы В. И. Ленина за укрепление партии. М., 1962, стор. 137.
[5] Журн. «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 39, 49.
[6] «Земский сборник Черниговской губернии 1914 г.», 1914, вып. 1, ч. 2, стор. 106.
[7] Там же, стор. 47.

М. М. Коцюбинський. 1909 р.

На Чернігівщині зберігалося поміщицьке землеволодіння, хоч воно значно зменшилося у зв'язку з посиленим розпродажем земель дворянами. 1911 року поміщики володіли 713 тис. десятин землі[1]. В той же час швидко зростали куркульські господарства. Скориставшись столипінською реформою, куркулі скуповували поміщицьку землю і прибирали до своїх рук наділи розорених селян. Ці землі вони зводили в одну ділянку — відруб і засновували хутори.

На селі відбувався прискорений процес класового розшарування. Безземелля й малоземелля душило селян. З 1906 р. по 1916 р. в губернії кількість бідняцьких господарств збільшилась на 17,7 проц.[2]. Розорені селяни потрапляли в кабалу до поміщиків і куркулів, орендували в них землю і, крім грошової оплати за оренду, обробляли також певну частину поміщицької або куркульської землі. В. І. Ленін з цього приводу писав: «Кількість «зобов'язаних» дворів, за місцевими відомостями про весну 1913 року, досягає іноді 56%, напр., у Чернігівській губернії, тобто майже *трьох п'ятих* усього числа дворів... Перед нами чисто-кріпосницька кабала і безпросвітні злидні селян»[3]. 1909 року у Козелецькому повіті селяни сіл Кобижчі і Чемера підпалили 20 куркульських господарств. У квітні—травні 1910 року сталися збройні сутички між бідняками й куркулями у селах Безуглівці й Кучинівці Городнянського повіту[4]. Щоб придушити невдоволення, царизм вдавався не лише до військової сили, а й примусового переселення селян в інші місця і, зокрема, до Сибіру. В 1906—1911 рр. з Чернігівської губернії було переселено 155,3 тис. чоловік[5].

За пореформений період населення губернії зросло вдвічі і в 1913 році становило 2 956 227 чол., у т. ч. міського 308 720 чол. й сільського 2 647 507 чол. Найбільшими містами були Ніжин з населенням 52 863 чол., Чернігів (35 830), Конотоп (23 955) та інші[6].

Переважна більшість населення залишалася без медичної допомоги. 1913 року на території губернії налічувалось 74 лікарні на 2280 ліжок (у т. ч. в сільській місцевості 59 лікарень на 504 ліжка) і 170 фельдшерських пунктів. У них працювало 132 лікарі і 397 фельдшерів. На одного лікаря припадало понад 23 тис. жителів[7]. Тому дуже високою була смертність.

1912 року в губернії було 1746 шкіл різних відомств, з них 27 гімназій і 2 реальні училища. Навчалося 141 299 дітей. 1874 року у Глухові відкрився учительський інститут, а наступного року Ніжинський ліцей перетворено в історико-філологічний інститут. В губернії також працювали 4 учительські семінарії. У всіх навчальних закладах викладання українською мовою заборонялося. Напередодні першої світової війни понад 70 процентів населення було неписьменним[8].

Постійно розвивалися російсько-українські культурні зв'язки. Цьому сприяло перебування на Чернігівщині видатних діячів російської літератури Л. М. Толстого (1884 р.) і О. М. Горького (1891 р.). У 70—80-х рр. XIX ст. у Качанівці деякий час жили, творили славетні російські художники І. Ю. Рєпін, М. О. Врубель, І. Я. Пря-

---

[1] С. М. Дубровский. Столыпинская земельная реформа. М., 1963, стор. 587.

[2] «Бюллетень губстатбюро» (Чернигов), 1923, № 3—6, стор. 9.

[3] В. І. Ленін. Твори, т. 20, стор. 217.

[4] Крестьянское движение в России в 1907—1914 гг. Сборник документов. М.—Л., 1966, стор. 231—243.

[5] Переселение из Черниговской губернии в 1909—1911 гг. Чернигов, 1913, стор. 11.

[6] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. XXIV; Сельскохозяйственный обзор Черниговской губернии за 1913 г. Чернигов, 1915, стор. 216—218.

[7] Газ. «Черниговская земская неделя», 12 червня 1913 р.; Труды XII съезда врачей и представителей земств Черниговской губернии 1911 г., т. 2. Чернигов, 1912, стор. 548—551.

[8] Чернігівський облдержархів, ф. 15, оп. 1, спр. 329, арк. 6.

Кобзарі — уродженці Чернігівщини.

О. М. Вересай (1803—1890)

А. Шут (р. н. невід.—1873)

Т. М. Пархоменко (1872—1910)

нишников, брати В. Є. і К. Є. Маковські. 18 років жив і творив на Чернігівщині видатний російський художник М. М. Ге.

Зображенню життя різних верств населення у цей час присвятив свою творчість великий український письменник, революціонер-демократ М. М. Коцюбинський, який у 1898—1913 рр. жив у Чернігові. Тут він написав ряд кращих творів і серед них відому повість «Фата моргана». В кінці XIX — на початку XX ст. у творчості письменника знайшли відбиття ідеї марксизму-ленінізму і помітно посилився вплив великого пролетарського письменника М. Горького. Особиста дружба Горького й Коцюбинського — одна з яскравих сторінок російсько-українського єднання в галузі культури. Після знайомства з М. М. Коцюбинським на о. Капрі Володимир Ілліч цікавився творчістю й громадською діяльністю письменника.

Значний вклад у розвиток української літератури зробив талановитий український поет Л. І. Глібов, який у 1858—1893 рр. жив у Чернігові. Великі заслуги перед революційно-демократичною літературою письменниці Марка Вовчка. Подорожуючи по селах Чернігівщини, вона бачила жахливі картини народного горя, сваволля панів. Усе це письменниця відобразила в своїх творах, пройнятих любов'ю до простого народу. В Прилуках написав свої перші твори письменник-реаліст, революційний демократ Панас Мирний. З Черніговим і Добрянкою пов'язаний майже 20-річний період творчості українського письменника В. І. Самійленка. Багато для розвитку культури у Чернігові зробив український поет М. К. Вороний, що переклав «Інтернаціонал», «Марсельєзу», «Варшав'янку» на українську мову. На Чернігівщині починали свій творчий шлях письменники С. В. Васильченко, І. А. Кочерга, П. Г. Тичина, В. М. Блакитний.

Розвивалася видавнича справа. Земство з 1869 року видавало земський збірник, а з 1913 р. газету «Черниговская земская неделя». Земство випустило також 15-томну працю статистичного обстеження губернії. Її готували співробітники губернського статистичного бюро — відомі статистики О. О. Русов, П. П. Червинський та інші. Незважаючи на сувору цензуру, український письменник і громадський діяч Б. Д. Грінченко в 1894—1902 рр. у Чернігові видав 50 назв книг тиражем 200 тис. примірників, серед них — твори Т. Г. Шевченка, П. А. Грабовського й Ю. А. Федьковича.

З Чернігівщини вийшли відомі майстри театрального і образотворчого мистецтва Г. П. Затиркевич-Карпинська, М. К. Заньковецька, М. С. Самокиш, І. Г. Рашевський, М. А. Чирко. Видатним українським математиком був Г. Ф. Вороний.

У розвитку народної творчості виключну роль відігравали кобзарі і лірники. Їх думи і пісні передавалися з покоління в покоління. Особливою любов'ю користувалась творчість видатних кобзарів країни О. М. Вересая (1803—1890), Т. М. Пархоменка (1872—1910), А. Шута (р. н. невід.— 1873).

Важким тягарем для трудящих була перша світова імперіалістична війна. В Чернігівській губернії було призвано на військову службу понад 280 тис. чол., тобто майже половину дорослого чоловічого населення[1]. Багато з них загинуло на фронті. Десятки тисяч сімей залишились без годувальників. Занепала промисловість. На 213 112 десятин, або 12,7 проц., скоротились посівні площі. Постійно зростали ціни на продовольство і предмети першої потреби. Так, у листопаді 1916 року, порівняно з 1912 роком, на жито ціни зросли в 2,4, овес — в 2,7, гречку — 2,8, картоплю — в 3,6, молоко — в 6 разів[2]. Все це погіршило і без того злиденне життя трудящих. Воєнні поразки, величезні людські жертви, господарська розруха, голод і злидні ще більше посилили невдоволення війною.

З перших днів війни більшовики Чернігівщини дотримувалися ленінської позиції з питань миру, війни, революції. Вони викривали імперіалістичний характер війни, вели агітацію серед робітників, селян, солдатів. 1916 року у Чернігові була створена «Південна військова організація», яка випускала антивоєнну літературу й надсилала її до військових частин. Невдоволені війною, під впливом більшовицької агітації робітники піднімалися на страйкову боротьбу. В 1915—1916 рр. в дев'яти страйках, що відбулися в губернії, брало участь близько 3435 робітників[3]. Невдоволення проявляло й селянство. Імперіалістична війна загострила класові суперечності, прискорила назрівання революційної ситуації в країні.

Лютнева буржуазно-демократична революція 1917 року покінчила з самодержавством. Більшовики вийшли з підпілля й очолили революційне піднесення мас. Робітники і селяни заарештовували представників царської власті, створювали Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, військово-революційні комітети. На початку березня почали працювати Остерська і Сновська Ради робітничих і солдатських депутатів, Рада робітничих депутатів у Конотопі, військово-революційний комітет у Добрянці. 15 березня була утворена Рада робітничих депутатів у Ніжині, 16 березня — Рада робітничих депутатів і Рада солдатських депутатів у Чернігові (згодом вони об'єдналися), 19 березня виникла Рада робітничих депутатів у Прилуках. Протягом березня Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів були також створені в Новгороді-Сіверському, Кролевці, Клинцях, Стародубі, Новозибкові та інших місцях[4].

Там, де більшість депутатських місць у Радах належала більшовикам, вони здійснювали важливі заходи в інтересах трудящих. Так, Остерська Рада робітничих і солдатських депутатів роззброїла поліцію і створила народну міліцію, конфіскувала в багатіїв будинки, у яких селила сім'ї трудящих, які раніше тулилися в підвалах. Проте у багатьох Радах засіло чимало меншовиків, есерів та представників інших дрібнобуржуазних партій, які підтримували Тимчасовий уряд. Це трапилося тому, що більшовицькі організації були на той час малочисельні, а трудящим масам бракувало потрібної згуртованості й досвіду політичної боротьби. Користуючись цим, меншовики й есери обдурювали демагогічними лозунгами народ.

Поруч з Радами діяли місцеві власті Тимчасового уряду. 6 березня Тимчасовий уряд замість усуненого губернатора при-

Театральна трупа М. Л. Кропивницького під час гастролей на Чернігівщині. У другому ряду в центрі Г. П. Затиркевич-Карпинська і М. Л. Кропивницький. 1908 р.

[1] Записки Чернігівського наукового товариства, т. 1. Чернігів, 1931, стор. 29.

[2] В. К. Щербаков. Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Чернігів, 1927, стор. 7.

[3] Газ. «Известия Черниговского губернского продовольственного комитета», 1917, № 36.

[4] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.). Сборник документов и материалов. Чернигов. 1957, стор. 229, 230.

значив губернського комісара[1]. З числа поміщиків також були призначені комісари в усі повіти. З властями Тимчасового уряду співробітничала губернська українська рада, що була органом буржуазно-націоналістичної Центральної ради.

Єдиними виразниками інтересів трудящих були більшовики. Важливе значення для їх згуртування, активізації мали Квітневі тези В. І. Леніна. Керуючись цим історичним документом, більшовики викривали антинародну політику Тимчасового уряду, прислужництво й зрадництво меншовиків і есерів, українських буржуазних націоналістів, готували трудящих до боротьби за перемогу соціалістичної революції. У травні 1917 року оформилась більшовицька організація в Чернігові, а влітку й восени в Новозибкові, Семенівці, Сосниці, Клинцях, Новгороді-Сіверському, Шостці[2].

Відразу ж після Лютневої революції великого розмаху набув селянський рух. Вже в березні селяни повсюдно вимагали перерозподілу поміщицьких земель. У травні — червні 1917 р. боротьба селян за землю посилилась. Цьому значною мірою сприяла пропаганда більшовицькими організаціями серед трудящих Квітневих тез В. І. Леніна. Так, Конотопська організація РСДРП(б) у травні направила своїх агітаторів у 12 сіл. На мітингах, що відбулися там, націоналісти й куркулі стягували з трибун більшовицьких агітаторів, щоб не дати їм говорити. Але, «коли більшовицькі агітатори,— писав у своїх спогадах учасник боротьби за владу Рад на Чернігівщині В. Я. Бабко,— розповіли селянам про тези В. І. Леніна, де йшлося про вимогу передачі влади до рук Рад, негайне припинення війни і передачі всіх поміщицьких земель біднішим селянам,— довір'я селянських мас до більшовицької партії та її агітаторів зросло настільки, що виступаючим представникам націоналістичної організації учасники мітингу забороняли виступати»[3]. Під впливом більшовиків у Конотопському, Козелецькому, Ніжинському, Чернігівському повітах селяни відбирали поміщицьку землю. Всього за березень—червень 1917 року в губернії відбулося 20 великих селянських заворушень[4].

Після липневих подій всю владу в країні зосередила в своїх руках буржуазія. Мирний розвиток революції закінчився. Виняткове значення в справі мобілізації сил на дальший розвиток революції мав VI з'їзд РСДРП(б). Більшовики Чернігівщини схвалили його історичне рішення про збройне повстання. 10 серпня 1917 року відбулася губернська партійна конференція[5]. Вона обговорила доповіді з місць, завдання поточного моменту та обрала губернський комітет РСДРП(б).

Вплив більшовиків на маси в губернії дедалі зростав. Це знайшло свій вияв у більшовизації Рад, дальшому розгортанні революційного руху. Влітку й восени пройшли страйки робітників у Конотопі, Чернігові, Шостці, Стародубі та інших містах. Крім поліпшення умов життя, праці, страйкарі пред'являли політичні вимоги: свободу слова, мітингів, демонстрацій. Страйки робітників співпадали з виступами селян. У Ніжинському, Козелецькому, Городнянському та інших повітах біднота захоплювала поміщицьку землю, ліси. Протягом липня—вересня у губернії сталося 42 аграрні виступи[6]. Масовий революційний рух робітників і селян по всій країні свідчив про наближення пролетарської революції.

25 жовтня (7 листопада) 1917 року залп крейсера «Аврора» сповістив увесь світ про початок Великої Жовтневої соціалістичної революції. Багато чернігівців брали участь у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді. Екіпаж «Аврори» мав

[1] «Черниговская земская газета», 9 березня 1917 р.

[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 52.

[3] І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. К., 1970, стор. 93, 94.

[4] Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (далі ЦДАЖР СРСР), ф. 406, оп. 6, спр. 253, арк. 36.

[5] Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г). Сборник документов и материалов. К., 1957, стор. 758.

[6] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 253, арк. 79.

Активні учасники Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни.

В. О. Антонов-Овсієнко (1883—1938)

Ю. М. Коцюбинський (1895—1937)

М. Г. Кропив'янський (1889—1948)

у своєму складі 26 матросів — уродженців Чернігівщини. М. І. Подвойський очолював Петроградський військово-революційний комітет, а В. О. Антонов-Овсієнко після штурму Зимового палацу від імені військово-революційного комітету заарештував Тимчасовий уряд. Безпосередню участь у збройній боротьбі за владу Рад у Петрограді також брали Ю. М. Коцюбинський і В. М. Примаков. Після перемоги збройного повстання в Петрограді 26 жовтня (8 листопада) II Всеросійський з'їзд Рад прийняв історичне рішення про перехід всієї влади до рук Рад, Декрети про мир, землю, сформував Радянський уряд — Раду Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним. На цьому з'їзді делегатами були М. І. Подвойський, В. О. Антонов-Овсієнко, Ю. М. Коцюбинський, В. М. Примаков та інші.

Коли почалася тріумфальна хода Великої Жовтневої соціалістичної революції, російські брати відразу ж подали допомогу трудящим України. Петроградський військово-революційний комітет направив на Чернігівщину агітаторів. У наказі Кронштадтської Ради матросові-агітаторові Василю Циганкову говорилося: «Дорогий товаришу! Відправляючи тебе на велику справу служіння трудовому народу і революції, Рада наказує: ні на єдину хвилину не забувай святості великої мети і всією своєю поведінкою і всіма своїми словами та діями завжди будь гідний її. Бережи постійно в душі почуття братерської любові до всіх трудящих та пригноблених і почуття непримиренної ненависті до всякого гніту»[1].

Трудящі Чернігівщини палко вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. У резолюції сходу села Вишеньки вказувалося, що селяни вітають «новий уряд робітників і селян і всі його закони про землю, мир, права народів»[2]. Висловлюючи настрої трудящих, Остерська Рада робітничих і солдатських депутатів на своєму засіданні висловилась «за повну підтримку Радянського уряду, скликання Всеукраїнського з'їзду Рад»[3].

Але, як і скрізь по Україні, на Чернігівщині перемозі Радянської влади перешкоджала Центральна рада. Вона захопила владу і силою зброї душила революцію. Війська Центральної ради розганяли Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, розстрілювали активних учасників боротьби за встановлення Радянської влади. Так, українські буржуазні націоналісти, заарештувавши членів Сосницької Ради робітничих і солдатських депутатів, вчинили над ними криваву розправу.

Трудящі під керівництвом більшовиків піднімались на збройну боротьбу проти контрреволюційної Центральної ради. В містах і селах утворювалися ревкоми, формувалися червоногвардійські загони.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-651, оп. 3, спр. 27, арк. 2, 3.

[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.), стор. 48.

[3] Українська РСР у період громадянської війни 1917—1920 рр. в 3 томах, т. 1. К., 1967, стор. 180.

М. І. Подвойський (1880—1948) В. М. Примаков (1898—1937) Т. В. Черняк (1891—1919) М. О. Щорс (1895—1919).

Ще в ніч з 30 на 31 жовтня (12—13 листопада) трудящі Добрянки, підтримані червоногвардійським загоном гомельських робітників, роззброїли війська Центральної ради і утворили військово-революційний комітет. Тоді Центральна рада спорядила до Добрянки каральний загін. Проте населення Добрянки, спираючись на підтримку трудящих Гомеля, відбило наступ карателів. Селяни с. Вертіївки Ніжинського повіту, не визнаючи влади Центральної ради, в грудні 1917 року утворили ревком, який взяв владу до своїх рук. У відповідності з ленінським Декретом про землю ревком конфіскував поміщицьку землю і розподілив її між біднотою. За прикладом Вертіївського ревкому і з його допомогою ділили колишню поміщицьку землю і селяни сусідніх сіл[1]. Остерський військово-революційний комітет, до складу якого входили більшовики О. В. Одинцов, В. В. Птуха та інші, спираючись на червоногвардійські загони, поширив свою владу на весь повіт. Ревком с. Роїще Чернігівського повіту створив червоногвардійський загін в кількості 150 чоловік, конфіскував поміщицький маєток і роздав землю і майно бідноті. Так само активно діяли ревкоми і червоногвардійські загони у багатьох інших містах і селах. Збройна боротьба трудящих проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради з кожним днем набирала все більш масового характеру.

Вирішальною подією у боротьбі за перемогу Радянської влади на Україні став 1-й Всеукраїнський з'їзд Рад, який 12 (25) грудня 1917 року проголосив Україну республікою Рад і вирішив встановити дружні відносини з Радянською Росією, обрав вищий орган державної влади — Центральний Виконавчий Комітет.

Після з'їзду трудящі Чернігівщини ще наполегливіше повели боротьбу за встановлення Радянської влади. Неоціненну допомогу у цьому їм подали молоді військові сили Української Радянської Республіки під командуванням Ю. М. Коцюбинського та червоногвардійські загони робітників Москви, Брянська, Курська, Мінська. За перемогу влади Рад на Чернігівщині пліч-о-пліч боролись сини й дочки братніх народів — українці, росіяни, білоруси, латиші, бо в них були спільні інтереси, спільні вороги.

З кінця грудня на Чернігівщині проти полчищ Центральної ради розгорнулися бої радянських військ, підтриманих партизанами. Одним з перших почав наступати з Гомеля на Бахмач 1-й Мінський революційний загін червоногвардійців під командуванням Р. Й. Берзіна. 21 грудня 1917 року червоногвардійці з боями визволили Городню, 23 грудня — Сновськ. Після цього загін вирушив на Мену. Про цей бойовий похід його командир Р. Й. Берзін повідомляв так: «Радянські війська усі українські жителі зустрічають із захопленням, як визволителів і рятівників від

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни. Чернігів, 1958, стор. 63, 64, 169, 170.

українських юнкерів, білих офіцерів, українських куренів смерті. Всі дають хліб, фураж, коней, самі показують дорогу, ведуть розвідку, організують бойові селянські дружини, які борються разом з революційними військами. У всіх значних пунктах організовані добровільні активні революційні загони і Червона гвардія»[1].

8—12 січня 1918 року червоногвардійський загін московських робітників під командуванням М. Порадіна повів запеклі бої проти військ Центральної ради у районі Новгорода-Сіверського, які завершилися перемогою. 14 січня Радянська влада була встановлена в Прилуках. 15 січня ворожі війська вигнано з Бахмача. Цього ж дня радянські війська підійшли до станції Крути. Тут Центральна рада зосередила великі сили, готуючись дати генеральний бій. Проте червоногвардійські загони, розгромивши націоналістів, просувались далі. 18 січня радянським став Ніжин. 19 січня спільними зусиллями червоногвардійських загонів, чернігівських, московських робітників і повстанських загонів селян сіл Роїща і Довжика від військ Центральної ради був визволений Чернігів. 21 січня радянськими також стали Козелець і Остер. Наприкінці січня 1918 р. вся територія Чернігівщини була повністю очищена від буржуазно-націоналістичних недобитків. Так, під керівництвом Комуністичної партії при братерській допомозі червоногвардійських загонів Росії і Білорусії трудящі Чернігівщини й Прилуцького повіту встановили Радянську владу.

В кожному місті, селі після визволення їх від буржуазно-націоналістичних військ трудящі утворювали органи Радянської влади — ревкоми, Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. У січні — лютому відбулися волосні й повітові з'їзди Рад, які схвалили перші декрети Радянської влади, обрали виконавчі комітети. Від імені трудящих з'їзди висловлювали сердечну подяку В. І. Леніну, більшовицькій партії, які вказали робітникам і селянам шлях до нового життя. Так, 19 лютого 1918 року делегати Надзвичайного з'їзду Рад Бахмацької волості надіслали до Петрограда Раді Народних Комісарів РРФСР телеграму, в якій говорилося, що вони разом із залізничниками «палко вітають товариша Леніна як справжнього борця за визволення українського народу від контрреволюційної буржуазної ради. Бахмацький Надзвичайний з'їзд заявляє: ми всі, як один, станемо на захист завоювань революції, на першу вимогу нашого любимого вождя. Ми ніколи не допустимо, щоб буржуазія взяла гору над пролетаріатом. Війна — палацам, мир — хатинам!»[2].

Створені волею трудящих ревкоми, Ради втілювали в життя декрети Радянської влади. У містах вони запроваджували робітничий контроль над виробництвом, дбали про забезпечення трудящих продовольством, житлом. Соціалістичні перетворення відбувалися й на селі. Згідно з ленінським Декретом про землю на Чернігівщині підлягали конфіскації 1859 тис. десятин поміщицьких, монастирських і церковних земель[3]. На частині з них утворювались перші радянські маєтки (вони згодом дістали назву радгоспів), виникали комуни, артілі. У Ніжинському повіті у с. Вертіївці селяни заснували дві артілі й комуну. У Прилуцькому повіті на базі поміщицького маєтку на х. Тростянці засновано радянський маєток. Його першим червоним управителем став наймит Р. Хист. Великі земельні площі ревкоми і Ради ділили між безземельними й малоземельними селянами. Це було надзвичайною подією в їх житті, адже збувалося те, про що селяни мріяли з покоління в покоління. Будуючи по-новому життя, вони прагнули радитися з В. І. Леніним, знати його думку. О. Г. Шліхтер, який у листопаді 1917 р. був призначений Народним комісаром землеробства РРФСР, згадуючи про спільну працю з В. І. Леніним, писав про те, яке величезне бажання було у селян, що прибували з усіх кінців Росії і України,

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине (февраль 1917 — апрель 1918 г.). Сборник документов и материалов в 3 томах, т. 3. К., 1957, стор. 150.

[2] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 18.

[3] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. К., 1957, стор. 30.

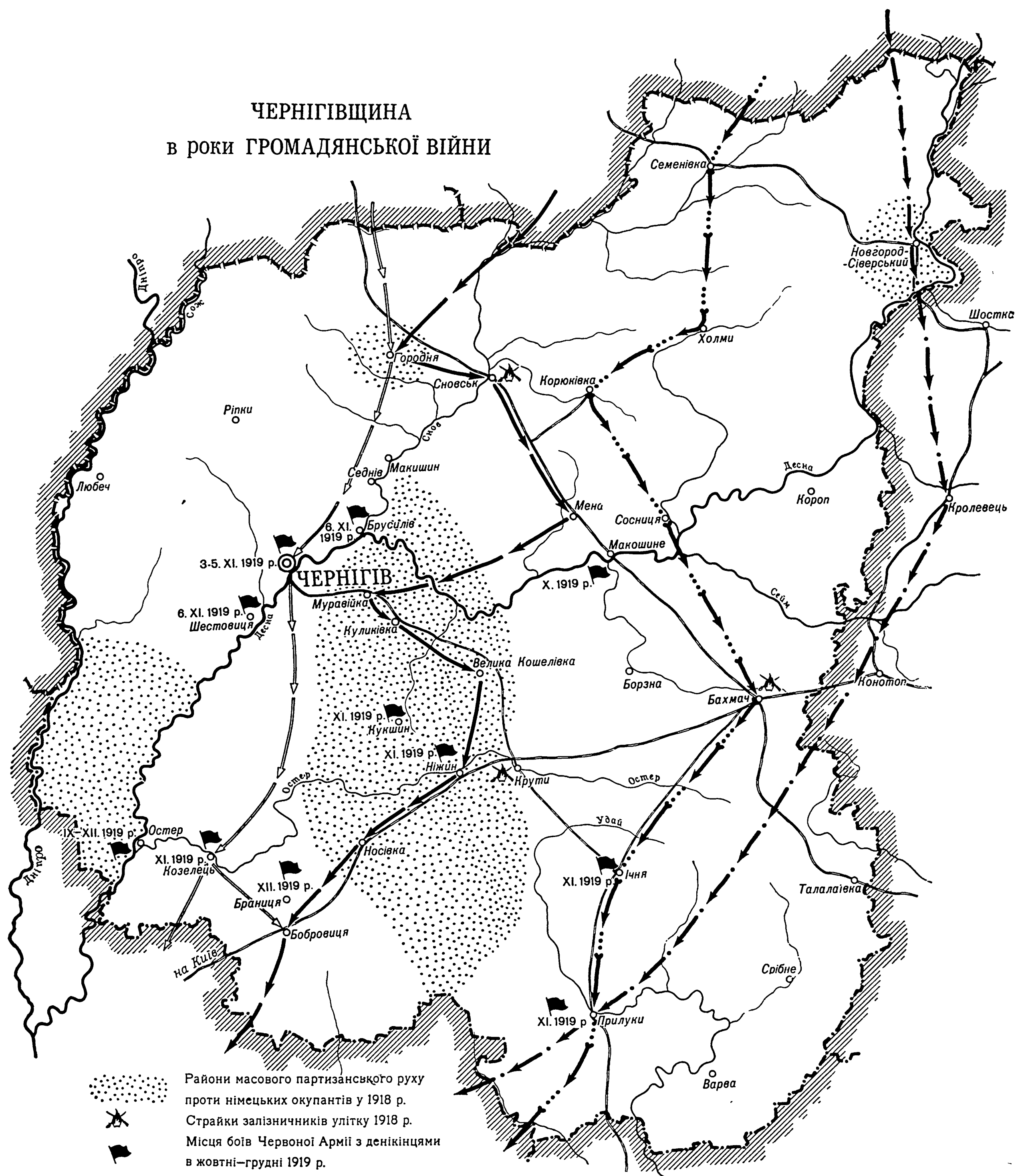

Напрями наступу полків 1-ї Української радянської дивізії в грудні 1918 – січні 1919 р.

Богунського

Таращанського

Новгород-Сіверського

Ніжинського

Сучасні межі Чернігівської області

зустрітися з В. І. Леніним. Якось у Наркомземі з'явилася делегація Чернігівської губернії у складі М. А. Лузгарьова, Ф. П. Старікова та А. І. Усикова. Серед них особливо виділявся поважний сивобородий дідусь, який, здавалося, тільки-но відірвався від сохи. Про розмову з ним О. Г. Шліхтер пише так: «— Товаришу, як би побачити Леніна? — А для чого,— кажу,— він вам потрібний? — Не можу поїхати додому, не побачивши товариша Леніна. Я повинен його побачити і повинен сказати потім своїм, що я його бачив. З таким наказом послали мене сюди мої односельчани. Вони мені сказали: «Неодмінно від самого Леніна взнай, що і як треба робити».

«Треба було бачити через дві-три хвилини,— згадує О. Г. Шліхтер,— це буквально натхненне щастям обличчя сивобородого старика,— кажу без перебільшення,— коли він вийшов від Леніна. «Спасибі товаришу! — дякував він мені,— тепер я все розповім дома»[1]. Цю подію відтворив чернігівський художник П. Басанець у картині «Ходаки Чернігівщини у В. І. Леніна».

Але соціалістичні перетворення були перервані нападом австро-німецьких військ, яких покликали зрадники українського народу — буржуазні націоналісти. На початку березня 1918 року ворог почав окуповувати Чернігівщину. Німецькі війська наступали з Києва на Бахмач вздовж залізниці і по шосе Київ—Чернігів. Одночасно з Гомеля на Бахмач просувалися війська 41-го німецького корпусу.

На заклик Комуністичної партії трудящі Чернігівщини піднялися на визвольну війну. Повсюдно почали діяти партизанські і червоногвардійські загони. До частин Червоної Армії і червоногвардійських загонів добровільно вступило близько 3 тисяч жителів Чернігівщини[2].

Щоб зупинити просування противника, за рішенням Надзвичайного комітету оборони України була утворена Бахмацька дільниця фронту під командуванням В. М. Примакова. Головнокомандуючим збройними силами України був призначений В. О. Антонов-Овсієнко. В районі Бахмач-Конотоп зосереджувались 5-а радянська армія під командуванням Р. Ф. Сіверса, червоногвардійські загони Петрограда, Києва, Полтави, Луганська, Ніжина, Вінниці. В обороні брали участь 4-й і 6-й Чехословацькі полки[3]. В одному з цих полків служив Людвік Свобода — нинішній Президент ЧССР. 8—10 березня війська Бахмацької дільниці фронту нанесли удар по німецьким військам і оволоділи станцією Плиски.

Бої точилися не лише на Бахмацькій ділянці фронту. 12 березня окупаційні війська захопили Чернігів і продовжували наступ на північ. Просуванню ворога чинили опір Семенівський червоногвардійський загін під командуванням М. Щорса та об'єднаний загін сосницьких і корюківських партизанів під командуванням О. Гарнієра. Пізніше на базі загону О. Гарнієра було сформовано комуністичний полк ім. В. І. Леніна, який увійшов до складу Червоної Армії[4].

Незважаючи на героїчний опір радянських частин і партизанських загонів, німецькі війська наприкінці березня окупували більшу частину території губернії за винятком її північних повітів — Мглинського, Новозибківського, Стародубського, Суразького і частково Новгород-Сіверського, що межували з братньою Радянською Росією. 4 травня 1918 року була підписана угода між Радянською Росією і кайзерівською Німеччиною про встановлення нейтральної зони завширшки 5—15 кілометрів і припинення на ній воєнних дій між німецькими і радянськими військами. «Нейтральна зона» проходила біля кордону з РРФСР по території Чернігівщини з північного заходу на південний схід. Вона стала місцем, де гуртувалися революційні сили для визволення України від німецьких окупантів. У м. Почепі розміщувалися губернські партійні й радянські органи. В серпні 1918 року тут було утворено губчека.

---

[1] Ленин в 1917 году. Воспоминания. М., 1967, стор. 305, 306.
[2] Газ. «Известия», 30 березня 1918 р.
[3] Людвик Свобода. От Бузулука до Праги. М., 1963, стор. 184; Українська РСР в період громадянської війни, т. 1, стор. 291.
[4] Журн. «Літопис революції», 1928, № 2, стор. 55, 56.

П. Басанець. «Ходаки Чернігівщини у В. І. Леніна».
Олія. 1965 р.

На загарбаній території німецькі окупанти та їх пособники — українські буржуазні націоналісти — реставрували буржуазно-поміщицький лад. Коли окупанти до влади поставили Скоропадського, прислужувати їм стали гетьманці.

Окупанти й гетьманці запровадили режим терору і грабежів. За найменший непослух карали в'язницею або розстрілювали. Особливо по-звірячому розправлялись вороги з комуністами та безпартійними робітниками і селянами, що відстоювали Радянську владу. В Конотопі у травні й червні окупаційними властями було розстріляно 370 чол., в Ніжині — 456 чол.[1]. За опір селян карателі спалили села Мильники (тепер Григорівка) Ніжинського повіту, Вороб'ївку Новгород-Сіверського повіту, Сядрине Сосницького повіту, Хохлівку Глухівського повіту та багато інших. Окупанти силою зброї відбирали у населення хліб, худобу. За далеко неповними даними з Чернігівщини було вивезено 106 241 пуд хліба, 98 978 пудів конопель, 15 734 пуди махорки, 170 тисяч аршин шерстяних тканин тощо[2]. Вдавались іноземні загарбники також до контрибуцій і штрафів.

Трудящі Чернігівщини не корилися окупантам і їх прихвосням. Вони ухилялися виконувати накази й розпорядження німецько-гетьманських властей. Дедалі ширшого розмаху набував страйковий рух. Одним з найбільших виступів робітників був липневий всеукраїнський залізничний страйк, у якому брали участь робітники станцій Конотопа, Бахмача, Ніжина, Прилук, Сновська. Залізничний рух був припинений. Окупанти й гетьманці вдавались до суворих репресій, щоб придушити непокірних. 15 робітників залізничних майстерень ст. Конотоп були ув'язнені. Братерську допомогу страйкуючим залізничникам України, зокрема станцій Конотоп, Бахмач, подавали робітники Урало-Рязанської залізниці[3].

Страйковий рух був лише однією з дійових форм боротьби проти окупантів і гетьманщини. Найбільш важливим був партизансько-повстанський рух, який під керівництвом підпільних партійних організацій ширився на Чернігівщині. У Чернігівському повіті успішно діяв загін під командуванням П. Д. Кобця. Близько 30 партизанських загонів вели боротьбу з ворогом на території Новгород-Сіверського повіту. Особливо сміливі напади здійснювали загони під командуванням В. Н. Боженка, Т. В. Черняка, М. Г. Салая. Одним із загонів командував Д. С. Коротченко — згодом відомий державний і партійний діяч УРСР.

Велике значення для дальшої активізації народної боротьби проти окупантів мало утворення підпільного губкому партії, губернського військово-революційного комітету та Центрального військово-повстанського штабу Чернігівщини і північної частини Полтавщини. Губком партії і губревком були обрані на губернській конференції більшовиків, засідання якої нелегально проходило у травні 1918 року в Чернігові. Військово-повстанський штаб на чолі з М. Г. Кропив'янським почав діяти у червні того ж року за рішенням Бюро для керівництва повстанською боротьбою в тилу окупантів. Усі ці органи працювали спільно. Під їх керівництвом зросла кількість волосних і сільських ревкомів, партизанських загонів, посилились виступи партизанів. Найбільшого розмаху партизанська боротьба досягла в Ніжинському повіті, де знаходився Центральний військово-повстанський штаб. Партизанські загони тут налічували понад 6000 чоловік[4].

В умовах розгортання визвольної війни українського народу проти німецьких окупантів у липні в Москві відбувся І з'їзд КП(б)У, який утворив Комуністичну партію України, прийняв важливі рішення, спрямовані на посилення боротьби трудящих проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції. На з'їзді Чернігівська губернська партійна організація була представлена 8 делегатами, а Прилуцька повітова партійна організація — 2 делегатами.

---

[1] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 р. Х., 1959, стор. 41, 44.

[2] Внешняя торговля Украины в 1918 г. К., 1919, стор. 206—211.

[3] Газ. «Известия ВЦИК», 1 серпня 1918 р.

[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 158.

В ніч на 6 серпня 1918 року за наказом Центрального військово-повстанського штабу розпочалось збройне повстання. Центром його був спочатку Ніжинський повіт. Партизанські загони розгромили ряд ворожих гарнізонів. Під час повстання відзначились загони під командуванням С. П. Покиньбороди, Ф. Білоусова, М. К. Маруні, А. П. і О. П. Хахуди, К. А. Січкаря та інших. Бойові дії партизанів Ніжинського повіту були активно підтримані в Козелецькому, Новгород-Сіверському, Прилуцькому повітах. Щоб повстання не поширилося по всій Україні, окупаційні власті і гетьманський уряд перекинули на Чернігівщину до 30 тис. чоловік війська[1]. Та незважаючи на це, трудящі не припинили боротьби проти окупантів і їх буржуазно-націоналістичних прихвоснів. Партизани Ніжинського, Новгород-Сіверського та інших повітів зберегли свої основні сили і вийшли на північ Чернігівщини, в «нейтральну зону».

У вересні 1918 року за рішеннями Центрального Комітету КП(б)У і Всеукраїнського Центрального Військово-Революційного Комітету на базі партизанських і повстанських загонів почалось формування двох українських радянських дивізій[2]. Начальником 1-ї Української радянської дивізії призначено М. Г. Кропив'янського. До складу її входили Богунський (командир М. О. Щорс), Таращанський (командир В. Н. Боженко), Новгород-Сіверський (командир Т. В. Черняк) та Ніжинський полки.

Після анулювання Радянським урядом грабіжницького Брестського мирного договору почалася безпосередня боротьба за визволення України. За постановою Раднаркому РРФСР 17 листопада було утворено групу військ Курського напряму, до складу якої увійшли 1-а та 2-а Українські радянські дивізії, Московська робітнича дивізія, 2-а Орловська бригада та інші війська. На заклик В. І. Леніна російський народ знову подав українському народові безкорисливу допомогу. Наприкінці листопада 1918 року група військ (командуючий В. О. Антонов-Овсієнко) перейшла в наступ. 1-а Українська радянська дивізія безпосередньо визволяла Чернігівщину. 25 листопада Радянська влада була відновлена у Стародубі, 1 грудня — у Семенівці, 9 грудня — в Новгороді-Сіверському, 13 грудня — в Клинцях.

Коли Клинці стали вільними, сюди з «нейтральної зони» прибули губернські партійні і радянські органи. 4 січня 1919 року відбулась губернська партійна конференція, яка обрала тимчасовий губком партії у складі 7 чоловік і створила губвійськревком, оголосивши його найвищим органом Радянської влади на Чернігівщині[3].

Дальшому успішному наступу полків 1-ї Української радянської дивізії сприяли ревкоми і партизанські загони, що діяли в тилу ворога. Повсюдно у визволених від ворога населених пунктах дивізія поповнювалась добровольцями. У грудні 1918 року її лави зросли з 3500 до 6000 бійців[4]. Це дозволило утворити в складі дивізії дві бригади.

30 грудня 1918 року Богунський і Таращанський полки 1-ї Української радянської дивізії разом з партизанським загоном села Дроздовиці вибили петлюрівців з Городні. 31 грудня богунці визволили Сновськ. У цей час Ніжинський

Наказ Чернігівського губернського військово-революційного комітету. Січень. 1919 р. Фотокопія.

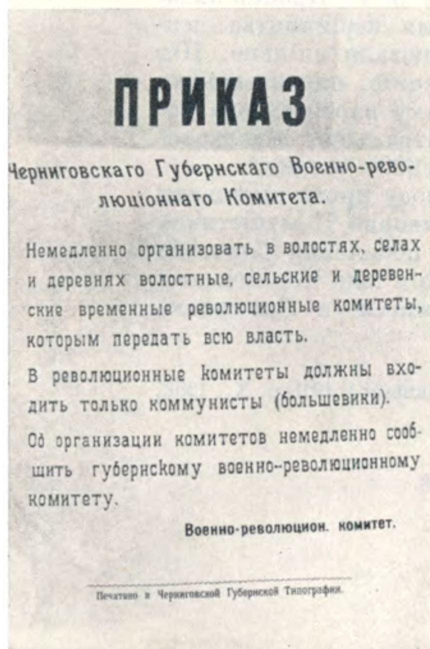

ПРИКАЗ

Черниговскаго Губернскаго Военно-революціоннаго Комитета.

Немедленно организовать в волостях, селах и деревнях волостные, сельские и деревенские временные революционные комитеты, которым передать всю власть.

В революционные комитеты должны входить только коммунисты (большевики).

Об организации комитетов немедленно сообщить губернскому военно-революционному комитету.

Военно-революцион. комитет.

Печатано в Черниговской Губернской Типографии.

---

[1] Незабутні роки. Спогади учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні. К., 1967, стор. 195.

[2] Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР (далі ЦДАЖР УРСР), ф. 2, оп. 1, спр. 104, арк. 9.

[3] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 243, 248.

[4] Центральний державний архів Радянської Армії (далі ЦДАРА), ф. 999, оп. 1, спр. 7, арк. 10.

полк зайняв Сосницю й Короп. 12 січня 1919 року Богунський полк з боями оволодів Черніговом. Після короткого перепочинку богунці повели наступ далі. 23 січня вони взяли Козелець, а 24 січня — Остер. Ніжинський полк 20 січня вибив ворога з Бахмача, а 25 січня — з Ічні. Таращанський полк 22 січня оволодів Ніжином, Новгород-Сіверський полк 29 січня — Прилуками[1]. В ході боїв були розгромлені 5-й гайдамацький корпус і Чорноморська петлюрівська дивізія[2]. Ворог відступав.

Демонстрація трудящих з нагоди визволення Червоною Армією Городні від петлюрівців. 1919 р.

Після визволення Чернігівщини від петлюрівських військ трудящі під керівництвом партійної організації почали відновлювати органи Радянської влади, відбудовувати промисловість і сільське господарство. Влада в губернії, повітах, волостях перейшла до рук ревкомів. У лютому 1919 року за постановою губревкому були націоналізовані підприємства текстильної, шкіряної, цукрової, винокурної промисловості, а також річковий флот на Десні, у березні — тютюнові фабрики, миловарні заводи. На цих підприємствах створювались фабрично-заводські комітети. Робітники, відчуваючи себе господарями підприємств, активно бралися до діла, налагоджували виробництво. Попередні підсумки розвитку промисловості підбила 1-а губернська конференція Рад народного господарства, яка відбулася 27 лютого 1919 року. Конференція підкреслила, що губернський і повітові раднаргоспи повинні в своїй діяльності широко використати весь досвід російського пролетаріату в господарському будівництві. Висловлюючи прагнення трудящих губернії, конференція визнала за потрібне подати продовольчу допомогу РРФСР.

На початку року в селах почали утворюватися комбіди, які були міцною опорою Радянської влади. Влітку в губернії вже налічувалося 1216 комбідів[3]. Виконуючи ленінський Декрет про землю вони розподілили безкоштовно між незаможними селянами 265 608 десятин поміщицьких і монастирських земель. Комбіди також дбали про організацію колективних господарств. Наприкінці року на Чернігівщині було зареєстровано 54 комуни, 69 сільськогосподарських артілей і 7 інших товариств[4]. Важливу роль відігравали комбіди у виконанні селянами продрозкладки.

До активної участі в громадсько-політичному житті й господарському будівництві включалася трудяща молодь. Під керівництвом партійних організацій вона об'єднувалася в комсомольські осередки. 1 лютого 1919 року засновано комсомольську організацію Чернігова. 7—9 березня 1919 року відбулася перша губернська конференція комсомолу[5].

У лютому—квітні 1919 р. відбулися вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 12—17 квітня працював губернський з'їзд Рад. Серед його 212 делегатів 200 становили комуністи. З обранням з'їздом губвиконкому (голова Ю. М. Коцюбинський) губревком склав свої повноваження.

У квітні 1919 року відбулися зміни в територіальному поділі Чернігівщини. Мглинський, Новозибківський, Стародубський і Суразький повіти були включені до Гомельської губернії РРФСР. В Чернігівській губернії залишилося 11 повітів з населенням 1998,5 тис. чол. Територія губернії становила 36,8 тис. кв. км. У серпні 1920 р. був утворений ще один повіт — Шосткинський.

---

[1] ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 19, арк. 5; ф. 999, оп. 1, спр. 8, арк. 91; спр. 28, арк. 10.
[2] Незабутні роки, стор. 246.
[3] Газ. «Серп і молот» (Чернігів), 19 серпня 1919 р.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-15, оп. 1, спр. 4, арк. 30, 31.
[5] Історія Ленінської Комуністичної спілки молоді України. К., 1971, стор. 10.

Соціалістичні перетворення здійснювалися в умовах гострої класової боротьби. Весною 1919 р. на Чернігівщині лютували 19 куркульсько-націоналістичних банд, які тероризували й грабували населення, вбивали активістів[1]. Організаторами боротьби з бандитизмом виступали партійні й комсомольські осередки, Ради, комбіди. В містах і селах створювались озброєні загони, до яких входили в повному складі партійні та комсомольські осередки, робітники, селяни. Боротьба з бандитизмом ускладнилась контрреволюційним заколотом Григор'єва, що розпочався в травні 1919 року і охопив значну частину України. В зв'язку із загрозливим становищем Чернігівська губернія 12 травня була оголошена в стані облоги, почав діяти надзвичайний штаб на чолі з Ю. М. Коцюбинським[2]. У бойових операціях проти банд Григор'єва на території Київської губернії брали участь озброєні загони, сформовані в Чернігові, Ніжині, Острі та інших містах. Губчека були розкриті і знешкоджені контрреволюційні змови в Козельці, Острі, Коропі. 19 травня стан облоги в губернії був знятий.

Влітку 1919 року над молодою Радянською республікою нависла нова небезпека — почався наступ денікінських військ. У відповідь на лист ЦК РКП(б) «Всі на боротьбу з Денікіним!» комуністи, комсомольці, трудящі масово вступали до лав Червоної Армії. Добровільно на фронт пішли більше половини губернської партійної і дві третини комсомольської організацій, половина складу профспілкової організації.

За рішенням губкому партії і губвиконкому 2 липня був створений комітет оборони (голова Т. М. Коржиков). В повітах і волостях також утворювались підпільні ревкоми, створювалися партизанські загони. З Києва ЦК КП(б)У, ВУЦВК і Раднарком України тимчасово переїхали до Чернігова, де перебували до 2 жовтня.

Наприкінці серпня денікінські війська вдерлися на територію Чернігівщини. Просуваючись на Київ, ворог 27 серпня захопив Бахмач, 29 серпня — Ніжин. На початку вересня денікінці повели наступ із Києва на Козелець, Остер і Чернігів. Щоб зупинити білогвардійські війська, 14-а і 12-а радянські армії перейшли в контрнаступ. Вони вибили білогвардійців з Конотопа, Бахмача, Ніжина, Козельця і Остра[3].

Одержавши підкріплення, денікінці відновили наступ. Частини лівобережної групи військ 12-ї радянської армії стримували наступ ворога. В складі групи військ були 60 стрілецька дивізія під командуванням М. Г. Кропив'янського, інтернаціональна бригада, яку очолював чеський комуніст Славояр Частек, бригада Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова та інші з'єднання[4]. Особливо мужньо билися підрозділи бригади Червоного козацтва. 20 вересня вони завдали нищівного удару по денікінцях біля Ніжина. Були розгромлені два ворожі полки, захоплено в полон 400 солдатів і офіцерів, взято трофеї: 5 гармат, 16 кулеметів[5]. Проте денікінці мали перевагу в озброєнні. Після упертих боїв 12 жовтня радянські війська залишили Чернігів. Через 2 дні 14 жовтня ворог захопив Седнів, що за 25 км на північ від Чернігова. На цьому рубежі просування денікінців Червоною Армією було остаточно зупинено. Надалі лінія фронту проходила по Десні. З 11 повітів губернії денікінцям вдалося повністю захопити сім і частково чотири — Чернігівський, Городнянський, Сосницький і Новгород-Сіверський. Губернський комітет оборони і губком партії та губвиконком евакуювались до м. Городні.

На захопленій території денікінці повертали буржуазії і поміщикам, що повернулися в їх обозі, фабрики, заводи, маєтки. Білогвардійці встановили режим кривавої диктатури. Тисячі людей вони закатували у застінках контррозвідки. В Ніжині

---

[1] Газ. «Известия» (Чернігів), 8—15 липня 1919 р.
[2] Там же, 14 травня 1919 р.
[3] Там же, 17 вересня 1919 р.
[4] ЦДАРА, ф. 197, оп. 3, спр. 168, арк. 149, 150.
[5] Газ. «Известия», 23 вересня 1919 р.

білогвардійці тільки вночі 31 серпня закатували 45 активних учасників боротьби за Радянську владу. В Прилуках денікінці грабували і катували населення. 11 жовтня вони розстріляли 132 чоловіка[1]. У с. Смолянці Чернігівського повіту денікінці повісили 16 бідняків за те, що вони одержали від Радянської влади землю[2].

Під керівництвом підпільних ревкомів повсюдно в тилу ворога розгортався партизанський рух. Особливо активно діяли партизани в Ніжинському повіті. Очолювані ревкомом (голова І. Г. Остапенко), вони влаштовували диверсії на залізниці, пускали під укіс поїзди з живою силою і технікою ворога, нападали на гарнізони денікінців[3]. Мужню боротьбу вели партизани Остерського повіту під командуванням М. С. Василенка, пізніше державного діяча УРСР. Вони відновили Радянську владу майже в половині сіл повіту[4]. В Прилуцькому повіті партизанський загін, очолюваний Ф. П. Вигонським, знищив до 300 білогвардійців. І нині живі в пам'яті народній імена героїв-партизанів, які беззавітно відстоювали Радянську владу. Це — В. В. Птуха (Остер), В. Г. Биструков (Городня), В. Сухицький (Тупичів), П. П. Приймаченко (Чернігів), Н. Т. Єсипенко (Ніжин), Т. Г. Яцура (с. Кукшин), Н. І. і П. І. Точоні (с. Дроздівка), Г. П. Печорний (с. Роїще) та багато інших.

Розгромивши основні сили денікінців під Орлом і Воронежем, Червона Армія в жовтні 1919 року перейшла в наступ. Розгорнулися активні дії на Чернігівській дільниці фронту. 28 жовтня почала наступ ударна група військ 12-ї радянської армії. Напередодні 2-ї річниці Жовтневої революції, 6 листопада 1919 року, радянські війська визволили від білогвардійців Чернігів[5].

Наступаючі частини Червоної Армії 17 листопада вибили денікінців з Борзни, 19 листопада — з Бахмача, 20 листопада — з Ніжина[6]. Населення радісно вітало своїх визволителів. З великим патріотичним піднесенням робітники й селяни йшли до Червоної Армії. В Чернігівському, Городнянському, Сосницькому й Ніжинському повітах добровільно вступили 26 337 чол.[7]. Добровольці Городнянського повіту надіслали вітальну телеграму VII Всеросійському з'їзду Рад, у якій заявили, що «не покладуть зброї, поки не буде знищена контрреволюція, як російська, так і міжнародна»[8]. 1 грудня наші частини вступили до Прилук. 2 грудня було взято Остер. На початку грудня 1919 року денікінці були вигнані з всієї території губернії.

В перший день наступу частин Червоної Армії на Чернігівській ділянці фронту Реввійськрада 12-ї армії створила губревком (голова М. П. Глібов-Авілов). З 12 листопада він почав видавати газету «Известия». З 27 листопада газета виходила під назвою «Знамя Советов».

Після визволення від денікінців Чернігівська губернія була спустошеною. В містах і селах не вистачало продовольства, кістлява рука голоду загрожувала смертю десяткам тисяч робітників і селян. Враховуючи важке становище, уряд Радянської України тимчасово звільнив Чернігівську губернію від збору продовольства для Червоної Армії та промислових центрів. Оскільки губернія не могла задовольнити навіть своїх внутрішніх потреб, Чернігівщині було занаряджено з інших губерній 515 тис. пудів пшениці, гречки й проса, 1200 тис. пудів вівса і ячменю, 50 тис. пудів цукру тощо.

Не менш загрозливою була паливна криза. Для заготівлі дров і доставки їх на залізницю, фабрики й заводи, в госпіталі, дитячі установи, у міста для опалення жител трудящих за рішенням губревкому запроваджувалася трудова повинність.

---

[1] Боротьба за Жовтень на Прилуччині. Прилуки, 1927, стор. 181.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 2, спр. 3, арк. 2.
[3] Партійний архів Інституту історії партії при ЦК КП України (далі ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 41, арк. 9; оп. 4, спр. 185, арк. 175.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 1495, оп. 1, спр. 13, арк. 92.
[5] ЦДАРА, ф. 197, оп. 4, спр. 187, арк. 128.
[6] Там же, оп. 3, спр. 174, арк. 188, 169.
[7] Там же, спр. 688, арк. 216, 362.
[8] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3, оп. 1, спр. 4, арк. 22.

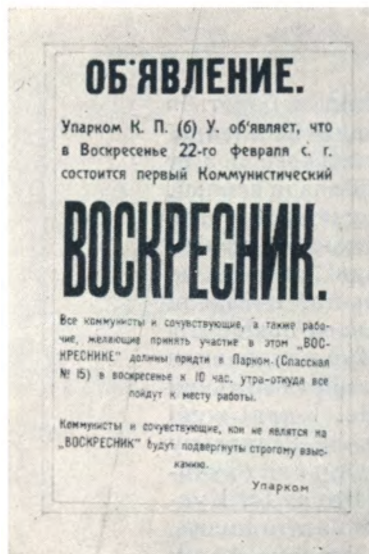

ОБ'ЯВЛЕНИЕ.

Упарком К. П. (б) У. об'являет, что в Воскресенье 22-го февраля с. г. состоится первый Коммунистический

ВОСКРЕСНИК.

Все коммунисты и сочувствующие, а также рабочие, желающие принять участие в этом „ВОСКРЕСНИКЕ" должны придти в Парком (Спасская № 15) в воскресенье к 10 час. утра—откуда все пойдут к месту работы.

Коммунисты и сочувствующие, кои не явятся на „ВОСКРЕСНИК" будут подвергнуты строгому взысканию.

Упарком

Об'ява про проведення комуністичного недільника 22 лютого 1920 р. у Чернігові. Фотокопія.

Особливо енергійно йшла заготівля дров у Чернігівському, Городнянському й Остерському повітах.

У містах і селах лютували епідемії, від яких багато людей вмирало. 1919 року на Чернігівщині було зареєстровано понад 56 тисяч захворювань на тиф. Не зменшилась його епідемія і наступного року. У січні—вересні 1920 року число захворювань на тиф становило близько 75 тисяч[1]. Щоб врятувати населення, відкривалися додатково лікарні, застосовувались профілактичні щеплення проти тифу, холери, віспи тощо. Цією роботою керувала спеціально створена губернська комісія.

У цю важку годину людей на подолання труднощів організовували й надихали особистим прикладом і пристрасним правдивим партійним словом комуністи. Наслідуючи приклад російських робітників, партійні осередки почали влаштовувати комуністичні суботники й недільники. Перший суботник відбувся в Чернігові 13 грудня 1919 року. В ньому взяло участь 150 комуністів[2].

В грудні 1919 — січні 1920 рр. відбулися волосні, повітові й губернська конференції КП(б)У. Вони підсумували роботу партійних організацій, обговорили чергові завдання й обрали свої керівні органи. Особливу увагу комуністи приділяли обговоренню написаної В. І. Леніним, прийнятої VIII конференцією РКП(б) і затвердженої Пленумом ЦК РКП(б) резолюції «Про Радянську владу на Україні», яка була спрямована на зміцнення воєнно-політичного й господарського союзу українського народу з російським та іншими братніми народами. Повсюдно конференції схвалили ленінську резолюцію. Зокрема, в постанові, прийнятій 22 грудня 1919 року Чернігівською міською конференцією КП(б)У, підкреслювалося, що цей документ «вказує правильний шлях розв'язання основних питань будівництва Радянської влади на Україні»[3].

На початку 1920 року в Чернігівській губернії з великим політичним піднесенням пройшли вибори до Рад. Робітники й селяни виявили цілковите довір'я Комуністичній партії і Радянській владі. До міських і сільських Рад, делегатами на волосні, повітові й губернський з'їзди першими вони називали комуністів і співчуваючих їм. Серед членів повітвиконкомів, обраних на з'їздах, 77,6 проц. становили члени й кандидати в члени партії і безпартійні робітники та селяни, які на ділі довели свою відданість партії. Другий губернський з'їзд Рад (2—6 лютого) обговорив питання радянського будівництва і обрав губвиконком. Висловлюючи думки і прагнення робітників і селян з'їзд у вітальній телеграмі на ім'я голови ЦВК РРФСР гаряче вітав «російський пролетаріат і селянство, які в тяжку для України годину подали їй братерську допомогу і підтримку» і заявив, що «тільки міцний союз пролетаріату Росії і України дасть можливість остаточно ліквідувати контрреволюцію і перемогти господарську й транспортну розруху, голод, холод і епідемію».

Партійні організації, радянські органи, губернський і повітові раднаргоспи за активною участю робітників вживали заходи, щоб відбудувати промисловість. Найперше відбудовувалися артілі й невеликі підприємства харчової і легкої промисловості, які не потребували великих капіталовкладень. Їх продукція йшла в основному на задоволення потреб фронту. В складних умовах відроджувалося сільське господарство. Навесні 1920 року селяни засіяли 234,5 тис. десятин[4].

---

[1] Газ. «Знамя Советов», 12 лютого 1920 р.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 6, арк. 47.
[3] Газ. «Знамя Советов», 12 лютого 1920 р.
[4] Газ. «Окно РАТАУ» (Чернігів), 10 серпня 1920 р.

Наприкінці квітня війська польських інтервентів вторглися на територію Радянської України. На порядок дня знову постали військові питання. Створювалися ревкоми, партизанські загони. 9 травня почав працювати губернський ревком (голова Т. М. Коржиков)[1]. Для оперативного керівництва підготовкою міст і сіл губернії до оборони за рішенням губкому партії була утворена партійна трійка (губбюро) в складі Я. А. Чубіна, М. С. Осадчого та О. В. Одинцова[2].

Повсюдно проходила мобілізація до лав Червоної Армії. Першими, як завжди, на фронт йшли комуністи та комсомольці. Всього губвійськкоматом у частини 12-ї радянської армії було направлено 7 тис. чоловік[3].

На початку травня польським інтервентам вдалося захопити більшу частину Остерського повіту і Любеч. Дальше просування ворожих військ було зупинено. 22 червня Червона Армія вибила польських інтервентів із району Любеча, а згодом визволила і всю територію Остерського повіту. 12 липня губревком склав свої повноваження. Проте в серпні, в зв'язку з поширенням у багатьох повітах бандитизму, знову створюється губревком. На боротьбу з бандами виступили озброєні загони робітників і селян. Бандитизм було в основному придушено.

У другій половині 1920 року на території губернії працювало 4 металообробні і 411 шкіряних заводів, 6 швейних фабрик-майстерень, 13 цегелень, 13 торфорозробок та деякі інші державні підприємства. Всі вони підлягали губраднаргоспу[4]. Скрізь, де випускали продукцію для потреб Червоної Армії, народного господарства, робітники працювали, не шкодуючи сил і здоров'я. Дальшого поширення набували комуністичні суботники й недільники. Проте в губернії переважна більшість підприємств не працювала. Це породжувало значне безробіття.

Селяни губернії за складних умов улітку провели збирання врожаю, а восени знову засіяли частину земель зерновими. Більшу частину одержаних продуктів вони здали в рахунок продрозкладки. Селяни допомагали також продовольством робітникам Донбасу, сім'ям червоноармійців. У згуртуванні бідняцько-середняцьких мас селянства навколо Радянської влади, відродженні сільського господарства виключну роль відігравали комнезами, які почали створюватися влітку. На 1 грудня 1920 року комнезами існували в 972 селах, об'єднуючи понад 40 тисяч селян-незаможників[5].

На початку вересня 1920 року розгорнулася мобілізація на врангелівський фронт. Знову першими до лав Червоної Армії ставали комуністи й комсомольці. Їх приклад наслідували безпартійні робітники й селяни. Всього у 1920 році з Чернігівської губернії до Червоної Армії вступило понад 60 тисяч чоловік[6].

Переборюючи труднощі воєнного часу, Радянська влада не послаблювала уваги до питань розвитку освіти й культури. Ще в квітні 1919 року перший губернський з'їзд Рад обговорив питання організації народної освіти. У першому півріччі 1919 року була відкрита 1271 школа, де навчалося 127 тис. дітей, працювало 3147 учителів. З червня 1920 року в губернії впроваджувався в життя принцип єдиної трудової семирічної школи, згідно з яким вона складалась з першого ступеня — 1—4 класи і другого ступеня — 5—7 класи. Навчання було безплатним, здійснювалось рідною мовою. Хоч кількість шкіл збільшилась, проте значна частина дітей ще лишалася поза навчанням. Розгорнулася робота по ліквідації неписьменності серед дорослого населення. В 1920 р. в губернії вже працювало 150 шкіл лікнепу, де робітники й селяни навчалися грамоти. У грудні 1919 р. Чернігівський учительський інститут реорганізували в педагогічний, а Ніжинський історико-філологічний

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1024, арк. 91.

[2] Там же, оп. 5, спр. 278, арк. 54.

[3] «Народне господарство Чернігівщини. Бюлетень Чернігівського губраднаргоспу», 1920 № 23, стор. 6.

[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 217, арк. 6.

[5] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 129.

[6] Журн. «Просвещение», 1919, № 11, стор. 128.

інститут — у науково-педагогічний. Восени 1920 р. Ніжинський і Чернігівський інститути були перетворені в інститути народної освіти. З квітня 1919 р. губернський відділ народної освіти почав видавати щотижневий журнал «Просвещение», який порушував важливі питання життя школи й культурного будівництва.

В містах і селах зростала мережа культосвітніх закладів. Вже 1919 року в губернії працювало 40 народних будинків, 13 робітничих клубів, 135 хат-читалень і 55 бібліотек, 12 кінотеатрів. У Чернігові були створені драматичні театри — український ім. Т. Г. Шевченка і російський.

Розгромивши інтервентів та білогвардійців, радянський народ приступив до мирного будівництва. Цей перехід супроводжувався великими труднощами. Промисловість, транспорт, сільське господарство були дощенту зруйновані. Економічна розруха навесні 1921 року досягла катастрофічних розмірів. Спочатку працювали лише окремі підприємства. Поїзди на залізницях рухалися рідко: не вистачало палива. Річковий транспорт не діяв. Восени 1921 року в багатьох селах не було чим сіяти.

Утвердженню нового перешкоджали вороги. У Чернігівській губернії банди знову тероризували населення міст і сіл багатьох повітів. Частини особливого призначення, основне ядро яких становили комуністи й комсомольці, були головною силою в боротьбі з бандитизмом. По селах діяли місцеві загони самооборони, що складалися з членів комнезамів. У боротьбі з класовим ворогом віддали своє життя багато кращих синів і дочок трудового народу. У грудні 1921 року в бою загинув начальник Сосницької повітової міліції, колишній комісар Ленінського полку О. М. Гарнієр. На кінець 1922 року бандитизм було ліквідовано.

Після X з'їзду РКП(б) відбудова народного господарства здійснювалася в умовах нової економічної політики, запровадженої в країні. На Чернігівщині промисловість поступово відроджувалася. Вже 1923—1924 рр. працювало 10 цукрових заводів, що виробили 3420 тис. пудів цукру. Ставали до ладу підприємства залізообробної, деревообробної, борошномельної, тютюнової, шкіряної промисловості. Наприкінці 1924 року в губернії діяло 115 підприємств[1]. Провідна роль насамперед належала державним підприємствам. Вони випускали 90 проц. продукції. Обсяг продукції кооперативної промисловості становив 3,7 процента, приватної — 6,3 процента. Більшість підприємств були дрібними. На кінець відбудовного періоду промисловість в основному досягла рівня довоєнного 1913 року.

Замість вузькоколійки Чернігів—Крути прокладалася залізниця Чернігів—Ніжин, яка у листопаді 1925 року стала до ладу. Відроджувався річковий транспорт. По Десні курсували пасажирські й вантажні пароплави. Великий обсяг перевезень пасажирів і вантажів здійснювали пристані Чернігова, Остра, Макошина.

Труднощі відбудови промисловості долалися завдяки наполегливості й героїзму робітничого класу та всіх трудящих. За прикладом комуністів і комсомольців безпартійні не шкодували ні часу, ні сил, щоб відроджувати заводи й фабрики. Безплатна праця під час комуністичних суботників і недільників стала моральною нормою життя трудящих. У Конотопських залізничних майстернях, депо Сновськ, на Чернігівському заводі «Жовтневий молот» першими в губернії створювалися ударні групи.

Провідною галуззю економіки губернії лишалося сільське господарство. Ним займалося 88 проц. населення. За Радянської влади трудящі селяни одержали 1080 тис. десятин землі. Всього у володінні селян було 1825,5 тис. десятин. У зв'язку з цим зростала кількість середняцьких господарств. У 1924 р. вони становили 53,7 проц. до загальної кількості господарств.

Важливу роль у відродженні сільського господарства, згуртуванні селянства навколо Радянської влади відігравали комнезами. На початку 1921 року в КНС

[1] Отчет Черниговского губернского исполнительного комитета за 1924 г. Чернигов, 1925. стор. 12—14.

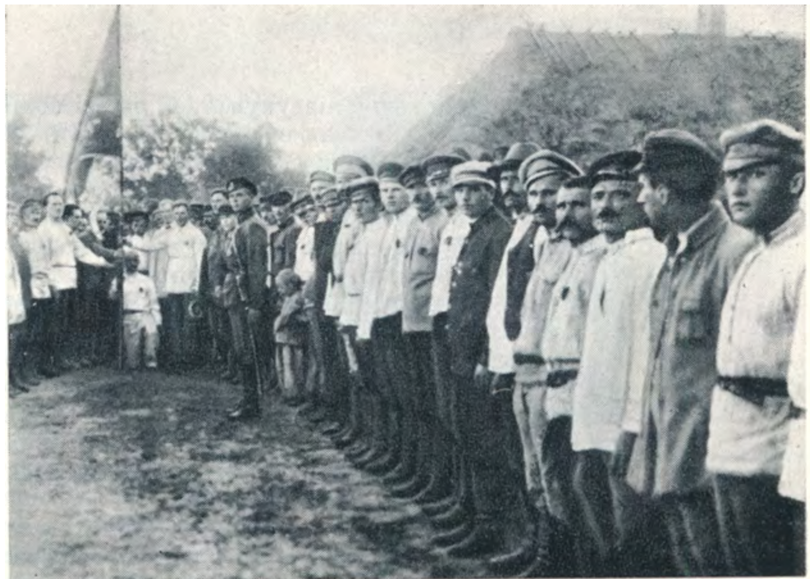

Вручення шефами — робітниками Київського машинобудівного заводу — Червоного прапора комнезаму села Морівська Козелецького району. 1923 р.

було 44 тис. чоловік. Організація постійно зростала. В 1925 році комнезами працювали в кожному селі. Вони об'єднували 53,3 тис. селян. В їх роботі активну участь брали комуністи й комсомольці. Над комнезамами постійно шефствували робітники промислових підприємств Києва, Чернігова, Ніжина, Конотопа та інших міст, що сприяло зміцненню союзу робітничого класу з селянством.

Через комнезами Радянська влада постійно допомагала бідняцьким і середняцьким господарствам реманентом, насінням. Так, у 1921—1922 рр. у Прилуцькому повіті в 70 селах працювали машинопрокатні пункти, якими користувалися селяни-бідняки й середняки. Сільради й комнезами обкладали додатковими податками куркульські господарства, відбирали у них зайві землі й передавали їх незаможникам. Велика увага приділялася розвитку споживчої і сільськогосподарської кооперації. В 1924 році споживчою кооперацією було охоплено 12,1 проц., а сільськогосподарською — 9,6 проц. селянських господарств. Сільські комуністи, комсомольці, комнезамівці ставали організаторами радгоспів, комун, артілей, колгоспів. Якщо в 1921 році в губернії нараховувалося 64 таких господарств (з них 14 радгоспів), то в 1925 році — 98 господарств (в тому числі 30 радгоспів)[1].

Провідна роль в утвердженні колективних форм господарювання належала радгоспам. Своїми першими успіхами вони справляли великий вплив на селян. На Чернігівщині добре відомим був радгосп «Червоний хутір» біля Березни. 1921 року тут зібрали в середньому по 10 центнерів зерна з кожної десятини. В 1922—1923 рр. робітники Тростянецького радгоспу Прилуцького повіту допомогли селянам навколишніх сіл організувати товариства спільного обробітку землі.

Завдяки втіленню в життя політики Комуністичної партії, великій допомозі Радянської влади, героїчній праці хліборобів сільське господарство помітно відроджувалося. В 1922 році селяни Чернігівської губернії здали продподатку 7,5 млн. пудів зерна, або на 3 млн. пудів більше, ніж у 1921 році. Крім того, вони продали 27 515 голів великої рогатої худоби, багато свиней. За велику роботу по піднесенню сільського господарства Президія ВУЦВК 3 січня 1923 р. нагородила Чернігівський губернський земельний відділ орденом Трудового Червоного Прапора УРСР[2].

Радянська влада дбала про трудовлаштування, матеріальний добробут трудящих. Як результат скорочувалась кількість безробітних. Тим, хто не мав роботи, надавалася матеріальна допомога, організовувалось громадське харчування[3]. Поліпшувались житлові умови робітників. Трудівників вселяли до квартир у колишніх будинках багатіїв. Налагоджувалося соціальне забезпечення. Вже 1923 року 1958 чоловік одержували пенсії. Відкривалися будинки для інвалідів війни та праці. Велася боротьба з безпритульністю. В дитячих будинках перебувало близько 7000 дітей-сиріт. Для допомоги безпритульним створили спеціальний фонд.

---

[1] Газ «Вісті», 3 вересня 1921 р.; Чернігівський облдержархів, ф. Р-15, оп. 1, спр. 329, арк. 219—222.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-503, оп. 1, спр. 1399, арк. 22.

[3] Там же, ф. Р-15, оп. 1, спр. 329, арк. 370.

Трудящі активно відгукувалися на всі події в країні. Ще в 1921 році робітники й селяни, самі відчуваючи гострі нестатки, подавали братерську допомогу населенню Поволжя і півдня України, яке, внаслідок посухи й недороду, голодувало. У 1921 році в Чернігівській губернії було зібрано майже 1,5 млрд. крб. і 185 783 пуди хліба, а в Прилуцькому повіті — 116 416 тис. крб. і 90 тис. пудів хліба[1]. Збір коштів і продовольства для порятунку голодуючих тривав і в 1922—1923 рр. Допомогу з Чернігівщини одержувало населення 10 губерній Поволжя та півдня України[2]. Царицинська губернська комісія по боротьбі з голодом 20 грудня 1921 р. в спеціальній постанові висловила подяку за безкорисливу турботу трудящим Ніжинського, Козелецького й Остерського повітів[3]. Раднарком РРФСР за активну допомогу голодуючим Поволжя заніс Чернігівську губернію на Червону дошку[4]. Саратовський губвиконком у 1923 році в листі на ім'я Прилуцького повітвиконкому писав, що українські селяни, «відриваючи шматки хліба від свого рота, тим самим рятують від голодної смерті своїх рідних братів... Ми пишаємося, що ви робите велике діло як інтернаціоналісти»[5].

Трудящі брали на утримання зголоднілих дітей, які прибували з Поволжя. У 1922 році було відкрито 25 «будинків Поволжя» на 38 тис. дітей. Діти з Чувашії жили й лікувалися у дитячих будинках Новгород-Сіверського повіту. 3 лютого 1922 року Раднарком Чуваського краю у газеті «Вісті» опублікував листа, в якому говорилося: «Новгород-Сіверський повіт на Чернігівщині особливо гостинно зустрів наших дітей, прибулих на Україну з голодного Чуваського автономного краю. Щирий прийом громадянами-українцями наших дітей дає нам цілковиту впевненість, що наші діти й надалі користуватимуться такою ж увагою, а Чувашкрай може бути спокійним за долю їхню. Велика подяка від Чуваського краю громадянам-українцям»[6].

На Чернігівщині знайшов широку підтримку і заклик партії «Всі на допомогу Донбасу!». У містах і селах проводилися «тижні» й «місячники», під час яких трудящі заготовляли для відбудови шахт, заводів лісоматеріали, а також збирали для населення Донецького басейну продовольство. В 1923 році на III Всеукраїнському з'їзді КНС від імені шахтарів Донбасу Чернігівській губернії було вручено Червоний прапор.

В другій половині 1922 року Комуністична партія з ініціативи і під керівництвом В. І. Леніна розгорнула велику організаторську й політичну роботу, спрямовану на безпосереднє об'єднання радянських республік на принципах добровільності й рівноправності в єдину багатонаціональну союзну державу. Незважаючи на ворожі підступи великодержавних шовіністів і місцевих націоналістів, які виступали проти утворення СРСР, об'єднавчий рух набрав всенародного характеру. Він охопив і трудящих Чернігівщини. За часом цей рух збігся з перевиборами Рад. Робітники, селяни на перевиборних зборах, делегати на волосних і повітових з'їздах Рад, що відбулися у вересні—листопаді 1922 р., активно підтримали ленінську ідею про утворення багатонаціональної Радянської держави. 3 грудня 1922 року в Чернігові відкрився VII губернський з'їзд Рад. На першому його засіданні делегати прийняли вітальну телеграму В. І. Леніну з побажанням йому швидкого одужання. З'їзд одностайно висловився за утворення СРСР. На VII Всеукраїнський з'їзд Рад було обрано 56 делегатів.

13 грудня 1922 року на своєму спеціальному урочистому засіданні VII Всеукраїнський з'їзд Рад обговорив доповідь тов. Фрунзе М. В. про утворення СРСР.

---

[1] Газ. «На зов Поволжья» (Чернігів), 21 серпня 1922 р.; газ. «Вісті РАТАУ» (Полтава), 6 січня 1922 р.
[2] Газ. «Вісті», 5 квітня 1922 р.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 258, оп. 1, спр. 51, арк. 12.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-15, оп. 1, спр. 215, арк. 3.
[5] Газ. «Вісті РАТАУ», 26 травня 1923 р.
[6] Газ. «Вісті», 3 лютого 1922 р.

На з'їзді з палкою промовою виступив селянин хутора Биковня Остерського повіту комнезамівець Г. М. Одинець. Він сказав: «Ми розуміємо, що проти спільного ворога — буржуазії треба боротися разом. Я вітаю утворення Союзу Радянських Республік. Усі ріки зіллються в одну велику річку — заповідав український поет Тарас Шевченко. Договори про утворення СРСР є першим кроком до цього злиття»[1]. Після промови тов. Одинця взяв слово головуючий на з'їзді Г. І. Петровський. Він високо оцінив виступ селянина з Чернігівщини[2]. На І з'їзді Рад СРСР 30 грудня 1922 року тов. Одинець Г. М. вніс від імені селянства країни пропозицію про утворення СРСР.

Г. М. Одинець — делегат І Всесоюзного з'їзду Рад. 1922 р.

Історичне рішення І з'їзду Рад Союзу РСР про утворення першої у світі багатонаціональної радянської соціалістичної держави повсюди на Чернігівщині схвально вітали трудящі. 13 січня 1923 року в Чернігові відбулася загальноміська конференція профспілок. Вона прийняла резолюцію, в якій підкреслювалася своєчасність і доцільність утворення СРСР. Загальні збори села Івашківки Городнянського повіту 15 січня 1923 р. в постанові відзначили «цілковиту політичну й економічну необхідність організації Союзу Соціалістичних Республік»[3]. Безпартійна конференція селян Мощенської волості 1 лютого 1923 року прийняла резолюцію, в ній наголошувалося, що утворення Союзу РСР «ще більше зміцнить наше міжнародне становище, так само як і внутрішнє»[4].

Усі свої думки й турботи про зміцнення Радянської влади, усі свої досягнення в господарчому й культурному будівництві трудящі пов'язували з ім'ям В. І. Леніна. Беззавітне служіння справі, якій присвятив Ілліч усе своє життя, його людяність, простота і водночас його безмежна любов до людини праці, непримиренність до ворогів викликали захоплення трудящих. У численних листах, резолюціях зборів і конференцій, які надсилалися В. І. Леніну, вони щиро й схвильовано зверталися до Ілліча, радилися з ним, ділили з ним свої радощі й печалі. Ці людські документи і сьогодні не можна читати без хвилювання. Коли в 1918 році вороги революції — есери — вчинили замах на життя Володимира Ілліча Леніна і довгий час його стан здоров'я був загрозливим, з Чернігівщини йшли сотні листів і телеграм з побажанням Іллічу найшвидшого одужання. 1 січня 1924 року робітники Жовтневої економії Бахмацького агрономічного пункту цукротресту писали, що вони сподіваються в новому році побачити В. І. Леніна на своєму бойовому посту керманича соціалістичної революції[5].

Звістка про смерть В. І. Леніна глибоко вразила трудящих. В містах і селах відбувалися траурні мітинги й збори. Повсюди робітники та селяни ще тісніше згуртовувались навколо партії, складали клятву жити й працювати по-ленінськи. У телеграмі II Всесоюзному з'їзду Рад і ЦК РКП(б) від трудящих м. Прилук говорилося: «Не стало Володимира Ілліча Леніна, але залишилася утворена ним Комуністична партія, залишились його учні і справа почата ним... Присягаємо на основі заповітів Володимира Ілліча Леніна з'єднатися, як один, навколо утвореної ним партії в боротьбі за здійснення комунізму»[6]. Селяни села Довжика Чернігівського округу в прийнятій резолюції писали: «Леніна більше нема з нами, але заповіти його глибоко запали в наші серця і ми, селяни, в союзі з робітничим класом під

[1] Газ. «Коммунист», 14 грудня 1922 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 487, арк. 244.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-19, оп. 1, спр. 253, арк. 25.
[4] Там же, арк. 23.
[5] В. І. Ленін і український народ, стор. 463.
[6] Газ. «Правда Прилуччини», 26 січня 1924 р.

Комуністи ленінського призову — залізничники депо станції Сновськ. 1925 р.

керівництвом Комуністичної партії розпочату Леніним справу доведемо до кінця»[1]. Під час ленінського призову від робітників і селян Чернігівщини про вступ до партії надійшло понад 1800 заяв, а від робітників і селян Прилуччини — 267. Одночасно проходив ленінський призов молоді до комсомолу.

У 1923—1925 рр. сталися зміни в адміністративно-територіальному поділі республіки. В Чернігівській губернії у квітні 1923 року замість 12 повітів і 137 волостей було утворено 5 округів (Конотопський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Сновський, Чернігівський) і 58 районів. Частина населених пунктів колишнього Остерського повіту відійшла до Київської губернії. Тоді ж з Прилуцького і Пирятинського повітів було утворено Прилуцький округ. У вересні 1925 року на Україні ліквідували губернії. Уся територія УРСР поділялася на округи і райони.

У відбудовний період Радянська влада проявляла турботу про охорону здоров'я трудящих. Наприкінці 1924 року населення Чернігівської губернії обслуговували 16 міських, 53 сільські лікарні, 66 амбулаторій, медпунктів. В них працювало 323 лікарі і 1603 середні медичні працівники[2]. У Прилуцькому окрузі в 1925 році було 12 лікарень, 23 амбулаторії, в яких працювало 55 лікарів, 82 медсестри та акушери[3]. Проте розвиток медичних установ стримувався через відсутність достатньої кількості медичних кадрів.

У тісному зв'язку з відродженням народного господарства вирішувались питання культурного будівництва, залучення найширших мас населення до знань. У ці роки відбувався процес утворення радянської єдиної трудової школи. На 1 квітня 1925 р. в губернії працювало 1129 шкіл, з них 107 другого ступеня (семирічних). В школах навчалося 128 145 чоловік., або 63,3 проц. дітей шкільного віку, було 3688 вчителів. У 1925 р. на розвиток народної освіти витрачалось 33,7% бюджету губернії[4]. 276 шкіл (з них 27 семирічних) було в цей час у Прилуцькій окрузі. Тут навчалося 32 062 дітей, працювало 620 учителів[5].

Великим піклуванням оточували дітей-сиріт і безпритульних. Для них відкривались спеціальні дитячі будинки, продовольчі пункти, їдальні. На початку 1923 р. в дитячих будинках виховувалось 6402 безпритульні. До боротьби з безпритульністю серед дітей залучалась громадськість. Велику роль у цій справі відігравало створене в 1921 р. добровільне товариство «Друг дітей».

Партія, комсомол, школа, громадськість турбувались про те, щоб виховувати дітей у комуністичному дусі. 1922 року почав зароджуватися піонерський рух. У Чернігові перший піонерський загін було створено в червні 1922 року. Він об'єднував 22 школяра. На початку 1925 року в піонерських загонах налічувалося 13,2 тис. хлопчиків і дівчаток. При піонерських організаціях створювались групи жовтенят.

Справою великої державної ваги стала ліквідація неписьменності серед дорослого населення. 1921 року в містах і селах почали створюватися осередки това-

[1] В. І. Ленін і український народ, стор. 853.
[2] Отчет Черниговского губернского исполнительного комитета за 1924 год, стор. 80.
[3] Матеріали до опису округ УРСР. Прилуцька округа. Х., 1926, стор. 5.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 1, спр. 1025, арк. 229.
[5] Матеріали до опису округ УРСР. Прилуцька округа, стор. 3, 4.

риства «Геть неписьменність». Першими в школи й гуртки лікнепу записувались комуністи, комсомольці й комнезамівці. В 1925 р. на Чернігівщині налічувалося 740 шкіл і гуртків лікнепу, які відвідували 30 786 чоловік, а на Прилуччині відповідно 127 і 4023[1]. Рік у рік ліквідація неписьменності серед дорослого населення набирала все ширшого розмаху.

Щоб допомогти робітникам і селянам здобути вищу освіту, Радянська влада відкривала робітфаки. В 1923—1925 рр. робітфаки були при Глухівському, Ніжинському й Чернігівському інститутах народної освіти. В губернії працювало 5 педкурсів, 3 технікуми, 33 профтехшколи. Всього у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах у 1925 р. було 5029 чол. На Прилуччині у 2 технікумах і 3 профтехшколах навчалося 634 чоловіка.

1921 року при губернському відділі народної освіти заснована губполітосвіта, яка керувала роботою культурно-освітніх закладів, займалася питаннями літератури й мистецтва. Наприкінці відбудовного періоду в губернії було 47 клубів, 146 сельбудів, 461 хата-читальня. Книжковий фонд 302 стаціонарних і пересувних бібліотек налічував 228,8 тис. томів. Клуби і бібліотеки відігравали велику роль у підвищенні культурного рівня робітників і селян, залученні їх до активного громадсько-політичного життя, пропаганді серед трудящих нового побуту, звичаїв. При клубах і сельбудах працювали політичні, науково-природничі, сільськогосподарські гуртки, гуртки художньої самодіяльності. В губернії діяло 8 історико-краєзнавчих музеїв. У Чернігівському історичному музеї відкрилася постійно діюча виставка, присвячена творчості М. М. Коцюбинського. На ній експонувалися книги, рукописи письменника, які його родина передала на зберігання державі. У містах Чернігові, Конотопі, Прилуках, Глухові та інших діяли кінотеатри. Почалася радіофікація міст і сіл.

Пожвавлювалося літературне й мистецьке життя. В Чернігові й Прилуках працювали філії спілки селянських письменників «Плуг», навколо яких групувалися літератори-початківці. Філії заснували літературні гуртки в містах Ніжині, Конотопі, Борзні, Срібному, а також у ряді сіл. Для селян «плужани» влаштовували літературні вечори[2].

В політичному й культурному житті важливе місце належало пресі. В 1921—1925 рр. у Чернігові виходили газети «Красное знамя», «Голос рабочего», «Селянське життя», «Молодий незаможник», журнал «Коммунистический путь». Газети видавалися також в Конотопі, Ніжині, Новгороді-Сіверському, Глухові, Прилуках. Друковані органи мали широке коло читачів, кореспондентів.

У відбудовний період набули розвитку самодіяльні робітничо-селянські театри. Під керівництвом губполітосвіти працювало 24 театри. В їх репертуарі були твори російської і української класики, радянських драматургів. Театри готували вистави, які присвячували боротьбі трудящих з розрухою, голодом, бандитизмом. У Чернігові й Прилуках працювали також філії Асоціації художників Червоної України, що об'єднували живописців, скульпторів, графіків.

Завершивши відбудовний період, радянський народ під керівництвом Комуністичної партії приступив до реконструкції народного господарства, побудови фундаменту соціалізму. На шляхах соціалістичної індустріалізації і колективізації сільського господарства докорінні зміни відбулися й на Чернігівщині*.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 1, спр. 2025, арк. 130—134; газ. «Правда Прилуччини», 8 січня 1926 р.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1310, оп. 1, спр. 16, арк. 11.

* У липні 1930 року Ніжинський, Глухівський і Прилуцький округи були ліквідовані. Ніжинський округ увійшов до складу Чернігівського, Глухівський — до складу Конотопського, а Прилуцький — до складу Лубенського. У вересні того ж року всі округи були ліквідовані. Відтоді й до моменту утворення Київської і Харківської областей (лютий 1932 р.) всі райони Чернігівщини підлягали безпосередньо центру. 15 жовтня 1932 року за рахунок розукрупнення Київської і Харківської областей була утворена Чернігівська область.

В роки першої п'ятирічки споруджувалися нові й реконструювалися старі підприємства. На цю справу держава асигновувала значні кошти. Так, уже в 1928—1929 господарському році на розвиток промисловості Конотопського округу було асигновано 540 тис. крб., Чернігівського — 235 тис. крб. На заклик Комуністичної партії трудящі на підприємствах здійснювали режим економії. Заощаджені кошти й матеріали витрачалися на потреби промисловості. Так, робітники й спеціалісти підприємств міста Прилук за роки першої п'ятирічки зекономили понад 150 тисяч карбованців[1]. У здійсненні режиму економії велика роль належала комсомольським організаціям.

Прийняття першого п'ятирічного плану викликало небачену трудову активність робітничого класу. У відповідь на звернення XVI Всесоюзної партійної конференції: про розгортання соціалістичного змагання робітники масово створювали ударні бригади, перевиконували виробничі плани. Першими почали між собою змагання колективи Чернігівського заводу «Жовтневий молот» і Конотопського паровозовагоноремонтного заводу, Прилуцької і Чернігівської взуттєвих фабрик. У 1930 році не було жодного підприємства, де б не працювали ударні бригади, показуючи зразки самовідданої боротьби за підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції. Ще ширшого розмаху набрали соціалістичне змагання й ударництво у 1931—1932 роках.

За роки першої п'ятирічки було споруджено 26 нових промислових підприємств, у т. ч. Ніжинський механічний завод, Прилуцький чавуноливарний завод, завод універсальних супортно-шліфувальних пристроїв у селі Ладані біля Прилук, фабрики музичних інструментів, котонінова — в Чернігові, меблеві — в Прилуках і Чернігові та інші. У 1929 році завершилося будівництво залізниці Прилуки—Ніжин, Чернігів—Гомель і Чернігів—Овруч[2]. Був розширений завод «Жовтневий молот» у Чернігові. Відбулася докорінна реконструкція старих підприємств. За п'ятирічку валова продукція промислових підприємств області зросла на 47 процентів. На 60 проц. збільшилась кількість робітників, зайнятих у промисловості. Завдяки героїчній праці трудящих план першої п'ятирічки було виконано достроково.

Нове піднесення промисловості відбулося в роки другої п'ятирічки. Державні капіталовкладення в промисловість області складали 120 млн. карбованців. Це дозволило приступити до спорудження нових і реконструкції діючих підприємств. У 1934 році в Чернігові виросли нові корпуси фабрики музичних інструментів, котонінової фабрики, найбільшої тоді в країні. На території області стали до ладу 18 заводів первинної обробки льону й конопель, підприємства харчової промисловості. Всі вони оснащувалися новою технікою. З Москви, Ленінграда, Брянська, Тули та інших міст на місцеві фабрики й заводи надходили верстати, машини та інше обладнання. Зокрема, повністю нове обладнання одержали Конотопський механічний завод, Чернігівська фабрика музичних інструментів та інші.

Наприкінці 1935 року набув поширення стахановський рух. Першими стахановцями в області стали робітники Чернігівської фабрики музичних інструментів Н. Посудевська, З. Пархоменко, І. Вовк, П. Дяконенко, робітниця Прилуцької махоркової фабрики Г. Охріменко та інші. Ініціаторами змагання за перетворення своїх підприємств на стахановські виступили майстер котельного цеху Конотопського паровозовагоноремонтного заводу Р. Ковальов, директор Корюківського рафінадного заводу А. Пустовойтов, машиністи депо ст. Чернігів П. Авраменко і В. Волдирєв. Швидкому зростанню стахановського руху сприяло те, що його активними учасниками були комуністи й комсомольці. Вони особистим прикладом показували високі зразки праці.

За роки другої п'ятирічки випуск промислової продукції на підприємствах

[1] Партійний архів Чернігівського обкому КП України (далі Чернігівський облпартархів), ф. 20, оп. 1, спр. 152, арк. 133.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-67, оп. 1, спр. 968, арк. 3.

області в порівнянні з першою п'ятирічкою зріс у 2,7 раза[1]. В 1937 році на фабриках і заводах працювало 42 тисячі робітників. В результаті опанування нової техніки, стахановського руху продуктивність праці зросла у 2,3 раза. План другої п'ятирічки також було виконано достроково.

Перевірка виконання умови на соцзмагання між колгоспами сіл Білорічиці й Бажанівки Прилуцького району. 1939 р.

П'ятирічний план розвитку народного господарства на 1938—1942 роки, затверджений XVIII з'їздом ВКП(б), відкрив ще величніші перспективи. Було заплановано спорудження нових заводів і фабрик, реконструкцію на базі нової техніки ряду діючих підприємств. Натхненні величними завданнями, що їх поставила партія, трудящі з року в рік перевиконували виробничі плани.

Завдяки здійсненню довоєнних п'ятирічок Чернігівщина стала областю з високорозвинутою промисловістю. Помітно збільшилась питома вага машинобудівної і металообробної промисловості. Однак провідне місце лишалося за легкою і харчовою промисловістю. У 1940 році підприємствами області було випущено промислової продукції на 419 млн. крб., або у 8 разів більше, ніж у 1913 році. Напередодні Великої Вітчизняної війни у області було 220 великих державних і 265 кооперативних підприємств, де працювало 32,2 тис. робітників[2].

Здійснювалась також соціалістична перебудова сільського господарства. Після історичних рішень XV з'їзду ВКП(б) в результаті великої масово-політичної роботи партійних організацій селяни почали ставати на шлях колективного господарювання. Як і в усій країні, масова колективізація на Чернігівщині розгорнулась наприкінці 1929— на початку 1930 років. У 1930 році до колгоспів вступило 20 проц., 1932 році — 48 проц. селянських господарств. Наприкінці 1934 року суцільну колективізацію було в основному завершено. На той час колгоспи об'єднували 91,1 проц. селянських господарств[3].

Масовий вступ селянства до колгоспів супроводжувався загостренням класової боротьби. Куркулі чинили шалений опір колективізації, розправлялись з активістами колгоспного руху. Так, у селі Дроздівці Куликівського району куркулі вбили ініціатора створення колгоспу бідняка М. Пилипенка, в селі Чемер Козелецького району по-звірячому був закатований голова колгоспу двадцятип'ятитисячник київський робітник Г. М. Густов.

Значну допомогу в здійсненні колективізації подавали робітники. Кращих їх представників — двадцятип'ятитисячників колгоспники обирали головами артілей. Всього в селах області працювало 106 двадцятип'ятитисячників, з них 42 робітники Чернігова й Ніжина[4]. Колективи усіх промислових підприємств області шефствували над колгоспами, допомагаючи їм лагодити сільськогосподарський реманент, виконувати польові роботи, будувати господарські приміщення тощо.

Велику роль у організаційно-господарчому зміцненні колгоспів відіграли машинно-тракторні станції. Першою на Чернігівщині було утворено в 1930 році Куликівську МТС[5]. В 1933 році в області працювало 40 МТС, в яких налічувалось

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2069, арк. 102.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 6, 7; ф. Р-5036, оп. 1, спр. 379, арк. 10.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 145, арк. 84.
[4] Там же, ф. 11, оп. 1, спр. 562, арк. 29.
[5] Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник. Чернігів, 1932, стор. 21.

Діячі радянської науки і культури.

В. М. Блакитний (1894—1925)   С. В. Васильченко (1879—1932)

873 трактори. В 1933—1934 рр. разом з райкомами партії значну роботу щодо дальшого розвитку колгоспного ладу провадили політвідділи МТС. Політвідділи видавали багатотиражні газети. У всій своїй діяльності райкоми партії і політвідділи спиралися на партійні, комсомольські організації, колгоспний актив. У 1933 році на постійну роботу в колгоспи із міст було надіслано 2500 комуністів і 3700 комсомольців. Це сприяло посиленню ролі колгоспних партійних і комсомольських організацій у зміцненні колгоспів, політичному вихованні трудівників села.

В довоєнні роки радгоспи й колгоспи області спеціалізувалися на вирощуванні зернових і технічних культур, розвитку тваринництва. У процесі колективної праці зростали передовики виробництва. Самовіддана праця кращих людей колгоспів, радгоспів і МТС була високо оцінена партією і урядом. У грудні 1935 року 12 передовиків радгоспного і колгоспного виробництва нагородили орденами й медалями СРСР, серед них трактористку Семенівської МТС М. П. Костюченко, бригадира колгоспу ім. Постишева Комарівського району Д. Д. Друзь, бригадира колгоспу «Революційний шлях» Ріпкинського району М. В. Ісаченка орденом Леніна.

Ще з більшим натхненням працювали робітники, колгоспники й спеціалісти сільського господарства, коли став поширюватися стахановський рух. За прикладом передових колгоспниць Київщини в радгоспах і колгоспах Чернігівщини 1936 року 140 ланок виростили по 500—700 центнерів цукрових буряків на кожному гектарі, 11 ланок — по 700—1000 центнерів. Ланка М. Борщ (колгосп ім. Косіора, с. Курінь Бахмацького району) виростила по 1027 цнт на кожному гектарі. Навесні 1937 року в радгоспах і колгоспах було 7308 стахановських бригад і 46 970 ланок[1].

Свої досягнення в галузі сільського господарства Чернігівщина демонструвала на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. У 1939 році у ній брало участь 229 колгоспів, 11 радгоспів, 3 МТС, 156 тваринницьких ферм, 2134 передовики сільського господарства. Радянський уряд відзначив орденами й медалями СРСР самовіддану працю 99 трудівників радгоспів й колгоспів.

Досягненню успіхів у землеробстві й тваринництві сприяло соціалістичне змагання між колгоспами й радгоспами Чернігівської області УРСР, Гомельської області БРСР, Курської області і Алтайського краю РРФСР. Зокрема, чернігівці, змагаючись з російськими колгоспниками, запозичили досвід вирощування високих урожаїв зернових ланкою М. Є. Єфремова з колгоспу «Комуніст» Білоглазівського району Алтайського краю. У 1940 М. Є. Єфремов особисто відвідав колгоспи Малодівицького району і допоміг своїм українським друзям освоїти нову агротехніку. Запровадження передового досвіду дозволило колгоспам і радгоспам в 1940 році збільшити валовий збір зерна на 16% у порівнянні з попереднім роком.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2069, арк. 71, 74.

Г. Г. Верьовка (1895—1964)

О. Г. Десняк (1909—1942)

О. П. Довженко (1894—1956)

М. К. Заньковецька (1860—1934)

Виховані в дусі пролетарського інтернаціоналізму, трудящі Чернігівщини, як і всієї країни, постійно подавали моральну й матеріальну підтримку пролетаріатові капіталістичних країн, який вів боротьбу проти фашизму і війни. Обласна організація МОДР у 1937 році налічувала 108,2 тис. робітників, селян, інтелігенції. У 1933—1937 рр. модрівці Чернігівщини шефствували над політичними в'язнями 36 тюрем Німеччини, Польщі, Угорщини, Франції, Італії, Греції, Югославії, Швейцарії, Китаю, США та інших країн. У 1934 році вони зібрали 100 тис. крб. на допомогу страйкуючим Австрії[1]. Коли героїчний іспанський народ у 1936 році піднявся на боротьбу з фашизмом, трудящі збирали кошти, продукти, які надсилали через МОДР до Іспанії. Робітники ряду підприємств області в фонд республіканської Іспанії відрахували одноденний заробіток, колгоспники Іваницького, Куликівського, Ніжинського та інших районів внесли 76 тис. крб.[2]. Пліч-о-пліч з іспанськими республіканцями в інтернаціональних бригадах билися проти фашизму добровольці — уродженці Чернігівщини П. І. Волошко, І. А. Прачек, Ю. І. Примак, Г. І. Тхір та інші.

Трудящі брали активну участь у зміцненні обороноздатності СРСР. Велику роботу проводили добровільні громадські організації — Тсоавіахім, Червоний Хрест. У 1940 році в оборонних гуртках навчалося 54 642 чол. З Чернігівщини Червона Армія і Військово-Морський Флот одержували гідне поповнення. Багато чернігівців брали участь і відзначились у боях Червоної Армії проти японських загарбників у районі озера Хасан, біля річки Халхін-Гол і в боях проти фінської вояччини.

У січні 1939 року була утворена Сумська область. До її складу від Чернігівської області відійшло 17 районів. У складі Чернігівської області залишилось 39 районів. Тепер територія області становила 31,5 тис. кв. км, населення — 1783,4 тис. чоловік.

За роки соціалістичного будівництва були проведені великі роботи щодо благоустрою міст і сіл. Населені пункти забудовувалися за планом. На 1 січня 1941 року комунальний фонд міст і селищ міського типу становив 428 тис. кв. метрів[3]. Усі міста й частина сіл були електрифіковані.

Багато було зроблено щодо поліпшення охорони здоров'я. У 1940 році в містах і селах області працювало 114 лікарень (4534 ліжка), 535 поліклінік, амбулаторій і фельдшерських пунктів. У медичних закладах налічувалося 732 лікарі і 3262 працівники з середньою медичною освітою.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-2530, оп. 1, спр. 22, арк. 14; спр. 35, арк. 30; спр. 115, арк. 88.

[2] Газ. «Більшовик» (Чернігів), 18 вересня, 15 листопада 1936 р.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 9.

І. А. Кочерга (1881—1952) Г. М. Нелепп (1904—1957) М. В. Птуха (1884—1961) Л. М. Ревуцький

В процесі соціалістичного будівництва в нашій країні відбулася культурна революція. Її наслідки повсюди відчувалися й на Чернігівщині.

Була ліквідована неписьменність серед дорослого населення. Запроваджувалося обов'язкове загальне семирічне навчання. Розвивалася середня освіта. В 1932 році відкрили перші середні школи в Чернігові, Ніжині, Прилуках, Городні, Новгороді-Сіверському. У наступні роки число середніх шкіл збільшилося. В 1939/40 навчальному році на Чернігівщині працювало 1620 загальноосвітніх шкіл, в них 305,7 тис. учнів, 11,6 тис. учителів. У технікумах та інших середніх спеціальних навчальних закладах було 6,4 тис. учнівської молоді. У 2 вищих навчальних закладах — Чернігівському учительському, Ніжинському педагогічному інститутах — налічувалося 1,9 тис. студентів[1].

Надбанням широких народних мас стала культура. В 1940 році працювало 1147 будинків культури і клубів, 1148 бібліотек з фондом в 1,6 млн. книг, 345 кінотеатрів і кіноустановок, 8 музеїв, серед них відкритий у 1934 році літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. В області налічувалося 37,7 тис. радіоприймачів і радіоточок[2]. При культосвітніх закладах розвивалася художня самодіяльність. Починаючи з 1936 року, відбувалися районні і обласні олімпіади, які сприяли розвитку хорового, танцювального, музичного й драматичного мистецтва. Методичне керівництво художньою самодіяльністю здійснював обласний будинок народної творчості, відкритий в 1937 році.

Посилився потяг трудящих до літератури. При редакції обласної газети «Більшовик» і редакціях ряду районних газет, інститутах працювали літературні об'єднання, студії і гуртки. У 1939 році в області налічувалось понад 200 літераторів-початківців. Особливо масовим було обласне літературне об'єднання, яке очолював письменник О. Г. Десняк.

Напередодні війни в Чернігові виходили обласні газети «Більшовик» (з 1932 р.) і «Молодий комунар» (з 1933 р.), а також газети у всіх 39 районах.

У роки соціалістичного будівництва, крім стаціонарного обласного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, працювали ще два пересувні драматичні театри — український ім. М. М. Коцюбинського і російський ім. XV-річчя ВЛКСМ. 1937 року в Чернігові відкрито обласну філармонію. У жовтні 1940 р. на обласній художній виставці експонувалось понад 250 робіт майстрів живопису, скульптури та графіки. Славилися своїми творами майстри народного мистецтва. Килими фабрики художніх виробів ім. 8 Березня с. Дігтярі Срібнянського району експонувалися на міжнародних, союзних і республіканських вистав-

[1] Газ. «Більшовик», 5 ґрудня 1939 р.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 33; Развитие народного хозяйства и культуры Черниговской области. Статистический сборник. Чернигов, 1957, стор. 19.

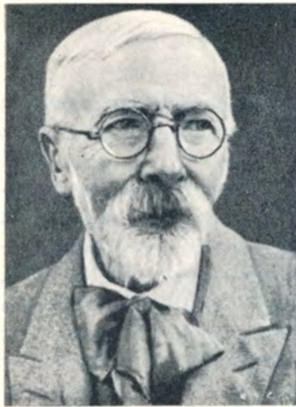

М. С. Самокиш (1860—1944)

П. Г. Тичина (1891—1967)

І. П. Товстуха (1889—1935)

В. Г. Чумак (1901—1919)

ках. У 1936 році кращій килимарниці фабрики О. Ф. Балун було присвоєно звання заслуженого майстра народної творчості УРСР. В галузі декоративного мистецтва плідно працював народний умілець з м. Борзни О. Ф. Саєнко. Виконані ним інкрустовані соломою панно й меблі, інтер'єри приміщень були високо оцінені художньою громадськістю.

У роки соціалістичного будівництва великий вклад у розвиток радянської культури внесли уродженці Чернігівщини — письменники В. М. Блакитний, С. В. Васильченко, О. Г. Десняк, І. А. Кочерга, П. Г. Тичина, В. Г. Чумак, артисти М. К. Заньковецька, Г. М. Нелєпп, композитори Г. Г. Верьовка, Л. М. Ревуцький, кінорежисер і письменник О. П. Довженко, художник М. С. Самокиш. Відомим українським радянським економістом-статистиком був М. В. Птуха. Радянським державним і партійним діячем був І. П. Товстуха. Понад 12 років він займався науковою роботою в Інституті Леніна (1924—1930) і Інституті Маркса-Енгельса-Леніна (1931—1935).

Боротьбу трудящих за успішне здійснення планів довоєнних п'ятирічок очолювала обласна партійна організація. На 1 січня 1941 року вона налічувала у своїх лавах 14,6 тис. членів і кандидатів у члени партії. З травня 1938 року першим секретарем обкому КП(б)У працював О. Ф. Федоров. Зростали й міцніли комсомольські організації. На 1 липня 1940 року в їх лавах налічувалося 81,9 тис. членів ВЛКСМ.

Тяжким випробуванням для радянського народу стала Велика Вітчизняна війна. Трудящі Чернігівщини, як і всієї країни, піднялися на священну боротьбу проти гітлерівських загарбників.

В перші дні війни на зборах і мітингах робітники, колгоспники, трудова інтелігенція одностайно висловили готовність будь-що розгромити німецько-фашистських загарбників, відстояти честь, свободу й незалежність Країни Рад. Колективи Чернігівської музичної фабрики, Прилуцького механічного заводу та багатьох інших підприємств області оголосили себе мобілізованими у повному складі на фронт. До військкоматів надходили тисячі заяв з проханням зарахувати добровольцями до Червоної Армії. Колгоспник с. Дмитрівки Дмитрівського району М. П. Довгий у своїй заяві писав: «У Червоній Армії служать мої два сини. Я сам учасник громадянської війни. Тепер, коли на нашу Батьківщину напали вороги фашисти, я бажаю йти на фронт і поруч з своїми синами захищати радянську землю»[1].

Під керівництвом обласної партійної організації у стислі строки було вжито військово-мобілізаційних заходів. Чернігівщина дала фронту близько 200 тисяч воїнів, серед них 3905 комуністів[2]. Вже у першій половині липня в містах і селах області сформували 46 батальйонів, 7 окремих рот, 77 окремих взводів народного

[1] Газ. «Більшовик», 24 червня 1941 р.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 146.

ополчення, що об'єднували 54 346 чол.[1] У винищувальних батальйонах для боротьби з ворожими шпигунами й диверсантами налічувалося 6320 бійців[2]. На будівництві оборонних рубежів працювало понад 150 тисяч трудящих.

Полум'яний радянський патріотизм знаходив також яскравий прояв у самовідданій праці робітників, колгоспників, трудової інтелігенції. Тих, що пішли на фронт, на підприємствах, у радгоспах і колгоспах замінили жінки, старики, підлітки. Так, у Бахмацькому районі трактористами і комбайнерами стали 220 жінок, у Куликівському — 37. У винятково складних умовах доводилося збирати врожай. На 20 липня радгоспи й колгоспи здали державі 224 тис. пудів хліба[3]. В фонд оборони надходили також м'ясо, молоко, овочі. Завдяки дружним зусиллям трудівників села до початку фашистської окупації було зібрано хліб на більшій частині площі.

З наближенням фронту за рішеннями ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У почалась організація партійного підпілля і партизанських з'єднань та загонів. На початку липня 1941 року створюється підпільний обком партії, до якого увійшли О. Ф. Федоров, М. М. Попудренко, М. О. Петрик, С. М. Новиков, В. Л. Капранов, В. О. Яременко, В. М. Дружинін, секретарі райкомів партії Ф. І. Коротков, І. М. Курочка, М. І. Стратілат. В районах і містах області були затверджені підпільні райкоми і міськкоми партії, а також сітка підпільних партійних організацій, які об'єднали до 3 тисяч комуністів. Одночасно утворювалось комсомольське підпілля. Був сформований обласний партизанський загін. Партизанські загони утворювалися також у кожному районі[4]. Закладались бази зброї, боєприпасів, продовольства, які відіграли важливу роль у розгортанні партизанського руху. Особливо активну участь у створенні цих баз брали члени обкому партії В. Л. Капранов та М. Г. Афанащенко. Враховуючи загрозу ворожої окупації, партійні і радянські органи здійснювали евакуацію в радянський тил дитячих будинків, цінного державного й колгоспного майна. Для подання допомоги обкому партії і облвиконкому в організації підпілля, партизанського руху і проведенні евакуації населення та державного й кооперативного майна ЦК КП(б)У на початку липня відрядив до Чернігівської області секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка[5].

З території Чернігівської області до східних областей Російської Федерації, Казахської і Узбецької РСР були евакуйовані всі великі промислові підприємства, МТС, радгоспи, ряд колгоспів. У радянський тил виїхали тисячі чернігівців. У цю важку пору вони скрізь відчували братню підтримку, разом з росіянами, казахами, узбеками та іншими народами СРСР самовіддано працювали в тилу, кували перемогу над німецькими фашистами.

На початку серпня на території Чернігівщини в межиріччі Дніпра й Десни розгорнулися запеклі бої. Ворожі війська на півночі області 26 серпня захопили Новгород-Сіверський, 28 серпня — Короп. На півдні області вони форсували нижню течію Десни і вийшли в район Прилук, Ромен. Становище Південно-Західного фронту, в зоні якого перебувала й Чернігівщина, дедалі ускладнювалося. Командував Південно-Західним фронтом генерал-полковник М. П. Кирпонос, уродженець с. Вертіївки Чернігівської області. Радянські війська мужньо стримували натиск ворога, до останнього захищали кожну п'ядь рідної землі. Тут вели запеклі бої з ворогом 21-а армія (командуючий — генерал-лейтенант Ф. І. Кузнецов), сформована на Чернігівщині 40-а армія (командуючий — генерал-майор К. П. Подлас) і 5-а армія (командуючий — генерал-майор танкових військ М. І. Потапов).

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., в 3 томах, т. 1. К., 1967, стор. 101.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2645, арк. 172—174.

[3] Газ. «Більшовик», 24 липня 1941 р.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 34, арк. 10.

[5] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє. К., 1964, стор. 12.

25 серпня 1941 р. 2-а німецька армія захопила районні центри — Добрянку й Семенівку, 28 серпня — Городню, 3 вересня — Щорс. В кінці серпня на південний схід від Чернігова ворог форсував Десну і на її лівому березі оволодів плацдармом у районі с. Виблів. Виникла безпосередня загроза Чернігову. Місто обороняв тоді 15-й стрілецький корпус, а згодом і 31-й стрілецький корпус 21-ї армії. За плацдарм на Десні героїчно билися частини 135-ї стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу. Відбиваючи ворожі атаки, вони знищили до двох тисяч солдатів і офіцерів[1]. Щоб зламати опір радянських частин, противник підтягнув чотири дивізії і розширив плацдарм[2]. 15-й і 31-й стрілецькі корпуси потрапили в оточення. 9 вересня радянські війська залишили Чернігів і з боями вийшли з оточення. 13 вересня частини 15-го стрілецького корпусу після запеклих вуличних боїв залишили м. Ніжин.

У районі Остра натиск ворога стримували частини 5-ї армії. Особливо рішуче тут діяли бійці 215-ї моторизованої дивізії (командир — полковник П. А. Барабанов). Шість раз фашисти атакували позиції 711-го стрілецького полку цієї дивізії і щоразу, зазнаючи великих втрат, відкочувалися назад. Коли гітлерівцям вдалось оточити полк, радянські воїни стрімкою контратакою прорвали вороже кільце, завдали противнику нищівного удару. Розгромивши гітлерівців, полк вийшов з оточення і продовжував вести бойові дії[3]. У боях за утримання переправи через Десну в районі Остра виняткову мужність проявили матроси Дніпровського загону Пінської військової флотилії під командуванням майора В. Н. Добржинського. Проте ворог переважав у техніці. 9 вересня він форсував Десну і зайняв Остер, а 11 вересня — Козелець.

Війська 40-ї армії, що діяла на півночі Чернігівщини, майже на два тижні затримали ворога в межиріччі Десни і Сейму[4]. Високою стійкістю відзначились частини 10-ї танкової дивізії (командир — генерал-майор С. Я. Огурцов). Вони знищили 55 ворожих танків та багато солдатів і офіцерів[5]. Проте і на цьому напрямі не вдалося остаточно зупинити гітлерівців. 10 вересня вони захопили Бахмач[6].

Після багатоденних напружених боїв частини 40-ї, 21-ї і 5-ї армій зазнали тяжких втрат, і їм довелося відступити. До 20 вересня 1941 р. вся територія Чернігівщини була окупована німецько-фашистськими військами.

Захопивши чернігівську землю, німецько-фашистські орди перетворили десятки міст і сотні сіл у руїни й згарища, по-звірячому закатували, розстріляли і спалили живцем понад 127 тисяч чоловік, вигнали в фашистське рабство 41 тис. чоловік[7].

Але населення Чернігівщини не скорилося ворогові, воно піднялося на смертний бій з фашистськими загарбниками, за честь, свободу і незалежність Радянської Батьківщини. Понад 50 тисяч радянських патріотів брали участь у партизанському русі і підпільній боротьбі[8]. Це — ціла армія, яка діяла в тилу ворога, завдаючи йому

Звірства німецько-фашистських окупантів у с. Михайло-Коцюбинському. 1943 р.

[1] К. С. Москаленко. На Юго-Западном направлении. М., 1969, стор. 67.

[2] Киевский Краснознаменный. Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа. 1919—1969. К., 1969, стор. 259.

[3] Архів Міністерства Оборони СРСР (далі Архів МО СРСР), ф. 229, оп. 213, спр. 11, арк. 150.

[4] І. Х. Баграмян. Фронтовими дорогами. К., 1971, стор. 151.

[5] Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 12, арк. 523.

[6] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 440.

[7] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 8—10.

[8] Журн. «Комуніст України», 1969, № 8, стор. 39.

Селяни пригощають партизанів з'єднання М. М. Попудренка, с. Шишківка Корюківського району. 1943 р.

дошкульних ударів. Ведучи боротьбу проти гітлерівців, чернігівці постійно відчували підтримку своїх російських і білоруських братів.

Бойовим штабом народної боротьби став підпільний обком партії, який з 3 вересня 1941 року разом з обласним партизанським загоном розташувався в Рейментарівських лісах. У листопаді того ж року, коли сюди прибув перший секретар підпільного обкому партії О. Ф. Федоров, було створено обласний штаб партизанського руху[1].

З початком німецької окупації не всі підпільні партійні комітети і організації зуміли розгорнути роботу. Багато патріотів вже в перші дні гітлерівської навали стали жертвами жахливого терору фашистських катів. Це пояснювалося тим, що деяким комуністам бракувало досвіду конспірації, не завжди вдавалося налагодити зв'язок з керівними партійними органами. Далися взнаки також помилки, допущені під час добору керівників підпілля. Тому до активної підпільної роботи до кінця 1941 року змогли включитися, крім обкому КП(б)У, лише девять підпільних райкомів партії: Холминський (секретар І. М. Курочка), Корюківський (секретар Ф. І. Коротков), Іваницький (секретар М. А. Симоненко), Грем'яцький (секретар С. Ю. Ханович), Ічнянський (секретар І. О. Попко), Носівський (секретар М. І. Стратілат), Семенівський (секретар І. Ф. Тихоновський), Остерський та Яблунівський і 24 підпільні первинні партійні організації (за даними по 17 районах.) В 1942—1943 рр. почали діяти Городнянський, Добрянський, Козелецький, Любецький, Михайло-Коцюбинський, Олишівський, Ріпкинський, Щорський райкоми партії[2]. У 1943 році в області працювало 17 підпільних райкомів партії, 65 підпільних партійних і 55 комсомольських організацій[3]. Підпільний обком партії базувався з самого початку в обласному партизанському загоні, а потім — у з'єднанні. Підпільні райкоми партії перебували, як правило, безпосередньо в розташуванні партизанських загонів.

Підпільні партійні комітети і організації згуртовували навколо себе радянських патріотів, вели масово-політичну роботу серед населення, викривали брехливу фашистську пропаганду, створювали і спрямовували бойову діяльність партизанських загонів. Комуністи скрізь виступали справжніми організаторами збройної боротьби проти німецько-фашистських загарбників.

У Корюківському районі працювали підпільний райком партії, 11 первинних партійних організацій, діяв партизанський загін. Завдяки наполегливій організаторській і масово-політичній роботі комуністи підняли майже все населення на боротьбу з ворогом. У жовтні 1941 року в більшості сіл була відновлена Радянська влада. В тилу ворога трудящі урочисто відзначили 24-і роковини Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці листопада 1941 року сюди прибули великі загони карателів. Вони тисячами розстрілювали радянських людей, дотла спалювали населені пункти. Але й після цього населення не припиняло боротьбу, яку очолювали комуністи.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 94, арк. 84.

[2] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 5, кн. 1. М., 1970, стор. 689; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 255.

[3] В. Клоков, І. Кулик, І. Слинько. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. К., 1957, стор. 23; П. Тронько. Подвиг твоих отцов. М., 1970, стор. 171.

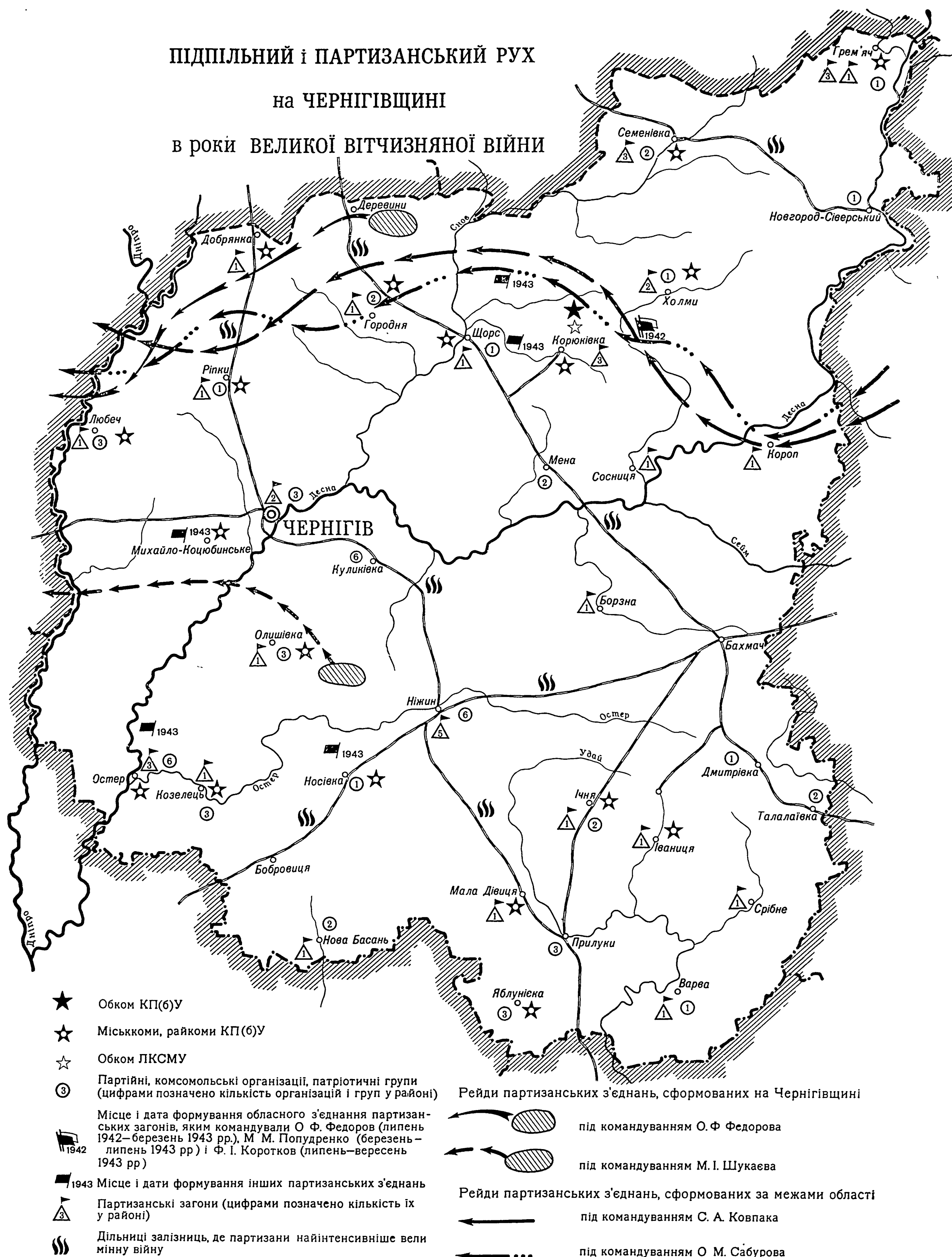
ПІДПІЛЬНИЙ і ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ
на ЧЕРНІГІВЩИНІ
в роки ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ
Грем'яч
Семенівка
Новгород-Сіверський
Деревини
Добрянка
Снов
Городня
Щорс
Корюківка
Холми
Ріпки
Любеч
Мена
Сосниця
Короп
Десна
Сейм
Дніпро
ЧЕРНІГІВ
Михайло-Коцюбинське
Куликівка
Борзна
Бахмач
Олишівка
Ніжин
Остер
Козелець
Носівка
Удай
Ічня
Дмитрівка
Талалаївка
Іваниця
Бобровиця
Мала Дівиця
Срібне
Нова Басань
Прилуки
Варва
Яблунівка
1942
1943
Обком КП(б)У
Міськкоми, райкоми КП(б)У
Обком ЛКСМУ
Партійні, комсомольські організації, патріотичні групи (цифрами позначено кількість організацій і груп у районі)
Місце і дата формування обласного з'єднання партизанських загонів, якими командували О. Ф. Федоров (липень 1942—березень 1943 рр.), М. М. Попудренко (березень—липень 1943 рр.) і Ф. І. Коротков (липень—вересень 1943 рр.)
Місце і дати формування інших партизанських з'єднань
Партизанські загони (цифрами позначено кількість їх у районі)
Дільниці залізниць, де партизани найінтенсивніше вели мінну війну
Рейди партизанських з'єднань, сформованих на Чернігівщині
під командуванням О. Ф. Федорова
під командуванням М. І. Шукаєва
Рейди партизанських з'єднань, сформованих за межами області
під командуванням С. А. Ковпака
під командуванням О. М. Сабурова

Пам'ятник В. І. Леніну, врятований жителями с. Линовиці під час німецько-фашистської окупації. Фото 1970 р.

Активно діяла патріотична організація м. Щорса, яку очолював комуніст В. Г. Анапрейчик. За участю щорсівських підпільників у селах Великому Щимелі, Кучинівці, Старих Боровичах, Гвоздиківці, Чепелеві, Піщанці були також утворені патріотичні групи. Підпільники приймали і розповсюджували зведення Радянського інформбюро, влаштовували диверсії на залізничному транспорті, збирали розвідувальні дані для партизанських загонів, що діяли в Єлінських лісах.

Підпільники села Варви під керівництвом комуністів І. Р. Кисляка, І. П. Здоровця, Г. Ю. Таранухи вели антифашистську пропаганду, тримали тісні зв'язки з партизанським загоном. У лютому 1943 року вони підготували повстання, під час якого були розгромлені німецька комендатура й поліція. Три дні над Варвою майорів червоний прапор. Коли до села прибув каральний загін, повстанці вступили до партизанського загону і продовжували боротьбу.

За прикладом комуністів-підпільників безстрашно билися з ворогом комсомольці. З жовтня 1941 року у Ніжині діяла підпільна комсомольсько-молодіжна організація на чолі з комуністом Я. Батюком. Йому було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[1]. Невмирущою славою вкрили себе холминські комсомольці-підпільники. Комсомольську організацію «Так починалось життя» очолював Микола Єременко. Вона існувала всього п'ять місяців, але провела велику роботу. Холминські комсомольці також організували підпільні групи в селах Чорному Розі, Рибинську, Погорільцях, Радомці, Сядрині. Молоді патріоти друкували й розповсюджували листівки, руйнували комунікації ворога, були зв'язковими райкому партії з партизанськими загонами, виконували складні завдання розвідки. В березні 1942 року есесівці вистежили і заарештували більшість учасників комсомольського підпілля. Після жорстоких знущань у катівнях гестапо 4 березня 1942 року патріоти загинули[2].

Подвиг у дні окупації здійснили комсомольці селища Линовиці Прилуцького району В. Гузенко, К. Чаленко, Н. Губенко, Н. Тоцоха, М. Пилипенко. Молоді патріоти, ризикуючи життям, сховали пам'ятник В. І. Леніну в надійне місце і зберігали його. Окупанти розшукували тих, хто це зробив. Щоб залякати населення, вони розстрілювали підозрілих. Але ніхто не видав героїв-комсомольців. Коли Линовиця була визволена від ворога Червоною Армією, пам'ятник В. І. Леніну знову встановили в центрі населеного пункту[3].

Завдяки великій організаторській і політичній роботі, яку проводили підпільні партійні комітети і організації, поширювався партизанський рух. Вже восени 1941 року неприступним бастіоном для гітлерівців стали Рейментарівські ліси, де перебували обласний комітет партії і обласний партизанський загін, до якого приєдналися місцеві народні месники. Партизани контролювали майже всю територію Корюківського і Холминського районів. Наприкінці листопада гітлерівське командування вирішило придушити партизанський рух. Проти народних месників було кинуто до 3 тисяч карателів. Весь грудень обласний партизанський загін (командир — О. Ф. Федоров, заступник командира — М. М. Попудренко, комісар—

[1] Шляхами комсомольської слави. К., 1968, стор. 419, 420.
[2] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків. К., 1968, стор. 186, 187.
[3] Газ. «Правда», 29 жовтня 1969 р.

Члени Чернігівського підпільного обкому КП(б)У, керівники партизанських з'єднань.

О. Ф. Федоров

М. М. Попудренко

В. М. Дружинін

Ф. І. Коротков

С. М. Новиков

М. О. Петрик

В. О. Яременко

В. О. Яременко) вів жорстокі бої з ворогом. Фашисти лютували, але зламати стійкість партизанів не змогли. Тоді кати почали палити навколишні села. Щоб відвернути удар від населення, обласний партизанський загін перебазувався в Єлінські ліси Щорського району, які стали другим партизанським «лісоградом». Скоро сюди почали прибувати літаки з Великої землі, доставляючи зброю й медикаменти. Загін швидко зростав і вже на початку 1942 року об'єднував до 900 чоловік[1].

Наприкінці березня 1942 року фашисти вдалися до наступальних операцій проти партизанського загону в Єлінських лісах. Сім тисяч ворожих солдатів і офіцерів оточили загін. Але народні месники перемогли. Вони знищили понад 500 гітлерівців, прорвали кільце оточення. Після цього обласний партизанський загін почав рейди по північних районах області. Він нападав на ворожі гарнізони, завдаючи дошкульних ударів по ворогу. Навесні активні дії також розгорнули загони грем'яцьких, іваницьких, ічнянських та носівських партизанів. В середині 1942 року в партизанських загонах Чернігівщини налічувалося 1429 чоловік. У їх лавах було 555 комуністів і 214 комсомольців. Партія і уряд високо оцінили перші бойові дії народних месників. У травні 1942 року 47 партизанів було нагороджено орденами й медалями СРСР, а командиру обласного партизанського загону О. Ф. Федорову присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

За рішенням підпільного обкому партії у липні 1942 року в Рейментарівських лісах було створено партизанське з'єднання в складі 7 загонів. Ядром його став

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 111, 112, 175.

[2] Там же, спр. 94, арк. 35.

5 2-141

обласний партизанський загін. З'єднання налічувало понад 1200 чол.[1] Партизани здійснювали численні бойові операції. Особливо безстрашно діяли партизанські загони й підривні групи, очолювані Г. С. Артозєєвим, Г. В. Балицьким, Т. І. Кравченком, І. Є. Цимбалістом, В. І. Клоковим, В. В. Павловим. Усі вони за героїзм і мужність удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. Серед підривників відзначився комсомолець Вася Коробко. Він був нагороджений орденом Леніна. Ведучи боротьбу з окупантами, партизани вступали до лав Комуністичної партії. Партійна організація обласного загону (з'єднання) прийняла в 1941—1942 рр. 146 народних месників у члени партії і 290 кандидатами у члени партії[2]. Це були найвідважніші партизани, герої боїв з німецько-фашистськими окупантами.

Більш масовим став партизанський рух на Чернігівщині восени 1942 року. На півдні області розгорнув бойові операції загін ім. Щорса під командуванням О. Є. Кривця. У межиріччі Дніпра й Десни почали громити ворога загони під командуванням М. М. Таранущенка (Михайло-Коцюбинський район) і Ю. О. Збанацького (Остерський район). У жовтні 1942 року рушили в рейд з північних районів Сумської області партизанські з'єднання під командуванням С. А. Ковпака і О. М. Сабурова. У жовтні — листопаді з'єднання сумських партизанів переправилися в районі Коропа через Десну й розгромили поліцію в Холмах і Понорниці. В день 25-ї річниці Великого Жовтня з'єднання стали переправлятися на правий берег Дніпра. Це був початок рейду цих з'єднань до районів Київської і Житомирської областей[3].

За дорученням ЦК КП(б)У підпільний обком партії з січня 1943 року на базі друкарні, обладнаної у Клітнянських лісах, почав видавати газету «Комуніст» — орган ЦК КП(б)У — для населення окупованої території України. Одночасно підпільний обком випускав чернігівську обласну газету «Більшовик»[4].

11 березня 1943 року за наказом Українського штабу партизанського руху основні сили обласного з'єднання (командир О. Ф. Федоров, комісар В. М. Дружинін) вирушили в рейд на Правобережну Україну. З'єднання пройшло по тилах ворога тисячі кілометрів, знищуючи ворожі гарнізони й штаби, руйнуючи, виводячи з ладу шляхи сполучення. В кінці червня 1943 року воно зосередилося на Волині в межиріччі Стоходу й Стиру. За завданням Головного командування Червоної Армії і Українського штабу партизанського руху народні месники провели операцію «Ковельський вузол», що була зразком завчасно підготовленого й планомірно здійснюваного розгрому комунікацій противника. За 10 місяців на залізниці злетіли в повітря 603 ешелони і 8 бронепоїздів ворога. За зразкове виконання бойового завдання командира партизанського з'єднання О. Ф. Федорова було вдруге удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вихід з'єднання О. Ф. Федорова на Правобережну Україну не послабив партизанської боротьби на Чернігівщині. Обласний партизанський загін у кількості 300 чоловік, новостворений підпільний обком партії і обласний штаб партизанського руху очолив М. М. Попудренко. 30 березня на базі обласного загону виникає з'єднання (командир М. М. Попудренко, комісар С. М. Новиков). У травні воно налічувало 10 загонів і 1200 партизанів[5]. Для дальшого розгортання збройної боротьби Український штаб партизанського руху надіслав до з'єднання десантні групи, на базі яких під командуванням Я. П. Шкрябача, М. Г. Салая, М. А. Рудича, В. І. Пискарьова та інших за короткий час

Партизани з'єднання О. Ф. Федорова ведуть бій проти окупантів у населеному пункті. 1942 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 16.

[2] Там же, арк. 151.

[3] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 265, 266.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 94, арк. 151, 152.

[5] Там же, оп. 3, спр. 95, арк. 49, 50—52.

було створено десять партизанських загонів — 800 бійців[1]. Після цього з'єднання широко розгорнуло бойові дії. 29 травня народні месники оволоділи Тупичевом, 2 червня — Добрянкою і вийшли до Дніпра. Біля Радуля сформовані загони під командуванням Шкрябача, Рудича й Пискарьова, в складі понад 600 чол., переправились через річку і вирушили у бойовий рейд на захід.

Командир партизанського з'єднання генерал-майор О. Ф. Федоров вручає Червоний прапор одному із загонів народних месників. 1943 р.

Основна частина з'єднання, очолювана М. М. Попудренком, продовжувала бойові дії на Чернігівщині. Налякане розмахом партизанського руху, фашистське командування кинуло проти з'єднання Попудренка три дивізії, що налічували 40 тис. солдатів і офіцерів. Партизани змушені були перебазуватися в Злинківські ліси Брянської області. Але гітлерівці продовжували переслідувати їх. Фашистам вдалося оточити народних месників. Патріоти зробили кілька спроб вирватись з оточення. 6 липня 1943 р. в бою героїчно загинув М. М. Попудренко. Через два дні партизани прорвали вороже кільце і вийшли з оточення[2]. З'єднання народних месників повернулося на Чернігівщину, де й далі громило фашистів.

Обласному партизанському з'єднанню було присвоєно ім'я М. М. Попудренка, посмертно удостоєного звання Героя Радянського Союзу. Командиром з'єднання став Ф. І. Коротков, а комісаром С. М. Новиков. Партизани з'єднання розгромили 29 ворожих гарнізонів, знищили понад 7 тисяч окупантів, пустили під укіс 122 ешелони, підірвали 4 залізничні мости[3]. 22 вересня 1943 р. з'єднання зустрілось з наступаючими частинами Червоної Армії. На той час у ньому налічувалося 3700 партизанів, з них 369 комуністів і 736 комсомольців[4].

Мужньо билися народні месники в межиріччі Дніпра й Десни. Партизанські з'єднання командира М. М. Таранущенка і комісара К. А. Таранюка та ім. Щорса (Ю. О. Збанацький, П. К. Лузан), долаючи величезні труднощі, завдавали відчутних ударів по ворогу. Вони розгромили 41 німецький гарнізон, знищили понад 7 тисяч окупантів, паралізували рух поїздів на лінії Чернігів — Коростень, пустили під укіс 53 ешелони, потопили 13 пароплавів та барж на Десні, Дніпрі і Прип'яті, тримали в районі Остра під своїм контролем ділянку Десни до 50 км, а в районі сіл Окунінового і Навозів (тепер с. Дніпровське) контролювали лівий берег Дніпра. Багато партизанів було нагороджено орденами й медалями СРСР, а командиру з'єднання ім. Щорса Ю. О. Збанацькому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. З травня 1942 р. до вересня 1943 р. у межиріччі Десни і Дніпра активно діяла розвідувальна група відомого радянського розвідника Героя Радянського Союзу К. С. Гнідаша.

В південних районах Чернігівщини діяли Носівське партизанське з'єднання «За Батьківщину» під командуванням М. І. Стратілата, І. М. Бовкуна та Новобасанський партизанський загін ім. Щорса під командуванням О. Є. Кривця. В роз-

---

[1] Г. Я. Сергієнко. Людина подвигу. Герой Великої Вітчизняної війни Микола Попудренко. К., 1964, стор. 68.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 25, 32—35.

[3] Там же, арк. 55.

[4] Там же, спр. 60, арк. 85.

Партизани щойно вибили фашистів з села Жуклі. Лектор ЦК КП(б)У Л. І. Кухаренко читає зведення Радінформбюро місцевим жителям. 1943 р.

тащуванні з'єднання «За Батьківщину» влітку 1943 року була висаджена партизанська десантна група на чолі з М. І. Шукаєвим. За короткий час, за активної участі народних месників, на базі цієї групи створено з'єднання в складі 300 чоловік, яке виступило в рейд у Чехословаччину. В 1943 році носівські партизани знищили близько 6 тисяч фашистських солдатів і офіцерів. Народні месники на залізничній лінії Київ—Ніжин і Ніжин — Чернігів пустили під укіс 69 ворожих ешелонів, на Десні потопили 11 пароплавів тощо[1]. Особливо відзначився своєю мужністю командир полку М. Д. Симоненко, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Новобасанські партизани знищили близько 2 тисяч німецьких солдатів і офіцерів та багато ворожої техніки[2]. За мужність і героїзм, проявлений у боях з ворогом, понад 200 партизанів, або дві третини особового складу загону, були відзначені урядовими нагородами, а 24-річний командир О. Є. Кривець удостоєний звання Героя Радянського Союзу[3].

Самовіддану боротьбу вели загони і в інших районах Чернігівщини. Успішно діяли Грем'яцький партизанський загін (командир — С. К. Клименко, комісар— А. Г. Абраменко), Варвинський (Є. Х. Соколовський, М. А. Симоненко), Ічнянський (І. Ю. Попко, П. П. Сичов), Козелецький (А. С. Яровий, О. Я. Сироїд), Іваницький (І. Т. Парченко, М. А. Симоненко).

У вересні 1943 року на території Чернігівщини боролися з ворогом понад 20 тисяч партизанів, що були об'єднані у 4 з'єднання. Крім того, самостійно діяли 6 загонів. У партизанському русі брали участь майже усі жителі селища Корюківки, сіл Холмів, Рейментарівки, Пісок, Єліного, Мурав'їв, Козарів, Клубівки та інших. Рішенням бюро обкому партії 37 населених пунктів області визнані партизанськими. Партизани внесли гідний вклад у всенародну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. У 1942—1943 рр. вони знищили 32 тисячі гітлерівських солдатів і офіцерів, пустили під укіс 389 ворожих ешелонів, висадили в повітря 43 залізничні мости, зруйнували 63 км залізничних колій, підбили 136 ворожих танків, 797 автомашин, збили 7 літаків, потопили 34 пароплави і 22 баржі тощо. В боях з ворогом партизани захопили великі трофеї[4].

В лавах народних месників Чернігівщини билися з німецько-фашистськими загарбниками представники 47 національностей. Чернігівські партизанські з'єднання й загони багато операцій здійснювали спільно з партизанами Брянської і Гомельської областей. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, 30 тис. партизан і підпільників Чернігівщини нагороджені орденами й медалями СРСР, а 28 присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу.

Партизанська боротьба сприяла літньому наступу Червоної Армії. 26 серпня 1943 року війська Центрального фронту під командуванням генерала армії К. К. Рокоссовського розпочали Чернігово-Прип'ятську наступальну операцію. На Новгород-Сіверському напрямку головного удару по ворогу завдали 65-а армія (командуючий — генерал-лейтенант П. І. Батов), а також частина сил 48-ї армії (командуючий — генерал-лейтенант П. Д. Романенко) і 60-ї армії (командуючий — генерал-лейтенант І. Д. Черняховський). Наступ військ підтримувала 2-а танкова армія

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 95, арк. 65.

[2] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу, т. 2, стор. 231; В. Д. Яценко. Комсомол України в партизанських лавах (1941—1945 рр.). Х., 1968, стор. 38.

[3] ПА ІІП ЦККП України, ф. 62, оп. 9, спр. 535, арк. 2—4.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 239, оп. 1, спр. 7, арк. 78.

під командуванням генерал-лейтенанта С. І. Богданова та основні сили 16-ї повітряної армії під командуванням уродженця Чернігівщини генерал-лейтенанта С. Г. Руденка[1].

Гітлерівська ставка сподівалася затримати просування радянських військ, використавши для цього водні рубежі Сейму, Десни і особливо Дніпра. Перед Центральним фронтом ворог сконцентрував 20 дивізій групи армій «Центр». Бої одразу набрали запеклого характеру. 3 вересня війська лівого крила Центрального фронту південніше Новгород-Сіверського вийшли до Десни і вступили на територію Чернігівщини. Того ж дня було визволено ряд населених пунктів Коропського району. 6 вересня під вогнем противника 132-а стрілецька дивізія 60-ї армії (командир — генерал-лейтенант Т. К. Шкрилєв) форсувала р. Сейм і вибила гітлерівців з Батурина. 9 вересня після дводенних боїв частини Червоної Армії оволоділи містом і великим залізничним вузлом Бахмач. У наступні дні на південь від міста радянські воїни оточили і розгромили рештки чотирьох піхотних дивізій 13-го німецького армійського корпусу, що раніше обороняв Бахмач. 15 вересня силами 7-го гвардійського механізованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта І. П. Корчагіна був визволений Ніжин[2]. У цей період посилили допомогу військам партизани Чернігівщини. Вони зривали перевозки противника по залізниці, Десні, по шосейних дорогах, знищували його живу силу й техніку. Партизани разом з Червоною Армією брали участь у визволенні багатьох міст і сіл Чернігівщини.

Наступали і війська правого крила Центрального фронту. 7 вересня 65-а і 48-а армії з боями вийшли до Десни на ділянці понад 150 км від с. Камінь Новгород-Сіверського району до с. Макошиного Менського району. 10 вересня головні сили 13-ї армії, що прибули сюди, почали наступ вздовж лівого берега Десни і, форсувавши ріку, захопили плацдарм на правому березі біля с. Оболоння Коропського району. 15 вересня з резерву прибули частини 61-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта П. А. Бєлова, які замінили частини 13-ї армії і повели бої за розширення плацдарму. Водночас на північ від с. Оболоння Десну форсували війська 65-ї армії. Щоб вибити радянські з'єднання із захоплених ними на правому березі Десни плацдармів, гітлерівці перекинули сюди з-під Новгорода-Сіверського частину своїх військ. Цим скористалися 18-й, 19-й і 27-й корпуси 65-ї армії, які 16 вересня форсували Десну біля Новгорода-Сіверського і оволоділи стародавнім містом[3]. Ворог зазнав великих втрат і відступив. 19 вересня війська 13-ї армії форсували Десну в районі Чернігова, 20 вересня в прорив увійшла 61-а армія. Наступного дня, 21 вересня, частини 13-ї і 61-ї армій рішучим навальним ударом з трьох боків — півдня, заходу й сходу — оволоділи Черніговом. Оборона противника, підготовлена ним на правому березі Десни, була остаточно зламана. План гітлерівців затримати наступ радянських військ на рубежах Десни провалився[4].

Переслідуваний нашими військами, противник з боями відходив на захід, щоб дати новий бій на Дніпрі. Червона Армія 24 вересня вибила гітлерівців з Городні, Любеча, Радуля, 27 вересня — з Добрянки. Почалося героїчне форсування радянськими військами річки Дніпра — великої водної перепони. Активну допомогу діючій армії у цьому подали народні месники. Так, партизанське з'єднання «За Батьківщину» ще 19 вересня

Форсування передовим загоном наступаючих радянських військ Десни біля с. Чулатова Новгород-Сіверського району. Вересень 1943 р.

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945, в 6 томах, т. 3. М., 1961, стор. 308.

[2] Архів МО СРСР, ф. 32, оп. 440 031, спр. 15, арк. 62; ф. 417, оп. 8673, спр. 9, арк. 155.

[3] П. И. Батов. В походах и боях. М., 1967, стор. 326, 327.

[4] Газ. «Красная звезда», 22 вересня 1943 р.

захопило три переправи через Дніпро й утримувало їх до підходу частин 60-ї армії. Потім партизани допомагали переправлятися 17-му гвардійському стрілецькому корпусу на правий берег Дніпра. Партизани з'єднання під командуванням М. М. Таранущенка обладнали 6 переправ через Дніпро в смузі наступу 13-ї армії[1].

На півдні Чернігівщини активно діяли війська Воронезького фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна. 10 вересня на схід від Прилук вони зламали опір противника і оточили угруповання 4-ї танкової армії фашистських військ. Ворожа танкова армія була роздроблена і безладно відступала до Дніпра. 17 вересня наші війська визволили Срібне, 19 вересня — Прилуки й Малу Дівицю.

1 жовтня 1943 року Червона Армія повністю очистила Чернігівщину від німецько-фашистських військ. У вересневі дні 1943 року столиця нашої Батьківщини Москва 5 разів салютувала нашим доблесним військам за бойові звершення під час визволення Бахмача, Ніжина, Новгорода-Сіверська, Чернігова, Прилук. Чернігівщину визволяли радянські воїни — представники багатьох народів і національностей СРСР. Так у складі 211-ї Чернігівської стрілецької дивізії воювали представники 32 національностей, 148-ї Чернігівської стрілецької дивізії — 29 національностей, 16-ї Гвардійської кавалерійської дивізії — 20 національностей[2]. За героїзм, виявлений у боях з ворожими військами на території Чернігівської області і при форсуванні Десни і Дніпра, 126 воїнам Червоної Армії було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Вдячні за визволення трудящі Чернігівщини на заклик обкому партії, не чекаючи наказу про мобілізацію, добровільно вступали до лав Червоної Армії, усім, чим могли, допомагали фронту. Тільки до 13-ї армії добровільно вступило близько 30 тисяч чоловік[3]. Із своїх особистих запасів колгоспники в 1943 році для потреб країни і фронту здали 10,8 млн. пудів хліба, 16 млн. пудів картоплі та багато інших продуктів, внесли 60 млн. крб. на будівництво танкової колони «Колгоспник Чернігівщини»[4].

Німецько-фашистські окупанти заподіяли великих збитків. Вони повністю спалили села Корюківку, Рейментарівку, Єліне, Ведильці, а всього 51 населений пункт, у руїни й згарища перетворили обласний центр Чернігів з його унікальними пам'ятками архітектури. Всього на території області було спалено або зруйновано 35 625 державних і кооперативних приміщень, майже всі промислові підприємства, залізничні станції, МТС, радгоспи, колгоспи, 1177 медичних установ, шкіл, будинків культури, клубів, бібліотек. Загальна сума збитків, заподіяних окупантами, становила 21,8 млрд. крб.[5]. Чернігівщина була однією з найбільш потерпілих під час війни областей. За роки війни значно зменшилося населення. В 1944 році в області нараховувалося 1237 тис. чоловік, або майже на 30 проц. менше у порівнянні з 1939 роком[6].

Трудящі області під керівництвом партійної організації з величезним ентузіазмом взялися за відбудову народного господарства. Виняткове значення мала постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 21 серпня 1943 р. «Про невідкладні заходи по

Колгоспниці ремонтують сільськогосподарський реманент. Колгосп ім. Кірова, с. Яблунівка Прилуцького району. 1944 р.

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. 3, стор. 326.

[2] Архів МО СРСР, ф. 148, оп. 484 199, спр. 1, арк. 2425; Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 3, спр. 11, арк. 64, 68.

[3] История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. 3, стор. 311.

[4] Газ. «Деснянська правда», 25 січня і 24 червня 1944 р.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 17, 18.

[6] Там же, ф. Р-5226, оп. 2, спр. 41, арк. 8; оп. 5, спр. 4, арк. 6.

відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Вже в 1944 році союзний уряд виділив на відбудову народного господарства області 160 млн. крб. З Уралу й Сибіру на промислові підприємства надходило обладнання. Це дозволило в 1944 році налагодити виробництво на 168 промислових підприємствах. Щоб відбудувати заводи й фабрики, трудящі влаштовували комуністичні суботники. На підприємствах ширилося змагання фронтових бригад.

Великі труднощі довелось подолати і під час відбудови МТС, радгоспів, колгоспів. Трудящі Алтайського краю й Астраханської області передали безплатно Чернігівській області 275 тракторів, 160 комбайнів, посівний матеріал. Це була значна допомога російських братів трудівникам сільського господарства Чернігівщини. Проте і цієї техніки виявилося недостатньо. Доводилося використовувати живе тягло і навіть корів. У радгоспах і колгоспах відчувалася також гостра нестача робочої сили. З 395 тисяч працездатних колгоспників лише 61 тис. становили чоловіки. Виконання основних робіт лягло на плечі жінок, підлітків і стариків. Незважаючи на це, трудівники сільського господарства в 1944 році зібрали врожай і значну частину його здали в фонд оборони.

Радгоспне й колгоспне виробництво поступово налагоджувалося. В 1945 році посівна площа вже становила близько 80 проц. довоєнної[1]. Зростали лави передовиків. Трактористи бригади І. Півня з Котівської МТС Чернігівського району виробили в 1945 році кожним трактором ХТЗ по 1018 га умовної оранки. Бригада завоювала третє місце в змаганні фронтових тракторних бригад МТС України[2].

У містах і селах відновлювались медичні, навчальні, культосвітні заклади. Вже у 1944 році працювали 22 міські і 74 сільські лікарні на 3100 ліжок, 410 амбулаторій і фельдшерсько-акушерських пунктів, 12 диспансерів тощо. В них налічувалося 446 лікарів і 2412 чоловік середнього медперсоналу[3]. В 1196 школах, у т. ч. 116 середніх, навчалося 224,9 тис. учнів і викладало 9,5 тис. учителів. Розпочалися заняття в Чернігівському учительському й Ніжинському педагогічному інститутах і 8 технікумах, профтехучилищах. Культурно-освітню роботу проводили 744 будинки культури й клуби, 544 бібліотеки, населення обслуговували 412 кіноустановок. У січні 1944 року показав свої перші вистави обласний музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка.

Разом з усім радянським народом трудящі Чернігівщини відсвяткували 9 травня 1945 року — День Перемоги. Вони славили героїв війни і вшановували пам'ять про тих, хто загинув у боях з фашизмом. Груди багатьох уродженців області — воїнів Червоної Армії і Військово-Морського Флоту, партизанів, підпільників заслужено прикрашали бойові ордени і медалі. Серед них 153 наймужнішим, найхоробрішим воїнам і партизанам присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Завжди пам'ятатимуть люди подвиг матроса І. Красносільського, уродженця с. Євлашівки Борзнянського району. Під час оборони Севастополя він кинувся з в'язкою гранат під фашистські танки і не пропустив ворога. Тепер Євлашівка називається іменем Героя Радянського Союзу Красносільського. Прикладом мужності й героїзму для поколінь завжди будуть бойові діла відважних партизан. Двічі Героями Радянського Союзу стали партизанський генерал О. Ф. Федоров і льотчик В. В. Сенько (уродженець м. Семенівки).

Першим з чернігівців і одним із перших серед воїнів Червоної Армії на початку Великої Вітчизняної війни був удостоєний звання Героя Радянського Союзу генерал-майор К. О. Семенченко (уродженець с. Мартинівки Ічнянського району). Багато чернігівців брало участь у завершальних боях Червоної Армії за Берлін.

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни лави трудівників поповнювались демобілізованими з Радянської Армії. У 1946 році повернулись

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 4, спр. 289, арк. 54.
[2] Газ. «Деснянська правда», 29 січня 1946 р.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5226, оп. 5, спр. 2, арк. 12—15.

Ф. Л. Більченко

А. Ф. Блажкун

М. О. Гарам

І. І. Гетьман

С. Т. Голуб

Ф. Р. Горбач

І. Я. Дубинський

Д. І. Жабинський

П. Н. Зубко

М. В. Кадун

А. І. Комок

І. М. Красносільський

П. М. Лащенко

І. А. Лозенко

Б. О. Майстренко

С. С. Мурза

Я. І. Назаренко

О. Г. Негода

В. О. Олбинський

І. С. Осипенко

Т. З. Пінчук

І. А. Савченко

В. П. Симонок

К. М. Тарасевич

Старший сержант М. І. Шигань (другий зліва) — учасник штурму рейхстагу, уродженець с. Бережівки Ічнянського району — серед своїх бойових товаришів. Берлін. 2 травня 1945 р.

до мирної праці близько 90 тисяч колишніх воїнів, серед них 10 тисяч комуністів[1]. Це майже вдвічі збільшило склад обласної партійної організації. На 1 січня 1947 р. в ній налічувалося 19 685 членів і кандидатів у члени партії.

Комуністи, комсомольці і безпартійні — робітники, колгоспники, інтелігенція сприйняли як свою рідну справу перший післявоєнний п'ятирічний план. Не шкодуючи сил і часу, вони працювали над відбудовою промисловості, сільського господарства, культури. У цьому їм неоціненну допомогу подав союзний уряд і трудящі Росії, Білорусії, Грузії, Казахстану та інших радянських республік. У цей час з новою силою проявились животворний радянський патріотизм і дружба народів СРСР.

У 1946—1950 рр. державні капіталовкладення в промисловість та будівництво області становили 416 млн. крб. Це дозволило здійснити відбудову й реконструкцію на новій технічній основі 413 промислових підприємств і 200 артілей промкооперації. Так, на базі колишнього Прилуцького механічного заводу майже заново споруджено завод будівельних машин, реконструйовано Чернігівську фабрику первинної обробки вовни; були збільшені виробничі потужності цукрових заводів та інших підприємств. На кінець п'ятирічки обсяг промислового виробництва області досяг 86,4 проц. довоєнного рівня. Кількість робітників у промисловості становила 41,7 тис. чоловік[2].

Область була в риштованнях будов. Поруч з промисловими об'єктами споруджувалися житлові приміщення й культурно-побутові заклади. У 1946—1950 рр. за кошти держави збудовано 176,7 тис. кв. метрів житлової площі. Крім того, робітники й службовці з допомогою державного кредиту побудували 263,4 тис.кв. метрів житла[3]. Швидко відроджувалися села. Тут було споруджено 47 597 житлових будинків і 1501 культурно-побутовий заклад. Із землянок переселено в нові приміщення 27 тис. сімей[4].

Успіхи у відбудові промисловості були результатом самовідданої праці трудящих. У 1948 році понад 90 проц. робітників підприємств області були учасниками Всесоюзного соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічки. 60 передовиків підприємств Чернігова в 1948 році вже працювали в рахунок 1951—1952 рр. По три річні норми виконали в 1950 році слюсарі Чернігівського заводу «Жовтневий молот» комуніст С. Д. Полегенько і комсомолець А. А. Яковлєв. Токар залізничного депо ст. Щорс комуніст Г. Дугель за 4,5 року виконав майже 12 річних норм. Близько 7 тисяч робітників області достроково завершили свої п'ятирічні плани[5]. Масове соціалістичне змагання, впровадження передової технології і нової техніки стали вирішальним фактором зростання продуктивності праці. В 1950 році вона досягла 99,3 проц. довоєнного рівня[6].

Надаючи першочергового значення відбудові й розвитку промисловості, Комуністична партія і Радянський уряд водночас приділяли велику увагу сільському господарству. Насамперед посилювалась його технічна озброєність. В 1947 році

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 5, спр. 106, арк. 172.
[2] Там же, оп. 12, спр. 68, арк. 59.
[3] Народное хозяйство Черниговской области, стор. 316.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 1, арк. 60; оп. 8, спр. 2, арк. 68.
[5] Газ. «Деснянська правда», 7 лютого 1951 р.
[6] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 12, спр. 68, арк. 59.

радгоспи і МТС області одержали 533 трактори ХТЗ. У наступні три роки тракторний парк поповнився ще 2523 машинами (у 15-сильному обчисленні). В 1950 році на полях Чернігівщини працювало 3056 тракторів, або 5383 машини в 15-сильному обчисленні. Потужність тракторного парку на 24 проц. перевищила довоєнний рівень. Механізація всіх сільськогосподарських робіт становила на оранці — 94 проц., сівбі — 73 проц., збиранні — 84 проц.[1]. Протягом 1944—1947 рр. колгоспи й радгоспи області одержали з РРФСР та інших братніх республік 7,8 тис. голів великої рогатої худоби, близько 28 тисяч овець. Це допомогло організувати в господарствах тваринницькі ферми. Колгоспам були виділені будівельні матеріали, надано кредити.

Партійні і радянські організації вжили ряд заходів щодо зміцнення радгоспів, колгоспів, поліпшення культури землеробства, збільшення продуктивності громадського тваринництва. Важливим заходом у зміцненні колгоспів було їх укрупнення, після чого в 1951 році замість 1901 господарства стало 884. Кількість орної землі в середньому на один колгосп зросла з 757 до 1423 гектарів[2].

У радгоспах і колгоспах області масового характеру набуло соціалістичне змагання, в якому брало участь 6200 тракторних і рільничих бригад, понад 29 тисяч ланок[3]. 1949 року на Чернігівщині народився рух за впровадження погодинного графіка роботи в сільському господарстві. Його ініціатором був машиніст молотарки колгоспу «Праця» с. Стольного Менського району комуніст М. Н. Бредюк. Цей новаторський почин схвалив ЦК КП України. Невдовзі він став надбанням усієї республіки. М. Н. Бредюк був удостоєний звання лауреата Державної премії, обраний депутатом Верховної Ради СРСР. За трудові успіхи в 1947—1949 рр. 1260 працівників радгоспів і колгоспів одержали ордени й медалі СРСР, а 18 чоловік удостоїлися звання Героя Соціалістичної Праці. Першими в області його заслужили в 1948 році ланковий колгоспу ім. Кірова Ніжинського району Ф. О. Коровицький, ланкова Бахмацького бурякорадгоспу В. І. Романь, бригадир Носівського бурякорадгоспу С. І. Динник та ланкова цього радгоспу Є. М. Карацюба.

Завдяки зміцненню матеріально-технічної бази, запровадженню досягнень науки й передового досвіду, самовідданій праці робітників і колгоспників колгоспи і радгоспи у 1950 році повністю освоїли довоєнні площі посівів, одержували високі врожаї зернових і технічних культур. Значних успіхів досягнуто і в розвитку тваринництва. В 1950 році поголів'я худоби в колгоспах перевищило довоєнний рівень, зокрема поголів'я свиней — на 35 проц., овець — на 24 проц. Птахівництво зросло більш як у 3 рази.

За роки післявоєнної п'ятирічки підвищився матеріальний добробут трудящих. Це знаходило вияв у збільшенні купівельної спроможності. Товарооборот за п'ятирічку зріс більш як у два рази. Продаж населенню одягу, взуття, тканин збільшився у 2, культтоварів і книг — у 3—4 рази[4].

Партійні, радянські організації, громадськість багато дбали про допомогу сім'ям загиблих воїнів, інвалідів війни, дітям-сиротам. У 1946—1950 рр. їм видано допомогу на суму 1,2 млн. карбованців. Для дітей-сиріт відкривалися спеціальні будинки.

У містах і селах побільшало медичних закладів. У них працювало 1205 лікарів, 5200 чоловік середнього медичного персоналу. Повністю відновилась мережа шкіл

Відбудова с. Вербівки Ріпкинського району, спаленого фашистами. Фото 1944 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 1, арк. 59.
[2] Там же, спр. 2, арк. 4; оп. 8, спр. 2, арк. 11.
[3] Газ. «Деснянська правда», 16 січня 1949 р.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 1, арк. 93.

і культурно-освітніх закладів. У 1950/1951 навчальному році налічувалось 1259 загальноосвітніх шкіл, 12,1 тис. учителів і 290,3 тис. учнів. У Ніжинському й Чернігівському педагогічних інститутах та 19 технікумах набували знань 9,2 тис. чол. Центрами культурно-освітньої роботи стали 1384 будинки культури і клуби, 1604 масові бібліотеки. Книжковий фонд бібліотек становив 1586,6 тис. томів. При будинках культури і клубах працювало 3812 колективів художньої самодіяльності. В них брали участь 65,6 тис. чол. Трудящих обслуговували 245 кіноустановок[1]. В області видавалось 40 газет — обласна «Деснянська правда» і 39 районних, загальним тиражем 106,5 тис. примірників.

Трудящі Чернігівської області швидко відбудували народне господарство, міста і села завдяки великій допомозі Радянської держави, братніх радянських народів. Поруч з чернігівцями на заводах та будовах, у радгоспах і колгоспах працювали сини й дочки багатьох національностей. Їх єднала дружба народів СРСР, вихована в радянських людей Комуністичною партією.

Досягнуті успіхи у відбудові народного господарства створили міцну базу для дальшого економічного й культурного піднесення Чернігівщини в наступні роки. В роки п'ятої і шостої п'ятирічок стали до ладу десятки підприємств, серед них Корюківська фабрика технічних паперів, Мньовський торфобрикетний завод, Бахмацький молококонсервний комбінат, Чернігівський овочесушильний завод, десять цегельних заводів та інші. Водночас багато підприємств реконструювали і розширили. В 1951 році на Чернігівській фабриці музичних інструментів освоїли випуск піаніно «Україна». В 1951—1958 рр. обсяг промислової продукції, що її випускали підприємства області, зріс у 2,3 раза.

Під керівництвом партійних організацій масовим стало соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих завдань, дальше піднесення продуктивності праці. У 1958 році 28 тисяч передовиків промисловості області перевиконували виробничі норми, багато з них достроково виконали свої виробничі плани. З 1951 по 1958 рік продуктивність праці в промисловості області зросла на 46 проц[2].

Новий, важливий крок у розвитку промисловості області досягнуто в роки семирічки. За цей час було побудовано 18 нових промислових підприємств і 170 великих цехів. Введено в дію 315 автоматизованих і потокових ліній та дільниць[3]. Серед новозбудованих підприємств — гігант хімічної промисловості — Чернігівський комбінат хімічного волокна, велетень текстильної промисловості України — Чернігівський камвольно-суконний комбінат, потужна теплоелектроцентраль, м'ясокомбінат, люпиновий завод у Чернігові, Замглайський торфобрикетний завод, молококонсервний завод в Ічні тощо. Ряд підприємств було реконструйовано.

У роки семирічки Чернігівщина стала краєм нафтодобувної промисловості. В 1959 році на півдні області біля с. Гнідинці Варвинського району забив перший фонтан нафти. Наприкінці семирічки в області діяло понад сто нафтосвердловин. Найбільшими родовищами нафти й газу стали Гнідинцівське, Прилуцьке, Леляківське, Богданівське, Великобубнівське, Мильківське, Монастирищенське, Талалаївське.

Швидкому піднесенню промисловості сприяв рух за комуністичну працю, що розгорнувся напередодні XXI з'їзду КПРС. На час скликання обласного зльоту бригад і ударників комуністичної праці, який відбувся у червні 1963 року, в змаганні брало участь понад 70 підприємств, близько 1800 цехів, дільниць і змін, понад 48 тис. робітників і службовців. 3200 передовикам і 800 колективам було присвоєно звання ударників комуністичної праці[4].

Завдяки соціалістичному змаганню семирічний план розвитку промисловості Чернігівщини було виконано достроково за 6 років і 7 місяців. Обсяг промислової

[1] Народное хозяйство Черниговской области, стор. 361, 369, 381.
[2] Там же, стор. 38.
[3] Газ. «Деснянська правда», 24 березня 1966 р.
[4] Там же, 26 червня 1963 р.

продукції збільшився на 98,5 проц., замість 89 проц., передбачених контрольними цифрами. Особливо зросли такі галузі промисловості, як хімічна (у 18 раз), машинобудівна (у 3 рази), будівельних матеріалів (2,4 раза), виробництво електроенергії збільшилось у 17 разів. Випуск промислової продукції у 1965 році в порівнянні з 1950 роком збільшився в 4,7 раза, а продуктивність праці зросла в 1,9 раза[1]. Питома вага промисловості в народному господарстві області досягла 54 проц.[2].

Рішення XXIII з'їзду КПРС, прийняті ним Директиви по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1966—1970 роки відкрили широкий простір для дальшого піднесення економіки й культури придеснянського краю. За роки восьмої п'ятирічки було завершено будівництво другої черги камвольно-суконного комбінату, введено в дію 20 нових промислових підприємств, більше 180 цехів, серед них перша черга Бахмацького заводу хімічного машинобудування, Чернігівський завод силікатних виробів, стало до ладу анідне виробництво на Чернігівському комбінаті хімічного волокна. Велика увага приділялась науково-технічному прогресу, науковій організації праці. На кінець п'ятирічки на підприємствах області працювало понад 600 автоматичних і механізованих ліній, 228 комплексно-механізованих цехів.

Виконання восьмого п'ятирічного плану відбувалося в умовах великого політичного і трудового піднесення, викликаного знаменними датами в історії людства — 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчям з дня народження В. І. Леніна. План ювілейного 1967 року по валовому виробництву продукції промисловістю області був завершений достроково, до 50-річчя Радянської України.

В ознаменування 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 10 підприємствам, організаціям і колгоспам вручені Ленінські ювілейні Почесні Грамоти ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а 11 колективам — Ленінські ювілейні Почесні Грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Понад 70 тисяч трудящих нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В квітні 1970 року на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в комуністичному суботнику взяло участь 765 тис. чоловік. Проведення комуністичних суботників стало традицією.

У 1970 році понад 2,5 тис. робітників свої п'ятирічні плани виконали за 4 роки. Близько 10 тисяч передовиків відкрили особисті рахунки по випуску надпланової продукції на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

План восьмої п'ятирічки промисловість області виконала достроково, до 1 листопада 1970 року. Обсяг промислового виробництва за п'ятирічку зріс на 81,3 проц., замість 60 проц., передбачених планом. Продуктивність праці за п'ятирічку підвищилась на 49 проц., а в порівнянні з 1950 роком у 2,8 раза. Дві третини приросту продукції одержано за рахунок зростання продуктивності праці. В роки восьмої п'ятирічки завершено перехід заводів і фабрик на нову систему планування й економічного стимулювання, що позитивно вплинуло на розвиток виробництва. За дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки понад 4 тисячі робітників і службовців нагороджені орденами й медалями СРСР, а 11 товаришам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Завод стабілізації нафти біля с. Гнідинці Варвинського району. 1971 р.

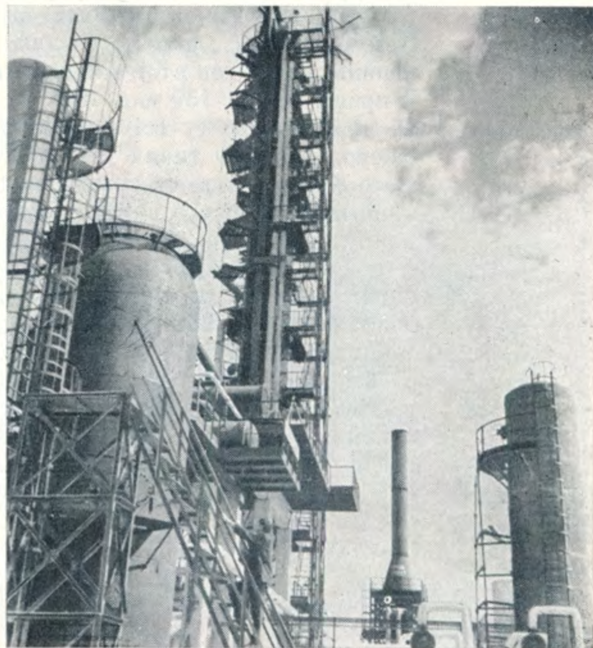

[1] Народное хозяйство Черниговской области, стор. 28, 39.

[2] Газ. «Деснянська правда», 4 березня 1967 р.

Завдяки втіленню в життя політики Комуністичної партії, героїчній праці робітників за повоєнний час Чернігівщина стала областю високорозвинутої промисловості. Питома вага промисловості в народному господарстві області у 1970 році становила 66,4 проц. У 1951—1970 рр. валовий випуск промислової продукції зріс у 8,3 раза, а в порівнянні з 1940 роком — у 7,2 раза. Провідними галузями промисловості стало нафтодобувне, хімічне й текстильне виробництво. У 1970 році Чернігівська область дала 55 проц. видобутку нафти України. Область виробляє також 44 проц. хімічних волокон і 40 проц. шерстяних тканин України. Успішно розвивається електроенергетична, деревообробна, харчова промисловість, промисловість будівельних матеріалів. Промислова продукція області експортується більш як у 50 країн світу.

В розвитку народного господарства області важливе місце посідають транспорт, зв'язок. Експлуатаційна протяжність залізниць загального користування на території області становить 892 км, з них близько 200 км електрифіковано. Широкого розвитку набрав автомобільний транспорт. Довжина автошляхів з твердим покриттям зросла з 400 км у 1950 році до 2400 км у 1970 р. За цей час було побудовано багато шляхів, таких, як Чернігів — Новгород-Сіверський, Копті — Тросна, Чернігів — Прилуки та інші. Успішно також розвивається водний і повітряний транспорт, зв'язок.

У великих масштабах ведеться капітальне будівництво. Капітальні вкладення в народне господарство області в 1951—1970 рр. становили 1611 млн. крб. Тільки за роки восьмої п'ятирічки проведено будівельних робіт на 718 млн. крб. Поруч із спорудженням промислових об'єктів і культурно-побутових закладів широкого розмаху набуло житлове будівництво. За післявоєнні роки державою й населенням за допомогою кредитів збудовано 12,2 млн. кв. метрів житлової площі. З попелу і руїн піднялися Чернігів, усі міста й села. За роки восьмої п'ятирічки державний житловий фонд збільшився на 2800 тис. квадратних метрів. У 1970 році на одного міського жителя припадало по 10,3 кв. метра корисної житлової площі.

Значні перспективи щодо дальшого розвитку промисловості відкриваються в дев'ятій п'ятирічці. Обсяг промислового виробництва збільшиться на 35,5 проц. Проводитимуться роботи, спрямовані на виявлення нових родовищ нафти й газу. 80—85 проц. загального приросту промислової продукції буде одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Заплановано ввести в дію завод автомобільних запасних частин у Чернігові, другу чергу Бахмацького заводу «Хіммаш», підприємства переробки сільськогосподарської продукції тощо. Капіталовкладення в народне господарство області (крім колгоспів) становитимуть 1239 мільйонів карбованців, або на 51,5 процента більше, ніж у минулій п'ятирічці.

Трудящі Чернігівщини, втілюючи в життя історичні рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, достроково виконали програму першого року дев'ятої п'ятирічки. Приріст промислового виробництва за рік становив 7 проц., або на 139 млн. крб. За рахунок підвищення продуктивності праці одержано 86 проц. приросту всієї продукції. В народне господарство області за рік впроваджено понад 10 тисяч технічних новинок, які дали економічний ефект, що в грошовому вираженні становить понад 7 млн. крб. За прикладом москвичів і ленінградців в області широкого розмаху набрало соціалістичне змагання за дострокове виконання плану дев'ятої п'ятирічки.

Успіхам колективів промислових підприємств Чернігівщини значною мірою сприяє їх товариське співробітництво і взаємодопомога з російськими, азербайджанськими, білоруськими, казахськими, латиськими робітниками. Робітники Чернігівського і Даугавпільського комбінатів хімічного волокна змагаються між собою, щедро діляться передовим досвідом, що сприяє поліпшенню показників роботи обох підприємств. Колективи Брянського й Чернігівського камвольно-суконних комбінатів спільно запроваджують передову технологію, наукову організацію праці і на цій основі добиваються дальшого піднесення виробництва. Робіт-

ники Ленінградської фабрики «Красный Октябрь» постійно подають допомогу колективу Чернігівської музичної фабрики ім. П. П. Постишева в удосконаленні випуску продукції. Відкривати ряд родовищ нафти й газу на Чернігівщині допомагали нафтовики Азербайджану й Татарії. Досвідом рентабельної роботи діляться залізничники Гомеля і Щорса, Бахмача і Брянська. Машинобудівники Торжка і Прилук спільними зусиллями розробляють і впроваджують у виробництво конструкції нових агрегатів. 32 промислові підприємства Чернігівщини змагаються з фабриками й заводами братніх республік.

Завдяки турботам Комуністичної партії і Радянського уряду в післявоєнні роки поряд з промисловістю успішно розвивалось сільське господарство.

Важливу роль у цьому відіграли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Виконуючи їх, обласна партійна організація провела велику роботу щодо зміцнення колгоспів досвідченими працівниками. Вже наприкінці 1953 — на початку 1954 рр. з установ і підприємств перейшли працювати в сільське господарство 144 інженери й техніки, 847 агрономів, 589 зоотехніків, 98 ветеринарних працівників. У 1954—1955 рр. було послано головами колгоспів 214 тридцятитисячників. На постійну роботу на тваринницькі ферми колгоспів пішло 2200 комсомольців[1]. Розвитку колгоспів великою мірою сприяла допомога держави технікою. В 1958 році в колгоспах і радгоспах працювало близько 10 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні) та інша складна техніка.

За високі показники в праці у 1958 році було нагороджено орденами й медалями 1585 передовиків землеробства, а 5 присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Дальших успіхів у розвитку сільського господарства було досягнуто в наступні роки. Так, з 1959 по 1965 рік середньорічна врожайність зернових культур у порівнянні з показниками за попереднє семиріччя підвищилась з 9,3 цнт з га до 13 цнт. Виробництво м'яса й молока за цей час майже подвоїлось. Відповідно збільшився продаж державі зерна в 1,8 раза, м'яса — в 1,6, молока — в 2 рази. Значно збільшилось поголів'я громадського тваринництва: великої рогатої худоби — на 270 тис. голів, свиней — на 252,2 тис. голів, птиці — на 150 тисяч.

Велика робота щодо піднесення сільського господарства була проведена на основі рішень XXIII з'їзду КПРС. За роки восьмої п'ятирічки колгоспи і радгоспи області одержали нову техніку. Була завершена їх електрифікація. В результаті рівень механізації робіт у 1970 році на вирощуванні зернових становив 95 проц., картоплі — 81 проц., цукрових буряків — 67 проц., кукурудзи — 86 проц. до всієї площі посіву. Продуктивність праці в сільському господарстві області за п'ятирічку зросла на 30 процентів.

Нинішній радгосп чи колгосп — це велике механізоване багатогалузеве господарство. В середньому на кожне господарство припадає по 3,3 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2,1 тис. га орної землі, понад тисячу голів великої рогатої худоби, 1200 свиней. На початку 1972 року в області було 614 колгоспів і 40 радгоспів.

Велике значення мало здійснення спеціалізації колгоспів і радгоспів. На Чернігівщині розвинуте зернове господарство, велику питому вагу мають технічні, кормові та овочеві культури, розвивається садівництво й ягідництво. Чернігівщина посідає

Збирання гречки в колгоспі «Всесвітній Жовтень», с. Анисів Чернігівського району. 1971 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 5, спр. 1, арк. 67; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 341.

На птахофермі колгоспу «Дружба», с. Хмільниця Чернігівського району. 1971 р.

перше місце на Україні щодо виробництва картоплі і є одним з найбільших виробників у республіці льону-довгунця. Поряд з рільництвом розвинуте високопродуктивне тваринництво молочно-м'ясного напряму.

За восьму п'ятирічку середньорічне валове виробництво всієї сільськогосподарської продукції у порівнянні з попереднім п'ятиріччям зросло на 13,4 проц., а продукції тваринництва — на 33—35 проц. Грошові доходи колгоспів у 1970 році становили 436 млн. карбованців.

В радгоспах і колгоспах стало багато досвідчених майстрів землеробства і тваринництва. У 1966 році Радянський уряд відзначив 2795 передовиків орденами й медалями, а 18 чол. присвоїв звання Героя Соціалістичної Праці. Велика група працівників сільського господарства була удостоєна урядових нагород і в квітні 1971 року, у т. ч. 7 передовикам присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудівники села розгорнули активну боротьбу за виконання завдань дев'ятої п'ятирічки в галузі сільського господарства. У новому п'ятиріччі заплановано добитися середньорічного росту валової продукції на 18 процентів. Головна увага й надалі приділятиметься збільшенню валового збору зерна. Значно зросте виробництво й продаж державі картоплі, цукрових буряків, льоноволокна та інших культур, продуктів тваринництва. Збільшиться обсяг капіталовкладень. Лише в колгоспне будівництво планується вкласти 520 млн. карбованців.

Вірні своєму патріотичному обов'язку, хлібороби у першому році дев'ятої п'ятирічки виростили високий урожай зернових культур — в середньому по 19,5 центнера з гектара, а озимої пшениці — по 24,3 цнт з га. В колгоспі ім. Калініна с. Іваниці Ічнянського району намолотили з кожного гектара по 38,6 центнера пшениці і по 53 центнери ячменю. Валовий збір зерна в колгоспі перевищив 100 тис. центнерів. Картоплярі області зібрали на кожному гектарі в середньому по 140 цнт бульб. Високих показників досягли картоплярі Менського району, де зібрано по 201 цнт. Немало господарств виростили по 276—285 цнт з гектара цієї провідної культури області. А ланки Героя Соціалістичної Праці О. Я. Дмитренка з колгоспу «Всесвітній Жовтень» та М. М. Ребенка з колгоспу «Авангард» Чернігівського району накопали по 340—350 центнерів картоплі з га. Чернігівщина в 1971 р. вийшла переможцем у соціалістичному змаганні областей України. За одержання високих урожаїв картоплі області вручено перехідний Червоний прапор ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Високі показники досягнуто і в тваринництві. В колгоспах і радгоспах області вироблено на 100 га сільгоспугідь по 286,5 цнт молока і по 69,4 цнт м'яса. Середній надій на корову становив 2169 кг. Найвищого надою молока на корову — по 7729 кілограмів добилася доярка колгоспу «10-річчя Жовтня» Прилуцького району Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради СРСР восьмого скликання Г. Д. Довженко. У цілому колгосп «10-річчя Жовтня» виробив по 1053 цнт молока і по 186,4 цнт м'яса на 100 га угідь. На базі 12 кращих радгоспів і колгоспів працюють школи передового досвіду у землеробстві й тваринництві.

Багато районів, радгоспів і колгоспів Чернігівщини підтримують тісні зв'язки з трудівниками сільського господарства Росії, Білорусії, Грузії, Киргизії, Латвії. Маршрути дружби з Чернігівщини пролягають до Брянської, Курської, Липецької, Смоленської областей і Чуваської АРСР Російської Федерації, Гомельської й Мінської областей Білоруської РСР, Зугдідівського і Тбіліського районів Грузинської РСР, Ризького району Латвійської РСР і Ошської області Киргизької РСР.

З року в рік колгоспи й радгоспи братніх республік змагаються між собою, допомагають один одному. Традиційним, наприклад, стало змагання-дружба між колгоспом «Заповіт Леніна» м. Остра Козелецького району і колгоспу ім. Сеспеля села Сеспелевого Кінашського району Чуваської АРСР. Це змагання не випадкове, воно має глибоке коріння. Селяни Козелецького повіту ще в 1922 році за допомогу хлібом та іншими продуктами голодуючому населенню дістали подяку від імені чуваського народу. В Острі у роки громадянської війни працював засновник чуваської радянської літератури М. Сеспель. Тут він помер і похований.

У роки Великої Вітчизняної війни частина населення Козелецького району евакуювалася до Чувашії, там вона була оточена турботою і любов'ю господарів. Тепер колгоспи регулярно обмінюються делегаціями, діляться між собою передовим досвідом господарювання. Радгосп ім. 50-річчя Великого Жовтня Талалаївського району почав змагатися з радгоспом «Інгірський» Грузинської РСР ще з того часу, як у 1939 році їх делегації зустрілися на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Після війни грузинські брати допомагали талалаївцям відбудовувати радгосп. У боргу не залишилися і українці. В 50-х роках вони допомогли грузинам придбати високопродуктивну племінну худобу. Так з року в рік міцніє дружба між радгоспами.

Особливо багато повчального є в дружбі колгоспів прикордонних районів Брянської, Гомельської, Чернігівської областей. Взяти, наприклад, Семенівський район Чернігівської області і Стародубський район Брянської області, що змагаються між собою. Обом учасникам змагання дуже корисним є переймання і запровадження у себе передового досвіду сусідів. Вже традиційним стало спільно підводити підсумки соціалістичного змагання. Між російськими і українськими колгоспами існують міцні виробничі зв'язки. У 1971 році стародубці поділилися насінницькою картоплею сорту «Лорх», що дало можливість закласти в колгоспах Семенівського району ділянки розмноження. У минулу важку зимівлю стародубці відпустили для тваринництва сусідніх колгоспів корми. З свого боку й семенівці не лишаються в боргу. Вони допомогли стародубцям худобою. Коли в сусідів не лагодилося із збиранням картоплі, у них на полях працювала техніка колгоспів Семенівського району. Безкорислива дружба і взаємодопомога сприяє всебічному розвиткові колгоспів братніх народів.

Робітники, колгоспники, інтелігенція Чернігівщини прагнуть відзначити новими трудовими успіхами 50-річчя утворення Союзу РСР — велике свято єднання і дружби всіх націй і народностей нашої країни. На підприємствах, в радгоспах і колгоспах широко розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання плану другого року п'ятирічки.

Трудящі Чернігівщини давно підтримують дружні зв'язки з робітниками й селянами Східно-Чеської області Чехословацької Соціалістичної Республіки. З травня 1966 року працює обласне відділення радянсько-чехословацької дружби, яке об'єднує 13 районних і близько 60 первинних організацій. Багато міст і районів Чернігівської області підтримують дружні контакти з містами і районами Східно-Чеської області.

В результаті постійного піклування Комуністичної партії і Радянського уряду зростає життєвий рівень кожної радянської сім'ї. За роки восьмої п'ятирічки середньомісячна заробітна плата робітників і службовців Чернігівської області зросла на 25,3 процента, середньомісячна оплата праці колгоспника на 44,1 процента. Виплата пенсій, допомоги і стипендій збільшилась на 71,7 проц. У 1970 році виплачено населенню області у вигляді пенсій, допомоги 119,2 млн. крб. Того ж року дотація соцстраху за путівки в санаторії та будинки відпочинку складала 1 млн. крб. і збільшилась за 5 років у 2 рази. За рахунок суспільних фондів споживання у 1966—1970 рр. побудовано шкіл на 22,9 тис. учнівських місць, дитячих дошкільних закладів на 10,1 тис. місць, культосвітніх закладів на 43 тис. місць, споруджено 2,8 млн. кв. метрів житла.

Зростання грошових доходів населення дозволило поліпшити структуру споживання продуктів харчування, купувати більше товарів культурно-побутового призначення й господарського вжитку, розширити сферу побутового обслуговування. Торговельна мережа за останні 20 років зросла удвічі. Зараз налічується 5150 державних і кооперативних підприємств роздрібної торгівлі, 1179 підприємств громадського харчування.

Щороку поліпшується охорона здоров'я трудящих. Зараз в області налічується 1700 лікувальних закладів. У лікарнях — 15,8 тис. ліжок, що в 3 рази більше, ніж у 1940 році. Особлива увага приділяється охороні дитинства й материнства: працює 57 консультацій для жінок і дітей, 76 дитячих поліклінік і амбулаторій. В області є 7 санаторіїв і 3 будинки відпочинку на 1690 місць. На варті здоров'я — 2798 лікарів і 10 642 чол. середніх медичних працівників. Це в 3 рази більше, ніж у 1940 році. В медичних закладах трудиться 11 кандидатів медичних наук, 33 заслужені лікарі УРСР, понад 300 відмінників охорони здоров'я УРСР.

Повсюдного поширення набули фізкультура й спорт. Добровільні спортивні товариства об'єднують 328,5 тис. чоловік. В області є 21 стадіон, 879 футбольних полів, 217 спортзалів, 5230 різних спортивних майданчиків, численні лижні бази, водні станції тощо, де трудящі гартують своє здоров'я.

Надбанням широких мас трудящих стали освіта, наука, культура. Щодо цього яскравим показником є загальноосвітній рівень населення. На кожні 1000 чоловік населення віком 10 років і старше з вищою й середньою освітою (повною і неповною) припадає у місті 596, на селі — 328 чоловік. Кількість спеціалістів з вищою і середньою освітою зросла з 17,3 тис. в 1940 році до 77,3 тис. чол. у 1971 році. Успішно розвивається шкільна справа. В області 1190 загальноосвітніх шкіл, з них 777 середніх і восьмирічних, де здобувають знання 266,4 тис. дітей. 17,5 тис. учителів виховує і навчає молоде покоління. Серед працівників народної освіти області багато майстрів педагогічної справи. 68 з них — заслужені вчителі УРСР, 24 — нагороджені медалями А. С. Макаренка. Близько півтори тисячі — відмінники народної освіти УРСР. Орденів і медалей СРСР удостоєні 887 вчителів. У сорока з них на грудях сяє орден Леніна. Є культосвітнє й музичне училища, 28 музичних шкіл.

В області — 20 середніх спеціальних навчальних закладів, де навчається 15,9 тисяч юнаків та дівчат. Щорічний випуск спеціалістів для народного господарства становить понад 4 тис. чоловік. У 13 профтехучилищах набувають різних спеціальностей 6,9 тис. чол. На території області два педагогічні інститути — Ніжинський і Чернігівський. У 1970 році Ніжинський педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя за заслуги в підготовці кадрів для народної освіти і в зв'язку з 150-річчям з дня заснування нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. З 1960 року в Чернігові працює філіал Київського політехнічного інституту, в якому готують інженерів 12 спеціальностей. У 1971—1972 навчальному році у вищих навчальних закладах області навчалось 8,3 тис. чоловік.

Значний вклад у розвиток народного господарства вносять Всесоюзний науково-дослідний інститут сільськогосподарської мікробіології, обласна сільськогосподарська дослідна станція, дослідна станція по картоплі, дослідна станція ефіро-масляних культур, Придеснянська дослідна станція по боротьбі з ерозією грунтів. Чернігівська експедиція Українського науково-дослідного геоло-

Середня школа у с. Черешеньках Коропського району. 1970 р.

горозвідувального інституту веде дослідження знаменитої Дніпровсько-Донецької западини. У вузах і науково-дослідних закладах працює 690 наукових співробітників, з них 5 докторів наук і 173 кандидати наук. Уродженцями Чернігівщини є відомі українські радянські вчені академік АН УРСР, лауреат Ленінської премії Герой Соціалістичної Праці В. С. Будник, члени-кореспонденти АН УРСР О. І. Кухтенко, О. Г. Ситенко, А. А. Чухно, заслужені діячі науки і техніки УРСР доктори технічних наук К. І. Вазенко, М. А. Кондак та інші. Заслуженим діячем науки УРСР є доктор медичних наук, професор С. І. Мостовий. У всьому світі відомі експериментальні роботи щодо оживлення організму, які ставить доктор медичних наук професор В. О. Неговський. Член-кореспондент АН УРСР ректор Київського державного університету М. У. Білий обраний Головою Верховної Ради Української РСР.

Народний ансамбль сопілкарів клубу с. Галиці Ніжинського району. 1971 р.

Створено широку мережу культурно-освітніх закладів. Є 1253 будинки культури і клуби, 2560 державних і профспілкових бібліотек з книжковим фондом 17,2 млн. томів, 8 державних музеїв, серед них Чернігівський обласний історичний музей, літературно-меморіальні музеї М. М. Коцюбинського в Чернігові, О. П. Довженка в Сосниці, меморіальні музеї М. І. Кибальчича у Коропі, М. О. Щорса в м. Щорсі, Остерський, Ніжинський і Прилуцький краєзнавчі музеї, 1262 кіноустановки. Культурно-освітні заклади є активними помічниками партійних організацій у комуністичному вихованні трудящих. Глибоко в життя і побут робітників, селян, інтелігенції увійшло радіо, телебачення.

Серед членів Спілки письменників України 52 уродженці Чернігівщини, серед них П. Дорошко, Ю. Збанацький, В. Москалець, Ю. Мушкетик, О. Полторацький, Б. Степанюк та інші. Творча молодь гуртується в літературних об'єднаннях. У Чернігові, Ніжині, при багатьох районних газетах, в навчальних закладах, на підприємствах діють літстудії. При редакції обласної газети «Деснянська правда» є літературне об'єднання.

На Чернігівщині працюють обласний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка та Ніжинський обласний пересувний український драматичний театр ім. М. М. Коцюбинського. Музичне мистецтво пропагує обласна філармонія. Поряд з професіональним мистецтвом розвивається художня самодіяльність. У 7 тис. колективах беруть участь 105 тис. чоловік. За своєю виконавською майстерністю ряд з них наближається до рівня професіонального мистецтва. Народному хору «Десна» палацу культури Чернігівського комбінату хімічного волокна присвоєно звання заслуженого колективу УРСР (художній керівник — заслужений артист УРСР Л. М. Пашин). 23 кращі колективи області удостоєно звання народних. Першим це звання у 1959 році одержав самодіяльний драматичний театр Борзнянського районного будинку культури. Він має піввікову історію. Найстарішим серед хорових колективів, удостоєних звання народних, є хор с. Іванівки Чернігівського району, який очолював заслужений працівник культури УРСР В. І. Полевик. На сцені Кремлівського театру не раз виступав народний ансамбль сопілкарів с. Галиці Ніжинського району під керівництвом учителя місцевої школи Ф. І. Січкаря. Активно творять понад 60 самодіяльних композиторів.

Вже давно на Чернігівщині стали традиційними свята дружби трьох братніх народів — російського, білоруського, українського, особливо в північних районах області, що межують з Брянською і Гомельською областями. Російські, білоруські

Відкриття фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю утворення СРСР, у с. Гірському Щорського району. 1971 р.

і українські колгоспники часто спільно відзначають свята врожаю, свята трудової слави, ювілеї колгоспів, вшановують ветеранів праці. У с. Сеньківці Городнянського району, розташованому на кордоні трьох братніх республік, відкрито музей ленінської дружби народів. Дружні культурні взаємозв'язки ще більш посилилися напередодні всенародного свята — 50-річчя утворення Союзу РСР. Великою подією у культурному житті став фестиваль, символічний факел якого в селі Гірському Щорського району запалили представники художньої самодіяльності Брянської, Гомельської і Чернігівської областей.

На Чернігівщині багато народних умільців, які присвятили свій талант різним жанрам образотворчого й народного прикладного мистецтва. Сотні робітників, колгоспників, представників інтелігенції займаються живописом і скульптурою. Являють інтерес роботи самодіяльного живописця Я. Т. Бондаренка з села Пристороні Коропського району. На республіканських і обласних виставках увагу глядачів привернула його картина «Перший з'їзд Рад СРСР». Колгоспник с. Сокиринці Срібнянського району М. І. Харченко відомий як талановитий майстер скульптури. Зокрема, він створив скульптурний портрет відомого кобзаря Остапа Вересая, який встановлено у Сокиринському парку. Серед різьбярів найбільш відомим є колгоспник села Сваричівки Ічнянського району А. Г. Штепа — тонкий майстер поєднання старовинного способу обробки дерева з новим. Його чудові твори «Я бачив В. І. Леніна», «Діти слухають розповідь селянина про В. І. Леніна» дістали високу оцінку на виставках у Москві й Києві. Роботи Штепи прикрашають експозицію Державного музею українського народно-декоративного мистецтва УРСР у Києві. Він член Спілки художників УРСР. Споконвічна чернігівська обробка кераміки знайшла втілення у творах багатьох сучасних майстрів. Це особливо слід підкреслити, характеризуючи творчість самодіяльного кераміка з Ічні М. Я. Пищенка. Стилізовані птахи, звірки, декоративні вази, миски він розписує різнохарактерними звивистими або рівними лініями. Своєрідним почерком відзначаються твори інкрустацією соломою члена Спілки художників України О. Ф. Саєнка, що живе у Борзні. Багато майстрів працює у давньому центрі українського ткацтва — селі Дігтярях Срібнянського району. Чудові вироби місцевих майстринь знають далеко за межами Радянської країни, вони експонувалися на міжнародних виставках у Бельгії, Канаді (Монреаль), Японії (Осака). До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна майстер А. М. Демешко виткала шерстяний килим «В. І. Ленін». Плідно працюють народні умільці і в інших жанрах декоративно-прикладного мистецтва.

Майже щороку влаштовуються обласні виставки народного мистецтва, на яких експонуються кращі твори майстрів різних жанрів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва. Так, на ювілейній виставці, присвяченій 50-річчю Радянської влади, у 1967 році було представлено близько 300 кращих робіт, створених самодіяльними митцями.

На прапорі Чернігівської області — орден Леніна. Цієї високої нагороди вона була удостоєна 1967 року за активну участь чернігівців у партизанському русі, за мужність і стійкість, виявлені ними в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни, і за успіхи, досягнуті в розвитку

Керівники Комуністичної партії і уряду України серед делегатів XXIV з'їзду КП України від Чернігівської обласної партійної організації. Березень 1971 р.

народного господарства. Напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції області вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Високі нагороди окрилили трудящих. Вони прагнуть працювати ще краще, постійно примножувати економічну могутність і обороноздатність Радянської країни.

Боротьбу трудящих Чернігівщини за втілення в життя мудрої політики Комуністичної партії очолює обласна партійна організація. Важливою подією в житті комуністів, усіх трудящих області, як і всієї радянської країни, став XXIV з'їзд КПРС. З XXIV з'їздом КПРС нерозривно пов'язаний перехід нашої Батьківщини до нового етапу комуністичного будівництва, програма якого розроблена і обгрунтована у Звітній доповіді ЦК КПРС XXIV з'їзду партії, яку зробив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв, Резолюції з'їзду, в Директивах по п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1971—1975 рр. Мобілізуючи творчу енергію трудящих на виконання рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, обласна партійна організація удосконалює організаторську та ідейно-політичну роботу На 1 січня 1972 року в її складі було 73 816 членів і кандидатів в члени КПРС, які об'єднані у 2564 первинні парторганізації. У післявоєнні роки першими секретарями обкому партії працювали М. Г. Кузнецов, М. Г. Рогинець, В. С. Марков, П. Х. Куманьок, П. О. Дорошенко, М. М. Борисенко (тепер кандидат у члени Політбюро, секретар ЦК КП України). У квітні 1970 року першим секретарем обкому партії обрано М. В. Уманця.

Велику роботу в галузі господарського й культурного будівництва провадять місцеві Ради депутатів трудящих. До їх складу обрано 22 378 депутатів, в тому числі: до обласної Ради депутатів трудящих — 165, районних — 1731, міських — 1359, селищних — 1800, сільських — 17 323. Серед них 17,2 процента робітників, 55,3 процента колгоспників, 42 проценти жінок, 48 процентів комуністів, 12 процентів комсомольців, молоді до 30 років — 23,7 процента. В 3233 постійних комісіях Рад працює 41 483 депутатів і активістів. Місцеві Ради у своїй діяльності широко спираються на актив. У сільських, вуличних, квартальних, домових комітетах, групах і постах народного контролю працює 21 тисяча робітників, колгоспників, інтелігентів. З 1963 року головою облвиконкому працює В. Н. Замула.

Найбільш масовою громадською організацією є профспілки. На підприємствах і в установах, колгоспах і радгоспах діють 4128 профспілкових організацій, що об'єднують у своїх лавах 417 тис. чол. Під керівництвом партійних організацій вони широко залучають трудящих до управління державними й громадськими справами, беруть активну участь у розвитку народного господарства, у вихованні в трудящих комуністичного ставлення до праці й суспільної власності.

Славними ділами демонструє свою вірність партії комсомольська організація області, яка нараховує 142 тис. комсомольців, об'єднаних в 2437 первинних організацій. Нині пліч-о-пліч із старшими комсомольці й молодь області активно трудяться над виконанням плану дев'ятої п'ятирічки. У Ленінському заліку

Об'єднаний номер газет «Брянский рабочий», «Гомельская праўда», «Деснянська правда». 1971 р.

ДЕСНЯНСЬКА ПРАВДА

1971

БЕРЕЗЕНЬ

26

П'ЯТНИЦЯ

ОРГАН ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБКОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ТА ОБЛАСНОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ, ЧЕРНІГІВСЬКОГО МІСЬККОМУ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ ТА МІСЬКОЇ РАДИ ДЕПУТАТІВ ТРУДЯЩИХ

БРЯНСКИЙ РАБОЧИЙ

Цей номер підготовлений колективами редакцій трьох газет. Він присвячується передз'їздівському змаганню трудящих Брянської, Чернігівської і Гомельської областей.

ГОМЕЛЬСКАЯ ПРАЎДА

БРАТЕРСТВО

ІДЕЇ ЛЕНІНА ПЕРЕМАГАЮТЬ

Пленум Української республіканської ради профспілок

МАТЕРІАЛИ XXIV З'ЇЗДУ КП УКРАЇНИ

Апаратура— для Слов'янської

«Рішення XXIV з'їзду КПРС — в життя» взяло участь 230 тисяч молодих патріотів.

Бойовим помічником партійних організацій у мобілізації трудящих на виконання дев'ятого п'ятирічного плану, в комуністичному вихованні трудящих є преса. Виходять обласні газети «Деснянська правда», «Комсомольський гарт», 22 районні та 25 багатотиражних газет. Загальний тираж їх становить близько 400 тис. примірників. Президія Верховної Ради СРСР у 1967 році за успіхи у комуністичному вихованні трудящих, мобілізації їх на виконання завдань п'ятирічного плану та у зв'язку з 50-річчям з дня виходу першого номера, нагородила газету «Деснянська правда» орденом «Знак Пошани». Обласні і районні газети велику увагу приділяють пропаганді дружби народів СРСР. Вже стали традицією випуски об'єднаних номерів газет «Брянский рабочий», «Гомельская праўда» і «Деснянська правда». Об'єднані номери, присвячені 50-річчю утворення СРСР, випустили і ряд редакцій районних газет.

В області працюють численні добровільні товариства й організації. Значну роботу щодо військово-патріотичного виховання трудящих, підготовки молоді до служби в Радянській Армії і Військово-Морському Флоті проводить обласна організація ДТСААФ. У 1970 і 1971 рр. Чернігівська область була передовою в цій справі, за що її відзначили перехідним Червоним прапором ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР. Колективи промислових підприємств та будов, радгоспи й колгоспи шефствують над військовими частинами. На постійну турботу Комуністичної партії і радянського народу воїни відповідають відмінними успіхами у бойовій і політичній підготовці.

Близько 20 тисяч членів об'єднує в своїх лавах обласна організація товариства «Знання». Понад 160 тисяч членів об'єднує обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури. Вона веде велику роботу, щоб виявити, зберегти і реставрувати пам'ятники, на які така багата Чернігівщина. Вже взято на облік 1560 пам'яток історії і культури та 125 пам'яток архітектури.

У літопису вітчизняної історії багато сторінок належить Чернігівщині. Героїчним було її минуле, величним є сучасне. Разом з усім радянським народом трудящі області впевнено крокують у світле майбутнє — комунізм.

М. Т. ЯЦУРА

ЧЕРНІГІВ

ернігів — місто обласного підпорядкування, адміністративний, економічний і культурний центр області. Розташований на правому березі Десни. Важливий вузол залізничних і автомобільних шляхів, річковий порт, аеропорт. Територія міста становить 58,6 кв. км. Населення — 168 тис. чоловік.

Територія Чернігова була заселена уже в II тис. до н. е. На його околицях в урочищах Яловщині і Татарській Гірці виявлено поселення доби бронзи. У I тис. н. е. на крутих берегах Десни, порізаних глибокими ярами, існувало кілька слов'янських поселень сіверян: в межах давньої центральної частини Чернігова на Валу, на Єлецьких і Болдиних висотах тощо. Вчені вважають, що вони у VIII—IX ст. поклали початок Чернігову.

Займаючи вигідне географічне положення в басейні Десни та її приток Сейму і Снові, місто швидко зростало. Десною і Дніпром воно було зв'язане з Києвом.

Перша писемна згадка про Чернігів належить до 907 року, коли київський князь Олег після переможного походу на Візантію зобов'язав греків «даяти уклады на руськиє грады: первое на Киев, та ж на Чернигов, на Переяславль, на Полтеск, на Ростов, на Любеч и на прочая грады: по тем бо городам седяху велиций князья под Олгом суще»[1].

Другим по порядку був названий Чернігів в цьому договорі і там, де йшла мова про одержання місячного утримання руськими купцями, які прибували до Константинополя. В договорі 944 року, укладеному з візантійцями наступником Олега Ігорем, теж фігурує Чернігів і знову — на другому місці. Отже, на початку X ст. Чернігів був центром князівства і одним з найбільших міст Київської Русі. Візантійський імператор Константин Багрянородний серед найважливіших міст Русі, що в середині X ст. вели торгівлю з Константинополем, також згадує Чернігів.

---

[1] Повесть временных лет, ч. 1. М.—Л., 1950, стор. 24.

Місто складалося з чотирьох укріплених частин. Найдавнішою з них був дитинець — центральна адміністративна частина. Він містився на горі при впадінні річки Стрижня в Десну, площа його дорівнювала 15—16 десятин (тепер це територія сучасного парку на Валу). На дитинці зосереджувалися князівський двір з хоромами, боярські двори, головні собори міста. Він мав троє воріт: Водні, Київські, Погорілі. З півночі і заходу до дитинця прилягала ремісничо-торгова частина — окольний град (зовнішнє місто), обнесений глибоким ровом, валом та дерев'яними стінами. Його укріплення включали територію сучасної площі Куйбишева, вулицю Свердлова й доходили до р. Стрижня. Західна частина окольного града, що поширювалася в напрямку Єлецького монастиря, називалася Третяком. Ремісничо-торговий посад постійно збільшувався і тому почав поширюватися за межі окольного града. Так виникло передграддя. Воно займало величезну територію і включало район сучасного міського центрального ринку. Передграддя теж було обнесене ровом і валом. На березі Десни лежала низинна частина міста — Поділ.

Про могутність давнього Чернігова свідчать також численні кургани IX—X ст. з похованнями князів і дружинників. Великий інтерес серед них становлять кургани Гульбище і Безіменний з похованнями багатих бояр-дружинників кінця IX — початку X століття. Знайдена зброя дружинника з кургану Гульбище — меч, щит, кольчуга, сокира та ін.— мала, як виявилося, великі розміри. Визначною археологічною пам'яткою X ст., єдиним відомим похованням давньоруського князя, є курган Чорна Могила. Виявлені археологом Д. Я. Самоквасовим ще в 1872—73 рр. при розкопках мечі, шаблі, кольчуги, щит з мідним окуттям, серпи, сокири, глиняний посуд, орнаментовані срібним фризом два турячі роги — посудини для ритуального пиття, кістяні шашки та інші речі, свідчать про високий рівень ремесла давньої Русі.

Першим відомим чернігівським князем був один із синів Володимира Святославовича — Мстислав, молодший брат Ярослава Мудрого. Перед появою в Чернігові він князював у Тмутаракані. Це його, згідно з твердженням безіменного автора «Слово о полку Ігоревім», давній співець Боян славив за те, що він «зареза Редедю пред полкы касожьскыми»[1]. 1024 року, він захопив Чернігів. Після смерті Мстислава Ярослав знову об'єднав усі землі. Незадовго до смерті, що сталася 1054 року, Ярослав розподілив свої володіння між синами, віддав Чернігів Святославу, залишивши за старшим сином Ізяславом Київ, сусідній Переяслав дістався Всеволодові. Князі суміжних земель деякий час жили в мирі і згоді. 1060 року вони втрьох ходили проти торків, 1068 року — проти половців.

З ростом великого землеволодіння відцентрові тенденції в Київській Русі посилюються, зростають міжусобні чвари. Почав занепадати і союз трьох Ярославичів, а після половецького нападу та Київського повстання 1068 р. він розпався зовсім. Святослав в 1073 р. посідає місце Ізяслава у Києві, князем в Чернігові стає Всеволод. Після смерті Святослава в 1076 р. міжкнязівські усобиці спалахують з новою силою. В них, крім Ізяслава і Всеволода, активну участь брали син Святослава — Олег і син смоленського князя Вячеслава — Борис. В 1078 році, після розгрому Олега й Бориса на Нежатиній Ниві, чернігівським князем став син Всеволода — Володимир, прозваний Мономахом. 1094 року Олег Святославович в союзі з половцями повів новий наступ на місто, обложив і почав палити його. Після восьмиденної облоги Володимир Мономах мусив залишити Чернігів і відступити у свою вотчину Переяслав, що вже тоді був центром самостійного князівства.

Князівські усобиці сприяли посиленню нападів кочівників, призводили до руйнування господарства. Це важким тягарем лягало на плечі трудящого населення і в великій мірі стримувало розвиток міста.

Після Любецького з'їзду в 1097 р., що визнав спадкові права князів, Чернігів і Чернігово-Сіверське князівство були визнані за Святославичами.

---

[1] Художественная проза Киевской Руси XI—XIII веков. М., 1957, стор. 343.

80—90 роки XI століття — час дальшого посилення й зміцнення Чернігова. В місті розгорнулося будівництво, великого розмаху набув розвиток ремесла й торгівлі. Виникають окремі місця для певних видів товарів — т. зв. ряди — ознака того, що тут з'явилось чимало осіб, які торгували одним і тим же видом товарів[1]. Розбагатілі бояри й дружинники зводили нові хороми, князі — собори й церкви, оборонні укріплення навколо посаду. В цей час, зокрема, було побудовано новий князівський двір, закладено Спасо-Преображенський собор, який став, починаючи з Мстислава, усипальницею чернігівських князів, засновано Єлецький монастир. У Чернігові створюється єпіскопія, що свідчило про піднесення політичного значення князівства[2]. Навколо міста зростає кількість боярських сіл, розширюються їх вотчини, все більше вільного населення потрапляє в залежність від феодалів.

Князі й бояри жили в просторих дерев'яних або й кам'яних хоромах, одягалися в парчеве, оксамитне й шовкове вбрання, користувалися дорогоцінною зброєю. Міська біднота тулилася в невеличких хатинках з убогим начинням, носила лляний одяг, мала на озброєнні сокири й рогатини, які в мирний час були знаряддями полювання.

Після остаточного виходу з-під влади Києва Чернігів, будучи столицею окремого князівства, продовжував лишатися визначним економічним, політичним і культурним центром Русі. Тут продовжували розвиватися залізодобувне, ковальське, гончарне, ювелірне та інші ремесла, будівельна справа, культура. В XII столітті в Чернігові зведено Благовіщенський, Борисоглібський собори та Успенський собор Єлецького монастиря, ряд інших споруд.

Давній Чернігів був одним з найбільших культурних центрів Київської Русі. Тут значного рівня досягла освіта, яка в основному ширилася серед заможних верств населення, зокрема князів, бояр, купців. Високоосвіченими на свій час людьми були сини Ярослава Мудрого Святослав і Всеволод, що князювали в Чернігові. Всеволод володів п'ятьма мовами.

Для домашнього читання родині Святослава був виготовлений т. зв. «Ізборник Святослава» — рукописна книга з чудово оформленими заголовними літерами, заставками й кінцівками[3]. Грецьку «премудрість» добре опанувала дочка чернігівського князя Михайла—Єфросинія завдяки бояринові Федорову. Велику бібліотеку, яка згодом стала основою бібліотеки Києво-Печерського монастиря, зібрав чернігівський князь Святослав Давидович (Микола Святоша). Чернігів мав своє літописання й місцеву літературу, тут складалися билини. Розповіді про Чернігів та його людей посідають багато місця в «Повісті временних літ», «Повчанні» Володимира Мономаха, у Київському літопису, який повністю присвячений боротьбі Ольговичів з Мономаховичами, в «Слові о полку Ігоревім». Першим твором жанру подорожей у давньоруській літературі було «Хожденіє» чернігівського ігумена Данила[4], що в 1106—1107 рр. здійснив мандрівку до Палестини.

Чернігівські ювеліри й зброярі були майстрами високої кваліфікації, справжніми митцями. Їм були відомі філігрань, скань, зернь, чернь, техніка перегородчастої емалі.

Вони виготовляли художньо оздоблені жіночі прикраси, оздоблювали дорогоцінну зброю. Вражають тонкою ювелірною роботою окуття двох турячих рогів з Чорної Могили. Одне з них орнаментоване рослинним візерунком. На другому зображені події, змальовані в билині про Івана Годиновича[5]. Центральне місце в орнаменті посідає композиція з двох людських фігур і орла.

Давній Чернігів славився й оригінальними архітектурними спорудами. Перше місце належить одному з найдавніших руських храмів, що зберігся — Спасо-

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР, стор. 471.
[2] Там же, стор. 497.
[3] М. І. Марченко. Історія української культури. К., 1961, стор. 34.
[4] Художественная проза Киевской Руси XI—XIII веков, стор. X.
[5] По следам древних культур. М., 1953, стор. 87, 88, 95.

Преображенському собору. Він має п'ять бань, круглу башту зі сходами на хори — з півночі й маленьку церковку-хрещальню — з півдня. Стіни собору прикрашено фресками, підлога була викладена мозаїкою. Збудований він з цегли і великих каменів, скріплених міцним вапняковим розчином. Багатий скульптурним оздобленням Борисоглібський собор з трьох боків оточений галереями. Бази й капітелі його колон, зроблені з білого каменю й оздоблені левами, барсами, птахами, орнаментальним плетивом, надають йому святкового, нарядного вигляду[1]. Визначною пам'яткою чернігівської архітектури XII ст. був Благовіщенський собор з чудовою мозаїкою, фресками, полив'яними керамічними плитками і мозаїчною підлогою із зображенням павича.

Борисоглібський собор — пам'ятник архітектури XII століття. Чернігів. Фото 1969 р.

Культура Чернігова є складовою частиною культури Київської Русі, що стала основою надбань трьох братніх народів — російського, українського й білоруського.

Монголо-татарська навала затримала на кілька століть дальший розвиток Чернігова.

18 жовтня 1239 року ординці появилися під стінами Чернігова, який вважався на той час містом «багатим воїнами», «славним мужністю городян», «міцним і багатолюдним». Вороги оточили його з усіх боків. Двоюрідний брат Михайла Чернігівського — князь Мстислав Глібович привів своє військо на виручку обложеним. Розгорівся запеклий бій. Обложені намагалися допомогти воїнам Мстислава Глібовича, почали обстрілювати нападників з метальних знарядь. «Лют бе бой у Чернигова, оте й тараны на нь ставиша и меташе на нь камением полтора перестрела, а камень яко можаху четыри мужи силнии подьяти его» — занотував літописець. Однак воїни Мстислава не змогли прогнати ворога і врятувати місто: «побежен бысть Мстислав и множество от вой его избиено бысть и град взя и запалиша его огнем»[2].

Після навали Чернігів втрачає значення політичного центру Чернігово-Сіверщини, поступившись перед Брянськом. Занепали торгівля й ремесла, деякі з них зникли зовсім. Над чорним шаром пожарища, залишеного монголо-татарами, археологи знаходять здебільшого тільки рештки кераміки. Руйнування, заподіяні місту, були дуже великі[3].

Уціліле населення завойовники поділили на десятки, сотні, тисячі й десятки тисяч («тьми»), обклали тяжким податком. В історичних документах тих часів трапляється й «Черниговская тьма со всими выходы и даньми»[4]. В місті появився татарський збирач данини — баскак, якому рязанський князь змушений був навіть дарувати землі: «отвести поле по реке Прони»[5]. Через деякий час повернувся з Польщі князь Михайло. 1246 року він поїхав до Батия просити «ярлик» на княжіння. Тут намагалися примусити його виконати принизливий обряд: повернутися на південь і вклонитися зображенню Чінгісхана. Гордий князь відповів, що християнину не личить вклонятися зображенню мертвої людини. Як не вмовляли його наближені, він лишився непохитним і був убитий татарами[6].

Дуже повільно гоїлися рани, завдані нашестям. Ослабленням Русі скористалися литовські феодали, які ще 1220 року зазіхали на її землі. На початку 60-х

---

[1] Нариси стародавньої історії Української РСР, стор. 520.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 10. М., 1965, стор. 115.
[3] В. В. Каргалов. Народ-богатырь. М., 1971, стор. 136.
[4] В. В. Каргалов. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. М., 1967, стор. 155.
[5] Там же, стор. 157.
[6] С. М. Соловьев. История России с древнейших времен, кн. 2. М., 1960, стор. 171, 190—191.

років XIII століття вони під проводом Міндовга знову спробували захопити Чернігово-Сіверщину[1]. 1355 року литовські війська ще раз з'являються на чернігівських землях. Протягом 1355—1356 рр. вся Чернігівщина, в т. ч. й Чернігів, потрапили під їх владу.

Майже півтора століття протрималися тут нові загарбники. Однак Чернігів і далі підтримував тісні зв'язки з рештою руських земель, що продовжували боротися з монголо-татарами, об'єднуючись в одну державу з центром у Москві. Місто стояло на торговому шляху, яким купці з різних місць України в другій половині XIV століття добиралися до російських міст, перевозячи сіль, смолу, поташ, шкіри, а також східні товари — шовкові тканини, килими, парчу, фрукти тощо[2]. Разом з ними до Москви, Рязані, Смоленська, Брянська, Твері їздили й чернігівці. До Чернігова прибували купці з Москви, Твері, Владимира, Ростова, Суздалі, Брянська. Більшість із них діставалася до міста Десною. З посиленням соціального гніту з боку литовських феодалів і початком набігів на Україну кримських татар, які доходили не раз і до Чернігова, потяг до Росії, де створювалася сильна держава, зростав. Переселення чернігівців, яке тривало й раніше, набирало більшого розмаху. Так, на початку XV ст. в Москву прибуло кілька українських феодалів на чолі з князем Свидригайлом. Серед воїнів, які приїхали з ними, більшість становили вихідці з Чернігова. В останній чверті XV століття рух за визволення з-під литовського панування й возз'єднання з братнім російським народом став масовим. Населення Чернігово-Сіверщини відмовилося коритися литовським панам. Нарешті, в 1500 році на бік Росії переходить ряд князів, в т. ч. й Семен Можайський, що володів Черніговом, Стародубом, Гомелем, Мінськом. Війна між Литвою й Росією в 1501—1503 рр. закріпила Чернігів разом з іншими населеними пунктами Чернігово-Сіверщини й Смоленщини за Російською державою.

Возз'єднання цих земель з російськими сприяло послабленню соціально-економічного (на Чернігівщині в кінці XVI ст. панщина становила 2 дні, а на решті території України — від 3 до 5), політичного та ліквідації релігійного гноблення, дальшому розвиткові ремесла, торгівлі, будівельної справи. В XVI столітті російські торгові люди стали появлятися в Чернігові ще частіше. Вони приїжджали сюди цілими валками підвід і продавали соболині шуби, кожухи, шовкові і лляні полотна, вироби з шкіри, зброю. В Чернігові містилися спеціальні комори, де зберігалася й продавалася сіль, привезена з Галичини. Звідси її відправляли на продаж у російські міста. Не раз зупинялися в Чернігові й іноземні купці, які їхали в Росію або поверталися назад.

Чернігів був у той час прикордонним містом, тому царський уряд подбав про його укріплення. В 1531—1534 рр. тут споруджено дерев'яну фортецю. Її обнесли валом і глибоким ровом, встановили 27 великих та багато малих гармат[3].

Литовські феодали не могли примиритися з втратою Чернігова. Влітку 1534 року їх війська спустошили околиці Чернігова та інші міста Чернігово-Сіверщини. Восени того ж року вони знову підійшли до Чернігова, але зазнавши великих утрат, змушені були відступити. Під час переговорів у Москві 1542 року литовські посли вимагали повернення Чернігова й інших шести міст в обмін на полонених. Домагався польський король і великий князь литовський Сигізмунд II Август Чернігова і 1549 року під час перебування в Литві російського боярина М. Морозова. Литовські й польські пани намагалися захопити Чернігів в 1563 році під час Лівонської війни, однак безуспішно. Ще одну спробу оволодіти містом здійснили вони 1579 року, та мужня оборона чернігівців змусила їх зняти облогу і відступити. Проте магнати зі своїми найманцями продовжували чинити розбій. Один з них,

---

[1] К. Г. Гуслистий. Нариси з історії України, вип. 2. К., 1939, стор. 9.

[2] Д. І. Мишко. Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст. К., 1959, стор. 27, 30, 41, 46, 83, 131.

[3] Журн. «Киевская старина». 1899, № 1, стор. 8—13.

М. Вишневецький, у безсилій люті тоді ж спалив Чернігів та кілька інших міст[1].

На початку XVII ст. ставленик польської шляхти Лжедмитрій I захопив Чернігів[2].

Через чотири роки місто Чернігів потрапило до рук польських інтервентів, яким вдалося закріпити його за собою згідно з умовами Деулінського перемир'я 1618 року на чотирнадцять з половиною літ, а за Поляновським миром 1634 року — навічно[3].

Спочатку Чернігів входив до т. зв. князівства Чернігівського і підлягав адміністрації королевича Владислава, а після 1635 року став головним містом Чернігівського воєводства. Тут перебував воєвода, якого король призначав тільки із знатних польських феодалів, шляхта збиралася на сеймики. Польський уряд подбав не лише про шляхту, а й про католицьке духовенство. У січні того ж року сейм підтвердив королівські привілеї, дані раніше католицьким ченцям-бернардинцям. Почались переслідування православних, насильницьке насадження унії. Католикам було передано у Чернігові Борисоглібський монастир, архімандритом Єлецького монастиря 1628 року став уніат[4]. Смоленський архієпіскоп навіть поклявся, що в Смоленську, Чернігові й Стародубі всіх православних приведе до унії. Щоб збільшити прибутки, 1623 року (за іншими відомостями 1620) король надав Чернігову магдебурзьке право. Всі посади в міському самоврядуванні зайняла шляхта. Війт не обирався, а призначався королем — і обов'язково з католиків[5].

Політика насильницького ополячення й окатоличення населення, його безправність і зростання соціально-економічного гноблення викликали масове незадоволення міських низів. Коли почалася визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського панування в 1648 році, чернігівці одними з перших піднялися на боротьбу проти гнобителів, за возз'єднання з братнім російським народом. Я. Вишневецький, поспішаючи з Прилук на допомогу М. Потоцькому, дізнався про поразку шляхти біля Жовтих Вод і Корсуня й відступив до Чернігова. Зупинившись недалеко від міста, він мусив спішно окопуватись, адже вся навколишня територія була охоплена повстанням. Криваві розправи, які чинив магнат над повстанцями, викликали навіть обурення його воїнів, що були «имены из мещан и ис пашенных мужиков». Налагодивши контакти з жителями Чернігова та інших населених пунктів Чернігівщини, значна частина їх приєдналася до повстанців. Я. Вишневецький зажадав від польських властей підкріплень, але даремна річ: пробитися до нього було неможливо. Побоюючись підходу козаків, магнат переправився через Десну й через Полісся почав пробиратися на Правобережжя.

7 червня севські воєводи, повідомивши царя про події на Україні, підкреслювали, що народні маси прагнуть возз'єднатися з російським народом: «в Киеве и в Чернигове и в ыных городах от белоруссцов та молва и желание есть, чтоб им всем быть под твоею царскою высокою рукою во крестьянской вере; то нам, холопам твоим, подлинно ведомо ото многих людей». 19 червня вони вже доповідали: повстанські війська оволоділи Черніговом, Ніжином, Борзною та іншими містами. Шляхта намагалася затриматись в Чернігівській фортеці, проте 15 червня міщани разом з козаками вибили її звідти. Місто назавжди звільнилося від польсько-шляхетського іга. Воно стало центром Чернігівського полку.

Незадоволені умовами Зборівського договору 1649 року, народні маси продовжували боротьбу проти шляхти. Російські посли в Польщі Г. і С. Пушкіни в своєму статейному списку занотували 4 квітня 1650 року: «около Чернигова и Стародуба и Почепа все мещане взбунтовалися и стоят все, собрався в окопах»[6].

---

[1] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 94.
[2] Очерки истории СССР. Конец XV — начало XVII вв. Л., 1957, стор. 210.
[3] История дипломатии, т. 1. М., 1959, стор. 293.
[4] Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. 5. Чернигов, 1903, стор. 24—30.
[5] Чернігів і північне Лівобережжя, стор. 301, 304.
[6] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 340.

Чернігову, розташованому на північних рубежах визволеної території, загрожували війська литовського гетьмана Радзівілла. Тому тут у вільний від походів час перебував увесь Чернігівський полк на чолі з М. Небабою. Навесні 1651 року сюди підійшли Київський і Ніжинський полки[1]. В червні польсько-литовська шляхта розпочала наступ на Україну з півночі. Незначні групи козаків, які охороняли переправи через Дніпро, не могли стримати ворога. М. Небаба негайно виступив з Чернігова назустріч загарбникам. Переважаюче чисельністю й озброєнням військо Радзівілла завдало козакам поразки. 6 липня героїчно загинув у бою і М. Небаба[2].

Козаки відступили до Чернігова. За ними посунули й польсько-литовські війська, сподіваючись на легку перемогу. Наказний полковник С. Пободайло мобілізував усі наявні сили на оборону міста. Радзівілл запропонував чернігівцям здатися, але дістав рішучу відмову й відійшов на Смоленщину[3]. Є відомості, що під Черніговом стався бій. Піддячий розрядного приказу Г. Богданов залишив такий запис: «под Черниговом у козаков з гетманом Радивиловом был бой, и литовских людей, которые з гетманом Радивилом под Чернигов приходили, побили многих людей и на бою взяли 2 пушки огневые да 3 пушки полковых»[4].

Повернення на Чернігівщину шляхти після Білоцерківського договору 1651 року викликало нові виступи населення проти іноземних загарбників, за возз'єднання України з Росією.

Радісно зустріли чернігівці рішення Переяславської ради. 28 січня 1654 року вони врочисто вітали російське посольство В. Бутурліна і в Спасо-Преображенському соборі поклялися бути вірними союзу з російським народом. Присутніх під час церемонії було 1105 чоловік[5]. Союзові з російським народом чернігівці, як і весь український народ, залишилися вірними навіки. Коли 1658 року на Україні спалахнуло повстання проти зрадницької політики шляхетсько-старшинської верхівки, І. Виговський відрядив проти повстанців Чернігівський і Ніжинський полки. Але рядові козаки не схотіли піднімати зброю проти своїх братів[6]. Дізнавшись, що Виговський і його прихильники розпочали переговори з Туреччиною про перехід України в її підданство, чернігівці влітку 1659 року знищили гетьманську залогу в місті[7]. Козаки Чернігівського полку допомагали жителям і козакам Стародубського полку захищати Стародуб від шведських загарбників, брали участь у Полтавській битві 1709 року.

Возз'єднання України з Росією сприяло дальшому розвиткові господарства й культури міста. Розширюються і зміцнюються його зв'язки з російськими містами. Ще під час визвольної війни до Чернігова приїздили севські торгові люди, купці з Чернігова їздили торгувати в Брянськ та інші міста[8]. Після війни Чернігів знову стає важливим центром торгівлі — через нього проходив один з торгових шляхів з Москви до Києва. Чернігівські купці закуповували у великій кількості поташ на будах Полісся й везли його в Росію. Через Лоїв, Річицю, Несвіж, Гродно, Августово вони діставалися до Кенігсберга[9]. Тричі на рік у місті відбувалися ярмарки, кожен з них по два тижні тривалістю. Особливим попитом тут користувалися різний дерев'яний посуд, вози колеса. Розвивалося ремесло. Чернігівські ремісники об'єднувалися в цехи: теслярський, шевський, рибальський, кравецький.

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 26.
[2] Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг. К., 1965, стор. 582.
[3] Визвольна війна 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією. К., 1954, стор. 192.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 116.
[5] Там же, стор. 535.
[6] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст. К., 1960, стор. 155, 185.
[7] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст. К., 1963, стор. 263, 304.
[8] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—1730 гг. Чернигов, 1908, стор. 356.
[9] Історія Української РСР, т. 1, стор. 258.

Крім них, існував ковальський цех, який об'єднував ковалів, слюсарів, димарів, мечників, колісників, золотників, конвісарів, римарів, токарів, склярів, стельмахів, теслярів, колодіїв, шитників та інших «молотом працюючих». До нього входили й млинарі.

Царський уряд, сприяючи дальшому розвиткові торгівлі й ремесла, в 1655, 1666 і 1690 рр. підтвердив право Чернігова на самоврядування й попередні «вільності». Але ці підтвердження майже нічого не давали міським низам. Усі виборні посади в магістраті — війта, бурмистрів, райців, лавників, як правило, займали численні представники заможних міщанських і старшинських родин, які намагалися перекласти на плечі трудящих весь тягар податків. Форми й розміри податків не були чітко визначеними, тому представники властей могли не лише самі уникнути їх сплати, а й нажитися за рахунок міщан і козаків. Полковий уряд і воєвода з своєю адміністрацією чим далі, то все більше втручалися в міські справи. У жалуваній грамоті царя чернігівцям 1690 року можна прочитати, що полковники використовують для різних робіт «майстерових людей» — теслярів, шевців, рибалок, кравців, сріблярів, лучників, сідлярів, ковалів, гончарів, пилярів, музикантів, слюсарів, бондарів, і за роботу їм нічого не платять; крім того, «емлют з них мещан, подводы для всякой своей работы». Скаржилися міщани й на вимоги воєвод, бояр, гетьмана надавати підводи їм і війську[1].

Поглиблення класових суперечностей і посилення гніту з боку козацької старшини й царизму, а також незадоволення Андрусівським перемир'ям 1667 року спричинялися до повстання 1668 року на Лівобережній Україні. Активну участь взяли в ньому й чернігівці. Вісім місяців довелося тоді відсиджуватися воєводі в фортеці, поки не виручили його війська на чолі з Г. Ромодановським. Зважаючи на незадоволення українського населення сваволлям воєвод, царський уряд змушений був піти на деяке обмеження їх влади[2].

Залишаючись прикордонним містом Російської держави, Чернігів постійно укріплювався. В 1670—1680 рр. фортецю заново перебудували. 1719 року розширили. Після цього вона займала всю територію нинішнього парку на Валу. Наприкінці XVIII ст., коли кордони Російської держави пересунулись далеко на захід, фортеця втратила своє значення і в 1799 році була ліквідована.

У XVIII столітті місто складалося, як і раніше, з чотирьох частин, кожна з них мала свої укріплення. Окремі ансамблі являли собою Єлецький і Троїцький монастирі. Всіх будівель 1768 року налічувалось 838, з них житлових 627 (за даними 1783 року 647). У місті проживало 2386 міщан, 656 селян-кріпаків, 468 державних селян, 164 козаки, 58 купців і 192 служителі культу — всього 3924 чоловіка. Хоч за кількістю населення Чернігів значно поступався перед іншими містами Чернігівського намісництва (Ніжином, Березною, Борзною, Прилуками, Ромнами, Зіньковим), однак він був значним культурним центром Лівобережної України. Управління перебувало в руках магістрату, полкової та сотенної канцелярій, де сиділи представники заможного міщанства й козацької старшини. Міська верхівка на цей час вже встигла придбати великі маєтності. Найбагатшим вважався

Будинок полкової канцелярії — пам'ятник архітектури XVII століття. Чернігів. 1969 р.

[1] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—1730 гг., стор. 353—354.

[2] С. М. Соловьев. История России с древнейших времен, кн. 6. М., 1961, стор. 389.

Г. Й. Петраш. «Чернігівська фортеця початку XVIII століття». Реконструкція. Олія. 1964 р.

чернігівський полковник П. Полуботок, якому належало 3200 дворів[1]. Великими маєтностями володіли чернігівські монастирі. Один лише Троїцький монастир мав 9 тисяч селян, 16 озер, 30 млинів, 4 гути, 2 рудні, 2 папірні, 14 винокурень, броварню, сукновальню, 2 солодовні, 3 тартаки[2].

В той час коли міська верхівка прибирала до рук села, хутори, млини, зводила по кілька будинків, біднота Чернігова змушена була навіть наймати житла. В опису Чернігівського намісництва за 1779—1781 рр. є дані про 549 хат (будинків). Процент хат, у яких жили підсусідки, тут досить великий. За підсусідками козачими в описі числиться 3 хати, за магістратськими — 82, за різночинськими — 95, всього 180 хат, що становить 32,7 проц. облікованих жител[3].

Населення Чернігова займалося ремеслом, промислами, торгівлею, землеробством. Ремісників у місті мешкало 185 сімей. Більшість із них об'єднувалася в цехи, яких наприкінці XVIII століття в Чернігові налічувалося сім: ткацький, шевський, різницький, гончарський, хлібників (перепечайський) і два сукупні: до першого входили кравці, кушніри, шапкарі, до другого — котлярі, конвісари. Основна частина ремісників була дрібними виробниками й працювала разом з членами своїх сімей. Траплялися тут і багаті ремісники, які мали по кілька підмайстрів та учнів. Наприклад, у ткацькому цеху на 6 майстрів припадало 4 підмайстри й 1 учень, у шевському — на 46 майстрів — 32 підмайстри і 28 учнів. Однак з 56 майстрів цеху хлібників жоден не мав ні підмайстрів, ні учнів. Всього в місті було 64 підмайстри і 74 учні (на 171 майстра)[4]. На чолі кожного цеху стояв цехмайстер; крім нього, справами цеху відали старший брат, писар, ключник, або підскарбій. Членами цеху вважалися тільки майстри, вони називалися братчиками, підмайстри — молодиками. Молодик, попрацювавши деякий час в одного майстра, повинен був переходити до іншого, а також побувати в майстрів свого фаху інших міст. Після цих переходів, які називалися мандрівками, молодик з'являвся до свого цеху, просив зарахувати його в члени і пред'являв свідоцтва, одержані під час мандрівок, виготовлений власноручно виріб та сплачував гроші у цехову скриньку. До умов прийому входило і обов'язкове частування цехових братчиків: треба було поставити цебер меду чи пива, кілька кварт горілки. В окремих цехах на цей банкет витрачалися десятки карбованців. Зібрати таку суму річ нелегка, якщо четверть (8 пудів) жита в Чернігові 1760 року коштувала 50—60 копійок, пуд солі — 50 копійок[5]. Тому багато підмайстрів не могли вступити до цеху і змушені були все життя наймитувати.

Багато чернігівців були зайняті промислами. Перше місце належало борошномельному і винокурному. Селяни, що жили в місті, а також значна частина козаків та міщан займалися хліборобством, городництвом та садівництвом. В описі Черні-

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. Ремесло і мануфактура. К., 1959, стор. 27—29.

[2] Г. Н. Логвин. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль, стор. 119.

[3] Записки Черниговского губернского статистического комитета, кн. 2, вып. 1—2. Чернигов, 1868, приложение, стор. 3—4.

[4] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 289, 297—300.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 59, оп. 1, спр. 3413, арк. 6—7.

Панорама Чернігова. 1971 р.

Пам'ятник архітектури XI століття — Спасо-Преображенський собор. Чернігів, 1971 р.

У центрі Чернігова. 1971 р.

гівського намісництва можна прочитати: «некоторые сего города жители упражняются в хлебопашестве, а остающийся от своего продовольствия хлеб продают здесь же, а большею частию упражняются в винокурении и шинковом промысле горячим вином».

1786 року в місті працювало 8 цегельних заводів, 10 кузень, 14 винокурень, 3 річкові млини, 15 вітряків, пивоварня й 4 солодовні.

Важливу роль у міському житті XVIII ст. відігравала торгівля. В Чернігові чотири рази на рік збиралися ярмарки, двічі на тиждень були торги. Перший у році — Богоявленський ярмарок тривав три тижні, решта — по два. Тут велася оптова й дрібна торгівля. Оптовою торгівлею в основному займалися купці й поміщики, дрібною — міщани, козаки й селяни. Крім місцевих, у Чернігові появлялися купці з Ніжина, Стародуба, Києва, Полтави, Лубен, Прилук, Москви. Приїжджали також селяни з навколишніх сіл, з розкольницьких слобід. На Богоявленському (в січні), Прокофіївському (в липні) і Євстафіївському (у вересні) ярмарках торгували красним товаром (тканинами), залізними і мідними виробами, срібним і дерев'яним посудом, чаєм, кавою, прянощами, а також хлібом, сіллю, рибою тощо. Ярмарок, що починався в десяту п'ятницю після великодня, називався господарським. Тут продавалися донська риба, таврійська й галицька сіль, дерев'яний посуд, рогата худоба, коні, будівельний ліс, овеча вовна, горілка тощо. Худобу в Чернігів пригонили з степових повітів, посуд, дьоготь, конопляну олію, горілку, ліс везли з Чернігівського і Городнянського повітів, хліб — з Ніжинського, Борзнянського, Прилуцького й Переяславського повітів. Чернігівські купці їхали до Полтави, Ніжина, Ромен, Києва, Городища, Городні, Березни, Мени. Окремі з них діставалися й до закордонних міст Гданська, Відня. З-за рубежа сюди надходили швабські полотна, різні сукна, кармазин, саржа, тафта, селітра, вино та інші товари. Привезені до міста товари продавалися також на торгах, які збиралися щопонеділка і щоп'ятниці. На торги привозили й дрова, будівельний ліс, хліб, сіно та інші товари з навколишніх повітів[1]. Стаціонарна торгівля велася в 68 лавках, де продавалися в основному галантерейні й бакалійні товари, горілка, пиво тощо.

З ліквідацією царизмом полкового устрою і створенням Чернігівського намісництва, Чернігів з 1782 р. стає центром намісництва, а з утворенням 1796 р. Малоросійської губернії, 1802 р. Чернігівської губернії — центром губернії. У зв'язку з цим міське самоврядування було зведене нанівець. Міська дума, яка прийшла на зміну магістрату, хоч і залишалась виборним органом, але з 1796 р. цілком підпорядковувалась губернатору. Без його дозволу вона не здійснювала жодного заходу. На неї покладався нагляд лише за торгівлею і благоустроєм. Міщани, що складали більшість населення, були поставлені в вузько станові рамки. Їм дозволялось займатися ремеслом і торгівлею. Вони сплачували державі численні податки, виконували різні повинності. На їх кошти утримувалась квартира губернатора й інших вищих губернських чиновників, поліція, тюрма, пожежна команда, богодільня тощо.

Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі Чернігова виявили високий патріотизм. Багато з них вступало в козацькі полки і ополчення, мужньо бились з ворожими військами. Чернігівський драгунський полк відзначився в Бородінській битві. Жителі Чернігова прийняли на себе турботи про евакуйоване білоруське населення. В Чернігові розміщалися установи Білостока, Рогачова, Могильова.

У першій половині XIX століття у місті розвивалася промисловість. 1859 року тут було 5 цегельних, 2 свічкові, шкіряний заводи, тютюнова фабрика. На них працювало 175 робітників. Більшість цих дрібних підприємств належала купцям. Міщани головним чином займались кустарним промислом, або торгівлею і тільки 10 з них — хліборобством. Переважаючим залишалось кустарно-ремісниче виробництво. В 1860 році було 12 цехів, які об'єднували 777 ремісників, в т. ч. 224 май-

[1] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 293—295.

стрів, 244 робітників і 309 учнів[1]. Серед ремісників найбільше було кравців, столярів, м'ясників. На підприємствах і в ремісничих цехах застосовувалась ручна праця. Робочий день тривав по 14—16 годин. Заробітна плата була мізерною.

Важливе значення в економічному житті Чернігова відігравала пристань на р. Десні, сюди прибували і звідси відправляли різні вантажі. В 1860 році тут розвантажили 62 150 пудів вантажів, в т. ч. 14 635 пудів хліба. Частина вантажів прибувала гужовим транспортом. Через місто проходив такий важливий тракт як Петербург—Київ. Це сприяло пожвавленню торгівлі. В Чернігові щороку відбувалось 4 ярмарки, оборот яких становив 135 тис. крб.[2]. Значна частина населення займалася торгівлею. В 1847 році в місті налічувалось 196 крамниць, річний торговий оборот яких становив 186,5 тис. карбованців.

Після возз'єднання України з Росією зростає роль Чернігова як одного з центрів розвитку культури. Ще наприкінці XVII століття у Чернігові відкрилася парафіяльна школа. 1786 року таких шкіл вже було 6. 1700 року почав працювати середній навчальний заклад — колегіум, створений на основі слов'яно-латинської школи, яку сюди перевели з Новгорода-Сіверського. Спочатку в ньому було чотири класи: інфіма, синтаксима, поетика, риторика. В 1748 році відкрили п'ятий клас — філософію. Тут вивчали граматику, історію, географію, математику, філософію, латинську й грецьку мови, однак рівень викладання був невисоким через недостатню підготовку викладачів. Нужденні студенти жили в бурсі, для якої за наказом архієрея видавалися дрова й кілька разів на тиждень житній хліб та крупа на кашу. Ця видача була такою жалюгідною, що бурсакам кожного дня доводилося після уроків ходити по місту попід вікнами, співати релігійних пісень й просити милостиню. Строк навчання в колегіумі був сім років. 1776 року його реорганізували в духовну семінарію. Працювало в Чернігові також перше народне училище (головна народна школа), яка складалася з чотирьох класів. Було відкрито в Чернігові й т. зв. вільний пансіон, де вчилися дворянські діти чоловічої статі.

В 1805 році на базі народного училища була відкрита губернська гімназія. У наступні роки почали працювати повітове і парафіяльне училища. Напередодні реформи 1861 року у Чернігові було 5 навчальних закладів: гімназія, три училища і духовна семінарія. В них навчалося 538 чоловік, переважно діти дворян. Крім того, було 3 парафіяльні школи[3].

В 1860—1862 рр. у місті працювала «недільна школа» для дорослих, де навчалося до 90 осіб. «Недільна школа» мала прогресивний напрям і тому була закрита царськими властями.

Значними осередками культурного життя були друкарні. В першій половині XVII ст. тут діяла друкарня Кирила Ставровецького. 1646 року в ній, зокрема, надруковано збірник віршів та статей К. Ставровецького «Перло многоценное». 1679 року до Чернігова перевели з Новгорода-Сіверського друкарню, засновану Л. Барановичем. Вона видала твори І. Галятовського, І. Максимовича, Д. Ростовського та інших українських письменників XVII ст. Книги друкувалися українською, польською та церковнослов'янською мовами.

У XVII—XVIII століттях у Чернігові створено ряд літописів та історичних праць. 1699 року в Іллінському монастирі закінчив свій літопис Леонтій Боболинський. Він є компілятивним зведенням відомостей з церковної та громадянської історії від т. зв. створення світу до середини XVII ст.[4]. В першій половині XVIII ст. було складено «Чернігівський літопис» — коротку хроніку подій від 1587 року до 1725. Цінним джерелом для вивчення соціально-економічної історії Лівобережної

---

[1] М. Домонтович. Черниговская губерния. Приложение, стор. 117.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 13 742, арк. 49.
[3] Труды Черниговского губернского статистического комитета, вып. 3, отдел 2, стор. 158.
[4] М. І. Марченко. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959 стор. 80.

України XVIII ст. є «Черниговского наместничества топографическое описание» О. Шафонського, написане ним 1786 року.

До першої половини XIX століття належить початок видання першого часопису на Чернігівщині. В 1838 році почала виходити газета «Черниговские губернские ведомости». У газеті співробітничали письменник етнограф О. В. Шишацький-Ілліч, історик О. М. Лазаревський та інші.

В Чернігові у XVII—XIX ст. жили й працювали ряд видатних діячів української культури: з 1697 до 1712 року Іоанн Максимович (1651—1715) — письменник, педагог і церковний діяч, з 1669 до 1688 року Іоаникій Галятовський (р. н. невід.— п. 1688) — письменник, громадсько-політичний і культурний діяч; з 1657 до 1693 року — Лазар Баранович (1620—1693) — релігійно-політичний діяч і письменник; у першій половині 50-х років XVII ст.— Антоній Радивиловський (р. н. невід.— п. 1688) — письменник і культурно-освітній діяч; в 70-х і 90-х роках XVII ст.— Димитрій Ростовський (Данило Туптало, 1651—1709) — письменник, церковний і культурний діяч.

У місті двічі — у лютому — березні 1846 р. і березні 1847 р. був Т. Г. Шевченко. Вперше він як співробітник Київської археографічної комісії приїздив до міста для вивчення і опису пам'яток старовини. Тарас Григорович описав місце колишньої фортеці, курган Чорну могилу, ряд пам'яток архітектури. В березні 1847 року Т. Г. Шевченко відвідав Чернігів вдруге проїздом з Седнева до Києва[1]. Перебуваючи в місті, Т. Г. Шевченко зустрічався з прогресивною інтелігенцією, що справило на неї виняткове враження. Під час перебування у Чернігові (1851—1853 рр.) почала свою літературну діяльність видатна українська письменниця Марко Вовчок. Разом зі своїм чоловіком відомим українським етнографом О. В. Марковичем вона брала участь у прогресивному гуртку істориків і етнографів, що його заснував у Чернігові український поет і етнограф О. В. Шишацький-Ілліч.

З Черніговом пов'язане ім'я відомого російського письменника революціонера-демократа Г. І. Успенського. Він тут у 1861 році закінчив гімназію. В старших класах гімназії навколо молодого Успенського об'єднувалась найбільш передова молодь. Вона збиралась у квартирі Успенського, куди приходив поет-байкар Л. І. Глібов, що працював вчителем гімназії. Успенський редагував щомісячний рукописний журнал «Молодые побеги».

Значною популярністю в Чернігові користувалися вистави аматорських колективів. Не раз сюди приїздили російські актори. В 1817 році в Чернігові гастролювала театральна трупа Штейна з Полтави, яку очолював письменник І. П. Котляревський. В її репертуарі були комедії Мольєра, «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник» Котляревського та інші. У виставах брав участь відомий російський актор М. С. Щепкін.

Після возз'єднання України з Росією в Чернігові в XVII—XVIII ст. будуються монументальні собори і цивільні споруди, що надавали місту особливої краси. На Болдиних горах було створено архітектурний комплекс будівель Троїцького монастиря — трапезна з Введенською церквою (1677—1679 рр.), Троїцький собор (1679—1695 рр.), корпуси келій.

Старовинні гармати на валу. На другому плані Катерининська церква — пам'ятник архітектури XVIII століття. Чернігів. 1971 р.

[1] Чернігівщина в біографії і творчості Т. Г. Шевченка. Чернігів, 1961, стор. 22—32.

На Єлецькій горі поруч з Успенським собором XII ст. збудовані трапезна з Петропавлівською церквою (1676 р.), надбрамна башта-дзвіниця (1670—1675 рр.), корпуси келій[1]. На території фортеці в 90-х роках XVII ст. споруджено будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба. Ця споруда є одним з кращих зразків цивільної архітектури України XVII століття.

У XVIII ст. Чернігів збагатився такими видатними пам'ятниками архітектури, як будинок колегіуму з чотириярусною соборною дзвіницею (збудована в 1700—1702 рр.), що по праву вважають перлиною українського зодчества. 1710 року в центрі міста на честь перемоги Чернігівського полку над турками при штурмі Азова у 1696 році споруджено Катерининську церкву. У 1775 році архітектурний ансамбль Троїцького монастиря було завершено п'ятиярусною дзвіницею в стилі пізнього барокко. Характерними рисами архітектурних пам'яток Чернігова другої половини XVII і XVIII століть є поєднання в їх формах і декоративному оздобленні традицій і прийомів російської і української архітектури.

Чернігів був також одним з важливих осередків малярського мистецтва, скульптури та різьблення. Пам'яток образотворчого мистецтва тих часів до нас дійшло не так уже й багато, але й ті, що збереглися, є свідченням високого мистецького рівня їх виконавців. Одним із значних творів ювелірного мистецтва XVIII ст. є царські ворота для іконостасу Борисоглібського монастиря. До кращих зразків українського декоративного мистецтва належить і Троїцький іконостас[2]. Наприкінці XVII і початку XVIII ст. виготовлено іконостаси Спаського і Успенського соборів та Катерининської церкви. Творцями їх були переважно місцеві майстри живопису і різьблення по дереву. Визначними пам'ятками українського живопису є виконана в 1658 році маляром Григорієм Дубинським ікона «Іллінська богоматір». Пензлю цього майстра, очевидно, належить також ікона «Єлецька богоматір» — «Нев'янучий цвіт». Святі на цих іконах схожі на звичайних людей.

Певного рівня розвитку в Чернігові набуло золотарство й художня обробка інших металів. У 1786 році в місті жив відомий золотар Мирон Курбатов, що мав свою майстерню і виконував роботи на замовлення. Того ж року тут золотив дукати Федір Золотар.

В 1786 році був складений проект забудови міста. Цей план пізніше кілька раз перероблявся і доповнювався. В першій половині XIX ст. Чернігів збагатився рядом пам'яток архітектури. 1804—1806 рр., за проектом видатного російського зодчого А. Захарова, в стилі російського класицизму було збудовано будинок губернатора (тепер тут міститься філіал Київського політехнічного інституту). До початку XIX ст. належить спорудження торгових рядів, міської лікарні, готелю. В 1806 році кріпосні вали були частково розкопані, а на їх місці розбили нову адміністративну площу, бульвари. Проте залишки валів тривалий час ще зберігались, від чого територія фортеці дістала назву Вал.

В 30-х роках XIX ст. за проектом архітектора П. Демут-Малиновського було споруджено будинок дворянського зібрання. Ця пам'ятка архітектури зруйнована німецько-фашистськими загарбниками в 1941 році. Якщо адміністративні та торговельні приміщення здебільшого будувалися з цегли, то житлові — з дерева. Дерев'яні будинки облицьовувались керамічними плитами з різноманітними малюнками. Чернігівська кераміка XVIII ст.— початку XIX ст. була зразком при облицюванні будинків в містах України. Всього в 1860 році в Чернігові налічувалося 846 будинків, в т. ч. 772 приватних, 55 духовного відомства, 19 казенних. Кам'яних будинків було лише 43, з них 35 — двоповерхових і 4 — триповерхові. Напередодні реформи у Чернігові проживало 12 908 чоловік.

В другій половині XIX ст., коли в Росії став швидко розвиватися капіталізм, певні зміни відбувалися і в Чернігові. Проте в цей час він не склався як промисловий

[1] М. Цапенко. Архитектура Левобережной Украины XVII—XVIII веков, стор. 106, 107.
[2] Г. Н. Логвин. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль, стор. 44, 53, 114.

центр, а залишався, як і раніше, зосередженням ремісничо-кустарних промислів. Будівництво у місті обумовлювало зростання цегельних заводів і їх потужностей. В 1901 році тут уже діяло 7 цегельних заводів, на яких працювало 178 робітників, або 66 % до усіх зайнятих у промисловості. 42 робітники працювали на 10 підприємствах переробки сільськогосподарської сировини, 48 робітників — на свічковому і миловарному заводах.

Панорама Чернігова наприкінці XIX століття. Малюнок.

У пореформені роки замість ремісничих цехів виникли майстерні, що спеціалізувалися на випуску різних виробів стосовно до потреб ринку. На початку XX століття у місті було 180 кустарних майстерень, 30 кузень, 52 майстерні пошиття одягу і взуття та інші[1]. Всього в Чернігові налічувалося 3380 ремісників, з них 910 майстрів, 1892 робітники і 578 учнів. В результаті конкуренції багато ремісників розорювалося.

Помітно зростала торгівля. Якщо в 1901 році в місті налічувалося 428 різних магазинів і крамниць, то в 1910 році — 734. Три рази на рік (весною, влітку і восени) влаштовувалися ярмарки. Головними предметами торгівлі була худоба, господарські речі. Торгівля значно посилилась, коли стала до ладу вузькоколійка Чернігів—Крути (1893 р.), почався на Десні рух пароплавів не лише вниз до Києва, але й уверх до Новгорода-Сіверського (1898 рр.).

Глибокі зміни в соціально-економічному житті зумовили дальший розвиток суспільно-політичного руху. В 60—70-х роках XIX століття в Чернігові набуває значного поширення народництво. В нелегальному гуртку народників (1863 рік) брали активну участь помічник землеміра І. Андрущенко, лікар С. Ніс, етнограф М. Білозерський. За розповсюдження революційної літератури вони були заарештовані. Наприкінці 1873 — на початку 1874 рр. проводив роботу гурток народників, очолюваний студентом Г. Г. Божко-Божинським. В 1872 році народницькою пропагандою у Чернігові займався Л. Г. Дейч, відомий пізніше як член групи «Визволення праці»[2].

В 70-х роках XIX століття серед прогресивної молоді Чернігова виникає інтерес до праць К. Маркса і Ф. Енгельса. 1874 року тут почав діяти нелегальний гурток з числа революційно настроєних гімназистів і семінаристів. Члени гуртка вивчали марксистські праці, видавали свій рукописний журнал. В 1894 році в Чернігові розповсюджувалась праця В. І. Леніна «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?», перевидана на гектографі у с. Комарівці Борзнянського повіту.

В 1895—1897 рр. у місті проводила роботу невелика соціал-демократична група, яка мала безпосередні зв'язки з петербурзьким та київським «Союзами боротьби за визволення робітничого класу». У вересні 1897 року дев'ять членів цієї групи були заарештовані. Проте це не припинило соціал-демократичного руху. Як повідомляло губернське жандармське управління департаменту поліції, в 1900 році в Чернігові знову діяв соціал-демократичний гурток.

На початку XX століття соціал-демократичний рух в Чернігові особливо посилився під впливом ленінської газети «Искра», яку читали передові робітники й про-

---

[1] 30-летие деятельности Черниговского городского общественного самоуправления 1870—1901 гг. Чернигов, 1901, стор. 286, 287.

[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 10, 11.

гресивна інтелігенція. Були у Чернігові й кореспонденти газети. З «Искры» дізнаємося, що місцева соціал-демократична група провадила роботу серед шевців, малярів, учнівської молоді, що вона мала підпільну друкарню, де розмножували і розповсюджували марксистську літературу, виготовляли листівки. В грудні 1902 року друкарню було розгромлено поліцією, а чотирьох робітників, які працювали у ній, заарештовано[1]. Однак соціал-демократична група продовжувала свою діяльність. У квітні 1903 року вона очолила загальний страйк ремісників-кравців, у якому брало участь 150 чоловік.

Напередодні II з'їзду РСДРП в Чернігові існували дві соціал-демократичні групи. Одна з них об'єднувала в основному робітників і ремісників, друга — службовців губернського статистичного бюро В 1904 році обидві групи об'єдналися в одну соціал-демократичну організацію. Це сприяло дальшому розгортанню революційного руху серед трудящих.

Після подій 9 січня 1905 року у Петербурзі революційні заворушення в Чернігові спочатку охопили учнівську молодь. 27 січня припинили навчання учні чоловічої гімназії. 19 лютого на знак солідарності з пролетарями Петербурга відбулась політична демонстрація робітників, ремісників і учнівської молоді. 12 учасників демонстрації було заарештовано поліцією. Робітники, ремісники й учні брали також участь в першотравневій демонстрації. В умовах зростання революційного руху більшовики розповсюджували серед трудящих твори К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна та іншу марксистську літературу, випускали листівки, в яких закликали робітників, солдатів на боротьбу за визволення від царизму. Більшовики були і безпосередніми організаторами страйків. Однак в розгортанні революційної роботи їм заважали меншовики, що перебували з ними в одній організації.

Широкого розмаху революційні виступи у місті набрали восени 1905 року. 17 жовтня під керівництвом більшовиків розпочався загальний політичний страйк.

Царські власті вживали всіх заходів щодо придушення революційного руху. У Чернігові збільшили кількість військ і поліції. Та, незважаючи на це, революційний рух продовжувався. Навесні 1906 року знову страйкували робітники електростанції, водопроводу та інших невеликих підприємств. Ці виступи підтримувала революційно настроєна інтелігенція.

В липні 1906 року в Чернігові застрайкували робітники палітурних майстерень, у серпні — робітники трьох слюсарних майстерень. В цей час більшовики вели революційну агітацію не лише серед робітників, а й солдат 167-го Острозького піхотного полку. В листопаді жандармерії вдалося заарештувати групу більшовиків на чолі з М. О. Чарлючакевичем і розгромити друкарню. Після цього керівництво соціал-демократичною організацією перейшло до рук меншовиків.

Восени 1908 року до Чернігова за дорученням ЦК РСДРП прибув професіональний революціонер більшовик В. А. Селюк. На той час у місті було лише кілька більшовиків, що уникнули арешту. Селюк об'єднав цих товаришів і створив самостійну більшовицьку організацію. Виняткову роль у зміцненні місцевої партійної організації відігравала більшовицька газета «Пролетарий», у якій часто друкувалися статті В. І. Леніна. «Одержали № 36 „Пролетария“, партійна газета внесла багато пожвавлення в тутешню соціал-демократичну організацію»,— говорилося в кореспонденції з Чернігова, що була надрукована на сторінках газети за 1 листопада 1908 року. В 1909 році партійна організація налічувала у своїх лавах 20 чол.

Однією з форм політичної роботи більшовиків у масах були підпільні гуртки, де робітники, ремісники, учнівська молодь знайомилися з творами К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна та іншою революційною літературою. В 1911 році працювало 15 таких гуртків. В одному з них брали участь тодішні гімназисти Ю. М. Коцюбинський (син письменника М. М. Коцюбинського), В. М. Примаков, О. І. Стецький, С. І. Соколовська, які згодом стали членами більшовицької партії.

---

[1] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 12.

У квітні 1912 року більшовицька організація схвалила історичні рішення VI Всеросійської конференції РСДРП[1]. Ленінську «Правду» читали робітники Чернігова. На своїх сторінках вона висвітлювала життя і боротьбу трудящих міста. Так, у номері за 10 липня 1912 року «Правда» повідомляла про страйк робітників шкіряних підприємств, який закінчився перемогою. Після Ленського розстрілу більшовики видали листівку, у якій затаврували царизм і закликали маси до революційної боротьби[2]. У відповідь на кривавий злочин царизму на підприємствах відбулися страйки. В 1912 році більшовики виступили організаторами професійних спілок шевців, кравців, малярів та інших. Через профспілки вони керували страйковою боротьбою. З Чернігівською більшовицькою організацією підтримував зв'язки В. І. Ленін. Напередодні першої світової війни партійна організація міста налічувала у своїх лавах до 40 чоловік[3].

Світова економічна криза, яка на початку XX ст. охопила Росію, позначилася і на промисловому розвитку Чернігова. В 1910 році випускали продукцію усього 4 заводи і фабрики, на яких працювало 92 робітники. Сума річного виробництва складала 1753 тис. крб. Після промислового застою почалось деяке економічне пожвавлення. Стали до ладу нові підприємства — лісопильний, овочесушильний заводи, два млини. В 1913 році у промисловості було зайнято 630 чоловік[4].

1913 року у Чернігові налічувалося 35 850 жителів. Зростання населення відбувалося, головним чином, за рахунок розорення селян, що йшли до міста з Чернігівської, Могилівської, Мінської, Воронезької, Казанської та інших губерній в пошуках роботи. З усієї кількості жителів в 1910 році право голосу мали лише 103 чоловіка — власники землі, торгово-промислових підприємств, великих будинків. В той же час основна маса міського населення була позбавлена виборчих прав. Бюджет думи в основному складався з податків, які сплачувало населення. Більшість асигнувань з бюджету йшла на утримання поліції, в'язниці, казарм, державних установ, зовсім мізерні суми виділялися на медицину, благоустрій, освіту. Так у 1909—1912 рр. на потреби поліції, в'язниці тощо було витрачено 79 процентів бюджету, на утримання шкіл — 10,6 проц., закладів медицини — 4,1 проц., на благоустрій — 6,3 процента[5].

Територія Чернігова постійно збільшувалася. В 1910 році вона становила 668,5 десятини. У місті споруджували дво- і триповерхові кам'яні будинки. Проте Чернігів, як і раніше, в основному залишався одноповерховим і дерев'яним. Брукування центральних вулиць розпочалося 1879 року. За наступні три десятиріччя було вимощено каменем лише 12,4 версти. На більшості вулиць навесні і восени, а то й влітку стояли великі баюри. В 1913 році вулиці освітлювало 114 електричних і 417 гасових ліхтарів[6].

До 1883 року жителі користувалися власними колодязями або послугами водовозної команди. 1880 року почалось будівництво водопроводу, яке тривало три роки. В 1910 році до водопроводу було підключено із 2836 лише 552 будинки[7]. Єдиним видом міського транспорту залишались візники.

Лікувальних закладів і медичних працівників у Чернігові було недостатньо. В 1910 році на все місто працювало 2 лікарні на 177 ліжок. Населення обслуговувало 66 медичних працівників, з них 33 лікарі.

Як і раніше, освіта була здебільшого доступною для представників привілейованих класів. Крім гімназії, яка існувала ще з 1805 року, у другій половині XIX ст.

---

[1] Газ. «Правда», 6 травня 1912 р.

[2] Большевики Украины в период между первой и второй буржуазно-демократическими революциями в России. Сборник документов и материалов. К., 1960, стор. 418.

[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 2, стор. 182.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 942, оп. 1, спр. 4096, арк. 18.

[5] Газ. «Черниговская земская неделя», 5 квітня 1913 р.

[6] Города России в 1910 году, стор. 376.

[7] Чернігівський облдержархів, ф. 90, оп. 1, спр. 22, арк. 150.

у Чернігові відкрилися ще три середні навчальні заклади. У 1902 році почалися заняття у реальному училищі. В 1910 році у всіх середніх навчальних закладах було 128 учителів і 2808 учнів. Того ж 1910 року у 22 початкових школах налічувалося всього 1960 учнів, яких навчали 88 вчителів[1]. Гімназії призначались для дітей дворян і чиновників, реальні і комерційні училища — для дітей купців і буржуазії, а нижчі і професійні навчальні заклади — для дітей міщан і селян. В навчальних закладах викладання рідною мовою заборонялося. Звичайно мережа навчальних закладів охоплювала далеко не всіх дітей шкільного віку. В 1913 р. близько 40 проц. населення залишалося неписьменним.

З Черніговом була пов'язана творчість і громадсько-політична діяльність ряду діячів культури. Понад 30 років тут жив і працював талановитий український поет-байкар Л. І. Глібов. У Чернігові він написав свої кращі твори. Займаючись літературою, Глібов одночасно очолював аматорський драматичний гурток, у якому почала свій творчий шлях видатна актриса М. К. Заньковецька. Помер Л. І. Глібов в Чернігові на 56-му році життя 10 листопада 1883 р.

Під час перебування у Чернігові (1894—1902) український письменник, вчений, громадський діяч Б. Д. Грінченко багато дбав про випуск книг для народу. У Чернігові він видав 50 назв книг тиражем 200 тис. примірників, серед них твори Т. Шевченка, П. Грабовського, науково-популярні брошури тощо. Разом з М. М. Коцюбинським Грінченко випустив у 1900 році літературний альманах «Хвиля за хвилею», вихід якого відіграв позитивну роль у розвитку української культури.

Чернігівці свято шанують пам'ять великого українського письменника і громадського діяча, революціонера-демократа М. М. Коцюбинського. Його суспільно-політичні, естетичні погляди формувалися під впливом передової української і російської літератур. Він був обізнаний з працями К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна і поширював їх серед інтелігенції. Коцюбинський близько стояв до пролетарського визвольного руху і пролетарської літератури. Саме в Чернігові він написав такі твори, як «Фата моргана», «Він іде», «Сміх», «Коні не винні» та інші, в яких правдиво відобразив селянський рух напередодні і в роки першої російської революції, авангардну роль пролетаріату в революції, викривав самодержавство, зрадництво українських буржуазних націоналістів. М. М. Коцюбинський відгукувався на всі політичні події. Він підтримував тісні зв'язки з багатьма українськими письменниками. У своєму будинку Коцюбинський регулярно влаштовував літературні «суботи», на які збиралася прогресивна інтелігенція.

Особливо зворушливою була дружба Михайла Коцюбинського з Максимом Горьким. М. Коцюбинський не раз бував у Горького, відпочиваючи на острові Капрі, а в червні 1910 року він неодноразово зустрічався у Горького з Володимиром Іллічем Леніним[2]. Зустрічі з В. І. Леніним мали виняткове значення для творчості М. Коцюбинського. Коли 25 квітня 1913 року на 49-му році життя не стало М. М. Коцюбинського, Максим Горький, дізнавшись про смерть друга, писав: «Велику людину втратила Україна, довго і хороше буде пам'ятати вона його добру роботу».

Близько двадцяти років у Чернігові жив І. А. Кочерга, що за радянського часу став видатним українським драматургом. Ще під час навчання у 1890—1899 рр. в гімназії він виявив великий інтерес до театру. Друкуватися Кочерга почав у Чернігові в 1904 році.

Ю. В. Баланівський, «Літературна субота». Олія. 1958 р.

[1] Газ. «Черниговская земская неделя», 3 вересня 1913 р.

[2] М. П. Партолін. Світогляд М. М. Коцюбинського. Х., 1965, стор. 144—145.

У місті над Десною провів свою юність видатний український радянський поет П. Г. Тичина. В 1910 році він особисто познайомився з М. М. Коцюбинським, який відіграв велику роль в ідейному і художньому зростанні майбутнього поета. Під благотворним впливом М. М. Коцюбинського зростала і творчість В. М. Блакитного (Елланського).

Поруч з літературою розвивалося театральне і образотворче мистецтво. Поширені були аматорські драматичні колективи. Зокрема, у 1907—1910 рр. на сцені виступав драматичний колектив під керівництвом українського письменника М. К. Вороного. Приїжджали до Чернігова на гастролі і пересувні трупи. В 1910—1911 рр. тут показувала вистави відома українська трупа М. К. Садовського[1]. В Чернігові працювали і творили художники М. І. Жук, П. І. Рашевський, Г. О. Коваленко та інші. За ініціативою М. М. Коцюбинського влаштовували художню виставку, на якій експонувалося 120 робіт[2].

1877 року в місті відкрито публічну бібліотеку, а в 1902 році на базі колекцій відомого збирача старовини В. В. Тарновського — музей українських старожитностей.

Місто забудовувалося спорудами різних архітектурних стилів. В стилі українського модерну було споруджено приміщення селянського банку (1912 р.), неокласицизму—губернського земства (1914 р.), держбанку (1908 р.) та інші. Усі ці споруди існують і тепер.

На початку першої світової війни у Чернігові проводилася мобілізація. Багато сімей трудящих залишилося без годувальників. З закриттям багатьох підприємств зросло безробіття. Війна підняла ціни на продовольство. Вже у 1915 році вдвоє подорожчали хліб, цукор, масло. Місто було переповнене новобранцями, госпіталями, біженцями з прифронтових західних губерній[3].

З перших днів війни більшовицька організація розгорнула діяльність. Багато більшовиків за розповсюдження листівок були заарештовані і засуджені на заслання до Сибіру[4]. Незважаючи на це, більшовики, що залишалися у Чернігові, продовжували свою діяльність. В червні 1915 року вони брали участь в нелегальній більшовицькій нараді в Києві, яка закликала робітників, солдатів і селян готуватись до революції[5]. В 1916 році чернігівські більшовики організували першотравневу маївку за Десною. Того ж року, щоб посилити антивоєнну роботу серед солдат, в Чернігові була створена «Південна військова організація» у складі Ю. Коцюбинського, С. Соколовської, Р. Гордон та інших[6]. Під впливом більшовиків робітники ставали на шлях страйкової боротьби. В грудні 1916 року в Чернігові відбувся страйк друкарів. Вони вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати. Робітничий виступ тривав два тижні і закінчився перемогою[7].

Початок 1917 року ознаменувався дальшим зростанням революційного руху в країні, який привів до повалення самодержавства. Коли стало відомо про перемогу Лютневої революції, в Чернігові відбулися мітинги і демонстрації. 16 березня була створена Рада робітничих депутатів в складі 70 чол[8]. Одночасно виникла Рада солдатських депутатів. На початку квітня відбулося об'єднання обох Рад. Одурививши демагогічними промовами значну частину трудящих і солдатів, більшість місць у Раді робітничих і солдатських депутатів захопили меншовики й есери та представники інших дрібнобуржуазних партій, які підтримували Тимчасовий уряд.

---

[1] Газ. «Черниговское слово», 4 і 25 травня 1910 р., 25 серпня і 13 вересня 1911 р.
[2] И. М. Коцюбинская. Михаил Коцюбинский. М., 1969, стор. 82, 83.
[3] Газ. «Черниговское слово», 20 серпня 1915 р.
[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 45.
[5] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 144.
[6] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. стор. 45.
[7] Журн. «Летопись революции», 1927, № 2, стор. 187.
[8] Газ. «Черниговская земская неделя», 9 березня 1917 р.

А. В. Гриневич

В. А. Селюк

У місті почали діяти також власті Тимчасового уряду. 6 березня був призначений губернський комісар. Після цього почав працювати т. зв. громадський комітет, до складу якого увійшли представники земства, міської думи та інші.

Після Лютневої революції більшовики вийшли з підпілля і розгорнули діяльність. У місті тоді налічувалося до 50 більшовиків[1]. Наявність меншовиків у партійній організації сковувала сили більшовиків, заважала їх роботі в масах.

Для дальшого піднесення революційного руху виняткове значення мали Квітневі тези В. І. Леніна. В середині квітня 1917 року на зборах Чернігівської організації РСДРП з доповіддю про цей історичний документ виступив представник ЦК РСДРП більшовик О. Стецький. Незважаючи на опір меншовиків, збори більшістю голосів схвалили Квітневі тези[2]. 29 квітня більшовики провели мітинг солдатів гарнізону. Його учасники прийняли резолюцію, в якій зазначалося: «Ми протестуємо проти розгнузданого і брехливого цькування буржуазними газетами та їх прислужниками солдат, робітників, газети «Правда» і товариша Леніна. Руки геть! — говоримо ми цим панам. Вам не вдасться посіяти ворожнечу між робітниками й солдатами і їх найбільш вірним і послідовним представником Леніним. Вітаємо від усієї душі газету «Правда» і дорогого нам товариша Леніна»[3].

В середині травня більшовики організаційно порвали з меншовиками і утворили самостійну організацію. Це дозволило їм більш активно й цілеспрямовано працювати серед трудящих, утворити в Раді робітничих і солдатських депутатів свою фракцію, посилити вплив у профспілках. У травні під керівництвом більшовиків відбувся страйк кравців, друкарів. Виступ робітників закінчився перемогою. Власники підприємств були змушені встановити 8-годинний робочий день, підвищити заробітну плату. В цей час особливо активну участь у роботі більшовицької організації брали В. А. Селюк, В. М. Примаков, С. А. Туровський, Ю. М. Коцюбинський, С. І. Соколовська, А. В. Гриневич та інші.

Після липневих подій у Петрограді більшовицька організація продовжувала діяти легально. 8 липня відбулися міські збори більшовиків, на яких була прийнята резолюція з осудом антинародної політики Тимчасового уряду.

Більшовики Чернігова одностайно схвалили рішення VI з'їзду РСДРП(б), який прийняв історичне рішення про підготовку збройного повстання. Під час корніловського заколоту більшовицька організація мобілізувала робітників і солдат на боротьбу з контрреволюцією. Очолювані більшовиками В. М. Примаковим і Ф. І. Кремницьким, солдати Чернігівського гарнізону заарештували групу офіцерів, яка пробиралася з штабу Корнілова до Києва. В. М. Примаков і Ф. І. Кремницький тоді служили рядовими 13-го піхотного полку, що розташовувався у Чернігові. 10 серпня відбулася губернська партійна конференція. Обговоривши чергові завдання, конференція обрала губернський комітет РСДРП(б). 31 серпня на зборах більшовиків губернського центру обрано міський комітет РСДРП(б). В умовах назрівання революційної кризи партійна організація посилювала свій вплив на робітників і солдат.

Солдати Чернігівського гарнізону обрали на II Всеросійський з'їзд Рад своїм делегатом В. М. Примакова. Прибувши до Петрограда, він став активним учасником Жовтневого збройного повстання.

---

[1] Седьмая (апрельская) конференция РСДРП (большевиков). Протоколы. М., 1957, стор. 159.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, в 2 томах, т. 2. К., 1967, стор. 188.

[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 1, стор. 398.

Велика Жовтнева соціалістична революція стала поворотним пунктом у багатовіковій історії Чернігова. Трудящі радісно вітали перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, історичні декрети II Всеросійського з'їзду Рад про мир, землю, а також утворення з'їздом першого Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. У місті відбулися масові політичні демонстрації, мітинги, на яких більшовики роз'яснювали значення перемоги соціалістичної революції для народів Росії.

31 жовтня (13 листопада) більшовицька фракція Ради робітничих і солдатських депутатів, обговоривши повідомлення з Петрограда, прийняла резолюцію, у якій заявила про свою солідарність з повсталими солдатами й робітниками. У резолюції також зазначалося, що, підтримуючи повстання у Петрограді, фракція більшовиків виступає проти відправки туди із Чернігова у каральних цілях будь-яких військ. Фракція вважала за необхідне в ім'я охорони революції утворити військовореволюційний комітет у складі 4 членів Ради і 4 представників від військових частин[1]. Однак резолюція більшовицької фракції, що висловлювала прагнення робітників, усіх трудящих міста, була відхилена Чернігівською Радою робітничих і солдатських депутатів, у якій більшість становили меншовики й есери[2]. Така контрреволюційна позиція меншовиків і есерів сприяла захопленню у Чернігові влади Центральною радою.

За цих складних умов більшовики, спираючись на робітників і революційних солдатів, не припинили боротьбу за встановлення Радянської влади. Вони розповідали трудящим і солдатам про складність обстановки, викривали антинародну політику Центральної ради, що прагнула зберегти буржуазно-поміщицький лад на Україні. 20 грудня на зборах міської організації РСДРП(б) була прийнята резолюція, у якій говорилося, що вся влада повинна належати не Установчим зборам, а Раді Народних Комісарів[3]. Робота, що її проводили більшовики, давала відчутні результати. Передові робітники і солдати вступали до лав партії. Наприкінці 1917 р. організація РСДРП(б) нараховувала у своїх лавах 300 чоловік[4]. У грудні був створений загін Червоної гвардії чисельністю понад сто бійців. Командував ним більшовик О. І. Соколовський. Більшовики проводили роботу і серед селян. Під їх керівництвом у селах Роїще, Довжику та інших діяли ревкоми, повстанські загони.

Дізнавшись, що І Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив Україну республікою Рад, робітники і солдати ще активніше піднімались на збройну боротьбу проти контрреволюційної Центральної ради. На допомогу їм поспішали з Радянської Росії загони Червоної гвардії. Це був один із яскравих проявів братерської допомоги трудящих Росії українському народу.

Більшовики Чернігова призначили збройне повстання проти Центральної ради на 19 січня 1918 року, коли на місто наступ повів червоногвардійський загін московських робітників. У самому місті в той час перебували червоногвардійський загін під командуванням О. І. Соколовського та повстанські загони з сіл Роїща та Довжика, очолювані П. Д. Кобцем та Г. П. Печорним. Червоногвардійські й повстанські загони діяли спільно й рішуче. Вони оточили казарми і роззброїли війська Центральної ради. Недобитки ворожих військ тікали. Трудящі радісно вітали встановлення Радянської влади у Чернігові[5]. 21 січня відбулася багатотисячна маніфестація і мітинг. На мітингу, тепло зустрінутий населенням, виступив з промовою командир Московського червоногвардійського загону М. Порадін[6].

19 січня почала працювати Рада робітничих й червоногвардійських депутатів (голова — С. І. Соколовська). Вона призначила комісарів із числа відданих революції робітників і доручила їм налагоджувати виробництво, фінансову, політ-

---

[1] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 44, 45.
[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 61.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-10, оп. 1, спр. 6, арк. 19—20.
[4] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 64.
[5] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 204.
[6] Газ. «Черниговский край», 23—24 січня 1918 р.

С. І. Соколовська — активна учасниця боротьби за владу Рад, голова міської Ради. Чернігів. 1918 р.

освітню справу. Щоб забезпечити трудящих хлібом та іншими продуктами, а також предметами першої потреби, були взяті на облік усі запаси продовольства й промтоварів, велася рішуча боротьба з спекулянтами. Бідноту переселяли із темних і сирих підвалів у будинки багатіїв. Робітники встановлювали контроль над підприємствами, які належали приватним особам.

Прагнучи відновити своє панування, Центральна рада запросила на Україну німецьких окупантів. 18 лютого ворожі війська почали наступ. На заклик Комуністичної партії український народ піднявся на визвольну війну. У другій половині лютого у Чернігові під керівництвом більшовиків формувались червоногвардійські загони. До них вступали комуністи, безпартійні робітники, молодь. У зв'язку з загрозою окупації міста партійна організація почала готуватися до підпільної роботи.

12 березня ворожі війська, зламавши опір червоногвардійських загонів, захопили Чернігів. Свій прихід окупанти та їх пособники — українські буржуазні націоналісти — ознаменували масовими арештами, розстрілами, шибеницями, пограбуванням. Особливо по-звірячому вони розправлялися з комуністами.

Більшовики не припиняли роботи у підпіллі, вони спиралися на робітників чавуноливарного, лісопильного та інших заводів. Більшовики озброювали робітників, навчали їх військової справи, налагодили зв'язок з партизанськими загонами, що діяли навколо міста. Наприкінці травня у Чернігові відбулася губернська партійна конференція, яка обрала підпільний губком партії і губревком. Губком партії почав видавати газету «Рабочий и крестьянин». Перший її номер був написаний від руки, наступні — друкувалися на гектографі. Газета закликала робітників і селян до збройної боротьби проти німецьких окупантів і українських буржуазних націоналістів. З Чернігова губком партії і губревком керували підпільними партійними організаціями, ревкомами і партизанськими загонами усієї губернії.

На I з'їзді Комуністичної партії України, що відбувся у липні 1918 року у Москві, більшовицька організація міста була представлена двома делегатами — С. І. Соколовською та Л. І. Тілісом. Посланцям більшовиків Чернігова треба було докласти великих зусиль, щоб з зашитими в пальто мандатами перейти лінію фронту і добратися в Москву. Повернувшись із з'їзду, делегати розповіли про утворення Комуністичної партії України, її завдання. Після з'їзду партійна організація ще енергійніше готувала збройне повстання. Проте на початку серпня внаслідок провалу явочної квартири були заарештовані керівники більшовицького підпілля Є. І. Петровський, С. І. Соколовська, О. Г. Листопад. Пізніше гетьманцям удалося заарештувати ще десять підпільників і знайти склад зброї. Та більшовицька організація не припинила своєї діяльності.

Наприкінці листопада 1918 року Червона Армія перейшла в наступ, несучи визволення трудящим України від німецьких окупантів та петлюрівців, що захопили владу після краху гетьманщини. У тилу ворога з новою силою розгорнулася визвольна боротьба.

В ніч на 13 грудня у Чернігові розпочалося збройне повстання. Сигналом до нього був гарматний постріл. Повстанці на чолі з А. Заливчим визволили із тюрми політв'язнів, у т. ч. керівників більшовицького підпілля. З числа політв'язнів були сформовані бойові групи, які одержали завдання захопити пошту і телеграф, склад зброї. Ранком петлюрівці, зібравши сили, придушили повстання. У бою героїчною смертю загинув його керівник А. Заливчий. Хоч повстання зазнало поразки, головна мета його — визволити з тюрми більшовиків-підпільників — була досягнута.

12 січня 1919 року на світанку Богунський полк 1-ї Української радянської дивізії почав наступ на Чернігів. Його 2-й і 3-й батальйони, що наступали зі сходу захопили пристань на р. Десні і з боями просувались до центру. Щоб відбити наступ червоноармійських підрозділів, петлюрівське командування з району казарм, перекинуло сюди частину своїх військ. Скориставшись цим, 1-й батальйон богунців увірвався в місто з півночі. На вулицях розгорівся бій. З тилу по петлюрівцях за наказом підпільного губревкому вдарили загони повстанців і робітничі озброєні дружини[1]. Петлюрівці були розгромлені. О 12 годині дня командир Богунського полку М. О. Щорс доповів штабу 1-ї Української радянської дивізії: «1-им Богунським полком з боєм взятий Чернігів. Захоплені 2 трьохдюймові гармати, багато кулеметів, гвинтівок та ін. Крім того, взята автомобільна колона і панцерний та бойовий дивізіон...»[2].

Надвечір 12 січня населення міста зібралося на мітинг. Весь трудовий Чернігів прийшов вітати воїнів Червоної Армії з перемогою. На мітингу М. О. Щорсу урочисто вручили червону стрічку — на знак його мужності і хоробрості в бою. Червоний командир сердечно подякував за червону стрічку і закликав трудящих активно допомагати Червоній Армії, всемірно зміцнювати Радянську владу. Того ж дня було утворено тимчасовий військово-революційний комітет (голова Є. І. Петровський). ВРК почав видавати газету «Известия». 14 січня відбулися збори міської партійної організації. У той час вона нараховувала 70 комуністів. На зборах обрано міський комітет КП(б)У.

Тимчасовий військово-революційний комітет діяв до 23 лютого, до обрання міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів. Під керівництвом партійної організації спочатку військово-революційний комітет, а потім міськрада вживали невідкладні заходи щодо наведення революційного порядку в місті, допомоги Червоній Армії, втілення в життя декретів Радянської влади. В подарунок бійцям Богунського полку — визволителям Чернігова — на підприємствах виготовляли обмундирування[3]. Для охорони міста і боротьби з контрреволюцією був сформований Чернігівський караульний батальйон. До його складу входили комуністи, безпартійні робітники, молодь. Із числа робітників було утворено продзагін, який на селах разом з комбідами реквізував у куркулів лишки хліба для Червоної Армії та міського населення. Наприкінці лютого було проведено націоналізацію чавуноливарного, крохмалевого, цегельного заводів та інших підприємств, пристані на р. Десні. Проте забезпечити усіх роботою ще не було можливості. Влітку 1919 року у місті налічувалося до 4,5 тис. безробітних.

До здійснення соціалістичних перетворень партійна організація і міська Рада широко залучали всіх трудящих. Практикувалось проведення робітничих безпартійних конференцій, конференцій жінок-делегаток, на яких обговорювалися завдання відбудови народного господарства. Партійна організація приділяла велику увагу роботі серед молоді. 1 лютого 1919 року було засновано комсомольський осередок. За прикладом комуністів комсомольці брали активну участь у громадсько-політичному житті, боролися з бандами у складі караульного батальйону. Комсомольці мали свій клуб, у якому влаштовували доповіді, лекції, політдиспути, концерти.

У травні міський і повітовий партійні комітети злилися з губернським комітетом КП(б)У. Міська Рада об'єдналася з повітвиконкомом.

Зміцнення Радянської влади відбувалося в умовах жорстокої класової боротьби. У березні Чернігівський караульний батальйон разом з частинами Червоної Армії брав участь у придушенні білогвардійського заколоту, що вибухнув у Гомелі. На початку травня батальйон одержав нове бойове завдан-

[1] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 році, стор. 98.
[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 221.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5, оп. 1, спр. 19, арк. 2.

Група делегатів міської конференції комсомолу. Чернігів. 1919 р.

ня — виступити в район Черкас для придушення заколоту Григор'єва[1]. Бійці батальйону, серед яких значну частину становили комуністи і комсомольці, добре справилися і з цим завданням. Наприкінці травня караульний батальйон було терміново відкликано до Чернігова, де контрреволюція теж готувала заколот, приурочуючи його до наступу денікінських військ. Частини Червоної Армії спільно з караульним батальйоном розгромили ворогів.

19 червня у Чернігові відбувся багатолюдний мітинг, на якому виступив головнокомандуючий військами Українського фронту уродженець Чернігова В. О. Антонов-Овсієнко. Він закликав трудящих посилити допомогу Червоній Армії. Після цього у місті почався запис добровольців. 21 червня на фронт відбув перший загін. 10 серпня за наказом губернського комітету оборони Чернігів був оголошений в стані облоги. Усі установи перейшли на військове становище, почалась евакуація населення і майна. Були сформовані батальйони, в які влилися всі комуністи й комсомольці, що залишилися у місті. Наприкінці серпня з Києва до Чернігова переїхали ЦК КП(б)У і Рада Робітничо-Селянської Оборони України[2]. З того часу серед трудящих міста, у частинах Червоної Армії велику організаторську і політичну роботу проводили К. Є. Ворошилов, Г. І. Петровський, Д. З. Мануїльський, А. С. Бубнов, М. О. Скрипник, Є. Б. Бош. Вони безпосередньо допомагали партійним і радянським органам у розв'язанні складних завдань.

Понад місяць тривали запеклі бої на ділянці фронту Київ—Чернігів. 12 жовтня радянські війська змушені були залишити Чернігів. Захопивши місто, білогвардійці вчинили криваву розправу над жителями. Вішали і розстрілювали без суду комуністів, комсомольців, полонених червоноармійців, усіх, хто співчував Радянській владі. Денікінці не шкодували нікого. Вони навіть розстріляли поранених і хворих червоноармійців, які перебували у міській лікарні[3]. В умовах денікінщини у місті працювали підпільні партійна й комсомольська організації.

28 жовтня 1919 р. ударна група військ 12-ї радянської армії перейшла в наступ на чернігівській ділянці фронту. Вісім днів тривали запеклі бої на підступах до Чернігова. Героїчно билися 532-й стрілецький і 116-й кавалерійський полки 60-ї стрілецької дивізії та 2-а Таращанська бригада 44-ї стрілецької дивізії. 6 листопада радянські війська вибили денікінців з Чернігова. Визволення від білогвардійців міста було червоноармійським подарунком 2-м роковинам Великої Жовтневої соціалістичної революції. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Чернігів, ряд командирів і бійців були відзначені революційними нагородами, серед них і начальник 60-ї дивізії М. Г. Кропив'янський[4].

До Чернігова відразу ж повернулися губернські партійні і радянські органи, що тимчасово перебували у Городні. 10 листопада розпочав свою діяльність повітовий

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 285.

[2] Газ. «Известия Совета рабоче-крестьянской обороны Украины и Черниговского губисполкома», 6 вересня 1919 р.

[3] А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 рр.). Чернігів, 1957, стор. 53.

[4] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2. К., 1968, стор. 387—388.

ревком, який очолював П. Д. Кобець. У січні 1920 року відбувся повітовий з'їзд Рад, на якому було обрано повітвиконком.

Долаючи великі труднощі, трудящі під керівництвом партійної організації активно включилися у відбудову народного господарства і допомагали фронту.

За прикладом російських робітників у Чернігові 14 грудня 1919 року відбувся перший комуністичний суботник. Під час суботника заготовляли паливо. У ньому брали участь 150 комуністів. Після цього суботники й недільники відбувалися регулярно. На них працювали і безпартійні. Найбільш масовим був суботник, яким понад три тисячі чернігівців відзначили Першотравень 1920 року. В цей день робітники і службовці на залізничній станції розвантажували вагони з хлібом, сіллю, дровами. На Десні було піднято п'ять затонулих суден. Робітники чавуно-ливарного заводу відремонтували вагранку. 860 чоловік працювали в майстернях пошиття взуття і обмундирування для Червоної Армії. Сотні жителів впорядковували місто.

Комуністи й комсомольці були ініціаторами проведення «тижнів фронту», під час яких населення добровільно здавало продукти, одяг, білизну для Червоної Армії. Робітники й службовці на користь фронту відраховували свій одноденний заробіток. Драматичні і хорові гуртки влаштовували платні вистави й концерти, збір від яких ішов до фонду Червоної Армії.

Коли війська польських інтервентів напали на Радянську Україну робітники й селяни знову взялися за зброю. З Чернігова на польський фронт пішли сотні добровольців, серед них 105 комуністів і 233 комсомольці. 9 травня ворожі війська захопили частину території Чернігівської губернії. Над губернським центром нависла безпосередня загроза. На випадок окупації Чернігова тут були утворений підпільні ревком, партизанський загін[1]. Та наступ інтервентів був зупинений Червоною Армією. В кінці травня Червона Армія погнала їх на Захід.

Розгром польських інтервентів ще не означав закінчення громадянської війни. На півдні тривали бої з врангелівцями. Робітничий клас, селянство напружували всі сили, щоб допомогти Червоній Армії розбити і ці сили Антанти. У всенародній допомозі брали активну участь трудящі Чернігова. Робітники клінкерного, чавуноливарного заводів та інших підприємств дбали про дострокове виконання замовлень для фронту. За прикладом комуністів робітники відраховували у фонд допомоги Червоній Армії тижневий заробіток, одноденний пайок хліба тощо[2]. Все це свідчило про високу класову свідомість трудящих, їх безмежну відданість Радянській владі. Передові робітники вступали до лав більшовицької партії. Міська партійна організація у жовтні 1920 року нараховувала у своїх лавах 493 членів і кандидатів у члени партії.

За роки іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни зменшилося населення Чернігова. У 1920 році тут проживало 30 тисяч чоловік. Незважаючи на складні умови воєнного часу, Радянська влада вживала заходів щодо поліпшення умов життя і праці робітників. На підприємствах запроваджувався 8-годинний робочий день. Для інвалідів війни і праці встановлювалось державне соціальне забезпечення. Продовжувалося переселення сімей трудящих з підвалів у добрі житла. У 1918—1920 рр. було видано 1770 ордерів на заселення квартир буржуазії і готелів. Для безпритульних дітей відкрили 11 дитячих будинків. Відновлювалася довоєнна мережа лікарень і поліклінік. Вживалися дійові заходи щодо профілактики захворювань на висипний і поворотний тиф, холеру. Для хворих відкрили спеціальний госпіталь.

За радянського часу доступними для трудящих стала освіта, культура. Ще в березні 1919 року у приміщенні колишньої гімназії почала працювати перша у місті семирічна трудова школа. В 1920 році вже було 14 шкіл, з них 7 початкових і 7 семи-

---

[1] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 130.

[2] А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 рр.), стор. 56.

річних. У них працювало 263 учителі і навчалося 3 тисячі учнів. Школярам видавали безкоштовні сніданки. Розгорталася ліквідація неписьменності серед дорослих. 15 грудня 1919 року відкрилася перша школа лікнепу. 1920 року у п'яти школах навчалися грамоти 200 робітників. Хто бажав здобути знання з точних наук, відвідував заняття у народному університеті. У листопаді 1919 року почалися заняття у першому радянському вузі — педагогічному інституті. Щоб у ньому вчилася робітничо-селянська молодь, Радянська влада встановила 100 стипендій. Розвивалася також середня спеціальна освіта. Були відкриті межовий технікум з земельним і геодезичним відділеннями, землемірне училище (грудень 1919 р.), політехнікум (січень 1920 р.). У квітні 1920 року розпочалися заняття в губернській партійній школі, що готувала пропагандистські кадри.

Радянська влада у кращих будинках міста відкривала культурно-освітні заклади. У приміщенні колишнього дворянського зібрання працював комуністичний клуб, в єпархіальному будинку — клуб червоноармійців. Садиба і будинок, де колись жив видатний український письменник М. М. Коцюбинський, були передані у відання губернського відділу народної освіти. Наприкінці 1919 року тут відкрився клуб металістів ім. М. М. Коцюбинського. В 1920 році у місті було 12 державних і профспілкових бібліотек. Їх книжковий фонд становив 32 тис. томів.

Помітну роль у культурному житті відігравав заснований у 1919 році літературний комітет. Своє завдання комітет вбачав у тому, щоб сприяти залученню молодих революційних сил до літератури. При комітеті працювала студія, яка об'єднувала літераторів-початківців з робітників і селян.

У Чернігові влаштовували літературні «середи». Організатором їх був художник професор М. І. Жук. Розгорталася видавнича діяльність. Ще на початку 1918 року за активною участю історика-архівіста В. Л. Модзалевського засноване видавниче товариство «Сіверянська думка». В 1919 році після вигнання петлюрівців «Сіверянська думка» видала твори Т. Г. Шевченка, Б. Д. Грінченка. Навесні 1919 року відкрилися видавництва: українське «Деснянські хвилі» і російське «Стрелец»[1]. Ці видавництва випускали на українській і російській мовах політичну, наукову й художню літературу, а також лозунги, плакати.

Радянська влада сприяла розвитку театрального, музичного і образотворчого мистецтва. У відкритому навесні 1919 року Будинку мистецтв показували вистави український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка і російський драматичний театр ім. 25 Жовтня, відбувалися концерти симфонічного оркестру[2]. Великою популярністю користувалися концерти української народної музики, які влаштовувала музична секція губнаросвіти. У серпні 1919 року з концертами виступав відомий російський співак Л. В. Собінов. У травні 1919 року відкрилась народна художня студія. В ній почав свій творчий шлях молодий скульптор Г. В. Нерода, зараз дійсний член Академії мистецтв СРСР.

Після громадянської війни чернігівцям довелося переборювати величезні труднощі. Катастрофічних розмірів у місті досягла господарська розруха. Більшість підприємств зазнали руйнувань, а вцілілі не працювали за браком палива й сировини. З перебоями давала струм електростанція. Не вистачало продовольства. Навколо міста лютували банди. Час від часу вони нападали на робітничі околиці, грабуючи і вбиваючи жителів.

Боротьбу трудящих за відродження фабрик і заводів, проти голоду, холоду, епідемій та бандитизму очолювала міська партійна організація. Вже навесні 1921 року, щоб забезпечити трудящих хлібом та іншими продуктами, було взято на облік та встановлено суворий контроль за використанням продовольства. Нещадна боротьба велася з спекуляцією. Для голодуючих сімей відкривали спеціальні їдальні, дітям у школах видавали безкоштовні сніданки. Це поліпшило продовольчий стан сімей

---

[1] Газ. «Известия», (Чернігів) 18 квітня і 6 травня 1919 р.
[2] Там же, 28 березня 1919 р.

Артисти заслуженого народного хору УРСР «Десна» Палацу культури Чернігівського комбінату хімічного волокна прямують на концерт. 1971 р.

Музей-садиба М. М. Коцюбинського в Чернігові. 1971 р.

Пам'ятник Ю. М. Коцюбинському. Чернігів, 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

робітників і кустарів. На заклик губкому партії комуністи й безпартійні робітники виїжджали на села, щоб допомогти селянам виконати продподаток. З Чернігова в 1921 році на цю роботу було мобілізовано 205 комуністів і 176 членів профспілок.

Для боротьби з бандитизмом створювалися частини особливого призначення (ЧОП), до яких у повному складі входили партійна і комсомольська організації. До ЧОП вступали і безпартійні. Коли не було загрози, чопівці працювали на своїх робочих місцях, а в разі потреби бралися до зброї і вирушали в похід. Комуністи й комсомольці тижнями перебували на казарменому становищі. За участю чернігівських чопівців було розгромлено кілька банд, які орудували на території губернії.

Вживалося невідкладних заходів щодо ліквідації епідемій. Під лікарні переобладнали приміщення ряду установ, що дозволило збільшити кількість ліжок для хворих. Жителям робили щеплення. Щоб очистити вулиці й двори від бруду, запровадили трудову повинність.

1921 року в Чернігові, як і по всій країні, почала здійснюватися нова економічна політика. За рішенням губраднаргоспу було визначено, які діючі й які недіючі підприємства залишались у підпорядкуванні держави, а що здавалося в оренду. Великі підприємства, що підлягали раднаргоспу, перейшли на госпрозрахунок. На їх відбудову призначалася значна частина грошей, які надходили від орендарів. Усе це сприяло поступовому відродженню промисловості. В другій половині 1921 року стали до ладу чавуноливарний, клінкерний, оцтовий, пивоварний заводи, друкарня. В день 5-х роковин Жовтневої революції на базі чавуноливарного заводу та механічних майстерень клінкерного заводу було засноване нове підприємство, яке випускало й лагодило сільськогосподарський реманент. Заводу присвоїли назву «Жовтневий молот». Працювало на ньому 43 робітники. Це було найбільше підприємство міста. Але труднощі ще давалися взнаки. Не вистачило палива, і наступного року завод зупинився. Тільки у вересні 1924 року він знову запрацював.

Яскравим проявом героїзму робітників у боротьбі з розрухою стали комуністичні суботники й недільники. Так, 3 квітня 1921 року в недільнику взяло участь п'ятсот комуністів, комсомольців і безпартійних. На залізниці вони розвантажували вагони. Робітниці кравецької майстерні шили того дня білизну для хворих на тиф. Надалі недільники відбувалися майже кожного тижня. Безплатна праця на користь суспільства ставала моральним правилом трудящих. Того ж 1921 року на підприємствах створюються ударні групи. На клінкерному заводі першими ударниками були робітники А. Ковтун, В. Кудряшов, А. Сушковський. За рішенням загальних зборів колективу заводу імена передовиків занесли на Червону дошку[1].

1925 року державна промисловість міста була в основному відбудована. Продукцію випускали 11 підприємств, у т. ч. заводи «Жовтневий молот», клінкерний, два цегельні, два лісопильні та інші. У 1921—1925 рр. замість вузькоколійки Чернігів—Крути спорудили нову залізницю Чернігів—Ніжин з мостом через Десну. Залізнична станція Чернігів стала до ладу 22 листопада 1925 р. Працювала річкова пристань. Поступово зростала чисельність робітників. На кінець відбудовного періоду більшість кустарів об'єдналася в кооперативні артілі металістів, шевців, швейників.

Одночасно відбудовувалося й комунальне господарство. Працювали електростанція, водогін. У 1925 році електроосвітленням користувалося понад 3,8 тис. абонентів, а водогоном — 3,2 тис. Крім міської електростанції, виробляла додатково енергію ще одна невелика станція, збудована на лісопильному заводі. Довжина міської водогінної мережі становила 26,6 кілометра[2]. З допомогою державного кредиту здійснювалося житлове будівництво. Наприкінці відбудовного періоду в місті налічувалося 40 житлових кооперативів[3]. Міськрада у 1925 році затвердила план

---

[1] Газ. «Известия», 17 травня 1921 р.

[2] Черниговский округ в границах на 1 июля 1925 года. Краткие статистические сведения. Чернигов, 1925, стор. 71.

[3] Газ. «Красное знамя», 16 січня, 4 лютого 1926 р.

забудови Чернігова. Передбачалося зберегти існуючу систему вулиць, розширити площу забудови, маючи на увазі околиці.

Коли країну спіткало страшне лихо — голод через недорід, чернігівці щиро відгукнулися на заклик В. І. Леніна подати руку допомоги голодуючим Поволжя. Вже на початку 1922 року до Саратовської губернії вирушив поїзд з продовольством і медикаментами, зібраними чернігівцями. Для допомоги збирали й гроші. Так, будівельники внесли 4 млн. карбованців, робітники клінкерного заводу — 700 тисяч[1]. На свої кошти населення утримувало два дитячі будинки на 150 дітей, прибулих з голодуючих губерній Поволжя. Восени 1922 року проходив місячник допомоги потерпілим, під час якого були відремонтовані приміщення дитбудинку для нової групи дітей з берегів Волги, зібрано для них одяг, заготовлено продукти харчування. Спільна боротьба з страшним лихом ще більше згуртувала трудящих Чернігова й Поволжя.

Чернігівці дружно відгукнулися також на заклик партії «Все для Донбасу!». Відроджувати Всесоюзну кочегарку їхали робітники, туди надходили ліс і продовольство. Лише у вересні й жовтні 1921 року було відправлено 398 вагонів хліба, 1934 вагони картоплі, 182 вагони фуражу. У 1922—1923 рр. регулярно проводилися «тижні» й «місячники» допомоги Донбасу.

Трудящі Чернігова активно підтримали об'єднавчий рух радянських республік за утворення СРСР. На перевиборних зборах до Рад, що відбулися в жовтні—листопаді 1922 року, трудящі схвалили ленінську ідею про об'єднання на принципах добровільності й рівноправності радянських республік у єдину союзну державу. Чернігівці вітали історичне рішення І з'їзду Рад СРСР. Загальноміські збори комуністів і безпартійних робітників у постанові відзначили, що «об'єднання в одному союзі робітників і селян різних Радянських республік прискорить будівництво соціалізму і дозволяє у більших розмірах організувати відсіч світовій контрреволюції»[2].

У травні 1923 року по всій країні прокотилась хвиля масових протестів проти вбивства у Лозанні радянського дипломата В. В. Воровського та проти ноти лорда Керзона. 14 травня тисячі трудящих вийшли на демонстрацію, гнівно таврувочи імперіалістичних провокаторів війни. Робітники, ремісники вступали до оборонних товариств «Авіації і повітроплавання України і Криму», «Доброхім». 12 липня 1925 року відбувся День авіації, під час якого населення внесло 40 тисяч карбованців на придбання бойового літака для Червоної Армії.

Будуючи нове життя, трудящі Чернігова жили інтересами всього трудящого людства. У 1923 році в Чернігові налічувалось близько трьох тисяч членів МОДРу. Чернігівці шефствували над політв'язнями бранденбурзької тюрми в Німеччині. У листі до політв'язнів члени МОДРу писали: «Ми стежимо, товариші, за вашою героїчною боротьбою і разом з вами переживаємо ваші тимчасові невдачі... Робітничий клас Німеччини, всупереч політиці угодовців, йде пліч-о-пліч з російським пролетаріатом... Хай живе Німецька комуністична партія, яка виконує заповіти Леніна!»[3].

Свої успіхи у відбудові народного господарства, свої плани на майбутнє трудящі пов'язували з ім'ям В. І. Леніна. Коли Ілліч був хворий, трудящі Чернігова в численних резолюціях і листах висловлювали глибокий смуток і водночас упевненість у видужанні вождя. Трагічна звістка про смерть В. І. Леніна глибоко вразила усіх. 23 січня на площі Диктатури пролетаріату відбувся загальноміський траурний мітинг. Траурні мітинги й збори проходили на підприємствах і в установах. Повсюди трудящі заявляли про свою непохитну рішучість іти й далі під керівництвом Комуністичної партії ленінським шляхом. Робітники й службовці заводу «Жовтневий молот» у телеграмі на ім'я Центрального Комітету РКП(б) заявили, що вони віддадуть усі

---

[1] Газ. «Красное знамя», 16 березня 1922 р.
[2] Там же, 22 липня 1923 р.
[3] Там же, 28 серпня 1923 р.

сили й здібності, щоб виконати заповіти В. І. Леніна, побудувати соціалізм в СРСР. Комуністи й безпартійні співробітники губземвідділу в листі писали: «Ілліч помер, але його заповіти залишились у наших серцях. Схиляємось перед труною з упевненістю, що почату справу соціалізму Комуністична партія доведе до кінця»[1]. Кращі представники робітничого класу вступали до лав ленінської партії. Збори робітників міської друкарні 2 лютого 1924 року прийняли постанову, в якій говорилося: «Ми, робітники друкарського верстата, обіцяємо ще тісніше згуртуватися залізним кільцем навколо авангарду — Комуністичної партії. Тому ми індивідуально подаємо заяви про вступ у члени Компартії»[2]. За час ленінського призову лави партії поповнили 148 чоловік. Передова молодь вступала до комсомолу.

Міська партійна організація була тією силою, що згуртовувала й мобілізовувала трудящих на здійснення складних завдань відбудовного періоду. Велику пропагандистську і агітаційну роботу серед населення провадив партійний клуб ім. К. Лібкнехта. Тут відбувалися мітинги, лекції, доповіді, політдиспути. Свій ідейно-політичний рівень комуністи підвищували в політшколах і гуртках.

У квітні 1923 року Чернігівський повіт і волость були ліквідовані, натомість утворилися Чернігівський округ і район. У 1923—1925 рр. Чернігів був центром губернії, округу і району. У серпні 1925 року в зв'язку з ліквідацією Чернігівської губернії припинили діяльність усі губернські установи, розташовані в місті. Наприкінці відбудовного періоду тут проживало 32,6 тис. населення.

В умовах непу зростала державна й кооперативна роздрібна торгівля. 1925 року було 1026 торговельних підприємств, з них 882 приватні. Однак майже дві третини товарообігу припадало на державну й кооперативну торгівлю і трохи більше третини — на приватну[3].

Трудящі користувалися безплатною медичною допомогою. У 1925 році налічувалось 15 медичних закладів, у т. ч. лікарня, поліклініка, пологовий будинок, жіноча консультація, дитячий туберкульозний санаторій та інші. У них працювало 64 лікарі та 112 середніх медичних працівників[4]. 1923 року відкрився Інститут фізичних методів лікування імені Воровського. Починали розвиватись фізкультура й спорт. У серпні 1922 року відбулись перші міські спортивні змагання з легкої атлетики, баскетбола й футбола. Команда ДСТ «Спартак», заснованого в 1922 році, брала участь у всеукраїнських змаганнях з баскетбола і здобула першість.

З перших років Радянської влади створилися великі можливості для залучення трудящих мас до культури. У 1923 році почало діяти товариство «Геть неписьменність». У роботі товариства брали активну участь комуністи, комсомольці. Ліквідувавши свою неписьменність, комуністи, комсомольці згодом ставали культармійцями. Вони організовували і керували новими школами. У 1924 році в місті було 10 пунктів лікнепу і 26 шкіл для малописьменних, де оволодівали грамотою 776 чоловік[5]. Ліквідація неписьменності тривала і в 1925 році.

Утверджувалася єдина трудова школа. У 1925 році було 12 семирічних і 14 початкових шкіл, в них навчалось 5 тис. учнів, працювало 550 вчителів[6]. 1922 року при юнацькому спортивному клубі створюється перший піонерський загін. У наступні роки піонерські загони існували в кожній школі.

Середні навчальні заклади (індустріально-агрономічний, кооперативний, землевпорядний технікуми) готували кадри для потреб народного господарства. 1920 року педагогічний інститут реорганізовано в Інститут народної освіти. У 1923—1924 навчальному році тут здобували освіту 173 студенти. При вузі працював робітфак. У інституті викладав математику П. С. Александров, нині академік АН СРСР.

---

[1] В. І. Ленін і український народ, стор. 841.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-651, оп. 1а, спр. 29, арк. 27.
[3] Там же, ф. Р-90, оп. 1, спр. 32, арк. 18, 19.
[4] Черниговский округ в границах на 1 июля 1925 г., стор. 71.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-293, оп. 1, спр. 871, арк. 55, спр. 6794, арк. 1, 2.
[6] Черниговский округ в границах на 1 июля 1925 г., стор. 28.

Значну роботу серед населення вели культурно-освітні заклади. У 1925 році працювало 15 робітничих клубів, серед них клуб металістів ім. М. М. Коцюбинського. На кожному підприємстві були ленінські кутки. Населення обслуговували бібліотеки: міська імені В. Г. Короленка, дві районні та дитяча, книжковий фонд яких у 1924 році становив 36,1 тис. томів. Працювало два кінотеатри. У травні 1925 року вперше зазвучало радіо. Спочатку в місті діяло 5 музеїв: історичний, Архівної комісії, антирелігійний, етнографічний та художній. 1925 року всі вони об'єдналися в один заклад — історичний музей.

Чернігів був одним з центрів становлення української радянської літератури. Майстри художнього слова об'єднувалися у філії Спілки селянських письменників «Плуг». Їх твори випускало видавництво «Деснянські хвилі». Саме в той час опублікував свої перші вірші О. О. Соколовський — згодом член Спілки письменників СРСР, автор ряду історичних романів. Великий інтерес до літератури виявляла молодь. При багатьох клубах працювали літературні гуртки. Члени літгуртка комсомольського клубу видавали щотижневу літературну стінну газету, яка користувалася успіхом[1]. В квітні 1923 року громадськість міста відзначила 10-річчя з дня смерті М. М. Коцюбинського. У клубах відбулися літературні вечори, а в історичному музеї відкрилася постійно діюча виставка, присвячена творчості видатного українського письменника.

У 20-х роках у Чернігові працювали український драматичний ім. Т. Г. Шевченка і російський драматичний театри. Помітний слід у музичному житті міста залишив талановитий піаніст професор Є. В. Богословський (1874—1941 рр.). Він був одним з організаторів концертів, музичних вечорів для трудящих. Великий інтерес любителів музики викликали концерти республіканської хорової капели «Думка», які часто відбувалися в Чернігові. Майстри образотворчого мистецтва об'єднувалися у філії Асоціації художників Червоної України. Спираючись на традиції реалістичного мистецтва, ряд художників прагнув у своїх творах відображати радянську дійсність, брав активну участь у культосвітніх заходах, що їх провадила губполітосвіта.

Виявом безмежної любові і відданості трудящих Радянській владі стало відкриття в 1921 році пам'ятника В. І. Леніну. Погруддя з сірого цементу на 8-метровому постаменті було виконане чернігівським скульптором Г. П. Неродою[2]. У середині 1924 року на площі Диктатури пролетаріату було відкрито новий пам'ятник Іллічу. На багатотисячному мітингу, що відбувся з цієї нагоди, трудящі висловили непохитну вірність ленінським заповітам.

Докорінні зміни сталися у місті в роки соціалістичної реконструкції народного господарства й побудови соціалізму в СРСР.

В роки першої п'ятирічки у Чернігові споруджувалися нові й реконструювалися старі підприємства. Стали до ладу фабрики: музичних інструментів, первинної обробки вовни, меблева; хлібозавод, електростанція. На заводі «Жовтневий молот» були відкриті нові цехи: моторемонтний, механоскладальний. У 1929 році завершилося будівництво залізниць Чернігів — Гомель, Чернігів—Овруч. Залізничний вузол став одним із найбільших на півночі республіки. Значно реконструйовано річковий порт. З 1932 року почали працювати судноремонтні майстерні на Десні.

Успіхи соціалістичного будівництва були невід'ємні від високої трудової активності робітників, усіх трудящих. З початку першої п'ятирічки на підприємствах міста масово розвивалося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. Перші ударні бригади виникли на заводі «Жовтневий молот». Приклад передовиків наслідували повсюди. Змагаючись між собою, робітники заводу «Жовтневий молот» і Конотопського паровозоремонтного заводу, Прилуцької і Чернігівської взуттєвих фабрик добивалися високих результатів у праці. Невід'ємною частиною соцзмагання була боротьба за режим економії на виробництві.

[1] Газ. «Красное знамя», 13 квітня 1923 р.
[2] Історія українського мистецтва, т. 5, стор. 40.

Домагаючись зниження собівартості продукції, вишукуючи резерви, займаючись раціоналізацією, трудящі активно сприяли нагромадженню додаткових коштів для соціалістичної індустріалізації країни.

Завдяки соцзмаганню і ударництву промисловість Чернігова план першої п'ятирічки виконали за 4 роки. У 1932 році у місті було 32 державні і кооперативні підприємства, на яких працювало 2230 робітників[1]. Переважну більшість становили підприємства легкої і харчової промисловості. У зв'язку з розвитком промисловості у 1930 році було ліквідоване безробіття.

Дальшого розвитку набула промисловість у роки другої п'ятирічки. У цей час в Чернігові було закінчено будівництво фабрик: котонінової, швейної, макаронної, кондитерської. Інші підприємства оснащувалися новою технікою. Було реконструйовано залізничний вузол і річковий порт. Помітну роль у житті міста почав відігравати авіаційний і автомобільний транспорт. 1932 року було відкрито аеропорт, а з 1935 року розпочався рух пасажирських автобусів.

Наприкінці 1935 року великого поширення набув стахановський рух. Новатори виробництва ламали застарілі технічні норми виробітку і значно підвищували продуктивність праці. Першими звання стахановців самовідданою працею завоювали робітники фабрики музичних інструментів — Н. Посудевська, З. Пархоменко, І. Вовк, П. Дяконенко та інші. Партійні організації приділяли велику увагу розвитку стахановського руху, пропагували передові методи праці, сприяли тому, щоб вони стали надбанням усіх трудящих. У квітні 1937 року на підприємствах майже третина робітників була стахановцями. За роки другої п'ятирічки валова продукція промисловості зросла у два рази. У 1937 році налічувалося 49 державних і кооперативних підприємств, на яких працювало 4730 робітників.

Нові перспективи відкрила перед Черніговом третя п'ятирічка. Було заплановано спорудити ряд підприємств, реконструювати діючі на основі нової техніки. Натхнені історичними рішеннями XVIII з'їзду більшовицької партії, трудящі ще ширше розгортали соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. На підприємствах поширювався рух багатоверстатників. Оволодівши досконалими методами праці, високі зразки показували робітники фабрики музичних інструментів Л. Чириченко, М. Дудко, М. Коляда. На залізничному вузлі трудящі розгортали змагання за зменшення простоїв вагонів, прискорення руху і збільшення ваги поїздів, економію палива. У 1939 році колектив річкового порту вийшов переможцем у змаганні річковиків Дніпровського басейну. Трудове піднесення серед працівників промисловості і транспорту, очолюване міською партійною організацією, сприяло тому, що підприємства із року в рік перевиконували виробничі плани.

За роки довоєнних п'ятирічок Чернігів перетворився у значний промисловий центр. У 1940 році обсяг промислового виробництва у порівнянні з 1913 роком зріс у 58 разів. Повністю було ліквідовано приватний сектор. Вся промисловість стала державною або кооперативною. Напередодні війни у місті налічувалося понад 10 тис. робітників.

Трудящі Чернігова брали активну участь у громадсько-політичному житті країни. Коли на селі розгорнулася масова колективізація, робітники промислових підприємств допомагали селянам у створенні колгоспів, їх організаційно-господарському зміцненні. 30 робітників стали двадцятип'ятитисячниками. У 1933 році на постійну роботу на село було послано 2800 комуністів і 2900 комсомольців.

Високу політичну свідомість трудящі міста продемонстрували під час виборів до Верховної Ради СРСР (грудень 1937 р.), Верховної Ради УРСР (червень 1938 р.) і місцевих Рад депутатів трудящих (грудень 1939 р.). Виборці одностайно віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. 24 грудня 1939 року до міської Ради депутатів трудящих першого скликання було обрано 191 депутата з числа робітників і інтелігенції.

---

[1] Чернігівська область. Статистичний довідник, стор. 36, 75.

В умовах наростання воєнної небезпеки для Радянської країни з боку фашистської Німеччини партійна організація посилювала оборонно-масову роботу. Однією з масових організацій у місті був ТСОАВІАХІМ. У його лавах в 1940 році нараховувалось понад 11 тисяч чоловік. Дорослі, молодь здавали норми на значки «ГПО», «ГСО», «Ворошиловського стрільця».

В роки соціалістичного будівництва відбулися зміни у адміністративно-територіальному поділі. Після ліквідації Чернігівського округу місто у вересні 1930 року— жовтні 1932 року було центром Чернігівського району. З 15 жовтня 1932 року Чернігів став центром області і району. У 1939 році у ньому проживало 67,3 тис. чоловік, або на 32 тис. більше, ніж 1926 року[1].

Проводилися значні роботи щодо благоустрою. В роки другої п'ятирічки було затверджено проект реконструкції центральної частини міста. Згідно з цим проектом ряд вулиць розширили. На площі Куйбишева збудували кінотеатр імені Щорса, універмаг, готель «Десна». Саму площу звільнили від магазинів і забрукували червоним і жовтим клінкером. Клінкером замощували і ряд інших вулиць. У 1931 році бюджет міста становив 2144 тис. крб., а 1939 року — 17 152 тис. крб. 87 проц. бюджетних асигнувань припадало на охорону здоров'я, народну освіту та комунальне господарство.

У роки третьої п'ятирічки було споруджено медичне містечко — комплекс лікувальних установ. Крім того, населення за місцем роботи і проживання обслуговували 6 поліклінік, дитяча поліклініка, жіноча консультація, 13 медпунктів. 26 дитячих ясел та садків відвідувало 1040 дітей[2]. Відомим у республіці науково-дослідним і лікувальним закладом став бактеріологічний інститут, який виріс з невеличкої лабораторії. Інститут забезпечував медичні заклади республіки лікувальними препаратами.

У обласному центрі у 14 середніх і 6 неповних середніх школах працювало 463 учителі і навчалося 10 129 дітей. Фахівців з середньою спеціальною освітою готували технікуми: медичний, зоотехнічний і механізації сільського господарства. Працював педагогічний інститут. У 1930—1932 рр. у Чернігові розташовувався науково-дослідний інститут луб'яних культур, згодом переведений до м. Глухова.

Мережа культосвітніх закладів налічувала 6 клубів, 100 бібліотек з книжковим фондом близько 326 тисяч книг, 3 кінотеатри, 20 стаціонарних кіноустановок. Чернігівський обласний історичний музей був одним з найбільших на Україні. В його експозиції та фондах налічувалось понад сто тисяч експонатів. У 1934 році за постановою ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР відкрився літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. Перед будинком музею у 1939 році було встановлено бюст письменника.

Місто збагатилося багатьма пам'ятниками. 1928 року у колишньому Катерининському сквері встановлено погруддя видатного радянського полководця М. В. Фрунзе, 1930 року — пам'ятник на могилі М. М. Коцюбинського, 1939 року — пам'ятник поету-байкарю Л. Глібову. За постановою Раднаркому УРСР від 19 травня 1926 року під охорону держави було взято визначні історико-архітектурні пам'ятники Чернігова.

У 30-х роках у Чернігові плідно працювало літературне об'єднання при редакції газети «Більшовик», яке очолював письменник О. Г. Десняк. Заслуженою любов'ю у глядачів користувалися вистави обласного українського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. Театр одним із перших на Україні поставив п'єсу О. Є. Корнійчука «Загибель ескадри». 1937 року була утворена філармонія.

Напередодні війни міська партійна організація нараховувала 2548 членів і кандидатів у члени партії. Під її керівництвом трудящі обласного центру вносили гідний вклад у всенародну боротьбу за побудову соціалістичного суспільства.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 859, арк. 26.
[2] Чернігів — новий, соціалістичний. Чернігів, 1939, стор. 23.

22 червня 1941 року на Радянську країну по-розбійницькому напала фашистська Німеччина. Вже 23 червня ворожі літаки бомбардували залізничний вузол[1]. З першого дня війни чернігівці виявили непохитну волю до перемоги, безмежну відданість Комуністичній партії і Радянській владі. На підприємствах і в установах відбулися масові мітинги, на яких трудящі гнівно таврували німецько-фашистських загарбників. Робітники й службовці заводу «Жовтневий молот» одностайно прийняли резолюцію, в якій, зокрема, було сказано: «Докладемо усіх зусиль, щоб перетворити наш завод на фортецю оборони. Ми хоч зараз готові зі зброєю в руках стати на захист нашої Вітчизни»[2]. Учасники загальноміського мітингу, який відбувся 30 червня, від імені всіх трудящих запевнили Комуністичну партію і Радянський уряд, що вони віддадуть усі свої сили, а коли потрібно й життя в ім'я перемоги.

Організовано пройшла в місті мобілізація до Червоної Армії і Військово-Морського флоту. Виявилося багато добровольців. 1 липня газета «Більшовик» повідомляла: «Десятки і сотні заяв щодня надходять до військового комісаріату. Всі вони сповнені ненависті до ворога, нестримним бажанням йти в діючу армію». Тих, хто пішов на фронт, на підприємствах заміняли їх дружини, сестри, підлітки.

Під керівництвом парторганізації у місті також здійснювалися інші військово-мобілізаційні заходи. За прикладом трудящих Москви й Ленінграда формувалось народне ополчення. 10 липня в його лавах налічувалося 2059 чоловік. Одночасно створили винищувальний загін у складі 446 бійців. Він охороняв мости через Десну, промислові підприємства тощо. Тисячі чернігівців споруджували оборонні укріплення, польові аеродроми. Населення, промислове обладнання та інші цінності евакуювалися на Схід.

Партійна організація готувалась до підпільної роботи й партизанської боротьби. Обком і міськком партії добирав з цією метою найбільш надійних товаришів. 186 комуністів і безпартійних робітників та службовців — добровольців пішли до районів області для організації партизанських загонів.

З наближенням фронту Чернігів зазнавав великих бомбардувань ворожої авіації. 23—25 серпня фашистські літаки скинули на місто тисячі фугасних і запалювальних бомб, після чого центральна частина Чернігова була перетворена на руїни й згарища.

Район Чернігова захищав 15-й стрілецький корпус у складі 45-ї, 62-ї і 135-ї стрілецьких дивізій[3]. Тут же діяли частини 9-го механізованого і 1-го повітряно-десантного корпусів, а також 1-а артилерійська протитанкова бригада полковника К. С. Москаленка, нині Маршала Радянського Союзу[4]. 1 вересня бої розгорнулися на ближніх підступах до Чернігова. 2 вересня ворог переважаючими силами відтіснив правий фланг 62-ї стрілецької дивізії, форсував Десну і захопив плацдарм у районі с. Виблі, що створило безпосередню загрозу місту. Підтягнувши сюди ще чотири дивізії, гітлерівці розширили плацдарм[5]. За наказом командуючого 5-ю армією генерал-

Пам'ятний камінь-обеліск на місці зруйнованого фашистами будинку міськкому партії. Звідси у серпні 1941 року 186 робітників і службовців вийшли в ліси області для організації партизанської боротьби з фашистськими загарбниками. Чернігів. Фото 1971 року.

---

[1] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, стор. 8, 9.

[2] Газ. «Більшовик», 23 червня 1941 р.

[3] В період боїв за Чернігів 15-м стрілецьким корпусом командували спочатку полковник І. І. Федюнинський, а потім — полковник М. І. Бланк.

[4] К. С. Москаленко. На Юго-Западном направлении, стор. 67—69.

[5] Киевский Краснознаменный, стор. 257.

О. Білевич—керівник комсомольсько - молодіжної підпільної групи. Чернігів. Фото 1940 р.

майора М. І. Потапова частини 15-го стрілецького корпусу перейшли в атаку. Під час бою героїчною смертю загинув командир корпусу полковник М. І. Бланк. Але відбити плацдарм у ворога частинам 15-го стрілецького корпусу не вдалося. 8 вересня 45-а і 62-а дивізії вели запеклі бої вже на вулицях міста.

Захопивши 9 вересня Чернігів, фашистські загарбники запровадили режим кривавого терору. В урочищі Криволівщина вони розстріляли і закопали в протитанкових ровах живими близько 20 тисяч військовополонених і жителів. У Подусівському лісі гітлерівці знищили близько 15 тисяч чоловік. Тисячі людей кати розстріляли в урочищах Яловщина, Маліїв Рів, Березовий Ріг та ін. У січні 1942 року гестапівці знищили всіх хворих, що перебували в психіатричній лікарні[1]. Всього за час окупації гітлерівці розстріляли, закатували й закопали живими понад 52 тисячі чоловік. 7 тисяч юнаків та дівчат вони вивезли до Німеччини у фашистське рабство. Населення було приречене на голод і хвороби. Творити злочини фашистам допомагали їх прихвосні — українські буржуазні націоналісти.

Проте ні масові страти, ні тортури не залякали радянських людей. У неймовірно важких умовах патріоти вели боротьбу з ворогом. З першого дня тимчасової фашистської окупації у місті діяли підпільні групи. Підпільники на чолі з комуністом інженером О. Д. Михайленком розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро, антифашистські листівки, вивели з ладу міську телефонну станцію. Під керівництвом комуніста Г. О. Іщенка регулярно влаштовувалися диверсії на електростанції. На залізничному вузлі діяла підпільна група Г. А. Маркіна. Вона підривала паровози й вагони. Одного разу з станції Чернігів було відправлено поїзд з полоненими червоноармійцями. У дорозі біля станції Нерафа машиніст-підпільник Вікторов убив гітлерівця, що вартував у паровозі, і зупинив біля лісу ешелон. До нього кинулись завчасно попереджені про це партизани й перебили німецьку охорону. Червоноармійці були визволені. Тут же вони приєдналися до партизанів.

У січні 1942 року почали працювати ще дві антифашистські групи. Їх очолювали вчитель Ф. М. Бєляєв та інженер-будівельник І. Л. Осипенко. З метою конспірації групи не об'єднувалися, хоч свої дії відповідно координували. Патріоти мали зв'язок з антифашистськими групами кількох сіл Куликівського району. Підпільники також вели серед населення агітацію, влаштовували диверсії, передавали через розвідувально-диверсійну групу майора К. С. Гнідаша, що діяла у районі Чернігова, цінні дані про систему ворожої оборони.

Коли влітку 1942 року виникла загроза арешту, частина підпільників вступила до партизанського загону, а решта, очолювана комуністом О. Є. Садовим, продовжувала діяти в тилу ворога. За завданням підпільного обкому партії і обласного штабу партизанського руху О. Михайленко та М. Панфілов обладнали в підземеллі будинку В. О. Кирюші по вул. Будьонного радіостанцію, яка підтримувала зв'язок з Москвою. Радіостанція працювала безперебійно і припинила роботу, коли Чернігів визволила Червона Армія.

Сміливо діяли комсомольсько-молодіжна група, очолювана Оленою Білевич, та підпільна група М. С. Шарого, що складалася з робітників заводу «Жовтневий молот». Комсомольці розклеювали антифашистські листівки, переховували поранених червоноармійців, допомагали їм приєднатися до лав народних месників. Сама Білевич була зв'язковою партизанського загону, виконувала складні розвідувальні завдання.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 93, арк. 1—45.

Ще більше посилили роботу підпільні групи в 1943 році. Вони регулярно інформували жителів міста про наступальні бої Червоної Армії, закликали населення саботувати розпорядження гітлерівських окупантів, поповнювали партизанські загони людьми, надсилали туди зброю. Розшуком зброї в місцях боїв під час оборони Чернігова у вересні 1941 року займалися комуністи В. І. Сочава, Н. Н. Щеглов та інші товариші. Лікар-підпільник І. Г. Будаш організував втечу 139 полонених червоноармійців на автомашинах, які належали польовій жандармерії. Всі врятовані радянські воїни невдовзі стали народними месниками[1].

Підпільні групи в Чернігові активно діяли аж до дня визволення міста від німецько-фашистських загарбників. Не всім патріотам пощастило дожити до цього радісного дня. Виконуючи бойові завдання, загинули комуністи Г. Н. Хоменко, М. Л. Галанов, комсомолки О. Білевич, О. Донець та М. Ховрич, безпартійні В. М. Ховрич, А. Д. Берегеля, Ф. К. Шкаруба та багато інших вірних синів і дочок народу.

Восени 1943 року, відступаючи під ударами Червоної Армії, німецько-фашистські війська сподівалися затриматись на рубежах Десни та Дніпра. Зокрема, у районі Чернігова гітлерівське командування зосередило великі військові сили.

В боях за визволення Чернігова брали участь війська 13-ї (командуючий — генерал-лейтенант М. П. Пухов) і 61-ї (командуючий — генерал-лейтенант П. О. Бєлов) армій Центрального фронту. Незважаючи на опір противника, 181-а Сталінградська і 148-а стрілецькі дивізії в ніч з 18 на 19 вересня форсували Десну у районі Чернігова й захопили плацдарми на її правому березі. Особливо високе уміння й хоробрість виявили воїни 292-го стрілецького полку 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії, яким командував 24-річний майор комуніст О. І. Серьожников. Під шквальним вогнем ворога полк подолав водну перепону і вийшов на протилежний берег. Один з батальйонів цього полку, зайнявши с. Гущин, 19 вересня відбив 17 контратак гітлерівців. Того ж дня, здійснюючи глибокий обхід із заходу, форсувала Десну за вісім кілометрів на південь від Чернігова 211-а стрілецька дивізія (командир — генерал-майор В. Л. Махлиновський). Після цього, відбиваючи ворожі контратаки, полки дивізії перерізали залізницю Чернігів—Овруч і вийшли на північний захід від міста[2]. У ніч на 19 вересня недалеко від с. Количівки переправився через Десну 874-й винищувальний протитанковий артилерійський полк (командир — підполковник О. П. Федоров). Ранком 20 вересня на правому березі Десни вступила у бій 129-а танкова бригада (командир — полковник П. П. Петрушин). В ніч на 21 вересня радянські війська навальним ударом з півдня, заходу й сходу почали штурм Чернігова. Першими на південну околицю міста увірвалися підрозділи 271-го і 292-го стрілецьких полків 181-ї Сталінградської стрілецької дивізії (командир — генерал-майор О. В. Сараєв). Відвойовуючи вулицю за вулицею, вони просувались до центру міста, а назустріч їм зі сходу наступали бійці 148-ї стрілецької дивізії. Операції піхотинців підтримували танкісти. О 6-й годині ранку 21 вересня Чернігів був повністю очищений від німецько-фашистських загарбників. Заступник командира 496-го стрілецького полку по політчастині 148-ї стрілецької дивізії майор К. І. Каранда, єфрейтор В. Г. Дягільов і солдат

Воїни 129-ї танкової бригади, які першими з боями увірвалися до центру Чернігова. Вересень 1943 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 45, арк. 3; оп. 3, спр. 1, арк. 7.
[2] Архів МО СРСР, ф. 13а, оп. 6079, спр. 204, арк. 383; ф. 211, оп. 67359, спр. 2, арк. 2, 3.

Бердимурад Давлетджанов — Герой Радянського Союзу, що відзначився у боях за визволення Чернігова. 1972 р.

М. Я. Барц у центрі міста над будинком облвиконкому підняли червоний прапор. А вдень столиця Радянської Батьківщини Москва салютувала доблесним воїнам-визволителям стародавнього міста двадцятьма артилерійськими залпами з 124-х гармат.

В боях за Чернігів радянські воїни виявили масовий героїзм. Багато з них були відзначені урядовими нагородами, а найхоробрішим присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Прицільним вогнем героїчно прокладали шлях піхоті артилеристи під командуванням росіянина старшого сержанта В. Д. Єрикова. Під час бою він був тяжко поранений, але не залишив бойового поста. Одним із перших увірвався до центру міста 292-й стрілецький полк 181-ї стрілецької дивізії, яким командував майор О. І. Серьожников. В. Д. Єриков і О. І. Серьожников відзначились згодом під час форсування радянськими військами Дніпра. Їм посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Мужні воїни поховані в Чернігові на площі В. В. Куйбишева. Під час форсування Десни відзначився туркмен сержант Бердимурад Давлетджанов. За мужність і героїзм, виявлені в бою, славному синові туркменського народу Давлетджанову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Зараз він живе і працює у м. Мари Туркменської РСР. Високе звання Героя Радянського Союзу за мужність, виявлену під час форсування Десни й визволення Чернігова, посмертно присвоєно сину башкирського народу, командиру мінометної обслуги сержанту П. Міннінгулову.

Наказом Верховного Головнокомандуючого 76-й, 77-й гвардійським, 148-й, 211-й стрілецьким дивізіям, 16-й гвардійській кавалерійській дивізії, 2-й гвардійській штурмовій авіадивізії, 129 танковій бригаді, 1287-му зенітному артилерійському, 874-му винищувальному протитанковому артилерійському і 476-му мінометному полкам, що відзначилися в боях за місто, було присвоєно найменування «Чернігівських». 181-у ордена Леніна Сталінградську дивізію нагородили орденом Червоного Прапора.

Партизани, населення радісно вітали воїнів уславлених в боях з'єднань Червоної Армії. Після розформування 22 вересня партизанських з'єднань ім. М. М. Попудренка, «За Батьківщину» та інших тисячі народних месників стали воїнами 13-ї і 61-ї армій, що повели наступ далі, на захід.

За час окупації Чернігів зазнав величезних спустошень. Фашистські загарбники спалили і зруйнували 1740 будинків, 70 процентів житлового фонду, вивели з ладу промислові підприємства, висадили в повітря вокзал, перетворили на руїни 14 шкіл, педагогічний інститут, медичне училище, драматичний театр, історичний музей, кінотеатри, обласну бібліотеку, видатні історично-архітектурні пам'ятники — Борисоглібський собор, П'ятницьку та Катерининську церкви, Колегіум та ін. Центр міста нагадував пустку. Житлові будинки були лише на околицях. Чернігову були завдані матеріальні збитки на суму понад 1 мільярд карбованців[1].

З першого ж дня після визволення міста приступили до роботи міський комітет партії і міськвиконком. У 1943—1959 рр. першим секретарем міськкому партії працював колишній командир партизанського з'єднання імені Попудренка Ф. І. Коротков. Під керівництвом міської партійної організації трудящі одразу взялися відбудовувати промислові підприємства, культурно-побутові заклади, житлові будинки. Велике значення для відродження міста мала постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». У відповідності з цією поста-

[1] Чернігівський міськдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 4, арк. 140.

новою вже 1944 року на відбудову міста було асигновано 315 млн. крб. Роботи здійснював будівельно-монтажний трест. Найактивнішу участь у відбудові брали колективи трудящих підприємств і установ, усе населення. У 1944 році під час суботників і недільників вони відпрацювали 336 тисяч людино-годин[1]. На відбудові міста особливо відзначалися комсомольці, молодь. У 83 комсомольсько-молодіжних бригадах налічувалося до 2 тис. юнаків і дівчат.

Почесні громадяни міста Чернігова (зліва направо): Герой Радянського Союзу О. В. Кірсанов, двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров, Ф. І. Коротков. 1969 р.

Поступово місто відроджувалося. Надісланий з Уралу енергопоїзд забезпечив підприємства й населення електроенергією. Запрацювала тимчасова водогінна станція. У грудні 1943 року частково стали до ладу судноремонтні майстерні. На початку 1944 року запрацювали основні цехи заводу «Жовтневий молот». Наприкінці 1944 року вже випускали продукцію 25 підприємств і 16 артілей промислової кооперації[2].

Відновлювалася мережа медичних, торговельних та культурно-побутових закладів Наприкінці 1944 року в місті працювали лікарня на 250 ліжок, дві поліклініки, 10 медпунктів і амбулаторій. Населення обслуговували 32 магазини і 18 їдалень. Щоб поліпшити громадське харчування, при заводах і фабриках відкривали підсобні господарства. Широкого розвитку набирало індивідуальне городництво.

Наприкінці 1943 року розпочалися заняття в 7 середніх і неповних середніх школах. У 1943—1944 навчальному році в учительському інституті, створеному на базі довоєнного педагогічного, навчалося 435 студентів. Відкрилися медичне училище, залізничне ремісниче училище. Почали працювати клуби, бібліотеки, кінотеатр. Відбудовувалася радіомережа. Повернувшись з евакуації, у тимчасовому приміщенні розпочав сезон обласний музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. Відбувалися концерти в філармонії.

9 травня 1945 року трудящі урочисто відзначили день історичної перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною. В роки Вітчизняної війни чернігівці гідно виконали свій патріотичний обов'язок перед Батьківщиною. Понад 10 тисяч жителів міста героїчно боролися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах і в тилу ворога. За мужність і героїзм, виявлені в боях з фашистами, біля 5 тис. чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні уродженці міста Д. І. Жабинський, Р. Д. Ящук, К. Ф. Шкаруба, Б. М. Ривкін. Чернігівська міська Рада депутатів трудящих присвоїла звання почесного громадянина міста колишньому першому секретарю підпільного обкому партії, командиру Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання двічі Герою Радянського Союзу О. Ф. Федорову, колишньому командиру партизанського з'єднання імені М. М. Попудренка Ф. І. Короткову і колишньому командиру 76-ї Чернігівської гвардійської стрілецької дивізії, яка брала участь у визволенні Чернігова, генерал-майору у відставці Герою Радянського Союзу О. В. Кірсанову.

Трудящі Чернігова свято зберігають пам'ять про земляків, що не повернулися з війни. Завжди людно біля могили Невідомого солдата, де палає вічний вогонь. Іменами відважних воїнів і партизанів О. Білевич, В. Малясова, М. Попудренка, В. Єрикова, О. І. Серьожникова та інших названо вулиці.

Після війни першочерговим завданням партійної організації, усіх трудящих міста була відбудова промисловості й комунального господарства, житлового фонду,

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 616, оп. 1, спр. 1427, арк. 45, 50.
[2] Там же, арк. 42, 43.

Біля могили Невідомого солдата. Чернігів. 9 травня 1971 р.

культурно-побутових закладів. Але на перешкоді цьому стояли великі труднощі. Майже в кожній сім'ї хтось не повернувся з війни. Бракувало достатньої кількості кваліфікованих кадрів, техніки, палива, сировини. Для населення не вистачало житла, продовольства, товарів широкого вжитку. Чернігівці успішно долали труднощі завдяки великій повсякденній допомозі Радянської держави, народів-братів, високій політичній і трудовій активності. У цей складний час з новою силою проявилися великі переваги радянського соціалістичного ладу, ленінської дружби народів СРСР.

Вже у першому році четвертої п'ятирічки Союзний уряд асигнував на капітальне будівництво 9 млн. крб., у т. ч. на житлове — 1297 тис. крб. Усього за роки четвертої п'ятирічки було асигновано 55,9 млн. крб., у т. ч. на житлове будівництво 17,3 млн. крб. За рішенням ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР Чернігів був включений до числа міст, що підлягали першочерговій відбудові. У лютому 1946 року ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР прийняли постанову «Про відбудову міста Чернігова», якою було затверджено генеральний план відродження обласного центру. На початку 1946 року ленінський комсомол взяв участь у відбудові 26 міст країни, зруйнованих фашистами, у т. ч. й Чернігова. Піднімати місто приїхали молоді будівельники з Москви, Свердловська, Пермі, Астрахані. Трудящі Уралу й Сибіру надсилали екскаватори, автомашини та іншу техніку.

Натхнені всенародною допомогою, чернігівці по-стахановському відроджували промисловість. Робітники й службовці фабрики музичних інструментів після основної роботи кожного дня працювали по 4 години на відбудові підприємства. У відроджених в 1946 році цехах було вироблено 6,6 тис. музичних інструментів. Багато місяців підряд працювали на своїх основних робочих місцях, а в позаробочий час брали участь у відбудові підприємств колективи заводу «Жовтневий молот», фабрики первинної обробки вовни, судноремонтних майстерень, залізничного вузла. Відроджувані підприємства випускали продукцію. На заводах, фабриках, залізничному вузлі, в річковому порту дістала широку підтримку ініціатива робітників та службовців Москви й Ленінграда про розгортання соціалістичного змагання за дострокове виконання післявоєнної п'ятирічки. Трудовий героїзм робітників і службовців забезпечив уже в 1946 році виконання промисловістю міста виробничих завдань на 121,8 проц. Зростали темпи розвитку виробництва і в наступні роки. У 1948 році робітники І. С. Пуховий і О. П. Яценко (фабрика музичних інструментів), О. В. Лях (завод «Жовтневий молот»), М. О. Брусін (судноремонтні майстерні) та інші виконали своє п'ятирічне завдання. Наступного року їх приклад наслідували 320 стахановців[1].

У 1949 році на підприємствах Чернігова десятки виробничих бригад включились у змагання за комплексну економію сировини й матеріалів і високу якість продукції. Першою в місті звання колективу відмінної якості удостоїлася передова бригада фабрики первинної обробки вовни, яку очолював А. В. Кравченко. Це звання присвоїли ще 162 бригадам. Найбільше їх працювало на фабриці музичних інструментів, колектив якої з братньою допомогою робітників Ленінградської

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 616, оп. 1, спр. 1830, арк. 22.

фабрики «Красный Октябрь» освоював виробництво піаніно марки «Україна». Завдяки трудовій активності робітників і службовців продуктивність праці на заводах і фабриках міста зросла на 10 процентів, собівартість продукції знизилась на 4,5 проц. Вагомий вклад у поліпшення якісних показників вносили раціоналізатори й винахідники. Запровадження у виробництво 420 пропозицій дало 770 тис. крб. економії[1].

Фабрики й заводи Чернігова були відбудовані, розширені й оснащені новим устаткуванням протягом перших чотирьох років п'ятирічки. У завершальному 1950 році випуск промислової продукції у місті майже на третину перевищив довоєнний рівень[2].

Там, де були самі руїни, будівельники прокладали широку магістраль від Валу до Київської вулиці, реконструювали й розширювали вулицю ім. М. М. Попудренка, створювали Алею Героїв, зводили школи, клуби, житлові будинки. Серед будівельників особливо відзначалася комсомольсько-молодіжна бригада 4-ї будівельної дільниці, очолювана М. Шерстюком. За високі показники в праці вона була відзначена перехідним Червоним прапором ЦК ВЛКСМ. По-стахановському працювала на відбудові найбільшого в місті багатоквартирного будинку по вул. Куйбишева бригада Н. Кулик, що складалася з домогосподарок. Все населення піднімало з руїн рідне місто. Щоб відзначити кращих працівників, міськком партії і міськвиконком запровадили «Книжки патріотів відбудови», які вручались кожному працездатному мешканцеві. В книжці робилися відмітки про кількість годин, відпрацьованих на новобудові. Міськком партії і міськвиконком відзначали Червоними прапорами колективи, які добре працювали на відбудовних роботах. Перехідний Червоний прапор уперше було вручено працівникам обласного управління зв'язку, які вже у березні—травні 1946 року відробили 3848 людино-годин. За ініціативою Чернігівського обкому й міськкому ЛКСМУ у 1946 і 1947 рр. майже кожної неділі комсомольці й молодь міста працювали на розчистці будівельних майданчиків, прокладали комунікації, зводили будинки. Комсомольсько-молодіжні батальйони змагалися між собою.

За роки четвертої п'ятирічки було споруджено і відбудовано 13 адміністративних будинків, 14 шкіл, кінотеатр імені Щорса, готель «Десна» та інші культурно-побутові заклади. 1950 року місто прикрасилось новим залізничним вокзалом, зведеним за проектом архітектора І. Гранаткіна. На кінець п'ятирічки було відбудовано або заново споруджено майже 89 процентів довоєнної житлової площі, забруковано 62 тис. кв. м вулиць і тротуарів[3].

Здійснена в післявоєнні роки грошова реформа, скасування карткової системи на продовольчі товари, неодноразове зниження цін піднесли купівельну спроможність населення. У місті 1950 року працювало 111 магазинів, 2 ресторани, 49 їдалень і чайних.

У 1950 році в Чернігові проживало 60,4 тис. чол. населення. Його обслуговували три лікарні на 540 ліжок, три поліклініки, дитяча консультація, 17 амбулаторій і медпунктів. Працювало 107 лікарів і 324 середні медпрацівники.

Партійна організація і міська Рада депутатів трудящих дбали також про

Залізничний вокзал. 1969 р.

[1] Газ. «Деснянська правда», 27 січня 1951 р.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 616, оп. 1, спр. 1831, арк. 146.

[3] Газ. «Деснянська правда», 22 і 28 квітня, 18 і 19 травня 1951 р.

розвиток освіти й культури. Наприкінці відбудовного періоду всі діти шкільного віку сіли за парти. У 8 середніх і 6 семирічних школах навчалося 8615 учнів. Серед тих, хто вчився в учительському інституті, в медичному училищі і зоотехнічному технікумі, було багато фронтовиків.

Велику масово-політичну й культурно-освітню роботу серед населення провадив міський будинок культури, 8 клубів і 56 бібліотек. Під час війни літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського був евакуйований до м. Уфи. У 1946 році музей повернувся з евакуації до Чернігова. У 1947 році на підприємствах, в установах і навчальних закладах створюються первинні організації Товариства для поширення політичних і наукових знань УРСР.

Поновило свою діяльність обласне літературне об'єднання. Літературні гуртки працювали також при клубах. Молоді прозаїки й поети друкували свої перші твори в обласних і республіканських газетах, журналах. Великою популярністю користувалися вірші колишнього партизана поета С. Шуплика. У Києві була видана його книга «Пісні партизана діда Степана». Ряд цікавих вистав показав глядачам український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. Досягнення музичного мистецтва пропагували обласна філармонія та її творчі колективи.

Нових успіхів у розвитку економіки й культури добилися трудящі Чернігова в наступні роки. Під час п'ятої п'ятирічки відбувалися технічна реконструкція і розширення заводів «Жовтневий молот», судноремонтних майстерень, швейної фабрики та інших підприємств. Почали випускати продукцію нові підприємства: маслозавод, фабрика лозових меблів, цегельно-черепичний завод та інші.

Велике промислове будівництво розгорнулося у наступні роки. Розпочалося спорудження найбільших у Європі комбінату хімічного волокна (1957 р.) і камвольно-суконного комбінату (1961 р.). Ці індустріальні гіганти споруджувала вся країна: обладнання надходило з Москви, Ленінграда, Уралу, Сибіру. За рішенням ЦК ВЛКСМ вони були оголошені всесоюзними комсомольськими будовами. Корпуси промислових велетнів у коротко рекордні строки зводили будівельники з багатьох радянських республік. У липні 1962 року стала до ладу перша черга комбінату хімічного волокна, а в грудні наступного року — перша черга камвольно-суконного комбінату. Чернігів перетворився на один з великих центрів хімічної і текстильної промисловості. У числі нових підприємств були також комбінат великопанельного домобудування (став до ладу 1959 р.), м'ясокомбінат (1960 р.), теплоелектроцентраль на 100 тисяч кіловат (1961 р.) та інші.

Наприкінці 1958 року робітники й службовці активно включилися в рух за комуністичну працю. Першою звання колективу комуністичної праці удостоїлася бригада слюсарів заводу «Жовтневий молот», очолювана комуністом З. М. Піщанським. Наслідуючи приклад знатної російської робітниці В. Гаганової, комуністи фабрики первинної обробки вовни І. Цибульський, А. Клевченко, О. Пастухова та бригадир заводу залізобетонних виробів Н. Минайло перейшли у відстаючі бригади і за короткий час зробили їх передовими. У 1959 році на підприємствах та новобудовах змагалися за звання колективу комуністичної праці 218 бригад, 5670 робітників виборювали звання ударника комуністичної праці.

У роки восьмої п'ятирічки на промислових підприємствах міста відбувалося зростання виробничих потужностей. Було впроваджено 1500 одиниць промислового обладнання, понад 100 потокових і конвейєрних ліній, нову технологію. Завдяки цим заходам комбінат хімічного волокна почав давати 40 проц. вироблюваного на Україні капрону та кордної тканини, що йде на виготовлення автомобільних шин. Розширив асортимент продукції камвольно-суконний комбінат. Тут уперше в нашій республіці освоєно виробництво костюмних і платтяних тканин з широкою кольоровою гамою. Фабрика музичних інструментів ім. П. П. Постишева випускала понад 80 процентів піаніно у республіці.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. «Ювілейному року — ударну працю» — під та-

Монтажники Чернігівського домобудівного комбінату ударники комуністичної праці (зліва направо): В. І. Пашко, Б. П. Іваненко, М. О. Соболь, М. Т. Дідовець, 1971 р.

ким девізом у 1967 році трудилися десятки тисяч робітників і службовців. Комбінату хімічного волокна було присвоєно ім'я 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. У наступні роки піднесенню виробництва сприяло масове соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. У дні ленінської трудової вахти чернігівські хіміки завоювали першість у змаганні однорідних підприємств країни. ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колектив підприємства Ленінською ювілейною грамотою. Понад 10 тис. трудящих були удостоєні ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку сторіччя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Славною сторінкою у літопису Чернігова став комуністичний суботник, що відбувся 11 квітня 1970 р. У ньому брали участь 77 тисяч трудящих міста. Того дня на підприємствах було вироблено продукції на 2300 тис. карбованців.

У процесі змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України виріс численний загін передовиків виробництва. Прядильник комбінату хімічного волокна комуніст Г. С. Цапов зобов'язався за рахунок заощадженої ним сировини випустити протягом п'ятирічки додатково 60 тонн волокна. Його підтримав весь колектив хіміків. Зобов'язання було виконане. На камвольно-суконному комбінаті високих виробничих показників добились прядильниці — депутат обласної Ради депутатів трудящих член КПРС Л. І. Ведель, Л. І. Сивопляс та інші. В локомотивному депо станції Чернігів депутат Верховної Ради СРСР машиніст І. Д. Шох став ініціатором водіння великовагових поїздів.

Наприкінці восьмої п'ятирічки у місті було 48 промислових підприємств. Серед них індустріальні гіганти з десятками тисяч робітників. Наприклад, у 1970 році на камвольно-суконному комбінаті працювало робітників у 1,5 раза більше, ніж у 1958 році їх було на всіх підприємствах міста. Істотно змінилася й сама структура промисловості. Якщо до 1962 року провідне місце належало харчовій промисловості, то в наступні роки першорядного значення набули такі галузі промисловості, як хімічна, енергетична, текстильна, будівельна індустрія.

Восьмий п'ятирічний план промисловість міста виконала достроково. За п'ятирічку випуск промислової продукції збільшився у 2,2 раза, зокрема в хімічній промисловості — в 1,9 раза, легкій — більш як у 3 рази. Продуктивність праці підвищилась у середньому на 51 проц. Саме за рахунок підвищення продуктивності праці у восьмій п'ятирічці одержано дві третини приросту промислової продукції.

У місті в 1966—1970 рр. широко здійснювалося промислове, соціально-культурне та житлове будівництво. Всього було витрачено 193 млн. крб., з них 43,6 млн. крб. на спорудження житла. За цей час побудовано і реконструйовано 20 промислових підприємств, введені в дію додаткові потужності на існуючих підприємствах. Значні кошти освоєні на соціально-культурне та житлове будівництво: збудовані тубдиспансер з поліклінічним відділенням, онкологічний диспансер, дві середні школи, палац піонерів, 8 дитячих комбінатів на 2 тис. дітей, навчальні корпуси педагогічного інституту, технікумів — радянської торгівлі та юридичного, профтехучилища, Палац культури хіміків, плавальний басейн та інші об'єкти. Населення одержало 281 тисячу кв. м житлової площі. Крім того, 40 тис. кв. м житла спорудили індивідуальні забудовники — робітники й службовці. Їм допомогла в цьому держава, надавши кредит. За станом на 1 січня 1971 року житлова площа досягла

1160 тис. кв. метрів. Перед війною весь житловий фонд становив 248 тис. квадратних метрів.

Розвивався міський транспорт. З 1964 року працює тролейбус. Значний обсяг робіт за п'ятирічку здійснено в міському господарстві. Заасфальтовано понад 244 тис. кв. метрів вулиць і тротуарів, прокладено 157 км водогону, 121 км газопроводу тощо.

За трудові успіхи, досягнуті у 8-й п'ятирічці, орденами й медалями СРСР нагороджено 596 трудящих, з них 15 орденом Леніна.

Великі перспективи відкрив перед Черніговом дев'ятий п'ятирічний план. Випуск промислової продукції зросте на 35 проц. Обсяг капіталовкладень у будівництво складатиме 362 млн. крб., у т. ч. на житлове будівництво — 63 млн. крб. Будується завод автомобільних запасних частин, ремонтний завод сільгоспмашин, молокозавод та інші підприємства, передбачено розширити і реконструювати 20 заводів і фабрик. У дев'ятій п'ятирічці буде споруджено 5 шкіл, 17 дитячих комбінатів, навчальний корпус філіалу політехнічного інституту, 5 торговельно-громадських центрів, 400 тис. кв. м житла тощо.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі Чернігова достроково виконали план першого року дев'ятої п'ятирічки. Було випущено промислової продукції на 1055 млн. крб., що становить 100,2 проц. до плану. Дві третини продукції одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. Зараз колективи підприємств працюють над виконанням виробничих завдань 1972 року. За ініціативою крутильника комбінату хімічного волокна комуніста М. Паламарчука розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Обслуговуючи вдвоє більше веретен, ніж передбачено нормою, комуніст-новатор на 9 проц. збільшив їх корисний час. З початку п'ятирічки він виробив понад план близько 80 тонн кордного волокна, на що потрібно було б 300 робітників. Бюро Чернігівського обкому партії схвалило цінний почин М. Паламарчука[1]. Тепер на підприємствах Чернігова у нього сотні послідовників.

Зростаюче братнє співробітництво радянських народів обумовило багатонаціональний склад населення. У Чернігові проживають представники 65 національностей. На камвольно-суконному комбінаті працюють представники 27 національностей, на комбінаті хімічного волокна — 15. Всі вони користуються однаковими правами, з гордістю називають себе радянськими людьми, натхненно трудяться на благо своєї Батьківщини — Союзу РСР.

Досягнення трудящих Чернігова нерозривно пов'язані з дружбою народів, товариським співробітництвом і соціалістичною взаємодопомогою. Так, найтісніші дружні зв'язки встановились між трудящими комбінату хімічного волокна і колективами ряду підприємств Російської Федерації, Білорусії, Вірменії, Грузії, Латвії. Делегації російських і білоруських робітників і спеціалістів допомагали чернігівцям протягом багатьох років освоювати технологію виробництва кордної тканини. Чернігівці виїжджали на споріднені підприємства — Волзький і Щокінський заводи в РРФСР, заводи в Руставі (Грузія), Даугавпілсі (Латвія), де ділились своїм виробничим досвідом, разом налагоджували виробництво хімічного волокна. На комбінаті в Чернігові проходили підготовку кадри робітників для підприємств Білорусії, Грузії, Латвії.

Досвід будівельників Білорусії, Естонії і Литви допоміг Чернігівському заводу залізобетонних виробів застосувати прогресивний

Вулиця Трудова у вересні 1943 року.

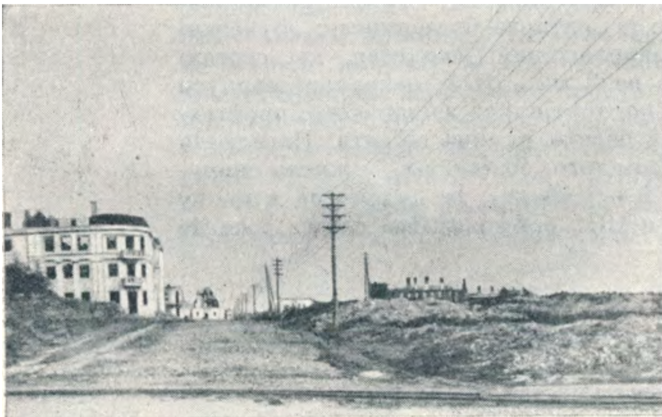

[1] Газ. «Правда», 6 квітня 1972 р.

В перемотувальному цеху комбінату хімічного волокна. Чернігів, 1971 р.

На камвольно-суконному комбінаті. Чернігів, 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

метод забезпечення будов розчином і бетоном за графіком, що розробляється за допомогою електронно-обчислювальної машини «Мінськ-22». Традиційним для колективу фабрики музичних інструментів стало соціалістичне змагання з спорідненими підприємствами Ленінграда й Москви. Здавна дружить колектив Чернігівської фабрики первинної обробки вовни імені Петровського з колективами споріднених фабрик: Семипалатинської (Казахстан), Журавичської (Білорусія), Борської (РРФСР). Хорошою традицією стало соціалістичне змагання трудящих Чернігова, Брянська і Гомеля.

Вулиця ім. Героя Радянського Союзу О. І. Серьожникова (колишня Трудова) у вересні 1971 року.

За активну допомогу у пуску і в освоєнні капронового виробництва у Народній Республіці Болгарії чотири працівники Чернігівського комбінату хімічного волокна нагороджені орденами НРБ. Тісні дружні зв'язки підтримують трудящі Чернігова з трудящими м. Градець-Кралове Східночеської області ЧССР.

У 1970 році площа міста дорівнювала 5084 гектарам. Це в чотири рази більше, ніж до війни. За повоєнні роки здійснено забудову міста згідно з генеральним планом, затвердженим у 1946 році ЦК КП(б)У і Раднаркомом УРСР. Ансамбль центральної площі Чернігова ім. Куйбишева був завершений спорудженням будинків обласного музично-драматичного театру ім. Шевченка, спілок облпромради та добудовою кінотеатру ім. Щорса. Одночасно забудовувалась нова красива площа, де зведено готель «Україна», поштамт. Тепер місто має широкі рівні вулиці з новими будівлями. Новим у забудові міста в 60-х роках є розміщення житлових будинків і культурно-побутових споруд за принципом мікрорайонів, що забезпечило найбільш раціональне використання вільної площі в його старій частині, збереження існуючих архітектурних ансамблів та історико-архітектурних пам'ятників. Такі житлові масиви виросли в районі залізничного вокзалу, по вулиці Толстого, на Бобровиці. Чернігівці докладають багато енергії, щоб перетворити своє місто на місто-парк. Площа зелених насаджень у післявоєнні роки збільшилася на 2430 гектарів і зараз становить 2838 гектарів.

З року в рік ширшає мережа підприємств торгівлі й громадського харчування, поліпшується обслуговування населення. Якщо в 1950 році в місті було 111 магазинів і 49 їдалень та чайних, то в 1970 році кількість магазинів зросла до 375, а їдалень і кафе — до 70. У сфері торгівлі та громадського харчування зайнято близько 5 тис. працівників. Загальний обсяг побутових послуг виріс за восьму п'ятирічку у два з половиною рази, у дев'ятій п'ятирічці він має збільшитись у 2,2 раза.

Завдяки здійснюваним Комуністичною партією і Радянським урядом заходам невпинно підвищується матеріальний добробут трудящих. Реальна заробітна плата робітників і службовців у роки восьмої п'ятирічки зросла на 17,3 проц. Крім того, населення міста користувалося благами за рахунок суспільних фондів. Держава витратила на медичне обслуговування, освіту, житлове будівництво, благоустрій та пенсії 96,4 млн. карбованців. Що дало трудящим зростання реальної заробітної плати та використання суспільних фондів, свідчить, зокрема, бюджет сім'ї помічника майстра прядильного цеху Чернігівського комбінату хімічного волокна А. М. Атаманенка. Його річний заробіток у 1970 році разом з додатковою оплатою праці з фонду матеріального стимулювання становив 1824 крб. Дружина Ганна Іванівна — лаборант того ж підприємства — одержала 863 крб. Разом грошовий доход сім'ї становить 2687 карбованців, або 223 крб. 91 коп. на місяць. Основні витрати сім'ї, що складається з 4-х чоловік: харчування — 1200 крб., придбання

одягу, взуття, меблів, речей тривалого користування — 937 крб., плата за воду, газ, комунальні послуги — 95 крб. Щороку Атаманенки одержують оплачену відпустку — 200 карбованців. Та щоб мати уявлення про матеріальний добробут сім'ї, потрібно врахувати також й безкоштовні суспільні блага й послуги. Трикімнатну квартиру Атаманенки одержали безплатно. Будівництво такої квартири коштує державі 10 тис. крб. За квартиру сім'я сплачує 5 крб. 57 коп. на місяць, а комбінат доплачує за квартиру в середньому кожного місяця 10 крб. 81 коп. Старший син Сашко вчиться у 4 класі. На освіту його держава асигнує на рік 116 крб. На утримання молодшого сина в дитсадку держава щомісяця витрачає 32 крб., Атаманенки ж сплачують всього 12 крб. 50 копійок. Путівка до піонерського табору коштує 32 крб. 13 коп., а отримують її безплатно. Кілька років тому А. М. Атаманенко 50 днів хворів у лікарні, а потім ще майже два місяці одужував вдома. Протягом цього часу він одержав середній заробіток — 432 крб. за рахунок соціального страхування. Перебування в лікарні коштувало державі 300 крб. Комбінат має свій профілакторій, де за рік відпочиває 1800 чоловік. Вартість путівки на 24 дні відпочинку — 51 крб. 82 коп. Той, хто одержав її, сплачує лише третину вартості. Низькооплачувані та багатосімейні одержують путівки безплатно.

Населення міста обслуговують лікарня на 1150 ліжок, п'ять поліклінік, дитяча лікарня, жіноча консультація, пологовий будинок, станція швидкої допомоги та інші медичні установи. У них працюють 455 лікарів та 1240 середніх медичних фахівців. Кращі працівники медичних закладів удостоєні урядових нагород, серед них медична сестра О. І. Білоус — ордена Жовтневої Революції, заслужений лікар УРСР, кандидат медичних наук М. Д. Биховець, дільничний лікар Т. І. Уланова — ордена Трудового Червоного Прапора.

Близько 10 тис. дітей дошкільного віку відвідують 50 дитячих комбінатів, садків та ясел. У приміських мальовничих місцевостях — Подусівці, Єловщині, Пролетарському гаю обладнані піонерські табори, де щороку відпочивають і гартують здоров'я близько 15 тис. школярів.

Чернігівці люблять фізкультуру й спорт. Добровільні спортивні товариства об'єднують понад 40 тис. чоловік. У місті є 4 стадіони, центральний стадіон носить ім'я Ю. О. Гагаріна, 39 спортивних залів, 5 водних станцій, два плавальні басейни, 17 спортивних майданчиків. Молодь навчається у 2 юнацьких спортивних школах.

Населення міста має високий загальноосвітній рівень. На 1000 чоловік жителів припадає з вищою і середньою освітою 431 чол., неповною середньою — 424 чол., початковою — 145 чол. Нині в 17 середніх і 5 восьмирічних школах працює 1355 учителів і навчається 23 тис. учнів. У школах багато майстрів педагогічної справи. Заслужений вчитель УРСР директор середньої школи № 3 Д. А. Виграненко, учителька середньої школи № 20 В. Є. Данильченко, учителька початкових класів середньої школи № 8 Г. Т. Никитюк та інші нагороджені орденами і медалями СРСР.

Вшанування космонавтів Ю. О. Гагаріна та А. Г. Ніколаєва на стадіоні. Чернігів, 25 травня 1964 р.

Важливу роль у комуністичному вихованні підростаючого покоління відіграє піонерська організація. У школах міста є 22 дружини, які об'єднують 270 загонів, в них близько 10 тис. піонерів. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна школярі одержали чудовий подарунок — новий палац піонерів. Головне своє завдання юні ленінці вбачають у тому, щоб добре вчитися, бути гідними громадянами СРСР. Вони займаються суспільно корисною працею,

беруть участь у русі червоних слідопитів. У піонерів стало чудовою традицією проводити лінійки біля пам'ятника В. І. Леніну.

Піонерська лінійка біля пам'ятника В. І. Леніну. Чернігів, 31 серпня 1971 р.

Понад 6 тис. юнаків та дівчат здобуло освіту в середніх спеціальних навчальних закладах — технікумах: кооперативному, радянської торгівлі (відкритому 1966 р.), юридичному (1969 р.); медичному й музичному (1961 р.) училищах. Сотні молодих робітників набувають спеціальності без відриву від виробництва у вечірніх технікумах, створених на комбінатах камвольно-суконному та хімічного волокна, фабриці музичних інструментів. Близько п'яти тисяч молодих чернігівців оволодівають робітничими професіями у 11 профтехучилищах та школах ФЗН.

У місті працюють педагогічний інститут імені Т. Г. Шевченка та філіал Київського ордена Леніна політехнічного інституту, відкритий 1960 року, в них навчається понад 5 тис. студентів. У вузах 262 викладачі, в т. ч. 88 докторів та кандидатів наук. У 1951—1952 рр. у Чернігівському вищому військовому авіаційному училищі навчався майбутній космонавт А. Г. Ніколаєв.

Культурно-освітню роботу серед населення ведуть Палац культури хіміків, три будинки культури, 26 профспілкових і відомчих клубів, міський парк культури й відпочинку ім. М. М. Коцюбинського. В 200 колективах художньої самодіяльності бере участь понад 7 тис. робітників, службовців, учнівської молоді. За високу виконавську майстерність народному хору палацу культури комбінату хімічного волокна присвоєно почесне звання заслуженого колективу УРСР. Культосвітні установи організовують Дні братніх радянських республік, влаштовують обмінні концерти художньої самодіяльності з містами Брянськом, Гомелем, Даугавпілсом.

В місті — 132 державні та профспілкові бібліотеки, книжковий фонд яких становить близько трьох мільйонів томів. Працюють три кінотеатри, а в будинках культури й клубах — 16 кіноустановок. Близько 40 тис. чоловік щороку відвідує обласний історичний музей. Далеко за межами міста відомий художній відділ музею — картинна галерея. Широкою популярністю користується літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. У серпні 1958 року тут відкрито меморіальну квартиру. Директором музею працює дочка письменника — кандидат філологічних наук І. М. Коцюбинська.

Чернігівці широко відзначили 100-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського. 17 вересня 1964 року у театрі ім. Т. Г. Шевченка відбувся урочистий вечір. У літературно-меморіальному музеї М. М. Коцюбинського та педагогічному інституті відбулися наукові конференції.

Чернігів — місто з багатими літературними традиціями, які гідно примножують сучасні письменники. Тут живуть і плідно працюють на літературній ниві члени Спілки письменників України І. М. Коцюбинська, К. Т. Журба, С. П. Реп'ях та інші. Молоді сили групуються навколо літературного об'єднання при редакції обласної газети «Деснянська правда». Видав збірку поезій «Главная улица» член літоб'єднання робітник комбінату хімічного волокна І. Любчик.

Незмінним успіхом серед глядачів користується обласний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. У театрі 53 творчі працівники, серед них заслужені артисти УРСР В. Г. Виноградов, П. Д. Губарев, І. М. Лиховид, Л. М. Журавльова, В. В. Рудницький. Артисту театру В. М. Мірошниченку за виконання ролі Пакришня в кінофільмі «Сеспель», поставленому Київською студією ім. О. П. Довженка, Президія Верховної Ради Чуваської АРСР присвоїла звання заслуженого артиста ЧАРСР.

Художньо-виробнича майстерня Художнього фонду УРСР об'єднує 39 художників, серед них члени Спілки художників України А. Н. Шкурко, А. М. Мордовець, В. В. Ємець, Ю. С. Колосовський, М. С. Прокопюк. У своїх творах вони відображають героїку праці трудівників Чернігівщини. Живопису, скульптурі й графіці у вільний час багато уваги приділяють самодіяльні художники. Геодезист О. О. Саранчов є талановитим різьбярем. Робітник О. П. Комаров неодноразово відзначався на виставках за роботи з чеканки по металу.

Напередодні 50-річчя Великого Жовтня був урочисто відкритий пам'ятник вождю пролетарської революції, засновнику Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну. Пам'ятник споруджений за проектом архітектора В. Устинова і скульпторів А. Білостоцького та О. Супруна. У день 25-річчя визволення Чернігова від німецько-фашистських загарбників (1968 р.) відкрито монумент на честь з'єднань і частин, які удостоєні найменування «Чернігівських». Монумент увінчує танк «Т-34». У місті споруджено інші пам'ятники. У 1955 році встановлено пам'ятник М. М. Коцюбинському на його могилі. 1956 року споруджено пам'ятник Богдану Хмельницькому. Алею Героїв прикрасили пам'ятники Ю. М. Коцюбинському (1969 р.) та В. М. Примакову (1972 р.).

Багато робить міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, що налічує близько 22 тисячі членів. У Чернігові держава охороняє 98 пам'ятників історії і архітектури. Тут створено філіал Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей».

У піднесенні творчої ініціативи й трудової активності чернігівців авангардна роль належить комуністам. У них трудящі вчаться ленінської принциповості й діловитості, беззавітному служінню Батьківщині. Міська партійна організація на 1 січня 1972 року налічувала в своїх лавах понад 15 тис. членів і кандидатів у члени КПРС. Майже половина з них працює в промисловості, на транспорті, будівництві, підприємствах зв'язку. На підприємствах, в установах і навчальних закладах налічується 377 первинних партійних організацій. Найбільшою є парторганізація комбінату хімічного волокна. У її складі понад 1,5 тис. комуністів.

Бойовим помічником міської партійної організації є комсомольська організація. Вона налічує 244 первинні організації, де на обліку 36,1 тис. членів ВЛКСМ. Однією з найбільших є комсомольська організація камвольно-суконного комбінату, де працює 5,5 тис. членів ВЛКСМ. Найбільш масовою громадською організацією є профспілки. Вони об'єднують близько 100 тис. чоловік.

Уособленням справжнього народовладдя є міська Рада депутатів трудящих, що активно впливає на все життя міста. В її складі 350 депутатів, серед них 238 робітників і 112 представників інтелігенції, 200 чоловіків і 150 жінок, 174 комуністи, 55 комсомольців. 227 депутатів за ратні й трудові справи нагороджені орденами й медалями СРСР. До вирішення питань господарського й культурного будівництва міськрада залучає широкий актив. У постійних комісіях міськради, комісіях міськвиконкому, вуличних і квартальних комітетах, групах і постах народного контролю бере участь понад 72 тис. чоловік.

Молодіє давнє місто на Десні — Чернігів. Його минуле — хвилююча багатовікова історія, сучасне — бурхливий розквіт економіки й культури, торжество творчої праці радянських людей. А ще величнішим буде комуністичне майбуття.

Б. І. КОВАЛЕНКО, М. Т. ЯЦУРА

БАХМАЦЬКИЙ РАЙОН

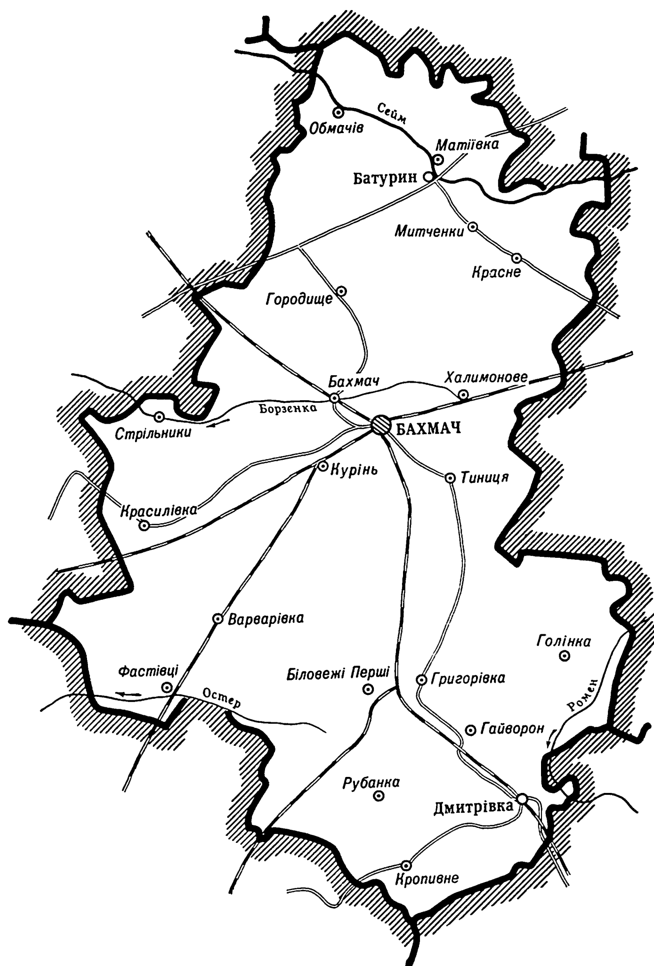

Площа району — 1,5 тис. кв. км. Населення — 83,9 тис. чоловік, з них сільського — 59,4 тис. Середня густота населення — 56 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф, глина, пісок. Міській, 2 селищним і 19 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 87 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах — 130 первинних партійних, 121 комсомольська і 193 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 3 радгоспи і 29 колгоспів мають 114 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 93 тис. га орної землі. У районі — 16 промислових підприємств. Населення обслуговують 57 медичних закладів. У 56 загальноосвітніх школах, у т. ч. 18 середніх, середній вечірній, середній заочній, 16 восьмирічних і 20 початкових, навчається 13 тис. учнів. Крім того, є допоміжна школа-інтернат, музична школа і однорічна рахівничо-бухгалтерська школа. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 35 клубів, 41 бібліотека, є 64 кіноустановки. В районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну. В 28 населених пунктах споруджено 61 пам'ятник та обеліск вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

БА́ХМАЧ

Бахмач — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване за 145 км від обласного центру. Великий залізничний вузол. Населення — 16 300 чоловік.

Бахмач виник у 60—70-х роках XIX ст. Під час спорудження у 1867 році Курсько-Київської залізниці і у 1873 році — Лібаво-Роменської за 2 км від давнього містечка Бахмача (нині с. Бахмач) було побудовано дві залізничні станції, навколо яких згодом виросли два селища залізничників. Ці селища й поклали

початок сучасному місту Бахмачу[1]. Основними видами вантажів, які вивозилися з Бахмача, були зерно, а також тютюн, худоба і цукрові буряки. Серед вантажів, що прибували сюди, перше місце займала сіль. У 1877 році з Бахмача було відправлено по Лібаво-Роменській залізниці 3585 тис. пудів вантажів і по Курсько-Київській — 949 тис. пудів, а надійшло відповідно 1535 тис. та 236 тис. пудів вантажів[2]. У наступні роки вантажооборот обох залізничних станцій знизився. Падіння цін на хліб на світовому ринку привело до зменшення його експорту та зростання переробки на місцях. У 1894 році в Бахмачі побудували великий паровий млин. Борошно йшло переважно до Москви і Прибалтики. Через два роки тут став до ладу спиртовий завод. Наприкінці XIX — на початку XX ст. вантажооборот Бахмацького залізничного вузла знову зріс. Значно збільшилися перевезення транзитних вантажів: лісу, кам'яного вугілля та інших.

З розвитком залізничного вузла і промислових підприємств у Бахмачі зросла кількість робітників. Їх становище було дуже тяжким. Робочий день тривав 10—11 годин. Систематично застосовувалися понадурочні роботи і штрафи. І хоч протягом 1900—1905 рр. ціни на продукти збільшилися на 20 проц., заробітна плата не підвищилася.

У червні 1903 року 100 робітників служби колії Бахмацького залізничного вузла застрайкували, вимагаючи підвищення поденної плати з 50 до 60 коп. та поліпшення умов праці. Адміністрація найняла 80 робітників у Гомельському повіті. Але білоруси виявили солідарність з бахмацькими робітниками і відмовилися працювати. Однак цей виступ був стихійним. Частина робітників, не дочекавшись задоволення своїх вимог, стала до роботи, а 40 чоловік звільнили. Активну роль у піднесенні політичної свідомості та згуртованості бахмацьких залізничників відіграла Конотопська соціал-демократична організація іскрівського напряму, що виникла в 1902 році. Бахмацькі залізничники підтримували також зв'язки з залізничниками Гомеля та Києва. Залізничники в свою чергу справляли вплив на селян містечка Бахмача та ряду навколишніх сіл. Під час російсько-японської війни передові бахмацькі залізничники проводили агітацію проти самодержавства серед робітників підприємств і солдатів військових ешелонів, що зупинялися на станції.

З початком революції 1905 року у Бахмачі були розповсюджені газета «Поліський листок», листівки і прокламації, видані Поліським комітетом РСДРП. Вони закінчувалися закликами: «Геть самодержавство! Хай живе демократична республіка! Хай живуть всенародні Установчі збори! Хай живе революція!»[3]. У жовтні бахмацькі залізничники взяли активну участь у загальному страйку залізничників, який переріс у загальний політичний страйк[4]. На Бахмацькому вузлі страйком керував комітет.

Під час грудневого збройного повстання в Москві залізничники Бахмача знову оголосили страйк. Страйковий комітет налагодив зв'язок з страйковими комітетами Гомеля й Мінська і обмінювався з ними делегатами. Центром революційного руху стало паровозне депо. Майже щодня тут відбувалися мітинги, на яких лунали заклики до повалення самодержавства. Топки паровозів були погашені, припинився рух поїздів через Бахмач. Пропускали лише військові ешелони з Далекого Сходу та состави з хлібом[5]. На вимогу залізничників, підтриману Конотопською Радою робітничих депутатів, правління Московсько-Києво-Воронезької залізниці звільнило з посади начальника станції Бахмач-Київський, який допускав сваволю щодо робітників і службовців. Та страйк було придушено військовою силою. 16 грудня до Бахмача ввели війська, які, погрожуючи застосувати зброю, примусили залізничників відновити роботу.

---

[1] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1874, № 246.
[2] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 216, 220.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 231, арк. 12, 13, 20.
[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 66.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 1272, арк. 2—5.

Після столипінської реформи значних розмірів набуло переселення безземельних селян у східні райони. Через Бахмацький залізничний вузол проїжджали десятки тисяч переселенців. Тут був постійний пункт для переселення, де людям тижнями доводилося чекати поїздів, щоб їхати далі. Умови на пункті були жахливими. За даними обслідування, наприкінці березня 1909 року тут виявили 63 хворих, а за 15 днів квітня їх кількість зросла до 120 чоловік.

Населення Бахмача, яке напередодні Жовтневої революції становило 5504 чоловіка, не одержувало потрібної медичної допомоги. В містечку Бахмачі була медамбулаторія, де працювали лікар і 2 фельдшери, але вона обслуговувала жителів всієї волості. На залізничному вузлі працював лише фельдшер, який мав подавати медичну допомогу і залізничникам, і великій кількості переселенців. Діти трудящих не мали можливості вчитися. У 1892 році в Бахмачі відкрили початкову школу для дітей залізничників, яку відвідувало лише 40 учнів. Напередодні революції у ній навчалося 190 дітей і працювало 17 учителів.

З перших днів імперіалістичної війни залізничний вузол було переведено на воєнний стан. Напруження на залізниці значно зросло, умови праці погіршали. Щодня йшли на фронт ешелони з військами, а звідти везли поранених та скалічених. У Бахмачі посилювалися антивоєнні настрої і ненависть до царизму — одного з винуватців цієї кривавої бійні.

Звістка про Лютневу революцію швидко дійшла до Бахмача. Дізнавшись про повалення царського уряду, залізничники та робітники підприємств вийшли на вулиці з червоними прапорами та революційними піснями. Солдати військових частин, що перебували тут, у березні 1917 року обрали Раду солдатських депутатів[1]. Та владу в Бахмачі захопили ставленики буржуазного Тимчасового уряду. Після повалення самодержавства мало що змінилося: війна тривала, умови життя й праці робітників не поліпшилися, селяни не одержали землі. Все це посилювало невдоволення трудящих політикою Тимчасового уряду.

На початку квітня 1917 року на Бахмацькому залізничному вузлі створили більшовицьку групу з місцевих більшовиків, які раніше входили до складу Конотопської організації РСДРП[2]. Вона розгорнула підготовку до святкування 1 Травня. В цей час до Бахмача прибули делегати окружної наради РСДРП Південно-Західного краю — робітник Конотопського депо К. Т. Неровня та місцевий більшовик Вітренко, які привезли 26-й номер газети «Правда» з Квітневими тезами В. І. Леніна[3]. На зборах, які відбулися в приміщенні залізничної школи, робітники обговорили й одностайно підтримали тези та ухвалили провести першотравневу демонстрацію під більшовицькими лозунгами. Власті Тимчасового уряду разом з буржуазно-націоналістичними організаціями намагалися зірвати першотравневу демонстрацію. Щоб перешкодити цьому, більшовицька група створила бойову робітничу дружину, яка роззброїла залізничну охорону і під час демонстрації йшла в перших лавах. На першотравневому мітингу виступили представники більшовиків Києва, Конотопа та місцеві і були схвалені запропоновані ними більшовицькі резолюції[4].

Бахмацькі більшовики вели агітацію і серед солдатів, що їхали на фронт або з фронту. Солдати в свою чергу привозили залізничникам більшовицьку літературу, розповідали їм правду про становище на фронті та настрої у військах. Більшовицька група Бахмача розгорнула роботу також серед селян містечка та навколишніх сіл. Під її впливом селяни захоплювали поміщицькі землі та розподіляли їх між собою.

Трудящі Бахмача радо вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 26 й 27 жовтня тут відбулися багатолюдні мітинги, на яких було схвалено перші декрети Радянської влади. Більшовицька група, очолювана столяром

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-4502, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[2] «Український історичний журнал», 1967, № 4, стор. 18.
[3] В. Я. Бабко. Из истории рабочего движения в Конотопе (1903—1920 гг.). К., 1950, стор. 75; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 50.
[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 67, 68.

депо Д. Л. Ковальовим, учителем К. П. Танчером і телеграфістом Ф. П. Шевелою, згуртувала революційно настроєних залізничників і робітників. 10 листопада в Бахмачі було встановлено Радянську владу і створено ревком залізничного вузла, яким керував Ф. П. Шевела. Залізничники й робітники допомогли селянам містечка та сусідніх сіл встановити Радянську владу. Було створено волосний ревком.

Проте 30 листопада 1917 року Бахмач захопили війська буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Вони намагалися перешкодити просуванню через залізничний вузол радянських військ, що прямували на Дон для боротьби з кадетсько-каледінською контрреволюцією. Активізувалася місцева контрреволюція, що вдалася до переслідувань активних борців за Радянську владу. До навколишніх сіл повернулися поміщики, які відібрали в селян землю. Робітники і селяни швидко зрозуміли контрреволюційну суть Центральної ради і виступили проти неї[1].

15 січня 1918 року червоногвардійці Конотопа разом з червоногвардійськими загонами московських і петроградських робітників та полком Червоного козацтва розгромили під Бахмачем значні військові частини Центральної ради й визволили залізничний вузол[2]. Жителі з радістю зустріли своїх визволителів і подавали їм всіляку допомогу. Відновив роботу ревком. У лютому відбувся перший волосний з'їзд Рад, який надіслав вітальну телеграму В. І. Леніну: «Надзвичайний з'їзд Рад Бахмацької волості разом з залізничниками палко вітає товариша Леніна, як справжнього борця за визволення українського народу від контрреволюційної буржуазної ради... ми всі, як один, станемо на захист завоювань революції за першим закликом нашого палко любимого вождя»[3].

Наприкінці лютого 1918 року на Україну посунули німецькі загарбники, запрошені Центральною радою. Загроза окупації нависла і над Бахмачем. Щоб утримати цей важливий стратегічний пункт, було створено Бахмацьку ділянку фронту, командуючим якою призначили В. М. Примакова, а політичним керівником — члена уряду Радянської України Є. Б. Бош. У район Бахмача негайно було перекинуто 2-у колону радянських військ, що стала ядром 5-ї армії. Бахмач захищали також червоногвардійські загони з Петрограда, Харкова, Києва, Полтави, загони конотопських та бахмацьких залізничників, ніжинських робітників, полк Червоного козацтва, селяни навколишніх сіл. Пліч-о-пліч з українцями й росіянами тут билися з ворогом четвертий і шостий стрілецькі чехословацькі полки, в складі одного з яких був Людвік Свобода — нинішній президент ЧССР, і сербський загін Крутова[4]. У 1948 році ветерани цих чехословацьких полків писали бахмачанам: «Відзначаючи свій ювілей, ми згадуємо 1918 рік, коли разом з червоноармійцями ми боролися з нашим спільним ворогом — німецькими загарбниками... Тоді на фронті під Бахмачем ми воювали за ідеали, однаково нам дорогі, і по своїх силах намагалися сприяти остаточній перемозі над ворогом»[5]. Захисники Бахмача виявили велику мужність і стійкість. Незважаючи на більш як десятикратну кількісну перевагу ворога, радянські війська 8—10 березня завдали йому поразки й примусили відступити. Та сили були нерівні. Після запеклих десятиденних боїв німецькі загарбники 18 березня захопили Бахмач. Почалися безчинства, грабежі й розправа над населенням.

Трудящі піднялися на боротьбу проти німецьких окупантів та гетьманців. Більшовики, що залишилися в Бахмачі, організували підпілля. Підпільники виготовляли й розповсюджували листівки, що закликали до боротьби проти загарбників і українських буржуазних націоналістів, здобували зброю, виводили з ладу паро-

[1] А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад, стор. 18.
[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 12, 66, 434.
[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 521.
[4] Українська РСР в період громадянської війни, т. 1, стор. 291; Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г. К., 1960, стор. 116, 143.
[5] Газ. «Ленінський прапор» (Бахмач), 3 червня 1948 р.

вози, знищували ворожі ешелони, а також готували повстання. 15 липня почався всеукраїнський страйк залізничників. 19 липня приєдналися до цього страйку залізничники Бахмача[1]. Після краху німецької окупації владу в Бахмачі захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. Та в другій половині листопада радянські війська перейшли в наступ. 20 січня 1919 року частини 1-ї Української радянської дивізії вигнали ворога з Бахмача[2].

Відразу ж після визволення у Бахмачі розгорнули роботу волосний ревком та партійний осередок. Бахмацькі більшовики налагоджували господарство залізничного вузла, разом з комбідами сусідніх сіл реквізували лишки хліба в багатіїв, допомогли відкрити лікарню і дитячий будинок для безпритульних дітей. Було створено бойовий загін залізничників, що брав участь у ліквідації куркульських заколотів і у відбудові зруйнованих залізничних колій. Бахмацький райком партії, створений улітку 1919 року, послав у навколишні села комуністів для допомоги селянству в організації комуністичних осередків, боротьби з куркульством та підготовки до перевиборів Рад.

Улітку 1919 року нависла нова небезпека — з півдня наступали денікінці. В Бахмач було призначено надзвичайного уповноваженого Ради Робітничо-Селянської Оборони. Робітники депо обладнали платформи для бронепоїзда. Щоб затримати просування білогвардійців, група залізничників на чолі з робітником депо І. П. Борейшею вирушила назустріч ворогу і зруйнувала колію біля станції Григорівка. Проте 27 серпня 1919 року денікінські війська вдерлися у Бахмач. Останнім евакуювався комісар вузла Ф. П. Шевела. На станції Часниківка його захопили денікінці і по-звірячому закатували. Жителі свято зберігають пам'ять про більшовика-героя. Його ім'ям названо одну з вулиць міста. Білогвардійці відновили ненависні царські порядки та запровадили режим жорстокого терору. В їх тилу активно діяли партизани, які тримали під контролем залізницю. 19 листопада 1919 року частини 60-ї стрілецької дивізії визволили Бахмач[3].

Розгорнулося радянське будівництво. В Бахмачі почали діяти волосний ревком та ревком залізничного вузла[4]. У березні 1920 року відновили залізничний партійний осередок, який очолив Піотрович[5]. У жовтні об'єдналися в комсомольський осередок і комсомольці-залізничники на чолі з О. Г. Івановим. У 1920 році залізничний вузол разом з селищем залізничників виділили в самостійну адміністративну одиницю — селище міського типу та обрали тут селищну Раду[6]. Комуністи й органи Радянської влади спрямували зусилля трудящих на відбудову залізничного вузла, зруйнованого денікінцями. Наслідуючи почин комуністів депо станції Москва-Сортувальна, бахмацькі залізничники в грудні 1919 року організували комуністичний суботник.

Спільними зусиллями залізничників та робітників підприємств Бахмача й селян навколишніх сіл було завершено відбудову вузла. Вже в березні 1920 року він працював безперебійно. Коли війська буржуазно-поміщицької Польщі в квітні 1920 року вторглися на Радянську землю, а з півдня посунула армія Врангеля, бахмацькі залізничники забезпечили чітку роботу транспорту і внесли свій вклад у розгром ворога. Незабаром стали до ладу паровий млин і махоркова фабрика. Наступного року почав діяти птахокомбінат. На території селища містилася філія агропункту, створеного у 1920 році на землях колишніх цукрозаводчиків. Кому-

---

[1] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 р., стор. 56.

[2] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в 3 томах, т. 1. К., 1967, стор. 571.

[3] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 337.

[4] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні в 1919—1920 рр. Х., 1958, стор. 99.

[5] Чернігівський облпартархів, ф. 134, оп. 1, спр. 13, арк. 16; спр. 15, арк. 76.

[6] Філіал Сумського облдержархіву у Конотопі, ф. Р-2, оп. 2, спр. 668, арк. 29, 32.

ністи й комсомольці організували збір продовольства для Червоної Армії, виїздили у навколишні села і розподіляли поміщицьку землю між безземельними і малоземельними селянами, боролися з куркульським бандитизмом. Було створено частину особливого призначення, до якої увійшли майже всі комсомольці. Трудящі Бахмача відрахували частину свого заробітку для допомоги голодуючим Поволжя. У 1922 році вони одностайно підтримали рішення про об'єднання радянських республік і створення Союзу РСР. Глибокий сум викликала у жителів Бахмача звістка про смерть В. І. Леніна. Бахмацькі комуністи на своїх зборах поклялися виконати заповіти вождя, який віддав своє життя справі визволення трудящих. З 21 січня по 1 травня 160 залізничників подали заяви про вступ до партії[1]. З 1923 року Бахмач став центром району.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. На кінець відбудовного періоду в Бахмачі працювали райлікарня, медамбулаторія, протитубдиспансер і аптека. Багато уваги приділялося розвитку освіти й культури. У 1920 році відкрили 2 семирічні школи, а незабаром створили також 2 початкові. Якщо спочатку в них навчалося 330 дітей, то в 1925 році — вже 1244. У школах працювало 42 вчителі. Важливою проблемою була ліквідація неписьменності серед дорослих. У грудні 1919 року почала діяти школа лікнепу, а в 1923 році — організація товариства «Геть неписьменність!». На курсах були підготовлені культармійці, які допомагали вчителям навчати грамоти неписьменних. У 1921 році відчинив двері клуб залізничників ім. Першого травня. Тут читалися лекції, працювали гуртки художньої самодіяльності, відбувалися вечори. При клубі створили бібліотеку, книжковий фонд якої дорівнював 800 примірників. У 1923 році організували райсельбуд, при якому діяли гуртки художньої самодіяльності й бібліотека.

За роки довоєнних п'ятирічок Бахмацький залізничний вузол було обладнано новітньою технікою. Паровозне депо одержало потужні локомотиви, побудовані на вітчизняних заводах. Збільшилася довжина станційних колій, внаслідок чого значно зросла пропускна спроможність залізничного вузла. Здійснили технічну реконструкцію майстерень депо. У 1931 році відкрили ремонтно-обмінний пункт з відділеннями на станціях Бахмач-Київський та Бахмач-Гомельський. На станції Бахмач-Гомельський у 1938 році почалося спорудження електростанції. Після об'єднання наступного року майстерень паровозного депо та ремонтно-обмінного пункту було створено вагонне депо. У 1931 році стала до ладу суконна фабрика, на якій працювало 300 робітників. У лютому 1934 року фабрику відвідав всеукраїнський староста Г. І. Петровський, і незабаром підприємству було присвоєно його ім'я. У 3—4 рази зросла потужність птахокомбінату. На базі агропункту почалося будівництво насінницького заводу, який став до ладу в 1935 році. Він постачав насіння цукрових буряків та інших культур сусіднім районам.

Партійні і комсомольські організації Бахмача стали застрільниками соціалістичного змагання. Залізничники Бахмацького вузла в 1931 році включилися у всесоюзний конкурс на кращу залізничну станцію і здобули першість серед залізничних станцій першої групи Конотопського залізничного району. Участь у конкурсі взяли й паровозники, які також вийшли переможцями у запровадженні спареної роботи на паровозах і добилися зменшення простоїв локомотивів на 5—10 проц. проти норми. Ударна паровозна бригада А. К. Вербиненка домоглася відмінного технічного стану локомотива та заощадила 16 проц. палива й мастила. Газета залізничників «Ударник транспорту» в листопаді 1931 року вийшла з великим заголовком «Вчіться у бахмачан» і розповіла про досягнення бахмацьких паровозників. Робітники Бахмацького ремонтного пункту в 1931 і 1932 роках посіли перше місце на Південно-Західній залізниці і одержали премію в сумі 2500 крб. Вагонники включилися в соціалістичне змагання і майже 90 проц. з них стали ударниками праці. Соціалістичне змагання охопило також робітників, службовців та інженерно-тех-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 267, оп. 1, спр. 96, арк. 109.

нічних працівників служби колії, які перевиконували річні плани. Самовіддано працювали робітники фабрики ім. Петровського. Першість у змаганні вів фарбувальний цех, який перевиконував виробничі завдання удвічі.

Трудівники Бахмача активно включилися у стахановський рух, який розгорнувся в країні. Вони сміливо ламали застарілі технічні норми, демонструючи зразки трудового героїзму. Першими на стахановські методи роботи перейшли робітники комсомольсько-молодіжної зміни чергового по станції І. Я. Антоненка, які значно удосконалили технологічний процес роботи станції і стали ініціаторами формування та відправлення великовагових поїздів. Працівники станції Бахмач-Пасажирський змагалися із своїми російськими колегами — колективом станції Брянськ-1 і обмінювалися делегаціями. Змагання допомогло бахмачанам знизити простій вагонів (майже удвічі проти норми) і запровадити нові прогресивні методи обслуговування пасажирів. На фабриці ім. Петровського по-стахановському працювали понад 40 чоловік. Ткалі Т. Савенко, М. Больбух, Г. Іванько та інші виконували норми на 200—220 проц. На птахокомбінаті стали стахановками Г. Гуріна, Н. Васечко та інші.

Поблизу станції Бахмач-Пасажирський група жителів села Бахмача у 1924 році створила комуну «Незаможник», яка одержала 43 га землі (тепер тут селище Грузьке, бригада колгоспу ім. Ватутіна с. Халимонового). Господарство досягло значних успіхів і на окружному конкурсі колгоспів у 1928 році удостоєно першої премії. 1934 року його реорганізували в колгосп «Незаможник», який з 1937 року дістав назву ім. Кірова. У 1932 році в Бахмачі організували колгосп ім. Шевченка та бурякорадгосп. Залізничники й робітники селища подали велику допомогу селянству району в перебудові життя на колективних засадах. Значну роль у здійсненні колективізації та дальшому організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла Бахмацька МТС, створена в 1931 році. Значних успіхів досяг колектив бурякорадгоспу, який в 1935 році виростив по 210 цнт цукрових буряків та по 18,3 цнт насіння цукрових буряків з гектара. 330 робітників радгоспу стали стахановцями. У 1936 році господарство одержало третю премію Наркомату харчової промисловості СРСР. Директора радгоспу Г. Л. Кочетова було нагороджено орденом «Знак Пошани». Трудівники рік у рік брали підвищені соціалістичні зобов'язання й успішно їх виконували. За високі трудові досягнення радгосп у 1940 році було удостоєно ордена Леніна. Урядовими нагородами відзначено кращих працівників. Жіноча тракторна бригада В. Тищенко Бахмацької МТС протягом кількох років тримала першість серед тракторних бригад у районі[1]. У 1938 році В. Тищенко обрали депутатом Верховної Ради УРСР. Тракторист М. Г. Колода виробив у 1937 році 925 га умовної оранки, більш як удвічі перевиконавши річну норму, і зекономив понад 3 тонни пального.

Нове піднесення політичної активності трудящих Бахмача викликали перші вибори до Верховної Ради СРСР в грудні 1937 року. Жителі одностайно віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Комсомольці брали участь у будівництві шахт Донбасу, Дніпрогесу, Харківського тракторного заводу, Туркестано-Сибірської залізниці. Учасники мітингу, який відбувся у 1936 році, надіслали палкі вітання мужнім бійцям республіканської Іспанії і відрахували для допомоги їм частину місячного заробітку. У 1938 році Бахмач було віднесено до категорії міст.

Комсомольський осередок ст. Бахмач, що в повному складі виїхав на будівництво Турксибу. 1929 р.

[1] Газ. «Прапор комуни» (Бахмач), 1 січня 1938 р.

Розширилася мережа медичних закладів. Було збудовано і введено в дію новий корпус райлікарні на 25 ліжок. Відкрили поліклініку і залізничну лікарню. Почали діяти медпункти в МТС та бурякорадгоспі. Медичну допомогу жителям міста подавали 10 лікарів та 50 працівників середнього медперсоналу. Побудували дитячий садок та ясла. Розвивалися освіта й культура. У 1932 році обидві семирічні школи перетворили на середні, одну початкову школу — на семирічну, а другу в зв'язку з цим закрили. На кінець 1934 року ліквідували неписьменність серед дорослих. У 1936 році всі школи Бахмача стали залізничними, і в них запровадили політехнічне навчання. Цього року на базі вечірнього робітфаку, який створили в 1930 році, відкрили вечірню середню школу. Своє дозвілля жителі Бахмача проводили в 4 клубах: 2 залізничних — ім. 1-го Травня та ім. Т. Г. Шевченка, при фабриці ім. Петровського та при бурякорадгоспі. У 1934 році почала діяти районна бібліотека. Напередодні війни тут налічувалося 7 бібліотек з книжковим фондом близько 40 тис. примірників. У місті виходили районна газета «Прапор комунізму», газета політвідділу Бахмацької МТС «Більшовицький шлях» та газета бурякорадгоспу «За соціалістичний урожай». У 1939 році населення Бахмача становило 10340 чоловік.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. Ворожа авіація майже щодня бомбардувала залізничний вузол і місто. Залізничники під бомбами лагодили зруйновані колії та відновлювали рух поїздів. Багато чоловіків в перші дні війни пішло на фронт. Їх замінили жінки, підлітки і літні люди. Ті, хто лишився, забезпечували безперебійну роботу вузла й споруджували оборонні укріплення. Для боротьби з ворожими диверсантами сформували винищувальний батальйон. Найбільш цінне майно було евакуйовано у східні райони країни.

10 вересня 1941 року німецько-фашистські окупанти захопили Бахмач. Розуміючи стратегічне значення Бахмацького залізничного вузла, гітлерівці тримали тут значний військовий гарнізон і окремий загін гестапівців. Вони запровадили режим жорстокого терору і грабунків. У жовтні сюди прибув каральний загін. Фашисти привозили до міста заарештованих радянських громадян з навколишніх сіл і сусідніх районів та розстрілювали, спалювали або закопували їх живцем. За найменшою підозрою людей хапали. Суворо заборонялося наближатися до залізничних колій. Охорона відкривала вогонь без попередження. Вартовий застрелив навіть восьмирічну дівчинку, яка підійшла до колії назбирати трісок. Німецьке командування замінило майже всіх залізничників своїми солдатами залізничного батальйону. Окупанти запровадили примусову працю. Все доросле населення мало щодня з'являтися на біржу праці й виконувати безплатно роботу, головним чином навантажувати та розвантажувати вагони, ремонтувати залізничне полотно тощо. Фашистські недолюдки знищили в Бахмачі понад 100 місцевих жителів, 186 юнаків і дівчат вивезли у рабство до Німеччини, де частина з них загинула.

Незважаючи на фашистський терор, трудящі Бахмача піднялися на боротьбу проти ворога. Для підпільної роботи та організації партизанської боротьби в місті були залишені секретарі райкому партії І. П. Білан та Я. П. Бурдюг, голова райвиконкому І. Л. Федорченко, працівник редакції районної газети І. О. Жидік, працівник МТС В. О. Науменко, директор «Заготзерно» В. А. Камінський та інші комуністи. Але через недостатню конспірацію більшість з них загинула в перші дні окупації. Ті, що лишилися живими, вели боротьбу з ворогом. У Бахмачі розповсюджувалися листівки із зведеннями Радянського інформбюро. Справжній подвиг здійснила завідуюча дитячим садком Г. К. Жованик, яка при підтримці багатьох бахмачан у тяжких умовах фашистської окупації зберегла 32 дітей. У 1960 році її було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Багато бахмачан мужньо боролися в лавах підпільників і партизанів в інших місцях. Директор однієї з шкіл І. Є. Цимбаліст був членом Чернігівського підпільного обкому партії і прославився у «війні на рейках». Очолюваний ним диверсійний

загін обласного партизанського з'єднання лише на ділянці Бахмач-Гомель пустив під укіс 16 ворожих ешелонів, знищив 822 окупанти, на довгий час вивів з ладу залізницю. За мужність і відвагу він був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Дочка одного з перших комсомольців міста О. Т. Сагайдака—Н. Сагайдак брала активну участь у підпільній боротьбі з ворогом в м. Щорсі і загинула від рук окупантів.

Розвиваючи наступ, радянські війська на початку вересня підійшли до Бахмача. Гітлерівці зосередили тут чотири стрілецькі дивізії і перетворили місто на міцний опорний пункт. Форсувавши Сейм, бійці 712-го стрілецького полку 132-ї стрілецької дивізії після жорстокого бою оволоділи хутором Петровським. Частини 143-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника Лукіна наступали з південного сходу. Тим часом 70-а гвардійська Глухівська дивізія під командуванням генерал-майора Гусєва успішно форсувала непрохідні болота й увірвалася на північну околицю Бахмача. Бомбардувальники 221-ї авіаційної дивізії громили ворога з повітря. На підступах до міста і в ньому протягом двох днів точилися жорстокі бої. Гітлерівці чинили відчайдушний опір, намагаючись утримати цей важливий залізничний вузол. Вони безперервно кидали в атаку танки й піхоту. Окремі квартали по кілька разів переходили з рук у руки. Під шаленим вогнем ворога командир 712-го стрілецького полку українець підполковник С. Мовчан, його заступник росіянин майор П. Афанасьєв та татарин майор М. Хайснулін з розгорнутим бойовим прапором повели бійців в атаку.

9 вересня 1943 року Бахмач став радянським. Цього ж дня Москва салютувала військам, що визволили його, 12 артилерійськими залпами з 124 гармат. Шести частинам і з'єднанням було присвоєно найменування «Бахмацьких», а 70-у гвардійську Глухівську дивізію нагороджено орденом Червоного Прапора. Жителі міста радо зустріли своїх визволителів. Близько 600 воїнів Червоної Армії — українців, росіян, узбеків, грузин та синів інших народів Радянського Союзу — полягли в боях за визволення міста. Свято шанують пам'ять про них бахмачани. Ніколи не в'януть квіти на могилах загиблих. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися понад 2 тис. жителів Бахмача, з них 1650 нагороджені орденами й медалями. Уродженцю міста підполковнику І. Д. Коломійченку за мужність і відвагу, виявлені під час форсування Вісли, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1100 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Після визволення у Бахмачі відновили роботу райком партії, райвиконком і міська Рада. Уже в жовтні тут працювало 5 первинних партійних організацій, які спрямували зусилля трудящих на відбудову господарства й міста. Гітлерівці перетворили Бахмач на суцільні руїни і згарища. Було зруйновано залізничний вузол, вокзал, насінницький завод, суконну фабрику, електростанцію, середню школу, понад половину житлових будинків, вивезено обладнання паровозного і вагонного депо, пограбовано бурякорадгосп, колгоспи, птахокомбінат, МТС. Щоб забезпечити безперебійне постачання фронту, необхідно було відновити роботу залізничного вузла. Ще поруч гриміли бої, а все працездатне населення вже вийшло на його відбудову. За кілька днів вузол став до ладу. З Уралу надійшли рейки, станційне обладнання, паровози. Незабаром почали діяти паровозне і вагонне депо. Російська Федерація надіслала також 34 трактори, 3 комбайни та інші сільськогосподарські машини для Бахмацької МТС, техніку, насіння й худобу — для бурякорадгоспу. У 1944 році почав працювати птахокомбінат. Держава виділила населенню для відбудови жител будівельні матеріали й кошти. Було проведено місячник допомоги сім'ям фронтовиків та інвалідам війни. Трудящі міста зібрали понад 500 тис. крб. на будівництво танкової колони.

Завдяки великій організаторській роботі комуністів і самовідданій праці трудящих господарство Бахмача успішно відбудовувалося. Трудівники міста активно включилися у соціалістичне змагання за дострокове виконання плану четвертої п'ятирічки. Серед залізничників розгорнувся рух за відправку великовагових

Вокзал ст. Бахмач. 1971 р.

поїздів, швидкісну їх обробку та формування. Комсомольці вагонного депо О. Є. Копа, Є. Й. Артеменко, О. І. Хромич та інші у 1947 році звернулися до молодих залізничників Чернігівщини із закликом: виконати п'ятирічку за три з половиною роки, наполегливо підвищувати технічні знання. Чимало бахмацьких залізничників систематично виконували планові завдання на 120—130 і 200 проц. та достроково завершили п'ятирічку. Запровадження погодинного графіка роботи агрегатів в МТС підвищило ефективність використання сільськогосподарської техніки і забезпечило скорочення строків виконання польових робіт. Ряд передових механізаторів, працюючи за новим методом, добився значних успіхів і був відзначений урядовими нагородами. Зросли лави членів партії. У 1950 році в 17 первинних партійних організаціях налічувалося 196 комуністів.

Багато уваги приділялося налагодженню роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. Відразу після визволення Бахмача почали працювати районна і залізнична лікарні. За успіхи в організації медичної служби головному лікареві райлікарні К.П. Бузуну в 1949 році було присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. Дошкільнята виховувалися в залізничному дитячому садку. Відновилися заняття у 2 середніх і семирічній школах. Відкрили клуб залізничників, районну і залізничну бібліотеки, 2 міські бібліотеки — для дорослих і дітей.

Швидкими темпами розвивалася економіка Бахмача у наступні роки. На початку 1951 року дав першу продукцію молочно-консервний комбінат. На підприємстві встановлені потужні вакуум-апарати і розфасовочні апарати. У 1971 році комбінат переробив 47 тис. тонн молока і виготовив 30 млн. банок молочних консервів— у 6 разів більше, ніж передбачалося проектною потужністю. Продукція підприємства надходить у багато міст Радянського Союзу, а також йде на експорт. Було здійснено реконструкцію птахокомбінату, на якому встановили нове холодильне устаткування та конвейєрні лінії. Це дало можливість збільшити його виробничі потужності з 260 тонн м'яса та м'ясних виробів у 1952 році до 3700 тонн у 1971 році. У 1951—1965 рр. побудували механізовані склади «Заготзерно», друкарню, кукурудзо-калібрувальний завод, новий виробничий корпус комбінату побутового обслуговування, створили «Міжколгоспбуд». Було реконструйовано майстерні районного об'єднання «Сільгосптехніки», організовано шляхо-будівельне управління. У 1964 році почалося будівництво заводу хімічного машинобудування, а в 1969—1970 рр. введено в дію його першу, другу і третю черги. З його побудовою змінилася структура промисловості міста.

Великі зміни сталися на Бахмацькому залізничному вузлі. У 1953 році відкрили новий залізничний вокзал. Протягом 1965—1967 рр. було здійснено електрифікацію залізниці, і через Бахмач пішли поїзди на електротязі. Зміцнювався ордена Леніна бурякорадгосп. За ним закріплено 3300 га орної землі. За високу продуктивність тваринництва бурякорадгосп у 1956 році відзначили дипломом першого ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки та преміювали вантажною і легковою автомашинами. В липні 1960 року створили спеціалізований радгосп «Заготхудобовідгодівля», за яким закріплено 1417 га сільськогоспода-

ських угідь. Господарство виробляє щороку понад 4 тис. цнт м'яса. Приміський колгосп ім. Кірова в 1962 році приєднали до колгоспу ім. Ватутіна с. Халимонового.

Трудящі Бахмача підхопили почин комсомольсько-молодіжної бригади депо станції Москва-Сортувальна, яка виступила ініціатором руху за комуністичну працю. Першими в місті звання ударників і колективів комуністичної праці завоювали члени паровозних бригад О. О. Русаков, М. Ф. Харченко, Ф. К. Антоненко, М. Ф. Філоненко, бригада оглядачів вагонів вагонного депо, сушильний цех молочно-консервного комбінату і кондитерський цех харчокомбінату. Тепер близько 1 тис. трудівників удостоєні звання ударників, 32 цехи, зміни і бригади — звання колективів комуністичної праці. 2500 чоловік борються за це високе звання. За багаторічну і бездоганну роботу на залізничному транспорті орденом Леніна у 1952 році було нагороджено 7 працівників і двох — орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи в розвитку сільського господарства у 1958 році 7 чоловік відзначено орденами і медалями, серед них — комбайнера Бахмацької МТС П. А. Папоротного — орденом Леніна і директора бурякорадгоспу Г. Л. Кочетова — орденом Трудового Червоного Прапора. За сумлінну працю в роки семирічки 43 бахмачан одержали ордени й медалі, у т. ч. доярка бурякорадгоспу А. М. Мартинович і дояр бурякорадгоспу К. К. Романь — орден Леніна, 9 чоловік — орден Трудового Червоного Прапора. Бригадиру бурякорадгоспу І. В. Курбацькому за вирощування високих врожаїв пшениці присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня. Залізничники Бахмача за рахунок зниження простоїв вагонів проти норми добилися до жовтня 1967 року 256 тис. вагоно-годин економії, що дало змогу відправити понад план 500 тис. тонн вантажів і знизити собівартість робіт на 11,2 проц. За ці успіхи колективу станції було присуджено перехідний Червоний прапор управління та дорпрофради Південно-Західної залізниці і вручено пам'ятний Червоний прапор Конотопського відділення цієї залізниці. Трудівники вагонного депо завдяки впровадженню технічних удосконалень та раціоналізаторських пропозицій одержали 7340 крб. надпланової економії. До цієї знаменної дати завершили виконання річної виробничої програми колективи молочно-консервного комбінату та інші підприємства.

Нова хвиля трудового піднесення охопила трудівників напередодні 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та в дні підготовки до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Протягом восьмої п'ятирічки обсяг виробництва промислової продукції міста зріс на 75 проц. Продуктивність праці збільшилася на 48 проц., за рахунок чого одержано 80 проц. приросту. Промислові підприємства міста в середньому на рік випускають продукції в 40 разів більше, ніж у 1950 році. Внаслідок значної реконструкції станційного устаткування за роки восьмої п'ятирічки на 31 проц. зріс вагонооборот станції, а проти 1950 року — втричі. Середньодобовий простій вагонів знизився на півгодини, завдяки чому вивільнилося для додаткового навантаження 14 тис. вагонів. Було реконструйовано вагонне депо, де почали ремонтувати пасажирські вагони. Паровозне депо стало локомотивним. Залізничники виконали п'ятирічний план відправки вагонів до 1 вересня. Колектив станції 11 разів за п'ятирічку виходив переможцем у соціалістичному змаганні по Конотопському відділенню Південно-

Вулиця Жовтнева. Бахмач, 1970 р.

Члени агіткультбригади районного будинку культури виступають на польовому стані бурякорадгоспу. Бахмач, 1970 р.

Західної залізниці. В бурякорадгоспі було вирощено в середньому на рік 25 цнт зернових, 275 цнт цукрових буряків і 17,6 цнт насіння цукрових буряків з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 526 цнт молока і 113 цнт м'яса.

Близько 1 тис. кращих трудівників Бахмача нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки орденами й медалями відзначено 41 трудівника. Ордена Леніна удостоєно першого секретаря райкому партії О. П. Янчука, начальника залізничного відділення перевезення пошти М. С. Боканя; ордена Жовтневої Революції — колишнього першого секретаря райкому партії, персонального пенсіонера, кавалера двох орденів Леніна І. Я. Свириденка. 12 чоловік нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Всього за роки Радянської влади за самовіддану працю 167 жителів міста одержали ордени і медалі. План першого року дев'ятої п'ятирічки більшість підприємств перевиконала. Нарощує виробничі потужності завод «Хіммаш». Якщо в 1970 році він реалізував продукції на 2 млн. крб., то в 1971 році — на 5 млн. крб. У дев'ятій п'ятирічці передбачається провести дальшу реконструкцію локомотивного депо.

Невпізнанно змінився зовнішній вигляд Бахмача. Багато зроблено для його благоустрою. Площі та центральні вулиці міста реконструйовано; понад 6 тис. кв. метрів вулиць, площ і тротуарів вкрито асфальтом та плитами. Широкого розмаху набуло будівництво, особливо житлове. Тут споруджено поліклініку, будинок побуту, міське відділення Держбанку, міський дитячий садок, залізничний клуб, готель, універмаг, кінотеатр на 440 місць. Лише за роки восьмої п'ятирічки зведено 26 житлових будинків на 278 квартир. За останні 20 років державний житловий фонд міста зріс більш як у 8 разів, а його загальна площа перевищує 26 тис. кв. метрів. Близько 2 тис. житлових будинків площею 78 500 кв. метрів спорудили з допомогою держави індивідуальні забудовники. Завершується газифікація. Місто підключене до державної енергосистеми. До послуг жителів Бахмача — 50 магазинів. Товарооборот торговельної мережі у роки восьмої п'ятирічки збільшився у півтора раза в порівнянні з минулою семирічкою і досяг 40 млн. крб. Це є одним із свідчень підвищення добробуту трудівників. У місті працюють комбінат громадського харчування, 23 майстерні побутового обслуговування. В особистому користуванні жителів — 62 легкові автомашини, 512 мотоциклів. Майже в кожній квартирі є телевізор.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. У Бахмачі діють 2 лікарні на 240 ліжок, 3 поліклініки, 10 медпунктів, 3 аптеки. У медичних закладах працює 40 лікарів та 250 чоловік середнього медперсоналу. В 6 дитячих дошкільних закладах міста виховується понад 550 дітей. Підвищився освітній та культурний рівень населення. У місті діють 3 середні, восьмирічна й початкова школи, в яких навчається 2560 учнів та працює 150 учителів. Є також вечірня й заочна середні школи і музична семирічна школа. Своє дозвілля жителі проводять у районному будинку культури, клубі залізничників ім. Леніна та 3 профспілкових клубах. У 1965 році відкрито широкоекранний кінотеатр. Учасники гуртків художньої самодіяльності, які створені при будинку культури і клубах, часто виступають перед глядачами. Велику популярність мають капела бандуристів та оркестр баяністів районного будинку культури, які удостоєні звання народних. Ці колективи та духовий оркестр відзначені дипломами й медалями на республі-

канському конкурсі художньої самодіяльності, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. У місті налічується 15 бібліотек, книжковий фонд яких становить 150 тис. примірників. Вони обслуговують 13 тис. читачів. Активно працюють 12 первинних організацій товариства «Знання», які об'єднують 210 лекторів. На громадських засадах діють 5 народних університетів та історико-краєзнавчий музей. Є первинні організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. Тут виходять районна газета «Радянське село», в бурякорадгоспі — багатотиражна газета «Зоря комунізму».

На трудові звершення трудящих Бахмача спрямовують 60 первинних партійних організацій, що налічують 1500 комуністів. Їх помічниками є 36 комсомольських організацій, в лавах яких — 1340 юнаків і дівчат. Питаннями господарського й культурного будівництва займається міська Рада депутатів трудящих. Вона складається з 54 депутатів, серед них — 34 робітники і 20 представників інтелігенції, 27 комуністів і 7 комсомольців, 23 жінки. Велику роботу проводять 8 постійних комісій міськради: планово-бюджетна, промисловості, транспорту та зв'язку, шляхового будівництва та благоустрою, торгівлі й громадського харчування, соціально-культурна, соціалістичної законності, для роботи серед молоді. У 1971 році на соціально-культурні заходи було асигновано 144,2 тис. крб. проти 91,5 тис. крб. у 1966 році.

Багато зроблено в Бахмачі за роки Радянської влади. Ще більші перспективи відкриваються перед ним на майбутнє. Трудящі докладають всіх зусиль, щоб гідно зустріти знаменну дату — 50-річчя утворення СРСР.

Б. А. ХАТНЮК

БАТУ́РИН

Батурин — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сеймі, за 25 км від районного центру, на автошляху Москва—Київ. Населення — 3811 чоловік.

Територія сучасного Батурина була заселена здавна. Поблизу селища виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду та давньоруське городище[1]. Перша згадка про Батурин в історичних джерелах належить до 1625 року, коли після захоплення Чернігово-Сіверщини шляхетська Польща побудувала тут фортецю[2].

Населення Батурина брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. На початку війни батуринці напали на фортецю і розправилися з польською шляхтою. Місто стало центром сотні і увійшло спочатку до Стародубського, а з 1654 року — Ніжинського полку. Після Переяславської ради 1654 року Батурин у складі України возз'єднався з Росією. В 1663 році тут між представниками російського уряду та гетьмана Брюховецького було укладено т. зв. Батуринські статті, що підтверджували Березневі статті 1654 року.

На початку другої половини XVII ст. Батурин являв собою значне місто. Воно користувалося магдебурзьким правом і управлялося магістратом на чолі з війтом. За переписом 1654 року, в місті налічувалося 274 міщан і 486 козаків. Перші підлягали владі війта, другі — сотника. Поступово населення Батурина зростало, і він став значним торговим центром. Як свідчать переписні книги 1666 року, в місті проживало вже 365 міщан, у т. ч. 36 ремісників і 90 купців. Чотири рази на рік відбувалися великі

Батурин. Малюнок XVII століття.

[1] Інститут археології АН УРСР, науковий архів, ф. 12, інв. № 16.

[2] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2. Полк Нежинский. К., 1893, стор. 254.

ярмарки. Розвивалися млинарський промисел і бджільництво. Значна частина населення займалася землеробством. Тут налічувалося 75 «пашенних», які мали 31 коня, 128 волів і 23 плуги. Близько половини міщан і селян були бідними і називалися «бобилями»[1].

У 1669—1708 та 1750—1764 рр. Батурин був резиденцією гетьманів Лівобережної України. Разом з ними тут перебувала і вища адміністрація — генеральний суддя, генеральний писар, генеральний обозний та інші. Політика гетьманів була спрямована на зміцнення економічної могутності і політичної влади панівного класу — козацької старшини за рахунок експлуатації трудящих верств населення. Особливо посилився соціальний гніт за гетьманування найлютішого ворога українського народу Мазепи, який намагався відірвати його від братньої Росії і повернути під ярмо шляхетської Польщі. Мазепа узаконив панщину, що становила 2 дні на тиждень. Крім неї, селяни відбували багато інших повинностей: давали своєму панові певну кількість сільськогосподарських продуктів, бджолину і тютюнову десятини, «куничні гроші» (за дозвіл одружитися) тощо. Під час навали шведських загарбників у 1708—1709 рр. Мазепа зрадив інтереси українського народу та братньої Росії і перейшов на бік ворога. 23 жовтня 1708 року він виступив з Батурина на з'єднання з військами шведського короля Карла XII. За зрадником пішла лише купка старшини і невелика кількість найманих козаків. 2 листопада російське військо під командуванням О. Д. Меншикова оволоділо Батурином, внаслідок чого було зірвано плани шведських загарбників використати запаси продовольства і військового спорядження, заготовлені тут для них. У 1725 році Катерина I подарувала Батурин князеві О. Д. Меншикову, але після його падіння містечко відійшло до казни. У 1760 році воно згідно з указом Єлизавети Петрівни стало володінням гетьмана України К. Г. Розумовського.

У середині XVIII ст. в Батурині значного розвитку набула промисловість. В 1751—1752 рр. було побудовано велику цегельню, будівлі якої простягалися на 100 сажнів завдовжки. Кожна з 5 печей вміщувала 80 тис. штук цегли. Працювали на підприємстві арештанти та кріпаки. Праця була дуже виснажливою. Кожний працюючий виробляв за сезон 5—7 тис. штук цегли. Тоді ж почали діяти завод воскових свічок, продукція якого йшла в Київ, у міста Росії і навіть за кордон, та лісопильня на Сеймі. В 1756 році граф К. Розумовський заснував у Батурині вотчинну суконну мануфактуру, яка була досить великим підприємством. Спочатку вона мала 12 ткацьких верстатів, а згодом їх кількість збільшилася до 76. Підприємство виробляло сукно для військових потреб, а частина продукції йшла на ринок[2]. Тут працювало 180 кріпаків, які зазнавали нещадної експлуатації. Застосовувалася і дитяча праця. Значна частина населення займалася також чумацьким промислом. Батурин відомий своїм прикладним мистецтвом. У другій половині XVII і у XVIII ст. в містечку діяв керамічний завод, де виробляли полив'яні і розписні кахлі[3]. У XVIII ст. тут виникає виробництво килимів, яке великого поширення набуло в першій половині XIX століття[4].

Після поділу Лівобережної України на намісництва Батурин у 1782 році увійшов до Конотопського повіту Новгород-Сіверського намісництва. Під час Вітчизняної війни 1812 року батуринці постачали російській армії хліб і чимало з них вступили до ополчення.

Батурин був одним з культурних центрів Лівобережної України. У 1799—1803 рр. за проектом відомого архітектора Ч. Камерона тут було споруджено великий палац К. Г. Розумовського у стилі класицизму. Палац становив єдиний комплекс з великим чудовим парком, створеним руками кріпаків за проектом архітектора А. Рінальді. Цікавою і рідкісною пам'яткою українського житлового

---

[1] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 298—299, 305.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 3577, арк. 30.
[3] Історія українського мистецтва, т. 3, стор. 332—333.
[4] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1961, № 2, стор. 94.

будівництва є будинок генерального судді В. Кочубея, що містився в парку. Цей будинок зруйнували німецько-фашистські варвари у 1943 році. Зараз закінчується його реставрація. Своєрідною архітектурою відзначається Воскресенська церква, споруджена в 1790—1803 рр. У 1843 році в Батурині побував Т. Г. Шевченко, який змалював ряд архітектурних пам'яток і, зокрема, палац. У XVIII ст. в містечку працювала група придворних живописців-кріпаків, у яких навчався талановитий художник-кріпак І. Усенко. Його акварельні портрети були досить відомі. 1837 року в Полтаві експонувалися майстерно виконані ним копії з картин Рембрандта і Тіціана.

Основна маса кріпацького населення Батурина (у 1799 році тут налічувалося 1019 кріпаків)[1] не знала грамоти й жила у темряві. Першу початкову трикласну школу на 30—45 учнів відкрили тільки напередодні скасування кріпосного права. В ній вчилися переважно діти заможних козаків і селян.

Реформа 1861 року, проведена кріпосниками на грабіжницьких умовах, не поліпшила економічного становища селян. Так, 19 селян поміщиків Дубовських до реформи користувалися 16 десятинами 698 сажнями землі. За уставною грамотою вони одержали 16 десятин 1568 сажнів, у т. ч. значну кількість непридатної землі, яка раніше не оброблялася. За цю землю вони мали протягом 49 років сплатити викупні платежі на суму 737 крб. 16 коп.[2]. Селяни відмовлялися підписувати кабальні договори. Так, 20 селян поміщиці Свєт відхилили уставну грамоту, за якою їм відводилося 34 десятини 2320 сажнів землі і вони мали сплатити 1264 крб. викупних платежів. Але власті силою примусили їх підписати.

У пореформений період Батурин перетворився на невелике містечко. Це пояснювалося головним чином тим, що підприємства, які тут існували, грунтувалися виключно на примусовій праці кріпаків і після реформи 1861 року занепали. Основним заняттям жителів було землеробство, торгівля та різні промисли. Значного розвитку набула торгівля. У Батурині відбувалося 5 ярмарків на рік, грошовий оборот кожного з яких перевищував 9 тис. крб. Звідси щороку вивозилася велика кількість хліба на продаж у Білорусію. Чисельність населення Батурина значно зросла. Якщо за даними 1866 року у ньому налічувалося 363 двори, то на кінець XIX ст. — 1 тис. дворів, а кількість населення перевершила 4 тис. чоловік.

Становище трудящих дедалі гіршало. Відбувався процес класового розшарування селян, в результаті якого посилилося зубожіння їх основної маси й виділилася купка куркулів, які все ширше застосовували найману працю. Бідняки, що розорялися, змушені були найматися до куркулів або йти працювати на промислові підприємства у великі міста.

Початок революційної пропаганди у Батурині пов'язаний з ім'ям Ю. Д. Мельникова, який увійшов в історію революційного руху як талановитий організатор перших марксистських гуртків у Харкові, Ростові-на-Дону, Києві. В липні 1891 року він під кличкою «Володя» приїхав до містечка для налагодження революційної роботи серед трудящих. Ю. Д. Мельников пробув тут кілька днів і встановив контакт з місцевим населенням[3]. Трудящі Батурина брали активну участь у революції 1905—1907 рр. Велику роль у пробудженні і зростанні їх політичної свідомості відіграв І. М. Цибуля (1875—1919), який працював у Конотопських залізничних майстернях і з 1895 року став на шлях революційної боротьби проти царизму. У 1905 році за дорученням Конотопської організації РСДРП І. М. Цибуля не раз виступав тут на сільському сході, викриваючи антинародну політику царського уряду та закликаючи боротися за краще життя. З початком революції 1905—1907 рр. у Батурині почастішали виступи трудящих проти властей.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 202.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 530, арк. 12, 13, 17.
[3] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 26, 27.

Житель Батурина більшовик І. М. Цибуля веде революційну агітацію серед солдатів. 1917 р.

Великий вплив на зростання революційних настроїв мали події в Петербурзі, Москві та інших місцях. 25 грудня 1905 року понад 200 батуринців зібралися на антиурядовий мітинг, під час якого сталася сутичка з поліцією. Поліцейські відкрили вогонь, в результаті чого одного селянина було вбито і кількох поранено. Обурені цією звірячою розправою, трудящі 27 грудня знову зібралися на мітинг, у якому взяло участь близько 600 чоловік. Учасники мітингу вимагали покарання винних у розстрілі селян. Проти демонстрантів кинули військовий загін. Під час сутички двох чоловік вбили, одного поранили. Багато учасників революційних подій було заарештовано.

Населення Батурина не одержувало потрібної медичної допомоги. Хоча тут містилася лікарська дільниця, де працювали лікар і фельдшер, вона обслуговувала всю волость. Переважну більшість жителів становили неписьменні. У двох церковно-парафіяльних школах навчалося лише 50 учнів. Чотирикласне училище відкрили у 1910 році. У 1891 році Батурин відвідав відомий російський письменник Г. І. Успенський.

Перша світова імперіалістична війна ще більше загострила класові суперечності. Не виправдала сподівань трудящих Батурина на поліпшення їх економічного становища і Лютнева революція 1917 року. Буржуазний Тимчасовий уряд не збирався припинити війну і розв'язати земельне питання. В країні продовжувала наростати революційна боротьба. Навесні 1917 року в Конотопському повіті, у т. ч. і в Батурині, велику роботу серед селян проводили більшовики. Вже у квітні на багатьох мітингах ухвалювалися більшовицькі резолюції. У містечку відбувся першотравневий мітинг, на якому виступили представники Конотопського комітету РСДРП(б) і висувалися вимоги покінчити з імперіалістичною війною, конфіскувати поміщицькі землі та передати їх селянам.

Радо зустріли трудящі Батурина звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Разом з трудящими всієї Чернігівщини вони піднялися на боротьбу за встановлення Радянської влади. Але владу у Батурині захопив загін військ буржуазно-націоналістичної Центральної ради. В цей же час було створено загін Червоної гвардії, який очолив кронштадтський матрос і колишній робітник Путіловського заводу І. Г. Мовтян. У січні 1918 року червоногвардійці розігнали буржуазних націоналістів. Над містечком замайорів червоний прапор. Відразу ж після встановлення Радянської влади селяни під керівництвом І. М. Цибулі почали брати на облік поміщицькі й церковні землі та приступили до їх розподілу.

Проте в березні 1918 року Батурин захопили німецькі окупанти. Вони запровадили жорстокий режим і грабували жителів. Населення піднялося на боротьбу. Місцеві активісти створили партизанську групу, яка ввійшла до складу Конотопського партизанського загону.

15 січня 1919 року війська Червоної Армії разом з партизанами вступили у Батурин. Тут відбувся багатолюдний мітинг трудящих, які вітали Радянську владу. Було створено партійну організацію, секретарем якої став І. О. Хвостик. Обрали волосний ревком з 12 чоловік на чолі з І. М. Цибулею. Почав діяти комбід,

який складався з 80 чоловік. Волревком і комбід подавали допомогу незаможним селянам, виділяли їм насіння для посіву та коней. Партосередок разом з волревкомом і комбідом провів велику роботу для здійснення перших декретів Радянської влади і розгортання радянського будівництва. Для розподілу землі серед безземельних і малоземельних організували земельну комісію на чолі з І. С. Борисенком. Навесні 1919 року з ініціативи партійної організації створили сільськогосподарську комуну ім. В. І. Леніна, в якій об'єдналося до 30 бідняцьких господарств. За рішенням волревкому комуні було виділено 120 десятин кращої землі. Тут налічувалося 20 коней і 6 плугів[1].

У серпні 1919 року Батурин захопили денікінці. Частини Червоної Армії, до яких приєдналися місцеві комуністи й актив, закріпилися на правому березі Сейму. Обороною керував член волревкому І. Г. Мовтян. Здібний організатор, він особистим прикладом запалював односельців на боротьбу. Не маючи однієї руки, він уночі перепливав Сейм, щоб зібрати розвідувальні дані в таборі денікінських військ. Лише через два місяці білогвардійцям вдалося форсувати річку. Денікінці жорстоко розправилися з батуринцями. Було закатовано 20 активістів. У боротьбі з білогвардійцями загинув голова волосного ревкому більшовик І. М. Цибуля.

У листопаді 1919 року Батурин було визволено від ворога. Відновили роботу партійний осередок, волревком, які організували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. В березні 1920 року почав діяти волвиконком, якому передав свої повноваження волосний ревком. При волвиконкомі було створено кілька відділів — народної освіти, охорони здоров'я, продовольства та інші. Відбулися вибори до сільської Ради, яку очолив М. Г. Біличенко. Влітку створили комітет незаможних селян, який через два роки налічував 93 члени. Передова молодь наприкінці 1921 року об'єдналася в комсомольську організацію, що складалася з 13 членів. Секретарем її був М. А. Кузьменко. Трудящі Батурина активно включилися в об'єднавчий рух за створення СРСР, який розгорнувся у 1922 році, і одностайно підтримали рішення про входження до його складу Радянської України. У 1923 році містечко стало селом і центром району.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. У 1921 році в Батурині відкрили лікарню на 25 ліжок. Працювала семирічна школа. В ній у 1923 році навчалося 300 учнів. Розгорнулася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. Активно діяв лікнеп. У 1923 році відкрили сельбуд, наступного року — театр і бібліотеку.

Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), партійна організація Батурина очолила рух трудящих селян за організацію колгоспів. На початку 1928 року в селі виник ТСОЗ ім. 10-річчя Жовтня, а наступного року на базі його створено сільськогосподарську артіль ім. Сталіна, яка через два роки вже об'єднувала 363 господарства. За колгоспом закріпили 1212 га сільськогосподарських угідь[2]. Протягом 1930—1932 рр. були організовані сільськогосподарські артілі ім. Будьонного, «Червоний маяк» та ім. Шевченка. Завдяки великій роботі, яку провели партійна і комсомольська організації, село йшло попереду у справі колективізації в Батуринському районі. Перебудова сільського господарства на колективних засадах відбувалася в умовах жорстокої класової боротьби. Значну роль у здійсненні колективізації та дальшому зміцненні колгоспів відіграла Батуринська МТС, створена у 1932 році[3], та її політвідділ.

Вже з перших кроків батуринські артілі виявили великі переваги колгоспного ладу. Долаючи труднощі, колгоспи міцніли. У 1930 році між артілями ім. Сталіна та ім. Будьонного розгорнулося соціалістичне змагання за краще проведення весняної сівби і своєчасне збирання врожаю. Успішно виконали план хлібозаготівель

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. Р-2, оп. 1, спр. 252, арк. 28.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, спр. 233, арк. 157, 158.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 19.

трудящі села наступного року. Ще кращих результатів добилися колгоспники у 1932 році. Багато з них удвічі перевиконували норми виробітку. Колгосп ім. Будьонного цього року перевиконав план хлібозаготівель. Зросла врожайність зернових культур, яка становила 14—15 цнт з гектара. Успіхи, досягнуті колгоспами, мали вирішальне значення для завершення у 1935 році суцільної колективізації[1]. Поряд з сільським господарством у Батурині розвивалася промисловість, яка займалася переробкою сільськогосподарської продукції. У 1932 році став до ладу конопляний завод, в 1935 році — маслозавод. 1934 року дала струм електростанція. У 1940 році було побудовано для неї нове приміщення і поставлено більш потужний двигун.

Трудящі Батурина, як і всі трудівники нашої країни, з великим ентузіазмом включилися у стахановський рух. В артілі ім. Сталіна ланка У. Калатури взяла зобов'язання зібрати по 250 цнт картоплі, 18 цнт зернових, 70 цнт конопель з гектара та виконала їх з честю. По-стахановськи працювали тракторист М. Х. Приходько, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора та обраний делегатом на Надзвичайний XIV з'їзд Рад України, колгоспниця П. Побожа, яка збирала по 450 цнт цукрових буряків з гектара. За великі успіхи у колгоспному виробництві чимало трудівників стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Серед них — тракторист Батуринської МТС А. Г. Лаврик, бригадири тракторних бригад К. Д. Божок та О. Г. Павленко[2].

З величезним ентузіазмом зустріли трудящі Батурина Надзвичайний VIII з'їзд Рад СРСР, який прийняв нову Радянську конституцію. На честь цієї знаменної події вони брали підвищені зобов'язання і рапортували Батьківщині про свої досягнення. Під час перших виборів до Верховної Ради СРСР, що відбулися 12 грудня 1937 року, колгоспники, робітники та службовці одностайно віддали свої голоси за кращих синів і дочок радянського народу.

У 1937 році в селі відбулося урочисте відкриття пам'ятника В. І. Леніну.

Рік у рік поліпшувалося медичне обслуговування населення, розвивалися освіта і культура. Розширилася лікарня. У 1932 році було відкрито середню школу, в якій навчалося понад 600 учнів, та філіал бахмацького робітфаку. Наступного року в основному ліквідували неписьменність серед дорослих. З 1937 року почала діяти також семирічна школа, в якій навчалося 300 учнів. Чимало випускників шкіл Батурина продовжували освіту у вищих навчальних закладах. Лише в 1934 році Батуринська МТС направила 11 кращих працівників для навчання у сільськогосподарських вузах і технікумах. Значну увагу приділяли професійному навчанню і підготовці кадрів. Тут працювали курси бригадирів-коноплярів, трактористів та інші. Своє дозвілля трудящі Батурина проводили в будинку культури та кінотеатрі. При будинку культури активно діяли гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, танцювальний та інші. З 1935 року у селі виходила районна газета «Сталінський шлях».

Та мирну творчу працю радянських людей порушив віроломний напад німецько-фашистських загарбників на Радянський Союз. З початком Великої Вітчизняної війни багато чоловіків пішло на фронт захищати Батьківщину. На робочих місцях їх замінили жінки, старики та підлітки. Парторганізація і сільрада організували трудящих Батурина на збирання врожаю та будівництво оборонних споруд. З наближенням ворога частину майна евакуювали у східні райони країни. З радянсько-партійного активу було створено винищувальний батальйон, в якому налічувалося 165 чоловік.

9 вересня 1941 року у Батурин вдерлися німецько-фашистські загарбники. Вони встановили режим жорстокого терору й по-звірячому розправлялися з радянськими людьми. Фашистські кати розстріляли й спалили живцем 44 чоловіка.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 594, арк. 4.
[2] Газ. «Сталінський шлях» (Батурин), 14 червня 1939 р.

Серед них — старих партизанів І. Д. Гаркавенка, І. С. Слісаренка, М. Г. Біличенка, М. Я. Рибака, колишнього голову волосного ревкому І. Г. Мовтяна, колишніх голів сільради Г. Кабанця і Ф. Заболотного та багато інших[1]. 75 юнаків і дівчат вигнали у рабство до фашистської Німеччини. Окупанти пограбували колгоспи, МТС, спалили будинок культури, вивели з ладу електростанцію. Проте ніякі знущання не могли вбити надії трудящих на визволення.

Частини Червоної Армії 6 вересня 1943 року визволили Батурин. З сльозами радості зустріли їх батуринці. На фронтах Великої Вітчизняної війни з ненависним ворогом билися 518 жителів, з них за ратні подвиги 284 нагороджено орденами й медалями. 420 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. Уродженцю Батурина М. В. Кадуну за мужність і відвагу, виявлені в боях за визволення міста Тирасполя, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Батуринці свято шанують пам'ять про бійців і командирів, які загинули в бою за селище, і з любов'ю доглядають братську могилу.

Партійна організація і сільська Рада спрямували трудовий ентузіазм трудящих на відбудову зруйнованого господарства та допомогу фронту. Багато труднощів постало перед колгоспами Батурина. Не було реманенту для обробітку землі, тваринницькі ферми лежали в руїнах. Так, у колгоспі «Червоний маяк» в 1944 році налічувалося лише 7 коней і не було жодної корови. Таке ж становище склалося і в інших господарствах. Фашисти пограбували тракторний парк МТС. Значну допомогу господарствам подала держава і братні республіки, які виділили насіння, худобу для тваринницьких ферм і техніку для МТС. Так, у 1946—1948 рр. з Російської Федерації надійшло 12 тракторів, 6 комбайнів і 20 плугів. Завдяки цій допомозі і самовідданій праці трудівників колгоспи протягом 1946—1950 рр. в основному відновили довоєнні посівні площі і поголів'я худоби.

Відразу ж після визволення Батурина почала роботу лікарня. Незабаром відбудували приміщення середньої школи на 650 учнів і будинок культури.

У 1951—1952 рр. до колгоспу ім. Сталіна приєдналася артіль ім. Шевченка, а колгосп ім. Будьонного влився до артілі «Червоний маяк». Дальшому піднесенню сільського господарства сприяли рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. У наступні роки колгоспи Батурина зміцніли, неухильно збільшувалися врожайність культур і виробництво м'яса та молока. У 1959 році колгоспи ім. Сталіна та ім. Будьонного об'єдналися в колгосп «XXI партз'їзд», до складу якого в 1963 році увійшла артіль Матіївки. Батуринський колгосп став великим господарством, за яким закріплено 5880 га сільськогосподарських угідь. Високими трудовими показниками завершив колгосп семирічку. Середня врожайність зернових зросла до 17,5 цнт з гектара, у т. ч. пшениці — до 27,3 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено 342 цнт молока і 68,1 цнт м'яса. У 1965 році прибуток колгоспу становив 1022 тис. крб. На один людино-день колгоспники одержали по 2 крб. 24 коп. Тут побудували ферми з механізованим водопостачанням, автопоїлками, підвісною дорогою. За сумлінну працю та виконання завдань семирічки 7 передовиків виробництва нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора та «Знак Пошани». Серед них — бригадир тракторної бригади М. І. Ладись, тракторист В. К. Ровний, ланкова М. Д. Іващенко, телятниця Г. Ф. Купрій, токар Н. М. Короcташивець, який був делегатом XXIII з'їзду КПРС.

У роки восьмої п'ятирічки колгосп «XXI партз'їзд» досяг нових успіхів. Колгоспники з честю виконали підвищені зобов'язання, взяті до 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Колгосп перетворився на велике багатогалузеве господарство, в якому провідне місце займає тваринництво. На фермах утримується 3286 голів великої рогатої худоби і 1540 свиней. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 359 цнт молока. Зріс грошовий прибуток господарства, який у 1970 році становив 2171 тис. крб. Оплата одного людино-дня

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 212, оп. 1, спр. 53, арк. 1—36.

Ремонт тракторів у майстерні відділення «Сільгосптехніки». Батурин, 1970 р.

збільшилася до 3 крб. 20 коп. Колгосп має міцну машинну базу, яка налічує 35 тракторів, 7 зернових комбайнів, 23 автомашини та багато іншої техніки. Самовіддана праця трудівників була відзначена високими урядовими нагородами. За виконання завдань восьмої п'ятирічки голову колгоспу П. К. Філя нагороджено орденом Жовтневої Революції, ланкову Л. П. Кривошею — орденом Трудового Червоного Прапора, свинарку О. Т. Стадник — орденом «Знак Пошани». З трудовим піднесенням зустріли батуринці XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. Протягом дев'ятої п'ятирічки передбачено далі збільшити виробництво продукції.

Дальшого розвитку набула промисловість. З 1963 року працює цегельний завод, який виробляє понад 3 млн. штук цегли на рік. Було реконструйовано конопляний завод. Тут діють також відділення «Сільгосптехніки», електромережна дільниця з підстанцією та цехи Бахмацького харчокомбінату. Колективи підприємств достроково завершили план восьмої п'ятирічки.

З 1960 року Батурин став селищем міського типу. За післявоєнний період тут споруджено будинок культури на 400 місць, школу-інтернат на 200 учнів, багатоквартирний житловий будинок. 250 індивідуальних житлових будинків звели колгоспники, робітники й службовці. Збільшилася водопровідна мережа. Понад 200 квартир газифіковано. До послуг жителів 2 продовольчі магазини, універмаг, культмаг, господарський магазин, книжкова крамниця, а також чайна, кафе, майстерні побутового обслуговування. Зростає товарооборот торговельної мережі, який у 1970 році становив 2591 тис. крб. Це є одним із свідчень підвищення добробуту трудящих.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. З медичних закладів у Батурині діють дільнична лікарня і поліклініка. У дільничній лікарні є хірургічне, терапевтичне, інфекційне та пологове відділення, а також рентгенологічний кабінет, кабінет фізлікування і дитяча консультація. В лікарні та поліклініці — 50 лікарів і працівників середнього медперсоналу. В середній школі та школі-інтернаті навчається майже 800 учнів, яких виховує 65 учителів. 300 жителів Батурина має вищу та незакінчену вищу освіту і майже 2 тис. чоловік — середню. Велику культурно-освітню роботу проводить будинок культури. При ньому створені гуртки художньої самодіяльності: драматичний, танцювальний, духовий оркестр. Селищна бібліотека, книжковий фонд якої дорівнює 45 тис. примірників, обслуговує 1712 читачів. 2 первинні організації товариства «Знання» об'єднують 34 лектори. У 1960 році відкрили історико-краєзнавчий музей на громадських засадах.

На нові трудові звершення трудящих Батурина спрямовують 8 первинних партійних організацій, у яких налічується 207 комуністів. Їх помічниками виступають 6 комсомольських організацій, що об'єднують 231 юнака і дівчину. Активну роль в житті селища відіграє селищна Рада, що складається з 51 депутата. Серед них — 29 робітників, 9 колгоспників і 13 представників інтелігенції, 25 комуністів і 6 членів ВЛКСМ, 22 жінки. Селищна Рада має 7 постійних комісій: планово-бюджетну, сільського господарства, соціалістичної законності, торгівлі і громадського харчування, шляхового будівництва та благоустрою, соціально-культурну, для роботи серед молоді. У 1971 році на соціально-культурні потреби було асигновано 55 тис. карбованців.

З кожним роком красивішає й молодіє старовинний Батурин. Трудівники селища докладають всіх зусиль, щоб успішно виконати плани дев'ятої п'ятирічки.

П. Х. САМОРОДНИЦЬКИЙ, І. Р. СУХОМЛИН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД БАХМАЦЬКОГО РАЙОНУ

БА́ХМАЧ — село, центр сільської Ради, розташоване на річках Борзенці і Бахмачці, за 2 км від районного центру. Дворів — 1450. Населення — 3980 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кошмалів, Мацько-Іванівське, Острів, Пашків і Часниківка.

На території Бахмача розміщено центральні садиби колгоспів «Прогрес» та ім. Щорса, за якими закріплено 6265 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5570 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня і восьмирічна школи, в яких налічується 649 учнів і 60 учителів, 2 клуби, 2 бібліотеки, народний історико-краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт, протитубдиспансер.

За самовіддану працю 33 трудівники нагороджено орденами й медалями, серед них завідуючу молочно-товарною фермою колгоспу ім. Щорса Г. М. Іванько — орденом Жовтневої Революції. М. В. Даньку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Бахмач вперше згадується в літопису під 1147 роком. Це було одне з давньоруських міст, яке називалося Бохмач.

Радянську владу встановлено у листопа́ді 1917 року. Уродженець села С. Г. Гришко, який був гальванером на крейсері «Аврора», брав участь у штурмі Зимового палацу. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1921. У 1927 році організовано комуну.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 1256 жителів, з них 756 за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями. Уродженцю села Ф. М. Жилі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 452 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1964 році споруджено пам'ятник на братській могилі червоноармійців, які полягли в роки громадянської війни; в 1956—1957 рр.— 2 пам'ятники на братських могилах воїнів, які загинули в бою за визволення села від гітлерівців; в 1964 році — 2 пам'ятники на могилах радянських громадян, закатованих фашистами; в 1967 — пам'ятник М. О. Щорсу.

У Бахмачі народилися український художник Г. Г. Яременко (1874—1915) та український радянський письменник В. П. Бережний.

На околицях та поблизу сіл Бахмача та Часниківки виявлено поселення доби бронзи, скіфських часів, сіверянське, курганний могильник, поселення і городище часів Київської Русі.

БІЛОВЕ́ЖІ ПЕ́РШІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Григорівка. Дворів — 266. Населення — 806 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Біловежі Другі, Вишнівське, Зарукавне, Зеленівка, Кальчинівка, Круглолугівка.

На території Біловеж Перших розміщено центральну садибу колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3423 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2365 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 105 учнів і 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За трудові успіхи 11 чоловік нагороджено орденами і медалями.

Поблизу с. Біловеж Других виявлено давньоруське городище — залишки міста Біловежа, згадуваного в літопису під 1147 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1927.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 188 жителів, з них 74 нагороджено орденами й медалями СРСР. 99 чоловік віддали своє життя за незалежність Батьківщини. У 1971 році на могилі воїнів, які загинули під час визволення села, споруджено пам'ятник.

ВАРВА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, біля залізничного роз'їзду Варварівський на лінії Бахмач — Прилуки. Дворів — 236. Населення — 740 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Запорізьке, Кулішове, Олексіївка, Осинівка, Перемога й Піски.

На території Варварівки розміщено центральну садибу колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 1520 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1100 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 292 учні і працює 21 учитель, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 13 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них голову колгоспу Л. Ф. Білича та доярку С. Г. Маслянок — орденом Леніна.

Варварівка заснована в першій половині XIX століття.

Радянську владу було встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1928.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 166 жителів, з них 67 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 67 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1957 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села, та односельцям, що полягли в боротьбі за свободу Вітчизни.

Поблизу с. Пісок виявлено поселення доби неоліту.

ГА́ЙВОРОН — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Дворів — 758. Населення — 1886 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Восьме Березня, Нечаїв, Червона Зірка й Шевченкове.

На території Гайворона розміщено центральну садибу колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5200 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4490 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє також торфопідприємство.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 314 учнів і 18 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За трудові успіхи 10 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Гайворон засновано в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1924. У 1924 році організували ТСОЗ.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували 19 радянських активістів. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 740 жителів, з них 212 за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села Г. М. Охріменку присвоєно звання Народного Героя Югославії. Він першим провів радянські кораблі замінованим Дунаєм. 530 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1960 і 1964 рр. на 2 братських могилах воїнів, які загинули під час визволення села, встановлено пам'ятники.

Поблизу с. Гайворона виявлено давньоруське городище.

ГОЛІ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Яцунки (притока річки Ромна), за 25 км від районного центру. Дворів — 933. Населення — 2450 чоловік.

На території Голінки розміщено колгосп «Україна», за яким закріплено 7300 га сільськогосподарських угідь, у. т. ч. 6050 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 425 учнів і 26 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі успіхи 32 трудівники нагороджено орденами і медалями, з них завідуючого птахофермою Я. Є. Книша — орденом Жовтневої Революції.

Голінка заснована в середині XVI століття.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Одному з активних борців за владу Рад П. К. Гузю, який загинув у 1918 році від рук куркулів, у 1918 році встановлено пам'ятник. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 658 жителів, з них 223 за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями СРСР. 412 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1955 році на братських могилах воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівців, споруджено 2 пам'ятники.

Поблизу с. Голінки виявлене давньоруське городище.

ГОРОДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру, за 2 км від автошляху Київ — Москва. Дворів — 716. Населення — 2075 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселе, Пальчики, Петрівське і Шумин.

На території Городища розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 4630 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3615 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 417 учнів і працює 26 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 14 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них бригадира городньої бригади В. Т. Остапенка — орденом Леніна. О. Я. Литвиненко присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

Городище засновано на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1931. У 1924 році організовано ТСОЗ.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці живцем спалили 200 жителів села і навколишніх сіл. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 837 жителів, з них 593 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 231 чоловік віддав життя за незалежність Батьківщини. В бою за визволення села загинуло 250 воїнів, яким у 1954 році встановлено пам'ятник.

У с. Пальчиках жив і працював видатний український бджоляр П. І. Прокопович. 1830 року він перемістив сюди з с. Митченків пасіку і школу бджільництва, яка за час свого існування (1828—1879) підготувала 640 пасічників. П. І. Прокопович був особисто знайомий з Т. Г. Шевченком, який у 1843 році відвідав його пасіку. Біля с. Пальчиків на могилі бджоляра у 1954 році встановлено пам'ятник.

ГРИ́ГОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Бахмач — Кременчук. Дворів — 749. Населення — 2370 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Веселе.

На території Григорівки розміщено колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 4023 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3545 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 585 учнів і працює 36 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі досягнення 18 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них З. М. Гунько — орденом Леніна.

Григорівка заснована близько 1700 року. У 1843 році під час своєї подорожі по Україні село відвідав Т. Г. Шевченко. Воно тоді належало нащадку колишнього гетьмана П. Скоропадському, який жорстоко експлуатував селян. Про це Т. Г. Шевченко написав у вірші «П. С.». У Григорівці зберігся дуб, якому близько 300 років. Під ним великий поет писав вірші і розмовляв з кріпаками. Жителі любовно називають його «дубом Шевченка». Тут в 1959 році встановлено меморіальну дошку з барельєфом великого Кобзаря. В 1964 році споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Радянську владу проголошено у листопаді 1917 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1920. У 1919 році від рук буржуазних націоналістів загинув перший голова ревкому Г. В. Ярмошенко, на могилі якого в цьому ж році встановили пам'ятник.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 508 жителів, з них 374 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села генерал-майору В. А. Улізьку присвоєно звання Народного Героя Югославії. 297 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1968 році було споруджено пам'ятник.

ДМИ́ТРІВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Ромні (басейн Дніпра), за 35 км від районного центру. Залізнична станція Рубанка. Дворів — 1685. Населення — 4400 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Щуча Гребля.

На території Дмитрівки розміщено колгосп ім. Крупської, за яким закріплено 4100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3310 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. З промислових підприємств діють овочесушильний завод, маслозавод, харчокомбінат, хлібопекарня, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», 2 цегельні заводи, міжколгоспна будівельна організація, побуткомбінат.

У селищі працюють середня і початкова школи, в яких налічується 921 учень і 51 учитель, клуб, 2 бібліотеки, лікарня на 100 ліжок, поліклініка.

За трудові досягнення 67 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них заслужену вчительку УРСР М. П. Міткевич, ланкову Н. М. Гузенко і залізничника Л. Г. Горюху — орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Дмитрівку належить до 1643 року. В 1908 році тут на паровому млині відбувся страйк робітників.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Денікінці, які на деякий час захопили село, стратили активних борців за Радянську владу Н. С. Галку, А. Н. Бутенка, С. П. Галагана та Г. С. Жованика. Партійну організацію створено в 1917 році, комсомольську — в 1922. У 1932—1962 рр. Дмитрівка була районним центром.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували І. С. Жованика, Д. С. Ступника, С. Л. Ярмоленка, А. С. Месечка, секретаря Дмитрівського райкому партії Д. П. Колосова, голову райвиконкому А. Ф. Ковалевського та ряд інших. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ненависного ворога билися 875 жителів, з них 423 за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями. Жителю селища П. В. Яценку, який відзначився у боях на Західному Бузі, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 453 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. Їм у 1971 році встановлено пам'ятник. У 1951 році в Дмитрівці споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в роки громадянської війни та під час визволення села від гітлерівців, а також жертвам фашистського терору.

У 1949 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Дмитрівки виявлено давньоруський курганний могильник.

КРАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Черемушки на лінії Бахмач — Ніжин. Дворів — 572. Населення — 1830 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Черемушки.

На території Красилівки розміщено колгосп ім. Фрідріха Енгельса, за яким закріплено 2770 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2630 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 436 учнів і 25 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок. Самодіяльному хору будинку культури у 1968 році присвоєно звання народного, а організатору й керівникові хору В. П. Ломаку у 1970 році — звання заслуженого працівника культури УРСР.

За самовіддану працю 10 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Красилівка заснована на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1929 році, партійну — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 332 жителі, з них 154 за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями. 205 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У Красилівці в 1956 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення села.

КРАСНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Халимонове, на автошляху Київ — Конотоп. Дворів — 960. Населення — 2473 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Карпенкове, Пирогівка і Тасуїв.

На території Красного розміщено колгосп «Жовтень», за яким закріплено 6123 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4210 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі працюють середня школа, в якій налічується 450 учнів і 30 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, споруджується будинок культури.

За самовіддану працю 17 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них свинарку Г. З. Литвиненко — орденом Леніна, ланкового механізованої ланки Д. І. Пилипенка — орденом Жовтневої Революції.

Красне засновано у 30-х роках XVII ст. Під час революції 1905—1907 рр. селяни брали участь у розгромі економії цукрозаводчика Терещенка на станції Калинівка.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 1014 жителів, з них 418 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 462 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1956 році на могилі воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

Поблизу Пирогівки виявлено поселення доби неоліту, а на околицях Красного — давньоруське городище.

КРОПИ́ВНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Рубанка. Дворів — 613. Населення — 1605 чоловік.

У Кропивному розміщено колгосп ім. Горького, за яким закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3720 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій навчається 263 учні і працює 19 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 10 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них свинарку Г. С. Клюшник — орденом Жовтневої Революції.

Кропивне вперше згадується у 1859 році. В період революції 1905—1907 рр. тут відбулося кілька заворушень.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників бився 421 житель, з них 341 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 285 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Їм у 1968 році встановлено пам'ятник. У 1963 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення села.

КУРІ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру. Дворів — 1756. Населення — 5410 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Баланин, Ополонське і Шумейків.

На території Куреня розміщено центральну садибу колгоспу ім. Орджонікідзе та колгосп ім. Жданова, за якими закріплено 8910 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8018 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. В колгоспі ім. Жданова завершується спорудження промислового комплексу для відгодівлі свиней.

У селі є середня і восьмирічна школи, в яких налічується 810 учнів і 52 вчителі, 2 будинки культури на 600 місць, 2 бібліотеки, 2 фельдшерсько-акушерські пункти.

За виробничі досягнення 30 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них голову колгоспу ім. Орджонікідзе Д. М. Бойка, механіка П. А. Папоротного та бригадира М. П. Шевченка — орденом Леніна.

Курінь засновано в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1922 році, партійну — в 1932.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили 33 жителів села. Їм у 1956 році встановлено пам'ятник. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 2340 жителів, з них 1670 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 610 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На 3 братських могилах воїнів, які полягли в бою за визволення села, у 1956 році споруджено 3 пам'ятники. На честь загиблих на фронтах односельців у 1971 році встановлено меморіальну дошку з їх іменами.

У 1970 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

В с. Курені народився генерал-лейтенант В. М. Антоненко.

МАТІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сейму, за 26 км від районного центру і за 2 км від автошляху Київ—Москва. Дворів—259. Населення—644 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бондарі, Веселівка, Голубів, Каціри, Лісова Поляна, Лопатин, Мости, Нове Полісся, Обірки, Прохори та Шумейкине.

На території Матіївки розміщено комплексну бригаду колгоспу «XXI партз'їзд». Вирощують зернові культури; розвинуте тваринництво.

В селі працюють восьмирічна школа, в якій налічується 131 учень і 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Матіївка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1922 році, партійну — в 1928.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників бився 181 житель, з них 89 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 96 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1959 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення села.

В Матіївці народився і працює український радянський письменник В. К. Москалець.

Поблизу с. Прохорів виявлено давньоруське поселення.

МИТЧЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 5 км від автошляху Київ—Москва. Дворів — 964. Населення — 2565 чоловік.

На території Митченків розміщено колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 5110 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3787 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 410 учнів і 29 учителів, будинок культури на 450 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За високі трудові досягнення 15 чоловік нагороджено орденами й медалями, серед них свинарку М. О. Полетай — 2 орденами Леніна і директора школи Д. М. Прокопенка — орденом Жовтневої Революції. М. О. Полетай у 1971 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Перша писемна згадка про Митченки належить до 1606 року. Під час революції 1905—1907 рр. в селі проводили революційну роботу робітники. Тут розповсюджувалися революційні прокламації. 17 чоловік було заарештовано і кинуто до конотопської тюрми.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено у 1923 році, партійну — у 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 975 жителів, з них 310 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села П. О. Брайку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Борючись у лавах партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака, він був учасником історичного рейду до Карпат. П. О. Брайко очолював партизанську групу, а потім полк, який знищив 1750 ворожих солдатів та офіцерів, 31 танк, 135 гармат, кулеметів, паровозів і вагонів. 396 односельців віддали життя за незалежність Батьківщини. Їм у 1970 році споруджено монумент Слави. На братській могилі воїнів, які загинули в бою за визволення села, в 1955 році встановлено пам'ятник.

У Митченках народився П. І. Прокопович (1775—1850) — видатний український бджоляр і основоположник вітчизняної науки про бджільництво. Він винайшов рамковий вулик і першим у світі одержав чистий стільниковий мед без розплоду та попереднього винищення бджіл. П. І. Прокопович у 1828 році заснував у селі першу в Росії і єдину в Європі школу бджільництва. У 1830 році ця школа була переведена в с. Пальчики. Уродженцем села є також один з організаторів перших марксистських гуртків у Росії Ю. Д. Мельников (1868—1900).

О́БМАЧІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сейму, за 29 км від районного центру. Дворів — 720. Населення — 1906 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вербівка, Осіч і Слобідка.

На території Обмачева розміщено центральну садибу колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 4970 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2770 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте тваринництво.

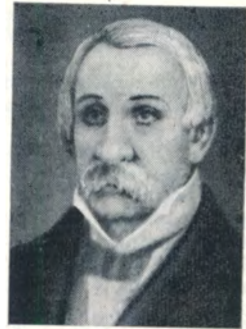

Уродженець с. Митченків П. І. Прокопович (1775—1850) — вчений-бджоляр. 1848 р.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 345 учнів і працює 18 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 10 трудівників відзначено урядовими нагородами.

Перша писемна згадка про Обмачів належить до 1636 року. У XVIII ст. в с. Слобідці була суконна мануфактура — одна з найбільших на Україні, яка належала гетьману К. Розумовському.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1930.

Під час боїв за визволення Обмачева від німецько-фашистських загарбників у вересні 1943 року піонер Микола Герасько перевозив через Сейм радянських розвідників і був смертельно поранений. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 524 жителі, з них 161 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 272 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Біля Обмачева на могилі червоноармійців, які загинули в роки громадянської війни, в 1967 році споруджено обеліск. У селі в 1957 році встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів, полеглих за його визволення.

В с. Осічі є дзвіниця — пам'ятка архітектури XVII століття.

На території Обмачева виявлено городище і кургани скіфського періоду.

РУ́БАНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Григорівка. Дворів — 534. Населення — 1379 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Городок, Заболоття, Ковальове, Нове, Смолове й Терешиха.

На території Рубанки розміщено центральну садибу колгоспу «Жовтнева революція», за яким закріплено 3650 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3250 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 263 учні і 20 учителів, будинок культури на 350 місць, 2 бібліотеки, лікарня на 30 місць.

За самовіддану працю 17 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них ланкову С. Д. Рудицьку та бригадира М. Г. Зайця — орденом Леніна.

Рубанка заснована у 1740 році. У 1905 році тут відбулося заворушення селян, яке придушив каральний загін.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Перший голова ревкому І. П. Матченко загинув від рук куркульських бандитів. Партійну і комсомольську організації створено у 1919 році. У 1927 році організували комуну «Комінтерн».

Під час німецько-фашистської окупації в с. Смоловому діяла підпільна група з 5 чоловік. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистських загарбників билися 570 жителів Рубанки, з них 352 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села П. П. Дубині за мужність і відвагу, виявлені під час форсування річки Дністра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 328 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1967 році встановлено 12-метровий обеліск. У 1957 році споруджено 2 пам'ятники на могилах воїнів, що загинули в бою за визволення села.

СТРІ́ЛЬНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Борзенці (басейн Десни), за 20 км від районного центру. Дворів — 659. Населення 2099 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Українське.

На території Стрільників розміщено колгосп ім. Карла Маркса та колгосп «Іскра», за якими закріплено 3835 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3332 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 396 учнів і працює 23 вчителі, клуб, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, споруджується будинок культури.

За високі виробничі досягнення 14 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них бригадира колгоспу ім. Карла Маркса С. Ф. Кулинича — орденом Жовтневої Революції.

Стрільники засновано на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Восени 1919 року денікінці, які тимчасово захопили село, розстріляли голову першого ревкому В. К. Чепура та активістів П. К. Шульжика і П. Красулю. Партійну організацію створено в 1928 році, комсомольську — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 312 жителів, з них 198 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 222 чоловіка віддали життя за незалежність Вітчизни. На братській могилі воїнів, які полягли в бою за визволення села, в 1948 році встановлено пам'ятник. У 1920 році тут спорудили пам'ятник загиблим від рук денікінців.

ТИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Дворів — 1180. Населення — 3495 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Батуринське й Кирпичне.

В Тиниці розміщено колгосп ім. Ілліча, за яким закріплено 6300 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5660 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте молочне тваринництво.

У селі працюють середня і початкова школи, в яких налічується 546 учнів і 33 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, сільськогосподарська бухгалтерсько-рахівнича школа; споруджується будинок культури.

За виробничі успіхи 15 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Тиницю належить до 1659 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. В 1921 році тут відкрили сільськогосподарську школу. Організатором і директором цієї школи був Т. І. Осадчий — український економіст, одну з праць якого згадує В. І. Ленін у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії». Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1924.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці вчинили криваву розправу над мирним населенням. Лише за один день вони спалили живими 136 чоловік, у т. ч. чимало дітей. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 635 жителів, з них 211 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 236 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Їм у 1966 році встановлено меморіальну дошку. На могилі воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1957 році споруджено пам'ятник.

У Тиниці є 2 пам'ятки архітектури — будинок Кочубея і скарбниця XVIII століття.

ФАСТІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру. Дворів — 736. Населення — 1934 чоловіка. Сільській раді підпорядковані населені пункти Безпечне, Грушівка, Петровського, Перше Травня і Шевченка.

На території Фастівців розміщено центральні садиби колгоспів ім. Мічуріна та «40-річчя Жовтня», за якими закріплено 5980 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4929 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 424 учні і 26 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 20 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них телятницю колгоспу «40-річчя Жовтня» О. Ф. Удовиченко — орденом Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про Фастівці належить до 1424 року. У с. Шевченка в 1876—1894 рр. жив і тут помер видатний російський художник М. М. Ге. Він мав у селі будинок і майстерню, де створив такі відомі картини, як «Що є істина?», «Совість» та ін. У 1884 році сюди до М. М. Ге приїздив Л. М. Толстой. Тут зберігається могила художника.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Уродженець Фастівців А. П. Ясько у жовтні 1917 року був матросом на крейсері «Аврора». Партійну і комсомольську організації створено в 1923 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 550 жителів, з них 309 за мужність і відвагу нагоро-

джено орденами й медалями СРСР. 350 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1965 році споруджено монументальний пам'ятник. У 1963 році встановлено пам'ятник на могилі воїнів, які полягли в бою за визволення села.

ХАЛИМО́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 5 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 299. Населення — 1033 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Глибоке, Калинівка і Мовчанів.

На території Халимонового розміщено центральну садибу колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 3170 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2657 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; з 1967 року також спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 252 учні і 16 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 19 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них М. А. Євтушенко, Г. О. Бадай — орденом Леніна, Ф. Д. Кирута — орденом Жовтневої Революції. Голові колгоспу В. М. Сіденку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1945. У 1928 році виник ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 164 жителі, з них 75 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР, 89 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1968 році споруджено монумент Слави.

БОБРОВИЦЬКИЙ РАЙОН

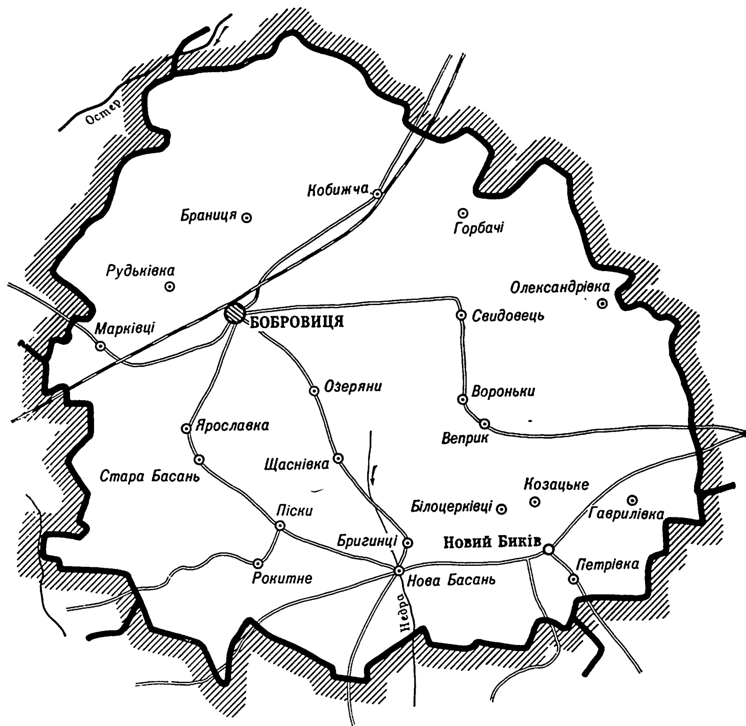

Площа району — 1,4 тис. кв. км. Населення — 75,9 тис. чоловік, з них сільського — 62,5 тис. Середня густота населення — 54,2 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є дрібнозернистий пісок і глини. Міській, селищній і 21 сільській Радам підпорядковано 55 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах є 95 первинних партійних, 84 комсомольські, 133 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 4 радгоспи, 27 колгоспів і Майнівський радгосп-технікум мають 101 500 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 84 520 га орної землі. В районі є 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 60 медичних закладів. У 49 загальноосвітніх школах, у т. ч. 14 середніх, 13 восьмирічних, 20 початкових і двох допоміжних навчаються 10 250 учнів. У Майнівському радгоспі-технікумі навчається на стаціонарі та заочному відділенні 1210 чоловік. Крім того, є дитяча музична школа. Культосвітню роботу ведуть 15 будинків культури, 29 клубів, 74 бібліотеки. Є 37 кіноустановок. У районі — 6 пам'ятників В. І. Леніну і один Т. Г. Шевченку. В 53 населених пунктах споруджено 69 пам'ятників та обелісків Слави воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

БОБРО́ВИЦЯ

Бобровиця — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Бистриці, за 3 км від залізничної станції Бобровиця на лінії Ніжин—Київ. Відстань до обласного центру залізницею — 133 км, автошляхом — 105 км. Населення — 10 300 чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Затишшя, Макарівка, Мирне, Травкине, Червоноармійське.

Територія сучасного міста була заселена ще в стародавні часи, про що свідчать залишки двох городищ і поселення періоду Київської Русі[1]. Назва міста походить

[1] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. М., 1908, стор. 118, 119.

від т. зв. бобровників, що жили тут десь з XIV до XVIII ст. Вони володіли бобровими гонами і мали своє самоуправління з правом обрання отамана. За походженням це були вільні люди, згодом — козаки. В разі потреби вони брали участь у військових походах. Кожен дорослий бобровник щороку мав здати старості, а пізніше — гетьману 10 бобрів і 20 видр. Коли кількість звірів зменшилася, натуральний податок іноді замінювався грішми.

З середини XIV ст. українські землі захопила Литва, відтоді Бобровиця належала до Остерського староства. В 1482 році поселення було зруйноване татарськими ордами. Переважна більшість чоловіків загинула в бою, жінок вивезли в гареми та на ринки рабів. Тільки на початку XVI ст. поселення почало відроджуватися. За Люблінською унією 1569 року воно відійшло до шляхетської Польщі. В 1593 році польський король Сигізмунд III спеціальною грамотою передав Остерське староство, куди входила й Бобровиця, у володіння шляхтичу М. Ратомському.

Бобровиця була прикордонним поселенням, і польські магнати не чинили великих утисків жителям, щоб не посилювати переселенського руху. Населення займалося хліборобством і скотарством, старості здавало овес і сіно. Жителі користувалися деякими привілеями — ловили рибу волоком, полювали на звірів, брали з дерев «неписаних» (не зайнятих) бджіл, а «писаними» ділилися пополам з господарем, косили траву, драли лико. Новоосілі звільнялися від податків на тришість років[1]. З часом кількість пільг зменшувалася, а податки зростали. Це викликало незадоволення населення. Щоб запобігти селянським виступам, польський уряд у найбільших містах і селах Лівобережної України розміщував військові гарнізони. В Бобровиці гарнізон налічував 200 жовнірів[2].

Коли 1648 року почалася визвольна війна українського народу проти польської шляхти, активну участь у ній взяли жителі Бобровиці. Після Переяславської ради 1654 року населення прийняло присягу на вірність союзу з російським народом. Бобровиця стала сотенним містечком Київського полку[3]. Згодом за царською грамотою була передана генеральному писарю І. Виговському.

Навесні 1661 року польсько-шляхетські війська й татари вдерлися на Чернігівщину, зазнала нападу й Бобровиця[4]. Все населення піднялося на боротьбу проти поневолювачів. Але сили були нерівні. Загарбники зруйнували містечко, а його захисники загинули в бою. Однак невдовзі Бобровиця почала відроджуватися. Відомо, що 1666 року в ній сплачували податки 160 чоловік, які мешкали в 155 дворах. Жителі здавали щороку близько 700 пудів хліба та 27 крб. грішми. На той час це був високий податок. Серед козаків виділилася заможна верхівка, якій належали водяні млини на річці Бистриці[5].

Наприкінці XVII — на початку XVIII ст., хоча Бобровиця й називалася вільновійськовим поселенням, бідніша частина селян була закріпачена. В містечку були розвинуті ремесла: шевське, шкіряне, гончарне, кравецьке, столярне. На околицях виникло кілька невеличких селітроварень. Двічі на тиждень відбувалися базари, двічі на рік — ярмарки. На осінньому ярмарку купці закуповували ремісничі вироби, сільськогосподарські продукти і вивозили їх у Росію та Білорусію.

Створилася група купців, які скуповували оптом товари. З Бобровиці вивозили хутра, шкіряні вироби, полотно, віск, горілку, олію. На цей час припадає і розвиток чумацтва, яким займалися заможні козаки, міщани, зрідка селяни. Вони привозили з Причорномор'я рибу, сіль, вироби із заліза, сукна.

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст. К., 1963, стор. 234, 236, 239.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 1, стор. 147.

[3] Історичні джерела та їх використання. Збірник статей. К., 1966, стор. 138.

[4] К. І. Стецюк. Народні рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-х роках XVII ст., стор. 141, 191.

[5] Переписні книги 1666 року. К., 1933, стор. 341—344.

Розвиток промислів і торгівлі зумовив зростання населення. У 1782 році в містечку налічувалося 4761 житель[1], з них закріпачених 248 ревізьких душ. Кріпаки відбували панщину 3 дні на тиждень, працювали на селітроварнях та на важких земляних роботах. Крім того, вони лагодили греблі, шляхи тощо.

Після ліквідації автономного устрою на Лівобережній Україні в 1782 році Бобровиця ввійшла до Ніжинського повіту Чернігівського намісництва, з 1796 року стала волосним центром Козелецького повіту Малоросійської губернії, з 1802 року — Чернігівської.

Кращі землі, ліси та луки на початку XIX ст. захопили поміщики Кочубеї та Катериничі. Щоб збільшити свої прибутки, поміщик Кочубей у 1807 році побудував цукровий завод. Переважну більшість своїх земельних угідь він відвів під цукрові буряки. 1825 року на заводі були добудовані цехи виробництва рафінаду. 1846 року річний прибуток заводу становив 3 тис. крб.[2] Лише чорноробів тут налічувалося 118 чоловік. Працювали переважно кріпаки, хоч було багато й вільнонайманих робітників. Робочий день тривав 12—14 годин. Низька платня й жахливі житлові умови часто призводили до сутичок з адміністрацією.

В 1854 році на заводі спалахнуло повстання, під час якого він був повністю спалений. Війська, які викликав поміщик, вчинили жорстоку розправу над робітниками. Всіх учасників виступу, особливо кріпаків, били канчуками. Багатьох кинули до в'язниці. Завод був так зруйнований, що більше не відбудовувався.

Поганий обробіток селянських земель, недостатнє удобрення були основною причиною частих неврожаїв, голоду, що призводило до поширення пошесних захворювань, падежу худоби, розорення найбіднішого прошарку населення. Особливо неврожайним був 1839 рік. Місцеві власті, щоб запобігти повному вимиранню населення від голоду, звернулися до чернігівського губернатора по допомогу. Збереглися списки 800 жителів міста, що потребували негайної допомоги[3]. Проте невідомо, чи була вона надана.

Під час другої подорожі на Україну Т. Г. Шевченко влітку 1846 року побував у маєтках Катеринича в Бобровиці та Марківцях, написав кілька портретів членів його родини. Тоді ж він виконав акварелью портрет О. А. Афендик, матері Катеринича.

Реформа 1861 року не внесла істотних змін в економічне становище селян. Якщо до реформи 58 кріпаків В. А. Кочубея користувалися 108 десятинами землі, переважно придатної для хліборобства, то після скасування кріпацтва вони одержали лише 77 десятин. Це були, головним чином, напівзаливні землі, солонці або піски. Сума викупних платежів становила 3424 крб. 50 коп., селяни мали щорічно сплачувати 205 крб. 47 коп.[4] Більшості це було не під силу. До того ж, поміщики позбавили їх права користуватися лісами, луками й пасовищами.

У пореформений період прискорився процес розорення й зубожіння селян. Колишні кріпаки, одержавши мізерні клапті землі, мусили йти в кабалу до того ж поміщика чи куркуля або шукати заробітку в промислових центрах. Багато бобровицьких селян працювало на будівництві залізниці Курськ—Київ. Будівництво було завершено 1865 року. Того ж року стала до ладу залізнична станція Бобровиця, що сприяло розвитку торгівлі й розширенню зв'язків з промисловими центрами. Щороку в містечку відбувалися вже 4 ярмарки. Почали швидше розвиватися ремесла. В поміщицьких господарствах появляються сільськогосподарські машини. 1897 року поміщик Катеринич з участю кількох пайовиків побудував цукровий завод, який виробляв за сезон понад 800 пудів цукру і давав власникам до 4 тис. крб. прибутку.

---

[1] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 73.
[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 471.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 7922, арк. 68—80.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 437, арк. 54, 55.

Курінь, у якому жили робітники Бобровицького цукрового заводу. 1904 р.

У 1897 році в Бобровиці налічувалося 960 дворів і 5384 жителі. Цукровий завод і дрібні кустарні підприємства не могли забезпечити всіх роботою. Багато безземельних та малоземельних селян і дрібних ремісників, що розорилися, мусили йти в найми до багатіїв або на відхожі промисли. У поміщицьких економіях і в куркулів селяни жали за 9 або 10 сніп, молотили за 11—12 мірку[1]. Тяжким було становище й робітників цукрозаводу, особливо сезонних. Працювали вони по 13—14 годин, жили в бараках, спали на соломі або на дощаних нарах. Все це породжувало невдоволення існуючим ладом, що особливо виявилося під час революції 1905—1907 рр. Селяни почали ділити поміщицьку землю і майно. Робітники цукрового заводу запровадили 8-годинний робочий день, обрали робітничий комітет, який контролював діяльність адміністрації. У січні 1906 року в містечку сталася сутичка робітників з поліцією. Робітники й селяни готували спільний виступ проти поміщиків, але здійснити його не вдалося, бо для придушення можливих заворушень на станцію Бобровиця був присланий загін солдатів[2].

Важливу роль у пробудженні класової свідомості трудящих Бобровиці в роки столипінської реакції відіграла підпільна більшовицька преса. З листування Н. К. Крупської з М. В. Кобецьким, що відав доставкою газет і літератури з Данії в Росію, відомо, що такі газети, як «Социал-демократ» і «Пролетарий», надсилалися до багатьох міст і містечок України, в т. ч. й до Бобровиці[3]. Багато нелегальної літератури надходило і з Києва.

З кожним роком погіршувалося становище робітників, зростав робочий день, знижувалася заробітна плата. Столипінська аграрна реформа прискорила розорення основних мас селянства. Злидні, недоїдання були причиною високої смертності населення, особливо дітей. Земська лікарня, відкрита 1890 року, де працював один лікар і його помічник, не могла забезпечити медичну допомогу населенню. З навчальних закладів у Бобровиці в 1913 році діяли тільки три початкові школи — церковнопарафіяльна, відкрита 1863 року, земська трикласна (з 1896 року) і земська початкова з чотирирічним строком навчання (з 1910 року), а також нижче сільськогосподарське училище, засноване 1891 року. Тому багато дітей шкільного віку лишалися поза школою.

Імперіалістична війна остаточно підірвала бідняцькі і значну частину середняцьких господарств. Втративши основних працівників, мобілізованих на війну, вони занепадали, розорялися. Користуючись злиденним становищем бідняків, куркулі за безцінь скуповували їхні ділянки землі.

На початку березня 1917 року в Бобровиці стало відомо про повалення самодержавства. В містечку виникла Рада робітничих і селянських депутатів, на цукровому заводі був обраний робітничий комітет. Але підприємства й земля лишилися в руках попередніх власників. Не дочекавшись розподілу землі, селяни самовільно почали орати панську землю, косити сіно на панських сінокосах. Очолювані солдатами, що повернулися з фронту, жителі Бобровиці захопили на станції вагон пшениці, яку розподілили між біднотою містечка[4].

З великою радістю зустріло трудове населення звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Більшовик Л. С. Луговський та М. Т. Мака-

[1] Сельскохозяйственный обзор по Черниговской губернии за 1904 год. Чернигов, 1905, стор. 62.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов, т. 1. К., 1955, стор. 593.
[3] Нариси історії Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 100.
[4] Газ. «Червоний стяг» (Чернігів), 6 вересня 1927 р.

ренко, які повернулися з фронту, роз'яснювали населенню ленінські декрети про мир і землю. Хоч волосна управа в Бобровиці стала органом Центральної ради, трудящі на початку грудня 1917 року на загальних зборах проголосили Радянську владу, але фактично вона була встановлена в січні 1918 року, коли революційні загони вибили з містечка ставлеників Центральної ради. Рада робітничих і селянських депутатів почала підготовку до розподілу поміщицьких земель. Робітничий комітет на цукровому заводі встановив контроль над виробництвом. Але в березні 1918 року кайзерівські війська захопили Бобровицю. Для організації боротьби з окупантами в містечку був створений підпільний ревком на чолі з Л. С. Луговським і партизанський загін, командиром якого став І. С. Винниченко. Ревком підтримував тісні зв'язки з підпільними ревкомами сіл Озерян, Кобижчі й Нової Басані. В липні 1918 року керівники підпілля брали участь у нелегальному з'їзді ревкомів Козелецького повіту[1].

Діяльністю Бобровицького ревкому керував Чернігівський губком партії. Підпільники Бобровиці брали участь у підготовці збройного повстання проти окупантів та гетьманців. Повстання почалось у серпні 1918 року, центром його став Ніжинський повіт. Однак кайзерівські загарбники перекинули сюди війська і придушили виступ. Через провокаторів окупантам вдалося розкрити підпілля у містечку. В ніч на 18 серпня 1918 року були заарештовані члени ревкому. До рук катів потрапив і Л. С. Луговський, але робітник цукрового заводу М. Є. Іванов допоміг йому втекти, 6 чоловік розстріляли. В 1931 році їм споруджено пам'ятник. Багатьох німці відправили до концентраційного табору, і тільки революція в Німеччині врятувала їх від страти. Значна частина підпільників, заздалегідь попереджена зв'язківцями, уникла арешту і в листопаді 1918 року взяла активну участь у новому виступі проти німецько-гетьманського режиму. Та окупантам вдалося придушити і цей виступ[2]. І все ж на початку грудня 1918 року кайзерівські війська змушені були залишити Бобровицю. На зміну їм прийшли січові стрільці Директорії. Наприкінці січня 1919 року Таращанський полк 1-ї Української Радянської дивізії визволив містечко від петлюрівців. Одразу було створено волревком, до якого ввійшли Л. С. Луговський (голова), П. О. Луговський, Ф. Х. Кот, П. І. Отрошко, М. Г. Подольський, М. Т. Макаренко. Для боротьби з бандою петлюрівця Ромашка, що діяла у волості, ревком організував загін під командуванням С. Шуплика[3]. Важливу роль в організації Радянської влади в містечку відіграв комбід, створений на початку лютого 1919 року. За його участю селяни знову одержали землю, організували сільськогосподарську комуну[4].

В березні 1919 року обрано Раду робітничих і селянських депутатів, якій ревком передав свої повноваження. Тоді ж на цукровому заводі виник партосередок. Під керівництвом комуністів Рада почала здійснювати перші кроки в галузі культурного будівництва. З допомогою робітників цукрового заводу організовано школи політграмоти. Навесні 1919 року відкрито три початкові чотирикласні школи. За парти сіли 499 учнів. Незабаром створено трудову школу другого ступеня, в якій навчалося 136 учнів. Працювала бібліотека, сельбуд. Населення містечка активно підтримувало всі заходи молодої Радянської влади.

Мирний перепочинок тривав недовго. У вересні 1919 року денікінці захопили містечко. Близько трьох місяців вони грабували населення, жорстоко розправлялися з активістами. Багато жителів влилося в партизанські загони, які особливо активно діяли на залізниці, що проходила поблизу Бобровиці. Партизани часто пускали під укіс ешелони, тому ворог міг просуватися залізницею лише вдень у супроводі бронепоїздів[5]. 2 грудня 1919 року 44-а Радянська дивізія визволила

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 15, арк. 40—43.
[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 203.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5080, оп. 1, спр. 5, арк. 17, 89.
[4] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 409.
[5] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 190.

містечко від білогвардійців. 7 грудня на загальних зборах жителі Бобровиці, Лукашівки та навколишніх сіл обрали волосний ревком з десяти осіб. Головою став Ю. І. Федоровський, його заступником — С. К. Макаренко. Ревком приступив до відновлення Радянської влади у волості. Була створена робітничо-селянська міліція. Партійний осередок цукрового заводу, який налічував тоді 7 чоловік, здійснював контроль над виробництвом. Комуністи вели політико-виховну роботу як серед робітників заводу, так і серед населення містечка.

Під час наступу польських інтервентів у травні—червні 1920 року Бобровиця опинилась у прифронтовій смузі. В містечку були розквартировані частини 12-ї армії Південно-Західного фронту. На станції стояв бронепоїзд. Ревком вживав термінових заходів для зміцнення тилу й організації допомоги Червоній Армії. У селах волості проведено мобілізацію і направлено бійців на фронт проти польських загарбників. Одночасно ревком приділяв увагу налагодженню мирного життя. Було подано матеріальну допомогу сім'ям червоноармійців, відкрито дитячий будинок для дітей-сиріт, їдальню, відремонтовано школи тощо.

Після закінчення громадянської війни партосередок, Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, якій волревком передав всю владу, і комітет незаможних селян, створений у жовтні 1920 року, мобілізували зусилля трудящих на відбудову народного господарства. Цукровий завод був націоналізований, а управління ним перейшло до робітничої Ради праці. У другій половині 1920 року стали до ладу паровий млин, кустарна майстерня обробки шкір, олійниця, кузня, слюсарна майстерня, вітряки та водяні млини. В 1921 році на базі поміщицької економії створено бурякорадгосп ім. Дзержинського. З кожним роком зростала площа посівів зернових культур та цукрових буряків.

У відповідь на звернення В. І. Леніна до українського селянства допомогти голодуючим Поволжя і степових губерній України, які потерпіли від недороду, трудящі Бобровиці й волості розгорнули збір продуктів і коштів. Тільки в 1921 році вони здали понад тисячу пудів хліба. Того ж року в Бобровицю прибув ешелон з чуваськими дітьми. Українські жінки містечка і навколишніх сіл замінили їм матерів.

На кінець відбудовного періоду в Бобровиці, крім цукрового заводу, було 28 невеликих приватних підприємств, 45 крамниць. Колективи підприємств були нечисленні. Так, на цукровому заводі працювало 365 робітників, на паровому млині — 3, в кузні — 4, слюсарній майстерні — 50, в олійниці — 20. Волвиконком велику увагу приділяв розвитку народної освіти. В містечку було три школи, в яких навчалося 609 дітей і працювало 23 вчителі, сільськогосподарський технікум, створений 1920 року на базі нижчого сільськогосподарського училища. Для ліквідації неписьменності відкрито дві школи лікнепу. 1923 року почав діяти сельбуд ім. Першого травня, при цукровому заводі та млині були червоні кутки.

Активну участь у громадському й політичному житті брала молодь. Перший комсомольський осередок виник на цукровому заводі на початку 1921 року. Комсомольці працювали в гуртках і школах лікнепу, допомагали в роботі гуртків художньої самодіяльності. За безпосередньою участю їх при райсельбуді створено бібліотеку, що налічувала 804 примірники книжок. Друга бібліотека, переважно з технічної літератури, що мала до 3 тис. томів, була при цукровому заводі.

В 1923 році у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи Бобровицю віднесено до категорії селищ міського типу. Тоді ж вона стала районним центром Ніжинського округу. В той час тут налічувалося 5487 чоловік населення[1].

Смерть В. І. Леніна викликала невимовну скорботу в радянських людей. У селищі відбулися траурні мітинги. 24 серпня 1924 року на подвір'ї цукрового заводу урочисто відкрито пам'ятник В. І. Леніну. За час ленінського призову в партію всту-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 378, арк. 60.

пило 12 робітників, серед них три жінки[1]. Партосередки були створені при державному млині, майстернях, залізничній станції, сільськогосподарському технікумі, райвиконкомі та райсельбуді. Зросла й комсомольська організація. Якщо на початку 1924 року вона об'єднувала 37 юнаків і дівчат, то восени того ж року — вже 215.

Протягом 1926—1941 рр. відбулися великі зрушення в економіці, культурному та громадському житті Бобровиці. Вже 1927 року цукровий завод щодоби виробляв 500 цнт цукру[2]. При млині відкрито олійницю та допоміжні цехи для переробки круп'яних культур. У 1927 році збудовано цегельний та маслоробний заводи.

Поступово на новий, соціалістичний шлях розвитку ставало сільське господарство. За ініціативою КНС у селищі 1926 року створено сільськогосподарське бурякове товариство, 1929 року — кредитне і ТСОЗ. У травні 1929 року організовано колгосп, якому дали назву «Комунар». Він об'єднував 13 сімей. Першим головою обрали І. О. Кошарного. Восени того ж року створено ще дві артілі, в яких об'єдналася переважна більшість господарств хліборобів. Першими вступили до колгоспів комнезамівці.

Незважаючи на труднощі (не вистачало тягла, не було досвіду колективного господарювання тощо), артілі рік у рік міцніли. Зростали врожаї зернових культур і цукрових буряків, збільшувались доходи колгоспів. Значних успіхів досягло тваринництво. Так, напередодні Великої Вітчизняної війни в колгоспі ім. Ворошилова налічувалося 200 голів великої рогатої худоби, 400 свиней, 200 коней і 300 овець. Міцна матеріальна база господарства дала можливість добре оплатити працю колгоспників. На один людино-день кожен колгоспник одержував по 2,1 кг хліба. 1,5 крб. грошима, а також овочі, фрукти, мед, сіно, солому тощо[3]. Значних успіхів досягли й дві інші артілі селища. Організаційно-господарському зміцненню колгоспів сприяло створення у 1931 році Бобровицької машинно-тракторної станції, що мала 29 тракторів та іншу техніку. В 1940 році в МТС було вже 64 трактори й 21 комбайн. Досить значним на той час господарством став Бобровицький бурякорадгосп. Тут працювало 288 робітників. Господарство мало 19 тракторів і 183 голови робочої худоби.

Серед робітників цукрового заводу, радгоспу, млина та інших підприємств значного поширення набув стахановський рух, ініціаторами його стали робітники цукрозаводу брати Бойняки — Гнат, Микола та Григорій, які за зміну виконували півтори-дві норми.

Партійна організація і селищна Рада велику увагу приділяли залученню жінок до громадсько-політичної діяльності. Серед колгоспниць та робітниць бурякорадгоспу розгорнувся рух п'ятисотенниць. Першими стахановками стали жінки О. Голубко, Д. Макаренко. Далеко за межами Бобровиці було відоме ім'я п'ятисотенниці М. Подольської. Наслідуючи приклад П. Ангеліної, за кермо трактора сіли дівчата. Першою трактористкою в Бобровиці стала Ф. Шиян.

Відбулися значні зміни і в житті трудящих. У квартирах появилися радіо, електрика, нові красиві меблі. В центрі уваги селищної Ради стояли питання благоустрою, добробуту, охорони здоров'я. У Бобровиці працювали лікарня, поліклініка й пологовий будинок. Хворих обслуговували 15 чоловік медперсоналу. Досягнуто успіхів у розвитку освіти й культури. Діти шкільного віку були охоплені навчанням, повністю ліквідовано неписьменність. У 1940 році в селищі працювали середня й дві семирічні школи, в яких налічувалося 780 учнів і 49 учителів. У серпні 1935 року відкрито перший звуковий кінотеатр[4]. У середині 20-х років виник місцевий робітничо-селянський театр, який потім об'єднався з колективом

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 617, оп. 1, спр. 23, арк. 15.
[2] Газ. «Нове село» (Ніжин), 27 березня 1927 р.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 617, оп. 1, спр. 618, арк. 11—13.
[4] Газ. «Більшовик» (Чернігів), 28 серпня 1935 р.

українського драматичного театру, що мандрував по Україні. 1940 року відкрито будинок культури.

Ешелон з ворожою технікою, пущений бобровицькими партизанами під укіс біля ст. Бобровиця. 1943 р.

З гнівом і обуренням зустріли трудящі Бобровиці повідомлення про віроломний напад фашистських орд на радянську землю. Партійні організації і селищна Рада підпорядкували всю свою роботу боротьбі з окупантами. Понад дві тисячі жителів влилися до лав Червоної Армії. Доросле населення, що залишилося в селищі, вийшло на спорудження оборонних укріплень. Коли гітлерівці ступили на землі Чернігівщини, у глиб країни було евакуйовано сім'ї партійного й радянського активу, а також худобу, техніку МТС, частину заводського устаткування.

15 вересня 1941 року фашисти окупували Бобровицю і почали встановлювати «новий порядок». Вони вчинили жорстоку розправу над радянськими людьми. В гестапівських катівнях загинуло 418 мирних жителів, переважна частина яких були жінки-активістки, комуністи, комсомольці. 26 юнаків і дівчат гітлерівці вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

Незважаючи на арешти, тортури, розстріли, трудящі Бобровиці не скорилися ворогові. З невеликих груп комуністів, які були залишені Бобровицьким і Носівським райкомами партії для підпільної роботи в тилу ворога, виросло партизанське з'єднання «За Батьківщину» під командуванням М. І. Стратілата та І. М. Бовкуна. Багато жителів Бобровиці й навколишніх сіл влилися в партизанські загони. Народні месники пускали під укіс ворожі ешелони, перешкоджали загарбникам вивозити хліб, худобу. Так, на початку 1943 року партизани під командуванням О. Шеверьова здійснили сміливий напад на фашистську охорону в Бобровиці і захопили 112 коней, яких окупанти збиралися вивезти до Німеччини. Ці коні стали основою для створення кавалерійського ескадрону в партизанському з'єднанні.

У вересні 1943 року фронт швидко наближався до Бобровицького району. 18 вересня частини 121-ї Рильської стрілецької дивізії Воронезького фронту під командуванням генерал-майора І. І. Ладигіна у взаємодії з партизанами з'єднання «За Батьківщину» визволили селище від гітлерівців[1]. Радянські воїни й народні месники, що загинули в боях за Бобровицю, поховані в чотирьох братських могилах. На постаментах пам'ятників, встановлених на могилах, викарбовані імена визволителів. Серед них росіянин І. В. Астраханцев, білорус В. С. Вальцев, евенк А. С. Єрмолов, молдаванин Р. Т. Ковальчук та інші.

Мужньо билися з окупантами на фронтах і в тилу ворога трудящі Бобровиці. Майже всі вони нагороджені орденами й медалями. Двом уродженцям селища — комісару партизанського загону, що діяв на території Білорусії, О. С. Бичку (посмертно) і військовому розвіднику В. Л. Карнаухову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1946 року прах О. С. Бичка перевезено з с. Липового Мінської області, де він загинув, у рідне селище й поховано на центральній площі. На могилі 1949 року встановлено пам'ятник. Понад 600 чоловік полягли смертю хоробрих у боях за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у міському парку в 1972 році споруджено обеліск Слави.

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 440.

Партійна організація і селищна Рада мобілізували всі сили на допомогу фронту. Жителі здавали у фонд оборони гроші, коштовності та сільськогосподарські продукти. Для підшефного госпіталю вони здали близько 5 тис. штук яєць, сотні кілограмів ягід, 200 літрів молока, багато печеного хліба й десятки кілограмів сала, масла та олії. За ініціативою комуністів проведено збір коштів на побудову танкових колон та літаків. Зокрема, подружжя колгоспники О. В. і А. М. Шелуха передали на побудову танкової колони 50 тис. крб.[1] Увагою й піклуванням були оточені сім'ї фронтовиків та діти-сироти. Протягом 1943—1944 рр. Бобровицький райвідділ соціального забезпечення виділив сім'ям військовослужбовців 1614 тис. крб. разової допомоги, а також 61 цнт зерна, 27 цнт картоплі і 15 250 кг інших продуктів.

Відступаючи, фашисти зруйнували цукровий завод, три школи, пристанційні складські приміщення, вокзал, вальцьовий млин, маслозавод, тваринницькі ферми радгоспу й колгоспів, близько 70 проц. житлових будинків. Визволене селище приступило до загоювання ран, заподіяних тимчасовою окупацією. 1943 року став до ладу маслозавод, 1947 — цегельний. Нове устаткування для них надійшло з Російської Федерації. На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання. На початку 1946 року близько 100 трудівників нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.», багатьом вручені грошові премії, грамоти, висловлені подяки.

У відбудові колгоспів велику допомогу надала держава — були виділені кошти, зерно, сільськогосподарський інвентар, коні. Зокрема, колгосп ім. Ворошилова одержав 10 коней. Але тягла не вистачало, і колгоспники обробляли землю власними коровами. Повернулася з евакуації Бобровицька МТС з 9 тракторами, а в 1947 році вона мала вже 29 тракторів. За кермо сіли демобілізовані фронтовики.

Колгоспники працювали не покладаючи рук. Активну участь у відбудові господарства брала молодь. Так, 1946 року комсомольсько-молодіжна ланка М. Миненко на восьми гектарах зібрала по 18 цнт жита, а ланки Г. Томко і Н. Лисенко на шести гектарах виростили по 300 цнт цукрових буряків. У серпні 1946 року Бобровицькій районній комсомольській організації вручено Червоний прапор ЦК ВЛКСМ. За високі врожаї зернових 15 передовиків виробництва нагороджено медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку». На кінець першої післявоєнної п'ятирічки господарства артілей та радгоспу були в основному відбудовані.

В результаті об'єднання колгоспів, проведеного 1950 року, в Бобровиці стало два колгоспи — ім. Ворошилова, який у дні святкування 40-річчя Радянської влади перейменовано на «40-річчя Жовтня», і «Червона зірка», реорганізований 1959 року в радгосп відгодівлі худоби (згодом він приєднався до племрадгоспу «Дружба» — колишнє «Дєдово»).

Укрупнення колгоспів дало можливість продуктивніше використовувати техніку, підвищити культуру землеробства, об'єднати кошти для ширшого капітального будівництва, сприяло дальшому піднесенню колгоспної економіки. Серед колгоспників широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, що сприяло перетворенню колгоспу «40-річчя Жовтня» на велике багатогалузеве господарство. За ним закріплено понад 2 тис. га землі, в т. ч. 1691,9 га орної, 25 га садів, понад 200 га сіножатей та випасів. Колгосп оснащений необхідною кількістю техніки. Машинно-тракторний парк його в 1971 році мав 13 комбайнів, 13 тракторів, 11 вантажних автомашин та іншу техніку.

Завдяки підвищенню культури землеробства, правильній розстановці кадрів зросли врожаї основних культур. Якщо в 1960 році зернових збирали в середньому по 13,5 цнт з гектара, то в 1971 — 26,4 цнт. Площа озимої пшениці зросла втричі, а врожай із 18 цнт до 27,9 цнт з гектара. П'ятирічний план продажу державі зерна

---

[1] Газ. «Сталінський шлях» (Бобровиця), 7 квітня 1944 р.

На практичних заняттях у Майнівському радгоспі-технікумі. 1971 р.

колгосп виконав за 4 роки. Значного розвитку набуло тваринництво. 1971 року на фермах колгоспу налічувалося 1128 голів великої рогатої худоби і 1100 свиней. Господарство першим у районі перейшло на гарантовану оплату трудодня та внутрігосподарський розрахунок.

Ударно й напружено працювали колгоспники, як і всі трудящі міста[1], в дні підготовки до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. За самовіддану роботу в колгоспному виробництві 6 передовиків нагороджено орденами й медалями, у т. ч. колишнього голову колгоспу А. К. Руденка — орденом Леніна, свинарку Г. Г. Лопатіну — орденом Жовтневої Революції, 37 колгоспникам вручено Ленінські ювілейні медалі.

У серпні 1964 року на базі племрадгоспу «Дружба» і Майнівського зооветеринарного технікуму створено Майнівський радгосп-технікум. Тут навчається 1210 учнів, половина з них здобувають освіту заочно. 49 викладачів та майже стільки лаборантів і завідуючих кабінетами та майстернями забезпечують навчальний процес. Близько 300 агрономів, зоотехніків та ветфельдшерів щороку випускає технікум. Тут є добре обладнані кабінети, бібліотека, що налічує 50 тис. книжок, читальний зал, гуртожитки, їдальня. Почалося спорудження великого навчального корпусу на дві тисячі учнів. Практику вони проходять у своєму господарстві, що має 5661 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5162 га орної землі. Машинно-тракторний парк налічує 59 тракторів, 21 комбайн, 38 автомашин, на фермах — доїльні установки, механізми для переробки грубих і соковитих кормів, роздачі кормів тощо. При технікумі є великі ферми племінної худоби. Щороку радгосп-технікум продає колгоспам, радгоспам і жителям до 6 тис. свиней великої білої породи. Крім того, господарство має понад 2 тис. голів великої рогатої худоби. Врожайність зернових у першому році дев'ятої п'ятирічки становила в середньому 27 цнт з гектара, а озима пшениця сорту Миронівська-808 — до 35,5 цнт. П'ять разів радгосп-технікум був учасником ВДНГ СРСР, тричі завойовував перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства УРСР та Укрпрофради. За високі показники в роботі 8 передовиків виробництва нагороджені орденами й медалями, з них свинарка П. С. Древінська — орденами Леніна й Трудового Червоного Прапора, дояр А. П. Потапов — орденами Леніна й Жовтневої Революції, комбайнер С. Ф. Барабаш — орденом Трудового Червоного Прапора. 69 чоловік удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Бобровицький цукровий завод, зруйнований фашистськими загарбниками під час війни, відбудований і введений в дію 1952 року. Проектна потужність його була 7 тис. цнт буряків на добу. Протягом 50—70-х років проведено реконструкцію заводу, старе обладнання замінено на нове, впроваджено механізацію та автоматизацію окремих процесів, зокрема автоматизовано випарну станцію, встановлено автоматичну безперервно діючу дифузію, центрифуги з програмним управлінням та ін. Завдяки цьому вже в 1959 році досягнуто проектної потужності. 12 років очолює завод Г. М. Фесенко. Перед цим вона довгий час працювала на відповідальній радянській і партійній роботі.

Включившись у соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, колектив підприємства в 1970 році довів добову переробку буряків до 10,5 тис. цнт, а в 1971 році —

[1] У 1958 році Бобровицю віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

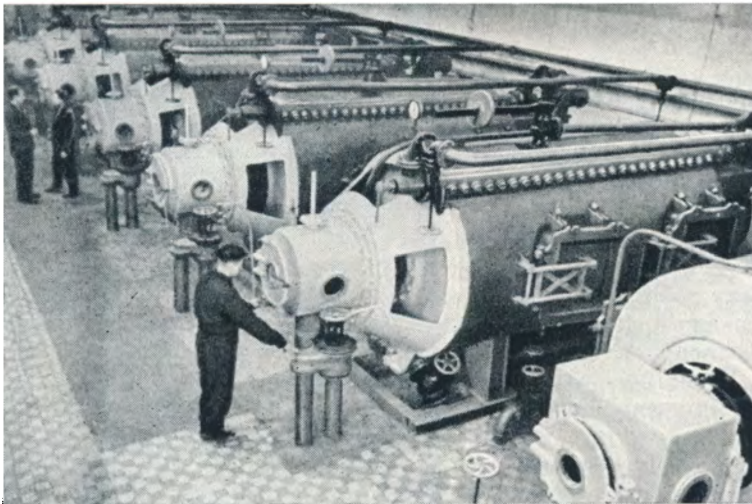

У фільтровому цеху цукрозаводу. Бобровиця, 1970 р.

до 11 тис. цнт. Річний випуск цукру-піску досяг 15 тис. тонн. За визначні трудові здобутки 2 цехи і 10 бригад удостоєні звання колективів комуністичної праці, 11 передовиків нагороджено орденами й медалями, в т. ч. машиніста ТЕЦ І. Я. Пісоту — орденом Жовтневої Революції, слюсаря М. М. Миненка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Бобровицькому цукровому заводу підпорядкований бурякорадгосп ім. Дзержинського. Площа земельних угідь його становить 2,5 тис. га, з них орної землі — 2262 га. Машинно-тракторний парк у 1971 році налічував 35 тракторів, 8 зернових і 8 бурякових та силосних комбайнів, 20 автомашин. Радгосп вирощує насіння цукрових буряків. Маточні буряки та висадки займають площу близько 500 га. Сіють також кормові та зернові культури. Врожайність зернових у восьмій п'ятирічці становила в середньому 26,9 цнт з гектара. Такої врожайності господарство досягло завдяки умілому веденню агротехніки й правильному удобренню полів. Велику роботу щодо застосування сівозмін і добору найбільш родючих сортів для поліських земель проводить агроном Г. Й. Лілик, депутат Верховної Ради УРСР сьомого та восьмого скликань. 1965 року їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Г. Й. Лілик представляла комуністів Бобровицького району на XXIV з'їзді КПРС.

У добре обладнаних та механізованих тваринницьких фермах радгоспу понад тисячу голів великої рогатої худоби та 1210 свиней. Від кожної з 450 корів у 1970 році надоєно в середньому по 3026 кг молока. На 100 га ріллі вироблено по 628 цнт молока й 118 цнт м'яса. Партія і уряд високо оцінили сумлінну працю трудівників радгоспу. 10 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — доярку О. Й. Улянченко, керуючого відділком М. І. Павленка; орденом Трудового Червоного Прапора — головного агронома І. С. Соломко, ланкову М. В. Томільчик, головного зоотехніка К. С. Руську. 89 робітників радгоспу й цукрового заводу відзначено Ленінською ювілейною медаллю.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, робітники радгоспу зобов'язалися підвищити врожайність зернових до 30 цнт, а озимої пшениці до 35 цнт з гектара. Для виконання цього зобов'язання в радгоспі удосконалюється структура посівних площ, збільшується внесення органічних та мінеральних добрив, надається перевага високоврожайним сортам тощо[1].

У 1964 році перебудовано й реконструйовано маслозавод, а через чотири роки введено в дію цех сухого молока. Завод виробляє масло, сир, сухе молоко, кефір, сметану тощо. У 1970 році підприємство випустило продукції на 3373 тис. крб. Розпочалося будівництво заводу сухого молока, який даватиме щодоби 7 тонн масла, 5 тонн сухого молока й 10 тонн цільномолочних продуктів.

Районне об'єднання «Сільгосптехніки», створене в 1961 році на базі РТС, має механічну майстерню, автоколону, спеціальну бригаду механізації трудомістких процесів на тваринницьких фермах.

У місті працює хлібозавод з добовою потужністю 30 тонн хліба та хлібопродуктів. В основному для потреб міста та району випускає райхарчокомбінат кондитерські вироби, ковбаси, безалкогольні напої, овочеві консерви тощо. Валова про-

[1] Газ. «Деснянська правда», 13 квітня 1971 р.

дукція його досягає одного мільйона крб. на рік. 1967 року Бобровицю підключено до державної електромережі.

Зміцнення технічної бази підприємств дало змогу не тільки повністю відбудувати місто, а й розгорнути широке капітальне й житлове будівництво. Цьому сприяло, зокрема, збільшення потужності цегельного заводу, що становить 2 млн. штук цегли на рік, і «Міжколгоспбуду», який щороку виконує робіт на 700 тис. крб. У місті працює 5 будівельних організацій, які зводять житлові будинки, приміщення установ, підприємств тощо. За післявоєнні роки в місті виросло шість нових вулиць. Нині в ньому налічується 3812 одноповерхових та 27 двоповерхових будинків. Тільки протягом 1960—1970 рр. зведено чотириповерховий будинок державних установ, універмаг, ресторан, дитячі ясла, райпобуткомбінат, готель, будинок культури, музичну школу та ін. Щороку 120—150 сімей справляють новосілля. Забудова провадиться згідно з генеральним планом. Біля цукрового заводу виросло робітниче селище, для сезонних робітників споруджено два двоповерхові будинки.

Міська Рада й громадські організації підприємств велику увагу приділяють благоустрою Бобровиці. Тут прокладено і заасфальтовано тротуари, на вулицях встановлено люмінесцентні світильники. Довжина магістральної лінії міського водопроводу перевищує 5 км, встановлені водозабірні колонки. Площа парків і скверів досягає 18,5 га. 1950 року в центрі міста встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Бобровиця має автобусне сполучення з Черніговом, Козельцем та навколишніми селами.

У Бобровиці широка мережа торговельних підприємств. 1971 року тут діяли універмаг, магазини продовольчих товарів, книжковий, культмаг, понад 20 ларків, а також дві їдальні, ресторан, закусочна, буфети. Товарооборот їх у порівнянні з 1968 роком зріс на 51 проц. і становив 6,5 млн. карбованців.

Зростання добробуту населення можна побачити хоча б на прикладі сім'ї І. А. Головань, матері дев'ятьох дітей. Зараз вона на пенсії. До Жовтневої революції Ірина Антонівна разом з чоловіком наймитувала в куркулів. Радянська влада дала їм землю. Головані були активними членами КНС, а потім — колгоспу, передовиками колгоспного виробництва. Всі їхні діти здобули вищу або середню освіту. Серед них є три лікарі, вчитель, бухгалтер, механізатор. Семеро дітей Голованів — комуністи. Такі сім'ї не поодинокі в місті.

Великі зміни сталися в галузі охорони здоров'я. Районна лікарня, для якої в 1963 році збудовано нове приміщення, розрахована на 200 ліжок. Є також протитуберкульозний диспансер, поліклініка, дитяча консультація, 4 фельдшерські пункти, пологовий будинок. У медичних закладах налічується 34 лікарі й 254 чоловіка середнього медперсоналу. П. П. Фаренюку надано звання заслуженого лікаря УРСР.

Високого рівня розвитку набула освіта. Близько 2 тис. учнів навчається у двох середніх, восьмирічній і трьох початкових школах. Тут є добре обладнані кабінети фізики, хімії, біології, створені історико-краєзнавчі куточки, обробляються дослідні ділянки. Робітники й колгоспна молодь здобуває освіту в середній заочній школі. У навчальних закладах працює 104 вчителі. Багато сил і часу віддає справі комуністичного виховання підростаючого покоління заслужена вчителька УРСР О. Ф. Шинкаренко. Вихованці бобровицьких шкіл працюють у різних галузях народного господарства країни, зокрема М. М. Епштейн — доктор біологічних наук, В. І. Луговський — кінорежисер. Тут навчалися О. С. Бичок та В. Л. Карнаухов — Герої Радянського Союзу.

Районний будинок культури із залом на 400 місць, відкритий 1963 року, став справжнім центром культосвітньої роботи. При ньому працюють десять гуртків художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь близько 300 осіб. Агіткультбригада будинку культури виступає з концертами на підприємствах міста і в колгоспах району. Є робітничий клуб при цукровому заводі. Часті гості жителів Бобро-

виці — артисти професійних театрів. Сюди приїздили на гастролі театральні трупи з Києва, Чернігова, Астрахані, Могильова[1].

У місті працює 12 бібліотек — 2 районні і 10 відомчих, книжковий фонд яких становить 110 тис. примірників. Районна бібліотека регулярно проводить огляди книжок, читацькі конференції, зустрічі з письменниками, передовиками виробництва, науки та культури. Дитяча бібліотека разом з будинком піонерів, крім пропаганди книги, організовують зустрічі з ветеранами праці, Великої Вітчизняної війни. Часто розповідають піонерам про боротьбу за Радянську владу старі більшовики Ф. Д. Петровський, К. В. Бондаренко, Г. Л. Єременко та інші.

Сорок років тому почала виходити районна газета, яка нині має назву «Жовтнева зоря». Це справжній бойовий помічник трудящих району в здійсненні величних накреслень партії і уряду. Міська організація товариства «Знання» налічує 134 лектори. Це переважно вчителі, лікарі, агрономи, інженери, партійні й радянські працівники. Тричі на тиждень транслюються передачі місцевого радіомовлення. При райкомі партії створено клуб-інформатор.

На промислових підприємствах, в організаціях та установах налічується 36 первинних партійних організацій. В 1971 році вони об'єднували 841 комуніста. Активними помічниками їх є комсомольці, яких у місті налічується понад 300 чоловік. Вони ініціатори багатьох хороших починань. Так, за рішенням бюро райкому ЛКСМУ комсомольці й позаспілкова молодь взяли шефство над заготівлею кормів для худоби. Комсомольсько-молодіжні ланки створено на фермах радгоспу й колгоспу, комсомольські бригади — у сфері обслуговування.

Велику роль у житті Бобровиці відіграє міська Рада, до якої в 1971 році обрано 50 депутатів, з них 26 робітників, 7 колгоспників. Половину обранців народу становлять комуністи. Серед депутатів 22 жінки. 5 постійних комісій міськради розглядають питання економіки, освіти, культури. У своїй роботі Рада спирається на широкий актив, що налічує понад 600 чоловік. Велику громадську роботу ведуть ветерани партії депутати І. К. Макарець, Ю. Г. Бугрик, члени районного комітету народного контролю К. М. Заплечний, В. П. Мачугівський, Д. Н. Луговський та інші.

Дедалі більше входять у побут нові обряди та звичаї — урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених громадян, проводи на пенсію. Справжнім святом стали проводи молоді до лав Радянської Армії. Активну участь у цьому беруть міська комсомольська організація і гуртки художньої самодіяльності районного будинку культури.

Ще кращою, упорядкованішою стане Бобровиця на кінець дев'ятої п'ятирічки. Тут буде закінчено будівництво учбового комплексу Майнівського радгоспу-технікуму. Споруджується районна поліклініка, стадіон на тисячу місць, поштамт. Буде побудовано двоповерхове приміщення районної бібліотеки, харчокомбінат, банно-пральний комбінат тощо.

Завдяки самовідданій праці трудівників Бобровиці, великій допомозі Комуністичної партії і Радянського уряду колишнє невеличке волосне містечко перетворилося на справжнє соціалістичне місто.

Л. Є. ПРОКОПЕНКО, В. З. ХРИСТЮК

НОВА́ БАСА́НЬ

Нова Басань — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Недрі, притоці Трубежу, за 27 км від районного центру і за 30 км від станції Бобровиця. Через село проходить шосе Київ—Суми. Дворів — 2107. Населення — 5549 чоловік.

---

[1] Газ. «Деснянська правда», 6 квітня 1971 р.

Нова Басань виникла в першій половині XV ст. як фортеця для захисту від татарських орд. Тоді ж були заселені й хутори Грузька, Лисківка, Зеленуха, які пізніше злилися з Новою Басанню. Поселення входило до Литовського князівства, а після Люблінської унії 1569 року в складі Остерського староства відійшло до Польщі. Жителі займалися хліборобством, скотарством, рибальством. Підлеглі селяни відбували феодальні повинності — лагодили греблі, шляхи, несли сторожу тощо, а також платили грошову й натуральну ренту на користь феодала, податки на користь держави. Українське населення було позбавлене будь-яких прав. Польська шляхта паплюжила його мову, віру і звичаї. Тому жителі піднімалися на боротьбу проти гнобителів. Зокрема, вони брали участь у селянсько-козацькому повстанні 1638 року під керівництвом Я. Острянина і Д. Гуні. Чимало горя й страждань завдавали населенню напади татарських завойовників. Так, у лютому 1640 року вони спустошили Нову Басань, полонили багато людей, забрали худобу[1].

Коли почалася визвольна війна українського народу 1648—1654 рр., під знамена Богдана Хмельницького стали й козаки та селяни Нової Басані. В 1654 році вони прийняли присягу на вірність Російській державі[2].

З 1649 року Нова Басань стала сотенним містечком Прилуцького, а з 1763 року— Переяславського полку[3]. Все населення її поділялося на козаків, що відбували тільки військову повинність, і посполитих — селян і міщан, які платили податки на користь гетьманської адміністрації, церкви та на утримання війська.

В другій половині XVII ст. всі кращі землі в Новій Басані захопив Д. Виговський, частину — козацька старшина. Селяни хоч і могли вільно переходити від одного володаря до іншого, однак були в повній матеріальній залежності від них, бо відповідно до Литовського статуту поміщик мав право відбирати від селянина, що йшов від нього, все його майно. Після перепису населення 1763 року вільний перехід селян було обмежено, а указом Катерини II від 3 травня 1783 року — заборонено. Поміщикам надавалася необмежена влада над селянами. Вони могли продавати їх, міняти, віддавати в рекрути. Так, графиня К. Кушельова, якій у Новій Басані належали 841 десятина землі і 430 кріпаків, програла в карти поміщику Кочубею частину своїх земель разом з людьми[4].

Перед реформою 1861 року кріпаки відбували панщину три дні на тиждень. Взимку жінки пряли, працювали на току. Селяни, які користувалися польовою землею, відробляли щороку до 14 згінних днів. Крім кріпаків, у містечку жили міщани й козаки, які були особисто вільними. Вони мали присадибні ділянки, середній розмір яких становив 1 десятину 450 кв. сажнів, а також наділи орної землі й сіножатей в середньому 2,25 десятини на ревізьку душу. Купити землі або побудувати хорошу хату для сім'ї було не під силу, бо десятина присадибної землі коштувала 213 крб. 53 коп., орної — 53 крб. 33 копійки[5].

В період розкладу феодально-кріпосницьких і зародження капіталістичних відносин у Новій Басані виникають промислові підприємства. Вже наприкінці XVIII ст. тут діяли винокурні Полетики і Чаадаєва. 1850 року міщанин Сенченков побудував воскобійний завод.

1782 року Нова Басань ввійшла до складу Козелецького повіту Київського намісництва, з 1796 року — до Козелецького повіту Малоросійської губернії, а з 1802 — Чернігівської губернії. В 1796 році Нова Басань стала волосним центром.

Марно селяни покладали надію на реформу 1861 року. Вона була проведена не на їх користь. Частина поміщиків Нової Басані розширила свої земельні воло-

[1] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 5. Чернигов, 1874, стор. 216, 217, 248—254.

[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 288, 453—454, 517.

[3] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 1. стор. 26.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 2, спр. 46, арк. 4.

[5] М. Домонтович. Черниговская губерния, приложение к стр. 149—154.

діння за рахунок більш родючих земель, якими користувалися кріпаки. Інші навпаки — частину неродючих грунтів віддали селянам, одержавши за це викуп. Всього селяни Нової Басані одержали 1539 десятин 184 кв. сажні землі. Кріпаки поміщиці К. Кушельової мали сплатити 32 632 крб. 27 коп., інших поміщиків — 21 613 крб. 59 коп., що значно перевищувало ринкову ціну на землю. Найвищий наділ становив 2 десятини 1800 кв. сажнів на ревізьку душу, найнижчий — 2200 кв. сажнів[1]. Але обробляти навіть ці мізерні наділи не було чим. Багато селянських дворів не мали робочої худоби. Зубожіння їх дійшло до того, що повітова земська комісія в 1881 році віднесла Нову Басань до поселень з розладнаним господарством. Навіть земство мусило визнати, що селяни одержали найгірші землі.

З кожним роком у містечку зростала кількість безземельних селян, які потрапляли за борги в кабалу до куркулів, а частина йшла на заробітки в економії місцевих поміщиків або на південь України — в Таврію. Найбільше було строкових робітників, що працювали на бурякових плантаціях з весни до осені за 30—35 крб. Жили вони в жахливих, антисанітарних умовах. Сільські багатії, які мали робочу худобу і реманент, брали в оренду понад 30 проц. поміщицьких земель. Частину їх вони здавали невеликими ділянками селянам з половини, решту обробляли наймані робітники, яким платили влітку кінному — 1 крб. 50 коп., пішому — 45 коп. за день. Подвійна оренда, що мала напівкріпосницький характер, і всезростаючий податковий тягар посилювали процес розорення селян.

Наявність вільних робочих рук сприяла розвитку промисловості. В Новій Басані виникли підприємства, пов'язані з переробкою продуктів сільського господарства. Тут діяли воскобійний завод, винокурний, відкритий у 1863 році, і шкірообробне підприємство, засноване 1881 року[2]. Були в містечку ремісники й дрібні крамарі, що торгували взуттям, одягом, галантерейними товарами тощо. Жителі ткали для себе й на продаж полотно, рядна, килими.

Велике значення для розвитку Нової Басані мало те, що через неї проходив торговий шлях з Москви на Київ, який не втратив свого значення й після спорудження Курсько-Київської залізниці. Цим шляхом перевозилося протягом року в обох напрямках до півмільйона тонн вантажів. П'ять разів на рік відбувалися ярмарки, грошовий оборот яких становив 125 тис. крб. Все це сприяло зростанню кількості населення. Якщо в 1860 році в Новій Басані налічувалося 858 дворів і 5568 жителів[3], то в 1897—1456 дворів і 7440 жителів.

На початку XX ст. найбільші землевласники в Новій Басані — поміщики Бутович, Кочубей і Ракович — володіли 75 проц. всієї землі. Селяни були відрізані від пасовищ. Якщо худоба, яку гнали пастися, заходила на поміщицьку землю, накладався штраф, але грішми поміщики не брали, а вимагали відробітку. «Гірше кріпосного права,— казали селяни,— весь вік на інших працюєш, а помреш, поховати ні на що». Земство 1901 року організувало в Новій Басані сільськогосподарське товариство, метою якого було підвищення рівня господарювання та створення культурно-показових ділянок на землях, що належали членам товариства. Товариство продавало селянам віялки, плуги, борони та інший сільськогосподарський реманент. Але членами його були великі землевласники, а бідняцькі та середняцькі господарства фактично не користувалися допомогою.

Робітники й революційно настроєна інтелігенція Нової Басані на початку XX ст. організували соціал-демократичну групу. Члени групи розгорнули роз'яснювальну роботу серед робітників і селян, читали їм революційні брошури й відозви, розповсюджували заборонену літературу[4]. Соціал-демократична група організувала гуртки. Селяни збиралися таємно для читання газети «Искра» та іншої нелегальної

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 391, арк. 23, 40—42; спр. 400, арк. 30, 31; спр. 403, арк. 55; спр. 442, арк. 12, 35, 36; спр. 481, арк. 25, 33.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 20, оп. 12, спр. 242, арк. 66.
[3] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 658.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 106, арк. 145.

літератури, обговорювали прочитане[1]. Студент Київського університету С. М. Полонський використовував для пропагандистської роботи гурток художньої самодіяльності, створений при народному будинку.

Під час революції 1905—1907 рр. у Новій Басані під керівництвом членів соціалдемократичної групи відбулося кілька селянських виступів, спрямованих проти поміщиків та їх управителів. Так, в економії Кочубея селяни вчинили потраву посівів. Поміщики викликали козаків і солдатів для охорони своїх маєтків. Проте селяни не злякались їх і спалили економію Кочубея. Під час сутички селян з поліцією й військами в квітні 1906 року було смертельно поранено селянина А. Д. Бородавка. Активних учасників виступу засуджено й вислано до Сибіру. В липні селяни знову виступили. Вони вимагали від поміщика Бутовича, щоб той віддав їм землю в оренду за «незначну плату». Бутович відмовив і звернувся по допомогу до пристава, який з 5 стражниками приїхав до Нової Басані. Але селяни побили пристава й стражників. Після цього до містечка прибули 50 козаків на чолі з повітовим справником. Між селянами й військами почалася сутичка, під час якої вбито одного з організаторів виступу О. Гармату. Кількох чоловік було заарештовано[2]. Селяни намагалися звільнити заарештованих товаришів, але це їм не вдалося. Виступ був придушений. 12 чоловік власті виселили з містечка.

В роки реакції, незважаючи на арешти й переслідування поліції, Новобасанська соціал-демократична група провадила агітаційно-масову роботу. В містечко в 1909—1910 рр. надходили газети «Социал-демократ» і «Пролетарий». Робітники, селяни, інтелігенція потай читали ці газети[3].

Напередодні першої світової війни Нова Басань лишалася невеличким волосним містечком. Тут була поштова контора, телеграф, заїзд. 1910 року відкрито лікарню на 6 ліжок. З навчальних закладів діяли 2 земські початкові училища, 2 церковнопарафіяльні школи, двокласне сільське училище міністерства народної освіти і 4-класне міське училище. Але на утримання навчальних закладів відпускалися мізерні кошти, навчалися переважно діти заможних верств населення. На 1000 жителів припадало 21—25 учнів. Більшість селян і міщан лишалася неписьменною.

Робилася спроба налагодити в селі професійне навчання дітей. Починаючи з 1907 року тут працювали тимчасові курси ткацтва, а з 1908 року — навчальноткацька майстерня[4]. У листопаді 1910 року місцеве ощадно-позичкове товариство, яке виникло в 1898 році, відкрило сільську ремісничу навчальну майстерню, де готували ковалів, слюсарів, теслярів, столярів. До майстерні приймали дітей не тільки з Нової Басані, а й з навколишніх сіл.

Колишні моряки-балтійці А. Гузько, М. П. Лотиш, Й. С. Зубець, М. Поліно, що на початку березня 1917 року повернулися додому, принесли в Нову Басань звістку про Лютневу революцію. У містечку відбувалися мітинги. Селяни вимагали миру, розподілу землі. Під впливом більшовицької агітації вони відмовлялися обробляти панську землю, забороняли поміщикам рубати ліс, продавати худобу. Однак істотних змін у становищі трудящих не сталося. Земля і підприємства лишались у тих же власників. Тому селяни з радістю зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. В грудні 1917 року в містечку було проголошено Радянську владу, створено ревком, головою якого обрали комуніста М. П. Лотиша. Комітет прийняв рішення конфіскувати поміщицькі землі. Але війська Центральної ради не допустили цього.

Наприкінці січня 1918 року загони московських, брянських і курських червоногвардійців при підтримці сільської бідноти вигнали «вільних козаків» Центральної

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 2, спр. 46, арк. 7.
[2] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр. К., 1959, стор. 124.
[3] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 35.
[4] Кустарная промышленность России, т. 1. СПб., 1913, стор. 545, 546.

ради з Нової Басані. Ревком розподілив землю між безземельними й малоземельними селянами, організував охорону поміщицького маєтку, придушував опір куркулів.

Та мирний перепочинок був перерваний наступом кайзерівських військ, покликаних Центральною радою. В березні 1918 року в село вдерлися німецькі окупанти, з якими повернувся поміщик Ракович. Почалися арешти, екзекуції. Від селян забрали землю, худобу, накладали штрафи, а хто не повертав поміщицького майна, били шомполами. Шукали й розстрілювали комуністів та членів ревкому. Тоді було вбито А. Гузька[1].

Ні погрози, ні жорстокий режим терору не могли спинити боротьби селян проти загарбників та їх буржуазно-націоналістичних прислужників. Біднота не хотіла сіяти хліб для окупантів, внаслідок чого посівна площа скоротилася наполовину. Активісти М. Поліно, І. Трубач, Я. Бородавко та багато інших пішли в партизанські загони, які діяли в кобижчанських та ніжинських лісах, щоб зі зброєю в руках відстоювати завоювання Великого Жовтня. На початку грудня 1918 року, після краху австро-німецької окупації на Україні, Нову Басань захопили петлюрівці. 23 січня 1919 року радянські війська, підтримані бойовими діями місцевих партизанів, вибили їх із містечка[2].

В перші ж дні після визволення в Новій Басані був організований волосний ревком, який повів боротьбу з контрреволюціонерами та спекулянтами, взяв на облік поміщицькі маєтки і забезпечував охорону їх як загальнонародного добра. В лютому 1919 року за постановою губревкому були націоналізовані підприємства. В березні — квітні ревком і комітет бідноти, створений у лютому 1919 року, розподілили між селянами поміщицькі землі.

Широкому розгортанню мирного будівництва перешкодив наступ денікінців. У вересні 1919 року вони захопили Нову Басань і відновили дореволюційні порядки. Знову в селян забрали землю. Багатьох заарештували. Але 2 грудня 1919 року Червона Армія визволила містечко від білогвардійців[3]. Радянська влада була відновлена остаточно. Новобасанці створили загін з 50 чоловік, який влився в Червону Армію і брав участь у визволенні Києва та інших міст України.

Поступово налагоджувалося мирне життя. В червні 1920 року створено комнезам, першим головою якого був К. П. Сухицький, у липні — обрано волвиконком. У містечку та на хуторах, що прилягали до нього, комнезам організував земельні комісії, що провели розподіл поміщицьких земель. 1921 року виник партійний осередок, куди ввійшли С. Г. Зеф, К. К. Іванов, О. М. Назаренко та інші[4].

Відбудова народного господарства проходила в складних умовах. У навколишніх лісах діяли куркульсько-петлюрівські банди, які тероризували населення, вбивали активістів, заважали проведенню продрозкладки. Під керівництвом партійного осередку в містечку були створені загони народної міліції. В 1922 році бандитизм у волості ліквідовано.

Трудящі Нової Басані жваво відгукнулися на заклик Радянського уряду допомогти голодуючим Поволжя, потерпілим від недороду. Вони вносили гроші, здавали хліб. Драматичний гурток, яким керував видатний український актор Ф. В. Левицький (1858—1933), що разом з родиною жив у Новій Басані з 1919 до 1925 року, ставив п'єси, і всі гроші, одержані за спектаклі, надходили у фонд допомоги голодуючим.

У зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи 1923 року Нову Басань віднесено до категорії сіл. Тоді ж вона стала районним центром Ніжинського округу. 1932 року село ввійшло як районний центр до складу Чернігівської

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 46, арк. 3.
[2] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 р., стор. 100.
[3] Газ. «Знамя Советов», 3 грудня 1919 р.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 7207, оп. 1, спр. 1, арк. 4.

області. 1924 року в Новій Басані налічувалося 1943 господарства і 8341 чоловік населення[1].

Партійний комітет, волвиконком і КНС проводили велику роботу щодо відбудови господарства і здійснення соціалістичних перетворень. Вони забирали надлишки землі в куркулів і віддавали незаможникам. Комнезам допомагав придбати інвентар і одержати посівний матеріал із фондів держави. За участю КНС 1923 року в селі організовано споживче й кредитне товариства. Поступово розширювалися посівні площі, зростала врожайність сільськогосподарських культур. Крім зерна для посіву, держава давала в кредит сільськогосподарські машини, будівельний матеріал тощо. 3—4 рази на рік у Новій Басані відбувалися виїзні пленуми Ніжинського окрвиконкому, де обговорювалися питання, які найбільше цікавили селян, зокрема про організацію колективних господарств. Активну участь у пленумах брали члени комнезаму.

Партійна організація і райвиконком приділяли велику увагу розвитку охорони здоров'я й культури. У Новобасанській лікарні працювали лікар, фельдшер і акушерка. Було дві аптеки. В селі діяли сельбуд, бібліотека, три школи, де навчалося понад 600 учнів, 1920 року відкрито професійно-технічну школу, яка мала слюсарно-механічний і ткацький відділи. Вчителі разом з групами товариства «Геть неписьменність!» проводили заняття у двох школах лікнепу. Сотні дорослих людей, часто похилого віку, сідали вечорами за парти, за якими вдень сиділи їхні діти й онуки.

Авторитет комуністів у селі зростав рік у рік. Якщо в 1924 році парторганізація налічувала 16 чоловік, то в 1926 році вже 31[2]. Активним помічником комуністів була комсомольська організація, створена в 1920 році, очолював її Г. С. Галась. Комсомольці залучали молодь до громадських організацій, брали активну участь у роботі сельбуду, ліквідації неписьменності. 1924 року в селі було вже 55 комсомольців, у т. ч. в профтехшколі — 30. 1924 року в школах села виникли піонерські організації.

Незважаючи на те, що становище бідняцьких господарств поліпшилось, вони були неспроможні повністю задовольнити власні потреби й потреби держави. Життя вимагало переходу до нових, соціалістичних форм господарювання. Виконуючи рішення XV з'їзду ВКП(б), парторганізація й сільрада неухильно втілювали в життя генеральну лінію партії щодо колективізації. Значну роль у кооперуванні сільського господарства відіграв КНС. Навесні 1927 року 41 бідняцьке господарство — члени комнезаму — об'єдналися в ТСОЗ. 1928 року на хуторах Грузькій і Полінівці теж були створені ТСОЗи, які придбали сільськогосподарські машини, зокрема перший трактор. ТСОЗи стали основою для створення колективних господарств. Незважаючи на те, що куркулі розгорнули агітацію проти вступу селян у колгоспи, погрожували спалити садиби тих, хто вступить до артілі, у активіста С. Ситенка спалили хату, затримати хід колективізації їм не вдалося.

Перший колгосп «Шлях бідноти» виник 1930 року на Полінівці. До нього вступило 30 господарств, що користувалися 150 га землі. Організаторами колгоспу були комнезамівці М. В. Зубець і С. Я. Гузько[3]. Протягом 1930—1931 рр. у селі виникло ще 11 артілей. Через два роки здійснено об'єднання колгоспів — з 11 стало 4: ім. Леніна, ім. Сталіна, «Перше травня» і «Пролетар». Це були великі господарства, для керівництва якими ще не мали досвіду й кадрів, тому 1935 року з чотирьох колгоспів утворили сім: ім. Леніна, ім. Сталіна, ім. Косіора, ім. Постишева, ім. Шевченка, «Перше травня» і «Пролетар». Значну допомогу в організаційно-господарському зміцненні всіх артілей подала Новобасанська МТС, створена в 1931 році. На колгоспні поля вийшла потужна техніка. В серпні 1936 року колгоспам було урочисто вручено державні акти на вічне користування землею.

---

[1] Список населенных мест Черниговской губернии. 1924 г., стор. 54.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 672, оп. 1, спр. 55, арк. 29.
[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-389, оп. 1, спр. 980, арк. 1.

Трудящі села під керівництвом парторганізацій ретельно вивчали і впроваджували передові методи роботи в сільському господарстві. За кермо трактора, наслідуючи приклад П. Ангеліної, сіли колгоспниці Н. Павлюк, Л. Шевченко, Г. Романенко та багато їхніх подруг. Розгорнувся рух п'ятисотенниць. По 500—535 цнт цукрових буряків з кожного гектара одержували В. І. Литошко, Л. І. Очкур, П. І. Зубець та ін. Розвивалося громадське тваринництво. За високі показники в роботі конюхи колгоспу ім. Леніна В. С. Дяченко і М. П. Бородавко, конюх колгоспу ім. Шевченка І. Т. Буряк, трактористи МТС Ф. М. Сильний, С. К. Бандура, Н. І. Кунах, У. Маковій у 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Н. І. Кунах і У. Маковій, а також свинарка колгоспу «Перше травня» М. Т. Зубчик були учасниками виставки в 1940 році.

Зміцнювалася матеріально-технічна база колгоспів. У 1940 році хлібороби артілі ім. Сталіна одержали найвищий у селі врожай: зернових культур 14,5 цнт, картоплі 130 цнт з кожного гектара[1]. Рік у рік зростала оплата праці колгоспників. Так, в артілі ім. Шевченка в 1939 році було видано на трудодень по 1,8 кг хліба, а в 1940 році — по 3,8 кг зерна, крім того, колгоспники одержали гроші. картоплю тощо.

На основі дореволюційної ткацької майстерні до 1932 року працювала кустарно-промислова школа ткацтва й вишивки, перетворена 1933 року на артіль «Червоний ткач», що виготовляла килими, скатерті, вишивані сорочки тощо. В селі діяли також маслозавод, що став до ладу в 1935 році, райпромкомбінат, обозноремонтна майстерня.

Сталися зміни і в галузі охорони здоров'я та освіти. В селі відкрито районну лікарню, медамбулаторію, дитячу консультацію, санепідстанцію. В медичних закладах було 8 лікарів і 15 чоловік середнього медперсоналу. В 1936 році в новобасанському лісі Забловщині відкрився дитячий санаторій. Ще в 1934 році ліквідовано неписьменність. Всі діти шкільного віку навчалися. В селі діяли середня (з 1935 року), дві семирічні й початкова школи, в яких 60 учителів навчали близько 1170 дітей. Замість сельбуду відкрито будинок культури, де працювали хоровий і драматичний гуртки. В школах та будинку культури була добре налагоджена спортивно-оборонна робота. Велику культурно-масову роботу провадила районна бібліотека.

У грізні роки Великої Вітчизняної війни трудящі Нової Басані разом з усім радянським народом стали на захист Вітчизни. З перших днів війни до лав Червоної Армії пішли понад 2 тис. чоловік. Жінки, діти, літні люди збирали врожай, працювали на будівництві оборонних споруд. Діяв створений з активістів села винищувальний загін для боротьби з диверсантами. Коли наблизився фронт, почалася евакуація в східні райони країни населення, а також громадської худоби і сільськогосподарської техніки.

Фашисти захопили Нову Басань 15 вересня 1941 року. Вони створили в селі комендатуру й поліцію, реквізували у селян худобу, хліб, забирали теплий одяг, розправлялися з активістами. 17 вересня 1941 року окупанти люто закатували активістів колгоспників Г. Зубця і З. Куща, пізніше розстріляли комуністів С. Я. Гузька, І. В. Поліна, О. І. Нагорного. На базарній площі влаштували тимчасовий табір для військовополонених червоноармійців.

На початку 1942 року в селі була створена підпільна патріотична група, яка влилася в партизанський загін ім. Щорса під командуванням уродженця с. Пісок О. Є. Кривця. Партизани розгромили в Новій Басані склади окупантів і приміщення поліції та жандармерії. Фашисти вирішили знищити загін. У грудні 1942 року в село прибув каральний загін військ СС, який чинив звірства в усьому районі. Есесівці спалили села Піски, Рокитне та інші, а в Новій Басані розстріляли 364 чоловіка[2]. Тоді загинули комуністи Г. І. Крупенко, П. С. Сердюк, Я. Г. Карпухно,

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1842, оп. 1, спр. 24, арк. 16—19.
[2] Газ. «Деснянська правда», 12 липня 1944 р.

А. А. Дьогтяр, голови місцевих колгоспів Ф. Г. Шапаренко і О. С. Яценко, агроном Г. Г. Зубець, учитель І. М. Романенко та ін. За час окупації гітлерівці вивезли на каторжні роботи до Німеччини 118 юнаків і дівчат. Проте зламати опір радянських людей їм не вдалося.

У вересні 1943 року частини Червоної Армії почали визволення Новобасанського району. Окупанти під ударами радянських військ спішно відступали. 21 вересня 1943 року бійці 21-го стрілецького полку 180-ї стрілецької дивізії визволили село[1]. На чолі радянських розвідників, що першими ввійшли в село, був новобасанець майор В. Г. Тимошенко.

Відступаючи, німецько-фашистські окупанти спалили всі виробничі приміщення семи колгоспів, повністю знищили десятки будинків: приміщення багатьох районних установ, паровий млин, ткацьку майстерню, лікарню, медамбулаторію, дитячу консультацію, райпромкомбінат і обозноремонтну майстерню, всі будівлі та обладнання МТС і 54 житлові будинки. Загальні збитки, заподіяні гітлерівцями господарству села, становили понад 5 млн. карбованців[2].

Коли окупанти палили громадські приміщення, працівник райвно П. Ф. Прилипко і учень Вася Овчинников, ризикуючи життям, пробралися в будинок культури і винесли звідти зібрані з усього району 6 тис. радянських шкільних підручників, які після визволення були роздані дітям.

Мужньо билися новобасанці з ворогом у лавах Червоної Армії і в партизанських загонах. 2139 чоловік нагороджені орденами й медалями. 698 чоловік полягли смертю хоробрих у боротьбі з фашистськими загарбниками. Їхні імена золотими літерами викарбовані на обеліску Слави, спорудженому в центрі села. Біля села — братська могила і над нею пам'ятник «Скорботна мати», де поховані останки 364 розстріляних фашистами жителів Нової Басані. Сюди ніколи не заростають стежки.

Трудящі Нової Басані всім, чим могли, допомагали Червоній Армії: надсилали бійцям посилки з теплими речами, здавали хліб, збирали гроші у фонд оборони. Зокрема, на побудову літака тільки працівники МТС зібрали 15 тис. карбованців.

Переборюючи величезні труднощі, жителі села взялися за відбудову господарства. Були відновлені всі колгоспи. Дбаючи про зміцнення громадського тваринництва в артілях, колгоспники зводили худобу, яку їм вдалося зберегти. Уже в 1943 році в колгоспах було по 20—24 коней, а в колгоспі «Перше травня» — 47, 6 господарств не мали жодної корови. На фермі колгоспу ім. Леніна було 52 свиней, в решті або не було зовсім, або налічувалося по 3—8 голів. Працювати доводилося в тяжких умовах. Не вистачало тяглової сили і робочих рук. Колгоспники мусили орати власними коровами, майже всі польові роботи виконувати вручну. І все ж у 1943 році було посіяно близько 800 га озимих культур. Колгосп ім. Шевченка в числі перших 7 колгоспів району повністю засипав посівний матеріал[3]. На кінець 1943 року відновила роботу МТС.

Велику допомогу колгоспам подали трудящі братніх республік, зокрема Російської Федерації. Вони надіслали худобу, 4 трактори, 8 вантажних автомашин. 1947 року МТС одержала 5 тракторів з Челябінського та Алтайського тракторних заводів і 10 комбайнів з Херсона. 1943 року став до ладу райпромкомбінат, технічне устаткування для якого було одержано від держави. Колгоспи села для своїх господарських потреб відкрили кузні, столярні майстерні, хлібопекарні. 1945 року почав давати продукцію маслозавод. Оскільки лікарня була зруйнована, для неї тимчасово обладнали інше приміщення, і в жовтні 1943 року вона вже прийняла перших хворих. У той час там працювало п'ять лікарів. Відновилися заняття в усіх чотирьох школах. Відкрилися будинок культури й бібліотека. У 1944 році стала виходити районна газета «За трудові подвиги».

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 441.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1736, оп. 1, спр. 18, арк. 7—44; ф. Р-1844, оп. 1, спр. 2, арк. 22, 25—36.
[3] Там же, ф. Р-1736, оп. 1, спр. 25, арк. 1. 72, 73.

Поступово заліковувалися рани, що їх завдала війна. Партійні організації колгоспів і підприємств розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання п'ятирічного плану відбудови й розвитку народного господарства. В 1948 році посівна площа всіх колгоспів уже становила 3204 га, на фермах було 735 голів великої рогатої худоби, 123 коней, 326 свиней, 320 овець. Все передове бралося на озброєння. Так, у серпні 1949 року за прикладом машиніста молотарки М. Н. Бредюка із Стольненського колгоспу «Праця», який першим на Україні запровадив погодинний графік роботи, тракторист Новобасанської МТС М. Д. Агафонов почав теж працювати за погодинним графіком і завдяки цьому на сівбі озимих виконував щодня близько п'яти норм.

Протягом 1950—1951 рр. відбулось об'єднання колгоспів — замість 7 стало 4: ім. Леніна, «Перше травня», «Победа Октября» і «Шлях Ілліча». Це дало змогу ефективніше використати сільськогосподарську техніку, розширити капітальне будівництво. Важливе значення для дальшого розвитку сільського господарства мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Особливу увагу в колгоспах почали приділяти розвитку тваринництва, зокрема відгодівлі свиней. У 1954 році вироблено свинини в розрахунку на 100 га ріллі в 1,5—2,5 рази більше порівняно з 1950 роком. Значно зросли врожаї зернових і овочевих культур. 1955 року колгосп ім. Леніна за дострокове виконання державного плану хлібозаготівлі занесено на районну Дошку пошани[1]. В результаті зміцнення кормової бази на 1 жовтня 1955 року артілі села повністю виконали державний план розвитку громадського тваринництва. Важливу роль у поширенні передового досвіду відіграли проведені в Новій Басані в 1950, 1951 і 1955 рр. районні виставки досягнень у народному господарстві.

Велику допомогу у зміцненні економіки колгоспів, у механізації трудомістких процесів у рільництві й тваринництві подала МТС. 1958 року вона була реорганізована в РТС, а з березня 1961 року перетворена на відділення «Сільгосптехніки».

Указом Президії Верховної Ради УРСР від 10 вересня 1959 року Новобасанський район було ліквідовано, а його територію передано до Бобровицького району.

Керівна й організуюча роль у розвитку господарства села належить 10 первинним партійним організаціям, які об'єднують понад 250 членів і кандидатів у члени КПРС. Комуністи очолюють найвідповідальніші ділянки виробництва і самовідданою працею запалюють інших колгоспників на трудові подвиги, на боротьбу за звання ударників комуністичної праці. Першою завоювала почесне звання колективу комуністичної праці тракторна бригада колгоспу «Победа Октября». Як завжди, поруч з комуністами йдуть комсомольці. Добру славу заслужив комсомольсько-молодіжний колектив молочнотоварної ферми колгоспу ім. Леніна. На честь 50-річчя ВЛКСМ молоді доярки нагороджені вимпелом обкому ЛКСМУ.

На буряковій плантації колгоспу «Перше травня», с. Нова Басань. 1970 р.

Завдяки правильній організації праці, застосуванню передової агротехніки, чіткому керівництву правлінь колгоспів, парторганізацій та сільської Ради новобасанські колгоспи перетворилися на високомеханізовані багатогалузеві господарства. За ними закріплено 9132 га землі. У господарствах є 98 тракторів, 45 комбайнів і 51 вантажна автомашина. Вирощують зернові культури, цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

[1] Газ. «За трудові подвиги» (Нова Басань), 17 серпня 1955 р.

Включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, хлібороби Нової Басані добилися високих показників у роботі. Так, колгосп «Шлях Ілліча» в 1970 році виростив по 24,1 цнт зернових, 208 цнт цукрових буряків з гектара. П'ятирічний план продажу державі м'яса виконав на 125 проц., молока — на 119 проц., овочів — на 186 проц. Колгосп «Перше травня», порівнюючи з 1968 роком, збільшив у півтора рази виробництво молока і в три рази — м'яса. Успішно справилися колгоспи з завданням 1971 року. Зокрема, колгосп «Перше травня» виробив на 100 га угідь 325 цнт молока і виконав план на 135,4 проц. З травня 1972 року в селі стало два колгоспи — ім. Леніна та «Дружба» (колгосп «Шлях Ілліча» об'єднався з господарством ім. Леніна, «Перше травня» — з «Победой Октября»).

Зросли в колгоспах майстри сільськогосподарського виробництва. Кращі з них за високі показники в роботі нагороджені орденами й медалями СРСР. Свинарка колгоспу «Шлях Ілліча» П. Ю. Стромко — орденом Трудового Червоного Прапора, бригадир городньої бригади цього ж колгоспу І. О. Лиска — орденом Жовтневої Революції. 165 передовиків колгоспних ланів нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Сучасним механізованим підприємством стало відділення «Сільгосптехніки», яке спеціалізується на ремонті зернових комбайнів і тракторів. Включившись у змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, робітники відділення виконали план 1970 року на 170 проц., продуктивність праці за восьму п'ятирічку підвищилась на 25,9 проц. За досягнення в роботі 5 передовиків відділення «Сільгосптехніки» нагороджено Ленінськими ювілейними медалями.

Зміцнення економіки колгоспів, постійна допомога держави, яка надавала довгострокові кредити, дали змогу значно розширити капітальне будівництво. Зокрема, споруджено приміщення для колгоспних контор, 2 електростанції для внутріколгоспних виробничих потреб, зерносховище, 6 телятників, 12 корівників, 16 свинарників. У 1957 році на кошти колгоспів почалося будівництво цегельного заводу. Наприкінці того ж року перша цегла пішла на спорудження лікарні й тваринницьких приміщень колгоспів. 1969 року завод реконструйовано, і зараз він випускає понад 6 млн. штук цегли на рік, що сприяє розширенню будівництва в Новій Басані та навколишніх селах. Виробничий план 1971 року завод виконав на 101,5 процента.

Здавна славляться своєю красою новобасанські рушники. І зараз у селі працює філіал Ніжинської фабрики художніх виробів, що спеціалізується на випуску тканоперебірних рушників з чернігівським орнаментом. Оригінальні роботи народних художниць Нової Басані дістали високу оцінку на республіканській виставці 1949 року, міжнародних ярмарках у Марселі 1959 і 1960 рр., Декаді української літератури й мистецтва у Москві 1960 року і на ювілейній республіканській виставці 1967 року[1]. По 15—17 таких рушників за місяць виготовляють бригадир Г. А. Герасименко, ткалі В. Удод та М. Руденко.

Невпізнанною стала Нова Басань за післявоєнні роки. Щороку тут перебудовуються або споруджуються нові 50—60 будинків. Вулиці забудовуються планово й потопають у зелені. В центрі села 1950 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну, 1960 року — Т. Г. Шевченку. Село повністю електрифіковане й радіофіковане, працює АТС. Відкрито перукарню, шевську й кравецьку майстерні, ательє мод, готель.

Рік у рік зростає добробут трудівників Нової Басані. Середній заробіток колгоспника, порівнюючи з 1959 роком, збільшився у два рази. Для задоволення потреб населення у товарах в селі працює 13 магазинів. Є також чайна та їдальня. Товаро-

---

[1] Б. С. Бутник-Сіверський. Українське радянське народне мистецтво. 1941—1967. К., 1970, стор. 18, 113.

оборот торговельних підприємств порівняно з 1963 роком зріс на 44 проц. Звичними в побуті колгоспників стали холодильники, пральні машини, телевізори, радіоприймачі. Жителі села мають 25 легкових автомашин, 213 мотоциклів, у кожному дворі 1—2 велосипеди.

Велика увага приділяється охороні здоров'я трудящих. 1957 року в селі побудовано нове приміщення лікарні на 50 ліжок і медамбулаторії. Тут працює 5 лікарів і 28 чоловік середнього медперсоналу. Постійним піклуванням оточені наймолодші громадяни. Близько 50 тис. крб. щорічно витрачають колгоспи на утримання дитячих ясел і садків. Щоліта відкривається піонерський табір ім. 50-річчя Жовтня, де відпочиває понад 400 дітей.

У Новій Басані створені всі умови для навчання й виховання підростаючого покоління. Тут є середня, 2 восьмирічні й початкова школи, в яких навчається 975 дітей і працює 58 учителів. За сумлінну роботу 6 кращих педагогів нагороджено орденами й медалями СРСР. Асигнування сільради на народну освіту протягом восьмої п'ятирічки зросли більш як у два рази. Якщо в 1966 році вони становили 14 991 крб., то в 1971 році — 36 320 карбованців.

Переважна більшість населення має неповну середню, середню або вищу освіту. За роки Радянської влади багато новобасанців здобули вищу й спеціальну середню освіту й нині працюють у різних галузях народного господарства. Так, усі п'ятеро синів колишнього бідняка Ф. І. Гулого здобули вищу освіту, один з них М. Ф. Гулий — біохімік, академік АН УРСР. З села вийшли також С. С. Дяченко — доктор біологічних наук, І. М. Кожура — кандидат медичних наук, С. П. Копил — генерал-майор Радянської Армії, партійні та державні діячі І. Д. Компанець та М. В. Дегтяр.

Центром культурно-масової роботи став будинок культури, в якому працюють драматичний, музичний, танцювальний та інші гуртки. Тут читаються лекції, демонструються кінофільми, влаштовуються вистави, літературні вечори, концерти художньої самодіяльності. Сільська бібліотека налічує більш як 30 тис. примірників книг. У бібліотеці обладнано ленінську кімнату.

Важливу роль у житті села відіграє сільська Рада. 13 червня 1971 року до неї обрано 71 депутата, в т. ч. 43 колгоспники, 5 робітників, 23 представники інтелігенції. Серед обранців народу 37 комуністів. Близько половини депутатів становлять жінки. Рада дбає про удосконалення колгоспного виробництва, благоустрій села, розвиток освіти, охорони здоров'я тощо. При виконкомі працюють 7 постійних комісій, в роботі яких беруть участь понад 700 активістів. Засідання виконкому та сесії сільської Ради завжди проходять за участю широкої громадськості.

Повсякденною творчою працею новобасанці примножують свою трудову славу. Керовані партійною організацією, трудящі села успішно здійснюють завдання нової п'ятирічки.

М. П. БАНДУРА, М. Т. БЛАГІНІН, Л. А. ЦЕКАЛО

ПІСКИ

Піски — село, центр сільради, розташоване за 25 км від районного центру та залізничної станції Бобровиця. Дворів — 513. Населення — 1562 чоловіка.

Піски засновані в період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. За полковим устроєм вони входили до Басанської сотні Переяславського полку. Тут жили козаки й селяни, які займалися хліборобством, платили натуральну і грошову ренту й відбували послушенство — повинності на користь старшини, головним чином, збирали врожай, заготовляли паливо[1].

[1] Переписні книги 1666 року, стор. 340.

З розвитком товарно-грошових відносин дрібні господарства козаків занепадали. Їхнє майно й землю за безцінок скуповували місцеві багатії. За генеральним переписом 1767 року в селі були вже підсусідки, які не мали своїх наділів. А генеральний бунчужний Я. Тарновський володів близько 100 десятинами землі. В його господарстві налічувалося понад 100 голів великої рогатої худоби, працювала винокурня.

У 1782 році за новим адміністративно-територіальним поділом Піски ввійшли до Чернігівського намісництва, в 1796 році — до Новобасанської волості Козелецького повіту Малоросійської губернії, а з 1802 року — Чернігівської. Наприкінці XVIII ст. в селі було 49 дворів, з них 39 належало державним селянам[1], решта — козакам. 1851 року тут налічувалося 425 ревізьких душ державних селян, на одну душу припадало 2—3 десятини землі. Крім державних поборів, вони відбували підводну, шляхову, постійну та інші повинності. Другу значну категорію населення становили козаки. В селі їх було 116 осіб чоловічої статі. За майновим станом більшість з них наближалася до державних селян. Поміщицьких селян напередодні скасування кріпацтва налічувалося близько 20 душ. Поміщик примушував кріпаків, крім п'ятиденної панщини, працювати на винокурні.

Після ліквідації кріпосного права 530 ревізьких душ одержали в середньому по 2,2 десятини землі. Сума викупного платежу за наділ становила 299 крб. 20 коп.[2], що набагато перевищувала ринкову ціну. Причому краща земля відійшла до держави, селянам дісталася піщана, неродюча. Крім платежів, селянські господарства були обтяжені численними податками, а з одержаних мізерних наділів не можна було навіть прогодуватися. Рік у рік зростала кількість малоземельних господарств у результаті виділення нових сімей. Все це призводило до того, що селяни розорялися, потрапляли в кабалу до куркулів або змушені були брати позику в селянському банку. Повернути вчасно позику вони не мали змоги, тому заборгованість їх збільшувалася з кожним роком.

За рахунок дрібних господарств розширювали свої володіння поміщик та куркулі. Куркуль Куриленко, закабаливши бідноту й підкупивши місцеві власті, захопив понад 200 десятин землі, в т. ч. й частину громадського лісу в урочищах Заводі та Криничному[3]. Малоземельні й безземельні селяни працювали за копійки в поміщицькій економії, в господарствах куркулів, шукали заробітків у промислових центрах чи південних губерніях. Дуже була поширена відробіткова система. На початку XX століття багато сімей залишили рідне село й поїхали шукати кращої долі в Тобольську, Єнісейську та інші губернії Сибіру. Частина їх повернулася додому зовсім жебраками.

Під час революції 1905—1907 рр., коли на Чернігівщині прокотилася хвиля народних повстань, виступили проти поміщика й трудящі Пісок. Навесні 1905 року селяни зібралися на майдані й рушили до маєтку Раковича. Лише викликані поміщиком війська врятували економію.

Ще більше загострила класові суперечності в селі столипінська реформа. Селяни-бідняки рішуче протестували проти виселення на хутори. Щоб «заспокоїти» їх, улітку 1910 року в Піски приїздили урядові чиновники. Сільська сходка була бурхливою. Одностайність селян розглядалась як бунт. З погрозами відправити в солдати «бунтарів» чиновники залишили село[4].

Вузькі, криві вулиці, вбогі хатини з підсліпуватими віконцями, які ледь виглядали з-під солом'яних стріх,— таким було село. З 1884 до 1897 року тут працювала церковнопарафіяльна школа — звичайна селянська хата, в якій навчалося 10—15 дітей. У 1897 році відкрито земську початкову школу, але її відвідували тільки

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 1009, спр. 8, арк. 95.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 481, арк. 25, 33.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 2, спр. 45, арк. 1, 2.
[4] Там же.

взимку, коли закінчувалися основні сільськогосподарські роботи. Та й далеко не всі діти ходили до школи, бо часто не мали в що одягнутись.

У пісківській початковій школі працювала вчителькою С. М. Морачевська — одна з ентузіастів народної освіти на Україні. Своїми змістовними уроками, задушевними бесідами вона розвивала в дітей любов до книги, рідного краю, виховувала в них перші паростки критичного мислення. С. М. Морачевська була першою вчителькою майбутнього українського радянського поета-академіка П. Г. Тичини[1]. Павло Григорович народився в Пісках 27 січня 1891 року в сім'ї сільського дяка. Мати передала йому любов до українських народних пісень, казок, тонке розуміння природи. Після закінчення початкової школи П. Г. Тичина переїхав учитися до Чернігова. В рідному селі він бачив злиденне життя земляків і згодом у вірші «Пісня молодості» писав: «А були ж ми мов послідні, чорна смерть косила».

Про повалення самодержавства жителі Пісок дізналися через кілька днів. У березні—травні 1917 року в селі відбулися мітинги й сходки. Селяни сподівались одержати землю. Але минули весна й літо, а все лишалося по-старому. Ні Тимчасовий уряд, ні Центральна рада нічого не робили задля цього. Трудящі Пісок гаряче вітали перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Звістку про неї в село привезли колишні фронтовики Ф. І. Євенко, що був делегатом II Всеросійського з'їзду Рад, Г. Т. Філон, який брав участь у революційних боях харківського пролетаріату, І. Ф. Маковій та К. І. Левченко. Вони вели серед селян роз'яснювальну роботу, закликали боротися за землю, саботувати розпорядження повітового комісара Центральної ради.

Злякавшись революційних настроїв серед селян, поміщик Ракович у грудні 1917 року втік. 18 січня 1918 року пісківці зібралися на мітинг, де було проголошено Радянську владу й створено ревком, який очолив Г. Т. Філон. Ця подія лягла в основу вірша П. Г. Тичини «На майдані».

Ревком провадив велику масово-політичну роботу: почав розподіл поміщицьких земель, худоби й майна з поміщицької економії, керував заготівлею й розподілом продовольства, згуртовував бідноту на боротьбу проти ворогів Радянської влади. Але дальшому розгортанню радянського будівництва в селі перешкодив наступ кайзерівських військ. У березні 1918 року німецький загін вступив у Піски. Окупанти відновили старі порядки, силою примушували повертати розподілене майно, сплачувати контрибуцію, переслідували активістів. Улітку кати схопили голову ревкому Г. Т. Філона і після страшних тортур розстріляли на очах односельців[2].

У листопаді 1918 року, після краху німецької окупації на Україні, владу в селі захопили петлюрівці. Наприкінці січня 1919 року частини 1-ї Української Радянської дивізії визволили село. Під керівництвом відновленого ревкому селяни активно виступили на боротьбу проти бандитизму, здавали надлишки хліба для держави. В селі було відкрито хату-читальню. Але в серпні Піски захопили денікінці. Знову прийшли карателі, які нагаями примушували повертати поміщицьке майно, чинили суд і розправу над місцевою біднотою.

Наприкінці листопада 1919 року Червона Армія вибила білогвардійців з Пісок. У селі була відновлена Радянська влада. Під керівництвом ревкому в лютому 1920 року відбулися вибори до сільської Ради, очолив її М. П. Євенко. В травні створено комітет незаможних селян, головою якого став П. К. Зінченко — перший комуніст села, учасник розгрому колчаківців. Сільрада й КНС спрямували всі зусилля трудящих на відбудову господарства села. 1921 року були відремонтовані реквізовані в куркулів 24 вітряки й 3 кузні. Комнезамівці склали списки бідняків і розподілили між ними 2564 десятини землі[3]. Селяни назавжди стали господарями свого поля.

---

[1] П. Тичина. Магістралями життя. К., 1941, стор. 148—153.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 45, арк. 4, 5, 8, 9.
[3] Там же, ф. Р-942, оп. 1, спр. 4088, арк. 5; спр. 6354, арк. 3.

Після проведення нового адміністративно-територіального поділу 1923 року, Піски ввійшли до Бобровицького району Ніжинського округу, з 1932 року — в складі того ж району до Чернігівської області.

Важливою подією в Пісках було створення в 1925 році партійного осередку. До цього в селі налічувалося лише два комуністи, які входили до партосередку сусіднього села Нової Басані. Тепер комуністів стало п'ять. За ініціативою комуністів у 1926 році організовано комсомольський осередок, що об'єднував 16 юнаків і дівчат[1], першим секретарем обрали І. Я. Дорошенка. Комуністи й комсомольці вели масово-політичну роботу серед селян, мобілізуючи їх на здійснення соціалістичних перетворень, накреслених партією, на кооперування індивідуальних господарств. Через КНС розподілялися кредити, зерно. У 1925 році придбано на кошти П. Г. Тичини перший трієр для колективного користування. З цієї нагоди в селі відбувся великий мітинг[2].

У відбудовний період сталися певні зрушення і в галузі культури. Центром культосвітньої роботи в Пісках були початкова школа й хата-читальня. В школі проводилися заняття лікнепу й гуртків політграмоти, а в хаті-читальні силами сільського драмгуртка влаштовувалися вистави, відбувалися вечори художньої самодіяльності, лекції, голосні читання газет і книжок тощо. Бібліотека хати-читальні в 1924 році мала близько 300 книжок.

Великі зміни сталися у Пісках в роки перших п'ятирічок. Керуючись історичними накресленнями XV з'їзду ВКП(б), сільські комуністи розгорнули рух за кооперування дрібних господарств. У 1929 році за ініціативою колишніх наймитів, членів КНС В. К. Бондаря, В. Л. Іванка та І. В. Маковія засновано ТСОЗ. Колективізація села проходила в умовах гострої класової боротьби. Навесні 1930 року куркулі вчинили напад на працівників місцевої влади та активістів села. Був тяжко поранений організатор ТСОЗу, голова сільради В. Л. Іванко, а восени того ж року бандити спалили його будинок[3].

В січні 1931 року за ініціативою активістів КНС організовано перший колгосп «Краще життя». Головою його обрали В. К. Бондаря. За артіллю було закріплено понад 3 тис. га землі. Серед колгоспників розгорнулося соціалістичне змагання за високі врожаї. Самовіддана праця увінчалась успіхом. Уже в 1934 році трудівники ланів одержали на трудодень по 2 кг зерна, а також овочі, картоплю, сіно тощо. Досягнення колгоспників справили велике враження на одноосібників. Вони потяглися до колгоспу. Якщо в 1931 році об'єднались в артіль тільки 120 дворів, то в 1934 році кількість їх зросла до 400, що становило 75 проц. господарств села. 1935 року засновано другу артіль — «Комунар», яку очолив досвідчений господар А. М. Халимон. Піски стали селом суцільної колективізації.

Партійна організація добилася масовості соціалістичного змагання. Як і по всій країні, в Пісках з'явилися п'ятисотенниці — це ланкові У. І. Іванко, Н. В. Лашко, Є. А. Козицька, О. М. Галабуцька. Колгосп одержував також високі врожаї тютюну — у 1938 році на площі 30 га вирощено по 38 цнт з кожного гектара. В обох колгоспах налічувалося 300 голів великої рогатої худоби і 450 свиней. Протягом 1936 — 1941 років збудовано 4 свиноферми, 3 корівники і 6 конюшень, де розміщувалося понад 500 коней. На колгоспні поля прийшла потужна техніка. Лани кожного колгоспу обробляли 4—5 тракторів Новобасанської МТС. Наслідуючи приклад П. Ангеліної, у 1937 році за кермо трактора сіли комсомолки У. Н. Маковій, В. М. Басанко, Є. М. Іванко, Л. А. Ісаєнко.

Поліпшилась охорона здоров'я в селі. Тепер уже не треба було їхати по медичну допомогу до Нової Басані чи Бобровиці. У 1932 році відкрито медичний пункт, а в 1936 році — дитячі ясла[4]. Партійна організація й сільська Рада велику увагу

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 672, оп. 1, спр. 50, арк. 13, 18.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 45, арк. 7.
[3] Там же, арк. 6, 7.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 672, оп. 1, спр. 271, арк. 48.

приділяли освіті й культурі села. 1931 року початкова школа була реорганізована в семирічну й повністю забезпечена учительськими кадрами, обладнанням тощо. Тут навчалося 560 учнів, працювало 25 учителів. Ліквідація неписьменності серед дорослого населення сприяла зростанню свідомості, вихованню нового ставлення до праці. В 1938 році відкрито новий клуб на 200 місць, збудований на кошти колгоспів. При клубі працювали гуртки — драматичний, хоровий, народних інструментів. У січні 1941 року громадськість села широко відзначила 50-річчя з дня народження свого земляка П. Г. Тичини.

Мирну, творчу працю жителів Пісок, як і всіх трудящих країни, порушив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. До лав Червоної Армії пішло 380 чоловік. Ті, що залишилися, збирали врожай, евакуювали понад 300 голів великої рогатої худоби, 80 коней, 600 свиней, працювали на спорудженні оборонних укріплень. 14 вересня 1941 року ворог захопив село. Настали чорні дні окупації. В селі розмістився загін фашистських солдатів, поліція, які чинили звірячі розправи над населенням.

Але пісківці не стали на коліна перед ворогом. Восени 1942 року в навколишніх лісах був створений партизанський загін, командиром якого став О. Є. Кривець, комісаром — Д. Т. Полярин[1]. Коли почалася Велика Вітчизняна війна, О. Є. Кривець був військовим льотчиком. Збитий у повітряному бою під Києвом, він приземлився на зайнятій ворогом території і дістався до рідного села. Незабаром загін розгорнув активні дії у південних районах області, наводячи жах на окупантів. Так, у жовтні 1942 року недалеко від Пісок партизани зробили засідку й розгромили загін гітлерівців.

Фашистські недолюдки, здійснюючи свій план винищення радянських людей, 28 грудня 1942 року на світанку оточили Піски й розпочали жорстоку розправу над мирним населенням. Оскаженілі гітлерівці заганяли людей до хат, які тут же підпалювали. Понад 300 чоловік зігнали в церкву, а потім облили її бензином і запалили. З холодною жорстокістю кати розстрілювали й кидали у вогонь жінок і дітей, дорослих і стариків. 80-річного колгоспника М. Волошина спочатку повісили на дереві, потім зрешетили кулями і після цього кинули у вогонь. На подвір'ї колгоспу «Краще життя» кати клали людей рядами й розстрілювали автоматною чергою. В цей страшний день все село, яке налічувало 670 дворів, було спалене. 70 родин знищено повністю, у 200 лишилося по одному чоловіку. Всього страчено 861 чоловіка[2].

Та ні катуваннями, ні розстрілами фашисти не змогли скорити пісківців. Здатні носити зброю пішли в партизани. Народні месники провадили бойові операції і за межами рідного села. Загін став моторизованою, добре озброєною бойовою одиницею. Він мав 40 автомашин, 2 броньовики й 20 мотоциклів. Партизани виробили тактику блискавичних наскоків на ворога. В боях полягло смертю хоробрих понад 50 партизанів-пісківців, серед них М. Є. Глибіна, О. П. Маковій, В. А. Тюпа, Є. П. Гулий, брати І. І. та В. І. Головко, М. І. Тюпа та ін. Пам'ять про них свято зберігається в серцях людей. 16 травня 1965 року на партизанському кладовищі в Новоселицьких лісах (Бобровицький район) встановлено обеліск, де золотими літерами викарбовані імена загиблих героїв. 1960 року споруджено пам'ятник жертвам фашизму. Постановою бюро обкому КП України с. Піски визнані партизанським селом.

На різних фронтах Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину 486 жителів Пісок, з них 234 полягли смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, бойовими орденами й медалями нагороджено 332 жителів села, в т. ч. 119 партизанів, а командирові загону О. Є. Кривцю присвоєно звання Героя Радянського Союзу[3].

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 36, арк. 4, 5.
[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 254.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 5, оп. 2/Б, спр. 225а, арк. 7, 8.

Частини 121-ї дивізії Воронезького фронту 16 вересня 1943 року визволили Піски. Село являло собою суцільне згарище. 65 процентів жителів загинуло. Не лишилося ні худоби, ні сільськогосподарського інвентаря. Збитки, що їх завдали фашистські загарбники, становили близько 3 млн. карбованців.

Герой Радянського Союзу О. Є. Кривець. 1945 р.

Неймовірні труднощі постали перед пісківцями, які повернулися з лісу й сусідніх сіл, де тимчасово знайшли собі притулок. Відбудова села — справжній трудовий подвиг його жителів. Вчорашні партизани — голова сільради Д. Герасименко, І. О. Головко, М. Д. Галика, Є. А. Козицька та інші сільські активісти зуміли згуртувати навколо себе людей. Відбудовували село дорослі й малі. Працювали з ранку й до пізньої ночі. Відродження села стало загальнонародною справою. Ще йшла війна, а країна вже виділила кошти. З братніх республік надходив будівельний матеріал. Одразу після визволення Піски одержали 1500 кубометрів лісу, в т. ч. з Карело-Фінської РСР — 300 кубометрів, цеглу, цемент. У ще більших масштабах надходили будівельні матеріали в наступні роки[1]. Велику допомогу подали рідному селу партизани загону ім. Щорса. У вересні—жовтні 1943 року вони брали участь у спорудженні колгоспних будівель, збирали сільськогосподарський інвентар. Загін передав колгоспникам своїх коней. Чимало людей здавали на відродження Пісок свої заощадження, зокрема поет П. Г. Тичина допоміг відбудувати школу. Спілка письменників Башкирської АРСР надіслала понад тисячу книжок для бібліотеки.

Вже 1944 року виросла центральна вулиця села, відкрито школу, бібліотеку, медичний пункт. Усю зиму колгоспники готувалися до першої після визволення весняної сівби. Багато зробили в цій справі пісківські жінки. Вони зібрали плуги, борони, інші сільськогосподарські знаряддя, дещо полагодили та зробили самі. Важко було з посівним матеріалом, але за допомогою держави засіяли частину колгоспних полів.

Відбудова села й господарства колгоспів ширше розгорнулася після закінчення Великої Вітчизняної війни. Значну організаційну і масово-політичну роботу провадила партійна організація, яка в 1946 році налічувала 8 чоловік. Усі комуністи були закріплені за основними ділянками колгоспного виробництва. Багато допомагали їм у роботі комсомольці, зокрема в догляді за дітьми, налагодженні обліку тощо.

У 1950 році обидва колгоспи об'єдналися в один — ім. Жданова. На його полях працювало 5 тракторів і 2 комбайни Новобасанської МТС. Основна увага приділялася вирощуванню зернових. Валовий збір зерна в 1950 році становив 11 тис. центнерів.

На 1950 рік Піски зовсім оновилися. Збудовано приміщення правління колгоспу й сільради. Розширився медичний пункт. 1 вересня 1951 року справила новосілля Пісківська середня школа.

Протягом 50—60-х років хлібороби Пісок ще з більшою наполегливістю боролися за піднесення колгоспного виробництва. Зокрема, підвищено технічну оснащеність господарства — колгосп придбав 6 тракторів, 4 комбайни та інші сільськогосподарські машини; поліпшено структуру посівних площ, створено механізовану бригаду для заготівлі та вивезення органічних добрив, запроваджено науково обґрунтовані сівозміни, розширено посіви пшениці, цукрових буряків, кукурудзи. Якщо в 1950 році озима пшениця займала 276 га, то в 1959 році — близько 400 га.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 45, арк. 8.

Створено сталу кормову базу. Щоб посилити партійний вплив, на всіх вирішальних ділянках колгоспного виробництва працювали комуністи, половина з них на рядових роботах — у тракторній, рільничій та інших бригадах. Організовано комсомольсько-молодіжні ланки. Належна увага приділялася комплектуванню кадрів тваринників. Комсомольці пішли працювати на ферми доярками, фуражирами, свинарями тощо. Вжиті заходи дали хороші наслідки. Вже в 1961 році ланки зібрали в середньому по 60 цнт кукурудзи з гектара на площі 50 га. Ланка комсомолки М. Ф. Євенко — по 63 цнт, за що була відзначена золотою медаллю Виставки досягнень народного господарства СРСР. План продажу державі молока колгосп виконав на 105 проц., м'яса — на 111 процентів.

Новий крок на шляху піднесення сільського господарства зробив колгосп ім. Жданова в роки восьмої п'ятирічки. Він виріс у велике високотоварне господарство. У колгоспі — 2730 га землі, яка зайнята переважно під зерновими. Машинно-тракторний парк налічує 22 трактори, 15 комбайнів, 16 автомашин та багато іншої техніки. В 1968 році колгосп і все село підключено до державної електромережі.

Значно підвищилася культура землеробства в господарстві. Щорічно на поля вивозиться не менше 18—20 тис. тонн добрив. Впроваджується сівозміна, найбільш прийнятна для масивів колгоспу. Поля засіваються сортовим районованим насінням. Обробіток цукрових буряків і кукурудзи повністю механізований. Все це сприяло збільшенню врожайності сільськогосподарських культур. Зокрема, врожай зернових зріс з 14,8 цнт у 1966 році до 16,3 цнт з гектара в 1970 році.

Чималих успіхів досяг колгосп ім. Жданова і в розвитку тваринництва. За роки восьмої п'ятирічки побудовано 8 тваринницьких ферм і кілька відгодівельних майданчиків. Молочнотоварна ферма переведена на механізоване доїння. Доярки працюють у дві зміни. Поголів'я корів зросло вдвічі, а овець — у три рази. Колгосп у 1970 році одержав 319,4 цнт молока на 100 га угідь, тоді як у 50-х роках одержували 150 цнт. Зразково поставлена відгодівля великої рогатої худоби. Сюди приїздять запозичати досвід тваринники з інших колгоспів району. Семінари проходять безпосередньо на фермах.

Та найбільше багатство колгоспу — його люди, передовики виробництва. Це, зокрема, бригадир городньої бригади Л. С. Дейнеко, яка за неодноразове перевиконання плану вирощування й продажу державі городини та активну громадську діяльність нагороджена орденом Леніна. Б. Г. Зінченко очолює механізовану ланку вирощування картоплі, яка збирає по 150 цнт бульб з гектара. В 1966 році його нагороджено орденом «Знак Пошани». Одночасно було нагороджено орденами й медалями ще 7 колгоспників Пісок.

Досягнення в тваринництві — свідчення сумлінної праці комсомольсько-молодіжних ланок. Так, ланка М. Ф. Євенко першою в районі завоювала почесне звання колективу комуністичної праці, а фермі, якою керує секретар комсомольської організації Н. В. Базик, 1967 року присвоєно ім'я 50-річчя Жовтня. На відзнаку трудових успіхів над цією фермою палає п'ятикутна зірка. Двадцяти дояркам, які добилися високих надоїв молока, надано звання ударників комуністичної праці. За масову активну участь населення в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни та успіхи, досягнуті в комуністичному будівництві, у зв'язку з 50-річчям Великої Жовтневої соціалістичної революції с. Піски нагороджено пам'ятним

Доярки колгоспу ім. Жданова повертаються з роботи, с. Піски, 1970 р.

[1] Газ. «Деснянська правда», 26 жовтня 1967 р.

Червоним прапором обкому КП України й облвиконкому. 1968 року село нагороджено пам'ятною ювілейною медаллю «50 років УРСР».

З великим трудовим і політичним піднесенням відзначили колгоспники Пісок 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Державний план 1970 року виконали повністю. Державі продано хліба 7109 цнт, молока — 8259 цнт, м'яса — 1530 цнт. За високі показники в роботі 8 чоловік нагороджено орденами, з них орденом Жовтневої Революції -- завідуючу фермою Г. Г. Філон, орденом Трудового Червоного Прапора — доярок О. Д. Базик, Н. В. Базик і голову сільради М. Ф. Безкровну. 84 чоловіка нагороджено медалями.

П. Г. Тичина серед школярів села Пісок. 1965 р.

Трудівники села активно включились у соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. План першого року дев'ятої п'ятирічки вони виконали успішно, а в окремих галузях виробництва значно перевиконали взяті зобов'язання. У 1971 році колгосп став мільйонером. Його прибутки становили 1112 тис. крб. Краща доярка колгоспу Н. В. Базик була делегатом XXIV з'їзду КП України.

Відповідно до рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України колгоспники під керівництвом партійної організації визначили свої рубежі на дев'яту п'ятирічку: збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції на 30 проц.; добитися сталих урожаїв зернових культур — 28 цнт з гектара, цукрових буряків -- 300 цнт, картоплі — 200 цнт; виробляти на 100 га угідь: м'яса — 120 цнт., молока — 500 центнерів.

Успіхи в розвитку економіки зумовили поліпшення матеріального добробуту й підвищення культурного рівня населення Пісок. Правління колгоспу дбає про створення належних умов праці хліборобів, зокрема, введено оплачувані відпустки, оплату за вислугу років, з 1968 року для доярок встановлено п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями. Це сприяє підвищенню загальноосвітнього рівня й фахової підготовки працівників сільського господарства. Багато колгоспної молоді навчається у вечірній середній школі або в Майнівському радгоспі-технікумі.

Піски стали сучасним красивим селом. Забудовується воно за планом. У колгоспників нові просторі житла. За післявоєнні роки зведено 325 будинків. Ювілейного 1967 року майже 100 сімей справили новосілля. У багатьох будинках — сучасні меблі, телевізори, радіоприймачі, пральні машини, холодильники. Середня заробітна плата колгоспників за місяць становить: механізаторів — 150 крб., доярок — 120—135 крб., свинарок — 140—160 крб. В селі відкрито будинок побутового обслуговування, промтоварний і два продуктові магазини. Рік у рік зростає купівельна спроможність колгоспників. У 1971 році було продано товарів на суму близько мільйона крб. Зросли й вимоги покупців до якості товарів.

Сільська Рада багато уваги приділяє розвитку охорони здоров'я трудящих. Жителям завжди подається кваліфікована й своєчасна медична допомога. В селі є фельдшерсько-акушерський пункт, у 1966 році збудовано пологовий будинок. Не забуті й малята. До 50-річчя Радянської влади відкрито новий дитячий садок і дитячі ясла. Діти ростуть здоровими, життєрадісними.

Піски — село суцільної грамотності. Середня школа розташована в добре обладнаному приміщенні. Тут є фізичний, біологічний, історичний та хімічний кабінети, збудовані слюсарна й столярна майстерні. У школі навчається 315 дітей

і працює 25 учителів. У 1972 році на розвиток народної освіти в селі держава асигнувала 21 200 крб. Протягом 15 років понад 500 чоловік закінчили Пісківську середню школу. Половина з них працює в рідному колгоспі, а решта — в різних галузях народного господарства країни. Серед вихованців школи заслужений артист УРСР, диктор Українського радіо А. Ф. Євенко, кандидат медичних наук І. Д. Сидоренко, кандидат сільськогосподарських наук І. М. Козицький.

Пишаються трудящі Пісок своїм земляком поетом-академіком, Героєм Соціалістичної праці П. Г. Тичиною, одним з основоположників української радянської поезії. П. Г. Тичина в 1943—1944 рр. працював народним комісаром освіти УРСР, у 1944—1948 рр. — міністром освіти УРСР. На XVII—XIX, XXI — XXIII з'їздах обирався членом ЦК КП України. Він був депутатом Верховної Ради СРСР 1—5-го скликань, Верховної Ради УРСР 1—7-го скликань, Головою Верховної Ради УРСР 4—5-го скликань. Протягом багатьох років П. Г. Тичина підтримував тісний зв'язок із земляками. У травні 1968 року Пісківській середній школі присвоєно його ім'я. З цієї нагоди відбулися загальні шкільні збори. Зібрались учні, батьки, колишні випускники школи. Прийшло багато телеграм і листів від тих, хто не зміг приїхати. Збори вилилися в справжнє свято зустрічі поколінь. У школі відкрито музейну кімнату поета, де зберігаються окремі його речі та книжки з автографами.

В січні 1967 року відбулось урочисте відкриття збудованого на кошти колгоспу просторого будинку культури, який став справжнім центром культосвітньої роботи в селі. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, оркестри народних інструментів і духовий та ін. Частими гостями пісківських колгоспників бувають літератори та професійні митці Чернігова й Києва. Тут виступали український народний хор ім. Верьовки, артисти Українського радіо, київської та чернігівської філармоній.

Сільська бібліотека налічує близько 8 тис. книжок. Це твори класиків української, російської та зарубіжної літератури, сучасних авторів. Колгосп ім. Жданова 1965 року збудував для неї нове приміщення. Крім видачі книжок, бібліотека влаштовує тематичні вечори, читацькі конференції, виставки до ювілейних дат, проводить колективні обговорення книжок тощо. Пісківці щорічно передплачують понад 1700 примірників газет і журналів. У селі працюють постійний і пересувний агітпункти, обладнані червоні кутки для тваринників і механізаторів. Велику роботу проводить агітколектив, який налічує 45 агітаторів і 12 політінформаторів, первинна організація товариства «Знання». У травні 1972 року в новому чудовому будинку відкрито історико-краєзнавчий музей, що діє на громадських засадах.

Дедалі більше входять у побут нові обряди й звичаї. У будинку культури відбуваються вечори трудової слави, комсомольські весілля, відзначення народження нової людини тощо. Надовго запам'ятався перший вечір трудової слави, який влаштували восени 1965 року. В будинок культури зібралися майже всі жителі села, прибули трудящі навколишніх сіл, завітали гості, артисти Київської філармонії, Українського радіо. Всі шанували ветеранів праці: І. І. Гуту, В. Ф. Рябка, В. П. Бойка та ін. Їм були вручені пам'ятні подарунки, а їхні імена записані до Книги трудової слави колгоспу. Після цього відбувся великий концерт. Так само урочисто проводжають ветеранів колгоспу на пенсію.

Традиційною стала зустріч Нового року всім селом. З піснями, щедрівками, з жартами й сміхом їдуть комсомольці й молодь на санях, запряжених трійкою коней, до будинку культури, де на площі встановлена новорічна ялинка. Дід Мороз у супроводі Сніжинок і хору з піснями підносить Новому року на вишиваному рушнику великий білий коровай. Вечір закінчується великим святковим концертом. Кожного року в селі широко відзначають день хлібороба. 1971 року у святкуванні взяли участь колишні партизани загону ім. Щорса. Серед гостей були артисти київських театрів.

Натхненником і організатором самовідданої праці трудівників села є партійна організація, яка налічує 64 чоловіка. Комсомольська організація, що має на обліку 45 членів ВЛКСМ, активний помічник комуністів не тільки у виробничих справах, а й в здійсненні культосвітніх заходів.

До Пісківської сільської Ради в червні 1971 року обрано 35 депутатів, з них 26 колгоспників і 9 представників інтелігенції. Серед депутатів — 17 комуністів і 5 комсомольців. У центрі уваги сільради — розробка і здійснення заходів щодо дальшого розвитку господарства села, успішне виконання народногосподарських планів і зобов'язань перед державою, питання поліпшення медичного й культурного обслуговування та ін. Значну роботу серед жінок села у підвищенні їх політичної і трудової активності веде жіноча рада, очолювана однією з кращих трудівниць, бригадиром городньої бригади, комуністкою Л. С. Дейнеко. Жіноча рада займається питаннями культури й побуту односельців, разом з профспілковою організацією вона піклується про пенсіонерів, інвалідів, допомагає школі й батькам виховувати дітей.

Трудящі Пісок впевнено дивляться в майбутнє. Включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, вони докладають усіх зусиль, щоб виконати взяті зобов'язання, дати країні ще більше сільськогосподарської продукції.

Т. Д. ДОРОШЕНКО, М. М. ЯРОШЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД БОБРОВИЦЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОЦЕРКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Супою, за 25 км від районного центру і залізничної станції Бобровиця. Дворів — 460. Населення — 1350 чоловік.

У селі міститься колгосп «Перемога», за яким закріплено 1618 га землі, в т. ч. 1557 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 18 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку Т. П. Лозинську — орденами Леніна та Жовтневої Революції.

У Білоцерківцях є восьмирічна школа, в якій навчається 216 учнів і працює 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1920 році в селі створено партійний осередок, першим секретарем був член партії з 1905 року М. А. Лук'яненко, комсомольська організація виникла в 1929 році.

На різних фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 530 жителів Білоцерківців, з них 250 полягли смертю хоробрих. На їх честь у селі споруджено обеліск Слави. 242 учасники війни за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями.

БРАНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру й залізничної станції Бобровиця. Дворів — 1201. Населення — 3570 чоловік.

За місцевим колгоспом «Пам'яті Леніна» закріплено 6045 га землі, в т. ч. орної — 3758 га. Вирощують зернові й овочеві культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 84 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, в якій навчається 505 учнів і працює 26 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Браниця заснована в 1155 році.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1926 році виникла комсомольська організація, в 1928 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 950 жителів Браниці, за мужність і відвагу 838 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. 6 партизанів, 370 — полягли смертю хоробрих. На їх честь у 1971 році трудящі села встановили обеліск Слави. Споруджено також пам'ятник загиблим партизанам.

БРИГИНЦІ́ — село, центр сільської Ради розташоване на березі річки Недри, за 20 км від районного центру і за 21 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 290. Населення — 692 чоловіка.

В селі міститься колгосп ім. Тельмана, за яким закріплено 1614 га землі, в т. ч. 1462 га орної. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 43 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У Бригинцях є початкова школа, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт.

Село відоме з першої половини XVIII століття.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Комсомольська організація створена у 1928 році, партійна — в 1930. Перша артіль «Червоний незаможник» організована 1928 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 236 жителів села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах; за мужність і відвагу 68 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. І. Г. Величко — повний кавалер ордена Слави; 126 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у селі встановлено обеліск Слави. Споруджено також пам'ятник на братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

ВЕ́ПРИК — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Вепри (притоки Супою), за 20 км від районного центру і залізничної станції Бобровиця і за 12 км від автошляху Київ—Суми. Дворів — 542. Населення — 1589 чоловік.

У Веприку розміщений колгосп «Колос», за яким закріплено 3100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2410 га орної землі. Вирощують зернові та городні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа, де навчається 298 учнів і викладає 16 учителів, бібліотека, клуб, медичний пункт, пологовий будинок.

Веприк заснований у другій половині XV століття.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. 1925 року організовано ТСОЗ. Партійна й комсомольська організації створені в 1929 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з гітлерівцями 600 жителів Веприка. 248 чоловік полягли смертю хоробрих. Односельці на їх честь встановили обеліск Слави. 162 чоловіка за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами, нагороджені орденами й медалями.

Поблизу с. Веприка виявлено ранньослов'янське поселення черняхівської культури.

ВОРОНЬКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Бобровиця. Дворів — 793. Населення — 2237 чоловік.

У Вороньках — колгосп «Червона зірка», за яким закріплено 4277 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3749 га орної землі. Господарство вирощує переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

У сільському історично-краєзнавчому музеї, с. Вороньки. 1971 р.

В селі є середня школа, де навчається 406 учнів і викладає 23 вчителі, клуб, бібліотека, лікарня на 25 місць.

Вороньки виникли на початку XVI ст. Назву селу дала місцева річка Вороница. В 1784 році тут відбулося заворушення селян проти поміщиків. У березні 1862 року селяни відмовились підписувати уставні грамоти, але поміщики викликали війська, і виступ був придушений. Навесні 1887 року сталася збройна сутичка між селянами й поліцією.

Радянську владу у Вороньках проголошено в січні 1918 року. Комсомольський осередок створено 1924 року, партійний — 1926. Перший колгосп «Праця» організовано в 1927 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 600 жителів села перебували в лавах Червоної Армії і в партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з фашистами, 530 чоловік нагороджено орденами й медалями, 345 — полягли смертю хоробрих у боях з окупантами.

В селі народилася Н. І. Марченко — Герой Соціалістичної Праці, робітниця Київського заводу «Більшовик».

У Вороньках поховані декабристи С. Г. Волконський та О. В. Поджіо, а також М. М. Волконська, які жили тут після повернення з Сибіру 1857 року.

ГАВРИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. Найближча залізнична станція Новобиківський цукрозавод — за 9 км. Дворів — 122. Населення — 338 чоловік. Сільраді підпорядковані села Запоріжжя, Миколаїв та Українка.

У Гаврилівці міститься колгосп «Зоря», за яким закріплено 1568 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1447 га орної землі. Провідні культури: жито, пшениця, цукровий буряк, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 18 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 129 учнів і 8 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в 1924 році на місці колишньої поміщицької садиби. Селяни, що переселилися сюди з Нового Бикова, назвали село Гаврилівкою на честь свого земляка загиблого героя-партизана громадянської війни Гаврила Гнатовича Кичі. Комсомольська організація створена в 1929 році, партійна — в 1945.

В роки Великої Вітчизняної війни 149 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 60 чоловік полягли в боях з окупантами; близько 100 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджено орденами й медалями.

ГОРБАЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 352. Населення — 1145 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зелене, Наумівка, Осокорівка.

В Горбачах знаходиться центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2912 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2221 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 15 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі працюють восьмирічна школа, де навчається 149 учнів і викладає 10 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Горбачі виникли в середині XIX століття.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Комсомольська організація створена в 1930 році, партійна — в 1945.

Під час Великої Вітчизняної війни 450 жителів села билися з фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії, з них 232 чоловіка загинули смертю хоробрих, 165 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. Колгоспник В. К. Ярмоленко врятував життя командира, а сам загинув. Зараз його ім'ям названо один з піонерських загонів школи.

Поблизу Горбачів виявлено городище, поселення та курганний могильник періоду Київської Русі.

КОБИЖЧА́ — село, центр сільської Ради, розташоване понад однойменною річкою, за 15 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 3200. Насе-

лення — 9167 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Урожайне.

В Кобижчі — три колгоспи: «Комунар», ім. Шевченка, «Переможець», за якими закріплено 12 090 га землі, в т. ч. 8115 га орної. У господарствах вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В селі міститься відділення «Сільгосптехніки», лісництво, млин.

Працюють дві середні школи, в яких навчається 1334 учні й викладає 76 учителів, будинок культури на 420 місць, 5 бібліотек, лікарня на 35 ліжок.

За визначні успіхи в розвитку господарства села 25 чоловік нагороджено орденами й медалями. Н. М. Корнієнко удостоєна ордена Леніна.

Кобижча виникла ще за часів Київської Русі. В 1239 році село знищили монголо-татари. В 1654 році воно знову згадується в історичних документах як «місто Кобижча».

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Партійний осередок організовано в березні 1919 року, комсомольський — в 1920 році.

В період тимчасової окупації села в 1941—1943 рр. фашисти закатували 1500 жителів. Близько 300 чоловік були в партизанському з'єднанні «За Батьківщину», що діяло в навколишніх лісах. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом більш як 2500 мешканців села, з них 1500 чоловік полягли смертю хоробрих, понад 2 тис.— бійців Червоної Армії та партизанів — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджено орденами й медалями. Агроном колгоспу О. І. Якушко — повний кавалер ордена Слави. Трудящі Кобижчі на честь односельців, що загинули в боях з фашистами, встановили обеліск Слави.

В селі живе й працює заслужена вчителька УРСР М. М. Величко.

КОЗА́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Супою (притоки Дніпра), за 24 км від районного центру і залізничної станції Бобровиця. Дворів — 684. Населення — 2268 чоловік.

У селі міститься колгосп ім. Орджонікідзе, за яким закріплено 2968 га землі, в т. ч. 2275 га орної. Вирощують зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Козацькому є восьмирічна школа, в якій налічується 310 учнів і 19 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в другій половині XVI століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року, тоді ж заснована партійна організація. Комсомольська організація створена в 1926 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах билися з фашистськими загарбниками 725 жителів села, 286 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь 1971 року споруджено обеліск. За мужність і відвагу 175 чоловік нагороджено орденами й медалями.

МАРКІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від однойменної залізничної станції і за 10 км від районного центру. Дворів — 700. Населення — 2074 чоловіка.

На території села міститься центральна садиба радгоспу «Кіровський», земельні угіддя якого становлять 3274 га, в т. ч. орна земля — 2761 га. Радгосп спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві. В 1967 році став до ладу завод сінного борошна. За успіхи в розвитку сільського господарства 54 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В Марківцях є восьмирічна школа, де навчається 256 учнів і викладає 18 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село виникло у другій половині XVIII століття. Навесні 1846 року по дорозі з Чернігова до Києва в Марківцях у своїх знайомих Катериничів зупинявся Т. Г. Шевченко. Тут він зробив кілька акварельних малюнків.

Радянська влада в Марківцях проголошена в січні 1918 року. В 1923 році засновано партійний і комсомольський осередки.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівські кати спалили живцем 120 жителів. 500 чоловік билися з ворогом у лавах Червоної Армії і в партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 230 чоловік нагороджено орденами й медалями. Капітану П. Н. Зубку, командирові авіаескадрильї, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 261 житель села віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці 1967 року встановили обеліск Слави.

У Марківцях народився П. П. Кононенко — літературний критик, доктор філологічних наук, професор Київського державного університету.

НОВИ́Й БИ́КІВ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі річки Супою, за 30 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 1042. Населення — 3100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Старий Биків і Чистопілля.

В Новому Бикові працює цукровий завод, побудований у 1898 році. Тут розташований бурякорадгосп, що має 4359 га землі, в т. ч. 3981 га орної. У радгоспі розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в роботі 165 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку М. М. Тетерю — орденом Леніна.

В селищі є середня школа, де навчається 558 учнів і працює 33 вчителі, 2 клуби, 2 бібліотеки, дільнична лікарня на 35 ліжок, 2 фельдшерсько-акушерські пункти.

Новий Биків відомий з другої половини XVI ст. В роки революції 1905—1907 рр. тут відбулися селянські виступи.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1918 році, комсомольська — в 1919.

В роки Великої Вітчизняної війни 600 жителів села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. Всі вони удостоєні орденів і медалей. 421 чоловік віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці спорудили в центрі села обеліск Слави. За тимчасової окупації 2 січня 1943 року гітлерівські

кати спалили живцем 63 жителі села. На тому місці в 1965 році встановлено пам'ятник.

У с. Старому Бикові народився П. П. Кузьменко — доктор фізико-математичних наук.

На околиці с. Старого Бикова виявлено поселення доби бронзи, а на території с. Нового Бикова — городище часів Київської Русі.

ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 556. Населення — 1360 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дзержинського, Майнівка, Плуг, Тарасівка.

За місцевим колгоспом ім. Кірова закріплено 2517 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2425 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. На території села розташований відділок Бобровицького радгоспу ім. Дзержинського.

За успіхи в розвитку сільського господарства 11 передовиків виробництва удостоєно урядових нагород, у т. ч. ордена Леніна — О. С. Андріяш, О. Й. Улянченко, ордена Жовтневої Революції — І. М. Шишенко, І. Я. Шинкаренко.

В Озерянах є середня школа, де навчається 370 учнів і працює 27 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Село відоме з другої половини XIX століття. Під час революції 1905—1907 рр. в Озерянах відбувся виступ селян проти поміщиків.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. Партійна організація створена у 1925 році, комсомольська — в 1926. В 1928 році були засновані перші колгоспи «Українка», ім. Шевченка і «Червоний плугатар».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистами близько 500 жителів села. За мужність і відвагу 458 чоловік нагороджено орденами й медалями, 392 — полягли смертю хоробрих. На їх честь односельці в 1969 році встановили обеліск Слави.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 288. Населення — 1070 чоловік. Сільраді підпорядковані села Катеринівка та Лідин.

В Олександрівці міститься колгосп ім. Карла Маркса, за яким закріплено 3178 га землі, в т. ч. 2751 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 138 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 215 учнів і 15 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерський пункт.

Олександрівка відома з першої половини XIX століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійний та комсомольський осередки створені в 1925 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 285 жителів Олександрівки билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. За мужність і відвагу 280 чоловік нагороджені орденами й медалями, 128 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у селі встановлено обеліск.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру й за 30 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 750. Населення — 2400 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 3317,5 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2956 га. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. В селі — відділок Новобиківського бурякорадгоспу. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 225 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — завідуючого свинофермою М. Л. Дідика.

Працюють восьмирічна школа, де навчається 289 учнів і викладає 23 вчителі, будинок культури на 426 місць, бібліотека, медпункт.

Петрівка відома з кінця XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1918 році на території Петрівки й сусідніх сіл діяв партизанський загін під командуванням Г. Г. Кичі, який боровся з німецькими загарбниками. В 1919 році він в. ився до Червоної Армії. 1930 року створено партійну й комсомольську організації.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 535 жителів Петрівки, з них 206 чоловік за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями, 384 — полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини.

В 1969 році в селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну і погруддя М. Ф. Ватутіна.

На околиці с. Петрівки виявлено городище часів Київської Русі.

РОКИ́ТНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 57. Населення — 126 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бірки, Красне, Мочалище, Новоселиця й Соколівка.

В Рокитному розміщена бригада колгоспу «Комінтерн» (центральна садиба в с. Мочалищі), за яким закріплено 1917 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1221 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур та м'ясо-молочному тваринництві.

В селі є клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Рокитне виникло в першій половині XIX ст. Місцевість була покрита чагарниками, лісом, рокитою, звідси й походить назва села. Під час революції 1905—1907 рр. в Рокитному відбулися збройні сутички селян з військами, яких поміщик викликав для охорони маєтку.

В грудні 1917 року в Рокитному встановлено Радянську владу. Партійна організація заснована в 1926 році, комсомольська — в 1928 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з гітлерівськими загарбниками 65 жителів Ро-

Поет С. Шуплик читає свої вірші на партизанській стоянці у Рейментарівських лісах. 1942 р.

китного. За мужність і відвагу 25 чоловік нагороджено орденами й медалями, 42 чоловіка полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. За тимчасової німецько-фашистської окупації у грудні 1942 року гітлерівські кати спалили село й знищили 197 жителів, з них 77 спалили живцем. Тоді ж вони повністю знищили с. Мочалище й спалили 267 чоловік. Постановою бюро обкому КП України Рокитне, Бірки, Красне, Мочалище й Новоселиця визнані партизанськими селами.

У Мочалищенському лісі є партизанське кладовище, де встановлено обеліск Слави на честь загиблих народних месників.

В с. Мочалищі народився С. М. Шуплик (1889—1956) — народний поет-партизан, який під час Великої Вітчизняної війни був у партизанському з'єднанні О. Ф. Федорова. Збірка його віршів «Пісні партизана діда Степана» вийшла у 1945 році в Києві.

РУ́ДЬКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Трубежі, за 7 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 800. Населення —2388 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коношівка, Сухиня, Хомівці.

У Рудьківці розміщений радгосп «Рудьківський», що має 3663 га землі, в т. ч. 2598 га орної. Провідна галузь господарства — тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 272 учні й викладає 21 учитель, 2 бібліотеки, будинок культури на 260 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Рудьківка відома з середини XIX століття.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Комсомольська організація створена в 1923 році, партійна — в 1928.

Під час Великої Вітчизняної війни 700 жителів села билися з фашистами на різних фронтах, 30 — у партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з загарбниками, 350 чоловік нагороджено орденами й медалями, 248 — полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1970 році односельці встановили пам'ятник.

У Рудьківці народився Є. П. Журавльов — генерал-лейтенант Радянської Армії.

СВИДОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 9 км від станції Кобижча. Дворів — 517. Населення — 1400 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Буглаки й Татарівка.

У Свидовці розміщений колгосп ім. Чапаєва, за яким закріплено 4620 га землі, в т. ч. 2914 га орної. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 5 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Працюють середня школа, де навчається 286 учнів і викладає 21 учитель, будинок культури на 300 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Свидовець уперше згадується в літопису під 1155 роком. Після Лютневої революції 1917 року селяни спалили поміщицьку садибу, а землю розподілили між собою.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Активними борцями за владу Рад були Н. Добреля, К. Герасименко, Л. Красуля, О. Герасименко, яких німецькі окупанти розстріляли біля школи в серпні 1918 року. На будинку школи встановлено меморіальну дошку. Комсомольська організація створена в 1923 році, партійна — в 1929 році.

Під час Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах 700 жителів Свидовця. За мужність і героїзм 350 чоловік нагороджено орденами й медалями, 270 — полягли смертю героїв за Батьківщину. На їх честь у селі встановлено обеліск.

Уродженцями Свидовця є В. Й. Путята — кандидат технічних наук, М. Т. Яценко — кандидат філологічних наук, М. Р. Плющ — кандидат історичних наук.

СТАРА́ БАСА́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Басанці, за 17 км від районного центру і залізничної станції Бобровиця. Дворів — 970. Населення — 2765 чоловік.

За місцевим колгоспом «Серп і молот» закріплено 4475 га землі, в т. ч. 3113 га орної. Вирощують переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 95 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 321 учень і працює 22 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт.

Стара Басань заснована в 1196 році. 1907 року під керівництвом бідняка Д. Марченка в селі відбувся виступ проти поміщиків та куркулів.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1921 році, партійна — в 1927.

Під час Великої Вітчизняної війни билися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах і в тилу ворога 500 жителів села. Близько 400 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці встановили в центрі села обеліск Слави. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами, 300 старобасанців нагороджені орденами й медалями.

ЩА́СНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 420. Населення — 947 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гарт і Осовець.

У Щаснівці розміщений колгосп «Маяк», за яким закріплено 3977 га землі, в т. ч. 3653 га орної. Вирощують зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в праці 125 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 196 учнів і викладає 13 учителів, клуб, бібліотека, медамбулаторія.

Щаснівка вперше згадується в літопису під 1155 роком.

Радянську владу в селі проголошено в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога билися з фашистськими загарбниками 500 жителів Щаснівки. За мужність і відвагу 270 чоловік нагороджено орденами й медалями, 217 — загинули в боях за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці спорудили в центрі села обеліск Слави.

У Щаснівці народився Є. Г. Подоба — доктор сільськогосподарських наук. Уродженець села М. С. Коверник служив матросом на крейсері «Аврора» і брав участь у штурмі Зимового палацу. В с. Осовці народився Я. У. Рощепій (1888—1957) — народний умілець, який перший у світі виготовив автоматичну гвинтівку.

На околиці с. Осовця виявлено поселення черняхівської культури.

ЯРОСЛА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 1061. Населення — 3035 чоловік.

На території села розміщений колгосп «За комунізм», за яким закріплено 6380 га землі, в т. ч. 4413 га орної. Вирощують переважно зернові культури й цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 4 передовики нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 482 учні й викладає 26 учителів, будинок культури на 430 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Село Ярославка засноване в 1196 році.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1924 році, партійна — в 1929.

Під час Великої Вітчизняної війни на різних фронтах і в тилу ворога билися з фашистськими загарбниками 757 жителів Ярославки. За мужність і відвагу 350 чоловік нагороджено орденами й медалями, 450 — полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці встановили обеліск Слави. В центрі Ярославки споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

Уродженцю Ярославки Д. Я. Шевенку за бойові заслуги у війні з білофіннами 1939 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На околиці с. Ярославки виявлено городище та курганний могильник часів Київської Русі.

БОРЗНЯНСЬКИЙ РАЙОН

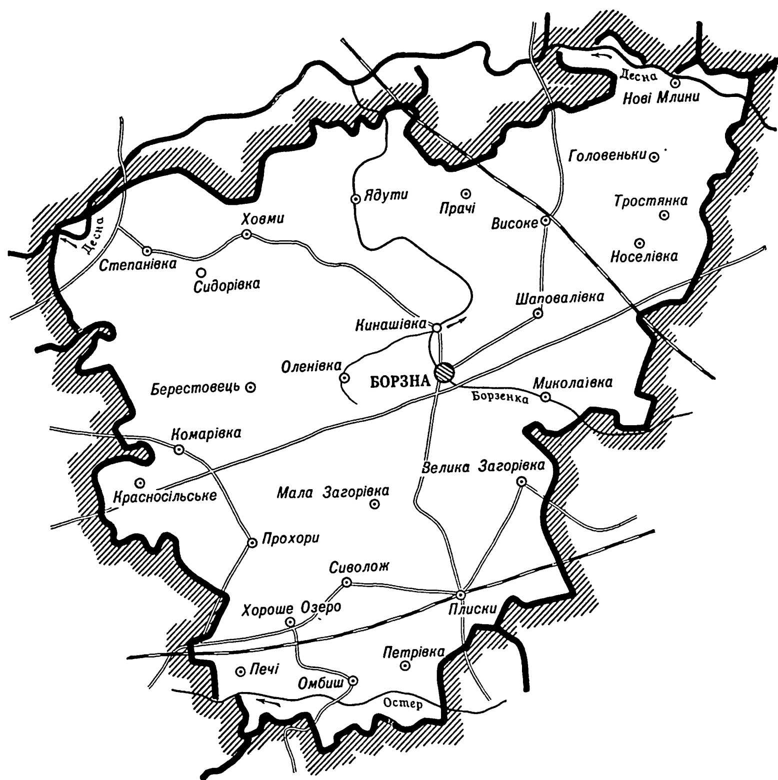

Площа району — 1,6 тис. кв. км, населення — 73,6 тис. чоловік, з них сільського — 63,4 тис. Середня густота населення — 46 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф, промислові глини, пісок. Міській і 24 сільським Радам підпорядковано 64 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 105 первинних партійних, 103 комсомольських, 159 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. 4 радгоспи й 33 колгоспи мають у користуванні 121 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 80,1 тис. га орної землі. Промисловість представлена 10 підприємствами та районним об'єднанням «Сільгосптехніки». Населення обслуговують 60 медичних закладів. У 58 загальноосвітніх школах, у т. ч. 16 середніх, 19 восьмирічних, 23 початкових, навчається 11 980 учнів. Крім того, є семирічна музична школа, радгосп-технікум. Культурно-освітню роботу ведуть 23 будинки культури, 21 сільський клуб, 54 бібліотеки, є 55 кіноустановок. У районі є 6 пам'ятників В. І. Леніну. У 18 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

БОРЗНА́

Борзна — місто районного підпорядкування, центр однойменного району, розташоване на річці Борзенка, за 104 км від Чернігова, за 12 км від залізничної станції Доч і за 2 км від автошляху Київ—Москва. Населення — 10 200 чоловік. Міській Раді підпорядковані села Забілівщина, Кинашівка, Любомудрівка. Історія Борзни сягає в далеке минуле. На території сучасного міста та на його околицях розкопано 2 кургани з скіфськими похованнями V ст. до н. е., виявлено 3 ранньослов'янські поселення черняхівської культури, знайдено кілька римських монет II ст. н. е. та скарб бронзових прикрас з емалями IV—V ст. н. е. Збереглися залишки городища часів Київської Русі, зруйнованого монголо-тата-

рами в 1239 році[1]. Наприкінці XV ст. після довгих років запустіння тут виник хутір Селище. У середині XVI ст. це вже було село, яке стало називатися Борзною від однойменної річки. З 1500 року до Деулінського перемир'я 1618 року населений пункт, як і всі чернігово-сіверські землі, входив до складу Російської держави, після чого відійшов до шляхетської Польщі[2]. Населення його займалося землеробством та ремеслами, зокрема чоботарством і гончарством. У 30 роках XVII ст. Борзна стала містом, якому було надано магдебурзьке право.

На початку визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького козацько-селянські війська визволили Борзну, яка стала полковим містом. У складі Борзнянського полку місцеві козаки брали активну участь у боротьбі проти польської шляхти. Жителі міста радо вітали рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією. 1654 року Борзнянський полк було ліквідовано, й Борзна увійшла до складу Ніжинського полку як сотенне місто. У серпні 1655 року нею заволодів наказний гетьман І. Золотаренко[3].

Наприкінці грудня 1663 року на Борзну напали війська польських загарбників. Ціною великих втрат ворог захопив місто й зруйнував його[4]. У лютому 1664 року за допомогою козаків Ніжинського полку Борзна була визволена. В наступні роки міщани, ремісники, козаки відбудували свої оселі. За переписом 1666 року тут уже жило 197 козаків, 351 міщанин, 170 посполитих, налічувалося 35 ремісників, які займалися землеробством, чоботарством, гончарством, ткали полотно та сукно. У місті діяло 32 солодовні й 40 винокурень[5].

У другій половині XVII ст. Борзна була добре укріпленою фортецею, обнесеною стінами, з чотирма наріжними й двома надбрамними баштами. Козаки постійно несли тут сторожову службу. Вони брали участь у Азовських походах 1695—1696 рр., про що, зокрема, свідчить записана у Борзні в середині XIX ст. історична народна пісня про взяття Азова «Ой, що то за крячок»[6]. З середовища борзнянських козаків вийшов відомий керівник народно-визвольної боротьби проти шляхти на Правобережній Україні С. Палій (40 рр. XVII ст.— 1710).

У роки Північної війни тридцять міщан Борзни вступило до ополчення, козаки брали участь у боях з ворогом. Після перемоги над шведськими загарбниками Борзна продовжувала розвиватися як ремісниче й торгове місто. Тут працювало п'ять цехів: м'ясницький, ковальський, кравецький, ткацький і чоботарський; тричі на рік відбувалися багатолюдні ярмарки, які тривали по 2—3 тижні. Сюди приїздили не лише жителі з сусідніх сіл і міст, а й купці з Калуги, Курська, Дону. Вони привозили сіль, рибу, скуповували солод, вино, хліб та вироби ремісників: полотно, сукно, чоботи. Місцеві купці вивозили свої товари в Угорщину, Волощину й Молдавію. У місті було 26 приватних лавок.

Посилювалося феодальне володіння землею. Найбільшими поміщиками у XVIII ст. були генеральний обозний С. Кочубей та його нащадки, що мали тут 7 тис. десятин землі. Їм належав 471 двір, половина всіх осель міста[7]. Великими земельними масивами володіли Золотаренки, Гореславські, Авінови. Вони приму-

---

[1] В. А. Ильинская. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья, стор. 40—41; Чернігів і Північне Лівобережжя, стор. 80—100, Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам, стор. 117.

[2] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6. Чернигов, 1874, стор. 411—413.

[3] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 413; І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 279, 280.

[4] О. М. Апанович. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії. 50—70-і роки XVII ст. К., 1961, стор. 177.

[5] Переписні книги 1666 року, стор. 18; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 188.

[6] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 83, 580.

[7] А. Лазаревский. Обозрение Румянцевской описи Малороссии, вып. 2. Полк Киевский и Нежинский. Чернигов, 1867, стор. 195—207.

шували селян відробляти три дні на тиждень панщини, здавати продукти. Кріпосники жорстоко знущалися над кріпаками. Поміщик Гореславський закатував селянина Т. Уточку. Поміщик Авінов у 1784 році силою забрав до себе дружину кріпака Головкіна й тяжко побив селянина Стадниченка. Скривджені селяни увірвалися в хороми пана й убили його[1].

Розвиток ремесел, промислів і торгівлі сприяв зростанню міста. З січня 1782 року за новим адміністративно-територіальним поділом Борзна стала повітовим центром Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губерній. У цей час тут налічувалося 905 будинків, у яких жило 6595 чоловік населення, в т. ч. 2189 козаків, 2029 міщан, 2172 селян.

Під час Вітчизняної війни 1812 року 690 борзнянців пішло в ополчення. Крім того, було виділено з селян 53 погоничі, поставлено 230 возів[2]. Героєм Бородінської битви був генерал-майор А. С. Глібов. Сорок років (до 1854) він проживав у Борзні.

У першій половині XIX ст. на Україні поглиблювався процес розкладу феодально-кріпосницького ладу й розвитку капіталістичних відносин. Розвивалися товарно-грошові відносини. Зростав суспільний поділ праці, внаслідок якого збільшувалася кількість міського населення, меншало робочої сили в землеробстві. На 1859 рік у Борзні чисельність населення становила 8453 чоловіка, в т. ч. міщан — 3054, козаків — 2096, селян 2205[3]. Намагаючись одержати якнайбільше товарного хліба, поміщики посилювали панщину, оббирали кріпаків як тільки могли. У щоденнику Т. Г. Шевченка за 22 січня 1858 року можна прочитати такі рядки про борзнянського поміщика М. Д. Білозерського і «...цей філантроп-поміщик так оголив своїх селян, що вони склали про нього пісню, яка закінчується так:

А в нашого Білозера
Сивая кобила,—
Бодай же його побила
Лихая година.
А в нашого Білозера
Червоная хустка,—
Ой не одна в селі хата
Осталася пустка»[4].

З 1855 по 1859 рр. у місті з'явилися промислові підприємства: дві цегельні, п'ять гончарних заводів, дві чимбарні. Зросла кількість ремісників. У 1860 році кількість їх становила 771 чоловік, у т. ч. 30 гончарів, 12 кравців, 57 чоботарів[5]. На цей час в Борзні налічувалося 1283 будинки. Майже всі вони, за винятком повітових установ, були дерев'яні. Ратуша, яка в 1806 році замінила магістрат, погано дбала про міські справи. Жителів обслуговувала лише одна лікарня на 25 ліжок, відкрита в середині XVIII ст. Освіта була недоступною для народних мас. На початку XVIII ст. тут працювало п'ять парафіяльних шкіл, в яких училося близько 80 чоловік. З 1807 року діяло повітове училище. Кількість учнів у ньому була невеликою — від 30 до 45 чоловік на рік, переважно діти дворян та багатих купців. Перший виходець з селян з'явився в училищі лише в 1861 році[6].

Збереглися цікаві відомості про потяг борзнянців до мистецтва, вміння художньо оздоблювати речі. Виготовлений у Борзні іконостас є чудовою пам'яткою різьблення, а збудований дерев'яний замок-палац — видатною архітектурною спорудою другої половини XVII століття[7].

---

[1] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту, стор. 62.

[2] Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. 10. Чернигов, 1913, стор. 100—102; Чернігівський облдержархів, ф. 133, оп. 1, спр. 187, арк. 51—53.

[3] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 1.

[4] Тарас Шевченко. Повна збірка творів у 3 томах, т. 3. К., 1949, стор. 229, 230.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 9125, арк. 176, 177.

[6] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 373, оп. 1, спр. 18, арк. 43.

[7] Історія українського мистецтва, т. 3, стор. 21, 143.

Будинок, у якому зупинявся Т. Г. Шевченко, Борзна. 1970 р.

В 1847 році у Борзні зупинявся великий поет-революціонер Т. Г. Шевченко. Будинок, де жив Кобзар, зберігся до наших днів. Перебуваючи в Борзні, поет зустрічався з селянами, розпитував про їхнє підневільне життя, читав їм свої вірші, разом з ними співав українських пісень. Коли в травні 1861 року до міста наближалася похоронна процесія з тілом Кобзаря, назустріч вийшли всі жителі. Під Борзною на хуторі Кукуріківщина (нині с. Забілівщина) народився і жив український поет-романтик В. М. Забіла (1808—1869), автор збірки поезій «Співи крізь сльози». Вірші його «Не щебечи, соловейко», «Гуде вітер вельми в полі», покладені на музику видатним російським композитором М. І. Глінкою, стали народними піснями. В. М. Забіла перебував у дружніх стосунках з Т. Г. Шевченком, який у 1847 році побував тут і намалював його портрет[1]. У Борзні народився й провів дитячі роки М. І. Антоновський (30. IX 1759—1816) — російський і український дворянський історик, публіцист. Його перу належить «Історія про Малу Росію», він видавав журнал «Беседующий гражданин» (1789), очолював «Товариство друзів словесних наук».

Реформа 1861 року, звільнивши борзнянських селян від кріпосної залежності, не поліпшила їх економічного становища. Наділ на ревізьку душу, яких налічувалося тут 2098, становив 3,2 десятини, на 0,6 десятини менше, ніж до реформи[2]. Розмір викупних платежів за наділи становив від 350 до 418 крб. Це в два-три рази перевищувало ринкову ціну землі. Зрозумівши грабіжницький характер реформи, селяни піднялися на боротьбу за свої права. В 1861—1863 рр. тут відбулося кілька виступів. Колишні кріпаки вимагали повернути їм відрізані землі. В Борзні й в навколишніх селах у 1862 році брало участь у заворушеннях 1157 чоловік. У зв'язку з цим до міста було надіслано батальйон солдатів[3].

Після скасування кріпосного права прискорився розвиток промисловості. У 1861—1890 рр. у Борзні побудовано кілька нових й переобладнано ряд старих підприємств. На 1890 рік тут було два шкіряні заводи, 6 олійниць, 3 цегельні, миловарня[4]. На кожному з них працювало від 3 до 15 чоловік. Робочий день тривав 12—14 годин. Заробітна плата була дуже низькою — 6—8 крб. на місяць. Нещадна експлуатація й політичне безправ'я викликали в трудового населення протести, пробуджували його класову свідомість. Уже в 60 роки в Борзні проводили революційну роботу народники. Зокрема, О. Білозерський розповсюджував серед різночинної молоді, селян газету О. І. Герцена «Колокол» і брошури М. П. Огарьова. На початку 80 років народники надсилали з Києва в Борзну листівки, звернення «Від київських соціалістів «Народної волі» до українського народу»[5].

Наприкінці 90-х років у Борзні був створений соціал-демократичний гурток. Під його керівництвом у роки першої російської революції проводилися сходки, організовувалися бойові дружини. 5 січня 1906 року борзнянський справник доповідав губернатору, що «...нещастя, яке охопило всю Росію, особливо після 17 жовтня, не минуло й Борзну, де народ настроєний проти поліції й чекає, щоб захопити помі-

---

[1] Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. К., 1958, стор. 118.
[2] Памятная книжка Черниговской губернии. Чернигов, 1862, стор. 149—154.
[3] В. Дубровський. Селянські рухи на Україні після 1861 р., т. 1. Чернігівська губернія (1861—1866). Х., 1928, стор. 208.
[4] Обзор Черниговской губернии за 1890 год. Чернигов, 1891, стор. 70.
[5] «Український історичний журнал», 1968, № 10, стор. 71.

щицькі» землі[1]. В місті розповсюджувалися прокламації РСДРП та інша революційна література[2].

Влітку 1906 року до Борзни з Петербурга прибув М. П. Рожнов, який організовував мітинги й збори трудящих, закликав їх до повалення самодержавства й захоплення поміщицької землі. Він встановив тісні зв'язки з селянами повіту, які готувалися до збройного повстання. 30 липня 1906 року на хуторі Лендені, під Борзною, відбулася нарада уповноважених «червоних сотень» повіту. Тут обговорювалися питання захоплення міста, арешту урядових осіб. Але борзенському справнику доповіли, що за містом у лісі помічено зборище людей. Туди був посланий помічник справника з 18 стражниками. Вони затримали 14 чоловік. Під час обшуку в поліцейському управлінні М. П. Рожнов застрелив справника й поранив його помічника, але й сам був убитий[3]. Почалися масові арешти. Поліція розправлялася з активними учасниками виступів, частину їх заслано в Сибір на каторгу.

Дореволюційна Борзна мало скидалася на місто. У 1910 році тут налічувалося 1939 будинків, з них тільки 7 — кам'яних, решта — дерев'яні, криті переважно соломою. З 54-х вулиць жодної не було замощено. Місто освітлювали 32 гасові ліхтарі. Працювали один трактир, три харчевні та два буфети.

Хоч люди часто хворіли на тиф, туберкульоз, дизентерію, медичне обслуговування залишалося незадовільним. У місті, де в 1910 році жило 14 750 чоловік, існувала всього одна лікарня на 40 ліжок. У ній працювало два лікарі, дев'ять фельдшерів і три акушерки. Була також маленька приватна аптека, що діяла з 80 років XIX ст.[4] Тільки в 1912 році земство відкрило другу.

Повітове училище в 1878 році реорганізовано у двокласне, де навчалося 48 учнів. У 1912 році його перетворено на вище початкове училище. В 1906 році відкрито жіночу, а в 1915 — чоловічу гімназії. З 250 її учнів лише 38 були селянського походження. Церковнопарафіяльних шкіл налічувалося чотири. Завдяки клопотанню земства у 1898 році створено школу садівництва, городництва та бджільництва. До революції її закінчило 250 чоловік[5]. У 1910 році в місті працювала також бібліотека-читальня.

У Борзні народилася і провела дитячі роки відома прогресивна діячка, педагог, організатор недільних шкіл, автор робіт з методики навчання дорослих Х. Д. Алчевська (1841—1920). Міжнародна ліга освіти свого часу обрала її віце-президентом.

Перша світова війна ще більше погіршила становище трудящих, майже в кожній сім'ї забрали годувальника. З фронту поверталися покалічені солдати. Незадоволення війною і царизмом зростало.

Звістка про Лютневу революцію й повалення царизму викликала серед борзнянців велике піднесення. Відбувалися демонстрації. Але трудящі з недовір'ям ставилися до влади Тимчасового уряду. Коли 12 березня 1917 року повітовий комісар на мітингу закликав присутніх прийняти присягу на вірність Тимчасовому уряду, почулися вигуки: «Як буде з землею?», «Хліба дайте краще!», «Чоловіків поверніть додому!», «Навоювалися вже, досить!». У березні 1917 року поверталися з фронту солдати, із заслання — учасники революційних подій 1905—1907 рр. Вони розповсюджували більшовицькі газети, листівки, викривали антинародну політику Тимчасового уряду[6].

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 22, спр. 1602, арк. 3—4.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 209, арк. 1—46.

[3] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 2, кн. 3. М., 1963, стор. 248.

[4] Города России в 1910 году, стор. 366, 376, 406.

[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 29, оп. 1, спр. 153, арк. 19; ф. 376, оп. 1, спр. 2, арк. 6; Чернігівський облдержархів, ф. 813, оп. 1, спр. 14, арк. 23; «Земский сборник Черниговской губернии», 1896, № 12, стор. 136; 1898, № 9, стор. 436—438; 1909, № 3, стор. 334.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 29, арк. 1.

Трудящі міста палко вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Але в Борзні захопили владу ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Місцеві більшовики в листопаді—грудні 1917 року згуртували навколо себе бідняцьке населення, роз'яснювали ленінські Декрети про мир і землю, створили земельну комісію, підіймали селян на захоплення поміщицьких земель, худоби. 15 січня 1918 року в Борзну прибув червоногвардійський загін. Жителі зібралися на мітинг, де було проголошено Радянську владу, обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів на чолі з Х. Б. Воловичем. До її складу увійшли селяни-бідняки П. М. Кирій, І. С. Куц, наймит М. М. Іванець, агроном В. К. Козачков, учитель Ф. П. Саєнко, студент М. Ю. Мороз, фельдшер Я. К. Крамар[1]. Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів приступила до здійснення ленінського Декрету про землю, розв'язувала чергові завдання Радянської влади.

Окупація України австро-німецькими інтервентами тимчасово перервала почату борзнянцями справу соціалістичних перетворень. У березні 1918 року місто захопили кайзерівці. Трудящі піднялися на боротьбу з ними. В травні до Борзни прибув з Петрограда комуніст М. Є. Зеленський. Він створив підпільний партосередок. Було організовано партизанський загін з 400 чоловік, який брав участь у серпневому повстанні проти окупантів під керівництвом М. Г. Кропив'янського[2]. Після вигнання німецьких загарбників у листопаді 1918 року в Борзні з'явилися січові стрільці Директорії. М. Є. Зеленський, Х. Б. Волович та інші більшовики розгорнули серед них агітацію. В ніч з 2 на 3 січня 1919 року повстанці зробили спробу захопити місто[3]. Однак коли заволодіти ним не вдалося, вони пішли назустріч Червоній Армії і в районі Мени влилися до Таращанського полку, яким командував В. Н. Боженко. Борзнянці поповнили 3-й батальйон і в складі його наприкінці січня визволяли від буржуазно-націоналістичних військ Борзну[4]. Відразу ж було створено ревком, майже водночас відновили діяльність Рада, партійний осередок. Вони спрямовували свою роботу на зміцнення Радянської влади, подання допомоги Червоній Армії, відбудову господарства. 10 лютого повітвиконком звернувся до населення міста й повіту із закликом — організувати відправлення посилок з продовольством для голодуючих дітей Москви й Петрограда.

Борзнянський повітовий з'їзд Рад, що відбувся 25 лютого 1919 року, показав, що трудящі селяни повіту гаряче підтримують Комуністичну партію і Радянську владу. У наказі делегатам, обраним на III Всеукраїнський з'їзд Рад говорилося: «На Україні повинна бути влада тільки Рад на чолі з Комуністичною партією... Соціал-угодовцям не повинно бути місця ні в одному з органів влади»[5]. Було прийнято також рішення про передачу землі, худоби, реманенту біднякам, зобов'язано волосні виконавчі комітети взяти на облік майно нетрудових господарств. 20 лютого Борзнянський виконком наклав на буржуазію контрибуцію в сумі 700 тис. крб.[6]. Ці гроші були використані на відновлення роботи шкіл, лікарні.

Ворожі недобитки не могли примиритися з перемогою Радянської влади. Українські буржуазні націоналісти на початку квітня 1919 року підняли куркульський заколот. Вони захопили Борзну, вбили членів повітового виконкому. 5 квітня повстання було придушено[7]. За рішенням партійної організації 25 квітня 1919 року в Борзні створено повітовий військово-революційний комітет у складі 15 чоловік.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 29, арк. 1.

[2] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 р., стор. 64.

[3] І. К. Рибалка. Розгром буржуазно-націоналістичної Директорії на Україні. Х., 1962, стор. 11.

[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 270.

[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 3, спр. 11, арк. 5.

[6] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 275.

[7] Журн. «Літопис революції», 1930, № 3, 4, стор. 94, 95.

Головою його обрано М. Є. Зеленського. Ревком, спираючись на широкий актив, мобілізував трудящих на відбудову господарства. Успішно пройшла весняна сівба. Влітку проведено комуністичний суботник, під час якого заготовлено паливо для лікарні.

Багато уваги приділялося також питанням культури. У місті працювало три школи — дві першого й одна другого ступенів. 26 травня відкрито народний будинок, який став осередком культурно-освітньої роботи серед населення. Тут було створено гуртки художньої самодіяльності, театральну студію.

Наприкінці травня засновано повітову комсомольську організацію, до складу якої увійшло 35 чоловік. Вони були активними помічниками комуністів у здійсненні всіх заходів громадсько-політичного життя. В зв'язку з наближенням військ Денікіна 26 червня проведено мобілізацію комуністів на Південний фронт. Половина складу Борзнянської партійної організації (15 чоловік) влилася в ряди Червоної Армії[1].

13 серпня 1919 року Борзну захопили денікінці. Свій прихід вони «ознаменували» погромами, вбивствами, наклали на трудящих міста контрибуцію з вимогою виплатити сріблом і золотом. За кілька днів у Борзні було розстріляно 15 чоловік. Щодня на міському майдані били людей шомполами. В п'яному розгулі білогвардійці спалили центр міста.

Частини Червоної Армії 18 листопада 1919 року визволили Борзну від денікінців. Відновили роботу повітовий військово-революційний комітет, партійна організація. У лютому 1920 року в Борзні знову почала діяти комсомольська організація з 12 чоловік[2]. У зв'язку з нападом Польщі на Країну Рад у травні—червні весь склад її влився в ряди Червоної Армії[3]. На їх місце прийшли нові члени Спілки Комуністичної Молоді. У вересні делегати від Борзни брали участь у III губернському з'їзді комсомолу.

Надійним помічником місцевих органів Радянської влади був створений у 1920 році комнезам (голова І. Г. Стрижак). Комнезамівці конфісковували у куркулів лишки землі, хліба, інвентар і передавали біднякам, брали участь у розгромі банди Орловського, що загрожувала Борзні. 13 вересня відбулися вибори повітового виконкому. Ревком склав свої повноваження.

На жовтень 1920 року в Борзні налічувалося 10 046 жителів[4]. Наприкінці року організовано 7 трудових семирічних шкіл. Школу садівництва, городництва та бджільництва реорганізували в сільськогосподарську профтехшколу.

У відбудовний період 1921—1925 рр. трудящі Борзни докладали великих зусиль, щоб подолати наслідки війни. За активною допомогою КНС міцніли бідняцькі й середняцькі господарства. З кожним роком зростали посівні площі, врожайність усіх культур. 19 жовтня 1922 року перші свої досягнення селяни демонстрували на Борзнянській повітовій сільськогосподарській виставці. Було відбудовано 3 олійниці, 13 вітряків, кілька крупорушок, цегельний завод. У липні 1922 року стала до ладу міська електростанція[5], в 1925 році — торфопідприємство. Провідну роль у відновленні господарства відігравала партійна організація Борзни. Весною 1922 року в ній налічувалося 60 комуністів (48 членів партії). Їй в усьому допомагали комсомольці. Вони взяли також шефство над однією з частин Червоної Армії. Цього ж року комсомольці зібрали для червоноармійців 70 млн. крб., а також відправили їм посилки з одягом та продуктами[6]. 27 вересня 1923 року члени Комуністичної Спілки Молоді надіслали В. І. Леніну телеграму з приводу його

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920, т. 2, стор. 202.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 177, оп. 1, спр 40, арк. 70; газ. «Знамя Советов», 2 грудня 1919 р.
[3] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 129.
[4] Газ. «Знамя Советов», 20 жовтня 1920 р.
[5] Газ. «Красное знамя», 7 липня 1922 р.
[6] Чернігівський облпартархів, ф. 177, оп. 1, спр. 82, арк. 16.

видужання. Трудящі подавали допомогу голодуючим Поволжя і робітникам Донбасу. В січні 1921 року гірникам було відвантажено 680 пудів картоплі й 130 — цибулі.

Трудящі Борзни гаряче підтримали ленінську ідею створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У 1922 році 2 тис. делегатів волосних конференцій повіту схвалили політику партії, спрямовану на об'єднання радянських республік. Вони рішуче засудили українських буржуазних націоналістів, які намагалися посіяти недовір'я і ворожнечу між братніми народами. При Борзнянському повітовому партійному комітеті в 1922—1923 рр. працювала комісія допомоги Комуністичній робітничій партії Польщі. Для політичних в'язнів було зібрано 2 млн. карбованців[1].

За новим адміністративно-територіальним поділом з 1923 року Борзна стала районним центром і віднесена до категорії селищ міського типу. На 1924 рік у селищі налічувалося 10 752 жителі, 1827 дворів. З допомогою органів Радянської влади було досягнуто успіхів в охороні здоров'я трудящих. У 1922 році ліквідовано епідемію тифу, яка особливо лютувала тут в роки громадянської війни. У лікарні, де працювало 16 чоловік медперсоналу, збільшувалася кількість ліжок.

У семи трудових школах у 1925 році училося 300 учнів і працювало 24 учителі. При одній із них відкрили показову електростанцію та майстерню для трудового навчання. В 1920—1924 рр. діяли педкурси, які готували учителів початкових шкіл. Їх закінчило 57 чоловік[2]. Учителі були ентузіастами ліквідації неписьменності серед дорослих, щовечора проводили навчання у трьох школах лікнепу. 1923 року відкрито загальноосвітні курси для малописьменних трудящих. Сільськогосподарську профтехшколу 17 серпня 1922 року перетворено в садово-городній технікум. Через рік на базі технікуму знову створено профтехшколу садоводів та городників.

Центром культурно-освітньої роботи з 1921 року був народний будинок. Тут діяли гуртки художньої самодіяльності — танцювальний, хоровий, драматичний. При народному будинку існувала бібліотека, у якій налічувалося 800 книжок. У 1920 році для обдарованих дітей і дорослих відкрито художню студію, якою керував художник А. Г. Лазарчук. Пізніше її закінчили нині радянські художники В. М. Костецький, О. Ф. Саєнко, кінорежисер І. А. Лазарчук. У 1925 році в Борзні діяли робітничий клуб, сельбуд, два кінотеатри, дві бібліотеки та хата-читальня. В 1923—1924 рр. виходила районна газета «Революційний набат Борзнянщини».

Партійна й комсомольська організації, КНС на початку 1928 року розгорнули велику роз'яснювальну й організаційну роботу серед селян, спрямовану на залучення їх до переходу на колективний спосіб господарювання. Цього ж року засновано перший ТСОЗ, який об'єднував 27 господарств і мав у користуванні 43 десятини землі. У 1929 році організовано колгосп ім. Леніна. До нього вступило 59 чоловік. За господарством було закріплено 100 га землі. В 1930 році виникло ще шість колгоспів: ім. Сталіна, ім. Шевченка, «Нове життя», ім. Першого травня, «Червона зірка» та ім. Василенка. Майже всі вони були дрібними. Тільки колгосп ім. Сталіна мав у користуванні 2000 га землі, в т. ч. 1688 га орної[3]. Велику допомогу новоствореним колективним господарствам подавала держава. У 1929 році колгосп ім. Леніна одержав з ленінградського заводу «Красный путиловец» перший трактор. У 1931 році організовано МТС, яка сприяла зміцненню молодих сільгоспартілей.

На перешкоді нового життя стали куркулі. Вони агітували селян не вступати до колгоспів, залякували їх, всіляко чинили опір колективізації, 1931 року вбили активіста Д. І. Лисенка. Бандити понесли заслужену кару[4]. У 1932 році колективі-

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1410, оп. 1, спр. 185, арк. 36.
[2] Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917—1967. К., 1967, стор. 36.
[3] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 24 листопада 1940 р.
[4] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 4 січня 1931 р.

зація була успішно завершена. Борзнянські колгоспи спеціалізувалися на вирощуванні зернових, картоплі, цукрових буряків, а в колгоспі ім. Шевченка культивували також кок-сагиз і просо. Середній урожай зернових становив 12—13 цнт, кок-сагизу — 70—80, проса — 20 цнт з га. Рік у рік урожаї зростали. В колгоспі ім. Сталіна у 1939 році збирали з гектара по 120 цнт картоплі, а в ім. Шевченка — по 130 цнт. У наступному році артіль ім. Сталіна накопала по 135 цнт картоплі з га, а ланкова колгоспу ім. Шевченка У. П. Дмитренко — по 200 цнт[1]. Міцно закріпила за собою звання «тисячниці» ланкова артілі «Червона зірка» В. І. Калиш. У 1938—1940 рр. вона збирала з гектара по 1000 цнт цукрових буряків. Помітних успіхів досягнуто в розвитку тваринництва. За даними 1935 року, в колгоспах налічувалося 1219 корів, 907 свиней, 230 овець. Поголів'я худоби весь час зростало. На всю область стали відомі борзнянські тваринники. Так, М. А. Локоть у 1937 році одержала від свиноматки по 16 поросят, М. М. Матвієнко — по 23. На вівцефермі колгоспу ім. Леніна від 49 овець одержано 78 ягнят і настрижено на вівцю по 4 кг вовни[2].В 1940 році три тваринницькі ферми колгоспів «Нове життя» та ім. Леніна були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За високі показники в роботі ланкова В. І. Калиш і доярка Є. І. Клочок з колгоспу «Червона зірка» були удостоєні ордена «Знак Пошани».

Молоді борзнянки гаряче відгукнулися на заклик знатної трактористки Старобешівської МТС Паші Ангеліної «Дівчата,— за кермо!». В 1938 році після навчання п'ять з них сіли за трактор, в т. ч. й Оксана Галаган, яка до 1972 року працювала трактористкою в колгоспі «Серп і Молот».

Помітні зрушення відбулися в розвитку промисловості. Стали до ладу в 1926 році взуттєва артіль, у 1927 — «Червоний текстильник», у 1931 — маслозавод. За 1933—1934 рр. реконструйовано цегельний завод. В артілі «Червоний текстильник» — найбільшому з підприємств — працювало майже 200 чоловік. Тут широко розгорнувся стахановський рух. У 1936 році налічувалося 45 стахановців, які виконували норми на 150—250 проц.[3] У 1940 році кількість їх зросла до 60 чоловік. 1938 року засновано лісгоспзаг.

З величезним піднесенням у 1936 році жителі Борзни зустріли прийняття нової Радянської Конституції. На всіх підприємствах, у колгоспах, установах організовувалося вивчення й обговорення її. 1937 року, здійснюючи велике право, надане новим Основним законом країни, трудящі обирали депутатів до Верховної Ради СРСР, 1938 року — до Верховної Ради УРСР, а 1939 року — до місцевих Рад. 25 депутатів було обрано до Борзнянської районної Ради, у т. ч. 14 чоловіків і 11 жінок. Серед них 9 комуністів, 2 комсомольці, 14 безпартійних. У травні 1941 року у селищі налічувалося усього 130 членів і кандидатів у члени КПРС та 1400 членів ВЛКСМ.

Напередодні Великої Вітчизняної війни торговельна мережа селища складалася з 14 точок, у т. ч. 6 магазинів. Діяла хлібопекарня.

З кожним роком Борзна прикрашалася новими будівлями. В 1933 році споруджено будинок райспоживспілки, в 1934 — новий корпус технікуму, в 1935 році — будинок райкому комсомолу, в 1939 — новий корпус лікарні. Напередодні Великої Вітчизняної війни у селищі налічувалося 2050 будинків. У 1936 році селище було радіофіковано й електрифіковано.

Із закладів охорони здоров'я в 1940 році працювало 2 лікарні на 75 ліжок, пологовий будинок. Раз на тиждень лікарі-спеціалісти відвідували промислові підприємства, де давали робітникам різні поради з питань медицини, робили обстеження їх. У 1937 році відкрито нову аптеку. Діяли дитячі ясла. Всього у селищі налічувалося 12 лікарів і 30 чоловік середнього медперсоналу.

---

[1] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 24 листопада 1940 р.
[2] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 24 травня 1938 р.
[3] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 15 лютого 1936 р.

Проведено реорганізацію трудових шкіл. На їх базі в 1926 році почала працювати початкова школа. В 1931 році 95 проц. дітей були охоплені навчанням[1]. Цього ж року відкрито семирічну школу, а в 1935 — середню. Тривала ліквідація неписьменності серед дорослих. У листопаді 1931 року навчалося 45 проц. населення[2]. На кінець 1934 року неписьменність серед дорослих ліквідовано. В 1936 році для робітничої й сільської молоді відкрито середню вечірню школу. В 1940 році в Борзні працювало 104 учителі. Профтехшкола садоводів і городників у вересні 1930 року була реорганізована в садово-городній технікум. За роки Радянської влади, що передували війні, цей заклад підготував 1250 агрономів плодоовочівництва. В 1927/28 році тут учився відомий український радянський письменник О. Г. Десняк. 1936 року при технікумі відкрито робітфак Житомирського сільськогосподарського інституту, який у 1940 році закінчило 37 чоловік.

З культурно-освітніх закладів діяли бібліотека, районний будинок культури, 4 колбуди, кінотеатр, де демонструвалися фільми, працювали гуртки художньої самодіяльності. Популярним був драматичний гурток. З любов'ю зустрічали самодіяльних артистів в Оленівці, Шаповалівці та інших селах району. З 1930 року в Борзні виходила районна газета «Колгоспник Борзенщини». В 1937 році в центрі селища спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

Мирна праця радянських людей у червні 1941 року була порушена віроломним нападом німецько-фашистських загарбників. У перші дні війни 65 борзнянських добровольців пішли на фронт. Трудящі брали участь у спорудженні укріплень. У серпні проведено евакуацію місцевих підприємств, МТС, колгоспної худоби. 11 вересня 1941 року селище було окуповане ворогом. Це були тяжкі дні. 179 чоловік вивезено до фашистської Німеччини, 126 — закатовано. Серед них партизан громадянської війни П. Ю. Полтавський, голова колгоспу ім. Василенка П. Г. Кирій, голова райвиконкому В. М. Дінов, краща доярка — орденоносець Є. І. Клочок, учителька Р. Біла з 13-річним сином. По селищу були розклеєні накази, які завжди закінчувалися одним словом «смерть». Лише за те, що старий землемір А. І. Мороз не звернув з дороги, його застрелив німецький солдат.

Жителі селища не хотіли коритися ворогові, 53 з них пішло в партизанські загони. Розвідниками й зв'язківцями стали медсестра М. І. Зозуля, П. М. Працун, Г. В. Б'ялицький, П. Л. Романов та ін.[3] Колишній голова колгоспу «Пам'ять Леніна» комуніст Ф. Д. Матюшенко був командиром Шалигінського загону у з'єднанні двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака. У місті діяла підпільна комсомольська організація. Комсомольці М. В. Майборода, В. І. Чмига, Б. М. Білий, безпартійний М. М. Хоменко[4] слухали по радіо й записували зведення Радінформбюро, розмножували їх, а потім вивішували на вулицях.

Підрозділи 84-го гвардійського танкового корпусу і 70-ї гвардійської Глухівської стрілецької дивізії 8 вересня 1943 року визволили Борзну від окупантів. У бою за селище загинуло 70 бійців, представників багатьох національностей, у т. ч. росіяни О. І. Кузнецов, Є. П. Бородулін, В. В. Дорофєєв, білоруси А. К. Луцек, Я. П. Станіславський, узбек В. І. Асетов, українці А. Я. Сушко, Я. М. Гребенюк та ін. Їх поховано в братській могилі. Вдячні борзнянці встановили їм пам'ятник. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 4 тис. жителів. Усі вони нагороджені орденами й медалями. 562 чоловіка полягло смертю хоробрих.

Відступаючи, гітлерівці знищили господарства всіх семи колгоспів, електростанцію, промислові артілі, приміщення лікарні, шкіл, технікуму, клубу, крамниці, пам'ятник В. І. Леніну.

В нелегких умовах відроджувалося господарство. У вересні 1943 року відновили роботу партійна й комсомольська організації, селищна Рада. Знову почала

[1] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 14 листопада 1931 р.
[2] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 14 листопада 1931 р.
[3] Г. Я. Сергієнко. Людина подвигу, стор. 25.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 3, спр. 9, арк. 2.

виходити районна газета «Колгоспник Борзенщини», яку в 1950 році перейменовано на «Комуністичну працю». На січень 1944 року в Борзні працювали: торфопідприємство, взуттєва артіль, цегельний завод. Було створено також обозоремонтну артіль, яка щомісяця виготовляла для колгоспів 10—15 возів. Восени 1943 року відновили діяльність усі сім колгоспів. Готуючись до першої після визволення сівби, жінки та підлітки по домівках збирали реманент, зерно, для оранки запрягали в плуги корів. У колгоспі «Червона зірка» в 1944 році налічувалося всього 20 свиней, 16 овець та 29 телят. Майже таке ж становище було в інших господарствах. Однак колгоспники не шкодували сил, розуміючи, що їх праця прискорює перемогу над ворогом. Уже в 1944 році колгосп ім. Сталіна успішно виконав хлібоздачу. Державі відвантажено понад план 113 цнт пшениці[1]. У цей тяжкий час руку братньої допомоги подали хліборобам Борзни робітники Челябінська, які надіслали їм трактори. Тваринники Казахстану передали колгоспам 40 корів для створення молочно-товарних ферм. Відновив роботу лісгоспзаг.

Зразу після вигнання окупантів у селищі торгували дві крамниці райспоживспілки. У 1944 році діяло дві лікарні на 50 ліжок, дві дитячі консультації, 5 фельдшерсько-акушерських пунктів.

Почали працювати у 1943 році середня, семирічна та початкова школи, садовогородній технікум. В 1945 році відбувся перший післявоєнний випуск спеціалістів. У будинку культури та кінотеатрі двічі на тиждень демонструвалися кінофільми. У селищі діяли бібліотеки — для дорослих і для дітей. Значною подією суспільно-політичного життя було відкриття в 1944 році пам'ятника В. І. Леніну, потай вирізьбленого з дерева в роки окупації художником О. Ф. Саєнком.

Борзнянці допомагали фронту, здаючи свої трудові заощадження в фонд перемоги. Колгоспник В. Й. Рибалка в 1943 році вніс на танкову колону 102 тис. крб. і в 1944—1945 рр. передплатив позику на суму 15 тис. крб.

Відбудова й розвиток господарства прискорилися, коли закінчилася війна й додому повернулося 3,5 тис. демобілізованих воїнів. У 1947 році було реконструйовано електростанцію, розширено цегельний завод, який почав випускати 30 тис. штук цегли на рік. Протягом 1947—1948 рр. зведено дамбу і міст через річку Борзенку, відбудовано млин. За 1946—1950 рр. на відбудову й дальший розвиток господарства селища держава асигнувала близько 2 млн. карбованців.

Виконуючи рішення партії та уряду в галузі розвитку сільського господарства, колгоспи на 1950 рік уже економічно значно зміцніли. Загальна земельна площа їх становила 11 514 га, в т. ч. орної землі — 7479 га. Підвищувалася урожайність усіх культур. Ланка М. І. Сови з колгоспу «Нове життя» накопала з кожного гектара по 200 цнт картоплі. Ланка М. М. Щербини виростила по 20 цнт проса. На тваринницьких фермах налічувалося 3558 голів великої рогатої худоби, 2713 свиней[2]. Велику допомогу колгоспам подавала Борзнянська МТС, яка відновила роботу восени 1943 року.

Збільшився житловий фонд селища. Якщо в 1946 році у Борзні було 2270 будинків, то в 1950 році — 2450. Зростала торговельна мережа. В 1950 році стали до ладу продовольчий, універсальний та книжковий магазини (всього діяло 6 торговельних підприємств). У 1948 році райспоживспілка відкрила чайну. Поліпшено медичне обслуговування населення. Кількість ліжок у двох лікарнях зросла до 75. Тут працювало 15 лікарів, 37 чоловік середнього медичного персоналу. На початок 1950 року кількість асигнувань на медицину зросла до 980,6 тис. крб. (в 1946 році — 576,3 тис. крб.).

Сталися значні зміни і в галузі народної освіти. В 1946 році відкрито другу середню школу та вечірню школу робітничої молоді. Діяли також семирічна та початкова школи. Всього у селищі вчилося 1200 чоловік і працювало 65 учителів.

---

[1] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 19 жовтня 1944 р.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-526, оп. 7, спр. 143, арк. 26.

1947 року відкрито будинок піонерів. З культурно-освітніх закладів 1950 року діяли будинок культури, кінотеатр, 3 колгоспні клуби, 2 бібліотеки. Цього ж року спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

Борзнянські колгоспи в 1950 році були об'єднані в три господарства: ім. Леніна, «Авангард» і «Перемога», які мали в користуванні 12 тис. га землі, в т. ч. 8 тис. га орної. Укрупнення сприяло дальшому розвитку їх економіки. Прибутки артілей зросли і вже в 1951 році становили 1,5 млн. крб. Підвищилася оплата праці колгоспників. На трудодень, крім грошей, вони одержували по 2—2,5 кг зерна й 2,5—3 кг картоплі[1]. Чимало зусиль доклали колгоспники для виконання своїх планів в 1961—1965 рр. Вони збирали в середньому по 15 цнт зернових та по 208 цнт цукрових буряків з га. В артілі ім. Леніна 1965 року врожай цукрових буряків на площі 120 га становив 339 цнт з га. Сталі врожаї були результатом впровадження цілого комплексу агротехнічних заходів: впровадження сівозмін, внесення мінеральних і органічних добрив, механізації та хімізації землеробства. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства в 1961—1965 рр., 34 колгоспники у 1966 році нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєний голова колгоспу «Авангард» О. Ф. Юзефсон, ордена Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу ім. Леніна М. С. Омельченко й доярка Л. М. Біла.

Ще кращих виробничих успіхів добилися колгоспи у восьмій п'ятирічці. В 1969 році розгорнулося змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Завдяки наполегливій праці хліборобів 1970 року в господарствах зібрали з кожного гектара по 21—26 цнт зернових, 280—360 цнт цукрових буряків, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 477 цнт молока й по 89 цнт м'яса. За високі показники у виробництві продуктів землеробства й тваринництва колгосп ім. Леніна було нагороджено Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 48 трудівників, які внесли найбільший вклад в успішне виконання восьмої п'ятирічки, удостоєно орденів і медалей, у т. ч. ордена Леніна — пташницю колгоспу «Авангард», делегата III Всесоюзного з'їзду колгоспників У. В. Журко, голову колгоспу ім. Леніна М. С. Омельченка. Цією високою нагородою відзначено також токаря районного об'єднання «Сільгосптехніки» В. Г. Зайка.

Зростання виробництва зернових і технічних культур, продуктів тваринництва сприяло зміцненню економіки господарств. Так, 1971 року прибутки колгоспу ім. Леніна становили 1250 тис. крб., колгоспу «Авангард» — 672 тис. крб., «Перемога» — 1300 тис. крб. Це дало змогу широко розгорнути будівництво. У 1970 році в колгоспі «Авангард» споруджено 2 гаражі, механічну майстерню, в колгоспі «Перемога» — кормоцех, приміщення для відгодівлі тисячі кролів. Значна частка прибутку йде на оплату праці хліборобів, яка весь час підвищується. 1971 року в колгоспі ім. Леніна вона становила 3 крб. 50 коп. за людино-день, в колгоспі «Перемога» — 3 крб. 98 коп., в «Авангарді» — 4 крб. 70 копійок.

Сільськогосподарські колективи оснащені передовою технікою. В 1971 році у них було 59 тракторів, 44 комбайни, 40 автомашин. У 1958 році МТС була реорганізована в РТС, а з 1961 року на її базі створено районне об'єднання «Сільгосптехніки». При ньому організовано механізований загін, який ремонтує причепи й комбайни безпосередньо в колгоспах та механізує тваринницькі ферми.

Систематично перевиконує свої завдання лісгоспзаг, за яким закріплено майже 3 тис. га землі. Тут працює 400 робітників, які в 1971 році висадили три мільйони саджанців і дали продукції на суму 381 тис. карбованців.

Промисловість Борзни представлена цегельним заводом, харчокомбінатом (1958 р.), «Міжколгоспбудом» (1956 р.), комбінатом комунальних підприємств (1967 р.), які систематично перевиконують свої виробничі плани. Значно зріс цегельний завод. Якщо в 1950 році він виготовляв лише 30 тис. штук цегли, то

[1] Борзнянський райдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 15, арк. 13, 14.

в 1971 році — 10 640 тис. Крім того, тут виробляють шлакоблоки, черепицю. Асортимент продукції харчокомбінату — безалкогольні напої, кондитерські вироби, сортове борошно, олія, фруктові соки. У дев'ятій п'ятирічці будуть здані в експлуатацію лісопильний завод, нове приміщення харчокомбінату.

За післявоєнні роки Борзна значно розширилася. Збільшилася кількість населення. 26 серпня 1966 року селище було віднесено до категорії міст районного підпорядкування[1]. 1968 року міськрада прийняла генеральний план забудови Борзни, згідно з яким уже споруджено триповерхове приміщення райкому партії та райвиконкому, двоповерховий будинок, де розміщено універмаг, ресторан. За восьму п'ятирічку на благоустрій міста витрачено 650 тис. крб., а на дев'яту — виділено ще 668 тис. крб. Буде здано в експлуатацію 3433 кв. метри житла, новий комбінат побутового обслуговування населення, готель, будинок зв'язку, лікарня, озеленено вулиці, розбито нові сквери, проведено освітлення їх. Місто прикрасилося пам'ятниками. 1953 року встановлено монумент О. М. Горькому, в 1955 — Богдану Хмельницькому, а в 1960 році — Т. Г. Шевченку.

Багато уваги приділяється торгівлі. Діє 24 магазини та 12 торгових точок. Тільки за 1960—1970 рр. побудовано 8 магазинів. Щорічно проводяться весняні й осінні ярмарки. Великий крок уперед зроблено в справі охорони здоров'я. Тільки з 1963 по 1969 рік кількість ліжок у лікарні збільшилась із 150 до 200, а обслуговуючого персоналу з 160 до 350 чоловік. Нині тут працює 34 лікарі та 190 чоловік середнього медперсоналу.

В місті — 3 середні, 4 початкові, вечірня та заочна середня школи, радгосп-технікум. В 1959 році відкрито школу-інтернат. На кінець 1969/70 навчального року в них налічувалося 2184 учні, 194 вчителі й вихователі, з них 48 нагороджено орденами й медалями. За багаторічну бездоганну працю та успіхи, досягнуті у вихованні й навчанні підростаючого покоління, ордена Леніна удостоєно вчителя С. Д. Литвиненка. М. Т. Нагорній присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР, директору школи № 1 І. Й. Іллющенку — заслуженого працівника культури УРСР. Вихованці школи-інтернату створили краєзнавчий музей. У 1965 році тут за допомогою Спілки художників України влаштовано виставку творів уродженця Борзни, радянського художника О. Ф. Саєнка, в яких оспівуються героїчна праця радянських людей, їх історичне минуле, боротьба з ворогами.

Садово-городній технікум у 1964 році перейменовано в Великозагорівський радгосп-технікум плодоовочівництва. Навчальні корпуси його знаходяться в Борзні, а земля й сади в Борзні та с. Велика Загорівка. Майбутні агрономи-плодоовочівники набувають тут практичних знань. Радгосп-технікум — велике спеціалізоване плодоовочівницьке господарство. Воно займає 828 га землі, з них 399 га плодових насаджень. У 1968 році громадськість Борзни урочисто відмітила 70-річчя навчального закладу. За роки Радянської влади, з 1920 по 1970 рік, тут здобули освіту 3 тис. чоловік. Багато колишніх його вихованців працюють у Борзні й районі. У Борзні в 1967 році відкрито музичну школу з відділами фортепіано, народних (клас баяна) та духових інструментів, у якій навчається 150 учнів.

Трудящим міста є де провести своє дозвілля. Справжнім центром культурного відпочинку став будинок культури, нове приміщення якого збудоване в 1969 році. Тут працюють гуртки: хоровий, танцювальний, музичний, баяністів, вокальний, художнього читання, духовий та естрадний оркестри. У них бере участь близько

О. Ф. Саєнко. Козак Мамай. Інкрустація соломою. 1971 р.

[1] Газ. «Деснянська правда», 30 серпня 1966 р.

500 чоловік. З 1919 року існує драматичний колектив, якому в 1959 році присвоєно звання народного самодіяльного драматичного театру. Він регулярно виїжджає з виставами в села свого та інших районів. 1—2 квітня 1972 року у будинку культури відбувся фестиваль самодіяльного мистецтва, присвячений 50-річчю утворення СРСР.

Авангардну роль у господарському й культурному житті Борзни відіграє партійна організація, яка рік у рік зростає за рахунок передовиків підприємств, колгоспів, кращих представників інтелігенції. Нині в місті діє 42 первинні парторганізації, що об'єднують 722 комуністи. Делегатом на XXIV з'їзд КПРС було обрано бригадира колгоспу «Авангард» Н. П. Хандогу. У своїй роботі парторганізація спирається на комсомольців, яких налічується 1257 чоловік.

Повновладним господарем міста є міська Рада. До її складу входить 50 депутатів, у т. ч. 13 робітників, 19 колгоспників, 18 представників трудової інтелігенції. Серед них 25 комуністів, 6 комсомольців, 19 безпартійних, 28 чоловіків і 22 жінки. Вони розв'язують актуальні питання дальшого розвитку сільськогосподарського й промислового виробництва, поліпшення роботи торгівлі, культурно-побутового життя трудящих та ін. Значна увага приділяється запровадженню в побут борзнянців нових свят і обрядів. З 1964 року при бюро ЗАГСу введено нові обряди реєстрації новонароджених і шлюбів. Цими питаннями займається спеціальна комісія з 7 чоловік, до складу якої входять представники громадськості й депутати міськради. Реєстрація шлюбів і новонароджених проводиться в будинку культури в урочистій обстановці з участю представників виробничих колективів та батьків.

У місті працюють первинні організації: товариства «Знання», що налічують 110 чоловік, охорони пам'ятників історії й культури — 1250 чоловік, ДТСААФ — 1563 чоловіка та ін.

Борзна — батьківщина академіка АН УРСР, ботаніка-фізіолога Є. П. Вотчала (1864—1937), доктора історичних наук П. К. Сміяна, українського радянського поета А. А. Олійника (1902—1936).

Щасливо й радісно живуть трудящі міста. Вони самовіддано працюють над втіленням у життя рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, завдань дев'ятої п'ятирічки.

М. М. АРТЕМЕНКО, О. С. СЕМЕНОВА

ШАПОВА́ЛІВКА

Шаповалівка — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Доч та за 2 км від автошляху Київ—Москва. Дворів — 901. Населення — 2649 чоловік. Сільській Раді підпорядковані с. Велика Доч та селище радгоспу «Більшовик».

Місцевість, де знаходиться село, була заселена ще в глибоку давнину. Про це свідчать виявлені на території села Великої Дочі залишки давньоруського городища X—XI століть[1].

Шаповалівка заснована наприкінці XVI ст.[2] Коли чернігово-сіверські землі входили до Російської держави, це був хутір з 6—10 селянських дворів. На початку XVII ст. Шаповалівка зросла за рахунок селян і козаків-утікачів з Правобережної України, які шукали порятунку від гніту польських феодалів. Після 1618 року село перебувало під владою шляхетської Польщі. Тяжким і неспокійним було життя

[1] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам, стор. 117.
[2] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 159.

населення. Шляхта не тільки примушувала його працювати на себе, а й давати фураж і продукти «на жовніра», бо в селі часто зупинялися війська на постій.

У роки визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького шаповалівські козаки хоробро билися із загарбниками в складі Ніжинського полку. 3 лютого 1654 року 267 козаків та 198 міщан Шаповалівки, яка була центром сотні, склали присягу на вірність Російській державі[1].

Після закінчення визвольної війни Шаповалівка залишалася невеличким селом. 1666 року тут налічувався 91 двір. До 1721 року вона була ранговим володінням російських воєвод, а після — комендантів гарнізону м. Глухова[2]. Селяни займалися хліборобством і тваринництвом. Вони відробляли два дні панщини на тиждень, поставляли власникам продукти натурою. Так, у 1727 році комендант Скорняков примусив селян здати йому 50 осьмачок жита, 75 — вівса, по 3,3 осьмачки пшениці, пшона, гороху, по 300 кварт олії, 230 овець, 60 кабанів, 300 качок, 600 курей, 5 тис. яєць, 200 золотих, а також переробляти гречку на крупу, прясти прядиво, обробляти його землі, возити на продаж до Орла, Тули, Москви різні продукти. Селяни поскаржилися на нього гетьману. У відповідь Скорняков закатував до смерті Матвія Омеляненка, Федора Пчоленка та Ничипора Губського. Посполиті поступово розорювалися. 1736 року тут налічувалося 78 селянських дворів, з них безземельних — 38, малоземельних — 35[3].

В некращому становищі перебували й козаки, яких у 1748 році було 245 сімей[4]. На утримання сотника, осавули, хорунжого вони платили грошові збори й давали продукти, а також несли військову службу, споряджували на свої кошти коня, зброю. Сотники зробили свою посаду фактично спадковою й передавали її родичам або нащадкам.

З утворенням Чернігівського намісництва в 1782 році Шаповалівка — центр волості Борзнянського повіту. З 1786 року село й селяни стали власністю генерал-лейтенанта Простоквашина та його нащадків[5]. У 1817 році населення зазнало великого лиха: під час пожежі згоріло 152 хати та 140 голів худоби. Незважаючи на це, поміщики не переставали грабувати. В період з 1825 по 1848 рр. вдова генерал-лейтенанта прибрала 139 десятин орної землі збіднілих селян і козаків та заорала проїжджу дорогу за селом[6]. Обурені шаповалівці у червні 1848 року всією громадою припинили роботу на полі поміщиці, вигнали на її пасовище худобу, косили для себе панські сіножаті й відмовилися виконувати повинності. Щоб втихомирити селян, з Борзни приїхав повітовий предводитель дворянства у супроводі станового, пристава й урядників, але селяни прогнали їх. 24 липня прибув губернатор з каральним загоном, який жорстоко розправився з непокірними. Організаторів виступу В. Дашка, Ю. Шеремета, Ф. Ворону, О. Миглича, І. Москальця та інших заарештували, висікли різками, судили й заслали до Сибіру на каторгу[7]. 1858 року в селі налічувалося 3847 десятин поміщицької землі, з них 2429 належало Гореславським[8].

Пристосовуючись до умов зростаючого товарного господарства, великі землевласники за рахунок селянських наділів розширювали свою ріллю, витісняли кріпаків на неродючі землі, збільшували в економії площі під коноплями, тютюном,

---

[1] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 538.

[2] Переписні книги 1666 року, стор. 305—307; Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729—1730 г. Чернигов, 1901, стор. 15, 16.

[3] А. Лазаревский. Малороссийские посполитые крестьяне. 1648—1783 гг. К., 1908, стор. 29—31

[4] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 488.

[5] Г. А. Милорадович. Родословная книга черниговского дворянства, т. 2. Чернигов, СПб., 1901, стор. 109.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1, спр. 411, арк. 15; спр. 414, арк. 83; спр. 416, арк. 4.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1284, оп. 28, спр. 37, арк. 28.

[8] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1, спр. 1463, арк. 151.

цукровими буряками. Селянські ж господарства все більш занепадали. Так, 1858 року в Шаповалівці 104 кріпаки мали в користуванні лише по $^1/_{16}$— $^1/_8$ десятини польової землі, 30 — були городниками, 34 — безземельними. Більш як половина селян не мала ні коней, ні волів[1]. Окремі кріпаки, щоб не померти з голоду, кидали рідне село й переселялися в Оренбурзьку, Саратовську та в південні губернії України. За 1848—1858 рр. з Шаповалівки виїхало 29 селян. Частина кріпаків ходила працювати на будівництво київського шосе, винокурню, засновану 1852 року. Обезземелювалися й козаки. У 1858 році на 1186 душ припадало 2034 десятини землі, у т. ч. 1750 — орної.

Селяни жили в убогих хатах під солом'яною стріхою з маленькими підсліпуватими віконцями й глиняною долівкою. В селі часто виникали епідемії. У 1826 році шаповалівців косила віспа, в 1833 — тиф. Та ні лікаря, ні фельдшера не було. Трудове населення залишалося неписьменним. Першу парафіяльну школу тут відкрито 1848 року. Навчання відбувалося в церковній сторожці, куди приходило 7—9 дітей. І це тоді, коли в селі налічувалося близько 3 тис. чоловік[2].

Дізнавшись про зміст селянської реформи 1861 року, кріпаки Шаповалівки відмовлялися бути тимчасовозобов'язаними, виконувати різні повинності, вимагали землі й волі без викупу. У березні 1862 року поміщиця Гореславська скаржилася в земське волосне управління, що тимчасовозобов'язані зовсім не виходять на роботу, розібрали паркан її садиби, рубають ліс. Наприкінці місяця до села прибув земський справник. Він зібрав сход, на якому заявив, що селяни до повного викупу повинні, як і раніше, виконувати всі повинності, зазначені в уставній грамоті, неслухняних каратимуть як порушників закону. Двох селян, що наважилися рубати ліс, було передано до суду[3].

Колишні кріпаки не мали грошей, щоб викупити свої наділи. До 1863 року з 366 тимчасовозобов'язаних тільки 4 змогли оформити викупні угоди. Згідно «Положення» 19 лютого 1861 року поміщиця Гореславська повинна була виділити своїм 339 кріпакам 1527 десятин землі — по 4,5 десятини на ревізьку душу. Щоб не позбутися такої кількості землі, вона, скориставшись правом, наданим статтями 116 й 123 «Положення», пообіцяла їм четверту частину землі «подарувати». Оскільки викупити повний наділ у селян не було змоги: десятина землі коштувала 102—117 крб., вони погодилися. Але й тут землевласниця ошукала колишніх підданих — замість 381 десятини 2020 сажнів виділила лише 241 десятину 850 сажнів, або по 0,7 десятини на душу[4].

Такий наділ не міг прогодувати сім'ю, тому селяни знову йшли в кабалу до поміщиків, у яких було 3532 десятини землі. Багатьом селянам довелося продавати свої наділи й найматися на роботу до заможних. Дехто почав заробляти на хліб кравецтвом, шевством, ткацтвом, теслярством, слюсарством. На кінець XIX ст. у Шаповалівці різними ремеслами займалося 694 чоловіка. У цей час посилився процес класового розшарування. Тоді як більшість селян і козаків розорювалась, окремі з них багатіли, ставали господарями невеликих підприємств, у селі діяло 70 млинів, 8 олійниць, 4 кузні, винокурня, цегельний завод, побудований 1881 року[5].

Щотижня в Шаповалівці відбувалися базари, 5 разів на рік — ярмарки, ремісники збували тут свої вироби, а купці закуповували жито, яру пшеницю, просо, тютюн, прядиво з конопель, полотно. У селі налічувалося 12 крамниць і лавок[6], а також 15 шинків і оптовий горілчаний склад.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1, спр. 1287, арк. 3, 20.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1, спр. 116, арк. 34; ф. 811, оп. 1, спр. 1, арк. 15; Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 19.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1. спр. 1463, арк. 118, 119, 122, 135, 181.
[4] Там же, спр. 1165, арк. 4, 5; спр. 1463, арк. 151, 270; спр. 1613, арк. 18, 33.
[5] Там же, спр. 2155, арк. 8; спр. 2337, арк. 5.
[6] Там же, спр. 2982, арк. 21.

Серед шаповалівських селян, козаків і міщан у 80-х роках XIX ст. починають поширювати свої ідеї народовольці. Деякий час у селі жив член таємної революційної організації народників-терористів «Народна воля» І. Маковєєв, який брав участь у замаху на царя Олександра II. У 1887 році після одного з таємних засідань групи на хуторі Русова, поблизу Шаповалівки, І. Маковєєв був заарештований і відправлений до Лук'янівської в'язниці в Київ.

Під час першої російської революції, у червні 1905 року, відбувся мітинг, на якому промовці закликали бідняцькі маси до боротьби з самодержавством. 1906 року в селі сталося заворушення: селяни зажадали розподілу поміщицької землі. Для придушення революційно настроєних мас сюди прибула рота солдатів. Було заарештовано керівників виступу О. О. Савченка-Бельського, Ф. Д. Шуду, Н. Г. Ященка, Я. К. Крамара та ін. Під час обшуку в них знайдено програму Всеросійської селянської спілки, план захоплення Борзни й постанову першого з'їзду представників сіл Борзнянського повіту. Частину заарештованих було ув'язнено, решту вислано за межі губернії[1]. У 1907 році жителі Шаповалівки й Кошелівки, які працювали на будівництві станції Доч, оголосили страйк, вимагаючи підвищення заробітної плати з 70—75 коп. до 85 коп. за день і скорочення робочого дня на 6,5 години[2].

Столипінська реформа ще більш посилила класове розшарування. Основна маса селян розорювалася, зростали куркульські господарства. У Шаповалівці в 1912 році налічувалося близько 20 куркулів, які мали по 15—30 десятин землі кожний. Троє з них виділилося на хутори.

У Шаповалівці в 1914 році налічувалося 728 дворів і 4747 чоловік населення, у т. ч. козаків — 3534, селян — 849, міщан — 94[3]. Хоч на той час село було досить великим, медичне обслуговування залишалося вкрай поганим. Лише 1864 року сюди надіслали фельдшера. Він, звичайно, не міг справитися з частими захворюваннями жителів на тиф, кір, віспу, холеру та дизентерію. В 1890 році земство відкрило лікарню на 10 ліжок. На всю волость були один лікар, три фельдшери, акушерка й три санітарки. У земській школі 1889 року навчалося 140 дітей і працювало три вчителі. У 1903 році засновано двокласне училище, у 80-х роках XIX ст.— бібліотеку-читальню[4].

Імперіалістична війна лягла важким тягарем на плечі бідняків, 183 чоловіка мобілізовано до армії. Сиротіли сім'ї, скорочувалися посівні площі. З прифронтових районів почали прибувати біженці, яким доводилося надавати притулок, матеріальну допомогу, тоді як селяни самі ледве животіли.

Шаповалівці вітали Лютневу буржуазну революцію, сподіваючись, що зі скиненням царя настане жаданий мир, поліпшиться життя. Наприкінці березня 1917 року з фронту повернулися солдати й матроси-більшовики Ф. І. Борисенко, Ф. Д. Шуда, Ф. Я. Бондаренко, Т. Ф. Шостак. Вони організували мітинг селян, на якому розповідали про В. І. Леніна, роз'яснювали програму більшовицької партії в аграрному питанні, закликали односельців відбирати в багатіїв землю, худобу. Тут же було усунуто старосту, вигнано урядника. З травня представники шаповалівської бідноти Ф. Я. Бондаренко і М. П. Богдан брали участь у роботі повітового з'їзду селянських представників, що відбувся в Борзні й виніс рішення передати поміщицькі землі трудящим селянам[5]. Налякана родина Гореславських утекла з села.

---

[1] И. Г. Дроздов. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции 1905—1906 гг., стор. 150; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 366, арк. 1—147.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 809, арк. 6.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 807, оп. 1, спр. 2982, арк. 21, 30, 47.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 3, спр. 25, арк. 11; Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 184, оп. 3, спр. 4, арк. 21; А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2. Приложение, стор. 211.

[5] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 430.

З великою радістю зустріли трудящі Шаповалівки звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Та контрреволюційні загони націоналістичної Центральної ради стали на перешкоді соціалістичних перетворень у селі. У боротьбі за Радянську владу міцніла й гартувалася бойова дружба народів-братів — українського, російського й білоруського. 30 грудня 1917 року 1-й Мінський революційний загін під керівництвом Р. Й. Берзіна разом із Сосницьким загоном Червоної гвардії на чолі з Д. І. Артюховим визволили Шаповалівку від військ українських буржуазних націоналістів[1]. У селі відбувся мітинг, на якому було проголошено Радянську владу, створено революційний комітет. Організована ним земельна комісія взяла на облік ліс, землю, якою наділяла бідняків. У лютому ревком відкрив школу[2].

Наприкінці березня до села вдерся загін німецьких окупантів. Вони повернули землю поміщикам, заарештували активістів. Та селяни не скорилися загарбникам. 70 чоловік пішло до лав Червоної Армії. У липні було створено підпільний ревком. Він розгорнув діяльність, спрямовану на організацію партизанської боротьби проти кайзерівців і гетьманців. У серпні шаповалівці брали участь у загальному збройному повстанні проти німецьких загарбників. Після їх вигнання владу захопили петлюрівці.

Підрозділи Таращанського полку разом з місцевими партизанами у третій декаді січня 1919 року вигнали петлюрівців з Шаповалівки й відновили Радянську владу[3]. Ревком повернув селянам відібрану окупантами землю, мобілізував їх на проведення весняної сівби, допомагав сільськогосподарським реманентом, бідняків наділив худобою. Становлення Радянської влади проходило в умовах гострої класової боротьби. На початку квітня активізували свої дії шаповалівські куркулі. У травні бандитські зграї були ліквідовані.

18 вересня 1919 року Шаповалівку захопили денікінці. Вони пограбували селян, відібравши у них урожай, вирощений на колишній поміщицькій землі, наказали постачати їм продовольство й фураж, спалили лікарню. Населення саботувало накази білогвардійців, йшло в партизанські загони. Частини Червоної Армії в листопаді визволили Шаповалівку. З підпілля вийшов революційний комітет. Він відновив розподіл землі, узяв на облік весь інвентар, тяглову силу, допомагав бідноті виконувати сільськогосподарські роботи, відібрав у куркулів зброю, лишки землі[4]. У березні 1920 року обрано сільську Раду й волосний виконком Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який мав земельно-лісовий, фінансово-господарчий, культурно-освітній, санітарний та інші відділи. До складу сільради входило 36 членів. 30 травня було створено комітет незаможних селян, очолюваний І. І. Ігнатьєвим. Він у вересні—жовтні провів місячник селянина, під час якого подавалася допомога хліборобам у ремонті та виготовленні сільськогосподарського реманенту, збиранні врожаю, проведенні сівби озимих, читалися лекції, влаштовувалися концерти. Організовувалися також тижні допомоги фронту й сім'ям червоноармійців, суботники[5].

У квітні 1921 року в Шаповалівці засновано партійний осередок з 6 чоловік. Він був провідником політики партії у селі, організатором усіх соціалістичних перетворень в економічному й культурному житті[6]. Комуністи ретельно працювали над підвищенням свого політичного рівня. Два рази на тиждень відвідували політгурток. Його члени вивчали Програму і Статут Комуністичної партії, праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, виступали з доповідями перед населенням.

---

[1] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 68.
[2] «Чернігівська земська газета», 2 лютого 1918 р.; Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 352.
[3] Газ. «Известия» (Чернігів), 23 січня 1919 р.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1430, оп. 1, спр. 6, арк. 42, 43.
[5] Чернігівський облпартархів, ф. 177, оп. 1, спр. 26, арк. 1, 20, 97, 98; спр. 57, арк. 53.
[6] Там же, ф. 177, оп. 1, спр. 57, арк. 2.

На знак міжнародної солідарності трудящих комуністи організували серед жителів збір коштів на допомогу німецькому пролетаріату. Було також подано допомогу голодуючим дітям Петрограда, Москви.

Партійний осередок, сільська Рада, комітет незаможних селян після завершення громадянської війни розгорнули активну діяльність, спрямовану на відбудову зруйнованого господарства. З допомогою кредитного товариства, створеного в 1922 році, селяни одержували від держави сільськогосподарський реманент, будматеріали та промислові товари. Це дало їм змогу розширити посівні площі. Якщо в 1921—1922 pp. у Шаповалівці ще пустувала частина землі, то весною 1923 року вся площа, понад 5 тис. десятин, була засіяна зерновими, коноплями та цукровими буряками. У цей час у куркульських господарствах ще працювало понад 100 наймитів. Сільська Рада примусила куркулів укласти з ними трудові договори. 1924 року створено осередок профспілки «Всеукрробземлісу», до якої вступило 76 наймитів. Працювали дрібні підприємства. Стали до ладу 3 олійні, вітряк і кузня.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. В 1923 році було відбудовано спалену денікінцями лікарню. Велику роль у розвитку культури на селі відіграла семирічна школа, заснована в 1924 році, де навчалося 198 дітей і працювало 10 учителів[1]. Діяла школа ліквідації неписьменності серед дорослих.

З утворенням 1923 року комсомольської організації[2] пожвавилася культурно-освітня робота. Було відкрито сельбуд. Комсомольці організовували лекції й бесіди на політичні, наукові та антирелігійні теми. Тут діяли гуртки політграмоти, художньої самодіяльності. У репертуарі драмгуртка були вистави «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського, «Украдене щастя» І. Я. Франка, «Невольник» Т. Г. Шевченка, «Запорожець за Дунаєм» С. С. Гулака-Артемовського. Постановки аматорів користувалися великою популярністю не тільки серед шаповалівців, а й серед жителів навколишніх сіл. Збори від платних вистав і концертів часто йшли у фонд допомоги безпритульним дітям, на побудову радянського аерофлоту, передплату газет та журналів[3]. При сельбуді працювали хата-читальня, бібліотека.

Здійснюючи рішення XV з'їзду ВКП(б) та X з'їзду КП(б)У, селяни об'єднувалися в колективні господарства. 1929 року була заснована комуна «Перше травня». Вона являла собою справжню школу колективного господарювання селян. Куркулі всіляко намагалися перешкодити зміцненню Радянської влади в селі, не хотіли здавати хліб державі, ухилялися від сплати податків, агітували селян проти вступу до комуни. Партійний і комсомольський осередки, КНС повели з ними рішучу боротьбу. Під час колективізації куркульські господарства були ліквідовані, а майно й сільськогосподарський інвентар їх конфісковано[4]. У 1930 році комуна перетворена в колгосп «Перше травня». Цього року виникла сільгоспартіль «Переможець», а в 1932 році — ім. Ворошилова. В них об'єдналися 233 селянські господарства, в користуванні яких було 1625 га орної землі, 84 голови робочої худоби. Восени 1932 року колгоспи здали державі 26 669 пудів зернових[5]. У 1935 році поля артілей почали обробляти перші трактори, а в 1937 році — комбайни Борзнянської МТС.

Шаповалівські хлібороби завоювали хорошу славу серед трударів навколишніх сіл. У 1937 році колгосп «Переможець» з кожного гектара зібрав на площі 120 га по 28 цнт ячменю, а на площі 150 га — по 30 цнт пшениці. В господарстві почали з'являтися власні автомашини, в 1939 році було побудовано електростанцію й електрифіковано село.

У колгоспі ім. Ворошилова у 1937 і 1938 pp. вирощено на кожному гектарі по 358 цнт цукрових буряків і по 181 цнт картоплі. Він двічі був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1939 році Виставком нагородив його

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-227, оп. 1, спр. 20, арк. 59.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 263, оп. 1, спр. 17, арк. 22.
[3] Там же, спр. 17, арк. 43.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-227, оп. 1. спр. 59, арк. 1—10.
[5] Там же, спр. 42, арк. 166, 174.

дипломом другого ступеня з врученням грошової премії — 10 тис. крб. і легкової автомашини[1]. Учасниками виставки були М. А. Шульга, ланка якої одержувала по 500—600 цнт буряків з гектара, свинарка О. Дашко, голова сільської Ради І. К. Буряк та ін. 1940 року артіль нагороджено орденом «Знак Пошани»[2].

Заможно жили напередодні війни шаповалівські колгоспники. Вони одержували на трудодень по 6 кг зерна, 10 кг картоплі і близько 3 карбованців.

За роки довоєнних п'ятирічок великі зміни сталися в охороні здоров'я. В 1935 році розширено лікарню до 25 ліжок, через рік відкрито нову аптеку, при колгоспах працювали дитячі ясла. Досягнуто успіхів у народній освіті. 1935 року на базі семирічної школи створено середню, побудовано приміщення з просторими класними кімнатами, навчальними кабінетами, спортивним залом. Напередодні війни тут навчалося 762 учні й працювало 35 учителів.

У клубі, збудованому в 1930 році, демонструвалися кінофільми, організовувалися вистави й концерти художньої самодіяльності, працювали оборонні гуртки[3]. 1941 року в селі було закінчено спорудження двоповерхового будинку культури, але скористатися ним шаповалівцям вже не довелося.

Мирне життя радянських людей було перерване віроломним нападом фашистської Німеччини. На захист Батьківщини до лав Червоної Армії пішло 350 чоловік. 11 вересня 1941 року Шаповалівку окупували німецько-фашистські загарбники. Вони розстріляли 13 чоловік, у т. ч. активістів Я. Л. Головку, О. К. Розинку, М. Г. Якименка, М. П. Глущенка, І. Г. Чабана та ін. 95 чоловік вивезли до Німеччини. Гітлерівці пограбували колгоспи, зруйнували два приміщення школи, будинок культури, лікарню, аптеку, спалили 43 хати колгоспників, у багатьох позабирали худобу, хліб. Жителі села не хотіли коритися ворогові. Вони саботували накази й розпорядження гітлерівської адміністрації, 25 чоловік вступило до загонів народних месників.

Танкісти 84-го гвардійського корпусу і 70-ї гвардійської Глухівської стрілецької дивізії 8 вересня 1943 року визволили село від фашистської неволі. На фронтах Великої Вітчизняної війни у боях з гітлерівцями хоробро билося близько 600 шаповалівців, 527 з них нагороджено орденами й медалями, 389 — полягли смертю хоробрих. На честь їх 1970 року споруджено обеліск Слави. Населення заготовляло для Червоної Армії продукти харчування, збирало кошти на танкову колону, посилало подарунки фронтовикам. Одразу після визволення колгоспники приступили до відбудови зруйнованого господарства. Ремонтували шляхи, мости, будинки, сільськогосподарський реманент, приміщення колгоспів тощо. Нелегкими були перші кроки: не вистачало тягла, знарядь праці, сільськогосподарських машин. Працювали лише жінки, старики й підлітки: молоді чоловіки перебували на фронті. Землю обробляли вручну. В усіх колгоспах лишилося тільки 25 корів. Та шаповалівці під керівництвом партійної організації, сільської Ради мужньо переборювали труднощі[4]. На кінець липня 1944 року колгоспи перевиконали річний план здачі м'яса державі, а у вересні—жовтні — хлібопоставок, відвантажили у фонд Червоної Армії 3279 цнт зерна. Молодь сільгоспартілі ім. Ворошилова, очолювана комсомольською організацією, яка наприкінці 1943 року відновила свою діяльність, взяла шефство над птахофермою.

У січні 1945 року трудівники колгоспу «Переможець» звернулися до всіх хліборобів Борзнянського району із закликом збільшити виробництво зернових і технічних культур. Ланкові П. М. Кочерга, М. Г. Савченко та інші взяли на себе зобов'язання виростити по 300—400 цнт цукрових буряків з гектара, 250—300 цнт картоплі, 13 — озимини, 15 — вівса, 16 — проса[5]. Свого слова вони дотримали.

[1] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 10 січня 1940 р.
[2] Газ. «Більшовик», 3 березня 1940 р.
[3] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 10 лютого 1940 р.
[4] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 24 вересня 1944 р.
[5] Газ. «Колгоспник Борзенщини», 4 січня 1945 р.

На телефонній станції, с. Шаповалівка, 1970 р.

Відновили роботу лікарня, середня школа. На початку 1945 року відкрито сільський клуб, де працювали хоровий та драматичний гуртки.

Постійна увага приділялася сім'ям фронтовиків. Їм насамперед завозили паливо, допомагали обробляти присадибні ділянки. Артіль ім. Ворошилова виділила в 1944 році у фонд дітям-сиротам, батьки яких загинули в боях з окупантами, та інвалідам війни 150 цнт хліба.

Радісним святом для шаповалівців, як і для всього радянського народу, був День Перемоги над фашистськими загарбниками. З цієї нагоди відбувся урочистий мітинг, масове гуляння. В 1945—1946 рр. до села повернулося 545 демобілізованих воїнів. Колишні фронтовики відразу приступили до роботи в колгоспах. Швидко відроджувалося сільське господарство. 1947 року були збудовані дві тваринницькі ферми й гараж. У 1950 році три колгоспи об'єдналися в артіль «Переможець», за якою було закріплено 5400 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3865 га орної землі. З того часу господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків та картоплі.

Поступово з допомогою держави відроджувалося зруйноване гітлерівцями село. За 1944—1950 рр. забудовникам надано державних кредитів на суму 350 тис. крб., відпущено 250 кубометрів лісоматеріалів, виділявся транспорт. На 1950 рік у Шаповалівці було споруджено 53 будинки колгоспників.

Значні суми грошей асигнувалися з державного бюджету на розвиток охорони здоров'я трудящих. У 1946 році відбудовано приміщення лікарні на 20 ліжок. Тоді ж відкрито обласний туберкульозний санаторій на 50 чоловік. Лише в 1950 році лікарні виділено 104 тис. крб., амбулаторії — 55 тис., дитячій консультації — 184 тис. крб. Цього ж року капітально відремонтовано приміщення середньої школи, де навчалося 697 дітей і працював 31 учитель. На обладнання її кабінетів, бібліотеки було асигновано 28,5 тис. крб.[1]. Активізував свою діяльність сільський клуб, з 1944 року діяла бібліотека.

Значну роль у дальшому розвитку колгоспу відіграли рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Було запроваджено новий порядок планування, зміцнено керівні кадри колгоспу, збільшилася кількість кваліфікованих спеціалістів сільського господарства, поліпшилося технічне постачання. 1957 року врожай зернових в артілі становив уже 14,5 цнт з гектара, картоплі — 130, цукрових буряків — 205 цнт. Колгосп мав 429 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 174 корови. Від кожної з них надоєно близько 2 тис. кг молока. Передові доярки М. В. Головко та У. К. Джура нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Після ліквідації МТС артіль придбала велику кількість сільськогосподарської техніки: 14 тракторів, 6 комбайнів, 8 автомашин та ін. Завдяки невтомній праці хліборобів, запровадженню правильних сівозмін, передової агротехніки рік у рік підвищувалася врожайність. Якщо в 1962 році було зібрано з гектара по 16 цнт зернових, 249 цнт цукрових буряків, 137 цнт картоплі, то в 1967 році у колгоспі одержали по 18,2 цнт зернових, 237 цнт цукрових буряків і по 140 цнт картоплі. Прибутки артілі становили 970 тис. крб. Півстолітній ювілей Радянської влади бригада комуніста М. П. Демченка відзначила ще вищими врожаями. Вона виростила з кожного гектара по 32 цнт пшениці й 268 цнт цукрових буряків.

Розгорнувши змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, колгоспники здобули високих успіхів у розвитку всіх галузей господарювання.

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1532, оп. 1, спр. 74, арк. 63, 65—67.

Урожайність зернових з гектара в 1970 році становила 19 цнт, цукрових буряків — 258. В колгоспі налічувалося майже 3 тис. свиней, 1690 голів великої рогатої худоби. На 100 га угідь тваринники виробили 81,8 цнт м'яса. Від кожної корови надоєно по 2517 кг молока, а доярка М. Л. Чабан досягла ще кращих показників — 3080 кг. За самовіддану працю 116 трудівників нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. У квітні 1971 року чотири колгоспники, які вели перед у змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, відзначено орденами й медалями, в т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно бригадира тракторної бригади А. Ф. Сілича.

Докорінно змінився характер праці. В колгоспному виробництві широко застосовують досягнення науки. Тут налічується 19 спеціалістів сільського господарства, в т. ч. шість агрономів, три зоотехніки, шість ветфельдшерів, економіст-плановик. На фермах і ланах основною фігурою став механізатор. Нині в господарстві працює 31 трактор, 19 різних комбайнів, 23 автомашини, більше сотні причіпних та навісних знарядь.

Виконуючи історичні рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники села на кінець дев'ятої п'ятирічки планують виростити з кожного гектара по 25,4 цнт зернових, 150 — картоплі, 290 цнт — цукрових буряків; виробити на 100 га сільськогосподарських угідь 220 цнт м'яса, надоїти на корову по 2750 кг молока, одержати близько 1600 тис. крб. прибутку. Колгосп спеціалізуватиметься на виробництві свинини. 1970 року розпочато спорудження тваринницького відгодівельного комплексу на 12 тис. голів, який стане до ладу восени 1972 року. Для забезпечення громадського тваринництва концентрованими кормами цього ж року почнеться будівництво міжколгоспного комбікормового заводу продуктивністю 100 тонн продукції на добу. В 1971 році в селі став до ладу і дав продукцію плодоконсервний завод.

Разючі зміни сталися і в самому вигляді села. Тут за 1950—1970 рр. споруджено понад 300 будинків з просторими світлими кімнатами, верандами. Колгосп будує житла для продажу їх хліборобам у кредит. Тепер у кожній хаті — красиві меблі, заповнені книжками шафи, радіоприймачі. В побут жителів увійшли електричні прилади, пральні машини, холодильники. Понад 100 сімей користуються газовими установками. До послуг трудівників — майстерня побутового обслуговування, перукарня, автоматична телефонна підстанція, поштове відділення. Всі двори радіофіковані, близько 300 сімей мають телевізори. У селі — 12 торговельних підприємств, у т. ч. сільмаг, продовольчий, книжковий магазини, магазин господарських товарів.

Добре налагоджено медичне обслуговування населення. У 1965 році стала до ладу дільнична лікарня на 25 ліжок. Туберкульозний санаторій у 1967 році реорганізовано у районну туберкульозну лікарню. Є також пологовий будинок, аптека. У медичних закладах Шаповалівки працює 3 лікарі, 9 фельдшерів, акушерка, 20 медсестер, які не тільки подають медичну допомогу на стаціонарі, а й часто бувають у полі, на фермах, тракторному стані, проводять профілактичну роботу, поширюють медичні знання. Заслуженим авторитетом серед населення користується головний лікар дільничної лікарні Н. П. Русіна, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. 13 червня 1971 року вона обрана депутатом Верховної Ради УРСР.

Розквітла культура села. 85 чоловік мають вищу й середню спеціальну освіту, близько 400 чоловік — середню, решта — семирічну. В красивому приміщенні середньої школи, побудованому в 1961 році, навчається нині 500 учнів і працює 36 учителів. Є добре обладнані кабінети, спортивний майданчик. На території — великий фруктовий сад, дослідні ділянки. У Шаповалівці працює також вечірня середня школа сільської молоді.

У будинку культури, спорудженому в 1960 році, демонструються кінофільми, провадяться вечори відпочинку, читаються лекції, працюють гуртки художньої самодіяльності, духовий оркестр. Сюди часто приїжджають з виставами, концер-

тами артисти з Києва, Чернігова, Ніжина, Вінниці. Жителів обслуговують дві бібліотеки: сільська, що має близько 16 тис. книг, і шкільна — 4 тис. томів. Тут проводяться читацькі конференції, вечори запитань і відповідей, відзначаються історико-революційні дати та ювілеї письменників, влаштовуються різні виставки. З 1968 року сільська бібліотека — культосвітній заклад відмінної роботи. Її завідуючій О. Ю. Борзенець в 1966 році присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР.

Провідну роль у громадсько-політичному житті Шаповалівки відіграє партійна організація, в якій налічується 63 комуністи. Вони мобілізовують трудівників села на успішне виконання завдань дев'ятого п'ятирічного плану, очолюють найбільш відповідальні ділянки виробництва — працюють бригадирами, завідуючими фермами, ланковими. Надійною підмогою комуністам є комсомольська організація. В ній налічується 138 членів ВЛКСМ. У 1971 році обрано новий склад сільської Ради, до якої входить 54 депутати. Серед них 9 робітників, 31 колгоспник, 14 службовців, 25 комуністів, 6 комсомольців, 23 жінки. При сільраді працюють сільськогосподарська, фінансова та культурно-побутова постійні комісії. До роботи в них залучаються широкі кола громадськості.

Шаповалівка — батьківщина В. П. Зосимовича, українського радянського біолога, члена-кореспондента АН УРСР, якому в 1960 році присуджено Ленінську премію.

Невпізнанно змінилося село за роки Радянської влади. В усьому його житті відчувається впевнена хода радянських людей до комунізму.

Є. Г. КУЛІНИЧ, М. Д. СОЛОВЕЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОРЗНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕСТОВЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч річки Смолянки, за 16 км від райцентру, за 22 км від залізничної станції Крути і за 7 км від автошляху Київ—Москва. Дворів — 731. Населення — 2041 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Іллінці.

У Берестовці розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 6006 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3041 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю, цукрові буряки, льон. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В Берестовці є середня школа, в якій налічується 445 учнів і 29 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За трудові досягнення в розвитку колгоспного виробництва й освіти 223 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. директор школи М. Ю. Баришевський удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про село датується 1690 роком. Назва його походить від берестових гаїв, що колись тут росли.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація виникла в 1921 році, партійна — в 1924 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 654 чоловіка билися з німецько-фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії і в партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівцями, 252 жителі нагороджено орденами й медалями. Уродженцю села П. І. Іллюшку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 337 колишніх воїнів Берестовця віддали своє життя за Батьківщину.

В центрі села в 1955 році споруджено обеліск на честь солдатів і офіцерів, які полягли в бою з гітлерівцями за визволення населеного пункту.

ВЕЛИ́КА ЗА́ГОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру й за 10 км від залізничної станції Плиски. Дворів — 945. Населення — 2868 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Степ.

На території Великої Загорівки розміщені колгоспи ім. Свердлова й «Україна», за якими закріплено 6428 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5219 га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків. Розвинуто м'ясо-молочне тваринництво.

У Великій Загорівці міститься господарство радгоспу-технікуму, яке є виробничою базою підготовки агрономів-плодоовочівників. За ним закріплено 719 га землі, в т. ч. 300 га орної. За успіхи в соціалістичному змаганні в 1970 році радгосп-технікум нагороджений Ленінською ювілейною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС.

За трудові успіхи 125 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня й початкова школи, де навчається 498 учнів і працює 29 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Велика Загорівка заснована в другій половині XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1924 році засновано партійну організацію, через рік — комсомольську.

В роки Великої Вітчизняної війни понад 800 чоловік билися з німецько-фашистськими загарбниками. За мужність і відвагу 300 жителів нагороджено орденами й медалями. 400 уродженців села полягли смертю хоробрих. В 1949 році споруджено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя за визволення Великої Загорівки від окупантів, у 1967 році — обеліск Слави односельцям, загиблим у роки Великої Вітчизняної війни.

ВИСО́КЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Дочі, за 16 км від райцентру і за 2 км від залізничної станції Доч. Дворів — 606. Населення — 1872 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Галайбине, Купченків, Маличина Гребля.

У Високому розміщена центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», що спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За колгоспом закріплено 4821 га землі, в т. ч. 2676 га орної. З допоміжних господарств діє цегельний завод.

В селі є середня школа, в якій налічується 557 учнів і 32 вчителі, будинок культури на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 99 чоловік.

Високе виникло в другій половині XVI ст. У червні 1905 року уродженці села П. Колесник і А. Прощенко були учасниками повстання на броненосці «Потьомкін».

У січні 1918 року встановлено Радянську владу. В 1921 році засновано партійний осередок, у 1924 — комсомольський.

В роки Великої Вітчизняної війни 520 жителів хоробро билися з німецько-фашистськими загарбниками. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, 183 чоловіка нагороджено орденами й медалями, у т. ч. Ф. Д. Матюшенка відзначено орденом Леніна. 236 жителів Високого віддали своє життя, захищаючи соціалістичну Вітчизну. Вшановуючи їх пам'ять, односельці у 1970 році спорудили обеліск.

ГОЛОВЕ́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сейму, за 28 км від райцентру і за 11 км від станції Доч. Дворів — 814. Населення — 2271 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Добропілля, Клипин, Паристівка.

У Головеньках розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріп-

лено 5634 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4783 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 115 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєна ланкова Г. Г. Кисіль, завідуюча фермою О. П. Утенко. У Головеньках діє цегельний завод.

На території села є восьмирічна школа, в якій налічується 374 учні й 24 учителі, будинок культури на 408 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

~~Головеньки~~ засновані в першій половині ~~XVII століття~~.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Під час громадянської війни загинули від бандитів член ревкому В. С. Колесник та перший голова сільської Ради М. С. Степаненко. В 1934 році засновано партійний осередок. У 1926 році — комсомольський.

Під час гітлерівської окупації гестапівці стратили 14 жителів. 596 чоловік билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 215 нагороджено орденами й медалями. І. П. Яременко — повний кавалер ордена Слави. 300 жителів загинуло в боях за Батьківщину. На честь їх у 1971 році споруджено обеліск Слави. В 1957 році відкрито пам'ятник воїнам, які віддали своє життя за визволення села від гітлерівців.

На території Головеньок є архітектурний пам'ятник початку XIX ст. — дерев'яна церква.

КОМАРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смолянці, за 22 км від райцентру і за 18 км від залізничної станції Крути. Дворів — 1110. Населення — 3373 чоловіка.

В селі знаходиться колгосп ім. Леніна, за яким закріплено 6664 га землі, у т. ч. 3839 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території Комарівки працюють цегельний завод Борзнянського заводоуправління, маслозавод.

У селі є середня школа та восьмирічна школа-інтернат, де налічується 744 учні й 50 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 75 ліжок.

Пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, с. Комарівка. 1970 р.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, медицини, освіти 115 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєно механізатора І. І. Сокола й лікаря дільничної лікарні Д. І. Вальченка, О. Ю. Ковтонюку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Комарівка виникла в першій половині XVII ст. В 1894 році студенти К. А. Минятов та Н. П. Ягодовська (його дружина) передрукували тут на гектографі 100 примірників геніальної праці В. І. Леніна «Що таке „друзі народу" і як вони воюють проти соціал-демократів?». У 1971 році на будинку, де готувалося видання, встановлено меморіальну дошку. В революцію 1905—1907 рр. селяни під керівництвом Д. Харченка напали на стан пристава, розігнали стражників і визволили з-під арешту своїх односельців. Каральний загін розправився з повсталими, багатьох з них було ув'язнено.

В січні 1918 року в Комарівці встановлено Радянську владу. В роки кайзерівської окупації у навколишніх лісах діяв партизанський загін на чолі з Ф. Скляренком і А. М. Курбацьким. Партійний і комсомольський осередки були створені в 1921 році. В 1935—1959 рр. село було районним центром.

В роки гітлерівської окупації 25 активістів села було розстріляно гестапівцями. 800 жителів Комарівки хоробро билися з німецько-фашистськими загарбниками, 500 з них нагороджено орденами й медалями. І. У. Харченку, який своїм підрозділом знешкодив 1245 бомб і 25 тис. мін, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 298 уродженців села загинуло в боях проти гітлерівців. У 1957 році споруджено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя, визволяючи Комарівку від окупантів.

КРАСНОСІ́ЛЬСЬКЕ (до 1949 року — Євлашівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру й за 14 км від залізничної станції Крути. Дворів — 465. Населення — 1395 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Запоріжжя, Смоляж.

На території Красносільського розташована центральна садиба колгоспу «13-річчя Жовтня», за яким закріплено 3767 га землі, в т. ч. 2045 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 213 учнів і 12 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, медицини, освіти 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Жовтневої Революції удостоєно У. В. Бабич.

Село виникло в першій половині XVII ст. під назвою Євлашівка. У липні 1905 року тут відбувся виступ селян проти поміщика під керівництвом матроса-балтійця В. Євтушенка.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1926 році створено комсомольський осередок, у 1933 році — партійну організацію.

Під час Великої Вітчизняної війни 353 жителі воювали проти окупантів. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 200 чоловік нагороджено орденами й медалями. На підступах до Севастополя поблизу села Верхнього-Садового І. М. Красносільський і ще чотири захисники міста чорноморської слави 7 листопада 1941 року зі зв'язками гранат кинулися під ворожі танки й ціною життя зупинили їх. П'ятьом доблесним морякам було посмертно присвоєно звання Героя

Радянського Союзу. В боях з німецько-фашистськими загарбниками загинуло 203 жителі. На їх честь у 1967 році встановлено обеліск. 1957 року споруджено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від окупантів. У 1949 році за бажанням жителів Євлашівка була перейменована на Красносільське. Тут у 1967 році створено меморіальний музей І. М. Красносільського.

МАЛА́ ЗА́ГОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Борзни, за 12 км від райцентру й за 12 км від залізничної станції Плиски та за 5 км від автошляху Київ—Москва. Дворів — 330. Населення — 1080 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вольниця й Червоне Озеро.

На території Малої Загорівки розташована центральна садиба колгоспу ім. Червоних партизанів, за яким закріплено 3980 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2191 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Малій Загорівці є восьмирічна школа, в якій налічується 236 учнів і 17 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти орденами й медалями нагороджено 17 чоловік.

Село виникло в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1940 році, комсомольська — в 1923 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 400 жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 200 з них нагороджено орденами й медалями, 170 — віддали своє життя за незалежність Батьківщини. 1956 року їм споруджено пам'ятник.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від райцентру й за 13 км від залізничної станції Доч. Дворів — 384. Населення — 1265 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Іванівка й Суховодка.

На території Миколаївки розташоване відділення радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня, який спеціалізується на вирощуванні насіння зернових культур.

В Миколаївці є восьмирічна школа, де налічується 241 учень і 19 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, медицини орденами й медалями нагороджено 67 чоловік.

Село виникло в другій половині XVII ст. В роки першої російської революції 1905—1907 рр. відбувалися селянські виступи проти місцевих поміщиків.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1927 році, партійна — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни 266 жителів воювали з німецько-фашистськими загарбниками. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 250 з них нагороджено орденами й медалями. 190 чоловік віддали своє життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у селі в 1971 році споруджено обеліск Слави.

НОВІ́ МЛИНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Сейму, за 35 км від райцентру і за 16 км від залізничної станції Доч. Дворів — 682. Населення — 1711 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кербутівка и Червона Гірка.

На території Нових Млинів міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3682 га угідь, у т. ч. 1574 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

З 1960 року діє текстильна фабрика, яка виробляє спортивні та побутові товари.

Є середня школа, в якій навчається 421 учень і працює 26 учителів, будинок культури на 280 місць, бібліотека, лікарня на 30 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти, медицини, орденами й медалями нагороджено 126 чоловік.

Перша згадка в історичних джерелах про Нові Млини належить до 1630 року.

У січні 1918 року встановлено Радянську владу. Головою першого ревкому був Д. Н. Роговий — матрос, учасник повстання на броненосці «Потьомкін». Уродженець села Д. І. Артюхов командував Сосницьким повітовим загоном Червоної гвардії у 1917—1918 рр. Новомлинівці організували партизанський загін, що вів боротьбу з німецькими окупантами, гетьманцями та петлюрівцями. У січні 1919 року революційний загін повстанців Нових Млинів у кількості 50 чоловік брав участь у визволенні населених пунктів Дочі, Часниківки, Бахмача та Ічні. Комсомольська організація заснована в 1919 році, партійна — в 1924 .

Під час Великої Вітчизняної війни 527 жителів воювали проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, 173 чоловіка нагороджено орденами й медалями. За визволення села від окупантів загинуло 108 воїнів різних національностей. Серед них смертю хоробрих поліг росіянин Герой Радянського Союзу П. П. Ярцев. На братській могилі, де поховані бійці, в 1947 році встановлено пам'ятник. 325 уродженців Нових Млинів віддали своє життя за Батьківщину.

У селі народився доктор фізико-математичних наук, член-кореспондент АН УРСР О. Г. Ситенко. З архітектурних пам'ятників у селі є кам'яна церква початку XVIII століття.

Поблизу села виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду та давньоруське городище. Знайдено також скарб арабських монет VIII ст. н. ери.

НОСЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Дочі, за 17 км від райцентру, за 4 км від залізничної станції Доч і за 4 км від автотраси Київ—Москва. Дворів —

428. Населення — 1344 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Мала Доч.

На території Носелівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ленінського комсомолу, за яким закріплено 3423 га угідь, у т. ч. 2013 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в колгоспному виробництві, 52 трудівники нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєні свинарка М. І. Свириденко й бригадир тракторної бригади О. І. Залозний.

У Носелівці є восьмирічна школа, де навчається 214 учнів і працює 14 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Засноване село в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1923 року створено комсомольську організацію, 1926 — партійну.

Перший колгосп «11-річчя Жовтня» організовано в 1928 році.

Під час німецько-фашистської окупації комуністи М. І. Згонник і Г. Д. Ященко, які проводили підпільну роботу, були заарештовані й спалені гестапівцями. 300 жителів билися на фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 70 чоловік нагороджено орденами й медалями. 23 уродженці села загинуло смертю хоробрих. На честь їх у 1969 році споруджено пам'ятник. У 1958 році встановлено обеліск радянським воїнам, які віддали своє життя за визволення Носелівки від окупантів.

ОЛЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від райцентру й 20 км від залізничної станції Плиски. Дворів — 904. Населення — 2810 чоловік.

На території Оленівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 7964 га угідь, у т. ч. 4044 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, де навчається 470 учнів і працює 27 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти, медицини 29 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про село датується 1671 роком. У 1905—1907 рр. у селі створено революційний гурток.

У січні 1918 року встановлено Радянську владу. В роки громадянської війни в Оленівці М. Г. Коваленко створив партизанський загін, який хоробро бився проти кайзерівців. Командирами Червоної Армії в цей час були А. Т. Похитушка, П. Я. Кривець. Від рук куркулів та бандитів загинули активісти П. Д. Дзюба, О. Ф. Дворниченко, К. Є. Костовський, А. Т. Мусієнко та інші.

Комсомольський осередок засновано в 1928 році, в 1930 році — партійний.

Під час Великої Вітчизняної війни 750 жителів воювали проти гітлерівських загарбників, 183 з них нагороджено орденами й медалями, 376 оленівців віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни. На їх честь у 1969 році встановлено пам'ятник. У селі є також обеліск Слави визволителям, які загинули в бою за село. До 40-річчя Радянської влади в Оленівці побудовано пам'ятник В. І. Леніну.

В Оленівці й Мотронівці в січні 1847 року деякий час жив Т. Г. Шевченко.

О́МБИШ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 25 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Плиски. Дворів — 576. Населення — 1732 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 3496 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1912 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Омбиші є восьмирічна школа, в якій налічується 301 учень і 17 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини орденами й медалями нагороджено 80 чоловік.

Перша писемна згадка про Омбиш датується 1729 роком. Його назва походить від річки Умбиш, яка протікає поблизу.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольський осередок створено в 1923 році, партійну організацію — в 1935. 435 уродженців села билися з гітлерівцями на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах. За героїзм, виявлений у боях, 154 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 262 жителі віддали своє життя за Батьківщину. В бою за визволення села у вересні 1943 року загинуло 22 радянські воїни. 1959 року на братській могилі їм встановлено пам'ятник.

ПЕТРІ́ВКА (до 1927 року — Махнівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 29 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Плиски. Дворів — 407. Населення — 1264 чоловіка.

На території Петрівки розміщений колгосп ім. Чапаєва, за яким закріплено 3520 га земельних угідь, у т. ч. 2187 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працює восьмирічна школа, де навчається 187 учнів і працює 12 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини орденами й медалями нагороджено 51 чоловіка.

Село засновано в першій половині XVII століття.

У січні 1918 року встановлено Радянську владу. В 1921 році створено партійну і комсомольську організації. На прохання жителів у 1927 ро-

ці село перейменовано в Петрівку, на честь одного з перших комуністів, активних борців за Радянську владу Петра Остаповича Дзибала, який був убитий бандитами.

Під час Великої Вітчизняної війни 340 жителів захищали Батьківщину від окупантів. За героїзм, виявлений у боях, 238 чоловік нагороджено орденами й медалями. 147 воїнів полягли смертю хоробрих. На знак увічнення їх пам'яті в 1959 році встановлено обеліск.

ПЕ́ЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Острі, за 50 км від районного центру й за 5 км від залізничної станції Крути. Дворів — 433. Населення — 1415 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Пам'ятне.

На території Печей знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 3876 га землі, у т. ч. 1443 га орної. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 247 учнів і працює 16 учителів, будинок культури на 306 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 66 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Виникло село в першій половині XVII ст. Назва його, за переказами, походить від того, що тут під час війни з шведськими інтервентами 1708—1709 рр. були побудовані печі, де випікали хліб для війська Петра І.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1929 році створено комсомольську організацію, а в 1946 — партійну. Перший колгосп «10-річчя Жовтня» організовано в 1928 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 295 жителів боролися проти німецько-фашистських окупантів. За мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівцями, 273 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 146 уродженців села загинули за Радянську Вітчизну. В 1959 році їм спорудили пам'ятник.

ПЛИ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру. Залізнична станція. Дворів — 1013. Населення — 2830 чоловік.

На території села розміщені два колгоспи: ім. Леніна та XXII партз'їзду, за якими закріплено 6405 га землі, в т. ч. 4648 га орної. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У Плисках є середня школа, в якій налічується 473 учні й 30 учителів будинок культури на 300 місць, бібліотека, лікарня на 30 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 102 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєно Г. С. Йосипенка.

Плиски виникли в першій половині XVII ст. У 1905—1907 рр. П. Г. Нечай та його брати Яків і Григорій створили тут революційний гурток у кількості 15 чоловік, які розповсюджували заборонену літературу.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації у Плисках діяв партизанський загін, очолюваний Г. Г. Голицею. З денікінцями вів боротьбу партизанський загін під керівництвом К. А. Губара. 20 червня 1920 року створено партійний осередок, у травні 1922 року — комсомольський.

Окупувавши село у вересні 1941 року, гітлерівці спалили 59 дворів, розстріляли 548 військовополонених та мирних жителів. У Велику Вітчизняну війну 510 чоловік билися з німецько-фашистськими окупантами. За мужність і відвагу 150 чоловік нагороджено орденами й медалями, 352 — загинули на фронті.

В селі в 1949 році побудовано пам'ятник жертвам фашизму.

ПРАЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від райцентру й за 4 км від залізничної станції Бондарівка. Дворів — 420. Населення — 1265 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Адамівка.

На території Прачів розміщена центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 4007 га землі, в т. ч. 1614 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 337 учнів і 25 учителів, будинок культури на 410 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти 37 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції— механізатора І. Р. Щербину.

Прачі виникли в другій половині XVI століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Під час громадянської війни в селі відбувалися бої Червоної Армії і партизанських загонів з денікінцями. В 1924 році створено комсомольську організацію, в 1945 — партійну.

400 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм, виявлений у боротьбі з окупантами, 357 чоловік нагороджено орденами й медалями, 238 загинуло смертю хоробрих. У 1965 році на вшанування їх пам'яті встановлено обеліск Слави. 22 вересня 1947 року відкрито пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи Прачі.

ПРОХОРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Крути. Дворів — 622. Населення — 1596 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Шевченка.

На території Прохорів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 5987 га сільгоспугідь, у т. ч. 3240 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У селі працює середня школа, в якій налічується 265 учнів і 20 учителів, будинок культури на 255 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 10 ліжок.

За високі досягнення в розвитку колгоспного виробництва, освіти й медицини 141 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєна доярка Л. М. Пивовар, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу І. У. Карпенко.

Виникло село в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1925 році створено комсомольську організацію, в 1927 році — партійну.

В роки Великої Вітчизняної війни близько 700 жителів воювали з німецько-фашистськими окупантами. За героїзм, виявлений у боях, 470 чоловік нагороджено орденами й медалями, 300 чоловік загинуло смертю хоробрих. На вшанування їх пам'яті в 1971 році споруджено обеліск.

СИ́ВОЛОЖ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Плиски. Дворів — 731. Населення — 2301 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 5925 га землі, в т. ч. 3324 га орної. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджено 115 чоловік.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 338 учнів і 24 учителі, й середня школа сільської молоді, будинок культури на 203 місця, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Перша згадка про місто Всеволож датується в літопису 1147 роком. Назва його походить від імені чернігівського князя Всеволода Ярославовича. Під час монголо-татарської навали в 1239 році місто було зруйновано. В історичних джерелах другої половини XVII ст. село зустрічається під назвою Сиволож.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1929 році, комсомольська — в 1930.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці вбили 32 мирні жителі. За активну допомогу партизанам у 1943 році гестапівці розстріляли В. Ф. Ткаченка та його сина Сергія. У Велику Вітчизняну війну понад 700 жителів хоробро билися з окупантами, 300 з них за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 343 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У бою за визволення Сиволожі віддали своє життя 16 воїнів. На честь їх у 1959 році споруджено пам'ятник.

На території села збереглося городище часів Київської Русі.

СТЕПАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру і за 22 км від залізничної станції Вересоч. Дворів — 330. Населення — 1033 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Березівка, Воловиця, селище Ворона, с. Сидорівка.

На території Степанівки міститься центральна садиба колгоспу «Десна», за яким закріплено 5888 га угідь, у т. ч. 1483 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 152 учні й працює 15 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 15 ліжок. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти й медицини орденами й медалями нагороджено 75 чоловік.

Село засноване в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація заснована в 1928 році, партійна — в 1930.

Під час війни з білофіннами в 1939 році відзначився уродженець села В. Г. Нетреба. Його батальйон форсував невеличку річку на лінії Маннергейма. Закріпившись, він 6 днів вів запеклі бої, а потім штурмом оволодів укріпленням ворога. За доблесть і відвагу, виявлені в боях, В. Г. Нетребі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Нині він генерал-майор у відставці.

В роки Великої Вітчизняної війни 250 жителів боролися з німецько-фашистськими загарбниками, 73 з них за героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, нагороджено орденами й медалями. 129 чоловік загинуло смертю хоробрих.

В селі збудовано пам'ятник Невідомому солдатові й обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули в боях з окупантами.

ТРОСТЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Доч. Дворів — 440. Населення — 1324 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Крупської, у користуванні якого 3344 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2126 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Тростянці є восьмирічна школа, в якій налічується 224 учні й 14 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти 21 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. агроном колгоспу І. П. Таран удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Село виникло в другій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Тоді ж створено ревком на чолі з Л. О. Лемішем. У 1919 році засновано комсомольську організацію, в 1931 — партійну.

В роки Великої Вітчизняної війни 420 жителів билося з німецько-фашистськими загарбниками. За мужність і відвагу, виявлені в боях з окупантами, 148 чоловік нагороджено орденами й медалями. 203 чоловіка віддали своє життя за Батьківщину. 1958 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від гітлерівських окупантів. 1971 року споруджено обеліск Слави односельцям, які загинули в період Великої Вітчизняної війни.

Народний художник УРСР В. М. Костецький на етюдах. 1971 р.

ХОВМИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру й за 17 км від залізничної станції Бондарівка. Дворів — 411. Населення — 1228 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Линівка.

На території Ховмів розміщена центральна садиба колгоспу «Нова сім'я», в користуванні якого 3473 га земельних угідь, у т. ч. 1028 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 163 учні й працює 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти нагороджено 47 чоловік, у т. ч. ордена Леніна удостоєний голова колгоспу Г. М. Галепа.

Засновані Ховми в першій половині XVII ст. Назва їх походить від холм (горб), гористої місцевості, де розміщено село.

Селяни Ховмів в першу російську революцію 1905—1907 рр. брали участь у визволенні політичних в'язнів у Борзні. Між селянами й загонами царських військ сталася сутичка. 13 селян було заслано на каторгу.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1929 році, партійна — в 1945.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці заарештували 15 активістів села й спалили їх. На фронтах Великої Вітчизняної війни 350 жителів села хоробро билися з ворогом, 166 з них нагороджено орденами й медалями. 240 — загинуло смертю хоробрих. В 1958 році встановлено пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи село. 1970 року споруджено обеліск Слави односельцям, які віддали своє життя на фронтах Великої Вітчизняної війни.

У Ховмах народився народний художник УРСР В. М. Костецький.

ХОРО́ШЕ О́ЗЕРО — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру й за 6 км від залізничної станції Круги. Дворів — 693. Населення — 2295 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Рядове, Червона Україна, Червоний Остер.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», в користуванні якого 5099 га сільгоспугідь, у т. ч. 2927 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працює середня школа, в якій налічується 579 учнів і працює 34 учителі, будинок культури на 350 місць, бібліотека, лікарня на 30 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, медицини орденами й медалями нагороджено 145 чоловік, у т. ч. орденом Леніна — бригадирів І. І. Плескача, П. М. Покидька, В. І. Доценка.

Виникло Хороше Озеро наприкінці XV ст. 1905 року в селі відбувся виступ селян проти поміщиків.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1923 році створено комсомольську організацію, в 1930 — партійну. Перший колгосп організовано в 1928 році.

В роки Великої Вітчизняної війни 927 жителів билися з німецько-фашистськими окупантами. 240 фронтовиків нагороджено орденами й медалями. Уродженець села В. М. Покидько на підступах до Східної Пруссії командував батальйоном. Проти нього ворог кинув 15 танків і піхотну частину. Тяжко поранений, командир не залишив поля бою, поки не виконав завдання. За виявлений героїзм, мужність і відвагу йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Будинок культури, с. Ядути. 1970 р.

В серпні 1971 року на честь земляків, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, споруджено обеліск Слави. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна засновнику Комуністичної партії й першої в світі соціалістичної держави встановлено пам'ятник.

На території села виявлено поселення періоду Київської Русі.

ЯДУ́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру й за 10 км від залізничної станції Бондарівка. Дворів — 672. Населення — 2131 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гришівка, Жданів, Кіровське, Красностав, Сапонівка, Юрківщина.

На території Ядутів розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 5989 га землі, в т. ч. 2006 га орної. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденами й медалями нагороджено 150 чоловік, у т. ч. голова колгоспу Я. П. Крамаренко удостоєний двох орденів Леніна. Орденом Леніна нагороджено С. Д. Шевченка, орденом Жовтневої Революції — І. О. Руденчика.

Є середня школа, де навчається 518 учнів і працює 33 вчителі, будинок культури на 410 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, поліклініка, пологовий будинок.

Ядути засновані ще в часи Київської Русі. В 1160 році вони спалені половцями.

У листопаді 1917 року в селі створено солдатський комітет. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1924 році виникла комсомольська організація, в 1945 — партійна.

В роки Великої Вітчизняної війни 615 жителів захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. Понад 200 чоловік нагороджено орденами й медалями, а сержанту Ф. Р. Горбачу, який під м. Нейдорфом 29 січня 1945 року повторив подвиг О. Матросова, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Посмертно нагороджено орденом Леніна уродженця села М. О. Некипілого. 364 чоловіка загинуло смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. У 1969 році на їх честь споруджено обеліск. У 1959 році встановлено пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи Ядути.

Поблизу с. Гришівки на неолітичному поселенні досліджено напівземлянкові житла IV тисячоліття до н. е., виявлено також поселення доби бронзи та раннього заліза (VIII—III ст. до н. е.), біля с. Ядут — давньоруське городище.

ВАРВИНСЬКИЙ РАЙОН

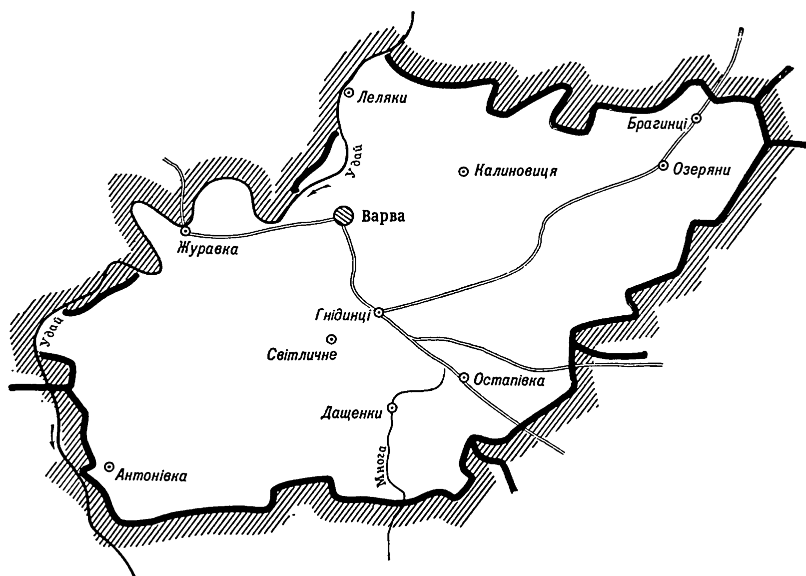

Площа району — 0,6 тис. кв. км, населення — 24,8 тис. чоловік, з них сільського — 18,5 тис. чоловік. Середня густота населення — 41 чоловік на кв. км. З корисних копалин є нафта, газ, торф. Селищній і 10 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 30 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, радгоспах, установах — 53 первинних партійних, 57 комсомольських і 75 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 2 радгоспи і 16 колгоспів мають 42,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 38,8 тис. га орної землі. У районі — 7 промислових підприємств. Населення обслуговують 18 медичних закладів. У 17 загальноосвітніх школах, у т. ч. 6 середніх, середній вечірній, 8 восьмирічних, 2 початкових, навчається 3,6 тис. учнів. Крім того, є музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 8 будинків культури, 14 клубів, 20 бібліотек, 24 кіноустановки. У районі 3 пам'ятники В. І. Леніну. В 14 населених пунктах споруджено пам'ятники і обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ВА́РВА

Варва — селище міського типу (з 1960 року), центр району, розташоване на лівому березі річки Удаю, за 200 км від Чернігова і за 33 км від залізничної станції Прилуки. Населення — 6300 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Воскресенське.

На околицях селища виявлені курганний могильник і городище часів Київської Русі. Вчені гадають, що городище є залишком давньоруського міста Варина, поблизу якого в 1079 році військо Володимира Мономаха розгромило багатотисячну половецьку орду[1]. Можна вважати, що Варин був першою назвою сучасного селища.

[1] Л. В. Падалка. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914, стор. 171.

Під час монголо-татарської навали на Русь Варву в 1239 році було зруйновано, але через деякий час вона відроджується. В 1356 році Варву захопили литовські феодали. Багато лиха їй завдали напади кримських татар на чолі з Менглі-Гіреєм. У 1482 році орда спустошила Варву.

Після Люблінської унії 1569 року землі по річці Удаю загарбала шляхетська Польща. На початку XVII ст. Варва була заново заселена втікачами з Правобережної України. В акті 1628 року вона названа «новоосілим» поселенням. У Варві тоді налічувалося 10 димів і 20 городників. Незабаром її захопив Я. Вишневецький. Він заохочував переселення сюди нових жителів з правого берега Дніпра, з-за чого 1624 року мав суперечки з власником с. Мохнача Сквирського повіту[1].

Польські магнати захоплювали кращі землі в міщан і селян, перетворювали їх на кріпаків. Так, у 90-х роках XVI ст. князь Я. Вишневецький володів майже всією Полтавщиною. Тільки в Прилуцькому повіті йому належало 12 міст і сіл. Селяни несли на своїх плечах основний тягар феодального гніту, платили грошові й натуральні податки, відробляли панщину і виконували багато інших повинностей.

Жителі Варви сповна відчули на собі тяжкий соціальний і національний гніт. Заборонялися українська мова, рідна пісня, насаджувалась католицька віра. Це спричинялося до посилення боротьби проти польської шляхти. Мешканці містечка брали участь у селянсько-козацьких повстаннях 1637—1638 рр. під керівництвом Я. Острянина і К. Скидана. Спеціальним універсалом від 20 березня 1638 року Я. Острянин звертався до селян Варви з закликом нещадно вести боротьбу з польськими панами[2].

В ході визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських гнобителів (1648—1654) Варва у 1649 році стала сотенним містечком Прилуцького полку, в якій за реєстром 1654 року значилось 978 козаків і міщан[3].

В багатьох битвах прославились варвинські козаки, яких очолювали сотники Микита Антоненко і Федько Андрійович. Селяни й козаки руйнували маєтки магнатів та шляхти, відбирали в монастирів водяні млини, різне майно. Внаслідок селянських повстань Я. Вишневецький змушений був відступити з приудайських земель аж до Ніжина, Чернігова і далі на Лоїв і Брагин, а потім — на Правобережну Україну[4].

В 1654 році жителі Варви вітали возз'єднання України з Росією. Козаки Варвинської сотні рішуче виступили проти зрадника українського народу гетьмана І. Виговського, який намагався відновити на Україні польсько-шляхетське панування. В листопаді 1658 року під Варвою відбулись запеклі бої об'єднаних російсько-українських військ під командуванням воєвод Г. Ромодановського й О. Трубецького та наказного гетьмана І. Безпалого проти прихильників І. Виговського. Протягом шести тижнів тривали запеклі бої під Пирятином, Лохвицею і Варвою. В містечку були оточені війська ніжинського полковника Гуляницького, який допомагав Виговському. Остаточно війська ворога були розгромлені під Варвою, Ніжином і Черніговом у 1664 році.

Відчайдушний опір чинило населення Варви війську Карла XII.

В другій половині XVII і на початку XVIII ст. населення Варви займалося головним чином ремеслом та землеробством. Основною системою обробітку землі була трипільна. Вирощували зернові культури, коноплі, тютюн. У зв'язку з недосконалістю сільськогосподарської техніки врожаї, особливо зернових культур, були дуже низькі. Селяни займалися також садівництвом, бджільництвом, рибальством.

За ревізією 1740 року у Варві було 14 дворів ремісників, 24 — селянські, 29 — підсусідських, 39 — належали місцевій старшині та духівництву, 90 —

---

[1] Лохвицкий исторический сборник. К., 1906, стор. 384.

[2] Самоил Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 4. К., 1864, стор. 135.

[3] Лохвицкий исторический сборник, стор.184.

[4] Історія селянства Української РСР в 2 томах, т. 1. К., 1967, стор. 142.

козацьких. У містечку розвивались ремесла. Найбільш поширеними були ткацтво (полотняних і суконних тканин), виробництво збруї, ковальство. Понад 20 міщанських дворів володіли водяними млинами на Удаї[1]. Свої вироби ремісники привозили на продаж до Лохвиці, Прилук, Ніжина, Батурина, Переяслава та інших міст.

Посилювався процес закріпачення селян. Козацька старшина шляхом насильства, кабали, обману скуповувала козацькі й селянські землі, під різними приводами викреслювала козаків з реєстрів, переводячи їх в підданство. 1743 року 22 селянські двори було відписано князям Орбеліані, а 1762-го, за універсалом гетьмана Розумовського, 39 господарств дісталися бунчуковому товаришеві Федору Демешку. Не рідкими були випадки, коли збіднілі козаки потрапляли в становище посполитих, не маючи можливості виконувати козацьку службу. Козацька старшина примушувала селян відбувати різноманітні повинності: відробітки, поштову службу, виконання робіт у їхніх господарствах та ін. Здебільшого вони зводилися до грошової та продуктової данини, головним чином, хлібом. У Варвинській сотні з посполитих збиралося борошно[2].

В середині XVIII ст. пригноблене й розорене селянство містечка фактично було вже закріпачене.

У другій половині XVIII ст. економічне життя Варви дещо пожвавилось. Тут було 477 дворів, налічувалося 2690 жителів, працювало 6 млинів, олійниця, крупорушка та 10 крамниць[3]. Щонеділі влаштовувались торги, тричі на рік відбувались ярмарки, на які приїжджали жителі з навколишніх сіл. Вони пригонили худобу, коней, привозили посуд, дьоготь, конопляну олію та різні господарські знаряддя (коси, сокири тощо). Частими гостями варвинських ярмарків були чумаки, які завозили сюди сіль, рибу. При двох церквах відкрили парафіяльні школи, у яких навчалося небагато дітей шкільного віку.

За реформою 1861 року селяни стали особисто вільними, але позбулися значної частини землі, якою користувалися до реформи. Так, із 3509 десятин більшість родючої землі (близько 3 тис. десятин) залишилася у місцевих поміщиків і козацької верхівки. 206 поміщицьких селян одержали лише 438 десятин. Крім того, селянські господарства сплачували численні податки: державний поземельний, повітовий, губернський, волосний, сільський, страховий. Все це призводило до зубожіння селян. Щоб якось проіснувати, вони мусили йти на заробітки в поміщицькі економії або на відхожі промисли. Іноді вони переселялися на вільні землі Новоросії, Кубані, Дону[4]. В 1900 році на заробітки ходили люди з 88 господарств Варви, в т. ч. з 52 козацьких[5].

Всенародна боротьба проти самодержавства у роки першої російської революції знайшла відгук і у Варві. 1905 року тут засновано підпільну соціал-демократичну організацію, до якої входили Н. Д. Пилипенко, його син Григорій та інші. Вони вели широку агітаційно-пропагандистську роботу серед трудящих, розповсюджували листівки. Роботі групи допомагав більшовик М. В. Слободкін, що приїжджав сюди з Прилук для проведення сходок селян. Царській охранці вдалося розкрити варвинських підпільників. Декого з них заарештували і вислали за межі губернії. В серпні 1906 року поліція зробила обшук на квартирі Н. Д. Пилипенка. Під час арешту він вчинив опір і разом з сином Григорієм убив пристава. Військовий окружний суд у Харкові засудив їх до страти через повішення. Вирок було виконано 4 березня 1908 року.

---

[1] Лохвицкий исторический сборник, стор. 385.
[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 223.
[3] Список населенных мест Полтавской губернии. Полтава, 1913, стор. 230.
[4] Нужды сельскохозяйственной промышленности Лохвицкого уезда. Лохвица, 1902, стор. 24—33.
[5] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году. Лохвицкий уезд. Полтава, 1905, стор. 26.

В період столипінської аграрної реформи становище селян ще більше погіршало. Поглибився процес класової диференціації в селі. Частина куркулів виділилася з общини і заснувала хутори. Окремі куркульські господарства мали по 40 і більше десятин землі, а тим часом близько 60 господарств зовсім не мали орної землі. Безземельні та малоземельні господарства змушені були орендувати землю у поміщиків. Майже з кожної селянської хати один із членів сім'ї поневірявся в наймах. Частина бідняцьких сімей переселилась у Західний Сибір.

До 1917 року у Варві не було жодної медичної установи. Працював лише один приватний фельдшер.

Наприкінці XIX ст. тут було дві школи, земська для хлопчиків і церковно-парафіяльна для дівчаток[1]. Проте вони не могли охопити всіх бажаючих вчитись. У 1907/1908 навчальному році до першого класу земської школи прийняли 54 хлопчиків, а 15 відмовили[2]. Більшість селян лишалася неписьменною. Для ілюстрації цього можна навести такий приклад. Клопотання про будівництво двокласної початкової школи (її збудували в 1915 році) підписало 324 чоловіка, з них лише 16 письменних[3].

У Варві народився і провів своє дитинство О. М. Бодянський (1808—1877) — український та російський філолог, історик, письменник і перекладач, що в 1842—1868 рр. був професором кафедри історії й літератури слов'янських наріч Московського університету і з 1845 року секретарем Московського товариства історії та старожитностей російських. Значну увагу О. М. Бодянський приділяв вивченню української народної творчості.

Нові злигодні принесла перша світова імперіалістична війна. Багато сімей лишилося без годувальників, зросли податки, дорожнеча, що призводило до занепаду бідняцьких господарств. Посівна площа скоротилась. За роки війни майже в 3,8 раза збільшилося число сімей, які неспроможні були вести господарство.

З радістю зустріли жителі Варви звістку про повалення самодержавства. Вони сподівалися, що буде укладено мир, їх наділено землею. Ці питання селяни обговорювали на сходах, мітингах. Але їх мрії не збулися: до влади прийшов буржуазно-поміщицький Тимчасовий уряд.

Поворотним етапом у житті трудящих стала Велика Жовтнева соціалістична революція. Велику роль у боротьбі за встановлення Радянської влади у Варві відіграв Лохвицький повітовий комітет більшовицької партії, що виник наприкінці грудня 1917 року. За його допомогою в січні 1918 року у Варві був створений ревком на чолі з К. А. Литвиненком[4]. 15 січня 1918 року в селі проголошена Радянська влада[5]. Почали здійснюватися соціально-економічні перетворення. На основі Декрету II Всеросійського з'їзду Рад про землю, сільський ревком навесні 1918 року конфіскував поміщицьку й церковну землі. Між селянами розподілили худобу, сільськогосподарський реманент та близько 1700 десятин землі[6].

Будівництву нового життя перешкодили кайзерівські війська, які в березні 1918 року вступили у Варву. Були відновлені старі, дореволюційні порядки, йшла розправа над сільськими активістами. Ревком змушений був піти в підпілля.

В січні 1919 року Варва була визволена радянськими військами від петлюрівців, що хазяйнували тут після німецьких окупантів. Вийшовши з підпілля, ревком взяв на облік всі товари, хліб та майно багатіїв, вжив заходів проти спекуляції, подбав про забезпечення предметами першої потреби найбідніших селян, перерозподілив конфісковані землі та сільськогосподарський інвентар. Значну увагу при-

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 1, спр. 207, арк. 126.
[2] Очерк положения народного образования в Полтавской губернии за 1907—1908 учебный год. Полтава, 1909, стор. 50, 51, 54, 55.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 1, спр. 207, арк. 126.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-22, оп. 1, спр. 4, арк. 140.
[5] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 62.
[6] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-22, оп. 1, спр. 5, стор. 37.

Свято обжинків у колгоспі «Україна». Варва, 1971 р.

Колгоспниці колгоспу «Жовтень», нагороджені орденом Леніна та удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці (зліва направо): Г. І. Школьна, О. П. Воробей, О. О. Рибак, О. К. Костюченко, Г. П. Воробей, М. В. Заєць, А. М. Гула, П. Д. Заєць, У. Й. Костюченко, М. М. Коровник. Село Дігтярівка Новгород-Сіверського району. 1971 р.

Механізований обробіток картоплі в колгоспі ім. В. І. Леніна с. Бережівки Ічнянського району. 1971 р.

Череда на випасі. Колгосп «Зоря комунізму», с. Вертіївка Ніжинського району. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ділили охороні здоров'я. Запрацював державний фельдшерський пункт, а згодом і лікарня, відкрита в колишньому поміщицькому будинку.

Весняна сівба у колгоспі ім. Леніна, с. Варва. 1931 р.

Але радянське будівництво було перерване денікінцями, які 21 серпня 1919 року увірвалися в село. Білогвардійці відновили поміщицьке землеволодіння, чинили криваві розправи над трудящими. Члени ревкому знову пішли в підпілля. Під керівництвом підпільного повітового ревкому на чолі з комуністом С. К. Луценком на території повіту діяв партизанський загін[1]. Партизани громили тили ворога, захоплювали зброю, боєприпаси. Наприкінці 1919 року червоноармійські частини 60-ї дивізії 12-ї армії визволили Варву[2].

Знову почав свою діяльність ревком, який у вересні 1920 року передав повноваження сільській Раді (голова І. А. Пащенко). Велику роль в організації селян на боротьбу за зміцнення Радянської влади відіграли партійний осередок, створений на початку 1920 року (секретар В. Л. Скоромець), та комнезам, який почав діяти влітку цього ж року (голова А. І. Кондратець). Вони вживали заходів, щоб відродити сільське господарство, керували розподілом поміщицьких земель і майна, стежили за виконанням продрозкладки. Під керівництвом партійного осередку була організована допомога населення Червоній Армії одягом, продуктами. Влітку 1920 року виникло споживчо-кредитне товариство.

Весною 1921 року комуністи провели велику роботу серед трудящих, роз'яснюючи їм рішення X з'їзду РКП(б) про запровадження нової економічної політики. Партійна організація боролася за зміцнення союзу робітничого класу й трудового селянства, дбала про шефську допомогу робітників селянам. Трудящі Варви на своїх зборах 24 червня 1923 року прийняли спеціальну постанову про необхідність тісного союзу робітників і селян. В ній було сказано: «...що шефство, як перший акт зближення буде яскравим моментом спілки робітників і селян Прилуччини»[3].

6 жовтня 1920 року була утворена Варвинська волость у складі Прилуцького повіту. На той час тут налічувалося близько 7 тис. чоловік населення[4]. В квітні 1923 року Варва стала районним центром Прилуцького округу. Були створені районні партійні та радянські органи. В липні цього ж року організувався комсомольський осередок.

На кінець відбудовного періоду стали до ладу всі майстерні, млин. Значно збільшились посівні площі.

Розгорнулася культурно-освітня робота на селі. Зразу ж після громадянської війни розпочали роботу дві початкові й семирічна школи. В них навчалося 280 учнів і працювало 10 вчителів. Діяли також гуртки ліквідації неписьменності, хата-читальня, бібліотека з книжковим фондом 3060 примірників. При сільському клубі розпочав роботу спортивний гурток.

Жителі села все більше усвідомлювали переваги колективного господарювання. У вересні 1927 року у Варві виникло товариство спільного обробітку землі, на базі якого в лютому наступного року створили сільськогосподарську артіль ім. Чубаря. Вона об'єднала 25 господарств, що користувалися 81 га землі. За період з 1928 по 1933 рік селянські господарства об'єдналися в 5 колгоспів: ім. Леніна, ім. Будьон-

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 340—342, 523.
[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 62, 196, 206.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 342, оп. 1, спр. 15, арк. 37.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 346, арк. 73.

ного, ім. Кірова, ім. Сталіна, ім. Куйбишева. Велику допомогу молодим колгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт подавала Варвинська МТС (утворена 1 серпня 1931 року), яка мала на той час 23 трактори та іншу техніку.

Процес колективізації у Варві відбувався в гострій класовій боротьбі. Куркулі намагалися будь-що зірвати колгоспне будівництво, перешкодити хлібозаготівельним кампаніям. Вони вели агітацію проти колгоспів, організовували диверсії, знищували худобу, псували трактори й інші машини. Однак ворогам не вдалося затримати розвиток колгоспного руху. Комуністи села вжили рішучих заходів для боротьби проти куркульства. Відібрані в сільських глитаїв засоби виробництва стали надбанням колгоспу. Колективізація села на кінець 1933 року була успішно завершена. Налагодились облік, нормування, оплата праці. Впевнено йшли до нового життя колгоспники. На ланах з'явилася нова техніка, розгорнулась боротьба за підвищення врожайності зернових і особливо технічних культур. В роки першої п'ятирічки широкого розмаху набуло соціалістичне змагання. Так, Варвинська МТС змагалася з Срібнянською за краще проведення польових робіт, економію пального, виконання всіма трактористами норм виробітку. З'явилися перші ударники колгоспних ланів — Г. Д. Мірошниченко, М. Н. Кальбус, які вирощували по 30—35 цнт махорки з га. По 20 цнт м'яти з га збирали К. М. Сорока і Л. М. Клименко. Серед тваринників значних успіхів досягла С. Ф. Пшенична, яка одержувала по 18 поросят від кожної свиноматки. З року в рік поліпшувалось сільськогосподарське виробництво.

Поряд з розвитком економіки села поліпшувалося медичне обслуговування. 1935 року збудовано лікарню на 35 ліжок. Вона мала терапевтичне, хірургічне й пологове відділення. Тут працювало 36 медпрацівників, у т. ч. 4 лікарі.

Зріс також культурний рівень населення. У 1934 році семирічну школу перетворили в середню. В ній налічувалося 36 вчителів, навчалося 625 дітей. Перед Великою Вітчизняною війною в селі працювала бібліотека з книжковим фондом 9200 примірників. У клубі на 400 місць читалися лекції на політичні та наукові теми, демонструвались кінофільми, силами гуртківців влаштовувалися концерти художньої самодіяльності. В побут трудящих міцно увійшли газети, журнали, радіо.

Віроломний напад фашистської Німеччини на нашу країну перервав мирне будівництво. З перших днів війни з району понад 4000 чоловік пішло на фронт, серед них 277 членів і кандидатів у члени КПРС, понад 200 трудящих виїхало на будівництво оборонних споруд. У Варві і селах району створювалися винищувальні батальйони, які вели боротьбу з німецькими диверсантами-парашутистами, охороняли мости, шляхи. Коли над Варвою нависла загроза окупації, з села було евакуйовано в глибокий тил 30 сімей трудящих, цінне обладнання, трактори, комбайни, частину колгоспної худоби. 17 вересня 1941 року фашистські загарбники вдерлися в село. Почався тяжкий період окупації. Райком КП(б)У ще в липні створив підпільну партійну групу. Були розроблені заходи щодо організації партизанської боротьби з окупантами на території району. Але в перші місяці окупації фашистам вдалося заарештувати членів підпільної партійної групи.

Нечувані злодіяння чинили гітлерівці. Вони закатували 99 чоловік, в т. ч. 12 дітей, 81 чоловіка вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Було закрито школу і будинок культури, спалено понад 100 будинків[1].

Незважаючи на жорстокий терор, у травні 1942 року заново створилася підпільна організація, засновниками і керівниками якої були комуністи І. Р. Кисляк, І. П. Здоровець і Г. Ю. Тарануха[2]. Маючи радіоприймач, члени організації записували і розповсюджували серед населення зведення Радянського інформбюро, вели антифашистську пропаганду, переправляли партизанам зброю і продовольство, готували збройне повстання.

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 11, арк. 6, 7, 33, 34.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 793, оп. 11, спр. 36, арк. 187, 188.

С. О. Редька — повний кавалер ордена Слави, с. Варва. 1970 р.

На ранок 27 лютого 1943 року Варва була в руках повстанців. На колишньому будинку райвиконкому та інших державних установах замайоріли червоні прапори. Відбувся мітинг, після якого населення слухало по радіо голос Москви[1].

Штаб керівництва повстанням звернувся до трудящих району з відозвою, в якій закликав посилити боротьбу з ворогом. Уповноважені виїхали в села району для організації на місцях збройних народних виступів. Заклик Варвинського штабу знайшов найжвавіший відгук серед населення району. Воно знищувало гестапівців та німецьких прислужників і відновлювало Радянську владу. На боротьбу проти загарбників виступили майже всі жителі Варвинського району[2]. Завдяки збройному повстанню у Варві й районі у ворога були відібрані склади зерна та іншого продовольства, майже тиждень справжніми господарями були підпільники й партизани. Але сили були нерівні, і повстанці мусили на світанку 1-го березня залишити Варву. Гітлерівці, знову захопивши село, вчинили дику розправу над його жителями. Усіх, хто потрапляв їм на очі, розстрілювали на місці, закидали гранатами погреби, де ховалися старики, жінки й діти. Близько 70 чоловік фашисти спалили, на попіл і руїни перетворили близько ста будинків.

Повстанці, які залишили Варву, вступили до партизанського загону під командуванням Є. Х. Соколовського та І. П. Здоровця[3]. Народні месники вели не тільки збройну боротьбу з окупантами, вони інформували населення про події на фронті, розповсюджували листівки. В одній з них від 10 липня 1943 року «До всього трудового населення» говорилося: «...Чекайте скорого приходу нашої рідної Червоної Армії. Всіма засобами допомагайте їй у боротьбі проти гітлерівців. Не давайте фашистським мерзотникам вивозити хліб, виганяти худобу, руйнувати мости та шляхи, якими тікатимуть загарбники. Паліть ворожі склади з боєприпасами та продовольством. Допомагайте партизанам громити фашистських мерзотників. Вступайте в ряди Червоних партизанів»[4].

Загін швидко зростав, міцнів і перетворився на велике партизанське з'єднання, яке налічувало 2 тис. чоловік. У боях партизани знищили понад 1000 окупантів та запроданців, захопили 100 автомашин, 400 підвід, 19 кулеметів, міномет, 800 гвинтівок і велику кількість боєприпасів, пустили під укіс 6 залізничних ешелонів[5].

17 вересня 1943 року війська Воронезького фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна визволили Варву. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецьких фашистів, 367 уродженців Варви нагороджено орденами й медалями Союзу РСР, в т. ч. 17 партизанів і учасників підпілля. Серед нагороджених повний кавалер ордена Слави С. О. Редька, Герой Радянського Союзу Я. П. Пилипенко. Це високе звання танкісту Я. П. Пилипенку надано за відвагу, виявлену ним у боях, та знищення великої кількості ворожої техніки й живої сили під час визволення Польщі[6].

Ще долинав грім боїв, а трудящі Варви під керівництвом районної партійної організації та Ради депутатів трудящих приступили до відбудови зруйнованого господарства. Не вистачало робочих рук, засобів транспорту, будівельних матеріалів. Але завдяки самовідданій праці трудящих зразу ж після визволення села

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 226.
[2] Журн. «Комуніст України», 1964, № 10, стор. 35.
[3] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 2, стор. 227.
[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 62, спр. 62—2, арк. 1102.
[5] Газ. «Зоря Полтавщини», 8 травня 1965 р.
[6] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 22, спр. 756, 793, арк. 323.

стали до ладу електростанція, МТС, яка на кінець 1943 року мала 66 тракторів, 2 комбайни, 44 молотарки, 47 тракторних плугів, 43 культиватори. Почали працювати школа, пошта, райсанстанція, дитяча консультація. Значну допомогу подала держава, виділивши у 1944 році на відбудову зруйнованого господарства Варвинського району 600 тис. крб., будівельний матеріал, інструменти, запасні частини до машин тощо. Родинам червоноармійців відпущено близько 2 млн. крб., 150 цнт зерна та 1,3 тис. цнт кормів для худоби.

Населення Варви виявляло високу трудову активність, брало на себе зобов'язання виростити високі врожаї сільськогосподарських культур. Особливо відзначилися в цей час трактористки Г. В. Кисляк, яка виконувала денні норми на оранці на 160 проц., Т. Василенко і В. Симоненко — на 130—150 проц. На кінець 1944 року були освоєні майже всі довоєнні посівні площі. Жителі села всіляко допомагали Червоній Армії.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання серед колгоспної молоді. Очолила його комсомольська організація, яка відновила свою роботу в жовтні 1943 року. Комсомольці й молодь у 1944 році взяли шефство над вирощуванням городніх культур і зобов'язалися частину вирощених і зібраних овочів безкоштовно надіслати шахтарям Донбасу для поліпшення їх харчування. З ініціативи комсомольської організації в 1944 році для дітей-сиріт було зібрано 1181 крб. грішми і 1,5 цнт хліба. В цьому ж році комсомольці зібрали 1700 крб., а в 1945 році — 38 860 крб. на будівництво літаків і танків[1].

З великою радістю зустріли трудящі звістку про повний розгром гітлерівської Німеччини. Перший рік мирної праці був важким для села. Згубно позначилася на сільському господарстві посуха, яка була в 1946 році. Не вистачало насіння, фуражу, продуктів. Та розроблені ЦК КПРС і Радянським урядом заходи, спрямовані на піднесення сільського господарства в перші післявоєнні роки, відкрили широку перспективу для розвитку колгоспного виробництва. З усіх кінців нашої Батьківщини у потерпілі райони і, зокрема, Варву надходили будівельні матеріали, машини, верстати тощо. Колгоспи одержували сільськогосподарську техніку з Челябінська, Красноярська та інших міст РРФСР. Варвинська МТС поповнилась новими тракторами, комбайнами, сільськогосподарським інвентарем. Партійна організація села в цей час особливу увагу приділяла підвищенню врожайності зернових, освоєнню посівних площ колгоспами, достроковому виконанню плану хлібозаготівель. У 1947 році було одержано в середньому по 11,8 цнт зернових з кожного га[2]. В 1950 році урожай зернових становив 20 центнерів з гектара.

У 1951 році всі колгоспи села об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Україна», основний напрям якої — виробництво зерна й продуктів тваринництва. За нею закріпили 4,8 тис. га землі, у т. ч. 2,8 тис. га — орної. З року в рік поліпшувалась культура землеробства, підвищувалась врожайність. В господарстві широко запроваджується передова агротехніка, використовуються мінеральні і місцеві добрива. Зросло виробництво продуктів тваринництва. У 1967 році середній надій молока на корову становив 3500 кг, на 100 га угідь було вироблено 175,7 цнт м'яса. Неподільний фонд в цьому ж році становив 583 тис. карбованців. Ще кращих успіхів досягнуто в наступні роки. Так, 1971 року тут виробили 7,6 тис. цнт м'яса і близько 7 тис. цнт молока. Кращі доярки подолали чотиритисячний рубіж і від кожної фуражної корови надоїли 4150—4700 кг молока. Трудівники господарства зібрали по 31,5 цнт пшениці і 22,3 цнт жита з гектара.

За післявоєнний період тут широко велося будівництво господарських приміщень. Зокрема, споруджено 3 типові корівники, 7 телятників, 4 свинарники, міжколгоспну майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки, кормокухню, 2 цегельні заводи та один для виробництва черепиці. Нині в колгоспі є 23 трак-

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 793, оп. 1, спр. 450, арк. 31, 36.
[2] Там же, спр. 671, арк. 37.

тори, 13 комбайнів, в т. ч. 5 зернових, 14 автомашин та інша сільськогосподарська техніка.

За післявоєнні роки в селищі виникли нові промислові підприємства. Якщо до революції був лише один млин з паровим і один з гасовим двигуном, 23 вітряні млини, то нині працюють 24 промислові підприємства. Найбільші з них нафтопромисли, торфопідприємства, два цегельні заводи, маслозавод, харчокомбінат та інші. В 1970 році цегельні заводи виробили 7,3 млн. штук цегли. У дев'ятій п'ятирічці після завершення реконструкції вони щороку вироблятимуть цегли у 2,2 раза більше. Маслозавод і харчокомбінат у 1970 році випустили продукції більш як на 3,3 млн. карбованців.

В районі Варви ще в довоєнні роки почалося вивчення геологічної будови залягання нафтородовища. Відновилася ця робота у 1954 році. А в червні 1959 року забив перший фонтан нафти з свердловини глибиною 2095 метрів з добовим дебітом 165 тонн. Згодом запрацювали нові свердловини. Для транспортування нафти проведено нафтопровід. В кінці 1968 року біля Варви розпочався видобуток природного газу. Видобувники підземних скарбів трудяться з великим творчим напруженням. У 1969 році на переробні заводи відвантажено додатково 32,5 тис. тонн нафти. З кожним днем збільшується потік голубого палива, яке йде підземними магістралями до Києва. За 1969—1970 рр. здано понад план 368 тис. куб. метрів природного газу.

Багато трудівників Варви працюють на Гнідинцівському нафтопромислі. Ставши на ленінську трудову вахту, його колектив зобов'язався видати до 22 квітня 1970 року 1000 тонн нафти широкої фракції. Взяте зобов'язання було набагато перевиконане. Протягом восьмої п'ятирічки робітники нафтопромислу видобули 15,7 млн. тонн нафти, перекривши планове завдання, та дали 746 млн. куб. метрів природного газу. Успішно справилися нафтовики і з завданням першого року дев'ятої п'ятирічки. Країна одержала близько 4 млн. тонн нафти і понад план 2,9 млн. куб. метрів природного газу. За роки поточної п'ятирічки обсяг видобування нафти і зріджених газів зросте у 8 разів.

На нафтопромислах працюють люди багатьох національностей нашої неосяжної Батьківщини: росіяни, українці, білоруси, молдавани, башкири та інші. Споруджують нафтогазові об'єкти поряд з радянськими спеціалістами й болгарські, які спільно монтують сучасне обладнання.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Варви. У 1960 році її віднесено до категорії селищ міського типу. Вулиці забудовані двоповерховими житловими будинками. В центрі селища — велика заасфальтована площа, де відбуваються мітинги, демонстрації трудящих, масові гуляння. На околиці Варви виросло добре впорядковане містечко нафтовиків. У 16 двоповерхових і 19 одноповерхових будинках проживають видобувники підземних скарбів. Тут є два магазини, їдальня, дитячий комбінат на 140 місць.

В селищі працює пошта, телеграф, АТС, комбінат побутового обслуговування, 20 торговельних підприємств. З кожним роком підвищується купівельна спроможність населення. У 1970 році товарооборот торговельної мережі становив 3,9 млн. крб. Тільки в 1971 році у селищі було продано 209 телевізорів, 88 холодильників, 28 мотоциклів, 6 піаніно тощо.

Значно поліпшилась охорона здоров'я трудящих. У селищі

Селище Варва. 1971 р.

є лікарня на 100 ліжок, яка має терапевтичне, хірургічне, акушерсько-гінекологічне, педіатричне, пологове, інфекційне, туберкульозне відділення. Населення обслуговують 19 лікарів та 78 працівників з середньою медичною освітою.

Зріс культурний і освітній рівень жителів селища. Діти шкільного віку навчаються в середній школі. Є школа-інтернат, музична та школа робітничої молоді. В загальноосвітніх школах навчається 1013 учнів, працює 70 учителів. Понад 30 років працювала з дітьми заслужена вчителька УРСР М. І. Середа. Вона нагороджена орденом Леніна і значком «Відмінник народної освіти». Нині М. І. Середа на пенсії. Для дошкільнят відкрито дитячий садок на 120 місць.

Працюють 5 бібліотек з книжковим фондом 61 924 примірники. Змістовну роботу провадить районна бібліотека, яка обслуговує 1870 читачів. Тільки в 1970 році вона провела 21 бібліографічний огляд, 7 літературних вечорів, 5 читацьких конференцій та інші. Про зростаючий духовний і культурний рівень населення селища свідчить невпинне збільшення індивідуальної передплати періодичної преси. За 1971 рік жителі передплатили 10 050 примірників газет і журналів. Велику роль відіграє районний будинок культури. Тут систематично читаються лекції на різноманітні теми, організовуються тематичні вечори. Працюють 9 гуртків художньої самодіяльності, в яких беруть участь 130 чоловік. Самодіяльні митці часто виступають з концертами та виставами в сусідніх селах.

Вирує і спортивне життя. У селищі є стадіон, спортивний зал. Тут щороку проводяться спортивні свята. Фізкультурники добровільних товариств «Колос», «Авангард» та колектив спортсменів Варвинської середньої школи, в яких налічується понад 1200 чоловік (у т. ч. 580 розрядників), беруть участь у районних змаганнях.

Багатогранне політичне, трудове й культурне життя Варви спрямовують 25 партійних організацій, що об'єднують 357 комуністів, та селищна Рада депутатів трудящих, при якій працюють 8 постійних комісій. До її складу обрано 82 депутати (39 робітників, 20 колгоспників, 23 службовці). Серед них 37 жінок, 53 комуністи й комсомольці. Кожного року зростає бюджет селищної Ради. Якщо 1966 року він становив 84,8 тис. крб., то у 1971 — 146,1 тис. крб. З цих коштів на соціально-культурні потреби та благоустрій Варви було витрачено 139,6 тис. крб. Значну допомогу парторганізаціям і селищній Раді подають комсомольці, яких налічується 838.

Уродженцями Варви є доктор ветеринарних наук, професор Харківського ветеринарного інституту Г. С. Крок, доктор філологічних наук, професор Запорізького педагогічного інституту Ф. Д. Мірошниченко, заслужений артист Узбецької РСР І. В. Кононенко, літературознавець І. В. Зуб, кандидат економічних наук В. І. Моринець. Великою популярністю користуються в радянських людей пісні народного композитора, уродженця Варви, Я. І. Завгороднього.

Великі перспективи відкрила перед трудящими Варви дев'ята п'ятирічка. Тут розвиватимуться нафтова, легка, харчова промисловість. Мине небагато часу, і Варва стане одним з найкращих селищ орденоносної Чернігівщини.

І. П. КУЦЕНКО, І. В. ПАЛІЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВАРВИНСЬКОГО РАЙОНУ

АНТО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Удаю, за 22 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Линовиця. Дворів — 640. Населення — 1873 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Макіївка.

У Антонівці розміщено колгосп «Перше травня», за яким закріплено 5520 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3600 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, бджільництво, овочівництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 23 колгоспники нагороджені орденами й медалями, серед них 5 Героїв Соціалістичної Праці: М. К. Волик, Г. Ф. Візір, В. Є. Євтушенко, У. С. Андрієнко, Т. А. Волик. Ордена Леніна удостоєні Д. Ф. Волик, М. П. Андрієнко, Н. Я. Іваненко, М. Й. Євтушенко.

В Антонівці є середня школа, в якій налічується 289 учнів і 26 учителів, клуб, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, медпункт.

Антонівка заснована в середині XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1920 році, партійну — в 1921. Перший голова волосного виконкому Г. П. Фесенко у 1920 році загинув від рук куркулів. Йому встановлено пам'ятник.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 530 жителів, з них 98 нагороджено орденами й медалями СРСР. 360 чоловік загинули смертю хоробрих. На їх честь у 1969 році встановлено обеліск. У 1964 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, споруджено пам'ятник.

Уродженцем с. Макіївки є Герой Радянського Союзу професор О. В. Тканко.

На околицях с. Макіївки в урочищі Лукомські Кучугури виявлено поселення доби бронзи.

БРАГИНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру і за 32 км від залізничної станції Юськівці. Дворів — 202. Населення — 590 чоловік. Сільраді підпорядковані села Макушиха й Мармизівка.

У Брагинцях розміщено колгосп «Комунар», за яким закріплено 2173 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1496 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут діють також цегельний завод і млин.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 137 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Брагинці в історичних документах належить до 1671 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1933. В 1929 році організували колгосп ім. Шевченка, головою якого був учасник повстання на броненосці «Потьомкін» М. С. Марченко.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 410 жителів, з них 106 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села Мармизівки І. М. Васюку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 277 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У Брагинцях встановлено обеліск гвардії молодшому лейтенанту Н. Д. Кондрашову, що загинув у бою за визволення села.

ГНІ́ДИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Рудці, за 7 км від районного центру і за 43 км від залізничної станції Прилуки. Дворів — 439. Населення — 1425 чоловік.

У селі розміщено колгосп «Червона зірка», за яким закріплено 3048 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1927 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Голова колгоспу Н. Ф. Ушакова нагороджена орденом Леніна. Біля села розміщені нафтопромисел і нафтостабілізаційний завод.

У Гнідинцях є середня школа, в якій налічується 243 учні й 18 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Гнідинці засновано в другій половині XVII ст. У 1905 році тут спалахнуло заворушення селян, яке очолили Н. Н. Коробка та Д. Т. Рубан. Воно було придушене каральним загоном, а його керівників заарештовано.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в грудні 1919 року.

Загальний вигляд нафтопідготовчого комплексу біля с. Гнідинців. 1969 р.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 400 жителів, з них 96 нагороджено орденами й медалями. 186 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. В 1946 році встановлено обеліск 2 медсестрам, які загинули під час оборони села.

Уродженцем Гнідинців є доцент Ніжинського педінституту І. П. Костенко.

ДАЩЕ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Много (притока Сули), за 15 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Пирятин. Дворів — 453. Населення — 1372 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Мудре.

У Дащенках розміщено колгосп «Комінтерн», за яким закріплено 3208 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2998 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань у роки восьмої п'ятирічки свинарка К. Д. Мірошник нагороджена орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, в якій навчається 187 учнів і працює 17 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — у 1936 році. У 1929 році організовано колгосп.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 325 жителів, з них 87 нагороджено орденами й медалями СРСР. 160 чоловік загинули за незалежність Батьківщини. На честь партизанів, які полягли в боротьбі проти гітлерівських окупантів, у 1958 році встановлено пам'ятник.

ЖУРА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Удаю, за 10 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Прилуки. Дворів — 1044. Населення — 3120 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Кулишівка.

У Журавці розміщено радгосп «Журавський», за яким закріплено 3985 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3698 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в розвитку сільського господарства 4 трудівники нагороджено орденами, а свинарку Г. І. Федорчатенко удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Журавка — одне з перших сіл на Україні, де почали вирощувати м'яту (з 1885 року). З 1925 року працює цех Прилуцького ефіроолійного комбінату Українського об'єднання «Укрефірмасло». Щороку тут виробляється 30—35 тонн м'ятного та 10—15 тонн ефірного масла.

Село має середню школу, в якій навчається 505 учнів і працює 36 учителів, філіал районної музичної школи, будинок культури на 270 місць, бібліотеку, медамбулаторію.

Перша згадка про Журавку в історичних джерелах належить до 1618 року.

Г. Ф. Вороний.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1923 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько - фашистських загарбників билися 780 жителів, з них 298 нагороджено орденами й медалями СРСР. 420 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення Журавки, у 1953 році встановлено пам'ятник. У 1948 році споруджено обеліск комуністам села, що полягли в роки громадянської війни.

Уродженцем Журавки є видатний український математик Г. Ф. Вороний (1868—1908).

Поблизу с. Журавки виявлено поселення доби раннього мезоліту та черняхівської культури.

КАЛИ́НОВИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру. Дворів —152. Населення — 400 чоловік. Сільраді підпорядковані села Булавівщина, Григорівщина, Сіряківщина.

В Калиновиці розміщено колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 1665 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1602 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Бригадиру колгоспу П. Я. В'юницькому за високі врожаї гречки присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, він — депутат Верховної Ради УРСР сьомого і восьмого скликань. Колишнього голову колгоспу А. Г. Квача нагороджено орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора.

П. Я. В'юницький.

На базі колгоспу ім. Калініна працює обласна школа передового досвіду по вирощуванню високих урожаїв гречки.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 93 учні і працює 12 учителів, будинок культури на 270 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Калиновицю в історичних джерелах належить до 1780 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1920 році, партійну — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося 248 жителів, з них 98 нагороджено орденами й медалями СРСР. 120 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини.

У 1970 році в селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛЕЛЯКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Удаю, за 7 км від районного центру. Дворів — 291. Населення — 1004 чоловіка. Сільраді підпорядковане селище Саверське.

У селі розміщений колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 1234 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1024 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте тваринництво. За трудові досягнення у сільськогосподарському виробництві 3 колгоспники нагороджено орденами. На території сільради діє торфопідприємство потужністю близько 40 тис. тонн торфу на рік.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 135 учнів і 14 учителів, клуб на 210 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Леляки в історичних джерелах належить до 1716 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 248 жителів, з них 81 нагороджено орденами й медалями. 133 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини.

ОЗЕРЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру. Дворів — 690. Населення — 2051 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берізка і Тонка.

В Озерянах розміщено 3 колгоспи: «Перемога», «Дружба», «Червоний прапор», за якими закріплено 6548 гектарів сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5984 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 5 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами.

У селі є середня школа, в якій налічується 429 учнів і 35 учителів, 3 клуби, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Озеряни виникли в середині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1932.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили живцем 171 жителя Озерян. Для їх увічнення у 1948 році встановлено пам'ятник. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ненависного ворога билися 539 односельців, з них 421 нагороджено орденами й медалями СРСР. 467 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1968 році їм встановлено меморіальну стелу.

Уродженцями села є 9 кандидатів наук.

ОСТА́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Дворів — 312. Населення — 989 чоловік. Сільраді підпорядковані села Боханів, Хортиця і Кухарка.

В Остапівці розміщено колгосп ім. Куйбишева, за яким закріплено 2449 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2268 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Бригадир тракторної бригади О. Н. Даценко удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У с. Кухарці знаходиться племзавод «Мирний», за яким закріплено 3230 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2700 га орної землі. Доярки племзаводу Н. В. Сердюк, О. І. Одаренко, В. І. Білоус, а також Т. А. Лях і М. М. Антоненко (нині пенсіонерки) удостоєні ордена Леніна, директор племзаводу В. І. Коваленко — ордена Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 139 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Остапівка заснована в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1936.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 400 жителів, з них 98 нагороджено орденами й медалями СРСР. 177 чоловік загинули смертю хоробрих.

СВІТЛИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Прилуки. Дворів — 363. Населення — 994 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Богдани, Рубанів, Сіриків, Ященків.

У Світличному розміщений колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 3024 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2849 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 5 передовиків виробництва нагороджено орденами.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 117 учнів і працює 13 учителів, будинок культури на 220 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Світличне засновано наприкінці XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1921.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 308 жителів, з них 188 нагороджено орденами й медалями СРСР. 160 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1960 році встановлено пам'ятник.

ГОРОДНЯНСЬКИЙ РАЙОН

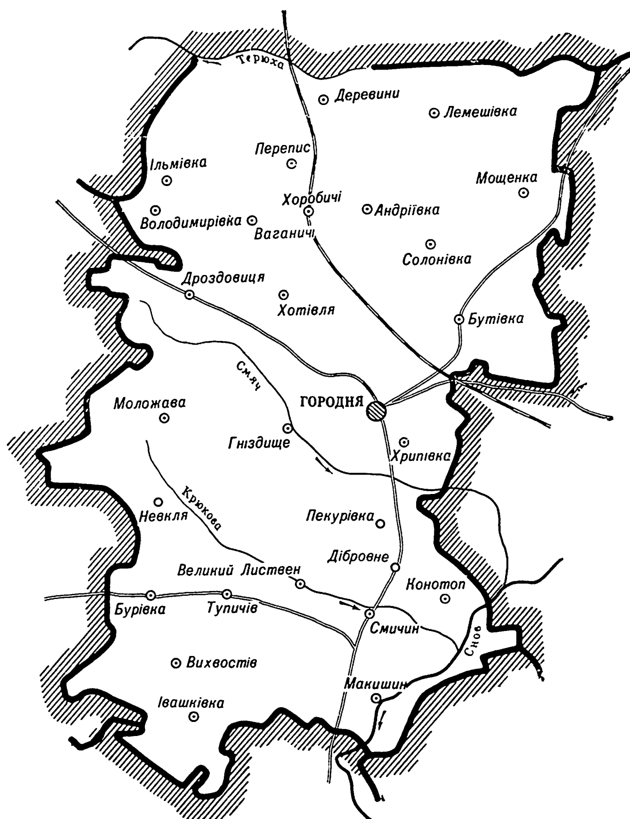

Площа району — 1,6 тис. кв. км. Населення — 56,4 тис. чоловік, з них сільського — 46,6 тис. Середня густота населення — 35 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф. Міській і 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 80 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах — 93 первинні партійні, 91 комсомольська і 140 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 2 радгоспи і 29 колгоспів мають 94,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 66,9 тис. га орної землі. У районі — 9 промислових підприємств. Населення обслуговують 67 медичних закладів. У 63 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, середній вечірній, 24 восьмирічних і 25 початкових, навчається 10 тис. учнів. Крім того, є музична школа, в якій навчається 102 учні. Культурно-освітню роботу ведуть 17 будинків культури, 32 клуби, 42 бібліотеки, є 56 кіноустановок. В районі — 4 пам'ятники В. І. Леніну. В населених пунктах споруджено 5 пам'ятників і 48 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ГОРОДНЯ́

Городня — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване по берегах річки Чибрижу (басейн Десни), за 56 км від обласного центру й за 4 км від однойменної залізничної станції. Населення — 9,8 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Альошинське, Вокзал-Городня і Павло-Іванівське.

На околицях та поблизу Городні виявлено поселення доби неоліту, бронзи, юхнівської культури, городище та поселення часів Київської Русі[1]. У писемних

[1] Д. Я. Самоквасов. Могильные древности северянской Черниговщины. М., 1916, стор. 73.

джерелах Городня згадується на початку XVII ст. Після Деулінського перемир'я 1618 року чернігово-сіверські землі, що раніше входили до складу Росії, захопила шляхетська Польща. Шляхтич Хвощ заснував на березі річки Чибрижу хутір, який у 1629 році вже називався Городнею, а жителі його платили подимний податок Київському воєводству[1]. З утворенням у 1635 році Чернігівського воєводства вона стала центром Городнянської округи. На поневолених українських землях польські магнати проводили політику соціального й національного гноблення. Вони захоплювали кращі землі, покріпачували селян і силою насаджували католицизм.

Жителі Городні брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Влітку 1648 року повстанці разом з надісланими Богданом Хмельницьким загонами визволили Чернігів і навколишні землі, у т. ч. й Городню, від польсько-шляхетського панування. Багато городнянців влилося до складу селянсько-козацького війська і билося під Лоєвом та Гомелем, допомагаючи білоруському народові. Однак після Білоцерківської угоди в Городню повернулася шляхта. Жителі, рятуючись від розправи, розбіглися по лісах або переселилися в інші місця. Після Переяславської ради 1654 року Городня у складі України возз'єдналася з Росією. Спочатку містечко входило до Седнівської сотні, а в 1705 році стало центром Городнянської сотні Чернігівського полку[2]. Під час Північної війни між Росією і Швецією городнянські козаки разом з російськими військами боролися проти шведських загарбників. Улітку 1709 року, коли один із загонів шведських військ, просуваючись на Полтаву, підійшов до Городні та спробував її захопити, жителі вчинили опір. На відзначення заслуг городнянців у боротьбі з шведами Петро І подарував містечку 3 чавунні гармати, які збереглися до наших днів.

Населення Городні займалося сільським господарством, промислами і ремеслом. У 1729—1730 рр. в містечку налічувалося 43 двори, з яких 29 мали орну землю, а 14 — лише городи[3]. Тут діяли 4 водяні млини і 5 вітряків. Найбільш поширеними ремеслами були шевство, колісництво, бондарство, ковальство. Розвивалося винокуріння. Регулярно чотири рази на рік відбувалися ярмарки, куди приїздили купці з сусідніх повітів Росії і Білорусії. На той час у містечку налічувалося 34 лавки. За даними 1784 року, населення його становило 1650 чоловік, з них 787 міщан, 556 селян, 162 козаки, 63 ремісники і 32 купці[4]. Становище всіх пригноблених верств населення було дуже тяжким. В особливо нестерпних умовах жили ремісники, які з свого заробітку ледве могли прохарчуватися. З 1782 року Городня — повітове місто Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губернії. У 1785 році місто дістало самоврядування[5]. Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі Городні взяли активну участь у розгромі наполеонівських військ. 1841 чоловік з міста та сіл повіту записався до народного ополчення, на утримання якого населення зібрало 25 829 крб. Воно поставило також 272 вози, багато волів і коней. Ополченці хоробро билися з ворогом під Чечерськом, Бєлицею та в інших місцях Білорусії.

У першій половині XIX ст. в Городні набули дальшого розвитку промисли й ремесло, продукція яких на 1860 рік зросла

Гармати, подаровані місту Петром І. Городня, 1971 р.

[1] А. И. Баранович. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. М., 1959, стор. 136.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 440.
[3] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—1730 гг., стор. 78—79.
[4] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 341—345.
[5] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 1, стор. 34.

майже втричі у порівнянні з 1784 роком. У цей час у місті діяли 2 цегельні, 2 шкіряні заводи. З ремісників найбільше було кравців, булочників, ковалів, столярів, шевців. Пожвавилася торгівля. Чотири рази на рік відбувалися ярмарки і щотижня — базари, оборот яких становив 50 тис. крб. Тут налічувалося 50 лавок і 300 будинків. Населення міста зросло майже вдвічі і у 1860 році становило 3359 чоловік[1]. Становище основної маси жителів дедалі гіршало. Нерідко єдиним засобом їх існування були невеликі присадибні ділянки.

Населення Городні не одержувало майже ніякої медичної допомоги. Тільки у 1860 році в місті відкрили лікарню на 25 ліжок. У середині XVIII ст. тут діяли 2 парафіяльні школи. В них навчалися діти заможних батьків, які могли сплачувати гроші на утримання вчителів. У 1768 році в Городні налічувалося 3 парафіяльні школи, де грамоти і військової справи навчалося 15 дітей козаків. Перше державне училище почало діяти в 1814 році, парафіяльне — в 1839 році, в яких у 1860 році навчалося 40 учнів. 1815 року при державному училищі відкрили бібліотеку.

Хоч трудяще населення Городні жило у злиднях і темноті, значного розвитку досягло народне мистецтво. На Україні та за її межами були широко відомі городнянські мальовані кахлі, виробництво яких тривало протягом усього XVIII ст. Одним з видатних городнянських майстрів-кахлярів був Сидір Перепілка. Високим рівнем відзначалися розписи Троїцької церкви, зроблені українським художником Г. А. Стеценком (1710—1781). Для змалювання пам'яток старовини у місто в 1846 році приїздив Т. Г. Шевченко.

Після реформи 1861 року економічне становище селян Городні не поліпшилося. Так, 53 кріпаки одержали 138 десятин піщаної землі, тобто близько 2,6 десятини кожний. За ці мізерні клаптики вони мали сплатити 4591,5 крб. викупних платежів[2]. Грабіжницька реформа викликала невдоволення селян. В Городні й повіті знайшла сприятливий грунт пропаганда представників таємної революційної організації «Земля і воля», яку вели член цієї організації І. О. Андрущенко та зв'язані з ним О. А. Тишинський і І. О. Маслаковець. Вони розповсюджували герценівські «Колокол» та «Полярную звезду», а також прокламації «Землі і волі».

Скасування кріпосного права сприяло розвитку Городні. Особливо зросло місто наприкінці XIX — на початку XX ст. Важливу роль для пожвавлення економічного життя відіграла побудова у 1873 році Лібаво-Роменської залізниці та залізничної станції поблизу міста. Вантажооборот станції Городня в 1900 році становив близько півмільйона пудів. Промисловість Городні мала кустарний характер. У 1880 році в місті працювали майстерні теслярів, столярів, бондарів, а також 20 каретників, лимарів та ремісників інших фахів. На початку XX ст. тут діяли артіль колісників, кілька невеликих шкіряних заводів і побутових майстерень. У 1904 році вже були банк, 3 ощадні каси, товариство взаємного кредиту, 50 різних магазинів, 20 харчевень та пивних, лісоторговий склад. Стали до ладу електростанція й друкарня. Переважну більшість населення становили ремісники, торговці, міщани, які тією чи іншою мірою були зв'язані з сільським господарством. У 1897 році в місті налічувалося 4310 жителів[3].

Трудящі Городні не мирилися з своїм тяжким становищем і взяли активну участь у революційному русі, що розгорнувся в Росії та на Україні на початку XX ст. 1903 року в місті відбувся страйк ремісників. Напередодні революції 1905—1907 рр. в Городні виникла соціал-демократична організація[4]. Важливу роль у її зміцненні відіграло створення в 1904 році в Гомелі Поліського комітету РСДРП,

---

[1] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 117.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 176, арк. 5, 12; спр. 180, арк. 18; спр. 213, арк. 19, 22; спр. 223, арк. 5, 20.

[3] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., вып. 48. Черниговская губерния. СПб., 1905, стор. 343.

[4] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 37.

який підтримував безпосередній зв'язок з В. І. Леніним та центральними органами партії і об'єднував навколо себе соціал-демократичні організації навколишніх білоруських, українських і російських повітів. Від Поліського комітету Городнянська соціал-демократична організація одержувала партійні настанови та революційну літературу, яку розповсюджувала серед населення. 19 лютого 1905 року в Городні відбулася політична демонстрація трудящих. 2 квітня поліція виявила в місті велику кількість революційних листівок та брошур. Серед цих видань були прокламація «Перше травня», написана В. І. Леніним і перевидана Поліським комітетом РСДРП, а також листівка цього ж комітету «До всіх»[1].

Городнянська соціал-демократична організація вела революційну роботу і в селах повіту. В 1905 році в Городні та багатьох навколишніх селах були розповсюджені листівки Петербурзького комітету РСДРП «До всіх робітників», «До солдатів», Київського комітету РСДРП «Пора кінчати!», Поліського комітету РСДРП «До всіх робітників», «До залізничних робітників» та багато інших, що було відзначено більшовицькою газетою «Пролетарий», яку за кордоном видавав В. І. Ленін[2]. Під впливом агітації Городнянської та інших соціал-демократичних організацій в повіті розгорнувся революційний рух. Восени 1905 року в його селах було знищено 21 поміщицьку садибу, 3 гуральні. Про великий розмах селянського руху на Городнянщині писала легальна більшовицька газета «Новая жизнь».

Під час спаду революції Городнянська соціал-демократична організація не послаблює революційної роботи. 27 травня 1907 року поліція заарештувала членів організації А. Л. Простакова та Х. Й. Щербину, які вели серед молоді активну пропаганду, розповсюджували революційну літературу, збирали гроші для поповнення місцевої підпільної соціал-демократичної бібліотеки. При арешті у них було знайдено багато революційної літератури. Про діяльність Городнянської соціал-демократичної організації свідчить і ряд інших фактів. Під час виборів делегатів на V (Лондонський) з'їзд РСДРП у складі Південно-Чернігівського виборчого округу значиться й Городнянський повіт. У звіті губернського жандармського управління за жовтень 1907 рік говориться про наявність зв'язку між Городнянською соціал-демократичною організацією і Чернігівською. Хоча на початку 1908 року більшість членів Городнянської соціал-демократичної організації було заарештовано, революційна робота в місті не припинилася.

Протягом десятиліть в Городні повільно поліпшувалася охорона здоров'я. У місті діяла міська лікарня на 25 ліжок, персонал якої складався з лікаря, 2 фельдшерів і 6 допоміжних працівників. У 1914 році кількість ліжок і медперсоналу в ній дещо збільшилася. У 1890—1900 рр. в Городні жив і плідно працював досвідчений лікар, етнограф, фольклорист і письменник С. Д. Ніс (1829—1901). Тут народився і деякий час працював у міській лікарні видатний український радянський хірург, академік АН УРСР, засновник Київського хірургічного товариства М. М. Волкович (1858—1928), перу якого належить 84 наукові праці з медицини.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Городні сталися зрушення в розвитку освіти, але вона була доступна в основному заможним верствам населення. У 1904 році в місті діяли 3 чоловічі і жіноче нижчі училища, в яких навчалося 627 учнів і працювало 30 учителів. Наступного року відкрили чоловічу, а в 1914 році — жіночу гімназії, де налічувалося 400 учнів і 30 вчителів. Тут були також професійне училище і торгова школа. У 1904 році відкрили бібліотеку, клуб та народний театр, на сцені якого, незважаючи на перешкоди царських властей, ставилися п'єси класиків української і російської драматургії.

Після перемоги Лютневої революції і повалення царизму в Городню у середині березня прибув комісар буржуазного Тимчасового уряду. Водночас 15 квітня на повітовому селянському з'їзді було обрано повітову Раду селянських депутатів,

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 162, арк. 13; спр. 249, арк. 18—20.

[2] Газ. «Пролетарий», 27 червня 1905 р.; Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 41—42.

але всі місця у її виконкомі, користуючись відсутністю більшовицької організації в місті, захопили меншовики та есери. Створена трохи пізніше міська Рада робітничих і солдатських депутатів політично майже себе не виявляла. В міській думі владу теж захопили меншовики та есери, які, маскуючись революційними фразами, ревно захищали політику Тимчасового уряду. Подібну позицію займали й об'єднані в «Просвіту» представники українських буржуазно-націоналістичних партій.

Проте в цей час у Городню почали повертатися більшовики, які викривали буржуазну суть Тимчасового уряду і зрадницьку політику меншовиків, есерів та українських буржуазно-націоналістичних партій. Більшовик О. Сукачов встановив безпосередній зв'язок з редакцією більшовицької газети «Правда»[1]. Під впливом більшовицької агітації швидко змінювалися настрої трудящих. Ніякі зусилля властей Тимчасового уряду не могли утримати селян від поділу земель поміщиків і конфіскації їх майна, а робітників — від встановлення контролю над діяльністю хазяїв підприємств. Як згадує один з активних учасників революційного руху на Городнянщині В. Г. Биструков, «до осені повітова влада стала фікцією. Ніхто не управляв. Відчувався подих Жовтня»[2].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді трудящі Городні повели боротьбу за встановлення Радянської влади. Проте в листопаді 1917 року владу в місті узурпували місцеві органи Центральної ради. 21 грудня 1-й Мінський революційний загін червоногвардійців визволив Городню. Тут було встановлено Радянську владу і створено ревком[3]. Наприкінці грудня 1917 року в Городні організаційно оформилася більшовицька організація, до складу якої увійшли О. Сукачов, П. Войтюшенко, Й. Зінченко, А. Сирокваша та ін. На початку січня 1918 року відбулися вибори до повітової Ради робітничих і солдатських депутатів.

Радянське будівництво в Городні було перервано наступом німецьких окупантів, які у березні 1918 року захопили місто. Почалися жорстока розправа з населенням, грабежі. Але трудящі не скорилися ворогові. Більшовики пішли в підпілля і розгорнули підготовку до збройної боротьби проти окупантів. Опорним пунктом більшовиків Городнянщини стало розташоване в лісах село Дроздовиця, де на початку 1918 року склалася міцна більшовицька організація. Встановивши зв'язки з Чернігівським та Гомельським підпільними ревкомами, Дроздовицька партійна організація взяла курс на збройне повстання. До середини літа підпільні повстанські осередки були створені більш як в 40 селах повіту. В червні у дроздовицьких лісах відбулися повітові збори підпільних партійних організацій, на яких було обрано повітовий ревком на чолі з П. В. Петровським. Делегати Городнянської повітової організації П. В. Петровський та Є. Г. Шобик взяли участь у роботі II з'їзду КП(б)У, який відбувся 17—22 жовтня 1918 року. Після їх повернення була скликана повітова партійна конференція, яка прийняла рішення почати збройне повстання. 30 грудня Таращанський полк у взаємодії з повстанцями визволив місто[4].

Відразу ж після визволення в Городні активізувала роботу партійна організація та було відновлено повітовий ревком, який узяв до своїх рук владу. В лютому 1919 року відбулися вибори до Рад, а в березні скликали повітовий з'їзд Рад, на якому обрали виконком повітової Ради. Було націоналізовано електростанцію й друкарню, утворено повітову раду народного господарства, яка взяла під свій контроль підприємства міста — 2 млини, 2 цегельні, 2 медоварні та ін. У 1919 році в Городні організували перший в повіті радгосп «Бойкачівка». У червні засновано міську комсомольську організацію[5]. Для придушення контрреволюції з городнянських комуністів і комсомольців створили озброєні загони.

---

[1] Газ. «Правда», 18 травня 1917 р.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 110.

[3] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 86, 87.

[4] ЦДАРА СРСР, ф. 999, оп. 1, спр. 4, арк. 1.

[5] Ю. Я. Белан. Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 году, стор. 296; Чернігівський облдержархів, ф. Р-819, оп. 1, спр. 48, арк. 1, 31—33.

Та мирне будівництво тривало недовго. Влітку 1919 року над країною нависла нова небезпека: з півдня посунули полчища Денікіна. У відповідь на лист ЦК РКП(б) «Всі на боротьбу з Денікіним!» партійна організація Городні мобілізувала на фронт половину своїх членів, решту перевела на казармене становище. На фронт пішли також комсомольці, члени профспілок, селяни. У місті було створено ревком[1].

Х. А. Чорноус — голова Городнянського повітового ревкому. 1919 р.

На початку жовтня 1919 року ворог захопив Чернігів. Усі губернські установи переїхали до Городні. Героїчними зусиллями 12-ї радянської армії білогвардійців зупинили на рубежі Десни. У цей важкий час Городнянський повітовий партійний комітет (секретар П. В. Петровський) та повітовий ревком (голова Х. А. Чорноус) всю роботу перебудували на військовий лад. Протягом двох тижнів у місті з добровольців сформували 3 окремі батальйони та партизанський загін з 500 чоловік, які одразу рушили на фронт. Серед них було чимало комуністів, комсомольців, радянських активістів. Трудящі збирали для червоноармійців теплий одяг, взуття, хліб та інші продукти, допомагали вести розвідку. Партійні і радянські працівники міста щодня виїжджали на фронт. Під час однієї з поїздок денікінці захопили голову повітревкому Х. А. Чорноуса і по-звірячому закатували його. Похорон Х. А. Чорноуса вилився в могутню демонстрацію революційних сил. На траурному мітингу трудящі дали клятву помститися ворогові і добровільно вступали до Червоної Армії. Було оголошено тиждень набору до партії. Партійна організація поповнилася 150 новими комуністами[2]. На початку листопада 1919 року 60-а стрілецька дивізія разом з богунцями і таращанцями перейшла в наступ і відкинула ворога від Городні.

Після вигнання денікінців повітовий ревком та повітовий партком поряд з організацією допомоги фронту багато уваги приділяли радянському будівництву. 21 листопада в Городні відбулася повітова партійна конференція, яка націлила трудящих на розв'язання господарських завдань. Одним з них була боротьба з продовольчою кризою. В Городні сформували 3 продовольчі загони і відправили їх для заготівлі хліба. Було знову оголошено тиждень набору до партії, і комуністами стали понад 80 трудящих. Під час боротьби з польськими інтервентами і Врангелем у 1920 році з Городні на фронт було послано 13 комуністів і спеціально сформований озброєний загін. Відчутну допомогу Городнянській партійній організації подав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який наприкінці вересня побував у місті з агітпоїздом ім. В. І. Леніна. Він взяв участь у спільному засіданні IV повітового з'їзду Рад та повітового з'їзду комнезамів, де виступив з яскравою промовою. В прийнятій резолюції делегати з'їздів одностайно підтримали всі заходи Радянської влади.

Після закінчення громадянської війни трудящі Городні приступили до відбудови народного господарства. На початку 1921 року стали до ладу електростанція і механічна майстерня. Створили промислову артіль колісників. Щоб забезпечити місто паливом, трудящі збудували під'їзну залізничну колію до торфорозробок у с. Черемошному. На кінець відбудовного періоду почали діяти також 3 парові млини. Певні досягнення мали і радгоспи «Бойкачівка» та військкомату, створений у 1923 році. Для подання допомоги селу в Городні у 1924 році було організовано сільськогосподарське товариство, прокатний та зерноочисний пункти.

Відбудова народного господарства здійснювалася в умовах боротьби проти куркульського бандитизму. У червні 1921 року в Городні були створені частини

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 160, арк. 3.
[2] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 290—294.

Комсомольці-добровольці перед відправкою на врангелівський фронт. Городня, 1920 р.

особливого призначення та самооборони, які ліквідували бандитів. Велику допомогу трудящі міста подали голодуючим Поволжя. Вони збирали для них продовольство й гроші. Було також створено 4 дитячі будинки, в які прийняли 260 дітей-сиріт з Поволжя[1]. Трудящі Городні активно підтримували всі заходи Комуністичної партії і Радянської влади. Повітовий з'їзд комнезамів, який відбувся у листопаді 1921 року, одностайно схвалив нову економічну політику, а наступний повітовий з'їзд комнезамів надіслав В. І. Леніну телеграму, в якій обіцяв «твердо проводити в життя всі завдання, поставлені перед незаможниками України по зміцненню і розвитку соціальної революції на селі»[2]. Глибоким болем відгукнулася в серцях жителів міста смерть В. І. Леніна. На мітингах і зборах робітники і селяни давали клятву виконати заповіти Ілліча.

З 1923 року Городня стала центром району. Населення міста в 1924 році становило 5418 чоловік[3].

Радянська влада виявила велике піклування про розвиток охорони здоров'я, освіти і культури. На кінець відбудовного періоду в Городні розширилася мережа медичних закладів. Тут діяли лікарня на 40 ліжок, протитубдиспансер, медамбулаторія, будинок дитини на 25 ліжок, дитяча консультація, хімічно-бактеріологічна лабораторія і дезинфекційна станція. У 1919/20 навчальному році в місті працювали 3 початкові школи, школи першого та другого ступенів для дорослих. Восени 1920 року було відкрито 2 соціально-економічні школи. Для підготовки вчителів наступного року почали діяти педкурси, які через рік реорганізували у педтехнікум. У 1923 році наявні тут школи було перетворено на 4 семирічні. У 1924 році відкрили профшколу та 2 школи лікнепу. Широкого розмаху набула культурно-освітня робота. На початку 1919 року в Городні відкрили народний будинок ім. Леніна. При ньому діяв драматичний гурток, який ставив п'єси класиків української і російської драматургії. У місті створили повітову та 2 міські бібліотеки — для дорослих і дитячу. Влітку 1920 року організували музей революції Червоної Городнянщини. У 1919—1923 рр. в Городні виходила газета «Известия». Одночасно тут видавався громадсько-політичний журнал «Жизнь Красной Городнянщины».

Друга половина 20-х і особливо 30-і роки були періодом дальшого господарського будівництва. Протягом першої, другої та трьох років третьої п'ятирічок в Городні побудували державні підприємства: маслозавод (1929), льонозавод (1933), райхарчокомбінат (1940), які рік у рік розширялися і збільшували виробництво продукції. Так, льонозавод протягом 1935—1937 рр. майже потроїв випуск волокна[4]. На базі промислової кооперації розвивалася кустарна промисловість. У 1931 році в місті працювало 8 промислово-кооперативних артілей: текстильна, пекарів та цукерників, деревообробників, цегельників, торфовиків та інші, які

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 141, арк. 17; Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 26, арк. 76.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 300, арк. 189.
[3] Список населенных мест Черниговской губернии. 1924 г., стор. 9.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 837, арк. 29.

Свято дружби народів на кордоні братніх республік — Російської Федерації, Білоруської РСР і Української РСР біля с. Сеньківки Городнянського району Чернігівської області. 1971 р.

Підписання умови на соціалістичне змагання між колективами радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня Талалаївського району Чернігівської області Української РСР і ордена Леніна радгоспу «Інгірський» Зугдідського району Грузинської РСР. 1971 р.

Свято дружби братніх народів у с. Вихвостові Чернігівського району. 1970 р.

виробили продукції на 1 млн. крб. Через два роки обсяг їх продукції зріс утричі. Після реконструкції та укрупнення ряду підприємств тут у 1941 році працювали маслозавод, льонозавод, райхарчокомбінат, лісгосп, друкарня, промислово-кооперативні артілі «Червоний ходар» (виробництво возів та коліс), торфоартіль «Поступ», «Червоний харчовик», «Труд» (кондитерські, м'ясні і швейно-шевські вироби), артіль швейників.

Партійна організація і органи Радянської влади багато зробили для втілення в життя настанов XV з'їзду ВКП(б) про колективізацію сільського господарства. Комуністи, комсомольці і радянські активісти роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання, створювали ініціативні групи для організації колгоспів, допомагали придушувати опір куркулів. У 1929 році в Городні було створено колгосп «III Інтернаціонал», за яким закріпили 500 га землі. Другий колгосп «Перше травня» виник у 1930 році. Колективізацію тут в основному було закінчено у 1932 році. У 1936 році колгоспам передали землі радгоспу «Бойкачівка». 33 комуністи і 15 комсомольців міста допомагали проводити колективізацію в селах району. Велику роль у зміцненні колгоспів відіграла Городнянська МТС, створена у 1932 році. В 1938 році вона вже мала 68 тракторів.

У роки довоєнних п'ятирічок на підприємствах і в колгоспах Городні широко розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих планів. Організатором цього руху були партійні організації. Комуністи маслозаводу очолили боротьбу за зниження собівартості продукції, комуністи-залізничники станції — за скорочення простоїв вагонів. Маслороби у 1932 році знизили собівартість продукції в 3,5 раза, залізничники підвищили продуктивність праці на 12 проц. У 1932 році серед членів профспілок третина була ударниками. 19 січня 1936 року на льонозаводі за рішенням партійної і комсомольської організацій було оголошено стахановську добу, під час якої перша зміна виконала виробниче завдання на 142 проц. З 9 по 13 лютого в місті провели стахановську п'ятиденку. За цей час артіль «Червоний ходар» своє завдання виконала на 165,7 проц., «Текстильпром»— на 165 і «Червоний харчовик» — на 120 проц. Добрі наслідки дав також стахановський дводекадник, проведений у квітні[1]. Нову хвилю політичного і трудового піднесення викликали вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. Трудящі Городні відповіли на це дальшим розгортанням стахановського руху.

Розширилися заклади охорони здоров'я. У 1941 році в Городні діяли лікарня на 100 ліжок і поліклініка. Медичну допомогу населенню подавали 15 лікарів і 50 чоловік середнього медичного персоналу. Працювали дитячий садок на 60 місць і дитячі ясла. Дальший крок уперед зробила освіта. У 1934/35 навчальному році на базі семирічних шкіл створили 2 середні. Працювали також 2 початкові школи і вечірня школа для дорослих. Всього у загальноосвітніх школах Городні в 1941 році навчалося 950 учнів і налічувалося 40 учителів. Розширилася мережа професіональної освіти. У 1929—1933 рр. у місті діяв зоотехнікум, де навчалося 170 чоловік. Його викладач С. П. Говорецький брав участь в організації колгоспів і загинув від куркульської кулі. У 1936 році при педтехнікумі відкрили річні курси учителів та заочний відділ. У місті також організували бухгалтерську школу на 50 чоловік і школу медсестер на 75 чоловік. Відчинив двері піонерський клуб. На початку 30-х років було ліквідовано неписьменність. Зросли досвідчені кадри інтелігенції. У педтехнікумі викладали заслужені вчителі республіки депутат Верховної Ради УРСР, кавалер ордена Леніна С. Т. Холодняк і В. С. Бочок. Велику культурно-освітню роботу проводив районний будинок культури. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності. До послуг читачів були 2 бібліотеки — для дорослих і дітей. У Городні видавалася районна газета «Комунар», газета політвідділу МТС «Колгоспна правда» та багатотиражка «Лісовий робітник». У 1936 році в місті спорудили пам'ятник В. І. Леніну.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 771, арк. 1—3.

Мирне життя радянських людей перервала німецько-фашистська навала. У перші дні війни на всіх підприємствах, в колгоспах та установах відбулися мітинги, на яких трудящі висловлювали готовність віддати всі сили перемозі над ворогом. До військкомату, партійних і комсомольських організацій надійшли сотні заяв з проханням послати добровільно на фронт. Протягом кількох днів всі чоловіки, здатні носити зброю, і багато жінок вступили до лав Червоної Армії. Ті, що лишилися в місті, працювали для фронту. 80 городнянців записалося до міського винищувального батальйону, 200 чоловік брали участь у будівництві оборонних споруд біля Дніпра. Сотні жінок, стариків і підлітків вийшли збирати врожай.

28 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися у Городню. Вони встановили жорстокий окупаційний режим. Гітлерівські кати розстріляли 289 радянських громадян. Багатьох юнаків і дівчат відправили на каторгу до Німеччини. Але трудящі не скорилися ворогові. В листопаді 1941 року в місті виникла патріотична підпільна група, до складу якої ввійшли Ф. Ф. Бебко (керівник), Г. X. Чорноус, дочка закатованого денікінцями в 1919 році голови ревкому X. А. Чорноуса, В. О. Надточій, Л. С. Денисова та ін. Активними помічниками підпільної групи у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників стали М. Свердлик, О. Помогай, А. Сукалін. Підпільники слухали по радіоприймачу зведення Радянського інформбюро і в місцевій друкарні, де Ф. Ф. Бебко працював складачем, друкували листівки. Кліше заголовків та карикатур до них виготовляв колишній працівник районної газети «Комунар» Є. X. Літош, який жив тоді у с. Старосіллі. Городнянські підпільники через своїх зв'язкових М. М. Лозбеня, П. Я. Клименка, І. О. Пінчука і Ф. Т. Атрощенка розповсюджували у місті та селах району антифашистські листівки. 1942 року В. О. Надточій встановив зв'язок з партизанським загоном ім. Щорса, де незабаром став начальником штабу. Через деякий час до Городні прибув комісар цього загону комуніст Ю. П. Мельник. Завдяки партійному керівництву і зв'язку з партизанами розширилася діяльність підпільників. Крім випуску листівок, які тепер доставлялися і в загін ім. Щорса, а звідти в сусідні російські та білоруські села, вони здобували для партизанів зброю і боєприпаси, вели розвідку. Дізнавшись, що гестапо натрапило на слід організації, її члени у лютому 1943 року влилися до партизанського загону ім. Щорса.

В лавах партизанських загонів міцніла дружба трьох братніх народів — українського, російського і білоруського. Восени 1941 року з жителів трьох сусідніх районів — Городнянського, Щорського і Климівського (РРФСР) — було створено партизанський загін ім. Щорса. Загін провів понад 10 бойових операцій на території УРСР, РРФСР та БРСР, а потім у складі з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова вирушив у рейд. З ініціативи Чернігівського підпільного обкому партії взимку 1943 року на території Городнянського, Климівського і Терехівського (БРСР) районів було створено партизанський загін ім. Пархоменка, яким командували І. І. Веремієнко і Ю. П. Мельник. З травня по вересень 1943 року загін ім. Пархоменка і підривна група Героя Радянського Союзу І. Є. Цимбаліста пустили під укіс 32 ворожі ешелони, безперервно руйнували колію та мости і фактично паралізували рух німецько-фашистських ешелонів на залізниці Бахмач — Гомель[1]. У різний час на території Городнянського району діяли також загони обласного партизанського з'єднання і з'єднання двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака.

У травні 1943 року було створено Городнянський підпільний райком партії. До його складу увійшли І. І. Веремієнко (секретар), Ю. П. Мельник і А. М. Горбач. Райком здійснював керівництво підпільним рухом у районі. Він створив у загоні ім. Пархоменка первинну партійну організацію, залучив до підпільної роботи

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 937, арк. 1—6; газ. «Комсомольская правда», 27 травня 1944 р.

багато комуністів, комсомольців, безпартійних патріотів. Майже в кожному селі були партизанські зв'язкові, які передавали відомості про розташування ворожих частин. Велика увага приділялася агітаційно-масовій роботі. Підпільний райком розмножував на ротаторі зведення Радянського інформбюро і друкував листівки, які розповсюджувалися серед населення[1].

24 вересня 1943 року два полки 149-ї стрілецької дивізії при підтримці партизанів визволили Городню. Понад 100 чоловік одразу влилося до регулярних частин Червоної Армії. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти ненависного ворога билися близько 2 тис. жителів. З них 500 за мужність і відвагу нагороджені орденами і медалями. Уродженцям міста О. П. Жижкуну за подвиг під час форсування Вісли та командиру взводу підривників партизанського загону ім. Щорса Б. П. Калачу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Близько 1 тис. городнянців віддали життя за свободу й незалежність Вітчизни.

Після визволення Городні партійні і радянські органи спрямували зусилля трудящих на відбудову господарства й допомогу фронту. Німецько-фашистські загарбники завдали місту величезних руйнувань. Вони знищили залізничну станцію, зруйнували або пограбували всі підприємства, МТС, колгоспи. Робітники і колгоспники за три останні місяці 1943 року відбудували залізничну станцію, електростанцію, маслозавод, промартілі «Червоний ходар», «Поступ», МТС, обидва колгоспи. У 1945 році стали до ладу льонозавод, харчокомбінат, лісгосп, промислово-кооперативні артілі «Червоний харчовик», «Труд», «Перемога», «Коопремонт». Велику допомогу у відбудові підприємств подала держава, яка виділила верстати та інше обладнання. До МТС щороку надходило по 10—15 тракторів, 5—6 комбайнів. Жителі Городні всіляко допомагали фронту. У 1944 році вони внесли до фонду оборони близько 270 тис. крб., більш як на 1 млн. крб. придбали облігацій позики, здали сотні центнерів хліба, картоплі, овочів, молока і м'яса[1]. Крім того, вони зібрали 300 тис. крб. на побудову танкової колони «Колгоспник Чернігівщини»[2].

Долаючи великі труднощі, радянські люди самовіддано працювали над виконанням і перевиконанням виробничих планів, прискорюючи перемогу над ворогом. Колектив Городнянської МТС план тракторних робіт 1944 року перевиконав удвічі, достроково завершивши ремонт тракторів та інвентаря. Городнянський маслозавод по випуску продукції вийшов на третє місце в країні. Міський колгосп «III Інтернаціонал» першим у районі завершив весняну сівбу 1945 року. На підприємствах міста широко розгорнулося соціалістичне змагання за виконання першої післявоєнної п'ятирічки за чотири роки. В промартілі «Червоний ходар» 12 робітників виконали свої п'ятирічні плани за 3,5 року, 18 — за 4 роки. Бригади Веригіна і Кононенка з торфоартілі «Поступ» завершили плани п'ятирічки за 2,5 року. Комсомольська бригада Ю. Пилипенка з льонозаводу щодня виконувала більш як по дві норми. Високих показників добилися не тільки передовики і бригади, а цілі підприємства. У вересні 1950 року артілі «III Інтернаціонал», «Перше травня» та «Поради Леніна» (хут. Альошинський) об'єдналися в одне господарство ім. Жданова.

Після визволення в Городні відновили роботу заклади охорони здоров'я: лікарня, поліклініка, аптека, дитяча консультація, санепідстанція, а також дитячі ясла. У 1946 році відкрили тублікарню на 20 ліжок і дитячий санаторій на 50 місць. Велику увагу партійні і радянські органи приділяли розвитку освіти. Восени 1943 року почалося навчання у 2 середніх і 2 початкових школах та педшколі. У 1944 році відкрили вечірню середню школу робітничої молоді, а в 1947 році — семирічну, яку в 1956 році перетворили на середню. За рішенням загальноміських комсомольських зборів молодь у 1945 році відбудувала будинок культури, якому було присвоєно ім'я О. Матросова. Тоді ж відкрили кінотеатр, районну бібліотеку,

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 937, арк. 2—4.
[2] Там же, спр. 970, арк. 19.

клуб, а через рік — дитячу районну бібліотеку. У будинку культури регулярно читалися лекції, влаштовувалися концерти, ставилися вистави. Городнянський будинок культури в 1947—1950 рр. посідав перше місце в соціалістичному змаганні культосвітніх закладів республіки, і йому залишили на вічне зберігання перехідний Червоний прапор Міністерства культури УРСР.

У наступні роки проводилися розширення і реконструкція промислових підприємств Городні. У 1954 році почав діяти хлібозавод, у 1958 році — механізований млин райхарчокомбінату, збудували першу чергу цегельного заводу «Міжколгоспбуду». На маслозаводі встановили 2 потокові лінії, відкрили цех ширвжитку, в артілі «Червоний ходар» спорудили сушильний цех, на райхарчокомбінаті — хлібопекарський цех. В роки семирічки промислово-кооперативні артілі були реорганізовані у державні підприємства: обозобудівний завод, торфопідприємство і райпобуткомбінат. У 1961—1962 рр. всі міські підприємства підключили до державної електромережі. Укрупнення та електрифікація підприємств відкрили широкі можливості для дальшої реконструкції. Обозобудівний завод з напівкустарної артілі перетворився на сучасне підприємство, обладнане новітнім устаткуванням, що дозволило збільшити випуск продукції в 4,3 раза та підвищити продуктивність праці в 2,6 раза. В 1964 році було збудовано новий корпус льонозаводу, де обладнано дві потокові лінії для виробництва довгого й короткого волокна. Підприємство щорічно почало давати понад 3 тис. тонн волокна, або в 14 разів більше, ніж до війни. Нові потокові лінії для виробництва масла та сухого молока встановлені на маслозаводі, завдяки цьому протягом семирічки подвоївся випуск продукції і в 2,5 раза зросла продуктивність праці. Новим устаткуванням обладнані цехи райхарчокомбінату, хлібозаводу, майстерні райоб'єднання «Сільгосптехніки», автопідприємство «Міжколгоспбуду», рембуддільниця та інші підприємства. Розширений і оснащений новою технікою цегельний завод збільшив виробництво цегли в 1966 році до 4 млн. штук. Споруджено нові приміщення побуткомбінату, механічного і хімічного цехів лісгоспзагу. Внаслідок реконструкції підприємств промисловість міста збільшила за роки семирічки випуск продукції в 2,6 раза.

На підприємствах Городні широку підтримку знайшли нові форми соціалістичного змагання. Серед робітників розгорнувся рух за комуністичну працю. Першою в місті звання колективу комуністичної праці завоювала комсомольсько-молодіжна зміна льонозаводу, очолена комуністом О. Зайцем. Майстер першої зміни льонозаводу Р. Г. Смирнова за прикладом В. І. Гаганової перейшла працювати у відстаючу зміну і вивела її в передові. На обозобудівному заводі робітники включилися у змагання за «українську годину». В ході цього змагання впроваджено понад 30 раціоналізаторських пропозицій. Семирічний план підприємство завершило за 6 років і 7 місяців. Залізнична станція в 1964 році річний план навантаження вагонів виконала на 180 проц. і кілька кварталів займала перше місце серед станцій третього класу Південно-Західної залізниці.

Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, робітники міста добилися значних успіхів у виконанні восьмої п'ятирічки та виробничого плану 1971 року. П'ятирічний план реалізації продукції підприємства завершили на 2 місяці 10 днів раніше строку, давши понад план різних виробів на 1,5 млн. крб. Льонозавод збільшив виробництво продукції за п'ятирічку в 2,1 раза. Район електромереж закінчив у ювілейному 1970 році суцільну електрифікацію району. Значно перевиконали план й інші підприємства. Поліпшилася якість і розширився асортимент виробів.

У цеху маслозаводу, Городня, 1970 р.

Льоноволокно, масло, сухе молоко, борошно, хліб, консерви, олія, одяг, взуття, вози, цегла, пиломатеріали — ось далеко не повний перелік продукції підприємств міста. Успішно завершили підприємства міста і виробничий план першого року дев'ятої п'ятирічки. Найкращих успіхів добився колектив лісгоспзагу, якому в 1971 році присуджено три перехідні Червоні прапори: Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, обкому партії та облвиконкому, райкому партії та райвиконкому.

Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС значно зросло господарство колгоспу ім. Жданова. Тут вперше в районі була застосована машинна посадка картоплі, групова відгодівля свиней. Поліпшили організацію праці. Це дозволило господарству уже в 1958 році збільшити виробництво молока на 100 га сільськогосподарських угідь до 200 цнт і м'яса — понад 40 цнт. Для більш продуктивного використання землі і техніки колгосп ім. Жданова у 1965 році об'єднали з колгоспом Перемога (с. Гніздища) в одне господарство «Труд». За ним закріплено 5316 га сільськогосподарських угідь. На колгоспних фермах утримується 1500 голів великої рогатої худоби, близько 1 тис. свиней. Машинна база господарства налічує 15 тракторів, 10 комбайнів, 13 автомашин та багато іншої техніки. Нових успіхів досягли трудівники колгоспу у восьмій п'ятирічці. На піщаних землях було зібрано по 13—15 цнт зернових, 120—130 цнт картоплі, 6—7 цнт льоноволокна з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 280—300 цнт молока та 50—60 цнт м'яса.

Організаторами соціалістичного змагання повсюдно виступають комуністи. Так, робітниця льонозаводу, делегат XXIV з'їзду КП України, депутат міськради В. І. Луговська план восьмої п'ятирічки виконала за 3,5 року. Понад десять років уміло організовує змагання робітників майстер маслозаводу Р. А. Мажуга. Комуніст М. С. Москалець одним з перших пішов працювати доярем у колгосп «Труд» і вже майже десять років тримає першість в районі, одержуючи щороку від корови по 3500—4000 кг молока. У здібного організатора виросла Г. С. Москалець, яка була дояркою, бригадиром, секретарем партійної організації, а з 1972 року очолює колгосп «Труд». Партія та уряд високо оцінили самовіддану працю трудящих. Понад 50 робітників, колгоспників та представників інтелігенції відзначено орденами і медалями, з них орденом Леніна — робітницю льонозаводу І. Ф. Силенко, майстра маслозаводу Р. А. Мажугу, дояра колгоспу «Труд» М. С. Москальця, Трудового Червоного Прапора — робітника льонозаводу О. Ф. Абрамова, робітника РЕМ В. І. Хоменка, заступника начальника райвузла зв'язку О. Й. Голубову, пташницю колгоспу «Труд» Г. О. Копилову, першого секретаря райкому КП України Д. П. Мироновича та ін. 427 городнянців нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Понад десять років Городнянський район змагається з Климівським та Новозибківським районами Брянської області РРФСР та Добруським районом Гомельської області БРСР. Особливо посилилося змагання у дні підготовки до знаменної дати — 50-річчя утворення СРСР. Робітники і колгоспники обмінюються делегаціями, досвідом роботи, всіляко допомагають один одному. Так, за допомогою науковців Новозибківської дослідної сільськогосподарської станції в колгоспі «Труд» та багатьох інших запроваджено високоврожайні сорти жита, люпину, ячменю. З білоруських колгоспів завезено нові сорти картоплі. Російські й білоруські друзі перейняли в городнянців гребневий спосіб вирощування картоплі та досвід організації механізованих ланок. Продукція підприємств міста — льоноволокно, вози, харчові вироби — йде в російські і білоруські міста та села, а звідти надходять верстати, покрівельні матеріали, ліс.

У післявоєнні роки в Городні широко розгорнулося будівництво, особливо житлове. У місті зросли три нові житлові мікрорайони: між вулицями 1 Травня та ім. Артема, 1 Травня та Радянською і в районі льонозаводу, які забудовані багатоповерховими будинками. Протягом 1960—1970 рр. зведено понад 700 інди-

відуальних будинків. Двоповерхові будинки споруджені на вулицях 1 Травня, Леніна, Чорноуса, Перемоги, Шевченка та інших. Прокладено понад 10 км асфальту. До послуг трудящих 35 магазинів, ресторан, їдальня, чайна. Протягом 1961—1971 рр. трудящі придбали у власне користування понад 1 тис. телевізорів, 2 тис. радіоприймачів, 150 легкових автомашин, 570 мотоциклів та багато інших товарів, що свідчить про підвищення їх матеріального добробуту. Товарооборот торговельної мережі у 1971 р. досяг 10 млн. карбованців.

Із закладів охорони здоров'я у Городні діють районна лікарня на 150 ліжок, поліклініка, протитубдиспансер, жіноча й дитяча консультації, аптека, санепідстанція. Є також дитячий санаторій на 100 місць, 3 ясла-садки на 400 дітей, будинок інвалідів на 200 місць. В них працюють 40 лікарів і 150 чоловік середнього медперсоналу. Завершується спорудження будинку для ветеранів праці на 250 місць, розпочато будівництво районної лікарні на 250 ліжок. 6 медпрацівників нагороджено орденами і медалями, з них завідуючу відділенням райлікарні І. Г. Курбангалієву — орденом Трудового Червоного Прапора.

Зросла мережа освітніх закладів. У 1972 році в Городні діяли 3 середні та початкова школи, середня та восьмирічна школи-інтернати, вечірня і заочна середні школи, музична школа, де навчалося 2,5 тис. учнів і працювало 236 учителів. Для школярів відкрили будинок піонерів. 17 учителів удостоєні урядових нагород, у т. ч. М. С. Світличний — ордена Леніна. Л. С. Теренецькій та В. І. Надточій присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Осередками культурного життя є районний будинок культури на 450 місць, 4 клуби на 700 місць, широкоекранний кінотеатр на 300 місць. До послуг жителів — 2 районні бібліотеки для дорослих і дітей, 15 профспілкових і відомчих та 7 шкільних бібліотек, книжковий фонд яких перевищує 200 тис. примірників. У будинку культури і клубах влаштовуються тематичні вечори, читацькі конференції, концерти, молодіжні фестивалі. Активно працюють 15 первинних організацій товариства «Знання», які об'єднують 350 лекторів. Тут діють також первинні організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. В місті виходить районна газета «Сільські новини», яку в 1967 році нагородили Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. При редакції райгазети діє літературне об'єднання. У 1965 році споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

Організаторами трудящих на успішне виконання народногосподарських планів є 48 первинних партійних організацій, які налічують 920 комуністів. Їм допомагають 1267 комсомольців, об'єднаних у 25 первинних комсомольських організаціях. Велику роль в господарському і культурному будівництві відіграє міська Рада депутатів трудящих. Вона складається з 50 депутатів, серед них 23 робітники, 6 колгоспників і 21 представник інтелігенції, 29 комуністів і 10 комсомольців, 22 жінки. До роботи у постійних комісіях міськради залучено понад 200 чоловік активу. У 1971 році бюджет міста становив 291,1 тис. крб., у т. ч. на соціально-культурні заходи було асигновано 110,9 тис. карбованців.

У Городні народилися член-кореспондент АН УРСР О. І. Кухтенко, народний художник УРСР О. М. Лопухов, український радянський поет А. І. Кацнельсон.

Трудящі міста своєю самовідданою працею вносять гідний вклад у виконання рішень XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України.

І. П. ДУДКО

ВИ́ХВОСТІВ

Вихвостів — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 603. Населення — 1732 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Розвинівка.

Поблизу Вихвостова виявлено городище і курганний могильник періоду Київської Русі[1]. Село, за народними переказами, виникло наприкінці XVI ст. В той час ця територія входила до складу Росії. Населення займалося хліборобством, рибальством і бджільництвом. Після Деулінського перемир'я 1618 року Вихвостів опинився під владою шляхетської Польщі. Село загарбав польський феодал Жуковський[2]. З 30-х років XVII ст. селяни були перетворені на кріпаків і відбували панщину. Вони працювали на феодала по 3—4 дні на тиждень, давали на його користь різні побори зерном, овочами, птицею, а також виконували додаткові роботи — гатили греблі, рубали ліс, копали ставки. Населення зазнавало тяжкого національного і релігійного гніту. Заборонялися українська мова та звичаї. Намагаючись покатоличити жителів, шляхтич насильно примушував їх відвідувати костьол, який містився за 9 км у с. Великому Листвені.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. населення Вихвостова піднялося на боротьбу проти визискувачів. У 1648 році село було визволене від польсько-шляхетського панування і наступного року увійшло до складу Седнівської, а з 1705 року — Городнянської сотні Чернігівського полку. У червні 1651 року значна частина жителів у складі цього полку взяла участь у запеклих боях з литовським військом Радзівілла, що прийшло на допомогу польській шляхті.

У 1687 році Вихвостів став тимчасовим володінням писаря Чернігівського полку І. І. Скоропадського, який в 1708—1722 рр. був гетьманом України. Він у 1718 році добився від Петра І грамоти на довічне володіння селом. Було запроваджено «звичну повинність і послушенство»[3], тобто панщину та чинш натурою і грішми. Внаслідок цього частина селян розорилася і втекла. Якщо в 1730 році тут налічувалося 74 двори, то в 1760 році — лише 58[4]. З 1782 року село ввійшло до Тупичівської волості Городнянського повіту.

Наприкінці XVIII ст. Вихвостів придбав поміщик Карвольський-Гриневський. У 1796 році в селі налічувалося 88 дворів, в яких проживало 232 поміщицьких селян і 230 козаків[5]. За нового власника експлуатація селян набрала ще більших розмірів. Панщина зросла до 4—5 днів на тиждень, що привело селян до цілковитого зубожіння. Вони зазнавали не лише економічного гноблення, а й терпіли свавілля та насильства кріпосника. Звичайним явищем стали продаж і купівля кріпаків. У 30-х роках XIX ст. поміщик виміняв на собак кухаря Г. Мурача з с. Ганнівки та покоївку Харитину з с. Деревин. Через деякий час поміщиця нещадно побила й скалічила Харитину лише за те, що вона нібито невдало розчісувала їй коси. Важким тягарем була і військова служба. У солдати брали тих, кого хотів позбутися поміщик. Так, у 1852 році на військову службу взяли С. В. Куриленка, який був єдиним годувальником немічної матері і п'ятьох малих дітей. Він протестував проти цієї сваволі і подав скаргу до губернатора, але це не допомогло.

У зв'язку з посиленням поміщицького гноблення у Вихвостові наприкінці 50-х років XIX ст. почастішали селянські виступи. Селяни не виконували наказів панських економів, не виходили на панщину, поширювали чутки про волю тощо.

---

[1] Древности железного века в междуречье Десны и Днепра. Свод археологических источников. М., 1962, стор. 32.

[2] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—1730 гг., стор. 93.

[3] В. А. Мякотин. Очерки социальной истории Украины в XVII—XVIII вв., т. 1, вып. 3. Прага, 1926, стор. 216.

[4] В. Л. Модзалевский. Малороссийский родословник, т. 3. СПб.— К., 1912, стор. 103.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 29.

Поміщик чинив над ними жорстоку розправу. Непокірних садовили на кілька діб у холодну і били нагаями. Чимало з них після таких знущань ставали каліками або навіть гинули. Так, у 1858 році на другий день після катувань помер 23-річний селянин Я. Єрмак.

Напередодні реформи 1861 року поміщик володів 4 тис. десятин землі, а 120 дворів кріпаків і козаків користувалися 1874 десятинами, включаючи луки та ліси[1]. В результаті реформи селянське землекористування зменшилося, а поміщик став ще більшим землевласником. Виходячи з норми наділу 4 десятини, Карвольський-Гриневський залишив селянам 684 десятини з 1386 десятин, якими вони користувалися, а решту — 702 десятини «відрізав» і приєднав до своїх володінь[2]. Таке пограбування викликало протест селян. Між ними і поміщиком почалася тяганина по судах, що розбиралася в усіх відповідних інстанціях і була вирішена на його користь. До того ж поміщик виділив для селян найгірші землі — суглинки і солончаки, про які говорили: «Урочище Чащі — нема хліба, хоч пищи. Урочище Гірки — хліб гіркий. А біля Кругового — уродить немного». Але за цю землю селяни сплачували величезні викупні платежі. Так, 24 селянські двори за 278 десятин 1142 сажні повинні були платити щорічно 563 крб. 38 коп., тобто по 23,5 крб. на двір[3]. Отже, реформа, проведена зверху кріпосниками, не принесла полегшення селянам. Значна частина їх не могла прожити з своїх наділів і змушена була йти у найми до поміщика або багатих односельців.

Скасування кріпосного права сприяло розвитку капіталізму. Поміщицьке господарство застосовувало жниварки, сінокосарки та інші сільськогосподарські машини. У 1868 році Карвольський-Гриневський побудував винокурний завод, який давав йому 24 750 крб. прибутку на рік. На заводі працювали 15 постійних робітників і поденники. Умови праці були дуже важкі. Робочий день тривав 10—12 годин. Заробітна плата дорівнювала 8 крб. на місяць, а жінкам і підліткам платили й того менше. Робітники голодували, жили в жалюгідних халупах, які освітлювалися лучиною. У 1896 році у селі налічувалося 280 дворів, в яких проживало 984 чоловіка[4].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. класові суперечності у Вихвостові дедалі загострювалися. В селі виділилася куркульська верхівка з 13 дворів, яка загарбала понад 700 десятин землі і зосередила в своїх руках майже половину тяглової сили та різний сільськогосподарський реманент. У той же час тут налічувалося 100 безземельних і малоземельних господарств, які потрапили в кабальну залежність від поміщика і куркулів та зазнавали жорстокої експлуатації. Їх постійними супутниками були голод і злидні. Не витримавши такого життя, 17 селянських сімей, що розорилися, у 1896—1903 рр. переселилися в Таврійську і Херсонську губернії. 1903 року Вихвостів охопило стихійне лихо — посуха. Біднота, доведена до відчаю, відкрито виступала проти поміщика та куркулів: вчиняла потрави, пасла худобу на поміщицьких луках, вирубала ліс тощо.

З особливою силою ненависть до гнобителів вибухнула в 1905 році, коли прийшла звістка про кривавий злочин царизму 9 січня в Петербурзі. «Траплялось, вогонь подавав звістку вогневі. Як тільки займеться десь небо — з другого боку встає зараз червоний туман і розгортає крила. Тоді чорне село, як острів на вогняному морі. Вітер часом приносить чад, далекі дзвони, тривогу... Горять все пани, генерали, великі «члени», що й доступиться до них не можна було, і ніхто спинити не може...», — писав М. М. Коцюбинський[5]. Навесні цього року у селі продовжувало наростати невдоволення селян. Вони збиралися по кілька чоловік і обговорювали події в країні, а на сільських сходах протестували проти жорстокої екс-

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1343, оп. 19, спр. 4649, арк. 332; оп. 52, спр. 1006, арк. 212—226.
[2] Там же, ф. 1291, оп. 33, спр. 69, арк. 191, 203.
[3] Там же, ф. 1290, оп. 11, спр. 2677, арк. 133.
[4] Там же, спр. 2676, арк. 167.
[5] Михайло Коцюбинський. Твори, т. 3, стор. 68, 69.

Жителі Вихвостова — учасники революційного виступу 1905 року: В. Ф. Тимошенко, О. Є. Нагорний та Т. Ю. Єрмак. 1970 р.

плуатації та кривд. Селянськими ватажками були брати М. М. та В. М. Потапенки, які мали зв'язки з революційно настроєними жителями сусідніх сіл Великого Листвена та Тупичева[1]. До Вихвостова приїздив член РСДРП учитель Д. П. Теремець, який виступав перед селянами і закликав їх повстати проти існуючого державного ладу[2]. На початок травня брати Потапенки згуртували актив з революційно настроєних селян, до якого ввійшли батько й син О. А. та С. О. Валахи, Т. Є. Акуленко та ряд інших. Вони прилюдно заявляли, що треба поділити поміщицьку землю та майно, а також землю і майно куркулів.

В червні 1905 року відбувся виступ робітників винокурного заводу. У липні застрайкували 57 поденників, які працювали на обмолоті панського хліба. Вони вимагали збільшення денної оплати на 30 коп., кращих харчів, скасування штрафів і обмеження сваволі економа. Поміщику довелося частково задовольнити вимоги страйкарів. Для «наведення порядку» з Чернігова прибула військова команда. Але невдоволення продовжувало наростати. Загальноросійський політичний страйк сколихнув і Вихвостів. У ніч на 28 жовтня 1905 року селяни піднялися проти поміщика. Селянські ватажки намагалися надати виступу організованості, проте він набув стихійного характеру. Були знищені винокурний завод, два поміщицькі будинки, господарські приміщення. Селяни відібрали у поміщика увесь хліб, коней, волів, корів і сільськогосподарський реманент[3].

В думі, складеній у 1947 році місцевою колгоспницею О. К. Бугрим, про це розповідається так:

Гей, село у нас тихе. Чуло грози, знало лихо.
У часи страшні, похмурі — зашуміли над ним бурі.
За сокири ми взялися. Проти пана піднялися.
Гей, тікав Гриневський клятий, щастя йшло в селянські хати.
Посміхались прості люди: в нас земля і воля буде.

Після розгрому економії виступ пішов на спад. Селяни розподілилися на дві групи. Найбільш стійкі, які гуртувалися навколо Потапенків та Валахів, наполягали на негайному розподілі поміщицької землі. Решта селян вагалася, очікувала й розгубилася. В цей час до Чернігова прибув з каральними загонами генерал-ад'ютант Дубасов. У губернії було оголошено військовий стан. Цим скористалися куркулі. 31 жовтня вони силою зброї зігнали на сход усіх селян і вчинили над учасниками революційного виступу жорстоку розправу. По-звірячому було вбито 16 селян, серед них М. М. та В. М. Потапенків, О. А. і С. О. Валахів, Т. С. і Ф. Т. Кордиків, Т. Є. Акуленка, П. Д. Шеремка та інших[4]. Кати вбивали людей пострілами з рушниць, ударами сокир, кілками, залізними вилами. Замовчати вихвостівські події не могла навіть реакційна преса. В одному з повідомлень описувалися подробиці загибелі підлітка Ф. Кордика. Один з куркулів вистрелив у нього з рушниці, а другий вдарив хлопця сокирою. Та на цьому розправа над селянами не закінчилася. З листопада 1905 року до села прибув каральний загін. Почалися масові катування, арешти. В 1906 році 46 вихвостівців було засуджено до різних строків ув'язнення, серед них С. І. Кужільного, О. Є. Нагорного, В. Ф. Тимошенка, Т. Ю. Єрмака та інших[5].

[1] Революція 1905—1907 років на Україні. Збірник документів і матеріалів. К., 1949, стор. 282.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 470, арк. 40.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 8, спр. 60, арк. 44, 314.
[4] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 282—284.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 2099, арк. 21—24.

За розправу, вчинену над біднотою, куркулі лишилися непокараними. Коли на вимогу прогресивної громадськості власті змушені були розпочати над ними суд, то слідство велося чотири з половиною роки, а в квітні 1910 року виїзна сесія Київської судової палати виправдала вбивць як «захисників порядку і власності», а їх дії визнала як «надзвичайно корисні для спокою держави». Не допомогла селянам і скарга в сенат, який залишив її без наслідків. Вихвостівська трагедія справила величезне враження на сучасників. Великий український письменник М. М. Коцюбинський відобразив її у повісті «Фата моргана», що є одним з найвизначніших творів світової літератури про революційні події на селі в епоху імперіалізму. Відомий і вірш колгоспниці-поетеси У. С. Шершень, якій на той час було 13 років. День розправи куркулів над односельцями вона назвала «днем великого нещастя», коли «куркулі в дзвони дзвонили, наймитів в зборню гонили. Довго їх там не тримали, били і вбивали»[1].

У роки реакції тривав процес розорення основної маси селян. Десятки родин лишилися без чоловіків, які або загинули під час вихвостівської трагедії, або відбували каторгу. Кожний третій двір був безкінним. Збіднілі селяни продавали землю куркулям за безцінь і ставали наймитами або йшли на заробітки в Таврійську і Херсонську губернії. Куркулі дедалі більше посилювали експлуатацію: наймитам платили по 3—4 крб. на рік, поденникам — по 10—15 коп. на день. Побоюючись нової революції, поміщик Гриневський продав свої землі й угіддя Чернігівському селянському поземельному банку, які розкупили по 30—100 десятин куркулі-багатії Тищенки, Шеремки, Бобровники, Ломоноси та інші.

Населення Вихвостова не мало медичної допомоги. Найближча лікарня була в с. Тупичеві. Про освіту трудящих також не дбали. На початку XX ст. в селі налічувалося 87 проц. неписьменних. У трикласній земській школі, яку відкрили 1891 року, один учитель навчав 25—30 дітей. Школа містилася у напівзруйнованій хаті. В 1912 році земство розпочало будівництво приміщення школи, яке закінчили лише в 1915 році.

Імперіалістична війна ще більше погіршила становище трудового населення Вихвостова. Не здійснила його сподівань і Лютнева буржуазно-демократична революція.

Трудящі Вихвостова палко вітали Велику Жовтневу соціалістичну революцію. Солдати, які повернулися з фронту, розповіли селянам про перші декрети Радянської влади. Але владу на Україні узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. У листопаді її війська вдерлися у Городнянський повіт. На початку січня червоногвардійські загони визволили Вихвостів. В селі було встановлено Радянську владу. Обрали сільську Раду, до складу якої увійшли Д. В. Акуленко, М. П. Качан і Т. А. Галушко. Вони роз'яснювали перші декрети Радянської влади, згуртовували навколо себе бідноту, почали здійснювати перерозподіл землі. За дорученням сільської Ради жителі села Т. М. Кордик, Т. П. Козел і М. І. Желдак у березні 1918 року взяли участь у роботі 2-го Роїшанського волосного з'їзду селян, який схвалив рішення про розподіл між безземельними й малоземельними селянами поміщицької землі, а також лишків куркульської землі.

Проте наприкінці березня 1918 року Вихвостів захопили німецькі окупанти і загін Центральної ради. Вони відібрали у селян землю і повернули її поміщику. Трудящі піднялися на боротьбу проти ворогів. В липні 1918 року тут було створено партизанський загін[2], в якому найактивнішу участь взяли більшовик О. Т. Білан (командир), Т. М. Білан, П. Є. Бойко, Т. М. Кордик, П. Г. Таратин, З. Г. Муженко та ін. Загін підтримував зв'язок з партизанами Тупичева, а через них з підпільним повітовим партизанським штабом, що містився в Дроздовиці[3]. Партизани завдавали

---

[1] М. Хазан. Новели. К., 1957, стор. 200, 201.
[2] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 238.
[3] Там же, стор. 239.

ударів окупантам і гетьманцям, здобували зброю, кілька разів псували ворожий телефонний кабель, готувалися до повстання. Коли в грудні 1918 року розгорнула наступ 1-а Українська радянська дивізія, партизанський загін Вихвостова разом із повстанцями сусідніх сіл вирушив на Городню і взяв участь у її визволенні.

7 січня 1919 року у Вихвостові відновилася Радянська влада. Було обрано сільську Раду, головою якої став учасник революції 1905 року О. Є. Нагорний. При Раді створили земельну комісію на чолі з О. Т. Біланом. У липні в селі виник комітет бідноти, який очолив селянин-бідняк фронтовик М. І. Галушко[1]. Сільська Рада і комбід розгорнули активну боротьбу проти куркульства, вилучали у нього лишки хліба й подавали допомогу біднішим селянам, проводили перерозподіл землі. Проте влітку 1919 року з півдня рушили полчища Денікіна. Село стало прифронтовим. Було сформовано загін добровольців, який виїхав на фронт. У цей час куркулі створили банду, склали списки активістів і сімей червоноармійців та готувалися вчинити над ними розправу. Незабаром ворогів було викрито і знешкоджено.

Але мирний перепочинок тривав недовго. Навесні 1920 року почався наступ польських інтервентів. Чимало жителів взялося за зброю й поповнило лави Червоної Армії. У боях з ворогом загинули уродженці Вихвостова, хоробрі й безстрашні добровольці, командири 2-ї та 6-ї рот легендарного Богунського полку В. З. Бугрим та С. Й. Шишенок. У травні 1920 року в селі було створено комнезам[2]. Він провадив боротьбу з куркулями, допомагав незаможникам грошима, хлібом, виділяв для них реманент.

Після закінчення громадянської війни у Вихвостові розгорнулася відбудова господарства. Безземельні й малоземельні селяни одержали землю. Здійснилася мрія і Я. Я. Валах, вдови вбитого куркулями одного з ватажків виступу селян 1905 року С. О. Валаха, яка стала прототипом образу героїні повісті М. М. Коцюбинського «Фата моргана» Маланки Волик. Її сім'я одержала 5 десятин землі. Держава виділила селянам лісоматеріал, і у 1921—1922 рр. 80 родин бідняків побудували нові хати. Вона також подавала їм допомогу грошима, хлібом та насінням. Комнезам і сільська Рада націлювали селян на колективне господарювання. В першу річницю смерті В. І. Леніна на зборах членів комнезаму було прийнято постанову: «Ми обіцяємо йти шляхом, що намітив дорогий вождь, до досягнення того суспільного ладу, який дає можливість кожному трудящому жити в товаристві братерства і рівності»[3]. У 1925 році в селі створили комсомольську організацію[4].

Радянська влада відкрила жителям Вихвостова шлях до освіти й культури. В 1921 році трикласна школа була реорганізована на чотирирічну, в якій навчалося 100 дітей і працювали 4 вчителі. Для ліквідації неписьменності серед дорослих відкрили лікнеп. Центром культурно-освітньої роботи стали хата-читальня і сельбуд.

Комуністи і комсомольці роз'яснювали селянам важливість переходу на колективні форми господарювання. У грудні 1929 року 47 одноосібників Вихвостова об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Боротьба за врожай». Першим її головою став комуніст Г. С. Шишов. За колгоспом було закріплено 372 га сільськогосподарських угідь. Він мав 52 коней і 19 голів великої рогатої худоби. Вже протягом першого року господарство досягло значних успіхів. Це викликало шалений опір куркулів. Вони розгорнули ворожу агітацію, підпалювали колгоспний хліб і будівлі. Кандидатська група, утворена в жовтні 1928 року[5], комсомольська організація і сільська Рада спрямували актив на викриття підступних дій куркульства і залучення до колгоспу нових членів. Бідняки і середняки активно відгукнулися на заклик комуністів і почали масово вступати в колгосп. На кінець 1931 року він уже об'єднав 78 проц. усіх господарств. Куркулі дістали рішучу відсіч.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-19, оп 1, спр. 154, арк. 33.
[2] Там же, ф. Р-238, оп. 1, спр. 11, арк. 1, 2, 5.
[3] Там же, ф. Р-84, оп. 1, спр. 34, арк. 58; ф. Р-238, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 6.
[4] Там же, ф. Р-238, оп. 1, спр. 1, арк. 22.
[5] Чернігівський облпартархів, ф. 20, оп. 1, спр. 175, арк. 1.

Рік у рік сільськогосподарська артіль «Боротьба за врожай» зміцнювалася. В 1931—1932 рр. її поля обробляли два, в 1933 році — чотири трактори. Вона придбала сівалки, жатки, косарки, молотарки та інші знаряддя. В 1934 році було організовано хату-лабораторію, яка сприяла запровадженню нової агротехніки. Внаслідок цього замість 6—8 цнт зернових колгосп виростив по 13,7 цнт зернових, а також по 28 цнт махорки з гектара. Наступного року бригада С. Г. Муженка зібрала по 30 цнт озимої пшениці з гектара на площі 18 га, за що його було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Господарство значно зросло і перетворилося на багатогалузеве. За ним було закріплено 3 тис. га сільськогосподарських угідь. Тут налічувалося 370 голів великої рогатої худоби і 288 коней. Дальшого розмаху набуло соціалістичне змагання, в яке включилися ланкові Т. І. Єрмак, Є. І. Титорчук, Т. К. Кисіль і у 1937 році виростили по 35—40 цнт махорки, по 6—7 цнт волокна льону з гектара. Ланка О. Г. Іллюшенко збирала високі врожаї махорки: в 1939 році — 55 цнт, в 1940 році — 61 цнт з гектара та принесла великий доход колгоспу. Ця ланка у 1939 і 1940 рр. була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і у 1941 році також мала взяти участь у ній. Право демонструвати свої досягнення на Виставці здобув і колгосп, який одержав диплом 2-го ступеня, премію у 5 тис. крб. і мотоцикл. У 1937 році стали до ладу колгоспна електростанція, паровий млин, олійниця, крупорушка. Колгоспні поля обробляла Тупичівська МТС. Зросли доходи господарства і вартість трудодня. У 1940 році колгоспники одержали на трудодень по 2,5 кг хліба, 4,8 кг картоплі, півтора карбованця грошима, а також овочі, мед і корм для худоби.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. В 1932 році у Вихвостові відкрили медпункт і пологовий будинок, де допомогу подавали 2 медпрацівники. З 1931 року тут діяла семирічна школа, а на хуторах Горбасі і Пасічному — 2 початкові. В школах щороку навчалося до 350 дітей, яких виховували 17 учителів. Після закінчення семирічки молодь продовжувала освіту в середніх та вищих навчальних закладах. Онуки Маланки стали лікарями, вчителями, інженерами. Своє дозвілля жителі проводили в новому клубі на 400 місць. При ньому була бібліотека.

Після віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз всі, хто міг тримати зброю, пішли на фронт. Решта жителів будувала протитанковий рів та інші укріплення. Колгосп виділив додатково 1 тис. пудів хліба, кращі коні й вантажні автомашини у фонд допомоги Червоній Армії.

28 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до Вихвостова і встановили жорстокий окупаційний режим. Вони спалили 19 дворів колгоспників, зруйнували колгоспне господарство, закрили школу, бібліотеку і клуб. З перших днів окупації у Вихвостові почала діяти група патріотів, до складу якої увійшли перший голова колгоспу Г. С. Шишов, М. Я. Ломонос і І. П. Валах. Проте гітлерівці натрапили на слід патріотів і заарештували їх. Кати замучили у селі 11 радянських активістів, серед них підпільників Г. С. Шишова, М. Я. Ломоноса і І. П. Валаха. 71 юнака та дівчину вивезли на каторгу до Німеччини[1]. Не знісши знущань і тяжких умов життя у фашистській неволі, померли колгоспні ветерани — учасники революції 1905 року Я. Я. Валах та С. І. Кужільний.

24 вересня 1943 року населення Вихвостова палко вітало своїх визволителів — воїнів 16-ї гвардійської дивізії 61-ї армії[2]. 492 жителі села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах, з них 184 за мужність і відвагу відзначені орденами і медалями. 297 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 3, спр. 2, арк. 38,41; Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 88, арк. 12, 13; газ. «Сільські новини» (Городня), 23 грудня 1969 р.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 3, спр. 19, арк. 107.

Одразу ж після визволення Вихвостова відновила роботу сільська Рада, почалося відродження колгоспу «Боротьба за врожай». Була створена партійна група, яка спрямувала зусилля трудящих на відбудову колгоспного господарства. У 1944 році колгосп мав лише 12 голів великої рогатої худоби, 7 коней і 35 свиней. Не було зовсім сільськогосподарської техніки. На допомогу прийшла держава, яка виділила техніку, насіннєвий фонд і гроші. Переборюючи труднощі, колгоспники успішно провели весняну сівбу 1944 року і здали державі 2170 цнт хліба[1].

Наполеглива праця принесла значні досягнення. Протягом 1946—1950 рр. колгосп перевищив довоєнний рівень поголів'я худоби на 370 голів, збудував 8 тваринницьких приміщень, кузню, слюсарню, 2 артезіанські колодязі, цегельню, відбудував електростанцію. Його поля обробляли 6 тракторів, комбайн, 3 жатки, 4 косарки, 3 сівалки та інші сільськогосподарські машини, що дало змогу повністю освоїти десятипілля, поліпшити агротехніку і значно підвищити родючість ланів.

Успішно діяли заклади охорони здоров'я, освіти й культури. У 1944 році відновили роботу медпункт та пологовий будинок. Відразу ж після визволення відчинили двері семирічна і 2 початкові школи, в яких щороку навчалося до 250 дітей і працювало 16 учителів. Активну діяльність розгорнув клуб, відбудований у 1946 році. При ньому діяли гуртки художньої самодіяльності: хоровий, танцювальний та ін. Відкрилася бібліотека.

У 1950 році колгоспи «Боротьба за врожай» та ім. Чкалова с. Розвинівки об'єдналися в один, який дістав назву ім. Коцюбинського. За господарством закріпили 4542 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2420 га орної землі. Комуністи й комсомольці стали ініціаторами соціалістичного змагання. У 1952 році артіль зібрала по 14,5 цнт пшениці, а бригада комуніста С. Г. Муженка — по 18,3 цнт пшениці і по 40,1 цнт махорки з гектара. Самовіддано працювали ланкові М. М. Артеменко, М. В. Куриленко, П. Г. Коледін, В. І. Кондренко, М. П. Косаченко, В. І. Желдак, Л. Г. Бобок та інші, які щороку вирощували по 40—45 цнт махорки, 5—7 цнт волокна льону, 100—130 цнт картоплі з гектара. Доярка М. Т. Золоторинець у 1953 році надоїла по 2771 кг молока від кожної із закріплених за нею корів, доярка К. І. Потапенко — по 2514 кілограмів.

Важливу роль у розвитку колгоспного господарства відіграли рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. Партійна організація, що на цей час налічувала 17 чоловік, вникала в усі ділянки роботи і направляла на відстаючі кращих комуністів і комсомольців[2]. Зросли врожаї зернових культур і картоплі. Так, у 1961 році було зібрано по 17,1 цнт зернових, а на окремих площах — по 20—25 цнт пшениці й жита з гектара. Почесне місце продовжувало належати бригаді С. Г. Муженка, яка щороку збирала по 16—18 цнт зернових і по 120—130 цнт картоплі. Не відставала і бригада комуніста П. С. Кондренка. Славну перемогу здобула ланка Н. П. Титорчук: на площі 12 га вона зібрала по 6,6 цнт насіння та по 9,6 цнт волокна льону з гектара, за що ланкову нагороджено орденом Леніна. Значних успіхів досягли тваринники. Виробництво молока протягом 1953—1957 рр. зросло у 3,5 раза, м'яса — втричі. Багато потрудилися сестри — Ніна, Наталія, Ольга, Марія та Люба Бобер. За роки своєї роботи на фермі (загальний стаж сім'ї 75 років) вони надоїли 315 180 кг молока і виростили 920 голів молодняка.

У наступні роки дедалі міцніла економіка колгоспу ім. Коцюбинського. У 1965 році колгосп виростив по 18,9 цнт зернових, 107 цнт картоплі, 292 цнт цукрових буряків, 6,8 цнт волокна льону з гектара. Окремі бригади і ланки досягли значно вищих показників. Бригада комуніста О. Г. Баранця зібрала по 34,5 цнт озимої пшениці, бригада комуніста А. М. Желдака — 28,4 цнт жита, бригада комуніста В. М. Коледіна — по 26,3 цнт жита, а ланка І. М. Потапенко — 9,6 цнт волокна льону з гектара. У 1966 році 14 трудівників колгоспу було нагороджено орденами

[1] Городнянський райдержархів, ф. 166, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 43, оп. 11, спр. 22, арк. 13.

і медалями, серед них І. М. Потапенко — орденом Леніна, О. Г. Баранця та А. М. Желдака — орденом Трудового Червоного Прапора. Колгосп мав потужну матеріально-технічну базу: 32 трактори, 15 комбайнів, 34 автомашини. Всі трудомісткі процеси механізовано.

Новими здобутками в піднесенні колгоспного виробництва відзначили трудящі Вихвостова 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Колгосп перевиконав план восьмої п'ятирічки. За успіхи у виконанні восьмого п'ятирічного плану 83 колгоспників та представників інтелігенції було нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна», тракториста М. Г. Білана удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора, а бригадира комуніста Т. В. Єрмака і свинарку П. С. Шевчук — ордена «Знак Пошани».

Завдяки невтомній праці трудівників Вихвостова зросли багатства рідного колгоспу. У 1971 році його доход збільшився до 943 864 крб. На людино-день було видано по 3 крб. 91 коп. У цьому році середня місячна оплата свинарки становила 104 крб., доярки — 112 крб. Багато трудівників одержують по 200 і більше карбованців. Колгосп виділяє значні кошти на культурні й побутові потреби, а також на пенсійне забезпечення. Все це свідчить про невпинне піднесення добробуту трудівників.

Змінилося обличчя Вихвостова. Протягом післявоєнного часу збудовано або перебудовано 583 будинки. Село електрифіковане і підключене до державної енергосистеми. У селі — 5 магазинів, товарооборот яких у 1971 році становив 824 227 крб. Колгоспники мають 497 телевізорів, 289 мотоциклів, 1468 велосипедів, 6 легкових автомашин.

Медичну допомогу трудящим подають медпункт і пологовий будинок, в яких налічується 4 медпрацівники. Діють дитячі ясла. Є також стадіон, при якому створено різні спортивні секції. У селі працюють восьмирічна школа з вечірнім відділенням середньої школи та 2 початкові школи. В них щороку навчається до 250 учнів і викладає 18 учителів. З колишніх вихованців восьмирічної школи 134 здобули вищу освіту. Серед них кандидати наук Г. П. Федорченко, М. М. Гумен, Т. П. Федорченко, 97 вчителів, 15 інженерів, 10 агрономів, 7 лікарів. Культурно-освітню роботу проводять 2 клуби з стаціонарними кіноустановками. Хоровому колективу села присвоєно звання народного. До послуг жителів 2 бібліотеки з книжковим фондом 13,5 тис. примірників. Активно працює первинна організація товариства «Знання», яка об'єднує 39 лекторів.

В цих успіхах — велика заслуга партійної і комсомольської організацій, які спрямовують трудящих на дальше піднесення колгоспного господарства і успішне виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. У 1971 році партійна організація колгоспу об'єднувала 52 члени і кандидати у члени партії, комсомольська — 47 юнаків і дівчат. Значну роль у господарському і культурному будівництві відіграє сільська Рада депутатів трудящих, яка складається з 45 депутатів. Серед них 40 колгоспників і 5 представників інтелігенції, 24 члени КПРС і 7 комсомольців, 18 жінок. Сільрада має 3 постійні комісії: виробничу, фінансову і культурно-побутову.

Дальші перспективи відкриваються перед Вихвостовом на майбутнє. Прийнято план реконструкції села і перетворення його на соціалістичне містечко. За роки дев'ятої п'ятирічки передбачено заасфальтувати всі вулиці, збудувати будинок культури, універмаг, бібліотеку, відкрити музей бойової і трудової слави.

У 1969 році в центрі села встановлено пам'ятник класику української літератури, автору повісті «Фата моргана» М. М. Коцюбинському, герої якої мріяли про нове життя, і воно прийшло та розквітло в достатку і натхненній творчій праці на вільній, оновленій землі.

М. П. ТАРАТИН

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ГОРОДНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Хоробичі. Дворів — 190. Населення —500 чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Автуничі, Зоряне, Ломоносове й Старосілля.

На території Андріївки розміщена бригада колгоспу «Комуніст» (центральна садиба — в с. Старосіллі), за яким закріплено 4620 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3712 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є початкова школа, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 24 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Андріївку належить до 1715 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 498 жителів, з них 128 нагороджено орденами й медалями СРСР. 289 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В 1959 році у центрі села встановлено пам'ятник на честь воїнів, які загинули в бою за його визволення.

Поблизу Андріївки та Автуничів виявлено 2 давньоруські курганні могильники.

БУ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Замглаї, за 31 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 408. Населення — 1277 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Безиків.

На території Бурівки розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3220 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1418 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 186 учнів і 12 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі досягнення 29 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Бурівка — давнє поселення. Воно вперше згадується в літопису під 1024 роком. У жовтні 1905 року селяни повстали проти поміщиків. Вони захопили поміщицький маєток і розподілили між собою майно та худобу. Каральний загін, який прибув сюди, жорстоко розправився з ними.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1921.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 463 жителі, з них 149 нагороджено орденами й медалями СРСР. 192 чоловіка полягли смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. На братській могилі бійців і командирів, що загинули в бою за визволення Бурівки, у 1958 році встановлено пам'ятник. У 1966 році на братській могилі воїнів, які віддали життя під час оборони села від гітлерівців, споруджено обеліск.

БУТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бутівці, за 7 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Городянка. Дворів — 189. Населення — 544 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Здрягівка й Радянське.

На території Бутівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 3097 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2338 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 82 учні і 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі досягнення 24 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Бутівка вперше згадується в історичних джерелах у 1625 році.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Уродженець села матрос Балтійського флоту П. С. Даниленко брав участь у штурмі Зимового палацу. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 237 місцевих жителів, з них 137 нагороджено орденами й медалями СРСР. 129 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які полягли в бою за визволення села, у 1959 році встановлено пам'ятник.

ВАГА́НИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Хоробичі. Дворів — 415. Населення — 1149 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Барабанівське і Вершини.

На території Ваганичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3825 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2175 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 158 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 30 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Ваганичі належить до 1718 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 368 жителів, з них 237 нагороджено орденами й медалями СРСР. 201 чоловік віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1951 році встановлено пам'ятник.

На околицях с. Ваганичів виявлене городище часів Київської Русі.

ВЕЛИ́КИЙ ЛИСТВЕ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Крюковій, за 15 км від районного центру і за 19 км від залізничної станції Городня. Дворів — 498. Населення — 1415 чоловік.

На території Великого Листвена розміщена центральна садиба колгоспу «Рассвет», за яким закріплено 2466 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1955 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі врожаї льону колгосп у 1967 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 192 учні і 16 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 28 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Великий Листвен — давнього походження. Він вперше згадується в літопису під 1024 роком. Під час революції 1905—1907 рр. місцеві селяни повстали проти поміщика і зруйнували його маєток. Цей виступ був жорстоко придушений каральним загоном, а його активні учасники заслані на каторгу до Сибіру.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників боролися 600 жителів, з них 400 нагороджено орденами й медалями СРСР. 238 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В боях за визволення села загинули Герої Радянського Союзу С. І. Акиф'єв, який повторив безсмертний подвиг О. М. Матросова, та К. К. Краснояров. На честь односельців, які полягли в боротьбі з гітлерівцями, у 1968 році споруджено обеліск Слави.

У селі є архітектурна пам'ятка — Михайлівська церква XVIII століття.

Поблизу Великого Листвена виявлено городище і курганний могильник часів Київської Русі.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Горностаївка. Дворів — 425. Населення — 1295 чоловік. Сільраді підпорядковано с. День Добрий.

На території Володимирівки розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіти Леніна», за яким закріплено 3173 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2173 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 227 учнів і 18 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 29 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Володимирівка вперше згадується в історичних джерелах у 1736 році. Уродженець села С. М. Скидан був учасником повстання на броненосці «Потьомкін» в 1905 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1922. У 1924 році виник ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах з німецько-фашистськими загарбниками билися 445 жителів Володимирівки, з них 227 нагороджено орденами й медалями СРСР. 215 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, і односельців, що полягли в боротьбі з гітлерівцями, у 1960 році встановлено пам'ятник.

ГНІЗДИ́ЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смячці, за 8 км від районного центру. Дворів — 77. Населення — 216 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Горошківка і Стовпівка.

На території Гніздища розміщена бригада колгоспу «Труд» (центральна садиба — в м. Городні).

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За виробничі успіхи 5 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Гніздище засноване наприкінці XVII ст. Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1948.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 28 жителів, з них 17 нагороджено орденами й медалями СРСР. 15 чоловік загинуло смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. У 1966 році на братській могилі 5 активістів села, закатованих гітлерівцями, встановлено пам'ятник.

На околиці с. Гніздища виявлено городище скіфських часів.

ДЕРЕВИ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 3 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 460. Населення — 1375 чоловік.

У Деревинах розміщена центральна садиба колгоспу ім. XX партз'їзду, за яким закріплено 2494 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1777 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 216 учнів і 12 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 15 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Деревини належить до 1715 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 472 жителів, з них 248 нагороджено орденами і медалями СРСР. 112 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. В 1966 році на 2 братських могилах воїнів, які загинули під час оборони і визволення села, встановлено 2 обеліски.

ДРОЗДОВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смячці, за 18 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Хоробичі. Дворів — 300. Населення — 909 чоловік. Сільраді підпорядковано населені пункти Будище й Диханівка.

На території Дроздовиці розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», за яким закріплено 3721 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2083 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 302 учні і працює 19 вчителів, будинок культури на 250 місць, клуб, бібліотека, лікарня на 10 ліжок.

За виробничі досягнення 27 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Дроздовицю належить до 1689 року. Населення села брало активну участь у революції 1905—1907 років.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1921.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 300 жителів, з них 246 нагороджено орденами й медалями СРСР. 176 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На братській могилі воїнів, які загинули тут у роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, у 1957 році встановлено пам'ятник.

ІВА́ШКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Дворів – 636. Населення — 1827 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Довге, Куликівка й Перше Травня.

На території Івашківки розміщено колгосп ім. Жданова, за яким закріплено 5271 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3378 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 405 учнів і працює 27 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 26 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них ланкову Н. А. Качну—орденом Леніна. Г. Є. Колiньку присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

Перша писемна згадка про Івашківку належить до 1639 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1920.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 467 жителів, з них 126 нагороджено орденами і медалями СРСР. 341 чоловік загинув смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. На братських могилах воїнів, які полягли під час оборони та визволення села, у 1957 році встановлено пам'ятник і в 1961 році — 2 обеліски.

ІЛЬМІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Хоробичі. Дворів — 254. Населення — 835 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ближнє, Карпівка, Марочкине, Мости й Світанок.

На території Ільмівки розміщена центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 4022 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2491 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 175 учнів і 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 26 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Ільмівку належить до 1730 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 165 жителів, з них 102 нагороджено орденами й медалями СРСР. 133 чоловіка віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. На братській могилі воїнів і партизанів, які загинули в бою за визволення села, в 1960 році встановлено пам'ятник.

КОНОТО́П — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 26 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Городня. Дворів — 295. Населення — 1065 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великий Дирчин, Лашуки і Малий Дирчин.

На території Конотопа розміщено колгосп ім. XVIII партз'їзду, за яким закріплено 1819 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1071 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 190 учнів і працює 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 18 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Конотоп належить до 1715 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1932 році, комсомольську — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 219 місцевих жителів, з них 40 нагороджено орденами й медалями СРСР. 133 чоловіка віддали своє життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1966 році встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Лашуків виявлено поселення доби бронзи, сіверянське та часів Київської Русі.

ЛЕМЕШІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від районного центру та за 12,5 км від залізничної станції Хоробичі. Дворів — 383. Населення — 1236 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мальча і Рубіж.

На території Лемешівки розміщено колгосп ім. Орджонікідзе, за яким закріплено 3902 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3155 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 342 учні і 20 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 25 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Лемешівку належить до 1552 року.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1933 році, комсомольську — в 1930.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівські кати повністю спалили Лемешівку. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ненависного ворога билися 430 жителів, з них 180 нагороджено орденами й медалями СРСР. 250 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, в 1959 році споруджено обеліск.

МАКИ́ШИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 25 км від районного центру і за 5 км від автошляху Чернігів — Городня. Дворів — 671. Населення — 1938 чоловік.

На території Макишина розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4738 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3302 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій навчається 357 учнів і працює 24 вчителі, будинок культури на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 44 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них ланкову колгоспу Н. З. Чорноус —орденами Леніна і Жовтневої Революції.

Макишин вперше згадується в історичних джерелах у 1661 році.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — у 1920.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 500 жителів, з них 300 нагороджено орденами й медалями СРСР. 279 чоловік загинули смертю хоробрих. У селі в братській могилі поховані воїни, які полягли в бою за визволення села. На їх честь у 1959 році споруджено пам'ятник. Серед тих, хто віддав тут життя, Герої Радянського Союзу вірменин Г. М. Арзуманян і росіянин І. І. Швецов. У 1971 році встановлено їх погруддя.

Поблизу Макишина виявлено поселення доби бронзи, скіфських часів та часів Київської Русі.

МОЛОЖА́ВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру. Дворів — 92. Населення — 294 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Залісся, Картовецьке, Лозове, Лютіж, Минаївщина, Невкля, Перерост, Студенець і Черецьке.

На території Моложави розміщено відділок радгоспу «Городнянський» (центральна садиба — в с. Невклі), за яким закріплено 2339 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1077 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 151 учень і 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 18 трудівників нагороджені орденами й медалями.

Моложава заснована у XIX столітті.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створили в 1936 році, партійну — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 147 жителів, з них 39 нагороджено орденами й медалями СРСР. 78 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1947 році встановлено обеліск.

МОЩЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Тетивій, за 22 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Городня. Дворів — 374. Населення — 1081 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берилівка, Гасичівка, Сеньківка й Сутоки.

На території Мощенки розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3853 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3082 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 384 учні і 25 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, народний історико-краєзнавчий музей, лікарня на 25 ліжок, зубний кабінет.

За самовіддану працю 65 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша згадка про Мощенку в історичних джерелах датується 1552 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено у 1918 році, комсомольську — у 1920.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівських

загарбників билися 525 жителів, з них 277 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села І. Є. Цимбалісту присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Він брав активну участь у партизанському русі і був членом Чернігівського підпільного обкому КП(б)У. 232 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1970 році споруджено меморіальний комплекс Слави. У 1953 році воїнам, які загинули в бою під час визволення села, встановлено пам'ятник.

Уродженцями Мощенки є кандидати наук І. Л. Кравченко, Б. М. Ребус і В. Г. Хомазюк та заслужена вчителька УРСР Л. М. Оглобинська.

На околицях сіл Мощенки та Сеньківки виявлено городище і 2 курганні могильники часів Київської Русі.

ПЕРЕ́ПИС — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Карпилівці, за 30 км від районного центру і за 1,5 км від залізничного роз'їзду Перепис. Дворів — 539. Населення — 1535 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Кусії.

На території Переписа розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 4755 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3344 га орної землі. Спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 298 учнів і працює 17 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 30 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Перепис в історичних джерелах належить до 1665 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1920.

На фронтах Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками билися 473 жителі, з них 193 нагороджено орденами й медалями СРСР. 211 чоловік загинули в боях за незалежність Батьківщини. Уродженцям Кусіїв В. П. Симонку і А. Д. Стебі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В. П. Симонок у 1942 році поліг смертю хоробрих. У селі є братська могила воїнів, що віддали життя в бою за його визволення. Серед них — Герой Радянського Союзу льотчик росіянин М. М. Павлов. На честь загиблих у 1967 році встановлено пам'ятник.

На території Переписа знайдено скарб римських монет I—III ст. н. е., виявлено городище часів Київської Русі.

СМИ́ЧИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру, на автошляху Чернігів—Городня. Дворів — 315. Населення — 1015 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дібровне і Пекурівка.

На території Смичина розміщено відділок спецгоспу «Добробут» (центральна садиба — в с. Дібровному), за яким закріплено 4357 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3218 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; спеціалізується на відгодівлі свиней.

Представники трудящих Брянської, Гомельської та Чернігівської областей закладають пам'ятний камінь дружби на межі трьох братніх республік — РРФСР, БРСР і УРСР біля с. Сеньківки. 1968 р.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 204 учні і 13 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 37 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Смичин в історичних джерелах належить до 1663 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1922 році. В 1928 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 367 жителів, з них 170 нагороджено орденами й медалями СРСР. 165 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення Смичина, в 1958 році встановлено пам'ятник. У с. Дібровному поховано Героя Радянського Союзу В. С. Маркова.

Поблизу сіл Смичина і Пекурівки та на околицях Дібровного виявлено залишки сіверянського поселення, городище, курганний могильник та поселення часів Київської Русі.

СОЛОНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Кузничі. Дворів — 348. Населення — 999 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Полісся.

На території Солонівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 2797 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2252 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 157 учнів і 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 21 трудівника нагороджено орденами й медалями.

Солонівка відома з XVI століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1927.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 600 місцевих жителів, з них 96 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села М. Ф. Шатилу за мужність, виявлену у повітряних боях з фашистами, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 280 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, в 1956 році встановлено пам'ятник.

В Солонівці народилася українська революціонерка-народниця М. Ф. Вітрова (1870—1896). Вона була заарештована і ув'язнена в Трубецький бастіон Петропавловської фортеці, де на знак протесту проти тюремного режиму скінчила життя самогубством, спаливши себе.

На околиці Солонівки виявлено давньоруський курганний могильник.

ТУПИ́ЧІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 1032. Населення — 2943 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Тартак і Тополівка.

На території Тупичева розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе. за яким закріплено 3228 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2329 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі діють цегельний та спиртовий заводи, пересувна механізована колона «Чернігівводбуду».

М. І. Павлусенко — Герой Соціалістичної Праці, ланкова колгоспу ім. Фрунзе, с. Тупичів. 1971 р.

У селі є середня школа, в якій налічується 591 учень і 44 вчителі, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 50 ліжок і дитячий санаторій.

За самовіддану працю 36 трудівників нагороджено орденами й медалями. Ланкова М. І. Павлусенко удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Перша писемна згадка про Тупичів належить до 1526 року. У роки революції 1905—1907 рр. він став одним з центрів селянських виступів у Городнянському повіті. Восени 1905 року повсталі селяни зруйнували і спалили поміщицький маєток та горілчаний завод. Надісланий сюди каральний загін придушив виступ селян.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1920. У 1939—1959 рр. Тупичів — центр району.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 588 жителів, з них 233 нагороджено орденами й медалями СРСР. 355 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1958 році встановлено пам'ятник.

У 1956 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцями села є доктор географічних наук, професор О. Т. Діброва, кандидати наук В. В. Стрілко і С. О. Шелудько, український радянський поет П. О. Дорошко.

ХОРО́БИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 1,5 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 473. Населення — 1261 чоловік.

На території Хоробичів розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2836 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2098 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 405 учнів і працює 25 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 26 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Хоробичі згадуються в літопису під 1153 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1921. 30 жителів села боролися в лавах Червоної Армії в роки громадянської війни.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 437 жителів, з них 237 нагороджено орденами й медалями СРСР. 211 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1957 році на честь жителів Хоробичів, які загинули на фронтах громадянської війни, споруджено пам'ятник.

Поблизу Хоробичів виявлене давньоруське городище.

ХОТІ́ВЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Кузничі. Дворів — 471. Населення — 1285 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелене, Кузничі, Травневе.

На території Хотівлі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Попудренка, за яким закріплено 3891 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2743 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 188 учнів і 13 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 23 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Хотівля відома з 1503 року. Її назва походить від річки Хотівельки, що протікає через село.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1933.

У роки тимчасової німецько-фашистської окупації в Хотівлі діяла підпільна патріотична група.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 555 жителів, з них 300 нагороджено орденами й медалями СРСР. 298 чоловік загинули смертю хоробрих в боях за незалежність Батьківщини. Воїнам, які полягли в бою за визволення села, у 1948 році встановлено пам'ятник.

У 1965 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцем села є відомий російський і український лікар Ф. К. Курика (1755—1785).

ХРИ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Дворів — 378. Населення — 1019 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Північщина й Політрудня.

На території Хрипівки розміщено колгосп ім. Мічуріна, за яким закріплено 3041 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2334 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 181 учень і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 26 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Хрипівку в історичних джерелах належить до 1611 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1924 році, комсомольську — в 1927.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівців билися 300 жителів, з них 115 нагороджено орденами й медалями СРСР. 144 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1967 році встановлено обеліск.

У с. Північщині народився доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки УРСР Ф. Є. Лось.

ІЧНЯНСЬКИЙ РАЙОН

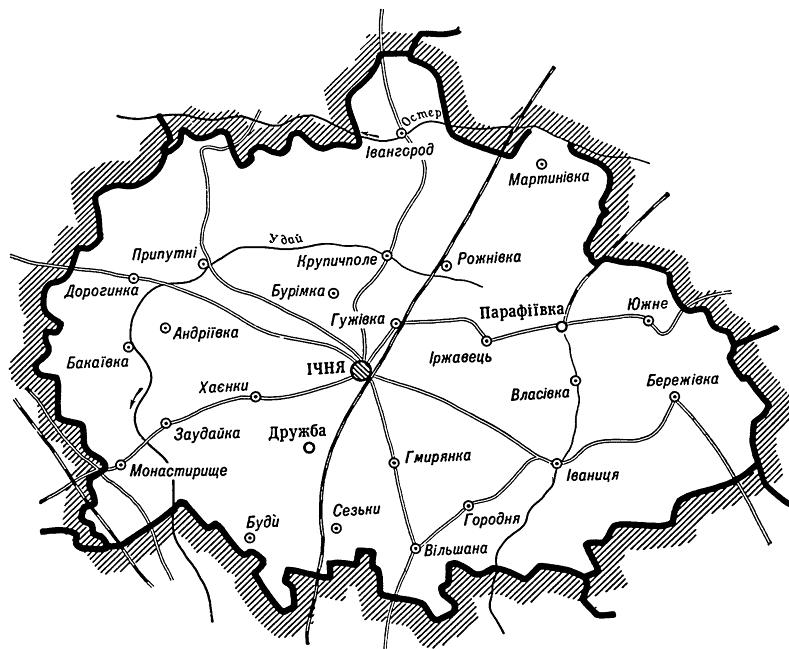

Площа — 1,6 тис. кв. км. Населення — 71,2 тис. чол., з них сільського — 53 тис., середня густота — 44,5 чол. на кв. кілометр. З корисних копалин є нафта, газ, торф. Міській, селищній і 23 сільським Радам підпорядковано 81 населений пункт. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах і установах є 88 первинних партійних, 106 комсомольських і 220 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільському господарству. 5 радгоспів і 26 колгоспів мають 110,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 92,1 тис. га орної землі. В районі є 23 промислові підприємства. Населення обслуговують 10 лікарень, 36 фельдшерсько-акушерських пунктів, 19 пологових будинків. У 62 загальноосвітніх школах, у т. ч. 14 середніх, середній вечірній, 29 восьмирічних та 18 початкових, навчається 10,8 тис. учнів. Крім того, є дві музичні семирічні школи, дитяча юнацька спортивна школа. Культосвітню роботу ведуть 20 будинків культури, 30 клубів, 41 бібліотека, 66 кіноустановок, історико-краєзнавчий музей. В районі є 7 пам'ятників В. І. Леніну. У 47 населених пунктах споруджено пам'ятники і обеліски Вічної слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ІЧНЯ

чня — місто районного підпорядкування, розташоване на р. Іченьці, що впадає в Удай. Відстань до Чернігова — 180 км. Населення — 13,7 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Августівка, Безводівка, селище «Дружба».

Назва міста походить від річки Іченьки. Дата його заснування невідома. Перші відомості про Ічню належать до XIV століття, коли вона являла невеличку фортецю. В другій половині XVI століття нею заволоділи магнати Вишневецькі. Більшість населення сплачувала їм грошову й продуктову ренту. Проте значна частина мешканців була вільною, покозаченою — відбували лише військову службу.

Швидке зростання Ічні почалося в 30—40-х роках XVII століття. Кількість її жителів збільшувалася за рахунок переселенців з Правобережної України. Вже 1640 року налічувалося 1494 двори і 10 453 мешканці[1].

В містечку розвивалися торгівля й ремесло.

На початку 40-х років XVII ст. Ічня стала центром окремого козачого полку, що був підпорядкований польському королю і виконував сторожову службу в прикордонній зоні[2]. Коли розпочалася визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетських загарбників, Ічнянський полк в 1648 році перейшов на бік повсталого народу і в складі військ Богдана Хмельницького брав участь у боях[3]. Восени 1649 року полк був ліквідований. Ічня стала центром однойменної сотні Прилуцького полку. В грудні 1653 року жителі містечка влаштували урочисту зустріч московським послам, які їхали на Переяславську раду. Близько сотні козаків на чолі з сотником Семеном Герасимовим, зустрівши російських послів за 15 км від Ічні, супроводжували їх до Прилук. У 2-й половині XVII ст. основна маса населення займалася землеробством і тваринництвом. Було засновано ремісничі цехи: шевський, ковальський та інші. На Іченьці працювало 9 водяних млинів. Щотижня відбувалися базари, двічі на рік — ярмарки. На ярмарки з товарами приїздили купці з інших містечок України. З Ічні на продаж вивозили хліб, коней, велику рогату худобу.

У роки гетьманування І. Виговського в Ічні, як і по всій Лівобережній Україні, загострилися суперечності між козацькою верхівкою і народними масами. Виговський намагався відірвати український народ від братнього російського. У 1658 році Прилуцький полк, до якого входили дві ічнянські сотні, разом з іншими козачими полками виступили проти Виговського. Наступного року війська гетьмана-зрадника та його спільника кримського хана напали на Ічню і завдали населенню великих збитків. У 1663 році польське військо під командуванням короля Яна Казимира, обійшовши укріплення під Ніжином, зруйнувало село Монастирище і захопило Ічню. Загарбники убивали і грабували населення. Через два роки містечко спустошили татари. Напади чужоземців, сваволя козацької старшини призвело до економічного занепаду містечка. Частина козаків та селян переселилась у Слобідську Україну, де соціально-економічний гніт був слабшим[4]. З двох козачих сотень тут залишилась одна[5].

Населення Ічні завжди було вірним союзу й дружбі українського народу з російським. Восени 1708 року, коли війська Карла XII вдерлися на Лівобережну Україну, жителі Ічні першими в Прилуцькому полку звернулись до Петра I з листом, у якому засудили вороже вторгнення і підтвердили свою вірність Росії[6].

В 1-й половині XVIII ст. становище селян та козаків помітно погіршало. Вони втрачали свої землі і ставали феодально залежними. З 1718 року по 1729 рік число посполитих дворів збільшилось майже вдвоє, а козачих — зменшилося. Частина селян кидала свої дворища й тікала. У 1736—1740 рр. Ічню залишило близько ста родин. Водночас козацька старшина за гетьманськими універсалами одержувала у володіння сотні селянських дворів. Розширюючи свої земельні володіння, вона засновувала хутори й користувалася працею підсусідків. Значну роль у збагаченні козацької старшини відігравав чумацький промисел. Чумаки привозили з Криму сіль, торгівля якою давала великі прибутки. Так, в 1754 році в Крим їздив Ічнянський сотник І. Новицький, який привіз 2 чотириволові вози солі[7].

---

[1] А. М. Лазаревский. Лубенщина и князья Вишневецкие. К., 1896, стор. 44.

[2] А. М. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3. Полк Прилукский. К., 1902, стор. 224.

[3] Летопись Ригельмана, ч. 1. М., 1847, стор. 128.

[4] Там же, ч. 2, стор. 72.

[5] Д. И. Багалей. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. М., 1887, стор. 411, 412.

[6] ЦДАДА, ф. 124, оп. 1, спр. 67, арк. 5.

[7] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні, стор. 23.

Процес закріпачення селян посилився в середині XVIII століття. За іменним імператорським Указом 1748 року в Ічні одержав 20 дворів кріпаків грузинський князь М. Саакадзе. На підставі гетьманського універсалу 1752 року прилуцький полковник Г. Галаган став власником 205 селянських дворів. Майже через 20 років йому вже належало в Ічні 382 двори, або 70 проц. від загальної кількості кріпацьких дворів[1]. Поглиблювалося і майнове розшарування серед козаків. 1780 року з 275 козачих дворів 220 належали до розряду «підпомічників», тобто були збіднілими.

В останній чверті XVIII ст. починається економічне піднесення Ічні. Набуває розвитку винокуріння. В 1780 році діяло 23 винокурні. Крім того, було 6 водяних млинів, цегельня[2]. Налічувалось 78 дворів ремісників, переважно шевців та гончарів. Свої товари вони реалізовували на ярмарках в Кременчузі, Пирятині, Ніжині, Прилуках та інших містах. Кравецький, ткацький та ковальський промисли були менш розвинуті. Їхня продукція йшла лише на місцевий ринок. У 1780 році було 73 крамниці: рибні, м'ясні, соляні, гончарні та мануфактурні. У Ічні тричі на тиждень відбувалися базари і тричі на рік — ярмарки[3].

Населення містечка брало участь у Вітчизняній війні 1812 року. 80 жителів вступило до Борзенського загону народного ополчення. У складі Чернігівського полку відважно билися проти армії Наполеона козаки Ічні[4].

На початку 30-х років поміщик Галаган відкрив суконну мануфактуру, цукровий завод та два винокурні заводи. 1848 року на мануфактурі було зайнято 160 кріпаків і вироблено 25 тис. аршинів сукна[5]. Ще два винокурні заводи належали іншим поміщикам[6]. Умови праці на підприємствах були дуже важкими. Робочий день тривав 14—15 годин. Застосовувалася жіноча та дитяча праця. Жорстока експлуатація, погане харчування, відсутність медичного обслуговування — все це виснажувало робочих людей і вкорочувало їм вік.

Не кращим було становище інших кріпаків. 64 двори не мали ні землі, ні тягла[7]. А тим часом виділялася невеличка група заможних селян, які переходили на оброк, використовували найману робочу силу. Поміщик Галаган володів 6400 десятинами орної землі, сіножатей та лісів[8].

Перші невеликі парафіяльні школи в Ічні були відкриті у 30-х рр. XVIII століття. 1740 року їх налічувалося 7. Вчилися в них діти духовенства, заможних козаків й селян. Наприкінці XVIII ст. школи закрили[9].

Уродженцем Ічні був видатний російський скульптор І. П. Мартос (1752 або 1754—1835). Після закінчення Петербурзької Академії мистецтв продовжував навчання в Італії. 1814 р. став ректором Петербурзької Академії мистецтв. Його твори, виконані в традиціях російського класицизму, відзначаються високим громадянським пафосом, ідейною глибиною. Всенародну славу скульптору принесло створення пам'ятників Мініну і Пожарському у Москві та Е. Рішельє у Одесі.

1843 року містечко відвідав Т. Г. Шевченко. В середині XIX ст. з Качанівки в Ічню кілька разів приїздив художник В. І. Штернберг. Тут він написав картину «Ярмарок в Ічні». Ічня є батьківщиною художника В. М. Резанова (1829—1906).

В 1859 році у містечку налічувалося 1093 двори, проживало 6084 чол. населення.

---

[1] А. М. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 225—227.

[2] А. А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 395—397.

[3] А. М. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 227.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 1208, арк. 114, 147.

[5] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII—першій половині XIX ст. Текстильне виробництво. К., 1960, стор. 114.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1475, оп. 1, спр. 263, арк. 4, 5; спр. 1339, арк. 4.

[7] Журн. «Киевская старина», 1899, № 11, стор. 18.

[8] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 361.

[9] Журн. «Основа», 1862, червень—липень, стор. 246.

Реформа 1861 року не принесла селянам справжньої волі, погіршила їх економічне становище. Якщо до проведення реформи в користуванні кріпаків було 5168 десятин землі, то після залишилося всього 3124 десятини. За рахунок скорочення селянських наділів поміщик збільшив свої земельні угіддя на 1954 десятини. 540 дворів (1168 ревізьких душ) колишніх селян Галагана одержали такі наділи: до 1 десятини — 170 дворів; до 5 десятин — 190; до 15 десятин — 135; більше 15 десятин — понад 40 дворів. Кілька заможних господарств мали по 100 і більше десятин. Таким чином, 67 проц. селян стали безземельними. За наділи вони повинні були сплачувати понад 13 тис. крб. До викупу садибних ділянок і надільної землі лише колишні кріпаки зобов'язувалися відробити поміщику Галагану понад 62 тис. робочих днів[1].

Селяни виступали проти пограбування їх поміщиком. Вони відмовилися підписувати уставні грамоти. Прибулі війська вчинили екзекуцію над непокірними[2].

З 1861 року Ічня стала волосним центром Борзнянського повіту.

Після реформи процес обезземелення й розорення селян відбувався інтенсивніше. Вже в 70-х роках XIX ст. близько 70 проц. селянських дворів змушені були наймитувати у куркулів та поміщиків. Деякі малоземельні селяни бралися на кабальних умовах орендувати землю. Проте це ще більше розоряло їх. В 70—90-х роках орендна плата за десятину становила 65—80 крб., а в 1909 році — 106 карбованців[3]. Частина селян почала займатися ремеслами.

Економічному розвитку містечка сприяло прокладання вузькоколійної залізниці Крути—Ічня—Прилуки. 1894 року стала до ладу станція Ічня. На початку XX ст. в містечку налічувалося 10 дрібних заводів (винокурних, маслоробних, миловарних, цегельних та інших), 14 кузень, 109 вітряків.

Революція 1905—1907 рр. знайшла відгук серед населення Ічні. Події 9 січня 1905 року в Петербурзі пробудили до політичного життя і революційної боротьби робітників і селян. Навесні і влітку 1905 року у містечку відбувалися мітинги, демонстрації. У дні загальноросійського жовтневого політичного страйку не працювали залізничники ст. Ічні. У вересні 1906 року селяни захопили поміщицьке пасовище.

Промислова криза, що охопила Росію на початку XX століття, відчутно позначилася на економіці містечка. Майже всі підприємства були закриті. У 1910 році працювала лише одна суконна фабрика, в якій налічувалося 17 робітників[4]. Тривалість робочого дня на ній становила 14 годин. Власник видавав робітникам мізерну плату. У 1912 році розпочався рух поїздів на залізниці Бахмач—Ічня—Бобринська—Одеса.

Серед селян поглиблювалася класова диференціація: зростала кількість безземельних господарств і одночасно наживалися куркулі. В Ічні в 1910 році із загальної кількості 510 господарств 233 були безземельними або малоземельними, у т. ч. 96 — зовсім не мали землі, 43 — мали від 1 до 3 десятин, 112 — від 3 до 6. 26 господарств володіло 458 десятинами.

В 1910 році територія Ічні становила 692 десятини, у містечку налічувалося 3420 будинків і 9663 жителі. На все містечко й волость була лікарня на 12 ліжок. Тут працювали лікар і 3 фельдшери.

Напередодні війни в Ічні у 11 початкових школах навчалося 1150 учнів. Вищих і середніх навчальних закладів, клубів і бібліотек не було[5].

Ічня здавна славилась як один з осередків художньої кераміки Лівобережної України. Умільці виготовляли посуд, кахлі, іграшки, фігурні посудини для вина

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1475, оп. 1, спр. 1632, арк. 22.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 150, оп. 1, спр. 1356, арк. 37.
[3] Земский сборник Черниговской губернии, 1909, № 11, стор. 68.
[4] Подворная перепись в Черниговской губернии в 1910 году. Чернигов, 1912, стор. 261.
[5] Города в России в 1910 году, стор. 276, 406, 466, 473.

у вигляді півників, баранів, оленів. Розписи керамічних виробів відзначалися багатством фантазії, сюжетною багатогранністю і різноманітністю фарб. Особливо прославилися ічнянські майстри полив'яними кахлями з кольоровим розписом, які виготовлялися на початку XIX століття. Високою художністю відзначалися твори Хоми Піщенка та його сина Якова, братів Дмитра, Йосипа і Кирила Панасенків, Юхима Огієнка, Носка, Сукала та інших. Були тут і досвідчені майстри різьби по дереву — брати Григорій та Микола Майстренки[1]. З Ічнею пов'язано ім'я українського радянського письменника С. В. Васильченка (1879—1932). Тут він народився, провів свої дитячі роки, написав перші літературні твори. В 1905 році аматорський драматичний колектив за участю С. Васильченка підготував виставу за п'єсою М. Старицького «За двома зайцями». Проте поліція не дозволила ставити вистави і провела обшуки на квартирах самодіяльних артистів.

Перша світова імперіалістична війна ще більше погіршила становище трудящих мас. Майже все чоловіче населення призвали до армії. Багато сімей залишилося без годувальників. Постійно зростали ціни на продукти харчування. Страшним тягарем для трудящих були податки.

Коли на початку березня 1917 року в Ічні стало відомо про повалення самодержавства в Росії, селяни роззброїли поліцію і створили Раду селянських депутатів. Після повернення з фронту солдатів у квітні засновано організацію РСДРП. Більшовики очолили Раду селянських депутатів. Вона прийняла рішення про конфіскацію частини хліба в поміщицьких економіях і роздачу його сім'ям фронтовиків та бідним селянам. Та здійснити своє рішення Раді не вдалося. За наказом повітового комісара Тимчасового уряду до Ічні була введена рота солдат, яка стала охороняти поміщицьку власність.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції в історії Ічні відкрилася яскрава сторінка. Всередині січня 1918 року Ічню від військ Центральної ради визволив червоногвардійський загін московських робітників під командуванням Бабенка, що наступав вздовж залізниці Бахмач—Бобринська. Населення радісно вітало російських братів, які надали йому допомогу. Було утворено ревком. 20 січня він проголосив встановлення Радянської влади в Ічні й волості. Керуючись ленінським Декретом про землю, ревком конфіскував і роздав селянам землю, посівний матеріал, реманент, худобу, що раніше належали поміщикові.

Але не відразу утвердилася Радянська влада в Ічні. У березні село захопили німецькі окупанти. Спираючись на допомогу українських буржуазних націоналістів, вони запровадили режим терору й грабежів. Були розстріляні активісти Радянської влади. Окупанти відновили поміщицьке землеволодіння. Награбований хліб, худобу, майно вони вивозили до Німеччини. Населення не корилося ворогові. Воно саботувало розпорядження окупаційних властей. Наприкінці листопада загін робітників і селян роззброїв і заарештував гетьманців. Але до містечка вступили петлюрівці і захопили владу.

25 січня 1919 року підрозділи Ніжинського полку вибили петлюрівців з Ічні. Почав працювати ревком, який очолив учасник революції 1905—1907 рр. Й. І. Винниченко. Через кілька днів ревком було реорганізовано в волосний виконком. 14 лютого відбувся перший волосний з'їзд Рад. Він приділив особливу увагу втіленню в життя декретів Радянської влади[2].

Навесні 1919 року група бідняків об'єдналася в сільськогосподарську артіль. Останній було виділено 100 десятин землі, сільськогосподарський інвентар, посівний матеріал. Члени артілі прийняли Статут, в основу якого поклали принцип колективного господарювання.

Зміцненню Радянської влади чинили шалений опір контрреволюційні сили. На містечко нападали куркульсько-націоналістичні банди. Вони по-звірячому зака-

---

[1] Є. Ю. Спаська. Кахлі Чернігівщини. К., 1927, стор. 12.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1419, оп. 1, спр. 11, арк. 2.

тували військкома П. Ф. Кирія, начальника волосної міліції В. С. Мірошниченка та інших радянських працівників. Щоб охороняти містечко, була сформована частина особливого призначення.

Влітку 1919 року під тиском переважаючих сил денікінців Червона Армія змушена була тимчасово відступити. Ічню захопили білогвардійці. Вони без суду розстрілювали полонених червоноармійців, активістів. Грабували населення. Все це викликало у трудящих ще більшу ненависть до денікінців. 26 листопада 1919 року війська Червоної Армії визволили Ічню від ворожих військ.

В роки Жовтневої революції і громадянської війни розвивався талант українського радянського поета уродженця Ічні В. Г. Чумака (1901—1919). Почав він писати у 1917 році. Його вірші були пройняті пафосом революційної боротьби. Поет брав також безпосередню участь у боротьбі за Радянську владу. Під час денікінщини він працював у Києві в підпіллі. Денікінська контррозвідка вислідила патріота й закатувала.

Після визволення Ічні від денікінців почав діяти ревком. Його очолював політпрацівник 12 радянської армії І. Макаров. У складі ревкому були відділи: земельно-лісний, продовольчий, праці, охорони здоров'я, народної освіти, соцзабезпечення тощо[1]. Партійний осередок і ревком спрямовували зусилля трудящих, щоб подолати розруху, голод, епідемії. Оточувалися увагою сім'ї червоноармійців. Їм додатково виділили близько двох тисяч десятин землі, подавалася матеріальна допомога.

У червні 1920 року було утворено комнезам. Першим його головою обрано бідняка Г. Овдієнка. Комнезам під керівництвом партосередку згуртовував селян навколо Радянської влади, допомагав бідняцьким і середняцьким господарствам землею, реманентом, обмежував розвиток куркульських господарств. Велике значення для залучення молоді до активного громадсько-політичного життя мало утворення за ініціативою комуністів у серпні 1920 року комсомольського осередку. Першим секретарем його став П. Я. Руденко.

Після громадянської війни трудящі приступили до відбудови народного господарства, до краю зруйнованого імперіалістичною і громадянською війнами. У дуже складних умовах вирішувалося це завдання. В містечку не вистачало продовольства, промислових товарів, лютували епідемії. Населення раз у раз тероризували рештки недобитих куркульсько-петлюрівських банд. Боротьбу з бандитами вела частина особливого призначення, до якої у повному складі входили партійний та комсомольський осередки. Захищаючи Ічню, героїчно загинув комсомолець-чоповець Й. Ушарев. Оточений з усіх боків, він відбивався до кінця. Коли важко пораненого героя захопили бандити, вони вчинили над ним криваву розправу.

У 1921 році була відновлена сільськогосподарська артіль. Її назвали «Селянин». Господарство поступово міцніло. За добрі успіхи воно в 1923 році на повітовій сільськогосподарській виставці було премійоване двома сівалками[2]. Своїм успіхом артіль справляла вплив на всіх селян. 1922 року заснувалося споживче товариство, яке об'єднувало близько 350 селян. Кооперація забезпечувала селянські господарства машинами, промисловими товарами й допомагала їм збувати на вигідних умовах свою продукцію. Індивідуальним бідняцьким і середняцьким господарствам держава через комнезами надавала кредити. З 1923 року діяв прокатний пункт сільськогосподарських машин. Все це сприяло поліпшенню становища трудящих селян.

Відновлювали роботу невеликі підприємства по переробці сільськогосподарської сировини. В 1924 р. працювали маслозавод і паровий млин.

У березні 1923 року Ічня стала центром однойменного району. 1924 року в селищі проживало 11 795 чоловік[3].

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 628, оп. 1, спр. 84, арк. 7.
[2] Газ. «Красное знамя», 26 вересня 1923 р.
[3] Список населенных мест Черниговской губернии. 1924 г., стор. 42.

Перші трактори, Ічня. 1930 р.

Велика увага приділялася поліпшенню медичного обслуговування населення. На 60 ліжок розширили лікарню. У селищі відкрили аптеку.

Розгорталося культурне будівництво. Восени 1920 року розпочалися заняття в семирічній школі. На початку відбудовного періоду в селищі було 2 семирічні і 2 початкові школи. Влітку 1921 року в Ічні заснували товариство «Геть неписьменність». Воно розгорнуло роботу серед дорослого населення. Щороку у 12 школах лікнепу навчалося понад 200 чоловік[1]. З 1920 року кадри робітників-будівельників і механіків готувала профтехшкола[2]. У селищі працювали клуб і бібліотека. Трудящі брали участь у клубних наукових. сільськогосподарських та інших гуртках. Успіхом користувалися вистави самодіяльного драматичного театру. У 1923 році в Ічні створюється літературний гурток.

Докорінні зміни сталися в Ічні за роки соціалістичної індустріалізації й колективізації сільського господарства.

Після XV з'їзду ВКП(б), що проголосив курс на колективізацію сільського господарства, партійна, комсомольська організації, сільрада, комнезам розгорнули велику масово-політичну роботу. На початку 1929 року комнезамівці на базі артілі «Селянин» заснували колгосп ім. 1-го Травня. Головою колгоспу обрали комуніста Т. І. Пелюхова. В другій половині 1929 року було організовано ще два колективних господарства — «Переможець» та «Наймит».

Колективізація сільського господарства викликала шалений опір з боку куркульства. Використовуючи тимчасові труднощі в становленні перших колгоспів, вони вели антирадянську агітацію, залякували селян, підпалювали колгоспні будівлі. Але ніщо не могло похитнути віру селян у колгоспний лад. Наприкінці 1934 року колективізація в Ічні в основному була завершена. На цей час тут налічувалося 7 колгоспів, які мали у своєму користуванні понад 10 тис. га землі[3].

В організаційно-господарському зміцненні колгоспів велику допомогу подавала Ічнянська МТС, створена в 1931 році. Постійну допомогу також подавали промислові підприємства. Бригади робітників ремонтували в колгоспах сільськогосподарську техніку, брали участь у сівбі й збиранні врожаю[4].

Вільна творча праця викликала до життя соціалістичне змагання й ударництво серед колгоспників, яке знаменувалося виконанням і перевиконанням виробничих планів. Колгоспи з року в рік міцніли, підвищувався матеріальний добробут селян. У 1939 році колгоспи «1-ше Травня» та ім. Шевченка були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У довоєнні роки в Ічні були створені підприємства харчової промисловості: спиртовий завод та маслозавод, райпромхарчокомбінат. Вони працювали на місцевій сільськогосподарській сировині. Цегельний завод випускав будівельні матеріали.

Неухильно поліпшувався добробут, зростав культурно-освітній рівень трудящих. У 1941 році населення районного центру обслуговували лікарня, поліклініка,

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 293, оп. 1, спр. 166, арк. 118.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 4719, арк. 18.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 293, оп. 1, спр. 659, арк. 53.
[4] Там же, арк. 58.

амбулаторія, дитяча консультація, аптека. Напередодні війни було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослих. Тепер освіта, культура ставали надбанням усіх робітників, колгоспників. 1937 року відбувся перший випуск середньої школи. У 1940—1941 навчальному році у 3 середніх, 3 семирічних і 3 початкових школах навчалося більше двох тисяч дітей. Вчитель семирічної школи № 4 А. П. Титикало за багаторічну плодотворну педагогічну діяльність у 1939 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[1]. У 1932 році агротехнічну школу реорганізували в зоотехнікум. Центрами культурно-освітньої роботи стали районний будинок культури, бібліотека, кінотеатр.

Бурхливо розквітали народні таланти. Значно зросла кількість майстрів художньої кераміки, різьби по дереву. У 1940 році відбулася виставка творів народних умільців. Масовою стала художня самодіяльність. З 1926 р. працював народний хор під керівництвом М. Камінського. Силами хору та драмгуртка на сцені будинку культури були поставлені опери М. Аркаса «Катерина» та М. Лисенка «Наталка Полтавка». Одним з кращих колективів художньої самодіяльності був хор колгоспу «Переможець», заснований на початку 30-х років.

Велику роль у мобілізації трудящих на виконання завдань соціалістичного будівництва відігравала районна газета «За більшовицькі темпи», яка виходила з 1 лютого 1932 року. При редакції газети працювало літературне об'єднання ім. В. Чумака.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз порушив мирну працю. Вже у перші дні війни в Ічні організовано пройшла мобілізація до Червоної Армії і Військово-Морського Флоту. Багато було добровольців. А ті, що залишилися на місці, своєю самовідданою працею допомагали Червоній Армії в її боротьбі з ворогом. З наближенням фронту почалася організація партійного підпілля та партизанського руху. Було утворено підпільний райком партії (секретар І. Ю. Попко), партизанський загін (командир П. П. Сичов), закладені в лісах склади зброї, продовольства, медикаментів[2].

14 вересня 1941 року гітлерівці захопили Ічню. Почалися арешти, розстріли радянських людей. 357 юнаків і дівчат було вивезено на каторжні роботи до Німеччини. Окупанти зруйнували спиртзавод, парові млини, електростанцію, МТС, спалили адміністративні будинки, приміщення середньої школи, багато житлових будинків.

Населення не корилося ворогові. На боротьбу з окупантами його підняв підпільний райком партії, що діяв весь час, аж до визволення Ічні Червоною Армією від гітлерівців. У Ічні комуністів і комсомольців-підпільників очолював Ф. Д. Кичай. Вони вели антифашистську пропаганду серед населення, поповнювали новими бійцями партизанський загін, забезпечували його зброєю, продовольством. Влітку 1942 року фашисти вислідили й заарештували Ф. Д. Кичая та інших підпільників. Усі вони загинули у застінках гестапо[3].

У червні 1942 року під керівництвом підпільного райкому партії була створена комсомольська організація на чолі з М. С. Гринтаєнком. Комсомольці активно допомагали комуністам. Вони псували телефонно-телеграфну лінію, збирали і передавали партизанам дані про війська

Н. Погуляйло — уродженка м. Ічні, медсестра обласного партизанського з'єднання годує поранених бійців. 1942 р.

[1] Газ. «За більшовицькі темпи» (Ічня), 12 червня 1939 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 293, оп. 1, спр. 712, арк. 122.
[3] Там же, спр. 7, арк. 28.

противника. Гестапо знало про діяльність комсомольців, але схопити їх гітлерівцям не вдалося[1].

Ічнянський партизанський загін діяв рішуче. Народні месники на перегонах Ніжин—Бахмач, Бахмач—Прилуки пускали під укіс ешелони з ворожими солдатами і технікою, нападали на гітлерівські гарнізони, поліцію.

15 вересня 1943 року Ічню визволили війська Воронезького фронту. Безпосередньо бої за селище вели 12-й гвардійський повітряно-десантний полк (командир — підполковник Ф. Я. Якушенко) та один з підрозділів 2-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії під командуванням уродженця Ічні підполковника А. В. Сергієнка. Бойові операції наземних частин підтримували льотчики 271-ої бомбардувальної дивізії.

У боях за Ічню смертю героя загинув підполковник А. В. Сергієнко. Він похований у братській могилі на площі в центрі міста.

В роки Вітчизняної війни понад 4 тис. ічнянців у лавах Червоної Армії, Військово-Морського Флоту, партизанських загонах і з'єднаннях билися з фашистськими загарбниками. За мужність і відвагу близько двох тис. нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. О. Г. Негоді та М. С. Шульженку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Понад 1,5 тис. жителів загинуло на фронті смертю хоробрих. Пам'ять про них безсмертна. У жовтні 1967 року відкрито пам'ятник вічної Слави воїнам і партизанам — уродженцям Ічні, що загинули в боях з фашистами. Авторами пам'ятника є заслужений діяч мистецтв УРСР І. М. Гончар і скульптор В. П. Луцак. Біля пам'ятника закладено парк вічної Слави площею 3 гектари.

Відразу ж після визволення Ічні трудящі під керівництвом партійної організації взялися за відбудову народного господарства. Вже у 1944—1945 рр. держава спрямувала на цю справу капіталовкладень на суму 378 тис. крб. З братніх радянських республік надходило обладнання, будівельні матеріали. МТС одержала 46 тракторів і 12 комбайнів з Куйбишевської області. Ще більшу допомогу трудящі Ічні одержували в наступні роки.

Це дозволило вже 1944 року частково відбудувати, пустити спиртовий завод, маслозавод, райпромхарчокомбінат. Того ж року стала до ладу МТС. Були відновлені колгоспи. Долаючи великі труднощі, вони виростили багатий урожай зерна, картоплі, тютюну і більшість його здали у фонд Червоної Армії.

Поновили роботу медичні, навчальні та культурно-освітні заклади. Почали працювати лікарня, поліклініка. Наприкінці 1943 року в двох середніх та трьох семирічних школах навчалося понад 3 тис. учнів. Розгорнули роботу будинок культури, бібліотека, кінотеатр.

Велику роль в мобілізації трудящих на відбудову народного господарства відігравала районна газета «Ленінський шлях», видання якої відновилося з квітня 1944 року.

Значний обсяг робіт щодо відбудови підприємств, МТС і колгоспів був виконаний у роки четвертої п'ятирічки. У 1949 році промисловість Ічні перевершила довоєнний рівень виробництва. 1950 року колгоспи повністю освоїли довоєнні площі посівів. Того ж року відбулося об'єднання колгоспів. Замість семи у селищі стало три колективні господарства. Повністю були відбудовані медичні, навчальні й культурно-освітні заклади. Ліквідувавши наслідки війни, трудящі під керівництвом партійної організації розгорнули боротьбу за дальше піднесення економіки й культури.

За післявоєнні роки в Ічні (з 1957 р. вона перетворилася на місто районного підпорядкування) зросла промисловість. Було здійснено реконструкцію спиртового заводу і молокозаводу, харчокомбінату, що збільшило їх виробничі потужності. Стали до ладу нові підприємства: тарний (1953 р.), лісопильний (1959 р.), плодоовочеконсервний (1967 р.) заводи, цегельний завод «Міжколгоспбуду»

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 293, оп. 1, спр. 712, арк. 122, 123.

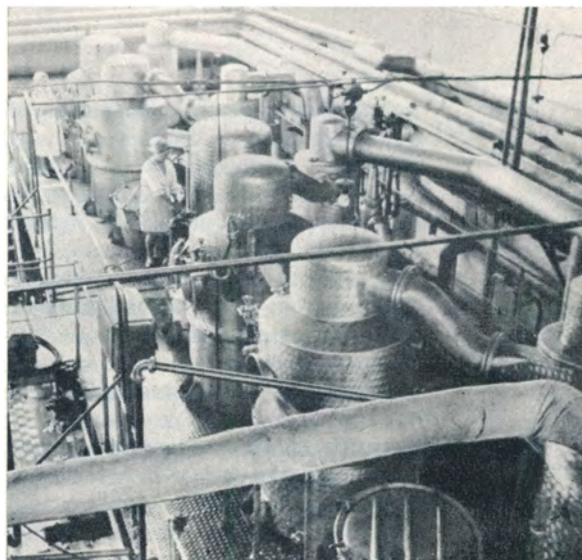
На молокозаводі, м. Ічня. 1971 р.

(1964 р.). У місті 1962 року відкрилася філія Прилуцької фабрики художніх виробів. Всього в промисловості зайнято понад 1 тис. робітників. Завдяки широко розгорнутому соціалістичному змаганню колективи місцевих підприємств достроково виконали виробничі плани восьмої п'ятирічки і першого року дев'ятої п'ятирічки. На підприємствах є багато новаторів виробництва. За високопродуктивну працю урядовими нагородами відзначені робітниця харчокомбінату, секретар парторганізації Н. Ф. Сенько, бригадир «Міжколгоспбуду» К. І. Паляничко та інші.

Розвивалося й сільське господарство. До 1957 р. в Ічні було 3 колгоспи. Найкращих наслідків добився колгосп ім. Сталіна. Кращі його трудівники у 1957 році були відзначені урядовими нагородами, серед них голову колгоспу І. М. Юрченка нагороджено орденом Леніна. 1961 року всі колгоспи об'єдналися в одне господарство, яке дістало назву ім. XXII з'їзду КПРС. Тепер колгосп має 5047 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4407 га орної землі. У його розпорядженні 42 трактори, 28 комбайнів, 23 автомашини, 16 електродвигунів. 1960 року було створено радгосп «Ічнянський». Він має 3362 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3082 га орної землі. В господарстві — 42 трактори, 12 комбайнів, 32 автомашини, 24 електродвигуни.

Велике значення для підвищення ефективності радгоспного й колгоспного виробництва має їх спеціалізація. З урахуванням природно-економічних умов у радгоспі й колгоспі вирощують зернові, картоплю, цукрові буряки, тютюн, розводять м'ясомолочну худобу. Багато уваги також приділяється впровадженню в землеробство й тваринництво досягнень науки і передового досвіду. Радгосп і колгосп рік у рік вирощують високі врожаї, добиваються нових успіхів в інших галузях.

В процесі колективної праці, на основі соціалістичного змагання, зростають лави новаторів виробництва. За самовіддану працю удостоєно урядових нагород свинарку радгоспу «Ічнянський» М. В. Загребельну, ланкову колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС Н. Ф. Шульженко, бригадира комплексної бригади цього ж колгоспу М. П. Денисенко, а всього 17 чоловік. Завідуючий птахофермою колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС М. В. Наконечний нагороджений орденом Леніна.

Ічня — впорядковане місто. Центральні вулиці заасфальтовані, прокладено водопровід. Споруджуються двоповерхові будинки. Протягом восьмої п'ятирічки за кошти держави збудовано приміщення лікарні, філії Держбанку, 3 гуртожитки, понад 3,3 тис. кв. м житла. Триває також індивідуальне житлове будівництво за допомогою кредитів, що їх надає держава. Відкрито міський стадіон. На центральній площі встановлено пам'ятник В. І. Леніну (1967 р.). З 1956 року у місті курсують автобуси. Бюджет міста у 1971 році становив 307,7 тис. крб., у т. ч. на соціально-культурні заходи передбачалося витратити 154,8 тис. крб.

Торговельна мережа у місті налічує 30 магазинів і 10 підприємств громадського харчування, у т. ч. універмаг, ресторан. У 1971 році товарообіг становив 6952 тис. крб. До послуг трудящих комбінат побутового обслуговування.

Багато уваги приділяється охороні здоров'я. Населення обслуговує лікарня на 300 ліжок, поліклініка, 10 амбулаторій, пологовий будинок, аптека. В них працюють 46 лікарів та 99 чол. середнього медичного персоналу. Лікарню очолює заслужений лікар УРСР кавалер ордена Леніна Ф. Ф. Сидорук.

Невпинно розвивається народна освіта. У місті 2 середні, вечірня та заочна середні, 4 восьмирічні, 3 початкові школи, в яких працює 170 вчителів і навчається

понад 2600 учнів. Середнім спеціальним навчальним закладом є автомобільно-дорожня школа. Вона готує водіїв автомашин, трактористів й машиністів дорожніх машин.

За організацію змістовної культурно-освітньої роботи серед населення Міністерство культури УРСР присвоїло районному будинку культури звання установи відмінної роботи.

Працюють 8 бібліотек з книжковим фондом 93 тис. томів. У бібліотеках створені літературно-меморіальні куточки, присвячені письменникам-землякам С. В. Васильченку та В. Г. Чумаку. В 1961 році на громадських засадах відкрито історико-краєзнавчий музей, є кінотеатр на 400 місць. При редакції районної газети «Трудова слава» працює літературне об'єднання.

У 1971 році на підприємствах, у радгоспі і колгоспі широко розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР. Робітники, колгоспники, трудова інтелігенція прагнуть відзначити цю знаменну подію новими успіхами у праці.

Ічня здавна славиться майстрами художньої кераміки. Особливо високого рівня майстерності досяг М. Я. Піщенко. Його твори добре відомі не тільки на Україні, але й далеко за її межами, вони експонувалися на всесоюзних виставках і на Всесвітній виставці в Монреалі.

Справжніми організаторами й політичними вихователями трудящих є партійні організації підприємств, радгоспу, колгоспу, установ. У 37 первинних партійних організаціях налічується 900 членів і кандидатів у члени партії. Комуністи показують приклад у праці, виступають ініціаторами соціалістичного змагання, патріотичних починань. Їх бойовими помічниками є 16 первинних комсомольських організацій, у яких нараховується 650 юнаків та дівчат. 46 профспілкових організацій об'єднують 6510 трудящих.

Велику роль у господарчому й культурному житті відіграє міська Рада депутатів трудящих. У її складі 50 депутатів, у т. ч. 27 робітників, 7 колгоспників і 16 службовців, 25 комуністів і 7 комсомольців, 28 чоловіків і 22 жінки. Спираючись на численний актив, міськрада проводить значну роботу у галузі господарчого і культурного будівництва.

Уродженцями Ічні є член-кореспондент АН УРСР, доктор філологічних наук, професор С. І. Маслов (1870—1957), доктори технічних наук, професори М.Г. Шульга, І. К. Половко, лауреат премії Ленінського комсомолу О. М. Гузь, геолог лауреат Ленінської премії Б. П. Паляничко, письменники Г. П. Коваль, А. П. Дрофань.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України трудящі Ічні розгортають боротьбу за дострокове виконання дев'ятого п'ятирічного плану.

В. І. БАЛАБАЙ, *О. Л. МЄШКОВА*

МОНАСТИРИЩЕ

Монастирище — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Удаю, за 18 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Яхнівка. Через село проходить автошлях Ніжин—Прилуки. Населення — 2851 чоловік. Сільраді підпорядковане село Веприк.

Поблизу Монастирища виявлено залишки поселення і могильник доби бронзи та два городища періоду Київської Русі. Давньоруське городище відоме також біля с. Веприка.

Засноване Монастирище в XIV ст. переселенцями, що прибули в долину річки Удаю з Правобережної України. Село виникло на місці старого монастиря, від

чого й дістало свою назву. Оборонні укріплення, побудовані в далекому минулому для захисту від ворожих нападів, збереглися до нашого часу[1].

Село неодноразово зазнавало спустошень від іноземних загарбників. Тричі його руйнували татари, а багатьох його мешканців забирали в полон.

З 1503 року по 1618 рік Монастирище було у складі Російської держави. Після Деулінського перемир'я його захопила польська шляхта.

Під час польсько-шляхетського панування населення Монастирища терпіло жорстокий феодально-кріпосницький і національно-релігійний гніт. Польська шляхта захопила кращі землі, з кожним роком збільшувала феодальні повинності. У жалуваній грамоті короля Сигізмунда III від 1590 року, за якою Монастирище разом з іншими населеними пунктами передавалось князю Вишневецькому, говорилось, що йому надається право збирати з населення різні податі й за рахунок їх примножувати свої багатства. В 1618 році селяни князя Вишневецького скаржились, що пан їх «зубожил вельми, выбираючи неслыханные податки...»[2]. Коли почалася визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, населення Монастирища повстало на боротьбу проти гнобителів.

У 1649 році село стало сотенним містечком Прилуцького полку.

В кінці XVII ст. в Монастирищі налічувалось козаків — 487, селян — 941, різночинців — 499, дворян — 70, чиновників — 91 чоловік[3]. Жителі займались землеробством, тваринництвом, овочівництвом та садівництвом. Цьому сприяла наявність широких степових просторів на правому березі Удаю. Сотниками обирались, головним чином, заможні козаки. Вони скуповували землі у козаків та селян не лише Монастирища, а й сусідніх сіл. Селян, що жили на цих землях, перетворювали в своїх кріпаків. У 1728 році полковник Носенко був змушений усунути за жорстоке поводження з підлеглими сотника Г. Забарного. Пізніше протягом 50 років сотнею керували Романовичі[4]. За цей час вони захопили собі велику кількість землі. У своїй скарзі в суд на Романовича селяни писали, що він довів їх до зубожіння і що вони незабаром будуть «позбавлені і останніх харчів»[5].

На початку XIX ст. сільськогосподарське виробництво залишалося основною галуззю господарства. Вирощувались пшениця, жито, овес, гречка, картопля, льон, коноплі, буряки та інші культури. Багато козаків і селян займалося тютюнництвом, яке почало розвиватися ще на початку XVIII ст. і набуло найбільшого поширення в XIX ст., як прибуткова галузь сільського господарства. Тютюн користувався великим попитом не тільки на внутрішньому, але й на зовнішньому ринку.

Вигідні шляхи сполучення (річка Удай і поштовий тракт Чернігів —Прилуки, що проходив через містечко) сприяли певною мірою зростанню торгівлі й економіки. Тут відбувалися 2 ярмарки на рік, де предметами торгівлі були: хліб, м'ясо, тканини, тютюн, горілка, різний інвентар тощо[6].

Однак у цілому господарство містечка було відсталим. Переважала трипільна система землеробства. Основними знаряддями були: серп, коса, дерев'яна соха, плуг, борона. Слабо було розвинене промислове виробництво. Воно мало кустарноремісничий характер.

У першій половині XIX ст. посилюється процес майнового розшарування. За переписом 1835 року в Монастирищі з 388 козацьких сімей лише 23 сім'ї були заможні, 62 — середнього достатку, 108 — «бідніших» і тих, що «нічого не мали»,— 195[7]. В той же час поміщики володіли великими земельними угіддями. Деякі з них

---

[1] К. В. Корвин-Пиотровский. Материалы для истории, этнографии и статистики Черниговской губернии. Чернигов, 1887, стор. 26.

[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 115.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 42.

[4] Журн. «Киевская старина», 1901, № 3, стор. 202.

[5] Хрестоматія з історії Української РСР, т. 1. К., 1970, стор. 85.

[6] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 240—249.

[7] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу на Україні (кінець XVIII — перша половина XIX ст.), стор. 67.

мали від 1000 до 3000 десятин землі. Поміщики містечка жорстоко експлуатували селянську й козацьку бідноту. Напередодні скасування кріпосного права в Монастирищі налічувалось державних селян — 599, поміщицьких — 881. Тільки в поміщика Забіли було близько 419 кріпаків[1].

Восени 1859 року в Монастирищі сталися події, які дуже стурбували поміщиків, повітову та губернську владу. Кріпосні селяни поміщика Романовича, в якого панщина доходила до 5—6 днів на тиждень, відмовилися відбувати панщину й платити оброк, протестуючи проти надмірного збільшення феодальних повинностей. Для розправи з селянами в містечко були прислані солдати.

Скасування кріпосного права у 1861 році не ліквідувало безземелля й малоземелля селян. 603 ревізькі душі в Монастирищі одержали 1658 десятин землі, з якої 400 десятин було непридатної для обробітку[2]. Селяни одержали земельні наділи менші, ніж мали до реформи. Так, наприклад, до реформи селяни поміщика Забіли мали по десятині і 1741 сажню на душу, а після її проведення одержали по десятині 1554 сажені, тобто земельні наділи скоротились на 187 сажнів. Викупні платежі за землю були надзвичайно великими. Селяни Монастирища виплачували по 43—45 крб. за десятину — вдвічі більше існуючої купівельної ціни за землю в середині XIX ст.[3]. Причому до оформлення викупу селяни вважалися тимчасовозобов'язаними й мусили виконувати певні повинності.

Реформа 1861 року створила умови для прискореного розвитку капіталізму. Наприкінці XIX ст. в Монастирищі йшов інтенсивний процес утворення великих господарств капіталістичного типу. До їх числа належали господарства Троцини, Сезонцева та ін. Вони скуповували й орендували землю в поміщиків і ставали власниками найбільших економій. Поступово до них перейшли багаті лісні масиви навколо Монастирища. Троцині, наприклад, належало 445 десятин лісу, Харитоненку — 244, Сезонцеву — 144, Московченку — 179 десятин[4].

Підприємці містечка мали 9 олійниць, 3 цегельні заводи, 17 крамничок, 19 шинків, 7 трактирів і заїжджих дворів та ін.

Одночасно із зростанням великих капіталістичних господарств розорялися господарства селянської і козацької бідноти. На кінець XIX ст. в містечку налічувалось 326 козацьких і 519 селянських дворів. З цього числа 100 дворів не мали ні землі, ні тяглової сили[5]. Зубожілі селяни змушені були переселятися в східні райони Росії або шукати роботи в містах. Але більшість селянської бідноти лишалася в містечку і повністю залежала від поміщиків та куркулів. За орендовані землі селяни платили поміщику половину врожаю і відробляли 3—4 дні за десятину. Крім того, вони сплачували оброчний і подушний податки, вносили так званий громадський збір, ремонтували дороги й мости, перевозили пошту і пасажирів та ін. Особливо тяжкою була доля наймитів та поденників. Їх праця цінувалася дуже низько. Навіть під час літніх польових робіт їм платили від 15 до 40 коп. в день, на винокурних заводах робітники одержували від 20 до 25 копійок[6].

Революція 1905—1907 рр. мала широкий відгук серед трудящих мас Монастирища. Тут відбулося кілька масових виступів селян проти поміщиків. 19 лютого 1906 року в будинку селянина Макаренка відбулися нелегальні збори селян, перед якими з революційними промовами виступили молодий селянин І. Погуляйло та дочка фельдшера В. П. Литвинюк. Вони розповіли про боротьбу робітників Пітера, Москви, Києва, про події на Чернігівщині, закликали селян взяти участь у революційній боротьбі проти існуючого ладу. Промови агітаторів знайшли гарячий відгук серед селян. Були зібрані гроші на придбання революційної літератури. Але про

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 132, оп. 1, спр. 626, арк. 14.
[2] М. І. Білан. Селянська реформа і селянський рух на Чернігівщині. К., 1952, стор. 65—74.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 950, арк. 15, 34—35; спр. 955, арк. 34, 35.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 5, оп. 1, спр. 390, арк. 12, 13.
[5] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 324.
[6] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 294.

це стало відомо поліції. Погуляйла і Литвинюк заарештували і ув'язнили[1]. У травні 1906 року в Монастирищі відбувся страйк селянської бідноти і наймитів, що працювали у поміщицьких і куркульських економіях. Страйкарі вимагали знизити орендну плату за землю, скоротити робочий день, підвищити оплату праці з 25 коп. в день до 1 крб. Намагаючись зірвати страйк, поміщики найняли робітників із далеких сіл і платили їм по 50 коп. за день. У відповідь на це селяни Монастирища в кількості 80 чоловік увірвалися в економії і розігнали найнятих робітників, а приміщення економій підпалили. Страйкуючих активно підтримали селяни сусідніх сіл. Поміщики змушені були поступитися і підвищити заробітну плату наймитам до 70 коп. за день[2]. Та коли страйк припинився, почалася розправа над активними учасниками. Поліцейські, прислані з Ніжина, заарештували організаторів виступу І. Білана, М. Дяченка, братів Литовченків та інших. Їх жорстоко побили й кинули в Ніжинську в'язницю. В рішенні Ніжинського окружного суду цих селян звинувачували в організації «масового зборища» і в антидержавних вчинках.

Розправа не спинила трудящих Монастирища. На вулицях ще довгий час збиралися селяни, щоб обмінятися думками про своє злиденне життя. Так, 23 грудня 1906 року на базарній площі відбулися збори, де виступив місцевий житель П. Є. Фурса, закликаючи селян до боротьби проти царя й поміщиків. У 1907 році на одних із зборів він був заарештований і кинутий до в'язниці.

В кінці XIX і на початку XX ст. були здійснені деякі заходи щодо освіти. 1898 року в Монастирищі була відкрита земська однокласна школа. Водночас працювали дві церковнопарафіяльні школи[3]. У 1903 році населення Монастирища звернулося до Міністерства освіти з проханням перетворити однокласну земську школу на двокласне земське училище. Це прохання було задоволене лише в 1913 році. 1916 року відкрили нову однокласну земську школу. Проте всі вони тулилися в маленьких сільських хатах. До самої Жовтневої революції більшість дітей селянської бідноти залишалася неграмотною. Серед жителів містечка не було жодного чоловіка з вищою освітою[4]. З 1901 року почала діяти земська бібліотека, яку відвідували лише заможні. Тоді ж були відкриті лікарня на три ліжка та медично-фельдшерська дільниця. Для населення, що перевищувало 3 тис. чоловік, цього було вкрай недостатньо. В 1916 році, наприклад, медична дільниця Монастирища змогла прищепити віспу тільки 26 дітям, а хворіло 66 дітей (із 465)[5].

Нові тяжкі випробування принесла трудівникам перша світова війна. В Монастирищі були мобілізовані майже всі працездатні чоловіки. Уже перша мобілізація відірвала від праці 200 чоловік. Тих, хто був старший роками, відправляли на оборонні роботи. Становище трудового населення щодалі гіршало.

Боротьба трудящих Монастирища за землю активніше розгорнулася після Лютневої революції. Великий революціонізуючий вплив на жителів села справляли солдати, які прибували з фронту, а також односельці, що поверталися з в'язниць і заслання, де відбували покарання за участь у революційних виступах 1905—1907 рр. Радісно зустріли трудящі Монастирища звістку про Жовтневе збройне повстання в Петрограді, яку приніс до містечка матрос М. Ф. Ковалевський, що служив машиністом на крейсері «Аврора». У вересні 1917 року його обрали до складу судового революційного комітету. В ніч на 25 жовтня разом з іншими моряками він брав участь у наведенні Миколаївського мосту, що забезпечило просування робітників до Зимового палацу[6]. У листопаді 1917 року у Монастирищі фронтовики, підтримані селянською біднотою, організували вибори революційного

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 2457, арк. 2; спр. 2466, арк. 25; ф. 1439, оп. 1, спр. 442, арк. 1.

[2] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 118.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 1, спр. 1568, арк. 159.

[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 1797, арк. 9.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 1545, арк. 25—28.

[6] Газ. «Деснянська правда», 13 вересня 1962 р.

комітету. Його головою був обраний селянин Г. О. Динька[1]. Ревком розпустив продовольчу управу Тимчасового уряду, ліквідував посади пристава, урядника і стражників. Але владу узурпувала Центральна рада.

18 січня 1918 року трудящі Монастирища повстали і вигнали буржуазно-націоналістичні війська з села. 19 січня на мітингу було проголошено встановлення Радянської влади й обрано ревком. У другій половині січня—лютому ревком, керуючись ленінським Декретом про землю, конфіскував й розподілив між незаможними селянами біля 3 тис. десятин поміщицьких земель.

У квітні Монастирище окупували війська кайзерівської Німеччини. Окупанти відновили поміщицьке землеволодіння, грабували селян, відбирали хліб, худобу й вивозили до Німеччини. Землю та майно повертали поміщикам та буржуазії.

Трудяще населення містечка чинило окупантам відчайдушний опір. Улітку 1918 року виступи селян очолила партизанська група, створена колишніми фронтовиками та червоногвардійцями[2]. Група мала постійний зв'язок з Ніжинським партизанським загоном під командуванням П. І. Точового. Пізніше, коли цей загін влився в Ніжинський полк і ввійшов до складу 1 Української радянської дивізії, партизани Монастирища тримали зв'язок з командиром цієї дивізії М. Г. Кропив'янським. Підпільники систематично нападали на німецькі загони та гетьманську варту. В серпні 1918 року варті вдалося розкрити цю групу. Над партизанами було вчинено жорстоку розправу. Шість із них: М. П. Гончаренко, Г. П. Фурса, Ф. Д. Прядко, А. Є. Масько, Ю. Е. Кобзар, М. С. Ковалевський — були розстріляні[3]. Їх імена викарбовані на пам'ятнику, який споруджено в центрі Монастирища.

Запекла боротьба трудящих України проти німецьких і гетьманських військ увінчалася перемогою. Після вигнання петлюрівців в січні 1919 року Монастирище знову стало радянським. Його визволив Ніжинський полк[4]. Проте період мирного будівництва тривав недовго. В серпні 1919 року село захопили війська Денікіна. Почалися грабежі й насильства над селянами. Місцева контрреволюція святкувала перемогу і зводила рахунки з селянською біднотою. В ці дні денікінці захопили і розстріляли селян М. В. Гринька і С. С. Іванова, яких звинувачували у зв'язках з партизанами[5].

В кінці листопада 1919 року війська 391 Таращанського полку, підтримані партизанами, вигнали окупантів з Монастирища. Зразу ж після визволення тут відбулися загальні збори трудящих, на яких було обрано сільський революційний комітет. Його головою став М. Р. Левадній[6]. З кінця грудня цього ж року почала працювати сільська Рада, яку очолив комуніст з Ніжина Ю. С. Левченко[7]. Монастирище стало селом і волосним центром. Головою волосного виконавчого комітету був колишній фронтовик селянин С. М. Журавель.

На першому засіданні волвиконкому ухвалено рішення облікувати все майно поміщиків і куркулів, що повтікали з денікінцями, націоналізувати паровий млин. 3000 десятин землі, відібраної у поміщиків у 1917 році, знову стали власністю трудящих села. Були організовані споживча й сільськогосподарська кооперація.

Важливою подією в селі стало утворення весною 1920 року комуністичного осередку, до якого входило шість чоловік. Секретарем був В. П. Аверкін. За пропозицією комуністів 29 серпня 1920 року створено комітет незаможних селян. Головою комнезаму обрали М. В. Сидорця. Надійним помічником комуністів став комсомольський осередок, організований 1921 року (секретар П. І. Єременко). Комсо-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 913, оп. 1, спр. 9, арк. 18.
[2] Там же, ф. 293, оп. 1, спр. 130, арк. 24, 25.
[3] Там же, арк. 26—28.
[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 275.
[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1, оп. 1, спр. 85, арк. 70.
[6] Там же, арк. 58.
[7] Ніжинщина. Історико-економічний нарис. К., 1964, стор. 53.

мольці активно допомагали партійній організації навесні 1921 року створити перше колективне господарство — комуну ім. Першого травня. Майже всі вони входили до її складу, а секретар партійного осередку В. П. Аверкін був її головою. Спочатку комуна об'єднувала 23 особи. Вона мала всього 32 десятини землі, 2 коней, 3 корови, 2 плуги, 2 дерев'яні сохи. Але з часом господарство міцніло. Якщо в 1921 році річний бюджет комуни становив 7 тис. крб., то вже на кінець 1923 року він досяг 27 тис. крб. До неї входило в цей час 36 осіб.

З перших же днів Радянської влади налагоджувалося культурне життя села. Восени 1920 року тут почали роботу три школи, в яких працювало 12 учителів і навчалось 383 учні. Для дорослих відкрили три школи ліквідації неписьменності. Фонд місцевої бібліотеки поповнився новою літературою. При хаті-читальні організувалися культурно-освітні гуртки: малювання, хоровий, музичний і драматичний. За ініціативою комсомольців у 1921 році було відкрито молодіжний клуб. Тут працювали суспільно-політична, літературна, бібліотечна секції, сільськогосподарський гурток.

Але будівництву нового життя перешкоджали напади контрреволюційних банд. До їх складу входили залишки петлюрівців, які користувалися активною підтримкою куркулів села. В грудні 1920 року банда в кількості 30 чоловік в нічний час розгромила приміщення волвиконкому, захопила друкарську машинку, телефонний апарат, різний інвентар і підводи. Селян, які намагалися чинити опір, побили[1]. Такі наскоки банд здійснювались неодноразово. Але вороги не змогли загальмувати радянське будівництво. Незабаром вони були знешкоджені.

Після XV з'їзду партії партосередок, сільська Рада, комнезам усі свої зусилля спрямували на підготовку селянства до масової колективізації. Прикладом успішного колективного господарювання була комуна, яка на той час досягла вже певних успіхів. 1924 року на полях появився трактор. За період з 1928 року по 1931 рік в Монастирищі було створено 5 сільськогосподарських артілей: «Червоний шлях», «Веселий край», «Червона зірка», «Червоний плугатар» та «Вільний шлях». За темпами колективізації Монастирище йшло в числі передових сіл Чернігівщини. У 1935 році комуна об'єдналася з артіллю «Червона зірка», колгосп став називатися ім. Орджонікідзе.

Соціалістичні перетворення на селі супроводилися гострою класовою боротьбою. Куркулі вели злісну антирадянську агітацію, підпалювали колгоспні будівлі, чинили диверсії. В одну з січневих ночей 1930 року вони підпалили 16 дворів колгоспників[2]. Це викликало в селі загальне обурення і послужило переконливою підставою для переселення куркульських сімей у віддалені райони країни.

Великою подією в житті села стало створення машинно-тракторної станції у 1935 році. МТС мала 15 тракторів, 7 комбайнів та інші сільськогосподарські машини, які обробляли поля 26 колгоспів її зони[3].

Колективне господарство докорінно змінювало економіку, добробут і культуру трудівників села. На колгоспних полях вирощували пшеницю, жито, ячмінь, кукурудзу, картоплю, буряки. Вміле використання сільськогосподарських машин та агротехніки сприяло підвищенню врожайності. У передвоєнні роки зернових культур стали вирощувати по 13—14 цнт на кожному га. Зросла продуктивність тваринництва. Поліпшився матеріальний добробут трудівників села. На трудодень колгоспники одержували по 3—4 кг зерна. 15 кооперативних і державних магазинів забезпечували колгоспників різними промисловими товарами[4].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі працювали лікарня на 15 ліжок, поліклініка, аптека, дитячі ясла. У 1937 році побудували нову середню школу

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2054, арк. 59.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-378, оп. 1, спр. 2134, арк. 89.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 293, оп. 1, спр. 659, арк. 61.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 36, арк. 6.

на 500 місць та початкову. Працювали будинок культури, бібліотека та ін. культосвітні заклади. Неписьменність серед дорослого населення була повністю ліквідована.

Досягнуті успіхи в будівництві нового життя радували людей, підносили їх трудову активність. Зросло число передовиків колгоспного виробництва. В авангарді трудівників села йшли 26 комуністів й 72 комсомольці.

Але мирна праця радянських людей була перервана нападом фашистських загарбників на нашу Вітчизну. Разом з усім радянським народом трудящі Монастирища пішли захищати свою Батьківщину. Вони йшли до лав Червоної Армії, організовували загони народного ополчення для охорони колгоспного і державного майна.

15 вересня 1941 року село захопили фашистські загарбники. З перших днів вони грабували населення, примушували людей працювати на них. Того, хто ухилявся від роботи, били і відправляли на каторгу. У фашистську неволю з села потрапило 54 юнаки й дівчини. Непокірних ловили, катували, страчували. День у день чинились арешти і розправи над населенням. Фашисти замучили У. Н. Мульовану — дружину старого партизана-комуніста І. І. Мульованого. Заарештували і розстріляли комуністів П. С. Фурсу, Г. Ф. Сиротенка, Ф. О. Кривоноса, Н. Ф. Костюченка, С. М. Журавля[1].

Жорстокі розправи не зламали волі трудящих Монастирища. В лютому 1942 року в селі була створена підпільна комсомольська організація, до складу якої входили М. Л. Кривенко (секретар), В. А. Гадзинський, О. А. Руденко, Я. М. Козел. Комсомольська організація діяла під керівництвом підпільного Ічнянського райкому КП України. Підпільники розповсюджували листівки й звернення до населення, газети, проводили роз'яснювальну роботу, зривали різні заходи німецької влади.

16 вересня 1943 року 143 дивізія 60-ї армії під командуванням генерал-полковника І. Д. Черняховського визволила Монастирище. Тут загинуло 75 бійців та офіцерів Червоної Армії. В центрі села — їх братська могила. Всього на фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 850 жителів села. З них 498 чоловік загинуло, зокрема, льотчик-офіцер М. С. Кікоть, який мав високі нагороди — орден Леніна і орден Червоного Прапора.

Після визволення села від німецько-фашистських окупантів трудящі взялися за відбудову зруйнованого господарства, за подання допомоги Червоній Армії в її боротьбі проти фашизму. Вже в перші дні трудівники передали в фонд оборони 1000 цнт зерна, 3 тис. цнт картоплі і понад 900 тис. крб. грішми[2]. В тяжких умовах доводилося відроджувати господарство. Фашисти зруйнували колгоспні будівлі, школи, лікарню, аптеку, пошту, магазини, паровий млин. Збитки, завдані господарству, становили понад 16 млн. крб. Не вистачало робочих рук, техніки. У колгоспі ім С. Орджонікідзе в 1944 році працювало 170 жінок, 26 підлітків і тільки 40 чоловіків[3], здебільшого стариків та інвалідів.

Велику допомогу селу подавала держава. У грудні 1943 року відновилася робота Монастирищенської МТС. Їй було виділено 25 тракторів, комбайн та інші сільськогосподарські машини[4].

Люди працювали не покладаючи рук, перевиконували виробничі норми. Тракторист М. О. Братель восени 1944 року зорав 792 га землі замість 400 га за нормою. Активну участь у відродженні зруйнованого господарства взяли комсомольці села. Вони працювали на колгоспних полях, проводили роз'яснювальну роботу серед населення, надсилали посилки фронтовикам. На початку 1945 року відновила свою роботу партійна організація.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-139, оп. 1, спр. 4, арк. 123.
[2] Там же, ф. Р-592, оп. 1, спр. 36, арк. 1.
[3] Там же, ф. Р-526, оп. 5, спр. 565, арк. 214.
[4] Там же, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 2. арк. 370.

На кінець четвертої п'ятирічки трудящі села під керівництвом партійної організації завершили відбудову господарства. Діяли всі 5 колгоспів, МТС та її майстерня. Працювали школи, бібліотека. Подавали допомогу хворим лікарня, аптека.

У 1950 році п'ять артілей об'єднались у дві — ім. Орджонікідзе та «Україна». Розширились посівні площі колгоспів. Була введена нова культура кок-сагиз. За успішне освоєння її в 1952 році 15 колгоспників одержали урядові нагороди, серед них О. Д. Басанько, В. В. Папуша, П. Т. Темна і Г. І. Федорець удостоєні почесного звання Героя Соціалістичної Праці. На цей час посилилася потужність МТС. В її розпорядженні було 40 тракторів, 27 комбайнів, 20 автомашин.

1958 року відбулося об'єднання двох колгоспів в один, який дістав назву «Україна» (1967 року був перейменований на «Родину»). Після реорганізації МТС колгосп придбав різні сільськогосподарські машини. Нині він має 30 тракторів, 28 комбайнів, 30 автомашин, ремонтну майстерню, дві пилорами, різні верстати та електромотори. У колгоспі — 5325 га земельних угідь, у т. ч. 4540 га орної. Вирощуються зернові культури, цукрові буряки, м'ята, картопля. Розвинуте тваринництво. Налічується 1103 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 803 корови), 1800 свиней, 650 овець, 2 тис. штук птиці. У сільськогосподарському виробництві широко застосовується електроенергія, механізовано всі трудомісткі процеси на фермах.

Новими трудовими успіхами відзначили трудівники колгоспу 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В 1970 році вони одержали зернових по 16,8 цнт з га, вирощено по 220 цнт цукрових буряків, по 110 цнт картоплі. Надоєно на кожну корову по 2200 кг молока. Прибуток за 1970 рік від рільництва становив 352,5 тис. крб., від тваринництва — 822,2 тис. карбованців. За успішне виконання завдань 8-ї п'ятирічки групу передовиків нагороджено орденами та медалями: орденом Жовтневої Революції — бригадира тракторної бригади О. П. Панаська, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста Д. Ф. Івасенка та доярку М. З. Перистик.

Більш високі врожаї зобов'язались виростити колгоспники у дев'ятій п'ятирічці. Ці зобов'язання успішно виконуються. У 1971 році зібрано по 23 цнт зернових, 143 цнт картоплі з га.

Біля села розробляються поклади нафти. Вперше фонтани чорного золота вдарили в березні 1970 року. Нині діє вже 18 свердловин.

Все заможнішим стає життя колгоспників. У 1970 році фонд соціального забезпечення артілі «Родина» становив 35 682 крб. 719 колгоспників одержують пенсію. Зростає оплата праці трудівників села. Якщо 1966 року на один людино-день вони одержували 2 крб. 68 коп., то у 1971 році — 3 крб. Крім того, артіль щорічно виділяє кошти на утримання дитячих ясел, бригадних клубів, бібліотек.

За роки Радянської влади докорінно змінився зовнішній вигляд села. Замість старих, покритих соломою хатин з'явились нові під залізними або черепичними дахами будинки. Щорічно колгоспники Монастирища будують 30 — 35 добротних трикімнатних будинків. Село має автобусне сполучення з сусідніми селами, з містами Черніговом, Ніжином, Прилуками.

У селі є 11 продуктових та промтоварних магазинів, 2 шкільні кіоски, будинок комунальних послуг, швейна майстерня, пекарня та дві їдальні. Торговельний товарооборот у 1970 році становив 1100 тис. карбованців.

Добре налагоджена охорона здоров'я. Працює лікарня на 25 ліжок з дитячим відділенням, при ній — фізіотерапевтичний кабінет, клінічна лабораторія, рентгенкабінет. Є пологовий будинок, поліклініка, аптека. Тут працюють три лікарі й 13 чоловік середнього медичного персоналу.

Бурові вишки біля с. Монастирища, 1970 р.

Депутат Верховної Ради СРСР вчителька М. Я. Міхель розмовляє з учнями, Монастирище, 1971 р.

В середній, восьмирічній та початковій школах Монастирища навчається 560 учнів і працює 50 учителів. У шкільних їдальнях учні одержують безкоштовні обіди. Організовано групи подовженого дня, які охоплюють 240 учнів I—VIII класів. Велика увага в школах приділяється трудовому вихованню молоді. Понад 15 років працюють учнівські виробничі бригади. Вони обробляють 30 га колгоспної землі, мають навчально-дослідні ділянки по 2,5 га. В їх розпорядженні — три трактори. Учительському колективу належить провідне місце в громадському житті села. Вчителька біології восьмирічної школи М. Я. Міхель обрана депутатом Верховної Ради СРСР восьмого скликання. Колишні вихованці школи працюють учителями, агрономами, інженерами, лікарями, механізаторами, тваринниками. На різних посадах у господарстві зайнято 90 спеціалістів з середньою та вищою освітою.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селі збудовано новий будинок культури на 500 місць. Тут систематично читаються лекції й доповіді, працюють гуртки художньої самодіяльності, чотири рази на тиждень демонструються кінофільми. Крім того, є чотири бригадні клуби. У чотирьох бібліотеках села налічується до 20 тис. книг.

Всі ці досягнення — наслідок великої організаторської і виховної роботи партійної, профспілкової та комсомольської організацій. Нині в селі понад 100 членів партії, 212 комсомольців, 130 членів профспілки. Велику роботу проводить сільська Рада, в складі якої 44 депутати (32 колгоспники та 12 службовців). Серед них 22 комуністи і 6 комсомольців.

Трудівники Монастирища докладають усіх зусиль, щоб успішно виконати завдання дев'ятого п'ятирічного плану, зробити своє село ще багатшим і заможнішим.

А. А. ТАМБОВЦЕВА, В. С. ЯСЬ

ТРОСТЯНЕ́ЦЬ

Тростянець — селище Бережівської сільради, розташоване за 35 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Рубанка і за 4 км від села Бережівки. Дворів — 323, населення — 962 чоловік.

Село Тростянець уперше згадується в літопису під 1549 роком. Його назва походила від існуючої раніше однойменної невеликої річки, що була притокою Лисогору. Село належало Пустинно-Микільському монастирю, який розташовувався на Десні біля сучасного села Хотянівки Києво-Святошинського району Київської області. 27 квітня 1629 року загін польської шляхти пограбував і спустошив село. Довгий час на цьому місці була пустка. Потім виник хутір. Відомо, що у першій половині XIX ст. він називався Тростянець-Крячов[1]. Селяни, що жили на хуторі, були приписані до села Васьківців.

17 лютого 1820 року в козака І. Хоружія Тростянець-Крячов з навколишніми землями купили Скоропадські[2]. 1833 року І. М. Скоропадський біля хутора почав будувати палац. Неподалік зводилися приміщення економії[3]. Пристосовуючись

---

[1] А. В. Стороженко. Очерки Переяславской старины. Исследования, документы и заметки. К., 1900, стор. 210; Списки населенных мест Российской империи, т. 33. Полтавская губерния, стор. 176.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 719, арк. 1; спр. 842, арк. 1.

[3] Журн. «Вестник садоводства, плодоводства и огородничества», 1888, № 5, стор. 200.

У дендрологічному парку «Тростянець» Академії наук УРСР. 1970 р.

Пам'ятник архітектури XVIII століття — Качанівський палац. Тепер тут розміщено санаторій. 1971 р.

Дерево, під яким любив відпочивати Т. Г. Шевченко у с. Седневі. Фото 1971 р.

до потреб товарного виробництва, поміщик спеціалізував своє господарство на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків.

1834 року почали закладати парк. Спочатку на площі понад 20 десятин були висаджені дерева місцевих порід (ялини, королівська тополя, береза, липа, дуб та інші). Починаючи з 1840 року посадки доповнювали екзотичними породами дерев, які привозили з Петербурга, Риги, Нікітського ботанічного саду в Криму, із саду Каразіна під Харковом. Для їх акліматизації застосовували різні способи отеплення й формування рослин.

В економії і парку працювали кріпаки з хутора Тростянця-Крячева та сіл Васьківців і Болотниці. Щоб порівняно невелика кількість кріпаків могла впоратися з усіма роботами, поміщик збільшив панщину до 5—6 днів щотижня. Безземельних селян він перевів на місячину. І дорослих, і дітей примушував працювати від зорі до зорі. З наказу пана непокірних карали.

Проект створення парку на принципах ірегулярного (краєвидного) трактування природи, що було на той час новим у цій справі, в 50-х роках XIX ст. склали відомі російські умільці з Петергофа брати Євстигнєєви. З 1858 року почалася штучна переробка дещо залісненої рівнинної місцевості у гірський краєвид[1].

Скоропадський скористався реформою 1861 року, щоб збільшити площу економії і парку за рахунок прирізки земель, які обробляли колишні кріпаки. У селі Васьківці й на хуторі Тростянці-Крячеві мешкав 181 селянин. Поміщик наділив їх всього 350 десятинами польової землі[2]. Крім того, при сприянні поміщиці Александрової, Скоропадський захопив 216 десятин землі, якою користувалися до реформи селяни Бережівки. Коли пограбовані селяни 18—19 квітня 1862 року підняли повстання, за проханням Скоропадського полтавський губернатор надіслав сюди роту солдатів. Населення вчинило опір військам. Ненависть селян, особливо жінок, не мала меж. Одна жінка у відчаї кинула свою дитину під ноги солдатам. Пересвідчившись у неможливості втихомирити селян, карателі покинули село й розквартирувалися в економії Скоропадського. 11 травня до Бережівки прибув губернатор і ще дві роти солдатів. Селян розподілили на кілька груп, багатьох заарештували[3].

Роботи, пов'язані із зміною краєвиду Тростянецького парку, тривали до кінця 80-х років. Територія покривалася котлованами під майбутні озера і пасмами шпилястих горбів висотою до 30 метрів. Кожен з горбів насипався протягом двох-трьох років. Каркасом для них правили невирубані дерева, на які зверху сипали землю. Мальовничі горби, велетенські озера створювалися кривавими мозолями селян. Роботи виконувались вручну. Землю з днища майбутніх озер на горби носили кошелями. Поміщик застосовував витончені методи примусу до праці. З самого ранку наглядачі розставляли людей ланцюжком, який тягнувся від місця виймання землі з котлована до горбу й назад. З важкими кошелями, наповненими грунтом, людей, незалежно від віку, примушували швидко рухатися вперед. Ніхто не мав права йти повільно або відставати. Тих, хто знесилений падав ниць, наглядачі били батогами. Цю сумну картину описав російський публіцист К. Макаров, відвідавши Тростянець у 1886 році. А іншим разом, побувавши в парку, він згадував: «Усе тут чарувало мене. Проте, коли я дивився на гілля дерев, що колихалися від вітру, мені здавалося, що це розсікають повітря батоги, якими колись били тих, хто зводив цей райський куток на землі»[4].

---

[1] В. Маценко. Прилукщина. Историческое и статистическое описание территории Прилукского уезда Полтавской губернии в 2 частях. Ромны, 1888, стор. 177; А. А. Лыпа, Г. А. Степунин. Дендропарк Тростянец (Государственный заповедник). К., 1951, стор. 13.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 733, арк. 4.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 150, оп. 1, спр. 1356, арк. 9, 17; Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини. Посібник для вчителів. К., 1968, стор. 59.

[4] К. Макаров. Путешествия по Малороссии. СПб., 1901, стор. 28.

1887 року земляні роботи були в основному завершені. У наступні роки тривало засадження території деревно-чагарниковою рослинністю. В 1891 році тут уже налічувалося 580 видів дерев, з них 160 хвойних[1]. Для окраси парку було встановлено три кам'яні баби. Дві з них встановили на протилежних берегах найбільшого озера, а третю поставлено на найвищій горі[2].

У палаці поміщик відкрив картинну галерею, де експонувалися полотна з видами України. Ці твори мистецтва мали свою історію. В 50-х роках XIX ст. український історик М. А. Маркевич задумав видати альбом з видами міст і сіл Лівобережної України. Він визначив понад 120 сюжетів, у т. ч. види Полтави, Чернігова, Ніжина, Прилук, Варви, Срібного, Тростянця, Дігтярів, доріг Ромни — Прилуки, Ічня—Прилуки та інші. Але здійснити задум Маркевичу не вдалося. Після його смерті уродженець м. Ічні академік Петербурзької Академії мистецтв В. М. Резанов почав писати картини, які купував Скоропадський[3]. Парк у той час був добре відомим. Влітку 1891 року, йдучи з Полтави до Чернігова, О. М. Горький відвідав Тростянець.

З 1887 року власником маєтку й парку став П. Скоропадський, який чималі суми одержував від продажу зерна й цукрових буряків, що вирощували у економії. Так, у 1899 році під посівами зернових культур і цукрових буряків було зайнято 818 десятин. Частина земель здавалась в оренду. У 1901 році посередники-куркулі орендували 222 десятини, за що поміщик одержав 3747 крб. Немалі прибутки також давали два млини, цегельний завод, розсадник декоративних дерев і чагарників[4]. Проте з року в рік маєток занепадав. Після обслідування у 1901 році маєтку вчений секретар Прилуцького сільськогосподарського товариства зазначав, що господарство велося збитково, неекономічно[5]. Головним джерелом збагачення була жорстока експлуатація розорених селян, що наймалися до маєтку. За місяць роботи строковим платили від 2 крб. 82 коп. до 4 крб. 92 коп. Не витримуючи визиску, вони часто тікали. Так, у квітні 1902 року із 104 строкових, не відробивши задатку, покинули роботу 49 чоловік, після чого управитель звернувся до суду. Ще в гіршому становищі перебували місцеві селяни. Їм платили менше, ніж строковим[6]. Працювати й за таку плату бідняків змушували злидні. За даними подворного перепису 1910 року на хуторах Тростянці і Таралківщині налічувалося 42 господарства, яким належало 87 десятин придатної землі. З усієї кількості господарств 23 були безземельними, 6 — мали до 3 десятин і 13 — від 3 до 9 десятин. 25 господарств не мали коней[7].

На хуторі не було лікарні і школи.

Трудящі Тростянця радісно зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Радянська влада передала маєток і парк справжньому господарю — народу. 21 січня 1918 року було утворено радянський маєток. Першим червоним управителем його став наймит з с. Бережівки Р. Хист. Одночасно незаможним селянам Тростянця, Васьківців, Бережівки, Болотниці було роздано частину землі, тягло, інвентар, посівний матеріал[8]. Радощам хліборобів не було меж.

Проте робітники радянського маєтку не встигли почати господарювати — почалася німецька окупація. В обозі іноземних загарбників повернулися укра-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 487, арк. 1; газ. «Правительственный вестник», 4 лютого 1892 р.

[2] Коротке звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 р. К., 1927, стор. 110.

[3] Журн. «Киевская старина», 1893, № 11, стор, 375.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 448, арк. 2; спр. 572, арк. 12; спр. 844, арк. 2, 11; спр. 845, арк. 1; спр. 853, арк. 1—5.

[5] Там же, спр. 852, арк. 1—21.

[6] Там же, спр. 842, арк. 44—45; спр. 845, арк. 1—3.

[7] Материалы по животноводству по данным подворной переписи 1910 года. Прилукский уезд. Полтава, 1912, стор. 16.

[8] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 94.

їнські поміщики, а з ними власник Тростянця — П. Скоропадський. Наприкінці квітня 1918 р. на інсценізованому німецькими окупантами т. зв. «з'їзді хліборобів» він був проголошений гетьманом України. Скоропадський всіляко прислуговував іноземним загарбникам. Першим кроком очолюваного ним «уряду» було відновлення поміщицького землеволодіння й покарання усіх, хто за Радянської влади посягнув на приватну власність. Зокрема, 22 травня Скоропадський наказав покарати жителів Тростянця, Бережівки і Васьківців, які 21 січня одержали від Радянської влади землю, худобу, інвентар, насіння. Невдовзі над селянами вчинили криваву розправу. Але вони не скорилися окупантам, утворили партизанський загін і вели боротьбу проти ворога.

У листопаді 1918 року, тікаючи з України, кайзерівські війська вивезли з Тростянця усе добро, в тому числі й картинну галерею. В січні 1919 року Червона Армія визволила селище від петлюрівців. Було відновлено радянський маєток, який з того часу називався радгоспом. Відновили й розподіл між селянами поміщицької землі та майна. Наприкінці червня в радгоспі утворили партійний осередок, секретарем його став Р. Хист. Перші партійні збори відбулися у новоствореному робітничому клубі[1].

16 серпня 1919 року Тростянець захопили денікінці. Білогвардійський загін жорстоко розправився з робітниками радгоспу[2]. Та недовго випало «господарювати» денікінцям.

У листопаді 1919 року з Тростянця їх вибили частини 12-ї радянської армії. 317 робітників знову почали працювати у радгоспі. Навесні 1920 року вони у виключно складних умовах засіяли частину земель, а влітку зібрали врожай. Більшість його було здано у фонд допомоги Червоній Армії.

Коли закінчилася громадянська війна, радгосп спеціалізувався на вирощуванні зернових і технічних культур, розведенні коней[3]. Завдяки самовідданій праці робітників господарство з року в рік міцніло. Вже 1922 року були повністю освоєні всі довоєнні посівні площі. Тростянецький радгосп став взірцем для селян навколишніх сіл. Спостерігаючи за його успіхами, хлібороби переконувались в перевагах колективного господарювання. 1923 року з допомогою радгоспу селяни Бережівки і Васьківців заснували товариства спільного обробітку землі.

Тростянецький парк був у віданні радгоспу. У ньому проводилася акліматизація рослин, нові посадки. Багато праці і знань віддавали цій справі талановиті садівники уродженці с. Васьківців І. Ф. Круподеря, В. І. Верескун і с. Бережівки — І. Л. Беззуб і С. В. Ткачун[4].

З великим сумом робітники радгоспу сприйняли звістку про смерть вождя світового пролетаріату В. І. Леніна. 24 січня 1924 року, зібравшись на збори, вони прийняли резолюцію, в якій зазначалося: «Нехай не скаженіють кати працюючих, що раді великій нашій втраті. Ми й після смерті свого вчителя підемо по шляху, накресленому дорогим Іллічем, і завжди будемо вірними його заповітам»[5]. Під час ленінського призову до партії 12 робітників радгоспу стали комуністами. В траурні ленінські дні у радгоспі засновано комсомольський осередок.

Після громадянської війни селище Тростянець почали будувати заново. Якщо до революції наймити жили в казармах, то тепер робітники переселилися в окремі будинки, які зводила держава. 1922 року в селищі відкрився медичний пункт. У 1925 році розпочалося навчання у початковій трудовій школі. Центром культосвітньої роботи був робітничий клуб. У 1925 році було завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення.

---

[1] Газ. «Вісті» (Прилуки), 2 серпня 1919 р.

[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 186.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-59, оп. 1, спр. 1339, арк. 130; ф. Р-144, оп. 2, спр. 5, арк. 38, 39.

[4] И. А. Косаревский. Тростянецкий парк. К., 1964, стор. 9.

[5] Газ. «Правда Прилуччини», 10 лютого 1924 р.

Дерево «Шапка Мономаха». Тростянець, 1971 р.

1928 року за рішенням Раднаркому СРСР було змінено виробничий профіль радгоспу. Він став спеціалізуватися на вирощуванні молодняка симентальської породи для багатьох радгоспів країни[1]. До цього основну масу молодняка симентальської породи завозили в СРСР із-за кордону. Господарство також вирощувало зернові.

Щоб налагодити селекційно-племінну справу, колективу радгоспу довелося добре попрацювати. У цьому йому багато допомагали науковці Москви, Києва, Харкова. Під керівництвом заслуженого ветлікаря УРСР Д. М. Желіба та старшого зоотехніка О. К. Булаха в господарстві набули кваліфікації і стали майстрами своєї справи багато доярок, телятниць, скотарів. Загальне поголів'я худоби в племрадгоспі на 1 січня 1939 р. складало 610 голів, у т. ч. 283 корови. Середній надій на кожну фуражну корову дорівнював 4314 кілограмам, що на той час було найвищим показником для племрадгоспів країни. В 1935 році дояр І. І. Соловей надоїв від кожної фуражної корови по 4848 кілограмів, а в 1938 році доярка У. С. Петенко — по 5876 кілограмів. За стахановську працю Радянський уряд нагородив І. І. Соловей та У. С. Петенко орденом Леніна. У 1939 році племрадгосп «Тростянець» (директор З. В. Асаулюк) був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки[2].

Раднарком УРСР у березні 1938 року, враховуючи культурно-художню цінність Тростянецького парку, підпорядкував його безпосередньо Наркомзему УРСР[3]. У 1940 році парк був визнаний державним заповідником і переданий у відання Головного управління заповідників при Раднаркомі УРСР.

Напередодні війни завершилося будівництво селища Тростянець. У нових будинках жили сім'ї робітників, спеціалістів племрадгоспу. Селище мало електрику й радіо, в ньому працювали медпункт, семирічна школа, клуб, бібліотека. В 1939 році в Тростянці мешкало 462 чоловіка.

Віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянську країну перервав мирну творчу працю. У перші дні війни з селища пішли захищати Батьківщину 86 чоловік. З наближенням фронту племрадгосп евакуювали до Старополтавського району Сталінградської області. Робітники й спеціалісти доклали багато зусиль, щоб зберегти цінні породи худоби. На новому місці племрадгосп «Тростянець» влився до радгоспу № 10. Українці й росіяни працювали однією дружною сім'єю. Евакуйовані з України були оточені увагою й піклуванням колективу російського радгоспу. В період Сталінградської битви Старополтавський район був прифронтовим. Великі випробування випали тоді на долю робітників і спеціалістів радгоспу.

16 вересня 1941 року Тростянець захопили німецько-фашистські загарбники. Але селище виявилось майже безлюдним, бо його жителі билися проти ворога на фронті або в партизанських загонах, працювали в ім'я перемоги в тилу.

17 вересня 1943 року війська Воронезького фронту визволили Тростянець. Навесні 1944 року на згарища й руїни повернувся з Сталінградської області колек-

---

[1] М. С. Бломквист. Племенной совхоз симментальской породы «Тростянец» Черниговской области. М., 1939, стор. 3—4.
[2] Газ. «Соціалістичний наступ» (Іваниця), 1 травня, 28 травня, 1 серпня 1939 р.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 39, арк. 15.

тив племрадгоспу. Почалося відродження господарства. У 1944—1945 рр. на відбудову радгоспу й селища було асигновано 370 тис. крб. Це дозволило провести значну роботу щодо відновлення племінної худоби й організації племінної роботи[1].

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни до Тростянця повернулися не всі фронтовики й партизани. 27 чоловік загинули в боях з фашистами. 20 воїнів і партизанів за героїзм і мужність, виявлені в боротьбі з ворогом, удостоїлися урядових нагород.

Після війни у племрадгоспі й заповіднику розгорнулися великі роботи. 1946 року було розроблено перспективний план селекційно-племінної роботи[2]. В результаті виконання його було досягнуто великих успіхів. На початку 50-х років тут було виведено новий тростянецький тип симентальської породи, яка відзначалася високою продуктивністю. Вже 1953 року середній надій на кожну корову тростянецької породної групи становив від 4938 до 8021 кілограмів[3]. У радгоспі з року в рік також розвивались землеробство й тваринництво.

У 1955 році племрадгосп було перетворено в племзавод Міністерства сільського господарства СРСР. Основним його виробничим напрямом стало вирощування високопродуктивної породи молочної худоби для поповнення череди племрадгоспів. Тут також вирощують і передають господарствам молодняк свиней великої білої породи. У 1972 р. племзавод має понад 1,7 тис. голів великої рогатої худоби, у т. ч. 602 корови; понад 1,2 тис. свиней. У 1971 році на 100 га сільськогосподарських угідь тут виробили по 544,4 цнт молока й по 164,6 цнт м'яса[4]. За підсумками Всесоюзного конкурсу на кращу організацію племінної справи у 1970 році Міністерство сільського господарства СРСР присудило племзаводу «Тростянець» (директор — В. Мінєвський) диплом другого ступеня.

Колектив племзаводу щедро ділиться своїм досвідом і запозичує й запроваджує у себе все цінне, що мають тваринники інших республік. Представники Тростянця, побувавши у підмосковному племзаводі «Заря коммунизма», створили у себе на 170 гектарах культурне поливне пасовище. Все це сприяє поліпшенню кормової бази і піднесенню продуктивності тваринництва.

У розпорядженні племзаводу є 4,3 тис. га землі, у т. ч. 3,4 тис. га орної. Завдяки високій культурі землеробства тут вирощують високі сталі врожаї. У 1971 році на круг одержано по 36,3 цнт зернових, а озимої пшениці по 44,4 цнт з гектара.

На племзаводі працюють представники 12 національностей. Усі вони об'єднані одним прагненням — самовідданою працею примножувати багатства Радянської країни. В повоєнні роки 36 робітників і спеціалістів за трудові успіхи відзначені урядовими нагородами, у т. ч. 12 чоловік — орденом Леніна. Кращій доярці О. І. Олешко за високі надої молока присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У післявоєнні роки відбулося, власне, друге народження парку. Вже 1946 року за постановою Чернігівського облвиконкому його територію збільшили за рахунок земель племрадгоспу на 128 гектарів[5]. За постановою Ради Міністрів УРСР від 25 серпня 1951 року заповідник «Тростянець» перетворили у дендроло-

Ялина звичайна, бугристостбольна. Тростянець, 1971 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 4, спр. 585, арк. 104.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5036, оп. 1, спр. 142, арк. 241—243.

[3] И. К. Малинченко. Совхоз «Тростянец». М., 1954, стор. 3.

[4] Газ. «Трудова слава» (Ічня), 4 грудня 1971 р.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 39, арк. 16.

гічний парк й передали у відання Академії наук УРСР[1]. Було визначено, що науково-дослідницька робота дендропарку повинна полягати у введенні до його культур різноманітних дерево-чагарникових порід, у вивченні й використанні найбільш цінних з них у народному господарстві.

В дендрологічному парку постійно провадиться велика наукова робота з акліматизації і виведення нових рослин, вирощуються різноманітні деревні й чагарникові породи. У насадженнях парку поруч з місцевими — рослини з Північної Америки, Далекого Сходу, Китаю, Японії, Західної Європи, гірських районів Криму й Кавказу. Загальний асортимент деревно-чагарникових порід дендропарку зараз складає понад 1650 видів, різновидів і форм, або на 846 видів більше, ніж у 90-х роках XIX століття.

Дендрологічний парк «Тростянець» Академії наук УРСР — один з найбільших у Радянському Союзі. В основу його розвитку покладено принцип творчої переробки мотивів навколишньої природи. Рослинності тут належить провідна, а не підпорядкована роль. Територію парку поділено на 59 ділянок. Краєвидні маршрути для відвідувачів пролягають через Липову алею, Збірну площу, Вестибюльну поляну, поляну Кедрів і Беріз, Велику поляну, Великий ставок, Швейцарську ущелину, розвилку Максима Рильського, Першотравневу поляну, Богівщину, поляну Тараса, Лебединий ставок, дуби Ковпака.

Кожен з кутків парку неповторний, чарує багатством природи. Ім'ям Т. Г. Шевченка названо поляну, що прилягає до Центрального мосту. 1964 року, в день 150-річчя з дня його народження, тут встановлено бюст поета. Розвилку дороги поблизу ущелини, що біля Сторожової гірки, названо на честь видатного українського поета і вченого М. Рильського, який не раз тут бував. У 1961 році парк відвідав С. А. Ковпак. На ділянці № 16 його увагу привернули віковічні дуби. Під їх шатром уславлений партизанський командир розповідав про боротьбу з гітлерівцями, ділився враженнями про парк. Тепер народ називає ці велетенські рослини дубами Ковпака[2].

Академія наук СРСР у 1971 році у Тростянці провела Всесоюзну нараду співробітників ботанічних садів. На нараді відзначалося, що науковці дендропарку «Тростянець», очолювані кандидатом біологічних наук Г. Є. Мисником, домоглися певних успіхів у розв'язанні проблеми «Інтродукція й акліматизація рослин».

Працівники племзаводу і дендрологічного парку живуть у впорядкованому селищі, яке у повоєнний час майже заново відбудовано. До послуг трудящих 3 магазини, їдальня, хлібопекарня, майстерні побутового обслуговування, поштове відділення. Населення обслуговує медамбулаторія. Тут є клуб на 350 місць з кіноустановкою, бібліотека з книжковим фондом 9 тисяч томів, восьмирічна школа на 145 учнів.

Серед трудящих значну організаторську й масово-політичну роботу провадять первинні партійні організації племзаводу і дендрологічного парку. У їх лавах 65 членів і кандидатів у члени партії. Дві первинні організації ЛКСМУ об'єднують 96 юнаків та дівчат. Питаннями благоустрою селища, організації культурно-побутового й медичного обслуговування населення займається депутатська група. До неї входять 7 депутатів Бережівської сільської Ради депутатів трудящих.

Здалека й зблизька їдуть до Тростянця, щоб познайомитися на племзаводі з передовим досвідом господарювання, побувати в одному з найбільших у країні дендрологічних парків. Все, що є в Тростянці,— наслідок праці радянських людей, творіння їх розуму і працьовитих рук.

---

[1] Архів Президії АН УРСР, ф. 1, оп. 27, спр. 4, арк. 248.
[2] Г. Е. Мисник. Ландшафты Тростянецкого парка. К., 1967, стор. 35—39.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ІЧНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІЇВКА — село, центр сільської Ради, лежить на лівому березі річки Удаю, за 15 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Ічня. Населення — 963 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Селихів, Томашівка.

У селі розташована бригада Томашівського колгоспу ім. В. І. Леніна. За трудові успіхи 76 жителів села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Є восьмирічна школа (25 учителів і 338 учнів), клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Андріївка виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1925 році, партійна — в 1945 році.

У боротьбі з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни брали участь 423 жителі, з них 125 загинули. За мужність і відвагу, виявлені на фронті і в тилу ворога, 210 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. На могилі воїнів Червоної Армії, що загинули в боях за визволення села, встановлено пам'ятник.

БАКАЇВКА — село, центр сільської Ради, розкинулося на правому березі річки Удаю, за 25 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Лосинівка. Населення — 2237 чоловік. Сільраді підпорядковане село Комарівка.

В Бакаївці розташована центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який користується 3668 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2128 га орної землі. Вирощують зернові, картоплю, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 10 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР. Є восьмирічна школа (22 вчителі і 384 учні), клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в першій половині XVII ст. Навесні 1862 року селяни Бакаївки відмовилися підписати уставну грамоту. Заворушення селян було придушене військами.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольський осередок заснований у 1933 році, партійний — 1934 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 350 уродженців села, загинуло 124. 127 воїнів і партизанів нагороджено орденами й медалями СРСР.

БЕРЕЖІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Качанівка. Населення — 1322 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Барвінкове, Верескуни, Тростянець. Колгосп ім. В. І. Леніна обробляє 3350 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2705 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 67 передовиків нагороджено орденами й медалями СРСР. Агроном колгоспу М. А. Гунько удостоєний ордена Леніна, йому присвоєно звання заслуженого агронома УРСР.

В селі є середня школа (22 вчителі, 235 учнів), будинок культури на 400 місць, бібліотека, медпункт.

Бережівка виникла в першій половині XVII ст. 1861 року селяни повстали проти пограбування їх поміщиками. З повсталими жорстоко розправилися війська.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. 1932 року утворено партійний осередок, 1924 року — комсомольський.

В роки Великої Вітчизняної війни 300 жителів брало участь у боротьбі з фашистами. 227 чоловік загинуло. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах, 114 чоловік відзначені урядовими нагородами.

Уродженцем села є доктор хімічних наук професор В. П. Крамаренко.

БУДИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Коломійцеве. Населення — 481 чоловік. Сільраді підпорядковані села Грабів, Лучківка, Пелюхівка, Червоне.

В селі працює бригада Грабівського колгоспу ім. Карла Маркса. 15 колгоспників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Є середня школа (16 учителів, 158 учнів), клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Буди виникли в XVII ст. Назва села походить від поташного заводу, який працював ще у XVII столітті.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року.

В 1924 році організовано партійний і комсомольський осередки.

Із 316 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни 89 чоловік загинули в боях за Батьківщину. За бойові заслуги 85 воїнів і партизан нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Лучківці народився генерал-лейтенант М. Г. Хамула.

БУРІМКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Ічня. Населення — 1621 чоловік. Сільраді підпорядковані села Безбородькове й Шиловичі.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, який користується 5603 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3422 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 104 колгоспники нагороджено орденами й медалями СРСР.

У Бурімці працюють восьмирічна школа (16 вчителів і 189 учнів), будинок культури на 340 місць, бібліотека, медичний пункт.

Село виникло на початку XVII ст. В 1659 році його спалили татари.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. 1922 року була створена комсомольська організація, в 1933 році — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 586 жителів, з них 245 загинули. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 304 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцю с. Шиловичі старшому сержанту В. Г. Петренку за героїзм, виявлений під час форсування Одеру, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу с. Бурімки виявлено ранньослов'янські сіверянські поселення та городище.

ВІЛЬША́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Коломійцево. Населення — 1783 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жовтневе й Тарасівка.

Колгосп ім. Ілліча користується 3000 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2900 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 5 колгоспників нагороджені орденами й медалями СРСР.

Є середня школа (22 вчителі і 280 учнів), клуб, бібліотека, лікарня на 20 ліжок.

Село виникло в першій половині XVII ст. В 1905 році карателі розстріляли селян, які вимагали в поміщика зменшити орендну плату за землю та збільшити розцінки за роботу в економії.

У січні 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. Партійний осередок створено 1919 року, комсомольський — 1923 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 528 жителів. У боях з ворогом загинуло 274 чоловіка. За мужність і відвагу, виявлені на фронтах і в тилу ворога, 200 чоловік удостоєні урядових нагород. За рішенням бюро Чернігівського обкому партії село Жовтневе визнане партизанським.

В селі Вільшана 1970 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. Є пам'ятник героям Жовтневої революції та громадянської війни, пам'ятник на братській могилі загиблих односельців у роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу Вільшани виявлено городище часів Київської Русі.

ВЛА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Качанівка. Населення 509 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зінченкове, Ступаківка й селище Качанівка.

В селі працює бригада колгоспу «Нове життя», центральна садиба якого розташована в Ступаківці. За самовіддану працю 56 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

Є восьмирічна школа (11 вчителів і 150 учнів), клуб, бібліотека, медичний пункт.

Радянську владу в селі було встановлено у січні 1918 року.

Партійний осередок створений 1918 року, комсомольський — 1921 року.

261 житель в роки Великої Вітчизняної війни брав участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 124 загинуло, 89 нагороджено орденами й медалями СРСР. Льотчикувинищувачу майору М. О. Гараму, що повторив подвиг М. Гастелло, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Йому споруджено пам'ятник у Качанівському парку.

ГМИ́РЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Ічня. Населення — 1854 чоловіка. Колгосп «Червоний партизан» обробляє 5107 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4013 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Гмирянці є восьмирічна школа (16 вчителів, 198 учнів), будинок культури на 200 місць, бібліотека, медпункт. 83 передовики колгоспного виробництва, 5 учителів і 2 медичні працівники нагороджені орденами й медалями СРСР, серед них ланкова М. П. Мірошниченко — орденом Леніна.

Село засноване в першій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1924 році створено партійну, 1928 року — комсомольську організації.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах воювали 984 жителі, 276 з них загинули. 650 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. У 1968 році споруджено пам'ятник односельцям, що загинули в боях з фашистами.

ГОРО́ДНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Коломійцево. Населення 1092 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Іценків, Однольків, Щурівка.

Колгосп ім. Кірова має 3777 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2660 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та м'ясо-молочному виробництві.

В Городні — восьмирічна школа (14 учителів і 132 учні), будинок культури на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. 19 колгоспників, 4 вчителі удостоєні орденів і медалей СРСР, серед них нагороджений орденом Леніна учитель А. С. Сидоренко.

Заснована Городня в першій половині XVII століття.

В січні 1918 року в селі була встановлена Радянська влада. Комсомольська організація створена 1922 року, партійна — 1938 року. У роки Великої Вітчизняної війни 450 жителів брали участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 230 чоловік з них загинуло, 160 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. Споруджено пам'ятник загиблим воїнам-односельцям.

На території Городні збереглися залишки городища часів Київської Русі.

ГУЖІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Ічня. Населення — 1693 чоловіка.

За колгоспом «Ленінський шлях» закріплено 4038 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3100 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур та м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 92 колгоспники нагороджено орденами й медалями СРСР.

О. І. Канюка — матрос крейсера «Аврора», уродженець с. Гужівки. Фото 1935 р.

Є восьмирічна школа (17 учителів, 213 учнів), будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько - акушерський пункт.

Гужівка заснована в XVI столітті.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Комсомольська організація створена 1924 року, партійна — 1926.

На фронтах Великої Вітчизняної війни брало участь 416 жителів села, 127 з них загинули, 300 воїнів і партизанів нагороджено орденами й медалями СРСР. 1967 року відкрито пам'ятник бойової Слави. Уродженець Гужівки О. І. Канюка служив на крейсері «Аврора», був учасником Великої Вітчизняної війни, відзначений урядовими нагородами. На околицях Гужівки виявлено поселення доби неоліту, бронзи та скіфських часів. Знайдено також римські монети II ст. н. е.

ДОРОГИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Удаю, за 12 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Лосинівка.

В селі міститься колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 4339 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2493 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, жита, цукрових буряків, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 94 колгоспники нагороджено орденами й медалями СРСР.

Є середня школа (30 учителів і 536 учнів), клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Дорогинка заснована в XIII ст. У 1854 році селяни, не витримавши експлуатації, повстали.

Царський уряд жорстоко розправився з непокірними. Після реформи 1861 року відбувалися селянські заворушення. 4 червня 1906 року стався страйк в економії поміщика. Каральний загін, що прибув сюди, відмовився стріляти в селян, і поміщик змушений був підвищити селянам оплату праці.

В грудні 1917 року в селі встановлено Радянську владу. У 1922 році було засновано комуну ім. Леніна. В 1926 — створено комсомольську організацію, а 1931 року — партійну.

З 468 односельців — учасників Великої Вітчизняної війни 287 загинуло смертю хоробрих. 175 воїнів і партизанів нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. 1967 року відкрито обеліск вічної Слави загиблим героям війни.

На околиці села виявлено городище часів Київської Русі.

ЗАУ́ДАЙКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Удаю, за 15 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Яхнівка. Населення — 934 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Коршаки.

На території села розмістилася центральна садиба колгоспу «Перебудова», за яким закріплено 4137 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1665 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво. З 1964 року працює цегельний завод.

В Заудайці є восьмирічна школа (19 учителів і 254 учні), будинок культури на 400 місць, бібліотека, 2 медпункти.

Радянську владу в селі проголошено в січні 1918 року. 1921 року створено комсомольську організацію, 1939 року — партійну.

В роки Великої Вітчизняної війни 357 жителів билися в лавах Червоної Армії і партизанських загонах проти фашистських загарбників, з них 217 загинуло смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 67 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР.

Уродженцем села є доктор медичних наук, професор М. В. Піневич.

ІВА́НГОРОД — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Острі, за 26 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Плиски. Населення — 2373 чоловіка.

Радгосп «Івангородський» має 7235 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4495 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 73 працівники радгоспу відзначені урядовими нагородами.

В селі працюють середня школа (23 вчителі і 342 учні), будинок культури на 500 місць, бібліотека, лікарня на 15 ліжок.

Радянську владу в селі встановлено в грудні 1917 року. Партійний осередок створено 1920 року, комсомольський — 1922 року.

579 жителів брало участь у всенародній боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 260 з них загинуло. За подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни 328 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. М. П. Бойку за подвиг, здійснений під час форсування Прип'яті, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Уродженцями села є В. П. Мартиненко — доктор технічних наук, Д. П. Малюга — доктор сільськогосподарських наук, Л. М. Качура — кандидат медичних наук, М. А. Ілляшенко — кандидат сільськогосподарських наук.

У жовтні 1884 року в селі перебували великий російський письменник Л. М. Толстой і російський художник М. М. Ге. На території села виявлено городище часів Київської Русі.

ІВА́НИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і залізничної станції Ічня. Населення — 2669 чоловік. Сільраді підпорядковані села Загін, Зоцівка, Ковтунівка, Купина, Лозове, Степ.

За колгоспом ім. Калініна закріплено 8828 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6500 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. На території села працюють два цегельні заводи.

В Іваниці є середня школа (26 учителів і 334 учні), восьмирічна (11 вчителів і 150 учнів), дитяча музична школи, будинок культури на 400 місць, бібліотека, краєзнавчий музей на громадських засадах, лікарня на 75 ліжок, поліклініка.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти та культури 60 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них голова колгоспу П. В. Жовторіпенко орденами Леніна та Жовтневої Революції.

Іваниця заснована наприкінці XVI століття.

Радянську владу в селі проголошено 15 січня 1918 року. Партійний осередок створено 1920 року, комсомольський — 1922 року. У 1924 році засновано колгосп «Незаможник». У 1932 — 1959 рр. Іваниця — центр однойменного району.

За тимчасової німецько-фашистської окупації діяв підпільний райком партії. Понад 1000 жителів билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 487 — загинуло смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 475 жителів нагороджено орденами й медалями СРСР. У 1967 році споруджено обеліск Слави, біля якого встановлено 18 металевих плит з іменами загиблих односельців-воїнів, партизан і підпільників.

В Іваниці встановлено пам'ятник В. І. Леніну та скульптурне погруддя Т. Г. Шевченка.

На території Іваниці зберігся курганний могильник доби бронзи.

ІРЖА́ВЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Качанівка. Населення — 1460 чоловік.

В Іржавці міститься колгосп ім. Жовтневої Революції, за яким закріплено 4313 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3300 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа (11 учителів і 180 учнів), будинок культури на 400 місць, бібліотека, медпункт.

За самовіддану працю 49 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Перша письмова згадка про Іржавець належить до 1724 року. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В квітні 1924 року створено комсомольську організацію, в березні 1927 року — партійну.

Будинок культури, с. Іржавець. 1969 р.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 623 жителі, з них 449 — загинуло. За мужність і героїзм, виявлені на фронтах, 127 чоловік відзначено урядовими нагородами. 1957 року відкрито пам'ятник воїнам громадянської та Великої Вітчизняної воєн.

Уродженцями села є український радянський музикознавець, фольклорист, літературознавець Д. М. Ревуцький (1881—1941), український радянський композитор, педагог Л. М. Ревуцький, російський та український історик літератури М. І. Стороженко (1836—1906).

1843 року проїздом у селі зупинявся Т. Г. Шевченко. Він написав вірш «Іржавець».

КРУПИ́ЧПОЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Удаю, за 12 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Ічня. Населення — 1782 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Новий Поділ, Сваричівка.

За колгоспом ім. Фрунзе закріплено 5400 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4208 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте птахівництво. За самовіддану працю 26 передовиків колгоспного виробництва удостоєні урядових нагород, серед них механізатор Г. В. Русалим — ордена Леніна.

У Крупичполі є середня школа (24 вчителі і 330 учнів) та дві початкові (3 вчителі і 44 учні) школи, будинок культури на 300 місць, бібліотека; лікарня на 20 ліжок.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. 1922 року була створена комсомольська організація, 1924 року — партійна.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 574 жителі села, 261 загинуло. За мужність і відвагу в боротьбі з фашистами 204 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР. П. П. Слабеняк посмертно удостоєний звання Героя

Радянського Союзу. В 1935 році в селі відкрито пам'ятник борцям Жовтневої революції, а 1957 року — воїнам Великої Вітчизняної війни.

МАРТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Остра, за 18 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Більмачівка. Населення — 2549 чоловік. Сільраді підпорядковані села Більмачівка і Хаїха.

За колгоспом «Перемога» закріплено 5310 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4930 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 78 чоловік нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — свинарка Г. Т. Прокопенко, механізатор Г. І. Прокопенко.

У Мартинівці є середня школа (27 вчителів і 417 учнів), клуб, бібліотека; лікарня на 20 ліжок.

Засноване село в першій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна і комсомольська організації створені 1922 року.

425 жителів брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 183 загинули. 250 чоловік за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями СРСР. У 1957 році на могилі воїнів Червоної Армії, що загинули, визволяючи Мартинівку від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

В селі народився і провів дитинство генерал-майор Герой Радянського Союзу К. О. Семенченко.

ПАРАФІ́ЇВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 1 км від залізничної станції Качанівка. Населення — 4100 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Василівка, Дігтярі, Лугове, Петрушівка, Проліски, Софіївка, с-ще Шевченка.

У Парафіївці є цукровий (засновано 1846 р.), цегельний (1935) заводи та два радгоспи. Бурякорадгосп користується 3879 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3107 га орної землі. Радгосп ім. Тельмана спеціалізується на відгодівлі худоби і свиней. Його сільськогосподарські угіддя складають 4896 га, у т. ч. 3200 га орної землі. За трудові успіхи 248 робітників і спеціалістів заводів і радгоспів нагороджено орденами й медалями СРСР, серед них орденом Леніна — М. М. Бондар, М. В. Кулинич, О. М. Агєєв, І. С. Дорошенко.

Є середня (25 учителів і 338 учнів), восьмирічна (22 вчителі і 401 учень) школи, будинок культури на 400 місць, клуб, 5 бібліотек; лікарня на 90 ліжок, поліклініка.

Парафіївка заснована в XVII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Того ж року засновано партизанський загін у складі 100 чоловік, який в січні 1919 року ввійшов до складу Ніжинського полку 1-ї Української Радянської дивізії. 1918 року створена партійна організація, а 1921 року — комсомольська.

В роки Великої Вітчизняної війни 1400 жителів селища брали активну участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, з них 410 загинуло смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 490 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. К. М. Андрусенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

На території Парафіївки є братські могили, в яких поховані 11 партизанів загиблих у боротьбі з денікінцями в роки громадянської війни, та 87 воїнів Червоної Армії, що полягли під час визволення селища від німецько-фашистських загарбників. У 1962 році встановлено два надгробні пам'ятники.

Уродженцем Парафіївки є член Спілки письменників України І. І. Цинковський.

ПРИПУ́ТНІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Удаю, за 18 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Крути. Населення — 2618 чоловік. Сільраді підпорядковані села Барбурське, Вишнівка і селище Куликівка.

У Припутнях міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 5645 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3637 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, свинарство й вівчарство. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 89 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Є середня школа (24 вчителі і 378 учнів), будинок культури на 240 місць, бібліотека; лікарня на 15 ліжок, медпункт.

Виникло село в XVII столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1925 року засновано комсомольську, а 1938 року — партійну організації.

З 570 жителів — учасників Великої Вітчизняної війни, 286 чоловік загинуло. За бойові заслуги 142 воїни і партизани відзначені урядовими нагородами. У центрі села встановлено пам'ятник односельцям, що загинули в боях з фашистами. За рішенням бюро Чернігівського обкому партії село Барбурське визнано партизанським.

Поблизу села Припутні знайдено скарб римських монет II—III ст. н. е.

РОЖНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Удаю, за 15 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Більмачівка. Населення — 2738 чоловік. Сільраді підпорядковані села Довбні та Максимівка.

В селі розташований колгосп ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 5654 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3650 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 163 колгоспники нагороджені орденами й медалями СРСР, у т. ч. орденом Леніна — колишній голова колгоспу П. Г. Хоменко, ланкова Н. Х. Мілютенко. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна трактористка Г. Г. Левченко. У колгоспі працю-

Трактористка колгоспу ім. Леніна, Герой Соціалістичної Праці, делегат XXIV з'їзду КП України Г. Г. Левченко розмовляє з молоддю, с. Рожнівка Ічнянського району. 1971 р.

ють заслужений агроном УРСР Ф. К. Левченко, заслужений зоотехнік УРСР Ф. К. Коломієць. Колишній голова колгоспу В. І. Байда — кандидат сільськогосподарських наук.

У Рожнівці є середня школа (22 вчителі і 357 учнів), будинок культури на 250 місць, бібліотека; медпункт.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. 1924 року створена комсомольська, а 1927 року — партійна організації.

Під час Великої Вітчизняної війни 312 жителів боролися на фронтах і в партизанських загонах з ворогом. 120 з них загинули смертю хоробрих. За бойові заслуги 160 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР. С. А. Харченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В селі встановлено пам'ятник односельцям, що полягли, захищаючи честь, свободу і незалежність Радянської Батьківщини.

У с. Максимівці народився визначний український патолог В. В. Підвисоцький (1857—1913 рр.) та доктор історичних наук П. І. Бакуменко.

СЕ́ЗЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Августівка. Населення — 1400 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гейці, Дзюбівка, Тишківка, с-ще Коломійцеве.

В селі розташована бригада колгоспу «Ленінський шлях», центральна садиба якого у с. Тишківці.

У Сезьках є восьмирічна школа (12 учителів і 132 учні), клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва й освіти 15 трудівників села нагороджено орденами й медалями СРСР.

Сезьки виникли в XVII столітті.

Радянську владу в селі проголошено в січні 1918 року.

Жителі села за тимчасової німецько-фашистської окупації воювали в партизанському загоні під командуванням Є. Х. Соколовського. Відступаючи, гітлерівці розстріляли 23 жителі. На їх могилі 1971 року встановлено обеліск. В роки Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билися з ворогом 418 жителів, 204 з них загинули. За мужність і відвагу, виявлені в бою з ворогом, 127 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

У центрі села 1970 року встановлено погруддя В. І. Леніну.

ХАЄ́НКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Ічня. Населення — 1293 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Воронівка й Киколи.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3445 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1950 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте садівництво.

В селі є восьмирічна школа (14 вчителів і 147 учнів), будинок культури на 200 місць, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти та охорони здоров'я нагороджено 71 трудівника села.

Хаєнки засновані в першій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена 1929 року, комсомольська — 1930 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 312 жителів, з них 198 загинуло. За бойові заслуги 93 чоловіка нагороджено орденами й медалями СРСР. 1957 року в селі споруджений пам'ятник-монумент односельцям, що загинули в боях з фашистами.

Ю́ЖНЕ (до 1945 року — Туркенівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Качанівка. Населення — 1484 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Лисогори, Пролетарка і селище Рими.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3746 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3547 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 102 колгоспники удостоєні урядових нагород.

В селі є восьмирічна школа (18 учителів і 266 учнів), клуб, бібліотека; фельдшерсько-акушерський пункт.

Южне засноване в першій половині XVIII ст. У 1884 відбулося повстання, під час якого селяни захопили поміщицьку землю й частину лісу. Війська жорстоко покарали селян.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійний осередок створено 1924 року, комсомольський — 1926 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 544 жителі, з них 227 чоловік загинуло. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 137 чоловік нагороджено орденами й медалями СРСР.

В селі Лисогорах народився український письменник О. П. Стороженко (1805—1874 рр.).

КОЗЕЛЕЦЬКИЙ РАЙОН

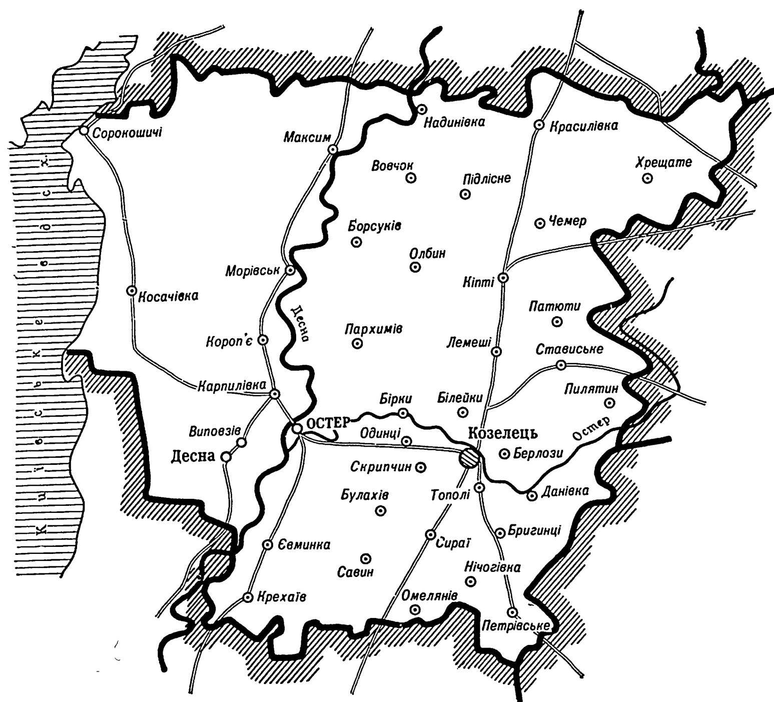

Площа району — 2,7 тис. кв. км. Населення — 102,1 тис. чоловік, з них сільського — 83 тис. Середня густота населення — 38 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф, мергелі. Міській, селищній і 35 сільським Радам підпорядковано 113 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах є 132 первинні партійні, 134 комсомольські, 219 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. Один радгосп і 43 колгоспи мають 127 060 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 77 876 га орної землі. В районі є 16 промислових підприємств. Населення обслуговують 117 медичних закладів. У 89 загальноосвітніх школах, у т. ч. 19 середніх, 34 восьмирічних, 35 початкових, одній середній вечірній навчаються 16,5 тис. учнів. Крім того, є 2 музичні й спортивна школи. Культосвітню роботу ведуть 28 будинків культури, 67 клубів, 76 бібліотек, Остерський краєзнавчий музей, є 80 кіноустановок. У районі — 15 пам'ятників В. І. Леніну, у 87 населених пунктах споруджено пам'ятники воїнам-визволителям, у 13 населених пунктах — пам'ятники й обеліски вічної Слави односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

КОЗЕЛЕЦЬ

Козелець — селище міського типу, центр району, розташоване на річці Острі (басейн Десни), за 40 км від залізничної станції Бобровиця, на автошляху Київ—Чернігів. Населення — 7251 чоловік.

На території і в околицях Козельця виявлено ранньослов'янські поселення перших та VIII—IX століть н. е., городище, поселення й курганний могильник часів Київської Русі[1].

[1] Інститут археології АН УРСР, науковий архів, інв. № 3494.

Назва селища, напевне, походить від польових квітів козельців з родини лютикових, які щовесни барвистим килимом покривають рівнини берегів річки Остра.

Козелець відомий з початку XVII ст. Тоді він був уже значним укріпленим містом, яке входило до складу Речі Посполитої. Населення займалося хліборобством, ремеслами. Важливу галузь господарства становило рибальство. Рибу ловили не тільки в річках, а й у ставках, які спеціально споруджувалися навколо міста. Значно розвинута була переробка сільськогосподарської сировини, серед якої чільне місце посідало млинарство. Соціальний гніт, якого зазнавали найбідніші верстви населення, доповнювався національним і релігійним. Силою насаджувався католицизм. Особливо терпіли жителі через військові постої. Все це було причиною того, що козаки й міщани брали активну участь у селянсько-козацьких повстаннях проти польської шляхти в 20—30-х роках XVII ст.[1] І хоч ці виступи закінчилися поразкою, населення міста відмовилося визнати унію.

Славну сторінку вписали жителі Козельця в історію визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. 1649 року була створена Козелецька сотня, що входила до Київського полку, а Козелець став сотенним містом. Сотня брала участь у найважливіших битвах — під Пилявцями, Берестечком, Батогом та ін. На Переяславській раді, де приймалось історичне рішення про возз'єднання України з Росією, були й представники від Козельця. Його делегацію представляли війт Т. Яковенко і член магістрату А. Павленко[2]. За стійкість і мужність населення в боротьбі проти польських поневолювачів під час визвольної війни Богдан Хмельницький грамотою від 1656 року надав Козельцю магдебурзьке право, підтверджене російським урядом, що певною мірою захищало місто від сваволі феодалів.

За магдебурзьким правом міщанам надавалася можливість створювати органи самоврядування. Вони обирали магістрат на чолі з війтом. Членами магістрату і війтом могли бути лише представники заможних верств. Війта затверджував гетьман, і тільки йому він підлягав. Магістрат займався адміністративними, фінансовими, судовими й міськими господарськими справами.

В середині XVII ст. Козелець став цілком визначеним ремісничо-торговим центром. У 1666 році тут налічувалося 357 дворів, з них самостійних хазяїв-ремісників — 83 двори, бобилів і підсусідків ремісничих — 12 дворів, купців — 10. Хліборобством населення не займалося, бо місто не мало ні угідь, ні випасів[3]. Майже всі ремісники об'єднувалися в цехи: шевський, ткацький, кравецький та інші.

Найбільш експлуатованою частиною населення були підмайстри та учні, які повністю залежали від майстра. Багато утисків зазнавали найбідніші прошарки від міської верхівки. Службові особи магістрату, користуючись своїм становищем, примушували жителів відбувати всілякі повинності. Члени магістрату вимагали від городян також виконання натуральних повинностей у вигляді дарунків з нагоди того чи іншого свята[4].

Наприкінці XVII ст. Козелець лишався сотенним містом Київського полку. До складу Козелецької сотні входили 77 сіл і хуторів. Одночасно він був і резиденцією протопопії, якій підлягали церкви, в т. ч. і 3 церкви міста Остра. З 1708 року Козелець став центром управління Київського полку. Тут жили полковник та інша старшина.

Розвиток ремесел і торгівлі у XVIII ст. зумовив швидке зростання населення. За подушним, подвірним і становим переписом у 1766 році в Козельці налічувалося 650 дворів, де проживало 2273 чоловіка обох статей, з них козаків — 817, міщан —

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб., 1865, стор. 665.

[2] М. Е. Марков. О городах и селах Черниговской губернии, упоминаемых в Нестеровой летописи. Чернигов, 1814, стор. 14.

[3] Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954. Сборник статей. М., 1954, стор. 406.

[4] П. Клименко. Цехи на Україні, т. 1. К., 1929, стор. 4, 7, 94.

512, підсусідків — 413, різночинців — 70, робітників — 349, посполитих — 112[1]. Для економічного життя міста середини XVIII ст. характерним є поява мануфактур — 4 цегельних та сально-шкіряної. Мануфактури були невеликими. Робітники працювали в тісних, темних приміщеннях по 12—14, а то й більше годин. За свою тяжку працю вони одержували 4—7 крб. на рік. Широко застосовувались тілесні покарання.

У 70-х роках XVIII ст. Козелець прикрасився кількома чудовими спорудами: величним храмом пишної палацевої архітектури — собором Різдва Богородиці, будинком магістрату та ін. Собор Різдва Богородиці споруджено в 1752—1763 рр. за проектом В. В. Расстреллі під керівництвом архітекторів І. Г. Григоровича-Барського і А. В. Квасова. Розписував його художник Г. А. Стеценко (1710—1781). За величчю й красою архітектури козелецький собор вважається однією з кращих споруд Російської імперії середини XVIII ст. Приблизно в той же час (1740—1760 рр.) за проектом А. В. Квасова зведено будинок магістрату. Як і собор, він виконаний у стилі українського барокко[2]. Обидві споруди збереглися до наших днів.

Після ліквідації автономного устрою Лівобережної України в 1782 році Козелець увійшов як повітове місто до Київського намісництва, 1796 року він став повітовим центром Малоросійської губернії, а з 1802 року — Чернігівської губернії.

Протягом першої половини XIX ст. в Козельці відбувався дальший розвиток ремесел. Зросла кількість ремісничих майстерень, частина яких перетворилася на мануфактури, а згодом — на заводи. Напередодні реформи 1861 року в місті діяли вже 5 цегельних заводів і завод сальних свічок. З кінця XVIII ст. до 1861 року число робітників у місті збільшилось із 101 до 159 чоловік. Крім того, близько 80 чоловік було зайнято в ремісничих майстернях. Зросла кількість вільнонайманих робітників. Якщо наприкінці XVIII ст. на підприємствах працювали, головним чином, кріпаки, то в 1861 році вільнонаймані становили вже 56 процентів[3].

Розширювалась і торгівля. В 1827 році в Козельці налічувалось 150 крамниць, у 1861 році вже 181. В місті була лікарня й повітове училище.

Після реформи 1861 року посилився приплив до міста робітників, переважно колишніх кріпаків, малоземельних і безземельних селян, які розорялись і шукали заробітку. Наявність дешевих робочих рук сприяла розвитку промисловості. Протягом 60—90-х років XIX ст. число промислових підприємств у Козельці збільшилось з 5 до 13. Тут діяли 2 тютюнові фабрики, 6 шкірообробних і 4 цегельні заводи та завод безалкогольних напоїв. За той же період вартість промислової продукції зросла з 50 тис. крб. до 101 тис. карбованців[4]. Одночасно з розвитком економіки в Козельці формувались основні класи капіталістичного суспільства — буржуазія і пролетаріат. На кінець XIX ст. в Козельці налічувалося близько 750 робітників.

Умови життя й праці робітників були надзвичайно тяжкими. Робочий день на підприємствах тривав 12—15, а в окремих випадках і 18 годин. Заробітна плата залишалася на низькому рівні. В деяких галузях промисловості, наприклад у тютюновій, робітники, особливо жінки, одержували 2—4 крб. на місяць. Набагато знижували заробітну плату численні штрафи. Тіснота й антисанітарні умови в цехах, відсутність елементарної охорони праці часто призводили до нещасних випадків. За далеко неповними даними, протягом 1864—1899 рр. на промислових підприємствах Козельця в результаті травм загинуло близько 50 робітників і лишилися каліками 17[5]. Робітники були позбавлені й політичних прав. Власники підприємств та їх адміністрація знущалися з них, часто вдавалися до фізичних покарань. А скаржитися було нікому й нікуди. Місцеві органи влади — земська управа й міська

[1] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 6. К., 1925, стор. 114.
[2] М. Цапенко. По равнинам Десны и Сейма. М., 1967, стор. 105.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 3, спр. 9125, арк. 110, 218.
[4] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1 жовтня 1895 р.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 13151, арк. 24—27.

дума — повністю залежали від чернігівського губернатора. Дума без його санкції не мала права навіть проводити засідань і розглядати будь-які питання.

Тяжке економічне становище, сваволя підприємців, політичне безправ'я — все це викликало обурення робітників, зміцнювало їх солідарність і штовхало на боротьбу за свої права. Ще більше загострила становище перша російська революція. 20 березня 1905 року на вулицях міста з'явилися робітники з лозунгами: «Геть самодержавство!», «Товариші, час озброюватись!», «Вимагаємо 8-годинного робочого дня!». Для «втихомирення і встановлення порядку» в Козельці губернатор прислав піхотний полк регулярних військ. Щоб відвернути народні маси від головного завдання революції і послабити революційний рух, у 1905—1907 рр. чорносотенці й царські чиновники організували в місті єврейські погроми[1]. Одночасно місцеві власті змушені були піти й на деякі поступки, зокрема, згідно з рішенням міської думи, робочий день на підприємствах обмежувався 12 годинами з 2 годинами перерви на обід[2].

Після революції 1905—1907 рр., коли промисловість Росії перебувала в стані депресії, у Козельці скоротили виробництво шкірообробні й цегельні підприємства, що тяжко позначилося на становищі робітників. На кінець 1909 року кількість безробітних зросла до 500 чоловік. Міська дума скасувала своє попереднє рішення про 12-годинний робочий день.

У роки нового промислового піднесення, що почалося в 1910 році, на підприємствах міста дедалі ширше почали використовувати жіночу й дитячу працю, а оплачували її вдвоє дешевше, ніж працю чоловіків. Протягом 1908—1913 рр. кількість жінок у промисловому виробництві збільшилася на 38 проц., а підлітків — майже в два рази[3].

Ігнорування підприємцями техніки безпеки призводило до збільшення нещасних випадків серед робітників. Крім того, злидні, постійне недоїдання були причиною поширення професійних та епідемічних хвороб. Належної медичної допомоги робітникам не подавали. При заводах і фабриках медпунктів не існувало, а міська лікарня мала всього 25 ліжок, та й за лікування треба було платити 7—8 крб. на місяць. Хворих і покалічених звільняли з роботи, залишаючи їх без будь-яких засобів до існування.

На низькому рівні була народна освіта. В місті працювали три початкові школи, які, звичайно, не могли охопити навчанням усіх дітей шкільного віку. А чоловічу гімназію й жіночу прогімназію, відкриті на початку XX ст.[4], відвідували переважно діти найбільш заможних батьків.

Жорстока експлуатація й політичне безправ'я робітників посилювали їх обурення і гнів проти царизму та капіталістів і вели до зростання революційної боротьби. У квітні 1914 року з нагоди другої річниці Ленського розстрілу в Козельці з'явилися прокламації Київського комітету РСДРП і Чернігівської групи соціал-демократів, які закликали робітників до страйків, мітингів і демонстрацій проти існуючого державного ладу. Під впливом більшовицької агітації 9 квітня 1914 року застрайкували 200 робітників цегельних заводів Козельця[5]. Коли почалася імперіалістична війна, в перші дні мобілізації в місті відбулися антивоєнні виступи робітників, призваних на військову службу.

Про перемогу Лютневої революції в Петрограді в Козельці стало відомо 5 березня, хоч цензура забороняла друкувати повідомлення про революційні події. 10 березня робітники Козельця стали кидати роботу і з червоними прапорами, співаючи революційних пісень, вийшли на вулиці, вимагаючи арешту представників царської влади. До них приєдналися жителі міста. Демонстранти пішли до міської

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 250, оп. 1, спр. 71, арк. 2.
[2] Там же, ф. 145, оп. 1, спр. 366, арк. 7.
[3] Там же, спр. 796, арк. 1—5.
[4] Там же, спр. 426, арк. 13, 76.
[5] Там же, ф. 102, оп. 1914, спр. 5, арк. 1, 3, 4.

в'язниці, де роззброїли варту й звільнили політичних в'язнів[1]. З 10 до 15 березня 1917 року відбувалися вибори до Ради робітничих депутатів. За вказівкою Ради робітники роззброювали поліцію, жандармерію і створювали загони робітничої міліції, які мали охороняти заводи й підтримувати революційний порядок. Одночасно в місті був і комісар Тимчасового уряду, який намагався зберегти царські адміністративні й судові установи.

Радо зустріли трудящі звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді й ленінські декрети про мир і землю. Але в другій половині листопада владу в місті захопила буржуазно-націоналістична Центральна рада. Через місяць збройні революційні загони почали визволяти Чернігівщину. Коли вони наблизилися до Козельця, робітники захопили зброю і боєприпаси повітового військового начальника й виступили проти «вільних козаків» Центральної ради. Цим вони допомогли червоногвардійському загону під командуванням Д. К. Дюкова без втрат вступити до міста. 21 січня 1918 року в Козельці була встановлена Радянська влада. Д. К. Дюков став комісаром Козельця. У лютому 1918 року в місті відбулися вибори до Ради робітничих і солдатських депутатів. Рада організувала допомогу загонам Червоної гвардії, вживала заходів для охорони націоналізованих підприємств. Але перші кроки радянського будівництва перервали кайзерівські війська, що чорною хмарою насувалися на Україну. На початку березня загарбники окупували Козелець. Вони встановили жорстокий окупаційний режим і відновили буржуазно-поміщицькі порядки.

Щоб організувати опір загарбникам, за рішенням Чернігівського губкому партії у квітні 1918 року до Козельця приїхав член губкому Д. С. Самусь. Під його керівництвом було створено оргкомітет у складі 10 чоловік для підготовки й скликання повітового підпільного з'їзду ревкомів. З'їзд відбувся 23 липня 1918 року в житах між селами Гломаздами й Часнівцями. Тут був створений підпільний партійний комітет, який у той час виконував і функції ревкому. Очолив його Д. С. Самусь. З'їзд обрав також делегацію на губернську партійну конференцію.

Звістка про революцію в Німеччині, яку даремно намагалося приховати німецьке командування, підірвало бойову міць окупаційних військ. Під ударами радянських частин німецькі загарбники почали відступати, але на зміну їм прийшли озброєні банди петлюрівської Директорії, які наприкінці грудня 1918 року захопили Козелець.

На боротьбу за відновлення влади Рад піднімалися широкі маси трудящих. Вони подали велику допомогу бійцям Богунського полку, що наступали з півночі на Козелець. 23 січня 1919 року місто було визволене від петлюрівців[2]. Охоплені панікою вороги тікали, кидаючи зброю і спорядження. В місті відбувся масовий мітинг, де проголошено відновлення Радянської влади і створено ревком, головою якого став П. С. Волошин, колишній матрос Балтійського флоту, направлений Чернігівським губревкомом у Козелець[3]. Наприкінці січня 1919 року відновив роботу Козелецький партійний комітет, очолюваний І. Г. Слуцьким. 14 березня був скликаний перший повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, де обрано виконавчий комітет і раднаргосп з відділами: загальним, транспортним і промисловим[4].

Органи Радянської влади головну увагу приділяли відбудові господарства. 6 травня 1919 року в Козельці відкрилася перша радянська механічна майстерня, яка ремонтувала сільськогосподарський реманент. Вживалися заходи щодо організації медичного обслуговування населення і народної освіти. 20—23 травня відбувся повітовий учительський з'їзд, який прийняв постанову про активну участь

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 1, спр. 326, арк. 12.
[2] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 440.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5080, оп. 1, спр. 3, арк. 52.
[4] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 327.

учителів у створенні єдиної трудової школи. 5 липня відкрито центральну бібліотеку, що мала 15 тис. примірників книжок. Наприкінці травня створено народний суд.

Га мирному життю загрожував новий ворог — з півдня наступали полчища денікінців. За рішенням губкому було створено підпільний повітовий ревком у у складі П. С. Волошина, О. Я. Ткаченка, С. Дудерського і М. С. Кривицького. На допомогу їм прибула член губпарткому О. Г. Листопад. У вересні 1919 року білогвардійці захопили Козелець і відновили владу поміщиків і капіталістів. Члени парткому й ревкому пішли в підпілля. В місті почалися грабежі населення, погроми, жорстокі розправи з активістами. По-звірячому було вбито члена РКП(б) О. Григор'єву. Для боротьби з денікінцями підпільний повітовий ревком створив партизанський загін під командуванням С. І. Галая. Цей загін підтримував тісні зв'язки з загоном Ніжинського повіту. Більшовик С. М. Іванина організував загін, що влився в бригаду Червоного козацтва під командуванням В. М. Примакова. У бригаді С. М. Іванина був комісаром і зарекомендував себе як полум'яний агітатор[1].

Радянські війська, зламавши опір денікінців, 8 грудня 1919 року вступили до Козельця. В місті була назавжди відновлена Радянська влада. Розгорнув роботу партійний комітет, який очолював О. Я. Ткаченко. В лютому 1920 року в селах повіту були проведені вибори до місцевих Рад. 16 лютого на повітовому з'їзді Рад обрано міську Раду й повітвиконком, якому ревком передав свої повноваження[2]. Партком і міськрада за допомогою населення насамперед організували постачання частин Червоної Армії продуктами й фуражем. Улітку 1920 року в повіті почали створюватися комітети незаможних селян — восени вже діяли 62 сільські і 13 волосних комітетів. У січні 1920 року в місті засновано комсомольський осередок, який очолив І. Д. Лашнюков. Комсомольці допомагали партійному комітету ліквідувати неписьменність серед населення, брали активну участь в організації суботників, у проведенні масово-політичної та культурно-освітньої роботи, поповнювали лави Червоної Армії.

Становлення Радянської влади проходило в жорстокій класовій боротьбі. В повіті лютували петлюрівські банди. Для боротьби з ними в місті створено частину особливого призначення (ЧОП), якою командував комуніст В. Ю. Кмит. Протягом 1920—1921 рр. банди в повіті було ліквідовано.

Розгортаючи господарське будівництво, партійна організація й міська Рада зустрілися з величезними труднощами. Частина підприємств була закрита, різко скоротилася кількість промислових робітників. На початок 1921 року в цензовій промисловості міста налічувалося всього 53 робітники, тобто вдвічі менше ніж у 1913 році[3]. Щоб прискорити відбудову господарства, в січні 1922 року в Козельці створено банк споживчої кооперації, який кредитував підприємства й торговельні організації. Завдяки самовідданій праці робітників число діючих підприємств збільшилося з 5 у 1921 році до 11 у 1923 році. Обсяг промислової продукції зріс більш як на 30 проц.[4] Тут працювали 5 слюсарних майстерень, майстерня, що виготовляла вироби з бетону, 4 шкіряні заводи, 15 кузень, дизельний млин, ремонтно-технічна станція. Напруженої роботи державних і партійних органів вимагала боротьба з епідеміями, дитячою безпритульністю, за поліпшення житлово-побутових умов трудящих. Партійний комітет і міська Рада Козельця, залучивши медпрацівників, за короткий час забезпечили госпіталізацію інфекційних хворих. Широко застосовувалися профілактичні щеплення проти тифу, холери, віспи[5]. Відкрито також два дитячі будинки для 47 безпритульних дітей з Донбасу, продовольче становище якого було дуже тяжким. У серпні 1920 року в Козелець при-

[1] І. Дубинський, Г. Шевчук. Червоне козацтво. К., 1965, стор. 75.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5080, оп. 1, спр. 15, арк. 94.
[3] Там же, ф. Р-144, оп. 1, спр. 3, арк. 61.
[4] Там же, ф. Р-1589, оп. 1, спр. 60, арк. 144.
[5] Там же, ф. Р-145, оп. 1, спр. 1, арк. 36.

везли для оздоровлення понад 150 дітей. Тут багато працювали дівчата-комсомолки Н. І. Іржавська-Макієнко, Ф. М. Безлюдна та ін. Вони приймали дітей, піклувалися про їхній одяг, розміщення й харчування.

Відбувалися зміни в галузі освіти й культури. 1920 року в Козельці створено дві школи першого ступеня і дві другого, організовано спеціальні курси для підготовки вчителів. Розгорнули роботу 20 шкіл і гуртків лікнепу, в яких навчалося понад 200 чоловік. Набула поширення така масова форма політичної і культурно-освітньої роботи, як лекції, мітинги-концерти, співбесіди. Центром політико-виховної роботи був робітничий клуб, при якому працювали гуртки політичний, загальноосвітній, драматичний та інші.

Пожвавили свою діяльність профспілки. На кінець 1920 року вони об'єднували понад 300 чоловік. За ініціативою міського комітету профспілок у грудні 1920 року було показано силами місцевих драмгуртківців кілька вистав, гроші за які передано на допомогу робітникам Донбасу. Для цього ж члени профспілок міста вирішили відрахувати двотижневий заробіток.

Гаряче відгукнулися жителі міста на заклик Радянського уряду допомогти голодуючим Поволжя. Вони відправили 1076 пудів солоного м'яса, 14 пудів цукру та понад 600 тис. крб. грішми[1]. Відзначаючи безкорисливу допомогу козельчан, трудящі Царицинської губернії у своєму листі писали: «Від імені голодних сиріт ми щиро дякуємо за допомогу і висловлюємо впевненість у тому, що при твердій єдності радянські люди зможуть побороти голод так, як побороли ворогів на червоних революційних фронтах»[2].

Яскравим виявом високої свідомості трудящих були також комуністичні суботники, які організували в місті комуністи й комсомольці. Так, у 1921 році проведено суботник для забезпечення шкіл паливом на зиму. Кілька разів влаштовували суботники комсомольці слюсарних майстерень, шкірообробних заводів.

Ідея створення багатонаціональної союзної держави, висунута В. І. Леніним, зустріла палку підтримку серед трудящих Козельця. Делегатами на VII Всеукраїнський з'їзд Рад, де центральним було питання про утворення СРСР, вони послали комуністів Г. М. Грищенка та С. Г. Шупика й наказали їм голосувати за об'єднання радянських республік[3].

У зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи в липні 1923 року Козелець віднесено до категорії селищ міського типу. Тоді ж він став районним центром Ніжинського округу, з 1932 року — Чернігівської області.

На кінець 1924 року господарство Козельця було в основному відбудовано. Під керівництвом партійної організації розгорнулися дальші соціалістичні перетворення в економіці. Протягом 1926—1941 рр. значний крок уперед зробила місцева промисловість. Важливу роль у цьому відіграло спорудження в 1927 році електростанції. В роки першої п'ятирічки в селищі створено 7 промислових артілей: слюсарно-ковальську, шкіряно-шевську, пекарську, кравецьку, цегельну та ін. Став до ладу клінкерний завод, 4 невеликі шкірообробні заводи об'єднано в один. У 1932 році загальний обсяг валової продукції артілей і клінкерного заводу становив 598 784 крб.[4] У 1936 році організовано вантажний автопарк.

Відповідно до ленінського кооперативного плану в селищі в 1925 році створено кредитне й споживче товариства, а також ТСОЗ «Культурна праця», першим головою його був комуніст Ф. Я. Шипка. Навесні 1929 року виник приміський колгосп, який очолив комуніст Є. Г. Левченко. За три роки колгосп перетворився на зразкове господарство. Він мав три млини, 2 локомобілі, близько 40 коней. Урожайність зернових в артілі на 15—20 проц. перевищувала врожайність в індивідуаль-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-31, оп. 1, спр. 45, арк. 36.
[2] Газ. «Красное Знамя», 18 січня 1922 р.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1589, оп. 1, спр. 60, арк. 145—150.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 204, арк. 60.

них господарствах. Значних успіхів добилися колгоспники і в тваринництві — від кожної корови надоювали близько 2 тис. кг молока за рік.

Організаційно-господарському зміцненню колгоспу сприяло створення в 1932 році Козелецької машинно-тракторної станції. Кадри трактористів готували спеціальні курси, відкриті при МТС. У соціалістичному перетворенні сільського господарства району важливу роль відіграв організований у 1933 році політвідділ МТС. Спираючись на партійний і радянський актив, він зміцнював дисципліну в колгоспах, за допомогою райкому провів розстановку комуністів у бригадах, допомагав звільнити колгоспи від ворожих елементів. Серед трудівників Козельця широкого розвитку набув стахановський рух. 4 березня 1936 року відбувся районний зліт стахановців, на який прибуло 200 делегатів. Після зльоту на підприємствах селища були проведені стахановські декади. Зокрема, високих показників у роботі досягли формувальниці клінкерного заводу П. Прима, Г. Литвиненко та інші.

Трудящі Козельця жили одними турботами, одними думами з усіма радянськими людьми. Коли в 1936 році почалася національно-революційна війна іспанського народу, на підприємствах і в установах селища відбулися мітинги протесту проти інтервенції італійських і німецьких фашистів. Населення збирало кошти на допомогу іспанським дітям і жінкам. Так, робітники й службовці клінкерного заводу ухвалили відрахувати 2 проц. місячного заробітку, МТС і районних установ — одноденний заробіток[1].

За роки перших п'ятирічок помітно змінився зовнішній вигляд Козельця. Селищна Рада велику увагу приділяла його благоустрою. Було побудовано близько 25 проц. будинків, забруковано й обсаджено деревами центральні вулиці, в хатах засяяли лампочки Ілліча.

Рік у рік поліпшувалося медичне обслуговування трудящих. 1940 року в Козельці були амбулаторія, лікарня на 50 місць, дитяча консультація. У медичних закладах працювало 11 лікарів. Спільними зусиллями органів Радянської влади й громадськості за роки другої п'ятирічки в селищі остаточно ліквідовано неписьменність. Було взято на облік дітей шкільного віку, збільшено набір на 3-річні педагогічні курси до 75 чоловік. За активною участю комсомольців організовано місячники громадського огляду загального навчання. 1933 року витрати на народну освіту становили 42,5 проц. бюджету селищної Ради[2]. В 1940 році в Козельці працювали дві середні школи, в яких навчалося 700 учнів, зоотехнікум, відкритий в 1925 році. 1940 року він випустив 200 спеціалістів.

Розширилася мережа культосвітніх закладів. Якщо на 1 січня 1933 року в Козельці діяли клуб, бібліотека й кіноустановка, то в 1940 році стало 2 бібліотеки (з них одна дитяча), 4 кіноустановки й український театр ім. Шевченка. При культосвітніх закладах працювали різні гуртки, в яких брало участь понад 300 чоловік[3]. Систематично проводилися огляди художньої самодіяльності.

Напад гітлерівської Німеччини на СРСР перервав мирну працю трудящих Козельця. В липні 1941 року, з наближенням фронту, Козелецький райком партії провів значну роботу щодо організації підпілля, створив партизанський загін, підготував у Пилятинському лісі для нього базу — склади зброї, продуктів харчування й медикаментів. Командиром загону був призначений перший секретар райкому партії А. С. Яровий.

Коли 11 вересня 1941 року Козелець окупували фашисти, комуністи одразу ж розгорнули бойову роботу. Під їх керівництвом радянські люди саботували заходи окупаційних властей, влаштовували диверсії. Так, комсомолець Г. Галай з товаришами спалили військові майстерні. На заводі випустили 50 тис. штук бра-

---

[1] Газ. «Розгорнутим фронтом» (Козелець), 13 серпня і 30 вересня 1936 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 224, арк. 58.
[3] Там же, арк. 57.

кованого клінкеру. У грудні значна частина підпільників влилася в партизанські загони. У квітні 1943 року було створено Козелецький підпільний райком партії, який очолив А. С. Яровий. Райком зміцнював зв'язки з населенням, керував роботою партизанських агітаторів, які інформували населення про події на фронтах. Завдяки його діяльності було організовано партизанський загін, що налічував 150 чоловік. Командиром його став А. С. Яровий. Протягом квітня—вересня 1943 року Козелецький загін знищив 1310 гітлерівських солдатів і офіцерів, 24 поліцаї, 16 фашистських агентів, 71 бургомістра й старосту, пустив під укіс 12 ешелонів з живою силою і технікою ворога, висадив у повітря залізничні мости на лінії Чернігів — Ніжин та Шепетівка — Ровно, 3 шосейні мости тощо[1].

Однією з найбільш вдалих операцій козелецьких партизанів, про яку повідомляло Радінформбюро, була диверсія під час рейду розвідгрупи загону в складі В. О. Ніколаєва (командир), Бакоцького, Коритька, Малики й Плотникова в районі станції Недра на лінії Київ — Шепетівка. Тут партизани замінували полотно перед прибуттям військового ешелону з солдатами, що направлялися на фронт. Состав злетів у повітря, фашисти втратили більш як 500 офіцерів і солдатів убитими і понад тисячу пораненими. Народні месники знищили поліцейські дільниці в селах Лемешах, Сираях, Данівці.

17 вересня 1943 року партизани зустрілися з частинами 143-ї Конотопської стрілецької дивізії, які вели наступ на Козелець з боку Ніжина, і 20 вересня 1943 року спільними силами визволили селище від фашистських загарбників. У боях за нього віддали життя сини багатьох національностей, серед них росіяни В. О. Олександров і О. М. Бахметов, грузин Д. М. Цинцадзе, таджик А. А. Рамазанов, татарин Г. А. Ахматголін, казах М. А. Шефиков та інші.

Гітлерівські недолюдки за час окупації закатували 451 жителя Козельця, в т. ч. 33 дітей, 70 чоловік закопали живими, вивезли до Німеччини понад 100 юнаків і дівчат. Окупанти зруйнували 56 проц. житлового фонду, МТС, радіовузол, електростанцію, кінотеатр, пошкодили цегельний завод, приміщення шкіл і технікуму, пограбували медичні заклади, міську бібліотеку[2].

Гідний вклад внесли трудящі селища у всенародну боротьбу проти німецького фашизму. 851 чоловік захищав свободу й незалежність Батьківщини на різних фронтах. Всіх їх відзначено орденами й медалями. За героїчну боротьбу в тилу окупантів нагороджено 30 чоловік, з них двічі О. І. Рудича, Д. А. Білика, Г. І. Барана, В. С. Іванину, В. О. Ніколаєва, Ф. І. Плотникова, Д. М. Санченка, Л. М. Ковалівського та ін.[3] 595 чоловік полягли смертю хоробрих у боях з загарбниками.

Ще точилися запеклі бої з ворогом, а жителі Козельця почали відбудовувати зруйноване фашистами господарство. В перший же день визволення відновили роботу райком партії, райвиконком, райком комсомолу, селищна Рада й вуличні комітети. Героїчна праця робітників забезпечила високі темпи відбудови промисловості. Першою стала до ладу електростанція. На кінець 1943 року введено в дію близько 30 проц. довоєнних виробничих потужностей. Відновила роботу МТС. З прихованих на час окупації запасних частин робітники МТС склали перші трактори, 10 тракторів дала держава. В 1945 році почали працювати заводи шкірообробний (1959 року переобладнаний на деревообробний комбінат) і клінкерний. Під час ремонту останнього були реконструйовані обпалювальні печі, встановлено нові машини для формування цегли, завдяки чому потужність підприємства порівняно з 1941 роком подвоїлась. Крім цегли, завод виготовляв черепицю та бетонні плити для замощування тротуарів. 1946 року відновив роботу Козелецький автопарк. Того ж року підприємство одержало 5 автомашин. У 1947 році його вантажооборот перевищив довоєнний рівень.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99а, арк. 84—117.
[2] Там же, арк. 104—106.
[3] Газ. «Розгорнутим фронтом», 22 вересня 1944 р.

Багато труднощів довелося переборювати колгоспникам у процесі відбудови артільного господарства. Відчувалася гостра нестача робочих рук, тяглової сили. Виконання основної маси робіт лягло на плечі жінок, підлітків та стариків. Все ж у 1944 році колгоспники виконали план сівби ярих культур, а восени того року освоїли 76 проц. довоєнних посівних площ. Відродити господарство артілі допомогла держава. З 1943 року до 1950 колгосп одержував щороку 20 тонн насіння зернових; крім того, були надані довгострокові кредити. В 1951 році Козелецький приміський колгосп об'єднався з артіллю ім. Фрунзе, центральна садиба якої розташована в с. Олексіївщині.

Партійні й радянські організації поряд з відбудовою народного господарства багато уваги приділяли питанням культури та освіти. В Козельці розгорнувся всенародний рух допомоги школі. 1946 року методом народної будови відремонтовано 3 шкільні приміщення, виготовлено близько 300 шкільних парт, столів, дощок. Якщо в 1945/46 навчальному році в селищі працювала одна середня школа, в якій було 248 учнів, то в 1950/51 діяли вже дві середні школи, а число учнів у них досягло 677. У 1950 році відкрито школу робітничої молоді. У зооветеринарному технікумі з 1946 до 1950 року кількість учнів збільшилася з 197 до 210 чоловік[1].

У 1950 році у віданні профспілок селища налічувалося 29 клубів і червоних кутків. Бібліотеки мали близько 10 тис. примірників книжок[2]. При клубах і палаці культури працювали гуртки: політичні, технічні, художньої самодіяльності. Для показу досягнень самодіяльного мистецтва й виявлення народних талантів, як і до війни, організовувались огляди художньої самодіяльності, виставки народного мистецтва.

Успішна відбудова господарства селища створила передумови для дальшого його розвитку. В 1954 році на околиці Козельця побудовано льонозавод потужністю 6,5 тис. тонн трести на рік. Сировину для нього постачають колгоспи району. Колектив на підприємстві в основному молодіжний. Щоб розширити будівництво в районі, в Козельці 1958 року створено районну міжколгоспну будівельну організацію, яка забезпечує колгоспи основними видами будівельних матеріалів. У 1959 році «Міжколгоспбуд» спорудив цегельний завод у с. Часнівцях потужністю 3 млн. штук цегли на рік. На 1972 рік заплановано будівництво тунельних сушарок на Козелецькому цегельному заводі, що дасть можливість значно підвищити потужність підприємства. 1960 року організовано харчокомбінат, всі цехи його обладнано новим сучасним устаткуванням. Продукція виробляється майже без затрат ручної праці. Комбінат повністю забезпечує потреби жителів селища і району. В 1970 році став до ладу маслозавод, продукція якого реалізується не тільки в області, а й експортується на Кубу, в НДР та інші країни. 1960 року в Козельці організовано побутовий комбінат, що об'єднує цехи швейний, взуттєвий, меблевий, створений на базі деревообробного комбінату, а також майстерні ремонту годинників, музичних інструментів, радіоприймачів і телевізорів.

На велике механізоване підприємство перетворилася Козелецька МТС. На кінець 1955 року вона мала 159 тракторів (у 15-сильному обчисленні) і 50 зернових комбайнів. У 1958 році на базі МТС створено РТС, а 1961 року — районне об'єднання «Сільгосптехніки». Це одне з найбільших підприємств Козельця. Для майстерень споруджено нові приміщення площею 3 тис. кв. метрів, обладнані найновішими верстатами.

Вулиця Комсомольська. На другому плані — пам'ятка архітектури XVIII ст. — собор Різдва Богородиці. Козелець. 1971 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 45, оп. 4, спр. 2, арк. 68.
[2] Там же, оп. 2, спр. 104, арк. 15.

Об'єднання має 104 автомашини різних марок, 68 тракторів. Тут працює 304 робітники.

Вагомий вклад у розвиток економіки району вносить пересувна механізована колона, створена в 1971 році на базі лукомеліоративної станції. Протягом 1951—1971 рр. було проведено механізовані роботи на площі 256 тис. умовних гектарів, освоєно 46 365 га цілинних земель. Важливою подією в житті Козельця було підключення його до державної енергосистеми через Дарницьку ДРЕС, завдяки чому селище і район повністю електрифіковані.

Провідну роль у виробничому й громадському житті селища, мобілізації трудящих на успішне виконання п'ятирічних завдань відіграють 37 первинних партійних організацій, які об'єднують 956 членів КПРС. Під керівництвом комуністів у роки семирічки на підприємствах широко розгорнувся рух за комуністичну працю. Високих показників, зокрема, добилися робітники льонозаводу В. Проніна, М. Павлова, К. Приз, М. Йовенко. 40 працівників заводу занесено до Книги пошани й на Дошку пошани. Трьом бригадам присвоєно звання комуністичних. Звання колективу комуністичної праці завоювала також бригада цеху масового пошиття одягу побутового комбінату, яку очолює комуністка О. Д. Тимошенко.

У хірургічному відділенні районної лікарні. Козелець. 1971 р.

Трудівники селища активно включились у всесоюзне соціалістичне змагання за гідну зустріч визначних дат у житті країни — 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Завдяки самовідданій творчій праці робітники підприємств успішно завершили виробничі завдання восьмої п'ятирічки, зокрема, колектив цегельного заводу виконав п'ятирічний план випуску продукції на 105 проц., льонозаводу — на 103 проц., на 106 проц. виконало план перевезення вантажів автопідприємство. За успіхи в роботі 12 передовиків підприємств нагороджено орденами й медалями, 555 — медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Творчо й натхненно працювали козельчани в дні підготовки до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Колективи підприємств брали підвищені зобов'язання й успішно виконували їх. Так, колектив цегельного заводу зобов'язався дати за 1971 рік 5,75 млн. штук цегли при плані 5,6 млн., а виробив 6,1 млн. штук; працівники пересувної механізованої колони зобов'язалися виконати робіт на суму 1050 тис. крб. при плані 1024 тис. крб., а виконали на 1079 тис. карбованців.

З розвитком економіки розбудовувалось і упорядковувалося селище. За післявоєнні роки тут споруджено 685 нових житлових будинків загальною площею 22 264 кв. метри. Тільки за роки восьмої п'ятирічки зведено 4-поверховий гуртожиток для студентів зоотехнікуму, новий широкоекранний кінотеатр «Ювілейний», приміщення банку, кафе, два магазини, контрольно-насіннєву станцію. Було заасфальтовано 172,2 кв. км вулиць. Силами учнів і комсомольців у центрі Козельця на площі 4 га вирощено парк відпочинку, а на березі річки Остра закладено комсомольський парк площею 10 га. Значно розширилася мережа торговельних підприємств. У селищі працюють 23 промтоварні й продовольчі магазини, ресторан, кафе, 4 їдальні. Протягом 1960—1970 рр. товарооборот їх зріс на 70 процентів.

Піклування про охорону здоров'я населення — одне з першорядних завдань органів Радянської влади й профспілок. 1960 року на околиці Козельця в мальовничому урочищі почалося спорудження медичного містечка, яке зараз має 150 стаціонарних ліжок, амбулаторію. Медперсонал налічує 109 чоловік, у т. ч. 38 лікарів. За визначні заслуги в справі медичного обслуговування трудящих головному

лікареві Ф. Ф. Сидоруку в 1965 році присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. Для наймолодших громадян відкрито два дитячі комбінати на 340 місць і дитячий садок. Державні асигнування на охорону здоров'я в 1972 році зросли до 682 тис. крб. проти 403 тис. крб. у 1966 році.

Помітні зміни сталися в галузі освіти. В селищі працюють дві середні загальноосвітні школи, середня школа робітничої молоді, заочна середня школа, в яких навчається 3 тис. учнів і працює 108 учителів. У школах є добре обладнані виробничі майстерні, кабінети, лабораторія. Козелецькі школи стали базовими загальноосвітніми закладами для підвищення фахового рівня вчителів району, поширення передового досвіду у вихованні дітей. За високу педагогічну майстерність, багаторічну роботу на ниві народної освіти вчительки З. М. Тимошенко і Т. П. Лахно нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Вчителям О. А. Ренській та О. А. Шаму присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

У зооветтехнікумі вчиться понад 500 чоловік. Цей заклад має міцну матеріальну базу. Його садиба розмістилась майже на семи гектарах. Зведено навчальний корпус на 600 місць, два чотириповерхові гуртожитки, спортзал, будується двоповерхове приміщення їдальні, триповерховий житловий будинок для викладачів. Добре обладнані навчальні кабінети й лабораторії. Бібліотека налічує 30 тис. книжок. Навчальну практику учні частково проходять у своєму господарстві, яке має 280 га землі, ферму великої рогатої худоби та свиноферму. Для виробничих та навчальних цілей є 11 тракторів різних систем, комбайни та інші машини. За час існування технікум підготував 3200 спеціалістів. На стенді «Вони закінчили наш технікум» можна побачити фото члена-кореспондента АН УРСР П. О. Дмитренка, кандидатів сільськогосподарських наук М. І. Шура, В. Т. Нагорного, І. Д. Святовця.

У 1965 році в Козельці почала працювати дитяча музична школа з класами фортепіано, баяна й духових інструментів. Рік у рік зростають державні асигнування на розвиток народної освіти. Якщо в 1966 році вони становили 241,5 тис. крб., то в 1972 — 315,5 тис. карбованців.

Центром культурного життя селища є будинок культури. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, читаються лекції на різноманітні теми, влаштовуються вечори відпочинку, урочисті збори, присвячені видатним подіям у житті нашої країни тощо. Значну культурно-масову роботу провадять бібліотеки для дорослих і дитяча.

Почесне доручення партії озброювати народ сучасними науковими знаннями виконує місцева організація товариства «Знання», яка налічує 179 лекторів: інженерів, лікарів, учителів, партійних та радянських працівників. З 1931 року в Козельці виходить газета «Ленінський шлях» (з 1931 р. до 1962 р. вона мала назву «Розгорнутим фронтом»). Зараз її тираж перевищує 10 тис. примірників.

У 1966 році в Козельці створено районну організацію товариства охорони пам'ятників історії та культури, яка налічує 6910 чоловік. Члени товариства охороняють архітектурні пам'ятки, вивчають історію краю, визначають місця, пов'язані з важливими історичними подіями. Так, за їх ініціативою в 1972 році будуть встановлені меморіальні дошки на будинках, де відбувся перший повітовий з'їзд Рад і де в 1919 році містився штаб Богунського полку.

Піднесення суспільно політичного життя яскраво виявляється, насамперед, у широкому залученні трудящих до участі в роботі селищної Ради, до якої обрано 114 депутатів, з них 78 робітників — передовиків виробництва. 55 депутатів — комуністи. У своїй роботі Рада спирається на широкий актив — у дев'яти постійних комісіях її беруть участь понад 100 чоловік.

Профспілки селища об'єднують близько 2500 чоловік. Вони проводять велику роботу щодо підвищення кваліфікації робітників, поліпшення організації праці, охорони здоров'я, задоволення побутових потреб людей.

З кожним роком збільшує свій вклад у творчі здобутки трудівників Козельця комсомольська організація. Всього в селищі 1468 комсомольців. Вони допомагають

партії виховувати молодь у комуністичному дусі, залучати її до будівництва нового суспільства. Зокрема, багато допомагає в роботі партійним організаціям та селищній Раді «Комсомольський прожектор», штаб якого налічує 75 чоловік.

По праву пишаються жителі Козельця своїми земляками. Тут народилися: Б. М. Маньківський — дійсний член Академії медичних наук СРСР, видатний радянський невропатолог; К. І. Ващенко — професор, заслужений діяч науки й техніки УРСР; В. М. Ващенко — кандидат геологічних наук; В. О. Неговський — доктор медичних наук, лауреат Державної премії СРСР.

Широкі перспективи розвитку Козельця відкрив план дев'ятої п'ятирічки. До 1975 року буде споруджено двоагрегатний льонозавод, який матиме цех підготовки промислової сировини, хлібозавод, готель, автовокзал, будинок побуту, вузол зв'язку, дитячий комбінат, кілька магазинів тощо. Селище стане більш упорядкованим. Трудящі Козельця, як і весь радянський народ, наполегливо борються за дострокове виконання завдань п'ятирічки.

Л. П. ВАКУЛЕНКО, В. С. НОСЕНКО, О. А. ШАМ

ОСТЕ́Р

Остер — місто районного підпорядкування, розташоване на лівому березі річки Десни, при впадінні в неї річки Остра, однойменна пристань на Десні. Населення — 8,7 тис. чоловік. Міській раді підпорядковані населені пункти Десна й Любечанинів.

На території Остра та його околиць виявлено поселення доби неоліту, трипільської культури, доби бронзи й скіфського періоду. Знайдено скарб римських монет II ст. н. е. Виявлено також слов'янські поселення перших століть н. е., городище VIII—X ст., курганний могильник, поселення періоду Київської Русі[1].

Остер — одне з найдавніших міст Придніпров'я. У літопису є згадка, що Володимир Мономах 1098 року заснував Городець «на Въстри». Це була одна з фортець, що захищали Київську Русь від половців. Після смерті Володимира Мономаха Городець перейшов до Юрія Долгорукого, за князювання якого давньоруські зодчі укріпили фортецю, поновили й прикрасили фресками придворну церкву. Вона стала називатися «Юр'євою божницею». Фрески вівтарної частини церкви, що збереглася до наших днів, подібні до фресок Софії Київської[2].

Під час князівських усобиць Остерський Городець переходив від одного князя до іншого. 1152 року київський князь Ізяслав Мстиславич розорив і спалив місто. Лише в 1195 році суздальський князь Всеволод Юрійович відбудував його й укріпив фортецю. В 1240 році монголо-татарські орди спалили Остерський Городець. Більше він не відбудовувався. Поселення, що згодом виникло на його місці, звалося Старим Остром, Старогородкою. На початку XIV ст. ближче до Десни виросло нове поселення, яке дістало назву Остер. В 1356 році воно підпало під владу Литовського князівства. 1503 року Чернігово-Сіверські землі ввійшли до складу Російської держави, але Остер лишився під владою Литви.

У 1538 році воєвода А. Гаштольд побудував на місці старого Городця замок з п'ятьма дерев'яними баштами. Щоб контролювати судноплавство по Десні, 1571 року на лівому березі її поряд з Остром споруджено новий замок. Тут розташовувався гарнізон із 150 жовнірів при 44 гарматах. В Острі жили міщани й бояри, які мали господарства й відбували військову службу. За Люблінською унією 1569 року Остерське староство відійшло до шляхетської Польщі. В 1593 році польський король Сигізмунд III передав замок з містом Остром князю Ратомському[3].

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, вып. 10, стор. 89; Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 12. К., 1962, стор. 37—46.

[2] М. П. Ц а п е н к о. По равнинам Десны и Сейма, стор. 118.

[3] І. Д. Б о й к о. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 235.

Польський уряд рік у рік посилював експлуатацію природних багатств Остерщини. Великі прибутки давали 4 млини на 12 кіл, корчми, торги, мита. Якщо в 1616 році Остер дав казні 699 злотих прибутку, то в 1636 році — до 5 тис. Однією з важливих статей доходу були численні податки, які платили жителі міста[1].

Після проголошення Брестської церковної унії 1596 року єзуїти перетворили Остер на свій опорний пункт і почали силою насаджувати католицизм. Посилився соціальний гніт. Все це призводило до неодноразових виступів міської бідноти проти польської шляхти. Жителі Остра, зокрема, брали участь у селянсько-козацьких повстаннях під проводом К. Косинського (1591—1593 рр.) і С. Наливайка (1594—1596 рр.). У 1637 році в місті спалахнуло повстання, яке очолили Мурко й Носко[2]. Учасники його громили маєтки феодалів, знищували єзуїтів. У 1638 році остерські козаки брали активну участь у селянсько-козацькому повстанні під проводом Я. Острянина.

Коли почалася визвольна війна українського народу 1648—1654 рр., очолювана Богданом Хмельницьким, Остер став сотенним містечком Переяславського, а з 1667 року Київського полку. 1654 року населення міста вітало возз'єднання України з Росією. Річ Посполита прагнула відновити своє панування на Лівобережній Україні. Польсько-шляхетські війська в 1663 році захопили Остер. Але російські війська й козацькі полки, підтримані народними масами, в лютому 1664 року вибили завойовників з Лівобережної України[3].

Возз'єднання України з Росією сприяло швидкому розвитку міста. 1662 року Остру було надано магдебурзьке право. За переписом 1666 року тут з 354 міщан 138 були ремісниками й 15 — купцями[4]. Ремісники виробляли зброю, рибальські сітки, гончарний посуд тощо. Були розвинуті деревообробний і мукомельний промисли. В середині XVII ст. в Острі працювало 19 водяних млинів на 32 хлібні кола, а в передмісті — 14 водяних млинів і вітряків. Двічі на рік відбувалися ярмарки. По Десні привозили на байдаках залізо, вапно, колеса, вози, цукор, чай та інші товари; з російських міст — конопляну олію, з Криму — сіль та сушену рибу, з Польщі — дьоготь і смолу[5]. По річках Десні й Остру йшов сплавом ліс.

У другій половині XVII ст. багато угідь і дворів посполитих у місті прибрали до рук представники козацької старшини. Частину млинів на річках захопив воєвода, призначений в Остер у 1665 році. 1668 року кілька сіл, млинів та угідь гетьман передав у власність Києво-Видубецькому й Києво-Михайлівському монастирям[6]. У другій половині XVIII ст. великі земельні володіння під Остром цариця Катерина II подарувала графу О. А. Кушельову-Безбородьку.

Найбільшу економічну силу в Острі у XVIII ст. мала козацька старшина — Солонини, Забіли, Закревські та ін. Їм належали кращі землі, млини, винокурні, шинки. У 1766 році в місті, крім садиб шляхти, духовенства, полкової та сотенної старшини, налічувалося 384 двори, в яких жили козаки — 1086 чоловік, міщани — 391, підлеглі й посполиті — 393, підсусідки — 137 чоловік. Населення було надто мало забезпечене землею — тільки 58 дворів мали землю, з них 30 — орну, сіножатями володіли 38 дворів, 209 — не мали робочої худоби. Частина жителів займалася ремеслами, зокрема були поширені шевське, кравецьке, бондарське, ткацьке, ковальське, кушнірське та інші ремесла. Чотири рази на рік у місті відбувалися ярмарки, щотижня — базари, на яких ремісники збували свої вироби. Збіднілі козаки й міщани працювали у маєтках поміщиків, старшини. За тяжку роботу від сходу до заходу сонця чоловіки одержували на хазяйських харчах 4—5 крб. на рік,

---

[1] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 6, стор. 155.
[2] Там же, стор. 158.
[3] О. М. Апанович. Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії, стор. 177—179.
[4] І. П. Крип'якевич. Богдан Хмельницький, стор. 299.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 193, оп. 2, спр. 303, арк. 20.
[6] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 6, стор. 168—171.

жінки — найбільше 2 крб. 40 коп. Податки й повинності в Острі були такі: урядовий податок, т. зв. консистенську дачу, платило все населення; посполиті, піддані та підсусідки, крім того, платити чинш, господарський податок і відробляли панщину 1—3 дні на тиждень[1].

Після ліквідації залишків автономії на Лівобережній Україні 1782 року Остер став повітовим містом Київського намісництва, з 1796 року як заштатне місто ввійшов до Малоросійської губернії, а з 1803 року — повітове місто Чернігівської губернії.

Загальне обурення жителів Остра викликало вторгнення військ Наполеона в Росію. Для боротьби з іноземними загарбниками у вересні 1812 року в Остерському повіті було зібрано земське ополчення в кількості 1350 чоловік. Крім того, внесено по пуду сухарів від кожної ревізької душі.

Напередодні реформи 1861 року в Острі налічувалося 498 дворів і 4846 чоловік населення. У місті були повітове й парафіяльне училища, лікарня, поштова станція. У пореформений період завдяки наявності вільних робочих рук економічний розвиток міста дещо пожвавився. Остер і навколишні села були найбільшими на Україні осередками виробництва риболовних сіток, виготовленням яких займалися 2393 ремісники. В середині 90-х років XIX ст. їх продукція досягала 70—100 тис. крб. на рік[2]. Остерський повіт давав 83 проц. губернського виробництва плетених кошиків та лозяних меблів, які збувалися в Києві, Катеринославі, Херсоні, Одесі[3]. Однак питома вага капіталістичної промисловості Остра в масштабі губернії була порівняно невеликою. У 1904 році на заводах — 2 цегельних, безалкогольних напоїв і канатному — налічувалося 26 робітників.

Умови праці на підприємствах були тяжкі. Робочий день тривав 12—14 годин. Ремісників, що виробляли риболовні сітки, повністю закабалили скупники. Вони забирали в місцевих кустарів усю продукцію і вивозили на Азовське й Чорне моря. Багато наживалися скупники й на продажу плетених виробів.

Незважаючи на нечисленність пролетаріату в Острі, тут напередодні революції 1905—1907 рр. виникла соціал-демократична група, яку очолив житель міста Віталій Васильович Птуха. Коли хвиля революційних виступів у 1905 році охопила й Чернігівщину, соціал-демократична група 19 жовтня організувала мітинг, де з промовою виступив В. В. Птуха. Після мітингу відбулася антиурядова демонстрація. Царські власті розправилися з учасниками виступу. В. В. Птуху було заарештовано й заслано до Сибіру на каторгу.

До Великого Жовтня економіка й культура в Острі були на низькому рівні. Власті мало дбали про охорону здоров'я й освіту. Перший лікар у місті з'явився в 1872 році. Наступного року відкрито лікарню на 25 ліжок, яка обслуговувала жителів усього повіту. Переважна більшість населення не знала грамоти. На 13 568 чоловік населення повіту в 1869 році письменних налічувалося 361, у т. ч. 33 жінки. Напередодні імперіалістичної війни в Острі діяли три міські училища: однокласні чоловіче й жіноче, засновані 1872 року, та двокласне, відкрите 1878 року. В них навчалося 292 учні. Крім того, було ще два приватні училища. 1901 року почало працювати ремісниче училище. Того ж року засновано земську бібліотеку, яка налічувала 5255 примірників книжок переважно релігійного змісту. 1912 року створено педагогічний музей. Якщо витрати на охорону здоров'я й освіту становили 1285 крб. на рік, то на повітову земську управу — 5452 карбованці.

Після перемоги Лютневої революції в Острі на початку березня 1917 року поряд з буржуазним громадським комітетом, який підтримував комісара Тимчасового уряду, виникла Рада робітничих і солдатських депутатів. Її головою обрали Р. Д. Барила — солдата місцевого гарнізону. До складу Ради ввійшли більшовики

[1] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 6, стор. 189—199.

[2] Кустарные промыслы. Текущая статистика за 1895/96 сельскохозяйственный год. СПб., 1897, стор. 172.

[3] Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. Чернигов, 1914, стор. 47.

Члени Остерської Ради робітничих і солдатських депутатів. Листопад 1917 р.

О. В. Одинцов, М. М. Шевченко, К. В. Свистай та ін.[1]. Це єдина Рада робітничих і солдатських депутатів на Чернігівщині, яка з самого початку свого існування йшла за більшовиками.

У березні 1917 року розпочала роботу Остерська організація РСДРП, в якій на 15 квітня 1917 року налічувалося 100 членів партії[2]. Фундаторами її були колишні місцеві жителі — студент Київського університету О. В. Одинцов та студент Петроградського гірничого інституту Володимир Васильович Птуха, які повернулися в місто після Лютневої революції. Перший став секретарем, другий — його заступником. Більшовицька організація провадила агітаційну роботу серед населення, викривала справжню суть політики Тимчасового уряду. 1 травня 1917 року вона організувала мітинг і демонстрацію, в якій взяли участь понад 500 чоловік. Демонстранти несли червоні прапори й транспаранти з написами: «Геть війну!», «Вся влада Радам!», «8-годинний робочий день!». Щоб підтримати випущену Тимчасовим урядом «позику свободи», міська дума організувала мітинг. Більшовики зірвали передплату. Зазнала цілковитої поразки й маніфестація під гаслом: «Війна до переможного кінця!», яку намагалася провести дума. На виборах до міської думи в серпні 1917 року більшовики одержали більшість голосів[3].

Населення Остра радісно зустріло звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 19 листопада в місті було проголошено Радянську владу. На засіданні Ради робітничих і солдатських депутатів прийняли рішення повністю підтримати створений у Петрограді Радянський уряд і організувати Остерський військово-революційний комітет, якому й повинна належати вся влада в повіті. Ревком очолив О. С. Ячник. Остерський повітовий комісар Центральної ради намагався зірвати засідання Ради. Та підпорядковані йому піший і кінний загони під впливом більшовицької агітації перейшли на бік ревкому.

У січні 1918 року відбувся перший Остерський повітовий з'їзд Рад, який прийняв рішення про створення Колегії народних комісарів Остерського повіту. До складу її ввійшли В. В. Птуха, О. В. Одинцов, О. С. Ячник, Т. О. Гайдук та ін. Колегія народних комісарів сформувала червоногвардійський загін, зброю для нього одержали з київського «Арсеналу». Щоб забезпечити робітників та службовців платнею, на місцеву буржуазію було накладено контрибуцію. Безземельні й малоземельні селяни одержали наділи за рахунок конфіскованих поміщицьких і куркульських земель.

1918 рік був роком тяжких випробувань. Покликані Центральною радою кайзерівські полчища вдерлися на Україну. На початку березня вони окупували Остер. Загарбники відновили поміщицьке землеволодіння. В місті почалися переслідування активних учасників боротьби за Радянську владу. Ячника, Жарова, Бешлягу, Лозу та інших по-звірячому закатували.

Для боротьби з німецькими окупантами підпільний комітет партії створив партизанський загін, який налічував 120 бійців. Командиром його призначено колишнього матроса більшовика М. С. Василенка, комісаром — В. В. Птуху[4].

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 73.

[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 50.

[3] Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. 4. М., 1961, стор. 68.

[4] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 75, 82.

Ядро загону становили комуністи. В селах повіту, розташованих у межиріччі Десни й Дніпра, де діяв загін, було відновлено Радянську владу. Спроби окупантів вивозити хліб, худобу та інше награбоване майно зривалися завдяки бойовим діям партизанів.

На зміну німецьким окупантам і гетьманцям прийшли петлюрівські банди Директорії, які наприкінці грудня 1918 року захопили Остер. Але їх влада втрималася недовго. 24 січня 1919 року ескадрон Богунського полку, підтриманий партизанським загоном Василенка, визволив місто. В Острі було відновлено Радянську владу. Почали працювати партійні й радянські органи. В селах повіту створено комбіди. Незважаючи на втрати, яких зазнала міська парторганізація в період боротьби з німецькими загарбниками та буржуазно-націоналістичними бандами, у травні 1919 року вона налічувала 22 члени і 54 співчуваючі[1]. Під керівництвом повітового комітету партії у квітні 1919 року в Острі створено комсомольську організацію. Секретарем повітового комітету комсомолу обрали Л. А. Грабовського. Одним з організаторів комсомолу був М. С. Іллюшин (Притикін) — пізніше державний діяч Грузинської РСР.

Зміцненню Радянської влади на місцях перешкоджали куркульські банди, які тероризували населення, вбивали партійних і радянських активістів. Для боротьби з ними Остерський повітовий комітет партії організував надзвичайний штаб[2]. З числа комуністів, комсомольців та безпартійного активу створено частину особливого призначення (ЧОП). Командиром був начальник остерської міліції комуніст С. А. Сахаров, комісаром — представник Чернігівського губкому партії Караваєв. Після запеклих боїв банди було ліквідовано.

Поступово в Острі налагоджувалося мирне життя. 1 травня 1919 року відбулося урочисте засідання трудящих міста, в якому взяли участь представники всіх радянських установ. Учасники засідання надіслали привітання В. І. Леніну[3]. 5 травня вийшов перший номер газети «Известия», що була органом повітового комітету партії та виконкому.

Але почався другий похід Антанти проти Країни Рад. Партія закликала до боротьби проти денікінців. На початку липня 1919 року в Острі відбулася перша повітова партійна конференція, на яку прибуло 43 делегати. Конференція поставила перед комуністами завдання поліпшити ідеологічну роботу серед селян. Для боротьби з білогвардійцями оголошено мобілізацію комуністів і комсомольців. 10 липня на фронт виїхали добровольцями 7 членів повітового виконавчого комітету, 26 партійних працівників і 12 комсомольців.

У серпні 1919 року денікінці захопили Остер. Щоночі за кам'яними мурами тюрми чулися зойки та постріли: катували й розстрілювали борців за Радянську владу. 17 вересня 1-а Інтернаціональна бригада під командуванням Славояра Частека, яка входила до складу лівобережної Чернігівської групи Червоної Армії, оволоділа Остром[4], але в жовтні білогвардійці знову захопили місто. На боротьбу з ворогом піднялася й сільська біднота повіту. Відновили бойові дії червоні месники на чолі з М. С. Василенком та В. В. Птухою. Щоб урятувати засуджених до розстрілу й зірвати мобілізацію населення, партизанський загін 6 листопада 1919 року, в переддень другої річниці Великого Жовтня, вчинив напад на місто. Знищивши білогвардійські пости й тюремну охорону, загін визволив політв'язнів[5]. 2 грудня 1919 року 1-й пластунський полк 12-ї армії при підтримці партизанського загону вибив денікінців з Остра.

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 43, арк. 1.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 1, арк. 13, 45.

[3] В. І. Ленін і український народ, стор. 36.

[4] Зарубіжні інтернаціоналісти в рядах борців за владу Рад на Україні (1917—1920 рр.). К., 1967, стор. 46.

[5] В. И. Василенко. Коммунистическая партия Украины в период борьбы против деникинщины (май 1919 — март 1920). К., 1963, стор. 190.

Після визволення міста відновив роботу повітовий партійний комітет, тоді ж був створений ревком, який очолив А. Д. Глинський, уповноважений губкому партії. За рішенням ревкому 11 грудня 1919 року в Острі проведено траурний мітинг, присвячений перезахороненню жертв контрреволюції. На братській могилі встановлено пам'ятник. І нині біля могили відбуваються мітинги трудящих міста, на яких вшановується пам'ять борців за владу Рад. Наприкінці січня ревком передав свої повноваження повітвиконкому, обраному III повітовим з'їздом Рад.

Навесні 1920 року мирне будівництво було знову перерване: 6 травня польські загарбники захопили Київ і, переправившись через Дніпро, вдерлися в південну частину повіту. Тут їх наступ зупинила Червона Армія. В повіті було оголошено воєнний стан, в Острі створено ревком. Партійна організація провела мобілізацію комуністів для відправки на фронт. У той тяжкий час на допомогу братам-українцям прибула в складі групи радянських військ 25-а Чапаєвська дивізія, штаб якої розмістився в Острі. За кілька днів частини дивізії вибили окупантів з повіту. Чапаєвці встановили тісні зв'язки з ревкомом, повітовим партійним комітетом, місцевим населенням. Ковалі остерських кузень ремонтували тачанки й вози, перековували коней[1]. Населення Остра та навколишніх сіл постачало дивізії фураж та продовольство.

Після розгрому польських інтервентів перед партійною організацією та органами Радянської влади постали складні завдання відбудови господарства. Велику допомогу подали комітети незаможних селян, створені в селах повіту. У вересні 1920 року відбувся перший повітовий з'їзд комнезамів, який розглянув земельне й продовольче питання.

Запорукою успіху в подоланні труднощів відбудовного періоду був союз робітничого класу з трудовим селянством. За ініціативою партійної організації у жовтні 1920 року в повіті проведено «місяць селянина». На Остерщині працювало 47 агітаторів. На села виїхало 268 кваліфікованих робітників. Вони відремонтували 53 старі хати, побудували 24 нові, допомагали лагодити сільськогосподарський інвентар, шкільні приміщення тощо. Протягом місяця в повіті відновили роботу 20 кооперативів[2].

Розгорнувся кооперативний рух і в Острі. Тут виникли артіль інвалідів, що мала пекарню й цехи газованої води, кондитерський та лозяномеблевий, артіль ковалів, куди входило 6 кузень міста, і артіль ім. Крупської, яка виготовляла рибальські сітки. Кооперативна торгівля поступово витісняла приватну. Остерське споживче товариство в 1926 році вже налічувало 474 пайовики й 4 крамниці[3].

На кінець відбудовного періоду соціалістичний сектор в економіці Остра був ще слабким. У 1924 році він налічував лише 2 державні і 4 кооперативні підприємства. В цілому тут переважало дрібне кустарне виробництво.

Місцеві радянські та партійні органи велику увагу приділяли налагодженню медичного обслуговування населення та розвитку освіти й культури. Для боротьби з епідемією тифу й холери створено санітарні комісії. У місті діяли лікарня на 40 ліжок та амбулаторія, де працювали 2 лікарі, 2 фельдшери та акушерка. В 1920 році відкрито 5 початкових шкіл, завдяки чому навчанням охоплено майже всіх дітей шкільного віку[4]. Тоді ж відкрито 3-річні педагогічні курси, реорганізовані 1926 року в педтехнікум, який існував до 1928 року. На базі дореволюційного ремісничого училища створено професійно-технічну школу широкого профілю (в 1932 році її переведено в м. Полтаву). Організовано молодіжний клуб ім. Карла Маркса, який став центром культурно-масової роботи. Працював краєзнавчий музей, створений у грудні 1919 року на базі педагогічного музею.

---

[1] Чапаевская-гвардейская. К., 1967, стор. 29—31.

[2] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). К., 1957, стор. 403.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 15.

[4] Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1863, арк. 20, 29.

Активним помічником комуністів у подоланні розрухи була комсомольська організація, яка провадила велику роботу серед молоді. Комсомольці брали активну участь у ліквідації неписьменності, в організації допомоги голодуючим Поволжя, відкрили школи політграмоти в місті, вели антирелігійну роботу. В червні 1922 року в Острі засновано піонерську організацію.

Значну допомогу подали трудящі Остра голодуючим Поволжя та степових губерній України, що потерпіли через недорід. У місті була створена спеціальна комісія, в роботі якої брав участь М. К. Кузьмін (Сеспель). З 15 травня до 15 червня 1922 року проведено місячник допомоги голодуючим. Комсомольці та молодь поставили 4 платні спектаклі й гроші передали у фонд допомоги голодуючим. Населення здавало продукти й гроші. В Острі створили прийомні пункти та будинки, де дістали допомогу 343 чоловіка, що приїхали з Поволжя.

Ленінську ідею створення Союзу РСР палко підтримали робітники й селяни Остра. Вони послали делегатами на VII Всеукраїнський з'їзд Рад (10—14 грудня 1922 р.), який одностайно прийняв Декларацію про заснування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, голову повітвиконкому М. С. Василенка, партійного працівника В. В. Птуху.

У травні 1923 року в зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи Остер віднесено до категорії селищ міського типу. Він став районним центром спочатку Ніжинського, а з грудня 1924 року — Чернігівського округу.

Втілюючи в життя рішення XV з'їзду ВКП(б), який взяв курс на колективізацію сільського господарства, Остерський райком партії на початку 1929 року скликав актив комнезамів району для обговорення завдання КНС у здійсненні колективізації. Багато комуністів і комсомольців поїхали на роботу в села району. Важливу роль у колективізації та організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла МТС, створена в 1932 році. При ній діяли постійні курси трактористів, причіплювачів, машиністів, бригадирів-рільників, завідуючих фермами. 1936 року відкрито однорічну агрошколу.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Острі працювали, головним чином, підприємства місцевої промисловості, зокрема заводи крохмальний, безалкогольних напоїв, маслозавод, ковбасний цех, пекарня. Великий попит мали рибальські сітки артілі ім. Крупської, вишивки артілі «Рекорд» та лозяні меблі артілі «8 Березня». Остер став красивим і впорядкованим. У центрі був розбитий парк, споруджено річковий вокзал, санаторій. У 1936 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Докорінно поліпшилось медичне обслуговування населення. Працювали лікарня, поліклініка, дитяча та жіноча консультації, станція швидкої медичної допомоги, санепідстанція, аптека, протитуберкульозний диспансер. Значних успіхів досягнуто в розвитку народної освіти й культури. Всі діти шкільного віку сіли за парти. В селищі були 2 середні та 2 початкові загальноосвітні школи. За вмілу організацію навчальної роботи й комуністичного виховання дітей Остерській середній школі № 1 надано звання зразкової школи[1]. В 1937 році у двох середніх школах відбулися перші випуски. Центром масової роботи серед піонерів і дітей став піонерський клуб, де працювали технічні, спортивні, оборонні та інші гуртки. Діяли будинок культури, кінотеатр, дві бібліотеки (для дорослих та дитяча), музей. За переписом 1939 року, в Острі налічувалося 6380 чоловік населення.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників перервав мирну працю радянських людей. У перші ж дні Великої Вітчизняної війни 2,5 тис. жителів Остра влилися в ряди Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати Батьківщину. Партійна організація мобілізувала населення на відсіч ворогові. В селищі створено винищувальний батальйон, командиром якого призначено начальника районного

---

[1] С. Михайлов. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва. К., 1963, стор. 52.

відділення НКВС М. І. Звєрєва[1]. Населення будувало оборонні споруди. Коли наблизився фронт, у тил евакуювали трактори та іншу сільськогосподарську техніку з МТС. Багато цінного устаткування та інших матеріалів патріоти заховали.

Німецько-фашистські війська рвалися до столиці Радянської України — Києва. Важливу роль у затриманні ворога на цьому напрямку відіграв правий фланг радянських військ у межиріччі Десни й Дніпра. В селищі містився штаб Остерської групи військ, якою командував генерал-майор В. А. Глазунов. В оперативному зведенні від 24 серпня 1941 року штаб Південно-Західного фронту повідомляв, що 212-а повітряно-десантна бригада вступила в бій з ворогом у районі Остра. Спільними діями авіації, кораблів річкової флотилії і наземних військ наступ противника було зупинено[2]. Бійці та командири Червоної Армії виявляли масовий героїзм, завдаючи фашистам значних втрат у живій силі й техніці. Особливою мужністю відзначились матроси Дніпровського загону Пінської військової флотилії під командуванням майора В. М. Добржинського, які утримували переправу через Десну в районі Остра. Цей загін лише в одному бою 25 серпня на підступах до Остра знищив 3 танки, кілька артилерійських та мінометних батарей та понад 160 ворожих солдатів і офіцерів[3].

Тільки 9 вересня 1941 року німецько-фашистським військам удалося захопити Остер. Почалися чорні дні фашистської неволі. Ворог насаджував свій кривавий «новий порядок». За перші місяці окупації гітлерівські недолюдки закатували 301 жителя селища[4]. Людей розстрілювали тільки за те, що вони були радянськими активістами, передовиками виробництва, нагородженими орденами й медалями. Так, по-звірячому були закатовані Герой Радянського Союзу П. Т. Кулик, кавалер ордена Червоної Зірки В. М. Жеведь — активні учасники війни з білофіннами, стахановка артілі ім. Крупської комсомолка Є. А. Клименко та багато інших.

Та ні розстріли, ні тортури не поставили на коліна радянських людей. Наприкінці 1941 року в Острі виникли дві підпільні організації, очолили їх старший політрук Червоної Армії С. М. Реутов, що потрапив в оточення, і житель селища комсомолець І. Ю. Валюшкевич. Керував роботою організацій Остерський підпільний райком партії (секретар В. Й. Глушко), що діяв з перших днів окупації до січня 1942 року[5]. Остерське підпілля підтримувало тісний зв'язок з комсомольсько-молодіжними підпільними групами навколишніх сіл. Підпільники висадили в повітря склад з пальним, знищували автомашини окупантів, розклеювали листівки з повідомленнями Радінформбюро, збирали зброю та боєприпаси.

На Остерщину в ліси Задесення 5 червня 1942 року було висаджено на парашутах групу розвідувального управління Генштабу Червоної Армії на чолі з капітаном К. С. Гнідашем (Кім), яка подала велику допомогу остерському підпіллю й партизанським загонам у радіозв'язку, у вивченні методів розвідки й диверсій[6].

Фашистам удалося натрапити на слід підпільників. На початку 1943 року були арештовані й розстріляні в чернігівській тюрмі С. Койдан і його сестра Мотя, І. Бородавко, Т. Мищенко, М. Кезь, Д. Гучук, Н. Глазова, К. Андрєєва, Ю. Макєєв[7]. Частині підпільників на чолі з С. М. Реутовим пощастило уникнути арешту, вони влилися в партизанський загін.

В грудні 1942 року на Остерщині розпочав свою бойову діяльність партизанський загін ім. Щорса, яким командував учитель комуніст Ю. О. Збанацький, комісаром був В. П. Мольченко. Жителі Остра цілими сім'ями вступали до парти-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99а, арк. 357.
[2] Архів МО СРСР, ф. 222, оп. 161, спр. 112, арк. 376.
[3] Киевский Краснознаменный, стор. 260; И. И. Локтионов. Пинская и Днепровская военные флотилии в Великой Отечественной войне. Л., 1958, стор. 76, 77.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 75, арк. 17.
[5] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99а, арк. 353, 354.
[6] А. С. Федотов. Разведчики в тылу врага. М., 1963, стор. 9—12.
[7] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 269.

занського загону. Це, зокрема, родини Валюшкевича, Василюк, Койдана, Сороки, Коваля, Олійника, Руденка, Циби та ін. За короткий час народні месники розгромили майже всі поліцейські дільниці у межиріччі Десни й Дніпра.

Межиріччя стало партизанським краєм. У селах були відновлені органи Радянської влади. Гітлерівське командування, налякане наростанням партизанського руху, в травні 1943 року кинуло сюди кілька дивізій. Понад два тижні тривала каральна експедиція. Партизани разом з жителями, завдаючи окупантам великих втрат, відходили в лісові хащі, до боліт. У боях з німецько-фашистськими загарбниками загинуло багато хоробрих бійців-партизанів, серед них організатор комсомольського підпілля Остра С. М. Реутов, партизанська розвідниця Г. Г. Гудзь (Анка), кулеметник С. Г. Пампушко, командир партизанського взводу Б. Г. Маркін, начальник штабу, один з організаторів загону ім. Щорса А. П. Мольченко та ін. Влітку 1943 року в селах району пожвавили роботу підпільно-партизанські групи, керував ними Остерський підпільний райком партії, який відновив діяльність у липні 1943 року.

Червона Армія, розгромивши німецько-фашистські війська на Курській дузі, погнала їх на захід. У вересні 1943 року, виконуючи наказ Українського штабу партизанського руху, народні месники Остерщини допомагали наступаючим частинам Червоної Армії форсувати Десну й Дніпро[1]. За зразкове виконання бойових завдань командування в боротьбі проти фашистських загарбників у тилу ворога та подання допомоги у форсуванні водних рубежів командиру партизанського з'єднання ім. Щорса Ю. О. Збанацькому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

22 вересня 1943 року частини 280-ї Червонопрапорної Конотопської стрілецької дивізії 60-ї армії під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-майора Д. М. Голосова визволили Остер. Першим вступив у селище 1035-й стрілецький полк, яким командував майор Г. І. Клименко. За мужність і героїзм, виявлені під час визволення Остра і форсування рік Десни й Дніпра, майор Г. І. Клименко і капітан О. В. Рибалка (посмертно) удостоєні звання Героя Радянського Союзу.

В боях за Остер віддали життя радянські люди багатьох національностей, зокрема росіяни Герої Радянського Союзу майор А. І. Петров, гвардії капітан М. І. Винокуров, єврей Герой Радянського Союзу підполковник Я. А. Біренбойм, грузин гвардії підполковник Б. Г. Парджікія та ін. Свято шанують жителі Остра пам'ять загиблих воїнів. На чотирьох братських могилах встановлено пам'ятники. До них ніколи не заростають стежки.

Мужньо громили ненависного ворога остерці на фронтах Великої Вітчизняної війни. 900 чоловік за відвагу й героїзм нагороджено орденами й медалями. Танкіст лейтенант В. Г. Колесник, визволяючи землі братньої Білорусії, в одному з боїв знищив 4 гармати, 7 кулеметних точок, 2 мінометні батареї і понад 100 гітлерівських солдатів та офіцерів. Перебуваючи в підбитому танку, він протягом 12 годин, до останнього удару серця, вів нерівний бій з гітлерівцями. Старший пілот лейтенант Д. І. Коваль у небі Кубані збив 10 фашистських літаків і загинув смертю героя, захищаючи станицю Кримську. Обох їх посмертно удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Це високе звання було присвоєне також уродженцю Остра гвардії майору О. М. Овчарову. Повним кавалером ордена Слави став П. Г. Пекур.

Жителі Остра й району всім, чим могли, допомагали рідній Червоній Армії розгромити ворога. Протягом кількох днів було споруджено мости через річки Остер і Десну. Одних лише скоб і хомутів для будівництва мостів ковалі виготовили 10 тис. штук. Остерці збирали кошти на будівництво танків і літаків, здавали продукти у фонд допомоги Червоній Армії. Тільки медичні працівники селища внесли 50 тис. крб. За короткий час відбудовано всі селищні пекарні, які щодоби випікали для потреб армії по 10 тонн хліба.

---

[1] Т. А. Строкач. Наш позивний — свобода. К., 1964, стор. 436—437.

21 2-141

Партійні й радянські органи, які відновили роботу відразу ж після визволення селища, мобілізували всі зусилля трудящих на відбудову господарства, зруйнованого війною і тимчасовою окупацією. Вже навесні 1944 року на колгоспні лани вийшли 6 тракторів Остерської МТС. Цехи лісгоспзагу і промислова артіль ім. Крупської виготовляли сільськогосподарський інвентар. Значну допомогу подали братні радянські республіки: з Російської Федерації колгоспи одержали племінну худобу, коней, з Грузії — бджоломаток для відновлення пасік. Це допомогло колгоспам району, незважаючи на труднощі відбудовного періоду, швидше відродити господарство. За роки четвертої п'ятирічки збудовано Остерську полезахисну станцію, найбільшу в області. Невдовзі після того, як вибили окупантів із селища, почали працювати лікарня, поліклініка, протитуберкульозний диспансер. Уже на шостий день продзвенів шкільний дзвоник, розпочалося навчання в школах. Відновила роботу районна бібліотека, для якої з різних міст країни надійшло 1250 примірників книжок. Відкрито будинок культури і кінотеатр. У лютому 1946 року зробив перший набір учнів будівельний технікум. В 1947 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну, зруйнований фашистами. 7 листопада 1943 року знову почала виходити районна газета «Правда Остерщини».

Багато уваги партійна організація Остра й селищна Рада приділяли розвитку господарства в роки наступних п'ятирічок. На базі промислової артілі ім. Крупської, де переважала ручна праця, в 1960 році створено Остерську текстильну фабрику. Протягом восьмої п'ятирічки виробнича площа фабрики збільшилася на 2 тис. кв. метрів. У цехах встановлено 65 верстатів-автоматів, що надійшли з м. Душанбе Таджицької РСР. На підприємстві працює понад 250 робітників. Колектив фабрики план восьмої п'ятирічки завершив за 4 роки й 10 місяців. Понад план було випущено 160 тис. погонних метрів тканин на суму 248 тис. крб. Валова продукція фабрики за восьму п'ятирічку становила 9782 тис. крб. 9 кращих виробничниць нагороджено ювілейними Ленінськими медалями. Ткалі Н. М. Бригинець і К. Г. Манілова удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. Вироби фабрики— меблеву плахту, килимові доріжки — можна зустріти не тільки в магазинах республіки, а й далеко за її межами.

Остерське об'єднання «Сільгосптехніки» — одне з найбільших в області підприємств ремонту сільськогосподарських машин. Після передачі сюди виробничих приміщень, машин та устаткування колишньої полезахисної станції, виробнича база його набагато розширилась. У 1970 році в об'єднанні стала до ладу майстерня ремонту картопляних комбайнів, яка обслуговує 15 районів області. Щорічно тут проводиться капітальний ремонт понад 300 комбайнів, а на кінець 9-ї п'ятирічки їх кількість буде доведена до 600. Серед працівників «Сільгосптехніки» — 28 раціоналізаторів та винахідників. Впровадження їхніх пропозицій у виробництво дало за восьму п'ятирічку економію 14,5 тис. карбованців.

Важливе місце серед підприємств району посідає Остерський лісгоспзаг. Загальна площа лісового фонду, який він обслуговує, становить 25,6 тис. га. Крім того, спеціалісти лісгоспзагу здійснюють контроль та подають технічну допомогу колгоспам у веденні лісового господарства на площі 11 тис. га. Тільки протягом 1966—1970 рр. колектив лісгоспзагу заліснив 1603 га пісків, ярів та інших непридатних для сільського господарства земель, створив захисну смугу по обидва береги Десни на площі 735 га. Підприємства лісгоспзагу виготовляють пиломатеріал, різноманітну тару, товари народного споживання та різні продукти лісохімії. Випуск товарної продукції за п'ятирічку становив 2620 тис. карбованців.

В Острі працюють також харчокомбінат, маслозавод, міжколгоспна будівельна організація та ряд дрібних підприємств, які обслуговують населення міста.

Розпочатий московськими робітниками рух за створення бригад комуністичної праці знайшов гарячий відгук і серед трудівників Остра. Перша така бригада виникла на текстильній фабриці. Її очолила комсомолка С. Мороз. Тепер це високе звання присвоєно 21 бригаді міста.

Небувалу хвилю трудового піднесення викликала підготовка до визначних дат у житті країни — 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В місті широко розгорнулося соціалістичне змагання. Робітники підприємств брали підвищені зобов'язання й з честю виконували їх. Так, колектив лісгоспзагу достроково, за 4 роки й 5 місяців, виконав восьмий п'ятирічний план. Він був нагороджений ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, занесений до Книги пошани Державного комітету лісового господарства Ради Міністрів СРСР. 44 виробничники лісгоспзагу нагороджені медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Ветеран підприємства лісоруб В. Л. Богдан удостоєний найвищої урядової нагороди — ордена Леніна. Свої зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України лісгоспзаг виконав на 118,3 проц. й був визнаний переможцем у соціалістичному змаганні серед виробничих колективів міста.

У дев'ятій п'ятирічці в Острі стануть до ладу нові промислові підприємства. Почнуть давати продукцію новий столярно-меблевий цех побуткомбінату і кондитерський цех харчокомбінату, вдвічі зростуть виробничі потужності відділення «Сільгосптехніки», значно розширяться виробничі площі ткацької фабрики та підприємств лісгоспзагу.

У жовтні 1961 року Остер віднесено до категорії міст районного підпорядкування[1]. В межі його ввійшли села Юськова Гребля та Старогородка, в якій розташований колгосп «Заповіт Леніна». Загальна площа земельних угідь його становить 2996 га, в т. ч. 1469 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, цукрові буряки, льон, картоплю. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. Машинно-тракторний парк колгоспу в 1971 році налічував 29 тракторів, 12 комбайнів, 14 автомашин. У господарстві працювало 136 електромоторів.

Для успішного виконання планів восьмої п'ятирічки партійна організація та правління колгоспу зміцнили кадрами найважливіші ділянки колгоспного виробництва. Було впроваджено внутрігосподарський розрахунок, підвищено культуру землеробства, механізовано трудомісткі процеси в рільництві й тваринництві. Самовіддана праця хліборобів дала хороші наслідки: восьмий п'ятирічний план виробництва зерна колгосп виконав на 108,3 проц., м'яса — на 134,5 проц., молока — на 147,4 проц. По виробництву зерна, картоплі та продуктів тваринництва колгосп посідає одне з перших місць у районі. В 1971 році тут вирощено по 21,7 цнт зерна, 177 цнт картоплі з гектара. Вироблено на кожні 100 га сільськогосподарських угідь 505,4 цнт молока та 79,9 цнт м'яса. За успіхи, досягнуті у виконанні завдань восьмої п'ятирічки, 9 передовиків відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — голова колгоспу І. Д. Бут, орденом Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади О. Т. Заплатний, орденом Трудового Червоного Прапора одна з фундаторів колгоспу У. М. Красна, свинарка К. М. Мольченко, агроном М. С. Проченко та інші.

Трудівники Остра включились у всенародний рух за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР. Робітники, колгоспники, інтелігенція зобов'язалися на честь цієї знаменної дати достроково завершити план другого року дев'ятої п'ятирічки. Систематично перевиконують денні завдання 80 ударників комуністичної праці відділення «Сільгосптехніки», по півтори норми дає комсомольсько-молодіжна бригада М. В. Хорця.

В майстернях будівельного технікуму, м. Остер. 1970 р.

[1] У 1963 році Остерський район був ліквідований. Його територія повністю ввійшла до складу Козелецького району.

Колгосп «Заповіт Леніна» посів перше місце в районі по виробництву молока і м'яса на 100 га угідь.

За післявоєнні роки змінилося обличчя Остра. Він прикрасився багатьма двоповерховими цегляними будинками. Тут споруджено будинок культури на 550 місць, нове приміщення середньої школи № 1, широкоекранний кінотеатр та чотириповерховий гуртожиток будівельного технікуму. В центрі посаджено парк, який оточують нові будинки архітектурного ансамблю. Багато вулиць міста покриті бруківкою, а центральні — заасфальтовані. На них встановлені люмінесцентні світильники. В місті є водопровід і газообмінний пункт, який обслуговує понад 1600 сімей.

Зростає добробут населення. За останні 10 років вклади в ощадні каси збільшились на 2166 тис. крб. До послуг жителів є універмаг, 28 магазинів, їдальня, кафе, чайна, 5 павільйонів.

Поліпшилась охорона здоров'я трудящих. У місті працюють лікарня з п'ятьма відділеннями на 150 ліжок, поліклініка, два медпункти, дитяча та жіноча консультації, протитуберкульозний диспансер, санепідстанція, аптека. Якщо до Жовтневої революції в Острі був лікар і два фельдшери, то тепер тут 41 лікар і 96 чоловік середнього медперсоналу, або один лікар на 227 чоловік населення. В 1971 році прийняла перших туристів з різних кінців нашої країни Остерська турбаза. За роки дев'ятої п'ятирічки буде споруджено нове триповерхове приміщення лікарні, вдвічі зросте пропускна спроможність турбази.

В Острі є дві середні, восьмирічна та початкова загальноосвітні школи, в яких навчається 1662 учні й працює 126 учителів. Є також семирічна музична школа. Педагогу середньої школи № 1 М. П. Нестеренко у 1968 році присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Висококваліфікованих спеціалістів готує Остерський будівельний технікум. За 25 років його закінчили 1580 чоловік.

Всього в Острі 11 бібліотек — дві міські (для дорослих і дитяча), 9 профспілкових та відомчих. Книжковий фонд їх становить 101 тис. примірників. Бібліотека для дорослих, яка налічує 30,2 тис. книжок, визнана обласним управлінням культури бібліотекою відмінного обслуговування.

Багату й славну історію міста й краю відображає в своїй експозиції Остерський краєзнавчий музей — один з найстаріших в області. Тут зібрано багато скарбів матеріальної та духовної культури народу. Велику роботу провів колектив музею до 50-річчя Радянської влади та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Зібрано й вивчено багато матеріалів про активних борців за встановлення Радянської влади на Остерщині, учасників громадянської та Вітчизняної воєн, передовиків виробництва. Музей став одним із центрів виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях нашого народу.

Могила чуваського радянського поета М. Сеспеля, м. Остер. 1971 р.

Провідну роль у виробничому й громадському житті міста відіграє численний загін комуністів. У грудні 1971 року в Острі 28 первинних партійних організацій об'єднували 584 членів і кандидатів у члени КПРС. Активним помічником їх є комсомольці. 16 первинних комсомольських організацій міста налічують 1087 членів ВЛКСМ.

Як і повсюди в Радянській країні, в Острі здійснюється народовладдя. 13 червня 1971 року до міської Ради обрано 50 депутатів, у т. ч. 27 робітників, 7 колгоспників. Серед обраних — 40 проц. комуністів. Половину депутатів становлять жінки. У роботі постійно діючих комісій міськради, груп народного контролю, вуличних комітетів беруть участь близько 100 чоловік активу. Міська Рада розглядає й вирішує найважливіші питання життя

міста — розвитку промисловості, благоустрою, охорони здоров'я, освіти тощо. З кожним роком зростають асигнування міськради на соціально-культурні заходи. Якщо в 1966 році вони становили 60,8 тис. крб., то в 1971 році — вже 136,2 тис. карбованців.

В Острі народилися В. В. Птуха — радянський і партійний діяч, М. В. Птуха — академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР, А. І. Барбарич — доктор біологічних наук, лауреат Державної премії СРСР, В. О. Бец — анатом-гістолог, професор Київського університету.

В Острі в 1922 році в колишньому повітовому земельному відділі працював основоположник чуваської радянської поезії Мішші Сеспель (Кузьмін). Тут він помер і похований. Про життя й творчість Сеспеля Київська кіностудія ім. Довженка створила фільм «Сеспель» (сценарій Ю. О. Збанацького, режисер-постановник В. О. Савельєв). У місті вчителював український радянський письменник, лауреат Державної премії ім. Шевченка і премій ім. Островського та ім. Сеспеля — Ю. О. Збанацький. Тут живе член Спілки художників України художник-графік В. А. Євдокименко.

Остер — красиве місто. Воно потопає в зелені садів і парків. Прозорими водами омиває його Десна. Про місто, про чарівний цей край, про трудові звершення його жителів складають пісні. Одна з них «Чи були ви у нас на Десні?» (слова Є. Улізька, музика В. Нестеренка) стала улюбленою піснею самодіяльних та професійних колективів області.

Чи були ви на наших ланах,
Де жита піднялися стіною
І пшениці з зерном в колосках
Вишумовують буйним прибоєм?
Якщо ні, восени приїжджайте до нас.
Коровай запашний ми спечемо для вас.

І. С. ЛИТВИНЕНКО, К. О. РУДЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОЗЕЛЕЦЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЛО́ЗИ — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Остра, за 3 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 200. Населення — 716 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гломазди, Сивухи, Часнівці.

У Берлозах міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3154 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1750 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 98 чоловік нагороджено орденами й медалями. в т. ч. В. К. Бригинця — орденом Леніна.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, медпункт.

Село відоме з 1858 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена 1922 року, партійна — 1928 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 116 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з фашистськими загарбниками, 65 чоловік нагороджено орденами й медалями, 68 — полягли смертю героїв. 1956 року в Берлозах споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

У 1970 році відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

БІЛЕ́ЙКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру й за 3 км від автошляху Київ—Чернігів. Дворів — 108. Населення — 325 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кривецьке, Новики, Опеньки, Тарасів та Шами.

В Білейках міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3112 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2279 га орної землі. Основні галузі господарства — рільництво й тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі показники в колгоспному виробництві 78 передовиків нагороджено орденами й медалями, з них свинарку Г. В. Михед — орденом Леніна.

В селі є початкова школа, бібліотека, клуб, медпункт.

Білейки вперше згадуються в історичних документах 1858 року.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійний і комсомольський осередки створені в 1920 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 60 жителів Білейок. За мужність і героїзм 29 чоловік нагороджено орденами й медалями. 23 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. 1961 року встановлено пам'ятник воїнам, що загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

Поблизу с. Кривецького виявлено поселення доби неоліту.

БІ́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 13 км від районного центру. Дворів — 264. Населення — 755 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дешки, Жуківщина, Крені, Романьки, Самсони.

У Бірках міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2843 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2045 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп рік у рік вирощує по 200 й більше центнерів картоплі з кожного гектара на площі понад 300 гектарів. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 131 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — тракториста Д. А. Лопача, орденом Жовтневої Революції — голову колгоспу Г. Т. Шевченка й бригадира тракторної бригади А. А. Олійника.

В селі працюють восьмирічна школа, де навчається 255 учнів і викладає 15 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, медпункт.

Бірки відомі з 1658 року. Під час революції 1905—1907 рр. робітники спиртового заводу, розташованого на території села, підняли повстання, яке було придушене карателями.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1922 році організовано комуну, в ній об'єдналося 18 сімей. Головою комуни обрали Г. М. Одинця, згодом — члена ВУЦВК, делегата VII Всеукраїнського з'їзду Рад і І з'їзду Рад СРСР. Комсомольська організація створена в 1921 році, партійна — в 1935.

Під час Великої Вітчизняної війни 256 жителів села боролися з фашистськими загарбниками на фронтах, 146 чоловік полягли смертю героїв, 237 — за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. В 1955 році в селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення Бірок від гітлерівців.

Поблизу сіл Бірок і Самсонів виявлено поселення скіфського періоду, два ранньослов'янські (сіверянські) VIII—IX ст. н. е. та курганний могильник періоду Київської Русі.

БО́РСУКІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів — 377. Населення — 1218 чоловік. Сільраді підпорядковане село Самійлівка.

У Борсукові міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес». за яким закріплено 2010 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 912 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в колгоспному виробництві, 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 178 учнів і працює 13 учителів, клуб, бібліотека, народний музей, фельдшерсько-акушерський пункт.

Борсуків відомий з 1658 року.

Радянську владу в селі проголошено в січні

1918 року. В 1919 році створено партійний осередок, у 1921 — комсомольський.

Під час Великої Вітчизняної війни 183 жителі села були в партизанському загоні ім. Щорса, яким командував Ю. О. Збанацький. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами на фронтах і в тилу ворога, 120 чоловік нагороджено орденами й медалями; 86 чоловік полягли в боях за Батьківщину. На їх честь односельці встановили обеліск Слави. В селі споруджено також пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

Ю. О. Збанацький — Герой Радянського Союзу, письменник, уродженець с. Борсукова. 1971 р.

У Борсукові народився Ю. О. Збанацький — герой Радянського Союзу, український радянський письменник.

На околиці с. Самійлівки виявлено поселення доби неоліту, бронзи та скіфського періоду.

БРИГИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру, за 28 км від пристані Остер на річці Десні. Дворів — 94. Населення — 328 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Карасинівка, Корніїв, Мирне, Пізнє, Риків.

За місцевим колгоспом «Зоря комунізму» закріплено 3839 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2285 га. Виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 34 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У Бригинцях є початкова школа, клуб, бібліотека, медпункт.

Уперше в історичних документах Бригинці згадуються в 1658 році.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1933 році створена комсомольська організація, в 1935 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 115 жителів села. За мужність і відвагу 67 чоловік нагороджено орденами й медалями, 72 полягли смертю хоробрих. У 1947 році на братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців, встановлено пам'ятник.

БУЛАХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Бобрик. Відстань до пристані Остер на річці Десні — 15 км. Дворів — 600. Населення — 1536 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бабарики, Бобруйки, Волевачі.

В Булахові розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк комунізму», за яким закріплено 3390 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2731 га. Виробничий напрям — вирощування зернових і технічних культур та м'ясомолочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 118 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 238 учнів і працює 19 учителів, будинок культури на 300 місць, лікарня на 10 ліжок, амбулаторія.

Булахів відомий з 1666 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1922 році, партійна — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 254 жителі села, 180 чоловік загинули смертю хоробрих. На їх честь 9 травня 1967 року в селі відкрито пам'ятник. За мужність і відвагу, виявлені в боях з окупантами, 87 чоловік нагороджено орденами й медалями, лейтенант О. А. Розка удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Уродженцеві с. Волевичів Я. С. Юлі за хоробрість і стійкість під час форсування Одера присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В с. Бобруйках народився Г. М. Нелепп (1904—1957) — народний артист СРСР, соліст Великого театру СРСР.

ВОВЧОК — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів — 662. Населення — 2074 чоловіка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 3220 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1790 га орної землі. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Вовчку є восьмирічна школа, де навчається 267 учнів і викладає 17 учителів, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 98 передовиків сільського господарства нагороджено орденами й медалями. Колишній директор Вовчківської школи О. М. Домарчук удостоєний ордена Леніна.

Вовчок відомий з 1746 року.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Партійна організація створена в 1919 році, комсомольська — в 1921. Перша артіль «Новий світ» була організована в 1921 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з фашистськими загарбниками 435 жителів села, 296 чоловік загинули смертю хоробрих, 389 — за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами, нагороджено орденами й медалями. В 1950 році встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

На околицях та поблизу Вовчка виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду та ранньослов'янське — перших століть н. е., а також городище та поселення часів Київської Русі.

ДАНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Остра, притоки Десни, за 8 км від районного центру, за 25 км від пристані Остер і за стільки ж від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 551. Населення — 1637 чоловік. Сільраді підпорядковане село Курганське.

У Данівці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4242 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1875 га. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі працює цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 103 передовики нагороджені орденами й медалями, серед них бригадир С. І. Отрошко удостоєна ордена Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 319 учнів і викладає 18 учителів, будинок культури на 290 місць, 2 бібліотеки, медпункт.

Данівка відома з 1746 року.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. В 1919 році для боротьби з петлюрівцями в селі був створений партизанський загін, який очолювали С. В. Даневич і С. І. Галай. В 1932 році заснована комсомольська організація, в 1945 — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни 407 жителів села билися з фашистськими окупантами на фронтах, 8 чоловік — у партизанському загоні, яким командував А. С. Яровий. За мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівцями, 231 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 237 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1968 році односельці спорудили обеліск Слави.

Поблизу с. Данівки виявлено поселення доби неоліту.

ЄВМИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 32 км від районного центру. Дворів — 1104. Населення — 2583 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Беремицьке та Поліське.

У Євминці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 6191 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3768 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має цегельний завод, пилораму.

В селі є середня школа, де навчається 391 учень і працює 27 учителів, палац культури на 460 місць, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, поліклініка.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 178 чоловік нагороджено орденами й медалями, з них Х. А. Кривобородю — орденом Леніна. За сумлінну роботу в школі вчителька О. Г. Русанова нагороджена орденом Леніна.

Перша згадка про Євминку належить до 1689 року.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1921 році, партійна — в 1929.

680 жителів села билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. За героїзм і мужність 235 чоловік нагороджено орденами й медалями, 150 — загинули за свободу й незалежність Батьківщини. 26 чоловік окупанти закатували за зв'язок з партизанами. В центрі села на могилі жертв фашистського терору 1947 року встановлено обеліск.

В 1965 році відкрито пам'ятники В. І. Леніну та В. В. Куйбишеву.

Поблизу сіл Євминки, Беремицького та Поліського виявлено три поселення доби неоліту, два — доби бронзи, два — скіфського періоду. Біля Євминки на поселенні трипільської культури досліджено залишки жител з глинобитними печами.

КАРПИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 26 км від районного центру. Дворів — 769. Населення — 2264 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Виповзів, Лошакова Гута, Лутава.

В Карпилівці розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 5051 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1701 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 88 колгоспників нагороджено орденами й медалями, Л. І. Крикун, Г. Д. Локоть і М. Т. Якименко удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа, де навчається 426 учнів і викладає 30 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, медпункт.

Карпилівка відома з 1746 року. В березні 1905 року тут відбувся селянський виступ.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1924 році створена комсомольська організація, в 1940 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 619 жителів Карпилівки. За мужність і героїзм 120 чоловік нагороджено орденами й медалями, 360 — полягли в боях за Батьківщину.

В роки німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група, більшість якої влилася в партизанський загін ім. Щорса. Біля Карпилівки гітлерівці розстріляли 230 чоловік партійно-радянського активу й комсомольців. У березні—квітні 1943 року в селі був створений загін самооборони від карателів, який налічував 88 чоловік.

На території Карпилівки є три пам'ятники: Героям Радянського Союзу полковнику Г. П. Кривохижину і лейтенанту М. К. Пугачу, відкритий у 1958 році, радянським воїнам, що полягли в боях за визволення села, відкритий у 1961 році, і пам'ятник односельцям, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни, встановлений у 1957 році.

На околицях та поблизу сіл Карпилівки, Виповзова й Лутави виявлено поселення доби неоліту, два — трипільської культури, одне — доби бронзи, а також три городища і три поселення часів Київської Русі. Лутавське городище є залишком давньоруського міста Лутави, яке згадується в літопису під 1155, 1159 і 1175 роками.

КІ́ПТІ — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 18 км. Дворів — 376. Населення — 1193 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гайове, Песоцьке.

В Кіптях розташована центральна садиба колгоспу «Победа», за яким закріплено 3461 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної зем-

лі — 2443 га. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 316 учнів і викладає 22 вчителі, будинок культури на 500 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю в усіх галузях народного господарства села 114 чоловік нагороджені орденами й медалями, з них колишній директор школи Т. О. Патук — орденом Леніна.

Кіпті відомі з 1746 року. Назва села походить від того, що перші поселенці гнали з березової кори дьоготь і їх називали кіптявиками.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1929 році заснована комсомольська організація, в 1938 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 268 жителів села, з них 178 полягли смертю хоробрих. За мужність і відвагу 240 чоловік нагороджено орденами й медалями. Підполковнику Т. З. Пінчуку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В 1947 році споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

КОРО́П'Є — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 31 км від районного центру. Дворів — 567. Населення — 1590 чоловік.

В селі міститься колгосп ім. Горького, за яким закріплено 1769 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 575 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 75 передовиків нагороджено орденами й медалями.

У Короп'ї працюють восьмирічна школа, де навчається 184 учні й викладає 13 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, медпункт.

Уперше село згадується в 1854 році.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1927 році створена комсомольська організація, в 1938 році — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося з фашистськими окупантами 245 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 62 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 28 — загинули смертю хоробрих. За тимчасової окупації у селі діяв загін самооборони. В 1943 році в Короп'ї споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

У Короп'ї народився М. Є. Артюх — генерал-майор Радянської Армії.

На околицях та поблизу села Короп'я виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду, слов'янське VIII—IX ст., городище й поселення часів Київської Русі.

КОСАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від районного центру. Дворів — 613. Населення — 1673 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бір, Сорокошичі й Тужар.

У Косачівці міститься комплексна бригада колгоспу «Дніпро» (центральна садиба — в с. Тужарі). За колгоспом закріплено 2709 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1556 га. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 122 передовики колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями.

В селі працює середня школа, в якій навчається 329 учнів і викладає 27 учителів, клуб, дві бібліотеки, дільнична лікарня.

Косачівка відома з 1746 року.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1926 році, партійна — в 1927.

Під час наступу фашистських загарбників у 1941 році жителі села брали активну участь в організації оборони на рубежі Дніпра. Поранених, що залишилися після відступу радянських військ, косачівці підібрали, вилікували і згодом переправили в партизанський загін. В роки тимчасової окупації в селі діяла підпільна патріотична група, яка влилася в партизанський загін ім. Щорса під командуванням Ю. Збанацького. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 312 жителів села. За мужність і відвагу 162 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 143 — полягли смертю хоробрих. На трьох братських могилах радянських воїнів, що загинули в боях за село, встановлено пам'ятники.

Поблизу с. Сорокошичів виявлено поселення доби неоліту й бронзи.

КРАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру, обабіч автошляху Київ—Чернігів. Дворів — 759. Населення — 1910 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шпаків.

За місцевим колгоспом ім. Щорса закріплено 3852 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3031 га орної землі. Це механізоване, багатогалузеве господарство. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 86 чоловік нагороджено орденами й медалями, з них М. П. Горовенко — орденом Леніна.

В селі є середня школа, де налічується 379 учнів і 24 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія.

Красилівка вперше згадується в писемних джерелах 1670 року. Під час революції 1905—1907 рр. селяни спалили в маєтку господарський двір. Власті жорстоко розправилися з населенням: понад 150 чоловік було заарештовано, 3 чоловіка вислано на каторгу.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1926 році заснована комсомольська організація, в 1928 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 487 жителів села, з них 279 полягли смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боях з німецько-фашистськими загарбниками, 130 чоловік нагороджено орденами й медалями.

КРЕХА́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 40 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Бобрик. Дворів — 831. Населення — 2019 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Партизанський», за яким закріплено 2920 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1490 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 96 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 306 учнів і 21 учитель, клуб, бібліотека, медпункт. Працює бригада вишивальниць Літківської швейної фабрики.

Крехаїв відомий з 1712 року.

Під час Великої Вітчизняної війни билися з ворогом на різних фронтах 412 жителів села, з них 248 полягли смертю хоробрих. За мужність і героїзм 290 чоловік нагороджено орденами й медалями. Г. І. Богданенко — механік-водій танка удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

За допомогу партизанам німецько-фашистські загарбники спалили село, при цьому загинуло 15 чоловік, частину жителів вигнали до Німеччини. В Крехаєві в 1958 році відкрито пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

У селі живе учасник війни, колишній командир розвідувального загону Чехословацької партизанської бригади ім. Яна Жижки П. В. Москаленко. Він почесний громадянин чехословацьких міст Валашських Мозирічів, Фриштака й Озніце.

Біля с. Крехаєва виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду, городище й курганний могильник часів Київської Русі.

ЛЕМЕШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч автошляху Київ—Ленінград, за 8 км від районного центру. Дворів — 197. Населення — 645 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Боярівка, Горбачі, Лихолітки, Шалойки, Шапихи, Шуляки.

У Лемешах міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3040 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1750 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 140 чоловік нагороджено орденами й медалями, голову колгоспу І. Є. Мозолевського двічі удостоєно ордена Леніна, ланковій А. К. Шолойко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі працюють середня школа, де навчається 411 учнів і викладає 29 учителів, будинок культури на 418 місць, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Лемеші належить до 1709 року. В 1900 році в селі відбувся селянський виступ.

У січні 1918 року встановлено Радянську владу. В 1931 році була створена комсомольська організація, в 1936 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 106 жителів села, з них 64 — полягли смертю хоробрих, 21 чоловіка за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями. Житель с. Шалойок П. Г. Пекур повний кавалер ордена Слави. 1944 року споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників. 1963 року лемешівці встановили обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

В 1963 році відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженець Лемешів К. Г. Розумовський (1728—1804) був президентом Петербурзької Академії наук, гетьманом Лівобережної України.

В селі зберігається пам'ятка архітектури — церква Трьох святих, побудована за проектом архітектора І. Г. Григоровича-Барського в 1761 році.

МА́КСИМ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 35 км від районного центру. Дворів — 350. Населення — 852 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Лебедівка й Соколівка.

В Максимі розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 2853 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1143 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працює цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 95 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 109 учнів і викладає 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1930 році засновано комсомольську організацію, в 1932 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 156 жителів села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 53 чоловіка полягли за свободу й незалежність Батьківщини. За бойові заслуги в боротьбі з окупантами 16 жителів Максима нагороджено орденами й медалями. Уродженцю села С. Д. Хоменку за мужність і стійкість, виявлені під час форсування Вісли, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В 1956 році в селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

В с. Лебедівці народився І. Й. Сочивець — український радянський письменник-гуморист.

Поблизу сіл Лебедівки та Соколівки виявлено два поселення доби бронзи, одне — VIII—III ст. до н. е., курганний могильник та поселення періоду Київської Русі.

МО́РІВСЬК (старі назви — Моривейськ, Моровійськ) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 42 км від районного центру. Дворів — 616. Населення — 1562 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Отрохи, Рудня.

За місцевим колгоспом «Десна» закріплено 3589 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1689 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тварин-

ництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 162 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де налічується 419 учнів і 27 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1918—1919 рр. в районі села діяв партизанський загін під командуванням М. С. Василенка, який боровся проти німецьких загарбників і петлюрівців. Партійна організація створена в 1921 році, комсомольська — в 1924.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в Соколиному бору біля Морівська базувався партизанський загін ім. Щорса, яким командував Ю. О. Збанацький. У загоні було багато морівців. У селі діяла підпільна комсомольська група на чолі з П. Хоничем. Навесні 1943 року був створений загін самооборони від карателів. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з окупантами 608 жителів Морівська. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами на фронтах і в тилу ворога, 254 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 178 — полягли в боях за Батьківщину. В 1943 році в селі споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

У Морівську народився Г. Ф. Пономаренко — композитор, заслужений артист РРФСР.

Поблизу с. Морівська виявлено поселення доби бронзи, скіфського періоду, ранньослов'янські — перших століть н. е. та сіверянське VIII—IX ст., а також курганний могильник, поселення та городище часів Київської Русі. Городище є залишком давньоруського міста Моровійська, згаданого в літопису під 1139 і 1152 роками.

НА́ДИНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 46 км від районного центру. Дворів — 360. Населення — 815 чоловік. Сільській раді підпорядковане село Копачів.

У Надинівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 2971 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2 тис. га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 61 передовика виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 145 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Надинівка виникла в середині XV століття.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. В 1923 році створена комсомольська організація, в 1945 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 249 жителів села, з них 188 полягли смертю хоробрих, 83 чоловіка за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями. На братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від окупантів, 1945 року встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Надинівки виявлено одне поселення доби неоліту, три — доби бронзи та три — VIII—III ст. до нашої ери.

НІЧОГІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Заворичі. Дворів — 302. Населення — 818 чоловік.

У селі — колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 2405 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1469 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 50 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В Нічогівці працюють восьмирічна школа, в якій навчається 161 учень і викладає 10 учителів, клуб, 2 бібліотеки, медичний пункт.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1929 році, партійна — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни 340 жителів села стали на захист Батьківщини. 158 чоловік загинуло на фронтах. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з фашистськими окупантами, 43 учасники війни нагороджені орденами й медалями. Л. П. Пономарчук за сміливі дії під час прориву ворожої оборони на західному березі Вісли удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В 1954 році в селі відкрито обеліск на братській могилі воїнів, які загинули в боях за визволення села; в 1967 році жителі Нічогівки встановили обеліск воїнам-односельцям, що загинули за свободу й незалежність Вітчизни.

ОДИНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру. Дворів — 184. Населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кошани.

В Одинцях розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», за яким закріплено 1360 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1001 га орної землі. Це багатогалузеве господарство. Вирощують зернові культури, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 77 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку Г. П. Мажугу — орденом Леніна, голову колгоспу М. П. Отроха — орденом Жовтневої Революції, свинарка Г. Є. Орел удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. Завідуючій свинофермою колгоспу У. О. Притуп присвоєно звання заслуженого працівника сільського господарства. Вона депутат Верховної Ради УРСР восьмого скликання.

На базі колгоспу «Авангард» працює обласна школа передового досвіду інтенсивного ведення свинарства.

В селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Одинці належить до 1834 року.

Напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції в селі діяв підпільний соціал-демократичний гурток, який очолював Г. М. Одинець. На VII Всеукраїнському з'їзді Рад він був обраний членом ВУЦВК.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1921 році, партійна — в 1935.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистами 116 жителів села. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з загарбниками, 74 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 58 — загинули за свободу й незалежність Батьківщини. 1961 року на їх честь односельці встановили пам'ятник.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село. При цьому загинуло 12 чоловік.

На околицях та поблизу с. Кошан виявлено поселення доби неоліту, бронзи, скіфського періоду, велике городище, поселення та курганний могильник часів Київської Русі.

О́ЛБИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру. Дворів — 288. Населення — 770 чоловік. Сільраді підпорядковані села Димерка, Савинка, Туманська Гута.

В Олбині міститься центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 2493 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1288 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі працюють середня школа, в якій навчається 287 учнів і викладає 20 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства та освіти 76 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Олбин відомий з 1746 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1923 році була заснована комсомольська організація, в 1932 — партійна.

120 жителів Олбина билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. 55 чоловік за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями, 65 — полягли смертю героїв. 1958 року в селі на братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців, споруджено пам'ятник.

У с. Савинці народився Г. П. Кузьменко — Герой Радянського Союзу.

ОМЕЛЯ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Заворичі. Дворів — 405. Населення — 1055 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калитянське, Полуянів і Привітне.

За місцевим колгоспом ім. Карла Маркса закріплено 2133 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1564 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю в колгоспному виробництві 72 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 193 учні й 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1746 року.

Радянська влада в Омелянові встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1931 році, партійна — в 1946.

Понад 360 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і героїзм 272 чоловіка нагороджені орденами й медалями, 153 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. За тимчасової фашистської окупації гітлерівці спалили село. В післявоєнні роки воно повністю відбудоване. В 1959 році в Омелянові відкрито пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від фашистів, і обеліск на могилі, де поховані боєць Богунського полку Г. В. Рудник і один з активних борців за встановлення Радянської влади в селі А. П. Усик, убитий бандитами в 1922 році.

ПАРХИ́МІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 340. Населення — 995 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білики, Жилин Млинок, Котів, Набільське.

На території Пархимова розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 2840 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1610 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й картоплі та м'ясо-молочному тваринництві. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 92 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 171 учень і викладає 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Під час Вітчизняної війни 1812 року багато жителів Пархимова були в лавах резервної армії, сформованої на Чернігівщині. У 1905 році відбувся виступ селян, які спалили садибу місцевого поміщика.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1919 році для боротьби з денікінцями в селі був сформований загін червоних партизанів. Того ж року засновано партійний осередок. Комсомольська організація створена в 1930 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 209 жителів Пархимова, з них 138 полягли смертю хоробрих. 64 чоловіка за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна партійна група, до якої входили Г. К. Боярин, Ф. Т. Харлим, М. Р. Воробей, І. Г. Кодрик. Всі вони були розстріляні гітлерівцями в перший період окупації. Згодом у селі створено кілька нових підпільних груп. За участь у них фашистами розстріляні Г. Т. Болбат, З. І. Болбат, І. А. Харлим, І. В. Харлим, Д. В. Христенко. На братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців, 1957 року встановлено пам'ятник.

Поблизу сіл Пархимова та Набільського виявлено два поселення доби неоліту, два — доби бронзи та одне — VIII—III ст. до нашої ери.

ПАТЮ́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 461. Населення — 1464 чоловіка. Сільраді під-

порядковані населені пункти Будище, Гладке, Сморшки.

У Патютах розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 3665 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2169 га. Вирощують переважно льон і картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва 109 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В селі працюють середня школа, де навчається 405 учнів і викладає 23 вчителі, будинок культури на 300 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Патюти відомі з 1858 року.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. 1930 року створена комсомольська організація, в 1945 — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни 350 жителів села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. За мужність і героїзм 320 чоловік нагороджено орденами й медалями. 211 — полягли смертю хоробрих. На їх честь односельці в 1970 році встановили обеліск Слави. В 1956 році в центрі села споруджено обеліск радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

ПЕТРІ́ВСЬКЕ (до 1929 р.— Мостище) — село, центр сільської Ради, розташоване понад річкою Трубежем. Відстань до районного центру — 18 км, до станції Заворичі — 12 км. Дворів — 548. Населення — 1647 чоловік.

У селі — колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 2979 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 2231 га. Це велике багатогалузеве господарство. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво й садівництво. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва 84 передовиків нагороджено орденами й медалями.

У Петрівському є восьмирічна школа, де навчається 312 учнів і викладає 19 учителів, будинок культури на 360 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, пологовий будинок.

Петрівське відоме з 1689 року.

В 1846 році село відвідав Т. Г. Шевченко. Тяжке становище селян-кріпаків він змалював у своїй повісті «Княгиня».

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1922 році створена партійна організація, в 1927 — комсомольська.

Під час Великої Вітчизняної війни 340 жителів села билися з фашистськими загарбниками на багатьох фронтах. Всі вони за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями, 167 чоловік загинули смертю хоробрих. На їх честь односельці в 1970 році встановили обеліск Слави. 1957 року на братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від окупантів, споруджено пам'ятник.

У Петрівському народилися П. О. Дмитренко — доктор сільськогосподарських наук, член-кореспондент АН УРСР і О. З. Корнієнко — член Спілки письменників України.

В селі зберігається пам'ятка архітектури — Михайлівська церква, побудована в 1822 році.

ПИЛЯ́ТИН (до 1947 р.— Берків) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 20 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 355. Населення — 1072 чоловіка.

За місцевим колгоспом ім. 13-річчя Жовтня закріплено 2592 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1191 га. Вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 63 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

В Пилятині є восьмирічна школа, в якій налічується 198 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1927 році, партійна — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 193 жителі села, з них 98 полягли смертю хоробрих, 107 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боях з гітлерівцями, нагороджено орденами й медалями. За тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками в Пилятинських лісах базувався партизанський загін під командуванням секретаря Козелецького райкому партії А. С. Ярового. Населення Пилятина подавало велику допомогу партизанам продуктами харчування. В центрі Пилятина на могилі радянських воїнів, які загинули в боях за визволення села, в 1951 році відкрито пам'ятник.

Поблизу с. Пилятина виявлено поселення доби бронзи, VIII—III ст. до н. е. та ранньослов'янське перших століть нашої ери.

ПІДЛІ́СНЕ (до 1961 р.— Церковище) — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від автошляху Київ — Чернігів і за 32 км від районного центру. Дворів — 798. Населення — 2410 чоловік.

На території села розміщений колгосп «Шлях Леніна», за яким закріплено 4312 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3012 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 128 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В Підлісному є середня школа, де навчається 455 учнів і викладає 30 учителів, будинок культури на 320 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1738 року.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1931 році, партійна — в 1935.

Під час Великої Вітчизняної війни 428 жителів села боролися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. За мужність і відвагу, виявлені в боях, понад 300 чоловік нагороджено орденами й медалями, 246 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В 1956 році в селі встановлено пам'ятник на могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

У 1970 році відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

На території с. Підлісного виявлено поселення доби неоліту.

СА́ВИН — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 16 км від районного центру, за 6 км від автошляху Київ—Чернігів. Дворів — 490. Населення — 1179 чоловік. Сільраді підпорядковане село Озерне.

В Савині міститься колгосп «Зірка», за яким закріплено 1777 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1422 га. Основні культури, які тут вирощують,— картопля, зернові, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в розвитку колгоспного виробництва 60 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 176 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Савин засновано на початку XVIII ст. 1848 року в селі відбулося заворушення селян, які відмовилися виконувати панщину. З допомогою жандармів виступ було придушено, при цьому арештовано 14 чоловік.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1935 році, партійна — в 1948.

386 жителів Савина билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни, за мужність і героїзм 90 чоловік нагороджено орденами й медалями, 218 — полягли смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. В 1969 році на могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від окупантів, встановлено пам'ятник.

СИРАЇ́ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автошляху Київ—Чернігів, за 10 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 281. Населення — 857 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гарбузин, Єрків, Карпеки й Сокирин.

У Сираях розміщена центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну, за яким закріплено 3097 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2449 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 81 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 461 учень і викладає 25 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Сираї відомі з середини XVIII ст. Під час революції 1905—1907 рр. у Сираях відбувся виступ селян проти поміщиків.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольський осередок створено в 1922 році, партійний — в 1925 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 245 жителів села, з них 120 полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. За хоробрість і мужність 56 чоловік нагороджено орденами й медалями. В с. Сокирині живе В. А. Кущ — повний кавалер ордена Слави. В 1957 році відкрито пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від окупантів.

СКРИ́ПЧИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 2 км від шосе Козелець—Остер, за 7 км від районного центру і за 12 км від пристані Остер. Дворів — 217. Населення — 558 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Попенки й Пушкарі.

В Скрипчині міститься колгосп «За мир», за яким закріплено 1331 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1140 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, де налічується 113 учнів і 10 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва й освіти 57 жителів села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку Г. П. Ремез — орденами Леніна та Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про Скрипчин належить до 1774 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1927 році, партійна — в 1929.

204 жителі села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах Великої Вітчизняної війни. 165 чоловік за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями. 135 — загинули в боях за свободу й незалежність Батьківщини. 1971 року на їх честь односельці встановили в селі обеліск Слави.

СТАВИ́СЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 21 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 322. Населення — 963 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Блудше й Нова Гребля.

За Ставиським колгоспом ім. Ілліча закріплено 3074 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1620 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є середня школа, де навчається 232 учні й викладає 17 учителів, будинок культури на 225 місць, при якому працює народний університет, бібліотека, медичний пункт.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва, освіти та охорони здоров'я 80 жителів села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. вчителя Ф. В. Самковича — орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Ставиське належить до 1858 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація заснована в 1925 році, партійна — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 208 жителів села, з них 144 полягли смертю хоробрих. На їх честь 1960 року встановлено обеліск Слави. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з фашистськими загарбниками, 165 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В 1960 році відкрито пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

Біля с. Нової Греблі виявлено поселення доби бронзи.

ТОПОЛІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Бобровиця. Дворів — 130. Населення — 402 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Жеребецьке, Закревське, Олексіївщина.

На території с. Тополь розміщена виробнича бригада колгоспу ім. Фрунзе (центральна садиба в с. Олексіївщині), за яким закріплено 1741 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1355 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва 70 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу Г. Н. Закревського — орденом Леніна. Бригадирові тракторної бригади Т. Т. Кожурі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі працюють початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1774 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1924 році.

87 жителів села билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни, 77 чоловік за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями, 53 — віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь 1969 року в селі встановлено обеліск.

В с. Олексіївщині народились Є. Г. Левицька (1872—1965) — член КПРС з 1903 року, професіональна революціонерка і З. Г. Френкель (1869—1970) — вчений гігієніст, дійсний член Академії медичних наук СРСР.

ХРЕЩА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від районного центру. Дворів — 780. Населення — 2453 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Гальчин.

У Хрещатому розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 6350 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3873 га орної землі. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 173 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, в якій навчається 524 учні й викладає 32 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, пологовий будинок, медпункт.

Хрещате відоме з 1709 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1929 році, комсомольська — в 1930.

750 жителів села билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, 487 чоловік нагороджено орденами й медалями, 235 — полягли смертю хоробрих. На їх честь у 1968 році односельці встановили обеліск Слави. За тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяли підпільні партійна й комсомольська організації. 123 жителі села були бійцями партизанського загону «За Родину».

В селі живе заслужена вчителька УРСР С. П. Руда.

ЧЕ́МЕР — село, центр сільської Ради, розташоване за 23 км від районного центру. Дворів — 1678. Населення — 3311 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новий Шлях і Прогрес.

На території Чемера розміщений колгосп «Червона Україна», за яким закріплено 5800 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4400 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби й свиней. За високі показники в роботі 139 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями. В селі працює спиртовий завод, побудований 1912 року.

В с. Прогресі розташована Чернігівська обласна сільськогосподарська дослідна станція, яка має 15 тис. га орної землі. Тут виводять нові сорти сільськогосподарських культур і розводять кращі породи великої рогатої худоби та свиней. На станції — 9 наукових відділів, де працює 52 науковці, з них 11 кандидатів сільськогосподарських наук. Очолює станцію доктор сільськогосподарських наук К. П. Афендулов.

У Чемері є середня школа, де навчається 653 учні й викладає 40 учителів, будинок культури на 410 місць, клуб, 3 бібліотеки. При школі створено історико-краєзнавчий музей, тут близько 4 тис. експонатів. Працює лікарня на 50 ліжок, медамбулаторія.

Село відоме з 1688 року. Назва його походить від майже пересохлої річки Чемерки, притоки річки Остра. 1863 року в Чемері відбувся виступ селян проти сваволі місцевого поміщика. В грудні 1905 року знову відбулося селянське заворушення, в якому взяло участь понад 200 чоловік. Селяни спалили частину поміщицького маєтку. За це було заарештовано й вислано чотирьох чоловік, 150 покарано різками й оштрафовано.

18 листопада 1917 року в Чемері створено революційний комітет, який проголосив у селі Радянську владу. В серпні 1918 року організовано партизанський загін під командуванням К. М. Приходька. Загін вів боротьбу проти німецьких і петлюрівських військ у Чемерських та Носівських лісах. 1920 року створено партійний осередок, 1922 — комсомольський.

На різних фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 590 жителів села, з них 293 віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. За мужність і відвагу 194 чоловіка нагороджені орденами й медалями. В 1957 році на центральній площі Чемера відкрито пам'ятник Радянському воїну. В селі в чотирьох братських могилах поховано воїнів, які загинули в боях за село в 1941 і 1943 роках.

КОРОПСЬКИЙ РАЙОН

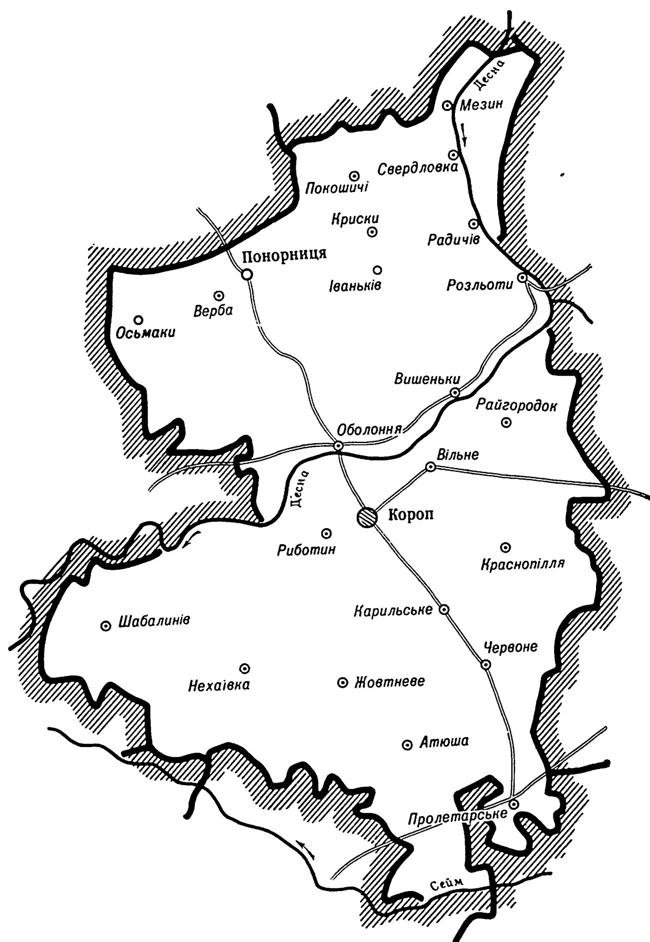

Площа району становить 1,3 тис. кв. км. Населення — 55 тис. чоловік, з них сільського — 45,6 тис. чоловік. Середня густота населення — 42 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф, крейда. Двом селищним і 20 сільським Радам підпорядковано 69 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспі, колгоспах, установах є 82 первинні партійні, 93 комсомольські і 45 профспілкових організацій. В економіці району провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. Один радгосп і 28 колгоспів мають 79 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 50,7 тис. га орної землі. У районі є 10 промислових підприємств і 2 побутові комбінати. Населення обслуговують 39 медичних закладів. У 41 загальноосвітній школі, в т. ч. 10 середніх, 23 восьмирічних, 8 початкових і заочній середній, навчаються 8415 учнів. Крім того, є музична школа. Культосвітню роботу ведуть 19 будинків культури, 23 клуби, 37 бібліотек, є 47 кіноустановок. У Коропі — меморіальний музей М. І. Кибальчича, в Понорниці — музей В. І. Леніна. В районі встановлено 8 пам'ятників В. І. Леніну, в 59 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

КОРОП

Короп — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 136 км від Чернігова і за 26 км від залізничної станції Алтинівка. Населення — 5267 чоловік.

Поблизу Коропа виявлено могильник та городище періоду Київської Русі. Вчені гадають, що це залишки давньоруського міста Хоробора, що згадується в літопису під 1153 роком.

З середини XIII ст. Короп входив до Новгород-Сіверського, а згодом Брянського удільного князівства. В другій половині XIV—XV ст. він був під владою Литов-

ського князівства, а в 1503 році у складі Чернігово-Сіверських земель ввійшов до Російської держави. За Деулінським перемир'ям 1618 року Короп потрапив під владу панської Польщі. Польська шляхта стягувала з населення непосильні податки, силою насаджувала католицизм. В універсалі гетьмана Остряниці Короп відзначався в числі інших міст, які найбільш терпіли від постоїв, утисків, розорення, що їх завдавала польська шляхта[1].

Коли почалася визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, населення Коропа одностайно піднялося на боротьбу проти ненависних польських панів. Селяни об'єднувалися в загони, били шляхту, палили маєтки. Активну участь взяли жителі Коропа в боротьбі проти І. Виговського, який після смерті Богдана Хмельницького намагався знову підпорядкувати Україну шляхетській Польщі. Під час бойових дій проти Виговського в 1659 році Короп був спалений. Але місто швидко відродилося. 1664 року його захопили польсько-шляхетські війська й татари. Та недовго загарбники хазяйнували в Коропі. Цього ж року його визволили російські війська під командуванням воєводи Ромодановського. З 1659 року Короп став сотенним містом Ніжинського полку. Проте Коропська сотня підпорядковувалась безпосередньо не полковнику, а гетьману й становила особливу військову одиницю. В походах, як правило, такі сотні участі не брали. Їх завдання полягало в тому, щоб охороняти рубежі гетьманства[2].

Після возз'єднання України з Росією Коропу було надано магдебурзьке право. З кінця 60-х років XVII ст. тут розміщувалася генеральна військова артилерія. Селяни та козаки міста, а згодом і міщани повинні були сплачувати спеціальні грошові та натуральні податки на її утримання. Поступово збирання на артилерію починають обмежуватися певною кількістю дворів і хат, мешканці яких стають спадковими «пушкарями та армашами». Жителі мали постачати також обслугу артилерійського обозу[3]. Ці повинності вони виконували до початку XVIII століття.

За даними 1682 року, в Коропі налічувалося 5285 чоловік населення. Тут жили дворяни, різночинці, духовенство, міщани, козаки, посполиті, підсусідки, дворові люди. Особливо тяжким було становище підсусідків. Крім повинностей на артилерію, вони мусили виконувати ще повинності на користь гетьманського уряду.

Петро І грамотою від 21 травня 1718 року передав Короп у вічне володіння гетьману Скоропадському[4]. Проте козацьке військо без артилерії, коли Україні все ще загрожували татарські напади, існувати не могло. Вже гетьман Апостол посилює піклування про генеральну артилерію. 1727 року він відібрав Короп від удови Скоропадського і знову перетворив його на базу матеріального забезпечення артилерії. Таке значення Коропа зберігалося до 1782 року, коли він став повітовим містом Новгород-Сіверського намісництва.

Перебування артилерії в Коропі дало поштовх для розвитку таких ремесел, як ковальське, лимарське, шевське. В другій половині XVIII ст. значного поширення в ньому набули також кравецьке, шкіряне ремесла, частина жителів займалася рибальством, винокурінням. Короп став одним із центрів шкіряного виробництва на Чернігівщині[5]. Ремісники об'єднувалися в цехи, найбільшим з яких був рибальський. Славився Короп також гончарним ремеслом. Тут виробляли посуд, черепицю, цеглу й кахлі, які поливали білою емаллю, розписували, вкривали прозорою свинцевою поливою й випалювали. Ними облицьовували печі та груби.

---

[1] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 5, стор. 427.

[2] В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст., стор. 423.

[3] О. М. Апанович. Збройні сили України першої половини XVIII ст. К., 1969, стор. 90—91.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 22, арк. 22, 23.

[5] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 173.

Кахлі коропських кустарів не поступалися красою перед відомими в той час голландськими та гданськими. Збували їх не лише на Україні, а й вивозили в Росію, Білорусію, Польщу й Молдавію[1].

Жителі Коропа займались і сільським господарством. Вони вирощували зернові культури, овочі, картоплю, розводили велику рогату худобу, овець, коней.

Ремісники збували свою продукцію на місцевих ярмарках і вивозили в інші міста, зокрема в Москву. Так, у книгах Великої московської митниці за 1693—1694 рр. записані прізвища купців із Коропа. В Кролевці на Воздвиженському ярмарку був коропський ряд[2]. У самому Коропі двічі на тиждень відбувалися торги, тричі на рік — ярмарки. Тут торгували сіллю, рибою, конопляною олією, худобою, дерев'яним посудом, дровами. На ярмарках купці запасалися на тривалий час товарами для торгівлі в своїх крамницях, яких за даними 1779—1781 рр. було 119[3].

Згідно з царським указом, Короп 1796 року віднесено до категорії містечок. Тоді він увійшов до Кролевецького повіту Малоросійської губернії, з 1802 року — до Чернігівської губернії. Після реорганізації українських козацьких полків у регулярні, становище козаків значно погіршилось і наближалось до становища державних селян. Більшість козаків займалась ремеслом. Це були переважно дрібні кустарі. Особливо тяжко жилося дворовим людям та підсусідкам, яких наприкінці XVIII ст. налічувалось 51 чоловік. Підсусідки не мали власного господарства, мешкали в чужих дворах. Що ж до дворових людей, ті були власністю поміщика.

Протягом першої половини XIX ст. у містечку помітно зросли капіталістичні відносини. Все більше виробів виготовлялося для ринку. З'явилась нова соціальна фігура — скупник, який став посередником між виробником і споживачем. У середині XIX ст. в містечку було 80 крамниць, 9 заїздів. Щороку відбувалося три ярмарки, двічі на тиждень — базари. Виникають і промислові підприємства. У першій половині XIX ст. в Коропі працювали клеєварний, 3 шкіряні, 3 цегельні, воскобійний та інші заводи. Проте вони були дуже дрібні. Вартість їх продукції не перевищувала 15 тис. крб. на рік. Швидше розвивалося миловарне виробництво. Якщо в 1832 році в містечку працювало 3 миловарні, то в 1846 — 6[4]. Поряд із заводами збільшувалася кількість ремісників. 1862 року тільки майстрів було 268 чоловік, наприкінці XVIII ст. їх налічувалося лише 192. В місті існували цехи: шевський, ткацький, кравецький, шапковий, м'ясний, ковальський, гончарний, столярний[5]. З середини XIX ст. Короп став заштатним містом Кролевецького повіту.

У XVIII ст. в містечку значного розвитку набуло культове будівництво. На рубежі XVII—XVIII ст. побудовано церкву Іллі, у 1764 році — церкву Вознесіння. Вони свідчать про високий рівень будівельної техніки в ті часи. Церква Іллі цікава ще й тим, що вона є єдиним на Лівобережній Україні зразком церкви-фортеці. Це невелика баштоподібна однокупольна споруда, стіни якої сягають двох метрів завтовшки. Внутрішні приміщення призначалися не тільки для культових цілей, а й для оборони[6]. Значного рівня набуло також дерев'яне будівництво. Про це свідчать п'ятибанні Троїцька та Покровська церкви.

Цікавою пам'яткою народного живопису є ікона рибальського цеху «Явлення ікони Богоматері рибакам» з церкви Вознесіння. На іконі особливо видно вплив народного життя, який виявився сильнішим за релігійний зміст. Вважають, що така ікона єдина на Україні і має велике культурне та історичне значення[7].

---

[1] Історія українського мистецтва, т. 4, кн. 1. К., 1969, стор. 285.
[2] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні, стор. 105.
[3] Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781). К., 1931, стор. 396.
[4] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 430, 471.
[5] Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861—1862 гг., ч. 2. СПб., 1863, стор. 43.
[6] М. Цапенко. По равнинам Десны и Сейма, стор. 37, 38.
[7] Газ. «Літературна Україна», 16 червня 1970 р.

Короп — батьківщина К. І. Головачевського (1735—1823) — російського живописця і педагога, академіка петербурзької Академії мистецтв (з 1765 року). Його кращі твори: портрети Ф. Волкова, О. Сумарокова, Матюшкіних та ін. Високого художнього рівня в галузі золотарства досяг уродженець Коропа М. Гук. Його срібний дискос (1817 р.) зберігається в Київському державному історичному музеї.

Після реформи 1861 року, коли збільшилася кількість вільних робочих рук, становище робітників на промислових підприємствах ще більше погіршилося. Жили вони при заводі, працювали по 12—14 годин і одержували не більше 8 крб. на місяць. Значно погіршилося становище ремісників. Найбільш поширеним ремеслом у той час було шевство. Раніше вироби шевців йшли далеко за межі Чернігівської губернії — у Полтаву, Кременчук, Катеринослав. Наприкінці XIX ст. з розширенням мережі залізниць продукція московських і варшавських фабрик відвойовує у коропських ремісників не тільки південний, а й місцевий ринок. Заробітна плата шевців зменшилась у два рази. Тому багато хто з них кидав свої місця й шукав заробітку в Одесі, Таганрозі та інших містах. Про тяжке економічне становище трудящих Коропа повідомлялось навіть у звіті чернігівського губернатора в господарчий департамент міністерства внутрішніх справ[1].

З розвитком промисловості, ремесла й торгівлі зростало населення Коропа. Місто розширювалось і забудовувалось. Якщо в 1861 році тут налічувалось лише 3 кам'яні будинки, то 1897 року — 30.

Початок XX ст. ознаменувався посиленням революційних настроїв серед коропських трудящих. Так, у 1903 році староста доповідав губернаторові про збільшення в місті «безпорядків з боку ремісників»[2]. У 1905 році селянські заворушення охопили весь Кролевецький повіт[3]. Боючись революційних виступів, коропська адміністрація дбала про розширення приміщення для в'язнів та збільшення кількості поліцейських.

Напередодні першої світової імперіалістичної війни в Коропі було 5 цегельних заводів, на яких працювало 80 робітників. З 1910 року почали діяти млин, крупорушка, 2 крохмальні заводи (один з них паровий). Річна вартість промислової продукції у 1910 році становила 30 тис. крб. У цей час у Коропі проживало 7387 чоловік. Медичну допомогу населенню подавали лікар, два фельдшери, акушерка та зубний лікар-практик, який не мав спеціальної освіти. Працювали лікарня на 10 ліжок, аптека та аптекарський магазин, які обслуговували й жителів навколишніх сіл. У двох початкових школах із 700 дітей шкільного віку навчалося лише 255. У 1913 році відкрито земську школу, під час першої світової війни — приватну жіночу гімназію, а в середині 1917 року — державну гімназію змішаного типу. Коштів, які асигнувала держава на освіту, не вистачало на утримання всіх шкіл. У своєму рапорті чернігівському губернаторові від 30. VIII 1909 року міський староста писав, що міністерському училищу не під силу дати дітям міста навіть початкову освіту. Відкрити ж нові навчальні заклади не було можливості, бо місцевий бюджет за період з 1902 року зменшився майже в два рази. В 1915 році на народну освіту було асигновано лише 370 крб., тоді як на утримання поліції — 4559 крб.[4] У місті працювала одна бібліотека.

Ще більше загострила класові суперечності перша світова війна, яка лягла страшним тягарем на плечі трудящого населення. Мобілізація, численні реквізиції для потреб армії коней та продовольства викликали невдоволення жителів. З кожним днем росла дорожнеча, не вистачало продуктів харчування.

На початку березня до Коропа дійшла звістка про повалення самодержавства. 7 березня 1917 року в місті відбувся мітинг, на якому ухвалили розпустити полі-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 1, спр. 148, арк. 11.

[2] Там же, спр. 199, арк. 65.

[3] И. Г. Дроздов. Аграрные волнения в Черниговской губернии в годы первой революции, стор. 73—74.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 1, спр. 111, арк. 10—13.

цію та усунути старосту. Було обрано тимчасовий виконавчий комітет. Проте комітет проводив політику Тимчасового уряду та Центральної ради. На знак протесту проти цього трудящі Коропської волості відмовилися брати участь у виборах до українських Установчих зборів[1].

Біднота Коропа палко вітала перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, але владу захопили ставленики Центральної ради. Наприкінці грудня 1917 року в Короп вступив червоногвардійський загін, що боровся проти збройних загонів Центральної ради. Відбувся мітинг, на якому було проголошено Радянську владу й утворено революційний комітет у складі трьох чоловік. Після закінчення мітингу відбулася демонстрація, учасники якої з червоними прапорами, співаючи революційних пісень, пройшли вулицями міста[2]. Ревком націоналізував підприємства, магазини. В будинки, що належали буржуазії, переселив бідняків. Почалося будівництво місцевої електростанції. Ревком намітив здійснити ще ряд заходів щодо радянського будівництва, але в середині березня 1918 року загін кайзерівських військ захопив Короп. Окупанти грабували населення, запровадили жорстокий режим терору. Однак трудящі не скорилися ворогові. Вони всіляко чинили опір, брали участь у партизанській боротьбі проти загарбників, яку очолювало більшовицьке підпілля.

Після краху австро-німецької окупації на Україні й відступу кайзерівських військ владу в місті в грудні 1918 року захопила буржуазно-націоналістична Директорія. Знову почалися арешти й реквізиції. Але її влада втрималася недовго. На початку січня 1919 року Ніжинський полк 1-ї Української Радянської дивізії визволив Короп. Одразу відновив роботу ревком. У середині січня утворилися партійна та профспілкова організації. Ревком та парторганізація мобілізовували трудящих на боротьбу з бандитизмом, проводили виховну роботу серед молоді, організовували всебічну допомогу Червоній Армії. Завдяки пильності комуністів у вересні 1919 року була розкрита контрреволюційна організація, яка готувала збройний виступ, щоб посіяти паніку в тилу Червоної Армії. В травні 1919 року найбільш свідома частина селянської бідноти створила три комуни — «Бедовая», «Родина», «Луна»[3]. З утворенням комбіду в лютому того ж року значно поліпшилась організаційна та політична робота в місті.

Соціалістичне будівництво перервали денікінці, які хазяйнували в Коропі з жовтня до 10 листопада 1919 року, коли його визволили підрозділи 52-го і 53-го полків 12-ї армії. Вже через день на зборах представників партійних і профспілкових організацій знову був створений ревком, який очолив Ф. С. Журавель[4]. З перших же днів ревком приступив до відродження зруйнованого господарства. Насамперед організовано санітарний загін для боротьби з епідемією тифу, налагоджено матеріальну допомогу сім'ям червоноармійців. Трудящі міста докладали всіх зусиль, щоб відстояти Радянську владу, допомогти Червоній Армії в боротьбі проти Антанти[5]. Значну роль у зміцненні Радянської влади відіграв комнезам, створений у травні 1920 року. Активним помічником комуністів і комнезамівців був комсомольський осередок, який виник у лютому 1920 року. На кінець року він налічував 85 чоловік.

Після закінчення громадянської війни трудящі Коропа активно включились у відбудову народного господарства, зруйнованого війною та інтервенцією. Вже в 1920 році почали діяти швейна майстерня, паровий млин, олійниця. Була створена артіль шевців, що налічувала 234 робітники[6]. З 1922 року почав давати про-

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 171.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 2, спр. 32, арк. 1.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР. 1917—1937, т. 1. К., 1962, стор. 127, 128.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 12, арк. 2, 3.
[5] Там же, ф. Р-15, оп. 1, спр. 23, арк. 1.
[6] Там же, ф. Р-942, оп. 1, спр. 408, арк. 5.

дукцію крохмальний завод, який переробляв 700 пудів картоплі за добу. 1924 року виникло міське споживче товариство. За рік обсяг його торгівлі зріс у 4,5 раза. Незважаючи на труднощі відбудовного періоду, жителі Коропа подали матеріальну допомогу голодуючим Поволжя та півдня України, здавали хліб для міноносця «Незаможник» та кавалерійської бригади.

Радянські та партійні органи вживали заходів для налагодження медичного обслуговування населення. 1922 року відкрито добре обладнаний санаторій для хворих на туберкульоз. Працювали два лікувально-санітарні заклади[1]. Значна робота була проведена в галузі освіти й культури. В 1923 році почалося навчання в школі лікнепу, відремонтовано приміщення загальноосвітніх шкіл. Дві початкові й семирічну школи відвідувало близько 400 дітей, яких навчали 17 учителів. Справжнім святом для коропських трудящих стало відкриття 5 вересня 1922 року народного будинку ім. В. І. Леніна, що був на той час одним із кращих на Чернігівщині. Того ж року почав працювати клуб професійних спілок, членами якого стали 300 чоловік. За активною участю молоді тут проводилися бесіди на антирелігійні теми, читалися лекції, працювали гуртки художньої самодіяльності.

За адміністративно-територіальною реформою 1923 року Короп став районним центром у складі Конотопського округу, тоді ж його віднесено до категорії селищ міського типу.

Великі зміни сталися в економіці селища протягом перших двох п'ятирічок. 1930 року виникло промислово-кооперативне об'єднання з хлібопекарським, кондитерським і паточним цехами. 1932 року створено артілі «Червоний коваль» (63 робітники), «Червоний деревообробник» (123 робітники), «Своя праця» (92 шевці) та ін. Успішно працювали державні підприємства — конопельний і крохмальний заводи.

Комуністи й комсомольці вели широку агітацію за колективні форми господарювання в сільському господарстві. 1930 року в Коропі організовано колгосп ім. Сталіна. Багато труднощів довелося долати молодому колективному господарству — не вистачало тягла, не було досвіду керівництва великим господарством, і все ж рік у рік зростали доходи артілі, поліпшувався добробут хліборобів. Колгоспник Ф. А. Юрченко так розповідав про своє життя: «В минулому я батрак, що ніколи не розгинав спини, заробляючи на кусок хліба. Тепер я заможний колгоспник... У господарстві я маю корову, 2 телиці, свині, птицю тощо. За ударну працю мене кілька разів преміювали. Діти мої тепер вчаться в школі, вони щасливі, всім забезпечені»[2].

Значну допомогу в організаційно-господарському зміцненні колгоспів району подала Коропська МТС, створена 1931 року. В 1939 році вона налічувала 67 тракторів, 24 сівалки, 10 комбайнів та іншу техніку.

З кожним роком зростала трудова активність трудящих. На підприємствах і в колгоспі розгорнулося соціалістичне змагання, поширився стахановський рух. Так, друга бригада конопельного заводу в 1940 році за зміну виробляла 850—950 кг прядива при плані 660 кг[3]. Промартіль кравців ім. III п'ятирічки в 1939 році виробничий план виконала на 107,6 проц. Достроково, до 4 листопада цього ж року, виконала річний план харчова промартіль ім. III Інтернаціоналу (виникла в 1937 р.), за що одержала перехідний Червоний прапор облспоживспілки. В МТС особливо відзначилась тракторна бригада комуніста І. С. Черниша, яка обробляла землі коропського колгоспу ім. Сталіна. У 1938 році вона виробила 1036 га умовної оранки і заощадила 3700 кг пального, за що І. С. Черниш був нагороджений орденом «Знак Пошани». В 1939 і 1940 роках він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1863, арк. 20.
[2] Газ. «За ударну працю» (Короп), 21 січня 1938 р.
[3] Газ. «За ударну працю», 16 травня 1940 р.

С. Г. Руденко — Герой Радянського Союзу, маршал авіації. 1969 р.

Поряд із зміцненням економіки широкого розвитку набули охорона здоров'я, освіта й культура. Напередодні війни в селищі була лікарня на 75 ліжок, де працювало 7 лікарів. У середній та семирічній школах навчалося 1800 учнів і викладало 72 вчителі. Районна бібліотека налічувала 13 665 примірників книжок. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності. Діяв піонерський клуб. Важливу роль у боротьбі за соціалістичні перетворення, за виховання трудящих відігравала районна газета «За ударну працю», яка почала виходити в 1932 році (до 1935 року мала назву «Поліський комунар»).

З великим політичним піднесенням пройшли в Коропі вибори до Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР. Трудящі проголосували за тих, хто всі сили й здібності віддавав справі побудови соціалізму. 98,6 проц. жителів селища проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

Гнів і обурення викликав у трудящих Коропа підступний напад фашистів на СРСР. З перших днів Великої Вітчизняної війни вони одностайно виступили на захист здобутків Жовтня. Більшість чоловіків пішла до лав Червоної Армії. Доросле населення брало активну участь у будівництві оборонних споруд на лівому березі Десни в районі станції Доч. 28 серпня 1941 року гітлерівці окупували селище[1] й запровадили режим жорстокого терору й насильства. 8 лютого 1942 року прибув каральний загін. Фашистські кати розстріляли 100 чоловік. Від їх рук загинули директор середньої школи Є. Д. Назімок, секретар РК КП(б)У І. І. Магинський, який був залишений в Коропі для підпільної роботи[2]. За період тимчасової окупації гітлерівці розстріляли 198 мирних жителів, 69 юнаків та дівчат відправили до Німеччини на каторгу; знищили приміщення середньої школи, спалили 300 будинків. Матеріальні збитки, завдані фашистами господарству Коропа, становили 23,5 млн. карбованців[3].

4 вересня 1943 року підрозділи 288-го полку 184-ї стрілецької дивізії визволили Короп від німецьких окупантів. На братській могилі радянських воїнів, що полягли в боях за селище, встановлено пам'ятник. Сюди ніколи не заростає стежка.

На різних фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 1306 жителів селища, з них 1268 за бойові подвиги удостоєно урядових нагород. 470 чоловік загинуло.

Мужність і героїзм у боях з окупантами виявили К. Л. Шкляр (нагороджений орденом Червоного Прапора, орденом Слави III ступеня, багатьма медалями), С. І. Литвиненко, нині робітник Коропського харчокомбінату, який брав участь у боях під Смоленськом, Сталінградом, Варшавою і Берліном. Його відзначено орденом Слави II і III ступенів, двома орденами Червоної Зірки та іншими нагородами. Орден Олександра Невського та Вітчизняної війни I і II ступенів має за бойові заслуги І. Я. Овдієнко.

Одразу після визволення відновили діяльність райком КП України, райвиконком, селищна Рада. Комуністи провели велику роботу щодо організації допомоги фронту. Жителі селища разом з трудящими району зібрали на будівництво танкової колони «Колгоспник Чернігівщини» більше 3 млн. крб. і 90 грамів золота. Було створено комітет подання допомоги пораненим бійцям та командирам[4].

Почалася відбудова господарства. Незважаючи на труднощі, вже 1943 року дала струм електростанція, стали до ладу МТС, райпромкомбінат, крохмальний

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 441.
[2] Газ. «Радянська Коропщина», 3 вересня 1944 р.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 24, арк. 25—35.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 3, оп. 1, спр. 624, арк. 118.

завод, організовано шевську та столярну майстерні. Того ж року відкрито лікарню на 55 ліжок, поліклініку, аптеку. Сіли за парти учні середньої школи. У січні 1944 року в клубі почалося демонстрування кінофільмів. Вийшов перший номер районної газети «Радянська Коропщина».

В неймовірно тяжких умовах доводилося відроджувати сільське господарство. В колгоспі в 1945 році було лише 20 голів великої рогатої худоби. Валовий збір зерна становив 1342 цнт, картоплі — 1210 цнт. З допомогою держави, яка дала довгострокові кредити і насіння для посіву, поступово зміцнювалося господарство. В 1948 році було вже одержано 2422 цнт зернових і бобових, 2898 цнт картоплі. Кількість великої рогатої худоби зросла до 126 голів[1]. У 1949 році колгосп ім. Сталіна ввійшов до складу колгоспу ім. Чапаєва с. Риботина.

Широко розгорнулося змагання серед трудящих міста в роки четвертої п'ятирічки. Значно перевиконав план 1947 року крохмальний завод. Передові робітники систематично виконували норми на 120—150 проц. 1949 року став до ладу конопельний і новий цегельний заводи. Рік у рік нарощувалася потужність підприємств. Уже 1953 року сирзавод виробив 55,5 тонни сиру, майже в 70 разів більше, ніж у 1945 році, 76,3 тонни масла, що в 42 рази перевищило виробіток 1945 року.

Швидка відбудова підприємств, закладів охорони здоров'я, освіти, культури відбулась завдяки значній допомозі держави кадрами, а також машинами, устаткуванням, насінням, грішми тощо. Тільки для будівництва шляхів і мостів Коропському району 1943 року було виділено 287 складометрів лісоматеріалів.

У період завершення побудови соціалізму й переходу до будівництва комунізму зростає й посилюється роль партійних організацій у піднесенні економіки й культури. Більше уваги приділялося розстановці та навчанню кадрів. Запроваджувались такі форми пропаганди й узагальнення кращого досвіду, як день механізатора, день учителя, день лікаря. Селищна Рада стала відзначати день депутата.

Готуючись гідно зустріти 50-річчя Великого Жовтня, колектив льонозаводу (до 1962 року конопельний завод) 1967 року дав надпланового волокна 213 тонн[2]. Його продукція йде не тільки на текстильні підприємства України, але й далеко за межі республіки — в соціалістичні країни, а також в Англію, Італію, Данію та ін. Так, у 1967 році було відправлено льоноволокна в Чехословаччину — 74 тонни, в Угорщину — 99 тонн, до НДР — 43 тонни. За високі економічні показники в 1967 році заводу присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства текстильної і легкої промисловості УРСР, який було залишено й на 1968 рік. Близько 70 робітників підприємства стали ударниками комуністичної праці. За успіхи у виробництві слюсар-ремонтник М. О. Шевченко нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

Значних успіхів у підготовці до цієї знаменної дати досягли й інші підприємства. Харчокомбінат у 1967 році річний план виробництва продуктів виконав на 103 проц. Тільки кондитерських виробів було випущено 254 тонни, соків — 303 тонни. Тут добре налагоджено партійний контроль за виробничою діяльністю. У 1968 році підприємство одержало перехідний Червоний прапор облуправління харчової промисловості.

Нині в Коропі діють льонозавод, сирзавод, харчокомбінат, промкомбінат, цегель-

Будинок районних установ у Коропі. 1970 р.

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-529, оп. 5, спр. 776, арк. 14, 16.

[2] Газ. «Деснянська правда», 5 січня 1968 р.

У меморіальному музеї М. І. Кибальчича, смт Короп. 1970 р.

ний завод, автопідприємство та ін. Розпочато будівництво міжколгоспного комбікормового заводу потужністю 50 тонн продукції на добу, який стане до ладу на кінець дев'ятої п'ятирічки. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колективи промислових підприємств випустили продукції понад план на 84 тис. крб. Найбільш високих показників у ювілейному змаганні досягли працівники промкомбінату, які чотиримісячний виробничий план виконали на 143 проценти.

Продовжуючи ленінську трудову вахту, трудівники Коропа на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України план першого кварталу 1971 року виконали достроково — до 28 березня. Завдяки цьому було реалізовано продукції понад план на суму 110 тис. крб. Промкомбінат план першого року дев'ятої п'ятирічки виконав на 102,7 проц., харчокомбінат — на 101,9 проц., сирзавод — на 102,2 проц. Таких успіхів досягнуто завдяки чіткому керівництву партійних організацій, яких у селищі налічується 27. Вони об'єднують у своїх лавах 502 комуністи. Активними помічниками їх є комсомольці. В Коропі — 639 членів ВЛКСМ (21 комсомольська організація). На честь 50-річчя утворення СРСР колективи підприємств Коропа зобов'язалися достроково виконати виробничий план другого року дев'ятої п'ятирічки.

Селищна Рада велику увагу приділяє впорядкуванню селища. Тут споруджено водонапірну башту, прокладено водопровід, заасфальтовано 7 км вулиць. У 1969 році Короп підключено до державної електромережі. Закінчується будівництво АТС на 500 абонентів. Розширилося житлове будівництво. Виросли нові вулиці — Народна, Дружби, Механізації. Тільки протягом 1966—1971 рр. споруджено 68 добротних індивідуальних критих шифером або залізом будинків. Збудовано три 16-квартирних, один 12-квартирний і один чотириквартирний житлові будинки. Впорядковано пляж. Значна робота проведена селищною Радою щодо озеленення міста. До послуг трудящих — 20 магазинів і ларків.

У Коропі є лікарня на 150 ліжок з пологовим відділенням та дитячою й жіночою консультаціями, протитуберкульозний диспансер, санітарно-епідеміологічна лабораторія. У медичних закладах працюють 21 лікар і 81 чоловік середнього медичного персоналу.

Сталися зміни також у галузі освіти й культури. В 1970/71 навчальному році в середній і восьмирічній школах Коропа навчалося 818 учнів і працювало 62 педагоги. При школах добре налагоджена робота груп продовженого дня, предметних і технічних гуртків. У 1969 році ракетомоделісти середньої школи були учасниками загальносоюзних змагань, які проходили в м. Калузі. В 1966 році відкрито музичну школу на 139 місць. У селищі збудовано добре обладнаний дитячий комбінат.

Справжнім центром культмасової роботи став районний будинок культури. Тут систематично читаються лекції, влаштовуються тематичні вечори та зустрічі з учасниками громадянської і Великої Вітчизняної воєн. При будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь близько 200 чоловік. Особливо популярний колектив художньої самодіяльності медичних працівників райлікарні. Відкрито кінотеатр на 220 місць.

У селищі діють 10 бібліотек, книжковий фонд їх становить 68 тис. примірників. Працівники бібліотек провадять значну виховну та освітню роботу, організовують читацькі конференції, виставки художньої й політичної книги. Асигнування держави на соціально-культурні заходи за восьму п'ятирічку зросли з 70,7 тис. крб. до 88,6 тис. карбованців.

У господарському та культурному житті Коропа велику роль відіграє селищна Рада, до складу якої обрано 68 депутатів. Половина з них комуністи, 35 чоловік — робітники, решта — службовці. Серед депутатів Ради — 27 жінок. 8 постійних комісій Ради активно втручаються в усі галузі життя селища.

У Коропі народився М. І. Кибальчич (1853—1881) — революціонер-народник, винахідник. У 1875 році за збереження народницької літератури та революційну пропаганду серед селян він був заарештований і близько трьох років перебував у тюрмі. В 1878 році Кибальчич приєднався до організації «Земля і воля», а потім — до «Народної волі».

17 березня 1881 року Кибальчича заарештували. В ув'язненні він розробив схему першого в світі реактивного літального апарата. 1959 року в Коропі відкрито меморіальний музей М. І. Кибальчича, експозиції якого розповідають про його дитячі та юнацькі роки, революційну й винахідницьку роботу. 1966 року в селищі споруджено пам'ятник Кибальчичу.

В Коропі народилися С. Г. Руденко — маршал авіації, Герой Радянського Союзу і К. Г. Ципко (1903—1963) — кандидат історичних наук.

Трудящі Коропа докладають усіх зусиль для дальшого розвитку економіки й культури свого селища.

М. І. КОЛЕСНИК, Ю. Д. ПОМПА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД КОРОПСЬКОГО РАЙОНУ

АТЮ́ША — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 1156. Населення — 3322 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Кучі, Лубенець, Пуста Гребля, Рубанників.

На території села міститься колгосп «Правда», за яким закріплено 7946 га землі, в т. ч. 4177 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 50 передовиків сільського господарства нагороджені орденами й медалями. Свинарка Г. С. Савич і заслужений механізатор республіки М. В. Ковтун удостоєні ордена Леніна.

У селі є середня школа, в якій навчається 511 учнів і викладає 31 учитель, будинок культури на 200 місць, дві бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт.

Атюша відома з 1650 року.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1924 році.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 1558 жителів села. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з фашистами, 526 уродженців Атюші нагороджені орденами й медалями, В. А. Приходько удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 385 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини. На вшанування їх пам'яті в селі споруджено пам'ятник.

ВЕРБА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 698. Населення — 2350 чоловік. Сільраді підпорядковане село Осьмаки.

За місцевим колгоспом «Більшовик» закріплено 4500 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1136 га орної землі. Вирощуються, головним чином, зернові культури. Розвинуте тваринництво. З допоміжних підприємств діє цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, де налічується 310 учнів і 18 учителів, будинок культури на 240 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Уперше в писемних джерелах с. Верба згадується в 1399 році.

Радянську владу проголошено в грудні 1917 року. Комсомольська організація створена 1927 року, партійна — 1937.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 423 жителі села, з них 133 за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 290 чоловік полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у селі встановлено обеліск.

Уродженець села М. М. Пушанко — кандидат технічних наук.

Поблизу с. Верби виявлено курганний могильник періоду Київської Русі.

ВИ́ШЕНЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру й за 32 км від залізничної станції Кролевець. Дворів — 301. Населення — 1837 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бужанка, Черешеньки й Чорнявка.

За місцевим колгоспом «Україна» закріплено 2990 га землі, в т. ч. 1150 га орної. Виробничий напрям господарства — рільництво. Розвинуте тваринництво. За трудові досягнення 6 колгоспників нагороджені орденами та медалями.

У Вишеньках є восьмирічна школа, де навчається 151 учень і викладає 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Вишеньки відомі з 1679 року. В селі збереглися архітектурні пам'ятки — Успенська церква XVIII ст. і палац П. О. Румянцева-Задунайського. У квітні 1797 року Вишеньки відвідав, їдучи з Петербурга до Тульчина, О. В. Суворов.

У 1905 році у Вишеньках відбувся виступ селян проти поміщика.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1921 році, комсомольська — в 1922.

Під час Великої Вітчизняної війни 282 жителі села боролися з ворогом на фронтах, з них 129 — загинули. За мужність і героїзм, виявлені в боях з фашистами, 161 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У Вишеньках народився М. Т. Неред — кандидат геологічних наук.

Поблизу сіл Вишеньок, Бужанки та Черешеньок виявлено два поселення доби пізнього палеоліту, поселення доби бронзи, скіфського періоду та юхнівської культури, а також два давньоруські городища.

ВІ́ЛЬНЕ (до 1918 р.— Царівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 386. Населення — 1011 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Борзенців, Борисове, Зайцеве, Сміле, Тарасівка.

В селі міститься радгосп «Коропський», який має 2800 га землі, в т. ч. орної — 1472 га. Господарство м'ясо-молочного напряму. Працюють цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік і льонозавод. За успіхи у виробництві 6 працівників радгоспу та льонозаводу нагороджені орденами й медалями.

У Вільному є восьмирічна школа, де навчається 75 учнів і працює 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване в XIII столітті.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1918 році, комсомольська — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з ворогом 207 жителів села, з них 151 — полягли смертю хоробрих. 82 чоловіка за героїзм,

виявлений у боях з фашистами, удостоєні урядових нагород. В пам'ять про тих, хто віддав життя за свободу Батьківщини, в селі споруджено пам'ятник-обеліск.

Уродженцем Вільного є О. А. Шокол — кандидат юридичних наук.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1917 року — Рождественне)— село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 1091. Населення— 3100 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Груди, Єгорівка, Накот, Синявка.

В селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Жовтнева революція», за яким закріплено 5580 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3300 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Біля села розташоване торфопідприємство, що добуває 40 тис. тонн торфу на рік. За трудові успіхи в колгоспному виробництві 7 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. ланковий механізованої ланки Л. І. Грицай — орденом Леніна.

У Жовтневому є середня школа, де навчається 505 учнів і працює 38 учителів, будинок культури на 290 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село відоме з 1655 року.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1920 році, комсомольська — в 1922 році.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися з ворогом 820 жителів села, з них 170 — за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 500 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини. На вшанування пам'яті радянських воїнів, що загинули в бою за визволення Жовтневого, в селі встановлено пам'ятник.

КАРИ́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 543. Населення — 1775 чоловік.

У Карильському розташована центральна садиба колгоспу «Червоний маяк», за яким закріплено 4600 га землі, в т. ч. 2600 га орної. Вирощуються, головним чином, зернові культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи 3 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 255 учнів і викладає 14 учителів, будинок культури на 440 місць, лікарня на 25 ліжок.

Виникло Карильське в першій половині XVII століття.

В грудні 1917 року в селі була встановлена Радянська влада. На початку 1919 року виникла перша комуна. В 1922 році створена комсомольська, в 1928 році — партійна організація.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 597 жителів села, з них за бойові заслуги в боротьбі з ворогом нагороджено орденами й медалями 100 чоловік. 297 уродженців Карильського полягли за свободу й незалежність Батьківщини.

КРАСНОПІ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 694. Населення — 1751 чоловік. Сільраді підпорядковане село Червоний Ранок.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Рассвет», за яким закріплено 6560 га землі, в т. ч. 3400 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи в сільськогосподарському виробництві 8 чоловік нагороджено орденами й медалями. Бригадир тракторної бригади М. А. Бойко удостоєний ордена Леніна.

У Краснопіллі є середня школа, де навчається 391 учень і викладає 21 учитель, будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки, медична амбулаторія. В селі працює спиртозавод.

Засноване село в першій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена 1918 року, комсомольська — 1919.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 727 жителів села, з них 242 загинуло. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з фашистами, 439 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Уродженцями села є державний і партійний діяч Української РСР К. В. Сухомлин (1886—1938) і генерал-лейтенант Радянської Армії О. В. Сухомлин.

КРИ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Дворів — 890. Населення — 2723 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Великий Ліс та Іваньків.

За місцевим колгоспом ім. Калініна закріплено 3146 га землі, у т. ч. 1485 га орної. Вирощуються, головним чином, зернові культури. За трудові успіхи в колгоспному виробництві 10 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Крисках є середня школа, де навчається 377 учнів і працює 24 вчителі, будинок культури на 400 місць, три бібліотеки, медична амбулаторія.

Село відоме з 1623 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені у 1923 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистами 409 жителів села, з них 160 чоловік за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 230 уродженців села загинуло в боротьбі з окупантами.

У Крисках народилися Г. Д. Базилевич (1889—1939) — радянський військовий діяч, комкор, М. П. Біжко та С. А. Ступак — кандидати економічних наук і М. В. Таранчук — кандидат філософських наук.

Поблизу с. Крисок виявлено городище, два поселення та курганний могильник періоду Київської Русі.

МЕ́ЗИН — село, центр сільської Ради, розташоване на березі Десни, за 47 км від районного центру. Дворів — 331. Населення — 713 чоловік. Сільраді підпорядковане село Курилівка.

В Мезині міститься колгосп «Червона Україна», за яким закріплено 2832 га землі, в т. ч. 880 га орної. Вирощуються переважно зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств працює цегельний завод. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 4 передовики нагороджені орденами й медалями, голова колгоспу Ф. Т. Губський — орденом Леніна.

У Мезині є середня школа, в якій навчається 234 учні й викладає 19 учителів, будинок культури на 420 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Уперше Мезин згадується в історичних документах 1551 року.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. Партійна та комсомольська організації створені в 1919 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 250 жителів села, з них 174 загинуло; за бойові заслуги 62 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

На території с. Мезина досліджено пізньопалеолітичне поселення з кількома чумоподібними житлами й місцями обробки кременю та кісток. Тут знайдено всесвітньовідомі мистецькі твори, прикрашені врізним та кольоровим орнаментом. На околицях села виявлено 4 поселення доби неоліту, городище юхнівської культури та періоду Київської Русі.

НЕХАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від районного центру. Дворів — 1545. Населення — 4300 чоловік. Сільраді підпорядковані села Галичівка, Лебедин, Нориця й Рижки.

У Нехаївці знаходиться центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 6485 га землі, в т. ч. 2820 га орної. Вирощуються зернові культури, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Працюють середня школа, де налічується 576 учнів і 34 вчителі, будинок культури на 600 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Село відоме з першої половини XVII століття.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. Комсомольська організація створена 1923 року, партійна — 1928.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 600 жителів села, 287 — за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями. 426 чоловік загинуло за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь односельці встановили пам'ятник.

Уродженець Нехаївки А. П. Довбах — кандидат сільськогосподарських наук.

На околицях с. Рижків виявлено поселення доби неоліту та бронзи.

ОБОЛО́ННЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 7 км від районного центру. Дворів — 1390. Населення — 3600 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Будище, Гута, Комуністичне, Лиса Гора, Придеснянське й Червона Поляна.

Пам'ятник радянським воїнам, які загинули в 1943 році під час форсування р. Десни біля с. Оболоння. 1971 р.

За місцевим колгоспом ім. Калініна закріплено 3977 га землі, в т. ч. 1514 га орної. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в колгоспному виробництві, бригадиру колгоспу «Дружба» (с. Комуністичне) В. І. Лисенку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а голову О. П. Давиденко й бригадира рільничої бригади О. Т. Мокрицьку з цього ж колгоспу, а також голову сільського споживчого товариства Н. С. Стрільника нагороджено орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 197 учнів і викладає 14 учителів, будинок культури на 500 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Вперше Оболоння згадується в історичних документах 1399 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено 1928 року.

10—15 вересня 1943 року під Оболонням відбувся кровопролитний бій 74-ї та 80-ї стрілецьких дивізій Червоної Армії з німецько-фашистськими загарбниками. Радянські воїни успішно форсували Десну біля села, розгромили тут п'ять фашистських полків, знищили 18 танків і захопили Оболонський плацдарм на правому березі Десни, з якого знову рушили в наступ у напрямках на Чернігів і Гомель. Близько

тисячі радянських воїнів полягли смертю хоробрих в Оболонському бою. Серед них Герої Радянського Союзу — узбек К. Суюнов і росіяни О. М. Дурін, М. О. Сігаєв. Захоронені вони в братських могилах у центрі села. Тут встановлено пам'ятник. 258 уродженців села за бойові подвиги на фронтах Великої Вітчизняної війни нагороджені орденами й медалями.

В с. Будищі проживав і похований вітчизняний ботанік, хімік і географ І. Г. Борщов (1833—1878 рр.), а також уродженець с. Будища учасник повстання на броненосці «Потьомкін» Г. П. Хаценко.

На території та в околицях сіл Оболоння і Комуністичного виявлено поселення доби пізнього палеоліту, неоліту та бронзи, а також два городища періоду Київської Русі.

ПОКО́ШИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від районного центру, за 30 км від залізничної станції Пирогівка. Населення — 1927 чоловік.

У Покошичах міститься центральна садиба колгоспу ім. Ворошилова, за яким закріплено 3903 га землі, в т. ч. 1830 га орної. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, 5 чоловік нагороджено орденами й медалями. В селі працює цегельний завод «Міжколгоспбуду», який виробляє щороку понад 4 млн. штук цегли.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 314 учнів і викладає 20 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Перша писемна згадка про Покошичі належить до 1708 року. В жовтні 1905 року відбулося заворушення селян. Вони вигнали з села поліцію і земського начальника, створили селянську спілку, яка проіснувала з 25 жовтня до 25 грудня 1905 року.

Радянську владу в селі проголошено в січні 1918 року. Партійна організація створена 1920 року, комсомольська — 1921 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 437 жителів села. 143 чоловіка за мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з окупантами, нагороджено орденами й медалями. 222 уродженці Покошичів загинуло в боях за свободу й незалежність Батьківщини.

ПОНО́РНИЦЯ — селище міського типу, розташоване за 15 км від районного центру і за 65 км від залізничної станції Мена. Дворів — 1572. Населення — 4200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Зелена Поляна й Рихли. З 1932 до 1962 року Понорниця була районним центром.

У селищі розташовані три колгоспи: ім. Леніна, ім. Жданова та ім. Мічуріна, за якими закріплено 7224 га землі, в т. ч. 3508 га орної. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За трудові досягнення в сільськогосподарському виробництві 14 передовиків нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — делегат III Всесоюзного з'їзду колгоспників, телятниця О. Т. Заєць, орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу ім. Жданова П. І. Шаврицький, орденом Трудового Червоного Прапора — М. Т. Горох, В. Г. Латиш.

У Понорниці є середня й восьмирічна школи, в яких навчається 778 учнів і викладає 47 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, лікарня на 100 ліжок, поліклініка, медична амбулаторія.

Вперше згадується Понорниця в історичних документах 1654 року. Під час революції 1905—1907 рр. тут діяв революційний підпільний гурток.

У грудні 1917 року була встановлена Радянська влада. В січні 1920 року створено комсомольський осередок, а влітку того ж року — партійний.

У Великій Вітчизняній війні брав участь 1271 житель Понорниці, з них 462 — загинули. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з загарбниками, 738 чоловік нагороджено орденами й медалями. За тимчасової німецько-фашистської окупації в урочищі Салотопці гітлерівці розстріляли 297 жителів села.

У Понорниці народилися відомий російський і український анатом П. А. Загорський (1764—1846) та український письменник П. С. Кузьменко (1831—1867).

Поблизу с. Понорниці виявлено городище та два курганні могильники періоду Київської Русі.

ПРОЛЕТА́РСЬКЕ (до 1917 року — Ксендзівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру, за 6 км від залізничної станції Мельня. Дворів — 627. Населення — 1940 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горохове, Дрібці, Карацюбине, Новоселиця,

Пам'ятник В. І. Леніну у с. Понорниці. 1970 р.

В селі міститься колгосп «Шлях Ілліча», за яким закріплено 5467 га землі, в т. ч. 2594 га орної. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 18 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, а ланкову Г. І. Буряк — двома орденами Леніна. За високі показники в розвитку тваринництва колгосп у 1968 році був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР.

У Пролетарському є восьмирічна школа, в якій налічується 139 учнів і 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1619 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1923 році, партійна — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 779 жителів Пролетарського, 389 чоловік полягли смертю хоробрих. За бойові заслуги 331 уродженця села нагороджено орденами й медалями.

У селі народився Я. Д. Малій — генерал-майор Радянської Армії.

РАДИ́ЧІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 30 км від районного центру, за 33 км від залізничної станції Кролевець. Дворів — 471. Населення — 1513 чоловік.

У селі знаходиться центральна садиба колгоспу «Вільне життя», за яким закріплено 3979 га землі, в т. ч. орної 1225 га. У господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в сільськогосподарському виробництві 14 передовиків нагороджені орденами й медалями, з них завідуючий свинофермою А. Г. Новицький — орденом Леніна.

У Радичеві є восьмирічна школа, в якій навчається 185 учнів і викладає 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1736 року.

В січні 1918 року встановлена Радянська влада. Комсомольська організація створена в 1919 році, партійна — в 1927.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 500 жителів Радичева, з них 270 — загинуло. 202 чоловіка за мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, нагороджено орденами й медалями.

На околицях Радичева виявлено чотири городища періоду Київської Русі.

РА́ЙГОРОДОК — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Кролевець. Дворів — 790. Населення — 1760 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жернівка, Лукнове, Червоний Лан.

За колгоспом ім. Комінтерну, що розміщений у селі, закріплено 3712 га землі у т. ч. 1871 га орної. Вирощуються зернові культури й картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в сільськогосподарському виробництві 8 передовиків нагороджені орденами й медалями. Доярка колгоспу «Червоний партизан» (с. Лукнове) Є. М. Михайленко удостоєна ордена Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 88 учнів і викладає 8 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Райгородок виник ще за часів Київської Русі.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Партійна організація створена 1919 року, комсомольська — 1920.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 306 жителів села, з них 42 чоловіка за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 200 уродженців Райгородка загинули за свободу й незалежність Батьківщини.

В селі народилися І. П. Турчин — генерал-лейтенант Радянської Армії і М. Г. Ситник — доктор медичних наук.

На околиці с. Райгородка виявлено два давньоруські городища.

РИ́БОТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру, за 29 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 1000. Населення — 2890 чоловік. Сільраді підпорядковані села Подоляки, Сохачі, Станове.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 4933 га землі, в т. ч. 2848 га орної. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку колгоспного виробництва 13 передовиків нагороджені орденами й медалями, з них агроном І. С. Шарий — орденом Леніна. Бригадир колгоспу ім. Кірова (с. Сохачі) Д. Ф. Пальчиковський удостоєний ордена Жовтневої Революції.

У Риботині є восьмирічна школа, в якій навчається 239 учнів і працює 18 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Виникло село наприкінці XIII століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1932 році, партійна — в 1936.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 500 жителів села, з них 114 чоловік за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 225 уродженців Риботина загинули за свободу й незалежність Батьківщини.

РОЗЛЬО́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 25 км від районного центру, за 27 км від залізничної станції Кролевець. Дворів — 272. Населення — 834 чоловіка.

За місцевим колгоспом «Новый мир» закріплено 1996 га землі, в т. ч. 691 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і коренеплодів. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 3 передовики нагороджені орденами й медалями, завідуючий свинофермою М. Т. Куций — орденом Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 111 учнів і викладає 8 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село відоме з 1701 року. Під час революції 1905—1907 рр. селяни Розльотів виступили проти місцевого поміщика й відібрали в нього маєток. Каральний загін жорстоко розправився з активними учасниками цього виступу.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1929 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 234 жителі села, з них 133 загинуло. За бойові заслуги 150 чоловік нагороджені орденами й медалями, І. К. Болдуну присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу с. Розльотів виявлено два городища та курганний могильник періоду Київської Русі.

СВЕ́РДЛОВКА (до 1922 року — Псарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру, за 35 км від залізничної станції Пирогівка. Дворів — 319. Населення — 1016 чоловік. Сільраді підпорядковане село Сміле.

На території села розташований колгосп ім. Свердлова, за яким закріплено 2808 га землі, в т. ч. 897 га орної. Вирощуються, головним чином, зернові культури, картопля, буряки. Розвинуте тваринництво. За трудові успіхи 8 передовиків господарства нагороджені орденами й медалями, в т. ч. голова колгоспу О. Г. Боровик — орденом Леніна, бригадир В. І. Ворожбит — орденом Жовтневої Революції.

У Свердловці є восьмирічна школа, в якій навчається 144 учні й працює 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Уперше село згадується в 1679 році.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1920 році, комсомольська — в 1923.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 295 жителів села, з них 153 чоловіка за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 140 уродженців Свердловки загинули за свободу й незалежність Батьківщини.

У селі народився М. С. Барнацький — доктор медичних наук.

Поблизу с. Свердловки виявлено три давньоруські городища.

ЧЕРВО́НЕ (до 1920 року — Билка, з 1920 до 1965 року— Будьонівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Алтинівка. Дворів — 547. Населення — 1760 чоловік.

За колгоспом «Зоря», що міститься в селі, закріплено 4417 га землі, у т. ч. орної 2626 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, картоплі, льону. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 5 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями, в т. ч. скотар Д. А. Вегера — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 239 учнів і 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Уперше село згадується в історичних документах 1554 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена у 1922 році, партійна — в 1926.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 500 жителів села, з них 242 загинуло. На їх честь односельці встановили обеліск. 146 чоловік за героїзм, виявлений у боротьбі з фашистами, нагороджені орденами й медалями.

ШАБАЛИ́НІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 1039. Населення — 2745 чоловік. Сільраді підпорядковані села Мохове, Товстолиси, Шкураївка.

В Шабалинові міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 6099 га землі, в т. ч. 1860 га орної. Вирощуються зернові культури, картопля, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 7 передовиків колгоспу за трудові успіхи нагороджені орденами й медалями.

У Шабалинові є середня школа, де навчається 408 учнів і викладає 25 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Село відоме з початку XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1919 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 735 жителів Шабалинова, з них 417 загинуло. 280 уродженців села за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями; Г. А. Вараві і Ю. Д. Гриценку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В селі похована одна з перших російських жінок-хіміків, співробітниця Д. І. Менделєєва і О. М. Бутлерова, доктор хімічних наук В. О. Богдановська-Попова (1867—1896).

На околицях та поблизу сіл Шабалинова і Шкураївки виявлено два поселення доби неоліту, два — доби бронзи, городище й поселення юхнівської культури, а також два ранньослов'янські поселення перших століть н. е., городища сіверян та давньоруських часів.

КОРЮКІВСЬКИЙ РАЙОН

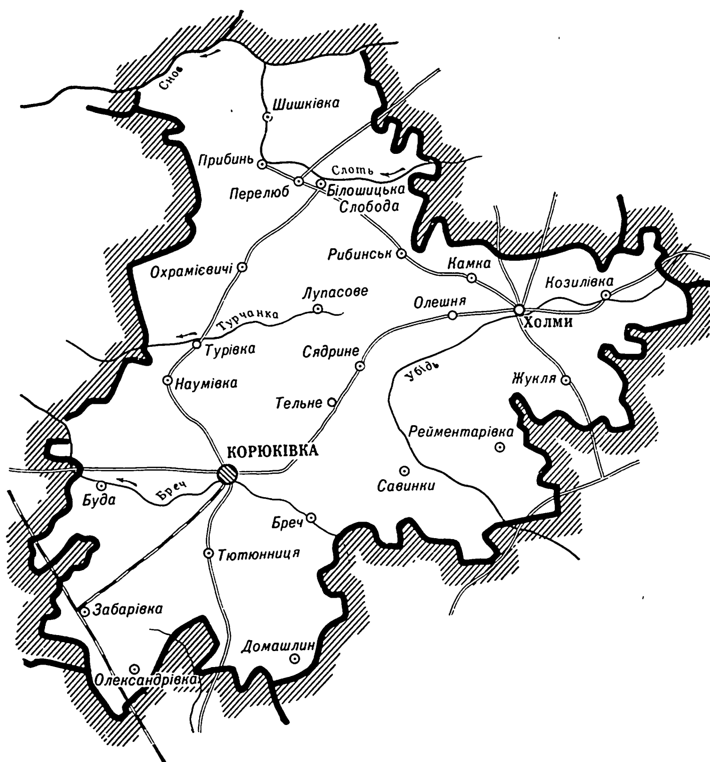

Площа району — 1,4 тис. кв. км, населення — 44,9 тис. чоловік, з них сільського — 31,1 тис. чоловік. Середня густота населення — 32 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф, промислові глини. Міській, селищній і 20 сільським Радам підпорядковано 82 населені пункти. На підприємствах у радгоспах, колгоспах, установах є 91 первинна партійна, 92 комсомольські, 156 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. 2 радгоспи й 24 колгоспи мають у користуванні 69 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 43,2 тис. га орної землі. Промисловість представлена 15 підприємствами та районним об'єднанням «Сільгосптехніки». Населення обслуговують 42 медичні заклади. У 47 загальноосвітніх школах, у т. ч. 10 середніх, 20 восьмирічних, 16 початкових, одній вечірній середній школах, навчається 7,5 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 27 клубів, 37 бібліотек, є 55 кіноустановок, музична школа. У районі — 4 пам'ятники В. І. Леніну. У 44 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

КОРЮ́КІВКА

Корюківка — місто районного підпорядкування, центр міської Ради й одноіменного району, розташоване на березі річки Бречі, за 100 км від Чернігова. Залізнична станція. Населення — 9 800 чоловік. Міській Раді підпорядковані села Гуринівка, Лебіддя, Милейки, Трудовик.

Населений пункт засновано 1657 року переселенцями з Правобережної України. Серед них був козак Омелян Карука, який і «поселив» Каруківку (Корюківку)[1]. Перші поселенці жили в землянках серед лісових хащів, займалися рубкою лісу, полюванням і бджільництвом. Поселення розросталося за рахунок селян, які вті-

[1] А. Лазаревский. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Полк Черниговский, стор. 125.

кали від поміщиків і оселялися підсусідками у козаків. Вони розкорчовували ділянки лісу й обробляли їх. Багато з них були вихідцями з Мени й Тихоновичів, про що свідчать прізвища Менський, Тихоновський, поширені тут.

За адміністративним поділом Корюківка належала до Киселівської сотні Чернігівського полку. 1689 року переяславський полковник Леонтій Полуботок купив тут млин і згодом примусив поселенців сплачувати податки у полковницьку казну. Перехід Корюківки у володіння Полуботка затверджено царською грамотою 22 листопада 1690 року[1]. У 1706 році селом заволодів гетьман І. Мазепа, який ще більше закріпачив селян, увів дводенну панщину на тиждень.

Малородючі супіщані й болотисто-піщані грунти, примітивне знаряддя обробітку землі — все це зумовлювало низькі врожаї — до 20 пудів зерна з десятини. Щоб прогодувати сім'ю, селяни змушені були, крім землеробства, займатися кустарними промислами. Вони виробляли з кори побутові речі та взуття, з деревини — вози, сани, бочки, гонили дьоготь, виготовляли поташ, збуваючи їх у містах Сосниці й Мені. Двічі на рік, влітку та восени, в селі відбувались ярмарки, на яких великим попитом користувалися дерев'яні вироби, дитячі іграшки та інші предмети, майстерно виготовлені місцевими умільцями.

Після зради Мазепи 1708 року Петро І віддав Корюківку у вічне володіння полковнику Павлу Полуботку, який брав активну участь у боях проти Карла XII. Новий господар запровадив на своїх землях осенщину — 7 крб. 4 коп. з двору на рік[2]. Крім того, примушував збирати панське сіно, гатити греблі, працювати на млині й гуральні. Посполиті не мирилися з усе зростаючим гнобленням. Багато їх тікало в ліси, в південні степи й на Запорізьку Січ. Якщо на початку XVIII ст. в Корюківці було 42 двори, то на кінець — кількість їх зменшилася до 30.

З утворенням Малоросійської (1796), а згодом Чернігівської (1802) губерній село входило до складу Александрівської волості Сосницького повіту. Жителі його брали активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. Чимало їх пішло в ополчення. Не було такої людини, яка б не давала для потреб російської армії продовольства, грошей або теплих речей[3].

Після Вітчизняної війни поміщики Полуботки ще більш посилили експлуатацію селян. Одержуючи від кріпаків-кустарів кращі доходи, ніж від кріпаків-землеробів, поміщики перетворювали останніх у ковалів, стельмахів, столярів, бондарів, скуповували ремісників і заселяли ними Корюківку. Великі прибутки поміщикам давала гуральня, яка щорічно виробляла близько 10 тис. відер горілки. Життя кріпаків залишалося тяжким. За офіційною статистикою, у 1840 році лише 106 сімей могли забезпечити себе хлібом до майбутнього врожаю, 402 — голодували[4].

Зростала кількість безземельного й малоземельного селянства, кустарів-бідняків. Це дало змогу іноземному підприємцю Карлу Рауху в 1858 році побудувати на східній околиці села потужний цукровий завод[5], де працювало 350 чоловік, майже все доросле населення. Умови праці тут були надзвичайно тяжкими. Робітники працювали весь сезон (3—5 місяців) без вихідних, по 12 годин за зміну. Біля парових машин і котлів доводилося терпіти високу температуру, а у костопальні та на газовій печі дихати шкідливими газами, вугільним пилом. Виснажені фізично, цукровики часто хворіли, а за кожний день хвороби вираховувався дводенний

---

[1] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—30 г., стор. 118, 240, 241: А. Лазаревский. Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Полк Черниговский, стор. 125.

[2] А. М. Лазаревский. Павел Полуботок. Очерк из истории Малороссии XVIII в. Чернигов, 1880, стор. 139—141, 146; О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 39, 40.

[3] П. К. Сміян. Україна в Вітчизняній війні 1812 р. К., 1946, стор. 126.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 7922, арк. 411—417.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 439.

заробіток[1]. Не дарма селян лякали не рекрутством, не Сибіром, а відправкою на цукроварню. І все ж вони, щоб не померти з голоду, йшли на завод.

Не поліпшилося економічне становище селян Корюківки й після реформи 1861 року. На 503 ревізькі душі було виділено 1382 десятини землі, за яку вони мали сплатити викуп — 36 459 крб. 33 коп.[2]. В умовах гострої нестачі землі й низької врожайності (збір зерна становив 21—30 пудів з десятини) селяни швидко зубожіли, ставали наймитами. Не допомагав вийти з скрутного становища й дрібний селянський промисел, бо ціни на сировину були високі, а на вироби — низькі. Незважаючи на те, що тут здавна поширювалися різні ремесла, у селі налічувалося лише 4 дрібні кузні й 2 столярні майстерні. Швидкими темпами зростав цукровий завод. У 1871 році на ньому вже працювало 600 робітників і виготовлялося цукру на 5,5 млн. крб.[3]. Через п'ять років був збудований рафінадний завод, 1892 року — цегельний, який у рік давав продукції на 3 тис. крб. З розвитком промисловості зростала кількість робітників. У 1896 році їх було 1087 чоловік[4]. На постійну й сезонну роботу сюди прибували заробітчани з Полтавської, Курської, Орловської та інших губерній. Необхідність підвезення сировини для цукрозаводу, віддаленість місць збуту змусили підприємців у 1900 році прокласти залізничну вітку (16 верст) до станції Низківка, якою щорічно вивозилося близько 8 млн. пудів вантажів[5]. Продукція корюківських цукроварів славилася високою якістю, удостоювалася золотих медалей на всеросійській виставці в Москві (1882 р.), губернській — у Чернігові (1900 р.), на всесвітній — у Парижі (1900 р.).

На початку XX ст. цукрові заводи купив капіталіст Бродський. Він інколи відвідував робітничі казарми, про що широко повідомляла буржуазна преса, давав робітникам перед релігійними святами жалюгідну подачку (фунт цукру, пляшку патоки, сотку горілки). Проте гра в лібералізм не могла завуалювати найжорстокішу експлуатацію. Так, 1904 року середній денний заробіток робітників становив 56 коп.[6] З 12 годин тільки одну він працював на себе. До того ж, заробітна плата зменшувалася систематичними штрафами. Якщо робітник запізнювався на роботу, з нього стягували близько 3 крб. Штрафували не лише за дрібні порушення, а й навіть за невідвідування церкви. Система штрафів поглинала до половини заробітку. За місяць робітник заробляв 5—6 крб., жінки-робітниці й підлітки одержували вдвічі менше[7]. Ніякої охорони праці не існувало. Характеризуючи цукровий синдикат, куди входили й цукрозаводи Корюківки, В. І. Ленін писав, що це монополістичне об'єднання «забезпечувало скандально високі бариші капіталістам, ставило в абсолютно безправне, принижене, забите, рабське становище службовців і робітників»[8].

Проти нестерпних умов праці й життя робітники піднімалися на боротьбу. Ще в 1881 році внаслідок жорстокої експлуатації 400 цукровиків кинули роботу й розійшлися по домівках. З допомогою поліції адміністрація примусила їх повернутися на заводи. Та згодом робітничі виступи стали більш організованими. 6 січня 1898 року на цукрозаводах виник масовий страйк, причиною якого було зменшення і без того низької заробітної плати. Страйк викликав велике занепокоєння губернських властей. Сюди прибули прокурор, судовий слідчий, фабричний інспектор. Та ні погрози, ні залякування не зупинили страйкарів. Підприємці вимушені були

---

[1] О. О. Нестеренко. Заробітна плата промислових робітників України наприкінці XIX ст. К., 1951, стор. 12, 14, 16.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1448, арк. 14, 15, 17.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 5, спр. 1568, арк. 78; ф. 154, оп. 1, спр. 12, арк. 76.
[4] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 281.
[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 439.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 635, оп. 1, спр. 46, арк. 16, 25, 110.
[7] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 135, 143.
[8] В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 302.

скасувати наказ про зменшення зарплати, ввести вихідні дні[1]. Це був один з перших виступів пролетарів на Чернігівщині, який завершився перемогою.

Відразу після II з'їзду РСДРП в Корюківці в 1903 році на заводах виникає соціал-демократична організація. З 1904 року вона входила до Поліського комітету РСДРП, створеного в Гомелі за рішенням ЦК РСДРП[2]. Соціал-демократи робітники В. І. Стельмах, Н. Д. Авраменко, І. В. Скрипка, В. Ф. Олійник, Є. І. Марущенко та інші розповсюджували революційну літературу: праці В. І. Леніна («Проект програми Російської соціал-демократичної партії», «Боротьба з голодуючими») і листівки, які конспіративно одержували з Петербурга, Гомеля й Сосниці. Під час одного з обшуків у соціал-демократів поліція виявила статтю В. І. Леніна «Перший крок»[3]. Соціал-демократична організація відігравала керівну роль у розгортанні революційної боротьби в Корюківці в 1905—1907 рр. Після «Кривавої неділі» в Петербурзі соціал-демократи Корюківки дістали гектограф, друкували прокламації та листівки, розповсюджували їх серед робітників, почали озброюватися. 31 березня 1905 року начальник Чернігівського губернського жандармського управління попереджував сосницького справника: «Я маю відомості, що в селі Корюківці дорученого вам повіту організоване якесь злочинне товариство, що має за мету влаштувати збройні заколоти та демонстрації з червоними прапорами». Поліція заарештувала робітників В. І. Стельмаха і С. Т. Тихоновського[4], провела дізнання в справі зберігання й розповсюдження нелегальних видань. У квітні соціал-демократи систематично збирали робітничі сходки, а 1 Травня організували святкову демонстрацію[5]. В червні на цукрових заводах створено страйковий комітет з 9 осіб. До складу його увійшли робітники В. І. Стельмах, Г. Ф. Цейтлін, Н. Д. Авраменко, Є. І. Марущенко, І. В. Скрипка. Комітет висунув вимогу про запровадження 8-годинного робочого дня. Під час переговорів з адміністрацією поліція заарештувала комітетчиків і побила їх. Це викликало такий гнів і обурення страйкарів, такі масові демонстрації, що налякана поліція звільнила членів комітету, а на заводах ввели 8-годинний робочий день. 8 грудня робітники цукрокомбінату застрайкували знову. За їх прикладом виступили селяни Погорілець, Лосівки, Жадового, Тополівки й Орлівки Сосницького повіту[6]. В лютому 1906 року Корюківська організація РСДРП підготувала й провела новий страйк робітників, які висунули не тільки економічні вимоги — збільшення зарплати, забезпечення житлом і паливом, а й політичні — свободу зборів і слова. Ні комендантська година, ні 400 козаків, викликаних для забезпечення «порядку», не залякали робітників. Заводи не працювали три дні, й адміністрація змушена була задовольнити частину вимог страйкуючих[7].

По всьому селу більшовики розповсюджували прокламації РСДРП, які спрямовували робітників і селян на революційну боротьбу. Про революційні настрої селян Корюківки свідчить лист до Державної думи, в якому вони рішуче висловлювали «недовір'я існуючому міністерству» й вимагали прийняття «закону про відчуження» поміщицьких земель[8]. З ініціативи соціал-демократів проводилися спільні збори робітників і селян. Так, 20 квітня 1906 року в лісі відбулася сходка, на якій

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 17, спр. 312, арк. 76.

[2] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 7; Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 37.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 203, арк. 2, 4, 16.

[4] Там же, ф. 1439, оп. 1, спр. 230, арк. 1—11; В. К. Щербаков. Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902—1917), стор. 96.

[5] Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини, стор. 76.

[6] А. А. Нестеренко. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX в. М., 1954, стор. 209; Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини, стор. 80.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 350, спр. 169, арк. 75, 76.

[8] Газ. «Реформа» (Петербург), 11 червня 1906 р.

було присутніх понад 300 робітників і селян. Організатори її закликали до захоплення поміщицьких земель, розповсюдили прокламації РСДРП. 8 грудня виступи робітників і селян повторилися[1].

Здібним організатором корюківських пролетарів був робітник В. І. Стельмах. На його квартирі відбувалися засідання організації РСДРП, зберігалася підпільна література. У червні 1905 року під час арешту жандарми виламали йому руки й вибили око. У травні 1906 року за участь у підготовці святкування 1 Травня В. І. Стельмаха знову заарештували і в 1908 році засудили на довічну каторгу[2]. Такий же вирок винесли й Г. А. Марущенку та його дружині — дочці шевця, робітниці цукрозаводу Є. І. Марущенко[3]. На засланні в Архангельську вона продовжувала боротьбу і в 1907 році за допомогою революційно настроєних солдатів втекла до Німеччини. Звідти таємно переправилась у Женеву, з 1913 по 1917 рік перебувала в Парижі, а після перемоги пролетарської революції повернулася на батьківщину і знову віддалася партійній роботі[4]. Стійким революціонером був Н. Д. Авраменко — один з керівників Корюківської соціал-демократичної організації й страйкового руху. На його квартирі зберігалася партійна література. В лютому 1906 року козаки вчинили над ним розправу. Понівечений, прикутий до ліжка, Н. Д. Авраменко до останньої години продовжував керувати більшовиками. Весною 1907 року він помер. Похорон його перетворився на велику робітничу демонстрацію.

У надзвичайно тяжких умовах тривала революційна боротьба в роки реакції. Соціал-демократи І. Є. Білов, брати І. В. Скрипка і Й. В. Скрипка, які уникнули арешту, пішли в підпілля, готувалися до наступних боїв. Вони турбувалися про поповнення рядів революціонерів передовою робітничою молоддю, залучили до організації Д. І. Доропія, Р. А. Мірошниченка, О. П. Менського, передавали їм свій досвід.

Взимку 1910/11 року населення Корюківки голодувало[5]. Умови життя дедалі ставали нестерпнішими. Заводчики знову подовжили робочий день. 15 вересня 1060 робітників оголосили на заводах 24-годинний страйк, вимагаючи збільшення заробітної плати, поліпшення умов праці, права на вільні збори. Поліція відповіла жорстокими репресіями. Найбільш активних страйкарів заарештовано, 40 чоловік звільнено з роботи й включено до «чорних списків». Але адміністрація змушена була збільшити зарплату робітникам. Однак, застосовуючи потогонну систему інтенсифікації праці, цукрозаводчики під час цукроварного сезону 1911/12 року не тільки не зазнали збитків, а й добилися додатково 27 533 крб. прибутку[6].

Трудове населення довгий час не одержувало медичної допомоги. Тільки 1904 року на цукрових заводах почала діяти лікарня на 25 ліжок. Тут працювали лікар і фельдшер. Тим часом у селі налічувалося 4060 чоловік. Лише в 1880 році в Корюківці заснували однокласне училище, яке відвідувало близько 140 дітей[7]. Через чотири роки тут створено клас для дорослих, де щорічно навчалося 90 чоловік. 1886 року відкрито церковнопарафіяльну школу[8]. Проте рівень освіти залишався низьким. На 1908 рік кількість учнів в училищі зросла проти 1884 року лише на 26 чоловік. З 1911 року почав діяти приватний кінотеатр. Ні бібліотек, ні клубів не було.

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 1911, спр. 85, ч. 2, арк. 1; ф. 1906, оп. 1, спр. 4, арк. 57.
[2] Там же, ф. 124, оп. 47, спр. 893, арк. 5, 6.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 1784, арк. 1—60.
[4] Газ. «Маяк» (Корюківка), 21 листопада 1967 р.
[5] Сельскохозяйственный обзор Черниговской губернии за 1911 г. Чернигов, 1913, стор. 61.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 242, арк. 54.
[7] ЦДІА СРСР, ф. 20, оп. 12, спр. 242, арк. 91, 92; Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 5, спр. 1568, арк. 78; Памятная книжка Киевского учебного округа, ч. 4. Черниговская губерния. К., 1895, стор. 135.
[8] Чернігівський облдержархів, ф. 942, оп. 1, спр. 61, арк. 111—115.

О. М. Гарнієр — командир 1-го Революційного полку ім. В. І. Леніна. 1919 р.

Перша світова війна принесла жителям Корюківки нові злидні, горе. Багато робітників, селян забрали в армію. Більшовики Д. І. Доропій, О. П. Менський, М. І. Мірошниченко, В. Д. Авраменко (брат Н. Д. Авраменка) протестували проти мобілізації на фронт робітничої й сільської молоді. Поліція заарештувала більшовицьких агітаторів.

Повалення царизму трудяще населення Корюківки зустріло великою маніфестацією. Відразу з підпілля вийшла більшовицька організація. Повернувся із заслання В. І. Стельмах, з фронту — Д. І. Доропій. Вони розповсюджували серед населення газету «Правда», ленінські «Квітневі тези», закликали трудящих брати владу в свої руки, конфіскувати економії цукрозаводчиків і поміщицькі землі.

Та Тимчасовий уряд не збирався кінчати з війною, поліпшити умови життя й праці робітників і селян. Як і до Лютневої буржуазної революції, поміщик Ніжинець володів 300 га землі, а сімсот селянських господарств мали 600 га орної землі. Зростали ціни на хліб, паливо, товари широкого вжитку. В добірці «Голод на фабриках» газета «Рабочий путь» перед збройним повстанням у Петрограді писала: «Корюківському цукрово-рафінадному заводові через відсутність продовольства загрожує закриття»[1].

Звістка про Жовтневе збройне повстання у Петрограді, про перші декрети Радянської влади швидко дійшла до Корюківки. Під керівництвом В. І. Стельмаха, І. Є. Білова, Є. Я. Ткаченка 16 листопада 1917 року робітники й селяни розподілили землю поміщиків і цукрозаводчиків[2]. Проте владу в селі захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради. В цей час, у грудні 1917 року, зміцнюється і розгортає революційну роботу серед трудящих Корюківська партійна організація[3]. З її ініціативи створено загін Червоної гвардії під керівництвом більшовика О. М. Гарнієра, матроса, учасника штурму Зимового палацу.

12 січня 1918 року в Корюківці проголошено Радянську владу й обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів, до складу якої увійшло 4 комуністи і 26 безпартійних. На цукрових заводах було встановлено робітничий контроль, почалося масове переселення робітничих сімей у будинки поміщиків і місцевої буржуазії. Але діяльність новоствореного органу влади була перервана нападом німецьких інтервентів.

Наприкінці квітня 1918 року, після героїчного опору червоногвардійського загону окупанти захопили Корюківку. Залишаючи село, загін поповнився ще 75 робітниками. По дорозі до нього приєдналися сосницькі червоногвардійці. Об'єднаними силами вони знищили німецькі комендатури у селах Сядриному й Холмах, після чого влилися до регулярного 1-го Революційного полку ім. В. І. Леніна. Під його прапором багато корюківців пройшло славний бойовий шлях на фронтах громадянської війни. Комісар, а згодом командир полку, О. М. Гарнієр у 1919 році був нагороджений орденом Червоного Прапора.

Комуністи, які залишились у Корюківці, пішли в підпілля й чинили опір інтервентам. Під їх впливом робітники цукрозаводів відмовилися працювати. Підпільники зв'язалися з командуванням 1-ї Української Радянської дивізії, що формувалась у м. Унечі, й переправили до Богунського та інших полків понад 300 робітників і селян. Окупанти змушені були тримати у непокірному селі великий гарнізон. На початку грудня кайзерівці, тікаючи, вивезли з Корюківки понад 700 тис.

[1] Газ. «Рабочий путь», 3 жовтня 1917 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1060, оп. 1, спр. 13, арк. 87.
[3] Газ. «Правда», 28 грудня 1917 р.

пудів цукру[1]. Після їхньої втечі владу захопила націоналістична Директорія, але ненадовго.

Червоноармійці Ніжинського полку 1-ї Української Радянської дивізії 30 грудня 1918 року визволили Корюківку від ворога. Населення палко вітало радянських бійців і передало Червоній Армії понад 1000 пудів цукру й 30 рушниць. 16 січня 1919 року відбулося перше засідання Корюківського ревкому. Його головою став Є. Я. Ткаченко, який очолював і комуністичний осередок. Управління цукровими заводами передано технічній колегії, яка працювала під контролем завкому профспілки робітників цукрової промисловості[2]. В складних умовах цукровики приступили до відбудови заводів. У квітні 1919 року, використовуючи тогорічні запаси сировини, почав працювати рафінадний завод, який щодня випускав по 2,4 тис. пудів цукру.

У травні 1919 року виник ще один комуністичний осередок — у поштово-телеграфній конторі й створено партійний комітет. У цьому ж місяці почав діяти комітет бідноти на чолі з комуністом Д. І. Доропієм. Серед сімей робітників, червоноармійців, сільської бідноти розподілено землю й майно, конфісковані в заводчиків і поміщиків. Створено продзагін, налагоджено роботу виробничих і побутових майстерень. Школі передано три будинки.

На заклик В. І. Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним!» у липні 1919 року більшість членів Корюківської партійної організації пішла в Червону Армію[3]. Їх приклад наслідувало багато жителів села.

Спираючись на широкий актив робітників і селян, на профспілки, партійний комітет провів ряд суботників. Велику допомогу комуністам подавав комсомольський осередок, створений 4 листопада 1919 року[4]. Він об'єднував 17 комсомольців на чолі з робітником цукрозаводу М. С. Тройною.

Партком приділяв багато уваги організації партійної і радянської роботи не тільки в Корюківці, а й у навколишніх селах. У вересні 1919 року в село прибув голова губвиконкому Ю. М. Коцюбинський. Він роз'яснював, як саме залучити селян до будівництва Радянської влади, до захисту від ворогів Української робітничо-селянської республіки. За допомогою корюківських комуністів були створені партійні осередки в селах Городищі й Синявці[5]. Швидко зростали лави комуністів. Тільки під час партійного тижня в листопаді 1919 року в Корюківці вступили до партії 30 чоловік. 21 грудня 1919 року створюється районний партійний комітет. Корюківська районна парторганізація об'єднувала в 5 осередках 106 комуністів.

11 січня 1920 року відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Рада під керівництвом райпарткому мобілізувала трудящих на відбудову господарства. У 1920 році стали до ладу лісопильний і цегельний заводи, паровий млин, хлібопекарня, почалася розробка торфу. На підприємствах працювало близько 300 робітників. Постійно подавалася допомога Червоній Армії. На фронт проти Врангеля були мобілізовані майже всі комуністи й комсомольці.

Значну роль у боротьбі за зміцнення Радянської влади відіграв комітет незаможних селян, створений у липні 1920 року. Він наділяв селян землею колишніх економій цукрозаводчиків, організовував суботники, тижні селянина, охорони праці. Глибоко усвідомлюючи ленінське гасло «Хліб — зброя нашої перемоги», робітники організували червону валку — 34 залізничні вагони з хлібом, три чверті якої надіслали робітникам Петрограда, провели 17 масових суботників у фонд

[1] Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 г. М., 1942, стор. 129.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 189, оп. 2, спр. 3, арк. 1; спр. 24, арк. 140; Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. Березень 1917 — березень 1921 рр. К., 1957, стор. 457, 458.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 216, арк. 1, 2.
[4] Газ. «Прапор перемоги», 3 вересня 1944 р.
[5] Чернігівський облпартархів, ф. 189, оп. 2, спр. 4, арк. 38, 64.

допомоги шахтарям Донбасу, відправивши їм багато лісоматеріалу й продовольства[1].

Після переможного завершення громадянської війни трудящі Корюківки основну увагу зосередили на відбудові господарства. Почав нарощувати потужність цегельний завод, який у 1921 році виробляв 250 тис. штук цегли. 120 тис. пудів палива за сезон дало торфопідприємство, стали до ладу механічні майстерні. Проте економічні труднощі були серйозні. Через відсутність сировини й необхідність докорінної реконструкції в 1921 році пісочний і рафінадний цукрозаводи поставлено на консервацію. 26 жовтня 1925 року після завершення реконструкції дав першу продукцію рафінадний завод. Тут працювало 800 робітників[2].

На початку січня 1921 року 47 селян об'єдналися в трудову сільськогосподарську артіль «Совет». Через три роки тут налічувалося 483 члени[3]. 8 березня 1925 року на її базі створено перший колгосп «Червоний плугатар».

У зв'язку зі змінами в адміністративно-територіальному поділі в 1923 році Корюківка стала селищем, центром однойменного району Сновського округу, а наприкінці 1925 року — Конотопського. Значна увага приділялася поліпшенню побуту й задоволенню культурних запитів трудящих. У 1921 році створено будівельний робітничий кооператив, який розпочав спорудження нового селища цукровиків на 162 будинки. Розвивалася кооперативна торгівля. Якщо в 1921 році було лише дві торгові точки, то на кінець 1925 року їх стало 15. Налагоджено роботу лікарні, де 1925 року налічувалося 5 лікарів і 20 працівників середнього медперсоналу.

На 1925 рік у селищі діяли 2 семирічні школи, в яких навчалося близько 500 учнів і працювало 25 учителів. Особливо велика робота у відбудовний період велася щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. У 1921 році у Корюківці 30 проц. населення не вміло ні читати, ні писати. Як відзначала газета «Знамя Советов» 1 січня 1921 року, з 1193 членів профспілки цукровиків 750 були неписьменні й малописьменні. З ініціативи комсомольців, яка знайшла гарячу підтримку парткому, створено дві школи лікнепу.

Пожвавилася культурно-освітня робота. У 1920 році відкрито будинок селянина, хату-читальню, на цукрозаводі — робітничий клуб, де 1925 року працювали драматичний, хоровий, спортивний та інші гуртки. У заводських бібліотеках для дорослих та у дитячій систематично відбувалися літературні вечори. Активну участь в організації культурно-освітніх закладів, їх роботі брали комсомольці, яких у 1925 році налічувалося 232 чоловіка, та жінвідділ.

21 січня 1924 року до Корюківки дійшла скорботна звістка про смерть В. І. Леніна. На траурний мітинг зібралося майже все населення. Трудящі висловили тверду рішучість іти ленінським шляхом: «Ми втратили в особі Ілліча досвідченого, загартованого в боях рульового нашого корабля — Союзу РСР,— писалося в резолюції мітингу.— Ми закликаємо всіх згуртуватися для досягнення нових перемог на шляху до комунізму»[4].

У період соціалістичної перебудови господарства дальшого розвитку набула промисловість. З 1930 року почали працювати ліспромгосп, промартілі «Більшовик», «Промоб'єднання», друкарня. У 1932 році стали до ладу засолзавод, артіль шевців[5]. Збільшував випуск продукції рафінадний завод. Уже 1926 року тут щодоби вироблялося понад 2 тис. цнт цукру. На підприємстві налічувалося близько 2 тис. робітників[6]. Серед них широко розгорнулося соціалістичне змагання. Першу п'ятирічку цукровики завершили за 2,5 року. У 1939 році вони вийшли переможцями

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 189, оп. 2, спр. 45, арк. 4, 6, 55; газ. «Знамя Советов», 6 червня 1920 р.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 259, оп. 1, спр. 90, арк. 19, 20, 86.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-503, оп. 1, спр. 550, арк. 21—27.

[4] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 3, спр. 275, арк. 28.

[5] Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник, стор. 58, 59.

[6] Чернігівський облпартархів, ф. 259, оп. 1, спр. 90, арк. 89.

у всесоюзному змаганні споріднених підприємств й одержали першу премію. В 1935 році тут широкого розмаху набрав стахановський рух. Першими стахановцями були комуністи К. М. Рябчун, В. Г. Буханова, М. Р. Титенко, Н. І. Гунара, комсомольці Г. Д. Федорченко, О. С. Римар, У. І. Мойсієнко. За високі виробничі показники, досягнуті на підприємстві, його директора комуніста А. П. Пустовойтова в 1936 році нагороджено орденом Леніна. Незадовго до Великої Вітчизняної війни завод по виробництву й якості продукції посідав друге місце в Радянському Союзі. За сезон 1939/40 року тут було вироблено 400 тис. цнт цукру. Діяло також торфопідприємство.

Швидкими темпами в Корюківці перебудовувалося на соціалістичних засадах сільське господарство. У 1928 році тут було засновано ще один колгосп — «Нове життя», в наступному — «Червона зірка», ще через рік — «13-річчя Жовтня», 1932 року — «Трудовик». Колгоспам у їх становленні велику допомогу подавала держава. Вони одержували насіння, інвентар. Тільки в 1937 році артілям відпущено 50 тис. крб. кредиту. На початку 1931 року організовано Корюківську МТС. Весною 50 молодих колгоспників, переважно комсомольців, оволоділи професіями механізаторів. У 1935 році в МТС налічувалося 22 трактори.

Починаючи з 1934 року, в колгоспах підвищувалася культура землеробства: вводилися правильні сівозміни, під коноплі, льон, цукрові буряки, картоплю вносилися органо-мінеральні добрива, сівба проводилася очищеним і протруєним насінням. Завдяки цьому в артілі «13-річчя Жовтня», «Трудовик» 1934 року з кожного гектара зібрано по 110 цнт картоплі, по 4,8 цнт насіння конопель й по 17,2 цнт соломки[1]. По 300—350 цнт картоплі з гектара вирощувала ланка, очолювана В. П. Тройною, за що її в 1934 році відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. Такої нагороди в 1939 році удостоєна учасниця І з'їзду колгоспників-ударників Є. І. Авраменко.

Підвищувався матеріальний рівень колгоспників. В останні два-три роки перед Великою Вітчизняною війною вони одержували на трудодень по 3 кг зерна, 5—7 кг картоплі та 1—2 крб. В артілях «13-річчя Жовтня» і «Трудовик» видавали ще мед й овочі.

Поліпшилися побутові умови. Вже в 1926 році для робітників цукрозаводу було споруджено 76 житлових будинків, лазню, пральню[2]. Напередодні війни в Корюківці працювало 8 магазинів. Упорядковувалося селище. 1936 року жителі посадили великий фруктовий сад, заклали парк, розбили сквери.

Значно кращим стало медичне обслуговування трудящих. У районній лікарні налічувалося 15 лікарів і 60 чоловік середнього медперсоналу. Тут діяли добре обладнані лікувальні кабінети.

Великий крок вперед зроблено в галузі освіти. У селищі було дві семирічні та середня школи, де в 1940 році навчалося 986 учнів і працювало 62 вчителі. До Великої Вітчизняної війни понад 500 дітей робітників і колгоспників закінчили десятирічку. Серед них — М. А. Мойсієнко — нині доктор економічних наук, професор, Н. Л. Воробйова — доктор технічних наук, Ю. І. Максюта — віце-адмірал, В. Д. Ткаченко (1920—1971) — українська радянська поетеса. У 1934 році в Корюківці в основному завершено ліквідацію неписьменності.

З культурно-освітніх закладів напередодні війни діяли народний драмтеатр, кінотеатр, два клуби. Книжковий фонд бібліотек становив 16 тис. томів. Економічні й культурні досягнення жителів висвітлювала районна газета «Більшовицький шлях», яка почала виходити з 1931 року. Через чотири роки при політвідділі Корюківської МТС видавалася багатотиражка «Ленінський шлях».

Будівництво соціалізму здійснювалося в складній міжнародній обстановці. Багатьом юнакам довелося зі зброєю в руках захищати свою Вітчизну від япон-

---

[1] Газ. «Більшовицький шлях» (Корюківка), 1 жовтня 1934 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 259, оп. 1, спр. 906, арк. 86, 88.

На засіданні Корюківського підпільного райкому партії. Червень 1943 р.

ських самураїв та білофіннів. Учасниками боїв на озері Хасан були А. Г. Федорченко, К. І. Муха, А. Ф. Тихоновський, 65 добровольців воювали на фінському фронті. Під час боїв з білофіннами колишній слюсар рафінадного заводу, комуніст Ф. М. Дудко здійснив подвиг. В одному з боїв ворог підбив радянський танк. На виручку йому повів свою грізну бойову машину корюковець Ф. М. Дудко. Відкривши влучний кулеметний вогонь, екіпаж примусив білофіннів відступити, але осколком снаряда було смертельно поранено й Ф. М. Дудка. 21 березня 1940 року йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Виконком Ленінградської міськради депутатів трудящих іменем героя назвав колишній Олександрівський проспект[1].

22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз. Сотні трудящих райцентру звернулись у військкомат з проханням відправити їх добровольцями на фронт. З наближенням ворога було евакуйовано промислову й сільськогосподарську техніку, колгоспну худобу. Підпільний райком партії сформував партизанський загін. Командиром його було призначено секретаря райкому КП(б)У Ф. І. Короткова[2].

Коли 5 вересня селище зайняли гітлерівці, вони відразу почали насаджувати «новий порядок»: розстрілювали активістів, грабували населення. Приміщення кінотеатру перетворили на конюшню, а колгоспну стайню — у концтабір для полонених. Уже в перші дні окупації було страчено близько 200 жителів. Напередодні жовтневих свят 1941 року партизани проникли в німецький склад і захопили зброю[3]. Побоюючись народних месників, німецька адміністрація й поліція більше перебували в м. Щорсі, де дислокувалися гітлерівські війська. Корюківка фактично була під контролем партизанів і підпільників. Її жителі урочисто відзначили 24 річницю Великого Жовтня. Вранці 7 листопада на будинках полум'яніли гасла: «Хай живуть 24-і роковини Великого Жовтня!», «Смерть німецьким окупантам!». Комсомольці Володя Тихоновський, Льоня Ковальов та інші розклеювали листівки[4]. Відбувся багатолюдний святковий мітинг, на якому виступив секретар підпільного райкому КП(б)У Ф. І. Коротков. Радіовузол транслював передачу військового параду з Москви. Урочисте святкування Великого Жовтня вселило в серця патріотів віру у перемогу. Звістка про події в Корюківці швидко облетіла всю Чернігівщину. Люди переконувалися, що Москва недосяжна для ворога, що радянський народ — вірний ленінським ідеям, Комуністичній партії, не скориться окупантам. Селище стало центром партизанської боротьби. Тут дислокувалися обласний і районний партизанські загони. Працювали млин, промислова артіль та інші підприємства, продукцією яких поповнювалися партизанські бази. Лише за три місяці з вересня по листопад сім'ям воїнів Червоної Армії передано понад 3 тис. пудів хліба й борошна, 100 пудів м'яса та інше продовольство[5].

13 грудня 1941 року з Щорса в Корюківку прибув каральний загін. Партизани мусили відступити. В селищі було встановлено жорстокий окупаційний режим.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 4, спр. 2, арк. 50.
[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 256.
[3] Г. Я. Сергієнко. Людина подвигу, стор. 22.
[4] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє. К., 1971, стор. 272—273.
[5] Там же, стор. 320, 321.

Партизанська сім'я Скрипки. Друга зліва — секретар комітету комсомолу партизанського з'єднання М. М. Попудренка М. К. Скрипка. 1945 р.

Гестапівці розстріляли близько 150 чоловік, у т. ч. старого революціонера-більшовика В. І. Стельмаха, комсомольця О. П. Литвина, а також В. Д. Жару, А. Т. Зелену, М. П. Ляшка, П. О. Литвина та ін. Але підпільний райком партії продовжував активно діяти, розповсюджувати серед населення листівки, звернення підпільного обкому партії. З колишньої районної друкарні потай вивезено друкарське обладнання. Це допомогло створити першу на Україні лісову партизанську друкарню, де видавалися газети «Комуніст» (орган ЦК КП України) і «Більшовик» (орган Чернігівського підпільного обкому партії). В результаті значної роботи, проведеної підпільним райкомом КП(б)У, на бік партизанів перейшло й активно боролося проти окупантів 60 поліцаїв Корюківського району[1]. У підпільній і партизанській боротьбі брали участь понад 300 школярів.

У ніч з 23 на 24 лютого 1943 року гітлерівське командування надіслало до Корюківки нову каральну експедицію. Вона заарештувала сотні людей і примусила їх рити собі могили. Та, попереджені підпільниками, партизани напали на окупантів і знищили близько 140 гітлерівців[2]. Рештки карального загону відступили до м. Щорса. Радості не було меж. 300 жителів населеного пункту поповнило партизанський загін.

На світанку 1 березня 1943 року Корюківка за наказом генерала Хойзінгера була оточена гестапівцями, які вчинили звірячу розправу над жінками, стариками й дітьми. Карателі вдиралися у хати, розстрілювали людей, а потім палили. За три доби вони спалили 1390 будинків, знищили 7000 жителів[3]. Ті, хто чудом залишився в живих і міг носити зброю, пішли до партизанів. Загін корюківських партизанів за 20 днів збільшився на 1000 чоловік, з яких організовано 4 загони, що увійшли до складу з'єднання Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка. З березня 1942 по вересень 1943 року корюківські партизани розгромили військову групу чернігівського гестапо, чотири комендатури, сім поліцейських станів, висадили в повітря 25 паровозів, 173 вагони з живою силою і бойовою технікою ворога, 2 залізничні і 7 інших мостів, 2 електростанції, 2 водонапірні башти, десятки автомашин, бронемашин, танків, знищили понад тисячу солдатів і офіцерів[4].

19 вересня 1943 року воїни 107-го полку 55-ї стрілецької дивізії 61-ї армії визволили Корюківку від окупантів[5]. Проте селища не було. Залишилися руїни, згарища. Про знищення Корюківки німецькими фашистами газета «Правда» 23 вересня 1943 року вмістила нарис «Дорогами попелищ».

Більшість корюківців, які перебували в партизанських загонах, продовжили боротьбу в рядах Червоної Армії. Понад 2500 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. Д. І. Коршун і І. М. Міненок удостоєні ордена Леніна. Серед корюківських партизанів здобули заслужену славу В. І. Розстальний, М. К. Скрипка, П. І. Козик, Й. І. Рудий та інші.

Відразу створені партійні й радянські органи району. Вони мобілізували трудящих на відбудову селища та відновлення його господарства. Тимчасово партійні й радянські установи перебували в с. Олександрівці. 4 квітня 1944 року облвиконком

---

[1] М. Д. Ющенко. Агітація і пропаганда комуністів України в умовах німецько-фашистської окупації. К., 1962, стор. 62.
[2] Г. С. Артозеев. Партизанская быль. М., 1954, стор. 126—130.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 6, 7.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 89.
[5] Н. Б. Ивушкин. За все в ответе. М., 1965, стор. 192.

затвердив генеральний план відбудови Корюківки[1]. Уже в 1944 році стало до ладу 292 будинки, лісозавод, маслозавод, МТС, дві промартілі, школа, в якій навчалося 600 дітей, лікарня на 50 ліжок. Відновили своє господарство артілі «Червона зірка», «Трудовик», «13-річчя Жовтня», дещо пізніше, в 1947 році,— колгоспи «Червоний плугатар» та «Нове життя». Працювати було дуже тяжко. Не вистачало будівельних матеріалів, техніки. Всі роботи виконували в основному жінки, підлітки, старики та інваліди.

Набагато полегшало, коли після перемоги повернулися додому колишні фронтовики. Значну допомогу подавала держава, трудящі усіх братніх республік і насамперед — РРФСР. З 1946 по 1958 рр. на відновлення й розвиток промисловості Корюківки уряд відпустив 7835,3 тис. крб. З Архангельська, Комі АРСР, Кавказу надходили ліс, цемент, інші будівельні матеріали, з Москви, Ленінграда — устаткування тощо. В 1950 році став до ладу цегельний завод потужністю 2,5 млн. штук цегли за сезон. З 1957 року тут почали виготовляти також черепицю. У цьому ж році створено харчокомбінат. Через рік на базі промартілі «Перемога» засновано меблеву фабрику[2].

Основні зусилля партійних і радянських органів, усіх трудівників були спрямовані на будівництво на місці зруйнованого цукрозаводу фабрики технічних паперів — єдиного на Україні підприємства, що випускає папір для кольорового й офсетного друку. З 1949 року фабрика почала видавати продукцію, а 1955 — було здано в експлуатацію решту виробничих площ. Бракувало досвідчених спеціалістів-паперовиків. Але й тут подали допомогу російські друзі. З Москви й Ленінграда прибули досвідчені майстри, випускники спеціальних вузів. Багато місцевих робітників переймали досвід роботи паперовиків столичних підприємств.

В 1958 році Корюківку було віднесено до категорії міст районного підпорядкування. На цей час тут жило 9573 чоловіка населення. Налічувалося 722 комуністи, у т. ч. 209 — на фабриці технічних паперів, яка з кожним роком нарощувала свої потужності, а 1962 року освоїла виготовлення поліетиленового паперу[3]. Особливо швидко розвивалося підприємство в роки восьмої п'ятирічки. З 1966 по 1970 рік випуск продукції тут збільшився на 51 проц. Причому 92 проц. приросту її одержано за рахунок зростання продуктивності праці. Виконуючи зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, в 1970 році колектив фабрики дав країні понад план 14 тис. тонн крейдяного паперу. В авангарді змагання йшли комуністи, серед них — Герой Соціалістичної Праці Г. І. Дуденко, делегат XXIV з'їзду КП України Ф. С. Титенко, нагороджений у 1971 році орденом Леніна. 3 зміни й 12 бригад вибороли право називатися колективами комуністичної праці, 90 робітників — ударниками.

На базі невеличкого цеху промкомбінату в 1959 році було створено картонажну фабрику, яка через сім років стала великим поліграфічним підприємством. За восьму п'ятирічку випуск продукції тут зріс удвічі. Успішно справилися з своїми п'ятирічними планами колективи меблевої фабрики, лісгоспу, харчокомбінату. На будівництво та реконструкцію промислових підприємств у 1966—1970 рр. було затрачено близько 4 млн. карбованців.

Зміцнилася економіка колгоспів: у 1960 році усі сільськогосподарські артілі об'єдналися в приміський колгосп ім. О. М. Горького, за яким

Г. І. Дуденко — Герой Соціалістичної Праці, робітниця Корюківської фабрики технічних паперів за роботою. 1970 р.

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 6, арк. 35; спр. 235, арк. 207.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 259, оп. 14, спр. 44, арк. 81.
[3] Газ. «Деснянська правда», 27 листопада 1962 р.

закріплено понад 4300 га землі, в т. ч. 2352 га орної. На полях працювало 15 потужних тракторів, 8 комбайнів, 10 автомашин та інша сільськогосподарська техніка. Поряд з вирощуванням зернових і технічних культур в господарстві велика увага приділяється розвитку тваринництва. Лише з 1962 по 1966 рік тут збудовано чотири добротні корівники, кормоцех для відгодівлі понад 1130 голів великої рогатої худоби, свинарник на 1000 свиней.

За післявоєнні роки на руїнах і згарищах виросло прекрасне місто, у якому налічується 1350 будинків загальною житловою площею 60 700 кв. метрів. У 1971 році збудовано готель, завершується асфальтування вулиць, якими курсують автобуси. На місці знищеного гітлерівцями саду зазеленів чудовий міський парк. На берегах річки Бречі осушено 42 гектари боліт, споруджено греблі, мости. Це дало змогу побудувати красиві павільйони, альтанки, спорудити стадіон на 3 тис. місць, створити зону відпочинку трудящих. На площі, яка носить ім'я засновника першої в світі Радянської держави, на гранітному п'єдесталі височить монумент В. І. Леніна. В 1968 році на могилі героя громадянської війни О. М. Гарнієра встановлено погруддя, виконане місцевим учителем, самодіяльним скульптором В. Г. Верещаком. 1962 року споруджено пам'ятник жертвам гітлерівського терору.

Значно розширилася торговельна мережа. В 1971 році в місті налічувалося 32 магазини, 59 їдалень, кафе й буфетів. Працює також 38 майстерень побутового обслуговування.

У нове приміщення з добре обладнаними кабінетами в 1970 році переселилася районна лікарня на 385 місць. У місті є також поліклініка, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, санепідемстанція, 3 амбулаторії. Всього у місті — 51 лікар і 166 працівників середнього медперсоналу. Діє 5 дитячих ясел і садків на 590 місць.

У Корюківці створена широка мережа навчальних закладів. Тут є п'ять середніх, у т. ч. одна заочна, восьмирічна та початкова школи, де здобувають освіту понад 2 тис. дітей, яких навчають 147 учителів.

Велику культурно-освітню роботу проводять серед трудящих міський будинок культури і палац культури паперовиків, споруджений 1959 року. Тут щодня демонструються кінофільми, діють чотири художні самодіяльні колективи, які щорічно організовують фестивалі, виїздять з концертами в Гомельську, Брянську області, в м. Чернігів. Хоровий колектив будинку культури у 1970 році на обласному огляді художньої самодіяльності нагороджений дипломом І ступеня.

Пам'ятник жертвам фашизму, м. Корюківка. 1971 р.

Авангардну роль у житті Корюківки відіграє партійна організація. У 36 первинних парторганізаціях 1972 року налічувалося 804 комуністи. Переважна більшість їх працює безпосередньо на підприємствах, у колгоспі, багато членів КПРС очолюють найвідповідальніші ділянки виробництва. Достойною їх зміною є комсомольці, яких у місті 1215 чоловік.

Справжнім виразником інтересів трудящих Корюківки є міська Рада. У її складі 50 депутатів, у т. ч. робітників — 21, колгоспників — 7, службовців — 22, серед них комуністів — 20, комсомольців — 7, жінок — 21. При міськраді працює 7 комісій. У їх роботі активну участь бере громадськість.

Дев'ятим п'ятирічним планом передбачено дальший розвиток економіки міста. На фабриці технічних паперів за п'ятирічку збільшиться випуск паперу. Особливу увагу звернено на виготовлення паперу й картону для машинного розфасування харчових продуктів. Споруджується цех антикорозійного паперу. Удвічі заплановано збільшити випуск продукції на меблевій фабриці. Тут буде збудовано механічні майстерні, розпилювальний цех. На харчокомбінаті стануть до ладу цехи виготовлення

плодово-ягідного пюре, а також комбікорму. Значні капіталовкладення спрямовуються на житлове й соціально-культурне будівництво. В 1971 році на ці потреби використано 293,3 тис. крб. Введено в експлуатацію 3500 кв. метрів житла, дорогу Корюківка—Холми, розпочато будівництво дороги Корюківка—Перелюб. Усього за дев'яту п'ятирічку передбачено вкласти коштів на соціально-культурні потреби 1460 тис. карбованців.

Серед виробничих колективів міста широко розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Усі підприємства перевиконали піврічний план. Особливо високопродуктивно працюють робітники харчокомбінату і картонажної фабрики.

Виконуючи величні накреслення Комуністичної партії, жителі відбудованого міста з радістю й упевненістю дивляться в своє світле майбутнє.

Г. Т. ГРАЧОВ, Г. Ю. КОСТЮК, В. П. ПРАЦУН

ХОЛМИ́

Холми — селище міського типу, розташоване на правому березі річки Убеді, за 35 км від районного центру та залізничної станції Корюківка Південно-Західної залізниці. Через селище проходить автошлях Чернігів—Холми—Семенівка. Населення — 4000 чоловік. Селищній Раді підпорядковано також села Кучугури, Олешня, Ченчики.

Населений пункт засновано в середині XVI ст. Напередодні визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького він належав Каспару Борковському — «комісару й комірнику литовському», вбитому повстанцями в в 1648 році. Після возз'єднання України з Росією село входило до складу Понорницької сотні Чернігівського полку. За гетьманським універсалом І. Самойловича 1672 року воно було закріплено за військовим товаришем, згодом полковником В. К. Борковським, нащадки якого володіли Холмами до 30-х років XIX століття[1].

Селяни займалися хліборобством. Але піщані грунти були малородючими, тому основним джерелом існування стало ремесло. Посполиті виготовляли колеса, вози, сани, різний дерев'яний посуд і продавали їх у Понорниці, Коропі, Воронежі. 1674 року на річці Убеді біля села поміщик загатив греблю й поставив млин, а також побудував рудню для виробництва заліза, наприкінці XVII ст. заснував винокурню. У 1730 році в Холмах налічувалося 58 дворів. Це були селянські й козацькі господарства. Але з часом козаки бідніли й перетворилися на кріпаків. Так, якщо в 1746 році тут ще жило 96 козаків, то на кінець XVIII ст. село повністю вважалося кріпацьким[2].

З ліквідацією полкового устрою Холми в 1797 році стали центром однойменної волості Сосницького повіту. 1810 року тут жило 768 чоловік, у т. ч. селян — 763 (чоловіків — 380 і жінок — 383)[3]. Життя їх з кожним роком погіршувалося. Якщо раніше вони відробляли на тиждень 3 дні панщини, то тепер працювали — 4—5 днів. Земля погано оброблялася, бо більш як у половини селян не було робочої худоби. Урожайність зернових становила 20—25 пудів з десятини.

Під час Вітчизняної війни 1812 року населення Холмів допомагало, чим могло, російській армії вигнати з країни наполеонівські полчища. 30 чоловіків пішло в народне ополчення[4], багато кріпаків були погоничами в обозі, доставляли продовольство, фураж.

---

[1] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 173—175.

[2] Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781), стор. 358; Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, стор. 143, 429—440.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 776, арк. 29.

[4] Там же, спр. 1208, арк. 846—900.

Наприкінці 30-х років XIX ст. селяни Холмів ще більш обідніли. За даними 1839 року тут налічувалося 189 селянських дворів, з них у 59 не було робочої худоби, 41 господар мав по одному волу чи коню, а близько десяти вдів та бобилів не мали навіть хати. Лише 25 сімей могли обійтися своїм хлібом, 36, щоб прожити до нового врожаю, займалися виготовленням виробів з дерева, решта просто голодувала[1]. Поміщик нещадно експлуатував кріпаків, примушував їх два тижні із трьох відбувати панщину й виконувати грошові та інші повинності, непокірних карав. За рахунок жорстокої експлуатації кріпаків у 1853 році власник села заснував цукровий завод, де працювало 188 чоловік. У селі також діяли чинбарня, винокурня, ливарня і каретна фабрика. Тут застосовувався переважно труд кріпаків[2]. Тяжкі умови праці, злидні викликали у них незадоволення. 21 серпня 1859 року понад 1200 селян Холмів і сусідніх сіл підняли заворушення проти поміщиці Максимової. Вони вимагали, як писала газета О. І. Герцена «Колокол», полегшення панщини, щоб один, а не два тижні працювати на поміщицю і один на себе. Але Максимова відмовила їм і викликала поліцію[3]. Так розпочався один із значних селянських виступів на Україні проти поміщицького гніту напередодні скасування кріпосного права. Селяни Холмів відмовилися виходити на панщину, вимагали її скасування. Ні погрози земельного справника й пристава Сосницького повіту суворо покарати бунтівників, ні прибуття в село 4-го резервного батальйону Кременчуцького полку не залякали їх. Тоді за наказом губернатора 22 серпня 1859 року сюди приїхали штаб-офіцер жандармського корпусу з жандармами й чиновник надзвичайних доручень. Коли о 14 годині на майдані вишикувалося 275 солдатів і зібрали всіх кріпаків Холмів та навколишніх сіл, штаб-офіцер зачитав витяги із законів про суворе покарання за непокору. Але селяни одностайно заявляли, що воліють краще вмерти, ніж виконувати панщину. Їх дії були такими рішучими, що жандарми не наважилися вдатися до сили. Про стійкість кріпаків повідомили губернатора, який через два дні наказав відрядити в Холми ще два батальйони[4].

1 вересня о 8-й годині ранку солдати знову зігнали на майдан усіх селян маєтку й оточили їх. Кріпаків ще раз закликали скоритися, щоб заслужити помилування і прощення. Але вони відповіли, що не вважають себе винуватими й панщину відбувати не будуть[5]. Карателі люто розправилися з селянами. Вони заарештували й віддали до військового суду вісім чоловік, з яких Андрія Корха і його дружину Зіновію, Пантелеймона Андрійчика, Івана Шевчика, Гордія Савруя, Павла Корха, Федора Кириченка було засуджено на каторжні роботи, а Василя Мелашенка — на довічне заслання у Сибір[6]. Після винесення вироку їх відправили з Сосниці в Холми. Тут, на майдані, в присутності селян арештантів потаврували гарячим залізом, побили різками, закували в кайдани й вислали в Іркутську губернію. Письмове прохання до Олександра II про помилування в 1860 році було відхилено. І навіть після відбуття строку покарання царський уряд відмовив Зіновії Корх повернутися в рідне село. Витрати на каральну експедицію в розмірі 6958 крб. було вирішено стягнути з кріпаків, але селяни жили так бідно, що не спроможні були сплатити цю суму, й сенат мусив списати її за рахунок казни[7].

Не поліпшилось економічне становище селян і після скасування кріпосного права. За уставною грамотою вони одержали 1959 десятин землі, або по 4 десятини

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 7922, арк. 471—475.

[2] Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии, стор. 35; Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 156.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1286, оп. 20, спр. 1056, арк. 11—13, журн. «Колокол», 15 січня 1860 р.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 18, спр. 64, арк. 38, 41—47.

[5] Отмена крепостного права на Украине. Сборник документов и материалов. К., 1961, стор. 89.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 18, спр. 64, арк. 6—8; Крестьянское движение в России в 1857 — мае 1861 гг. Сборник документов. М., 1963, стор. 234—236.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1286, оп. 22, спр. 997, арк. 61; Чернігівський облдержархів , ф. 127, оп. 18, спр. 64, арк. 220, 252, 322.

на ревізьку душу, за що повинні були сплатити викуп 64 586 крб. 16 коп[1]. Внести таку суму холминці не могли навіть за кілька десятків років. Багато з них не викупили своїх наділів до самої революції 1905 року. У селян не тільки грошей, а й хліба не вистачало, щоб прогодувати сім'ю до нового врожаю. Земля вимагала доброго обробітку, а в 1872 році на 1199 чоловік населення припадало лише 220 коней[2]. До того ж розподілялися вони нерівномірно. Багато селян продавали свої наділи і йшли на заробітки до поміщика в економію чи на цукровий завод. Оскільки в Холмах було вдосталь робочої сили, а закупівельні ціни на сільськогосподарську сировину лишалися низькими, незабаром тут виникло ще 4 підприємства, що виробляли крохмаль, спирт, вичинювали шкіри, круподерка.

Підприємці наживалися коштом робітників. На цукровому заводі робочий день тривав 12—14 годин, а заробітна плата становила 7 крб. 50 коп. на місяць. Протестуючи проти нещадної експлуатації, робітники підприємства 18 жовтня 1898 року оголосили страйк. Однак адміністрація відмовилася підвищити заробітну плату, й частина робітників залишила завод[3].

На початку XX ст. суперечності між підприємцями й поміщиком з одного боку, й робітниками та селянами з другого, ще більше загострилися. У 1905—1907 рр. в селі розгорнула активну діяльність соціал-демократична група. Вона організовувала маївки, піднімала робітників і селян на революційні виступи. 1907 року в лісі, неподалік хутора Ченчиків, сталася збройна сутичка з поліцією, під час якої було вбито одного з активних учасників революційних подій Г. В. Моторного[4].

Столипінська реформа, яка сприяла зміцненню заможних господарств, примусила селян за безцінь продавати землю куркулям, йти до них у найми або на підприємства, яких все більшало. 1910 року в селі працювали цукровий, винокурний, цегельний, лісопильний заводи, паровий млин та крупорушка[5].

З розвитком промисловості розширювалося село, зростала кількість населення. На 1910 рік тут жило понад 2 тис. чоловік, а медичне обслуговування залишалося незадовільним. У 1909 році в Холмах діяв медпункт, де працював один фельдшер. Низьким був і освітній рівень трудящих мас. У 1878 році відкрито парафіяльну школу, і тільки через 21 рік земство створило двокласну школу[6].

Повалення самодержавства жителі зустріли з піднесенням. Але Тимчасовий уряд не виправдав їх сподівань, не дав ні землі, ні миру. Тому звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, ленінські Декрети про мир і землю викликали у трудящих велику радість. Уже в листопаді 1917 року селяни самочинно відібрали землю й майно поміщика й розподілили їх між собою. Однак у грудні владу в селі захопили ставленики Центральної ради. 27 січня 1918 року 1-й Мінський революційний загін визволив Холми від буржуазно-націоналістичних військ[7]. Обрана тут Рада почала втілювати в життя ленінський Декрет про землю, інші соціалістичні завоювання.

У лютому 1918 року війська німецьких загарбників розпочали похід на Україну. Наприкінці березня, коли кайзерівці підходили до Холмів, партизанський загін з 75 колишніх солдатів, матросів, робітників і селян Корюківки і Холмів завдав окупантам біля села Сядриного несподіваного удару і примусив їх відступити[8]. Але сили були нерівні, й партизани пішли на з'єднання з частинами Червоної Армії. Разом з німецькими військами повернувся й поміщик, який відібрав у селян землю, майно.

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 143, оп. 2, спр. 4, арк. 162, 163.
[2] Там же, ф. 154, оп. 1, спр. 12, арк. 147, 153, 155.
[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90 годов XIX в.), стор. 144, 535; ЦДІА СРСР, ф. 23, оп. 17, спр. 312, арк. 77.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 13, арк. 30, 31, 34.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 2, спр. 222, арк. 34.
[6] Там же, спр. 198, арк. 13, 112, 113, 153; ф. 942, оп. 1, спр. 61, арк. 113.
[7] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 434.
[8] В. Є. Тичина. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 році, стор. 20.

Червоноармійці Ніжинського полку 25 грудня 1918 року визволили Холми від петлюрівців, які захопили владу після краху кайзерівської окупації[1]. На третій день було обрано ревком. Він очолив боротьбу проти контрреволюційних елементів, провів мобілізацію населення до лав Червоної Армії, подавав допомогу сім'ям червоноармійців. У січні 1919 року відкрито початкову 4-класну й вищу 2-класну школи, де навчалося 209 школярів[2]. 18 березня відбулися вибори волосного виконкому та Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 19 березня створено партійний осередок, до якого входило 9 членів партії і 3 співчуваючі. Його очолив А. М. Турас. Великі труднощі довелося долати першим комуністам. У Холмах не вистачало продовольства, палива, понад три місяці вчителі не одержували заробітної плати. Посилився бандитизм. Потрібні були рішучі заходи. Партосередок разом з сільрадою, комітетом бідноти в середині червня конфіскували поміщицьке майно, худобу, відібрали в куркулів лишки землі й хліба й розподілили їх серед малоземельних і безземельних селян[3]. З наближенням денікінського фронту проведено мобілізацію чоловіків до лав Червоної Армії.

На початку 1920 року на землях, які до революції належали поміщику й винокурному заводу, організовано винний радгосп, за яким закріпили 206 га землі, в т. ч. 144 га орної. Господарству належало 32 житлові й виробничі приміщення, 3 жатки, 2 сінокосарки, 4 молотарки, 7 сівалок, 74 плуги й лише 7 коней та 1 віл. Нестача тяглової сили негативно позначилася на проведенні сівби. У 1920 році було посіяно лише 49 га озимини[4]. На винокурному заводі, який входив до винрадгоспу, працювало 12 робітників, діяли смолокурня, слюсарня й кузня.

Партійна організація велику увагу приділяла молоді, проводила серед неї політико-виховну роботу, завдяки чому в січні 1920 року створено комсомольську організацію. В листопаді вона об'єднувала 28 чоловік. Комсомольці відкрили свій клуб і бібліотеку політичної літератури, організовували лекції, бесіди, проводили суботники й загальне військове навчання[5].

Після закінчення громадянської війни партосередок, сільська Рада мобілізували трудящих на відбудову господарства. В 1921 році на заводі винрадгоспу вже працював 51 чоловік. Підприємство дало першу свою продукцію — спирт. Але через рік його довелося закрити, бо обладнання виявилося застарілим, малопродуктивним. Внаслідок цього 1923 року припинив своє існування винрадгосп. За рішенням комітету незаможних селян, створеного в липні 1920 року, на землях радгоспу в січні 1924 року засновано трудову сільськогосподарську артіль «Ілліч», у якій об'єдналося 30 сімей (146 чоловік, з них працездатних 81). За господарством закріпили 280 гектарів орної і 35 — присадибної землі. Артілі передано також радгоспівський сільськогосподарський інвентар[6]. На кінець 1925 року артіль уже об'єднувала 817 чоловік. Тут вирощували зернові, картоплю, льон і коноплі.

Поступово ставали до ладу промислові підприємства. У червні 1921 року відновив роботу крохмальний завод, а в 1925 році — спиртовий та лісопильний.

У зв'язку із змінами в адміністративно-територіальному поділі в березні 1923 року Холми стали центром однойменного району. В цей час у селі налічувалося понад 3 тис. жителів. Було поліпшено охорону здоров'я трудящих. З 1924 року діяла лікарня й аптека. У двох початкових школах навчалося близько 300 учнів і працювало 11 учителів. Велася велика робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослих, створено школу лікнепу. На початку 1922 року в селі відкрито народний будинок на 250 місць, бібліотеку для дорослих.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1510, оп. 1, спр. 3, арк. 40.
[2] Там же, ф. Р-942, оп. 1, спр. 61, арк. 113; спр. 82, арк. 150, 151.
[3] Там же, ф. Р-23, оп. 1, спр. 151, арк. 4, 99, 239; Чернігівський облпартархів, ф. 137, оп. 1, спр. 2, арк. 81.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 319, арк. 13.
[5] Газ. «Наш путь» (Сосниця), 5 листопада 1920 р.
[6] Чернігівський облдержархів, ф. Р-503, оп. 1, спр. 2488, арк. 2, 4, 15.

З 1929 року в Холмах розпочалася масова колективізація. Вона проводилася під керівництвом партійної організації, яка на 1 січня налічувала 46 комуністів. Активну участь у цій роботі брали комсомольці та комнезам[1]. У квітні 26 господарств об'єдналися в ТСОЗ, який у 1930 році перетворено в сільгоспартіль «Червоний маяк».

На перешкоді зміцненню господарства стали куркулі. Вони підпалювали будинки тих, хто вступав до колгоспу, стріляли в активістів. Так, було тяжко поранено 25-тисячника робітника Конотопського паровозоремонтного заводу комуніста Бурденка. Проте вже ніщо не могло стримати впевнену ходу колективізації. У 1930 і 1931 рр. виникло ще дві сільгоспартілі: «Іскра» й «Червона зірка». На 1 квітня 1935 року було колективізовано 92 проц. селянських дворів і 94 проц. посівної площі (2711 га). Восени 1935 року створено Холминську машинно-тракторну станцію, яка мала 31 трактор[2].

Міцніла економіка колгоспів, підвищувалася врожайність, з'явилися перші вантажні автомашини. Артіль «Червоний маяк» у 1938 році одержала з кожного гектара по 7,4 цнт волокна коноплі й була затверджена учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. По 7,7 цнт коноплеволокна одержала з гектара бригада І. Г. Кириченка. В 1939 році вона зібрала з кожного гектара по 350 цнт овочів й також була учасником ВСГВ. Добрих успіхів добилися хлібороби колгоспу «Іскра». Напередодні війни вони виростили по 23,6 цнт ячменю, 14,5 цнт проса з га. Щоб досягти ще кращих показників, в артілях створювалися агрогуртки, де здобували агрономічні знання й переймали передовий досвід 16 ланкових і 45 рільників. У січні 1941 року діяла агрошкола. При Холминській МТС працювали курси трактористів, комбайнерів, шоферів, які відвідувало багато жінок, що відгукнулися на заклик знатного бригадира тракторної бригади Старобешівської МТС Донецької області П. М. Ангеліної — «Дівчата — за кермо!»[3].

Нарощував потужності спиртовий завод. У 1935 році він виробив 115,4 тис. декалітрів спирту[4]. Серед робітників підприємства широкого розмаху набрав стахановський рух. 1938 року тут налічувалося 40 стахановців. Завдяки наполегливій праці їх, усього колективу план 1939 року був перевиконаний на 28 проц. У 1940 році кількість стахановців зросла до 69 чоловік, цього звання були удостоєні всі комуністи-виробничники. Систематично перевершував свої плани лісопильний завод, на якому 1940 року працювало 50 робітників.

Зростала торговельна мережа. В селі в 1941 році працювало 6 магазинів, їдальня, ресторан. Рік у рік підвищувався добробут трудящих. У 1939 році 1054 чоловіка були вкладниками ощадкаси. Сума їх збережень становила 238,5 тис. карбованців[5].

Жителів Холмів 1940 року обслуговувала лікарня на 50 ліжок, де працювало 3 лікарі й 12 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. Діяла також аптека, на спиртовому заводі — медпункт. Особливо великі зміни сталися в розвитку освіти. 1926 року відкрито семирічну школу, 1936 року збудовано двоповерхове приміщення для школи-десятирічки, яка того ж року гостинно відкрила двері учням. Напередодні війни у ній навчалося 733 школярі й налічувалося 30 учителів. Тривала робота, спрямована на ліквідацію неписьменності серед дорослого населення: до 1938 року діяли школи лікнепу. В 1939 році створено вечірню школу[6].

В районному будинку культури, спорудженому в 1936 році, в двох колгоспних клубах і клубі спиртового заводу працювали гуртки художньої самодіяльності,

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 162, оп. 2, спр. 15, арк. 130: Чернігівський облдержархів, ф. Р-3916, оп. 1, спр. 3, арк. 129.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 147, оп. 1, спр. 106, арк. 104.

[3] Газ. «За більшовицькі кадри» (Холми), 26 квітня, 4 липня 1939 р.; 28 березня, 18 грудня 1940 р.; 19 січня 1941 р.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 147, оп. 1, спр. 106, арк. 107, 130.

[5] Газ. «За більшовицькі кадри», 11 лютого 1939 р.

[6] Газ. «За більшовицькі кадри», 24 листопада 1939 р., 24 листопада 1940 р.

М. М. Попудренко серед членів Холминського підпільного райкому КП(б)У, 1943 р.

в яких 1940 року брали участь 300 чоловік. 1936 року відкрито кінотеатр[1]. Діяли також районні бібліотеки для дорослих і для дітей. Виходила районна газета «За більшовицькі кадри».

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Холмах було 4 первинні парторганізації: на спиртовому заводі, в МТС, райспоживспілці та в райвиконкомі, у яких налічувалося понад 60 комуністів. Вони йшли в авангарді соціалістичного змагання в колгоспах, на підприємствах, очолювали найвідповідальніші ділянки роботи. Міцною була комсомольська організація. Вона об'єднувала 200 членів ВЛКСМ. Разом з комуністами комсомольці багато уваги приділяли оборонній роботі. В 1940—1941 рр. проводилося військове навчання партактиву. Молодь складала норми на оборонні значки[2].

Мирну працю радянських людей 22 червня 1941 року порушив віроломний напад німецько-фашистських загарбників. Уже на другий день 105 чоловік пішло в Червону Армію. Жінки й чоловіки, які залишилися, з подвоєними зусиллями працювали в колгоспах, на заводах, в установах, 240 чоловік записалось у винищувальний батальйон[3]. Ще в липні, коли фронт тільки наближався до села, обком партії створив Холминський підпільний райком КП України. Заготовлялася зброя, в навколишніх лісах закладалися продовольчі бази, було створено три партизанські загони з 90 чоловік під командуванням І. І. Водоп'яна, О. П. Балабая, Б. С. Туника. До них увійшли партійні організації райкому партії, райвиконкому, спиртового заводу, більше половини комуністів Холмів, багато комсомольців, активістів. Підпільний райком партії у складі І. М. Курочки (перший секретар), І. І. Водоп'яна, Ф. К. Гузяра, П. П. Леоненка, С. С. Ярошенка, М. Д. Олійника, А. П. Михайленка, Г. Б. Биховського визначив явочні квартири у Н. О. Єременка, П. Д. Рудяк та Т. А. Єременко[4].

23 серпня 1941 року гітлерівці захопили село. З самого початку окупації Холминський район став партизанським краєм. Населення всіляко підтримувало партизанів, підпільників, щодня випікало й доставляло їм хліб, інші продукти. Щоночі в Холми приходили комуністи, партизани. Вони зустрічалися з місцевими жителями, діставали у них відомості про сили ворога, радили, як шкодити окупантам, саботувати їх накази. У Холминських лісах розгорнув свою діяльність підпільний обком партії. Тут склався кістяк партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова. До нього влилося три Холминські загони месників[5]. 16 вересня в Холмах відбулася сесія районної Ради депутатів трудящих[6]. Її відкрив член райвиконкому, один з секретарів підпільного райкому партії І. І. Водоп'ян. Він розповів про хід війни й заходи, яких потрібно вжити, щоб народне добро не дісталося ворогові. Одностайно було прийнято рішення: колгоспну худобу й інвентар роздати по дворах, а коней передати партизанським загонам. Частину провіанту й фуражу виділити партизанам, а решту взяти населенню на збереження.

---

[1] Газ. «За більшовицькі кадри», 13 травня 1937 р., 12 травня 1938 р.
[2] Газ. «За більшовицькі кадри», 11 лютого 1939 р., 16 травня 1941 р.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 2.
[4] Там же, арк. 1—5.
[5] Там же, арк. 1, 6.
[6] Там же, арк. 5.

Потім депутати провели збори колгоспників і практично допомогли впровадити у життя рішення сесії, яка зміцнила й загартувала віру людей в Радянську владу, що діяла навіть на території, тимчасово зайнятій ворогом[1]. Протягом всієї війни ця віра була твердою й непохитною.

В середині вересня в хаті К. Г. Дяченко відбулися перші збори підпільної комсомольської організації під назвою «Так починалося життя». На них були присутні секретарі підпільного райкому комсомолу П. С. Шутько і П. Н. Денисенко. Тут комсомольці дали урочисту клятву, в якій говорилося: «Вступаючи в ряди підпільної комсомольської організації «Так починалося життя», я перед лицем своїх товаришів, перед Батьківщиною, перед усім моїм багатостраждальним народом даю клятву: вести смертельну боротьбу проти лютих ворогів, не шкодуючи свого життя, поки земля наша не буде вільною від фашистської погані. Клянуся чесно виконувати всі доручення, покладені на мене підпільною організацією, і краще вмерти, ніж зрадити своїх товаришів». Був обраний комсомольський комітет у складі М. П. Єременка, О. Т. Омеляненка, К. Г. Дяченко. Секретарем обрали М. П. Єременка, який до війни працював інспектором райвідділу народної освіти. Згодом з окупованого Києва до села повернувся студент індустріального інституту Ф. Ф. Резніченко. Довідавшись про підпільну комсомольську організацію, він став активним її членом. Комсомольці-підпільники (а їх стало вже дев'ять) були першими помічниками партизанів. Вони добували зброю, ходили на зв'язок, у розвідку, виявляли розміщення ворожих частин, знешкоджували зрадників, розповсюджували листівки, в яких інформувалося населення про події на фронтах. Члени організації «Так починалося життя» зібрали 4 револьвери, 10 гвинтівок, 5000 патронів, 68 гранат, 36 пар лиж і все це передали партизанам, а також розповсюдили 15 тис. листівок[2].

Трудящі Холмів урочисто відзначили 24 роковини Великого Жовтня. Ранком 7 листопада центр села, як і раніше в такі свята, був прикрашений лозунгами, кумачем, портретами керівників Комуністичної партії й уряду. На пожежній вишці майорів червоний прапор, встановлений за дорученням підпільного комсомольського штабу піонером В. Т. Омеляненком. На трибуні вивісили лозунг «Хай живе Великий Жовтень!», а на парканах та стовпах розклеїли листівки[3].

Гестапівці й поліція посилили репресії, шукали сміливців. За цих умов комітет комсомолу дав наказ підпільникам іти в ліс. Але до партизанів дісталися лише К. Г. Дяченко і Ф. І. Шевцова, яка згодом загинула смертю хоробрих. Решту затримала поліція. Два дні їх катували. Та, не маючи точних доказів, випустили під суворий нагляд поліції. Комсомольці знову почали діяти, але їх вистежили й 2 березня майже всіх заарештували. Гестапівці піддали молодих підпільників страшним катуванням і 4 березня 1942 року М. П. Єременка, О. Т. Омеляненка, Ф. Г. Внукову, Л. Н. Ткаченка й Ф. Ф. Резніченка розстріляли. Разом з ними стратили й 70-літню бабусю Каті — Д. З. Дяченко, яка допомагала комсомольській організації, стояла на варті під час засідань молодих підпільників, ходила по селах, збирала відомості тощо[4]. Через кілька днів заарештували Н. В. Голяницьку, яку також убили. У центрі села, куди в 1943 році перенесли їх тіла, споруджено пам'ятник, на якому викарбувані слова: «Вічна слава героям!». На стіні школи, де вчилися відважні патріоти, встановлено меморіальну дошку. Про їх подвиги тепер знає вся Батьківщина. В день 20-річчя перемоги над німецько-фашистськими загарбниками відбулося урочисте відкриття меморіального комплексу холминським молодогвардійцям.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 5—6.

[2] Там же, арк. 2, 8—10, 299—301.

[3] В. Д. Яценко. Комсомол Украины — боевой помощник Коммунистической партии в организации и развитии партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. Х., 1961, стор. 51, 52.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 9, 300, 301.

Партизани й підпільники Холмів завдавали ворогові великої шкоди, відволікали від фронту живу силу й техніку, перешкоджали постачанню. Гітлерівці посилали в Холминські ліси великі каральні загони, вбивали й грабували мирне населення. Але окупанти не зламали віру в перемогу. Вони довго не могли навіть призначити старосту і завербувати хоча б кількох поліцаїв у селі. Лише на початку 1942 року німецьке командування, стягнувши в село великі військові сили, створило тут свою адміністрацію. Від кривавих рук окупантів у Холмах загинуло 125 чоловік, з них 34 дітей. За будь-яку підозру в зв'язках з партизанами фашисти розстрілювали цілими сім'ями. Так загинули П. Г. Шеремет, його дружина Марія Григорівна, дочка Галя восьми років і син Анатолій шести років, а також Л. О. Омеляненко, його дружина Євдокія Степанівна з маленьким Вітею на руках і шестирічна донька Валя. Окупанти вивезли до Німеччини близько 120 юнаків та дівчат[1], спалили сотні будинків і господарських приміщень.

Пам'ятним на все життя буде для багатьох холминців 15 вересня 1943 року. У цей день частини Червоної Армії визволили село від німецько-фашистських загарбників.

На фронтах Великої Вітчизняної війни хоробро билися з ворогом 539 жителів села, з них 311 нагороджено орденами й медалями. 90 — воювали в партизанських загонах. М. Д. Єременко, П. Д. Мусієнко командували взводами народних месників. Разом з чоловіками славний, але тяжкий партизанський шлях пройшли жінки К. С. Моложон, Н. М. Мальчик, Н. І. Самокиш, Г. І. Іскевич, О. І. Прохоренко, кулеметниця М. М. Зозуля. 168 чоловік полягли в боях за Батьківщину, в т. ч. 12 партизанів.

Уже з перших днів трудящі дружно взялися за відбудову зруйнованого господарства. Було відновлено всі колгоспи. Механізатори-жінки склали з прихованих частин перші 7 тракторів для Холминської МТС, яка, починаючи з 1 листопада, обслуговувала колгоспи. Але тягла все ж не вистачало. В плуги доводилося впрягати корів. Наприкінці 1943 року дали продукцію спиртовий та лісопильний заводи, маслозавод. З 15 жовтня була відбудована друкарня, де набиралася районна газета «Червоний партизан», перейменована 23 січня 1944 року в «Соціалістичний шлях». Велику допомогу у відбудові господарства подала держава, народи братніх республік. 1944 року в колгоспи з Саратовської області прибуло 27 корів, з Челябінська до МТС надійшло 13 тракторів, 5 автомашин передали спиртовому заводу частини Червоної Армії.

Жителі Холмів, щоб прискорити перемогу над ворогом, не шкодували ні сил, ні коштів. На будівництво танкової колони вони зібрали й передали 970 тис. крб.[2]. Хлібороби артілі «Червоний маяк» взяли шефство над військовим госпіталем.

Як у тилу, так і на фронтах, холминці разом з усім радянським народом кували перемогу над ворогом. І вона прийшла. В листі до ЦК КП(б)У та РНК УРСР 9 травня 1945 року трудящі села писали: «Немає слів, щоб висловити почуття вдячності Червоній Армії. На цю історичну перемогу ми відповімо новими трудовими успіхами, ще ширше розгорнемо соціалістичне змагання в боротьбі за врожай, за гідну зустріч воїнів-переможців. Не пошкодуємо сил, щоб відбудувати колгоспи, МТС і промислові підприємства, зробимо все для того, щоб ще більше зміцнити воєнноекономічну могутність нашої країни»[3].

Свого слова вони дотримали. У колгоспах будувалися тваринницькі приміщення, збільшувалося поголів'я худоби. Тільки в 1949—1950 рр. було споруджено два нові телятники, два свинарники, кормокухню та інші громадські приміщення. Між Холминським і Корюківським районами розгорнулося соціалістичне змагання

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 7, спр. 2, арк. 207; ф. Р-3013, оп. 1, спр. 90, арк. 1, 28—32.

[2] Газ. «Соціалістичний шлях», 9 квітня 1944 р.

[3] Газ. «Соціалістичний шлях», 10 травня 1945 р.

за вирощування високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур і піднесення громадського тваринництва. Більшість механізаторів МТС систематично перевиконувала свої завдання. Промислові підприємства в 1950 році давали вже більше продукції, ніж до війни.

Значна увага приділялася медичному обслуговуванню населення. Одразу після визволення села відновила роботу лікарня. В 1950 році у ній налічувалося 50 ліжок й працювало 3 лікарі та 13 працівників середнього медперсоналу. До послуг населення була аптека, дитячі ясла.

Зростала культура села. У середній школі, яка в жовтні 1943 року прийняла учнів, на 1950 рік налічувалося 614 школярів і 28 учителів. З культурно-освітніх закладів діяли районний будинок культури, кінотеатр, два клуби. Жителів з 1944 року обслуговувала районна бібліотека.

Після відбудови почався дальший розвиток колгоспного господарства. За 1953—1960 рр. було споруджено: 9 тваринницьких приміщень, зерносховище, 2 вітряні водокачки, автомайстерня. У 1957 році всі три артілі об'єдналися в колгосп «Червоний маяк». За ним було закріплено 3251 га землі, в т. ч. 2085 га орної. Зміцніла технічна озброєність господарства, в 1959 році тут налічувалося 17 тракторів, 12 автомашин, 10 різних комбайнів та ін. У 1965 році проведено електрифікацію артілі.

Велику роль у піднесенні колгоспного виробництва відіграла партійна організація артілі, створена в 1954 році. На 1 січня 1971 року в ній налічувалося 68 чоловік. Завдяки роботі комуністів, спрямованій на розгортання соціалістичного змагання хліборобів, піднесення культури землеробства, запровадження агрономічної науки в практику, рік у рік підвищувалася врожайність сільськогосподарських культур і в 1971 році становила: пшениці — 18 цнт, картоплі — 120, овочів — 183, льоноволокна — 5,9 цнт з гектара. На кожну корову надоєно 2607 кг молока, вироблено на 100 га угідь 98,3 цнт м'яса.

За вирощування високих урожаїв овочів — 500 цнт капусти, 287 цнт помідорів і 172 цнт огірків — бригадира садово-городньої бригади О. М. Лося в 1966 році відзначено орденом «Знак Пошани». Такої нагороди удостоєна також свинарка М. Й. Єремишина, яка одержала по 21 поросяті від свиноматки. Неухильно зростають грошові доходи колгоспників. Якщо в 1967 році оплата трудодня становила 2 крб. 57 коп., то в 1971 році — 3 крб. 50 коп.

У дев'ятій п'ятирічці колгосп має стати високопродуктивним спеціалізованим господарством, де в основному вирощуватиметься й відгодовуватиметься велика рогата худоба. Якщо в 1971році тут було вироблено 2950 цнт м'яса, то в 1975 році планується одержати приросту 4615 цнт. Нині в колгоспі налічується 1570 голів худоби. За п'ятирічку буде побудовано чотири тваринницькі приміщення ще на 700 голів.

З січня 1959 року МТС була реорганізована в РТС, а з лютого 1963 року на її базі створено Холминське відділення «Сільгосптехніки». 1970 року в відділенні побудовано приміщення для проведення профілактики автомашин, майстерню ремонту комбайнів, для якої надійшло обладнання з Грузії й Казахстану.

Швидкими темпами розвивається промисловість. З кожним роком збільшує потужність спиртовий завод. 1960 року тут вироблялось 69 тис. декалітрів спирту, в 1971 році — 214 тис. На кінець дев'ятої п'ятирічки планується виробити 275 тис. декалітрів. На підприємстві широкого розмаху набрав рух за комуністичну працю. Звання колективів комуністичної праці удостоєні один цех і чотири бригади, які очолюють члени КПРС В. О. Дементов, І. І. Силенко, К. О. Ремесло, Г. П. Федоренко і Л. М. Піджара.

Контрольний огляд саджанців на ділянці Холменського лісгоспзагу. 1970 р.

В 1958 році побудовано цегельний завод, де працює 75 чоловік. 1970 року тут виготовлено 3 млн. штук цегли. В січні 1962 року засновано лісгоспзаг. У 1970 році на підприємстві збудовано три нові цехи: деревообробний, виготовлення хвойно-вітамінного борошна та плит з дерев'яних стружок. За високі показники у виконанні восьмого п'ятирічного плану лісгоспзагом його директора М. М. Мисника нагороджено орденом Жовтневої Революції. Колектив господарства високопродуктивно трудиться над здійсненням завдань дев'ятої п'ятирічки. В першому кварталі 1971 року за дострокове виконання зобов'язань, узятих на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, він був удостоєний перехідного Червоного прапора Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС та грошової премії. До кінця року господарство видало продукції на суму 1210 тис. карбованців.

Після відбудови Холми весь час зростають. У травні 1958 року вони були віднесені до категорії селищ міського типу. 30 листопада 1960 року Холминський район було ліквідовано, селище відійшло до Семенівського, з 1968 року — до Сосницького, а з 1969 року — до Корюківського районів. Однак це не затримало розвитку Холмів. Крім промислових, будувалися підприємства побутового обслуговування населення, які в 1967 році об'єдналися в комбінат. За 1966—1971 рр. тут споруджено 181 будинок загальною площею 7787 кв. метрів. З'явилися вулиці Нова, Дачна. Виконком селищної Ради разом з промисловими підприємствами й колгоспом багато уваги приділяють благоустрою Холмів. Центральні вулиці їх забруковані. Тільки в 1970 році замощено понад 2 км доріг. З 1965 року електросітка селища підключена до ліній передач Чернігівської ТЕЦ. Добре розвинута торговельна мережа. Населення обслуговує 15 магазинів, 2 їдальні.

У селищі широка сітка лікувальних закладів. Діє лікарня на 75 ліжок, де працює 12 лікарів і 40 чоловік середнього медперсоналу. 1972 року побудовано нове лікарняне приміщення на 50 ліжок. Є також амбулаторія, жіноча та дитяча консультації, медлабораторія, рентген-кабінет, аптека. У 1970 році за рахунок колгоспу збудована поліклініка.

Весь час зростає кількість учнів, які навчаються в середній школі, в 1971 році у ній налічувалося 881 школяр і 50 учителів. Створені всі умови для задоволення культурних потреб населення. У 1961 році споруджено новий будинок культури, де демонструються кінофільми, читаються лекції, відбуваються тематичні вечори, працюють гуртки художньої самодіяльності, університет культури. Крім того, діють клуби на спиртовому заводі, в колгоспі. На 1971 рік у селищній, шкільній та бібліотеці «Сільгосптехніки» налічувалося близько 50 тис. книг і понад дві тисячі читачів. Проводиться значна робота, спрямована на патріотичне виховання молоді. В 1968 році на честь 50-річчя ВЛКСМ відкрито музей комсомольської слави, який користується великою популярністю на Чернігівщині. В 1969 році засновано музей колгоспної слави. Лише з неподільних фондів колгоспу на культурно-освітню роботу серед хліборобів у 1970 році асигновано близько 20 тис. карбованців.

Велику роль відіграє селищна Рада, в складі якої 61 депутат, з них колгоспників — 25, робітників — 16, службовців — 20, комуністів — 31, комсомольців — 7, жінок — 27. Створено 8 постійних комісій, які розв'язують питання роботи колгоспу, підприємств, медичних та культурно-освітніх закладів тощо.

Щасливим життям живуть жителі селища. Взяти хоча б сім'ю колгоспника С. К. Рудяка, що складається з восьми чоловік. Усі його шестеро дітей з допомогою держави, колгоспу стали на широку дорогу щасливого життя. Дочка Ольга працює в колгоспі, Марія й Галя закінчили фінансовий технікум, Олександра — технікум механізації, Валя — педагогічний інститут, син Василь — офіцер Радянської Армії. Майже всі вони трудяться в рідному селищі.

Разючі зміни сталися в Холмах за роки Радянської влади. Холминці люблять свій край і нічого не шкодують для дальшого його розквіту.

В. К. ЗВОЛЬ, М. Г. ХОРИЦЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОРЮКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОЩИ́ЦЬКА СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру. Дворів — 353. Населення 1099 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Майбутнє.

На території Білощицької Слободи розміщена центральна садиба колгоспу «Рекорд», за яким закріплено 3364 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1769 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 6 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. Є. Ф. Бардакову — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 179 учнів і 12 учителів, бібліотека, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт.

Білощицька Слобода виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. У 1930 році створена партійна, в 1923— комсомольська організації.

За тимчасової німецько-фашистської окупації 8 жителів билися з ворогом у партизанському загоні О. П. Балабая. У 1943 році с. Майбутнє було повністю спалене загарбниками.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролося проти гітлерівців 274 жителі. За героїзм, виявлений у боях проти фашистських загарбників, 154 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України с. Майбутнє визнане партизанським. 168 односельців загинуло смертю хоробрих. На братській могилі воїнів, які полягли у вересні 1943 року, визволяючи Білощицьку Слободу від німецьких окупантів, встановлено обеліск.

Поблизу села виявлено кургани періоду Київської Русі.

БРЕ́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від райцентру. Дворів — 142. Населення — 353 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Лубенець, Нова Гуринівка, Озереди, Ховдіївка.

На території Бречі розміщено колгосп ім. Кірова, в користуванні якого 2119 га сільгоспугідь, у т. ч. 1407 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі досягнення 45 чоловік відзначено урядовими нагородами.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 123 учні й працює 10 учителів, клуб, бібліотека, краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт.

Бреч заснований у другій половині XVII ст. Свою назву дістав від річки Бречиці. Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійна організація виникла в 1921 році, комсомольська— в 1923 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників 393 жителі, з них 113 нагороджено орденами й медалями. О. В. Плющу за виявлений героїзм під час форсування Дніпра й утримання плацдарму присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 157 чоловік загинули смертю хоробрих.

Поблизу с. Лубенця виявлено поселення доби неоліту, бронзи та періоду скіфів, а біля с. Ховдіївки — городище XI—XIII ст. н. е.

БУ́ДА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Бречиці, за 15 км від райцентру. Дворів — 261. Населення — 661 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Маховики, Петрова Слобода, Соснівка.

На території Буди розміщена центральна садиба радгоспу «Корюківський», за яким закріплено 4239 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1192 га орної землі. Радгосп спеціалізується на виробництві продуктів м'ясо-молочного тваринництва. Вирощують також зернові й технічні культури. За успіхи в розвитку сільського господарства 25 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 83 учні й 10 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Буду належить до 1771 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В роки громадянської війни 16 жителів перебували в лавах Червоної Армії і брали активну участь у боротьбі за владу Рад. У 1921 році виникла комсомольська організація, в 1933 — партійна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах з'єднання О. Ф. Федорова билося проти гітлерівців 182 чоловіка, 136 з них за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями, 74 загинули смертю хоробрих, у т. ч. член Корюківського підпільного райкому КП(б)У, комісар партизанського загону ім. Сталіна Й. І. Рудий. Постановою бюро обкому КП України с. Буду визнано партизанським.

На околиці Буди виявлено городище юхнівської культури та два — періоду Київської Русі.

ДОМАШЛИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру й за 16 км від залізничної станції Мена. Дворів — 347. Населення — 936 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бешківка, Луковець, Самсонівка, Сахутівка.

У Домашлині розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4385 га землі, у т. ч. 1460 га орної. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі виробничі показники в розвитку сільського господарства 86 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєні завідуючий свинофермою В. В. Крицький та свинарка В. Л. Синьогуб.

Є восьмирічна школа, де навчається 177 учнів і працює 12 учителів, будинок культури на 250

місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Село засноване в першій половині XVI століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. 1920 року виникли партійна й комсомольська організації.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билося 364 жителі, 129 з них нагороджено орденами й медалями. Уродженцеві села Ф. Л. Більченку, який на початку 1945 року відзначився в боях за визволення братньої Польщі (місто Зволень) від гітлерівських окупантів, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 196 чоловік загинуло смертю хоробрих. На братській могилі встановлено пам'ятник воїнам, які в 1941 році, обороняючи село від загарбників, віддали своє життя.

Поблизу Домашлина виявлено кургани періоду Київської Русі.

ЖУ́КЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру. Дворів — 342. Населення — 954 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Партизанський», за яким закріплено 5205 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2090 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, картоплі. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники 14 чоловік нагороджено орденами й медалями. У селі є восьмирічна школа, де налічується 153 учні й 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Жукля заснована на початку XVII ст. Незадоволені грабіжницькою реформою 1861 року, колишні кріпаки виступили проти поміщика. Після масової екзекуції селян керівника виступу Л. Ф. Прохоренка заарештували і кинули до в'язниці. У 1900 році селяни повстали вдруге. Заворушення тривало два місяці й було придушено царськими військами. Активними учасниками його були жінки Ф. Устименко, С. Міль, М. Шавлак та інші.

Радянську владу встановлено наприкінці 1917 року. Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни й в партизанських загонах билися проти німецько-фашистських загарбників 230 жителів. За виявлений героїзм у боях з ворогом 132 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України село визнано партизанським. 167 чоловік загинуло смертю хоробрих, 1971 року на їх честь споруджено обеліск.

На грибоварному пункті Жуклянського лісництва. 1971 р.

ЗАБА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру й за 2 км від залізничної станції Низківка. Дворів — 153. Населення — 412 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Воловики, Кирилівка й Нова Буда.

На території Забарівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Гагаріна, за яким закріплено 3514 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1342 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі показники 38 колгоспників нагороджено урядовими нагородами, в т. ч. ланкова Л. Д. Рибченко удостоєна ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 160 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша документальна згадка про Забарівку належить до 1858 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1920 році виникла комсомольська організація, в 1926 році — партійна.

За тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарбниками діяла підпільна молодіжна патріотична група. В роки Великої Вітчизняної війни 367 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти гітлерівців. 107 чоловік за виявлений героїзм у боротьбі з окупантами нагороджено орденами й медалями. 252 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У селі є пам'ятник воїнам, які віддали своє життя за визволення населеного пункту в 1943 році.

КА́МКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру. Дворів — 253. Населення — 741 чоловік.

На території села розміщено колгосп «Ударник», за яким закріплено 1575 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 680 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 36 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 107 учнів і працює 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Камка виникла в середині XVII ст. У червні 1859 року селяни відмовилися виконувати панщину. До села прибув загін царських військ і жорстоко розправився з кріпаками. Сім чоловік було заарештовано, а після засуджено й ув'язнено. Одного з активних учасників виступу Пантелія Андрійка закована в кайдани й відправлено до Сибіру.

В січні 1918 року встановлено Радянську владу. У листопаді 1919 року в селі виник партійний осередок, у грудні — комсомольський.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівців билося 170 жителів, 110 з них нагороджено орденами й медалями. 103 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У центрі села їм встановлено пам'ятник.

КОЗИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Убеді, за 42 км від райцентру й за 24 км від автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський. Дворів — 727. Населення — 1979 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бобрик, Борок, Дачне, Комсомольське, Тихонівське й Уріччя.

На території Козилівки розміщені два колгоспи — ім. Чапаєва та ім. Суворова. Господарства мають у своєму користуванні 5898 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3546 га орної землі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, у якій налічується 388 учнів і 22 вчителі, будинок культури на 260 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Козилівка виникла на початку XVI століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. В 1932 році створено партійну організацію, в 1921 — комсомольську.

Під час Великої Вітчизняної війни 1130 жителів билося на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. З них нагороджено орденами й медалями 810 чоловік. Загинуло смертю хоробрих 490 чоловік. Біля підніжжя братської могили, де поховано 19 радянських воїнів, які в 1943 році полягли в бою, визволяючи село від гітлерівців, споруджено пам'ятник.

ЛУПА́СОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру. Дворів — 117. Населення — 312 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Золотницьке, Теребище, Червона Буда.

На території Лупасового розкинулася центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 2879 га земельних угідь, у т. ч. 1446 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 76 учнів і 8 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване в першій половині XVIII ст. Його назва походить від прізвища першого поселенця Макара Лупаса.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни й в партизанських загонах билося проти гітлерівців 232 жителі, з них 190 нагороджено орденами й медалями. Постановою обкому КП України с. Лупасове визнано партизанським. 129 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1956 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу села Червона Буда виявлено поселення доби неоліту, бронзи та городище періоду Київської Русі.

НАУ́МІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від райцентру. Дворів — 476. Населення — 1322 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Андроники, Високе, Переділ, Спичувате, Турівка.

На території Наумівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 6079 га земельних угідь, у т. ч. 2414 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 90 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де навчається 260 учнів і працює 20 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Наумівка виникла на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни й у партизанських загонах билося проти гітлерівців 520 жителів, з них 249 нагороджено орденами й медалями. Ф. М. Стрільцю й М. Т. Лучку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Постановою бюро обкому КП України с. Турівку визнано партизанським. 153 чоловіка загинуло смертю хоробрих. За визволення Наумівки від німецько-фашистських загарбників віддали своє життя 33 воїни чотирьох національностей. На братській могилі в 1965 році їм встановлено пам'ятник.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру й за 5 км від залізничної станції Низківка. Дворів — 470. Населення — 1100 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Верхолісся й Піски.

На території Олександрівки розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 6802 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3096 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби й свиней. Вирощуються також зернові культури. За успіхи в розвитку сільського господарства 80 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 163 учні й 21 учитель, будинок культури на 400 місць, клуб, дві бібліотеки, лікарня на 25 місць.

Олександрівка виникла на початку XVIII ст. В Олександрівці жив народний кобзар Андрій Шут (р. н. невід.— 1873 р.). Він складав і співав пісні й думи про визвольну війну українського народу 1648—1654 рр., закликав бідноту до боротьби проти багатіїв, панів, за волю й кращу долю.

Радянську владу встановлено наприкінці грудня 1917 року. В 1919 році створено партійний і комсомольський осередки.

В роки Великої Вітчизняної війни 415 жителів билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та в партизанських загонах, з них 100 нагороджено орденами й медалями. 287 чоловік полягли смертю хоробрих.

Поблизу села Верхолісся виявлено городище та кургани періоду Київської Русі.

ОХРАМІ́ЄВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Дворів — 544. Населення — 1353 чоловіка.

На території села розміщений колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 4618 га земельних угідь, у т. ч. 2608 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За досягнення в колгоспному виробництві 3 чоловіка нагороджено орденами й медалями, у т. ч. ордена Жовтневої Революції удостоєно І. П. Мелешка.

В Охрамієвичах знаходиться пересувна механізована колона 213.

У селі є середня школа, в якій налічується 250 учнів і 19 учителів, будинок культури на 210 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 10 ліжок.

Охрамієвичі виникли в першій половині XVI століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. У 1918 році в селі діяв партизанський загін у складі 18 бійців, який брав участь у боротьбі проти кайзерівців та гетьманців. У 1929 році створено партійну організацію, в 1924 — комсомольську.

За тимчасової німецько-фашистської окупації карателі спалили в селі 60 хат і стратили 16 жителів.

300 уродженців села билися з гітлерівцями на фронтах Великої Вітчизняної війни, 70 — у партизанських загонах. За героїзм, виявлений у боях проти ворога, 200 з них нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України село визнано партизанським. 184 чоловіка загинуло смертю хоробрих. Визволяючи Охрамієвичі, 36 воїнів 5 національностей віддали своє життя. На братській могилі в 1967 році їм споруджено пам'ятник.

ПЕРЕ́ЛЮБ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру. Дворів — 390. Населення — 1279 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Баляси.

На території Перелюба розміщений колгосп «Зоря», за яким закріплено 3662 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2635 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є цегельний завод, відділення Корюківського маслозаводу, лісництво, за яким закріплено 6205 га лісу.

В Перелюбі діють середня школа, де навчається 361 учень і працює 19 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, амбулаторія.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва, культури, медицини 80 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Перелюб виник у першій половині XVI ст. Свою назву дістав від річки Перелюбки.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року.

За тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками 65 жителів пішло в Перелюбський партизанський загін імені Чапаєва, який очолив директор середньої школи О. П. Балабай. На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти гітлерівських загарбників 377 жителів. За героїзм, виявлений у боях проти ворога, 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України село визнано партизанським. 154 чоловіка загинуло смертю хоробрих. На братській могилі 11 партизанів, які загинули в 1942—1943 рр., встановлено пам'ятник.

У Перелюбі зберігається церква, збудована в 1827 році.

На території села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ПРИБИ́НЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру. Дворів — 351. Населення — 1196 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Костянтинівка.

На території Прибиня розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 2971 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1578 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 66 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 223 учні й 12 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Прибинь виникла в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1931 році, комсомольську — в 1928.

Під час німецько-фашистської окупації було спалено 85 будинків й розстріляно 10 жителів. 99 уродженців села хоробро билися проти загарбників у партизанських загонах. 260 чоловік відстоювали незалежність і свободу своєї Вітчизни на фронтах Великої Вітчизняної війни. За виявлений героїзм у боях з ворогом 120 воїнів і партизанів нагороджено орденами й медалями. 150 жителів загинуло смертю хоробрих. На братській могилі встановлено обеліск воїнам, які полягли в 1943 році, визволяючи село від окупантів.

РЕЙМЕНТА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру. Дворів — 270. Населення — 769 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богдалівка, Гутище, Довга Гребля, Заляддя, Олійники, Сукачі.

На території Рейментарівки розташоване відділення радгоспу «Партизанський».

У селі є восьмирічна школа, у якій налічується 202 учні й 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Час заснування села невідомий.

Радянську владу встановлено наприкінці грудня 1917 року. Під час громадянської війни 23 жителі були бійцями революційного полку ім. В. І. Леніна. Партійна організація створена в 1920 році, комсомольська — в 1921.

В роки тимчасової окупації гітлерівці повністю спалили село й розстріляли 208 жителів.

У вересні 1941 року в Рейментарівці створено партизанський загін, який улітку 1942 року влився до Чернігівського обласного партизанського з'єднання. Загін очолював колишній голова колгоспу Б. С. Туник. 309 чоловік билися з гітлерівцями на фронтах та в партизанських загонах. За героїзм, виявлений у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, 280 чоловік нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України села Рейментарівка й Богдалівка визнані партизанськими, 208 чоловік загинули смертю хоробрих. У 1970 році їм встановлено пам'ятник. У центрі села, на братській могилі, споруджено обеліск Слави воїнам, які у вересні 1943 року загинули, визволяючи Рейментарівку від окупантів.

Поблизу Рейментарівки виявлено могильник X—XI століття.

РИ́БИНСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру. Дворів — 166. Населення — 482 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Голубівщина, Журавльова Буда, Лісове, Новоселівка, Парастовське, Стопилка.

У селі розміщений колгосп ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 4025 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2647 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 88 чоловік нагороджено орденами і медалями. Діє також деревообробний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 202 учні й 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Рибинськ засновано в 1920 році. Його назва походить від річки Рибини. Партійна організація створена в 1925 році, комсомольська в 1924 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 300 жителів. За героїзм, виявлений у боях з гітлерівцями, 79 чоловік нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України села Рибинськ, Журавльова Буда, Новоселівка й Парастовське визнані партизанськими. 96 рибинців загинуло смертю хоробрих.

Поблизу села виявлено городище періоду Київської Русі.

СА́ВИНКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Дворів —430. Населення — 1270 чоловік. Сільраді підпорядковані села Хотіївка і Червоний Довжик.

На території села розміщено колгосп ім. М. Коцюбинського, за яким закріплено 3140 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1940 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє міжколгоспний цегельний завод.

У селі є середня школа, де навчається 279 учнів і працює 20 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване в 70-х роках XVII століття. Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1933 році, комсомольську — в 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 560 жителів боролися в рядах Червоної Армії проти німецько-фашистських загарбників, 150 з них нагороджено орденами й медалями. 306 чоловік загинули смертю хоробрих. У савинко-рейментарівських лісах формувалося Чернігово-Волинське партизанське з'єднання.

Уродженцями Савинок є кандидати історичних наук П. В. Олійник і Л. В. Олійник. Тут народився український радянський поет Іван Савич (Лук'яненко).

На території села виявлено поселення та знайдено знаряддя праці доби бронзи.

СЯ́ДРИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Дворів — 263. Населення — 739 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти: Будище, Самотуги, Тельне.

На території Сядриного розміщений колгосп ім. Димитрова, за яким закріплено 3079 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1954 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі досягнення в розвитку колгоспного виробництва 69 чоловік нагороджено орденами й медалями. У селі працює льонозавод.

У Сядриному є восьмирічна школа, в якій налічується 178 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Село засновано в першій половині XVII століття. Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Уродженець с. Сядриного матрос Балтійського флоту О. М. Гарнієр брав участь у штурмі Зимового палацу. В роки громадянської війни був командиром 1-го Революційного полку ім. В. І. Леніна. Партійна організація створена в 1931 році, комсомольська — 1922.

На початку Великої Вітчизняної війни в районі Сядриного було створено базу обласного партизанського з'єднання. 89 жителів билися з німецько-фашистськими окупантами в лавах Червоної Армії, 10 — в партизанах. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 98 чоловік нагороджено орденами й медалями. Уродженцю с. Самотуги генерал-майору Д. М. Бєлому за особисту мужність, відвагу, уміле керівництво танковим з'єднанням під час розгрому фашистських військ у районі м. Золотоноші Полтавської області та за успішне форсування Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Постановою бюро обкому КП України с. Самотуги визнано партизанським. 66 чоловік загинуло смертю хоробрих.

Поблизу села виявлено поселення доби бронзи та поселення й кургани часів Київської Русі.

ТЮТЮ́ННИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від райцентру. Через село проходить автошлях Чернігів — Корюківка. Дворів — 171. Населення — 485 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Костючки, Кугуки.

На території Тютюнниці розміщена центральна садиба колгоспу ім.Калініна, за яким закріплено 3052 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1119 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 27 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 108 учнів і працює 10 учителів, бібліотека, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт. Тютюнниця виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено наприкінці грудня 1917 року. Партійну організацію створено в 1945 році, комсомольську — в 1929.

Під час Великої Вітчизняної війни 224 жителі билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах і в партизанських загонах. За мужність і відвагу, виявлені в боях з ворогом, 79 з них нагороджено орденами й медалями. 135 чоловік загинуло смертю хоробрих, 1971 року їм встановлено обеліск.

ШИШКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру. Дворів — 210. Населення — 764 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Рудня.

На території Шишківки розміщений колгосп ім. Куйбишева, за яким закріплено 2194 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1065 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 130 учнів і 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Радянську владу встановлено наприкінці грудня 1917 року. Партійну організацію створено в 1928 році, комсомольську організацію— 1930 року.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 15 жителів і спалили 100 будинків.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах билося проти загарбників 249 жителів, 113 з них нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України село визнане партизанським. 169 чоловік полягли смертю хоробрих. На братській могилі встановлено пам'ятник воїнам, які загинули, визволяючи село від німецьких окупантів.

Поблизу Рудні виявлені залишки поселень доби неоліту, а біля Шишківки — городище часів Київської Русі.

КУЛИКІВСЬКИЙ РАЙОН

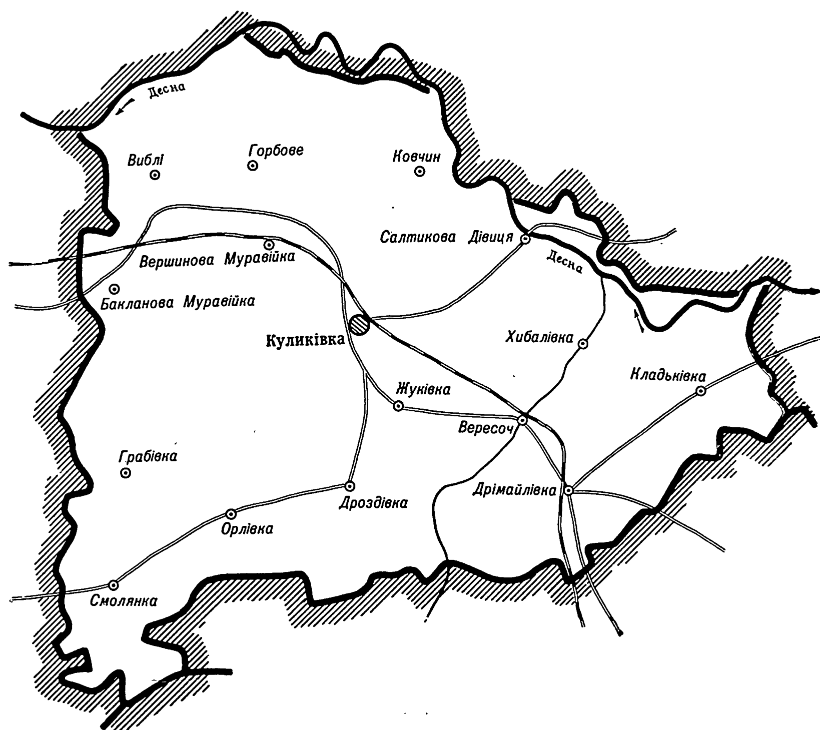

Площа району — 1 тис. кв. км. Населення — 36,5 тис. чоловік, з них сільського — 32,1 тис. Середня густота населення — 36,5 чоловіка на кв. км. Селищній та 15 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 28 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 56 первинних партійних, 56 комсомольських і 92 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 18 колгоспів мають 70,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 41,5 тис. га орної землі. У районі — 4 промислові підприємства. Населення обслуговують 23 медичні заклади. У 22 загальноосвітніх школах, у т. ч. 9 середніх, заочній середній, 9 восьмирічних, 3 початкових, навчається 6,4 тис. учнів. Крім того, є музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 9 клубів, 20 бібліотек, є 28 кіноустановок. У районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну. В 19 населених пунктах споруджено 18 пам'ятників і 10 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

КУЛИКІВКА

Куликівка — селище міського типу, центр району, розташоване за 40 км від обласного центру, за 2 км від залізничної станції Дроздівка і за 13 км від пристані Салтикова Дівиця на річці Десні, на автошляху Чернігів — Ніжин. Населення — 4484 чоловіка. Селищній Раді підпорядковане с. Пенязівка.

Куликівка відома з другої половини XVII ст.[1]. Вона входила до Дівицької сотні Ніжинського полку.

Більшість населення Куликівки становили козаки. Головним обов'язком їх вважалася військова служба. Вони юридично звільнялися від податків і повинностей та підлягали козацькій адміністрації — сільському й курінному отаманам, сотенній,

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 112, 113.

полковій і гетьманській владі. Проте в дійсності козаків примушували сплачувати різні побори і виконувати численні повинності. Вони давали стацію на користь гетьмана, «ральці» старшині й державцям землі, продукти і гроші на утримання полкової та сотенної адміністрації, а також ремонтували укріплення і шляхи, відбували підводну повинність, поштову службу[1]. Характер і розміри поборів не були точно визначені, що давало привід для постійних насильств і зловживань з боку власників та адміністрації. Збіднілі козаки були неспроможні нести військову службу і поповнювали лави селян. Наприкінці XVII — на початку XVIII ст. основною формою експлуатації селян стала панщина, яка дорівнювала в середньому 2 дні на тиждень. До цього додавалися різні натуральні й грошові побори. У 1781 році тут налічувалося 118 козацьких і 27 селянських дворів[2]. З 1782 року село входило до складу Салтиково-Дівицької волості Чернігівського повіту Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губернії.

Жителі Куликівки займалися переважно хліборобством. Вони вирощували жито, ячмінь, овес і тютюн. Через безземелля, малоземелля і низьку врожайність у багатьох з них не вистачало свого хліба до нового врожаю. Постійними супутниками більшості населення були голод і злидні. Чимало козаків і селян з дозволу властей змушені були переселятися в інші райони. Так, у 1821 році з села виїхало 29 сімей, наступного року — 121 чоловіка затвердили для переселення в Причорномор'я. У 1836 році в Куликівці налічувалося 165 дворів, з яких 113 були козацькі, 44 двори поміщицьких і 3 — державних селян, 5 — духовенства. Чисельність населення в 1859 році становила 1373 чоловіка[3].

Реформа 1861 року, проведена кріпосниками, не виправдала сподівань селян на одержання землі. Поміщики залишили в своїх руках величезні земельні масиви і відрізали у селян значну частину землі, внаслідок чого селянське землекористування зменшилося. Так, 35 селян поміщика Селецького до реформи мали 127 десятин 173 сажні землі, а наділ кожного з них становив 3 десятини 1513 сажнів. За уставною грамотою вони одержали 52 десятини 1495 сажнів, і наділ на ревізьку душу дорівнював 1 десятині 1380 сажням. За цю землю було нараховано 1208 крб. викупних платежів[4]. Якщо додати, що селянам доводилося платити 6 проц. річних, то земля обійшлася їм утричі дорожче ринкової ціни.

У післяреформений період становище переважної більшості селян рік у рік погіршувалося. 1864 року поміщикам належала 2251 десятина землі. Окремі багаті козаки мали по 70—150 десятин. Основна ж маса селян розорялася й змушена була продавати землю. Її скуповували заможні козаки, деякі з яких збільшили свої володіння до 200—300 десятин кожний[5]. Хоча більшість селян мала мізерні наділи, придбати землю вона не могла, бо дрібний покупець мав платити за десятину землі утричі дорожче, ніж великий. Так, при купівлі до 6 десятин землі десятина коштувала 142 крб., а при купівлі 25 і більше десятин — 55 крб.[6]. Що ж до оренди, то за десятину землі треба було віддати майже половину врожаю. Селяни продовжували сплачувати важкі побори. Стягнення податків супроводжувалося насильством і великими зловживаннями. Збереглася скарга Ю. П. Тарасенка від 1879 року, якого з наказу волосного старшини побили за те, що він не міг негайно сплатити борг.

З розвитком капіталізму в Куликівці з'явилося кілька дрібних підприємств. Наприкінці XIX — на початку XX ст. поміщик Селецький побудував гуральню, де працювало 20—25 робітників. Незабаром стали до ладу цегельний завод, паровий

---

[1] В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст., стор. 63—65.
[2] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 113.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 3650, арк. 10; Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 9.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 2036, арк. 28, 105.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 281, арк. 343, 344.
[6] «Земский сборник Черниговской губернии», 1903, № 8, стор. 70.

млин, маслоробня і крупорушка, які належали місцевим багатіям[1]. У 1893 році було споруджено вузькоколійну залізницю Чернігів—Крути, яка проходила через село. У 1899 році громада села порушила перед властями клопотання про дозвіл влаштовувати базари один раз на тиждень, але їй відмовили.

Трудящі Куликівки піднялися на боротьбу проти гнобителів — поміщиків і царизму. Великий вплив на селян справили революційні події 1905—1907 рр. Разом з жителями інших сіл Салтиково-Дівицької волості вони брали активну участь у демонстраціях протесту проти кривавого злочину царизму 9 січня 1905 року, які відбулися у волосному центрі Салтиковій Дівиці.

За капіталізму жителі Куликівки не одержували необхідної медичної допомоги. Найближчий медичний заклад знаходився у волосному центрі. Повільно розвивалася освіта. З 1855 року тут працювала двокласна парафіяльна школа, яка спочатку містилася в церковній сторожці, а потім — у селянській хаті. Хоча у 1877 році в селі побудували приміщення школи, вона тривалий час не працювала, бо не було вчителя. У 1898 році відкрили чотирикласну земську школу, а в 1909 році — чотирикласну вищу початкову школу.

Не принесла соціального визволення трудящим Куликівки і Лютнева революція 1917 року. Влітку на Чернігівщину приїхав з Петрограда Н. І. Точоний, який служив матросом на крейсері «Африка» і був членом Кронштадтської Ради робітничих і солдатських депутатів. Його надіслали сюди агітатором кронштадтські моряки. Н. І. Точоний побував і в Куликівці. Виступаючи перед селянами, він викривав контрреволюційну політику Тимчасового уряду, роз'яснював тактику більшовиків у підготовці соціалістичної революції[2].

З великою радістю зустріли трудящі Куликівки звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. 28 жовтня в селі відбувся багатолюдний мітинг. Його учасники палко вітали соціалістичну революцію і заявили про свою повну підтримку Радянського уряду, очолюваного В. І. Леніним. Але владу в селі захопили ставленики контрреволюційної Центральної ради. В результаті переможного наступу загони Червоної гвардії в середині січня 1918 року визволили Куликівку. Тут було встановлено Радянську владу. Жителі села послали до складу Салтиково-Дівицького волосного ревкому свого представника П. В. Дзюбу. Почалося здійснення перших декретів Радянської влади.

На початку березня 1918 року в Куликівку вдерлися німецькі окупанти, закликані Центральною радою. Німецькі загарбники та буржуазні націоналісти вчинили криваву розправу над населенням і грабували його. Вони розстріляли П. В. Марусика, а С. Є. Стеценка та Г. С. Овруцького жорстоко побили й відправили на розстріл. Г. С. Овруцький загинув, а С. Є. Стеценко був поранений, але лишився живим, видужав і брав активну участь у боротьбі з ворогами. Німецькі війська реквізували хліба, худоби і майна на суму 50 тис. золотих крб. (за курсом 1913 року[3]).

Трудящі Куликівки не скорилися окупантам та гетьманцям. Вони відмовлялися працювати на поміщицьких землях, чинили збройний опір реквізиційним і каральним загонам, перешкоджали вивозити продовольство. Боротьбу проти німецьких окупантів і буржуазних націоналістів очолили комуністи. Як пригадував Н. І. Точоний, який наприкінці 1917 року знову прибув на Чернігівщину, вони встановили зв'язок з комуністами Салтикової Дівиці, Вересочі та інших сусідніх сіл, а також Чернігова. Протягом березня—травня 1918 року відбулося троє підпільних зборів між селами Дроздівкою, Куликівкою і Жуківкою в урочищі Галло, на яких були присутні багато куликівців. В середині квітня 1918 року в Куликівці зібралися на нараду 28 представників ревкомів ряду сіл Ніжинського, Чернігівського і Борз-

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 942, оп. 1, спр. 4083, арк. 14.
[2] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 145—147.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-39, оп. 1, спр. 30, арк. 73.

нянського повітів. На цій нараді розглядалися питання про політичну роботу серед селян і солдатів окупаційних військ, розгортання партизанської боротьби та підготовку й проведення загального збройного повстання.

Повстання в Ніжинському повіті почалося в ніч на 8 серпня. Першим виступив Веркіївський повстанський загін, який знищив владу окупантів у ряді сіл, у т. ч. і в Куликівці[1]. Однак це повстання зазнало поразки. Чимало жителів Куликівки брало активну участь у бойових операціях проти німецьких окупантів та їх прибічників — гетьманців. В районі села діяв партизанський загін, в якому боролися куликівці С. Є. Стеценко, П. В. Дзюба, П. Г. Мурза та ін. Партизани розгромили німецький батальйон і пустили під укіс ешелон з окупантами, захопили на Десні пароплав з цінним вантажем і медикаментами.

10 січня 1919 року два батальйони Таращанського полку разом з партизанами переправилися через Десну і визволили Куликівку. В селі відновилася Радянська влада. Створили ревком на чолі з П. Т. Хорошком[2]. У квітні було організовано комбід, головою якого обрали бідняка О. С. Шагра. В той час тут налічувалося 150 бідняцьких і 240 середняцьких дворів[3]. Ревком і комбід втілювали в життя ленінський Декрет про землю, надавали допомогу біднякам, встановили революційний порядок, організували допомогу Червоній Армії.

Та мирний перепочинок був короткочасним. Улітку 1919 року над країною нависла нова небезпека — денікінська навала. На початку жовтня білогвардійські війська захопили Куликівку. Ворог відновлював поміщицькі порядки, чинив кривавий терор і насильства, відбирав у селян хліб, худобу, майно. Трудящі піднялися на боротьбу проти нього. Вже наприкінці жовтня частини 12-ї радянської армії почали бої за визволення Чернігівщини. В середині листопада було визволено й село.

Почали діяти органи Радянської влади, розгорнулося господарське й культурне будівництво. 2 січня 1920 року було обрано сільську Раду у складі 25 чоловік. Першим її головою став П. В. Дзюба[4]. Сільська Рада взяла на облік всі поміщицькі землі та інвентар, допомагала виконувати продрозкладку, відбирала лишки хліба в куркулів і передавала їх бідноті, вела боротьбу з контрреволюційними елементами, розв'язувала побутові питання. У січні в селі відбувся тиждень допомоги фронту. Сільрада подала допомогу 83 селянським господарствам, виділивши їм насіння. 5 липня 1920 року було обрано комнезам, який очолив Т. І. Бушко[5]. Комнезам наділяв землею безземельних і малоземельних селян, допомагав сім'ям червоноармійців в обробітку полів та збиранні врожаю, боровся з куркульським бандитизмом. Безземельні і малоземельні селяни Куликівки одержали 650 десятин поміщицької і куркульської землі. Було створено сільське споживче товариство.

Після переможного закінчення громадянської війни трудящі Куликівки, як і всієї країни, приступили до мирного соціалістичного будівництва. Цей перехід супроводжувався величезними труднощами. Скрізь давалася взнаки розруха. Майже всі підприємства Куликівки не працювали. З 29 вітряків не діяло 24. Цегельний завод, не маючи палива, припинив виробництво ще у 1914 році і потребував ремонту. Стали до ладу лише паровий млин і маслоробня. Відчувалася гостра нестача товарів першої потреби. Бідняцьким господарствам бракувало тяглової сили та реманенту.

Вирішальну роль у подоланні цих труднощів відіграли рішенняX з'їзду РКП(б) про заміну продрозкладки натуральним податком і перехід до нової економічної політики. Селяни Куликівки схвально зустріли це. В постанові зборів жителів села від 23 березня 1921 року зазначалося, що завдяки новій економічній політиці найближчим часом вдасться перемогти розруху й відбудувати господарство.

---

[1] В. Є. Т и ч и н а. Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 році, стор. 66.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-600, оп. 1, спр. 400, арк. 3.
[3] Там же, арк. 540.
[4] Там же, ф. Р-39, оп. 1, спр. 9, арк. 103.
[5] Там же, ф. Р-131, оп. 1, спр. 7, арк. 74, 87.

Було відкрито товарно-обмінну крамницю, в якій за зданий хліб селяни могли придбати сіль, мануфактуру, залізо, скло, цвяхи за твердими цінами. Велика увага приділялася засіву і обробітку землі, розвитку тваринництва. Держава надавала селянам насіння для посіву, виділяла кредити для придбання худоби й реманенту. В 1921 році 93 господарства одержали з волосного фонду насіння для ярої сівби[1]. У налагодженні сільськогосподарського реманенту допомогли робітники Чернігова. У грудні під час проведення «тижня селянина» у село прибули чернігівські ковалі М. Сидякін і Н. Шевченко, які відремонтували сільськогосподарські знаряддя. Куликівці взяли активну участь у допомозі голодуючим Поволжя і в 1921 році відправили для них 159 пудів хліба.

У 1922 році Куликівка стала центром волості. 10 листопада відбувся волосний з'їзд Рад, який розглянув питання про збір податку, ремонт шляхів і мостів, боротьбу з бандитизмом. На з'їзді обрали виконком волосної Ради[2]. Цього року в селі було створено партійну організацію в складі 6 комуністів, які до цього входили до партійної організації Салтикової Дівиці. Секретарем її став В. М. Дзюба. Комуністи проводили велику роботу, спрямовану на втілення в життя настанов партії. Активними їх помічниками були комсомольці. Комсомольська організація, створена ще в 1921 році, на цей час об'єднувала 33 юнаків і дівчат. Жителі села одностайно підтримали рішення про створення Союзу РСР і входження до нього Української РСР. Збори членів Куликівського споживчого товариства у 1923 році надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну, обрали його почесним членом ССТ і назвали товариство іменем вождя. З 1923 року Куликівка — центр району.

Певних успіхів було досягнуто в галузі охорони здоров'я і в культурному будівництві. У Куликівці відкрили лікарню. У 1919 році стала працювати семирічна школа. При ній створили шевську, кравецьку і столярну майстерні, кабінети: фізичний, географічний, історичний, природознавства, а також бібліотеку. В школі у 1923 році навчалося 205 дітей і працювало 11 учителів. Однією з важливих була проблема ліквідації неписьменності серед дорослих. З 2816 жителів, які в 1925 році проживали в селі, 1545 чоловік становили неписьменні[3]. Партійна організація та сільрада організували школу лікнепу, де регулярно відбувалися заняття. Центром масово-політичної роботи став сельбуд на 550 місць, відкритий у 1923 році. Через рік комсомольці спорудили для нього нове приміщення. При сельбуді працювали гуртки художньої самодіяльності та бібліотека.

Селяни Куликівки дедалі більше переконувалися, що шляхом індивідуального ведення господарства ніколи не вийти з нужди. У вересні 1926 року в селі відкрилася районна сільськогосподарська виставка, метою якої було показати переваги колективної праці. На виставці агрономи та інші спеціалісти читали лекції та проводили бесіди. Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи широко розгорнули вивчення його рішень про колективізацію сільського господарства. Велику агітаційно-масову роботу проводила виїзна редакція окружної газети «Червоний стяг на селі», що роз'яснювала селянам переваги колективного господарювання і боролася з ворожою куркульською агітацією. Сільрада і виїзна редакція газети організували екскурсію селян до Ніжинської комуни «Червоний партизан» і сільськогосподарської артілі ім. XII-річчя Жовтня.

Навесні 1929 року 24 бідняцькі господарства Куликівки об'єдналися в артіль «Червоний прапор», а на кінець літа в колгоспі вже налічувалося 157 господарств. За господарством закріпили 240 га орної землі. Воно мало 140 коней, 8 корів та дрібний сільськогосподарський реманент. Головою колгоспу обрали І. К. Мозгового. У 1930 році створили ще 2 колгоспи — «Червоний орач», який потім перейменували на ім. Будьонного, і «Політвідділ». У 1932 році ці колгоспи об'єдналися

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-39, оп. 1, спр. 5, арк. 193.
[2] Там же, спр. 32, арк. 32, 33.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 62, арк. 6.

в один — «Червоний прапор», головою якого обрали Л. М. Мурзу. Колгосп став великим господарством, за яким закріпили 4036 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2605 га орної землі. У 1934 році на його базі організували 3 господарства: «Червоний прапор», «Політвідділ» та ім. Будьонного. Цього року колективізацію в цілому було завершено. Партійна і комсомольська організації, сільрада та активісти села велику увагу приділяли організаційно-господарському зміцненню колгоспів, запровадженню обліку і контролю, розвитку соціалістичного змагання і ударництва, вихованню у колгоспників свідомого ставлення до праці. Значну допомогу колгоспам надавала Куликівська МТС, створена у 1930 році. Спочатку вона мала лише 4 трактори, а через 3 роки — вже 22 трактори та інші сільськогосподарські машини. Піднесенню колгоспного виробництва сприяв політвідділ МТС, організований в 1933 році. На сторінках газети політвідділу «За більшовицький колгосп» висвітлювалися важливі питання життя села. У 1932 році було побудовано льонозавод.

Рік у рік господарства міцніли. Внаслідок великої організаторської і виховної роботи партійної організації масового розмаху набув стахановський рух. Ланки Н. Бойко і Д. Гузь з колгоспу «Політвідділ» зобов'язалися у 1935 році зібрати по 7,5 цнт насіння льону з гектара, а зібрали майже по 9 цнт. Зразки стахановської праці показували механізатори МТС. За відмінну організацію роботи та високу продуктивність праці при збиранні льону директора Куликівської МТС П. Н. Трубіцина було нагороджено орденом Леніна, льонобральника Г. О. Марусика, який зібрав льон на площі 102 га замість 50 га і удвічі перевиконав норму виробітку,— орденом Трудового Червоного Прапора. Вони взяли участь у нараді передовиків льонарства і коноплярства, що відбулася в Москві у березні 1936 року. Г. О. Марусик у 1936 році втричі перевиконав норму виробітку і підготував 10 льонобральників. У 1941 році в МТС налічувалося вже 64 трактори, 29 комбайнів та багато іншої техніки.

Значні перетворення сталися в галузі охорони здоров'я, освіти й культури. Розширили лікарню, при якій відкрили хірургічне відділення, амбулаторію і пологовий будинок. З 1935 року почала діяти середня школа, для якої в 1938 році було споруджено двоповерхове приміщення. Велику культурно-масову роботу проводив клуб, при якому працювала кіноустановка. Село було радіофіковане. З 1935 року виходила районна газета «Сталінський шлях».

22 червня 1941 року мирну працю радянського народу порушив віроломний напад фашистської Німеччини. Трудящі Куликівки, як і всієї країни, піднялися на священну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. Чоловіків, які пішли на фронт, замінили жінки. З наближенням ворога частину колгоспного майна евакуювали в східні райони.

8 вересня 1941 року гітлерівці вдерлися до Куликівки. З перших днів окупації вони почали масові арешти радянських людей. Будинок школи перетворили на в'язницю, куди кинули сотні людей. Фашистські кати розстріляли 49 чоловік, 77 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини.

Та куликівці не схилили голови перед окупантами. Вони чинили опір заходам німецько-фашистського командування, приховували продукти, ухилялися від роботи. На початку листопада 1941 року в Куликівці відбулася нарада комуністів і комсомольців, залишених для діяльності в тилу ворога. На ній було створено підпільну патріотичну групу і обрано комітет, куди ввійшли Л. Ю. Ющенко (секретар), А. С. Мурза, М. В. Марусик, С. П. Бойко. На нараді було розроблено конкретну програму дій. Підпільники прийняли присягу, текст якої прочитав і скріпив своїм підписом кожний учасник наради[1]. За завданням підпільної групи С. П. Бойко пішов працювати в поліцію, а М. В. Марусик — в управу.

Члени підпільної групи слухали по радіо зведення Радянського інформбюро і виготовляли листівки. Вони розповсюдили до 3 тис. листівок, передали

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 3, спр. 1, арк. 191.

в партизанське з'єднання «За Батьківщину» 58 гвинтівок, 150 гранат, 30 тис. патронів, а також багато медикаментів[1]. Учасники підпільної групи І. Й. Козачок та І. Г. Митькевич пустили під укіс ешелон з фашистами між станціями Дроздівка і Вересоч біля с. Жуківки. М. В. Марусик забезпечував необхідними документами радянських воїнів, які втікали з фашистського полону і пробиралися до лінії фронту. С. П. Бойко організував розстріл руками фашистів заступника начальника поліції, слідчого і 2 агентів гестапо. Коли куликівський староста склав список з прізвищами 75 радянських активістів, патріот убив зрадника і знищив складений ним список[2]. Активну участь у підпільній боротьбі брав піонер І. Ю. Ющенко, який загинув разом з матір'ю і сестрою у катівнях гестапо в Чернігові. Це був наймолодший, але стійкий і відважний підпільник. Він знав особисто багатьох членів підпілля, однак, незважаючи на тортури, яким піддали його гітлерівці, не видав жодного.

22 червня 1942 року Куликівська підпільна група створила партизанську групу на чолі з Л. Ю. Ющенком. Підпільні групи району подали їй допомогу в поповненні людьми та зброєю. Вже на початку 1943 року партизанська група зросла до 30 чоловік. Вона встановила зв'язок з партизанським з'єднанням «За Батьківщину» і увійшла до складу його 2-го батальйону. У з'єднанні «За Батьківщину» боролися десятки жителів Куликівки[3]. Народні месники пускали під укіс ворожі ешелони, знищували поліцейські стани. Сміливість і рішучість їх дій наводили жах на фашистів. Так, у травні 1943 року 2-й батальйон розгромив поліцейські стани в селах Смолянці, Дроздівці, Орлівці та інших. Було зірвано чотири залізничні мости, внаслідок чого рух на залізниці припинився на багато діб. 9 вересня 1943 року в районі с. Стодол рушнично-кулеметним вогнем партизани збили два фашистські літаки «Ю-88». Особливо відважно боровся з ворогами командир цього батальйону А. С. Мурза, який героїчно загинув у бою.

Під натиском радянських військ на фронті і партизанів в тилу фашистські загарбники поспішно відкочувались на захід. 16 вересня 1943 року війська Центрального фронту визволили Куликівку. 912 куликівців билися в лавах Червоної Армії на фронтах війни, з них 370 нагороджені орденами і медалями. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, уродженці селища М. Д. Гузь та С. С. Мурза удостоєні звання Героя Радянського Союзу. 317 чоловік загинули смертю хоробрих.

Гітлерівці завдали селу великих втрат. Вони зруйнували промислові підприємства, пограбували МТС, колгоспи, знищили 60 будинків колгоспників. У надзвичайно важких умовах доводилося піднімати з руїн господарство. Не вистачало робочих рук, тягла, машин, будівельних матеріалів. «Усе для фронту! Усе для перемоги над ворогом!» — під таким лозунгом працювали трудящі. 27 серпня 1944 року матері, дружини і сестри офіцерів-куликівців, що служили в Червоній Армії, звернулися до всіх матерів, дружин і сестер офіцерів з Чернігівщини із закликом допомогти фронту. Вони зібрали 33 200 крб. на побудову санітарного літака. Трудящі Куликівки і району, прагнучи допомогти рідній Червоній Армії і наблизити перемогу над ворогом, здали державі в фонд Червоної Армії 209 тис. пудів хліба, 280 тис. пудів картоплі, 17 тис. пудів м'яса. Вони внесли на будівництво

На Куликівському льонозаводі. 1970 р.

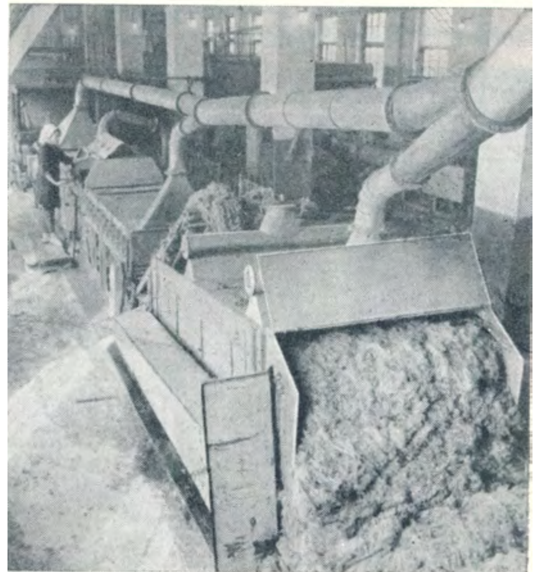

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 3, спр. 1, арк. 207.
[2] Там же, арк. 200.
[3] Там же, арк. 204.

танкової колони «Колгоспник Чернігівщини» понад 1 млн. крб., придбали облігацій третьої Державної воєнної позики на суму 2319 тис. крб. та четвертої грошово-речової лотереї на суму 1036 тис. крб.[1] Жителі села виявили велике піклування про поранених воїнів і взяли шефство над госпіталем.

Завдяки допомозі держави, яка виділила худобу і посівний матеріал, колгоспи добре провели осінню сівбу 1943 року і весняну — 1944 року та достроково завершили план хлібоздачі. За успішне виконання плану хлібозаготівель 1944 року першого секретаря райкому КП(б)У І. М. Міщенка, голову виконкому районної Ради депутатів трудящих П. Т. Степуру та уповноваженого Наркомзагу І. Д. Сніжка було нагороджено орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня[2]. В 1945 році став до ладу і дав першу продукцію льонозавод. Налагоджувала роботу Куликівська МТС.

Трудящі Куликівки з величезним ентузіазмом приступили до втілення в життя плану відбудови й дальшого розвитку народного господарства. Їх очолила партійна організація. У 1946 році прийняли план відбудови райцентру. Було споруджено приміщення для установ, будинок культури, електростанцію, готель та ін. Поступово відроджувалися колгоспи «Червоний прапор», ім. Будьонного та «Політвідділ». 1949 року вони добилися врожаю жита по 12—18 цнт з гектара, виконали державні поставки хліба і план розвитку тваринництва. Чабан колгоспу «Червоний прапор» Л. П. Король одержав на 100 вівцематок 220 ягнят. У 1950 році до колгоспу ім. Будьонного приєднався колгосп «Політвідділ». Наполегливо боролися за виконання своїх зобов'язань робітники льонозаводу. Річний план 1949 року вони виконали на 158 проц., а план 1950 року—до XXXIII річниці Великого Жовтня.

На кінець 1950 року у Куликівці діяли лікарня, медамбулаторія і пологовий будинок. Працювали середня школа, будинок культури і бібліотека.

Важливу роль у піднесенні колгоспного господарства відіграли рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. У 1954 році за високі показники в збиранні і первинній обробці льону-довгунця 15 механізаторів Куликівської МТС було нагороджено орденами й медалями. Наступного року середня врожайність зернових в обох колгоспах становила 12,2 цнт з гектара, надій молока від однієї корови — 1267 кг. У 1960 році колгоспи «Червоний прапор» та ім. Будьонного об'єдналися в одне господарство — колгосп ім. Жданова. За ним було закріплено 5774,4 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2776 га орної землі. Цього року колгосп одержав зерна на 1 тис. цнт більше, ніж обидва колгоспи минулого

У центрі Куликівки. 1971 р.

Ресторан «Колос», смт Куликівка. 1971 р.

[1] Газ. «Сталінський шлях» (Куликівка), 1 січня 1945 р.

[2] Газ. «Сталінський шлях», 11 лютого 1945 р.

Сцена з вистави І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» у постановці народного театру Куликівського районного будинку культури. 1971 р.

року. Це було результатом введення в дію додатково розораних 480 га, проведення посіву зернових, технічних та інших культур у кращі агротехнічні строки. У наступні роки колгосп досяг вищих показників. Так, ланка Є. В. Овруцької зібрала в 1961 році зерна кукурудзи по 54,3 цнт на площі 8,5 га. Через два роки ланка А. Г. Хорошок виростила по 200 цнт картоплі і по 14 цнт тютюну з гектара.

Колгоспники Куликівки добилися нових успіхів у роки восьмої п'ятирічки і гідно зустріли 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У 1968 році колгосп зібрав по 18,3 цнт зернових і по 60,7 цнт зерна кукурудзи з гектара. Бригада М. С. Нечипоренка одержала по 34 цнт ячменю на площі 40 га. Ланки Г. Є. Овруцької і О. М. Герасименка виростили врожай кормових буряків по 400 цнт з гектара. Цього року було надоєно від кожної корови в середньому по 2982 кг молока, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 118,2 центнера м'яса. У ювілейному 1970 році трудівники колгоспу ім. Жданова зробили ще один крок у підвищенні врожайності культур і піднесенні продуктивності громадської худоби. Ланкова Г. П. Бойко виростила урожай цукрових буряків по 456 цнт з гектара на площі 7,4 га, за що була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Тракториста М. І. Опанасенка за високий річний виробіток на тракторі ДТ-54 (1900 га умовної оранки) нагороджено орденом «Знак Пошани». 60 колгоспників і колгоспниць відзначені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Протягом восьмої п'ятирічки зросли врожаї зернових культур до 20,3 цнт, у т. ч. пшениці — до 24,4 цнт з гектара. Збільшилися прибутки колгоспників. Так, у 1970 році механізатори і доярки одержали по 120—150 крб. на місяць.

Рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України відкрили широкий простір для дальшого всебічного піднесення колгоспного виробництва. В дев'ятій п'ятирічці заплановано добитися врожаю зернових до 22 цнт з гектара, на 130—180 проц. збільшити обсяг середньорічного виробництва м'яса, молока і яєць. Прагнучи здійснити історичні рішення партії, колгоспники широко розгорнули соціалістичне змагання. Найкращих результатів в 1971 році добилася бригада О. П. Стеценка, яка з площі понад 400 га зібрала по 21,6 цнт зернових з гектара. Бригада А. А. Галушко перевиконала взяті зобов'язання по одержанню льонутрести. У 1971 році надоєно молока від кожної корови по 3256 кг, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 124 цнт м'яса. Колгосп оснащений потужною технікою. Він має 12 комбайнів, 24 трактори, 16 автомашин та інші сільськогосподарські знаряддя. Споруджено 15 типових корівників і свинарників, 3 птахоферми, 2 автогаражі, майстерню для ремонту техніки.

У післявоєнні роки в Куликівці розгорнулося промислове будівництво. В 1957 році було споруджено нові корпуси льонозаводу і обладнано їх новітнім устаткуванням. У 1959 році завершили будівництво комплексу підприємств «Міжколгоспбуду». Стали до ладу також цегельний завод (виробляє цеглу, черепицю та залізобетонні вироби), електростанція, кілька майстерень, хлібозавод. У 1961 році створили райоб'єднання «Сільгосптехніки». Трудівники підприємств широко розгорнули змагання за звання колективів комуністичної праці. Першими його удостоєні у 1958 році бригади льонозаводу О. П. Паркасадзе, Т. М. Чібіса, П. П. Ігнатенка, В. І. Долинкіна.

Значних успіхів добилися промислові підприємства у восьмій п'ятирічці. Рік у рік збільшується потужність і поліпшується якість продукції льонозаводу.

В 1967 році введено в дію льонотіпальний цех, встановлено 2 машини МТЛ-1 для виробництва довгого волокна. 1969 року завершили реконструкцію кудельного цеху. Якщо в 1967 році валова продукція заводу становила 1416 тис. крб., то в 1970 році вона досягла 3461 тис. крб. В дев'ятій п'ятирічці передбачається збільшити випуск продукції підприємства на 30 проц. Воно й далі оснащуватиметься новітнім устаткуванням. Зросли виробничі потужності «Міжколгоспбуду» та «Сільгосптехніки». Волокно льонозаводу надходить на текстильні підприємства РРФСР в міста Кострому, Калінін, Муром та інші. Завод одержує техніку і устаткування з Пскова і Калуги, райоб'єднання «Сільгосптехніки» — трактори з Мінська і Липецька, зернові комбайни — з Ростова-на-Дону, силосозбиральні — з Гомеля, картоплезбиральні — з Рязані. Продукція льонозаводу йде і на експорт. Самовідданою працею зустріли робітники підприємств 50-річчя Великого Жовтня, 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. У 1968 році бригадира слюсарів льонозаводу комуніста А. С. Марусика було нагороджено орденом «Знак Пошани» і 2 робітниць медаллю «За трудову доблесть».

У Куликівці здійснено велике будівництво. За післявоєнний час в селищі споруджено приміщення лікарні, школи, друкарні, будинок культури, клуб при льонозаводі, готель, ресторан, кілька магазинів, дитячий садок. Побудовано 55 комунальних і 1012 індивідуальних житлових будинків. Зазеленіли два сквери і парк. Заасфальтовано центральну площу, прокладено тротуари, водопровід, в 640 квартирах встановлені газові балони. З 1960 року Куликівка стала селищем міського типу. Невпинно підвищується добробут трудящих. Тут налічується 27 підприємств торгівлі. Якщо в 1965 році їх товарооборот становив 1619 тис. крб., то в 1970 році він збільшився до 2512,5 тис. крб. У жителів селища — понад 500 телевізорів, 180 мотоциклів, більшість сімей мають велосипеди.

Медичну допомогу населенню Куликівки подають лікарня на 130 ліжок і поліклініка. У закладах охорони здоров'я працюють 26 лікарів і 57 чоловік з середньою медичною освітою.

В селищі є середня школа, де в 1971/72 навчальному році навчалося 788 учнів і працював 51 учитель. Діє також середня школа робітничої молоді. У 1967 році відкрили музичну школу, яка має відділи: фортепіанний, гри на бандурі та на баяні. В ній навчається до 70 дітей. За сумлінну працю вчительку О. П. Рафальську нагороджено орденом Леніна, а О. А. Чаві присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Своє дозвілля трудящі проводять у районному будинку культури, клубі і кінотеатрі. На республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, хор будинку культури удостоєний диплома 3-го ступеня. Йому присвоєно звання самодіяльного народного хору. Велику популярність має народний театр районного будинку культури. В селищі — 5 бібліотек з книжковим фондом 65 тис. примірників, 2 кіноустановки, радіовузол. Діють 3 первинні організації товариства «Знання», які налічують 48 лекторів, і первинні організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури.

Провідну роль у громадсько-політичному житті Куликівки відіграють 20 первинних партійних організацій, які об'єднують 364 комуністи. В 11 первинних комсомольських організаціях — 473 юнаків і дівчат. Велику роботу в господарському і культурному будівництві проводить селищна Рада депутатів трудящих, до якої обрано 60 депутатів. Серед них 26 робітників, 11 колгоспників і 23 представники інтелігенції, 33 комуністи і 14 членів ВЛКСМ, 25 жінок. У 6 постійних комісіях селищної Ради беруть участь 84 чоловіка. Рік у рік збільшуються асигнування на соціально-культурні потреби. У 1971 році вони становили 54,1 тис. крб., що на 21,9 тис. крб. більше, ніж у 1966 році.

Трудящі Куликівки віддають всі свої сили великій справі побудови комунізму в нашій країні.

Є. Г. ВЕРХОГЛЯД, І. А. ТАЦЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КУЛИКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАКЛА́НОВА МУРАВІ́ЙКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Муравійка і за 2 км від автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 385. Населення — 1212 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Буди.

На території Бакланової Муравійки розміщено колгосп «Радянське життя», за яким закріплено 2770 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1662 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, овочівництво та садівництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 179 учнів і 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 44 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Бакланову Муравійку належить до 1721 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1931 році, комсомольську — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 386 жителів, з них 214 нагороджено орденами й медалями СРСР. 156 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті односельців, які загинули, та воїнів, які полягли в бою за визволення села, у 1955 році встановлено пам'ятник.

ВЕРЕСО́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км від районного центру, за 1,5 км від залізничної станції Вересоч, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 850. Населення — 2100 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Веселе.

На території Вересочі розміщено колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 5713 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3294 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 434 учні і працює 34 вчителі, будинок культури на 450 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 94 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них голову колгоспу В. Ф. Демиденка — орденами Леніна і Жовтневої Революції, доярку О. М. Точону — орденом Леніна. П. О. Мошелю присвоєно звання заслуженого зоотехніка УРСР.

Перша писемна згадка про Вересоч належить до 1654 року.

Радянську владу встановлено наприкінці листопада 1917 року. Її організаторами стали К. А. Дробний, А. Н. Мурашко і М. В. Примак. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1928 році.

Під час німецько-фашистської окупації в районі Вересочі розгорнулася партизанська боротьба. Група місцевих партизанів з 22 чоловік на чолі з комуністом Г. М. Ничипоренком ввійшла до складу партизанського з'єднання «За Батьківщину». На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівців билися 620 жителів, з них 264 нагороджено орденами і медалями СРСР. 351 чоловік загинув за свободу і незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті в 1968 році встановлено обеліск Слави.

ВЕРШИ́НОВА МУРАВІ́ЙКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 263. Населення — 825 чоловік. Сільраді підпорядковано с. Кошарище.

На території Вершинової Муравійки розміщено колгосп «Перше травня», за яким закріплено 2767 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1662 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 136 учнів і 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 53 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Вершинову Муравійку належить до 1608 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1931 році, комсомольську — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 340 жителів, з них 173 нагороджено орденами й медалями СРСР. 137 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1967 році споруджено обеліск Слави.

ВИ́БЛІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 20 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Муравійка. Дворів — 611. Населення — 1885 чоловік.

На території Виблів розміщено колгосп «20-річчя Жовтня», за яким закріплено 3860 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1999 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 260 учнів і 16 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 78 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них голову колгоспу П. І. Ревка — орденом Леніна.

Перша згадка про Виблі в історичних джерелах належить до 1635 року. У 1905 році селяни влаштували демонстрацію протесту проти кривавої розправи царизму з робітниками Петербурга.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1923.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 512 жителів, з них 188 нагороджені орденами й медалями. 311 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1968 році встановлено обеліск Слави.

У Виблях є пам'ятка архітектури XVIII ст.— Троїцька церква.

ГО́РБОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Муравійка. Дворів — 623. Населення — 1960 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Глузди і Уборки.

На території Горбового розміщено колгосп «9 Січня», за яким закріплено 4625 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2470 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 445 учнів і 26 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологове відділення.

За самовіддану працю 102 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них ланкову колгоспу М. І. Милько — орденом Жовтневої Революції.

Вперше Горбове згадується в історичних джерелах у 1635 році. Селяни взяли активну участь у революційних подіях 1905 року. Тут відбулося кілька селянських виступів, якими керували соціал-демократи Чернігова. Під час одного з виступів 150 селян рушили з червоними прапорами до Куликівки, щоб з'єднатися з робітниками винокурного заводу. Але власті придушили цей виступ. Керівники були заарештовані й засуджені на різні строки ув'язнення та заслання.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Під час Жовтневого збройного повстання житель села І. М. Сокіл брав участь в охороні Смольного. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1926.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 418 жителів, з них 183 нагороджено орденами й медалями. 333 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1968 році встановлено обеліск Слави.

ГРА́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 353. Населення — 1106 чоловік.

На території Грабівки розміщено колгосп ім. Орджонікідзе, за яким закріплено 1924 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1167 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 181 учень і 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За виробничі успіхи 74 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Грабівку належить до 1635 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В бою з денікінцями в жовтні 1919 року смертю героя загинули 27 червоногвардійців. Їх могилу старанно доглядають жителі села. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1920.

Під час німецько-фашистської окупації в Грабівці діяла підпільна група у складі 16 чоловік. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 273 жителі, з них 127 нагороджені орденами й медалями. 137 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті в 1966 році встановлено пам'ятник.

ДРІМА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру, за 8 км від залізничної станції Вересоч, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 600. Населення — 1630 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Будище.

На території Дрімайлівки розміщено колгосп ім. Леніна, за яким закріплено 4762 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2450 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 229 учнів і працює 14 учителів, будинок культури на 315 місць, бібліотека, лікарня на 10 ліжок.

За самовіддану працю 68 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Дрімайлівку в історичних джерелах належить до 1762 року. Селяни брали активну участь у революції 1905—1907 рр. У жовтні 1905 року вони розгромили поміщицьку садибу, цукровий завод та економію. До повстанців приєдналося 800 новобранців. Каральний загін з 25 чоловік, який прибув сюди, нічого не міг вдіяти. У вересні 1906 року відбувся мітинг селян, де було прийнято рішення про конфіскацію поміщицьких земель.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1923.

Під час німецько-фашистської окупації в районі Дрімайлівки деякий час діяло партизанське з'єднання «За Батьківщину». На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівців билися 669 жителів, з них 235 нагороджено орденами і медалями СРСР. 268 чоловік віддали життя за незалежність Вітчизни.

ДРОЗДІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Дроздівка, на автошляху Чернігів — Київ. Дворів — 814. Населення — 2357 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Червоні Партизани.

На території Дроздівки розміщено колгосп ім. Леніна, за яким закріплено 5628 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3141 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, а також бджільництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 440 учнів і 28 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 116 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них свинарку Г. М. Пилипенко — орденом Леніна.

Дроздівка заснована на початку XVI ст. На початку XX ст. в селі виникла соціал-демократична група, члени якої розповсюджували революційну літературу. В період революції 1905—1907 рр. тут відбулося кілька виступів селян, для придушення яких не раз викликали каральні загони.

Радянську владу встановлено наприкінці грудня 1917 року. Партійну організацію створено у 1918 році, комсомольську — у 1921. У квітні 1918 року селяни виступили проти німецьких загарбників і вбили поставленого ними старосту. Чимало жителів влилося до Дроздівського партизанського загону, який очолив балтійський матрос більшовик Н. І. Точоний. У серпні 1918 року дроздівці взяли активну участь у повстанні проти окупантів. У 1928 році було організовано колгосп. 1929 року куркульські недобитки вбили активного організатора колгоспного руху в Дроздівці О. М. Пилипенка і важко поранили В. М. Ващенка, який першим вступив до артілі.

З перших днів німецько-фашистської окупації в Дроздівці створили підпільну патріотичну групу, яка налічувала 23 чоловіка. Її очолював М. Г. Чечевиця. Активно діяв партизанський загін, створений на початку 1943 року. До його складу входило 60 комуністів, комсомольців і безпартійних. Від рук фашистських катів загинули радянські активісти — комуністи Д. П. Кулинич, Є. П. Філон, І. П. Пилипенко та ін. 1200 жителів Дроздівки билися проти ненависного ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 818 нагороджені орденами й медалями СРСР. 386 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини.

У селі встановлено пам'ятник загиблим в роки громадянської війни, пам'ятник Герою Радянського Союзу С. І. Довгому, що поліг у боях за визволення села від гітлерівців, і пам'ятник односельцям — воїнам Червоної Армії і партизанам, що загинули смертю хоробрих.

В 1953 році тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцями Дроздівки є кандидати наук Т. А. Буй, М. П. Лазар, М. І. Боженок, П. Й. Кононенко.

ЖУКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру, за 4 км від залізничної станції Дроздівка, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 717. Населення — 2135 чоловік.

На території Жуківки розміщено колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 3737 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2605 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 375 учнів і 24 вчителі, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 77 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Пасіка колгоспу ім. Леніна, с. Дроздівка. 1971 р.

Перша писемна згадка про Жуківку належить до 1721 року.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Активними борцями за її зміцнення були комуністи Я. М. Климок, С. Б. Козачок (пізніше генерал-лейтенант) і К. Ю. Полішко (загинув від рук куркульських бандитів у 1928 році). Вони разом з балтійським матросом Н. І. Точоним, що прибув сюди з Дроздівки, влітку 1918 року організували партизанський загін. Партійну і комсомольську організації створено у 1924 році. У 1937 році за самовіддану працю урядовими нагородами були відзначені механізатори: С. М. Сеньок — орденом Леніна, М. О. Олексієнко — орденом Трудового Червоного Прапора і О. К. Спутай — орденом «Знак Пошани».

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці по-звірячому закатували комуністів-підпільників І. Ю. Полішка, М. М. Сеньока, К. С. Митуса, І. К. Грінченка, С. Ліщинець і М. Ю. Козачок. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників билися 643 жителі, з них 296 нагороджено орденами й медалями. 287 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1968 році встановлено обеліск.

КЛАДЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 24 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Вересоч. Дворів — 703. Населення — 1637 чоловік.

На території Кладьківки розміщено колгосп «Більшовик» і рибоколгосп ім. Леніна. За колгоспом закріплено 4197 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2100 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій навчається 18 учнів і працює 24 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 67 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Кладьківку в історичних джерелах належить до 1608 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено у 1924 році, партійну — у 1927.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 763 жителі, з них 384 нагороджено орденами і медалями. Г. О. Саєнко — кавалер ордена Слави трьох ступенів. 304 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини.

КО́ВЧИН — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 9 км від районного центру та за 10 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 703. Населення — 2150 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Авдіївка, Петрівське і Українське.

На території Ковчина розміщена центральна садиба колгоспу «Комінтерн», за яким закріплено 4841 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3228 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій налічується 335 учнів і 24 вчителі, будинок культури на 340 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 73 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Ковчин належить до 1667 року.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1921 році, партійну — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 757 жителів, з них 342 нагороджені орденами і медалями СРСР. 355 чоловік полягли за незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті в 1968 році споруджено пам'ятник.

У селі народилася Л. П. Деполович — автор букваря, який витримав 19 видань (1937–1955 pp.).

Поблизу с. Ковчина виявлено поселення доби неоліту, бронзи та давньоруське городище.

ОРЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 771. Населення — 2397 чоловік.

На території Орлівки розміщено колгосп «Україна», за яким закріплено 5774 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4036 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій налічується 530 учнів і 35 вчителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 20 місць.

За самовіддану працю 112 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них механізатора Я. Г. Носенка — двома орденами Леніна.

Перша згадка про Орлівку в історичних джерелах належить до 1661 року.

Радянську владу було встановлено у грудні 1917 року. Під час німецької окупації тут діяв партизанський загін, організаторами якого були П. Т. Климіша, П. М. Калиниченко і К. І. Лавринець. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1922. У 1928 році організовано ТСОЗ.

Під час німецько-фашистської окупації в Орлівці діяла підпільна група з 24 чоловік. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників билися 950 жителів, з них 430 нагороджено орденами і медалями. 368 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1965 році встановлено обеліск.

Уродженцем Орлівки є Герой Радянського Союзу, генерал-майор І. Т. Веремій.

САЛТИКО́ВА ДІВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 12 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 737. Населення — 2457 чоловік.

На території Салтикової Дівиці розміщено колгосп «Друга п'ятирічка», за яким закріплено 4010 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1979 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, у якій налічується 486 учнів і 31 учитель, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 20 ліжок.

За самовіддану працю 67 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Салтикову Дівицю в історичних джерелах належить до 1625 року. В період революції 1905—1907 pp. у селі відбулися селянські виступи. У червні—липні 1906 року вони переросли у збройну сутичку з поліцією. Керував цією боротьбою К. К. Собко. 16 жителів було заарештовано і кинуто до в'язниці.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1925. Перше колективне господарство виникло в 1928 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни, в партизанських загонах і в підпіллі проти німецько-фашистських загарбників билися 620 жителів, з них 218 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села В. К. Дитюку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 351 чоловік віддав життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення їх пам'яті у 1967 році встановлено пам'ятник.

На території с. Салтикової Дівиці виявлено поселення доби бронзи та давньоруське городище.

СМО́ЛЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 29 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 780. Населення — 2605 чоловік. Сільській Раді підпорядковане с. Коростень.

На території Смолянки розміщено колгосп «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 4770 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3374 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За самовіддану працю 83 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 517 учнів і 26 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Смолянку належить до 1687 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено у 1921 році, партійну — у 1932. В 1926 році організували ТСОЗ, на базі якого в 1927 році виникли 3 сільськогосподарські артілі.

Під час німецько-фашистської окупації у Смолянці діяли підпільні партійна і комсомольська організації. На фронтах Великої Вітчизняної війни, в партизанських загонах і підпіллі проти гітлерівців билися 572 жителі, з них 191 нагороджено орденами й медалями СРСР. 341 чоловік загинув за свободу й незалежність Вітчизни. Для увічнення їх пам'яті у 1968 році споруджено обеліск Слави.

Біля сіл Смолянки та Коростеня виявлено 2 поселення доби бронзи, сіверянське та 2 давньоруські.

ХИ́БАЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 19 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Вересоч. Дворів — 524. Населення — 1497 чоловік.

На території Хибалівки розміщено колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 2998 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1419 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 247 учнів і працює 15 вчителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 82 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Хибалівка заснована в першій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1929.

Під час німецько-фашистської окупації у районі Хибалівки діяло кілька партизанських груп, які влилися до партизанського з'єднання «За Батьківщину». На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 475 жителів, з них 176 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села Я. І. Назаренку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 239 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Вітчизни.

МЕНСЬКИЙ РАЙОН

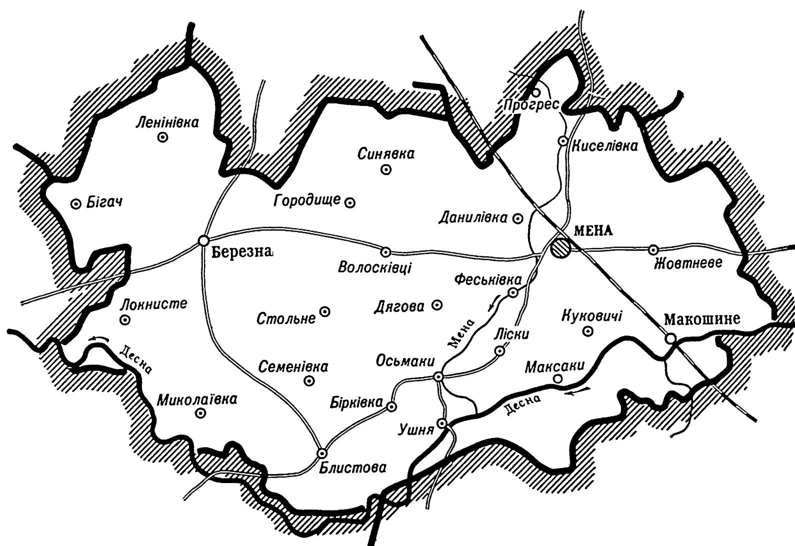

Площа району — 1,4 тис. кв. км. Населення — 63,2 тис. чоловік, з них сільського — 43,5 тис. Середня густота населення — 45 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф. Міській, двом селищним і 20 сільським Радам підпорядковано 63 населені пункти. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах є 102 первинні партійні, 97 комсомольських, 155 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 4 радгоспи й 24 колгоспи мають 103,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 67,5 тис. га орної землі. В районі є 15 промислових підприємств. Населення обслуговують 50 медичних закладів. У 37 загальноосвітніх школах, у т. ч. 13 середніх, 18 восьмирічних, 6 початкових, навчаються 10 376 учнів. Крім того, є музична школа. Культосвітню роботу ведуть 21 будинок культури, 31 клуб, 36 бібліотек. Є 55 кіноустановок. У районі — 8 пам'ятників В. І. Леніну, в 15 населених пунктах споруджено пам'ятники та обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

МЕ́НА

Мена — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на р. Мені, однойменна залізнична станція на лінії Щорс—Бахмач. Через місто проходить автошлях Чернігів—Новгород-Сіверський. Відстань до обласного центру — 68 км, до пристані Макошине на річці Десні — 12 км. Населення — 9,9 тис. чоловік.

На околицях та поблизу Мени виявлено поселення доби бронзи, юхнівської культури, ранньослов'янські поселення перших століть н. е. та VIII—X ст. Знайдено скарб бронзових прикрас VI—VII ст. н. е. Виявлено також городище, поселення та курганний могильник часів Київської Русі, на якому розкопано 7 курганів[1].

Перша достовірна згадка про Мену в історичних джерелах належить до 1408 року[2]. В першій половині XVII ст. вона відома вже як досить велике укріплене місто. Навколо посаду був насипаний земляний вал, по якому поставлена огорожа

[1] Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 9. К., 1959, стор. 97, 98; Древности железного века в междуречье Десны и Днепра, стор. 3, 5.

[2] Чернігів і Північне Лівобережжя, стор. 151.

з дубових колод. У стіні острога зроблено троє проїзних воріт, над двома з них височіли вежі, крім того, було 10 глухих кутових веж. Над самою річкою споруджено відвідний острог, де в пишних палатах жив володар міста український магнат Адам Кисіль.

На початку визвольної війни 1648—1654 рр. хороми Адама Киселя повстанці розгромили. Мена була визволена від польсько-шляхетського гноблення і стала сотенним містечком Чернігівського полку. Козаки Менської сотні брали участь у боротьбі за визволення Білорусії (1648—1649 рр.), в боях проти литовсько-шляхетських військ гетьмана Я. Радзівілла (1651 р.), Батозькій битві 1652 року. Населення Мени вітало рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією[1].

Населення Мени взяло активну участь у повстанні під проводом М. Пушкаря, що вибухнуло на Лівобережжі проти зрадника гетьмана І. Виговського, який хотів відірвати Україну від Росії і відновити панування польської шляхти. Повстанці знищили жовнірів, що стояли в Мені. Найманці Виговського разом з татарами в липні 1659 року захопили Мену. Частина жителів загинула, багато потрапило в полон, однак відновити свою владу шляхті не вдалося. Під час походу на Лівобережну Україну польського короля Яна Казимира в грудні 1663 року Мену знову захопили польські загарбники, але незабаром її визволили російські війська, які після цього тривалий час стояли тут гарнізоном[2].

Возз'єднання України з Росією, ліквідація найгостріших форм шляхетської експлуатації сприяли зростанню містечка. Розвивалися ремесла й промисли. Протягом другої половини XVII і навіть у XVIII ст. Мена користувалася магдебурзьким правом[3].

За даними перепису 1666 року, в Мені проживали 31 ремісник і 6 купців, було 11 млинів на 16 кіл хлібних, 5 — ступних, 20 — просяних, 10 — сукновальних[4]. Розвивався художньо-декоративний промисел, виготовлення художніх виробів з дорогоцінних металів, зокрема різноманітних речей церковного вжитку, жіночих прикрас-дукачів, що набули великого поширення в Мені та за її межами.

З розвитком товарно-грошових відносин промислового характеру набуває городництво, особливо тютюнництво. У 80-х роках XVIII ст. у Мені відбувалися щотижневі базари й двічі на рік ярмарки, на які із Сосниці, Ніжина, Чернігова, Стародуба та багатьох інших міст привозили шкіру, дьоготь, сіль, рибу, залізо. Сюди часто приїжджали з Прилуцького, Лубенського й Ніжинського полків, торгували, починаючи від возів і рогатої худоби й кінчаючи красними товарами[5].

Після ліквідації залишків автономії Лівобережної України 1782 року Мена ввійшла до Сосницького повіту Чернігівського намісництва. З 1796 року вона — центр волості того ж повіту Малоросійської губернії, з 1802 року — Чернігівської губернії.

В першій половині XIX ст. відбувався дальший розвиток промислів, особливо великого поширення набрало тютюнництво, у виробництві якого Мена посіла одне з перших місць у Чернігівській губернії. Так, з 400 тис. пудів тютюну, що його збирали протягом 1853—1860 рр., на Мену припадало близько 100 тис. пудів. Частину тютюну продавали на ярмарках та базарах Мени, але найбільше його йшло на Дон, у Білорусію, до Москви, Петербурга та інших міст країни[6]. Особливо наживалися з продажу тютюну скупники, які скуповували його у населення ще на пні.

В середині XIX ст. у Мені не існувало освітніх закладів, але значного розвитку набула усна народна творчість. Народ складав пісні й думи про свою гірку долю,

---

[1] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 10. СПб., 1878, стор. 821, 822.

[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 6. СПб., 1869, стор. 166.

[3] О. С. Компан. Міста України в другій половині XVII ст., стор. 147.

[4] Переписні книги 1666 року, стор. 384—392.

[5] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року), стор. 91, 117, 118.

[6] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., стор. 246—250.

про героїчну боротьбу з гнобителями. У 50-х роках XIX ст. від менського кобзаря А. Бешка, учня відомого кобзаря А. Шута з с. Олександрівки Сосницького повіту, записано кілька народних історичних пісень і дум, серед них думу «Козак Нетяга Хвесько Ганжа Андибер», образ якого в українських народних думах тісно пов'язаний з образом Іллі Муромця.

Напередодні реформи 1861 року в Мені проживало 240 ревізьких душ кріпаків, у користуванні яких було 480,5 десятини землі. Внаслідок реформи селяни одержали тільки 380 десятин, за які зобов'язані були сплатити 12 690 крб. викупу. Окремі поміщики обібрали селян справді як «липку». Так, 8 ревізьких душ Троцького до реформи мали 27 десятин, а після «волі» — всього 9[1].

Отже, економічне становище колишніх кріпаків не зазнало серйозних змін. Але скасування кріпацтва і здійснення інших реформ (судової, земської) стали певною віхою в житті країни й кожного населеного пункту. Безпосереднім наслідком реформи 1861 року було прискорення класового розшарування селян. Біднота не могла прохарчуватися з тих клаптів землі, що одержала, й мусила знову йти в кабалу до поміщиків чи куркулів. Наявність вільних робочих рук сприяла розвитку ремесел і промислів у містечку.

Важливу роль у житті Мени відіграла відкрита в 1873 році Лібаво-Роменська залізниця. Містечко активніше стало втягуватись у сферу товарообороту. У 70—90-х роках із станції Мена щорічно відвантажували десятки тисяч пудів тютюну. Відправляли його до Варшави, Риги та інших міст Прибалтики. До країн Західної Європи, крім тютюну, вивозили худобу, пресоване сіно тощо[2].

Хвиля революційних виступів, що прокотилася по країні в 1905—1907 рр., захопила й Мену. Під впливом агітації, яку вели члени Сосницької соціал-демократичної організації РСДРП, в містечку відбувалися масові збори робітників, сходки селян. У жовтні 1905 року сталася сутичка з поліцією. 6 грудня 1905 року селяни й бідніші козаки містечка, зібравшись на сходку, ухвалили створити в усіх селах волості селянські спілки, які б захищали трудове селянство від «чорних ворогів батьківщини». Під ухвалою підписалися понад 200 чоловік[3]. 27 грудня того ж року сосницький справник писав губернаторові, що «місцеві агітатори» збирали сходки і закликали населення не підкорятися властям.

Перед першою світовою війною 1914—1918 рр. Мена лишалася невеликим провінціальним містечком. Населення її становило близько 5,5 тис. чоловік. Найбільшими підприємствами були олійниця, цегельня, тютюносушарні й підприємства первісної обробки тютюну. Умови праці були дуже тяжкими. Робочий день тривав 12—14 годин, а заробітна плата була такою низькою, що люди ледве животіли. Тільки на початку XX ст. відкрито лікарню, де в 1913 році працювало 2 лікарі й 5 фельдшерів. Лікарня обслуговувала не тільки жителів Мени, а й навколишніх сіл.

Протягом другої половини XIX — початку XX ст. сталися певні зрушення в галузі народної освіти. 1897 року в містечку відкрито міністерське двокласне училище, в 1900 році — однокласне. Ще однокласне училище відкрито в 1914 році. В них навчалося 389 учнів і викладало 8 учителів. У 1916 році в Мені почала працювати чоловіча гімназія[4]. 1898 року створено першу земську бібліотеку-читальню. У містечку існувало також ремісниче училище, яке закінчив, зокрема, О. С. Корнієвський, згодом відомий на Україні майстер бандур. У 1913 році на всеросійській виставці кустарних промислів у Києві його бандура відзна-

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1408, 1456, 1457, 1462, 1472, 1489, 1491, 1464, 1498, 1501, 1506, 1516 (вибірка).

[2] І. О. Гуржій. Україна в системі всеросійського ринку 60—90 років XIX ст. К., 1968, стор. 67.

[3] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы. Высший подъем революции 1905—1907 гг. Ноябрь — декабрь 1905 года, ч. 3, кн. 1. М., 1956, стор. 626.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 1942, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

чена бронзовою медаллю. Великого поширення набуло виготовлення рушників, плахт та килимів, яким у 1912 році займалося 280 чоловік у 100 дворах. Ці вироби стали важливим предметом торгівлі.

На початку березня 1917 року в Мені дізналися про повалення самодержавства. 8 березня у містечку відбувся мітинг, учасники якого роззброїли жандармів. У квітні виникла Рада робітничих і селянських депутатів, але більшість місць у ній захопили представники угодовських дрібнобуржуазних партій. Селяни, робітники, кустарі часто збиралися на сходки, мітинги, вимагали миру, розподілу поміщицької землі. Але ніщо не змінилося — війна тривала, земля лишалась у поміщиків.

Радо зустріли трудящі Мени звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Трудове населення почало боротьбу за встановлення Радянської влади, створювало червоногвардійські загони, послало двох своїх делегатів на I Всеукраїнський з'їзд Рад[1]. Проголошення влади Рад на Україні прискорило перемогу її на місцях. 29 грудня 1917 року революційні війська 1-го Мінського загону, що наступали з Гомеля, підтримані населенням, вибили з Мени частини Центральної ради[2]. В містечку була проголошена Радянська влада і створена Рада робітничих і селянських депутатів. Рада скасувала всі постанови й розпорядження Центральної ради, взяла під свою охорону народне добро, почала здійснювати ленінський Декрет про землю. В січні 1918 року в Мені створено партійний осередок.

Початок мирного соціалістичного будівництва перервав наступ кайзерівських військ, які в першій половині березня 1918 року захопили Мену. Спираючись на місцеві контрреволюційні елементи, окупанти запровадили режим кривавого терору. Під охороною німецьких багнетів повернулися поміщики. Жителі Мени всіляко саботували заходи окупаційних властей, ховали хліб, продукти. Комуністи й найбільш свідомі робітники й селяни, які активно підтримували Радянську владу, вели серед населення агітацію. Особливо відзначився селянин А. П. Мельник, який ще в 1916 році був ув'язнений за антивоєнну агітацію. Він закликав виступити проти загарбників, знищити всіх панів і передати владу народу[3].

Після краху австро-німецької окупації на Україні в грудні 1918 року Мену захопили війська буржуазно-націоналістичної Директорії. 4 січня 1919 року Таращанський полк розбив петлюрівців і визволив Мену[4]. У перші дні після визволення в містечку створено ревком, відновив роботу партійний осередок. Їх головним завданням було організувати допомогу Червоній Армії, здійснювати продрозкладку. Велику роль у цьому відіграв комбід, створений у лютому 1919 року, й комсомольська організація, що виникла в квітні[5]. Поступово налагоджувалося господарське й культурне життя. В березні створено волосний виконком Рад, якому й передав свої повноваження ревком. 24—25 квітня 1919 року відбувся з'їзд представників земельних відділів волосних виконкомів повіту, який прийняв рішення про норми наділення селян землею.

Але незабаром нависла нова небезпека — з півдня наступали денікінці. У зв'язку з наближенням фронту в Менській волості 15 липня 1919 року було введено надзвичайний стан, створено штаб боротьби з контрреволюцією. Замість волвиконкому почав діяти ревком. Партійний осередок, спираючись на комітет бідноти, розгорнув агітацію серед населення, проводив мітинги, закликав трудящих напружити всі сили, щоб відстояти завоювання Жовтня, організував збір теплого одягу, білизни, фуражу для Червоної Армії. 17 серпня проведено мобілізацію й сформо-

[1] С. Королівський. Перший з'їзд Рад України. К., 1957, стор. 82.

[2] Великая Октябрьская социалистическая революция и установление Советской власти на Украине, т. 3, стор. 96.

[3] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 184, 185.

[4] І. К. Рибалка. Відновлення Радянської влади на Україні (1918—1919 рр.). Х., 1957, стор. 40.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 17, арк. 22.

вано кавалерійський загін під командуванням Можняка[1]. В районі між Меною і Сосницею фронт по Десні надійно утримувала 60-а стрілецька дивізія під командуванням М. Г. Кропив'янського. Денікінців на правий берег Десни не пустили. У жовтні 1919 року розпочався наступ Червоної Армії, а на початку листопада від ворога очищено всю Менську волость.

Ревком і партійний осередок підняли трудящих Мени на здійснення невідкладних господарських завдань. 5 січня 1920 року в містечку відбувся перший комуністичний суботник, організаторами й учасниками якого були комуністи й комсомольці. З'їзд Рад Менської волості, що проходив 9 січня, у своїй резолюції вітав перемоги Червоної Армії і запевняв радянський уряд, що буде зроблене все потрібне для повного розгрому контрреволюції та відбудови народного господарства. Резолюція закінчувалася гаслом: «Смерть насильникам Радянської влади! Хай живе влада робітників і селян усього світу!»[2].

Протягом 1920 року здійснено важливі заходи щодо зміцнення партійних і радянських органів. Відповідно до рішення Чернігівського губпарткому від 6 червня 1920 року ліквідовано волревком, а його функції передано новообраному волвиконкому. Партійний осередок реорганізовано у волпартком. У Мені та селах волості створено комітети незаможних селян. 25 вересня 1920 року Мену відвідав голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Він зустрівся з партійно-радянським активом, головами сількомнезамів, ознайомився з станом справ, поставив чергові завдання.

Незважаючи на тяжкі економічні умови, післявоєнну розруху, трудящі Мени гаряче підтримали звернення уряду допомогти голодуючим Поволжя й Донбасу. На 10 серпня 1921 року в Менській волості було зібрано понад 45 тис. крб. грішми, 345 пудів зерна, 50 пудів картоплі та інші продукти. З 25 серпня до 25 вересня на Поволжя відправили 463 пуди зерна й понад 44 тис. карбованців.

Волпартком, волвиконком і комітет незаможних селян, який на початку 1921 року налічував уже 298 членів[3], головну увагу приділяли розвитку сільського господарства, робилися перші кроки перебудови його на соціалістичних засадах. У квітні 1922 року за ініціативою КНС у Мені створено сільськогосподарську артіль «Зоря комунізму», що об'єднувала 11 господарств і мала 42 десятини землі[4]. Артіль стала справжньою школою колективного господарювання. На початку квітня 1923 року артіль реорганізували в комуну під тією ж назвою, очолив її В. А. Олійник[5].

Налагоджувалась робота підприємств містечка. Уже в 1920 році почала працювати олійниця (19 робітників), 2 парові млини (26 робітників) і шкіряний завод (18 робітників). Крім того, тут налічувалося понад 250 кустарів різних спеціальностей. Найбільше було кравців, шевців, ткачів і столярів.

Відбудовувати господарство доводилося в складних умовах. Ворожі елементи намагалися зірвати заходи партійної організації і волвиконкому. В грудні 1922 року куркулі пострілом у вікно вбили першого військкома Мени Г. О. Бреуса[6], а в квітні 1923 року банда Несукая зробила наліт на приміщення клубу, де відбувалося заняття школи політграмоти. Партійні й радянські органи, підтримані місцевим населенням, знешкодили бандитів.

У зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи 1923 року Мену віднесено до категорії селищ міського типу. Тоді ж вона стала районним центром Сновського округу, а 1925 року ввійшла до Конотопського округу. З 1932 року Мена — районний центр Чернігівської області.

Як і весь радянський народ, трудящі Мени з великим сумом зустріли повідомлення про смерть В. І. Леніна. В телеграмі, відправленій 29 січня 1924 року в Мос-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-41, оп. 1, спр. 7, арк. 105.
[2] Там же, ф. Р-2, оп. 1, спр. 112, арк. 62.
[3] Там же, ф. Р-41, оп. 1, спр. 1, арк. 5, 18, 84.
[4] Там же, ф. Р-503. оп. 1, спр. 1570, арк. 2, 3, 7, 8.
[5] Там же, ф. Р-41, оп. 1, спр. 5, арк. 14.
[6] Там же, арк. 82.

кву, вони висловили своє безмежне горе й запевнили партію та уряд, що твердо стоятимуть на своїх постах, непохитно продовжуватимуть почату великим вождем справу повної перемоги над капіталом[1].

Делегати 1-го з'їзду колгоспників Менського району. 19 січня 1931 р.

На початок 1926 року господарство Мени було в основному відбудовано. Щоправда, в торгівлі ще переважав приватний сектор — з 52 торговельних точок (магазини, рундуки, ларки) державних і кооперативних було всього 10. Збільшилась кількість населення. На перше січня 1926 року в Мені проживало 7682 чоловіка. Великою подією в житті селища стало спорудження в 1924 році електростанції потужністю 40 квт. Електрику одержали державні установи й культосвітні заклади.

Партійний комітет і райвиконком приділяли велику увагу розвитку охорони здоров'я, освіти, культури. На кінець 1925 року в селищі діяли лікарня, дві амбулаторії, де працювало 5 лікарів і 13 чоловік середнього медперсоналу. Протягом 1920—1921 рр. школи були реорганізовані в семирічну й дві початкові з українською мовою викладання. В них навчалося 718 учнів і працювало 32 вчителі. 1925 року зробила перший набір учнів сільськогосподарська профтехшкола. Для ліквідації неписьменності створено дві школи лікнепу[2]. Комсомольці організували також групово-поодиночне навчання в хатах селян.

Розгорталася культосвітня робота. В серпні 1920 року при волосному відділі народної освіти організовано «Просвіту», почали працювати драматичний, хоровий, літературно-науковий і політичний гуртки. В 1921 році відкрито сельбуд і робітничий клуб, де читалися лекції, влаштовувалися диспути. Виникло Менське самодіяльне драматичне товариство «Молодий театр», яке об'єднувало дві трупи й хор[3]. Ще в лютому 1919 року заснована бібліотека-читальня, якій 1923 року присвоєно ім'я А. В. Луначарського. У 1924 році відкрито Народний будинок.

Новим етапом в історії Мени були 1926—1941 рр. На соціалістичний шлях розвитку ставало сільське господарство. Під впливом агітації, яку вели комуністи, комсомольці, члени КНС, зростала активність бідноти й середняків, розгорталася масова колективізація. З 13 березня 1929 року до 10 лютого 1930 року в Мені виникло 7 ТСОЗів, до яких вступило 758 господарств, площа їх земельних угідь становила 2667 десятин[4]. 1931 року в Мені організовано колгоспи ім. Петровського, «Червоний ударник», «Перше травня» та ім. Ворошилова. Велику роль у справі перебудови господарства на соціалістичних засадах відіграла створена в листопаді 1930 року Менська машинно-тракторна станція. На початку 1932 року вона мала 15 тракторів.

Вірним помічником партії у розгортанні господарського й культурного будівництва були комсомольці. Вони виступали з доповідями й лекціями на зборах селян, створювали агрономічні гуртки, вели велику антирелігійну роботу, викривали ворожі дії куркульсько-непманських елементів. Ватажками менської комсомолії були І. Д. Сидоренко й О. І. Ричаков. За путівкою ЦК ЛКСМУ І. Д. Сидоренко 1929 року поїхав у Запоріжжя на будівництво комбайнового заводу, згодом брав участь у спорудженні ХТЗ і Комсомольська-на-Амурі, де встановив світовий рекорд на бетонуванні[5]. Його ім'я названо в книжці Ю. Жукова «Люди 30-х годов», він —

[1] В. І. Ленін і український народ, стор. 855.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-41, оп. 1, спр. 51, арк. 44.
[3] Там же, ф. Р-942, оп. 1, спр. 4778, арк. 54.
[4] Там же, ф. Р-282, оп. 4, спр. 192, арк. 13.
[5] Газ. «Правда», 1 липня 1931 р.

один з героїв кінофільму «А дівчата все їдуть». О. І. Ричаков з 1930 року на відповідальній роботі в лавах Радянської Армії. Жителі Мени іменами своїх знатних земляків назвали дві вулиці. Ім'ям І. Д. Сидоренка названо одну з вулиць і школу № 11 Комсомольська-на-Амурі.

У червні 1931 року Мену вдруге відвідав Г. І. Петровський. Він провів нараду з районним активом, зустрічався з колгоспниками. Куркулі намагалися за всяку ціну перешкодити здійсненню колективізації, агітували не здавати хліба державі, не виходити на роботу. В колгоспі «Червоний ударник» були навіть випадки псування сільськогосподарських машин. У серпні 1933 року від бандитської кулі загинув помічник прокурора Менського району Т.С. Волощук. Та ніщо не могло загальмувати великого поступу вперед.

Рік у рік зміцнювалися колгоспи. Колективна праця народжувала передовиків виробництва, стахановців, майстрів високих урожаїв. Так, ланковий колгоспу «Перше травня» П. Молько у 1936—1938 рр. одержав по 200 цнт картоплі з гектара. 1939 року 14 стахановців Мени й району були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві[1]. Зростали доходи артілей, збільшувався й заробіток колгоспників. 1935 року члени колгоспу «Червоний ударник» одержали на трудодень по 3,5 кг зерна, 9 кг картоплі і по 1 карбованцю грішми[2].

Серед промислових підприємств Мени в 30-х роках найбільшим був тютюновоферментаційний завод, де налічувалося 90 робітників. Крім нього, працювали коноплезавод і державний млин. Валова продукція їх становила 3310 тис. крб. З кустарних промислів переважало виготовлення меблів з лози.

Поступово змінювався зовнішній вигляд селища. За ініціативою райкому комсомолу силами молоді в центрі Мени 1935 року посаджено парк ім. Кірова, впорядковано Жовтневий майдан і встановлено погруддя В. І. Леніна. Поліпшилось постачання населення електрикою, хоч її ще було недостатньо. Торговельна мережа налічувала близько 40 державних і кооперативних магазинів та ларків, приватний сектор витіснено остаточно.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. На початку 1941 року в селищі діяли лікарня, поліклініка, пологовий будинок, протитуберкульозний диспансер, де працювали 23 лікарі й 52 чоловіка середнього медперсоналу. В 1934 році відкрито школу медичних сестер.

Значні зміни сталися і в галузі освіти й культури. В 1934 році семирічну школу перетворено на середню, якій дали ім'я В. І. Леніна. Крім неї, працювали дві початкові школи. В усіх школах селища навчалося 1135 учнів і викладало 53 вчителі. На кінець 30-х років ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. 1932 року відкрито кінотеатр, 1939 року завершено радіофікацію селища. При районному будинку культури працювали різні гуртки, в колгоспах створено червоні кутки. Книжковий фонд районної бібліотеки зріс до 20 тис. примірників. У серпні 1931 року почала виходити районна газета «Колгоспна праця».

Загальне обурення жителів Мени, як і всіх радянських людей, викликало повідомлення про напад гітлерівських орд на Радянський Союз. Трудящі селища стали на захист соціалістичної Вітчизни. Багато чоловіків влилося до лав Червоної Армії. У Мені створено винищувальний батальйон, бійці якого охороняли найважливіші об'єкти. З наближенням фронту було евакуйовано в східні райони країни частину населення, колгоспну худобу, машини МТС.

8 вересня 1941 року фашисти окупували Мену. Радянські й культосвітні установи були розгромлені, колгоспи пограбовані. Загарбники встановили режим розгнузданого терору, насильств і масових убивств. Вони розстріляли 278 жителів селища[3], на каторжні роботи до Німеччини вивезли 127 юнаків та дівчат[4].

---

[1] Газ. «Колгоспна праця» (Мена), 12 січня 1940 р.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-282, оп. 1, спр. 837, арк. 26.
[3] Там же, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 40, арк. 22.
[4] Газ. «Деснянська правда», 2 жовтня 1945 р.

Проте кривавий терор фашистів не залякав радянських людей. У листопаді 1941 року частина жителів влилася в партизанський загін. В районі Мени боровся проти окупантів загін ім. Богуна під командуванням Є. М. Бочарова. На залізниці діяла диверсійна група Г. В. Балицького (пізніше Герой Радянського Союзу)[1]. В Мені розгорнула діяльність підпільна патріотична група.

18 вересня 1943 року Мену визволили від німецько-фашистських загарбників війська 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії під командуванням генерал-лейтенанта Г. А. Бєлова. Через чверть віку делегація ветеранів цієї дивізії на чолі з її колишнім командиром відвідала Мену. Почесні гості брали участь у святкуванні 25-річчя визволення міста від гітлерівців.

На різних фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 910 жителів Мени, з них 380 за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями, 389 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Після визволення одразу ж відновили свою роботу райком партії, райвиконком та інші районні організації і установи. Німецько-фашистські загарбники завдали великих збитків селищу. Знищено або вивезено різних матеріальних цінностей на суму 11 754 тис. крб.[2] В колгоспах не вистачало робочих рук, машин, худоби. Так, колгосп ім. Петровського мав 1040 га ріллі, а працездатних налічувалось лише 209 чоловік, з них 182 жінки. Таке становище було і в інших колгоспах.

З великим ентузіазмом взялися трудящі Мени за відбудову господарства. На поля вийшли учні шкіл, службовці, молодь. Працювали під лозунгом «Все для фронту, все для перемоги над ворогом». Багато у відродженні колгоспів допомогла Менська МТС. 1944 року вона одержала із Свердловської області три трактори й п'ять сівалок. Рік у рік зростала механізація колгоспного виробництва. Якщо в 1947 році МТС мала 20 тракторів, з них 17 старих колісних, то в 1949 році було вже 40 машин, з них 19 гусеничних[3]. Підвищувалась урожайність полів. За одержання високих урожаїв технічних культур у 1951 році звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно ланковій колгоспу ім. Ворошилова Л. Н. Дерлюк. Колгоспниці цієї артілі П. А. Єкименко, Р. С. Ємець і агроном Менської МТС А. Ф. Вировець нагороджені орденом Леніна.

Помітних успіхів досягли й промислові підприємства селища. Тютюново-ферментаційний завод уже в 1947 році виконав річний план на 112 проц. Передові робітники заводу Пєтухов, Потапенко, Винниченко виконували виробничі норми на 160—170 проц. Збільшували випуск продукції держмлин, райхарчокомбінат, промартілі «Третя п'ятирічка», інвалідів ім. Чкалова, «Червоний швейник» та ін. Артіль, що виготовляла вироби з лози, переросла у фабрику.

На кінець 1950 року господарство селища було відбудоване. Всі колгоспи значно перевищили довоєнний рівень урожайності полів і продуктивності праці. Наприкінці вересня — на початку жовтня 1950 року в Мені відбулася районна сільськогосподарська виставка, яка стала оглядом колгоспних багатств, свідченням зростання могут-

Сортування картоплі в колгоспі «Червоний ударник», м. Мена. 1970 р.

[1] Г. Балицький. Війна вночі. К., 1969, стор. 20, 94.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 41, арк. 68.

[3] Чернігівський облпартархів, ф. 282, оп. 1, спр. 1875, арк. 15.

ності колгоспного ладу, самовідданої праці хліборобів. Виставка підсумовувала пройдений шлях боротьби трудящих за відбудову й розвиток народного господарства району.

Поряд з відродженням господарства відбудовувалося й селище. На кінець четвертої п'ятирічки відновлено й розширено довоєнний житловий фонд. У 1948 році почалася забудова вулиці Красіна. Споруджено кілька приміщень державних установ, кінотеатр. Повністю відбудовано торговельну мережу, відкрито книгарню.

Незабаром після визволення почали працювати середня й дві початкові школи. 1947 року на базі початкових шкіл створено семирічну. В 1950/51 навчальному році в школах налічувалося 1255 учнів і 70 учителів. Відновили роботу будинок культури, районна бібліотека, в 1948 році відкрито дитячу бібліотеку. 1950 року при середній школі створено краєзнавчий музей.

50—60-ті роки були для Мени роками дальшого зростання всіх галузей народного господарства й культури. Особливо швидко стало розвиватися колгоспне виробництво після об'єднання в 1960 році чотирьох колгоспів у два — «Червоний ударник» і «Перше травня». Це дало можливість розширити капітальне будівництво, поліпшити керівництво господарствами. Серед колгоспників розгорнувся рух за комуністичну працю, змагання за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади, яке очолили комуністи. В 1967 році хлібороби колгоспу «Червоний ударник» виростили по 25 цнт зернових на кожному гектарі, 319 цнт буряків, 130 цнт картоплі, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 464 цнт молока і 90 цнт м'яса. Механізована ланка О. Л. Кармазіна одержала з гектара по 153 цнт картоплі, а бригада Л. А. Іванько з колгоспу «Перше травня» — по 26,5 цнт зернових, 175 цнт картоплі і по 352 цнт цукрових буряків[1]. Велика група передовиків виробництва була нагороджена орденами й медалями, зокрема орденом Леніна — голова колгоспу «Перше травня» М. Х. Лось, доярка цього колгоспу Т. І. Пастушенко, голова колгоспу «Червоний ударник» І. П. Федорченко, п'ять чоловік нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, 10 — орденом «Знак Пошани».

З натхненням трудівники колгоспних полів, як і всі жителі Мени, працювали в ленінському ювілейному році та йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Значних успіхів добився колгосп «Червоний ударник». Протягом 1969—1971 рр. він збирав по 23—25 цнт зерна, 180—200 цнт картоплі, виробляв на 100 га угідь 570 цнт молока й близько 100 цнт м'яса. Колгосп та його голову І. П. Федорченка нагороджено орденом Жовтневої Революції, 12 колгоспників — орденами й медалями. В колгоспі «Перше травня» збирали по 25 цнт зернових, 231 цнт картоплі і по 250 цнт овочів. Голова цього колгоспу М. Х. Лось і тракторист М. А. Кожедуб відзначені орденами Леніна і Жовтневої Революції, орденом Трудового Червоного Прапора — начальник райсільгоспуправління М. Г. Васильчук. Головному агроному управління М. В. Закалюжному присвоєно звання заслуженого агронома УРСР. 660 колгоспників нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Протягом 50—60-х років відбувалася реконструкція й розширення старих підприємств, будувалися нові, зростала їх питома вага в економічному житті селища. В 1959—1965 рр. став до ладу плодоконсервний завод союзного значення. На кінець 60-х років у Мені діяло 15 промислових під-

На плодоконсервному заводі, м. Мена. 1971 р.

[1] Менський райдержархів, ф. 1, спр. 359, арк. 68.

приємств. Найбільші з них тютюново-ферментаційний, льоно-конопляний і маслоробний заводи, фабрика лозових виробів, харчокомбінат, районне відділення «Сільгосптехніка». Валова продукція їх становила 20 млн. карбованців.

У Ленінській кімнаті Менської середньої школи. Піонери розмовляють з старим комуністом С. З. Пушком. 1970 р.

Підприємства міста включились у всенародне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна й гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. План 1971 року було завершено достроково. Зокрема, плодоконсервний завод виконав план на 128,8 проц., продуктивність праці зросла на 133,5 проц. Перед у соціалістичному змаганні вели Г. С. Ворона, А. І. Майстренко, П. У. Ілляшенко та ін. Завод випустив близько 6 млн. умовних банок консервів 56 найменувань. Його продукція відома не тільки в СРСР, а й за його межами. Вона експортується до Німецької Демократичної Республіки, Угорщини, Англії і Японії.

За роки післявоєнних п'ятирічок невпізнанною стала Мена. Наприкінці 50-х років почалася забудова селища. В 1966 році Мену віднесено до категорії міст районного підпорядкування. 1971 року житловий фонд її виріс до 100 тис. кв. метрів, з них близько 10 тис. кв. метрів припадало на комунальні квартири. В 1966 році розгорнулася реконструкція центральної частини. Тут споруджено приміщення райкому партії, будинок культури, головний зал якого розрахований на 600 місць, будинок зв'язку, друкарню, готель, триповерховий універмаг, п'ятиповерховий житловий будинок на 56 квартир та інші нові будови. Там, де зовсім недавно росли бур'яни, утворилась велика площа, на якій у 1967 році до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції встановлено пам'ятник В. І. Леніну й монумент Слави на честь земляків, що віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Міська Рада депутатів трудящих багато уваги приділяє благоустрою Мени. В 1962 році заасфальтовано перші метри тротуарів, а на перше січня 1971 року асфальтом було покрито 13 км вулиць. У 1961 році почалося будівництво водогону. Протягом десяти років його прокладено 20 км, що в основному задовольнило потреби міста. У 1965 році Мені дала струм Чернігівська ТЕЦ. На вулицях з'явилися комфортабельні автобуси й легкові автомашини (таксі). Питання внутрішнього транспорту й сполучення Мени з селами району було розв'язане. В південно-західній частині міста на річці Мені створено водоймище площею 310 га. Неподалік споруджується колгоспний будинок відпочинку санаторного типу.

Значні зміни сталися в галузі охорони здоров'я трудящих. У 1971 році в місті діяли районна лікарня з спеціальними відділеннями, оснащеними новітньою апаратурою, протитуберкульозний диспансер, санепідстанція та інші медичні заклади, де працювало 32 лікарі й 125 чоловік середнього медперсоналу. Серед медпрацівників загальну пошану заслужив лікар Ф. П. Лавров, активний учасник революційних подій 1905—1907 рр. За багаторічну й бездоганну роботу він нагороджений орденом Леніна.

Рік у рік міцніла матеріальна база шкіл, росли кадри вчителів, їх кваліфікація. В 1965 році побудовано нове приміщення середньої школи ім. В. І. Леніна, що дало змогу забезпечити однозмінне навчання й краще налагодити позакласну виховну роботу. У 1970/71 навчальному році в місті працювали середня й восьмирічна школи й школа робітничої молоді, в яких навчалося 2040 учнів і викладало 140 учителів. У 1965 році відкрито музичну школу, а в 1968 році — спортивну.

Серед великого колективу вчителів виросли чудові майстри своєї справи, їх робота високо оцінена урядом. Так, директорові восьмирічної школи О. І. Циборов-

ській присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР, вчителі А. П. Борсук і М. В. Білошицька нагороджені орденом Леніна, завідуючий районо О. Ф. Корінь — орденом Трудового Червоного Прапора, 6 чоловік — орденом «Знак Пошани», 18 учителів нагороджено Ленінськими ювілейними медалями.

Удосконалювалася культосвітня робота. В 1971 році в місті працювали районний будинок культури, кінотеатр, два колгоспні й профспілковий клуби, 18 бібліотек, книжковий фонд яких становив 50 тис. примірників. Заснований у 1950 році шкільний музей став згодом районним історико-краєзнавчим музеєм, одним з кращих у республіці. 1970 року 8 працівників культосвітніх установ нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна».

При редакції районної газети «Колгоспна правда» в 1964 році створено літоб'єднання. Газета має «Літературний куточок», де друкують свої твори поети-початківці. В 1950 році створена районна організація товариства «Знання», яка в 1971 році налічувала 620 членів. Районна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури й історико-краєзнавчий музей організовують цікаві екскурсії й молодіжні походи по місцях бойової і трудової слави, зустрічі з ветеранами громадянської та Великої Вітчизняної воєн, впорядковують пам'ятні історичні місця тощо. Асигнування держави на соціально-культурні заходи в 1971 році зросли до 125,3 тис. крб. проти 110,4 тис. крб. в 1966 році.

Значні здобутки Мени і району — результат наполегливої масово-організаційної та агітаційної діяльності комуністів і комсомольців. На підприємствах, в установах та колгоспах налічується 47 первинних партійних організацій, що об'єднують 857 комуністів, 32 комсомольські організації налічують 1095 членів ВЛКСМ.

Міська Рада депутатів трудящих так організувала свою роботу, щоб забезпечити успішне виконання державних завдань промисловими підприємствами й колгоспами, підвищити добробут і культурний рівень життя трудящих. У 1971 році до Менської міськради обрано 50 депутатів, з них 27 робітників, 7 колгоспників, 16 службовців. Серед обраних 25 комуністів, 7 комсомольців. У роботі Ради, її 8 постійних комісій безпосередню участь бере широкий громадський актив, що налічує понад 70 чоловік.

Роки восьмої і перший рік дев'ятої п'ятирічок були знаменними для хліборобів Менського району. Партійна організація і райвиконком мобілізували всі зусилля трудящих на підвищення продуктивності сільського господарства, виконання державних планів. У 1971 році трудівники колгоспних ланів виростили по 24 цнт зернових, 201 цнт картоплі. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР визнали Менський район переможцем у соціалістичному змаганні й присудили йому перехідний Червоний прапор. Перший секретар РК КП України П. К. Сич нагороджений орденом Леніна, голова райвиконкому Г. В. Олійник — орденом Жовтневої Революції.

Жителі Мени встановили міцні братерські зв'язки з трудящими чехословацького міста Ічина, обмінюються з ними досвідом господарського й культурного будівництва, партійної роботи. В 1968 році в Мені побувала чехословацька делегація, а в травні 1969 року менська делегація відвідала своїх чехословацьких друзів. Створено районне відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби, про перші кроки його діяльності докладно розповідається в книжці «Хроніка дружби», що вийшла в Чехословаччині в 1970 році.

У Мені народилась І. М. Мельникова — доктор історичних наук.

Чудові перспективи для всього радянського народу, і зокрема для жителів Мени, відкрили рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. В Мені найближчим часом стане до ладу друга черга консервного заводу, буде споруджено будинок Рад, приміщення бібліотеки, широкоекранний кінотеатр та інші новобудови. Буде заасфальтовано всі вулиці, підприємства й житлові будинки одержать газ. Трудящі докладають усіх зусиль, щоб Мена стала містом зразкового порядку й високої культури праці.

Д. П. КАЛІБАБА, А. Г. КИЗЕВИЧ, Л. В. ОЛІЙНИК, В. Ф. ПОКОТИЛО

СТО́ЛЬНЕ

Стольне — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автомагістралі Чернігів — Новгород-Сіверський, за 24 км від районного центру. Дворів — 1057. Населення — 2960 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дмитрівка, Лазарівка, Чорногорці.

На території села в 1895 році знайдено скарб римських монет II ст. н. е. Виявлено також городище, залишки поселення та курганний могильник періоду Київської Русі[1].

Є відомості, що Стольне існувало вже в XI ст. Монголо-татари в 1239 році повністю зруйнували поселення. Тільки в XIV ст. воно почало відроджуватись. У 1503 році Стольне, як і вся Чернігово-Сіверщина, ввійшло до складу Російської держави. Населення займалося хліборобством, мисливством, бджільництвом. Розвивалася торгівля хлібом, худобою і медом. Поширені були ткацтво і художня вишивка. 1618 року за Деулінським перемир'ям Стольне загарбала шляхетська Польща. Польський король передав його у володіння чернігівському чашнику П. Салтику.

Польська шляхта мала необмежену владу над селянами. Вона безкарно грабувала й закріпачувала їх. Дедалі більше посилювався національний і релігійний гніт, силою насаджувався католицизм. Усе це викликало ненависть до поневолювачів. Коли почалася визвольна війна українського народу проти польсько-шляхетського панування, селяни Стольного в червні 1648 року вигнали польського пана, оголосили себе козаками й створили Стольненську козацьку сотню, що входила до складу Чернігівського полку. Стольне стало сотенним містечком.

Універсалом Ю. Хмельницького 1660 року Стольне передано Ніжинському монастирю. В 30-х роках XVIII ст. цариця Анна Іоанівна подарувала його генеральному судді Малоросійської військової канцелярії великому землевласникові А. Безбородьку[2]. Жителі містечка поділялися на дві групи: посполитих і козаків. Козаки мали власні наділи, займалися переважно хліборобством. Найголовнішою повинністю їх була військова служба. Посполиті платили ренту грішми і натурою на користь власників маєтків, старшинської адміністрації, духовенства[3]. Наприкінці XVIII ст. кількість козацьких дворів у Стольному зменшилась. Якщо в 1736 році їх було 73, то в 1784 році лишилося 31.

Після ліквідації полкового устрою на Україні Стольне з 1782 року ввійшло до складу Новгород-Сіверського намісництва, з 1796 року — до Волосківської волості Сосницького повіту Малоросійської губернії, з 1802 року — Чернігівської губернії.

Прагнення Наполеона підкорити Росію викликало хвилю обурення і гніву проти загарбників. У містечку була створена сотня, що входила в народне ополчення. На утримання ополченців жителі збирали гроші, виділяли коні, воли[4].

Напередодні реформи 1861 року в містечку налічувалося 478 господарств і 3805 жителів[5]. Переважна більшість селян належала графу Г. Кушельову-Безбородьку, Т. Богомоловій і Г. Бобиру. Поміщики володіли 3495 десятинами землі. Селяни відробляли панщину, яка доходила до 4—5 днів. Крім робіт у полі, на сінокосі, току, вони повинні були працювати на поміщицьких городах, у садах, стерегти панське майно тощо. Частина кріпаків працювала на цукровому заводі графа Кушельова-Безбородька, побудованому в 1838 році. Поміщики не тільки самовільно розпоряджалися селянським майном, а й мали право продавати людей, розлучати з сім'єю. За найменшу провину жорстоко карали. Одним із виявів протесту проти поміщицької сваволі були втечі селян на південь України, на Дон, у Бессарабію.

---

[1] Древности железного века в междуречье Десны и Днепра, стор. 35.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1632, оп. 1, спр. 311, арк. 2.
[3] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. 1729—1730 гг., стор. 103.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 1208, арк. 850, 859.
[5] Списки населенных мест Российской империи. 48. Черниговская губерния, стор. 152.

«Голодна воля», яку дістали селяни за царським маніфестом від 19 лютого 1861 року, не поліпшила їх економічного становища. Середній селянський наділ становив 1,5 десятини. Так, згідно з уставною грамотою, поміщик Г. Бобир, який до реформи володів 18 ревізькими душами, передав їм 28 десятин 627 кв. сажнів землі. Кожен наділ становив 1 десятину 1367 кв. сажнів. За одержану землю селяни мали заплатити 1001 крб. 73 коп., що значно перевищувало існуючі ціни на землю. До того ж, поміщики кращі землі забрали собі, а селянам передали піщані, солонці. Селяни стали особисто вільними, але з одержаних наділів не можна було навіть прогодуватися, не кажучи вже про те, що вони мусили заплатити податки й викупні платежі.

На кінець XIX ст. найбільшим землевласником Стольного став граф Мусін-Пушкін, якому належало в різних місцях до 10 тис. десятин землі. Зросла й кількість заможних господарств, що мали від 40 до 120 десятин. Основну масу населення становили безземельні й малоземельні селяни. Значна частина їх не мала робочої худоби і реманенту. Голод, злидні були постійними супутниками селян. Ремесла в містечку не розвивалися, тому задавлена безземеллям селянська біднота мусила йти в кабалу до поміщиків та куркулів або шукати заробітку в промислових центрах і поміщицьких латифундіях південних губерній.

Нестерпні умови життя, політичне безправ'я викликали жагучу ненависть селянської маси до поміщиків. Селяни підпалювали поміщицькі садиби, знищували посіви. Так, у 1895 році в Стольному був спалений маєток поміщиці Зінець, будинок титулярного радника Фокіна.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. значний вплив на розвиток революційної боротьби в Стольному справила пропаганда, що її вели соціал-демократи. Вони розповідали про події в Петербурзі, розповсюджували прокламації і листівки, які закликали до боротьби з самодержавством. Улітку 1905 року в містечку група селян готувала виступ проти поміщиків. Власті довідалися про наміри селян. 8 чоловік жандарми заарештували і відправили в сосницьку тюрму. Восени оголосили страйк наймити, що працювали в маєтках. Налякані поміщики викликали каральний загін, і страйк було придушено. Однак виступи не припинилися. 27 серпня 1906 року селяни Стольного розгромили маєток поміщика Ф. Шевелєва. Майже п'ять років власті вели розслідування цієї справи. В грудні 1906 — січні 1907 року, як видно із скарги поміщиків міністру внутрішніх справ, селяни містечка і навколишніх сіл та хуторів вчинили масову порубку поміщицького лісу. Винних власті виявити не змогли[1]. Навіть у наступні роки столипінської реакції селяни не припиняли порубок лісу, випасали худобу на поміщицьких луках.

Недоїдання, злидні створювали сприятливий грунт для пошесних хвороб. Кір, скарлатина, дифтерія косили людей, особливо дітей. Так, у 1873 році від віспи і кору померло 44, а в 1877 році — 53 дітей[2]. Тільки в 1893 році відкрито приймальну палату, де працював фельдшер. У цей час у містечку налічувалося близько 4 тис. жителів. Дуже мало уваги приділяли місцеві власті народній освіті. 1893 року на базі народного училища відкрито двокласну школу міністерства освіти. У 1913 році тут навчався 151 учень і працювало 4 вчителі[3]. Власті й піп ретельно стежили, щоб учителі прищеплювали дітям любов до царя, виховували їх у релігійному дусі.

Коли звістка про повалення самодержавства дійшла до Стольного, селяни сподівалися, що нова влада покінчить з війною, передасть їм поміщицьку землю. Але їхні надії були марними. Буржуазний Тимчасовий уряд та його органи на місцях і не думали вирішувати земельне питання.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила нову сторінку в житті містечка. В листопаді 1917 року група солдатів — жителів Стольного,

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 149 А, спр. 51, арк. 23, 24; спр. 206, арк. 31—61.
[2] П. Воскобойников. На чолі мас. К., 1951, стор. 6.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 82, арк. 1.

що повернулися додому, під керівництвом уповноваженого Волосківського волосного ревкому І. Саєнка утворила Раду селянських депутатів. До неї ввійшли робітник Путіловського заводу М. Кононенко і селяни Є. Олійник, А. Тарасенко, М. Черевко. Головою обрали М. Кононенка.

Новостворена Рада насамперед почала втілювати в життя ленінський Декрет про землю. На початку грудня 1917 року на загальних зборах селян обрано комісію для розподілу поміщицьких земель і майна. До складу комісії ввійшли С. Гамза, З. Бойко, П. Бут та ще кілька представників бідноти[1]. Для підтримання порядку в містечку в січні 1918 року створено червоногвардійський загін з 8 чоловік. Але в березні 1918 року кайзерівські війська, покликані Центральною радою, окупували Чернігівщину, в т. ч. і Стольне.

В обозі німецьких окупантів повернулися поміщики. З допомогою багнетів та нагаїв вони забирали в селян худобу, реманент, вбивали борців за Радянську владу. Місцевий піп подав у німецьку комендатуру списки всіх активістів, першим у ньому стояло прізвище М. Кононенка. Окупантам вдалося схопити червоногвардійця І. М. В'ялька. Його побили, а потім відправили в концтабір.

Ще коли наближався фронт, Стольненська Рада селянських депутатів прийняла рішення в повному складі разом з членами земельної комісії і червоногвардійцями піти в партизанські загони в Домницькі ліси, де були заздалегідь створені бази. Частина активу пішла в підпілля, багато жителів влилося в загін М. О. Щорса. Восени понад 200 чоловік вступили до Таращанського полку[2]. Революція в Німеччині сприяла посиленню визвольної війни українського народу проти німецьких окупантів і гетьманців. Наприкінці листопада 1918 року кайзерівські війська залишили Стольне. На зміну їм прийшли війська петлюрівської Директорії. Але вже ніщо не могло спинити наступ Червоної Армії, погасити полум'я визвольної боротьби. На початку січня 1919 року Стольне було визволене від петлюрівців. Одразу ж відновили роботу Рада селянських депутатів і земельна комісія, які разом з активом почали здійснювати Декрет про землю. Колишні наймити й біднота одержали на кожного члена сім'ї по гектару орної землі і півгектара лук. Зерно, інвентар, худоба та інше поміщицьке майно були також розподілені між найбіднішими селянами[3].

На початку 1919 року на колишніх поміщицьких землях було створено перше радянське господарство, а 8 квітня активісти організували трудову сільськогосподарську артіль, яка мала 32 десятини землі. До артілі вступило 9 сімей — колишні наймити, безземельні й малоземельні селяни[4]. Влітку 1919 року в Стольному виник комбід, який відіграв велику роль в організації бідняцьких і середняцьких мас селянства на виконання рішень партії, утвердження Радянської влади.

Мирний перепочинок був короткочасним. Улітку 1919 року Антанта розпочала новий похід проти Країни Рад. Після того як денікінці захопили Київ, частина радянських військ з боями відходила на Чернігівщину. 12 жовтня після впертих боїв денікінці захопили Чернігів і просунулись до Седнева. Дальший наступ ворога було зупинено. В ці тяжкі дні трудящі Стольного мобілізували всі сили, щоб допомогти радянським військам. Вони збирали продукти для армії, посилали на фронт добровольців. За ініціативою уповноваженого губернського партійного комітету А. Ржедзинського у вересні 1919 року в містечку створено партійний осередок, що об'єднував 5 комуністів[5].

У зв'язку з наступом денікінців активізувалися петлюрівські банди. Підняли голову й куркулі. Вороги не гребували нічим, щоб повернути старі порядки. Вони вдавалися до провокацій, залякування, розповсюджували наклепницькі листівки, роздавали зброю. Для боротьби проти контрреволюції у грудні 1919 року в Столь-

[1] В. Бібчук, О. Різенко. Люди високого гарту. Чернігів, 1959, стор. 10.
[2] Там же, стор. 19.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-29, оп. 1, спр. 59, арк. 34.
[4] Там же, спр. 61, арк. 11—12.
[5] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 100.

ному створено загін особливого призначення в складі 10 чоловік[1]. Місцеві куркулі створили свою підпільну організацію і готували контрреволюційний заколот. У збройній сутичці були знешкоджені й арештовані вороги революції. Всі вони стали перед судом і дістали по заслузі.

Активна діяльність комуністів ще вище підносила авторитет партійної організації. В січні 1920 року вона об'єднувала вже 10 чоловік[2]. Комуністи стали справжніми організаторами нового життя. Разом з комітетом незаможних селян, створеним у липні 1920 року, вони здійснювали соціалістичні перетворення, накреслені партією. Комуністи й комнезамівці були завжди там, де вирішувалась доля революції: в частинах Червоної Армії, в лавах партизанів, у загонах самооборони, що боролися з куркульськими бандами, в продовольчих загонах і земельних органах.

Вірним помічником комуністів був комсомольський осередок, створений у грудні 1920 року. Очолив його Ф. Моргун. Комсомольці брали активну участь у боротьбі з бандитизмом, відбирали надлишки хліба в куркулів, охороняли радянські установи, допомагали в роботі організації МОДРу, торговельних організацій.

У складних умовах громадянської війни і післявоєнної розрухи партійна організація, сільрада і КНС вживали заходів щодо нормалізації життя у Стольному. Сільська Рада, підтримана незаможниками, вела боротьбу з рештками куркульських банд, займалася питаннями землеустрою, податковою політикою, роботою кооперації, сельбуду, школи тощо. В містечку відновили роботу лікарня й аптека. Медичну допомогу жителям подавали лікар і фельдшер-акушерка. В жовтні 1919 року було обстежено стан шкільних приміщень, щоб створити всі умови для занять учнів. Усіх неписьменних і малописьменних взято на облік, відкрито школи лікнепу, культармійці проводили на кутках групово-поодиночне навчання. Почала діяти початкова трудова школа, яка 1921 року була перетворена в семирічну. На кінець відбудовного періоду в школі працювало 9 учителів і навчалося 229 учнів.

За ініціативою партійного й комсомольського осередків у клубі організовано гуртки політграмоти і художньої самодіяльності; влаштовувалися платні концерти, одержані за них гроші йшли на обладнання школи, поповнення бібліотеки тощо. Велику роботу комуністи й комсомольці проводили серед жінок. У січні 1926 року комсомольська організація Стольного налічувала 34 чоловіка[3].

Трудящі Стольного гаряче відгукнулися на заклик Комуністичної партії і Радянського уряду допомогти голодуючим Поволжя. В 1921—1922 рр. у містечку було створено дитячі ясла для 28 дітей, близько 30 сім'ям надано притулок і забезпечено їх одягом та продуктами харчування.

У зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи 1923 року містечко Стольне віднесено до категорії сіл. Тоді ж воно ввійшло до Березнянського району, з 1960 року Стольне в складі Менського району. В 1924 році в селі налічувалося 867 господарств і 3831 житель[4].

Протягом відбудовного періоду і в роки розгортання соціалістичного будівництва значно поліпшилося становище бідняцьких господарств, зросла активність трудового селянства, більш масовим став комнезам. Під керівництвом партійної організації поширився рух за кооперування індивідуальних господарств. Перша сільськогосподарська артіль, створена у квітні 1919 року, проіснувала недовго — на території губернії лютували куркульські банди, важко було вести соціалістичне господарство. В 1925 році активісти села організували артіль «Червоний хлібороб»[5]. Але й вона проіснувала тільки рік — не вистачало тяглової сили, інвентаря, не було досвіду колективного господарювання. Навесні 1928 року комнезам, який налічував 120 чоловік, організував дві невеликі сільськогосподарські артілі — «1 Травня»

[1] Журн. «Дніпро», 1962, № 1, стор. 105.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 24, оп. 1, спр. 1, арк. 14.
[3] Там же, спр. 19, арк. 66.
[4] Список населенных мест Черниговской губернии, 1924 г., стор. 100.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-81, оп. 1, спр. 236, арк. 37.

і «Праця». Перша об'єднувала 9 господарств, друга — 13. Артілі мали 120 га землі. Багато труднощів довелося долати колгоспникам: тягла мало, врожаї були низькі, але віра в кращі часи надихала людей. 1929 року обидва колгоспи об'єдналися в один, який назвали «Праця». В 1932 році в Стольному завершено суцільну колективізацію.

Утвердження соціалістичних форм господарювання проходило в умовах гострої класової боротьби. Куркулі чинили запеклий опір: вони розправлялися з активістами, знищували колгоспне майно. Темної осінньої ночі 1931 року куркульська банда напала на приміщення сільської Ради, іншим разом куркулі підпалили 20 скирт сіна, розбили колгоспну молотарку та інший реманент. Комуністи, комсомольці разом з активом виставили пости біля громадських будівель, вартували худобу, охороняли колгоспний хліб тощо. Двоє молодих колгоспників — комсомолець М. Борщ і О. Шлійко ціною власного життя врятували громадське майно[1].

З кожним роком ріс і міцнів колгосп «Праця». У господарстві появилися машини, стали до ладу ремонтні майстерні. В 1936 році колгосп побудував 3 корівники і свиноферму. Зростала врожайність зернових і технічних культур, більш вагомим ставав трудодень. Велику роль в організаційно-господарському зміцненні артілі відіграла Березнянська МТС.

За роки перших двох п'ятирічок колгосп «Праця» перетворився на багатогалузеве соціалістичне господарство. 1940 року земельні угіддя його становили 6560 га. Артіль мала 687 коней. На фермах було 456 голів великої рогатої худоби, 573 свині, 1580 овець. Колгосп одержував мільйонні доходи.

Сталися зміни також в галузі охорони здоров'я і освіти. В селі була лікарня, що обслуговувала не тільки жителів Стольного, а й навколишніх сіл. 1940 року семирічну школу реорганізовано в середню. Тут навчався 431 учень і працював 21 учитель.

Гнів і обурення викликав у трудящих Стольного віроломний напад фашистських орд на Радянський Союз. Близько тисячі жителів села пішли на фронт. Партійна організація, сільрада і правління колгоспу організували евакуацію техніки й худоби в східні області країни. 5 вересня 1941 року гітлерівці окупували Стольне. З допомогою своїх посіпак вони заарештували і розстріляли всіх радянських активістів, що залишилися в селі, та їхні сім'ї. Стольненці пригадують цей страшний день 12 березня 1942 року. З гордо піднятою головою попереду йшов ватажок сільських комуністів старий більшовик А. Н. Тарасенко. «Не мене, себе розстрілюєте, падлюки! Перемога буде за нами!»,— крикнув він перед смертю[2]. Серед розстріляних були П. М. Молибог, Т. Ф. Тосенко, І. Я. Козачок, М. П. Головня, М. П. Журавель, С. В. Савченко, В. Д. Кравченко, М. Г. Моргун та ін. Тримісячного Вітю Головню, шестимісячного Володю В'ялька, дворічну Світлану В'ялько кати живими вкинули до ями[3]. Та ні тортурами, ні розстрілами гітлерівці не змогли поставити радянських людей на коліна. Жителі Стольного саботували заходи й накази окупантів, ховали хліб, продукти харчування.

Гітлерівські загарбники повністю спустошили село. Вони зруйнували громадські приміщення, тваринницькі ферми, пограбували комори. Збитки, що їх заподіяли окупанти селу, становили близько 62 млн. крб.[4] 78 юнаків і дівчат фашисти вивезли на каторгу до Німеччини.

19 вересня 1943 року бійці 215-го та 218-го гвардійських стрілецьких полків Червонопрапорної ордена Суворова 77-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир генерал-майор В. С. Аскалєпов) визволили Стольне від окупантів. Одразу відновили роботу сільська Рада, партійна та комсомольська організації. Відбудо-

---

[1] Журн. «Дніпро», 1962, № 1, стор. 108, 109.

[2] В. Бібчук, О. Різенко. Люди високого гарту, стор. 43.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 8, арк. 16—18, 22, 24, 25, 27, 40.

[4] Там же, ф. Р-171, оп. 1, спр. 95, арк. 3; ф. Р-3013, оп. 1, спр. 8, арк 41; оп. 3, спр. 11, арк. 23.

вувати зруйноване господарство доводилося в складних умовах. Все доросле чоловіче населення, здатне тримати зброю, перебувало в лавах Червоної Армії. Працювали, головним чином, жінки й підлітки. В колгоспі було тоді лише 125 голів великої рогатої худоби, з них 19 корів. Господарство не мало ні коней, ні волів, не вистачало інвентаря й насіння. Люди працювали не шкодуючи сил, завдяки цьому план сівби зернових, бобових і технічних культур у 1944 році виконано майже повністю. Успішно проведено і збирання врожаю. Через місяць після визволення в Стольному відкрито лікарню, клуб, сіли за парти учні перших — сьомих класів.

У справу перемоги над фашизмом внесли свою частку і стольненці. Вони здавали у фонд допомоги Червоній Армії продукти та гроші на будівництво танків і літаків. Так, педколектив школи вніс 40 тис. крб., колгоспниця Н. Д. Голівець — 4 тис. крб. Хоробро билися з ворогом жителі Стольного на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу 321 чоловіка нагороджено орденами й медалями, 471 — загинув у боях за Батьківщину. На честь загиблих у центрі села встановлено монумент Слави.

З великими труднощами хлібороби Стольного загоювали рани, яких завдала господарству війна. Держава допомогла колгоспу придбати 2 автомашини, 2 молотарки, вітродвигун. Прибували демобілізовані фронтовики, зростала партійна організація. Комуністи працювали на найвідповідальніших ділянках колгоспного виробництва. На керівні посади висували жінок. Так, бригади очолювали М. Л. Борщ, М. І. Черевко, Н. Г. Бойко. Широко розгорнулося соціалістичне змагання, виросли передовики виробництва. В 1949 році далеко за межі області пішла слава про видатний успіх машиніста молотарки М. Н. Бредюка. Машиніст-новатор став ініціатором запровадження погодинного графіка на молотьбі. Партійна організація підтримала цей почин. Бредюк намолочував більш як по 140 тонн зерна за добу. За цей успіх йому присуджено Державну премію 3-го ступеня. Він обирався депутатом Верховної Ради Союзу РСР третього і четвертого скликань. Закінчивши факультет механізації Української сільськогосподарської академії, М. Н. Бредюк працював головним інженером у рідному колгоспі.

Значні зрушення в економіці колгоспу «Праця» сталися після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, рішення якого сприяли зміцненню матеріально-технічної бази артілі. Вже в 1954 році колгосп побудував гараж на 12 автомашин. У 1957 році в господарстві працювало 65 електромоторів, на молочній фермі появилися електродоїльні апарати. Прибуток артілі становив 7960 тис. крб. (в тодішньому масштабі цін). Того року колгосп «Праця» був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки і одержав 4 медалі. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 1958 року трьох передовиків нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу І. І. Василенка — орденом Леніна. У 1965 році ще 11 чоловік удостоєно урядових нагород, серед них ордена Леніна — бригадира тракторної бригади комуніста П. І. Шишигу.

Збирання врожаю в колгоспі «Праця», с. Стольне. 1948 р.

Парторганізація, сільська Рада і правління колгоспу мобілізували трудівників села на виконання восьмого п'ятирічного плану. Вже в 1968 році вони зібрали по 18,5 цнт зернових з гектара, по 190 цнт картоплі, по 500 цнт цукрових буряків. А трудівники 3-ї і 4-ї рільничих бригад (бригадири Ф. В. Полотай та А. О. Присівок) виростили по 250 цнт картоплі на кожному гектарі. Садоводи, якими керує депутат обласної Ради депутатів трудящих Ф. П. Ганжа, дали колгоспу 160 тис. крб. прибутку, а овочівники — 49 тис. карбованців.

Учні середньої школи ремонтують теплицю. На передньому плані (праворуч) заслужений учитель УРСР П. М. Воскобойников. 1960 р.

На кінець восьмої п'ятирічки колгосп «Праця» перетворився на передове, високотоварне господарство. За ним закріплено 6519 га земельних угідь, у т. ч. 4500 га орної землі. В 1971 році машинно-тракторний парк налічував 36 тракторів, 17 комбайнів різних типів, 31 вантажну автомашину, працювало 126 електромоторів. У колгоспі споруджено кормоцех, деревообробну і механічну майстерні з повним комплексом механічного обладнання, 19 цегляних корівників та свинарників, зерносклад, цех переробки овочів і фруктів та господарські приміщення.

Новими досягненнями зустріли трудівники колгоспу 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, було зібрано з гектара зернових по 21,8 цнт, овочів — 287 цнт. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 101,9 цнт м'яса. Завдяки правильній розстановці кадрів, запровадженню передової агротехніки, організації соцзмагання, урожайність зернових підвищилась за п'ятиріччя на 3,2 цнт з гектара. Картоплі колгоспники виростили на 44 проц. більше, ніж у попередній п'ятирічці. Продуктивність праці зросла на 9,2 проц. Прибутки колгоспу в 1970 році становили близько 2 млн. карбованців.

За високі показники в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колгосп «Праця» Ленінською ювілейною Почесною грамотою. 134 трудівників нагороджено ювілейними медалями. За успіхи у виконанні восьмого п'ятирічного плану 8 передовиків виробництва відзначено орденами й медалями. Почесного звання Героя Соціалістичної Праці і другого ордена Леніна удостоєний бригадир тракторної бригади П. І. Шишига, ордена Леніна — доярка О. А. Савчук, ордена Жовтневої Революції — завідуючий свинофермою В. С. Бредюк, ордена Трудового Червоного Прапора — голова колгоспу І. К. Берізко, секретар парторганізації П. І. Товстоног, свинарка О. Є. Бредюк.

З розвитком економіки змінювався і загальний вигляд села. Лише протягом 1961—1971 рр. збудовано або перебудовано близько 600 будинків. Гордістю хліборобів села є палац культури на 450 місць, приміщення середньої школи на 560 учнів. На острові річки Думниці в сільському парку відпочинку споруджено літній кінотеатр на 500 місць. Це чудове місце відпочинку стольненці називають маленькою Венецією.

У селі створено торговий комплекс, який об'єднує сільмаг, продмаг, магазини господарських товарів, культтоварів, книжковий, два ларки, чайну. З кожним роком зростає товарооборот торговельних підприємств. Якщо у 1961 році він становив 66,5 тис. крб., то в 1970 році — 1253 тис. карбованців.

Заможно і культурно живуть стольненці. Про зростання життєвого рівня колгоспників свідчать хоча б такі приклади: всі дорослі багатодітної сім'ї колгоспника І. Д. Чавилова трудяться в колгоспі — сам Ілля Дмитрович, його дружина і дочки Галина, Ольга і Валентина працюють на фермі, син Петро — механізатор, найменша дочка навчається в школі. Місячний бюджет сім'ї становить 700—800 крб. У колгоспника І. М. Шишиги старший син Петро — бригадир тракторної бригади, Герой Соціалістичної Праці, молодший Павло — закінчив фінансово-економічний інститут, дочка Марія — кооперативну школу, Валентина навчається в Карагандинському економічному інституті. Сім'я живе в повному достатку.

Палац культури в с. Стольному. 1970 р.

Значного розвитку набула охорона здоров'я населення. Село має лікарню й поліклініку. Медичну допомогу трудящим подають 22 медпрацівники, в т. ч. 2 лікарі. Вони ведуть велику профілактичну та пропагандистську роботу серед жителів Стольного і навколишніх сіл, завдяки чому значно скоротилася смертність, особливо серед дітей. Щорічно в санаторіях та будинках відпочинку лікуються і відпочивають 18—20 колгоспників.

У селі працює середня школа, створена в 1951 році на базі семирічної. 1959 року при ній відкрито інтернат на 20 учнів. Школа має добре обладнані класи, навчальні кабінети, актовий і спортивний зали, постійну кіноустановку, буфет. У ній навчається 630 учнів і працює 41 учитель. З 1961 року існує вечірня школа сільської молоді. Випускники Стольненської середньої школи М. Г. Курдюк — кандидат сільськогосподарських наук, П. С. Одерій — кандидат воєнних наук.

Центром культурно-масової роботи в селі став палац культури. Тут демонструються художні й документальні фільми, працюють гуртки художньої самодіяльності — вокально-хоровий, драматичний, духових інструментів. Особливо славиться своєю виконавською майстерністю вокально-хоровий колектив. У 1965 році Стольненському палацу культури надано звання культурно-освітнього закладу відмінної роботи. Рада палацу культури влаштовує тематичні вечори, лекції, зустрічі з ветеранами праці, громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Велику аудиторію завжди збирають лекції з образотворчого мистецтва, які читає заслужений вчитель Української РСР, нині пенсіонер, П. М. Воскобойников — великий любитель і знавець живопису. Частими гостями в Стольному є артисти обласного і столичних театрів.

За ініціативою партійної організації та ентузіастів-краєзнавців у 1960 році в селі на громадських засадах відкрито сільський краєзнавчий музей, якому 1968 року присвоєно звання народного музею. Серед його експонатів нумізматична колекція, металеві речі, етнографічна колекція побутових та господарських речей тощо.

Велику культурно-масову роботу провадять сільська й шкільна бібліотеки, у фондах яких понад 19 тис. книжок. При сільській бібліотеці створено кімнату юного читача. Працівники бібліотек організовують літературні ранки, читацькі конференції, виставки книжок до ювілейних дат та інше. З лютого 1957 року в колгоспі двічі на місяць виходить багатотиражна газета «Колгоспна правда».

Багатогранним трудовим і політичним життям Стольного керує партійна організація, яка у вересні 1969 року відзначила свій півстолітній ювілей. У 1971 році вона налічувала 100 членів і кандидатів у члени КПРС. Комуністи очолюють основні ділянки виробництва. Майже половина їх удостоєна урядових нагород. Висока оцінка роботі партійної організації Стольного була дана на урочистому Пленумі ЦК КП України, присвяченому 50-річчю Комуністичної партії України. У повсякденних ділах колгоспників живуть бойовий дух і творчий запал комуністів, завдяки їх невтомній енергії, зусиллям усіх колгоспників колгосп став високорозвинутим передовим господарством, а Стольне — впорядкованим і заможним селом.

Вірним помічником комуністів на всіх етапах соціалістичного будівництва є комсомольська організація села. В 1971 році вона налічувала у своїх рядах 230

юнаків і дівчат. Багато колишніх вихованців комсомолу займають керівні посади в колгоспі і селі.

У складі Стольненської сільської Ради 38 депутатів, з них 18 комуністів і 4 комсомольці. Більшість депутатів — передовики колгоспного виробництва. Так, Ф. П. Ганжа 12 разів обирався депутатом сільської і районної Ради, 2 рази — депутатом обласної Ради. Сільрада всю свою діяльність підпорядковує успішному розв'язанню завдань господарського й культурного будівництва в селі.

Величні перспективи розвитку Стольного відкриває дев'ята п'ятирічка. Трудівники села зобов'язалися протягом наступного п'ятиріччя підвищити врожайність зернових до 26—27 цнт з гектара, картоплі — до 250—260 цнт, значно збільшити виробництво тваринницької продукції. У новій п'ятирічці буде побудовано відгодівельно-тваринницький комплекс на 12 тис. голів свиней, повністю механізовані трудомісткі роботи на фермах, завершено будівництво гідроспоруд на р. Думниці з трьома водоймищами, перебудовано лікарню, зведено житловий будинок для спеціалістів сільського господарства, розширено АТС.

За роки Радянської влади Стольне, колись глухе поліське село, перетворилося на чудове передове соціалістичне село. Вдячні Комуністичній партії і Радянській владі за повсякденне піклування про підвищення матеріального і культурного рівня, стольненці примножують славні трудові традиції старшого покоління, вносять свій вклад у будівництво нового життя.

Ю. І. ЛИСИЦЯ, Н. Я. МАРЦЕНЮК, П. І. СИТИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД МЕНСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗНА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 33 км від районного центру і залізничної станції Мена. Дворів — 2031. Населення — 6600 чоловік.

У селищі міститься птахофабрика, створена в 1964 році на базі радгоспу «Березнянський». Вона спеціалізується на вирощуванні індиків. За птахофабрикою закріплено 5596 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4575 га орної землі. В селищі працюють цегельний завод, цехи залізобетонних конструкцій, шиферу та костроплити «Міжколгоспбуду», а також цехи Менського харчокомбінату та маслозаводу.

Працюють середня школа та школа-інтернат, в яких налічується 1230 учнів і 64 вчителі, 2 бібліотеки, будинок культури на 450 місць, при якому створено університет здоров'я, лікарня на 95 ліжок з пологовим, дитячим, терапевтичним та хірургічним відділеннями.

За трудові успіхи 334 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

Вперше Березна згадується в літопису під 1152 роком, коли було відбито напад половців. У період революції 1905—1907 рр. у селищі відбувалися мітинги, демонстрації.

У січні 1918 року в Березній встановлено Радянську владу, першим головою Ради селянських і солдатських депутатів став А. Ю. Булко. 23 лютого 1919 року створено комуністичний осередок, який очолив комісар Березної Т. М. Чепурний. На початку 1927 року в селищі виникло 4 ТСОЗи, наприкінці року на їх базі організовано 3 колгоспи.

В період тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували і розстріляли понад 100 мирних жителів. 1200 чоловік билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 650 за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. П. І. Лишафаю присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 600 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

На Березнянській птахофабриці. 1971 р.

На братських могилах жертв фашизму та радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців, у 1951 році встановлено пам'ятники.

У Березні народилися І. П. Товстуха (1889—1935) — кандидат у члени ЦК ВКП(б), член ЦВК СРСР; Г. Г. Верьовка (1895—1964) — український радянський композитор, художній керівник і головний диригент Державного українського народного хору; Г. М. Самбург — доктор сільськогосподарських наук; В. І. Толочко — кандидат технічних наук; С. К. Бисикало — кандидат філологічних наук.

Поблизу Березни трапляються знахідки римських монет II ст. н. е. Виявлено курганний могильник та городище періоду Київської Русі, яке є залишками міста Березоя.

БІГА́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру. За 2 км від села протікає річка Снов. Дворів — 361. Населення — 935 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 3039 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2224 га. Основний виробничий напрям — вирощування зернових культур і картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Бігачі є восьмирічна школа, в якій налічується 114 учнів та 11 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт.

Село відоме з другої половини XVII ст. У Бігачі на запрошення власника маєтку М. Кейкуатова кілька разів бував Т. Г. Шевченко. Тут у квітні 1847 року він намалював портрет його дружини Є. В. Кейкуатової.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни прогнали поміщика, а майно й худобу забрали. Виступ селян було придушено.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1919 році, комсомольська — в 1922.

В роки Великої Вітчизняної війни 240 жителів села боролися з німецько-фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 183 полягли смертю хоробрих. 57 чоловік за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. За тимчасової окупації гітлерівці спалили і зруйнували 67 дворів. На честь односельців, що загинули в боях з фашистами, жителі Бігача в 1971 році встановили пам'ятник «Скорботна мати».

БІ́РКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км від районного центру. Дворів — 571. Населення — 1748 чоловік.

Місцевий колгосп «Родина» — одне з передових господарств району. За ним закріплено 2476 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1177 га орної землі. Господарство спеціалізується на розведенні племінної великої рогатої худоби.

На честь 50-річчя Радянської влади колгосп «Родина» нагороджений пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, Президії Верховної Ради Союзу РСР і ВЦРПС. У травні 1971 року тракторна бригада колгоспу, яка вийшла переможцем у республіканському соціалістичному змаганні, відзначена перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства УРСР і Республіканського комітету профспілки робітників і службовців сільського господарства й заготівель.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва орденом Леніна нагороджені Т. Л. Коваленко, С. П. Нашиванько, Є. П. Охріменко, М. В. Недух, Т. І. Хоменко, С. С. Шкурат, М. Л. Щербатий, орденом Жовтневої Революції — А. П. Вечера, Т. Л. Лисиця, А. Ф. Римар. Голова колгоспу, депутат Верховної Ради УРСР І. К. Прищепа нагороджений орденами Леніна і Жовтневої Революції, йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Цього високого звання удостоєні також колгоспниці Є. О. Особа та Т. Д. Сидорець.

У Бірківці працюють середня школа, де налічується 282 учні й 20 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Бірківка відома з другої половини XVII ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. 1920 року в селі засновано партійну і комсомольську організації.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 544 жителі села, з них 257 загинули в боях за свободу й незалежність Батьківщини. 187 чоловік за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями.

БЛИСТОВА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Вересоч. Дворів — 821. Населення — 2114 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дерепівка.

В Блистовій розташований колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 5279,7 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2522 га. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, де навчається 334 учні й працює 21 учитель, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

За високі показники в розвитку колгоспного виробництва 26 чоловік нагороджено орденами й медалями; за самовіддану працю на ниві народної освіти нагороджено 3 чоловік.

Уперше Блистова згадується в Іпатіївському літопису під 1151 роком.

Наприкінці грудня 1917 року в селі була встановлена Радянська влада. В 1918 році організовано партійний осередок, у 1920 році — комсомольський. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 583 жителі села, 356 загинули смертю хоробрих. 238 чоловік за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями.

У Блистовій народився чемпіон світу з вільної боротьби Т. С. Корінь (1883—1928). Вихідцями з села є О. М. Лисиця — доктор медичних наук, М. І. Мацуєв — російський радянський бібліограф-літературознавець. У Блистовій живе М. А. Мишастий — заслужений учитель УРСР, самодіяльний композитор, збирач фольклору.

Поблизу Блистової виявлено курганний могильник і городище часів Київської Русі.

Чемпіон світу з вільної боротьби Т. С. Корінь. 1912 р.

ВОЛОСКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Дягової. Відстань до районного центру і залізничної станції Мена — 15 км. Дворів — 540. Населення — 1394 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Степанівка.

На території Волосківців міститься колгосп ім. Мічуріна, за яким закріплено 5167 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4109 га орної землі. Вирощують зернові культури, а також сортову картоплю для колгоспів республіки.

У Волосківцях є восьмирічна школа, де навчається 193 учні й працює 18 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, кімната-музей, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку господарства, освіти й охорони здоров'я 69 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. В. П. Антоненко, І. Ф. Терещенко і М. Д. Харченко — орденом Леніна.

Вперше село згадується в 1660 році під назвою Волоховиця.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1919 році, комсомольська — в 1921 році. 1921 року створено перше колективне господарство «Паризька комуна».

Під час Великої Вітчизняної війни 404 жителі села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. За мужність і відвагу 150 чоловік нагороджено орденами й медалями. 266 чоловік віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. На їх честь односельці в 1967 році встановили обеліск.

У Волосківцях народився відомий український кобзар Т. М. Пархоменко (1872—1910).

Поблизу сіл Волосківців та Степанівки виявлено поселення доби бронзи, слов'янське — VIII—IX ст., городище, поселення та два курганні могильники часів Київської Русі.

ГОРОДИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Відстань до залізничної станції Низківка — 11 км. Дворів — 813. Населення — 1897 чоловік. Сільраді підпорядковане село Червоні Партизани.

В Городищі міститься центральна садиба і три виробничі бригади колгоспу «Україна», за яким

закріплено 7185 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі—5103 га. Вирощують зернові культури, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в роботі 98 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 245 учнів і працює 19 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Городище виникло в першій половині XIX століття.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Партійна організація заснована в 1918 році, комсомольська — в 1920.

В роки Великої Вітчизняної війни понад 820 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії та в партизанських загонах. За мужність і відвагу 202 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 478 чоловік полягли в боях за свободу й незалежність Батьківщини. 1966 року в селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

У Городищі народилися О. П. Довгий — поет, член Спілки письменників України, М. Т. Куц — доктор історичних наук, В. Ф. Балабайко — кандидат хімічних наук.

На околиці с. Городища виявлено поселення доби бронзи, юхнівської культури (VIII—III ст. до н. е.), слов'янське — VIII—IX ст., два городища, поселення та курганний могильник часів Київської Русі.

ДАНИЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км від районного центру і залізничної станції Мена. Дворів — 278. Населення — 725 чоловік. Сільраді підпорядковані села Веселе й Чапаєвка.

У Данилівці міститься колгосп «Комуніст», за яким закріплено 1948 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1519 га. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових, просапних і технічних культур. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 7 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 176 учнів і працює 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Уперше Данилівка згадується в писемних джерелах середини XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація заснована в 1919 році, партійна — в 1930 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 287 жителів Данилівки билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах. За мужність і героїзм 158 чоловік нагороджено орденами й медалями. 120 — загинули в боях за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь 9 травня 1966 року в селі встановлено пам'ятник.

Поблизу Данилівки виявлено курганний могильник періоду Київської Русі.

ДЯГОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Мена, за 4 км від автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський. Дворів — 563. Населення — 1524 чоловіка.

В селі міститься колгосп ім. Куйбишева. Сільськогосподарські угіддя його становлять 4408 га, в т. ч. орної землі — 2132 га. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 47 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Дяговій працюють середня школа, де навчається 251 учень і викладає 18 учителів, будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки, медичний пункт.

Вперше Дягова згадується в 1671 році.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1919, комсомольська — в 1920 році.

406 жителів села захищали свободу й незалежність Батьківщини на різних фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 157 за мужність і героїзм нагороджено орденами й медалями, 249 чоловік загинули смертю хоробрих. 1968 року на їх честь у селі споруджено пам'ятник. 1969 року відкрито пам'ятник жертвам фашизму.

Поблизу Дягової виявлено давньоруський курганний могильник.

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1936 року — Баба) — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський, за 9 км від районного центру і залізничної станції Мена Дворів — 719. Населення — 2020 чоловік. Сільраді підпорядковане село Слобідка.

У Жовтневому міститься колгосп «Великий Жовтень», за яким закріплено 5708 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 4325 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, де навчається 345 учнів і працює 21 учитель, будинок культури на 500 місць, бібліотека, медпункт і пологовий будинок. За успіхи у розвитку колгоспного виробництва, освіти й охорони здоров'я 146 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Село під назвою Баба відоме з 1654 року. Під час революції 1905—1907 рр. тут відбулися селянські заворушення проти поміщика.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. Партійна і комсомольська організації створені в 1920 році. В 1926 році засновано радгосп «Комсомолець». У 1928 році в селі організовано комуну «Нове життя».

В роки Великої Вітчизняної війни 688 жителів Жовтневого билися з фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії, з них 340 за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 311 чоловік загинули смертю хоробрих. У період тимчасової окупації села гітлерівці спалили живими 37 чоловік. 1968 року в селі встановлено обеліск жертвам фашизму та пам'ятник радянським воїнам, що полягли в боях за визволення села від гітлерівців.

Недалеко від Жовтневого виявлено поселення доби бронзи; тут же та на околицях с. Слобідки — два поселення, городище й могильник періоду Київської Русі.

В Жовтневому народився С. В. Шалудько — делегат I Всеукраїнського з'їзду Рад, член ВУЦВК.

КИСЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Мені, притоці річки Десни, за 10 км від районного центру і за 4 км від залізничної зупинки Комуніст. Дворів — 701. Населення — 1897 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Величківка, Вільне, Комарівка, Прогрес.

У Киселівці знаходиться центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 4287 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2643 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В селі працює торфопідприємство, засноване 1938 року, та брикетний завод.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 119 чоловік нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна Т. С. Жук, К. В. Кузуб, Г. О. Андрієнкова-Кондратій, Ф. Д. Марухно; А. І. Шкіру присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Киселівка заснована в середині XVII століття.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Партійна організація створена в 1920, комсомольська — в 1922 році. Перше колективне господарство — комуна «Червоний Жовтень» — організоване в 1922 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 700 жителів Киселівки, з них 320 загинули смертю хоробрих. 266 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Поблизу сіл Киселівки та Величківки виявлено слов'янське поселення VIII—IX ст. та два давньоруські городища.

КУКОВИ́ЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни. Відстань до районного центру — 12 км, до залізничної станції Макошине — 10 км. Дворів — 524. Населення — 1612 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Куковицьке, Пам'ять Леніна, Червоний Маяк.

У Куковичах міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3768 га сільськогосподарських угідь, з них 2082 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні насіннєсортової картоплі. За високі показники в роботі 124 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. П. Ю. Валентій, Г. С. Лавську, О. І. Лавську, М. М. Пономаренко, Г. М. Сухомлин — орденом Леніна. М. А Корявко, П. О. Ковтуновська, П. С. Фесюн і М. М. Чичкан удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі працюють середня школа, в якій налічується 339 учнів і 21 учитель, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки, медпункт, пологовий будинок.

Куковичі відомі з початку XVIII століття.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація заснована в 1920, партійна — в 1925 році. В 1923 році виникло перше колективне господарство «Ма як».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 445 жителів села. 138 чоловік за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями, 298 чоловік загинули в боротьбі з ворогом. На їх честь односельці в 1971 році встановили обеліск Слави. 1964 року споруджено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях за визволення Куковичів від гітлерівців.

У 1963 році в селі відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Куковичів виявлено давньоруський курганний могильник.

ЛЕНІНІ́ВКА (до 1924 року — Сахнівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Щорс. Дворів — 453. Населення — 1415 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кам'янка, Климентинівка, Лугове, Червоні Гори, Яськове.

На території Ленінівки міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4539 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі 2905 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво й городництво.

В селі є середня школа, де навчається 497 учнів і працює 28 учителів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, медичний пункт.

За досягнення в розвитку сільського господарства, освіти й охорони здоров'я 95 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Село відоме з середини XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в грудні 1917 року. В 1918 році створено партійну організацію, в 1924 — комсомольську.

Під час Великої Вітчизняної війни 405 жителів села захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 206 полягли в боях з фашистами. 173 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У 1957 році в Ленінівці споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в бою за визволення села від гітлерівців. Того ж року встановлено погруддя В. І. Леніна.

ЛІ́СКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Мена. Дворів — 217. Населення — 706 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Майське, Макошинське, Максаки і Червоні Луки.

В Лісках міститься центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 4177 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1610 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в колгоспному виробництві 12 передовиків нагороджено орденами й медалями.

В селі працюють восьмирічна школа, де налічується 169 учнів і 14 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Ліски засновані на початку XIX століття.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. В 1922 році створена комсомольська організація, в 1936 — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни 177 жителів Лісок билися з німецько-фашистськими загарбниками на різних фронтах. З них 127 загинули смертю хоробрих. За бойові заслуги 126 чоловік нагороджено орденами й медалями. Уродженцю с. Максаків І. С. Осипенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Трудящі Лісок 1964 року встановили пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боях з окупантами в 1941—1945 рр.

Неподалік та на околиці Максаків виявлено поселення доби пізнього палеоліту, неоліту та бронзи; поблизу с. Лісок — поселення доби бронзи, юхнівської культури, два ранньослов'янські перших століть н. е. (на одному з них знайдено 4 масивні бронзові короноподібні прикраси) і періоду Київської Русі.

ЛОКНИ́СТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 4 км від автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський. Відстань до районного центру — 42 км. Дворів — 582. Населення — 1765 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гориця й Гусавка.

В Локнистому розміщена центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 6374 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3393 га орної землі Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво й городництво. За високі показники в роботі 4 передовики колгоспного виробництва удостоєні урядових нагород.

В селі є середня школа, в якій навчається 432 учні й працює 31 учитель, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

У листопаді 1907 року група селян Локнистого під керівництвом О. І. Стасюка захопила поміщицьку економію й 12 днів управляла нею. До села прибув каральний загін, усіх активних учасників виступу було заарештовано, О. І. Стасюка — страчено.

Радянську владу в селі встановлено в грудні 1917 року. В 1920 році засновано партійну організацію, в 1922 — комсомольську.

Під час Великої Вітчизняної війни 624 жителі Локнистого мужньо боролися проти фашистських загарбників у лавах Червоної Армії, з них 409 чоловік загинули в боях за свободу й незалежність Батьківщини. За героїзм і відвагу 233 чоловіка нагороджені орденами й медалями. Жителю с. Гусавки І. Ф. Сапоненку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Поблизу с. Гориці виявлено поселення доби неоліту, бронзи, юхнівської культури, ранньослов'янське поселення перших століть н. е. та городище VIII—IX ст., а також давньоруські поселення і курганний могильник. На околиці Локнистого досліджено городище періоду Київської Русі, на якому знайдено арабські монети IX—X століття.

МАКО́ШИНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Десни. Залізнична станція. Відстань до районного центру — 12 км. Дворів — 1101. Населення — 3200 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Остапівка.

В Макошиному розміщена центральна садиба радгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 4601 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2208 га орної землі. Напрям господарства — виробництво молока й м'яса. В селищі є також рибколгосп «Червоний ударник» та завод «Сільгоспмаш», який створено на базі суднобудівельної верфі, заснованої 1943 року.

За досягнення в розвитку сільського господарства 64 чоловіка нагороджено орденами й медалями. О. М. Бреусу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селищі є середня школа, в якій навчається 474 учні й працює 31 учитель, клуб, бібліотека, дільнична лікарня на 50 місць, водолікарня, дитячий тубсанаторій на 160 місць.

Макошине виникло на початку XVII ст. там, де було стародавнє місто Хоробора, яке згадується вперше в літопису під 1153 роком. У жовтні 1905 року в Макошиному відбулося заворушення серед селян і робітників лісопильних заводів та залізниці. Було спалено поміщицьку економію. За участь у виступі 24 чоловіка заарештовано.

Радянська влада у селищі встановлена в грудні 1917 року. В 1919 році засновано партійну організацію, в 1924 році — комсомольську.

Під час Великої Вітчизняної війни 790 жителів Макошиного захищали Батьківщину в лавах Червоної Армії, з них за мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з гітлерівцями, 360 чоловік нагороджено орденами й медалями, 420 чоловік полягли смертю хоробрих. У період тимчасової окупації в селищі діяла підпільна патріотична група. Фашистські загарбники розстріляли 62 жителів села.

У 1927 році споруджено обеліск на честь борців за Радянську владу, загиблих у роки громадянської війни. У 1948 році встановлено обеліск на братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за визволення селища від фашистських загарбників.

На околицях та поблизу Макошиного виявлено поселення доби бронзи, курганний могильник і городище часів Київської Русі.

МИКОЛА́ЇВКА (до 1912 року — Дурні) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 50 км від районного центру, за 19 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 310. Населення — 1058 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гребля, Домниця, Мощне, Мурівка, Подин.

У Миколаївці міститься радгосп «Менський», за яким закріплено 3496 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1868 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування племінної птиці. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в розвитку радгоспного виробництва 4 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 277 учнів і працює 16 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Миколаївка відома з середини XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Під час громадянської війни жителі села брали активну участь у будівництві оборонних споруд на правому березі річки Десни і разом з загонами Червоної Армії затримали денікінців, коли вони хотіли переправитись із Ковчина на правий берег, а потім частина селян влилася до лав Червоної Армії і переслідувала білогвардійців. У 1922 році засновано комсомольську організацію, в 1934 році — партійну.

В роки Великої Вітчизняної війни 350 жителів села пішли на фронт захищати Батьківщину, 180 з них загинули в боях з фашистами, 48 — за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. 1970 року в Миколаївці споруджено пам'ятник радянським воїнам, що полягли в боях за визволення села від гітлерівців.

У 1968 році встановлено пам'ятник С. М. Кірову.

Поблизу с. Миколаївки виявлено поселення доби неоліту, городище та курганний могильник періоду Київської Русі.

ОСЬМАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 17 км від залізничної станції Мена. Через село протікає річка Мена. Дворів — 371. Населення — 994 чоловіка.

На території села розташований колгосп «Нове життя», за яким закріплено 1780 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 718 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В Осьмаках є восьмирічна школа, в якій налічується 121 учень і 12 учителів, будинок культури на 250 місць, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в розвитку сільського господарства й освіти 11 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Осьмаки відомі з середини XVII ст. В 1905 році тут відбувся виступ селян проти поміщика, організаторами якого були О. Ведмідь, А. Ведмідь, М. Омеляненко, С. Сливко. Загін карателів придушив виступ. Організаторів було заслано на каторгу.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. В 1922 році створено комсомольську організацію, в 1932 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни бився з німецько-фашистськими загарбниками на різних фронтах 321 житель Осьмаків. 105 чоловік за мужність і стійкість нагороджено орденами й медалями. 165 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. 1969 року на їх честь у селі відкрито обеліск.

СЕМЕ́НІВКА — село, центр сільської Ради. Відстань до районного центру — 35 км, до залізничної станції Низківка — 30 км. Дворів — 147. Населення — 382 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти В'яльківка, Залогівка, Курдюківка, Лапівка, Пилипенківка, Удівка.

За місцевим колгоспом «Зоря» закріплено 2305 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1348 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 206 учнів і працює 13 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, медпункт.

Семенівка виникла в першій половині XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація заснована в 1925 році, партійна — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 282 жителі Семенівки, з них 197 нагороджено орденами й медалями. 189 чоловік загинули смертю хоробрих. 1968 року на їх честь споруджено пам'ятник. Того ж року встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях за визволення села від окупантів.

СИНЯ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Низківка. Дворів — 918. Населення — 2296 чоловік.

У селі розташований колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 4922,3 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 4084 га. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 14 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В Синявці є середня школа, в якій навчається 492 учні й працює 36 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека. При школі створено історико-краєзнавчий музей. Працює лікарня на 25 місць.

Синявка відома з середини XIX століття.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Під час австро-німецької окупації 1918 року в районі Синявки діяв партизанський загін під командуванням М. С. Рубана. В 1918 році засновано партійну організацію, в 1926 — комсомольську. В червні 1919 року в селі виникла одна з перших на Чернігівщині сільськогосподарська артіль.

Під час Великої Вітчизняної війни 831 житель Синявки бився з фашистськими загарбниками в лавах Червоної Армії. За мужність і відвагу 430 чоловік нагороджено орденами й медалями. 400 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В 1967 році на їх честь у селі встановлено обеліск Слави. 1952 року споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення Синявки від гітлерівців.

У 1966 році в центрі села відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

В Синявці народилися Г. В. Ткаченко — доктор біологічних наук, О. І. Дей — доктор філологічних наук, Г. І. Лозовий — генерал-майор Радянської Армії, Г. К. Філоненко — доктор технічних наук, О. І. Сидоренко — кандидат фізико-математичних наук.

Поблизу с. Синявки виявлено слов'янське поселення VIII—IX ст. і давньоруське городище.

У́ШНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 20 км від районного центру і залізничної станції Мена. Дворів — 533. Населення — 1441 чоловік. Сільраді підпорядковане село Дібровка.

На території Ушні міститься центральна садиба колгоспу «Шлях хлібороба», за яким закріплено 3338 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1253 га. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясомолочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 200 учнів і 16 учителів, будинок культури на 280 місць, бібліотека, амбулаторія, пологовий будинок.

За досягнення в розвитку сільського господарства та охорони здоров'я 87 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна ланкову Г. Я. Самовтор та фельдшера П. Г. Калібабу.

Вперше Ушня згадується в 1523 році.

В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1920 році засновано комсомольську організацію, в 1929 році — партійну.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 417 жителів села, з них 150 за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. 267 чоловік загинули смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини.

В 1967 році в селі споруджено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

В Ушні народився В. П. Білик — доктор сільськогосподарських наук.

ФЕ́СЬКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване по обидва береги річки Мени, за 4 км від районного центру і залізничної станції Мена. Дворів — 535. Населення — 1782 чоловіка.

За місцевим колгоспом ім. Ватутіна закріплено 2931 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1788 га. Це велике багатогалузеве господарство. Вирощують зернові культури, картоплю. Розвинуті м'ясо-молочне тваринництво й садівництво. Колгосп — один із передових у районі. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 126 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. 12 чоловік — орденом Леніна; М. І. Антоненку, В. Д. Чичко, В. М. Марченко, Н. О. Чорній, К. І. Василенко, Н. Л. Хропач та Г. М. Литвиненко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Феськівці є восьмирічна школа, в якій навчається 228 учнів і працює 16 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт.

Село відоме з середини XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. В 1925 році створено комсомольську організацію, в 1926 — партійну. Перше колективне господарство організовано в 1926 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 340 жителів села билися з німецько-фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 218 віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. 118 чоловік за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. А. Д. Єрмоленко — повний кавалер ордена Слави.

Неподалік Феськівки виявлено давньоруські городища та курганний могильник.

НІЖИНСЬКИЙ РАЙОН

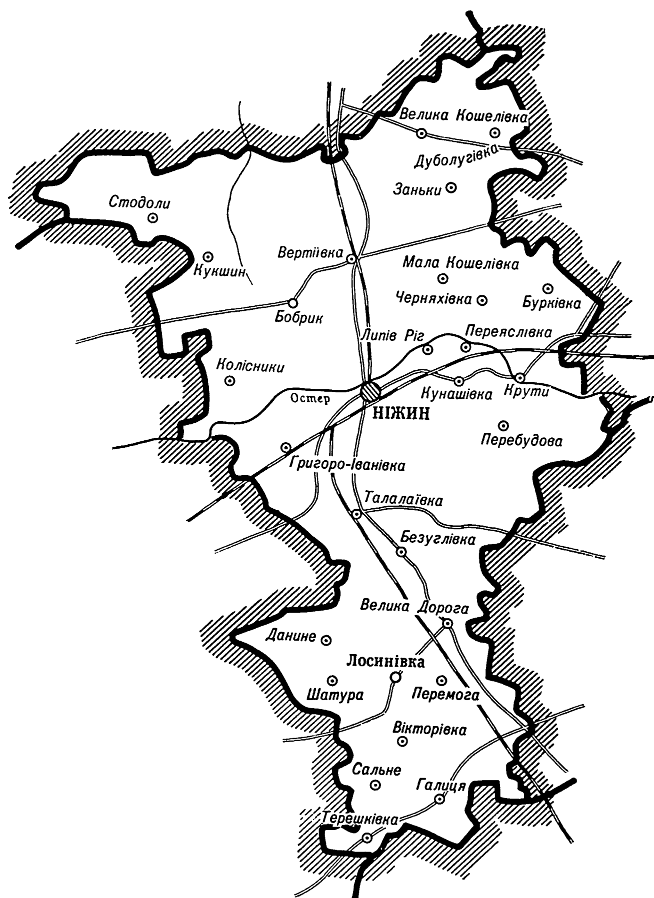

Площа району — 1,5 тис. кв. км, населення 66,9 тис. чоловік, з них сільського — 61 тис. Середня густота — 45 чоловік на кв. км. Селищній та 26 сільським Радам підпорядковано 75 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах 96 первинних партійних, 103 комсомольські, 153 профспілкові організації. З корисних копалин є нафта, газ, торф, промислові глини. Напрям економіки району — сільськогосподарський. Розвинута промисловість. 4 радгоспи й 31 колгосп мають у користуванні 111,9 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 71,1 тис. га орної землі. В районі — 11 промислових підприємств. Населення обслуговують 60 медичних закладів. У 67 загальноосвітніх школах, у т. ч. 10 середніх, 32 восьмирічних, 23 початкових, 2 вечірніх середніх школах робітничої й сільської молоді навчається 11,3 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 23 будинки культури, 26 клубів, 50 бібліотек. Є 61 кіноустановка, музична школа, 4 музеї-кімнати на громадських засадах. У районі є 5 пам'ятників В. І. Леніну. В населених пунктах споруджено 42 пам'ятники й обеліски вічної Слави воїнам і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

НІ́ЖИН

іжин — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на берегах річки Остра (притока р. Десни), за 80 км від Чернігова. Вузлова станція Південно-Західної залізниці. Населення — 56 300 чоловік.

Місцевість, де розташоване сучасне місто, була заселена ще задовго до його виникнення. Про це свідчать виявлені на території міста та його околицях поселення доби бронзи, скарби срібних речей, римських монет IV ст. та давньоруських монет XI ст. н. е. На правому березі річки, на території, яку донедавна називали Городком, збереглися також курганний могильник та городище часів Київської Русі[1].

[1] Чернігівський історичний музей. Інвентарна книга № 1, 1948, № 37; Археологическая летопись Южной России. К., 1899, стор. 162.

Ніжин — один із найдавніх населених пунктів України. Він вперше згадується в літопису як град Уненеж під 1147 роком[1]. Уненеж у XII ст. був укріпленим пунктом Чернігівського князівства на південно-східних його кордонах. Восени 1239 року в князівство вторглися монголо-татарські орди, які поряд з іншими містами краю зруйнували й Уненеж. Через кілька десятиліть населений пункт відроджується. З середини XIV ст. він входив до складу Литовського князівства й іменувався Ніжинським городищем, а з 1514 року — Ніжином[2].

Внаслідок війни Російської держави з Литвою (1500—1503 рр.) Ніжин у складі Чернігово-Сіверщини відійшов до Російської держави. В першій половині XVI ст. він вже був одним з важливих пунктів на торговельному шляху Львів—Київ—Москва. Російські купці привозили на ніжинський ринок хутра, зброю, вироби з дерева, кінську збрую, а купували тут привозні східні і західноєвропейські товари, ювелірні вироби, сіль та інше[3].

Але розвитку Ніжина, його господарства й торгівлі заважали війни, які вели Литва й Польща проти Росії за землі Сіверської України. За Деулінською угодою 1618 року місто потрапило під владу шляхетської Польщі й було включено до складу Київського воєводства. Польський уряд прагнув перетворити його в один з форпостів на кордоні з Росією. З цією метою в 1624 році Ніжину відвели велику площу навколишніх земель на лівому березі річки Остра. 26 березня 1625 року король Сигізмунд III надав йому магдебурзьке право, що сприяло заселенню й економічному розвитку міста. Створюється міський уряд на чолі з війтом. Міщанам дозволялося займатися різними ремеслами й промислами, засновувати ремісничі цехи, торгувати своїми виробами й привозними товарами[4]. Вже в 30-х роках XVII ст. тут виникли ремісничі цехи: ковальський, ткацький, гончарний, шевський, кравецький, калачницький (хлібний), різницький, музицький. Ремісники виготовляли сільськогосподарські знаряддя, зброю, господарсько-побутові речі, одяг, взуття та інші вироби. Ніжинські купці вивозили їх на ринки України і Росії.

Шляхта, купці й міська адміністрація, зосереджуючи в своїх руках владу й основні засоби виробництва, визискували ремісників, дрібних торговців та інші групи населення. Міщани сплачували грошові податки казні, а також ряд зборів на користь міста: торговельне, вагове, мостове мита та інші. Так, за варіння меду й пива, куріння горілки та за торгівлю ними міщани вносили до «громадського скарбу» податок у розмірі 2,5 золотих від кожного виду напою[5].

Польська шляхта й католицька церква зневажали мову й звичаї українського населення, всіляко ущемляли його права, намагалися окатоличити. Все це викликало рішучий протест і опір міського населення, яке активно боролося проти соціального й національного гноблення. Одним із проявів цієї боротьби був виступ ніжинських козаків у 1625 році проти Куруківської угоди, за умовами якої кількість реєстрових козаків на Україні обмежувалася шістьма тисячами. Міщани й козаки міста брали участь і в селянсько-козацьких повстаннях 30-х років. Обурені Переяславською угодою 1630 року, вкладеною між козацькою старшиною й гетьманом Конєцпольським, козаки й слухати не хотіли про реєстр, до якого включали лише заможних. Коли на початку 1631 року гетьман збирався ввести до Ніжина два полки жовнірів (2 тис. чоловік), міщани й жителі навколишніх сіл відмовилися впустити їх. Польські війська тричі намагалися силою заволодіти містом, але захисники його під командуванням полковника Івана Баліловця відбили всі приступи й примусили ворога відступити[6]. 1637 року ніжинці виступили на підтримку

---

[1] Летопись по Ипатскому списку. СПб., 1871, стор. 252.
[2] Журн. «Современник», 1852, № 4, стор. 156, 157.
[3] Історія Української РСР, т. 1, стор. 123.
[4] Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини, стор. 22; Чернігів і Північне Лівобережжя, стор. 301—304.
[5] Чернігів і Північне Лівобережжя, стор. 305.
[6] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 209.

повстання селян і козаків під проводом Павлюка. Польський гетьман Потоцький кинув значні сили своїх військ і жорстоко розправився з повстанцями. Уздовж доріг, що вели до Ніжина, стояли палі й шибениці з закатованими[1].

Під час визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетського панування Ніжин у червні 1648 року був визволений військом Богдана Хмельницького й став полковим містом. Козаки Ніжинського полку, в якому налічувалося близько 10 тис. чоловік, до осені визволили від польської шляхти всі села й містечка Ніжинщини. 1648 року вони здійснили похід під Кодак і штурмували фортецю. У липні 1650 року Ніжин був одним з центрів повстання проти польської шляхти, яка за Зборівським договором 1649 року поверталася на Україну. Літом 1651 року Ніжинський полк вів запеклі бої з литовською армією на північних рубежах України. Ніжинські й чернігівські козаки брали участь у боях проти військ шляхетської Польщі влітку 1653 року[2].

В період визвольної війни посилюється прагнення ніжинців до возз'єднання з російським народом[3]. 1 жовтня 1648 року ніжинський урядник вів розмову з севськими воєводами, під час якої заявив, що всі козаки просять, щоб бути їм «під царською рукою». 11 липня 1653 року ніжинський полковник І. Золотаренко заявив у Чернігові царському посланцю І. О. Іванову, що весь український народ бажає возз'єднатися з російським народом. У цей час розширювалися економічні зв'язки з населенням прикордонних районів Російської держави. Ніжинські купці вели торгівлю в Севську, Калузі, Путивлі та інших містах Росії, привозили звідти продовольство, зброю, ремісничі вироби.

З великим піднесенням ніжинці сприйняли ухвалу Земського собору в Москві про прийняття України до складу Російської держави. Чимало міщан і козаків 8 січня 1654 року були на Переяславській раді й брали участь в урочистому акті проголошення возз'єднання України з Росією. 24 січня у Ніжині на площі біля соборної церкви жителі присягли на вірність Російській державі.[4] У лютому—березні 1654 року польсько-шляхетські війська знову вторглися на Україну, Ніжинський полк за наказом Богдана Хмельницького вів бої за визволення Білорусії й Смоленщини, оскільки ця боротьба була тісно пов'язана з визволенням і безпекою України.

Козаки й селяни Ніжина весною 1658 року брали участь в антифеодальному повстанні під проводом М. Пушкаря проти шляхетсько-старшинської групи І. Виговського, яка намагалася знову поставити Україну в залежність від шляхетської Польщі, відновити феодально-кріпосницький гніт. Коли восени Виговський підписав Гадяцький договір, за яким Україна повинна була, по суті, повернутися під польсько-шляхетську владу з її соціальним, національним й релігійним гнітом, Ніжинський полк виступив проти зрадника й у 1659 році хоробро бився з ворогом у лавах повстанців на чолі з І. Богуном. У 1661 й 1662 рр. козаки й міщани дали відсіч польським військам і загонам кримських татар, які нападали на місто[5].

У червні 1663 року Ніжин став центром подій, зв'язаних з виборами гетьмана Лівобережної України. 17—18 червня тут відбулася Чорна рада, на якій, крім старшини й козаків, були присутні міщани та інші верстви населення[6]. Перемогу на виборах здобув кошовий Запорізької Січі І. Брюховецький. Демагогічними обіцянками він зумів привернути на свій бік маси козаків і міщан, спрямувавши їх гнів проти своїх противників — прибічників Я. Сомка й В. Золотаренка.

---

[1] В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество, стор. 226, 233.
[2] Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 129, 351; т. 3, стор. 287, 288.
[3] Там же, т. 2, стор. 78, 158; т. 3, стор. 329.
[4] Там же, т. 3, стор. 486, 535.
[5] М. Н. Бережков. М. Е. Марков и его рукописный сборник о Черниговской старине. Нежин, 1902, стор. 17.
[6] Наукові записки Інституту історії АН УРСР, т. 9. К., 1957, стор. 242—244.

Обурення народних мас проти гніту козацької старшини виявилося під час виборів у розгромі старшинських та купецьких дворів й свідчило про гострі класові суперечності на початку 60-х років XVII ст. Посилення експлуатації з боку царського уряду й козацької старшини, незадоволення умовами Андрусівської угоди між Росією й Польщею були причинами повстання козаків і міщан Ніжина в 1668 році. Щоб врятувати своє становище, прихильники гетьмана Брюховецького намагалися спрямувати виступ мас лише проти царського воєводи. Війська князя Ромодановського жорстоко придушили повстання й спалили місто. Проте вже в 70-х роках Ніжин був відбудований[1].

Швидкому відновленню міста сприяв розвиток торгівлі. У другій половині XVII — і особливо в XVIII ст. Ніжин став одним з головних центрів ремісничого виробництва й торгівлі на Україні. У 70—80 роках XVIII ст. тут налічувалося 8 ремісничих цехів, де працювало 657 майстрів, 8 цегельних заводів, 2 купецькі мануфактури, що виробляли бавовняні й шовкові тканини[2]. Ремісники виготовляли одяг, взуття, господарський інвентар, прикраси із золота й срібла, посуд та інші вироби. У 80 роках XVIII ст. річний товарооборот ніжинських ярмарків, що проводилися тричі на рік, і торгів (два рази на тиждень) становив близько мільйона крб. У місті 1782 року налічувалося 373 крамниці й ларки. Купці привозили російські хутра, кумачі, жемчуг, парусину, німецькі сукна, ситці й фарфорові вироби, турецький шовк і бавовняну тканину, балканські вина та інші товари. Велику роль у торгівлі Ніжина в XVII—XVIII ст. відігравали купці-греки, які в 1675 році заснували тут свою колонію. 1682 року в Ніжинському грецькому торговельному братстві було 18 купців. Поступово кількість їх зросла й в 1711 році становила 90 дворів, а в 1775 році 129. Вони створили в місті свій магістрат, мали торгові зв'язки з ринками України, Росії, Молдавії, Криму, Німеччини, Австрії, Італії, Туреччини, доставляли звідти велику кількість різноманітних товарів[3].

В 1782 році Ніжин став повітовим центром Чернігівського намісництва. Населення його становило 11 104 чоловіка, з них: міщан 4905, козаків 3610, селян державних 126, поміщицьких 1071, купців 253, духовенства 222, іноземців 915, у т. ч. 765 греків. За національним складом основну масу міського населення становили українці[4].

У XIX ст. продовжувало розвиватися ремесло. 1851 року у Ніжині було 12 цехів, які об'єднували 776 майстрів, 580 підмайстрів та 1008 учнів і допоміжних робітників. Разом з тим в цей же час у місті засновуються капіталістичні підприємства: мідноливарний, салотопний і миловарний заводи та тютюнова фабрика, на яких працювало 49 робітників. Праця їх була тяжкою. Робочий день, наприклад, на тютюновій фабриці тривав 14—15 годин. За цей час різальник повинен був покришити 4 пуди сировини, а набійник — набити 6—10 пудів тютюну, за що перший одержував 15—20 коп. з пуда, а другий — 12—15 коп. Хоч ця робота дуже шкідлива для здоров'я, тут часто використовувалася праця жінок і підлітків, яким платили менше, ніж чоловікам[5].

Значна частина жителів займалася сільським господарством. У 1859 році площа орних земель становила 7,6 тис. десятин, сіножатей — 1,8 тис., лісів — 165 десятин. Тут вирощували жито, овес, гречку, буряки, огірки, цибулю, картоплю та інші овочі, з технічних культур садили тютюн. Насіння його було завезено з гол-

Прапор ніжинського цеху золотарів. XVIII століття.

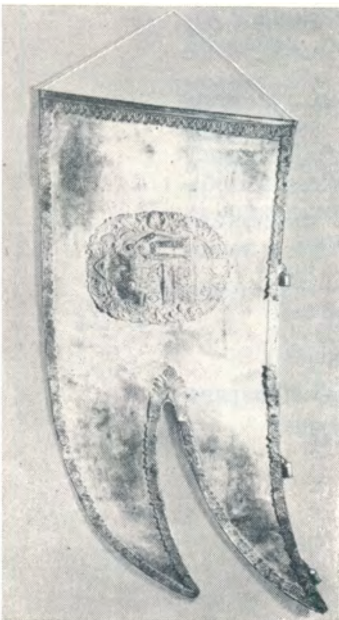

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 54, 55.
[2] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 449—477.
[3] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 24, стор. 122, 133, 168.
[4] М. Н. Бережков. Город Нежин в начале XIX в. Нежин, 1895, стор. 12.
[5] Журн. «Современник», 1852, № 4, стор. 164.

ландського міста Амерсфорта, звідки й пішла його назва «амафорський» і «махорка».

В 50-х роках XIX ст. Ніжин мав торговельні зв'язки з багатьма містами України, а також з Петербургом, Москвою, Ригою й Лібавою. Купці вивозили папушний тютюн (близько 500 тис. пудів на рік), солені ніжинські огірки, мариновані фрукти, хліб, ремісничі вироби[1].

Ніжинці брали участь у боротьбі з іноземними загарбниками, які в XVIII і XIX ст. нападали на Росію. Ніжинський полк у грудні 1701 року громив шведів під Ерестфором, а в 1709 році — під Полтавою. Під час Вітчизняної війни 1812 року козаки полку й 674 ополченці міста й Ніжинського повіту воювали проти наполеонівських військ.

За доби феодалізму культурний розвиток міста відбувався повільно. Першу школу тут відкрили в 1696 році при церкві «грецького братства». В ній навчалися лише діти жителів грецької колонії[2]. Певного розвитку набула освіта в XVIII ст. В 1762 році для навчання дітей міської верхівки було засновано приватний пансіон[3]. 1782 року в місті працювало двокласне народне училище, де два вчителі навчали грамоти 48 учнів. 1786 року діяло вже 7 парафіяльних шкіл, а в 1789 — розпочалися заняття в повітовому та парафіяльному училищах. У першій половині XIX ст. Ніжин перетворився на один із значних культурних центрів України. Визначною подією в його культурному житті було відкриття 16 вересня 1820 року Ніжинської гімназії вищих наук. За 7 років гімназія підготувала 76 випускників. У 1821—1828 рр. тут навчався великий російський письменник М. В. Гоголь. Її випускниками були українські письменники Є. П. Гребінка, В. М. Забіла, російський письменник Н. В. Кукольник, вчений-філософ П. Г. Редькін та інші[4].

З посиленням визвольного руху в країні царський уряд у 1828 році вжив заходів щодо зміни напряму підготовки кадрів у Ніжинській гімназії. У 1832 році її реорганізували в фізико-математичний ліцей, де основна увага приділялася вивченню фізики, хімії і технології виробництва. 1840 року ліцей з фізико-математичного перетворено в юридичний, де готували чиновників судових установ. Серед його випускників був відомий український байкар Л. І. Глібов, український етнограф, фольклорист К. М. Сементовський, український і російський письменник, етнограф О. С. Афанасьєв (Чужбинський), поет, перекладач творів Шевченка, Байрона й Шекспіра на російську мову М. В. Гербель[5].

У період XVII — першої половини XIX ст. місцеві майстри спорудили в Ніжині ряд будов, які відзначаються своєю архітектурною досконалістю. В стилі українського барокко в 1668 рр. збудовано шестикупольний Миколаївський собор, в 1702—1716 рр.— Благовіщенський собор[6]. Однією з найкрасивіших споруд міста доби феодалізму є навчальний корпус Ніжинської гімназії вищих наук, зведений кріпосними майстрами Ніжинщини в 1807—1820 рр. за проектом архітектора академіка А. І. Руски[7].

Ніжин був одним з найбільших центрів ювелірного ремісничого виробництва на Україні. У XVII—XVIII ст. ювеліри (золотарі) сріблярського цеху виготовляли художні оправи (шати) для ікон, мідні «царські врата» та інші речі для церков, обручки, сережки та інші прикраси. Особливо цікавими й цінними як художні вироби були дукачі — жіноча нагрудна прикраса. Вона мала вигляд медальйону з металевим бантом, який потім назвали ніжинським. Медальйон виготовлявся

---

[1] Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии, стор. 132—135, 184.

[2] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 24, стор. 128.

[3] М. Н. Бережков. Очерк г. Чернигова и его области в древнее и новое время. К., 1846, стор. 46.

[4] Наукові записки Ніжинського педінституту, т. 1. Чернігів, 1940, стор. 25.

[5] Там же, стор. 30.

[6] А. Ф. Хойнацкий. Очерки Нежинского благовещенского монастыря. К., 1906, стор. 11, 12.

[7] Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини, стор. 52.

в техніці вільного карбування, для покриття його в 1837 році майстри застосовували гальванічне золочення[1].

Здавна розвивалося в місті музичне мистецтво. Вже в 30-х роках XVII ст. тут засновано музицький цех. У 1779 році він об'єднував 13 музикантів. «Троїсті музики» (тріо) виконували весільні, жниварські пісні, українські мелодії, народні танці (метелицю) та інші.

При Ніжинській гімназії вищих наук у 1826 році відкрили театр. Організатором і активним актором його був М. В. Гоголь.

Ніжин є батьківщиною українського письменника, церковного й культурного діяча, ректора Київської академії Г. Кониського (20. XI 1717 — 13.II 1795), видатного мореплавця Ю. Ф. Лисянського (1773—1837), одного з керівників першої російської кругосвітньої морської подорожі у першій половині XIX ст. Він народився в сім'ї ніжинського священика й провів тут своє дитинство. У 1803—1806 рр. на кораблях «Надежда» і «Нева» Ю. Ф. Лисянський разом з І. Ф. Крузенштерном здійснили подорож до берегів Аляски. Дослідження Лисянського мали велике наукове значення, вони поклали початок новій галузі в російській науці — океанографії. У 1811 році Ю. Ф. Лисянський на свої кошти, бо таких царський уряд не відпустив, видав знамениту наукову працю «Подорож навколо світу». У лютому 1846 року в місто приїздив Т. Г. Шевченко. Він три дні прожив в готелі поштової станції, зустрічався з ліцеїстами, в альбомі М. В. Гербеля записав невеличку поезію, присвячену М. В. Гоголю, відвідав дворянське зібрання.

У післяреформений період у Ніжині зростає промислове виробництво. 1861 року тут працювали тютюнова фабрика, свічковий та мідноливарний заводи, 1865 — чинбарня. Наприкінці 70-х — на початку 80-х років місто вже мало 26 невеликих підприємств: завод землеобробних знарядь, чавуноливарний, 5 свічкових і пивоварний заводи, 12 цегелень. У 1870 році було збудовано млин з олійницею. 1884 року у місті було вже 5 тютюнових фабрик. на яких налічувалося 90 робітників. 1896 року засновано олійний завод. Водночас скорочувалося ремісниче виробництво. Якщо в 1880 році в ремісничих майстернях працювало 1770 чоловік, то на 1900 рік кількість їх зменшилася до 900 чоловік.

Як у XVIII, так і в XIX ст., Ніжин був одним з найбільших торговельних міст Чернігівської губернії. Однак значення торговельного центру України, яким він був раніше, втратив. У 1895—1898 рр. тут щороку відбувалося 4 ярмарки й 2 базари на тиждень. У цей час у місті було 364 купці, в т. ч. 6 першої і 116 другої гільдій. У 277 лавках продавали тютюн, рибу, сіль, борошно, дерев'яні й залізні вироби та інші товари[2].

Значне місце в економіці міста належало сільському господарству. Орні землі становили понад 7 тис. десятин. Козаки, селяни й міщани одержували в середньому по 60 пудів жита, 50 пудів гречки й 56 пудів вівса з десятини[3], продовжували вирощувати також овочі, тютюн, цукрові буряки. Угіддя поміщиків становили 1600 десятин. 1861 року вони мали 128 душ дворових кріпаків. За реформою 1861 року селяни були звільнені від кріпосної залежності, але лише 21 з них одержав земельні наділи, загальна площа яких становила 31 десятину. Так, у поміщиків Самчевського й Отради звільнені «на волю» одержали по 1 десятині 900 сажнів, а в Володьківського — лише по 200 сажнів. Оскільки землі не вистачало, селяни змушені були орендувати її у поміщиків, сплачуючи 3—4 крб. за десятину. Частина землевласників здавала ділянки на умовах здольщини — за $\frac{2}{5}$ врожаю[4].

---

[1] І. Г. Спаський. Дукати і дукачі України. К., 1970, стор. 22—55.

[2] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 190, 249, 250, 253.

[3] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание. К., 1880, стор. 40, 41, 157.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 940, арк. 8; спр. 980, арк. 4; спр. 998, арк. 16; Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині ф. 9, оп. 1, спр. 906, арк. 56; спр. 913, арк. 63—65; А. Русов. Нежинский уезд, стор. 178.

З розвитком капіталізму посилюється експлуатація трудящих. У 1893 році на підприємствах робітники працювали 14—16 годин, а середня заробітна плата не перевищувала 35 коп. для чоловіків, 23 коп. для жінок і 20 коп. для підлітків[1].

Соціальний і національний гніт, політичне безправ'я викликали рішучий протест трудящих проти існуючого соціального ладу. Вони поступово включалися в революційну боротьбу проти царизму й капіталістів. У жовтні 1902 року застрайкували робітники кравецьких майстерень. Газета «Искра» 1 листопада писала, що в цьому страйку брало участь 65 робітників, які вимагали скорочення робочого дня й підвищення заробітної плати. Чотирьох з них поліція заарештувала, але решта продовжувала боротьбу і, як повідомляла «Искра» 15 січня 1903 року, добилася перемоги. Значною подією в політичному житті Ніжина було створення в 1904 році групи РСДРП, яка об'єднувала в своїх лавах 12 чоловік. Ведучи гостру боротьбу з місцевими організаціями Бунду і РУПу, група РСДРП все більше посилювала свій вплив на маси, виступала їх організатором і керівником. Кривава розправа царя над мирною демонстрацією петербурзьких робітників 9 січня 1905 року викликала велике обурення серед трудящих Ніжина. 27 січня студенти Ніжинського історико-філологічного інституту оголосили страйк і заявили рішучий протест проти розстрілу демонстрантів. Більшовицька газета «Вперед» 15 лютого 1905 року з цього приводу писала, що студенти проголошували антиурядові заклики, в інституті з'явилися прокламації, а 29 січня близько 200 студентів з революційними піснями вийшли на демонстрацію. 19 березня застрайкували учні технічного училища, робітники кравецьких майстерень[2].

Під керівництвом групи РСДРП 18 жовтня 1905 року відбулася політична демонстрація, в якій взяло участь близько 3000 робітників, службовців і студентів. Демонстранти виступали з червоними прапорами під лозунгом «Геть царя!», знищили його портрети в кабінеті прокурора й приміщенні технічного училища, попрямували до тюрми, щоб звільнити політичних в'язнів, але шлях їм перепинила поліція. Тоді демонстранти рушили до інституту, де відбувся мітинг. Промовці у своїх виступах викривали царський маніфест 17 жовтня й закликали до боротьби за демократичні права й свободи. 19—22 жовтня чорносотенці вчинили кілька погромів, терористичних актів проти учасників демонстрації[3]. Але революційні сили не були зламані. В серпні 1906 року помічник начальника губернського жандармського управління повідомив з Ніжина своєму шефу, що в повіті готується збройний напад на місто з метою захоплення державних установ, і просив надіслати роту солдатів[4].

В період столипінської реакції становище трудящих мас стає ще тяжчим. Посилюється експлуатація робітників. Власники підприємств відновлюють штрафи, збільшують робочий день.

З 1910 року в Ніжині знову наростає революційно-демократичний рух. У зв'язку з смертю великого російського письменника Л. М. Толстого в інституті відбулася демонстрація студентів. У лютому 1914 року вони таємно відзначили 100-річчя з дня народження великого українського поета Т. Г. Шевченка.

У другій половині XIX — на початку XX ст. пануючий клас, як і раніше, не виявляв турботи про соціально-культурні потреби трудящих мас. У 90-х роках XIX ст. у Ніжині на 32 тис. населення була одна лікарня на 50 ліжок та амбулаторія, в яких працювало три лікарі та кілька фельдшерів. 1891 року на утримання одного ліжка виділялося всього 70 коп. Тому лікарня була погано обладнана, незадовільно забезпечувалася медикаментами та білизною[5].

---

[1] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 254, 284.

[2] В. Щербаков. Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині, стор. 38, 99, 100.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 387, оп. 1, спр. 1317, арк. 2—4.

[4] Революція 1905—1907 років на Україні, стор. 412.

[5] Журналы очередных заседаний Нежинского уездного земского собрания. Чернигов, 1891, стор. 137, 172, 173, 247.

За період з 80-х рр. XIX ст. до 1916 року мережа шкіл і навчальних закладів дещо зросла. В 1900—1916 рр. в Ніжині було 8 початкових народних шкіл, 4 міські парафіяльні училища. У них налічувалося всього 32 класи й працювало 34 вчителі. Середню освіту давала міська чоловіча класична гімназія, дві приватні жіночі гімназії та Олександрійське училище. В 1895 році в місті відкрито середнє технічне училище, яке готувало машиністів сільськогосподарських машин, слюсарів та столярів. Навчання в гімназіях, середніх училищах коштувало дуже дорого, а тому послати до них своїх дітей робітники й селяни не могли. Тому і не дивно, що близько 63 проц. населення міста на кінець XIX ст. було неписьменним.

Одним із центрів наукової думки, підготовки вчених, учителів та інших спеціалістів на Україні був Ніжинський історико-філологічний інститут, створений на базі ліцею 1875 року. В 1894 році тут почало діяти наукове товариство, яке складалося з комісій і займалося дослідженнями в галузі історії, мовознавства, етнографії, літератури, філософії. Тільки в гоголівській комісії в 1910 році працювало 78 чоловік[1]. У цьому навчальному закладі здобули освіту академік Ю. Ф. Карський, доктор російської словесності В. І. Резанов, професор класичної філософії І. Г. Турцевич, засновник білоруської реалістичної поезії Ф. К. Богушевич та ряд інших діячів науки й культури нашої країни.

В 1881 році на кошти, зібрані в населення, у міському парку споруджено перший у Росії пам'ятник М. В. Гоголю роботи талановитого скульптора й архітектора П. П. Забіли. На початку XX ст. у місті працювали 2 театри, 4 клуби, 2 кінотеатри. Прогресивні кола інтелігенції, прагнучи всіляко поширювати знання й досягнення культури серед широких кіл населення, створили в місті народний хор, симфонічний оркестр.

В Ніжині в 1902—1907 рр. жила видатна українська актриса М. К. Заньковецька. У неї неодноразово бували М. К. Садовський, П. К. Саксаганський, І. К. Карпенко-Карий. З 1863 по 1865 рік у Ніжині жив і працював талановитий український поет Л. І. Глібов. У 1897—1900 рр. у духовному училищі навчався М. І. Подвойський, пізніше професіональний революціонер, радянський, партійний і військовий діяч. В Ніжині в 1888 — 1904 рр. жив О. О. Богомолець — майбутній президент Академії наук Української РСР, у 1908—1914 рр.— С. П. Корольов (конструктор перших штучних супутників Землі й космічних кораблів), у 1905—1909 рр. — латиський художник, академік Ю. Я. Феддерс.

Перша світова війна завдала трудящим великого горя. Багато робітників і селян було забрано до царської армії й відправлено на фронт. Припинили роботу шість ремісничих майстерень, зросли ціни на продовольчі та промислові товари. З кожним роком збільшувалися податки з населення. Серед народних мас зростав протест проти царського уряду та його політики, розгорталася боротьба за припинення братовбивчої війни.

Після перемоги Лютневої революції 15 березня в місті створено Раду робітничих і солдатських депутатів, до складу якої увійшов більшовик І. В. Семенець. Вона домоглася від громадського комітету (обраного 4 березня) ліквідації поліції. У квітні ЦК РСДРП(б) відрядив більшовика від Кронштадтської Ради Н. І. Точоного до Ніжина для проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед населення міста й повіту[2]. 1 травня 1917 року відбулася демонстрація робітників, студентів і солдатів гарнізону під більшовицькими лозунгами: «Геть війну!», «Мир без анексій і контрибуцій!», «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У травні на з'їзді волосних селянських комітетів Ніжинського повіту делегати голосували за більшовицьку резолюцію, в якій викривалася імперіалістична політика Тимчасового уряду[3].

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 347, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[2] Газ. «Известия Нежинского общественного комитета», 10 квітня 1917 р.
[3] Ніжинщина. Історико-економічний нарис. К., 1964, стор. 32.

Трудящі Ніжина й сіл повіту палко вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Під керівництвом повітової більшовицької організації, яка оформилася в листопаді 1917 року, розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади на Ніжинщині[1]. 12 листопада війська поваленого Тимчасового уряду, які перебували в місті, зробили спробу заарештувати Раду робітничих і солдатських депутатів. На захист виступили робітники й революційно настроєні солдати. Козачі загони були витіснені з міста[2]. Але через кілька днів до Ніжина вступили війська Центральної ради. Комуністи сформували на хуторі Зайцеве з солдатів артилерійського парку місцевого гарнізону перший Ніжинський червоногвардійський загін, який 22 листопада, увійшовши до міста, атакував буржуазно-націоналістичні війська й після короткого бою вигнав їх. На другий день було створено повітовий ревком у складі 12 чоловік, який проголосив Радянську владу й сформував 2-й Ніжинський революційний червоногвардійський полк[3]. Центральна рада надіслала до Ніжина підкріплення. Зав'язалися жорстокі бої. Червоногвардійці самовіддано захищались, але сили ворога переважали, й 28 листопада він захопив місто.

Объявленіе.

— 1. —

18 августа в гор. Нѣжинѣ по обычаям войны разстрѣляны в качествѣ бандитов слѣдующія лица:

из с. Безугловки
Гавріил Скрипка
Андріан Чернега
Василій Муромец
из с. Бакаевки
Василій Шевченко
из х. Загребельнаго
Талалаевской вол.
Георгій Олейник

Илья Ткаченко
из с. Талалаевки
Сергѣй и Григорій Хомичи
Павел Небагатько
Діомид Лучка
Игнатій Потылчак

— 2. —

За поимку предводителя банд КРАПИВЯНСКАГО начначена награда в размѣрѣ 50000 руб.

Награда в размѣрѣ 5000 руб. назначенная 13 сего августа в силу этого отпадает.

Германская Районая Комендатура

Нѣжин 19 VIII 1918

подписано: Маіор ГОТ.

Оголошення німецької комендатури. 1918 р. Фотокопія.

Партійна організація Ніжинського повіту брала активну участь у підготовці й роботі першого Всеукраїнського з'їзду Рад. Серед делегатів його було 4 більшовики від Ніжина, одного з них — С. В. Сивкова — обрано до Центрального Виконавчого Комітету[4].

Трудящі міста на чолі з комуністами розгорнули боротьбу проти військ Центральної ради. Завдяки агітаційній роботі, яку вели більшовики серед частин Ніжинського гарнізону, в таборі ворога зростало незадоволення політикою буржуазно-націоналістичної Центральної ради. 11 січня 1918 року козаки, зібравшись на збори, прийняли резолюцію, в якій йшлося про негайну передачу влади Радам робітничих, козацьких та селянських депутатів, рішуче висловлювали протест проти братовбивчої війни з російським пролетаріатом. Вони також заявили, що ніколи не боротимуться проти пролетаріату як українського, так і російського[5]. В середині січня у Ніжині вибухнуло повстання. Революційні солдати й робітники роззброїли петлюрівський курінь та гайдамацьку кінну сотню й взяли владу до своїх рук. 18 січня в місто вступили частини Червоної гвардії[6]. Через два дні відбулися вибори до Ради робітничих і солдатських депутатів. 21 січня на об'єднаному засіданні було обрано військово-революційний комітет у складі 15 чоловік, який очолив комуніст С. В. Сивков[7]. Ревком розпустив міську думу й земське управління, провів націоналізацію промислових підприємств, конфіскував і передав селянам околиць міста й сіл повіту понад 125 тис. десятин землі, взяв під контроль повітове казначейство.

Проте перші соціалістичні перетворення були перервані вторгненням на Україну німецьких військ. 14 березня окупанти захопили місто. Вони встановили жорстокий режим військової диктатури, позбавили трудящих завойованих прав і свобод, повернули капіталістам та поміщикам заводи, землю й конфісковане майно.

---

[1] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 64.
[2] Великая Октябрьская социалистическая революция, т. 2, стор. 473.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 266, арк. 68, 69.
[4] Журн. «Летопись революции», 1927, № 2, стор. 244, 287.
[5] «Черниговская земская газета», 16 лютого 1918 р.
[6] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 69.
[7] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-1, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

Трудове населення не скорилося окупантам. Під керівництвом більшовиків розгорнулася боротьба проти іноземних загарбників. За рішенням партійної повітової підпільної організації комуністи К. А. Січкар, М. П. Кирпонос, Н. І. Точоний, Н. Т. Єсипенко, Г. З. Калита та інші створили в селах ревкоми, які формували партизанські загони й групи, що завдавали ворогові відчутних ударів. Ніжинський повіт був центром найбільш активного партизанського руху на Чернігівщині. У червні 1918 року сюди за завданням Радянського уряду України прибув М. Г. Кропив'янський, щоб організувати Центральний військово-партизанський штаб для керівництва повстанським рухом у Чернігівській та північній частині Полтавської губерній. Спільно з губернським партійним комітетом і губревкомом штаб керував підготовкою збройного виступу. Насамперед повстанці поставили за мету взяти Ніжин і захопити розміщені тут великі склади зброї, визволити територію повіту й утворити опорну базу для дальшого розвитку воєнних дій у напрямках на Київ, Чернігів і Конотоп. У ніч з 5 на 6 серпня партизанські загони під командуванням М. Г. Кропив'янського розпочали повстання. На світанку 9 серпня партизани повели наступ на Ніжин. У центрі міста й у районі вокзалу зав'язали запеклі бої з німцями й гетьманцями. У цей час з Києва прибуло два ешелони німецьких військ. Під вечір сили ворога переважали сили повстанців майже втроє. Щоб не потрапити в оточення, партизани змушені були відступити в Носівські ліси.

Після краху німецької окупації в листопаді владу на Україні захопила Директорія. Її війська вступили до Ніжина. У другій половині місяця 1-а Українська Радянська дивізія під командуванням М. Г. Кропив'янського розпочала визвольний похід. 23 січня 1919 року Таращанський полк і кавалерійський ескадрон Ніжинського полку після 8-годинного запеклого бою з петлюрівцями оволоділи містом[1].

Відновлюється Радянська влада, 23 січня створено повітовий ревком, у складі якого налічувалося 6 комуністів. Незабаром відбулися вибори до Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 31 березня 1919 року проведено повітовий з'їзд Рад, який накреслив завдання в галузі політичної й господарської діяльності та обрав Ніжинський повітовий виконком[2]. Цього ж місяця почала видаватися газета «Известия Нежинского РВК».

Організатором і керівником радянського будівництва була повітова партійна організація, яка в лютому 1919 року об'єднувала 38 членів партії й 152 співчуваючих[3]. Бюро парторганізації й повітовий виконком націоналізовували підприємства, вживали заходів до відновлення їх роботи. В місті проводився збір хліба та іншого продовольства для робітничих центрів країни.

Але мирна передишка була короткою. Почався наступ денікінської армії, активізувалися куркульські банди. Створений за цих умов партком у червні 1919 року провів мобілізацію 21 комуніста й 10 чоловік безпартійного активу для боротьби з ворогами.

Надзвичайно складне становище в країні вимагало поліпшення роботи всього тилу. Підприємства міста почали випускати продукцію для потреб Червоної Армії. Комуністи закликали робітників підвищувати продуктивність праці, збільшувати випуск зброї, боєприпасів та воєнного спорядження. Робітники Ніжинського артилерійського депо у своїй резолюції писали: «Ми, робітники артдепо, знемагаючи й падаючи біля верстатів від голоду, з подесятереною енергією будемо випускати своїми мозолистими руками гармати, кулемети й гвинтівки, щоб раз назавжди покінчити з прогнилим буржуазним світом брехні й експлуатації»[4]. Коли денікінці наближалися до міста, для організації боротьби в тилу ворога було створено підпільний партком на чолі з Семеновим, якого надіслало Зафронтове бюро ЦК КП(б)У

[1] ЦДАРА, ф. 103, оп. 1, спр. 119, арк. 14.
[2] Газ. «Известия Черниговского временного военно-революционного комитета», 25 січня 1919 р.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 29, арк. 110.
[4] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 112.

Делегати першого комсомольського з'їзду Ніжинського повіту. 1921 р.

та підпільний ревком у складі комуністів І. Г. Остапенка, М. Л. Лащенка, З. М. Тарасенка[1].

29 серпня 1919 року денікінські війська захопили Ніжин. Вони відновили діяльність міської управи та інших органів буржуазної влади. Білогвардійцям вдалося вистежити підпільний партком і заарештувати його членів. Керівництво боротьбою здійснював підпільний ревком, який узяв на себе функції Центрального штабу воєнно-підпільної організації Ніжинсько-Козелецького району. На території повіту широко розгорнувся партизанський рух. Загони народних месників розгромили підрозділи білогвардійців під Мрином і Хотинівкою. Неодноразово виводили з ладу залізничну колію на дільниці Ніжин—Носівка, пустили під укіс бронепоїзд ворога та здійснили ряд інших бойових операцій[2]. 20 листопада Богунський полк разом з ніжинськими партизанами вщент розгромив денікінський офіцерський полк під с. Кукшином і в ніч на 21 листопада визволив місто від білогвардійців.

Відновили роботу партійно-радянські органи. 27 листопада 1919 року обрано партійний комітет із 7 чоловік. Протягом грудня створено міські профспілкові організації робітників-металістів та шкільних працівників[3]. 15 січня 1920 року обрано повітвиконком. У результаті політичної роботи серед молодих робітників і службовців у січні 1920 року було засновано міську комсомольську організацію, яка об'єднувала в своїх рядах 60 юнаків та дівчат[4].

Ніжинський повітовий комітет КП(б)У й повітовий виконком спрямували зусилля трудящих на розв'язання першочергових завдань: відродження підприємств, подання допомоги Червоній Армії, організацію населення на боротьбу з бандитизмом. За лютий—квітень 1920 року було створено дві взуттєві артілі, відновлено випуск возів та інших виробів на заводі землеобробних машин і знарядь. Творча ініціатива мас у відбудові господарства яскраво виявилася в комуністичних суботниках, що проводилися в місті. У січні трудящі заготовляли дрова для залізничної станції Ніжин. 29 лютого у суботнику взяло участь 117 комуністів, понад 50 комсомольців, багато безпартійних[5]. Вони навантажували і розвантажували вагони, виконували інші роботи на станції, робітники депо ремонтували паровози. З січня почала виходити газета «Червоне слово», в школах та інших навчальних закладах запроваджено обов'язкове викладання української мови, історії і географії України. Ці заходи спростовували наклепницькі вигадки українських буржуазних націоналістів про національну політику Радянської влади, сприяли зміцненню дружби українського й російського народів. 18 лютого делегати повітової партконференції обговорили тези ЦК КП(б)У «Про державні відносини Радянської України і Радянської Росії» й прийняли резолюцію, в якій говорилося: ...в теперішній важкий період боротьби з міжнародним капіталом необхідно створити єдину могутню силу в особі єдиної регулярної Червоної Армії, керованої єдиною кому-

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 16, арк. 92.
[2] Там же, арк. 94; ЦДАЖР УРСР, ф. 1656, оп. 1, спр. 1, арк. 9.
[3] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 56, арк. 1.
[4] Газ. «Знамя Советов», 7 лютого 1920 р.
[5] Газ. «Известия Нежинского уездного ВРК», 21 березня 1920 р.

 28 2-141

ністичною волею і спрямованої єдиним військовим командуванням... Обставини нам ясно диктують необхідність об'єднати й господарські органи обох радянських республік — Росії і України, бо правильно налагоджене і централізоване господарство є міцною запорукою успіху обох радянських республік в їх боротьбі за завоювання соціальної революції[1].

У зв'язку з наближенням польських інтервентів Ніжинський повітовий комітет КП(б)У в травні створив ревком, який провів мобілізацію комуністів і комсомольців на фронт. Оскільки виникла можливість тимчасового захоплення міста, в Ніжині організували партизанський загін. Та незабаром ворога було зупинено й розгромлено.

Після закінчення громадянської війни, долаючи великі економічні труднощі, трудящі приступили до мирного будівництва. Завод землеобробних машин і знарядь почав більше виробляти продукції для потреб сільського господарства. З 1921 року працювали шоста й сьома тютюнові фабрики, олійний завод, пивзавод, механічний млин.

Подією величезного історичного значення було добровільне об'єднання радянських республік в єдину багатонаціональну державу в грудні 1922 року. Секретар Ніжинського повітового комітету КП(б)У Г. М. Шолох і голова повітового КНС А. В. Довгопол брали участь у роботі VII Всеукраїнського з'їзду Рад, який 13 грудня схвалив рішення про створення СРСР. Повернувшись до Ніжина, делегати виступали на зборах трудящих, розповідали їм про цю визначну подію, засуджували українських буржуазних націоналістів, які намагалися внести розлад між братніми народами. Населення міста гаряче вітало створення Союзу РСР.

З допомогою усіх народів-братів, і насамперед російського, прискореними темпами розвивалася промисловість міста. 1925 року стали до ладу держмлин № 24, електростанція та чотири промислові артілі. На всіх державних підприємствах працювало 500 чоловік і вироблялося продукції на суму понад 2 млн. крб. У листопаді відкрився рух на залізничній лінії Ніжин—Чернігів.

1923 року місто стало центром району й округу. У ньому проживало 36 032 чоловіка.

Населення околиць Ніжина в січні 1921 року об'єдналося в комуну «Червоні партизани». Організаторами її були незаможники, колишні партизани. Земельні угіддя колективного господарства становили 172 га землі. Якщо з своїх нив селяни-одноосібники одержували по 20—24 пуди зернових з гектара, то комунари — по 40 пудів. Селяни околиць міста й навколишніх сіл часто приходили до них, щоб ознайомитися з їх працею й життям, ставали прихильниками колективного господарювання. 1925 року тут з'явився перший на Ніжинщині трактор.

На кінець відбудовного періоду досягнуто успіхів у зростанні соціалістичної торгівлі. В місті працювали 4 державні, 24 кооперативні та 623 приватні крамниці. Товарооборот державних і кооперативних магазинів 1925 року становив 27,7 млн. крб., а приватних — 2,3 млн. крб.[2] Отже, у торгівлі була здобута перемога соціалістичного сектору над приватним.

Партійна організація й органи Радянської влади постійно дбали про поліпшення матеріально-побутових умов життя та охорони здоров'я трудящих. Було націоналізовано 293 будинки, в них поселили робітників і службовців, які раніше не мали своїх квартир. На 1925 рік у Ніжині було дві лікарні на 130 ліжок, пологовий будинок на 30 місць, поліклініка, дитяча консультація, два диспансери, 6 аптек. Допомогу хворим подавали 30 лікарів і 62 чоловіка середнього медичного персо-

---

[1] Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 64, 65.

[2] Нежинский округ в границах на 1-е июля 1925 г. Краткие статистические сведения. Чернигов, 1925, стор. 30—33.

налу[1]. В місті 1924 року відкрито перший дитячий садок на 42 місця, два дитячі будинки для сиріт і безпритульних дітей.

У відбудовний період великі зрушення сталися у галузі освіти. У 1925 році працювало 7 початкових і 6 семирічних загальноосвітніх трудових шкіл, у них 132 вчителі навчали 2998 учнів[2]. Значна робота проводилася в справі ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Лише в 1925 році в 21 пункті лікнепу навчалося 500 чоловік. У 1920 році Ніжинський історико-філологічний інститут було реорганізовано в інститут народної освіти (ІНО). Він став кузнею педагогічних кадрів Чернігівщини. З листопада тут почав працювати робітфак. Було запроваджено вивчення соціально-економічних дисциплін, створено факультети соцвиховання й профосвіти. Партійний тон в усій роботі інституту задавали комуністи й комсомольці. У 1923 році партосередок вузу налічував 14 комуністів, а комсомольський — 22 чоловіка. Студенти й викладачі проводили значну роботу, спрямовану на ліквідацію неписьменності серед трудящих. 1921 року при інституті були відкриті шестимісячні курси працівників соціального виховання, на яких проходили перепідготовку вчителі, що здобули освіту до революції. 1925 року у вузі навчалося 203 студенти й працювало 29 викладачів.

З культурно-освітніх закладів у місті на кінець відбудовного періоду діяли кінотеатр, драмтеатр, 3 хати-читальні, 6 бібліотек з книжковим фондом 18 тис. томів. З осені 1925 року в Ніжині видавалася газета «Нове село».

Виконуючи накреслення партії, трудящі міста активно включились у соціалістичну перебудову господарства. Уже в 1929 році державні та кооперативні підприємства випускали майже 99 проц. валової продукції. В порівнянні з 1925 роком продуктивність праці зросла на 25 проц., а собівартість продукції знизилася на 8 проц. З приватного сектора були вилучені пивзавод, механічний млин і ряд дрібних підприємств. Кустарі міста в 1926—1928 рр. об'єдналися в 12 промислових артілей («Текстильник», «Швейник», «Транспортник», «Ударник», «Промтекстиль», «Червоний металіст» та ін.), які на кінець 1928 року виробляли продукції на 2 млн. крб. Цього ж року збудовано нову електростанцію, а завод землеобробних машин перетворено на обозобудівний.

У 1930 році засновано завод шкільних наочних посібників, на базі якого пізніше виникло підприємство, що виготовляло машини для рибної промисловості. Проведена реконструкція виробничих цехів олійного заводу, засолзаводу й промартілей. Напередодні війни у Ніжині працювали 7 заводів, 17 промартілей, залізничний вузол, електростанція.

Завдяки самовідданій праці трудящих, широкому розмаху стахановського руху успішно розв'язувалися господарські завдання. В перших рядах йшли робітничі колективи залізничного вузла, обозобудівного, засолювального та олійного заводів, промартілей «Червоний металіст» і «Промтекстиль», які виконували виробничий план на 150—200 проц. За високі показники в соціалістичному змаганні 1938 року залізничникам ст. Ніжин було присуджено перехідний Червоний прапор управління, політвідділу й профспілки Південно-Західної залізниці. Завдання 1940 року промислові підприємства міста виконали достроково.

На околицях міста в 1927 році з ініціативи комуністів було організовано ТСОЗ «Косар» і трудову сільськогосподарську артіль, на базі яких у 1930 році засновано колгоспи. На 1931 рік їх налічувалося вже шість. У користуванні сільгоспартілей було близько 6 тис. га орної землі. У колгоспах вирощували зернові культури, картоплю, овочі, зокрема огірки, цибулю. Колективна праця. впровадження передової агротехніки, використання сільськогосподарських машин дали добрі наслідки. Так, у 1939 році в артілях ім. Фрунзе та ім. Кірова хлібороби зібрали по 17 цнт зернових з га. Ланка П. Я. Шпак виростила з кожного гектара по 380 цнт огірків.

---

[1] Матеріали до опису округ УРСР. Ніжинська округа. Х., 1926, стор. 6, 7.
[2] Там же, стор. 4, 5.

Значних успіхів 1939 року домоглися й тваринники. По 2500—3200 літрів молока надоїли від корови доярки В. Кресан, К. Падалка, К. Вершняк. Свинарки Г. М. Слинько, І. В. Пойда, У. Ф. Назаренко одержали від кожної свиноматки по 18—20 поросят. Колгоспи ім. Кірова, «Червоні партизани», «Червоний Жовтень», ім. Фрунзе та названі передовики сільськогосподарського виробництва демонстрували свої досягнення на ВСГВ.

Велику допомогу колгоспам у боротьбі за врожай подавала Ніжинська МТС, створена в 1934 році. Напередодні Великої Вітчизняної війни у ній налічувалося близько 40 тракторів і 15 комбайнів.

Рясні врожаї сільськогосподарських культур, успіхи в тваринництві забезпечили високу оплату праці колгоспників. У 1936—1940 рр. хлібороби одержували на трудодень до 3 кг зернових та по 3—4 карбованці.

Нова Радянська Конституція, підготовка до виборів у Верховну Раду СРСР викликали серед населення велику трудову й політичну активність. Понад 2 тис. лекторів, доповідачів й агітаторів роз'яснювали трудящим Основний закон Союзу РСР, суть нової виборчої системи. 12 грудня 1937 року — день виборів до Верховної Ради СРСР — перетворився на всенародне свято. Виборці одностайно проголосували за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. 26 червня 1938 року 99,4 проц. виборців Ніжина віддали свої голоси за лікаря міської дитячої лікарні П. Г. Радченко, обравши її депутатом вищого органу Радянської влади на Україні[1].

Партійна організація, міська Рада багато уваги приділяли поліпшенню побуту трудящих. За рахунок бюджету Ради зростав комунальний житловий фонд. Так, якщо в 1926 році у Ніжині налічувалося 230 комунальних будинків, то напередодні війни їх було близько 400. Лише в 1940 році здано в експлуатацію понад 40 нових жител, банно-пральний комбінат. Місцеві промартілі виробляли для населення взуття, одяг, посуд та інші побутові вироби. В місті працювало 35 магазинів і 38 ларків. Розвивалася мережа підприємств громадського харчування, яка 1941 року налічувала 11 їдалень, ресторан, 16 буфетів.

Невпинно зростала мережа медичних закладів. У 1940 році трудящих обслуговували міська лікарня на 150 ліжок, поліклініка, протитуберкульозний диспансер, санепідемстанція, 4 аптеки. Порівняно з 1925 роком удвічі збільшилася кількість місць у пологовому будинку. Велика увага приділялася охороні здоров'я дітей. Працювали дитяча лікарня на 35 ліжок, дитяча консультація. 140 малюків відвідувало двоє дитясел. У медичних закладах Ніжина працювало понад 30 лікарів та 70 чоловік середнього медперсоналу. Лише в 1939 році з міського бюджету на охорону здоров'я трудящих було виділено 907 тис. карбованців.

В роки соціалістичної перебудови народного господарства повсякчасно зростала культура. На початок 1938 року серед населення міста вже не було неписьменних. В 1939/40 навчальному році в 13 загальноосвітніх школах налічувалося близько 5 тис. учнів і понад 200 вчителів. За заслуги в педагогічній діяльності вчительці середньої школи № 1 М. О. Березюк присвоєно звання заслуженої вчительки УРСР. Значного розвитку досягла спеціальна освіта. В 1933 році Ніжинський інститут народної освіти реорганізовано в інститут соціального виховання, в 1934 — перетворено в педагогічний, якому 1939 року присвоєно ім'я М. В. Гоголя. 1940 року на стаціонарному й заочному відділеннях навчалося 2989 студентів. Якщо за 97 дореволюційних років свого існування вуз підготував 1500 фахівців, то за період з 1923 по 1940 рік — близько 4000 учителів[2]. Тут працювали професори М. Н. Петровський, В. І. Резанов, Д. М. Введенський, М. Ф. Даденков та ін. Їх перу належить ряд праць в галузі філології, історії, педагогіки, що мають велике наукове значення. Працівників культосвітніх закладів, механіків сільськогосподарських машин, медичних сестер і ветеринарних фельдшерів готували чотири технікуми.

---

[1] Газ. «Більшовик Ніжинщини», 30 червня 1938 р.

[2] Наукові записки Ніжинського педінституту, т. 1, стор. 8, 9.

Широкого розвитку набула культосвітня робота. У 1941 році в місті діяли драматичний театр імені М. Коцюбинського, два кінотеатри, 9 клубів, дві міські і кілька заводських бібліотек. На підприємствах, у промартілях, навчальних закладах, колгоспах було створено понад 150 гуртків художньої самодіяльності. 1937 року було радіофіковано понад 2 тис. квартир трудящих. Кожна сім'я передплачувала газети й журнали. З 1938 року в місті видавалася газета «Більшовик Ніжинщини». 1939 року Ніжин було віднесено до категорії міст обласного підпорядкування.

В авангарді боротьби за розвиток соціалістичного господарства й культури міста йшла партійна організація. 1940 року створено окремо міський комітет КП(б)У. 3—4 березня відбулася перша міська партконференція, яка представляла 505 комуністів[1]. Тоді ж було створено й міський комітет ЛКСМУ. Комсомольські організації підприємств, установ і навчальних закладів об'єднували близько 3 тис. членів ВЛКСМ.

Під керівництвом партійної організації трудящі самовіддано працювали над виконанням завдань четвертого року третьої п'ятирічки. Але їх мирну працю порушив бандитський напад німецько-фашистських загарбників. У перші ж дні війни від робітників, інженерно-технічних працівників, службовців і молоді до військкомату, партійних і комсомольських організацій міста надійшло близько 3 тисяч заяв, у яких патріоти просили надіслати їх на фронт добровольцями. На підприємствах робітники працювали під лозунгом «Все для фронту!». Механічний і обозобудівний заводи налагодили випуск зброї й військового спорядження. Усі підприємства переведено на двозмінну й тризмінну роботу. Героїчно трудилися залізничники, яким часто доводилося працювати під бомбами ворожої авіації. 21 липня на станції Ніжин після нальоту гітлерівських стерв'ятників виникла пожежа. Ризикуючи життям, секретар комсомольської організації Н. П. Кохан, машиніст П. П. Жигун, його помічник А. Л. Кошовий з допомогою червоноармійців вивели кілька составів з боєприпасами й пальним, яким загрожувала небезпека.

З наближенням фронту міськком партії й виконком міськради в липні створили винищувальний батальйон у складі 240 чоловік, підібрали кадри для підпільної роботи, сформували партизанські групи й заклали для них бази. 16 липня до трудящих через газету «Більшовик Ніжинщини» звернулася група партизанів громадянської війни з закликом «Відновити бойові традиції, допомогти доблесній Червоній Армії розгромити фашистських варварів!» Багато ніжинців підтримали ветеранів, пішли в партизанські загони й під час окупації хоробро билися з загарбниками.

13 вересня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Ніжин. Уже в перші дні окупанти розстріляли 11 активістів, приступили до масового знищення населення. Лише на території цегельного заводу гітлерівцями було вбито 5 тис. чоловік. Але радянські люди не скорилися ворогові. У 1941—1943 рр. в Ніжині діяли підпільна комсомольсько-молодіжна організація та три підпільні патріотичні групи. Комсомольсько-молодіжну організацію очолив комуніст Я. П. Батюк. Він народився в 1918 році в селі Рижанах на Житомирщині. У два роки через хворобу втратив зір. У 1940 році закінчив юридичний факультет Київського університету, де і вступив у кандидати в члени ВКП(б). Працював адвокатом у Києві, а з 1941 року — в Ніжині. За завданням Ніжинського міськкому партії Я. П. Батюк залишився на окупованій території для підпільної роботи. На початку 1942 року він влаштувався завідуючим артілі, де сліпі виготовляли вірьовки, й створив тут патріотичну групу. Підпільники виводили з ладу устаткування, знищили 9 тис. комплектів мотузяної збруї для коней, виготовленої за наказом гітлерівців. У червні 1942 року Я. П. Батюк створив комсомольсько-молодіжну підпільну організацію, яка на кінець 1942 року налічувала близько 30 чоловік. Серед них були його сестра

[1] Газ. «Більшовик Ніжинщини», 4 березня, 19 жовтня 1940 р.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу Я. П. Батюку, м. Ніжин. 1971 р.

Євгенія, комуніст П. А. Афонін, комсомольці В. Т. Смолянчук, Г. Ю. Борисова, Г. Ф. Солодовник, І. А. Могильний, В. Т. Нелеп та ін. Штаб знаходився на квартирі його батька. Патріоти виконували завдання Чернігівського підпільного обкому партії, командування партизанського загону «За Батьківщину» й Київської підпільної організації «Смерть німецьким окупантам!». Вони друкували й розповсюджували в місті та навколишніх селах листівки, в яких інформували про становище на фронті й закликали радянських людей до боротьби з окупантами. Підпільники зібрали й передали партизанам 150 гвинтівок, кілька тисяч патронів, гранат, велику кількість медикаментів і перев'язочних матеріалів, радіоприймач, одяг, продукти, влаштували втечу 15 полонених бійців Червоної Армії з німецького госпіталю й відправили їх до партизанського загону. Крім того, до партизанів надіслали 50 жителів міста, систематично передавали відомості про рух поїздів на лініях Ніжин—Київ, Ніжин—Бахмач, про дислокацію німецьких військ і місцезнаходження військових об'єктів. За розвідданими підпільників радянська авіація знищила на ніжинському аеродромі 20 німецьких літаків[1].

У липні 1943 року гестапівці заарештували Я. П. Батюка, Є. П. Батюк, 24 члени організації. Після багатоденних тортур в ніч з 6 на 7 вересня карателі розстріляли патріотів[2].

Значну роботу в 1941—1943 рр. в місті проводили й підпільні групи машиніста залізничного вузла О. Я. Кузьменка, офіцера військкомату М. Ф. Шешені й робітника депо А. Ф. Бандисика, що діяли на станції й залізничній лінії Ніжин—Київ. Виконуючи завдання Київської організації «Смерть німецьким окупантам!», патріоти розповсюджували листівки серед населення, вели розвідку на залізниці, виводили з ладу паровози, передали партизанам 3 ручні кулемети, 30 тисяч набоїв, медикаменти, відрядили до партизанського загону 20 місцевих жителів.

Радянський уряд високо оцінив заслуги ніжинських підпільників. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, керівникові Ніжинської підпільної організації Я. П. Батюку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а 10 членів організації нагороджено медалями. На могилі підпільників трудящі Ніжина спорудили пам'ятник. У центрі міста в 1965 році встановлено погруддя Я. П. Батюка. Ніжинським патріотам присвячені книга Є. Шатрова «Подвиг у пітьмі», п'єса П. Лубенського і М. Шуста «Яків Батюк» та ряд інших літературних творів.

У вересні 1943 року війська Центрального фронту прорвали оборону гітлерівців і стрімко просувалися до Десни. Щоб закрити прорив і утримати Ніжин, фашистське командування перекинуло сюди підкріплення. Однак навальний наступ радянських військ зірвав наміри ворога. 15 вересня 7-й гвардійський механізований корпус 60-ї армії заволодів Ніжином[3]. 7-у гвардійському механізованому корпусу, 24-й і 25-й гвардійським механізованим бригадам, 57-й гвардійській танковій бригаді, 299-й штурмовій і 286-й винищувальній авіаційним дивізіям присвоєно звання «Ніжинських», а 280-а і 132-а стрілецькі дивізії й 26-а гвардійська механізована

---

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, 9, спр. 21, арк. 323; спр. 123, арк. 333.
[2] П. Тронько. Подвиг твоїх батьків, стор. 261—263.
[3] Г. М. Уткин. Герои Днепра. М., 1960, стор. 12.

бригада були нагороджені орденом Червоного Прапора. У запеклих боях за місто загинуло понад 500 чоловік — представників 29 національностей Радянського Союзу. Трудящі міста увічнили пам'ять про них — встановили на братських могилах обеліски, висікли на камені імена героїв.

Понад 9 тисяч ніжинців героїчно билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах. За бойові заслуги удостоєні звання Героя Радянського Союзу А. К. Галецький і В. І. Нечваль, 1600 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна 31, орденом Червоного Прапора 45 чоловік.

Відступаючи, німецько-фашистські загарбники вивели з ладу 7 заводів, електростанцію, вузол зв'язку, мости через річку Остер; зруйнували 15 магазинів, 5 шкіл, три аптеки, гуртожиток студентів, 223 житлові будинки; розорили й пограбували лабораторії та бібліотеку інституту. Фашисти знищили понад 5 тис. жителів і військовополонених, понад 500 ніжинців відправили на рабську працю до Німеччини[1].

Відразу після визволення міста розгорнули свою діяльність міськком КП(б)У, виконком міськради ти інші установи. Відновлювали роботу підприємства. Вже 15 січня 1944 року почав випускати продукцію механічний завод. На всю потужність працювали паровозне й вагонне депо, майстерні залізничного вузла. Ніжинській дистанції колії в серпні було вручено перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів сполучення СРСР[2]. Успішно виконували план робітники Ніжинського засолзаводу. На 8 серпня вони відправили 3500 тонн маринованих і солоних ніжинських огірків[3].

Поряд з відбудовою промисловості відновлювали роботу заклади освіти й культури. Уже у вересні 1944 року в місті працювало 9 шкіл, педагогічний інститут, 4 технікуми, республіканська школа піонервожатих. Було відкрито кінотеатр. 3 квітня цього ж року почала виходити газета «Радянський Ніжин».

З почуттям глибокої вдячності за визволення від окупантів трудящі Ніжина збирали подарунки воїнам Червоної Армії, допомагали сім'ям військовослужбовців та інвалідам війни. Понад 4 млн. крб. вони внесли на побудову танкової колони «Колгоспник Чернігівщини», а студенти й викладачі педінституту зібрали 100 тис. крб. на будівництво літака «Смерть фашизму».

Організатором і керівником мас у відбудові й дальшому розвитку господарства була міська партійна організація. У 1945 році її поповнили комуністи-фронтовики, які зразу ж пішли працювати на заводи, в артілі промкооперації, навчальні заклади й установи. Якщо в січні 1944 року в складі парторганізації налічувалося 276 членів і кандидатів у члени партії, то в січні 1945 року кількість їх зросла до 448 чоловік[4]. У місті було 400 членів ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці очолили змагання трудящих за якнайшвидшу відбудову господарства. У 1945 році ніжинці завоювали першість серед трудящих міст області у виконанні завдань відбудови. Стали до ладу всі цехи механічного, засолювального та обозобудівного заводів, розпочали роботу 7 промартілей. На кінець 1945 року підприємства міста виробили продукції на 12 млн. крб. Велику братерську допомогу подали ніжинцям трудящі РРФСР, усього Радянського Союзу. Вони надіслали устаткування, будматеріали механічному, обозобудівному та іншим заводам, паровозному й вагонному депо. Приміські колгоспи одержали з братніх республік сільськогосподарські машини, 200 голів худоби, посівний матеріал, 3 тис. кубометрів будівельного лісу.

На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці й збільшення випуску продукції, у ході якого широкого роз-

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-417, оп. 2, спр. 14, арк. 28.
[2] Газ. «Радянський Ніжин», 20 вересня 1944 р.
[3] Газ. «Радянський Ніжин», 15 вересня 1944 р.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 20, арк. 18; спр. 49, арк. 18.

маху набрав рух раціоналізаторів та винахідників. Лише на обозобудівному й механічному заводах в 1947 році від робітників та інженерів надійшло близько 100 раціоналізаторських пропозицій. Тільки впровадження пропозиції інженера П. М. Костирєва дало механічному заводу понад 38 тис. крб. економії. За період 1946—1950 рр. трудящі добилися значних успіхів у розвитку всіх галузей народного господарства. Промисловість міста досягла довоєнного рівня. 1950 року стала до ладу швейна фабрика. На цей час уже діяло 29 промислових підприємств і промартілей. За п'ятирічку випуск продукції зріс майже в три рази і становив 32,6 млн. крб. Удвічі збільшилася чисельність робітників (2405 чоловік).

Повністю відновлено вісім колгоспів, у користуванні яких було 5,1 тис. га землі. Завдяки поліпшенню культури землеробства, застосуванню досягнень агрономічної науки підвищилася врожайність усіх культур. Якщо в 1946 році з кожного гектара збирали по 8,8 цнт зернових, 78 цнт огірків, то в 1950 році — відповідно 18,4 і 90 цнт. Крок уперед зроблено в галузі тваринництва. У колгоспах було 570 коней, 2 тис. голів великої рогатої худоби, понад 2 тис. свиней, близько 8 тис. овець. Зміцнення економіки дало змогу підвищити оплату праці. В 1950 році хлібороби одержали на трудодень по 3 кг зерна, 2,6 кг картоплі, 2,2 карбованця.

Швидко відроджувалося зруйноване війною місто. Протягом 1946—1950 рр. за рахунок бюджету міськради відбудовано 46 комунальних житлових будинків, 448 нових жител звели індивідуальні забудовники. Було відремонтовано понад 20 км вулиць і тротуарів, посаджено 40 тис. декоративних дерев і чагарників. Міськвиконком велику увагу приділяв побутовим підприємствам: майстерням пошиття та ремонту одягу, взуття.

З кожним роком розширювалася торговельна мережа. Якщо в 1946 році в Ніжині працювало 57 магазинів, то в 1950 кількість їх зросла до 87. Крім того, налагоджено роботу підприємств громадського харчування — діяло 7 їдалень. У 1950 році міський товарооборот досяг 60 млн. карбованців.

На кінець періоду відбудови й дальшого розвитку народного господарства відновили роботу всі довоєнні медичні заклади. В 1950 році в місті налічувалося 69 лікарів і 205 середніх медпрацівників. Відкрито медичні пункти на механічному й обозобудівному заводах.

Особливо значних досягнень здобуто в галузі освіти й культури. За період з 1946 по 1950 рік у Ніжині добудовано 45 класів. Усього в 14 школах, у т. ч. в семи середніх, навчалося 6,1 тис. учнів і працювало 256 учителів. 1200 студентів здобували вищу освіту в педінституті. Спеціалістів середньої ланки готували технікуми механізації й електрифікації сільського господарства, ветеринарний, бібліотечний та медичний.

В 1944 році відновив свою діяльність пересувний драматичний театр ім. М. Коцюбинського, працювали літній і зимовий кінотеатри, вісім клубів, у яких діяло 88 гуртків художньої самодіяльності із загальною кількістю учасників понад дві тис. чоловік. Цікаву роботу з читачами проводила міська й 40 відомчих (на підприємствах і в навчальних закладах) бібліотек. Тут влаштовувалися читацькі конференції, літературні диспути, вечори, книжкові тематичні виставки.

Після завершення відбудови народного господарства міськком партії і міська Рада зосередили увагу партійних організацій і керівників підприємств на поліпшенні організаційно-технічного керівництва промисловим

У складальному цеху механічного заводу, м. Ніжин. 1969 р.

Бурова вишка біля Ніжина. 1971 р.

Пам'ятник М. В. Гоголю у Ніжині. 1971 р.

Пам'ятник архітектури XIX століття — будинок Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

виробництвом, застосуванні передових методів праці. Цими питаннями глибоко займалася створена в 1952 році при міському комітеті партії технічна рада, до складу якої увійшли інженерно-технічні працівники, раціоналізатори й винахідники підприємств. Зміцнювалися зв'язки ніжинських робітників з трудівниками споріднених підприємств міст України, РРФСР та інших братніх республік. У 1954 році група інженерно-технічних працівників і передовиків виробництва міста виїжджала до Барнаула вивчати досвід машинобудівників. Ніжинські токарі-швидкісники М. Ю. Кокош і М. Я. Шепель кілька місяців працювали на одному з мурманських заводів, виготовляли обладнання для рибної промисловості, передавали свій досвід російським друзям.

Ферментаційний майданчик консервного комбінату. Тут «дозрівають» ніжинські огірки, м. Ніжин, 1969 р.

В результаті самовідданої праці трудящі достроково, до 20 листопада 1955 року, виконали п'ятирічний план розвитку промисловості міста. За 1951—1955 рр. обсяг виробництва зріс на 58 проц., а продуктивність праці робітників — на 60 проц. Швидкими темпами підвищувався рівень промислового виробництва в наступні роки.

В період підготовки до XXI з'їзду КПРС у місті розгорнувся патріотичний рух трудящих за комуністичну працю. Почин московських і ленінградських робітників першими в місті підтримали на механічному заводі. У листопаді 1958 року бригада слюсарів, очолювана комуністом О. П. Меркуловим, включилася в змагання за звання колективу комуністичної праці і наступного року завоювала його. В 1961 році звання ударників і колективів комуністичної праці виборювали вже 3570 робітників. На кінець 1962 року це звання одержала 61 бригада, на кінець 1965 року — 245. В їх складі працювало 3500 чоловік. 1800 робітникам було присвоєно звання ударника комуністичної праці, у т. ч. робітниці фабрики художніх виробів Л. С. Третяк, швачці В. М. Кузьмук, звання колективів комуністичної праці удостоєні бригади, очолювані І. А. Івжичем, М. І. Сипливцем, В. П. Ткаченком[1].

Самовіддана творча праця сприяла успішному здійсненню виробничих завдань 1959—1965 рр. Порівняно з 1958 роком валова продукція промисловості зросла в два рази й досягла 57 млн. крб. Здійснювалася реконструкція підприємств. На базі невеличкого обозобудівного заводу в 1964 році створено завод «Сільмашбуд», де почали випускати інкубатори, доїльні установки та інші агрегати, механізми для сільського господарства. Нові цехи стали до ладу на механічному заводі, засолзавод перетворено в консервний комбінат. На базі артілей промкооперації виникли фабрики — меблева та художніх виробів, заводи гумових виробів і лако-фарбовий. Влітку 1959 року засновано Ніжинську нафтогазорозвідну експедицію глибокого буріння тресту «Чернігівнафтогазорозвідка». Тут працює близько тисячі робітників та інженерно-технічних працівників. Експедиція веде буріння нафто-газових скважин у багатьох районах області.

Включившись у всенародний рух за гідну зустріч 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, трудящі Ніжина достроково виконали виробничі завдання 1967 року. На підприємствах міста було вироблено надпланової продукції на 3,4 млн. крб.[2]. За визначні досягнення в змаганні на честь ювілею 27 робітників і службовців відзначено орденами й медалями, в т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно О. П. Меркулова, І. П. Чорного, Т. П. Рідзеля.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 1632, оп. 1, спр. 620, арк. 52, 53.
[2] Поточний архів Ніжинської міської Ради, 1967. Протокол сесії Ради № 12, стор. 3.

З великим ентузіазмом і натхненням трудящі міста працювали в період підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Яскравим проявом їх трудової активності, комуністичного ставлення до праці були комуністичні суботники й недільники. У ювілейному комуністичному суботнику 12 квітня 1970 року взяло участь 32 452 чоловіка. Цього дня робітники підприємств виробили промислової продукції на 288,4 тис. крб. та виконали будівельно-монтажних робіт на 13 тис. крб. Підготовка до ленінського ювілею ознаменувалася дальшим піднесенням ідейно-політичної і культурно-масової роботи серед населення. Робітники, службовці, молодь з особливим інтересом, глибоко вивчали Твори В. І. Леніна, рішення з'їздів і пленумів ЦК КПРС, знайомилися з героїчною історією нашої партії і радянського народу.

Трудящі Ніжина радісно відзначили 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. На підприємствах, в установах, навчальних закладах і школах відбулись урочисті збори робітників, службовців, молоді. 22 квітня трудящі, які вийшли на багатотисячну демонстрацію, рапортували партії й уряду про свої трудові досягнення. Так, колектив фабрики художніх виробів до 22 квітня 1970 року завершив виконання п'ятирічного плану. За високі показники в праці та активну участь у громадській роботі 2586 робітників, службовців нагороджено Ленінською ювілейною медаллю.

Значний вклад у розв'язання народногосподарських завдань внесли передовики виробництва. В 1970 році на 21 підприємстві працювало 105 бригад, 32 дільниці, 17 змін і 12 цехів комуністичної праці, колективи яких налічують близько 4 тис. чоловік.

Змагаючись за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, робітники промислових підприємств, транспорту, будівельних організацій достроково виконали завдання восьмої п'ятирічки і виготовили продукції на суму 433,5 млн. крб., в т. ч. понад план на 14,5 млн. крб. За успіхи у виконанні п'ятирічного плану 140 робітників і службовців нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєні заслужений машинобудівник УРСР М. А. Дудка, В. Д. Коваленко, Н. К. Поліщук, І. П. Одинцов, ордена Жовтневої Революції — О. О. Іванов, Г. П. Проненко, Є. Г. Ткаченко, О. П. Меркулов, І. А. Філоненко, М. І. Тимченко. Головному технологові консервного комбінату О. Т. Корпану присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Нові перспективи в розвитку промисловості міста відкриваються у дев'ятій п'ятирічці. Обсяг промислового виробництва зросте на 53,9 проц. На кінець 1975 року підприємства випускатимуть продукції на 667,4 млн. крб. У 1971 році розгорнулося будівництво ряду нових підприємств — лако-фарбового, пивоварного та заводу гумових виробів. Реконструюватимуться заводи «Сільмашбуд», перейменований 1970 року в «Ніжинсільмаш», та механічний.

За післявоєнні роки змінився вигляд міста. На вулицях ім. Червоних партизанів, С. М. Кірова, О. В. Суворова, М. В. Гоголя, Т. Г. Шевченка зведені нові квартали трьох-п'ятиповерхових багатоквартирних будинків з усіма побутовими зручностями. Лише за 1960—1971 рр. у місті збудовано 3200 квартир, площа яких становить 112 тис. кв. м, новий готель на 104 місця та ряд гуртожитків. Третина міських вулиць покрита асфальтом і бруківкою. До 60 км розширилася мережа

Вулиця Червоних партизанів у Ніжині. 1971 р.

водопроводу, проведено 250 км електромережі. У 1966—1971 рр. збудовано два мости через ріку Остер.

Зростає міський транспорт. З 1960 року діє автотаксомоторний парк. До послуг населення в 1971 році було 32 автобуси, 30 легкових таксі.

Розширюється мережа закладів торгівлі й громадського харчування. Трудящих обслуговують 97 магазинів і 75 ларків, 3 ресторани, 22 їдальні, 3 кафе, 29 буфетів. Невпинно зростають побутові потреби трудящих. Щоб краще й повніше задовольнити їх, створено 2 комбінати побутового обслуговування, які мають понад 30 майстерень і ательє.

Значно підвищився добробут трудящих. За 1960—1970 рр. понад півтори тисячі сімей одержали комунальні квартири в нових будинках. За цей же час більш як 2 тис. сімей спорудили будинки за власні кошти. На 38—40 млн. крб. робітники і службовці щорічно купують різних товарів.

Завдяки повсякденним турботам партійних і радянських органів багато зроблено в справі дальшого поліпшення охорони здоров'я трудящих. У 1963 році збудовано новий триповерховий корпус міської лікарні на 300 ліжок, в 1968 році — водолікарню й поліклініку на заводі «Сільмашбуд», у 1960 році відкрито стоматологічну поліклініку. У місті діють пологовий будинок, два диспансери, санітарно-епідемічна станція, 7 аптек, 9 медпунктів, з дитячих медичних закладів — лікарня на 75 ліжок, консультація, санаторій, а також 4 ясел на 250 місць. Населення обслуговує 155 лікарів, 544 фельдшери й медсестри.

На підприємствах, у навчальних закладах створено 90 колективів фізкультури, що об'єднують понад 12 тис. любителів спорту. В їх розпорядженні стадіон, десятки спортивних майданчиків і залів.

За 1950—1971 рр. майже на одну третину зросла кількість учнів у загальноосвітніх школах і в 1971/72 навчальному році становила 8210 чоловік. У місті — 9 середніх і 4 восьмирічні школи, а також 2 вечірні середні школи робітничої молоді та середня заочна школа, у яких в 1972 році налічувалося 540 учителів. Любов і повагу серед педколективу й школярів завоювали А. С. Майборода, А. Ф. Пігина, нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, та заслужена вчителька УРСР К. Г. Єременко. З середніх спеціальних навчальних закладів працюють технікум механізації сільського господарства, культосвітнє та медичне училища, 2 училища профтехосвіти. За заслуги в підготовці кадрів для сільського господарства і в зв'язку з 75-річчям з дня заснування технікум механізації сільського господарства в 1970 році нагороджено орденом «Знак Пошани».

Значний вклад у підготовку кадрів учителів у нашій країні вносить Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя. У вересні 1970 року, напередодні 150-річчя з дня його заснування, інститут нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За роки Радянської влади вуз виховав майже 23 тис. вчителів. На 6 факультетах — фізико-математичному, природничому, англійської мови, музично-педагогічному, історичному та філологічному — навчається 4 тис. студентів. На 17 кафедрах трудиться понад 170 викладачів, 55 з яких мають вчені звання і ступені. З стін інституту вийшов ряд діячів науки й культури. Серед них — Герої Радянського Союзу письменник Ю. О. Збанацький і ректор Черкаського педінституту професор О. В. Тканко, а також член-кореспондент АН УРСР П. Г. Богач, професор У. Р. Фохт, заслужена вчителька УРСР, депутат Верховної Ради СРСР М. Я. Міхель, академік АН УРСР М. З. Шамота.

Важливу роль у вихованні нової людини відіграють культосвітні заклади міста. Особливою повагою користується пересувний драматичний театр ім. М. Коцюбинського, директором якого в 1944—1960 рр. був заслужений артист УРСР В. Ф. Тось.

При міському будинку культури заслужений артист УРСР І. К. Бровченко створив драматичну студію, яка за 5 років перетворилася в самодіяльний театр. 1967 року цьому колективові присвоєно звання народного. Значну роботу в пропаганді музичного мистецтва проводять музична школа, відкрита в 1953 році, викладачі

музично-педагогічного факультету педінституту та культосвітнього училища. На підприємствах, в установах, школах і навчальних закладах міста працюють 60 самодіяльних колективів. Про рівень розвитку самодіяльного мистецтва свідчить, зокрема, той факт, що в міських фестивалях, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції й 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, брало участь понад 5 тис. чоловік. 380 робітників і службовців підвищують свій загально-культурний рівень в народному університеті культури, який працює з 1964 року. Трудящих міста обслуговують три кінотеатри, шість клубів, 47 бібліотек, які мають близько 1 млн. книг. З 1967 року працює міський краєзнавчий музей.

Пропагандистом наукових і політичних знань серед населення є міська організація товариства «Знання», що налічує 970 кваліфікованих лекторів. За заслуги в поширенні знань лектор М. І. Проскура нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. У 1966 році створено міську організацію Товариства охорони пам'ятників історії і культури, в якій на початок 1972 року було понад 13 тис. чоловік.

Міськком КП України й 100 первинних партійних організацій, які 1971 року об'єднували 3240 комуністів, значну увагу приділяють ідейно-політичній роботі серед трудящих. У школах, гуртках, проблемних семінарах системи політосвіти марксистсько-ленінську теорію вивчають понад 8 тис. чоловік. 12 років при міськкому партії працює вечірній університет марксизму-ленінізму, в якому навчається 200 слухачів. Систематично проводять агітаційно-масову й пропагандистську роботу серед трудящих міста понад 3 тис. агітаторів, політінформаторів та пропагандистів.

У своїй повсякденній діяльності міська партійна організація спирається на профспілкові й комсомольські організації підприємств, установ, навчальних закладів, в яких об'єднано понад 25 тис. членів профспілок і 8300 членів ВЛКСМ. Вони проводять велику роботу серед трудящих, спрямовану на перетворення в життя накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України.

Бойовим помічником міської та районної парторганізацій в їх повсякденній роботі з трудящими є газета «Під прапором Леніна», при якій працює літературне об'єднання. Співробітники редакції проводять заняття на факультеті журналістики народного університету культури. За плодотворну працю в комуністичному вихованні трудящих, мобілізації їх на виконання завдань господарського й культурного будівництва та в зв'язку з 50-річчям виходу першого номера газети 11 квітня 1969 року її нагороджено Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Зросла роль міської Ради. В 1971 році до її складу обрано 190 депутатів. Серед них 123 робітники, 4 колгоспники, 63 службовці; 100 комуністів, 27 комсомольців, 63 безпартійних; 107 чоловіків, 83 жінки. 128 депутатів працюють безпосередньо на промислових підприємствах, будівництві, транспорті й у зв'язку, 9 — у сфері обслуговування.

У місті в єдиній дружній сім'ї живуть і трудяться люди сімнадцяти національностей. За післявоєнні роки все більше розширюються та зміцнюються економічні й культурні зв'язки ніжинців з трудящими братніх республік Радянського Союзу, а також країн соціалістичної співдружності. Продукцію заводів «Ніжинсільмаш», механічного, консервного комбінату, фабрики художніх виробів добре знають в ЧССР, ПНР, УНР, НРБ та інших соціалістичних країнах. Ряд ніжинських робітників працював на промислових підприємствах Куби. Виробничі колективи міста підтримують тісний зв'язок з трудящими м. Пардубіце Чехословацької Соціалістичної Республіки. Щорічно обидва міста обмінюються делегаціями, запозичують кращий досвід. Студенти Ніжинського педінституту дружать з студентами чехословацьких педінститутів у містах Градец-Кралові й Банській-Бистриці. Багато ніжинців кожного року виїжджають на екскурсії до Болгарії, Польщі, Чехословаччини.

У Ніжині живуть і працюють Герої Радянського Союзу М. П. Тищенко, С. А. Харченко, В. І. Нечваль, Герої Соціалістичної Праці Ф. О. Коровицький, В. Г. Кресан, В. П. Власенко. У місті народився і провів своє дитинство М. М. Борисенко — кан-

дидат у члени Політбюро ЦК КП України, секретар ЦК КП України. Уродженцями Ніжина є російський радянський історик, академік АН СРСР, лауреат Державної премії СРСР М. В. Нєчкіна, академік АН УРСР, лауреат Державної премії СРСР, заслужений діяч науки й техніки УРСР М. В. Корноухов (1903—1958), академік АН УРСР, доктор технічних наук, професор Ф. П. Бєлянкін (1892—1972), академік АН УРСР, російський і український радянський фольклорист Ю. М. Соколов (1889—1941), російський і український радянський фольклорист Б. М. Соколов (1889—1930), член-кореспондент АН СРСР і АН УРСР, російський і український радянський літературознавець В. П. Андріанова-Перетц (1888—1972), видатний український живописець-баталіст М. С. Самокиш (1860—1944), живописець В. М. Андрющенко.

Місто багате на пам'ятники історії й архітектури. У Ніжині є два пам'ятники В. І. Леніну, великому російському письменнику М. В. Гоголю, Героям Радянського Союзу Я. П. Батюку, С. П. Моховому, членам Ніжинської підпільної комсомольсько-молодіжної організації, які загинули в 1943 році, обеліск Слави визволителям міста, що віддали своє життя в боях проти німецько-фашистських загарбників. Серед архітектурних пам'яток — Миколаївський собор (1668 р.), Благовіщенський собор (1716 р.), будинок ліцею (1820 р.), грецька Всесвятська церква та інші.

За роки Радянської влади Ніжин перетворився на один з найбільших промислових і культурних центрів Чернігівщини. Широкі перспективи дальшого розвитку відкриваються перед ними у дев'ятій п'ятирічці. У місті буде споруджено понад 3 тис. квартир, гуртожитки для учнів культосвітнього й професійно-технічного училищ, школа на 964 місця, два дитячі садки, критий ринок, будинок побуту, відкрито сім їдалень, п'ять магазинів. На 20 км розшириться мережа водогінних ліній, стане до ладу шляхопровід через залізничні колії, розпочнеться газифікація міста.

Натхнені величними планами комуністичного будівництва, ніжинці самовіддано трудяться над втіленням їх у життя, вносять свій вклад у побудову комунізму в нашій країні.

Г. Т. ДОНЕЦЬ

БЕЗУ́ГЛІВКА

Безуглівка — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Оржиці, за 15 км від райцентру й за 12 км від залізничної станції Ніжин. Дворів — 508. Населення — 1598 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бідин, Довге, Курилівка, Пашківка, Синдаревське, Хомівка.

Вперше Безуглівка згадується в реєстрі козацького війська 1649 року.

Безуглівці брали участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. у складі 2-ї сотні Ніжинського полку[1]. Вони вітали історичне рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією й 24 січня 1654 року присягнули на вірність Росії. Після визвольної війни Безуглівка була вільним населеним пунктом, а з 1678 року — ранговим селом ніжинських полковників. 1708 року Петро I закріпив його за полковником Лук'яном Жураковським, і з цього часу Безуглівка стає спадковим володінням Жураковських аж до кінця XVIII ст. У 1736 році тут налічувалося 88 дворів, з них 22 козацьких і 66 селянських[2]. Населення не перевищувало 500 чоловік. Основним заняттям його було землеробство й тваринництво. Вирощувалися жито, пшениця, ячмінь, овес, гречка, просо, картопля, коноплі, тютюн. Розводили велику рогату худобу, овець, свиней.

---

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 80.

[2] А. Лазаревский. Обозрение Румянцевской описи Малороссии, вып. 2, Чернигов, 1867, стор. 183, 184.

Після скасування полкового устрою Безуглівка відійшла до Талалаївської волості Ніжинського повіту Чернігівського намісництва. В селі налічувалося 185 дворів, у т. ч. 27 козацьких і 158 селянських. У 1796 році населення становило 1033 чоловіка, з них козаків 202, поміщицьких селян 831[1]. На початку XIX ст. Жураковських замінили нові власники — поміщики Глібови й Сидоренки. Вони володіли 3064 десятинами землі, тоді як у користуванні усіх селян було лише 2643 десятини[2]. Поміщики жорстоко експлуатували кріпаків, примушували їх відробляти панщину, розмір якої на кінець 50-х років досягав 5—6 днів на тиждень.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян. Згідно з уставними грамотами, на 1063 ревізькі душі виділили 1382 десятини землі, за яку вони мали сплатити 62 349 крб. На ревізьку душу припадало по 1,3 десятини (на 2,1 десятини менше, ніж до реформи). Поміщики відрізали у колишніх кріпаків 1260 десятин землі[3]. До оформлення викупу селяни вважалися тимчасовозобов'язаними й відбували панщину. Це викликало у них рішучий протест. Вони відмовилися виконувати повинності на користь поміщиків, вимагали негайної передачі їм усієї поміщицької землі без викупу. До селян Безуглівки приєдналися жителі сусідніх сіл Томашівки, Дорогинки, Бакаївки й Пашківки. В заворушенні взяло участь понад 3000 чоловік. Для придушення його прибули чернігівський губернатор Голіцин, контр-адмірал Унковський і три батальйони солдатів. За наказом губернатора все населення Безуглівки й сусідніх сіл 5 квітня 1861 року зігнали на майдан й оточили військами. Селянам наказали негайно приступити до роботи. Але вони не підкорилися. Тоді губернатор наказав провести арешти. У відповідь почулися вигуки: «Громада, вперед!». Люди кинулися на озброєних солдатів, сталася сутичка, та сили були нерівними. Опір селян було зламано[4]. Царські сатрапи жорстоко розправилися з учасниками заворушення. Багатьох висікли різками, 23 чоловіка засудили на різні строки ув'язнення. Так, селянина І. Н. Кація закували в кайдани й відправили на довічну каторгу в Сибір, Я. Бичка, М. Коваля, Д. Сутулу, К. Зязюна, Ф. Шевлюгу й А. Головатенка ув'язнили на 12 років кожного. Ще довгий час стояли солдати у селі на повному утриманні селян[5].

Наприкінці 70-х років XIX ст. в поміщицьких господарствах почали застосовувати багатопільну систему сівозміни, використовувати сільськогосподарську техніку. З'явилися великі плантації промислово-технічних культур, тютюну й кользи. У цей же час стали до ладу винокурний та цегельний заводи. На кінець XIX ст. в селі було дві поміщицькі економії, яким належало 2909 десятин землі. 528 дворів з населенням 2955 чоловік мали 3345 десятин землі. Як і раніше, в господарствах колишніх кріпаків застосовувалася трипільна система сівозміни. Свої ниви вони обробляли супрягою. Тому врожаї збирали низькі, й життя їх залишалося тяжким. Крім викупних платежів за землю, доводилося платити ще й різні податки грішми й відбувати повинності. Відбували також етапну, підводну та інші повинності, безкоштовно ремонтували шляхи й мости, перевозили царських чиновників тощо[6].

Малоземелля змушувало селян з половини засівати поміщицьку землю своїм тяглом і насінням. За користування землею доводилося відробляти в косовицю або в жнива за кожну десятину по 2—3 дні. Поширеною була скіпщина — жали за кожний п'ятий сніп, молотили за десятий. Частина бідноти працювала в наймах у помі-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 42—44; А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 91.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 296, арк. 93—95.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1004, арк. 11, 31, 32; спр. 1046, арк. 13, 46, 47; Чернігівський облдержархів, ф. 143, оп. 1, спр. 509, 513, 514.

[4] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 155—157; Отмена крепостного права на Украине, стор. 172—176, 390.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 50, спр. 943, арк. 1—140; Крестьянское движение в России в 1861 году после отмены крепостного права, ч. 1, стор. 274—277.

[6] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 42, 43, 85, 89, 116, 125, 170, 187.

щиків і заможних господарів. За робочий день — від світанку до заходу сонця — улітку косар одержував 36 коп., шарувальниця — 20 коп., взимку молотник — 20 коп.[1] Розвиток капіталізму в сільському господарстві прискорив розшарування селянства. Заможні господарі скуповували в бідноти землю й віддавали її за відробітки селянам. Так, на початку XX ст. 32 заможним господарям належало 960 десятин землі, 362 середнякам — 4230 десятин, а 184 бідняцьким господарствам лише 324 десятини[2].

Зростало незадоволення бідняків, яке влітку 1906 року вилилося в заворушення. Вранці 9 червня близько 150 чоловік рушили до економії. Вони вимагали, щоб поміщик здавав в оренду землю з половини без відробітків, підвищив оплату праці поденним робітникам. Поміщики не тільки відхилили вимоги селян, але й викликали поліцію та жандармів, які придушили заворушення. 14 учасників його заарештовано й засуджено на різні строки тюремного ув'язнення[3].

Після поразки революції 1905—1907 рр. процес зубожіння безуглівських селян тривав. Біднота, не маючи грошей для оплати податків, продавала свої клаптики землі заможним господарям. Обезземеленим селянам доводилося шукати щастя в інших краях. 1908 року 28 знедолених селянських родин переселилися до Сибіру, але й там їх чекав голод і холод. Через деякий час частина переселенців повернулася до Безуглівки[4].

Життя селян стало ще більш злиденним. Вони жили в низеньких хатках, вкритих соломою, з 2—3 віконцями. В більшості стіни хат плели з лози, з середини обкладали кулями очерету й обмазували глиною. На все село було дві приватні лавки та шинок, де біднота з горя пропивала останні копійки, речі. Лікувальних закладів у селі не було, а епідемії виникали часто. У 1908 році великих розмірів набрало захворювання трахомою, а в 1913 році — висипним тифом, від якого померло багато селян. Царський уряд не турбувався про розвиток народної освіти. Більшість селян була неписьменною. У 1870 році відкрито трирічну школу, де один учитель навчав 29 дітей, у т. ч. 6 дівчаток. 1911 року було збудовано ще одне приміщення земської школи з однією класною кімнатою. В 1913 році в селі працювало 3 вчителі й навчалося 120 дітей, з них хлопчиків — 92, дівчаток — 28[5]. Заняття проводилися російською мовою, українська — заборонялася.

Важким тягарем лягла на плечі безуглівців перша світова війна. 157 найбільш працездатних селян було мобілізовано в армію і відправлено на фронт. Це негативно позначилося на стані селянських господарств. Зменшилися посівні площі. Вже в 1916 році залишилося 324 десятини незасіяної землі вдів і сиріт. 42 чоловіка загинули на війні, близько 100 повернулося каліками[6].

Звістка про Лютневу революцію дійшла в Безуглівку в березні 1917 року. Жителі села сподівалися, що нова влада передасть селянам поміщицьку землю й укладе мир, але надії їх не виправдалися. Влітку 1917 року до села почали повертатися солдати з фронту. Вони розповідали селянам про більшовицьку програму. Біднота почала усвідомлювати, що справжнім захисником народу є тільки партія більшовиків.

Селяни палко вітали перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді й утворення робітничо-селянського уряду на чолі з В. І. Леніним. У грудні 1917 року в Безуглівці виникла організація фронтовиків, до складу якої входили А. В. Чернега, С. І. Шумейко, В. І. Скрипка, Я. С. Захарченко, А. Я. Пилипенко, І. О.Ярижко,

---

[1] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 168, 170, 172, 190.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 2, спр. 34, арк. 13.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 71, оп. 9, спр. 922, арк. 1—159; Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2. К., 1955, стор. 195.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 2, спр. 34, арк. 12.

[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 950, арк. 94; спр. 1797, арк. 79.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. 592, оп. 1, спр. 34, арк. 2.

В. С. Муромець та інші. За їх ініціативою обрано сільський комітет, який не визнавав Центральної ради, що узурпувала владу на Україні. Він почав наділяти незаможних селян поміщицьким майном та землею. На початку січня 1918 року в Безуглівці встановлено Радянську владу, обрано сільський революційний комітет на чолі з Д. А. Сутулою. Ревком сформував збройний загін для боротьби з ворогами революції, конфіскував поміщицькі економії й розподілив між біднотою понад 1000 десятин землі. Селяни дружно готувалися до першої весняної сівби на колишній поміщицькій землі. Відновлено навчання в школі. Але у перших числах березня 1918 року німецькі окупанти захопили Безуглівку. Колишні фронтовики І. П. Бугаєць, П. В. Кондратенко, Є. Й. Кокош та інші пішли добровільно в Ніжинський червоногвардійський загін, у лавах якого билися з ворогом[1]. Ті, що залишилися в селі, готувалися до партизанської боротьби.

2 червня 1918 року у Безуглівку увійшов каральний загін кайзерівців та гетьманців. На майдан було зігнано всіх селян. Німецький комендант разом з поміщиками зажадали видати активістів Радянської влади, сплатити поміщикам штраф за те, що насмілилися поділити їх землю, а окупантам — контрибуцію зерном, худобою, птицею та іншими продуктами. За доносом місцевих куркулів карателі заарештували П. О. Левенка, Ю. К. Сутулу, І. М. Чернегу, Г. В. Токаря. Потім розпочався грабіж. Окупанти перетворили Безуглівку на табір, куди зганяли заарештованих з усієї Талалаївської волості. В підвалах економії їх катували, а потім гнали до Ніжина у в'язницю[2].

Сільська біднота в липні сформувала партизанський взвод у складі 80 чоловік під командуванням С. І. Шумейка. Безуглівські партизани брали участь у серпневому повстанні, зокрема в захопленні Ніжина. У цьому бою були вбиті партизани І. І.Перевера і Л. Т. Литвиненко, 11 серпня в селі Мильники полягли смертю хоробрих Й. Т. Олійник і М. Є. Кокош. Безстрашно билися з ворогом партизани: Г. Г. Динько, Є. Г. Токар, А. І. Щербак, П. В. Кондратенко, К. Н. Носенко, А. І. Левенко та інші, які відбили п'ять атак кайзерівців[3].

У середині серпня 1918 року куркулі, які створили каральний загін, захопили одного з керівників повстанців А. В. Чернегу й закатували його. 18 серпня в Ніжині були розстріляні кайзерівцями партизани В. С. Муромець, Г. Л. Скрипка, Ю. А. Олійник та І. О. Ткаченко.

В січні 1919 року Таращанський полк 1-ї Української Радянської дивізії визволив Безуглівку від петлюрівців, які господарювали тут після втечі окупантів. У селі відновлено Радянську владу[4]. Ревком конфіскував поміщицьку та лишки куркульської землі й розподілив її між біднотою. З великим піднесенням пройшла весняна сівба. Налагоджувалося мирне життя, та в серпні 1919 року його перервали денікінці. Вони відновили старі порядки, повернули землю поміщикам і куркулям. Багато безуглівців знову взялися до зброї. Сільський ревком сформував з колишніх партизанів та активістів загін у кількості 60 чоловік, який влився до складу 60-ї стрілецької дивізії під командуванням М. Г. Кропив'янського і протягом жовтня—листопада 1919 року брав участь у боях проти денікінців[5].

22 листопада 389-й Богунський полк 44-ї стрілецької дивізії визволив Безуглівку від денікінців. З допомогою ревкому селяни знову одержали землю й провели сівбу озимих. Коли весною 1920 року на Радянську країну напали війська буржуазно-поміщицької Польщі, сільський ревком на чолі з Д. І. Олійником організував допомогу фронту. Багато безуглівців пішло на боротьбу проти польських інтервентів та Врангеля. Проводився збір зерна й коштів для Червоної Армії та сімей червоноармійців. Усім заходам Радянської влади чинили лютий опір куркулі. Вони заляку-

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 175, 176.
[2] А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 pp.), стор. 31.
[3] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 179, 180.
[4] А. І. Левенко. Трудящі Чернігівщини в боротьбі за владу Рад (1917—1920 pp.), стор. 46.
[5] Боротьба трудящих за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 182, 183.

вали селян, вдавалися до терору. Так, весною 1921 року було вбито члена сільради, колишнього червоногвардійця Є. Є. Кокоша[1]. 29 квітня цього ж року в село увірвався махновський загін. Бандити пограбували багатьох селян, забрали у них коней, вишукували членів КНС, створеного 15 серпня 1920 року.

За новим адміністративно-територіальним поділом Безуглівка в 1923 році увійшла до Ніжинського району однойменного округу. Влітку 1924 року КНС, який очолював А. І. Левенко (нині кандидат історичних наук), створив комітет взаємодопомоги. Він організував прокатний пункт сільськогосподарських машин, виділяв бідноті зерно для посіву[2].

У вересні 1924 року засновано сільське споживче товариство. У селі відкрили магазин, через який селянам постачали різні товари широкого вжитку. Весною наступного року засновано сільськогосподарську кооперацію. Селянам надавалися довготермінові кредити на придбання сільськогосподарських машин, сортового насіння тощо[3].

Водночас з відбудовою господарства багато робилося в справі культурного будівництва. Починаючи з 1921 року, в селі працювала початкова школа, організовувалися гуртки ліквідації неписьменності серед дорослих. З 1925 року діяла вечірня школа. У колишньому поміщицькому будинку 1921 року відкрито сельбуд. Драматичний гурток ставив вистави: «Наталка Полтавка», «Мартин Боруля», «Сватання на Гончарівці», «Глитай, або ж павук» та ін. В 1924 році почала працювати хата-читальня.

В січні 1926 року в Безуглівці засновано комсомольську організацію в складі 8 чоловік[4]. Через рік створено кандидатську партійну групу, яка 4 вересня 1927 року реорганізована в партійний осередок. У ньому налічувалося 11 комуністів. Секретарем його обрано Ф. Т. Шумила[5].

Під керівництвом партосередку трудящі перебудовували село на соціалістичних засадах. В 1927 році створено земельну комісію, яка зайнялася землевпорядкуванням. Було взято на облік усі земельні ділянки, виявлено близько 1000 гектарів прихованої куркулями землі[6]. 30 серпня 1928 року 19 сімей об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Вільний шлях», у користуванні якої було 84 га землі. Колгоспники організовано провели осінню та весняну сівбу і в 1929 році виростили в середньому по 11 цнт зернових з гектара. Артіль виконала хлібопоставку й видала на трудодень по 3 кг зерна[7]. Весною 1930 року до колгоспу вступило ще 45 одноосібників. Восени артіль почала називатися ім. Леніна.

Колективізація проходила в умовах жорстокої класової боротьби. У селі певний час орудувала куркульська зграя, яка чинила терористичні акти, залякувала селян, палила колгоспний хліб, громадські будівлі, хати колгоспників. Восени 1929 року бандити тяжко поранили комсомольця А. Т. Пампуру, 18 грудня 1930 року вбили секретаря сільради, комуніста А. Ю. Зашкольного. Ніжинська міліція за активною участю партосередку, сільради, комсомольців і незаможників у січні 1931 року ліквідувала банду та її ватажка. З Безуглівки було вислано за межі України 31 куркульську сім'ю, а їх майно передано колгоспу[8].

1932 року в селі створено ще дві артілі — ім. Шевченка та «Червоний комунар». Вони об'єднували 96 бідняцько-середняцьких дворів і мали в своєму користуванні 546 га землі. На осінь 1933 року майже всі бідняцько-середняцькі господарства були

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 34, арк. 11.
[2] Там же, оп. 2, спр. 34, арк. 10, 11.
[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-612, оп. 1, спр. 56, арк. 15; ф. Р-649, оп. 1, спр. 775, арк. 129.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 60, оп. 1, спр. 47, арк. 10, 17, 52, 71, 100.
[5] Там же, ф. 1669, оп. 1, спр. 35, арк. 39; спр. 47, арк. 39.
[6] Газ. «Нове село» (Ніжин), 5 січня 1927 р.
[7] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 34, арк. 2.
[8] Там же, арк. 5.

колективізовані[1]. В 1934—1935 рр. в артілях з'явилися сільськогосподарські машини: сівалки, жатки, косарки. Велику допомогу подавала хліборобам в обробітку землі й збиранні врожаю Ніжинська МТС. Рік у рік зростала економіка колгоспів, були побудовані добротні тваринницькі приміщення, створені молочнотоварні ферми, свиноферми, вівце- та птахоферми.

Весною 1940 року артілі ім. Шевченка та «Червоний комунар» об'єдналися в одне господарство ім. Шевченка[2]. За безуглівськими артілями ім. Леніна та ім. Шевченка було закріплено 3728 га землі, в т. ч. 2278 га орної. На фермах налічувалося 159 голів великої рогатої худоби, 256 коней, 509 свиней, 210 овець, 1300 штук птиці. Восени 1940 року хлібороби зібрали з кожного гектара в середньому по 11 цнт зернових і одержали на трудодень по 2,7 кг зерна, 3 кг картоплі, кормові буряки, солому.

Значно поліпшився побут трудящих. У 1941 році працювало 2 магазини сільської споживчої кооперації, де жителі могли придбати потрібні їм товари. Населення обслуговувала Талалаївська дільнична лікарня, а в 1941 році в селі відкрили фельдшерський пункт[3]. Значні зміни відбулися в народній освіті. 1931 року початкову школу перетворено на семирічну, в якій напередодні війни навчалося 317 дітей і працювало 17 учителів. Велика увага приділялася масово-політичній та культурно-освітній роботі. У 1928 році збудовано клуб на 400 місць. Тут регулярно читалися лекції, доповіді, виступали драматичний та хоровий гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми. З 1925 року працювала сільська бібліотека, де в 1940 році налічувалося понад 3 тис. томів. 2 тис. книг становив книжковий фонд шкільної бібліотеки[4].

Усі досягнення в господарському й культурному житті села безпосередньо зв'язані з діяльністю партійної організації. У 1941 році вона складалася з 7 комуністів. Їх вірними помічниками завжди були комсомольці, яких налічувалося 49 чоловік.

Коли фашистська Німеччина віроломно напала на Радянський Союз, 296 безуглівців пішли захищати Вітчизну. 12 вересня 1941 року село окупували німецько-фашистські війська. Нічим не обмежена сваволя — такий «новий порядок» принесли окупанти. Вони заарештували голову колгоспу, комуніста В. І. Левенка, який проводив підпільну роботу, й після тяжких катувань розстріляли. Від рук гестапівців загинув також комуніст І. Т. Сутченко. На каторжні роботи до Німеччини було вивезено 19 юнаків і дівчат[5]. Гітлерівці знищили тваринницькі ферми, спалили клуб, сільську й шкільну бібліотеки, забирали у людей худобу.

Та безуглівці не скорилися фашистам. Ось що писала в своєму щоденнику 16-річна Ангеліна Полднєва, потім член Спілки радянських письменників СРСР, одержавши повістку на відправку до фашистської Німеччини:

Я стану, хоч слаба, до бою,
Безсила я битися буду.
Проклятий фашист! Твоєю рабою
Не буду! Не буду!
Нехай упаду я, загину
Серед безмежного лану,
На шкоду своїй Батьківщині
Робити не стану, не стану[6].

Жителі села саботували накази гітлерівців і поліцаїв, ховалися від відправки до Німеччини, сім чоловік пішли в партизани. На початку 1943 року в село прибув каральний загін для розправи з непокірними. Але народні месники зустріли катів вог-

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 34, арк. 6, 7.
[2] Там же, оп. 2, спр. 34, арк. 2.
[3] Там же, арк. 4.
[4] Там же, арк. 3, 10.
[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-277, оп. 2, спр. 11, арк. 33.
[6] Газ. «Радянський Ніжин», 15 вересня 1944 р.

нем і вигнали з села. Напередодні жнив 1943 року партизани на чолі з О. В. Муромцем спалили молотарки. До народних месників приєдналися юнаки А. І. Бугаєць, І. Я. Захарченко, П. С. Коваль, які пішли до з'єднання «За Батьківщину».

Пам'ятник односельцям, що загинули на фронтах громадянської та Великої Вітчизняної воєн, с. Безуглівка. 1970 р.

Радісним і незабутнім був для безуглівців день 15 вересня 1943 року. Воїни 7-го гвардійського механізованого корпусу під командуванням генерал-лейтенанта І. П. Корчагіна визволили село від німецько-фашистських загарбників. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах хоробро билися проти окупантів 397 жителів Безуглівки, 259 з них віддали своє життя за Вітчизну[1], в т. ч. старший лейтенант комуніст П. Г. Пампура — кавалер орденів Леніна, Червоного Прапора та Червоної Зірки. За героїзм, виявлений у боях з німецько-фашистськими загарбниками, 267 жителів нагороджено орденами й медалями, в т. ч. П. П. Кулініч удостоєний ордена Червоного Прапора, а І. О. Савченко відзначений цією нагородою тричі.

З перших днів після визволення сільська Рада мобілізувала трудящих на відбудову господарства. Насамперед було проведено сівбу озимих, почато ремонт тваринницьких ферм, велася підготовка до весняної сівби 1944 року. Відновили роботу сільське споживче товариство, фельдшерсько-акушерський пункт, школа.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни з фронту почали повертатися демобілізовані воїни. 16 лютого 1946 року в селі створено територіальну первинну партійну організацію, до складу якої увійшли 6 комуністів. У квітні засновано комсомольську організацію, в якій налічувалося 17 членів ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці розгорнули соціалістичне змагання за підвищення врожайності зернових і технічних культур, піднесення продуктивності громадського тваринництва. 1946 року хлібороби досягли довоєнного рівня урожайності зернових культур. Це дало змогу своєчасно розрахуватися з державою по хлібопоставках і видати колгоспникам на трудодень по 2 кг зерна й по 3 кг картоплі. 1950 року колгоспники виростили в середньому з гектара по 90 цнт картоплі, 200 — цукрових буряків. Ще кращих показників добилася ланка, очолювана М. Г. Сухоцькою. Вона зібрала з гектара по 25 цнт пшениці, за що ланкова була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Такої ж нагороди була удостоєна за високі врожаї кукурудзи А. Л. Друзь. У жовтні колгоспи с. Безуглівки та с. Хомівки об'єдналися в артіль «Ленінський шлях», за якою закріплено 3728 га землі, в т. ч. 2278 га орної.

На кінець 1950 року в Безуглівці було три магазини сільської споживчої кооперації: продовольчий, промтоварний та господарський. У сільському фельдшерсько-акушерському пункті працювало два медпрацівники — фельдшер та акушерка. Жителів села обслуговувала Талалаївська дільнична та Ніжинська районна лікарні. В семирічній школі в 1950 році налічувалося 363 дітей і 13 учителів. Культурно-освітню роботу серед населення проводив клуб, відбудований у 1946 році.

В наступні роки відбувається дальше зміцнення колгоспу. Під керівництвом партійної організації, яка в 1951 році була реорганізована з територіальної в колгоспну, хлібороби рік у рік добивалися підвищення врожайності усіх культур. За самовіддану

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 34, арк. 1.

Механізований обробіток гречки у колгоспі «Ленінський шлях», с. Безуглівка. 1970 р.

25-річну працю на тваринницькій фермі свинарка П. А. Зашкольна, яка протягом багатьох років одержувала від свиноматки по 19—20 поросят, в 1958 році була удостоєна ордена Леніна. У березні 1960 року колгоспи «Ленінський шлях» та «Червоний прапор» с. Курилівки об'єдналися в артіль «Ленінський шлях». За господарством було закріплено 5050 га землі, в т. ч. 2676 га орної. На фермах налічувалося 1138 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 494 корови, та 989 свиней. Розвивалося вівчарство, птахівництво й бджільництво. Зростала технічна озброєність господарства. На ланах працювало 16 тракторів, 11 комбайнів, 13 вантажних автомашин і багато іншої сільськогосподарської техніки. Артіль одержала з гектара по 11 цнт зернових, 112 — картоплі, 204 — буряків.

Колгоспники гідно зустріли 50-річчя Радянської влади. Особливо високих успіхів у ювілейному році добилася бригада, очолювана комуністом П. П. Терещенком. Вона зібрала з кожного гектара по 345 цнт цукрових буряків і по 19 цнт гречки. По 307 цнт з гектара ніжинських огірків одержала ланка Н. І. Юрченко. У 1970 ювілейному році колгосп зібрав з гектара по 18 цнт зернових, 102 — картоплі, 250 — цукрових буряків, 153 цнт ніжинських огірків. Ланкова А. В. Саєнко виростила з гектара по 400 цнт цукрових буряків і була удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора. Досягнуто успіхів у розвитку тваринництва. У колгоспі в 1970 році налічувалося 1666 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 632 корови, та 1500 свиней. На 100 га землі вироблено по 308 цнт молока й по 72 цнт м'яса. За багаторічну сумлінну працю і високі показники в змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України свинарку М. І. Лизогуб відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Рік у рік підвищується матеріальний добробут колгоспників. Більшість із них збудували собі нові добротні житла. В кожному будинку є велосипеди, понад 100 хліборобів придбали мотоцикли, 5 — легкові автомашини. У багатьох є пральні машини, холодильники. Близько 100 сімей користуються газобалонними установками.

З 1960 року в селі діє 8-річна школа, у якій в 1970 році навчалося 354 учні й працювало 24 учителі. 1957 року відкрита вечірня середня школа сільської молоді. Культурно-масову роботу серед населення проводить будинок культури на 450 місць, споруджений у 1960 році. Тут працюють гуртки художньої самодіяльності, влаштовуються тематичні й молодіжні вечори, зустрічі з передовиками колгоспного виробництва, демонструються кінофільми. З 1955 року відкрито бібліотеку.

Безуглівці свято шанують пам'ять про тих, хто на полі бою віддав життя за Радянську владу в громадянську та Велику Вітчизняну війни. При в'їзді в село з боку Ніжина в 1947 році встановлено монумент червоним партизанам, які загинули 1918 року в боротьбі з гетьманцями та кайзерівцями. У центрі села до 50-річчя Великого Жовтня споруджено обеліск 289 героям-односельцям, які полягли смертю хоробрих на фронтах громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Їх імена викарбовані на двох плитах, біля яких завжди живі квіти.

Втілюючи в життя накреслення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, безуглівці невтомно трудяться над примноженням своїх здобутків в економіці і культурному будівництві.

Ф. А. ШТИПА

ВЕРТІЇВКА

Вертіївка (до 1930 року Веркіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру, залізнична станція на лінії Ніжин—Чернігів. Через село проходить автошлях Київ—Москва. Дворів—2049. Населення—5852 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти: Бобрик, Каблуки, Кардаші, Низи, Радгоспне, Титівка, Холявки, Хомине і Юність.

Веркіївка виникла на початку XVII ст. на землях, загарбаних польськими феодалами. Її першими поселенцями були козаки та селяни. За адміністративно-територіальним поділом село входило до Ніжинського староства Київського воєводства і в 1635 році належало польському шляхтичу Веркію Осишковському. Від цього імені воно й дістало свою назву[1]. Місцеві жителі займалися хліборобством і скотарством. Вони несли повинності на користь пана: платили грошовий чинш, восени здавали збіжжя, по два дні на тиждень відробляли панщину[2]. Постійно грабували селян польські жовніри, зупиняючись у їхніх хатах на постій.

Веркіївці брали активну участь у визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького. За переказами, весною 1648 року козаки розбили у болотистій місцевості на схід від села загін польської шляхти. Урочище, де відбувався бій, і до цього часу називається Ляхівкою. У 1649 році Веркіївка стала сотенним містечком Ніжинського полку. 1654 року її жителі склали присягу на вірність російській державі.

За переписними книгами 1666 року в містечку налічувалося 152 двори козаків і селян, які займалися хліборобством та скотарством. У їх господарствах було 112 коней та 156 волів[3]. Селяни відробляли щотижня по 2 дні на користь ніжинських полковників, доставляли їм продовольство до двору. З часом посполиті та козаки розорялися й продавали свої землі за безцінь. Так, у другій половині XVII ст. в містечку з'явилося 6 бобилів (безземельних селян).

Козаки перебували в залежності від сотенної адміністрації. Вони давали гроші й продукти на утримання сотника, хорунжого, осавули, платили збори з тютюнових ділянок і пасік, а також несли тягар непрямих податків. Козаки відбували поштову службу, їх залучали до лагодження укріплень, шляхів, гребель, примушували виділяти підводи. Військова служба надовго відривала їх від свого господарства. Веркіївські сотники часто брали за звільнення козаків від походів великі хабарі грішми й худобою. А інколи й хабар забирали й у похід відправляли.

Після скасування полкового устрою Веркіївка в 1782 році стала волосним центром Ніжинського повіту Чернігівського намісництва. 1786 року в містечку налічувалося 534 двори й проживало 1399 козаків та 1226 селян. На початку XIX ст. володарями веркіївських кріпаків та земель були граф Безбородько та кілька дрібних поміщиків — нащадків ніжинського полковника Хрущова. Вони зосередили в своїх руках всю кращу землю — близько 6 тис. десятин. Селянські наділи на ревізьку душу становили 1,5 десятини. Маючи вдосталь землі, поміщики почали культивувати тютюн на продаж. Це призвело до ще більшої експлуатації селян, яких примусили відробляти уже три дні панщини, крім того, своїми кіньми возити товар до Ніжина, Чернігова, Могильова, Вітебська. Шукаючи кращої долі, кріпаки втікали на Катеринославщину, Дон, до Таврії. Нелегким було й життя збіднілих козаків. У 1809 році кілька сімей їх переселилися на землі Чорноморського війська, а в 1810 році — в Таврійську губернію.

Великим випробуванням для всього народу була Вітчизняна війна 1812 року. У боротьбі проти інтервентів активну участь брали й веркіївські кріпаки. 49 з них

---

[1] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 431; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 428.

[2] І. Д. Бойко. Селянство України у другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 252, 253.

[3] Переписні книги 1666 року, стор. 276—279.

пішло в Чернігівське ополчення, багато — погоничами в обоз. Закінчилася війна, а становище селян не поліпшилося. Крім панщини, довелося виконувати ще ряд повинностей на користь держави — утримувати солдатів, які приходили на постій, поставляти для війська провізію, фураж, підводи.

З розкладом феодально-кріпосницької системи й зародженням капіталістичних відносин у Веркіївці почали виникати промислові підприємства. У 1839 році граф Безбородько заснував цукровий завод. За сезон 1856/57 року тут вироблено продукції на суму 40 тис. крб. сріблом[1]. На річці Багачці діяв також млин.

Частина населення займалася ткацтвом, чоботарством та кравецтвом. Напередодні скасування кріпосного права тут жило 83 ремісники. Наприкінці 50 років у містечку відбувалися щотижневі базари та один ярмарок на рік. Заможні козаки й селяни частину товару продавали в Ніжині, а тютюн вивозили до Петербурга й Польщі.

В містечку 1859 року налічувалося 828 дворів, де жило 5733 чоловіка. Хоч кількість населення весь час зростала, у Веркіївці не було лікарні. Найбагатші їздили за медичною допомогою до Ніжина, бідні лікувалися методами народної медицини. Не дивно, що в 1847 році в містечку спалахнула епідемія холери[2]. Селяни Веркіївки тривалий час залишалися неписьменними, бо тільки в 1840 році було відкрито сільське училище. Однак його відвідували лише діти заможних.

Довідавшись про реформу 1861 року, кріпаки відмовилися працювати в економії поміщика. Вони вимагали землі й негайного розкріпачення без усякого викупу. Для приборкання непокірних були викликані війська[3]. За уставними грамотами 1086 селянам виділено на ревізьку душу по 1,8 десятини землі. В той же час поміщику належало 7400 десятин угідь. Така кількість землі не могла прогодувати сім'ю, і тому селяни змушені були орендувати ділянки чи наймитувати. Працювати доводилося від сходу до заходу сонця. Проте плату одержували невелику, зокрема, косар — 38, молотник — 20 коп. Наприкінці 80-х років наймити жали за п'ятий сніп, молотили й віяли — за десятий, а під час неврожаїв ця плата зменшувалася. Багато селян орендували землю з половини. Причому поміщики вимагали ще за кожну десятину поля поставити 2 косарі та зібрати й звезти в клуню урожай з $^1/_4$ десятини. В основному сіропіщані землі не давали високих урожаїв. До того ж оброблялися вони погано, бо не вистачало робочої худоби. 1887 року на 10 селянських дворів припадало в середньому 9 коней. З кожної десятини тут збирали по 65 пудів озимини та по 44 пуди ярини. У селян не було сіножатей, тому вони також орендували їх з половини і змушені були ще відробляти 2 дні за десятину[4]. На початку XX ст. земельний наділ на ревізьку душу становив уже 1,2 десятини. Безземелля перетворювало селян у сільськогосподарських робітників. Вони працювали в економії Терещенка, який мав близько 6,5 тис. десятин землі. Робочий день тут тривав від світанку до темряви, а плата за виснажливу працю дорослого робітника становила 40 коп. у день[5].

Після скасування кріпосного права у 70 роках XIX ст. цукровий завод, що не витримав конкуренції, закрили. З 1873 року почав діяти винокурний завод. Умови праці на підприємстві були тяжкі. Робочий день тут часом не обмежувався. Робітники працювали з 6 годин ранку до 10—11 годин ночі без перерв для відпочинку й харчування. Вихідних днів протягом усього сезону (6—7 місяців) не було. Відпочити вдавалося лише один день на різдво та два дні на пасху. Плата ж на заводських харчах за таку каторжну працю становила 10 крб. на місяць[6].

---

[1] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1, стор. 428.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 132; Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 11410, арк. 34, 36.

[3] Крестьянское движение в России в 1857 — мае 1861 гг., стор. 501, 695.

[4] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 169, 176, 196, 197, 224.

[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 179, оп. 1, спр. 2069, арк. 15.

[6] Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии, стор. 57, 58.

Жорстока експлуатація викликала незадоволення населення, і воно піднімалося на боротьбу. 1905 року доведені до злиднів, безземельні селяни 6 квітня підпалили кілька садиб поміщицьких посіпак, які охороняли економію Терещенка. 18 квітня селяни вийшли на демонстрацію з червоними прапорами й революційними піснями. Вони виступали за те, щоб силою відібрати землю у багатіїв і розподілити її між біднотою. У другій половині жовтня було розгромлено 12 куркульських садиб. 10 листопада селяни підпалили економію Терещенка[1]. Виступи проти визискувачів тривали і в 1906 році. 26 лютого на подвір'ї волосного управління зібралося близько 800 селян, які мали обрати уповноважених для виборів до Державної думи. Вони протестували проти визначених старшиною виборних, вимагали для себе виборчого права. Обурення селян було настільки великим, що волосний старшина й староста втекли. Вибори не відбулися. Лише другого дня земський начальник з допомогою козаків і поліції провів «вибори» уповноважених із числа заможних господарів — прибічників самодержавного ладу. 17 жовтня сталася сутичка селян з кінним роз'їздом поліції. Одного з стражників було роззброєно. Однак заворушення придушили. Шість чоловік заарештували й засудили[2].

Наприкінці XIX та на початку XX ст. жителі зазнавали лиха від інфекційних хвороб. Тільки з 15 грудня 1895 року по 1 січня 1896 року у селі зареєстровано 20 захворювань на черевний тиф, 6 — на скарлатину, 2 — на холеру, а всього за рік амбулаторію, яку відкрили в 70-і роки, відвідало 9216 хворих. Медичну допомогу їм подавав один лікар. У 1907 році Веркіївку й навколишні села обслуговували лише акушерка й фельдшер[3].

Царський уряд мало турбувався про освіту народу. Більшість жителів була неписьменною. Крім училища, де вивчали садівництво й бджільництво, 1877 року у двох земських школах навчалося 89 учнів і працювало 2 вчителі. 1881 року засновано однокласну земську школу, 1909 — двокласну, 1912 — ще одну однокласну[4]. В 1913 році земство відкрило бібліотеку.

Дізнавшись про Лютневу революцію 1917 року, селяни зібралися на мітинг й зруйнували пам'ятник царю. Вони вимагали припинення війни й передачі їм землі. Після відбулася демонстрація. З революційними піснями й червоними прапорами учасники мітингу пройшли вулицями[5]. Все частіше з Ніжина в село почали приїжджати більшовики-агітатори Н. І. Точоний і Н. Т. Єсипенко[6]. В результаті проведення ними агітаційної роботи з масами селяни підтримували більшовицькі гасла.

Веркіївці радісно зустріли перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції й утворення робітничо-селянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Уже перші декрети Радянської влади про мир і землю переконали робітників і селян, що уряд захищає їх інтереси. Але 30 листопада владу в селі захопили ставленики Центральної ради.

У грудні почали повертатися з фронту солдати. Серед них були й більшовики. Фронтовики утворили ініціативну більшовицьку групу, яка хоч і не оформилася в осередок, але розпочала активну діяльність проти панування українських буржуазних націоналістів. Під її керівництвом 18 грудня створено сільський революційний комітет, до складу якого увійшли П. Д. Савченко, М. П. Кирпонос, К. А. Січкар, П. М. Фурса, Ю. С. Лисиця та ін.[7] Ревком узяв владу в свої руки, а для її захисту

---

[1] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 88, 89; Ніжинщина. Історико-економічний нарис, стор. 21, 22.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 193, спр. 20, арк. 1.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 998, арк. 2, 8—10.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 942, оп. 1, спр. 61, арк. 78; А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 131.

[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-2019, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

[6] Ніжинщина. Історико-економічний нарис, стор. 31.

[7] Газ. «Нове село», 3 листопада 1927 р.

Герой Радянського Союзу генерал-полковник М. П. Кирпонос — командуючий військами Київського військового округу серед односельців, Вертіївка. Травень, 1941 р.

сформував збройний червоногвардійський загін у кількості 60 чоловік. Керуючись ленінським Декретом про землю, ревком разом з активом села конфіскував економію поміщика Терещенка, а хліб, інвентар та худобу розподілив між селянською біднотою[1].

Діяльність радянських органів у Веркіївці перервав наступ німецьких військ, які в першій декаді березня 1918 року ввійшли в село. Разом з ними повернулися колишні експлуататори, які жорстоко розправлялися з селянами. 27 травня 1918 року в супроводі групи стражників до села прибув повітовий начальник гетьманської варти і наказав скликати сход. Як тільки гетьманець під'їхав до селян, що зібралися, члени ревкому К. А. Січкар, Ю. С. Лисиця та інші відкрили вогонь і вбили його та ще двох посіпак. Наступного дня з Ніжина сюди прибув каральний загін. Члени ревкому і значна частина селян-бідняків пішли у навколишні ліси, щоб звідти продовжувати боротьбу. Так було створено партизанський загін[2]. У другій половині червня в районі Веркіївки—Мрина—Носівки розташувався Центральний військово-повстанський штаб. Під його керівництвом одним із перших розпочав боротьбу Веркіївський партизанський загін. У липні група месників під с. Троздівкою напала на кінний каральний загін, що прямував до с. Кукшина. Вона розбила гетьманців, захопила багато зброї, важливі документи та списки селян, які підтримували більшовиків.

Партизанський повстанський рух наростав з кожним днем. Кайзерівці зосередили в районі дій штабу М. Г. Кропив'янського свої війська. За цих умов прийнято рішення про загальне збройне повстання. Щоб захопити Ніжин і розташовані там великі склади зброї, Веркіївському загону належало виступити раніше і привернути до себе увагу окупантів. На світанку 6 серпня загін кількістю 500 чоловік під командуванням П. К. Маруні й К. А. Січкаря з півночі й з півдня увірвався в село й оточив ворога, що розташувався в економії. Зав'язався жорстокий бій, який того ж дня закінчився перемогою повстанців. Проте не встигли вони відпочити, як стало відомо, що з боку Ніжина наближаються великі сили кайзерівців. Повстанці разом з селянами, які приєдналися до них, зав'язали бій. Окупанти почали обстріл з гармат. Під натиском переважаючих сил ворога партизани залишили село й відступили в ліс. Загарбники жорстоко розправилися з полоненим Пилипом Дмитренком та пораненими, яких повстанці відправили у Дроздівську лікарню. Кайзерівці розстріляли лікаря, вивезли поранених у село Вересоч і там живими закопали в землю. Як тільки окупанти пішли, сестри Галина й Ірина Кичко, ризикуючи життям, відкопали яму й врятували партизанів Петровського, Кириченка, Лаврінця й Нечипоренка. Решта була мертвою.

Веркіївські месники 14 серпня знову вели бій з каральним німецьким загоном. На Десні, біля села Хибалівки, партизани обстріляли пароплав і захопили в полон 10 гетьманських офіцерів, багато зброї та боєприпасів. Після цієї операції загін перебазувався в Дроздівські ліси й там продовжував боротьбу. Згодом, виконуючи наказ Центрального військово-повстанського штабу, загони, в т. ч. і Веркіївський, вийшли у напрямку на Середино-Буду — Кореневе та інші неокуповані північно-східні райони Чернігівщини, влилися в 1-у Українську Радянську дивізію, яка формувалася тут, і продовжували боротьбу проти кайзерівців, а після їх вигнання проти пет-

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 169.
[2] Там же, стор. 171.

люрівців[1]. У партизанських боях зростав і мужнів військовий талант уродженця села, члена Веркіївського ревкому, згодом генерал-полковника М. П. Кирпоноса (1892—1941).

Бійці Таращанського полку 19 січня 1919 року визволили Веркіївку від петлюрівців. 21 січня відновив діяльність ревком[2]. Було проведено розподіл поміщицької та лишок куркульської землі. Селяни успішно провели весняно-посівну кампанію. У березні відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Весною цього ж року засновано партійний осередок[3]. Розпочали роботу лікарня, школа, хата-читальня. Наприкінці червня у зв'язку з наближенням військ Денікіна було проведено мобілізацію молоді до Червоної Армії.

На початку вересня білогвардійці захопили село, вбили і покалічили багато селян, спалили в центрі села усі хати, відновили старі «порядки», забирали у бідняків землю, худобу, хліб. Увірвавшись у приміщення Ради, денікінці зрешетили кулями портрет Т. Г. Шевченка[4]. На боротьбу проти ворога піднялися майже всі чоловіки. Вони йшли в ряди Червоної Армії, в партизани, якими керував Ніжинський підпільний повітовий ревком.

Богунський полк 20 листопада 1919 року визволив село. 26 листопада у Веркіївці обрано сільський ревком. Під його керівництвом проводилася мобілізація молоді до лав Червоної Армії, почалася відбудова господарства, подавалася допомога тим, хто потерпів од війни, завозилося паливо до школи. 18 червня 1920 року обрано сільську Раду[5]. Тоді ж створено й комнезам на чолі з М. К. Марунею. Вони організовували виконання продрозкладки, розподіляли між селянами сільськогосподарський інвентар, наділяли їх лісом, землею. 13 жовтня комнезам постановив відібрати в куркулів частину худоби й передати її біднякам[6].

24 жовтня 1920 року в селі організовано комсомольський осередок у складі 10 чоловік. Сільрада, партійний та комсомольський осередки, КНС багато уваги приділяли відбудові господарства. Вже в 1920 році у Веркіївці працювали крупорушка, кузня, паровий млин, олійниця та 40 вітряків[7]. У листопаді 1925 року відкрито рух по залізничній лінії Ніжин—Чернігів через Веркіївку. Зустріч першого поїзда тут перетворилася на справжнє свято.

З лютого 1923 року Веркіївка стала районним центром Ніжинського округу. В цей час у партійній організації села налічувалося 15 комуністів, кількість комсомольців досягла 56. Їм доводилося вести непримиренну боротьбу проти куркулів, які чинили шалений опір усім заходам Радянської влади, вдавалися до терору. У червні 1925 року вони спалили хату й хлів бідняка М. Понтяра, а в ніч з 11 на 12 серпня вбили голову комнезаму П. І. Вербила. Цього ж літа від ворожої руки загинули незаможниці Марія та Одарка Зоценки. Але ці злочинні дії не залякали селян, вони упевнено відбудовували господарство, зміцнювали його економіку. В листопаді 1925 року тут було відкрито сільськогосподарську виставку, де хлібороби демонстрували свої досягнення. Відбулося свято врожаю.

Розвивалися кооперативні засади в торгівлі. 14 січня 1924 року засновано сільське споживче товариство. Вже на 1 березня воно об'єднувало 189 пайовиків. У 1925 році товариству відкрили кредити в губсільбанку — 4000 крб. і в Українбанку — 1200 крб. Про популярність товариства серед селян свідчить швидке зростання його. У серпні 1925 року воно вже налічувало 1009 членів.

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 173, 174.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-40, оп. 1, спр. 4, арк. 5, ф. Р-124, оп. 1, спр. 3, арк. 9, 42, 75.
[3] Ніжинщина. Історико-економічний нарис, стор. 48.
[4] Там же, стор. 50; газ. «Известия Совета Рабоче-Крестьянской обороны Украины» (Чернігів), 22 вересня 1919 р.; газ. «Красная Армия», 7 грудня 1919 р.
[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-140, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 6.
[6] Газ. «Червоне слово» (Ніжин), 24 жовтня 1920 р.
[7] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 4079, арк. 14; Нежинский округ в границах на 1 июля 1925 года, стор. 38.

Поліпшувалося медичне обслуговування населення. 1925 року в селі працювала лікарня, де хворим подавали допомогу досвідчений лікар, 2 фельдшери, акушерка. Сільські діти дістали можливість безплатно вчитися в школах. На кінець відбудовного періоду працювали семирічна та дві початкові школи, де навчалося 627 дітей. Потяг до освіти зростав й серед літніх людей, які відвідували пункти лікнепу. У 1925 році їх закінчило 75 осіб[1]. Активізувалася культмасова робота. В листопаді 1920 року було відкрито сельбуд. У червні 1924 року почала працювати хата-читальня, а наступного року — райсельбуд.

Закінчився відбудовний період. Партія закликала сільських трудівників переходити до колективних форм ведення господарства. 31 березня 1928 року у Веркіївці виникло перше товариство спільного обробітку землі «Червоний партизан». Воно об'єднувало 116 осіб і мало в користуванні 141 десятину землі, в т. ч. — 90 десятин орної. Держава всіляко підтримувала тсозівців. 13 червня 1928 року для закупки сільгоспмашин Чернігівський сільбанк відкрив ТСОЗу кредит на суму 1000 крб. 31 березня 1929 року Веркіївське кредитове товариство виділило насіннєвий матеріал: вівса — 250, гороху — 32, вики — 130 пудів. 16 листопада створено ще один ТСОЗ «Червоний Жовтень», в якому об'єдналося 22 родини. У лютому 1930 року засновано сільськогосподарські артілі ім. Сталіна, ім. Леніна та «Нове життя»[2]. Наступного року, крім існуючих уже колгоспів, виникає ще два: ім. Ворошилова та «7 років без Леніна» (перейменований у 1937 році в «Ленінський шлях»).

У зв'язку зі змінами в адміністративному поділі 20 червня 1930 року Веркіївський район був ліквідований, а село, яке почали називати Вертіївкою, увійшло до Ніжинського району Чернігівського округу.

Колективізація в селі проходила в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі розповсюджували серед селян листівки, в яких погрожували розправою тим, хто вступатиме до колгоспів. Тільки за жовтень — листопад 1932 року вони 7 разів підпалювали хати колгоспників та активістів села, в 1933 році по-звірячому вбили одного з ініціаторів колгоспного руху М. Д. Півторацького. Куркулі труїли худобу, калічили коней[3]. Ворогів незабаром було знешкоджено. Соціалістичні перетворення набирали все ширшого розмаху. Якщо з жовтня 1930 року до 30 січня 1931 року до артілі ім. Леніна було подано 57 заяв, то вже на 4 березня колгосп об'єднував 349 сімей. За господарством закріплювалося 911 га угідь, у т. ч. 840 га орної землі та 71 га сіножатей[4]. У 1932 році на колгоспних ланах працював перший трактор ХТЗ Ніжинської МТС, а через рік — уже 6. В артілях розгортається соціалістичне змагання. У всеукраїнському конкурсі на краще проведення весняної сівби 1933 року колгосп ім. Леніна посів друге місце. Успішно справилися з весняними роботами й усі інші артілі. Поряд з вирощуванням зернових культур, яких у 1934—1936 рр. збирали по 15—16 цнт з га, багато уваги приділялося овочівництву. Так, ланка П. П. Босач з колгоспу ім. Леніна в ці роки одержувала з кожного гектара по 240—250 цнт ніжинських огірків.

Розвивалося громадське тваринництво. В 1938 році в колгоспі ім. Леніна налічувалося 209 голів великої рогатої худоби. Від кожної фуражної корови тут надоювали по 2363 літри молока, а доярки М. П. Свистельник і О. В. Сяглова — по 3000 літрів[5]. 1939 року вони та завідуючий молочнотоварною фермою О. І. Терех стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Напередодні війни в користуванні колгоспів було 13045 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6266 га орної

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-389, оп. 1, спр 520, арк. 5; газ. «Нове село», 28 липня 1926 р.

[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-680, оп. 1, спр. 3, арк. 5. 80; спр. 7, арк. 10, 37, 38, 61, 85, 111.

[3] Чернігівський облпартархів, ф. 1669, оп. 1, спр. 218, арк. 11; газ. «Нове село», 1 березня 1933 р.

[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-680, оп. 1, спр. 2, арк. 47, 79.

[5] Газ. «Більшовик Ніжинщини», 26 січня 1939 р.

землі[1]. В 1937 році засновано Вертіївську МТС, яка обслуговувала 29 колгоспів.

Водночас з економічним зміцненням господарств зростала оплата праці хліборобів. Так, у 1933—1934 рр. колгоспники М. Д. Кашлюк, Х. Г. Кияниця, І. П. Іваненко, М. Ф. Корж на вироблені трудодні одержали по 1536—2020 кг зерна та по 1469—1609 крб. 1940 року колгоспникам видавали на трудодень по 2 кг хліба, 2,5 кг картоплі та по 2 карбованці[2].

Досить значна увага приділялася розвитку торгівлі. 1929 року в селі налічувалося 5 магазинів, а перед війною їх було уже 7. Жителі могли придбати тут усі необхідні продовольчі й промислові товари. Поліпшилося медичне обслуговування населення. В 1940 році в лікарні працювало 3 лікарі та 10 чоловік середнього медперсоналу. Зроблено дальші кроки щодо розвитку освіти. 1935 року відкрито десятирічку. Крім неї, на 1941 рік діяли ще одна семирічна та дві початкові школи. Всього у Вертіївці навчалося 1436 дітей і працювало 48 учителів. Тривала ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Тільки за чотири з половиною місяці 1926 року школу лікнепу закінчило 109 чоловік. До 1936 року в селі в основному було завершено ліквідацію неписьменності. У 1940 році 95 дорослих підвищували свій освітній рівень у вечірній середній школі[3].

Після відбудовного періоду багато уваги приділялося роботі культурно-освітніх закладів. 1927 року відкрито нову хату-читальню, а при сельбуді організовано гуртки художньої самодіяльності, а також оборонний, сількорів та атеїстів. З 1934 року працювали будинок колективіста, сільська бібліотека, над якою взяв шефство Ніжинський педінститут і передав їй 4 тис. книг[4]. Того ж року збудовано радіовузол, що у 1941 році обслуговував 350 точок.

Творча праця жителів села, як і всіх радянських людей, у червні 1941 року була перервана віроломним нападом німецько-фашистських загарбників. 413 вертіївців зі зброєю в руках пішли захищати рідну Вітчизну. 12 вересня 1941 року окупанти вдерлися в село. Вони грабували колгоспне добро, переслідували активістів, розстріляли 43 жителі, серед них — П. Д. Савченка — партизана громадянської війни, Ю. А. Маруню — голову споживчої кооперації, І. М. Півторацького — голову колгоспу ім. Ворошилова та ін.[5]. 35 юнаків та дівчат силою вивезли до Німеччини. Однак населення не скорилося ворогу. Воно саботувало розпорядження і накази гітлерівської адміністрації. Членами Ніжинської підпільної комсомольсько-молодіжної організації, якою керував Я. П. Батюк, були й вертіївські комсомольці І. А. Могильний, М. П. Дереза. Вони розповсюджували листівки, газети, передавали зведення Радянського інформбюро. У серпні 1943 року гестапівці заарештували їх, а через місяць разом з іншими учасниками підпілля розстріляли в Ніжині.

15 вересня 1943 року воїни 7 гвардійського механізованого корпусу під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-лейтенанта І. П. Корчагіна визволили Вертіївку від німецьких загарбників. У боях за село хоробро билися й віддали своє життя 29 солдатів й офіцерів 14 національностей, у т. ч. росіяни П. А. Безсонов, І. М. Воробйов, українці В. І. Ющенко, С. П. Левченко, узбек Т. Худайкулов, удмурт М. Теміцин, татарин К. Халідулін та ін. Сльози, кров і попіл залишили після себе окупанти. У руїни перетворено залізничну станцію, пограбовано й спалено колгоспні ферми, сінопункти, зруйновано середню школу, спалено 80 жилих будинків. Загальні збитки, заподіяні фашистами селу, становили близько 9 млн. карбованців.

Щоб наблизити перемогу, вертіївці не шкодували ні сил, ні життя. 1277 жителів хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, в партизанських загонах і

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-277, оп. 2, спр. 11, арк. 393, 398, 402, 406; ф. Р-2019, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

[2] Газ. «Нове село», 15 січня і 17 березня 1934 р.; газ. «Більшовик Ніжинщини», 13 жовтня 1940 р.

[3] Газ. «Більшовик Ніжинщини», 23 лютого 1940 р.

[4] Газ. «Нове село», 17 березня 1934 р.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 45, арк. 16-а.

підпіллі. За виявлений героїзм у боях проти німецьких окупантів, 628 чоловік нагороджено орденами й медалями. Високого звання Героя Радянського Союзу удостоєні льотчики, згодом генерал-майор Ф. С. Яловий та генерал-лейтенант І. М. Мороз. 657 уродженців села загинули смертю хоробрих, серед них Герой Радянського Союзу, командуючий Південно-Західним фронтом, один з організаторів оборони Києва М. П. Кирпонос.

Відразу після визволення вертіївці взялися за відбудову зруйнованого господарства усіх п'яти колгоспів. У листопаді 1943 року почала працювати Вертіївська МТС. З Уралу, Алтаю та Середньої Азії сюди надійшло 15 тракторів, 2 комбайни, 8 молотарок, 15 культиваторів, 4 тракторні сівалки, 3 токарно-гвинторізні верстати та інше обладнання й знаряддя[1]. У жовтні з Саратовської області в колгосп ім. Леніна прибуло 46 корів. Було створено молочнотоварну ферму.

Відбудовуючи господарство, вертіївці подавали допомогу фронту. 1943 року артілі ім. Леніна й ім. Сталіна здали у фонд Червоної Армії 8 тис. кг м'яса[2]. Багато хліба, м'яса, картоплі здали й інші господарства.

Коли відгриміли салюти перемоги, почали повертатися демобілізовані воїни, які відразу включались у роботу. В 1945 році відновила свою діяльність комсомольська організація, 1946 — партійна. Під її керівництвом вже у 1948 році всі колгоспи досягли певних успіхів. На фермах налічувалося 825 корів, 426 свиней. У 1950 році в колгоспі ім. Сталіна (з 1957 року «Зоря комунізму») одержано з гектара по 19 цнт пшениці. В колгоспі ім. Леніна було 412 голів великої рогатої худоби, 130 свиней, 317 овець. Того ж року відбулося об'єднання колгоспів ім. Ворошилова, «Ленінський шлях» та «Нове життя». Вони утворили одну артіль ім. Калініна, за якою було закріплено 5253 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3030 га орної землі. Полегшувалася праця трудівників ланів. МТС поповнилася новою технікою. Тут налічувалося 29 тракторів, 10 комбайнів[3]. Зросла оплата праці хліборобів. На трудодень трактористам в середньому видавали по 2,5 кг зерна і 1 кг картоплі, колгоспникам по 1,45 кг зерна, 1,2 кг картоплі[4].

З перших днів після визволення в селі відкрилися два магазини, де продавалися товари широкого вжитку. У вересні 1943 року відновила роботу лікарня. На кінець 1950 року в ній налічувалося 25 ліжок, працювало 3 лікарі, 3 фельдшери, 10 медсестер. Відразу ж після вигнання окупантів розпочалися заняття в усіх школах. У 1950 році в середній, двох семирічних і початковій школах було 1500 дітей, яких навчало 70 учителів.

Вживалися заходи до налагодження роботи культосвітніх закладів. З жовтня 1943 року почав працювати клуб. Відновила роботу бібліотека. В 1950 році в ній налічувалося понад 13 тис. томів. Близько 5 тис. книг мала шкільна бібліотека[5]. Зростали ряди комуністів. У 1950 році їх налічувалося 57 чоловік. У колгоспах, МТС і при сільраді діяло 5 первинних парторганізацій.

Рік у рік міцніли артілі, зростала їх технічна оснащеність. Коли в 1958 році МТС було ліквідовано, а техніку продано колгоспам, у селі створено ремонтно-технічну станцію, яка в 1960 році була реорганізована у відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». Цього ж року до артілей ім. Леніна та «Зоря комунізму» приєднано колгоспи сіл Бобрика й Титівки. За ними було закріплено сільськогосподарських угідь 8642 га, в т. ч. орної землі — 4196 га. Особливу увагу було звернуто на піднесення врожайності льону, цукрових буряків. У 1962 році ланкова артілі ім. Калініна Г. М. Босач одержала з гектара по 7 цнт льоноволокна і по 8 цнт льононасіння. Далеко за межі району сягнула слава про членів механізованої ланки

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 1, арк. 18.
[2] Там же, ф. Р-128, оп. 2, спр. 4, арк. 48, 54.
[3] Там же, ф. Р-2024, оп. 1, спр. 2, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-1767, оп. 1, спр. 57, арк. 19.
[5] Я. Д. Ващенко. Борьба Коммунистической партии за восстановление и дальнейшее развитие сельского хозяйства Полесских районов УССР (1946—1950 гг.). К., 1955, стор. 27.

М. В. Ялового, які вирощують цукрові буряки й гречку без затрат ручної праці. У ювілейному 1967 році комуніст М. В. Яловий і комсомолець І. С. Півторацький зібрали з кожного гектара по 300 цнт цукрових буряків на площі 40 га й по 13 цнт гречки з площі 60 гектарів.

Хлібороби Вертіївки успішно справилися з виконанням плану восьмої п'ятирічки. У колгоспах з кожного гектара в середньому було зібрано по 16 цнт зернових, 120 цнт картоплі, надоєно на корову по 2400 кг молока. За досягнення у виконанні п'ятирічного плану В. М. Ялового нагороджено орденом Леніна, завідуючого тваринницькою фермою колгоспу «Зоря комунізму» М. І. Ярошенка — орденом Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно також доярку колгоспу ім. Калініна С. Г. Коновал та пасічника колгоспу ім. Леніна О. П. Басову. Всього орденами й медалями було нагороджено 11 чоловік.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники вертіївських колгоспів ще кращих успіхів добилися в першому році дев'ятої п'ятирічки. З кожного гектара в колгоспах вирощено в середньому по 20,2 цнт озимих, 140 цнт картоплі, 280 цнт цукрових буряків.

Економічному зміцненню колгоспу «Зоря комунізму» сприяє міцна дружба його з колгоспом «Прогрес» Шум'яцького району Смоленської області. Ці господарства не тільки обмінюються набутим передовим досвідом. 1971 року вертіївські хлібороби надіслали шум'яцьким 40 цнт насіння люпину. Колгоспники з Смоленщини в свою чергу поділилися високоврожайним сортом картоплі, відвантаживши її 140 центнерів.

З кожним роком поліпшується добробут колгоспників, зростає оплата їх праці. У колгоспах ім. Леніна та ім. Калініна в 1970 році на людино-день видавали по 2 крб. 98 коп., а в «Зорі комунізму» — по 3 крб. 11 коп. Працюючи з дочкою в колгоспі ім. Леніна, М. З. Шеляг одержала 2311 крб., механізатор колгоспу «Зоря комунізму» М. А. Гриценко — 1241 крб. і 1000 кг зерна. Середньомісячна оплата механізаторів становила 118 крб. Свідченням зростання добробуту хліборобів є й те, що за 1968—1969 рр. близько 300 сімей спорудили нові будинки за типовими проектами. В особистому користуванні вертіївців є близько 400 мотоциклів, понад 1,5 тис. радіоприймачів, 650 телевізорів.

Велику турботу Комуністичної партії, Радянського уряду про життя і долю трудящих добре видно на прикладі сім'ї вдови А. С. Тронь, чоловік якої загинув під час Великої Вітчизняної війни. Залишившись з п'ятьма сиротами, вона з допомогою держави й колгоспу всіх їх виростила, виховала. Діти здобули середню спеціальну й вищу освіту. Нині один її син — голова колгоспу ім. Леніна, нагороджений орденом «Знак Пошани», два інші — механізатори, одна дочка після закінчення медичного інституту працює лікарем, друга — медсестрою.

Невпізнанною стала Вертіївка за післявоєнний час. У селі з'явилося багато нового: 1966 року став до ладу хлібозавод, відкрито будинок побуту, де працюють ательє пошиття одягу, майстерні ремонту взуття та годинників, хімчистка. В 1969 році село повністю електрифіковано.

Розширюється торгівля, зростає попит на промислові товари. У селі працює 19 спеціалізованих магазинів: два продовольчі, хлібний, промтоварний, культтоварів, галантерейний, книжковий та ін. При відділенні «Сільгосптехніки» відкрито їдальню.

Весь час поліпшується медичне обслуговування населення. У лікарні кількість ліжок збільшилася до 50. Працює 6 лікарів та 50 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. В 1965 році було збудовано й відкрито середню школу. В ній та двох восьмирічних і початковій школах налічується понад 1,5 тис. учнів і 86 учителів.

Центром культурного відпочинку трудящих є будинок культури. Тут працюють гуртки: драматичний, хоровий, вокальний та художнього читання, обладнано кімнату бойової і трудової слави, де розміщено стенди про героїчну боротьбу вертіївців

під час Великої Вітчизняної війни, їх трудовий вклад у побудову комуністичного суспільства. Щороку зростає книжковий фонд бібліотеки, який у 1970 році становив 25 тис. примірників. З 1957 року почала діяти бібліотека для дітей. Її фонд — 18 990 книг.

Рік у рік зростає кількість комуністів. Якщо в 1951 році їх було 84, то в 1971 році — 246. Це в основному передовики колгоспних ланів, ферм, спеціалісти сільськогосподарського виробництва, сільська інтелігенція. Члена КПРС, механізатора В. М. Ялового обрано делегатом XXIV з'їзду КП України. Активними помічниками комуністів є комсомольці, яких у 1971 році налічувалося 367 чоловік.

В досягненнях трудівників села велика заслуга і сільської Ради. В 1971 році до її складу обрано 113 депутатів, серед них 56 комуністів, 16 комсомольців, 48 жінок. Працює 9 постійних комісій. На сесіях обговорюються й вирішуються важливі питання роботи колгоспів, шкіл, культурно-освітніх закладів, благоустрою села.

Широко входять у життя нові обряди: колективні проводи до лав Радянської Армії, комсомольські весілля. З 1965 року після закінчення збирання зернових культур хлібороби святкують колгоспні обжинки.

З кожним роком красивішає Вертіївка. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна хлібороби колгоспу, що носить його ім'я, встановили пам'ятник любимому вождю, засновникові КПРС, першої в світі соціалістичної держави. Біля підніжжя його — завжди живі квіти. 1970 року побудовано обеліск односельцям, які віддали своє життя за рідну Вітчизну в роки Великої Вітчизняної війни. На плитах золотими літерами викарбувано їх імена. У центрі села височить пам'ятник воїнам-визволителям, які полягли в боях у роки громадянської й Великої Вітчизняної воєн. На шкільному подвір'ї за проектом місцевого самодіяльного скульптора М. Г. Красюка в 1960 році споруджено пам'ятник Герою Радянського Союзу, генерал-полковнику М. П. Кирпоносу.

Уродженцями села є український радянський письменник Ю. М. Мушкетик, доктор медичних наук М. Ф. Крутько, кандидат медичних наук, заслужений лікар УРСР М. Ф. Кононенко, кандидат сільськогосподарських наук Л. М. Мушкетик, заслужений артист УРСР М. В. Минко.

У дев'ятій п'ятирічці в селі буде розширено лікарню до 75 ліжок, розпочато спорудження нового будинку культури, прокладено 4 км твердого покриття доріг. Своєю натхненною працею вертіївці змінюють вигляд села, яке в найближчі роки стане ще прекраснішим, а життя трудівників — ще заможнішим і щасливішим.

І. Г. КОРЖ, О. Д. НЕДІЛЬКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД НІЖИНСЬКОГО РАЙОНУ

БУРКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру й за 4 км від залізничної станції Крути. Дворів — 300. Населення — 938 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 2114 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1269 га орної землі. Вирощують зернові й технічні (цукрові буряки) культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 19 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 157 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Бурківка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1932 році.

Під час Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билося 190 жителів, з них 77 нагороджено орденами й медалями, 156 чоловік загинуло смертю хоробрих.

В центрі села 1958 року споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли, захищаючи Батьківщину від гітлерівських окупантів.

ВЕЛИКА ДОРОГА (до 1959 року — Почекина Станція) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру й за 2 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 425. Населення — 1397 чоловік. Сільській Раді підпорядковані села Калинівка й Кравчиха.

На території Великої Дороги розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 2828 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2066 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна й початкова школи, де навчається 301 учень і працює 24 учителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти 73 трудівники нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про село датується 1858 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1924 році створено партосередок, у 1925 році — комсомольський.

Понад 480 жителів брало активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 78 з них нагороджено орденами й медалями. 189 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У травні 1970 року в селі споруджено обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули за свободу й незалежність Батьківщини. У 1971 році відкрито пам'ятник одному з активних учасників колгоспного руху М. Г. Шумейку.

ВЕЛИКА КОШЕЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру, за 10 км від залізничної станції Вертіївка. Дворів — 697. Населення — 1764 чоловіка.

Розташований на території села колгосп ім. Жданова має в користуванні 4211 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2428 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (цукрові буряки) культури, картоплю, огірки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 347 учнів і 23 вчителі, будинок культури на 420 місць, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я 50 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про село датується 1649 роком.

У січні 1918 року створено ревком. Партійна організація заснована в 1923 році, комсомольська — в 1925.

Під час Великої Вітчизняної війни 594 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і героїзм, виявлені в боях проти ворога, 320 з них нагороджено орденами й медалями, а уродженцеві села Ю. М. Мазному, під командуванням якого полк, форсувавши Дніпро, першим увійшов у Дніпропетровськ, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1949 році — встановлено пам'ятник воїнам Червоної Армії, які загинули, визволяючи село від окупантів.

ВІКТОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Баби (притока Удаю), за 50 км від райцентру і за 15 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 148. Населення — 547 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Леонідівка та Степ.

На території Вікторівки розташований колгосп «Ленінська правда», за яким закріплено 2199 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1866 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 115 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. С. Д. Прокопенка — орденом Жовтневої Революції.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 138 учнів і працює 14 учителів, будинок культури на 270 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Вікторівка виникла в першій половині XIX ст. В 1905 році селяни виступали проти поміщиків.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1928 році створено комсомольську організацію, в 1940 — партійну.

Збирання огірків у колгоспі «Дружба», с. Григоро-Іванівка. 1971 р.

В роки Великої Вітчизняної війни 115 жителів захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм 45 з них нагороджено орденами й медалями. Уродженцю села П. І. Гавришу, який відзначився під час форсування Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 51 чоловік загинув смертю хоробрих. 9 травня 1971 року їм споруджено обеліск Слави.

На околицях Вікторівки виявлено два городища часів Київської Русі.

ГА́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 48 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Яхнівка. Дворів — 942. Населення — 3170 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільне, Ковтунівка, Мирне, Світанок, Таборище, Яхнівка.

Колгосп ім. КІМу, що розміщений на території Галиці, має в користуванні 4732 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3865 га орної землі. Вирощують зернові, цукровий буряк, м'яту. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У селі діє цех Прилуцького м'ятного заводу.

В Галиці є середня й восьмирічна школи, в яких налічується 642 учні й 51 учитель, будинок культури на 200 місць, два клуби, три бібліотеки, лікарня на 25 ліжок. Галицькому оркестру сопілкарів у 1967 році присвоєно звання народного. На республіканському фестивалі художньої самодіяльності, присвяченому 50-річчю Радянської влади, він був нагороджений дипломом першого ступеня та золотою медаллю.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини орденами й медалями нагороджено 125 трудівників.

Перша документальна згадка про Галицю датується 1654 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1922. В листопаді 1928 року засновано перший колгосп «Новий шлях».

Під час Великої Вітчизняної війни 1300 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і героїзм, виявлені в боях з ворогом, понад 900 з них відзначено орденами й медалями. В боротьбі за свободу й незалежність Вітчизни 465 чоловік загинуло смертю хоробрих. На їх честь у 1968 році споруджено обеліск. У селі є також пам'ятник партизанам-односельцям, які полягли в боях з інтервентами в 1918 році. 1967 року встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У с. Яхнівці на братській могилі, де поховано 53 чехословацькі воїни, які загинули в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників, установлено обеліск. У селі створено на громадських засадах музей радянсько-чехословацької дружби.

ГРИ́ГОРО-ІВА́НІВКА (до 1939 року — Синяки) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від райцентру і залізничної станції Ніжин. Дворів — 490. Населення — 1601 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Крапивне.

На території Григоро-Іванівки розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3206 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1779 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощують зернові й кормові культури. За досягнення в колгоспному виробництві 18 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. ордена Леніна удостоєні голова колгоспу В. Х. Філоненко, доярка Є. І. Чепурна, а доярці П. М. Градобик присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 277 учнів і 19 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засновано в першій половині XVII ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1929 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 333 жителі билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 132 з них нагороджено орденами й медалями. 218 чоловік загинуло смертю хоробрих. У листопаді 1970 року на їх честь споруджено обеліск Слави.

ДАНИНЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру і за 14 км від залізничної станції Червоні Партизани. Дворів — 640. Населення — 2100 чоловік.

На території села розміщена садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3298 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2265 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працює філія Ніжинської фабрики художніх виробів ім. 8 Березня.

В селі є середня школа, в якій налічується 468 учнів і 30 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, медамбулаторія, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти 81 чоловік нагороджений орденами й медалями. У школі працює заслужена вчителька УРСР К. К. Кобизька.

Перша документальна згадка про Данине датується 1627 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію засновано в 1920 році, комсомольську — в 1924.

516 жителів села брали активну участь у боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 265 з них нагороджено орденами й медалями СРСР. 303 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У травні 1968 року на їх честь споруджено обеліск. 1957 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в бою з гітлерівцями, визволяючи село.

Поблизу Даниного виявлено поселення часів Київської Русі.

ДУБОЛУ́ГІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру й за 18 км від залізничної станції Вертіївка. Дворів — 485. Населення — 1202 чоловіка.

На території села розміщена садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 2501 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1302 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства нагороджено орденами й медалями 29 колгоспників.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 138 учнів і 12 учителів, будинок культури на 300 місць бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. В 1927 році створена комсомольська організація, в 1928 році — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни 372 жителі села боролися проти німецько-фашистських загарбників, 92 з них нагороджено орденами й медалями. 211 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь встановлено обеліск Слави. У 1955 році споруджено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від окупантів.

ЗА́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Вертіївка. Дворів — 298. Населення — 746 чоловік.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 2016 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1128 га орної землі. Господарство спеціалізується на розвитку м'ясо-молочного тваринництва.

У селі є восьмирічна школа де навчається 101 учень і працює 9 учителів, будинок культури на 300 місць, дві бібліотеки, меморіальний музей М. К. Заньковецької, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 36 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Заньки засновані в середині XIV століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1922.

В роки Великої Вітчизняної війни 195 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 42 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 151 уродженець села загинув смертю хоробрих.

У Заньках споруджено три пам'ятники-обеліски воїнам, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни.

У селі народилась і провела дитячі роки велика українська артистка, одна з основоположників українського професіонального театру, народна артистка УРСР М. К. Заньковецька (Адасовська, 1860—1934).

КОЛІСНИКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Дворів — 373. Населення — 1135 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Григорівка.

На території Колісників міститься центральна садиба колгоспу «Прапор комунізму», за яким закріплено 3790 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1713 га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 64 трудівники нагороджено орденами й медалями, у т. ч. Г. М. Корженка — орденом Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 182 учні й 14 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Колісники засновано в першій половині XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 552 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 81 з них нагороджено орденами й медалями, 147 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У травні 1962 року споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в роки громадянської й Великої Вітчизняної воєн.

КРУ́ТИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру й за 3 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 821. Населення — 2360 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бакланове, Діброва, Поляна.

За радгоспом ім. Котовського, розміщеним на території Крутів, закріплено 7000 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3896 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні насіння овочевих культур. За успіхи в розвитку сільського господарства 27 чоловік нагороджено орденами й медалями, В. А. Деркачу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є середня й восьмирічна школи, в яких налічується 631 учень і 51 учитель, будинок культури на 400 місць, лікарня на 25 ліжок.

Крути засновані в першій половині XVI ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

У січні 1918 року харківські, московські, петроградські та інші червоногвардійські загони, поспішаючи на допомогу повсталим трудящим Києва, у дводенному бою під селом розгромили добірні війська контрреволюційної Центральної ради.

Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1930.

Понад 720 жителів брали активну участь у боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, з них 307 відзначено орденами й медалями, 340 чоловік віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини. Їхні імена викарбувані на плитах обеліска, спорудженого до 25-річчя перемоги над фашистською Німеччиною.

КУКШИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру, 18 км від залізничної станції Вертіївка і за 2 км від автошляху Москва — Київ. Дворів — 576. Населення— 1837 чоловік. Сільраді підпорядковане село Зруб.

На території Кукшина розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXI партз'їзду, за яким закріплено 6145 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2539 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, де навчається 311 учнів і працює 21 учитель, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства 98 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР, у т. ч. П. М. Павленка — орденом Леніна, а Ф. І. Миронця — орденом Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про Кукшин датується 1624 роком. В 1905 році селяни-бідняки виступили за розподіл поміщицької землі.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В листопаді 1919 року Богунський полк 44-ї стрілецької дивізії розбив у селі офіцерський полк денікінців. У 1921 році створено комсомольську організацію, в 1934 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських загарбників 550 жителів, з яких 132 нагороджено орденами й медалями. 227 чоловік загинуло смертю хоробрих.

Уродженцями села є кандидат технічних наук І. П. Король, генерал-майори Л. Г. Басанець і В. В. Корсакевич.

1970 року в селі споруджено обеліск воїнам-односельцям, полеглим у боях з гітлерівськими окупантами, в 1955 році на братській могилі встановлено пам'ятник жителям, які віддали своє життя в роки громадянської війни.

КУ́НАШІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від райцентру й за 13 км від залізничного полустанку Приостерна. Дворів — 330. Населення — 1102 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Наумівка, Паливода.

В селі розміщена бригада колгоспу ім. Подвойського (центральна садиба в м. Ніжині). За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, 10 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. орденом Леніна —бригадир І. Д. Козій та ланкова А. А. Ковтун.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 197 учнів і 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Кунашівка заснована в 1629 році козаком Кунашем.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1929 році створено комсомольську організацію, в 1938 році — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецьких загарбників билися 267 жителів, з них 54 нагороджено орденами й медалями СРСР. 99 чоловік загинуло смертю хоробрих.

В Кунашівці народився професіональний революціонер, радянський, партійний і військовий діяч М. І. Подвойський. Уродженцем села є колишній матрос легендарного крейсера «Аврора» І. Г. Бублик.

ЛИ́ПІВ РІГ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Острі, за 6 км від райцентру й за 5 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 430. Населення — 1300 чоловік.

На території села розміщений радгосп «Ніжинський», за яким закріплено 1923 га землі, в т. ч. 1515 га орної. Вирощують зернові та кормові культури. Господарство спеціалізується на відгодівлі м'ясного тваринництва.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 200 учнів і 13 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й охорони здоров'я 8 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Липів Ріг заснований у першій половині XIV століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1926. Цього ж року організовано ТСОЗ.

Понад 250 жителів билися проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни. За мужність та відвагу 98 чоловік нагороджено орденами й медалями. 131 уродженець села загинув смертю хоробрих.

У 1958 році в центрі села споруджено пам'ятник воїнам Червоної Армії, полеглим під час боїв за визволення села від окупантів, та воїнам-землякам, які віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни.

На території села збереглися залишки городища часів Київської Русі.

ЛОСИ́НІВКА — селище міського типу, розташоване за 30 км від райцентру й за 6 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 1698. Населення — 5900 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Погребець.

На території Лосинівки — два колгоспи «Ленінський шлях» та ім. Фрунзе, за якими закріплено 6371 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4852 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працює також відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», маслозавод, інкубаторна станція, цегельний завод.

У селищі є середня і три початкові школи, в яких навчається 1148 учнів і працює 62 учителі,

середня школа робітничої молоді та музична, а також будинок культури на 400 місць, дві бібліотеки, лікарня на 125 ліжок. За досягнення в колгоспному виробництві, розвитку освіти й медицини 367 трудівників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. ордена Леніна удостоєні заслужений лікар УРСР С. Г. Верьовка, заслужена вчителька УРСР М. І. Верьовка, ордена Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади колгоспу «Ленінський шлях» І. М. Петрик. Директору школи В. Г. Ілляшенку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР, а директору будинку культури А. П. Зубку — заслуженого працівника культури УРСР. За високу виконавську майстерність оркестр народних інструментів будинку культури у 1967 році удостоєний звання народного.

Перша згадка про Лосинівку датується 1627 роком.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в березні 1920 року. В 1935—1962 рр. село було районним центром.

За німецько-фашистської окупації 12 чоловік пішло в партизанські загони. У 1943 році гестапівці закатували учительку середньої школи Ф. М. Мотильову. Близько 1000 жителів билися з гітлерівцями на фронтах Великої Вітчизняної війни, 350 з них нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — І. М. Руденка й В. О. Коваля. Смертю хоробрих полягло 546 чоловік. У 1965 році їм споруджено пам'ятник і обеліск Слави.

На околицях села виявлено поселення часів Київської Русі.

МАЛА́ КОШЕЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру й за 8 км від залізничної станції Вертіївка, на автошляху Київ—Москва. Дворів — 286. Населення — 900 чоловік.

За колгоспом «Серп і молот» закріплено 1878 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1258 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 147 учнів і 12 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерський пункт, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти нагороджено орденами й медалями 34 чоловіка.

Перша згадка про село датується 1700 роком.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1945 році, комсомольську — в 1920.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі діяла патріотична група, яка тримала зв'язок з партизанськими загонами. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з окупантами 258 чоловік, з них 78 нагороджено орденами й медалями, 147 жителів загинуло смертю хоробрих. У 1970 році на їх честь встановлено обеліск Слави. В 1955 році споруджено пам'ятник воїнам, які віддали своє життя, визволяючи село від гітлерівців.

ПЕРЕБУДО́ВА (до 1963 року Химо-Рябушине) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру й за 9 км від залізничної станції Крути. Дворів — 295. Населення — 962 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані села Валентіїв, Почечине.

На території Перебудови розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 2064 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1290 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю в розвитку сільського господарства 10 трудівників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 185 учнів і працює 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Химо-Рябушине виникло в 1920 році в результаті об'єднання хуторів Хими, Петі, Рябухи. Цього ж року створено комсомольську організацію, 1945 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 826 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 116 чоловік нагороджено орденами й медалями. 180 уродженців села загинуло смертю хоробрих. У травні 1966 року їм споруджено обеліск.

ПЕРЕМО́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від райцентру й за 5 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 178. Населення — 694 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Богданівка, Гармащина, Червоний Колодязь, Червоний Шлях.

На території Перемоги розміщена центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя ВЛКСМ, за яким закріплено 3943 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3251 га орної землі. Вирощують зернові культури, м'яту, цукрові буряки, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1959 року діє цегельний завод облспоживспілки.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства й освіти, 112 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєні бригадир тракторної бригади А. І. Ременюк, доярки В. О. Коровай, Т. Ф. Кравченко, ордена Жовтневої Революції — П. І. Шкаберда. Голові колгоспу С. О. Прядку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Перемога виникла в 1930 році з переселених хуторів Козачий степ, Помазани, Тарасівка. Назва села походить від назви місцевого колгоспу «Перемога», який засновано в 1930 році. Партійну й комсомольську організації створено в 1946 році.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 570 жителів брали активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. 191 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 29 уродженців села загинуло смертю хоробрих.

ПЕРЕЯ́СЛАВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Острі, за 12 км від райцентру та за 16 км від станції Крути. Дворів — 397. Населення — 1153 чоловіка.

На території села розміщений відділок радгоспу ім. Котовського.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 169 учнів і 14 учителів, будинок культури на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства й освіти 8 трудівників нагороджено орденами й медалями СРСР.

Переяславка виникла в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено 20 січня 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1930 році, партійну — в 1937.

217 жителів брало участь у боротьбі проти німецьких загарбників у роки Великої Вітчизняної війни. З них 29 нагороджено орденами й медалями СРСР. 129 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1962 році їм встановлено пам'ятник.

СА́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від райцентру й за 22 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 485. Населення — 1570 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Садове.

На території Сального розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3123 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2044 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 376 учнів і 26 учителів, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки, медамбулаторія.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й медицини 92 трудівники нагороджено орденами й медалями, у т. ч. бригадира тракторної бригади колгоспу М. Г. Постола — орденом Леніна.

Сальне засновано в першій половині XVIII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1927 році, комсомольську — в 1920.

490 жителів брали активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, з них 185 відзначено орденами й медалями. 242 чоловіка віддали своє життя в боях за Батьківщину. У 1970 році в центрі села їм споруджено обеліск. У 1956 році встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в боях за визволення села від гітлерівських окупантів.

СТОДО́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру й за 25 км від залізничної станції Дроздівка. Дворів — 289. Населення — 985 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Переходівка.

На території Стодолів розміщений колгосп «50-річчя Жовтня», за яким закріплено 2969 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1862 га орної землі. Вирощують зернові культури, цукровий буряк, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 4 трудівники нагороджені орденами й медалями. Діє торфопідприємство.

У Стодолах є восьмирічна школа, де навчається 232 учні й працює 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село засноване в першій половині XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Під час громадянської війни в Стодолах було сформовано партизанський загін. В 1927 році створено комсомольську організацію, в 1935 — партійну.

Під час гітлерівської окупації в селі діяла підпільна патріотична група в складі 29 чоловік. Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни билося 295 жителів, з них 86 нагороджено орденами й медалями. 109 чоловік загинуло смертю хоробрих. У травні 1956 року встановлено пам'ятник воїнам-визволителям.

У Переходівці народився український письменник, громадський діяч і педагог ліберально-буржуазного напряму, один з біографів Т. Г. Шевченка О. Я. Кониський (1836—1900).

На околиці с. Переходівки виявлено поселення доби бронзи.

ТАЛАЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру, на автошляху Чернігів — Прилуки. Дворів — 994. Населення — 3304 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Лустівка, Мединщина, Хвилівка.

На території Талалаївки розміщений колгосп ім. Чапаєва, за яким закріплено 5622 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4051 га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 98 трудівників нагороджено орденами й медалями, а М. С. Жуку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа, в якій налічується 667 учнів і 37 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Перша документальна згадка про Талалаївку датується 1627 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час громадянської війни 84 жителі села боролися за Радянську владу в складі партизанського з'єднання М. Г. Кропив'янського. В грудні 1919 року очолював ревком Г. О. Огієнко, який в 1924 році був обраний членом ВУЦВК. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1923.

Під час німецько-фашистської окупації у селі діяла партизанська група, яка влилася в партизанське з'єднання «За Батьківщину». На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти загарбників понад 650 жителів, з них 195 нагороджено орденами й медалями. 411 чоловік загинули смертю хоробрих. У травні 1968 року їм споруджено обеліск Слави.

ТЕРЕ́ШКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру й за 22 км від залізничної станції Яхнівка. Дворів — 250. Населення — 982 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Шняківка.

На території Терешківки розміщений колгосп «Жовтнева революція», за яким закріплено 1148 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 949 га орної землі. Вирощують зернові культури, цукрові буряки, картоплю. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 34 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 149 учнів і 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Терешківка заснована на початку першої половини XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1923 році, комсомольську — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 560 жителів билися проти німецько-фашистських загарбників, 112 чоловік нагороджено орденами й медалями. 130 уродженців села загинули смертю хоробрих.

У листопаді 1956 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в бою, визволяючи Терешківку від окупантів.

ЧЕРНЯХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Гнилиці, притоки Остра, за 12 км від райцентру й за 8 км від залізничної станції Крути. Дворів — 454. Населення — 1506 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березанка та Лісове.

На території Черняхівки — центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 3585 га землі, в т. ч. 2€28 га орної землі. Вирощують зернові, технічні й кормові культури, овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1971 року діє цегельний завод.

У селі є середня школа, де навчається 409 учнів і працює 34 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти та охорони здоров'я 89 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку О. О. Онищенко — орденом Леніна.

Черняхівка заснована наприкінці XVI століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. В 1921 році створено комсомольську організацію, в 1923 році — партійну. Перше колективне господарство — сільгоспартіль ім. Шевченка — виникло в 1928 році.

Під час німецько-фашистської окупації було створено партизанську групу, яку очолив комуніст, директор школи П. А. Гринь. 460 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 216 з них нагороджено орденами й медалями. 169 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У 1957 і 1966 рр. споруджено 3 пам'ятники односельцям, які полягли в боях з окупантами, та воїнам-визволителям села.

Поблизу с. Березанки виявлено два слов'янські поселення черняхівської культури, одне — періоду Київської Русі.

ШАТУ́РА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру й за 18 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 374. Населення — 1439 чоловік.

На території села розташований колгосп ім. Чкалова, за яким закріплено 2218 га землі, в т. ч. 1955 га орної. Вирощують зернові культури, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 245 учнів і 15 учителів, заочна середня школа, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й культури 67 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку О. М. Романченко — орденом Жовтневої Революції.

Шатура заснована наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1920 році, партійну — в 1945.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах билися з німецько-фашистськими загарбниками 245 жителів, 62 з них нагороджено орденами й медалями. 176 чоловік загинуло смертю хоробрих. У вересні 1969 року їм встановлено обеліск Слави. В 1967 році споруджено пам'ятник односельцям, учасникам громадянської війни, які полягли в боях з інтервентами та білогвардійцями.

НОВГОРОД-СІВЕРСЬКИЙ РАЙОН

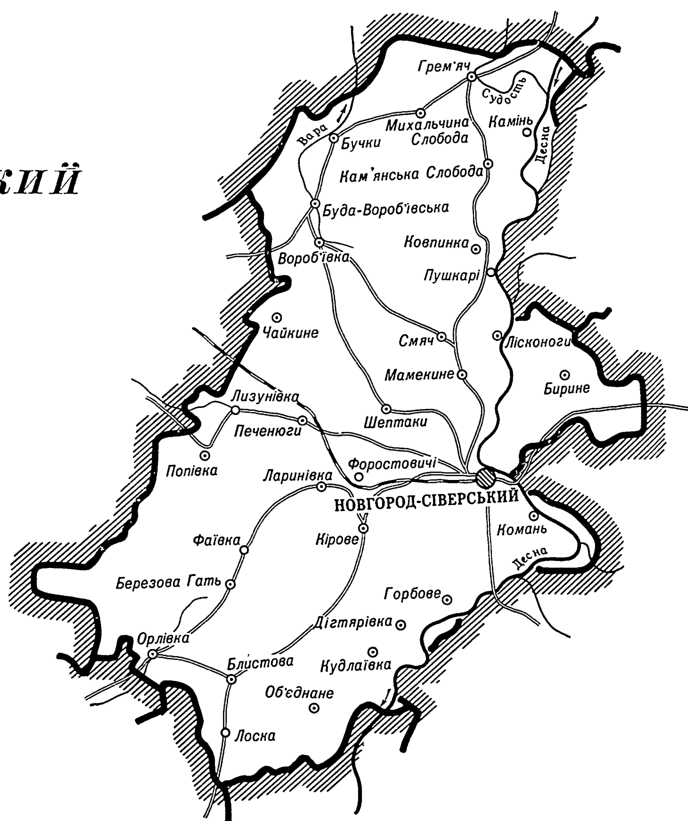

Площа району — 1,8 тис. кв. км, населення 59,5 тис. чоловік, з них сільського — 46,5 тис. Середня густота населення — 33 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є крейда, торф. Міській і 25 сільським Радам підпорядковано 105 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 113 первинних партійних, 110 комсомольських, 192 профспілкові організації. Напрям економіки району — сільськогосподарський. 3 радгоспи і 36 колгоспів мають у користуванні 105 тис. сільськогосподарських угідь, у т. ч. — 78,7 тис. га орної землі. В районі — 12 промислових підприємств. Населення обслуговують 48 медичних закладів. У 63 загальноосвітніх школах, у т.ч. 15 середніх, 28 восьмирічних, 18 початкових, вечірній та заочній середніх школах, навчається 11 тис. учнів. Працює також медичне училище, однорічна сільськогосподарська школа. Культурно-освітню роботу ведуть 22 будинки культури, 28 клубів, 49 бібліотек. Є також 66 кіноустановок, краєзнавчий музей, музична школа. У районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну. У 92 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників.

НО́ВГОРОД-СІ́ВЕРСЬКИЙ

Новгород-Сіверський — місто районного підпорядкування, центр міської Ради й району, розташоване на правому березі річки Десни, за 177 км від Чернігова. Залізнична станція, пристань. Населення — 13 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Домотканів, Красна Гірка й Щупівка.

Територія сучасного міста була заселена ще здавна. Доказом цього є залишки стоянки пізньопалеолітичної доби, дослідженої в 1935—1938 рр. Під час розкопок знайдено три гігантоліти (крем'яні знаряддя великих розмірів). В урочищі Пісочному Рові виявлено неолітичне поселення, на березі Десни — доби бронзи та юхнівської

культури. Тут також існувало слов'янське городище (VIII—IX ст. н. е.), досліджене археологами в 1960—1962 роках[1].

Новгород-Сіверський був одним з найбільших міст Київської Русі, значною фортецею, збудованою для захисту середнього Подесення від кочівників. До цього часу збереглися залишки укріплення у вигляді 4 городищ. Поблизу них виявлено поселення та курганний могильник XI—XIII ст. н. е. Російський історик М. М. Карамзін вважав, що заснування міста належить до X ст., коли за князя Володимира Святославича почалося будівництво міст на Десні й Сулі. Інші історики гадають, що воно засноване в 1044 році Ярославом Мудрим[2]. У назві одного з найбільших джерел, що є в Новгороді-Сіверському, — «Ярославовій криниці» і вбачають підтвердження цієї думки. Назва населеного пункту походить від укріплення Нового Городка, що виникло на старому городищі сіверян. Це стверджує перша літописна згадка про місто, яка датується 1096 роком[3].

У 1098 році місто стало центром Сіверського князівства. Наприкінці XI—XII ст. воно було вже порівняно великим містом. У північно-західній частині знаходився замок, який мав троє воріт: Чернігівські, Курські та Острозькі. З півночі природною перепоною від нападу ворогів була річка Десна. Із заходу, півдня і сходу навколо замку розміщався ремісничо-торговий посад, де жила основна частина міського населення: ремісники, купці, князівська й боярська челядь. У місті розвивалися ткацтво, обробка дерева, залізоробне, ковальське, слюсарне, гончарне та інші ремесла, виробництво плінфи (цегли). Місцеві зброярі виготовляли мечі, списи, стріли, кольчуги. Населення займалося також землеробством, скотарством, бджільництвом і торгівлею.

Феодальні усобиці гальмували розвиток ремесла, торгівлі й культури. У Лаврентіївському літопису згадується про два напади сусіднього Чернігівського князівства — 1146 року, коли після невдалого бою городян загнали до замку й багатьох убили, й 1152 року, коли місто вдалося відстояти завдяки надійним укріпленням[4].

Новгород-сіверцям доводилося також боронити кордони своєї землі від кочівників. У 1185 році дружина князя Ігоря Святославича виступила в похід проти половців. Біля річки Донця відбулася нерівна жорстока битва. Новгород-сіверці зазнали поразки, а князя Ігоря взято в полон. Цей похід яскраво описаний у видатній пам'ятці давньоруської літератури «Слово о полку Ігоревім».

У першій половині XIII ст. Сіверська земля підпала під іго монголо-татарських завойовників, які в 1239 році, подолавши героїчний опір захисників, захопили місто, зруйнували майже всі його архітектурні споруди, зокрема кам'яну Нікольську церкву, що була збудована в 1086 році, обклали населення тяжкою даниною. Монголо-татарське іго надовго затримало економічний і культурний розвиток Сіверської землі, яка увійшла до Брянського князівства[5]. Литовські феодали на чолі з князем Ольгердом, скориставшись з феодальної роздробленості й прагнення місцевого населення визволитися з-під монголо-татарського іга, 1356 року захопили Брянське князівство, в т. ч. й Новгород-Сіверський.

Після російсько-литовської війни 1500—1503 рр. місто ввійшло до складу Російської держави. Тут стояв невеликий гарнізон служилих людей. Восени 1604 року, коли війська Лжедмитрія вторглися в Сіверську Україну, жителі Новгорода-Сіверського вчинили серйозний опір самозванцю. Захисники міста зустріли його ядрами й кулями[6]. За стійку оборону Новгороду-Сіверському даровано герб із зображен-

---

[1] І. Г. Шовкопляс. Археологічні дослідження на Україні (1917—1957). К., 1957, стор. 47.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 449.

[3] Повесть временных лет, ч. 1, стор. 159.

[4] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 2.

[5] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 449.

[6] М. М. Карамзин. История Государства Российского, т. 6. СПб., 1834, стор. 152; Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 450.

Кадр з кінофільму «Князь Ігор», зйомки якого провадилися у Новгороді-Сіверському.

ням міського муру з баштою, на якій була зірка, а з боків золотий спис і шабля[1].

За Деулінським перемир'ям 1618 року місто відійшло під владу Польщі й 1634 року стало центром повіту Чернігівського воєводства. Незважаючи на магдебурзьке право, яким воно користувалося з 1620 року, влада в місті фактично належала наміснику.

Трудяще населення зазнавало жорстокого соціального й національного гніту. Польський король Владислав 1635 року передав ордену єзуїтів Спасо-Преображенський монастир, заснований ще на початку XII ст., та подарував місце для будівництва костьолу, колегіуму, шкіл і будинку ордена. Польські власті закривали руські школи й створювали т. зв. латинські, 1647 року заснували єзуїтський колегіум. Православні церкви передавалися католикам. Усе це посилювало ненависть населення до іноземців. Селяни, козаки, міщани повсюдно піднімалися на боротьбу проти польського гніту.

Коли полум'я визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького охопило всю Україну, загін запорожців на чолі з полковником Родаком вигнав польську шляхту з Новгорода-Сіверського. Є згадки про те, що в липні 1648 року міщани вирили підземний хід, впустили через нього запорожців і спільними силами розправилися з жовнірським загоном[2].

З 1649 року Новгород-Сіверський стає сотенним містом Ніжинського, а з 1663 року — Стародубського полку. Були відбудовані міські укріплення, проводилося велике будівництво на території Спасо-Преображенського монастиря. В 1679 році російський цар подарував монастирю 6 тис. селян і надіслав до міста майстрів, які звели високі кам'яні стіни з чотирма баштами по краях і двома при вході в місто. Ці стіни нині являють великий інтерес як історико-архітектурна пам'ятка старовини.

Новгород-Сіверський вписав славну сторінку в історію боротьби проти шведських загарбників. У 1708 році він був добре укріпленою фортецею, мав значний запас боєприпасів, продовольства. Гарнізон його складався з сердюцького полку, Новгород-Сіверської і Топольської сотень, якими командував сотник Л. І. Журавка[3]. Коли стало відомо про зраду гетьмана Мазепи, жителі міста в листопаді зібралися в Успенському соборі, збудованому в XVII ст., й дали клятву вірності дружбі українського й російського народів: «...без жодной нашей здради і ізміни, єден на другом, даже і до смерті противо неприятелей наших от года в годи бити присно готовими обезуємося... А к вору і ізменнику бившему гетьману Мазепі отнюдь не пристанем і ні в чом єго слушать не будем...»[4].

---

[1] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1853, № 1, стор. 3.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 450: О. К. Касименко. Російсько-українські взаємовідносини 1648 — початку 1651 рр. К., 1955, стор. 87; П. В. Михайлина. Міста України у визвольній війні 1648—1654 рр. Чернівці, 1957, стор. 151.

[3] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 619.

[4] Хрестоматія з історії Української РСР, т. 1, стор. 449, 450.

Новгород-Сіверський сотник Л. І. Журавка послав хорунжого Худорбая до царя Петра І повідомити, що новгород-сіверці чекають на нього. Петро І відправив значний загін, який уночі увійшов до міста, а через кілька днів прибув і сам[1]. Сили захисників Новгорода-Сіверського набагато збільшилися. Шведи так і не змогли прорвати тут оборонну лінію і змушені були обійти його.

Універсалом гетьмана К. Розумовського 1752 року місту було підтверджено магдебурзьке право. 1782 року Новгород-Сіверський став центром намісництва, 1797 — повітовим містом Малоросійської, а з 1802 року —Чернігівської губерній. Жителі міста в основному займалися хліборобством, поєднуючи його з ремеслом, промислами. У 1781 році тут розвивалися шевське, котлярське, ткацьке, гончарне, кравецьке, ковальське та інші ремесла. Переважну більшість ремісників становили шевці, шаповали й кравці, яких було 347 при загальній кількості 412 чоловік. Діяло також 25 винокурень, селітряний завод. На кінець XVIII ст. в Новгороді-Сіверському налічувалося 1391 чоловіча душа, в т.ч. купців— 54, міщан — 1119, козаків — 66, різночинців — 5, селян-кріпаків — 147[2]. 1839 року в ньому працювали канатний, сім цегельних заводів, олійня та дві крупорушки, через дев'ять років засновано фабрику для вичинки простих і юхтових шкір. За даними 1859 року в Новгороді-Сіверському налічувалося чотири цегельні, свічковий та миловарний заводи[3].

Із зростанням товарного виробництва розвивалася й торгівля. У XVIII ст. тричі на рік відбувалися ярмарки, які тривали 2—3 і більше тижнів. Сюди приїжджали купці з Москви, Вязьми, Тули, Калуги. Вони привозили промислові й металеві товари, з Черкас, Криму доставляли рибу, сіль, з степових районів — коней, рогату худобу. Двічі на тиждень провадилися торги. У 73 крамницях і 14 лавках продавалися різні продовольчі товари, ремісницькі вироби. В середині XIX ст. налічувалось 11 купецьких і 43 міщанські крамниці, щотижня відбувалися базари, щорічно — три ярмарки. 1845 року на ярмарки було завезено різних товарів на суму 84 855 крб. сріблом[4]. Купці вели оптову торгівлю коноплями, олією, частково хлібом, залізом, вапном, камінням, а також лісом, який сплавляли по Десні та Дніпру.

До середини XIX ст. в місті не було медичних закладів, тільки в 1860 році почала працювати лікарня на 25 ліжок. Освіта до кінця XVIII ст. повністю перебувала в руках церковників. Ще в 1667 році при Спасо-Преображенському монастирі було збудовано бурсу для учнів слов'яно-латинської школи, переведеної 1700 року до Чернігова. За описом 1767 року при 5 монастирських церквах діяли малочисленні школи, де заняття проводили дяки, паламарі, псаломщики. В 1785 році після створення Новгород-Сіверської єпархії в монастирі відкрилася семінарія, яку в 1797 році переведено до Глухова. В будинку, де вона містилася, відкрили духовне училище. В 1789 році засновано перший світський навчальний заклад — головне народне училище. 1804 року його перетворено на гімназію[5], у віданні якої були повітове й парафіяльне училища.

В період існування Новгород-Сіверського намісництва виник навіть проект про заснування в місті університету, але через брак коштів і в зв'язку з ліквідацією намісництва ця ідея не здійснилася. У гімназії, повітовому та парафіяльному училищах, духовному повітовому училищі в 1847 році навчалося 618 дітей[6]. У 20-х ро-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 521, спр. 221, арк. 6.

[2] Там же, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 335; Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781). К., 1931, стор. 3, 4.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 8359, арк. 208; газ. «Черниговские губернские ведомости», 1848, № 50; Списки населенных мест Российской империи, т. 48; Черниговская губерния, стор. 2.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 481, спр. 10 332, арк. 85: Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781), стор. 2, 5; газ. «Черниговские губернские ведомости», 1848, № 50.

[5] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1858, № 45; Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 57.

[6] Г. Н. Логвин. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль, стор. 143; газ. «Черниговские губернские ведомости», 1848, № 50.

ках XIX ст. у гімназії вчився М. О. Максимович (1804—1873) — видатний український учений-природознавець, історик, філософ, фольклорист, етнограф, який переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім», у 30-х роках XIX ст.— основоположник російської педагогічної науки й народної школи К. Д. Ушинський (1824—1870). У 1675 році при Спасо-Преображенському монастирі відкрито першу на Лівобережній Україні друкарню, де друкувалися книги слов'янською, польською й латинською мовами не лише релігійного, а й світського змісту. Майстер друкарні Сімеон Ялинський видав багато невеличких книжок навчального характеру[1]. В 1679 році друкарню перевели до Чернігова.

У 80-х роках XVIII — на початку XIX ст. в місті з'явилися нові архітектурні споруди. В 1786—1787 рр. побудували тріумфальну арку, на якій зображені герби міст, що входили до складу Новгород-Сіверського намісництва. На місці старого Спаського собору, зруйнованого монголо-татарами, в 1791—1796 рр. споруджено за проектом видатного зодчого Джакомо Кваренгі Спасо-Преображенський собор[2]. Його виконано в класичному стилі з портиком на міцній колонаді, але з російськими шатроподібними покрівлями куполів. Усередині собор розписаний чудовими фарбами ніжних, м'яких відтінків. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. в центрі міста збудували кам'яні торгові ряди. У місті народився український і російський скрипаль, композитор Г. А. Рачинський (1777—1843).

В умовах розвитку капіталізму Новгород-Сіверський все більше набував значення невеликого промислово-торгового центру. 1860 року в ньому жило 6162 чоловіка. Зменшувалася кількість населення, що займалося землеробством. У 1861 році в місті налічувалося 26 козацьких та 29 сімей державних селян[3]. Заробітки стали єдиним джерелом існування для багатьох безземельних та безхудобних підсусідків. Навіть ті, що мали орну землю, займалися ремеслом та промислами.

Місцеві купці, багаті міщани заводили невеличкі підприємства. У 1876 році відкрито олійний завод, на якому працювало 8 робітників. Вони виготовляли 2 тис. пудів олії та 4 тис. пудів макухи за рік. У 1883 році на 4 шкіряних, 3 цегельних, олійному заводах, тютюновій фабриці працював 51 робітник і вироблялося за рік продукції на суму 38 622 крб. сріблом. В 1864 році засновано друкарню. Ремеслом та промислами займалося 465 чоловік[4].

Умови праці й життя робітників були тяжкими. Так, на олійному заводі робочий день тривав 12 годин, а плата за працю становила 9 крб. в місяць. З розвитком місцевої промисловості (в 1902 році в місті було вже 23 дрібні підприємства з 95 робітниками)[5], ремесел і торгівлі поступово зростала зайнятість населення та його кількість. У 1910 році в Новгороді-Сіверському жило 12 293 чоловіка, в т. ч. міщан — 9779, селян — 1058[6].

На початку XX ст. була побудована залізниця Новгород-Сіверський—Новозибків, паровозне депо. В 1901 році стали до ладу міська електростанція, водокачка, почали будувати водопровід[7].

Тяжкі умови життя і розгортання робітничого руху в країні сприяли пробудженню класової свідомості трудящих. 1904 року в місті виникла невелика соціал-демократична група, що діяла під керівництвом Поліського комітету РСДРП[8]. Вона в 1905 році видала кілька листівок, у яких розповідала про тяжкі умови життя місцевих робітників і селян, закликала їх до боротьби з самодержавством. 23 жовтня

[1] 400 лет русского книгопечатания. 1564—1964. М., 1964, стор. 222.
[2] Нариси історії архітектури Української РСР, т. 1, стор. 159.
[3] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 582, 584.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 20, оп. 12, спр. 242, арк. 116.
[5] Там же, ф. 1284, оп. 194, спр. 43, арк. 1.
[6] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 1, спр. 686, арк. 56—58.
[7] Там же, оп. 6, спр. 72, арк. 45; Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 р., стор. 34.
[8] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 37.

в Новгороді-Сіверському відбулася політична демонстрація, в якій взяло участь близько тисячі чоловік — робітники, революційно настроєна молодь, селяни навколишніх сіл. Демонстранти несли лозунги «Маніфест — це обман!», «Геть самодержавство!». Вони намагалися оволодіти тюрмою, казначейством, розправитися з поліцією і вимагали «повалення існуючого ладу й встановлення республіки»[1].

В роки столипінської реакції у Новгороді-Сіверському діяв соціал-демократичний гурток, яким керував більшовик О. І. Свідерський[2]. Діяльність соціал-демократів сприяла зростанню класової самосвідомості та солідарності робітників.

Незадовільним залишалося медичне обслуговування трудового населення. На все місто була одна лікарня, у якій 1901 року налічувалося 30 ліжок і працювало 4 лікарі. В останні десятиліття XIX — на початку XX ст. в Новгороді-Сіверському набула певного розвитку освіта. В місті 1909 року було два середні навчальні заклади: чоловіча й жіноча гімназії, в яких навчалося 674 учні. В 60-х роках XIX ст. в чоловічій гімназії вчилися: О. Д. Михайлов (1855—1884) — російський революціонер-народник, один з організаторів «Землі і волі», М. І. Кибальчич (1854—1881) — революціонер-народник, винахідник. Крім гімназій, у місті було чотирикласне училище, відкрите в 1908 році, два міські початкові та духовне училища. Виникають спеціалізовані школи: в 1902 році — нижча сільськогосподарська школа, в 1914 — реміснича школа, в якій навчали столярно-теслярського, слюсарно-ковальського та шевського ремесла. Незважаючи на відносно значну кількість навчальних закладів, більше половини населення Новгорода-Сіверського було неписьменним.

З культурно-освітніх закладів працювала земська бібліотека-читальня, відкрита в 1898 році. Вона мала лише 640 томів книг і 85 читачів. Серед них не було жодного селянина. З 60-х років XIX ст. у місті існував самодіяльний музично-драматичний театр, у якому до самої смерті працював диригентом український фольклорист і етнограф (чоловік письменниці Марка Вовчка) О. В. Маркович (1822—1867). Пізніше (на початку XX ст.) театру подавав допомогу відомий російський актор І. М. Уралов. З 1919 року він постійно жив у Новгороді-Сіверському і в 1920 році тут похований. У 1909—1910 рр. відкрито два кінотеатри. В цей період у місті жив і працював художник А. Р. Ральян (1865—1941), проводив археологічні розкопки уродженець Новгород-Сіверського повіту професор Д. Я. Самоквасов (1843—1911).

Після перемоги Лютневої революції 16 березня у місті створено Раду робітничих і солдатських депутатів, але склад її був есеро-меншовицький[3]. Більшовики викривали їх антинародну діяльність. У квітні на повітовому вчительському з'їзді виступив з промовою син робітника С. В. Ромченко, який вказав на необхідність об'єднання робітників і селянської бідноти для боротьби з буржуазією. На початку червня він зібрав у будинку на Поштовій вулиці близько десяти своїх однодумців і запропонував створити більшовицький осередок, до якого тут же вступили Л. Д. Печенко, І. Є. Мейтін, Т. Ф. Сергійчик, Ф. М. Гусак та ін. Секретарем було обрано С. В. Ромченка[4].

Члени партосередку на мітингах викривали угодовців, виступали проти імперіалістичної війни, роз'яснювали робітникам і селянам політику більшовицької партії, а в серпні зірвали спроби офіцерства послати на допомогу корніловцям кілька батарей з місцевого артдивізіону. Більшовики вели боротьбу, щоб завоювати більшість у Раді. На їх вимогу до неї обрано кількох членів партосередку. Однак основна маса членів залишалася есеро-меншовицькою. Тому на початку жовтня більшовики скликали робітничо-селянські збори для довиборів складу Ради. Спроби угодовців схилити присутніх на свій бік не мали успіху. Більшість у Раді завоювали прихильники

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 806, арк. 2; Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 149, спр. 251, арк. 36.

[2] Чернігівський облпартархів, колекція спогадів, оп. 5, спр. 140, арк. 2.

[3] Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук, № 8. К., 1962, стор. 26.

[4] Чернігівський облпартархів, колекція спогадів, оп. 5, спр. 140, арк. 4, 3.

більшовиків[1]. Було створено загін Червоної гвардії в кількості 50 чоловік, командиром якого став М. В. Ромченко.

Звістку про Жовтневе збройне повстання в Петрограді трудящі міста зустріли з великим піднесенням. Відбувся мітинг. Більшовики сформували кілька бойових груп, до складу яких ввійшли члени партії, червоногвардійці та робітничий актив. Вони роззброїли контрреволюційно настроєних офіцерів, а деяких заарештували. Солдати гарнізону під впливом більшовицьких агітаторів відмовилися виступити проти робітників. Червоногвардійці визволили з тюрми всіх політичних в'язнів. 22—23 листопада 1917 року відбувся повітовий з'їзд селян (165 делегатів), який підтримав більшовиків[2].

Однак 30 листопада у місто ввійшов полк буржуазно-націоналістичної Центральної ради. 8—12 січня 1918 року червоногвардійці Другої колони революційних військ визволили місто від буржуазних націоналістів[3]. У другій половині січня відбувся повітовий з'їзд Рад, який проголосив Радянську владу в усьому повіті. Трудящі міста приступили до втілення в життя декретів Радянської влади. Проте на перешкоді став наступ кайзерівських військ. 7 квітня 1918 року окупанти захопили місто.

Члени Новгород-Сіверської партійної організації і повітвиконкому разом з уповноваженим Радянського уряду України В. Н. Боженком зібралися в містечку Середині-Буді й створили Новгород-Сіверський військревком, який спочатку очолював В. Н. Боженко, а потім — С. В. Ромченко. Ревком організовував робітників і селян Новгорода-Сіверського та повіту на боротьбу проти німецьких загарбників. Було створено 30 партизанських загонів. Пізніше, в липні, дрібні загони об'єднали в три з'єднання, а командирами їх призначили В. Н. Боженка, Т. В. Черняка і М. Г. Салая[4]. У вересні із загонів українських повстанців, що вийшли в «нейтральну зону», сформували дві українські радянські дивізії. До складу 1-ї увійшов і Новгород-Сіверський полк під командуванням Т. В. Черняка. Серед його бійців були жителі міста Т. Ф. Сергійчик, П. Г. Салай, М. М. Слюнько, І. Г. Салай та інші.

Частини 1-ї Української Радянської дивізії 9 грудня 1918 року визволили місто від німецько-гайдамацьких військ. Ревком, що вийшов з підпілля, відразу приступив до створення органів Радянської влади в місті й повіті. 25—26 грудня відбувся повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Він надіслав вітальну телеграму В. І. Леніну, потім приступив до обговорення питань про поточний момент, продовольство, землю, народне господарство, фінанси, організацію сільської бідноти, охорону здоров'я, народну освіту, про діяльність військревкому тощо. На з'їзді виступив Т. В. Черняк, призначений комендантом міста. В грудні 1918 року створений Новгород-Сіверський повітком КП(б)У. Він об'єднував 40 членів партії й 100 співчуваючих. У березні 1919 року кількість членів партії зросла до 52[5]. З їх ініціативи закладалися перші паростки соціалістичного сільського господарства. На міській садибі, відібраній у поміщика Гарбузова, створили трудову сільськогосподарську артіль, в якій об'єдналися понад три десятки дворів. За лютий—квітень 1919 року в місті було організовано 11 трудових сільськогосподарських артілей з кількістю працездатних 296 чоловік[6].

Коли у вересні 1919 року до Новгорода-Сіверського наближалися денікінці, з ініціативи повіткому партії і повітвиконкому створюється знову військревком. Він закликав усіх комуністів й актив влитися до загону при повітвиконкомі й стати на

---

[1] Чернігівський облпартархів, колекція спогадів, оп. 5, спр. 140, арк. 8.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 267, оп. 1, спр. 2, арк. 3.
[3] Газ. «Правда», 22 січня 1918 р.
[4] Т. Д. Б о н д а р. Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни. К., 1968, стор. 181.
[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп 1, спр. 34, арк. 10, 11; спр. 208, арк. 16.
[6] Чернігівський облпартархів, колекція спогадів, оп. 5, спр. 191, арк. 44; Історія колективізації сільського господарства Української РСР, 1917—1937 рр., т. 1, стор. 125—127, 129; Чернігівський облдержархів, ф. Р-15, оп. 1, спр. 220, арк. 11.

захист міста. Для партійної і радянської роботи було залишено тільки 9 комуністів. Денікінські війська на початку жовтня були відкинуті за Десну[4].

Комуністи вели повсякденну політичну й організаційну роботу в масах, залучали робітників і службовців до профспілок. З жовтня 1919 року повітпартком і повітвиконком почали видавати газету «Пламя». 10 жовтня відбулися перші масові збори молоді. Вони поклали початок створенню комсомольського осередку, який юридично почав існувати з січня 1920 року[2]. 1 Травня комсомольці провели комуністичний суботник, під час якого забезпечили паливом дитбудинок, їдальні, пекарні тощо. У вересні в Міжнародний юнацький день посадили парк, спорудили літній кінотеатр.

У січні 1920 року було обрано комітет незаможних селян. Комнезам наділяв бідняків землею, відбирав лишки насіннєвого фонду у куркулів і передавав їх сім'ям червоноармійців та бідняків. З наступом військ буржуазно-поміщицької Польщі на Україну багато жителів пішло до лав Червоної Армії, для червоноармійців збиралася білизна. У жовтні Новгород-Сіверська парторганізація провела тиждень допомоги фронту, перевірялася робота підприємств, що випускали продукцію безпосередньо для потреб фронту[3]. В той час налічувалося близько 20 дрібних заводів і майстерень, на більшості яких працювало від 2 до 10 чоловік. Вони виготовляли кераміку, цеглу, колісне мастило, шкіру, чоботи тощо, обслуговували населення. Частина робітників і службовців працювала в депо, друкарні, на водокачці, електростанції, очисно-спиртовому складі[4].

Незважаючи на тяжкі умови: паливний і продовольчий голод, епідемію тифу, повітовий комітет КП(б)У, міськрада велику увагу приділяли розвитку культури. В 1920 році в місті працювали 3 трудові школи першого та другого ступенів, вечірня школа. Діяли також загальноосвітні курси, школи ліквідації неписьменності серед дорослого населення[5]. Було відкрито три клуби: Червоноармійський, III Інтернаціоналу й працівників мистецтв. В березні 1919 року почала працювати міська бібліотека ім. Л. М. Толстого, у травні 1920 року засновано художньо-історичний музей.

Після закінчення громадянської війни трудящі Новгорода-Сіверського наполегливо відбудовували зруйноване господарство. В червні 1921 року стали до ладу електростанція, промартіль «Червоний харчовик». Усього в 1923 році налічувалося 8 підприємств, у т. ч. коноплепрядильня, слюсарно-механічна майстерня, ткацька артіль, артіль «Червоний коваль» та інші.

Зростав товарообмін між Новгородом-Сіверськом і селами повіту. В травні 1921 року відкрито товарообмінний пункт, де селянам відпускалися промислові вироби за зниженими цінами. В 1925 році створено міськробкооп, який відіграв важливу роль у забезпеченні населення продовольчими й промисловими товарами.

Жителі міста гаряче відгукнулися на заклик В. І. Леніна до селян України — допомогти голодуючим Поволжя. Вони збирали для них гроші, хліб, картоплю та інші продукти, а влітку 1921 року прийняли на утримання 125 дітей, які прибули з голодуючих губерній.

Трудящі різних національностей, які стали на шлях будівництва нового суспільства, маючи спільні інтереси, прагнули до об'єднання в один нерушимий союз. Активну участь в об'єднавчому русі брали й новгород-сіверці. У листопаді 1922 року на зборах робітників, селян та службовців, а потім на повітовому з'їзді Рад вони схвалили ленінську ідею об'єднання союзних республік. У грудні на VII Всеукраїнському з'їзді Рад за Декларацію про утворення СРСР, виконуючи волю трудящих Новгород-Сіверщини, проголосував їх посланець П. В. Дубок.

---

[1] Газ. «Знамя Советов», 4 листопада 1920 р.
[2] Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України, стор. 94.
[3] Газ. «Знамя Совегов», 4 листопада 1920 р.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-912, оп. 1, спр. 3617, арк. 1—14.
[5] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 208, арк. 17; Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 1, спр. 101, арк. 29.

Новгород-Сіверський у 1923 році став центром району й округу. В травні зібрався І окружний з'їзд КНС, що представляв 36 тис. комнезамівців. Він надіслав В. І. Леніну вітальну телеграму, в якій говорилося: «Ми, незаможні селяни, зібравшись на перший окружний з'їзд Новгород-Сіверщини, шлемо тобі, дорогий Ілліч, свій гарячий привіт. Скоріше видужуй, ставай біля світового керма для повної перемоги над капіталом. Ми твердо стоїмо на варті робітничо-селянської держави, твердо пам'ятаємо твій заповіт і свято будемо його виконувати»[1]. З'їзд прийняв ряд важливих постанов, спрямованих на поліпшення роботи комнезамів.

У зв'язку з смертю В. І. Леніна 27 січня відбулися об'єднані міські збори партійної, комсомольської і профспілкової організацій. У резолюції їх говорилося: «Зараз, коли ми зазнали найтяжчої втрати, в цю хвилину більш ніж будь-коли необхідно пам'ятати заповіти Леніна і сприяти перетворенню їх у життя». В першій половині лютого 1924 року до партії вступило 15 робітників. За два місяці ленінського призову Новгород-Сіверська парторганізація зросла на 267 чоловік[2]. Цього ж року в місті було споруджено пам'ятник любимому вождю. Партійний комітет приділяв постійну увагу зміцненню партосередків, політичному вихованню комуністів й активу. В місті діяли школа політграмоти, де навчалося 70 членів партії, комсомольців і комнезамівців[3], партклуб ім. Артема, клуб червоної молоді, при якому були гуртки вивчення творів класиків марксизму-ленінізму, бібліотека політичної літератури.

На кінець відбудовного періоду в місті жило понад 10 тис. чоловік населення. Було налагоджено роботу лікувальних закладів. Діяла лікарня на 25 ліжок, де працювало 8 лікарів, 6 чоловік середнього медперсоналу. 1924 року в колишньому поміщицькому маєтку відкрито будинок відпочинку «Десна».

Зростала кількість закладів освіти. 1925 року в 4 семирічних і професійній школах налічувалося 850 учнів і 52 учителі. З червня 1921 року почали діяти трирічні педагогічні курси з контингентом слухачів 200 чоловік[4]. Продовжувалася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослого населення.

Швидкого розвитку набувала робота культурно-освітніх закладів. У вересні 1921 року було відкрито російський драматичний театр. На його сцені виступала також акторська українська трупа. У місті діяли народний будинок і 4 клуби, у яких працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми. Зростали книжковий фонд і кількість читачів бібліотеки ім. Л. М. Толстого, у якій 1924 року налічувалося 20 тис. томів і 650 читачів.

У зв'язку із змінами в адміністративному поділі з 1925 по 1930 рік Новгород-Сіверський був районним центром Глухівського, з 1930 по 1932 рік — Конотопського округів, з 1932 року — Чернігівської області.

Після відбудови народного господарства кустарі об'єднувались у промислові артілі. В 1927 році засновано артіль ім. Куйбишева, де виготовляли вапно, крейду, цеглу. На її базі в 1930 році виник вапняний завод ім. Артема. 1928 року почав діяти маслозавод, у 1930 році — промартіль «Червоний ткач», 1934 року — коноплезавод. Загальний обсяг промислового виробництва в 1940 році становив 2,5 млн. карбованців.

З ініціативи комнезаму заснована 1924 року комуна через три роки перетворена в артіль «Крестинтерн», якій виділили 142 га орної землі. В 1931 році населення міських околиць об'єдналося в колгоспи «Червоногвардієць» та ім. Шевченка. В користуванні їх було 950 га орної землі. Господарства вирощували зернові культури, картоплю, коноплі, з кожним роком підвищували урожайність їх. Так, в артілі «Крестинтерн» у 1934 році збирали з гектара по 19 цнт ячменю. Бригада І. Д. Радуса

[1] Газ. «Красное знамя», 16 травня 1923 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 1816, оп. 1, спр. 1, арк. 16; газ. «Красное знамя», 3 липня 1924 р.
[3] Газ. «Красное знамя», 20 лютого 1923 р.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 1, спр. 75, арк. 268.

з колгоспу «Червоногвардієць» одержала з гектара по 20 цнт зернових. Того ж року І. Д. Радусу присвоєно звання ударника, він брав участь у республіканській нараді знатних бригадирів, яка відбувалася в Харкові[1]. У передвоєнному 1940 році в артілях налічувалося 586 чоловік. Хлібороби виростили хороші врожаї. Так, у колгоспі «Комінтерн» (колишній «Крестинтерн») одержали з гектара по 120 цнт картоплі. На полях артілей працювали трактори, комбайни створеної в 1932 році Новгород-Сіверської МТС. Напередодні війни її тракторний парк налічував близько 50 машин. Серед механізаторів розгортався стахановський рух. Першою звання стахановки удостоїлася бригадир тракторної бригади О. І. Ляшенко. 14 чоловік в 1939—1940 рр. були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, серед них М. М. Сич, Ф. П. Хоменко, Г. Т. Макаренко, Т. С. Боровик та інші[2].

За переписом 1939 року в місті жило 11 582 жителі[3].Набула дальшого розвитку охорона здоров'я. У лікарні налічувалося 150 ліжок і працювало 15 лікарів. Діяли також поліклініка, аптека, дитясла, будинок відпочинку «Десна».

Швидкими темпами розвивалася освіта. В 1933 році дві семирічні школи були реорганізовані в середні. Продовжувала працювати семирічка. В 1936 році відкрито середню школу робітничої молоді. У них навчалося 1940 року 2270 чоловік і працювало 110 учителів. 1931 року відкрився педагогічний технікум ім. Ушинського, в якому налічувалося 244 учні й 13 викладачів[4]. 1937 року засновано медичне училище.

З культурно-освітніх закладів працювали драматичний театр, 2 кінотеатри, музей, бібліотека. З 1930 року виходила районна газета «Шлях колгоспника».

У перший день віроломного нападу німецько-фашистських полчищ на нашу країну військовозобов'язані та добровольці пішли до лав Червоної Армії. Населення, яке залишилось, активно допомагало в створенні лінії оборони навколо міста. З потроєною енергією трудилися люди на виробництві. Ткалі й прядильниці артілі «Червоний ткач» протягом доби випускали продукції на 16—17 тис. крб. замість 14 тис. крб. за планом. Бригади окремих цехів коноплезаводу виконували щоденні завдання на 200 і більше проц. Службовці й домогосподарки щодня працювали по кілька годин у міських колгоспах[5]. Населення міста й району здало у фонд Червоної Армії понад 1,2 млн. карбованців.

26 серпня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Новгород-Сіверський. 7 листопада гітлерівці розстріляли кілька сотень жителів міста. На території колишнього монастиря вони створили табір військовополонених, де від голоду, холоду, тортур загинуло понад 10 тис. радянських людей. Окупанти зруйнували пам'ятник В. І. Леніну.

На боротьбу проти ненависного ворога піднялися народні месники. На території району почав діяти партизанський загін ім. Чапаєва на чолі з Г. С. Артозєєвим, нині Героєм Радянського Союзу. В 1942 році в місті створено підпільну комсомольську групу в складі 30 чоловік, керівником якої був комуніст Й. Г. Смолянський. Підпільники встановили зв'язок з партизанським загоном ім. Чапаєва й виконували його завдання. У травні 1943 року гітлерівці схопили Й. Г. Смолянського й стратили.

У вересні 1943 року в районі Новгорода-Сіверського відбулися напружені бої. Закріпившись на правобережних деснянських кручах, гітлерівці чинили шалений опір нашим військам. У ніч на 16 вересня зав'язалися вуличні бої. Червоноармійці

---

[1] Газ. «Знамя политотдела» (Новгород-Сіверський), 11 червня, 26 липня і 7 листопада 1934 р.

[2] Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник 1932 р., стор. 2; газ. «Більшовик», 11, 27, 29 червня 1939 р.; газ. «Шлях колгоспника» (Новгород-Сіверський), 8 березня 1940 р.

[3] Список населених пунктів Чернігівської області за переписом 1939 року. Чернігів, 1939, стор. 183.

[4] Чернігівська область. Короткий статистично-економічний довідник. 1932 р., стор. 82.

[5] Газ. «Більшовик», 13 і 29 липня 1941 р.

вибили окупантів з висоти, звідки ті вели обстріл переправи. Бій тривав цілу ніч. Побоюючись оточення, ворог поспішно відступив. Війська Центрального фронту визволили місто від німецько-фашистських загарбників. У боях відзначилися 102-а Далекосхідна, 140-а Сибірська гвардійська й 162-а стрілецькі дивізії, 94-й гвардійський і 478-й мінометні, 120-й винищувально-артилерійський, 235-й зенітно-артилерійський полки, 14-а інженерно-саперна бригада та 321-й інженерний батальйон. Їм присвоєно звання «Новгород-Сіверських». 129 чоловік, які брали участь у визволенні міста, поховано в братських могилах. У міському парку їм 1955 року встановлено пам'ятник.

На фронтах Великої Вітчизняної війни хоробро билися 1177 жителів міста. 905 нагороджено орденами й медалями. Гвардії майор військово-повітряних сил комуніст А. С. Комоса зробив 383 бойові вильоти й збив 23 літаки ворога. Йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За виявлений героїзм під час прориву лінії Маннергейма танкіст лейтенант Б. О. Майстренко також удостоєний цього високого звання. Ім'ям героя, який загинув у 1945 році, названо середню школу № 1. Під час форсування Вісли й утримання захопленого плацдарму відзначився уродженець міста, командир взводу автоматників гвардії молодший лейтенант І. Г. Ященко. У рукопашному бою він знищив понад 20 гітлерівців. Йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Німецько-фашистські загарбники завдали місту збитків на суму близько 28 млн. крб.[1] На кінець 1943 року не було жодного діючого підприємства, проживало всього 4440 чоловік[2]. На третій день після визволення Новгорода-Сіверського від окупантів відновили роботу міськрада, райкоми КП(б)У та ЛКСМУ. Уже в жовтні на підприємствах, у колгоспах й установах створено 16 первинних парторганізацій з кількістю 80 комуністів. Вони мобілізували трудящих на відбудову зруйнованого німецько-фашистськими загарбниками господарства. Колгоспники зібрали залишки врожаю й засіяли 218 га озимини. До 1 січня 1944 року хлібороби артілі «Комінтерн» здали державі 365 цнт зерна[3]. В 1944 році відбудовано МТС, водонапірну башту, 53 приміщення для підприємств і установ. 1 червня почала виходити газета «Шлях колгоспника». У 1946 році стала до ладу електростанція. На кінець 1947 року дали продукцію коноплезавод, маслозавод, завод ім. Артема, птахокомбінат промартілі «Червона зірка» та ім. Куйбишева, хімлісгосп. Обсяг валової продукції місцевої промисловості в 1950 році становив 2,7 млн. крб., що на 200 тис. крб. більше довоєнного рівня.

Міцніли колгоспи. В усіх трьох були створені тваринницькі ферми, побудовано нові приміщення для худоби. Швидко зростало поголів'я її. Якщо в 1946 році в артілях було лише 183 голови великої рогатої худоби, то на кінець 1950 року налічувалося вже 500 голів, удвічі підвищилася урожайність зернових культур. Того ж року колгосп ім. Шевченка об'єднався з артіллю села Домотканевого і почав називатися ім. К. Маркса. На полях артілей стало більше працювати тракторів Новгород-Сіверської МТС, яких на цей час налічувалося 47.

Значно зріс житловий фонд міста. На 1950 рік він становив 56,8 тис. кв. метрів, у т. ч. комунальний — 18,3 тис. кв. метрів. У Новгороді-Сіверському в цей час працювало 19 магазинів і торгових точок, 4 підприємства громадського харчування. Медичну допомогу подавала лікарня на 150 ліжок, протитуберкульозний диспансер, у яких налічувалося 32 лікарі й 67 чоловік середнього медперсоналу.

Були відремонтовані приміщення шкіл. 1950 року в двох середніх, семирічній та початковій школах налічувалося 1860 учнів і 126 учителів. З спеціальних навчальних закладів відновили роботу педагогічне та медичне училища. Останнє за 1946—1950 рр. випустило 541 середнього медпрацівника. З 1944 року почала працювати

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 81, арк. 356.
[2] Там же, ф. Р-5226, оп. 5, спр. 3, арк. 126.
[3] Там же, спр. 579, арк. 163, 164, 382.

Пам'ятник архітектури XVIII століття — Тріумфальна арка. Новгород-Сіверський, 1971 р.

Вид на Новгород-Сіверський з Десни. На горі — історико-архітектурний заповідник — Спасо-Преображенський монастир. 1971 р.

Обеліск
воїнам-землякам, що загинули
на фронтах
Великої Вітчизняної війни.
Новгород-Сіверський, 1971 р.

Торгові ряди кінця XVIII століття,
Новгород-Сіверський, 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

однорічна сільськогосподарська школа. Вона готувала молодших ветфельдшерів. 1950 року відкрито школу механізації сільського господарства, де навчалося 450 чоловік.

Налагоджувалася робота культурно-освітніх закладів. У жовтні 1943 року почав працювати районний будинок культури, з 1949 року — районна й міська бібліотеки для дорослих та районна дитяча бібліотека[1]. 1944 року в місті споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В. Й. Казачок — заслужений раціоналізатор УРСР, технолог майстерень райоб'єднання «Сільгосптехніки», Новгород-Сіверський. 1970 р.

Після відбудови господарства дальшого розвитку набувала промисловість. У 1952 році заводи й промартілі виготовили продукції на суму 2,58 млн. крб. В 1959—1965 рр. підприємства міста дали країні різних виробів на суму 45,2 млн. крб. Було побудовано 4 цегельні заводи. При створеному в 1962 році управлінні будматеріалів став до ладу черепичний цех, у «Міжколгоспбуді», заснованому в 1957 році, пущено цех виготовлення шиферу. У 1961 році стала до ладу текстильна фабрика. На кінець 1965 року обсяг валової промислової продукції становив 7 млн. крб., втричі більше, ніж до війни.

Під керівництвом партійних організацій колективи підприємств доклали багато зусиль, щоб успішно виконати завдання восьмої п'ятирічки. За п'ять років було реалізовано промислової продукції на суму 60 136 тис. крб., що на 2078 тис. крб. більше плану. Це був гідний подарунок трудящих XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Першості в змаганні домігся колектив харчокомбінату (створений 1956 року на базі артілі «Червоний харчовик»). План валової продукції він виконав на 133 проц. Значний крок по шляху технічного прогресу зробила текстильна фабрика. В порівнянні з 1965 роком виробничі фонди її зросли на 134 тис. крб., рівень механізації досяг 70 проц. Це дало можливість майже в два з половиною рази збільшити випуск продукції.

Широкого розмаху набрав рух за комуністичну працю. 1965 року в місті налічувалося 22 бригади й 196 ударників комуністичної праці. В 1970 році почесне звання колективів і ударників комуністичної праці виборoло 46 бригад і 649 робітників. На підприємствах створюються бюро раціоналізаторів та винахідників. Лише в районному об'єднанні «Сільгосптехніка» 179 працівників стали членами Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів. Старшому технологу В. Й. Козачку, на рахунку якого десятки пропозицій, у 1967 році присвоєно звання заслуженого раціоналізатора УРСР. За восьму п'ятирічку 959 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями. Машиніст екскаватора заводоуправління будматеріалів, ударник комуністичної праці М. С. Сугоняка, ветеран громадянської війни М. М. Слюнько удостоєні ордена Леніна, робітник птахокомбінату О. Д. Вареник — ордена Жовтневої Революції, робітниця коноплезаводу М. І. Гудлевська, помічник майстра маслозаводу В. Ф. Труханова, монтер М. Н. Філіпов та ткаля П. А. Ковальова відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

Збільшилася питома вага транспортних підприємств. У ювілейний 1967 рік було побудовано залізницю, що сполучає Новгород-Сіверський з містами Новозибковом і Брянськом. У 1954 році засновано автопідприємство, де нині налічується 150 автомашин. Залізнична станція разом з автопідприємством і пристанню за восьму п'ятирічку перевезли близько 3 млн. тонн народногосподарських вантажів.

Після відбудови економічно міцніли колгоспи. 1959 року артіль ім. К. Маркса була реорганізована у плодорозсадник. В 1960 році на базі колгоспу «Червоногвардієць» організовано м'ясо-молочний радгосп «Новгород-Сіверський», що має в своєму

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 9, арк. 277; спр. 177, арк. 239; спр. 235, арк. 123.

користуванні більш як 3,5 тис. га угідь, у т. ч. 1100 га орної землі. Рік у рік тут підвищується врожайність зернових культур, картоплі, поголів'я худоби, виробництво молока й м'яса. Якщо у 1960 році урожай зернових з гектара становив 13,1 цнт, то в 1970—21,1 цнт. Урожайність картоплі підвищилася з 70—76 до 101 цнт. В ювілейному 1970 році поголів'я великої рогатої худоби зросло до 900, а свиней —до 800 голів. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 400 цнт молока й 89 цнт м'яса. В Новгороді-Сіверському розташована Придеснянська дослідна станція боротьби з ерозією грунтів.

На всіх підприємствах, у радгоспі, установах широко розгорнулося змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Трудящі стали на трудову ювілейну вахту й систематично перевиконують свої виробничі завдання. Перед у змаганні веде колектив коноплезаводу, який зобов'язався в 1972 році дати понад план 40 тис. тонн льоноволокна. За підсумками роботи в першому кварталі йому присуджено перехідний Червоний прапор Киселівського виробничого об'єднання первинної обробки льону й волокна та обкому профспілки працівників текстильної й легкої промисловості.

За роки Радянської влади стародавній Новгород-Сіверський помолодів, покрасивішав. Центральні площа й вулиці заасфальтовані й потопають у зелені. Всього в місті було забруковано й вкрито асфальтом 28,5 км вулиць і тротуарів, прокладено 37 км водопроводу. Лише в 1971 році у скверах і обабіч вулиць посаджено тисячу дерев, 4,5 тис. чагарників, реконструйовано оранжереї, вуличне освітлення. У 1971 році на благоустрій міста витрачено 159 тис. карбованців. Повсякчасно зростає житловий фонд. За 1950—1971 рр. було споруджено 273 будинки, загальною площею 23 000 кв. метрів. Всього у місті нині налічується 2402 будинки.

Значно розширено торговельну мережу. В 1971 році у місті працювало 47 магазинів, у т. ч. 18 промтоварних, 25 продовольчих, а також спеціалізовані магазини меблів, культтоварів, книжковий, господарських товарів. З підприємств громадського харчування є 4 їдальні, ресторан. У місті працює 12 майстерень і 2 приймальні пункти комбінату побутового обслуговування.

У Новгороді-Сіверському розташовані центральна районна лікарня на 200 ліжок з 12-а спеціалізованими відділеннями, протитуберкульозний диспансер на 65 ліжок, психоневрологічний диспансер на 30 ліжок, жіноча та дитяча консультації, районна санепідстанція, пункт швидкої допомоги, 4 медпункти на підприємствах і в радгоспі, аптека, дитячі ясла на 130 місць. Стаціонар і поліклінічне відділення центральної районної лікарні мають клінікодіагностичні лабораторії, рентгенівські, флюорографічні та фізіотерапевтичні кабінети. У лікувально-профілактичних закладах міста працюють 44 лікарі, 209 середніх медичних працівників. Глибокою пошаною в жителів міста й району користується комуніст, депутат міськради, заслужений лікар УРСР Н. Д. Добичина. Санепідемстанції, яку вона очолює, присвоєно звання колективу комуністичної праці. З 1948 року відновив свою діяльність будинок відпочинку «Десна». За післявоєнний період у ньому відпочило 47 тис. чоловік.

В Новгороді-Сіверському є три середні (в т. ч. школа-інтернат, відкрита в 1956 році), восьмирічна й початкова школи, в яких навчається близько 2,5 тис. дітей. Діють також заочна та вечірня школи робітничої молоді, де здобувають середню освіту понад

Автовокзал у Новгороді-Сіверському. 1970 р

350 чоловік. У школах є добре обладнані кабінети, краєзнавчі музеї. В місті працює 171 учитель, у т. ч. 3 заслужені вчителі УРСР, 24 відмінники народної освіти, 12 з них нагороджено орденами й медалями. Продовжує працювати медучилище, де в 1971 році навчалося 293 учні. В 1956 році педучилище було закрито. Однорічна школа сільського господарства з 1961 по 1968 рік готувала молодших ветфельдшерів штучного запліднення тварин. Її закінчило 727 чоловік. З 1968 року тут навчаються майбутні техніки-бджільники, завідуючі тваринницькими фермами, ветсанітари, техніки штучного осіменіння тварин. У Новгороді-Сіверському діє 5 дитячих садків на 550 місць. 1971 року став до ладу дитячий комбінат на 140 місць.

Значну виховну роботу серед населення проводять культурно-освітні заклади міста. У районному будинку культури ім. І. М. Уралова працюють оркестри народних і духових інструментів, гуртки художнього слова й драматичний. 1969 року оркестру народних інструментів присвоєно звання народного. Для трудящих читаються лекції, проводяться бесіди, тематичні вечори, усні журнали, заняття університету культури. Учасники художньої самодіяльності виступають з концертами перед трудівниками Семенівського району Чернігівської і Погарського району Брянської областей, 1971 року концертну бригаду будинку культури вітали жителі Погара, Стародуба, Почепа та 21 села. Будинок культури — місце відзначення нових радянських свят та проведення обрядів, таких, як посвячення в робітники, проводи до армії, урочиста реєстрація новонароджених, шлюбу тощо. До послуг трудящих — три кінотеатри на 880 місць. У 1969 році в парку ім. Т. Г. Шевченка була збудована літня естрада на 800 місць й обладнані атракціони. Працює три бібліотеки з книжковим фондом 92,5 тис. томів. В 1957 році на громадських засадах створено історико-краєзнавчий музей, якому 1969 року присвоєно звання народного. Експонати його розповідають про історію міста й району з найдавніших часів до наших днів. З 1961 року в місті працює семирічна музична школа, де на 6 відділеннях навчається 225 учнів.

Велику роль у пропаганді й поширенні передового досвіду, у висвітленні економічного й культурного життя міста відіграє районна газета, яка з 1 червня 1962 року виходить під назвою «Радянське Полісся». У розвиток економіки й культури Новгорода-Сіверського значний вклад вносять комуністи. В 1972 році їх загін становив понад 1,2 тис. чоловік, які об'єднані в 57 первинних парторганізаціях. У місті — 25 комсомольських організацій, у яких налічується 1,5 тис. членів ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці мобілізують трудящих на успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, накреслень XXIV з'їзду КПРС. Випуск промислової продукції планується збільшити в середньому на 25—30 проц. На кінець 1975 року підприємства мають виробляти її на суму 26 млн. крб. У березні 1972 року став до ладу сирзавод. Буде введено в дію два асфальто-бетонні заводи, машинолічильна станція, реконструюватимуться райхарчокомбінат, птахокомбінат, текстильна фабрика, коноплезавод.

Незабаром розпочнеться газифікація міста природним газом, реконструкція водопроводу, будівництво поштамту, двох мостів тощо. Намічено спорудити 72-квартирний житловий будинок, готель на 120 місць, нове приміщення для районного будинку культури на 600 місць, середню школу на 1500 учнів. Завдяки виконанню перспективного плану Новгород-Сіверський перетвориться в значний промисловий і культурний центр Чернігівщини.

Ю. І. ГІРМАН, Л. В. ХОТКЕВИЧ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВГОРОД-СІВЕРСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗОВА ГАТЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру, за 7 км від автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський. Дворів — 212. Населення — 479 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Зоря, Полянське, Рум'янцеве, Заболоття.

На території села розміщений колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 2840 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1931 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 87 учнів і працює 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село виникло в другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено у 1931 році, комсомольську — в 1933.

За тимчасової німецько-фашистської окупації у селі було спалено 80 проц. будинків колгоспників.

У роки Великої Вітчизняної війни 283 жителі боролися на фронтах з німецько-фашистськими загарбниками, 232 з них нагороджено орденами й медалями. 133 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році встановлено обеліск на честь воїнів, які полягли, визволяючи село від гітлерівських загарбників.

БИ́РИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від райцентру. Дворів — 654. Населення — 2033 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Підгірне й Прокопівка.

На території села розміщений колгосп ім. Горького, за яким закріплено 4160 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3460 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 7 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Обмолот льону у колгоспі ім. Горького, с. Бирине, 1971 р.

У селі є середня школа, в якій налічується 440 учнів і 27 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 10 ліжок, пологовий будинок, медпункт.

Бирине виникло на початку XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації у селі створено партизанський загін, що входив до партизанського з'єднання М. Г. Салая. Тут перебував також штаб з'єднання. В 1936 році створено партійну організацію, в 1933 — комсомольську.

В роки Великої Вітчизняної війни 700 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, 618 з них нагороджено орденами й медалями. 407 чоловік загинуло смертю хоробрих. У селі в 1967 році споруджено пам'ятник воїнам-односельцям, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини.

БЛИСТОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від райцентру, на автошляху Новгород-Сіверський — Чернігів. Дворів — 351. Населення — 1239 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лоска, Слобідка.

На території Блистової розміщений колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 3248 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1836 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 216 учнів і працює 15 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Блистова виникла на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації засновано в 1930 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецьких загарбників 419 жителів, 273 з них нагороджено орденами й медалями. 107 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1954 році в центрі села воїнам, полеглим у бою під час визволення Блистової від окупантів, встановлено пам'ятник. У 1967 році споруджено обеліск односельцям, які віддали своє життя, захищаючи Батьківщину.

БУ́ДА-ВОРОБ'Ї́ВСЬКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 37 км від райцентру і за 25 км від залізничної станції Угли. Дворів — 205. Населення — 650 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Димусове, Красний Хутір, Новопавлівське, Ямне.

На території села розміщений колгосп «Червоний Жовтень», за яким закріплено 3278 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2059 га орної землі. В господарстві вирощують зернові

й технічні (льон) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють восьмирічна школа, в якій налічується 164 учні й 14 учителів, клуб, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Перша писемна згадка про Буду-Вороб'ївську датується 1859 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1934.

В роки Великої Вітчизняної війни 390 жителів билося на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, з них 290 нагороджено орденами й медалями. 219 чоловік загинуло смертю хоробрих.

БУ́ЧКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на обох берегах річки Вари, за 42 км від райцентру й за 27 км від залізничної станції Вітемля. Дворів — 136. Населення — 387 чоловік. Сільраді підпорядковані села Великий Гай, Вильчики, Городище, Зоря, Купели, Ясна Поляна.

На території Бучок розміщений колгосп «Великий гай», за яким закріплено 2935 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2161 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві продуктів м'ясо-молочного тваринництва. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 52 трудівники нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку Л. К. Андросенко удостоєно ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 178 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Бучки виникли в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію засновано в 1929 році, комсомольську — в 1934.

В роки Великої Вітчизняної війни 300 жителів билися проти німецько-фашистських загарбників, 260 з них нагороджено орденами й медалями, у т. ч. льотчику В. Є. Акуленку, який здійснив 120 бойових вильотів, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 27 жовтня 1944 року В. Є. Акуленко загинув. 194 уродженці села полягли смертю хоробрих.

Біля Бучків виявлено городище часів Київської Русі.

ВОРОБ'Ї́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру й за 10 км від залізничної станції Узруй. Дворів — 448. Населення — 1218 чоловік. Сільраді підпорядковані села Внутрішній Бір, Мовчанів, Осове.

На території села розміщений колгосп «Червоний партизан», за яким закріплено 4247 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3124 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Вороб'ївці є середня школа, в якій налічується 335 учнів і 25 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в другій половині XVII століття.

Школярі працюють на пришкільній ділянці, с. Грем'яч. 1971 р.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Герой громадянської війни, уродженець Вороб'ївки Т. В. Черняк (14.II 1891—11.VIII 1919) під час кайзерівської окупації створив партизанський загін у складі 73 чоловік, який швидко переріс у Новгород-Сіверський полк 1-ї Української Радянської дивізії. Партійна організація створена в 1929 році, комсомольська — в 1928.

Понад 320 жителів у роки Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах і в партизанських загонах, 173 з них нагороджено орденами й медалями. 224 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1952 році споруджено пам'ятник герою громадянської війни Т. В. Черняку. У селі народився вітчизняний хірург й анатом професор І. В. Буяльський (1789—1866).

ГРЕМ'Я́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Судості, притоки Десни, за 45 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Вітемля. Дворів — 905. Населення — 2586 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богданове, Веселе, Гай, Діброва, Колос, Мурав'ї, Новоселівка, Петрівське.

У селі розміщені колгоспи «Шлях нового життя» та «1 Мая», за якими закріплено 5097 га сільгоспугідь, у т. ч. 3637 га орної землі. У господарствах вирощують зернові культури, коноплі, льон, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє Грем'яцьке відділення «Сільгосптехніки», а також цегельний завод. За трудові досягнення в розвитку колгоспного виробництва 142 хлібороби, тваринники й механізатори нагороджені орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєна Т. О. Поштова, ордена Трудового Червоного Прапора — О. М. Синиця й П. В. Гуд.

Між хліборобами колгоспу «1 Мая» села Грем'яча і трудівниками колгоспу ім. Мічуріна села Случевська Погарського району Брянської області встановилися міцні дружні зв'язки. Колгоспи обмінюються сортовим насінням зернових, картоплі, під час посівних і збиральних кампаній допомагають один одному технікою, разом відзначають свята, учасники художньої самодіяльності обмінюються концертами.

На території Грем'яча працює дільнична лікарня на 50 ліжок. Є середня школа та допоміжна школа-інтернат, де налічується 752 учні й 69 учителів. До послуг населення будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом близько 30 тис. томів. У 1967 році відкрито філіал Новгород-Сіверської музичної школи.

Вперше село згадується в історичних джерелах під 1604 роком. За народними переказами, назва його походить від невеличкої річки Грем'ячки, що протікає через населений пункт.

Селяни, незадоволені грабіжницькою реформою 1861 року, в квітні організували виступ проти поміщиці Голіциної, який був придушений каральним загоном. Під час першої російської революції в Грем'ячі відбулися мітинги й сутички селян з поліцією. У ніч на 5 вересня 1907 року селяни зробили потраву поміщицьких посівів, а через кілька днів підпалили сарай з хлібом і копиці сіна. Коли до села прибули карателі, розгнівані селяни напали на пристава. В сутичці двоє чоловік загинуло.

У січні 1918 року в селі було встановлено Радянську владу, 1919 — виник партійний осередок. 1923 року засновано комсомольську організацію. Тоді ж створено першу сільськогосподарську артіль «Колос». В 1935—1959 рр. село було районним центром.

Німецько-фашистські загарбники 23 вересня 1941 року окупували село. Вже в перші дні вони розстріляли 200 мирних жителів, жорстоко знущалися, а потім убили колгоспницю Ю. А. Бондар, яка відмовилася здати окупантам теплий одяг. У Грем'ячі з серпня 1941 року по січень 1942 року діяв підпільний райком партії під керівництвом С. Ю. Ханович, який виконував також обов'язки командира Грем'яцького партизанського загону. В січні 1942 року він був схоплений гестапівцями і страчений. Від їх рук загинули також секретар підпільної парторганізації І. П. Роєв, партизанський зв'язківець А. М. Листопад, який розповсюджував серед населення листівки. У квітні підпільний райком партії знову відновив свою діяльність і існував до кінця окупації. Секретарем його й командиром партизанського загону був С. К. Клименко.

В ніч з 9 на 10 липня 1942 року месники з'єднання О. М. Сабурова з участю Грем'яцького партизанського загону, підпільників при підтримці артилерії дали бій окупантам і захопили село. У цій операції було знищено 98 солдатів і 5 офіцерів ворога, взято багато бойових трофеїв. За роки окупації Грем'яцький партизанський загін завдав загарбникам великих утрат. Зокрема, месники знищили 602 гітлерівців, 221 поліцая, висадили в повітря 55 автомашин, 22 бронетранспортери, 8 шосейних мостів і 8 складів боєприпасів, пустили під укіс 5 ешелонів, зруйнували 2,5 км залізничних колій і 66 км ліній зв'язку, захопили 17 кулеметів, 9 мінометів, 233 гвинтівки. Населенню було повернуто 155 тонн награбованого окупантами продовольства. Партизани подавали велику допомогу частинам Червоної Армії, доставляли через розвідгрупу Центрального фронту відомості про дислокацію й переміщення сил противника.

Бійці підрозділів Центрального фронту 21 вересня 1943 року визволили Грем'яч від німецько-фашистських загарбників.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало проти окупантів близько 700 жителів. 397 колишніх воїнів і партизанів за героїзм, виявлений у боях з ворогом, нагороджено орденами й медалями. 382 чоловіка полягло за Радянську Вітчизну. В сільському парку червоноармійцям споруджено обеліск, ще чотири обеліски збудовано воїнам-односельцям, які віддали життя у роки Великої Вітчизняної та громадянської воєн.

Поблизу сіл Грем'яча й Мурав'їв виявлено поселення доби неоліту, бронзи, юхнівської культури, слов'янське перших ст. н. е. та давньоруське.

ГО́РБОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 7 км від райцентру. Дворів — 493. Населення — 1400 чоловік. Сільраді підпорядковані села Путивськ і Юхнове.

На території Горбового розміщено колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 2400 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1600 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 13 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. У. П. Соловей удостоєно ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 185 учнів і працює 17 учителів, бібліотека, будинок культури на 400 місць.

Перша документальна згадка про Горбове датується 1552 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1938 році, комсомольську — в 1918.

У роки Великої Вітчизняної війни 400 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. 101 чоловіка за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями. 217 уродженців села загинуло смертю хоробрих.

1960 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в бою за визволення села від німецько-фашистських загарбників, у 1965 році — обеліск односельцям, які віддали своє життя за Батьківщину.

В селі народився український радянський поет М. Я. Скуба (1907—1939).

У Горбовому та Юхновому виявлено поселення доби пізнього палеоліту, бронзи; досліджено два городища часів раннього заліза (VIII—III ст. до н. е.), що дали назву юхнівській археологічній культурі. Тут є також залишки слов'янського городища VIII—X ст. та часів Київської Русі. Знайдено скарб із 25 срібних гризен XI—XII століття.

ДІГТЯРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 16 км від райцентру. Дворів — 420. Населення — 1130 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Гірки.

На території Дігтярівки розміщено колгосп «Жовтень», за яким закріплено 3401 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2327 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (коноплі) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 247 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. 35 передовиків удостоєні ордена Леніна, а 14 одержали цю високу нагороду двічі. Ланковим Г. П. Воробей, А. Є. Гулій, У. Й. Костюченко, О. О. Рибак присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Протягом двох з половиною десятиріч колгосп очолював Н. О. Школьний, делегат XVIII, XXI й XXII з'їздів КП України, депутат Верховної Ради СРСР 2 і 3 скликань, Герой Соціалістичної Праці.

В селі є середня школа, в якій налічується 240 учнів і 20 учителів, будинок культури на 320 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

Перша документальна згадка про Дігтярівку належить до 29 листопада 1673 року, де вказується, що тут здавна жили козаки. Назву село дістало від річки Дігтярівки, яка колись тут протікала.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1928 році, комсомольську — в 1931.

Під час Великої Вітчизняної війни 420 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, з них 247 нагороджено орденами й медалями. 192 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році їм споруджено обеліск.

На околицях сіл Дігтярівки й Гірок виявлено поселення доби пізнього палеоліту, мезоліту, юхнівської культури, слов'ян VIII—X ст., а також поселення та два городища Київської Русі.

КА́М'ЯНСЬКА СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 35 км від райцентру й за 21 км від залізничної станції Вітемля. Дворів — 424. Населення — 1147 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Камінь.

На території села розміщений колгосп «Ленинский путь», за яким закріплено 4654 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3108 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Кам'янській Слободі є середня школа, де навчається 248 учнів і працює 18 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За трудові успіхи в розвитку сільського господарства й охорони здоров'я 144 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

Кам'янська Слобода заснована в 1672 році. В роки першої російської революції було підпалено поміщицькі маєтки.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації в селі відбулися запеклі бої з німецькими загарбниками та гайдамаками. Партійну організацію створено в 1935 році, комсомольську — в 1938.

За гітлерівської окупації карателі розстріляли близько 100 жителів села.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах билися проти німецько-фашистських окупантів 580 чоловік, з них 210 нагороджено орденами й медалями. 207 жителів села загинуло смертю хоробрих. У 1968 році на їх честь споруджено обеліск. На братській могилі встановлено пам'ятник воїнам, які у вересні 1943 року віддали своє життя, визволяючи Кам'янську Слободу.

У с. Камінь виявлено поселення доби неоліту, а біля с. Кам'янської Слободи — городище юхнівської культури.

КІ́РОВЕ (до 1934 року — Рикове) — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Дворів — 362. Населення 1031 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Попове, Стахорщина і Форостовичі.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу «Рассвет», за яким закріплено 2375 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1840 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (коноплі) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 229 учнів і працює 15 учителів, будинок культури на 270 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в колгоспному виробництві, медицині 41 трудівник нагороджений орденами й медалями, в т. ч. Г. П. Бурчик — орденом Леніна.

Рикове виникло наприкінці XVII століття. Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1930 році, комсомольську — в 1931.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билися проти німецько-фашистських загарбників 258 жителів, 135 з них нагороджено орденами й медалями. 180 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У селі народився відомий російський археолог, дослідник слов'янських курганів на Чернігівщині Д. Я. Самоквасов (1843—1911). Тут зберігається Троїцька церква — архітектурна пам'ятка XVIII ст. У Кіровому в 1967 році споруджено обеліск на честь воїнів-односельців, які віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни. 1966 року встановлено погруддя С. М. Кірова.

Поблизу с. Стахорщини виявлено городище юхнівської культури, в урочищі Чайчиному Лозі — городище й поселення часів Київської Русі. Біля сіл Кірового й Форостовичів є залишки давньоруського городища та два курганні могильники.

КОВПИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 30 км від райцентру. Дворів — 82. Населення — 254 чоловіка. Сільраді підпорядковані села

Будище, Кремський Бугор, Михайлівка, Нова Софіївка, Новеньке, Піщанка, Пушкарі, Роща.

На території Ковпинки розміщена бригада колгоспу ім. 40-річчя КП України (центральна садиба в с. Пушкарях).

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Ковпинка заснована в 1672 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1946 році, комсомольську — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни 113 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, з них 102 нагороджено орденами й медалями. Уродженцю с. Пушкарів П. Д. Шарпилу присвоєно звання Героя Радянського Союзу, 58 чоловік, відстоюючи Вітчизну, загинули смертю хоробрих. 1967 року встановлено обеліск на честь односельців, які полягли в боях з гітлерівськими окупантами.

Поблизу с. Пушкарів виявлено 12 поселень доби пізнього палеоліту (на одному з них розкопано 3 чумоподібні житла), поселення періоду мезоліту, неоліту, бронзи, городище й поселення юхнівської культури, слов'янське городище VIII—IX ст. Тут є також городище, поселення та курганний могильник часів Київської Русі. Біля с. Ковпинки виявлено поселення доби пізнього палеоліту, в с. Кремський Бугор — доби бронзи, поблизу с. Михайлівки — городище часів Київської Русі.

КО́МАНЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни за 8 км від райцентру. Дворів — 211. Населення — 611 чоловік. Сільраді підпорядковані села Араповичі, Дробишів, Чернацьке, Чулатів.

На території Комані знаходиться центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3329 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1850 га орної землі. Провідна культура — коноплі. Вирощують також пшеницю, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Радянський уряд високо відзначив труд колгоспників, нагородив понад трьохсот чоловік орденами й медалями, в т. ч. 20 — орденом Леніна, а колгоспниці М. Ф. Гришкова, О. А. Стариченко, Н. П. Мезько, К. А. Сугоняко, Г. Т. Лавріненко удостоєні цієї нагороди двічі.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 157 учнів і 14 учителів, будинок культури на 330 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Комань виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1930 році, комсомольську — в 1934.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни брало участь 412 чоловік, з них 245 нагороджено орденами й медалями. 182 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році їм встановлено обеліск.

На території сільради знайдено вироби з кременю доби раннього палеоліту (Араповичі, Чулатів); виявлено поселення пізнього палеоліту (Чулатів, Комань), мезоліту (Чулатів), юхнівської культури, слов'янське городище та поселення VIII—X ст. (Дробишів), 3 городища, поселення та курганний могильник часів Київської Русі (Араповичі, Комань, Чулатів).

КУДЛАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру й за 12 км від залізничної станції Пирогівка. Дворів — 293. Населення — 832 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Гнатівка.

На території Кудлаївки розміщений колгосп «Авангард», за яким закріплено 3050 га землі, у т. ч. 1976 га орної. Вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. В 1960 році побудовано коноплезавод.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 162 учні й 15 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Кудлаївка заснована в першій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1923.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяла підпільна патріотична група, 498 жителів билися з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах та в партизанських загонах, 247 з них нагороджено орденами й медалями. 273 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році споруджено обеліск воїнам-односельцям, які полягли в боях з гітлерівськими окупантами.

У с. Гнатівці народилася М. К. Кульга, українська килимарниця, заслужений майстер народної творчості УРСР.

Поблизу села виявлено поселення доби пізнього мезоліту, неоліту, юхнівської культури та городище часів Київської Русі.

ЛА́РИНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від райцентру й за 7 км від автошляху Новгород-Сіверський—Чернігів. Дворів — 245. Населення—701 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугринівка, Солов'їв, Фаївка.

Розташований на території села колгосп «Родина» має в користуванні 5551 га землі, в т. ч. — 3440 га орної. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 8 трудівників нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 155 учнів і працює 8 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Ларинівку датується 1671 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1932 році, комсомольську — в 1925.

Під час Великої Вітчизняної війни 274 жителі билося проти німецько-фашистських загарбників, 202 з них нагороджено орденами й медалями.

152 чоловіка загинуло смертю хоробрих. На честь воїнів-земляків, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, споруджено обеліск. У 1957 році встановлено пам'ятник Невідомому солдатові, в 1967 — обеліск воїнам-односельцям, які загинули в боях з гітлерівськими окупантами.

Біля сіл Ларинівки й Бугринівки виявлено два городища, поселення та два могильники часів Київської Русі.

ЛІСКОНО́ГИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 18 км від райцентру. Дворів — 261. Населення — 845 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Рогівка.

На території Лісконіг розміщений колгосп «Дружба», за яким закріплено 4051 га землі, в т. ч. 2914 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 27 передовиків нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 202 учні й працює 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Лісконоги засновані в першій половині XVII століття.

Радянську владу проголошено в грудні 1917 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1929.

Під час Великої Вітчизняної війни 328 жителів билося на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, з них 134 нагороджено орденами й медалями. 116 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1967 році в Лісконогах встановлено обеліск воїнам-односельцям, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини. На братській могилі, де поховано 42 воїни, які визволяли село у вересні 1943 року, споруджено пам'ятник.

На околиці сіл Лісконіг та Рогівки виявлено два поселення пізнього палеоліту, одне — мезоліту, два — неоліту, два юхнівської культури та слов'янське городище VIII—X століть.

МАМЕ́КИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Смячки (притока річки Десни), за 15 км від райцентру. Дворів — 309. Населення — 865 чоловік. Сільраді підпорядковані села Киселівка, Леньків і Фурсове.

На території Мамекиного розміщено колгосп «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 3285 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2124 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 155 учнів і 14 учителів, клуб, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва та освіти 20 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про село датується 1768 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1920.

420 жителів брало участь у боях проти німецько-фашистських загарбників під час Великої Вітчизняної війни, 256 з них нагороджено орденами й медалями, а І. Г. Ященку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 176 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь споруджено монумент Слави.

Поблизу сіл Мамекиного, Ленькова й Киселівки виявлено поселення доби пізнього палеоліту, неоліту, бронзи, два городища юхнівської культури, два курганні могильники та три городища часів Київської Русі. В 1886 році біля Мамекиного знайдено скарб з гривен чернігівського типу.

МИХА́ЛЬЧИНА-СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Рогозні (притока річки Десни), за 44 км від райцентру й за 17 км від залізничної станції Вітемля. Дворів — 319. Населення — 871 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Миколаївське.

На території села розміщений колгосп ім. Чапаєва, за яким закріплено 2289 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1849 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 40 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі — восьмирічна школа, в якій налічується 136 учнів і 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Михальчина-Слобода виникла наприкінці XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 219 жителів билося на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, з них 102 нагороджено орденами й медалями. 135 чоловік загинуло смертю хоробрих. 7 листопада 1967 року на їх честь споруджено обеліск.

ОБ'Є́ДНАНЕ — село центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Лоски (притока Десни), за 30 км від райцентру. Дворів — 190. Населення — 600 чоловік. Сільраді підпорядковані села Студинка й Ушівка.

За колгоспом «Вільна праця» закріплено 1494 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1118 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 104 учні й 10 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, медпункт.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1933 році, комсомольську — в 1926.

Під час німецько-фашистської окупації загинули від рук гестапівців комуністи-підпільники В. П. Рябець, П. К. Зарецький, Г. Л. Кириленко, Д. А. Овсієнко, П. Є. Трофименко. У роки Великої Вітчизняної війни на фронтах та в партизанських загонах бився з гітлерівцями 251 житель, з них 56 нагороджено орденами й ме-

далями. 120 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1967 році встановлено обеліск на честь воїнів-односельців, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

Біля с. Ушівки досліджено курганний могильник часів Київської Русі, де знайдено прикраси з срібла, коштовних каменів та скла.

ОРЛІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Убідь, за 41 км від райцентру. Дворів — 992. Населення 2771 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зелений Гай, Красне, Ломанка.

На території Орлівки розміщені колгоспи «Іскра» й «Шлях Леніна», за якими закріплено 6053 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5028 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 86 трудівників нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 484 учні й працює 27 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

Перша документальна згадка про Орлівку датується 1708 роком.

В листопаді 1917 року створено ревком. 23 грудня 1918 року обрано сільську Раду. Партійну організацію засновано в січні 1918 року, комсомольську — в 1926.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці стратили 175 чоловік, спалили 238 дворів, повністю знищили село Зелений Гай, де розстріляли 168 чоловік.

Під час Великої Вітчизняної війни 485 жителів билися на фронтах і в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників, з них 403 нагороджено орденами й медалями. 325 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1967 року на їх честь встановлено обеліск. 1948 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

На околиці с. Красного виявлено городище юхнівської культури.

ПЕЧЕНЮ́ГИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Дворів — 301. Населення — 885 чоловік. Сільраді підпорядковані села Володимирівка, Восточне, Кузьминське й Лизунівка.

На території Печенюг розміщений колгосп «Комуніст», за яким закріплено 3507 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2814 га орної землі.

У селі є середня школа, в якій налічується 194 учні й 17 учителів, будинок культури на 360 місць, дві бібліотеки, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку сільського господарства і народної освіти орденами й медалями нагороджено 11 чоловік, у т. ч. М. І. Буркеню — орденом Жовтневої Революції.

Печенюги засновані в середині XVII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. В 1922 році засновано комсомольський осередок, в 1926 — партійний.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці повністю спалили село. На фронтах і в партизанських загонах у роки Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 233 жителі, з них 175 нагороджено орденами й медалями, 178 загинуло смертю хоробрих.

В центрі села 1955 року встановлено пам'ятник воїнам, полеглим у бою під час визволення с. Печенюгів. В 1966 році споруджено обеліск воїнам-односельцям, які віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни.

ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від райцентру і за 12 км від залізничної станції Узруй. Дворів — 397. Населення — 1194 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Муравійник.

На території Попівки розміщений колгосп ім. Куйбишева, за яким закріплено 3820 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2844 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має цегельний завод.

У селі є середня школа, де навчається 219 учнів і працює 18 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт.

Попівка виникла в другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію засновано в 1930 році, комсомольську — в 1932.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 315 жителів, з них 107 нагороджено орденами й медалями. 242 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1948 році споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в боях, визволяючи село від фашистських загарбників, 1967 року — обеліск односельцям, що віддали життя за Батьківщину в 1941—1945 рр.

СМЯ́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Смячці (притока Десни), за 22 км від райцентру. Дворів — 374. Населення — 1116 чоловік.

На території Смяча розміщений колгосп «Путь к коммунизму», за яким закріплено 2766 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2151 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні льону й конопель. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Тут є середня школа, де навчається 244 учні й працює 18 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в колгоспному виробництві, освіті й медицині 42 трудівники нагороджено орденами та медалями.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1930 році, комсомольську — в 1924.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билося з німецько-фашистськими загарбниками 288 жителів, з них 112 нагороджено орденами й медалями. 223 чоловіка загинуло смертю хоробрих, 1967 року на їх честь споруджено обеліск.

Біля села виявлено два поселення доби мезоліту, два — неоліту, одне — ранньої бронзи, три городища юхнівської культури та одне — часів Київської Русі.

ЧА́ЙКИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від райцентру, за 5 км від залізничної станції Узруй. Дворів — 108. Населення — 311 чоловік. Сільраді підпорядковані села Аршуки, Карабани, Комари, Полюшкине, Ясне.

На території Чайкиного розміщений колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 2412 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1830 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 141 учень і 9 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Чайкине засноване наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1924.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 173 жителі, з них 125 нагороджено орденами й медалями. 129 чоловік загинули смертю хоробрих.

ШЕПТАКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Роми (притока Десни), за 15 км від райцентру і за 10 км від залізничної станції Узруй. Дворів — 530. Населення — 1369 чоловік. Сільраді підпорядковані села Клевин, Кролевець-Слобідка, Узруй.

На території Шептаків розміщені колгоспи ім. Щорса та ім. 40-річчя Жовтня, за якими закріплено 4734 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3877 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 29 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. Ф. Н. Кононенко — орденами Леніна й Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, де навчається 320 учнів і працює 22 учителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село в першій половині XVII ст. було центром Шептаківської сотні Стародубського полку.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію засновано в 1919 році, комсомольську — в 1923.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах билося проти німецько-фашистських загарбників 513 жителів, з них 153 нагороджено орденами й медалями. Уродженцю села підполковнику П. М. Максимихіну, який виявив героїзм, форсуючи річку Варту на території Польщі, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього високого звання удостоєно також гвардії рядового І. Т. Тимошенка. В боях за Батьківщину смертю хоробрих загинуло 360 чоловік, 1967 року на їх честь встановлено обеліск.

У Кролівці-Слобідці народився М. Г. Салай, один з організаторів партизанської боротьби проти німецьких окупантів на Україні в 1918 році, командир партизанського з'єднання в роки Великої Вітчизняної війни.

Поблизу Шептаків виявлено поселення та городище часів Київської Русі.

НОСІВСЬКИЙ РАЙОН

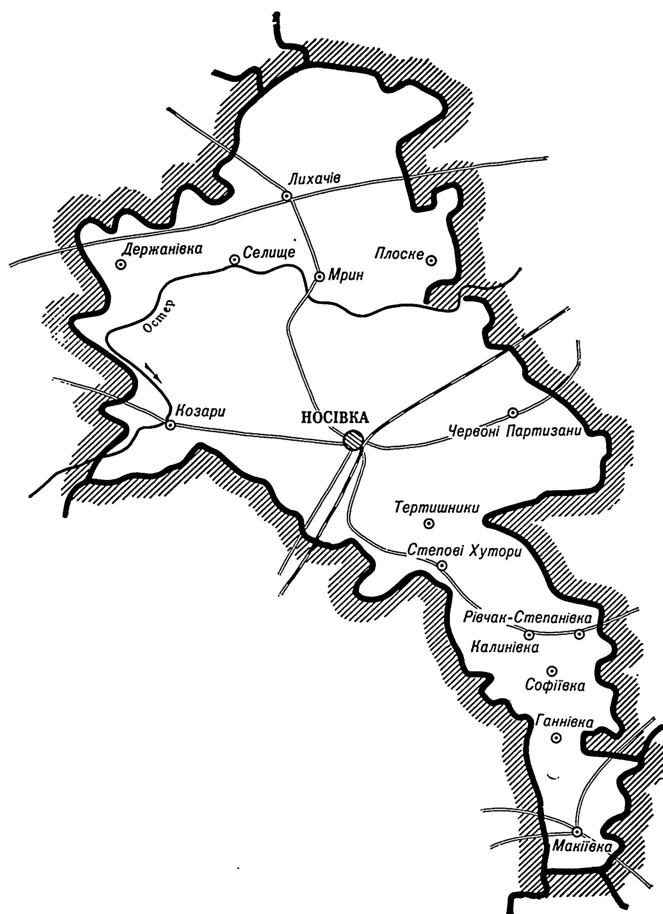

Площа району — 1,2 тис. кв. км, населення — 54,6 тис. чоловік, з них сільського — 35,2 тис. Середня густота населення — 45,5 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф, промислові глини. Міській і 14 сільським Радам підпорядковано 50 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 83 первинні партійні, 81 комсомольська, 119 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. 1 радгосп й 25 колгоспів мають у користуванні 80,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 59,9 тис. га орної землі. Промисловість представлена 6 підприємствами та районним об'єднанням «Сільгосптехніка». Населення обслуговують 38 медичних закладів. У 47 загальноосвітніх школах, у т. ч. 12 середніх, 18 восьмирічних, 16 початкових, одній вечірній середній школах, навчається 10,1 тис. учнів. Працює також профтехучилище. Культурно-освітню роботу ведуть 10 будинків культури, 20 клубів, 32 бібліотеки; є 38 кіноустановок, народний краєзнавчий музей, музична школа. У районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну. У 27 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

НОСІВКА

осівка — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на річці Носівочці, притоці Остра, за 85 км від Чернігова й за 23 км від автошляху Київ—Москва. На околиці міста однойменна залізнична станція. Населення — 19 400 чоловік. Міській Раді підпорядковані села Дебреве, Жовтень, Лукашівка, Підгайне.

За деякими даними, на місці сучасного міста існувало давньоруське поселення Носів на Руді, яке згадується в Іпатіївському літопису під 1147 роком. До нашого

часу тут збереглися залишки городища, поблизу — курганний могильник часів Київської Русі[1].

Після загарбання литовськими феодалами українських земель Носівка увійшла до складу Остерської волості Київського князівства, а з 1471 року — до Київського воєводства й була сторожовим постом на східних кордонах. Це підтверджується наявністю в місті великого земляного укріплення[2]. 1500 року Чернігово-Сіверщина ввійшла до складу Росії, Носівка залишилася в складі Литовського князівства й була порубіжним містом на кордоні з Росією. Це наклало свій відбиток на розвиток міста. Литовська держава, а після Люблінської унії 1569 року шляхетська Польща, ще більш його укріплювали.

Зростання феодально-кріпосницького й національно-релігійного гніту призводило до посилення боротьби українського народу проти шляхетського поневолення. Наприкінці XVI — початку XVII ст. вона набувала все більш масового характеру. 1637 року жителі Носівки брали участь у селянсько-козацькому повстанні під проводом П. Павлюка. Шляхетська верхівка та носівський староста Адам Кисіль змушені були рятуватися втечею[3]. Проте повстання було придушене польськими військами. Постійна небезпека таких виступів примушувала шляхту тримати в Носівці гарнізон своїх військ, які грабували й розоряли міщан та селян. У першій половині XVII ст. староста міста скаржився на полковника Душинського за те, що його жовніри розорили маєток, самовільно розправлялися з селянами, грабували їх, чинили великі кривди, поза всякими податками зібрали з населення 1000 талерів грошей[4].

Носівці брали активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Була створена Носівська сотня, яка входила до Ніжинського полку. У першій половині січня 1654 року населення міста склало присягу на вірність Російській державі. З 1648 по 1667 рік Носівка була сотенним містечком Ніжинського, а з 1667 по 1781 рік — Київського полку. Основним заняттям жителів було землеробство. Значного розвитку набули борошномельний промисел (у містечку налічувалося 4 водяні млини) та ковальське й шевське ремесла. Розвивалася торгівля. 2 рази на рік тут відбувалися великі ярмарки.

У другій половині XVII ст. на долю жителів містечка випали тяжкі випробування, які загальмували розвиток Носівки. В 1652 році вона сильно була спустошена епідемією чуми, а 1679 року пограбована, зруйнована й спалена ордою білгородських татар. Багатьох жителів її забрано в полон[5].

У кінці XVII — на початку XVIII ст. зростало землеволодіння козацької старшини, яка скуповувала й насильно загарбувала селянські й козацькі землі. Так, в одному з листів у першій половині XVIII ст. носівські козаки скаржилися на сотника, який насильно відбирав у них землі, випасав сіножаті, знущався над ними. Дальше погіршення становища народних мас призводило до посилення боротьби селян і рядового козацтва проти панівної верхівки. В 1719 році козаки виступили проти насильного призначення сотником ставленика козацької старшини. Повсталі знищили гетьманський універсал й поламали сотницьку хоругву. Царський уряд жорстоко розправився з непокірними[6]. Подібний виступ козаків відбувся і в 1735 році. Ще гіршим було становище селян. Вони наприкінці XVIII ст. відбували панщину по 3—4 дні на тиждень, платили великі натуральні та грошові податки. Найтяж-

---

[1] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам, стор. 118.

[2] Журн. «Киевская старина», 1896, № 4, стор. 85—87, 88; А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 446.

[3] Записки Історично-філологічного відділу УАН, кн. 6, стор. 158.

[4] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 1. К., 1863, стор. 390—396.

[5] Летопись Самовидца. К., 1878, стор. 32, 146, 147.

[6] Сборник Харьковского историко-филологического общества, т. 18. Х., 1909, стор. 401; В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст., стор. 256, 257.

чими були повинності у великих кріпосників Кушельова-Безбородька (який мав 6465 десятин орної землі), Наливайка (400 десятин), Гундіуса (409 десятин) та інших[1]. Селяни ж мали в користуванні в середньому на душу трохи більше десятини.

На кінець XVIII ст. у містечку діяли гуральня, 2 чимбарні, 4 цегельні, кузня, 18 олійниць, 120 млинів, на яких працювали кріпосні селяни. Крім землеробства й тваринництва, добре було розвинуте садівництво. Фрукти з Носівки вивозилися навіть до Москви й Петербурга. Понад 180 жителів займалися ремеслом, серед них було 100 ткачів, 50 кравців і кушнірів, 20 шевців та ін. Товарне виробництво викликало розширення торгівлі. В містечку налічувалося 13 крамниць, 15 шинків. Торги відбувалися двічі на тиждень, а 3 рази на рік збиралися великі ярмарки[2].

На початку XIX ст. з розвитком капіталістичних відносин все більше посилюється розорення козацтва та селянства. За переписом 1835 року із 1458 козацьких сімей містечка заможних було лише 180, середніх за станом господарств — 452, бідних — 601, безземельних — 225. Лише незначна частина козаків могла самостійно займатися землеробством. Решта ж поповнювала дешевою робочою силою поміщицькі господарства та промислові підприємства[3].

Тяжкі умови життя викликали часті захворювання трудящих мас на туберкульоз, малярію, тиф. Однак у містечку до другої половини XIX ст. не було лікарні. Царизм всіляко гальмував розвиток народної освіти. На 1861 рік тут діяло лише 2 парафіяльні школи. Із 12 816 чоловік населення письменними були лише 622[4].

Скасування кріпосного права не принесло селянам поліпшення економічного становища. В Носівці на 1188 ревізьких душ було виділено 1972 десятини присадибної й польової землі, або по 1,6 десятини на душу. 552 ревізькі душі, що були дворовими або належали дрібномаєтним дворянам, наділу не одержали зовсім. Колишні кріпаки до оформлення викупу повинні були сплачувати щорічно оброк — по 2 крб. 50 коп. за десятину польової та по 5 крб. присадибної землі, а також відробляти за кожну десятину 21 день панщини. Причому дві третини її відроблялося в період літніх польових робіт. В окремих поміщиків селяни виконували ці повинності аж до 1884 року[5]. Основні масиви кращих земель зосереджувались у руках поміщиків та духовенства, гірші — виділялися селянам. Тому вони часто відмовлялися від викупу їх. Так, із 292 десятин земельного наділу поміщика Клубукова 177 десятин селяни не захотіли викуповувати. Земельні угіддя в 1887 році розподілялися так: 636 селянських сімей мали 1411 десятин, 1941 козацьке господарство — 11 273 десятини; в той же час 134 сім'ї дворян і духовенства володіли 14 039 десятинами землі. Серед дворян виділялося 44 великі землевласники, що мали понад 50 десятин кожний, а граф Мусін-Пушкін — понад 4 тис. десятин. Пограбовані селяни наймалися до поміщицьких економій та промислових підприємств. Робочий день тут тривав від зорі до зорі. Робітники тютюнових та бурякових плантацій одержували за день від 17 до 40 коп.[6] На цукровому заводі, який почав діяти 1847 року, а в 1885 році був реконструйований, умови праці стали ще гіршими. Тяжка праця швидко виснажувала робітників. У поширеній на той час пісні «Про Носівський цукровий завод» говорилося:

Як наварять нам борщу, хоч собаці підтащу.
Ми кісточки обгризем, й на роботу рано йдем.
А з роботи пізно йдем, дрібнесенькі сльози ллєм[7].

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 296, арк. 34—51.
[2] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 434; І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні, стор. 150.
[3] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.), стор. 67.
[4] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 350, 351; Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 184, арк. 11—13.
[5] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 87, оп. 1, спр. 18, арк. 2—5; ф. 143, оп. 1, спр. 189, арк. 2; спр. 552, 554, 556.
[6] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 62—105, 186.
[7] Журн. «Этнографическое обозрение», 1897, № 2, стор. 128, 129.

Розвиток капіталістичних відносин помітно впливав на життя Носівки. Значно зросла кількість населення містечка. Якщо в 1860 році тут проживало 11 301 чоловік, то 1897 року — 16 970. Після побудови в 1867 році Курсько-Київської залізниці посилився відхід селян у промислові центри. Тільки в 1876 році виїхало на заробітки понад 230 чоловік[1].

Зв'язок населення містечка із робітничими центрами впливав на ріст його революційної свідомості. Серед інтелігентів-різночинців (яких тут налічувалося понад 130) було багато революційно настроєної молоді. У 80-і роки вона брала участь у народницькому русі, розповсюджувала революційну літературу, листівки, зокрема звернення «Від київських соціалістів «Народної волі» українському народу»[2]. Напередодні революції 1905—1907 рр. в Носівці виникла соціал-демократична група. В повідомленні прокурора Ніжинського окружного суду про одного з учасників цієї групи вказувалося, що селянин П. С. Криворот у своїх промовах закликав селян не сплачувати податків, відібрати у поміщиків землю й розподілити її між селянами. Ця пропаганда дала відчутні наслідки. В 20-х числах жовтня 1905 року біднота Носівки, озброєна сокирами й кілками, почала громити поміщицькі маєтки та економії Мусіна-Пушкіна, Чмиховського, Булкіна та інших. Виступ селян був жорстоко придушений поліцією. Багато учасників його покарано різками, понад 20 кинуто до в'язниці[3]. У травні 1906 року населення міста відмовилося сплачувати грошові податки.

Весною 1906 року селяни Носівки надіслали в Державну думу послання, підписане понад 3 тис. чоловік, в якому вимагали націоналізації землі, політичних свобод, рівноправ'я[4]. 19 липня 1906 року застрайкували робітники економії графа Мусіна-Пушкіна. Коли поміщик найняв штрейкбрехерів, страйкарі прогнали їх з економії. Подібні ж виступи мали місце і в серпні 1907 року. Царський уряд жорстоко розправився з революційно настроєними селянами та їх керівниками. Багато з них було ув'язнено. Після жорстоких тортур засудили й вислали на довічну каторгу в Сибір і П. С. Криворота. Почалися тяжкі роки реакції. Для виявлення революційно настроєних мас царська охранка у 1909 році створила в Носівці чорносотенне відділення «Русского народного союза им. Михаила Архангела»[5].

Напередодні першої світової війни в Носівці населення стало значно менше. Тут проживало 10 638 чоловік. Але медичне обслуговування населення було незадовільним. Діяла лише одна лікарня, де працювали лікар та два фельдшери. Не кращими були справи з народною освітою. Переважна більшість трудового населення залишалася неписьменною. У 1910 році тільки 900 дітей шкільного віку навчались у 9 початкових школах[6].

У червні 1911 року в Носівці була заснована сільськогосподарська дослідна станція. Основним завданням її було вивчення складу грунтів і розроблення рекомендацій щодо підвищення врожайності усіх культур[7]. Станція робила корисну роботу, але порадами її не могла скористатися більшість селянських господарств, оскільки у них не було грошей на впровадження рекомендованих агротехнічних заходів.

Голод і розруху принесла трудящим перша світова імперіалістична війна. Сотні господарств Носівки залишилися без робочої сили, бо багато чоловіків забрали до армії. Зростали ціни на сільськогосподарську продукцію, товари широкого вжит-

---

[1] А. Русов. Нежинский уезд. Статистико-экономическое описание, стор. 59, 79.

[2] «Український історичний журнал», 1968, № 10, стор. 71, 72.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 4952, арк. 2—5; Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 71, оп. 9, спр. 912, арк. 1—15.

[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 1499, арк. 3, 4; газ. «Громадська думка», 1906 р., № 142.

[5] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 196; ЦДІА СРСР, ф. 1284, оп. 187, спр. 157, арк. 551, 552.

[6] Города России в 1910 году, стор. 406, 466.

[7] Газ. «Черниговская земская неделя», 1915, № 11, стор. 6—8.

ку. З'явилися незасіяні земельні площі. Дедалі більше росло невдоволення населення і все частіше набувало активних форм. Так, у ніч на 9 січня 1916 року на перегоні між станціями Носівка — Бобровиця солдати, які їхали на фронт, почали вискакувати з вагонів і розбігатися. Конвоїри, що відкрили вогонь по втікачах, одного з них убили. Поїзд зупинився. Солдати оточили вагон, в якому їхали офіцери, й погрожували їм смертю. З ешелону втікло понад 80 солдатів, в основному жителів Носівки і навколишніх сіл[1].

Звістка про Лютневу революцію активізувала боротьбу селянства за мир і землю. Революціонізуючий вплив на них справляли солдати, що прийшли з фронту. Повернувся з Сибіру більшовик П. С. Криворот. Завдяки проведеній ними агітаційній роботі у липні 1917 року селяни самовільно захопили плантації тютюну в орендаря Бернштейна, скосили 120 десятин конюшини, що належали кампанії Носівського цукрозаводу, пустили громадську череду на панські випаси й загрожували розподілити графські посіви, якщо не буде вирішено питання про землю. Тому правління цукрозаводу звернулося до властей Тимчасового уряду з проханням надіслати охорону. Але революційні виступи селян не припинялися. 25 вересня правління кампанії в телеграмі до Ніжинського повітового комітету знову просило вжити заходів для охорони власності цукрозаводу[2]. Для придушення революційних виступів селян місцеві контрреволюціонери створили збройний загін і почали заарештовувати й карати селян, які найактивніше виступали за розподіл поміщицьких земель.

З великим піднесенням трудящі Носівки зустріли перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. У листопаді—грудні була сформована більшовицька ініціативна група, яка складалася з колишніх фронтовиків та співчуваючих більшовикам селян. 19 грудня вона, маючи велику підтримку серед більшості населення, створила свій загін з 50 чоловік. Загін обеззброїв куркульсько-націоналістичний громадський комітет, що верховодив у містечку після захоплення влади на Україні Центральною радою, й розігнав його. До створеного в той день революційного комітету, який очолював селянин-бідняк А. П. Хахуда, увійшло 11 чоловік[3].

Ревком проголосив Радянську владу й брав участь в організації допомоги червоногвардійським загонам, що в січні 1918 року успішно розвивали наступ проти збройних сил Центральної ради. А коли стало відомо про зговір Центральної ради з урядом Німеччини, він мобілізував трудящих містечка на захист завоювань Радянської влади. Було створено революційний загін, який вирушив на захист Києва від німецьких окупантів і контрреволюційної Центральної Ради.

8 березня кайзерівці захопили Носівку. Вони відновили старі порядки, розстрілювали усіх, хто співчував Радянській владі, вивозили зерно, худобу, сільськогосподарські продукти, майно та різні цінності. За два місяці «господарювання» окупанти стягнули з жителів містечка 109 613 крб. Остання контрибуція була встановлена в сумі 300 тис. крб.[4]. Розгорнули свою ворожу діяльність куркулі та інші контрреволюційні елементи. В травні 1918 року вони об'єдналися в «Спілку хліборобів», утворили каральний загін і почали чинити розправу над радянськими активістами. Першими були схоплені члени ревкому І. Й. Галета, К. М. Галета, С. К. Кононенко, Ф. Ф. Мехеда. Багатьом активістам удалося втекти в навколишні ліси. Тут вони утворили перші партизанські групи. В ніч на 8 червня партизани в складі 30 чоловік пробралися до будинку, де знаходилася варта й роззброїли її. Створений після цього Носівський партизанський загін під командуванням С. П. Покиньбороди та А. П. Хахуди провів кілька успішних операцій у навколишніх селах. На станції Кобижча було висаджено в повітря німецький ешелон з живою силою. На

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 315, оп. 1, спр. 727, арк. 1—38.

[2] Подготовка Великой Октябрьской социалистической революции на Украине. К., 1955, стор. 614; З історії боротьби за встановлення Радянської влади на Україні. К., 1957, стор. 162.

[3] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 185, 186.

[4] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 225; Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 79.

початку липня загін разом з партизанами Володькової Дівиці та Безуглівки в складі 70 чоловік здійснив наліт на поліцейську дільницю в Носівці. Близько 20 гетьманців було вбито, взято великі трофеї[1].

Наприкінці липня Центральний військово-повстанський штаб Чернігівської й північної частини Полтавської губерній за наказом М. Г. Кропив'янського почав підготовку до загального повстання, в якому взяло участь багато носівських партизан. 4—5 серпня Носівський загін у складі 500 чоловік зайняв села Мрин, Плоске, Колісники, Зруб, Мильники, а 9 серпня оволодів залізничною станцією Ніжин. Ворогу було завдано великих утрат, але внаслідок підкріплення, що надійшло кайзерівцям з Києва, партизани відійшли в Носівські й Мринські ліси.

Партизани Носівки. 1919 р.

Провідна роль у боротьбі за владу Рад в Носівці належала партійному осередку, який виник в липні 1918 року в Носівському партизанському загоні й у жовтні налічував 62 комуністи й делегував свого представника на II з'їзд КП(б)У[2].

У листопаді після вигнання німецьких окупантів владу на Україні захопила буржуазно-націоналістична Директорія. Однак створені у цей час у Носівці ревком на чолі з І. В. Хоменком і революційний загін з 200 чоловік не пустили в містечко петлюрівців і утримували його до приходу Таращанського полку (кінець січня 1919 р.)[3]. Ревком конфіскував і розподілив між малоземельними та безземельними селянами поміщицьку землю, взяв на облік основні матеріальні цінності[4]. Активними його помічниками були створений у січні комітет бідноти, а також продзагони. Разом з ревкомом вони створили продовольчі і посівні фонди, заготовляли й доставляли продукти для фронту, контролювали роботу млинів, крупорушок, олійниць та інших підприємств. На хуторі Платонівці почало працювати перше колективне господарство — трудова артіль, яка об'єднала 5 сімей незаможних селян.

Проте радянське будівництво було перерване наступом денікінських військ, які 29 серпня 1919 року вдерлися в містечко. На заклик комуністів багато трудящих знову пішло до партизанського загону. Його дії були настільки відчутні, що білогвардійці не наважувалися залишатися на ніч у Носівці. Влітку селяни зібрали на колишніх поміщицьких землях урожай, а потім засіяли їх озимими.

На початку листопада частини Червоної Армії перейшли в наступ. Білогвардійці зосередили основні свої сили на обороні Ніжина. Керівники Носівського партизанського загону С. П. Покиньборода та А. П. Хахуда розробили план раптового удару по ворогові з тилу. В ніч на 19 листопада партизани оволоділи залізничною станцією Носівка, цукрозаводом і навколишніми хуторами. Разом з Кобизьким загоном вони відбили ряд запеклих атак денікінців і, перейшовши в контрнаступ, захопили у ворога два бронепоїзди «Буян» та «Витязь» і надали допомогу таращанцям у розгромі ніжинського білогвардійського гарнізону[5].

Після визволення містечка трудящі Носівки приступили до відбудови господарства. Вже в лютому 1920 року дав першу продукцію цукровий завод. Були націоналізовані й введені в дію миловарний і шкіряний заводи, кілька млинів та крупорушок.

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 187, 189.
[2] М. Погребінський. Другий з'їзд КП(б)У. К., 1957, стор. 43.
[3] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 189.
[4] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 493.
[5] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 190.

Велику роботу проводив комітет незаможних селян, що виник у травні 1920 року. Першим головою його був комуніст С. Д. Шелестюк[1]. З допомогою КНС створили посівні фонди, організовували обробіток землі супрягою. Цього ж року відкрито агропункт, для якого виділено 17 га землі. Незабаром на його базі створено сортодільницю Носівської сільськогосподарської дослідної станції. 1922 року на землях колишньої поміщицької економії виникли бурякорадгосп та кооперативне сільськогосподарське товариство.

З 1920 року в Носівці почали працювати навчальні та культурно-освітні заклади: п'ять шкіл, народний будинок, робітничий клуб, хата-читальня. Налагодили роботу лікарня, аптека[2].

У 1921—1922 рр. трудящі Носівки подавали допомогу голодуючому населенню Поволжя. Ними лише з 17 серпня по 4 вересня 1921 року було зібрано для нього 35 вагонів хліба та 1 307 680 карбованців[3].

В лютому 1923 року Носівка стала центром однойменного району. Почали працювати районні радянські, партійні та комсомольські органи. Основну увагу вони зосередили на відбудові господарства. Велику допомогу їм надавав комсомольський осередок, що утворився в травні 1920 року. У 1925 році в Носівці вже працювало понад 150 (в основному дрібних) підприємств, серед них цукровий та два цегельні заводи, шкірзавод, дві сукновальні, три взуттєві майстерні та ін. Цукровий завод у цьому році виробив 35 тис. цнт цукру. На кінець 1925 року площа під сільськогосподарськими культурами зросла порівняно з 1920 роком на 35 проц. Підвищувалася врожайність зернових і технічних культур.

На кінець відбудовного періоду в селищі працювали дві лікарні на 25 ліжок. У них налічувалося 3 лікарі та 10 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. У 9 початкових та одній семирічній школах навчалося 984 учні[4]. Діяли райсельбуд, 2 клуби, 5 бібліотек, 8 хат-читалень.

У другій половині 20-х років все більше селян почало переходити до колективних форм господарювання. 1926 року виникло перше товариство спільного обробітку землі «Травнева перемога». Значну допомогу йому подавала сільськогосподарська дослідна станція. Вона давала колективістам цінні поради з питань агротехніки, ділилася з ними своїми досягненнями, на пільгових умовах постачала сортове насіння. У квітні 1929 року на базі ТСОЗу створено колгосп «Травнева перемога». До кінця року виникло ще 6 артілей, які об'єднували понад 200 господарств. Найбільшими з них були — ім. Чубаря та ім. Свердлова. На 20 квітня 1931 року в селищі працювало 11 колгоспів.

Заснуванню колективних господарств намагалися перешкодити куркулі, які закликали селян не вступати до артілей, залякували їх, вдавалися до терористичних актів проти партійних та радянських працівників. Від їхньої руки загинули активісти П. Л. Рикунич та Ф. М. Назаренко. У відповідь на терористичні дії місцеві органи влади в 1931 році конфіскували у куркулів майно та засоби виробництва й вислали їх за межі України. Ворожі дії не могли затримати колективізації. Селяни-одноосібники все більше переконувалися у перевазі колгоспного ладу й вступали до колгоспів. На кінець 1935 року в Носівці було колективізовано 90 процентів селянських господарств, які об'єдналися в 16 колгоспах.

В результаті соціалістичної перебудови сільського господарства підвищилася врожайність провідних культур. Так, у 1939 році в носівських колгоспах збирали з гектара по 20 цнт зернових, 269 цнт цукрових буряків, 150 цнт картоплі. Зразки високопродуктивної праці показувала ланка Н. І. Юрченко з бурякорадгоспу «Мала Носівка». 1938 року вона одержала з кожного гектара по 518 цнт цукрових буряків і завоювала право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 297, оп. 1, спр. 19, арк. 34.
[2] Там же, ф. Р-13, оп. 1, спр. 98, арк. 37.
[3] Газ. «Червоне слово», 17 серпня, 8 вересня та 12 жовтня 1921 р.
[4] Матеріали до опису округ УРСР. Ніжинська округа, стор. 12.

Значне місце в господарському житті Носівки посідали МТС (створена 1930 року), насіннєва лабораторія, сортова дільниця. Помітних успіхів домоглася Носівська сільськогосподарська дослідна станція. Її роботи збагатили радянську агрономічну науку. Велика заслуга в цьому належить її засновнику й першому директору, заслуженому діячеві науки й техніки Молдавської РСР, доктору сільськогосподарських наук С. П. Кулжинському. За 20 років роботи на станції ним написано близько 50 наукових праць. Агрохімічний відділ очолював відомий учений-грунтознавець, академік К. К. Гедройц, який зробив класифікацію грунтів за складом увібраних основ. Йому також належить розробка оригінальних методів хімічного аналізу грунту та ін. У 1939 році дослідна станція була нагороджена Дипломом II ступеня ВСГВ й одержала премію.

М. І. Стратілат — секретар Носівського підпільного райкому КП(б)У. Фото 1940 р.

За роки побудови соціалізму досягнуто успіхів в охороні здоров'я трудящих. Розширилася мережа лікувальних закладів. У 1939 році в Носівці працювало 2 лікарні на 95 ліжок, поліклініка, 2 аптеки, дитяча консультація, пологовий будинок. З кожним роком зростали асигнування на охорону здоров'я трудящих. Якщо в 1937 році вони становили 509 тис. крб., то 1939 року — 700 тис. крб.[1]. За високі показники в роботі колективу лікарні 1940 року вручено перехідний Червоний прапор Народного комісаріату охорони здоров'я УРСР та ЦК профспілки медсантруду.

Набула розвитку освіта. 1940 року в місті налічувалося дві середні, 5 семирічних та 4 початкові школи, в яких навчалося понад 3 тис. учнів і працювало 126 учителів. Вчителька середньої школи № 1 А. А. Бичинська у 1939 році була нагороджена орденом Леніна.

Велику організаційну і політичну роботу, спрямовану на дальше зміцнення господарства та перетворень у культурному житті трудящих, проводили комуністи, яких у 1940 році налічувалося 297. Надійними помічниками їх були 462 комсомольці, що об'єднувалися в 16 організаціях.

Мирну творчу працю трудящих перервала навала німецько-фашистських військ. З перших же днів Великої Вітчизняної війни понад 500 чоловік пішло до лав Червоної Армії, був створений винищувальний батальйон, збиралися кошти на оборону. З наближенням фронту до селища, проводилася евакуація підприємств, колгоспної худоби на схід. Як тільки виникла загроза вторгнення гітлерівців на територію Чернігівщини, в Носівці утворено підпільний райком КП(б)У, який розпочав формувати підпілля. До захоплення ворогом Носівки було створено чотири підпільні партійні групи, три підривні групи та партизанський загін у кількості 160 чоловік, а також — склади зброї, продуктів, необхідних матеріалів для партизанів.

14 вересня 1941 року Носівка була окупована гітлерівцями. Почалася жорстока розправа над радянськими активістами. За цей період німецького «господарювання» було вбито й замучено 76 жителів селища. Але ніякий терор не міг примусити радянських людей скоритися ворогові. Партизани, що перебазувалися до лісу, стали фундаторами загону, який очолював секретар райкому КП(б)У М. І. Стратілат. Згодом загін переріс у велике партизанське з'єднання «За Батьківщину». У серпні 1943 року в ньому налічувалося вже понад 3000 чоловік, у т. ч. близько тисячі носівців[2]. Народні месники завдавали відчутних ударів окупантам як в Носівці, так і в навколишніх населених пунктах: Червоних Партизанах, Плоскому, Мрині.

[1] Газ. «Червона Носівщина», 7 листопада 1939 р.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-139, оп. 1, спр. 4, арк. 172; Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза. К., 1956, стор. 290.

Пліч-о-пліч з жителями Носівки в партизанському з'єднанні хоробро билися проти німецько-фашистських загарбників представники братніх республік Країни Рад. Так, росіянин О. І. Шеверьов командував одним з полків з'єднання. За бойові подвиги йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Велику допомогу партизанам надавали підпільники, які розповсюджували зведення Радінформбюро, збирали для партизанського загону зброю, боєприпаси, медикаменти, переправляли до загону військовополонених. Серед них значну роботу провадив командир партизанського загону часів громадянської війни С. П. Покиньборода. Антифашистську діяльність на території Носівки й навколишніх сіл проводила підпільна партійна організація, якою керував М. І. Реутський[1].

Жителі Носівки радо вітали бійців 143-ї стрілецької дивізії й партизанського з'єднання «За Батьківщину», які 15 вересня 1943 року визволили селище від німецько-фашистських загарбників. Відстоюючи незалежність і свободу своєї Батьківщини, понад 7600 жителів Носівки хоробро билися на фронтах Великої Вітчизняної війни й у партизанських загонах, з них більше тисячі нагороджені орденами й медалями. Серед них Герої Радянського Союзу Г. Г. Галуза, М. І. Кикош. 2643 носівці загинули в боях проти гітлерівських окупантів.

За час окупації гітлерівці заподіяли селищу величезних збитків. Було спалено і зруйновано приміщення МТС, колгоспів, дослідної станції, двох середніх шкіл, будинку культури та багато житлових будинків. Фашисти встигли вивезти матеріальні цінності цукрозаводу, пошкодили парові котли. Всього завдано збитків на суму 117 млн. карбованців.

Після визволення трудящі селища приступили до відбудови зруйнованого господарства. Умови були складні — не вистачало інвентаря, робочих рук, транспорту. В колгоспі ім. Кірова налічувалося всього 44 голови робочої худоби, з сільськогосподарського реманенту — тільки плуги, борони, серпи. Машини знищили або вивели з ладу окупанти. Відновлена в 1944 році МТС мала у своєму розпорядженні лише комбайн і 18 тракторів, 13 з них надіслали трудящі Російської Федерації із східних областей. Для відбудови Носівської сільськогосподарської станції держава дала елітне насіння та машини. Колгоспам надано довгострокові кредити.

Незважаючи на труднощі, партійна організація й селищна Рада зуміли мобілізувати населення на самовіддану працю. Цукрозавод відбудовували всі його працівники й населення міста. Вже в грудні підприємство дало перші тонни цукру. План 1944 року було виконано достроково. Колгоспи селища вчасно провели весняну сівбу. У жовтні—листопаді 1943 року відновили роботу школи, клуб, лікарня, медпункти та інші заклади.

Жителі Носівки чим могли допомагали Червоній Армії добити ворога. Вони збирали кошти на побудову літаків, танків, шили теплий одяг для поранених. Лише колектив Носівської середньої школи № 1, крім сотень посилок, зібрав на побудову танкової колони «Колгоспник Чернігівщини» понад 20 тис. крб.[2]. Від дня визволення до 5 січня 1944 року трудящі району здали у фонд Червоної Армії 3700 тонн хліба. На цей же час було розміщено грошово-речової лотереї на 1 млн. крб., другої воєнної позики — на 1930 тис. карбованців[3].

Після закінчення Великої Вітчизняної війни прискорилася відбудова господарства. Серед колгоспників ширилося соціалістичне змагання за підвищення продуктивності сільського господарства. Ланка Є. М. Карацуби в 1948 році зібрала по 33,1 цнт жита на площі 8 га. Високих показників добилася бригада С. І. Динника. Є. М. Карацуба й С. І. Динник були удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено Г. Г. Рогіну й Г. Я. Артюха.

[1] М. Д. Симоненко. В лісах над Остром. К., 1969, стор. 15, 16; Чернігівський облпартархів, ф. Р-139, оп. 1, спр. 99-а, арк. 275.

[2] М. М. Грищенко. Школа Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. Одесса, 1960, стор. 68.

[3] Чернігівський облпартархів, ф. 1265, оп. 1, спр. 450, арк. 7.

Рік у рік зміцнювалися колгоспи. У 1950 році їх неподільні фонди становили 7895 тис. крб. Протягом 1950—1953 рр. відбулося об'єднання колгоспів: з 16 стало 5 — ім. Кірова, ім. Енгельса, ім. Фрунзе, ім. Мічуріна та ім. Паризької комуни. Вони спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Найбільшим господарством Носівки є колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 5584 га землі, в т. ч. 4835 га орної. Висока організація праці, впровадження передового досвіду дають можливість щорічно продавати державі 1750—1800 тонн зерна, виробляти на 100 га сільськогосподарських угідь по 450—500 цнт молока та 115—120 цнт м'яса. Колгоспники Носівки здобули значних успіхів у змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Найкращих показників добилася доярка колгоспу ім. Кірова М. Ф. Зла. 1970 року вона надоїла більш як 5 тис. кг молока від кожної корови, за що була удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці. За дострокове виконання восьмого п'ятирічного плану й високі виробничі показники артіль ім. Кірова нагороджено Дипломом ВДНГ, премією Міністерства сільського господарства УРСР. По 42,4 цнт зернових зібрали з кожного гектара трудівники колгоспу ім. Фрунзе в 1971 році. Такої ж високої врожайності зернових планують добитися в дев'ятій п'ятирічці й інші господарства Носівки. Порівняно з попереднім п'ятиріччям на 34 проц. збільшиться виробництво м'яса, на 26 проц.— молока, на 14 проц.— вовни. В колгоспі ім. Кірова буде введена в дію птахофабрика, яка даватиме 1000 цнт пташиного м'яса на рік.

Велику допомогу в розвитку сільськогосподарського виробництва подає Носівське відділення Чернігівської державної сільськогосподарської дослідної станції (з 1956 року). Тут працюють відділи селекції зернових та круп'яних культур, тваринництва, садівництва, овочівництва, рільництва та механізації; за післявоєнні роки виведено й запроваджено у виробництво нові сорти ячменю, гречки, цибулі, столових буряків. Щорічно відділення продає колгоспам 9—10 тис. цнт елітного насіння зернових та 4—5 тис. цнт картоплі, а також вирощує понад 5 тис. саджанців плодових дерев. Елітне насіння цибулі сорту Стригунівська-Носівська та столових буряків Носівські-плоскі одержують усі колгоспи й радгоспи України.

Значний крок уперед зробили й промислові підприємства, яких у місті 11. Цукровий завод, де працює понад 1500 робітників, оснащений новітньою апаратурою. Тут широко впроваджується механізація та автоматизація. Це дало можливість значно підвищити продуктивність праці. За сезон 1970/71 року завод переробив 1667 тис. цнт буряків і виробив 245 тис. цнт цукру, тобто в два рази більше, ніж у 1940/41 році. Розгорнувши змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, підприємство виконало восьмий п'ятирічний план за 4 роки й один місяць і виробило додатково 9834 тонни цукру. 276 працівників були удостоєні звання ударників комуністичної праці, а дві зміни, 7 цехів та 27 бригад — звання колективів комуністичної праці. Апаратниця П. К. Зеленяк нагороджена орденом Леніна.

В 1968 році на базі побутового комбінату була створена меблева фабрика. В 1969 та в 1970 рр. за перевиконання виробничих завдань колективу фабрики вручено перехідний Червоний прапор облвиконкому та облпрофради[1]. План першого року дев'ятої п'ятирічки підприємство виконало на 122,5 проц. У місті діють також харчокомбінат, маслозавод, хлібозавод, цегельний завод, інкубаторно-птахівнича фабрика, механічно-ремонтні майстерні відділення «Сільгосптехніки», Ніжинського засолзаводу та інші підприємства.

Робітники, колгоспники, інтелігенція на честь 50-річчя утворення СРСР розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання плану другого року 9-ї п'ятирічки.

На приймальному пункті Носівського цукрозаводу. 1970 р.

[1] Газ. «Прапор комунізму», 7 листопада 1970 р.

Р. А. Руденко — генеральний прокурор СРСР, Герой Соціалістичної Праці, уродженець Носівки.

У 1960 році Носівку віднесено до категорії міст районного підпорядкування. З того часу почалася планова забудова Носівки. В центрі споруджено приміщення райвиконкому, середньої школи № 1, будинок культури, кінотеатр, побуткомбінат, готель, універмаг. У районі цукрозаводу — нове приміщення середньої школи № 2, будинок культури, промтоварний магазин, книгарня. У північній частині міста зведено нові приміщення середньої школи № 3, дитсадка, магазинів. Лише з 1966 по 1971 рік здано в експлуатацію 100 комунальних квартир і понад 30 будинків різних установ. У місті курсують 22 автобуси.

Добре розвинута торговельна мережа. Працюють універмаг, продуктові й господарські магазини, їдальні, павільйони тощо. Тільки протягом 1968—1970 рр. населенню продано 29 легкових автомашин, 248 мотоциклів та моторолерів, 1143 телевізори, 634 пральні машини та багато інших товарів. До послуг трудящих — новий будинок побуту «Колос».

Докорінно поліпшилося медичне обслуговування населення. Працюють 2 лікарні на 225 ліжок, поліклініка, жіноча й дитяча консультації, санітарно-епідеміологічна станція і лабораторія, 2 аптеки. Медичну допомогу трудящим подають 39 лікарів та 167 чоловік середнього медперсоналу. Велика увага приділяється фізичному вихованню. Створено 19 фізкультурних колективів, спортивні секції. Для любителів спорту збудовано 2 стадіони, 7 майданчиків.

Понад 4 тис. дітей шкільного віку набувають знань у 3 середніх, 4 восьмирічних та 4 початкових школах. Навчають їх 257 учителів. При середніх школах № 2 та № 3 створено інтернати. Є також заочна середня та музична школи. Цікаво й змістовно організовано тут роботу щодо виховання молоді на революційних, бойових і трудових традиціях старшого покоління. В ході підготовки до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна піонери середньої школи № 1 зібрали багато матеріалів з історії міста й оформили краєзнавчу кімнату. Тут розміщені експонати про бойові подвиги партизанського з'єднання «За Батьківщину», матеріали про його командира, секретаря райкому КП(б)У, колишнього учителя цієї школи М. І. Стратілата та революційну боротьбу жителів вулиці, що носить ім'я славного партизана С. П. Покиньбороди. 1952 року в місті відкрито міський будинок піонерів, при якому працюють 11 гуртків технічної творчості та художньої самодіяльності. За досягнуті успіхи в справі комуністичного виховання учитель А. Т. Гоба нагороджений орденом Леніна, Т. П. Кравець присвоєно почесне звання заслуженого вчителя УРСР, 34 вчителі удостоєні медалі «За трудову відзнаку».

Трудящих міста обслуговують 7 міських та 11 відомчих бібліотек. Тільки в центральній міській бібліотеці налічується понад 29 тис. примірників книжок. За ініціативою комуністів створено історико-краєзнавчий музей, в якому зібрано більш як 2 тис. експонатів, що висвітлюють історію Носівки.

Велику культосвітню роботу ведуть будинок культури і 7 клубів. Тут працюють батьківський і комсомольсько-молодіжний лекторій, різні гуртки художньої самодіяльності, університет культури. Перед жителями Носівки часто виступають професіональні театральні колективи Києва, Чернігова, Ніжина, Черкас, Брянська та інших міст.

На різних ділянках господарського й культурного життя попереду йдуть комуністи й комсомольці. В місті 40 первинних партійних організацій, що об'єднують 993 члени й кандидати у члени КПРС, і 26 комсомольських організацій, в яких налічується 778 членів ВЛКСМ.

Важливу роль у житті Носівки відіграє міська Рада. До неї обрано 70 депутатів, з них 25 робітників, 19 колгоспників і 26 службовців. Серед депутатів 36 комуністів

і 12 комсомольців. 5 постійних комісій міськради проводять велику роботу щодо дальшого розвитку господарства й культури міста. Бюджет міської Ради в 1971 році порівняно з 1966 роком зріс з 242,6 тис. крб. до 352,4 тис. крб., зокрема асигнування на соціально-культурні заходи збільшилися з 92,9 тис. крб. до 134,5 тис. карбованців.

Чимало уродженців Носівки стали гордістю міста. Тут народилися Генеральний прокурор Радянського Союзу, Герой Соціалістичної Праці Р. А. Руденко, видатний український радянський драматург І. А. Кочерга, народний художник УРСР С. Ф. Шишко, генерал-майор В. М. Сербін, професор Ф. А. Руденко, поет І. К. Авраменко, письменник-перекладач І. К. Чирко. Головою колгоспу ім. Фрунзе працює заслужений агроном УРСР М. І. Сичова.

Трудящі Носівки, перетворюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, докладають усіх зусиль, щоб зробити своє місто ще красивішим, а життя — ще заможнішим.

І. Я. БУНЯК, Г. Г. РОГОЗА

ЧЕРВО́НІ ПАРТИЗА́НИ

Червоні Партизани (до 1928 року — Володькова Дівиця) — село, центр сільської Ради. Розташовані на р. Новому Потоці, за 16 км від районного центру. Біля села проходить залізнична магістраль Київ—Москва. Є зупинка для приміських поїздів. Населення — 8578 чоловік. Сільраді підпорядковані села Дослідне, Кобилещина, Коробчине, Криниця, Ставок, Сулак.

Неподалік с. Червоних Партизанів виявлено городище часів Київської Русі[1].

Володькова Дівиця заснована в першій половині XVII ст. Населення її брало активну участь у визвольній війні українського народу проти польсько-шляхетських загарбників.

З середини XVII ст. Володькова Дівиця була ранговою маєтністю Ніжинського полку. Наприкінці XVII ст. тут налічувалось 155 козацьких і 88 селянських дворів. Селяни, підлеглі полковій сотні, сплачували грошові податки, певну частину вироблених у своєму господарстві продуктів — хліб, овочі, м'ясо, мед, шкіри, вироби з дерева — віддавали до сотенної комори. Військова адміністрація інколи відпускала селян на відходні промисли[2].

1770 року Катерина II «пожалувала» село з прилеглими до нього хуторами графу П. О. Румянцеву-Задунайському[3].

Вважаючи себе підданими полкової сотні, селяни не хотіли визнавати влади поміщика і чинили впертий опір: не виходили на панщину, самочинно заорювали поміщицьку землю, рубали ліс. Силою зброї поміщик примусив селян підкоритися. Проте, коли після смерті Румянцева-Задунайського його спадкоємець подарував у грудні 1832 року Володькодівицьку економію з усією землею і кріпаками своєму родичу П. М. Голіцину, в селі знову вибухнуло повстання. Викликаний військовий загін жорстоко катував кріпаків і присилував їх визнати нового поміщика[4].

В першій половині XIX ст. у Володькодівицькій економії налічувалось 10 533 десятини землі і 2400 кріпаків, основним заняттям яких було землеробство. Вирощували тут головним чином пшеницю, цукровий буряк, тютюн. Успішно роз-

---

[1] Д. Я. Самоквасов. Северянская земля и северяне по городищам и могилам, стор. 118.
[2] Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка. 1729—1730 гг., стор. 68.
[3] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 89.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 54, спр. 1265, арк. 3, 6.

вивалось садівництво. Селяни, що мали невеликі ділянки землі в 1—1,5 десятини, 3—4 дні на тиждень відбували тяжку панщину[1].

В економії поміщика кріпаки виробляли дерев'яний посуд, бочки, вози, сільськогосподарський реманент. У вільні від панщини дні селяни займалися різними промислами: шили взуття, одяг, ткали рядна для потреб кріпацьких і козацьких родин. Наприкінці XVII ст. у поміщицькому маєтку став до ладу горілчаний завод, на якому працювало 34 кріпаки. На суконній фабриці, відомій ще з часів, коли село було маєтністю Ніжинського полку, трудилося 45 чоловік. За 1834 рік кріпаки виробили 2 тис. аршин сірого солдатського сукна, за продаж якого військовому відомству Голіцин одержав чистого зиску 4 тис. карбованців[2].

Умови роботи кріпаків на фабриці були дуже тяжкими. Власник зовсім не дбав про охорону праці. Робітники, особливо підлітки, передчасно гинули від виснаження, удушення, каліцтв. Так, у 1846 році валом сукновальні вбито кріпака К. Даниша. Повітовий суд, що розглядав цю справу, визнав винним у цьому самого потерпілого.[3]

На початку XIX ст. у поміщицькому маєтку побудовано й цегельний завод. Щоб використати працю малоземельних і безземельних кріпаків, поміщик переселяв їх у побудовані на території економії бараки, примушував безперервно працювати на панщині, а платив лише харчовими продуктами та деяким одягом. На цей вид панщини — місяччину — переводили кріпаків-ремісників для роботи на горілчаному й цегельному заводах, суконній фабриці. Не витримуючи жорстокої експлуатації, кріпаки втікали в малозаселені південно-українські степи. Тільки у сорокові роки XIX ст. з села втекло понад 80 чоловік.

На 1861 рік у селі налічувалось 6426 чоловік населення, з них 2560 кріпаків, 3800 козаків, 66 дворян і духівництва[4].

Поряд з економією Голіцина у Володьковій Дівиці розташувалися господарства ще 7 поміщиків. Так, полковнику Карабиновському належало 400 десятин і 83 кріпаки[5]. Було тут 12 землевласників з козаків, що мали від кількох десятків і до сотні десятин землі, власні підприємства — олійниці, лісопильні, млини, скуповували і перепродували худобу. На середній козацький двір припадало по 6—8 десятин. Козаки жили окремою від поміщицьких селян громадою, мали своє самоврядування: волосну управу, суд, свій порядок віддачі рекрутів. Був у них спільний гамазей для зберігання хліба на випадок недороду чи іншого стихійного лиха, громадські пасовища й сіножаті. При козацькій церкві була школа для хлопчиків.

Після реформи 1861 року норма земельного наділу становила від 1,5 до 2,75 десятини. Голіцин виділив колишнім своїм кріпакам лише по 1,5 десятини[6], залишивши у своїй власності велику кількість землі. Це стало приводом до неодноразових виступів жителів села у пореформений період. До того ж 325 дворових залишились без землі[7]. Щороку володькодівицькі селяни сплачували 5,3 крб. за десятину орної землі, за присадибну — вдвічі дорожче. Сума оброку за польову землю становила 2 крб. 50 коп. Більшість колишніх кріпаків не могла прожити зі своїх наділів, тому, як і раніше, змушена була працювати на поміщика. Скрізь — у полі, на бурякових плантаціях, цегельному й горілчаному заводах, сукновальні — переважала ручна праця. Чимало бідняків йшли на заробітки до міст, у таврійські степи.

У 1868 році, коли власницею маєтку після смерті Голіцина стала його дружина О. Голіцина, селяни знову зажадали, щоб їм повернули 4 тис. десятин землі,

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 296, арк. 56.

[2] Там же, ф. 128, оп. 1, спр. 3577, арк. 20—24.

[3] І. О. Гуржій. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст., стор. 198.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 296, арк. 59.

[5] Там же, арк. 58.

[6] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 87, оп. 1, спр. 18, арк. 7.

[7] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 54, спр. 1265, арк. 6—8.

привласнених поміщиком під час проведення реформи. Протягом кількох років вони великими групами приходили до поміщицького будинку, вимагаючи землю, посилали ходаків до губернатора і навіть до Петербурга. І лише у 1884 році силою війська виступи селян були придушені. Тридцять чоловік покарали, п'ять — заслали до Сибіру[1].

Гостра боротьба за землю розгорнулася у Володьковій Дівиці на початку XX ст. У травні—серпні 1903 року відбувся виступ селян проти поміщиці М. Долгорукової (дочка О. Голіциної). Вони відмовилися сплачувати орендну плату за землю і вимагали повернути в їхню власність ділянки, відібрані під час реформи 1861 року. Тоді Долгорукова наказала переорати і засіяти орендовану землю. А коли на ній з'явилися сходи, селяни вигнали на них свою худобу, яка все дощенту витоптала. На допомогу поміщиці прибула поліція. Під час сутички було поранено 5 селян, 8 — заарештовано й віддано до суду. Два поліцаї також дістали поранення пострілами з мисливських рушниць. З новою силою розгорнулися події весною 1904 року. Почалися вони з того, що селяни Володькової Дівиці 10 травня організовано виїхали з плугами та боронами на поміщицьке поле, заміряли, розподілили між собою і заорали понад 500 десятин землі. Перелякана поміщиця звернулась до губернатора з проханням захистити її власність. Загін поліції, що прибув у село, разом з панськими прислужниками 16 травня силою зброї примусив селян припинити обробіток захопленої землі.

Через кілька днів у селі були розповсюджені листівки-прокламації Ніжинської групи РСДРП «До селян Володькової Дівиці», які закликали не відступати, а посилювати боротьбу за землю та волю[2]. 21 травня прибув новий поліцейський каральний загін у складі двох урядників і 148 стражників. Почалися масові обшуки. За зберігання і розповсюдження листівок були заарештовані І. Сірик, А. Бочковський і Г. Бутко, у якого поліція знайшла 19 листівок, підписаних Київським комітетом РСДРП. Їх мали відправити в ніжинську тюрму. Звістка про це швидко облетіла село. Селяни вирішили визволити заарештованих. 23 травня близько 2 тис. чоловік, озброєних кілками, вилами, лопатами, а дехто й мисливськими рушницями, вчинили напад на поліцію. У сутичці були поранені кілька стражників і понад 30 жителів села, серед них один із активних організаторів виступу В. Л. Бунь. Його завезли до Ніжинської лікарні, де він помер 28 травня. Карателі з поміщицею змушені були втікати з села[3].

Для придушення повстання 27 травня 1904 року у Володькову Дівицю прибули з Києва три сотні козаків та дві роти солдатів-піхотинців. З ними приїхали віце-губернатор і начальник губернського жандармського управління. Селян зігнали «на сходку», оточили військом. Викликаних за списком перед усією громадою роздягали і катували різками. Серед покараних були А. П. Ігнатченко, М. Ф. Бойко, Д. Д. Вовкогон, К. С. Даниш та ін. Усіх їх відправили до ніжинської тюрми. Тоді ж був заарештований і робітник поміщицьких бурякових плантацій І. К. Сірик, який перед цим протягом шести місяців відбував тюремне ув'язнення за революційну агітацію та розповсюдження соціал-демократичної літератури. Його також було відправлено до тюрми, хоч участі у травневих подіях він не брав.

Трудящі Володькової Дівиці взяли активну участь у селянському русі в період російської революції 1905—1907 рр. 23 травня 1905 року сотні селян з'явилися на подвір'я економії поміщиці Долгорукової. Вони розгромили панський будинок, горілчаний завод, розібрали корів, коней, господарський реманент. Захопили і розподілили між собою понад 500 десятин землі. Організаторами цього виступу були ті ж бідняки, що виступали у травні 1904 року[4]. І на цей раз загони поліції, які

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 54, спр. 1265, арк. 1, 26.
[2] Ніжинщина. Історико-економічний нарис, стор. 19.
[3] Журн. «Красный архив», 1936, № 5, стор. 7.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 8, спр. 62, арк. 872, 873.

прибули в село, жорстоко розправилися з повсталими. Відбулися масові арешти, покарання учасників виступу.

Проведення столипінської аграрної реформи поглибило класову диференціацію на селі. Зростали господарства куркулів, що за безцінь скуповували в бідноти землю. Ще на початку XX ст. тут було більше десяти куркульських господарств, які мали від 50 до 100 десятин землі. Безземелля і малоземелля, мізерні заробітки в економії та в куркулів — все це примушувало бідняків йти на промисли або переселятися до Сибіру чи до південних, малозаселених степових губерній України. Так, 1910 року з Володькової Дівиці виїхало у Таврійську і Херсонську губернії 27 селянських родин[1], а всього з 1906 по 1914 рік кинуло рідні місця понад 110 бідняцьких сімей. Із дальшим розвитком капіталістичних відносин до нових прибуткових методів господарювання вдавалися й поміщики. Тепер в економії Долгорукової переважно вирощувалися такі культури як цукровий буряк, картопля, коноплі, олійні рослини. Тут розводили поліпшені породи коней, рогатої худоби, свиней. Було перебудовано горілчаний завод, суконну фабрику, створено ткацьку майстерню. Безземельні і малоземельні селяни, які працювали в економії строковими або поденно, одержували дуже мізерну плату. Полільниця, наприклад, за п'ятнадцятигодинний робочий день на власних харчах заробляла всього 25—30 коп., косар — 50—60 коп. 18—20 крб. одержувала робітниця за сезон з березня і до кінця жовтня. Робітникам горілчаного, цегельного заводів та лісопильні платили 40—45 крб. на рік[2].

У 1909 році рішенням Ніжинської земської управи біля Володькової Дівиці організовано дослідно-показове поле. (В 20-х роках тут створено сортодільницю, яка тепер є складовою частиною Чернігівської державної сільськогосподарської дослідної станції). Воно сприяло піднесенню культури виробництва, в першу чергу в поміщицьких і куркульських господарствах.

Місцеві власті приділяли мало уваги охороні здоров'я, освіті трудящих. Тільки 1910 року в селі було відкрито акушерсько-фельдшерський пункт, в якому працювали фельдшер, акушерка та санітар. Першу церковнопарафіяльну школу засновано у Володьковій Дівиці у 1882 році. З кінця XIX ст. почали працювати трикласна церковнопарафіяльна та чотирикласна початкова земська школи. У 1900 році в них навчалося 165 учнів[3]. З 1910 року почало діяти двокласне земське училище. Проте більшість дітей шкільного віку залишалася поза школою. Земська бібліотека-читальня налічувала близько тисячі книг. Але селяни не мали змоги читати їх.

Багато лиха і страждань жителям села, як і всьому трудящому населенню країни, завдала перша світова імперіалістична війна. Понад 1500 чоловік були мобілізовані до армії, з них більш як 400 загинуло на фронті. Багато учасників війни повернулися інвалідами. Селянські господарства занепадали. В той же час поміщиця наживалась на вигідних замовленнях військових відомств на різні продукти та худобу.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у Володьковій Дівиці було скасовано старе волосне управління, розпущено місцеву поліцію. Почав діяти місцевий орган Тимчасового уряду — волосний виконавчий комітет. До його складу увійшли й солдати, які повернулися з фронту влітку 1917 року. Під тиском цих солдатів комітет прийняв рішення про звільнення солдатських родин від грошових і натуральних податків на утримання армії. Зневірившись у обіцянках Тимчасового уряду розв'язати земельне питання, біднота села не раз виступала за розподіл поміщицької землі, за припинення грабіжницької імперіалістичної війни. Особливого розмаху набула боротьба за землю після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 січня 1918 року радянські війська під командуванням

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 831, арк. 260—268.

[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. 178, оп. 1, спр. 1779, арк. 12, 13.

[3] Там же.

Ю. Коцюбинського вигнали з села загони Центральної ради[1]. В цей час тут проголошено Радянську владу, створюється ревком, головою якого став Н. Я. Лещенко. Ревком і його земельний відділ провели значну роботу щодо ліквідації поміщицького землеволодіння і передачі землі трудовому селянству. Бідняки одержали 48 коней, 19 пар волів, 30 корів, понад 100 голів свиней, сільськогосподарські машини і різний реманент[2].

Утвердження Радянської влади було затримане австро-німецькою окупацією. Наприкінці березня до Володькової Дівиці вступили війська інтервентів. Підтримувані гетьманською вартою, вони чинили розправу над учасниками революції, грабували селян, примушували їх працювати у поміщицькому маєтку. Поміщиця Долгорукова зажадала, щоб селяни негайно повернули їй землю, коней, волів, корів, всі машини і реманент, щоб відремонтували пошкоджені будівлі, горілчаний і цегельний заводи, сплатили контрибуцію.

Та жителі села не корилися окупантам. Вони піднялися на боротьбу проти поневолювачів. Велику роль у згуртуванні селян відіграв їх земляк М. Г. Кропив'янський (1889—1948). Народився він в сім'ї селянина. 1908 року закінчив Чугуївське військове училище. За особисту хоробрість, виявлену у боях під час першої імперіалістичної війни, нагороджений золотою георгіївською зброєю. В грудні 1917 року корпусний з'їзд офіцерських і солдатських депутатів обрав підполковника-більшовика М. Г. Кропив'янського членом ревкому і командиром 12-го армійського корпусу[3]. Коли на Україну посунули війська кайзерівської Німеччини, М. Г. Кропив'янський усі свої знання і досвід військового спеціаліста віддає для організації формування частин Червоної Армії. На початку 1918 року його командировано на Чернігівщину уповноваженим Радянського уряду для керівництва партизанським рухом. Центральний військово-повстанський штаб Чернігівщини і північної частини Полтавщини, очолюваний М. Г. Кропив'янським, розпочав підготовку повстання робітників і селян проти окупантів і гетьманців. 17 травня 1918 року М. Г. Кропив'янський прибув до Володькової Дівиці, де створив сільську партизанську групу з 300 чоловік.

В кінці червня 1918 року гетьманці, загрожуючи розстрілом, наказали населенню здати зброю. Зібрані 40 гвинтівок, 18 револьверів, 15 шабель і два ящики набоїв захопили місцеві партизани. Керував цією операцією М. Г. Кропив'янський. На початку липня 1918 року в штабі стало відомо, що до Володькової Дівиці прибуде офіцерський каральний загін для розправи над родинами партизанів. Група партизанів, очолена М. Г. Кропив'янським, вчинила 5 липня напад на карателів. У бою було знищено 32 гетьманці, захоплено зброю, одяг та важливі документи. М. Г. Кропив'янський показав приклад особистої відваги. У відповідь на це гетьманці дощенту спалили подвір'я батьків Кропив'янського. Пізніше за масову участь у боротьбі за здобутки Жовтня в період громадянської війни Володькова Дівиця була нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР і перейменована на Червоні Партизани.

Після придушення серпневого повстання 1918 року на Ніжинщині, яким керував М. Г. Кропив'янський, окупанти і гетьманці вчинили криваву розправу над партизанами та їхніми родинами. Тільки в Ніжинському повіті вони розстріляли понад 3 тис. чоловік, серед яких загинули й жителі Володькової Дівиці Л. Г. Кожуховський, Д. Г. Татарчук, В. Г. Симоненко, П. І. Шевченко та інші[4]. За впіймання М. Г. Кропив'янського німецька військова комендатура призначила нагороду у 50 тис. крб., але ніжинці оберігали свого земляка-героя. 22 вересня 1918 року М. Г. Кропив'янський став командиром Першої Української Радян-

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-42, оп. 4, спр. 8, арк. 7.
[2] Там же, ф. Р-52, оп. 1, спр. 27, арк. 4.
[3] І. Дудко. Микола Григорович Кропив'янський. К., 1965, стор. 20.
[4] Ніжинщина. Історико-економічний нарис, стор. 45.

ської дивізії, до складу якої входили полки: Богунський на чолі з М. О. Щорсом, Таращанський на чолі з В. Н. Боженком, Новгород-Сіверський на чолі з Т. В. Черняком та інші частини.

У січні 1919 року таращанці визволили Володькову Дівицю від петлюрівців[1]. Відновлені органи Радянської влади передавали селянам землю, посівний матеріал, тягло. 10 липня у Володьковій Дівиці відбувся мітинг, учасники якого постановили «віддати синів своїх у Червону Армію для захисту трудового народу»[2] від денікінців. 29 серпня 1919 року денікінці вдерлися в село. Майже всі чоловіки з Володькової Дівиці організовано пішли в ліс і об'єдналися в партизанський загін під командуванням Г. Т. Кропив'янського (двоюрідний брат М. Г. Кропив'янського). Партизани громили денікінські гарнізони, руйнували засоби зв'язку, залізничні мости і колії, пускали під укіс ворожі поїзди. У наказі по Ніжинському партизанському з'єднанню від 30 жовтня 1919 року записано: «Партизанам групи загону на чолі з товаришами Кропив'янським і Кошмою за виконання завдання по підриву залізничного полотна і пошкодженню телеграфної сітки оголошується революційна подяка»[3]. 19 листопада 1919 року війська Червоногвардійської Пластунської бригади і місцеві партизани вигнали білогвардійців з села.

Зразу ж після визволення села його жителі приступили до відбудови господарства. У грудні 1919 року відновив роботу волосний ревком, який провів розподіл землі між селянами. Організувався комсомольський осередок, що об'єднав 11 юнаків і дівчат, а наступного року в селі оформилася волосна партійна організація, до якої увійшло 4 комуністи. Комуністи та комсомольці стали дійовою силою у відбудові господарства. Саме за їх ініціативою восени 1920 року створено в селі першу сільськогосподарську комуну. До неї увійшло 25 незаможників, які обробляли близько 400 десятин землі. Комуна мала п'ять коней, сівалку та інший сільськогосподарський ремaнент. Всебічну допомогу селянам насінням, сільськогосподарськими машинами, кредитами подавала держава. В селі у 1922 році створено було споживче товариство, а через рік — виробниче товариство буряківників і городників. Колишній поміщицький горілчаний завод реконструйовано і передано державі.

У лютому 1923 року в зв'язку з новим адміністративно-територіальним поділом Володькодівицька волость була ліквідована і село увійшло до Носівського району[4]. На цей час у Червоних Партизанах налічувалося 1696 дворів і проживало 8193 чоловіка. 1922 року тут почав працювати медпункт, у якому трудилося 2 лікарі і 3 медсестри. Для дітей-сиріт у колишньому поміщицькому будинку відкрилася дитяча трудова колонія[5]. Вже у 1925 році всі діти шкільного віку відвідували три початкові школи, де працювало 12 вчителів. Для дорослих були створені групи лікнепу. Діяв народний будинок, у якому читалися лекції і доповіді, організовувалися концерти, систематично працював драматичний гурток.

1928 року 30 селянських дворів об'єдналися у ТСОЗ «Нове життя». Через два роки на його базі утворилася сільськогосподарська артіль під такою ж назвою, до якої увійшло близько 100 дворів із 600 га орної землі. 60 господарств у 1930 році об'єдналися в артіль «Трудова спілка». Незважаючи на опір, який чинили проведенню колективізації куркулі, у 1934 році в селі вже були створені колгоспи: «Перше травня», «Червона Зірка», «ім. Шевченка», «Червоне озеро» та XVI-річчя РСЧА[6].

В організаційному зміцненні колгоспів, налагодженні їх роботи важливу роль відіграли комуністи села. Велику допомогу колгоспам подала держава. У передвоєнні роки артілі стали міцними господарствами. Тут вирощували високі врожаї

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 204.
[2] Газ. «Известия» (Чернігів), 22 липня 1919 р.
[3] Наукові записки Ніжинського педінституту, вип. 2. Ніжин, 1960, стор. 64.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-297, оп. 1, спр. 10, арк. 32.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 5286, арк. 1.
[6] Філіал Чернігівського облдержархіву в Ніжині, ф. Р-230, оп. 1, спр. 5, арк. 6.

зернових, картоплі. По 400—450 цнт цукрових буряків з га збирали колгоспниці М. Ф. Горло, Є. Стешенко, П. З. Власенко, М. Г. Костюк. Успішно розвивалося громадське тваринництво. В 1939 році на фермах налічувалося 330 голів великої рогатої худоби, 260 свиней, понад 800 овець, багато птиці. Протягом 1936—1940 років у червонопартизанських колгоспах збудовано понад 90 господарських приміщень — зерносховища, корівники, свинарники, майстерні тощо. На ланах працювали 21 трактор, 9 комбайнів.

М. Д. Симоненко. Командир другого полку партизанського з'єднання «За Батьківщину». 1943 р.

Підвищився матеріальний добробут трудівників села. Майже вдвічі зросла оплата трудодня в порівнянні з 1935 роком. Багато колгоспників переселилися у нові будинки. У 1937 році відкрилася лікарня на 20 ліжок, у 1939 році — пологовий будинок. Медичну допомогу населенню подавали два лікарі та вісім медсестер, фельдшерів і санітарок. У 1940 році в селі було дві семирічні та три початкові школи, в яких 1280 дітей навчали 42 вчителі. При колгоспах працювали хати-читальні, бібліотеки. У сільському клубі діяла стаціонарна кіноустановка.

Та мирне життя радянських людей обірвала війна. Понад 2 тис. чоловік із Червоних Партизанів пішли на фронт боронити завоювання Жовтня. 13 вересня 1941 року село захопили гітлерівці. Багато жителів вступили в партизанський загін. Коли було створено з'єднання «За Батьківщину», командиром його другого полку став червонопартизанець комуніст М. Д. Симоненко.

Літньої ночі 1942 року п'ятеро з них на чолі з М. Д. Симоненком проникли до центру села, щоб захопити кулемет. Та їх помітили поліцаї. Зав'язалася нерівна боротьба. Партизани, відступаючи, вбили есесівця. Загинув і один з членів групи І. Д. Костюченко[1]. Наступного дня гітлерівці схопили в селі 175 заложників за вбитого офіцера і розстріляли. Після цього всі, хто ще міг носити зброю в Червоних Партизанах, приєдналися до народних месників. В селі залишилися лише жінки з малими дітьми і старі.

У березні 1943 року партизани знищили групу фашистів, які охороняли залізницю на дільниці Ніжин—Бобровиця. Карателі й цього разу вчинили жорстоку розправу над жителями села. Вони розстріляли всіх, хто не встиг утекти або сховатися, а хати спалили. Загинуло понад сто двадцять стариків, жінок і дітей. Дощенту згоріли хутори Сулак і Коробчин[2]. Але ті, що залишилися в живих, продовжували боротьбу. Так, комсомольці В. Татарчук й І. Дубик, які влаштувалися робітниками на залізниці, протягом кількох місяців передавали партизанам важливу інформацію. За їх допомогою підривники з'єднання знищили 32 ворожі військові ешелони, підірвали 6 бронепоїздів, вивели з ладу 58 паровозів, зруйнували 8 залізничних мостів. Окупанти змушені були припинити на деякий час перевозки залізницею на цій дільниці.

16 вересня 1943 року війська 60-ї армії генерала І. Д. Черняховського, яким допомагали і місцеві партизани, визволили село від окупантів. Першими увійшли в село воїни 31 полку 280 дивізії. Бійці партизанського з'єднання «За Батьківщину» влилися в ряди Червоної Армії і продовжували громити ворога. 2650 учасників війни нагороджено орденами і медалями, серед них 120 партизанів. За вміле мужнє керівництво бойовими операціями партизанських загонів, пов'язаними з оволодінням переправами на ріках Дніпрі, Десні і Прип'яті північніше Києва і утримання

[1] Газ. «Деснянська правда», 14 червня 1957 р.

[2] Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941—43 рр.). Чернігів, 1947, стор. 184, 309, 311.

їх до підходу Червоної Армії, звання Героя Радянського Союзу присвоєно М. Д. Симоненку. 1206 жителів села загинули за час Вітчизняної війни. Для увічнення їх пам'яті в Червоних Партизанах встановлено обеліск Слави, а також монумент воїну-визволителю.

В умовах великих труднощів з першого ж дня визволення жителі села почали відбудову зруйнованого господарства.

Радянські військові частини передали для колгоспів 50 коней, 24 вози, 3 автомашини, два трактори, деякі будівельні матеріали. Радянські воїни, частини яких були розташовані в селі, брали участь у будівництві та ремонті артільних приміщень, будували хати для родин загиблих учасників війни, партизанів. Значну допомогу насінням, сільськогосподарським реманентом, технікою подала колгоспам держава.

У складних умовах війни провели колгоспники сівбу весною 1944 року. Орали коровами, не вистачало насіння, тому засіяли тільки кращі землі. Та вже через рік трудівники села виконали плани сівби. Тільки пшеницею було засіяно 1025 га.

Велику організаційно-масову роботу в цей час проводила сільська Рада. Її діяльність у відбудові села у січні 1945 року була відмічена на сесії Носівської районної Ради. При активному сприянні Ради з кінця вересня 1943 року почали працювати дві семирічні і три початкові школи, лікарня. В 1944 році відкрився клуб.

Значно краще пішли справи в колгоспах, коли в село повернулися демобілізовані воїни. Зросли ряди парторганізації, в якій після визволення села налічувалося 13 чоловік. Комуністи мобілізовували трудівників на якнайшвидшу відбудову господарства, на боротьбу за високі врожаї. У 1947 році колгосп «Нове життя» освоїв довоєнні посівні площі, а наступного року — й інші колгоспи. Всі 7 тис. га орної землі були засіяні.

На кінець 40-х років у Червоних Партизанах було споруджено 352 житлові будинки для колгоспників, відремонтовано й переобладнано приміщення лікарні. 1946 року відкрито середню школу.

Особливо помітні зрушення сталися в господарствах села після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС.

Зросли врожаї зернових, підвищилася продуктивність громадського тваринництва. За даними 1956 року в колгоспі ім. Куйбишева було 902 корови, 2175 свиней, 2242 штуки птиці. Того ж року артіль «Перше травня» посіла перше місце в районі по виробництву овочів, одержавши по 110,6 цнт огірків з га. На пленумі райкому партії в лютому 1957 року її відмічено як кращу в районі.

У 1962 році колгоспи села об'єдналися у два великі — ім. Куйбишева та ім. Кропив'янського. За першим з них закріплено 5514, за другим — 2798 га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур, розвинуте в них тваринництво. У колгоспі ім. Кропив'янського допоміжна галузь — овочівництво. Обидва колгоспи мають достатню кількість сільськогосподарських машин, що дає можливість механізувати основні процеси у господарстві. Тільки протягом 1969 року колгосп ім. Куйбишева придбав 6 автомашин, 8 тракторів, 5 комбайнів. Тепер у його розпорядженні 29 автомашин, 34 трактори, 29 комбайнів.

Розгорнувши соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня, колгоспники села добилися значних успіхів у зміцненні громадського господарства. На ознаменування цієї дати Червоним Партизанам за активну участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни та за успіхи в комуністичному будівництві вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Чернігівського обкому КП України та облвиконкому, а виконавчому комітету сільської Ради депутатів трудящих — пам'ятну ювілейну медаль.

Новими трудовими здобутками зустріли трудящі села 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Колгоспники в стислі строки зібрали зернові, цукрові буряки та картоплю. Колгосп ім. Куйбишева продав державі 21 210 цнт зерна при плані

Збирання врожаю в колгоспі ім. Кропив'янського, с. Червоні партизани. 1971 р.

16 250 цнт, а колгосп ім. Кропив'янського порадував досягненнями в овочівництві. На площі 28 га було зібрано по 120 цнт знаменитих ніжинських огірків. 115 колгоспників нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

За роки восьмої п'ятирічки основні фонди колгоспу ім. Куйбишева збільшилися на 378 тис. крб., а колгоспу ім. Кропив'янського — на 250 тис. крб. Прибутки їх на кінець п'ятирічки відповідно становили 1,9 млн. крб. і 751 тис. крб. Продуктивність праці зросла на 35 проц.[1] В обох господарствах працюють понад 250 кваліфікованих механізаторів, зоотехніків та інших спеціалістів сільськогосподарського виробництва, у т. ч. 10 з вищою і 30 з середньою спеціальною освітою. Постійно діє тут школа підвищення сільськогосподарських знань. В колгоспах ведеться будівництво господарських приміщень. Так, в артілі ім. Куйбишева в 1971 році споруджено будинок тваринника, пташник, два свинарники, корівник. За господарські успіхи і високі виробничі показники багато трудівників села удостоєно орденів і медалей. Серед них голова колгоспу М. Й. Балинець і колишній голова П. М. Федорина, ланкова П. О. Котельницька нагороджені орденами Трудового Червоного Прапора. Ланкова П. Ф. Плющ була делегатом III Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Із зміцненням економіки колгоспів оновлювалися і впорядковувалися Червоні Партизани. Тепер тут понад дві тисячі нових житлових будинків. У кожному — електрика, радіо. В центрі села — універмаг, книжковий, господарський, два продовольчі, хлібний та комісійної торгівлі магазини. В двоповерховому будинку міститься комбінат побутового обслуговування, при якому є шевська та кравецька майстерні, фото- і телеательє, перукарня.

Працює лікарня на 25 ліжок, 3 фельдшерсько-акушерські пункти. Хворих обслуговують 28 медичних працівників. 1968 року відкрито пологовий будинок. В обох колгоспах — дитячі ясла.

Значного розвитку набула освіта. За роки Радянської влади 950 жителів села здобули вищу і понад 2 тис.— середню загальну і спеціальну освіту. Нині в селі дві середні, дві восьмирічні та дві початкові школи, в яких навчаються 1738 учнів і працюють 112 вчителів, серед них Б. В. Барановський, М. Д. Андрусенко, О. І. Мурашко — відмінники народної освіти УРСР.

До послуг трудящих — будинок культури на 300 місць. Тут систематично працюють гуртки художньої самодіяльності, в яких беруть участь 200 чоловік. При будинку культури, школах і колгоспах працюють 7 бібліотек. В них налічується 35 тис. книжок. Трудівники села передплачують 3500 примірників газет і журналів.

Як у господарському, так і в громадсько-політичному житті села провідна роль належить комуністам, яких тут у 5-и первинних партійних організаціях—143. Надійними помічниками їх є шість комсомольських організацій, в яких налічується 368 юнаків і дівчат. Близько 100 комсомольців працюють у колгоспних бригадах, на фермах, стали механізаторами.

---

[1] Газ. «Прапор комунізму» (Носівка), 8 грудня 1970 р.

У знаменному 1971 році, коли відбулися XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України, в колгоспі ім. Кропив'янського вирощено по 20,7 цнт зернових з га, в т. ч. по 24 цнт пшениці, одержано на 100 га угідь 66 цнт м'яса і 251 цнт молока. В цьому ж році в колгоспі ім. Куйбишева зібрано по 24,6 цнт зернових з га, в т. ч. по 27 цнт пшениці, вироблено на 100 га угідь 83,9 цнт м'яса і 294 цнт молока.

До Червонопартизанської сільської Ради в 1971 році обрано 113 депутатів, у т. ч. 51 комуніст і 16 комсомольців, 48 жінок. Депутатам допомагають громадські активісти. Понад 360 колгоспників і представників інтелігенції працюють у групах народного контролю, товариських судах, різних комісіях. Сільську Раду багато років очолює О. А. Сардак, удостоєний ордена «Знак Пошани». З числа депутатів і активу при виконкомі сільради працює вісім постійних комісій, кращими з них є сільськогосподарська, культосвітня та комісія благоустрою. На рахунку останньої багато добрих справ. Саме за її ініціативою проведено озеленення села, встановлено пам'ятник герою громадянської війни М. Г. Кропив'янському тощо.

Майже вдвічі зріс в 1971 році бюджет сільської Ради в порівнянні з 1966 роком і становить 68 тис. крб. Основу його складають витрати на соціально-культурні заходи.

Уродженцями Червоних Партизан є доктор філологічних наук, професор Київського державного університету П. П. Плющ, доктор історичних наук І. Д. Бойко (1899—1971), генерал-лейтенант П. Д. Сірик, генерал-майор О. М. Ляшко.

Своєю працею трудівники Червоних Партизан змінили обличчя села. В майбутньому воно стане ще кращим, а їх життя — радіснішим і багатшим.

О. А. БІЛАН, О. Н. МОСКОТІНА, М. М. ТИРА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОСІВСЬКОГО РАЙОНУ

ГА́ННІВКА (до 1897 року — Неговіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Переводі (притока Удаю), за 35 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 127. Населення — 377 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бекарщина, Карла Маркса, Кленове, Степове.

На території села міститься колгосп «Пам'ять Ілліча», за яким закріплено 2246 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1674 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи у розвитку сільського господарства нагороджено орденами й медалями 65 чоловік, у т. ч. О. І. Кравчук та А. І. Кужіль — орденом Леніна.

У Ганнівці є восьмирічна школа, в якій налічується 155 учнів і 11 учителів, 2 клуби, будинок культури на 256 місць, бібліотека, 2 фельдшерсько-акушерські пункти, пологовий будинок.

Село засноване в першій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1924 році створено партійний і комсомольський осередки.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 211 жителів села. За бойові подвиги у боротьбі з ворогом 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 116 чоловік загинуло смертю хоробрих. На їх честь у 1965 році встановлено обеліск, 1958 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників. 1970 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

ДЕРЖАНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 28 км від районного центру і 33 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 418. Населення — 1278 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Адамівка, Ведмедівка, Розівка.

На території села міститься колгосп ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 2570 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1865 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові успіхи орденами й медалями нагороджено 68 чоловік.

В селі є середня школа, в якій налічується 350 учнів і 23 вчителі, будинок культури на 325 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Держанівка виникла в XVI столітті.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1923 році створено комсомольський осередок, 1939 року — партійний.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали з ворогом 370 жителів села, з них — 165 — загинуло. 102 чоловіка за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями. 1955 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в боях за визволення села, 1972 року — обеліск односельцям, які віддали своє життя за Радянську Вітчизну.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру й за 15 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 215. Населення — 690 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вила, Коломійцівка, Мельники.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 1588 га землі, в т. ч. 1135 га орної. У господарстві вирощують головним чином зернові культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму.

У Калинівці є восьмирічна школа, де навчається 106 учнів і працює 18 учителів, клуб, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт. За трудові успіхи в колгоспному виробництві, розвитку культури, охороні здоров'я 48 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Село виникло в першій половині XIX століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. У 1944 році створено партійну організацію, 1927 року — комсомольську.

Під час Великої Вітчизняної війни 167 жителів боролися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників, з них 96 — загинули. 52 чоловіка за бойові подвиги нагороджено орденами й медалями.

Уродженцю села Коломійцівки В. О. Олбинському за мужність і відвагу, виявлені при форсуванні Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

У Калинівці народився генерал-лейтенант С. П. Вихор.

В центрі села споруджено пам'ятник М. І. Калініну. 1968 року встановлено обеліск воїнам-односельцям, що загинули під час війни, та в 1956 році — пам'ятник Невідомому солдатові.

КОЗА́РИ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Остра, за 13 км від районного центру й за 18 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 543. Населення — 1616 чоловік. Сільраді підпорядковані села Андріївка та Іржавець.

У Козарах міститься центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», за яким закріплено 4009 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2774 га орної землі. У господарстві вирощують зернові культури, з технічних — льон-довгунець. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи в колгоспному виробництві орденами й медалями нагороджено 117 чоловік.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 316 учнів і 18 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Перша писемна згадка про Козари датується 1550 роком. У 1905 році тут відбувся виступ селян, які розгромили економію графині Мусіної-Пушкіної і вимагали підвищення заробітної плати. Викликані козаки жорстоко розправилися з повсталими.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. У 1930 році створено партійний і комсомольський осередки.

Під час Великої Вітчизняної війни 7630 жителів воювали на фронтах і в партизанських загонах або допомагали партизанам. За бойові заслуги 134 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КПУкраїни село визнано партизанським. 500 козарівців загинули смертю хоробрих. 4800 жителів стали жертвами фашизму у період тимчасової гітлерівської окупації села; 420 чоловік були спалені живими. 1964 року споруджено пам'ятник жертвам фашизму, 1957 року встановлено пам'ятник воїнам, які визволяли село.

На території Козарів виявлено поселення доби бронзи та два — часів Київської Русі.

ЛИХАЧІ́В – село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 2 км від автошляху Київ — Москва. Дворів — 562. Населення —1995 чоловік. Сільраді підпорядковане село Хотинівка.

На території села розміщений колгосп «Маяк», за яким закріплено 4500 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2507 га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво та тваринництво. За трудові успіхи 137 чоловік нагороджено орденами й медалями. У Лихачеві є середня школа, налічується 424 учні й 25 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село виникло на початку XVII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена 1927 року, партійна — у 1930 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь понад 400 жителів села, з них 147 — нагороджено орденами й медалями, а М. А. Ісаєнку, за виявлений героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 295 чоловік загинули смертю хоробрих. 1958 року встановлено пам'ятник воїнам, які загинули за визволення села від гітлерівських окупантів.

У кімнаті відпочинку тваринників колгоспу «Україна», с. Мрин, 1971 р.

МАКІ́ЇВКА – село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 1180. Населення —2970 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пустотине і Світле.

На території села розміщений колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 7146 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5454 га орної землі. У господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За високі виробничі успіхи 15 передовиків нагороджено орденами і медалями, з них орденом Леніна — ланкова Г. Ф. Ходун і тракторист М. Й. Коровай, орденом Жовтневої Революції — шофер М. І. Остренський. У селі працюють хлібозавод і маслозавод.

У Макіївці є середня школа, в якій налічується 552 учні й 34 вчителі, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, поліклініка.

Село засноване в 1695 році.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. У 1923 році створено партійний осередок, а у 1924 році — комсомольський.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах і в партизанських загонах воювало 883 жителі села, з них 527— загинуло. Орденами і медалями нагороджено 356 чоловік. Уродженець села М. І. Стратілат був секретарем Носівського підпільного райкому КП(б)У і командиром партизанського з'єднання «За Батьківщину».

В селі народився І. О. Верозуб — кандидат технічних наук.

У центрі Макіївки — могила Невідомого солдата й обеліск на честь воїнів-односельців, загиблих у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, встановлений 1966 року. В парку 1954 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

МРИН – село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 16 км від районного центру й за 21 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 802. Населення 3070 чоловік.

На території села міститься колгосп «Україна», за яким закріплено 4325 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2462 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 115 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, в якій налічується 456 учнів і 32 вчителі, сільськогосподарське профтехнічне училище № 11, будинок культури на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 35 ліжок.

Село засноване на початку XVII століття.

Під час революції 1905—1907 рр. у Мрині сталися масові заворушення, які були жорстоко придушені царськими військами.

Радянську владу встановлено в листопаді 1917 року. За кайзерівської інтервенції Мрин був один з головних пунктів підготовки повстання проти іноземних загарбників. У липні 1918 року в селі створено партизанський загін, 1919 року виник комсомольський осередок, 1924 року — партійний.

Під час Великої Вітчизняної війни 350 жителів села билися на фронтах і в партизанському з'єднанні «За Батьківщину».

За бойові заслуги 170 чоловік нагороджено орденами й медалями, а В. Т. Броварцю за виявлений героїзм у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 257 чоловік загинули смертю хоробрих. 1958 року на честь воїнів-односельців і партизанів, які полягли за Батьківщину, встановлено пам'ятник.

В центрі села 1970 року споруджено пам'ятник Т. Г. Шевченку.

На території села знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи, виявлено давньоруське городище.

ПЛО́СКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру й за 10 км від автошляху Київ — Москва. Дворів — 661. Населення — 2300 чоловік.

На території села знаходиться колгосп ім. Чапаєва, за яким закріплено 4720 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2725 га орної землі. У господарстві вирощують переважно зернові культури, розвинуте тваринництво. За трудові досягнення 89 чоловік нагороджено орденами і медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 373 учні й 22 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Плоске засноване на початку XVI століття.

Під час російсько-турецької війни (1877 — 1878 рр.) уродженець Плоского командир 3-ої гвардійської дивізії генерал-лейтенант В. В. Каталій брав участь у визволенні болгарського міста Плевни.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Поблизу села в роки кайзерівської окупації М. Г. Кропив'янський організував партизанський загін. У 1920 році створена комсомольська організація, у 1922 — партійна.

У роки Великої Вітчизняної війни на фронтах з ворогом боролося 493 жителі села, 108 — у партизанському з'єднанні «За Батьківщину». За бойові заслуги 100 чоловік нагороджено орденами й медалями. Уродженцю Плоского А. С. Мірошнику присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 313 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. На честь їх у 1967 році встановлено обеліск. 1958 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли за визволення села від гітлерівських окупантів.

Поблизу села виявлено городище часів Київської Русі.

РІВЧА́К-СТЕПАНІВКА — село центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру й за 18 км від залізничної станції Лосинівка. Дворів — 440. Населення — 1256 чоловік. Сільраді підпорядковані села Веселе, Григорівка.

На території села міститься колгосп «Комуніст», за яким закріплено 2764 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2340 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні (цукрові буряки) культури. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За трудові досягнення 87 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 259 учнів і 23 вчителі, будинок культури на 350 місць, 2 клуби, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, медамбулаторія. До 1931 року існували два населені пункти Рівчак і Степанівка, засновані в 1720 році.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1924 році створена партійна організація, 1922 року — комсомольська.

В роки Великої Вітчизняної війни 409 жителів села боролися з ворогом на фронтах і в партизанських загонах, з них 233 — загинули. За бойові подвиги 165 чоловік нагороджено орденами й медалями. Гітлерівці розстріляли Т. Є. Легецьку, члена ВУЦВК, делегата VI і VII Всесоюзних з'їздів Рад. 1956 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи Рівчак-Степанівку від німецько-фашистських загарбників, 1965 року — обеліск воїнам-односельцям, які віддали життя за Батьківщину.

1970 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну. У селі народився І. Є. Клименко — партійний і державний діяч УРСР. На XIV—XVI з'їздах партії він обирався кандидатом у члени ЦК ВКП(б). У 1925 — 1927 рр. — секретар ЦК КП(б)У.

СЕ́ЛИЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Остра, за 25 км від районного центру й за 5 км від автошляху Київ — Москва. Дворів — 355. Населення — 1060 чоловік. Сільраді підпорядковані села Киселівка і Роздольне.

На території села міститься колгосп ім. Стратілата, за яким закріплено 4780 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2939 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 240 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У селищі є восьмирічна школа, в якій налічується 192 учні й 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засноване на початку XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено у 1924 році, комсомольську — 1927 року.

Понад 400 жителів села воювали з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 50 — у партизанському загоні. За бойові подвиги 128 чоловік нагороджено орденами й медалями. Уродженцю села І. В. Тонконогу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На могилі героя в м. Алітусі (Литовська РСР) встановлено пам'ятник. 168 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. 1968 року на їх честь установлено обеліск. 1957 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

СОФІ́ЇВКА (до 1947 — Татарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Кобижча. Дворів — 228. Населення — 750 чоловік. Сільраді підпорядковане село Вишневе.

В селі розташована центральна садиба колгоспу ім. 8 Березня, за яким закріплено 2142 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1434 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 35 чоловік нагороджено орденами й медалями.

У Софіївці є восьмирічна школа, де навчається 141 учень і працює 12 учителів, клуб, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Перша писемна згадка про село датується 1858 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. У 1928 році створено комсомольську, а в 1930 році — партійну організацію.

У період Великої Вітчизняної війни понад 350 жителів села боролися на фронтах і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників. За бойові подвиги 120 з них нагороджено орденами і медалями СРСР. 72 чоловіка загинули смертю хоробрих. У 1971 році встановлено пам'ятник воїнам, які визволяли село від гітлерівських окупантів.

Уродженцем Софіївки є доктор медичних наук професор Ф. Я. Примак.

СТЕПОВІ́ ХУТОРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру й за 13 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 217. Населення — 687 чоловік. Сільраді підпорядковані села Відрадне, Карибинівка, Кіровка.

На території села міститься колгосп «Дружба», за яким закріплено 2983 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2835 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За трудові досягнення у розвитку сільського господарства 70 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову А. М. Михайленко — орденом Леніна, 3 передовики—орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є початкова й середня школи, в яких налічується 402 учні й 25 учителів, будинок культури на 300 місць, 3 бібліотеки.

Степові Хутори виникли в 1940 році внаслідок зселення степових хуторських господарств в одну центральну садибу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах боролися з ворогом 427 жителів села, з них 180 — нагороджені орденами і медалями. 179 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь 1971 року встановлено обеліск.

ТЕРТИ́ШНИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Носівка. Дворів — 104. Населення — 340 чоловік. Сільраді підпорядковані села Шлях Ілліча і Ясна Зірка.

У селі знаходиться бригада колгоспу ім. Карла Маркса (центральна садиба в с. Ясна Зірка), яка вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення орденами й медалями нагороджено 31 чоловік.

В Тертишниках є дві восьмирічні й початкова школи, в яких налічується 298 учнів і 24 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в 1929 році внаслідок об'єднання кількох хуторів, які відомі з XIX століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. У 1930 році створена партійна, а 1929 року — комсомольська організації.

Під час Великої Вітчизняної війни 86 жителів села боролися на фронтах і в партизанських загонах, 49 — за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями. 36 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини.

Уродженцем села є доктор історичних наук, професор І. Д. Кундюба.

ПРИЛУЦЬКИЙ РАЙОН

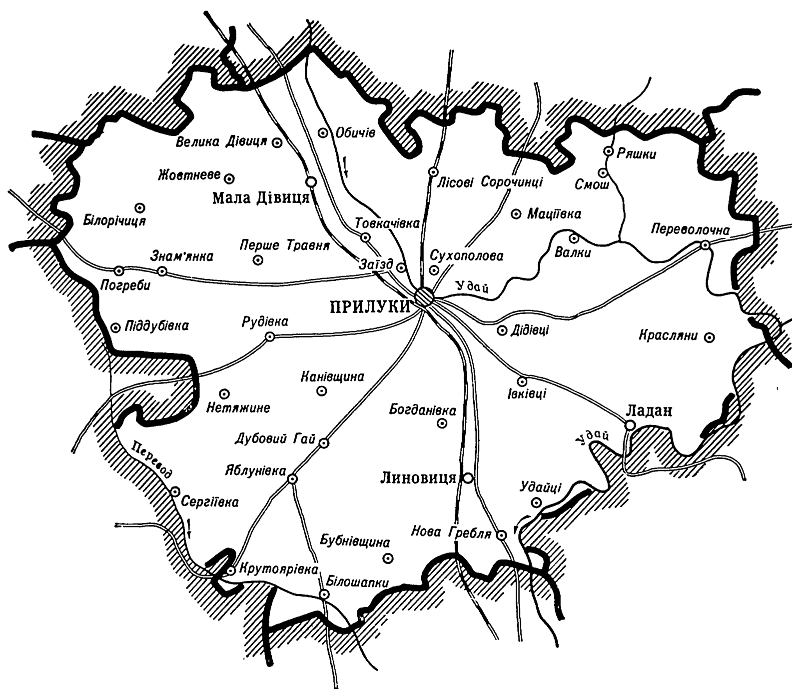

Площа району — 1,8 тис. кв. км. Населення — 78,4 тис. чоловік, з них сільського — 63,1 тис. Середня густота населення — 43,5 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є нафта, природний газ, торф. З селищним і 32 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 103 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах — 115 первинних партійних, 135 комсомольських і 195 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. З радгоспи і 49 колгоспів мають 132,9 тис. га сільськогосподарських угідь,у т. ч. 110,7 тис. га орної землі. В районі — 10 промислових підприємств. Населення обслуговують 114 медичних закладів. У 80 загальноосвітніх школах, у т. ч. 16 середніх, середній вечірній, середній заочній, 34 восьмирічних і 28 початкових, навчається 11,8 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 29 будинків культури, 46 клубів, 63 бібліотеки, є 83 кіноустановки. У районі — 4 пам'ятники В. І. Леніну. В кожному населеному пункті споруджено пам'ятники та обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ПРИЛУ́КИ

рилуки — місто обласного підпорядкування (з 1939 року), центр району, розташоване на річці Удаї (басейн Дніпра), за 170 км від обласного центру, з яким зв'язане залізничним, повітряним та автобусним сполученням. Залізничний вузол. Населення — 57 500 чоловік.

Територія міста була заселена ще в II тисячолітті до н. е., про що свідчить виявлене тут поселення доби бронзи. Прилуки належать до найдавніших міст УРСР. Місто Прилук згадується в Іпатіївському літопису під 1092 і 1138 рр. в зв'язку з боротьбою проти половців[1]. Прилуки були однією з фортець і відігравали важливу роль у системі південно-східних укріплень Київської Русі. Залишками фортеці є давньоруське городище, що збереглося на його околиці. Місто виникло біля широ-

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2. М., 1962, стор. 206, 302.

кої заливної луки, звідки походить його назва. З другої половини XII ст. воно входило до складу Переяславського князівства.

В 1239 році Прилуки були зруйновані монголо-татарськими ордами, але поступово місто відродилося. Використовуючи феодальну роздробленість і ослаблення руських земель внаслідок монголо-татарської навали, Литовське князівство в 1362 році захопило Переяславщину, в т. ч. і Прилуки. Встановивши свою владу, литовські феодали жорстоко експлуатували трудяще населення міста і придушували його виступи, спрямовані на соціальне й національне визволення.

Після Люблінської унії 1569 року Переяславщину загарбала шляхетська Польща. Король Стефан Баторій у 1578 році подарував поудайські землі, а разом з ними й Прилуки, С. Байбузі, у якого в 1582 році їх силою відібрав магнат О. Вишневецький[1]. В 1590 році польський король Сигізмунд III своєю грамотою закріпив за ним місто і прилуцькі землі. Магнат Я. Вишневецький, до якого згодом перейшли Прилуки, зробив їх одним з центрів своїх володінь на Лівобережній Україні, збудував тут великий палац і мав намір перенести сюди з Лубен свою резиденцію.

В першій половині XVII ст. посилився кріпосницький гніт і погіршало становище народних мас. В Прилуках Я. Вишневецькому в 1647 році належало 366 дворів, в яких проживало 2876 чоловік[2]. В центрі міста жила шляхта і челядь магната, а на околицях (в т. зв. Броварках, Квашенцях, Кустівцях, Лапинцях, Замості)— козаки й міщани, які варили мед, горілку і пиво для його двору. Закріпачені селяни змушені були відбувати в господарстві феодала 3—4 дні панщини на тиждень. Значного розвитку набуло ремесло. Вишневецький експлуатував також і ремісників, примушуючи їх нести службу по охороні міста і стягуючи з них плату товарами. Прилучани займалися і чумацьким промислом.

Непосильна експлуатація і знущання з боку магната викликали обурення селян, козаків та міщан Прилук. Вони брали участь у селянсько-козацьких повстаннях 1637 і 1638 рр. під керівництвом К. П. Скидана, Д. Т. Гуні і Я. Острянина проти польської шляхти. З початком визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі міста повстали проти Вишневецького, зруйнували його маєток і спалили палац. Сам він втік на Правобережну Україну. Прилуки визволилися з-під влади польських магнатів і у 1648 році стали центром Прилуцького полку. Першим прилуцьким полковником був один із сподвижників Богдана Хмельницького Тимофій Носач. Козаки Прилуцького полку хоробро билися в лавах селянсько-козацького війська під Пилявцями, Збаражем, Зборовом і Берестечком[3]. На Переяславській раді 1654 року була присутня делегація від жителів Прилук. На вірність Росії склали присягу 1423 жителі міста[4].

Після возз'єднання України з Росією Прилуки стали ратушним містом, де влада належала козацькій старшині і виборним міським органам. Козацька старшина відала справами козаків, а ратуша, що складалася з війта і ратманів,— справами міщан. Визвольна війна не ліквідувала феодальний гніт. Козацька старшина й міська верхівка з допомогою царського уряду обмежували права рядових козаків і міщан в землеволодінні, торгівлі і промислах та посилили експлуатацію міської бідноти. Прилуцький полковник Д. Горленко, який перетворився на одного з великих землевласників, повністю заволодів Прилуками і навколишніми селами. Він захопив частину земель, які належали місту, примушував міську бідноту відбувати повинності і сплачувати податки, привласнював прибутки від міського господарства. Більша частина міщан і козаків не раз виступала проти феодала. Висловлюючи свій протест, вони зруйнували млини, які належали Горленку. Населення міста брало участь у народному повстанні 1658 року на чолі з полтавським полков-

---

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 2.
[2] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 18.
[3] И. Греков, В. Королюк, И. Миллер. Воссоединение Украины с Россией в 1654 году. М., 1954, стор. 85, 87, 88, 90.
[4] Воссоединение Украины с Россией, т. 3, стор. 535.

ником М. Пушкарем проти зрадника І. Виговського, в антифеодальних виступах селян і козаків 1687 і 1689 рр. проти гніту козацької старшини.

Дружба братніх українського і російського народів міцніла у боротьбі із зовнішніми ворогами, що особливо виявилося під час війни Росії з Швецією 1700—1721 рр. Розраховуючи на допомогу зрадника гетьмана Мазепи, шведський король Карл XII у 1708 році вдерся на Лівобережну Україну. Серед прибічників Мазепи був і прилуцький полковник Д. Горленко з частиною старшини і козаків. Але переважна більшість козаків Прилуцького полку і жителів Прилук лишилися вірними союзу з Росією[1]. Шведські війська просувалися в напрямку Ромен і Прилук. 5 листопада 1708 року жителі міста і козаки Прилуцького полку послали царю чолобитну, в якій писали, що не пошкодують життя в боротьбі з ненависним ворогом. Населення мужньо захищало місто. Але сили були нерівними. В другій половині листопада шведські війська захопили Прилуки і зруйнували їх. Але вже у грудні 1708 року місто було визволено від загарбників. Протягом 1708—1709 рр. жителі Прилук і козаки Прилуцького полку подавали велику допомогу російській армії. Прилуцький полк на чолі з полковником І. Галаганом брав участь у боях з шведськими інтервентами і прибічниками Мазепи.

Після возз'єднання України з Росією в Прилуках спостерігався інтенсивний розвиток ремесла й торгівлі. На початку XVIII ст. в місті були 6 цехів: кравецький, шевський, ткацький, бондарський, різницький і пекарський, в яких працювало 62 кравці, 42 шевці, 55 ткачів, 11 бондарів, 10 різників і 11 пекарів. У 1782 році тут вже налічувалося 283 кравці, 336 шевців, 242 ковалі, 137 різників і 141 пекар[2]. Тоді ж почали виникати невеликі капіталістичні підприємства. Тут діяли цегельний завод, цукроварня, миловарня, пивоварний завод, пекарня для випікання бубликів та кондитерських виробів, які вивозилися навіть до Петербурга. Поміщики Галаган, Милорадович і Скоропадський, а також ратмани магістрату володіли великими водяними млинами. 53 водяні млини належали заможним міщанам. Поряд з промисловістю розвивалась торгівля. В місті налічувалося 90 купців і дрібних торговців, які мали 74 крамниці. Їх капітал становив 61 тис.крб. Тут відбувалися чотири великі ярмарки на рік, які тривали до 2 тижнів кожний. Сюди приїжджали купці з Калуги, Орла, Курська, Молдавії. Торгували тут тканинами, хутром, шкірою, залізними виробами, хлібом, худобою та ін. товарами.

З поширенням на Україну загальноросійської адміністративної системи полковий поділ у 1782 році було ліквідовано. Прилуки стали повітовим містом Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Полтавської губернії. У 1783 році місту було надано магдебурзьке право. Управління ним здійснювали органи міського самоврядування — міська дума, магістрат і ремісничa управа. Замість полкових судів введені земські, підкоморні та міські суди. У 1785 році козацька старшина була зрівняна у правах з російським дворянством і їй було підтверджено право на володіння землею і селянами. Розвиток торгівлі сприяв зміцненню купецтва. В 1802 році в місті налічувалося 1077 будинків, в яких проживав 5471 чоловік, з них — 3296 міщан, 788 козаків, 907 селян-кріпаків (дворових поміщиків, що жили тут), 47 державних селян, 108 дворян та чиновників, 88 церковнослужителів та 2 лікарі[3]. Жителі Прилук брали активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. Міщанська община виділила до губернського ополчення 68 чоловік, озброїла їх за свій рахунок та забезпечила одягом і харчуванням. Крім того, для потреб російської армії було заготовлено 1711 пудів сухарів, 340 пудів крупи та 3250 пудів вівса, а також відкрито госпіталь для поранених[4].

---

[1] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 79.

[2] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 94—98; В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 102, 103.

[3] Л. В. Падалка. Что сказало население Полтавской губернии о своем старом быте. Полтава, 1905, стор. 86, 87.

[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 158, оп. 1, спр. 104, арк. 127, 128.

Населення Прилук не мало потрібної медичної допомоги. Лише в 1749 році в місто приїхав перший лікар. В 1765 році відкрили три школи при церквах, в кожній з яких навчалося лише по 7 хлопчиків і дівчат. Наприкінці XVIII ст. почало діяти двокласне народне училище. У 1831 році це училище було перетворено на трирічне повітове училище і підпорядковано Харківському університету. В 1834 році відкрили парафіяльне училище. Почесним наглядачем його був уродженець міста український письменник і педагог П. П. Білецький-Носенко (1774—1856). При училищі створили бібліотеку, яка налічувала 786 томів. У Прилуках в 1845—1846 рр. побував великий український поет революціонер-демократ Т. Г. Шевченко, який подорожував по Україні. Про це він згадує в повісті «Музикант». У місті народилися автор відомих «Щоденних записок генерального підскарбія» Я. А. Маркович (1696—1770) та педагог і літератор А. А. Антонський (1762—1848), який був ректором Московського університету.

Після реформи 1861 року в Прилуках з'явилися нові підприємства: 2 механічні млини Шахіна і Долгіна, цегельний завод, 2 махоркові фабрики Рабіновича і Фраткіна та Володарського. Крім того, в 1883 році вже діяли 5 металообробних майстерень, цукеркова фабрика, 5 крупорушок, 13 олійниць, майстерні для обробітку шкіри, пошиття одягу і взуття[1]. Прокладення наприкінці XIX ст. залізниці Пирятин—Прилуки—Бахмач, а в 1900 році — Прилуки—Ніжин прискорило розвиток промисловості. Незабаром стали до ладу ще одна махоркова фабрика, чавуноливарний, цегельний, миловарний і шкіряний заводи, друкарня. Всього на початок XX ст. в місті вже налічувалося близько 20 промислових підприємств. Серед них найбільшим була махоркова фабрика Рабіновича і Фраткіна, на якій працювало 500 робітників. Продукція махоркових фабрик вивозилася в Москву, Петербург, Прибалтику. За виробництвом махорки і тютюну Прилуки в той час займали провідне місце в Росії. Щорічно звідси відправлялося близько 500 тис. пудів махорки й тютюну. А всього через залізничну станцію перевозилося до 3 млн. пудів вантажів на рік, з них 2 млн. пудів хліба[2]. Зростав і робітничий клас. Наприкінці 90-х років на підприємствах і в залізничних майстернях працювало близько 2 тис. чоловік. Поряд з промисловістю розвивалася і торгівля. У Прилуках 5 разів на рік відбувалися ярмарки. Великі купці відкрили в місті магазини. В 1883 році тут було 65 крамниць, 57 ларків, 4 горілчані склади, 22 шинки і 4 пивні лавки. Про те, що місто перетворилося на значний торговий центр, свідчить також велика кількість виданих у 1886 році торгових документів — на загальну суму 16 914 крб. Населення міста в 1881 році становило 15 тис. чоловік[3].

За капіталізму посилилася експлуатація трудящих. Умови праці на підприємствах були надзвичайно тяжкими. Так, на махорковій фабриці Рабіновича і Фраткіна в 1890 році робочий день тривав 14 годин, робітники одержували низьку заробітну плату, широко застосовувалася дитяча праця. За незначні порушення накладалися штрафи. Якщо внаслідок захворювання робітники ставали непрацездатними, вони не одержували ніякої допомоги. Нестерпним було становище робітників залізничних майстерень, млинів і цегельних заводів.

Робітничий клас не миривсь з такими умовами життя. Пробуджувалася його класова свідомість. Робітники піднімалися на боротьбу проти експлуатації, за скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати. У 1887 році до Прилук прибув О. Г. Шліхтер, якого виключили з Лубенської гімназії. Навчаючись у Прилуцькій гімназії, він створив революційний гурток з гімназистів, який проводив роботу не лише в гімназії, а й серед робітників. У 1888 році О. Г. Шліхтер організував політичний страйк гімназистів, які вимагали зміни режиму в гімназії і надання політичних прав. Цей страйк підтримали робітники[4]. О. Г. Шліхтера було виклю-

[1] П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России. СПб., 1894, стор. 709.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 362.
[3] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 186, 199, 200.
[4] О. Г. Шліхтер. Вибрані твори. К., 1959, стор. 7.

чено з гімназії. Він виїхав до Києва і згодом став видатним революціонером-ленінцем.

Олександрівська вулиця, м. Прилуки. 1910 р.

У 1900 році в Прилуках виникла група РСДРП. Вона складалася з представників передової інтелігенції і проводила роботу серед робітників залізничних майстерень, махоркової фабрики та інших підприємств. У серпні 1903 року група РСДРП організувала страйк на махорковій фабриці, в якому взяло участь 150 робітників. Вони вимагали скорочення робочого дня, поліпшення умов праці і підвищення заробітної плати. Це був перший організований виступ робітників. Група РСДРП посилила активність, коли в 1905 році до міста прибув більшовик О. Г. Бособрод. Після військової служби він працював у Миколаєві, Одесі, Донбасі, де вступив до РСДРП. О. Г. Бособрод одразу ж включився в роботу групи РСДРП, розповідав членам її про досвід діяльності великих соціал-демократичних організацій[1]. Група організовувала політичні виступи і економічні страйки робітників, викривала зрадницькі дії меншовиків, есерів та інших угодовських партій.

Звістка про криваві події 9 січня 1905 року в Петербурзі і початок революції сколихнула трудящих Прилук. У відповідь на розстріл петербурзьких робітників група РСДРП почала готувати страйк. В цей час у місті було розповсюджено листівку «Перше травня», яку написав В. І. Ленін. Вона закликала робітників до збройного повстання проти самодержавства[2]. Соціал-демократи міста намагалися надати страйку політичного характеру. На противагу цьому бундівці спрямовували робітників на боротьбу лише за економічні вимоги.

1 травня 1905 року застрайкували робітники майже всіх підприємств Прилук. Першими припинили роботу робітники трьох махоркових фабрик, які вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати, страхування життя, свободи слова і страйків. Страйк тривав 18 днів. Фабриканти змушені були частково задовольнити ці вимоги. Слідом за робітниками махоркових фабрик на боротьбу піднялися залізничники, робітники млинів та інших підприємств. 25 серпня 1905 року знову застрайкувало близько 600 робітників трьох махоркових фабрик. Виступи відбулися також у вересні. Внаслідок страйкової боротьби значній частині робітників було підвищено заробітну плату[3]. Робітники депо станції Прилуки у відповідь на заклик робітників головних майстерень станції Конотоп 11 жовтня припинили роботу. Залізничників підтримали робітники млина Долгіна і махоркової фабрики. Наступного дня біля будинку депо зібралося близько 2 тис. робітників і службовців. На мітингу лунали вигуки «Геть самодержавство!». Учасники мітингу з червоними прапорами рушили в центр міста. До них приєдналися робітники майже всіх підприємств. Близько 7 тис. чоловік вийшли на вулиці. Біля приміщення чоловічої гімназії відбувся мітинг, на якому виступив більшовик О. Г. Бособрод. Він закликав трудящих до збройного повстання і повалення царизму. Тут же було розірвано портрет царя, але каральний загін розігнав демонстрантів. 50 учасників виступу було поранено і 25 заарештовано. Серед заарештованих були О. Г. Бособрод, якого кинули до Петропавловської фортеці, та ряд інших членів групи РСДРП[4].

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 246.
[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 5.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 294, арк. 436—437.
[4] Полтавський облдержархів, ф. 1905, оп. 1, спр. 467, арк. 4.

У наступні роки в Прилуках тривали виступи робітників. У червні 1906 року знову застрайкували робітники махоркової фабрики, млина Долгіна, залізничних майстерень. В дні призову новобранців до армії в 1906 році було розповсюджено листівку «До солдатів» із закликом не виступати зі зброєю проти народу і не підкорятися військовим начальникам. У роки реакції посилився терор проти революційно настроєних робітників. Більша частина більшовиків міста була заарештована й вислана.

Міські власті мало дбали про охорону здоров'я трудящих. У Прилуках діяла лікарня на 40 ліжок, відкрита 1887 року. В ній налічувалися 3 лікарі і 4 фельдшери. Освіта була поставлена на службу привілейованих верств населення. У 80-х роках XIX ст. у місті працювали класична восьмикласна чоловіча гімназія на 280 місць й жіноча восьмикласна гімназія на 118 місць, де навчалися переважно діти дворян та багатіїв. Для дітей трудящих існували двокласне училище на 96 місць і 4 початкові школи на 214 місць[1]. З червня 1914 року почала виходити газета «Прилукский голос», яку видавала група передової інтелігенції. З 1865 по 1867 рік у Прилуцькому казначействі працював видатний український письменник революційно-демократичного напряму Панас Мирний (П. Я. Рудченко). В навчальних закладах міста навчалися математик Г. Ф. Вороний та філолог-славіст, історик і письменник О. М. Бодянський. Тут народився український письменник І. О. Затиркевич (1829—1902).

Тяжко позначилася на становищі трудящих перша світова імперіалістична війна. Промислове виробництво скоротилося на 30—35 проц. Нестача сировини, робочої сили, анархія виробництва призвели до того, що ряд підприємств припинив своє існування. Умови праці робітників значно погіршали. Особливо нестерпно тяжко жилося сім'ям фронтовиків.

Напередодні Лютневої революції 1917 року серед робітничого класу Прилук наростало революційне піднесення. У січні 1917 року робітники махоркової фабрики висунули вимоги про підвищення заробітної плати. Фабриканти відхилили їх. Тоді робітники оголосили загальний страйк, який тривав 17 днів. Власники підприємства частково задовольнили вимоги страйкуючих і збільшили заробітну плату на 50 проц. Після повалення царського самодержавства в Прилуках було створено громадський комітет, який складався з представників буржуазних партій, меншовиків, есерів та українських буржуазних націоналістів. Комітет намагався об'єднати всі контрреволюційні сили для боротьби проти соціалістичної революції, що назрівала. Поряд з ним у місті виникла Рада робітничих і солдатських депутатів. Але оскільки в той час тут не було більшовицької організації, більшість місць у Раді вдалося захопити меншовикам та есерам, які підтримували Тимчасовий уряд і зраджували інтереси робітників та селян[2].

Наприкінці березня 1917 року до Прилук повернулися з фронту більшовики О. Г. Бособрод і Є. П. Селюк, а у травні з Одеси прибув П. В. Юрченко. Одеська більшовицька організація забезпечила його політичною літературою для розповсюдження в місті. З перших днів прибуття більшовики розгорнули активну роботу серед трудящих, викривали контрреволюційні дії Тимчасового уряду і громадського комітету, організували свою фракцію у Раді. На одному з засідань Ради робітничих і солдатських депутатів, незважаючи на опір меншовиків, було прийнято резолюцію про запровадження 8-годинного робочого дня на підприємствах міста[3]. Необхідно було об'єднати всі революційні сили і створити більшовицьку організацію. В той час до Прилук повернулися більшовики А. О. Товаренко і Д. А. Шмідт. Більшовики виступали на зборах і мітингах, на засіданнях Ради і роз'яснювали політику більшовицької партії, Квітневі тези В. І. Леніна, боролися проти угодовців — меншовиків та есерів.

[1] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 212, 213.
[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 25.
[3] Нариси історії Полтавської обласної партійної організації. Х., 1970, стор. 100.

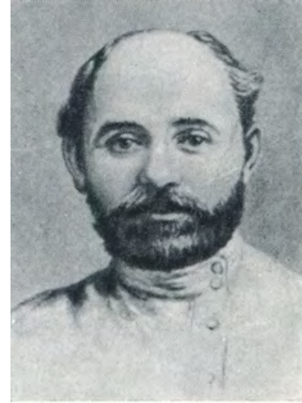
О. Г. Бособрод — голова Прилуцького повітового ревкому. 1918 р.

У червні 1917 року в Прилуках виник більшовицький комітет, головою якого став П. В. Юрченко. Більшовицький комітет розгорнув боротьбу проти українських буржуазних націоналістів, які намагалися використати національно-визвольний рух у своїх класових інтересах і з утворенням у березні 1917 року Центральної ради активізували свої дії в Прилуках. Велику увагу було приділено роботі профспілок, які почали виникати після Лютневої революції. За завданням комітету П. В. Юрченко організував збори робітників-будівельників, на які зібралося понад 200 чоловік. Вони обрали правління профспілки, представників до Ради робітничих і солдатських депутатів, а також ухвалили резолюцію про запровадження 8-годинного робочого дня[1]. Члени більшовицького комітету проводили роз'яснювальну роботу серед солдатів місцевого гарнізону, які співчували більшовикам. На початку вересня 1917 року, незважаючи на протидію реакційних сил, вони провели в полку збори, де розповіли про зміст липневих подій і необхідність боротьби за дальше розгортання революції. Частина солдатів і робітників, які були тут присутні, подала заяви про вступ до більшовицької партії[2]. Але наприкінці вересня революційно настроєний полк вивели з міста, а замість нього прибув полк військ контрреволюційної Центральної ради. Почалися арешти. Більшовики пішли в підпілля і звідти керували боротьбою.

Трудящі Прилук з великим захопленням зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Однак владу в місті захопили війська Центральної ради. Більшовики розгорнули підготовку до вирішального бою за Радянську владу. 2 грудня 1917 року на квартирі О. Г. Бособрода (нині вулиця Шевченка, № 3) відбулися загальні збори більшовиків повіту. У них взяли участь представники Київської і Кременчуцької партійних організацій, які допомогли розробити заходи для підготовки збройного повстання і встановлення Радянської влади. На цих зборах обрали повітовий партійний комітет, який очолив П. В. Юрченко. Було створено загони Червоної гвардії, командирами яких призначили більшовиків К. Г. Покидька, П. В. Юрченка та І. В. Садового. Збори оформили міську партійну організацію. Незважаючи на погрози властей, більшовики з'являлися на засідання Ради робітничих і солдатських депутатів та викривали контрреволюційні дії Центральної ради, агітували солдатів вступати до загонів Червоної гвардії. Для керівництва повстанням було створено Прилуцький повітовий ревком, який очолив О. Г. Бособрод.

На допомогу трудящим Прилук в їх боротьбі за владу Рад прийшли загони Червоної гвардії РРФСР. 14 січня 1918 року на станцію Прилуки прибув бронепоїзд «Путіловець № 2» з червоногвардійським загоном, яким командував путіловський робітник А. О. Зайцев. Цього ж дня прилуцькі загони Червоної гвардії під керівництвом більшовиків разом з червоногвардійським загоном, що прибув у місто, спільними силами розгромили гарнізон військ Центральної ради і проголосили Радянську владу[3]. Ревком встановив суворий революційний порядок, розгорнув підготовку до виборів у Раду, взяв під охорону народне добро. За допомогою викликаної з Бахмача роти червоногвардійців він зірвав заколот, що готували тут контрреволюційні сили. 1 лютого відбувся Прилуцький повітовий з'їзд Рад робітничих, селянських і червоногвардійських депутатів, якому ревком передав всю повноту

[1] С. О. Данішев. Великий Жовтень на Полтавщині (1917 — березень 1918 рр.). Х., 1969, стор. 76.
[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 40, 122.
[3] С. О. Данішев. Великий Жовтень на Полтавщині, стор. 218.

Червоногвардійський загін, м. Прилуки. 1918 р.

влади. З'їзд схвалив діяльність повітового ревкому і обрав повітвиконком у складі 19 більшовиків і 6 безпартійних[1]. Повітвиконком разом з міським більшовицьким комітетом займався організацією постачання міста продуктами харчування, формуванням збройних загонів. Члени більшовицького комітету виїжджали в села повіту, де допомагали встановлювати Радянську владу.

В другій половині березня 1918 року до Прилук вдерлися німецькі війська. Каральні німецькі загони разом з гетьманцями жорстоко розправлялися з населенням. Настали тяжкі часи для трудящих. На 1 липня 1918 року в місті налічувалося понад 4 тис. безробітних. Частину членів більшовицького комітету та ревкому було заарештовано, решта пішла в підпілля і продовжувала боротьбу проти окупантів. Перебуваючи на нелегальному становищі, більшовики наприкінці квітня обрали новий партійний комітет, до складу якого ввійшли Д. Я. Носенко, Д. А. Шмідт та ін. На початку травня 1918 року відбулися нелегальні збори більшовиків міста і сіл Прилуцького повіту, на яких обрали підпільний ревком у складі Д. Я. Носенка, І. Г. Гайдаєнка, Г. Б. Желткова та ін. Було створено штаб для організації партизанських загонів, який очолив К. Г. Покидько.

Представники Прилуцького партійного комітету у травні 1918 року брали участь у нараді більшовицьких організацій України, яка прийняла рішення скликати І з'їзд КП(б)У. На з'їзді, що відбувся в Москві 5—12 липня 1918 року, делегатами від Прилуцької повітової партійної організації були Д. Я. Носенко та Г. Б. Желтков. Перша підпільна повітова партійна конференція 28 липня 1918 року схвалила рішення І з'їзду КП(б)У і накреслила заходи для підготовки повстання проти німецьких окупантів і гетьманців. Для зв'язку з Центральним військово-повстанським штабом Чернігівщини і північної частини Полтавщини, яким керував М. Г. Кропив'янський, був надісланий представник прилуцьких більшовиків К. Г. Покидько. Одночасно ревком підтримував тісний зв'язок з урядом Радянської України через інформаційний пункт, що перебував у Курську. З цього пункту він одержував інструкції, літературу, зброю, кошти, бланки для паспортів підпільників[2]. Зв'язок з Курськом здійснювався через представників повітової партійної організації У. С. Відіш, А. Н. Кащенка, Г. Ф. Короткого, Г. М. Рябенького. 4 серпня 1918 року прилуцькі більшовики одержали наказ Центрального військово-повстанського штабу Чернігівщини і північної частини Полтавщини про збройне повстання проти німецьких окупантів і гетьманців, яке намічалося на 6 серпня. Ревком провів нараду з командирами партизанських загонів, які діяли в навколишніх лісах. Одним з цих загонів командував Д. А. Шмідт. В ніч на 6 серпня ці загони мали увійти в місто і розгромити німецький і гетьманський гарнізони. Проте німецькій комендатурі і гетьманській варті стало відомо про підготовку повстання. Були заарештовані керівники більшовицької організації, в т. ч. О. Г. Бособрод і Д. Я. Носенко. Але партизанський загін напав на тюрму і звільнив їх.

Після краху німецької окупації Прилуки захопив загін військ буржуазно-націоналістичної Директорії, за якою стояла Антанта. Більшовики обрали підпільний ревком, до складу якого ввійшли О. Г. Бособрод, А. О. Товаренко та ін.

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1200, оп. 1, спр. 12, арк. 22.
[2] Там же, арк. 23.

Вони викривали зрадницькі дії Директорії, готували повстання[1]. 15 грудня повстанці розгромили петлюрівський загін. Проте з Пирятина йому на допомогу підійшов інший загін петлюрівців, і місто знову опинилося в їх руках. Щоб зміцнити свою владу, ставленики Директорії скликали збори за участю представників різних партій і профспілок. На цих зборах від більшовиків виступив О. Г. Бособрод, який викрив контрреволюційну політику Директорії і закликав учасників зборів піднятися на боротьбу проти петлюрівців. Коли він виходив з приміщення земської управи, де проходили збори, ворожа куля обірвала його життя. Смерть О. Г. Бособрода викликала велике обурення всіх трудящих міста. Було створено ревком на чолі з П. Ковтуном. Ревком мобілізував повстанські і партизанські загони, які 29 грудня 1918 року вигнали петлюрівців. Проте через два дні загін петлюрівських військ знову захопив місто.

29 січня 1919 року Таращанський полк визволив Прилуки. Відразу ж було створено повітовий ревком[2]. Він взяв на облік усе майно буржуазії, на підприємствах запровадив робітничий контроль, націоналізував поміщицькі маєтки і оголосив їх власністю держави. Міська буржуазія була обкладена податком і залучена до фізичної праці[3]. Розгорнулася підготовка до повітового з'їзду Рад, який відбувся 21—22 лютого 1919 року. З'їзд прийняв рішення про підтримку Радянської влади і обрав повітовий виконавчий комітет. Повітвиконком почав націоналізацію капіталістичних підприємств, створив спеціальну комісію для забезпечення трудящих продовольством, провів повітовий з'їзд учителів, який одностайно схвалив нові принципи організації трудової школи. Повітова партійна організація і повітвиконком проводили велику масово-політичну роботу. З лютого почала виходити газета «Известия», було відкрито народний університет, партійну школу ім. В. І. Леніна. На початку 1919 року в місті створили комсомольську організацію, яка стала надійним помічником партійної організації[4].

Великої шкоди мирній праці трудящих завдавав бандитизм. Недобитки петлюрівців і білогвардійців, переховуючись у лісах, вчиняли напади на Прилуки. У квітні 1919 року банда петлюрівців в кількості 400 чоловік вдерлася в Прилуцький повіт. Бандити по-звірячому вбивали радянських активістів, спалювали хати, перешкоджали залізничному рухові. Партійним і радянським працівникам доводилося трудитися, не випускаючи зброї з рук. Повітовий комітет КП(б)У і повітвиконком вживали всіх заходів для ліквідації бандитизму. Ще в лютому 1919 року було створено червоний робітничо-селянський батальйон, який очолив більшовик Ю. А. Куліш. Батальйон разом з комуністами і комсомольцями незабаром розгромив ці банди. В боях з бандитами загинули комуністи Г. А. Яхонтов, Г. Б. Желтков, І. В. Садовий, Я. А. Гафт, Г. Г. Бособрод, А. А. Крисенко. Вони поховані в братській могилі у міському сквері ім. Борців революції[5]. У 1927 році тут споруджено пам'ятник.

25 серпня 1919 року в Прилуки увірвалися білогвардійські банди Денікіна. Вони встановили режим жорстокого терору і відновили поміщицькі порядки. Більшовики пішли у підпілля. Наприкінці серпня було створено підпільний ревком. Під його керівництвом в лісах діяли партизанські загони на чолі з Ф. П. Вигинським, М. І. Скороходом та іншими. Робітники станції Прилуки всіляко перешкоджали рухові денікінців залізницею, затримуючи пересування їх військ. Партизанські загони особливо активізували бойову діяльність в дні наступу Червоної Армії.

1 грудня частини Таращанської бригади 44-ї дивізії визволили місто. Їх з радістю зустріло населення. Було створено повітовий ревком на чолі з Г. Ф. Корот-

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1200, оп. 1, спр. 12, арк. 28.
[2] Там же, арк. 29, 31.
[3] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 127.
[4] Газ. «Правда Прилуччини», 28 жовтня 1928 р.
[5] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 149.

ким[1]. Відновили Радянську владу і в селах повіту. 2 грудня 1919 року в Прилуках було створено повітовий партійний комітет. Він провів перші загальні збори комуністів, де розглядалися питання про відбудову народного господарства і підготовку виборів до Рад. У лютому 1920 року відбулася повітова партійна конференція, яка обговорила Тези ЦК КП(б)У «Про державні відносини Радянської України і Радянської Росії» і підкреслила необхідність їх найміцнішого єднання. 16 квітня було обрано міську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Повітовий з'їзд Рад, який відбувся 17 квітня, надіслав вітальну телеграму Центральному Виконавчому Комітетові РРФСР такого змісту: «В момент переходу від воєнної революційної влади до мирного соціалістичного управління ми, селяни, робітники і червоноармійці, зібравшись на з'їзд Рад, із захопленням дивимося на братню нам Російську Радянську Республіку, яка пронесла прапор праці через усі страхіття і незгоди громадянської війни, і твердо віримо, що спільними зусиллями обох республік ми вкажемо нашим західним братам вірний шлях до соціалізму. Хай живе єднання Радянських Республік! Хай живе світова революція!»[2].

Під керівництвом повітового партійного комітету і міської Ради трудящі Прилук приступили до відбудови народного господарства. Господарство міста було зруйновано. На його відновлення бракувало коштів. На допомогу прийшов уряд РРФСР, який виділив для цього 5 млн. крб.[3] Всі великі підприємства, що раніше належали власникам, були націоналізовані та взяті на облік. Махоркова фабрика Рабіновича і Фраткіна стала другою державною, фабрика Володарського — кооперативною. Великі млини Шахіна і Долгіна також перейшли в руки держави і дістали номери 5 і 11, на базі дрібних шкіряних заводів створено 2 кооперативні артілі «Артшкіра» та «Трудшкіра», цегельні заводи стали державними заводами № 1, 2, 3[4]. Було організовано повітовий раднаргосп, який багато зробив для відновлення роботи промислових підприємств. Так, на другій махорковій фабриці в середині 1920 року вже працювало 328 робітників, на чавуноливарному заводі — 36, в залізничних майстернях — 70, на млинах — 94, на торфопідприємстві — 50 чоловік. В 1921 році побудували електростанцію, лісопильний завод, взуттєву фабрику, відкрили суконно-прядильну артіль «Червоний прапор», засолзавод та інші підприємства.

Комуністи Прилук підхопили патріотичний почин робітників депо станції Москва-Сортувальна і організували масовий комуністичний суботник. У травні 1920 року було проведено суботники для впорядкування міста, заготівлі палива, відбудови промислових підприємств і залізниці. Велику увагу міська партійна організація приділяла забезпеченню населення міста продовольством, роботі на селі, боротьбі з залишками бандитизму. Прилучани брали участь в кампанії допомоги голодуючим південних районів України і Поволжя. У 1922 році в місті була створена спеціальна комісія заготівлі хліба і худоби для цих районів. З 1 травня по 1 липня провели місячник заготівлі продовольства, протягом якого по округу було заготовлено 73,5 тис. пудів хліба і близько 800 голів худоби. Значна частина продовольства направлялась також гірникам Донбасу. Зросла партійна організація, яка у 1923 році налічувала 252 комуністи і 136 кандидатів у члени партії. Активізувала свою роботу комсомольська організація. Дедалі більше молоді вступало до її лав. У місті створили комсомольські загони, які працювали на відбудові господарства, подавали допомогу сім'ям червоноармійців у збиранні врожаю, а також боролися з бандитизмом. У 1923 році Прилуки стали центром Прилуцького округу і району.

Трудящі Прилук виявляли безмежну любов до В. І. Леніна. Під час хвороби вождя вони писали йому листи, надсилали резолюції зборів і мітингів з побажанням

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-28, оп. 1, спр. 8, арк. 1.
[2] Там же, ф. Р-57, оп. 1, спр. 27, арк. 13.
[3] Там же, ф. Р-28, оп. 1, спр. 2, ч. 1, арк. 68.
[4] Там же, ф. Р-203, оп. 1, спр. 5, арк. 39, 42, 43.

швидкого одужання. У вересні 1923 року група юних піонерів разом з делегацією селян Прилуччини побувала в Москві. Піонери передали Іллічу листа та анкету. Анкету В. І. Ленін заповнив і став почесним членом Прилуцької піонерської організації[1]. Смерть В. І. Леніна була найтяжчою втратою для прилучан, як і для всього погресивного людства. На підприємствах, в установах, навчальних закладах відбулися траурні мітинги, на яких трудящі дали клятву виконати заповіти Ілліча. В дні ленінського призову в травні 1924 року 352 робітники подали заяви про вступ до Комуністичної партії. Для увічнення пам'яті В. І. Леніна його ім'ям назвали центральну вулицю міста, а на центральній площі у 1928 році встановили пам'ятник великому вождю.

На кінець 1925 року господарство в Прилуках було в основному відбудовано. В місті налічувалося 19 державних і кооперативних підприємств, на яких працювало понад 3 тис. робітників. Обсяг валової продукції в 1924 році порівняно з 1922 роком збільшився на 179 проц. Державна промисловість становила 74 проц. всієї промисловості міста.

З перших днів Радянської влади партійні й радянські органи приділяли багато уваги розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. У 1920 році в Прилуках відкрили 2 лікарні — для дорослих і дітей на 100 ліжок, лікарню для хворих на інфекційні хвороби на 200 ліжок. На кінець відбудовного періоду значно зросла мережа навчальних закладів. У 1925 році в Прилуках налічувалося 9 семирічних і 12 початкових шкіл. Крім того, тут діяло 5 спеціальних середніх навчальних закладів: педтехнікум, агротехнікум, зоотехнікум, медтехнікум і сільськогосподарський технікум. Важливою була проблема ліквідації неписьменності серед дорослих. У місті створили міське товариство «Геть неписьменність!», яке організувало 12 пунктів лікнепу. У 3 дитячих будинках виховувалося 450 дітей-сиріт та у дитячих садках — 525 дітей. Збільшилася кількість культурно-освітніх закладів. У 1923 році тут працювали 4 робітничі клуби, 3 кінотеатри, 3 міські бібліотеки. Газета «Известия» в 1923 році була перейменована на «Правду Прилуччини». У 1918—1924 рр. в місті жив і працював український радянський композитор Л. М. Ревуцький.

Трудящі Прилук як бойову програму сприйняли рішення XIV з'їзду ВКП(б) про соціалістичну індустріалізацію. На підприємствах міста відбулися збори, на яких робітники взяли зобов'язання про підвищення продуктивності праці як основи успішного її здійснення. Швидкими темпами розвивалася промисловість. Лише протягом першого після з'їзду року випуск валової продукції збільшився майже в 2,5 раза. У довоєнні роки виросли нові підприємства: панчішна, рукавична, взуттєва, ліжкова, шорно-сідельна і галантерейна фабрики, заводи протипожежного устаткування (в селищі Ладані), переробки м'яти, «Пластмас». Було реконструйовано чавуноливарний завод, який став називатися механічним. Дві махоркові фабрики об'єднали в одну і теж реконструювали, на місці лісопильного заводу створили меблевий комбінат. Проведено реконструкцію 20 промислових кооперативних артілей. Велику хвилю трудового піднесення викликало прийняття першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. Робітники механічного заводу і панчішної фабрики взяли зобов'язання виконати п'ятирічку за чотири роки. Їх ініціативу підхопили працівники інших підприємств, які широко розгорнули соціалістичне змагання. У 1929 році на таких підприємствах, як махоркова, взуттєва, галантерейна і панчішна фабрики, лісопильному й механічному заводах було створено близько 30 ударних бригад. Лише протягом першого року п'ятирічки продуктивність праці в промисловості зросла на 16 проц. Організаторами змагання на підприємствах були партійні, комсомольські і профспілкові організації. У перших рядах борців за ударну працю йшли комуністи і комсомольці. У 1932 році на махорковій фабриці було 90 проц. робітників-ударників, на залізниці — 250 робітників, а весь колектив галантерейної фабрики оголосив себе

[1] Газ. «Правда», 16 липня 1932 р.

ударним. Внаслідок самовідданої праці трудящі Прилук завершили п'ятирічний план за чотири роки[1].

Самовіддано працювали трудящі у роки другої і третьої п'ятирічок. Механічний завод освоїв виробництво токарних і стругальних верстатів, екскаваторів, друкарських машин, земленасосів, штукатурних машин, запасних частин до тракторів. Нові види продукції виробляли на заводі «Пластмас», панчішній, галантерейній, швейній фабриках, у промислових артілях «Жовтень», «Металург» та інших. У 1939 році промисловість міста випустила продукції на 350 млн. крб. проти 34,9 млн. крб. у 1934 році. У 1941 році на підприємствах і в промислово-кооперативних артілях працювало 9 тис. робітників. Успішному розвитку промисловості сприяв стахановський рух, який з 1936 року широко розгорнувся в усіх трудових колективах. Підтримуючи почин донецького шахтаря О. Г. Стаханова, кожна зміна, бригада, робітник вишукували нові резерви і перевиконували норми виробітку. На механічному заводі першим стахановцем став токар комсомолець В. М. Кравчина, який виконував норму виробітку на 250—300 проц. Він був делегатом з'їзду стахановців у Москві. На панчішній фабриці першою по-стахановськи почала працювати Н. Р. Кострикіна, обслуговуючи замість одного автомата чотири. Досвід передової робітниці підхопили колективи підприємств легкої промисловості. Комсомолка Л. Буряченко на галантерейній фабриці виконувала норму виробітку на 160—200 проц. Частина населення Прилук була зв'язана з сільським господарством. У 1930 році тут утворилося 8 колгоспів, в яких об'єдналося 1513 господарств. За артілями закріпили 2966 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2634 га орної землі. Господарства вирощували зернові культури, махорку, а колгосп «Новий побут» займався виноградарством. Розвивалося м'ясо-молочне тваринництво.

Нове піднесення серед трудящих Прилук викликала підготовка і проведення перших виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. У дні виборів вони ще раз продемонстрували свою відданість Комуністичній партії і Радянській державі, одностайно обравши до вищих законодавчих органів кандидатів блоку комуністів і безпартійних. Після виборів у місті організували 12-тисячний мітинг. У грудні 1939 року відбулися вибори до міської Ради депутатів трудящих. Було обрано 101 депутата, з яких 43 комуністи і 36 жінок. Велику роботу в Прилуках проводила партійна організація. У травні 1940 року в місті створили міськком КП(б)У. На цей час тут налічувалося 677 комуністів, об'єднаних у 38 первинних партійних організаціях[2]. За даними всесоюзного перепису 1939 року, населення Прилук становило 37 218 чоловік.

Партійні й радянські органи чимало зробили для розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. У 1941 році в Прилуках діяли лікарня на 340 ліжок і дитяча лікарня на 50 ліжок. На підприємствах відкрили 9 медичних пунктів, а на залізничній станції — амбулаторію. Медичну допомогу подавали 60 лікарів і 250 чоловік з середньою медичною освітою. В 1941 році в місті налічувалося 23 загальноосвітні школи, з них 8 середніх, 4 семирічних і 11 початкових. У них навчалося близько 6 тис. дітей. Крім того, тут діяли школа для глухонімих на 240 дітей, 2 вечірні школи на 335 учнів, школа ФЗН на 400 учнів, а також педшкола, медшкола і ветшкола. З культурно-освітніх закладів працювали 9 клубів, міський музично-драматичний театр, 2 кінотеатри, 2 бібліотеки — для дорослих і дітей, літній парк з приміщенням для циркових вистав.

Мирне життя радянських людей порушила війна, розв'язана в 1941 році фашистською Німеччиною. З перших днів війни багато трудящих пішло на фронт. Решта під керівництвом партійної організації трудилася на підприємствах і випускала продукцію для фронту. Робітники і службовці відраховували у фонд оборони частину своїх заробітків та вносили облігації позики. Тільки за один день — 6 серпня у фонд

[1] Газ. «Правда Прилуччини», 1 травня 1934 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2606, арк. 94.

оборони було здано облігацій на 40 тис. крб. З наближенням фронту почалася евакуація промислових підприємств і населення. Було евакуйовано завод «Пластмас», махоркову, панчішну, ліжкову, взуттєву і галантерейну фабрики, які в глибокому тилу випускали продукцію для фронту. З ініціативи партійної організації створили винищувальний батальйон, комісаром якого став П. Н. Черевко. Цей батальйон охороняв місто від диверсантів, підготував базу для партизанського загону. Пізніше батальйон був оточений гітлерівцями. Більшість його бійців загинула, а ті, хто лишився живим, пішли до партизанів. Багато жителів брали участь у будівництві оборонних споруд. У середині вересня 1941 року тут містився штаб Південно-Західного фронту, звідки командуючий фронтом М. П. Кирпонос, член Військової ради, секретар ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенко і начальник штабу В. І. Тупиков керували боями. Прилучани всіляко допомагали Червоній Армії. Вони копали протитанкові рови, готували їжу для радянських воїнів, доглядали поранених.

18 вересня 1941 року Прилуки захопили німецько-фашистські загарбники. З перших днів окупації почалися масові розстріли радянських людей, особливо партійного і радянського активу. 10 травня 1942 року на околиці міста фашисти розстріляли 58 чоловік, серед них чимало робітників і службовців та членів їх сімей. У січні 1943 року фашисти вчинили новий масовий розстріл. Вони виводили заарештованих з приміщення тюрми і тут же групами розстрілювали. За час окупації в Прилуках було закатовано 14 418 радянських людей — жителів міста та району. 6 тис. чоловік, переважно юнаків і дівчат, відправили на каторгу до фашистської Німеччини[1].

Населення Прилук піднялося на боротьбу проти фашистських загарбників. Частина жителів поповнила лави партизанського загону під командуванням Є. Х. Соколовського, що діяв на території району. Наприкінці 1941 року в місті виникла підпільна група «Юні товариші». Організаторами її були прилучанин молодший політрук М. Й. Новицький і киянин молодший лейтенант Ю. О. Агєєв, які потрапили в оточення і опинилися в Прилуках. Квартира Новицьких перетворилася на штаб місцевих патріотів. Члени підпільної групи розповсюджували серед населення листівки, допомагали радянським воїнам тікати з фашистських таборів для військовополонених, здійснили кілька диверсійних актів. Знання німецької мови допомогло Ю. О. Агєєву влаштуватися на посаду перекладача у фашистську комендатуру. У грудні 1942 року гітлерівці заарештували 48 підпільників і розстріляли їх. Серед них були М. Й. Новицький, Ю. О. Агєєв, В. П. Поправка, Н. В. Сіра та багато інших[2].

У середині 1942 року в Прилуках виникла підпільна комсомольсько-молодіжна група, якою керували комсомольці І. Т. Правдивець та І. А. Поляков. До неї входили молоді патріоти М. Г. Пащук, М. М. Сидорко, Ю. І. Брюховець, В. О. Карасьов, Г. Г. Сірик, Б. Г. Білименко, А. С. Симоненко, М. П. Пасічниченко. Підпільники проводили роз'яснювальну роботу серед населення, здобували зброю, організовували диверсійні акти проти загарбників. Дізнавшись, що на їх слід натрапили гестапівці, члени комсомольсько-молодіжної групи вирішили приєднатися до партизанського загону Є. Х. Соколовського. Проте знайти партизанів їм не вдалося. Вони натрапили на каральний загін, і після нерівного бою більшість юних патріотів схопили есесівці. Але їх визволила партизанська група на чолі з Г. П. Федоренком.

19 вересня 1943 року 42-а гвардійська стрілецька дивізія під командуванням Героя Радянського Союзу генерал-майора Ф. О. Боброва і підрозділи 4-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії визволили Прилуки[3]. 42-й гвардійській дивізії було присвоєно найменування Прилуцької. Рота автоматників під командуванням гвардії старшого лейтенанта М. Рубуня першою вступила в місто. В цих

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-511, оп. 2, спр. 33, арк. 4.

[2] Нариси з історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 270; Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 123, арк. 49, 51.

[3] Архів МО СРСР, ф. 42. оп. 1. спр. 7, арк. 472.

боях героїчно билися командир батальйону 136-го стрілецького полку 42-ї стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу П. Я. Бажин, начальник розвідки дивізії Герой Радянського Союзу І. П. Зима, кулеметник Герой Радянського Союзу Д. С. Ракшин, рядовий Герой Радянського Союзу П. Я. Бондарчук. У визволенні Прилук брав участь партизанський загін під командуванням Є. Х. Соколовського. Особливо відзначилася партизанська група на чолі з Г. П. Федоренком, яка складалася з прилучан. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ненависного ворога билися 7200 жителів Прилук, з них 1820 за виявлену мужність нагороджено орденами й медалями. Уродженцям міста І. Я. Дубинському, О. Я. Панченку і Я. П. Пилипенку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. І. Я. Дубинський і О. Я. Панченко віддали життя за Радянську Вітчизну, Я. П. Пилипенко — нині майор запасу. Відвагою відзначився Г. І. Риженко, який є повним кавалером ордена Слави. 2723 жителі міста загинули на фронтах війни. Трудящі Прилук свято шанують пам'ять про воїнів Червоної Армії, які віддали життя в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. У місті встановлено пам'ятники: воїнам-визволителям (1943), жителям, загиблим на фронтах Великої Вітчизняної війни (1953), обеліски вічної Слави (1961) на братській могилі жертв фашизму (1946) і на братських могилах воїнів-визволителів.

Відразу ж після визволення у Прилуках відновили роботу міськком партії і виконком міської Ради. З першого дня вони мобілізували трудящих на якнайскорішу відбудову господарства. Фашистські загарбники знищили майже всі промислові підприємства. Заводи механічний, переробки м'яти і «Пластмас», панчішна, взуттєва і галантерейна фабрики, меблевий комбінат, млини № 1, 2 і 4 лежали в руїнах. Було пограбовано всі колгоспи. Збитки, завдані фашистами, становили 180 млн. крб.[1]. Вже наприкінці 1943 року в Прилуках працювало 6 промислових підприємств. Організували кілька суботників для відбудови промислових підприємств, шкіл, культурно-освітніх закладів і впорядкування міста. Самовіддано працювали колективи заводу «Пластмас», панчішної, взуттєвої і прядильної фабрик. Велику допомогу у відбудові промислових підприємств подала держава й братні республіки. На відбудову і реконструкцію механічного заводу союзним урядом в 1947 році було виділено 42 млн. крб., панчішної фабрики — 1,5 млн. крб., заводу «Пластмас», прядильної, взуттєвої і швейної фабрик — понад 10 млн. крб. Майже з усіх братніх республік надходило обладнання і механізми: металеві конструкції — з Тюмені, Новосибірська, верстати — з Москви, Комсомольська-на-Амурі, Ленінграда, Костроми, Іванова, Подольська, Єревана й Риги. На кінець четвертої п'ятирічки в Прилуках працювали 21 державне підприємство і 13 кооперативно-промислових артілей, які випускали продукції на 21 127 тис. крб. Лише протягом 1949—1950 рр. освоїли 120 нових видів продукції. Механічний завод було перетворено на завод будівельних машин. Він виробляв щоглові підіймачі, розчинонасоси, вапногасники, які мали великий попит на будівельних майданчиках країни. Стали до ладу нові цехи на заводі «Пластмас», взуттєвій і швейній фабриках, меблевому комбінаті. Відновили своє господарство 8 приміських колгоспів. 1950 року було проведено їх об'єднання і створено 3 колгоспи, з яких два незабаром передали у відання науково-дослідних станцій а третій увійшов до складу колгоспу с. Малківки. Значно зросла партійна організація міста. У 1950 році в ній налічувалося 1100 комуністів, об'єднаних у 76 первинних партійних організаціях.

Міськком партії і виконком міської Ради приділяли велику увагу відновленню роботи медичних, навчальних і культурно-освітніх закладів. У 1950 році в Прилуках діяла лікарня на 395 ліжок, протитубдиспансер на 120 ліжок, шкірно-венерологічний диспансер на 25 ліжок, поліклініка, водолікарня, дитячі лікарня, поліклініка і консультація, а також 6 медичних пунктів на промислових підприємствах. Медичну допомогу подавали 78 лікарів і 222 чоловіка середнього медперсо-

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-511, оп. 2, спр. 34, арк. 98.

налу. Відразу після визволення відновилися заняття в 11 школах, педучилищі, медучилищі і школі механізації сільського господарства. На кінець 1950 року тут налічувалося 4 середні, 5 семирічних і 2 початкові школи, в яких навчалося 5764 дітей і працювало 238 вчителів. Крім того, діяла вечірня середня школа. Відкрили палац піонерів. Дошкільнята виховувалися у 6 дитячих садках і 2 яслах. З культурно-освітніх закладів налагодили роботу міський будинок культури, музично-драматичний театр, 2 клуби, кінотеатр і краєзнавчий музей. Діяли також міська бібліотека для дорослих, 2 дитячі і 25 бібліотек на підприємствах та в навчальних закладах.

Продукція Прилуцького заводу протипожежного устаткування. 1971 р.

У наступні роки в Прилуках зросла промисловість. У 1959—1965 рр. в місті розгорнулося велике будівництво, що вимагало збільшення випуску будівельних матеріалів. Було створено заводоуправління будівельних матеріалів, до якого увійшли всі цегельні заводи. Виробництво цегли вже на кінець 1959 року досягло 20 млн. штук на рік. Цього року організували дільницю для розвідування і видобування нафти, начальником якої став досвідчений нафтовик Ю. М. Пискунов. 12 червня 1960 року бурова бригада майстра В. Коваленка у складі бурильників В. Ручина, М. Зайця і дизеліста М. Легуші біля Прилук на глибині 2 тис. метрів відкрила поклади високоякісної нафти. Ця перша свердловина давала понад 200 тонн нафти за добу. Незабаром пробурили ще кілька свердловин, які також дали нафту. Було створено Прилуцький, а через деякий час Прилуцько-Леляківський нафтопромисел. Вони ввійшли до складу управління «Чернігівнафтогаз», що міститься в місті. 13 промислових кооперативних артілей перетворили на державні підприємства. На базі артілі «Жовтень» виріс завод «Сільмаш», який виробляє сільськогосподарські машини. На місці артілі «Металург» почав діяти ливарно-механічний завод.

Колективи підприємств розгорнули боротьбу за збільшення випуску продукції, підвищення її якості, економію сировини і матеріалів. У 1958 році народилися нові форми соціалістичного змагання. Трудящі широко підтримали почин комсомольсько-молодіжної бригади депо станції Москва-Сортувальна про розгортання руху за звання бригад і ударників комуністичної праці. Уже на кінець 1959 року під прапор змагання за комуністичну працю стало 66 бригад і понад 400 робітників. Першою звання колективу комуністичної праці завоювала бригада слюсарів заводу будівельних машин, очолена комуністом В. Г. Радченком. Наслідуючи патріотичний почин знатної текстильниці країни В. І. Гаганової, у відстаючі бригади пішли працювати Г. А. Надточій і Г. Г. Дихтяр. За короткий час ці бригади вийшли в передові. Їм було присвоєно звання колективів комуністичної праці.

Семирічний план було виконано достроково — до 25 липня 1965 року. За цей час випущено понад план продукції на суму 60 млн. крб. Виробництво продукції хімічної промисловості зросло у 4,8 раза, машинобудування — на 125 проц., легкої промисловості — на 83 проц., а видобуток нафти збільшився в 17 разів. Було проведено реконструкцію заводів «Пластмас», будівельних машин, «Сільмаш», протипожежного устаткування і переробки м'яти, меблевого комбінату та панчішної фабрики. Освоєно 193 нові види продукції. Будівельні машини, щоглові підіймачі, автоцементовози, розчинонасоси, які випускає завод «Будмаш», можна побачити на будівельних майданчиках не лише нашої країни, а й Болгарії, Чехословаччини, ДРВ, Куби, Афганістану, Тунісу, Туреччини та інших країн світу. Машини цього підприємства експонувалися на міжнародних виставках і ярмарках. Прилуцький завод переробки м'яти експортує продукцію у 5 країн світу. Значного розмаху

на підприємствах набув рух раціоналізаторів. За семирічку впроваджено у виробництво 4679 раціоналізаторських пропозицій, завдяки яким зекономлено 3670 тис. крб. Поряд із спорудженням нових промислових підприємств і корпусів, розгорнулося будівництво житлових будинків, магазинів і побутових підприємств. За роки семирічки було введено в експлуатацію 93 тис. кв. метрів житлової площі, збудовано готель і 2 великі універмаги.

Трудящі Прилук, як і весь радянський народ, новими трудовими успіхами відзначили 50-річчя Радянської влади. Колективи промислових підприємств успішно виконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь славного ювілею. За 10 місяців 1967 року було дано країні понад план промислової продукції на 3,6 млн. крб., або на 1 млн. крб. більше, ніж взяли зобов'язання. Чотири колективи завоювали звання бригад ім. 50-річчя Жовтня. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань на честь 50-річчя Великого Жовтня і успіхи, досягнуті за роки Радянської влади, панчішній фабриці, управлінню «Чернігівнафтогаз» і конторі розвідувального буріння вручені пам'ятні Червоні прапори Чернігівського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради.

З величезним піднесенням трудящі Прилук відзначили 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Міськком КП України, виконком міської Ради депутатів трудящих, партійні організації провели велику роботу для мобілізації їх на успішне виконання взятих на честь ювілею соціалістичних зобов'язань. План реалізації промислової продукції ювілейного року було виконано достроково і вироблено понад план на 5,7 млн. крб. при зобов'язанні 4,5 млн. крб. Нафтовики Прилуччини дали країні 7725 тис. тонн чорного золота, або майже на 200 тис. тонн понад план. Колективу Прилуцько-Леляківського нафтопромислового управління було вручено Ленінську ювілейну Почесну грамоту ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС; заводу протипожежного устаткування, панчішній і сигаретній фабрикам — Почесні грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. Понад 3 тис. робітників, інженерно-технічних працівників і службовців нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». На підприємствах Прилук працюють робітники і службовці 32 національностей. Лише на заводі «Пластмас» трудяться представники 16 національностей: українці й росіяни, грузини й вірмени, білоруси й молдавани, латиші й естонці та ін. Багато робітничих колективів підприємств Прилук підтримують тісні зв'язки з робітниками фабрик і заводів міст братніх республік. Так, колектив заводу протипожежного устаткування змагається з колективом машинобудівного заводу м. Торжка РРФСР, прилуцькі нафтовики — з нафтовиками м. Сальяни Азербайджанської РСР і м. Річиці Білоруської РСР, панчішна фабрика — з Гомельським трикотажним комбінатом, меблевий комбінат — з виробничо-деревообробним об'єднанням м. Річиці Білоруської РСР, завод «Пластмас» — з колективом московського заводу «Пластмас» і хімічним заводом Азербайджанської РСР. У грудні 1971 року група робітників панчішної фабрики відвідала панчішно-трикотажний комбінат ім. Н. К. Крупської м. Волгограда, де протягом тижня вивчала досвід роботи.

На кінець восьмої п'ятирічки у Прилуках працювали 34 промислові підпри-

Вулиця В. І. Леніна, м. Прилуки. 1971 р.

ємства, які виробляли продукції на 300 млн. крб. на рік. Достроково, до 10 листопада, було завершено восьмий п'ятирічний план. За п'ятирічку випущено понадпланової продукції на 37,5 млн. крб. Обсяг промислового виробництва у порівнянні з семирічкою зріс на 71,8 проц. 76 проц. приросту одержано за рахунок підвищення продуктивності праці. За п'ятирічку зекономлено сировини на 2810 тис. крб., за рахунок якої випущено додатково продукції на 2923 тис. крб. Успішно розвивалися такі галузі промисловості, як нафтовидобувна, хімічна, машинобудівна і легка. Щорічний видобуток нафти досяг 8 млн. тонн. Виробництво продукції хімічної промисловості зросло в 2 рази, машинобудування і металообробки — 1,5 раза, легкої промисловості — 1,4 раза. Нафторозвідниками Прилуцької експедиції глибокого буріння відкрито нові нафтові і газові родовища — Богданівське, Мільківське, Монастирищенське. Значні кошти вкладені в капітальне будівництво. У восьмій п'ятирічці збудовані і введені в експлуатацію асфальтовий завод, хлібозавод, завод залізобетонних конструкцій, додаткові потужності на заводах «Пластмас», будівельних машин і «Сільмаш», дві установки комплексної підготовки нафти, термохімічна і газобензинова установки, фабрика хімчистки. У 1966 році було створено 2 автопідприємства, які налічують 330 вантажних автомашин, 144 автобуси і 27 легкових автомашин. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки 11 робітників, інженерно-технічних працівників і службовців Прилук удостоєно ордена Леніна, 16 чоловік — ордена Жовтневої Революції.

Зустріч делегації трудящих чехословацького міста-побратима Рихнов над Кнєжной на Прилуцькому заводі протипожежного устаткування. 1970 р.

З новою силою розгорнулося соціалістичне змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Трудівники підприємств взяли зобов'язання виконати план першого кварталу 1971 року до 28 березня, дати понадпланової продукції на 1 млн. крб., а річне завдання виконати до 25 грудня і дати понадпланової продукції на 4 млн. крб. Прилучани з честю дотримали слова і перевиконали свої зобов'язання. Квартальний план випуску продукції було завершено достроково і вироблено понадпланової продукції на 1,5 млн. крб. Нафтовики дали країні понад план 23 тис. тонн нафти при зобов'язанні 11 тис. тонн і 3,6 млн. куб. метрів природного газу. Самовіддано працювала в дні роботи XXIV з'їзду КПРС і достроково виконала своє зобов'язання бригада бурового майстра О. Скакуна Прилуцької газорозвідувальної експедиції глибокого буріння, дизелістом в якій працює делегат з'їзду М. Я. Легуша. Рапорт про виконання нафтовиками соціалістичних зобов'язань було оголошено на XXIV з'їзді КПРС. Успішно завершено план 1971 року і випущено понад завдання промислової продукції на 4094 тис. крб. За рік видобуто 8,2 млн. тонн нафти і 862,7 тис. куб. метрів газу. Широкі перспективи відкриваються перед містом у дев'ятій п'ятирічці. Випуск валової продукції зросте на 35 проц., продуктивність праці — на 40 проц. За п'ятиріччя буде видобуто 12 млн. тонн нафти, або понад 70 проц. усієї нафти, що видобувається на Україні. Особливо швидкими темпами розвиватимуться такі галузі промисловості, як машинобудівна, металообробна та будівельних матеріалів, а також ті, що виготовляють товари народного споживання. В Прилуках заплановано збудувати м'ясо-молочний комбінат, нові цехи на заводах «Будмаш» і «Пластмас», реконструювати швейну і галантерейну фабрики.

За роки Радянської влади Прилуки змінили своє обличчя. Великого розмаху набуло будівництво — промислове, адміністративно-культурне і житлове. Прийнято

Виступає ансамбль народного танцю міського будинку культури, м. Прилуки. 1971 р.

план забудови міста на 150 тис. жителів. За післявоєнний період тут споруджено 347 державних і 4722 індивідуальні житлові будинки. Зведено чимало нових кварталів. Протягом восьмої п'ятирічки споруджено універмаг, школу на 560 місць, 3 дитячі дошкільні заклади на 700 місць, 54 тис. кв. метрів державної житлової площі і 752 індивідуальні житлові будинки. Вулиці і площі заасфальтовані. Збільшується водопровідна мережа, яка дорівнює 66 км. Почалася газифікація. Вже прокладено основні магістралі, підведено газ до ряду промислових підприємств, а також багатьох житлових будинків. У дев'ятій п'ятирічці передбачено побудувати дитячу лікарню, 2 школи на 960 місць кожна, технікум нафтовиків, 2 дитячі комбінати, кінотеатр, ресторан на 300 місць, будинок побутового обслуговування, банно-пральний комбінат, готель, здати 52 тис. кв. метрів житлової площі. Підвищився добробут трудящих, одним із свідчень чого є розвиток торгівлі. У роки восьмої п'ятирічки збудовано 2 великі гастрономічні магазини, універмаг «Дитячий світ» і центральний універмаг. У місті налічується 144 магазини. В 1971 році товарооборот торговельної мережі у порівнянні з 1965 роком зріс у півтора раза. Поліпшилося побутове обслуговування населення. Тут працює 78 побутових майстерень. В особистому користуванні жителів — понад 10 тис. телевізорів і близько 20 тис. радіоприймачів. Зросла мережа міської телефонної станції, що обслуговує 1757 абонентів.

Велика увага приділяється охороні здоров'я. У Прилуках діють міська лікарня на 565 ліжок, районна лікарня на 175 ліжок, водолікарня, 2 поліклініки, протитубдиспансер, дитяча лікарня, стоматологічна поліклініка, а на промислових підприємствах — 19 медпунктів. У медичних закладах працює 196 лікарів і 635 чоловік з середньою спеціальною освітою. Заслужений авторитет серед населення має лікар М. А. Верезуб, якого нагороджено орденом Леніна. Довгий час працювали в місті С. М. Жданович і О. П. Сушко, яким присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Значних успіхів досягнуто і в галузі освіти. В Прилуках є 9 середніх, 5 восьмирічних і початкова школи. В них навчається 8520 дітей і працює 661 вчитель. В місті діють 26 дитячих ясел і садків, в яких налічується 83 вихователі. У школах працюють справжні майстри педагогічної справи. Г. С. Тарнавська, П. І. Абрамович, Н. О. Гришко та М. М. Ганжа нагороджені орденом Леніна, М. М Власенку і Л. Т. Лисенко присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. В місті діють середні спеціальні навчальні заклади: педучилище, медучилище, технікум гідромеліорації та електрифікації сільського господарства, а також професійно-технічне училище механізації сільського господарства, музична і спортивна школи.

Велику роботу проводять культурно-освітні заклади. В Прилуках працює міський будинок культури з залом на 1200 місць, палац культури заводу «Будмаш», клуби сигаретної фабрики і залізничників. Є кінотеатр з трьома залами, 5 постій-

них кіноустановок, краєзнавчий музей. До послуг жителів міська бібліотека для дорослих, дитяча бібліотека, 32 клубних, 12 шкільних та 6 бібліотек у спеціальних навчальних закладах. Книжковий фонд бібліотек досяг 500 тис. примірників. Вони обслуговують 15 тис. читачів. В будинку культури часто проводяться вечори відпочинку, читаються лекції, виступають артисти й ансамблі з Москви, Ленінграда, Києва та інших міст. При будинку культури створено 18 гуртків художньої самодіяльності, в яких бере участь близько 500 чоловік. Велику популярність має ансамбль народного танцю, заснований в 1949 році. В 1967 році він брав участь у заключному огляді-конкурсі республіканського фестивалю художньої самодіяльності і нагороджений бронзовою медаллю. В місті створена хорова капела вчителів. Всього в 63 гуртках художньої самодіяльності, які діють при будинку і палаці культури, клубах підприємств і установ, бере участь понад 2 тис. чоловік. Активно працює міська організація товариства «Знання», яка налічує 865 лекторів. Є також міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури. У Прилуках виходить міськрайонна газета «Правда Прилуччини». При ній створено літературне об'єднання «Сонячні кларнети», в якому беруть участь 32 чоловіка. Газета нагороджена Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Трудящі Прилук підтримують дружні зв'язки з трудящими міста Рихнов над Кнєжной ЧССР. Щороку чехословацькі друзі відвідують Прилуки, а прилучани — м. Рихнов, обмінюються досвідом роботи. На Прилуцькій панчішній фабриці встановлено багато чехословацьких в'язальних машин, які допомагають освоювати спеціалісти з Чехословаччини. У Прилуках створено міське відділення Товариства радянсько-чехословацької дружби, членами якого є панчішна фабрика, нафтогазодобувне управління і медичне училище. Тісна дружба зв'язує жителів міста з Болгарією. На будівельних майданчиках в 1971 році працювало 170 болгарських будівельників. У 1971 році вони виконали річний план на 124 проц. У 1972 році було проведено фестиваль радянсько-болгарської дружби. На урочистих зборах прилуцьких і болгарських будівельників, які відбулися у лютому, виступив Генеральний консул Народної Республіки Болгарії в Києві Кристю Євтимов. Учасники зборів надіслали листа ЦК Болгарської Комуністичної партії і ЦК КПРС, в якому запевнили, що державний план будівництва цього року вони виконають до 5 грудня.

На нові трудові звершення трудящих спрямовує міська партійна організація. В ній налічується 3927 членів партії і 184 кандидати у члени партії, об'єднані у 106 первинних партійних організаціях. Міська комсомольська організація складається з 9109 комсомольців (83 первинні організації). На підприємствах працює 48 комсомольсько-молодіжних колективів, які трудяться під девізом: «П'ятирічці — ударна праця, майстерність і пошук молодих». Бюро Чернігівського обкому ЛКСМУ присвоїло 21 колективу звання ім. XXIV з'їзду КПРС, а колектив дільниці № 2 заводу «Будмаш» занесено ЦК ВЛКСМ до Літопису трудових справ комсомолу країни. Значну роль у житті міста відіграє міська Рада депутатів трудящих, яка складається з 195 депутатів, з них 124 робітники і 71 представник інтелігенції, 96 комуністів і 27 комсомольців, 84 жінки. Багато уваги розвитку промисловості, будівництву, поліпшенню благоустрою і роботі культурно-освітніх закладів приділяють постійні комісії міськради. У 1971 році бюджет міста становив 5040,4 тис. крб. проти 4245,1 тис. крб. у 1966 році, у т. ч. на соціально-культурні заходи було асигновано 4337 тис. крб. проти 3536,1 тис. крб. в 1966 році.

В Прилуках збереглися архітектурні пам'ятки старовини: Преображенський собор (1716), полкова скарбниця (1708), Миколаївська церква (1720) і церква різдва (XVIII ст.).

Будинок, у якому народився Олег Кошовий, м. Прилуки. 1971 р.

Жителі Прилук свято шанують пам'ять про ватажка краснодонських молодогвардійців Героя Радянського Союзу Олега Кошового, який народився в місті. У будинку по вулиці Леніна, де він жив, створено музей, а в центральному сквері встановлено пам'ятник патріоту. В 1957 році на вулиці Леніна відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку. Уродженцями міста є радянський військовий діяч, учасник громадянської війни Д. А. Шмідт, українська радянська поетеса Л. В. Забашта, композитори М. Я. Магиденко і Ю. Я. Макаревич, художник М. І. Андріяка, заслужені артисти УРСР М. Ф. Яковченко та І. К. Бровченко.

Готуючись гідно зустріти 50-річчя утворення СРСР, трудящі Прилук сповнені єдиного прагнення достроково виконати завдання п'ятирічки і внести вклад у побудову комунізму в нашій країні.

О. В. СКРИПКА

ЖОВТНЕ́ВЕ

Жовтневе — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від районного центру і за 7,5 км від залізничної станції Галка. Дворів — 375. Населення — 1428 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Воровського.

Жовтневе виникло за Радянської влади. У 1926 році група незаможників с. Великої Дівиці переселилася на землі, націоналізовані у Густинського монастиря. На честь 10-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції нове село було названо Жовтневим.

Восени 1929 року трудящі селяни об'єдналися в сільськогосподарську артіль «10-річчя Жовтня»[1]. Першим її головою був А. П. Сушко. За колгоспом закріпили 860 га орної землі. Він мав 172 робочих коней, 20 сівалок, трактор «Фордзон». З 1931 року артіль очолював залізничник з м. Прилук, двадцятип'ятитисячник комуніст М. М. Кузьменко.

У 1932 році в Жовтневому було створено партійну і комсомольську організації. Масово-політична робота посилилася з утворенням наступного року колгоспної партійної організації[2]. Комуністи села роз'яснювали колгоспникам рішення партії і уряду, спрямовували зусилля трудівників на організаційно-господарське зміцнення артілі, разом з комсомольцями виступали ініціаторами соціалістичного змагання й ударництва, показували приклад у праці. Завдяки цьому і самовідданій праці колгоспників господарство зміцнювалося. У 1933 році врожайність зернових зросла і становила 18 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося і налічувало 365 голів, свиней — 265 голів. Колгосп з честю виконав зобов'язання, взяті перед державою, і видав колгоспникам на трудодень по 2 кг зерна, 2 кг картоплі та інші продукти. Господарство посіло одне з перших місць у районі.

Колгосп «10-річчя Жовтня» у 1936 році створив племінну ферму симентальської худоби, куди було завезено молодняк з племрадгоспу «Тростянець»[3]. Розвиваючи племінне тваринництво, колгосп добився у 1938 році надоїв молока в середньому по 3416 кг від кожної корови, середньодобового приросту ваги теляти — по 1051 граму і в 1939 році став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За високі показники у продуктивності тваринництва голова колгоспу Д. М. Панченко був нагороджений орденом «Знак Пошани». Значних результатів досягли телятниця Т. Д. Супруненко, яка виростила 23 телят при середньодобовому прирості ваги кожного з них 1054 грами, доярки М. Ф. Горбань і У. П. Чемерисовська, які надоїли

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 262, оп. 1, спр. 467, арк. 25.
[2] Там же, спр. 285, арк. 16.
[3] Журн. «Тваринництво України», 1969, № 1, стор. 8.

від кожної із закріплених за ними корів по 3562 кг молока[1]. Вони стали учасниками ВСГВ. За ці успіхи Т. Д. Супруненко було нагороджено Золотою медаллю ВСГВ, М. Ф. Горбань і У. П. Чемерисовську — срібними медалями. Колгоспники артілі «10-річчя Жовтня» активно включилися в рух за високі врожаї, ініціатором якого був бригадир колгоспу «Комуніст» Білоглазівського району Алтайського краю М. Є. Єфремов. У 1939 році розгорнулося соціалістичне змагання з російськими хліборобами. В колгоспі «10-річчя Жовтня» організували кілька єфремовських ланок, які добилися значних успіхів у боротьбі за високі врожаї. Якщо в 1940 році колгосп в цілому зібрав по 20 цнт зернових з гектара, то ланки У. Кушнір, У. Ноги, Д. Онищенка та І. Плющ — по 34 цнт. Російські друзі щиро вітали українських колгоспників. У грудні 1940 року колгосп відвідала делегація колгоспу «Комуніст», очолювана прославленим майстром високих врожаїв, депутатом Верховної Ради РРФСР М. Є. Єфремовим. Було вирішено продовжити соціалістичне змагання між колгоспами, в результаті якого учасники змагання запозичили один у одного багато цінного. Колгосп «10-річчя Жовтня» обслуговувала Малодівицька МТС.

В ході соціалістичного будівництва багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. У 1927 році в Жовтневому відкрили фельдшерсько-акушерський пункт. Того ж року почала працювати початкова школа, яку згодом перетворили на семирічну. До 1933 року повністю завершили ліквідацію неписьменності серед дорослих. Розгорнув роботу клуб, який в 1938 році перейшов у нове приміщення. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, оркестр народних інструментів та ін. Діяла бібліотека, книжковий фонд якої становив 3 тис. примірників.

22 червня 1941 року фашистська Німеччина розв'язала війну проти Радянського Союзу. Багато чоловіків пішло до лав Червоної Армії.

16 вересня село захопили німецько-фашистські загарбники. Вони встановили жорстокий окупаційний режим і по-звірячому розправлялися з радянськими людьми. Гітлерівці розстріляли голову колгоспу Д. М. Панченка, вчителя Ю. М. Панченка, колгоспників Я. М. Дебеленка, М. Й. Гайдаш, П. Г. Степаненка та інших. М. М. Рудовську разом з дочкою і сином кати спалили у будинку. Чимало юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини[2].

Проте фашистський терор не залякав жителів Жовтневого. В. О. Яременко, Є. Ф. Плевако та ряд інших брали участь у партизанському з'єднанні двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова, І. М. Курочка очолював Холменський підпільний райком партії Чернігівської області. У селі перебувала більшість керівників Малодівицької підпільної організації. Населення подавало народним месникам всіляку допомогу. Наприкінці жовтня 1941 року в Кам'янському лісництві відбулися збори партійного активу Малодівицького району, а в Жовтневому — перші засідання підпільного Чернігівського обкому партії[3]. Будинок колгоспниці Є. Ф. Плевако протягом двох тижнів був місцем розташування підпільного обкому партії і штабу партизанського загону О. Ф. Федорова. Тут збирався партійний актив, друкувалися листівки[4]. Звідси у навколишні райони направлялися зв'язкові й агітатори. Є. Ф. Плевако разом з іншими односельцями брала участь у розповсюдженні листівок, збирала розвідувальні дані й через зв'язкових передавала їх підпільному обкому. На її будинку встановлено меморіальну дошку, яка засвідчує, що в ньому відбувалися засідання підпільного обкому партії.

19 вересня 1943 року частини Червоної Армії визволили Жовтневе від окупантів. В боях за село загинуло 13 радянських воїнів. Трудящі свято бережуть пам'ять

[1] П. Л. Можилевский, Н. В. Данилевский, Н. Ф. Супруненко. Племенной завод симментальского скота. М., 1968, стор. 8.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 39, арк. 5.
[3] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, стор. 93.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 94, арк. 108.

про них. На братській могилі споруджено монумент. 301 житель боровся з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 293 за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями СРСР. 148 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь полеглих односельців у 1970 році встановлено обеліск.

Німецько-фашистські загарбники завдали великих збитків Жовтневому. Вони зруйнували виробничі приміщення колгоспу, знищили ферму великої рогатої худоби, коноферму, свиноферму, вивели з ладу сільськогосподарський реманент. Загальна сума збитків, заподіяних селу, становила понад 5 млн. крб.[1]. Відразу після визволення трудящі приступили до відбудови зруйнованого господарства. Боротьбу за відбудову господарства очолила партійна організація, яка налічувала 3 члени партії і 2 кандидати у члени партії. Комуністи завжди були на найбільш відповідальних ділянках, показуючи приклад самовідданої праці. Держава надала колгоспу кредити, будівельні матеріали, сільськогосподарський реманент. Уже в 1944 році колгоспники виростили по 11 цнт зернових, по 150 цнт цукрових буряків, по 80 цнт картоплі з гектара. Колгосп достроково виконав план хлібоздачі, за що був занесений на районну дошку пошани. Особливо відзначились у праці колгоспниці У. П. Чемерисовська, О. З. Костенко, К. І. Нога та багато інших. Працюючи під лозунгом «Усе для фронту, усе для перемоги», трудівники докладали всіх зусиль, щоб забезпечити фронт хлібом і продуктами тваринництва. Вони гаряче підтримали патріотичний почин трудящих Чернігівщини про будівництво танкової колони і зібрали 15 тис. крб.

Розгорнулося соціалістичне змагання за одержання високих урожаїв зернових і технічних культур, за перевиконання плану розвитку тваринництва й піднесення його продуктивності. Відновлювалося стадо племінної симентальської худоби. На кінець 1946 року тут налічувалося вже понад 100 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 11 високопродуктивних корів[2]. Колгоспники побудували 2 корівники з автоноїлками, машинами для приготування кормів та електродоїлками, 2 свинарники, кормокухню з підвісною дорогою та автоматичною подачею води, птахоферму, механічний млин та інші об'єкти. На кінець четвертої п'ятирічки зросла врожайність зернових. Найвищий урожай пшениці — по 37 цнт з гектара одержала у 1950 році бригада, очолювана комуністом М. В. Онищенком. Цього року колгосп достроково розрахувався з МТС, засипав насінний фонд і видав колгоспникам на трудодень по 3,3 кг зерна, 4 кг картоплі і грошима по 2,25 крб. Його валовий доход у порівнянні з 1947 роком збільшився у 2 рази і становив 600 тис. крб.[3]. Ферма племінної симентальської худоби (завідуюча — досвідчена доярка, депутат обласної Ради М. Ф. Кулик) стала однією з передових в області. Тут на початку 1950 року налічувалося 197 голів великої рогатої худоби. Працівники ферми зобов'язалися у цьому році збільшити надій від кожної корови до 3 тис. кг молока. Вони перевиконали свої зобов'язання і надоїли по 3200 кг молока, а доярка О. Кравець — 3500 кг. Телятниця П. Ф. Горбань виростила 36 телят до шестимісячного віку і добилася середньодобового приросту ваги по 940 грамів на кожне теля. За успіхи в розвитку тваринництва й одержання високих надоїв молока колгосп «10-річчя Жовтня» тричі було премійовано Міністерством сільського господарства СРСР. У 1949 році він одержав автомобіль ГАЗ-51, у 1950 році — легкову автомашину «Победа» і у 1951 році — мотоцикл. У серпні 1951 року колгоспові за доведення надою молока до 3544 кг від кожної фуражної корови та одержання високих урожаїв зернових (озимої пшениці — по 24,7 цнт, жита — по 20,8 цнт, гречки — по 20,6 цнт з гектара) було вручено перехідний Червоний прапор Чернігівського обкому КП України і облвиконкому[4].

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1500, оп. 1, спр. 264, арк. 1—8.

[2] П. Л. Можилевский, Н. В. Данилевский, Н. Ф. Супруненко. Племенной завод симментальского скота, стор. 40.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1263, оп. 2, спр. 25, арк. 6.

[4] М. В. Данилевський, М. М. Крупник, А. Л. Воєдило. Тростянецька симменталізована худоба. К., 1953, стор. 120.

У 1950 році в Жовтневому діяли фельдшерсько-акушерський пункт, семирічна школа, а також клуб і бібліотека.

Бойовою програмою дальшого розвитку сільськогосподарського виробництва стали рішення вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС. Втілюючи їх в життя, колгоспники Жовтневого вже у 1955 році виростили в середньому по 22,3 цнт зернових і бобових культур з гектара, у т. ч. 36,1 цнт кукурудзи. Високих показників добилися також працівники тваринницької ферми, які надоїли по 4227 кг молока від кожної корови[1]. Колгосп був широко представлений на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у Москві і в 1954 році нагороджений дипломом другого ступеня, в 1955 році — також дипломом другого ступеня, а в 1956 році — дипломом першого ступеня. У ВСГВ 1956 року брало участь 25 колгоспників. За досягнення у вирощуванні зернових і виробництві продуктів тваринництва всі вони були нагороджені золотими і срібними медалями. Доярку Г. Д. Довженко нагороджено Великою золотою, Великою і Малою срібними медалями, а також відзначено цінними подарунками.

Г. Д. Довженко — доярка колгоспу «10-річчя Жовтня», Герой Соціалістичної Праці. 1971 р.

В лютому 1958 року до трудової сім'ї колгоспу «10-річчя Жовтня» влилися колгоспники сусіднього колгоспу ім. Воровського. За господарством закріплено 1778 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1511 га орної землі. Колгосп добре оснащений технікою. У 1969 році тут налічувалося 7 комбайнів, 18 тракторів, 18 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Раціональне використання техніки сприяє дальшому підвищенню продуктивності праці, збільшенню валової і товарної продукції з 100 га сільськогосподарських угідь та зниженню її собівартості. Висока культура землеробства і ведення племінного тваринництва забезпечують одержання високих і сталих урожаїв всіх сільськогосподарських культур і високу продуктивність тваринництва. Якщо, наприклад, у 1965 році врожайність зернових становила 34,6 цнт з гектара, а надої молока на одну фуражну корову досягли 4187 кг, то у 1969 році врожайність зернових зросла до 40,8 цнт, цукрових буряків — до 333,5 цнт з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 1010 цнт молока і 173,6 цнт м'яса. Надій молока від кожної фуражної корови досяг 4821 кг. Господарство одержало 1 млн. крб. прибутку.

Не тільки у районі і області, а й за межами республіки славиться племінне стадо великої рогатої худоби симентальської породи племзаводу «10-річчя Жовтня», створеного у 1958 році. Тут вирощується племінний молодняк симентальської породи, який поставляється колгоспам і радгоспам. Так, тільки протягом 1959—1969 рр. вирощено і продано понад 1 тис. голів високоякісного племінного молодняка великої рогатої худоби. Потомство племзаводу можна зустріти тепер у господарствах багатьох областей України, а також РРФСР, Азербайджанської, Білоруської, Казахської і Молдавської РСР[2]. Колгосп — постійний учасник Виставки досягнень народного господарства СРСР і Виставки передового досвіду в народному господарстві УРСР. Своїми успіхами він зобов'язаний передусім чудовому колективу, який самовіддано працює і примножує громадське багатство. Добре відоме ім'я знатної доярки, майстра найвищого класу, справжнього селекціонера Г. Д. Довженко. Вона виростила і роздоїла понад 50 корів, від кожної з яких щороку надоювала в середньому 6 тис. кг молока жирністю до 4 проц. У 1969 році Г. Д. Довженко збільшила надій від кожної корови до 7488 кг молока. За 14 років роботи на фермі вона надоїла 1 млн. 200 тис. кг молока. Щоб його перевезти, по-

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1263, оп. 2, спр. 51, арк. 5.
[2] Журн. «Тваринництво України», 1969, № 1, стор. 6.

Голова колгоспу «10-річчя Жовтня», Герой Соціалістичної Праці І. І. Лобода розмовляє з комбайнерами, с. Жовтневе. 1971 р.

трібно було б 25 залізничних цистерн місткістю 50 тонн кожна. Цього вистачить для забезпечення молоком такого великого міста, як Чернігів, протягом місяця. Радянський уряд високо оцінив заслуги Г. Д. Довженко перед Батьківщиною, присвоївши їй у 1958 році звання Героя Соціалістичної Праці. Народ обрав знатну трудівницю депутатом Верховної Ради СРСР V—VIII скликань. На третьому Всесоюзному з'їзді колгоспників, що відбувся у Москві в 1969 році, Г. Д. Довженко обрано членом союзної Ради колгоспів. Вона пройшла шлях від простої селянської дівчини до державного діяча. Г. Д. Довженко зв'язує міцна дружба із знатною дояркою республіки, двічі Героєм Соціалістичної Праці М. Х. Савченко з колгоспу ім. Леніна Лебединського району Сумської області, з якою вона ділиться своїм досвідом. На базі колгоспу «10-річчя Жовтня» створена обласна школа передового досвіду тваринників, де навчання молодих доярок проходить під безпосереднім керівництвом Г. Д. Довженко. Вона часто виступає на нарадах і конференціях, читає лекції, відвідує молочні ферми багатьох колгоспів.

Значних успіхів у змаганні досягла також доярка М. Р. Яременко, що працює на фермі близько 20 років. У 1958 році вона взяла зобов'язання надоїти по 5600 кг молока від кожної корови, а надоїла по 6196 кг. Добре працюють також доярки Н. Я. Дебеленко, Л. А. Горбань та О. А. Горбань. За самовіддану працю М. Р. Яременко було нагороджено орденом Леніна, Н. Я. Дебеленко, Л. А. Горбань та О. А. Горбань — орденом Трудового Червоного Прапора. На фермі досвідчені доярки допомагають молодим оволодівати професією, прищеплюють любов до неї. Комсомолка Н. К. Бойко, якій передавала свій досвід Г. Д. Довженко, у 1966 році надоїла в середньому по 4274 кг молока при взятому зобов'язанні 3700 кг. Заслужена слава йде й про інших передовиків колгоспного виробництва. Телятник І. В. Біда добивається добового приросту ваги кожного теляти на 1100 грамів, ланкова Ф. І. Шупта вирощує по 25,6 цнт м'яти з гектара, перевиконує зобов'язання свинарка М. Ф. Горбань та багато інших. Колгосп «10-річчя Жовтня» очолює кандидат в члени ЦК КП України І. І. Лобода. У 1958 році І. І. Лободу було нагороджено орденом Леніна, а через 8 років за успіхи в розвитку тваринництва його груди прикрасили другий орден Леніна і Зірка Героя Соціалістичної Праці. Він доклав багато зусиль для створення племінного заводу великої рогатої худоби симентальської породи. Комуністи Чернігівщини виявили йому високе довір'я і обрали делегатом XXIV з'їзду КПРС.

Новими звершеннями зустріли колгоспники 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Партія і уряд гідно оцінили їх трудовий внесок. Колгосп «10-річчя Жовтня» було нагороджено орденом Леніна. Група його трудівників відзначена орденами і медалями, серед них орденом Леніна нагороджені Герої Соціалістичної Праці голова колгоспу І. І. Лобода і знатна доярка Г. Д. Довженко; орденом Трудового Червоного Прапора — М. З. Панченко, Г. Г. Плевако, П. О. Зінченко і М. І. Горбань. Господарство стало переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні, і в березні 1967 року йому було присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профспілки робітників і службовців сільського господарства і заготівель, а також грошову премію[1].

З творчим піднесенням вступили трудівники колгоспу у знаменний 1970 рік — рік сторіччя з дня народження В. І. Леніна. Вони взяли соціалістичні зобов'язання

[1] Газ. «Деснянська правда», 28 березня 1967 р.

і з честю виконали їх. Колгосп став переможцем у соціалістичному змаганні в районі. За досягнення високих показників у соціалістичному змаганні його нагороджено Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. Понад 60 колгоспників відзначені Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»[1]. Про дальші успіхи колгоспного господарства свідчать підсумки виконання плану восьмої п'ятирічки. В середньому одержано по 35 цнт зернових з гектара, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 974 цнт молока і 172 цнт м'яса. Урожайність цукрових буряків становила 396,2 цнт, м'яти — 23,3 цнт, картоплі — 187,5 цнт з гектара. Високі й грошові прибутки від рільництва: гектар орної землі дав 672 крб., а гектар м'яти — 2213 крб. Від кожної фуражної корови надоєно в середньому по 4727 кг молока. Порадували своїми успіхами передовики виробництва. Г. Д. Довженко надоїла від кожної корови по 7625 кг молока. Понад 5 тис. кг молока кожна одержали доярки М. Р. Яременко, М. І. Кулик та ін.

Колгосп узяв нові соціалістичні зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Його трудівники вирішили боротися у 1971 році за 35 цнт зернових, 40 цнт озимої пшениці, 200 цнт картоплі, 400 цнт цукрових буряків з гектара й далі підвищувати продуктивність громадського тваринництва. До відкриття з'їзду рідної партії колгоспники також зобов'язалися виконати річний план продажу яєць (60 тис. штук), піврічний план продажу м'яса (900 цнт), півтора плани першого кварталу продажу молока (3 тис. цнт). Взяті зобов'язання вони перевиконали. З хорошими дарунками до з'їзду КПРС прийшли також передовики громадського тваринництва. Г. Д. Довженко за перший квартал надоїла від кожної із закріплених за нею корів 1737 кг молока, М. І. Кулик — 1411 кілограмів.

Колгосп «10-річчя Жовтня» став школою передового досвіду. З багатьох областей і республік нашої країни, а також інших соціалістичних країн сюди приїжджають знайомитися з організацією виробництва. Міцні зв'язки налагоджено з радгоспом «Червоний Жовтень» Стародубського району Брянської області. У 1969 році на запрошення трудівників Брянщини голова колгоспу І. І. Лобода виїжджав у Брянськ на обласний з'їзд спеціалістів сільського господарства, де поділився досвідом одержання високих надоїв молока. Наступного року колгосп продав своїм російським друзям 100 голів племінних телиць від високопродуктивних корів. Водночас радгосп допоміг колгоспові «10-річчя Жовтня» придбати для посіву високоврожайний сорт картоплі «Лорх» та насіння кормових культур. Подібні контакти налагоджено і з трудівниками сусідньої Гомельщини БРСР. Тісна дружба зв'язує трудівників Жовтневого і с. Доброго Рихновського району Чехословацької Соціалістичної Республіки, яка триває вже кілька років. У 1966 році с. Добре відвідала Герой Соціалістичної Праці Г. Д. Довженко, а наступного року з візитом-відповіддю у Жовтневому побували чехословацькі товариші. Господарі влаштували гостям теплу зустріч і поділилися досвідом своєї роботи.

Заможно й культурно живуть трудівники Жовтневого. Село добре впорядковано. За післявоєнний період збудовано й перебудовано 366 будинків. Всі вони вкриті залізом, шифером і черепицею. Вулиці широкі, обсаджені деревами й квітами. У кожної родини — 2—3 кімнати, обладнані сучасними меблями. Багато квартир з водяним опаленням. У селі є 2 магазини, товарооборот яких постійно зростає. Якщо у 1968 році він становив 93 тис. крб., то у 1970 році — 104 тис. крб. У власному користуванні колгоспники мають 16 легкових автомашин, 50 мотоциклів, 311 велосипедів, 270 радіоприймачів, 163 телевізори, 127 пральних машин.

Медичну допомогу населенню Жовтневого подають фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок. 70 дітей виховуються в дитячих яслах. У селі працює восьмирічна школа, в якій навчається близько 200 дітей. Її педагогічний колектив

[1] Газ. «Деснянська правда», 8 квітня 1970 р.; газ. «Правда Прилуччини», 19 грудня 1970 р.

складається з 14 вчителів. За роки Радянської влади 150 жителів села здобули середню й вищу освіту, з них 46 стали вчителями, 10 — зоотехніками, 4 — ветлікарями, 9 — медпрацівниками, 10 — агрономами та ін. Багато колгоспників навчається в середніх спеціальних і вищих навчальних закладах заочно. Після закінчення навчання вони продовжують працювати у рідному колгоспі. Значну роботу проводить клуб, при якому є кіноустановка. Діють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, музичний та художнього читання. Духовий оркестр неодноразово був учасником обласного огляду художньої самодіяльності. У клубі влаштовують вечори-зустрічі з ветеранами війни і праці, зустрічі трьох поколінь, усні журнали. Традиційним стало свято трудової слави колгоспу, яке відбувається тут щорічно 5 грудня. 490 читачів обслуговує бібліотека, книжковий фонд якої становить 8530 примірників. У бібліотеці проводяться читацькі конференції, виставки нових книжок. Первинна організація товариства «Знання», що об'єднує 23 лекторів, створила при клубі лекторій. Тут читають лекції вчені, вчителі, медичні працівники, спеціалісти сільського господарства.

Велику роль в ідейно-політичному вихованні трудящих відіграє партійна організація колгоспу, яка налічує 46 членів і кандидатів у члени партії. Безпосередньо в колгоспному виробництві працюють 32 комуністи, зокрема, 10 — механізаторами, 12 — в рільничих бригадах, 10 — на фермі. Вони є справжніми організаторами виробництва і показують зразки самовідданої праці. Рільничі бригади, очолювані Г. І. Горбанем і П. О. Зінченком, вирощують високі врожаї: по 40 цнт зернових, 400 цнт цукрових буряків і 210 цнт картоплі з гектара. П. С. Степаненко понад 10 років очолює молочнотоварну ферму, колектив якої досяг високих показників. Систематично перевиконує планові завдання при відмінній якості комбайнер М. П. Лозовий, сумлінно трудяться доярка Г. П. Косаренко і дояр І. Є. Ходак. Активним помічником партійної організації є комсомольська організація, що налічує 45 членів. Комсомольці завжди виявляють ініціативу і своєю сумлінною працею показують приклад іншим. Значну роботу проводить сільська Рада. Вона складається з 35 депутатів. Серед них — 26 колгоспників і 9 представників інтелігенції, 18 членів КПРС і 5 комсомольців, 14 жінок. На сесіях і засіданнях виконкому вони обговорюють питання колгоспного виробництва, розвитку культури, роботи школи, медичних закладів.

Трудівники Жовтневого, натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, самовіддано працюють над виконанням дев'ятого п'ятирічного плану.

І. В. СЕНЧУК, І. Я. СУШКО

МАЛА́ ДІВИ́ЦЯ

Мала Дівиця — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Галці, за 20 км від районного центру. Тут міститься залізнична станція Галка. Населення — 3900 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Клеці.

Поблизу сіл Малої Дівиці та Клеців виявлено 2 поселення і 3 могильники черняхівської культури та поселення періоду Київської Русі[1]. Перша згадка про село в історичних джерелах належить до 1628 року. Його назва походить від колишньої назви річки Галки — Дівиці[2]. На той час майже всі українські землі загарбала шляхетська Польща. Народні маси перебували у тяжкому становищі. Разом з польськими феодалами їх гнобили місцеві. Мала Дівиця належала українським магнатам Вишневецьким, які лише на Полтавщині володіли десятками тисяч селянських і міщанських дворів. Селяни відбували на їх користь панщину, сплачували великі податки.

---

[1] Інститут археології АН УРСР, науковий архів, інв. № 3494.
[2] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 74, 197.

Під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. жителі Малої Дівиці активно боролися проти польсько-шляхетського панування, за возз'єднання з Росією. У 1648 році село було визволено від польської шляхти і стало центром Дівицької сотні Прилуцького полку. Козаки сотні брали участь у походах і битвах селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького.

На початку XVIII ст. Малу Дівицю з прилеглими до неї землями прибрав до своїх рук прилуцький полковник Д. Горленко. Він примушував селян та рядових козаків працювати на його полях. За найменшу провину жорстоко розправлявся з ними[1]. В 1709 році гетьман Скоропадський відібрав Малу Дівицю у Д. Горленка і передав її разом з навколишніми землями своєму тестю, а в 1713 році вона стала володінням Гамаліївського монастиря.

У першій половині XVIII ст. поблизу Малої Дівиці виникла слобода, яка через деякий час злилася з старим населеним пунктом. У 1769 році тут налічувалося 523 поміщицьких і державних селян та 146 козаків[2]. Кріпаки відбували панщину по 3—4 дні на тиждень і сплачували натуральні та грошові побори. Державні селяни також були обкладені податками на користь казни і не мали права без дозволу властей залишати земельні наділи. Погіршилося становище і козаків, яких поступово позбавляли козацьких прав і примушували виконувати різні повинності. За найменший прояв непокори безправних селян піддавали жорстоким знущанням. У 1752 році управитель волосної контори державних та інших слобід вчинив у Малій Дівиці жахливу розправу над тими, хто не догодив йому. Він майже до смерті забив селянина Максюту, його дружину і дітей, а свого слугу І. Фещенка власноручно вбив списом, а потім уже мертвому повиколював шпагою очі і обухом сокири потрощив руки. За наказом пана тіло забитого кинули в болото[3].

Феодально-кріпосницький гніт ще більше посилився у першій половині XIX ст. Кріпаки Малої Дівиці майже весь час працювали на поміщицьких землях. Селянин повністю належав панові, не мав права переходити від нього до іншого феодала, купувати майно і навіть брати шлюб без його дозволу. Поміщик міг за власним розсудом розправлятися з кріпаками — катувати їх різками, відправляти на заслання і кидати у в'язницю, віддавати або продавати іншим землевласникам. У злиденному і безправному становищі перебували також державні селяни і збіднілі козаки.

Справжнім пограбуванням для селян була реформа 1861 року. Більша частина кращих земельних угідь лишилася в руках поміщиків. За уставною грамотою 295 кріпаків поміщика М. Г. Макарова одержали 588 десятин землі, за яку вони мали сплатити 21 168 крб. викупних платежів. Після реформи поміщики Малої Дівиці володіли понад 1,5 тис. десятин землі, з яких 1268 здавали в оренду, а 200 віддали селянам у тимчасове користування з половини або за гроші. На довгі роки важким тягарем лягли на селян викупні платежі. Колишні кріпаки поміщика Макарова за мізерні наділи щороку сплачували 1242 крб.[4] Реформа поземельного устрою державних селян теж була проведена на важких для них умовах. В Малій Дівиці налічувалося 218 дворів державних селян, в користуванні яких у 1868 році була 1271 десятина землі. Після переділу 151 господарство державних селян одержало по 6 і менше десятин землі, 28 — зовсім лишилася без неї[5]. Селян позбавили пасовищ для худоби. За користування ними вони мали косити і скиртувати панське сіно.

У післяреформений період внаслідок розвитку капіталізму відбувалося класове розшарування. Зросла кількість селян, які не мали землі й коней. Водночас багатіла сільська буржуазія — куркулі, які зосереджували у своїх руках все більше

---

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 18, 19.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 45.
[3] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 141—143.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 100, оп. 1, спр. 2, арк. 103—113.
[5] Там же, оп. 3, спр. 2, арк. 58.

землі. За переписом 1886 року, в Малій Дівиці налічувалося 491 селянське господарство, які володіли 3021 десятиною землі. Ця земля розподілялася вкрай нерівномірно. 31 господарство мало тільки садибу і не мало орної землі. 268 господарств володіли ділянками до 6 десятин, у т. ч. 79 — до 3 десятин. В той же час 8 куркульських господарств мали по 20—50 десятин землі[1]. На початку XX ст. в селі вже налічувалося 328 господарств з наділами до 6 десятин, з них 170 — мали менше 3 десятин. 10 куркулів володіли 25—50 десятинами землі. 45 бідняцьких господарств змушені були орендувати землю в багатих[2].

З дальшим розвитком капіталізму загострювалися класові суперечності. Під час революції 1905—1907 рр. селяни Малої Дівиці піднялися на боротьбу за землю і волю, проти царя і поміщиків. В селі влаштовувалися сходки, читки прокламацій та революційної літератури. Влітку 1905 року тут відбувся масовий мітинг. Ще ширшого розмаху набрали революційні події з літа 1906 року, коли в Малій Дівиці виникла соціал-демократична група. Члени групи вели революційну пропаганду, розповсюджували нелегальну літературу, готували повстання[3]. Група підтримувала зв'язок з Прилуцькою соціал-демократичною організацією. Для придушення селянських заворушень до Малої Дівиці не раз направляли каральні загони. В листопаді 1906 року жандарми заарештували 19 учасників революційної боротьби. Їх було засуджено до тюремного ув'язнення або заслано на каторгу.

Після столипінської аграрної реформи посилився процес розшарування селянства на бідноту і куркулів. Бідняки, не маючи грошей для сплати податків і робочої худоби, змушені були за безцінь продавати свої наділи, йти в кабалу до поміщиків і куркулів або на заробітки за межі села. За переписом 1910 року, в Малій Дівиці з 604 дворів 358 володіли ділянками до 6 десятин землі. 11 куркульських господарств мали по 25 і більше десятин. 343 господарства, у яких не вистачало землі для існування, орендували її у багатіїв[4].

На низькому рівні були охорона здоров'я та освіта трудящих. У 1890 році в Малій Дівиці почала працювати амбулаторія з одним лікарем і фельдшером. У 1897 році вона перетворилася на лікарню, яка обслуговувала 37 населених пунктів з понад 20 тис. жителів. Переважна більшість населення була неписьменною. В парафіяльній школі, яка діяла з 1815 року, навчалося щороку менше 50 учнів. За переписом 1886 року, на 1299 жителів Малої Дівиці налічувалося письменних 120 чоловіків і 2 жінки. В 1864 році відкрили початкове училище, яке з 1876 року підлягало земству. Щорічна кількість учнів у ньому становила в середньому 150 чоловік, але протягом кожного навчального року значна частина їх відсівалася. В 1907/08 навчальному році з 350 дітей шкільного віку училище відвідували лише 196. В 1911 році відкрили друге початкове земське училище. Наступного року в ньому навчалося 107 учнів, з яких 13 вибуло до закінчення навчання. Хоч у Малій Дівиці вже було 2 початкові училища, у 1912 році 72 дітей не прийняли до них за відсутністю місць.

У лютому 1917 року робітники й селяни в солдатських шинелях повалили царське самодержавство. Але Тимчасовий уряд, який захищав інтереси капіталістів і поміщиків, не дав селянам ні землі, ні миру. В Малій Дівиці було створено сільський земельний комітет, який складався з куркульських елементів. Він підтримував політику Тимчасового уряду, а потім — буржуазно-націоналістичної Центральної ради і не збирався наділяти землею бідняків. Невдоволені цим, селяни у травні почали явочним порядком ділити поміщицькі землі. Бідняки на чолі з вчорашніми фронтовиками Д. Г. Причиною, І. П. Цибою та С. П. Линником, що

---

[1] Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии, т. 9. Прилукский уезд. Полтава, 1891, стор. 130—145, 292, 293.

[2] Материалы подворной переписи Полтавской губернии в 1900 году, стор. 57—61.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 796, арк. 67—69.

[4] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Прилукский уезд. Полтава, 1913, стор. 50—65.

повернувся із заслання, захопили маєтки поміщиків, конфіскували їх майно і засоби виробництва, а в панських будинках поселили бідняцькі сім'ї[1].

З великою радістю зустріли трудящі Малої Дівиці звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді. Після розгрому військових частин Центральної ради в Прилуках Прилуцький ревком 15 січня проголосив Радянську владу в повіті[2]. У Малій Дівиці було створено сільський ревком, до складу якого ввійшли Д. Г. Причина, Д. О. Бойко, А. М. Квач, В. П. Буймистренко та інші. Згуртовуючи навколо себе бідняцькі маси, ревком повів боротьбу за зміцнення Радянської влади і подолання опору місцевої контрреволюції. Було створено наймитсько-бідняцький гурток «Захист бідняка» у складі 42 чоловік. Члени його роз'яснювали трудящим перші декрети Радянської влади, почали розподіл поміщицької землі між безземельними і малоземельними селянами. В лютому в селі виникло сільське споживче товариство, яке об'єднувало бідняцькі і середняцькі господарства.

Наприкінці березня 1918 року в Малу Дівицю вдерлися німецькі окупанти, запрошені на Україну Центральною радою. Вони жорстоко розправлялися з населенням. Від рук загарбників та гетьманців загинули радянські активісти Г. П. Мельник, Г. Петренко, П. Д. Піддячий, І. К. Козаченко. Відновлювались поміщицькі порядки, земля поверталася поміщикам. Жителі Малої Дівиці піднялися на боротьбу. Вони створили партизанський загін на чолі з Д. Г. Причиною. Влітку загін вчинив напад на садибу повітового старости, яка знаходилася поблизу сусіднього села Радьківки. На початку липня на Прилуччині почалася підготовка до збройного повстання проти німецьких окупантів та гетьманців. За рішенням повітової конференції більшовиків, яка відбулася нелегально в Прилуках 28 липня, Д. Г. Причині, Ф. І. Усику і Г. О. Вегері доручили очолити підготовку виступу в Малій Дівиці[3]. Але внаслідок недостатньої організації та браку зброї він зазнав невдачі. Німецькі окупанти та гетьманці заарештували багатьох підпільників. Однак боротьба з ворогом не припинилася. Понад 20 жителів села пробрались на північ Чернігівщини і вступили до Богунського полку, яким командував М. О. Щорс. Частина жителів вступила до місцевого партизанського загону. За голову його керівника Д. Г. Причини оголосили винагороду у 10 тис. карбованців.

Після краху німецької окупації Малу Дівицю наприкінці листопада 1918 року захопили петлюрівці. Вони встановили жорстокий терор, грабували населення. Наприкінці січня 1919 року Червона Армія визволила село. Тут відновилася Радянська влада. Почав діяти ревком. У березні створили комбід, ядром якого стали учасники гуртка «Захист бідняка»[4]. Комбід складався з 33 чоловік. Він разом з ревкомом зміцнював Радянську владу і боровся проти контрреволюції, згуртовував навколо себе незаможників, організував допомогу сім'ям бідняків і Червоній Армії. У серпні 1919 року Прилуцький повіт захопили війська Денікіна. У Малій Дівиці білогвардійці почали повертати багатіям землю і маєтки, жорстоко розправлялися з учасниками боротьби за Радянську владу. Вороги закатували С. Ф. Неймеша, С. І. Петрика, А. О. Тесленка та інших.

На початку грудня 1919 року частини Червоної Армії за участю партизанів визволили Малу Дівицю. Ревком приступив до організації господарського і культурного будівництва. Селянам було повернуто поміщицькі землі. У січні 1920 року відновив діяльність комбід, налагоджувалася робота сільського споживчого товариства. У березні в селі створено партійний осередок[5]. Комуністи спрямовували зусилля трудящих на відбудову господарства, яке зазнало розрухи. В квітні почала

---

[1] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 45.

[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-193, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

[3] Полтавський облдержархів, ф. Р-1505, оп. 1, спр. 228, арк. 81—82; спр. 462, арк. 76, 77; Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 99—100.

[4] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 142.

[5] Чернігівський облпартархів, ф. 262, оп. 1, спр. 8, арк. 1.

діяти сільська Рада. 22 листопада 1921 року в Малій Дівиці відбувся волосний з'їзд Рад, в якому взяли участь 112 делегатів. Він обрав до почесної президії В. І. Леніна. З'їзд одностайно схвалив політику партії, обговорив стан виконання продподатку і вирішив добитися завершення його до 5 грудня. Велику роботу проводив комнезам, створений у травні 1920 року. У 1923 році він налічував 140 чоловік[1]. Комнезам залучав селянство до будівництва нового життя, відбирав у куркулів лишки землі і наділяв ними бідноту. Комнезамівці подавали допомогу сім'ям червоноармійців і бідняків, а також трудящим губерній, де внаслідок посухи стався голод. У червні 1922 року до села прибуло понад 30 дітей з Самарської, Царицинської, Уфімської та інших губерній, яких забезпечили харчуванням та одягом.

Радянське будівництво проходило в умовах гострої класової боротьби. Куркульство чинило опір здійсненню заходів Радянської влади. В навколишніх лісах діяли куркульсько-націоналістичні банди, які вчиняли напади на Малу Дівицю, грабували населення, намагалися перешкодити органам влади і громадським організаціям виконувати державні завдання заготівлі хліба й палива, вбивали комуністів і радянських активістів. Від їх рук загинули уповноважений Прилуцького повітового парткому М. М. Бублик, А. Л. Копил, Я. П. Халимоненко, Ф. Г. Шульга, В. А. Козаченко та інші[2]. В селі було створено загін з комнезамівців, який разом з червоноармійцями і працівниками міліції боровся з бандитизмом. До весни 1923 року залишки банд були остаточно ліквідовані.

У 1923 році Мала Дівиця стала центром району. В березні почали діяти райком партії і райвиконком. Сільський партійний осередок налічував 10 комуністів. Цього ж року в селі засновано комсомольський осередок. Його секретарем обрали О. І. Тонкаля. Комуністи й комсомольці спрямовували свою організаторську і політичну роботу на здійснення нової економічної політики, піднесення сільського господарства, підвищення матеріального рівня життя трудящих. Багато уваги приділялося пропаганді і поширенню колективних форм і методів господарювання. У квітні 1924 року тут була створена перша сільськогосподарська артіль «Плуг і молот», в якій об'єдналося 12 бідняцьких господарств[3]. Тоді ж організували сільське кредитне кооперативне товариство, яке допомагало селянам в одержанні кредитів для придбання машин і посівного матеріалу. Протягом 1924—1925 рр. в селі діяв машинопрокатний стан, який мав трактор, молотарку, сівалки, зерноочисні машини та грунтообробні знаряддя. На кінець відбудовного періоду було досягнуто помітних зрушень у розвитку сільського господарства. Розширились посівні площі зернових і технічних культур, зросло поголів'я худоби. Не стало безземельних і малоземельних господарств. Звільнення бідняцьких господарств від податків і надання кредитів дозволили їм піднятися до рівня середняцьких. З допомогою держави проводилися меліоративні роботи для осушування заболочених земель, прилеглих до річки Галки. Міцніло сільське споживче товариство. На кінець 1925 року воно об'єднувало 74 проц. дворів, налічувало 890 пайовиків і мало 2 крамниці.

Рік у рік поліпшувалося медичне обслуговування трудящих Малої Дівиці. Розширилася лікарня, в якій у 1925 році працювали лікар, 3 фельдшери, акушерка й медсестра. Розгорнулося культурне будівництво. В січні 1920 року в селі відкрили семирічну школу. В 1924 році в ній навчалося 335 учнів, яких виховували 13 учителів. Тут діяла також початкова школа. Багато уваги приділялося ліквідації неписьменності серед дорослих. У 1921 році в 2 школах лікнепу навчалося 84 чоловіка. Центром культурно-масової роботи став сельбуд, який відкрили у 1923 році. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності, бібліотека, кімната-читальня, курси лікнепу. Він посів одне з перших місць у всеукраїнському кон-

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-448, оп. 1, спр. 9, арк. 3—7.

[2] Там же, ф. Р-23, оп. 1, спр. 5, арк. 63, 64; спр. 27, арк. 131; Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 316, 320.

[3] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-287, оп. 1, спр. 870, арк. 12.

курсі сельбудів 1925 року і одержав грошову премію, радіоприймач, кіноапаратуру та книжки для бібліотеки.

Перші успіхи в розвитку сільського господарства і культури надихали трудящих на самовіддану працю. Зростала допомога держави селянам технікою і посівним матеріалом. У 1925 році селянам Малої Дівиці було надано кредит у сумі 3500 карбованців на придбання насіння, худоби й сільськогосподарських машин, відпущено 3 тис. пудів посівного зерна. В 1928 році хліборобам села виділили для посіву 2118 пудів насіння вівса, конюшини, люцерни та інших культур. 34 господарства одержали кредит для придбання інвентаря. Селяни все більше переконувалися в перевагах колективного господарювання. В 1929 році в Малій Дівиці виникло 3 товариства спільного обробітку землі. У вересні того ж року 88 членів цих товариств вступили до колгоспу «Плуг і молот». На кінець листопада в ньому налічувалося 152 селянські сім'ї[1]. Колективізація здійснювалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі всіляко намагалися зірвати її, вчиняли замахи на колгоспних активістів. Під час розповсюдження серед населення облігацій державної позики вони вбили одного із засновників колгоспу комуніста І. Я. Піддячого. Трудящі села, очолювані партосередком, повели рішучу боротьбу за ліквідацію куркульства. Куркулі позбавлялися засобів виробництва, їх майно конфіскувалося і передавалося у власність колгоспу. У 1932 році колективізацію в селі було завершено. Через рік на базі колгоспу «Плуг і молот» створили дві артілі — ім. Кірова та ім. Чапаєва. Велику допомогу подавала їм Малодівицька МТС, створена в 1931 році. У 1933 році при МТС організували політвідділ, який багато зробив для організаційно-господарського зміцнення колгоспів. Він видавав газету «Трактор», яка через деякий час дістала назву «Ударный труд».

Рік у рік зростали колгоспи. За кожним з них було закріплено до 2 тис. га сільськогосподарських угідь. Підвищувалися урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тваринництва. В артілі ім. Чапаєва в 1936 році рільнича бригада П. Демченка на одній з ділянок зібрала по 30 цнт озимої пшениці з гектара. Ланка колгоспниці М. В. Шкурки в 1938 році одержала по 460 цнт цукрових буряків і по 50 цнт махорки з гектара. Доярка П. Копаниця в 1936 році надоїла по 3 тис. кг молока від кожної із закріплених за нею корів. Телятниця М. А. Демченко добилася добового приросту на голову молодняка по 1200 грамів. За сумлінну працю вона в 1936 році була удостоєна ордена «Знак Пошани». Плідно трудилися і колгоспники артілі ім. Кірова. В 1938 році вони зібрали по 270 цнт цукрових буряків, 158 цнт картоплі, 30,8 цнт махорки з гектара. Славилися високою продуктивністю і прибутками тваринницькі ферми. Обидва колгоспи у 1939 і 1940 рр. були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Свої досягнення на виставці у 1939 році демонстрували також 24 колгоспники, а у 1940 році — понад 70. Перебуваючи в Москві на ВСГВ, колгоспники Малої Дівиці зацікавилися досвідом майстрів високих урожаїв зернових Білоглазівського району Алтайського краю. В столиці відбулася зустріч хліборобів обох районів, на якій ланковий-новатор М. Є. Єфремов з колгоспу «Коммунист» розповів про комплексне запровадження передової агротехніки. Колгоспники уклали договір на соціалістичне змагання. Наприкінці 1940 року на запрошення українських побратимів делегація Білоглазівського району завітала до Малої Дівиці. Гості побували в колгоспах, поділилися досвідом роботи, запозичили корисне в українських колгоспників. Завдяки дружбі з алтайськими хліборобами трудівники села добилися значного збільшення виробництва продукції. Велику допомогу колгоспам подавала МТС, яка в 1941 році налічувала 46 тракторів. У селі діяв також маслозавод.

На кінець 30-х років значних успіхів було досягнуто в розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. В Малій Дівиці працювали лікарня на 50 ліжок, поліклініка, пологовий будинок, які містилися в новому приміщенні. Медичну допомогу

---

[1] Газ. «Правда Прилуччини», 22 листопада 1929 р.

подавали 6 лікарів і 25 чоловік середнього медперсоналу. В 1934 році в селі відкрили середню школу. В ній у 1937 році навчалося 425 учнів. Початкова школа в 1932 році була перетворена на семирічну. Своє дозвілля жителі села проводили в будинку культури, який споруджено в 1926 році. При ньому працювали гуртки художньої самодіяльності, 2 бібліотеки (для дорослих і дитяча) з книжковим фондом 30 тис. примірників. На території артілі ім. Чапаєва діяв клуб. У селі виходила районна газета «Соціалістичне село».

Розбійницький напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз порушив мирну працю радянських людей. В Малій Дівиці вже в перший день війни багато чоловіків прийшло до військкомату, щоб стати на захист завоювань Великого Жовтня. Трудівники села відраховували кошти у фонд оборони країни. Тут було сформовано винищувальний батальйон, до якого вступило близько 200 чоловік. Чимало жителів брало участь у будівництві оборонних споруд.

15 вересня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Малу Дівицю. Два роки окупанти грабували село, чинили розправу над мирним населенням. Вони розстріляли радянських активістів Д. Г. Причину, В. Д. Бойка, В. П. Мелешка, В. П. Буймистренка, О. Я. Шила, І. М. Лозового та ін. Всього гітлерівці закатували 13 чоловік, понад 70 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини.

Жителі Малої Дівиці піднялися на боротьбу проти загарбників. У жовтні 1941 року окупанти і поліцаї силою зігнали їх на сход, щоб обрати бургомістра і старост. Коли гітлерівський полковник виголошував промову про «новий порядок», юні патріоти підняли на щоглі портрет В. І. Леніна. Пролунав заклик: «Хай живе Радянська Україна!». Фашисти почали стріляти з автоматів і намагалися оточити людей. Та вони прорвали кільце і розбіглися[1]. Це була демонстрація масового протесту проти фашистського режиму, вияв рішимості трудящих боротися проти ненависного ворога.

У Малій Дівиці на початку серпня 1941 року було створено підпільний райком партії на чолі з першим секретарем С. П. Прядкою[2]. Активну участь у боротьбі брали члени підпільної комсомольської організації, очолюваної Є. К. Косенко. Малодівицький райком партії встановив зв'язок з підпільним обкомом партії, який керував партизанським рухом на Чернігівщині. В жовтні 1941 року в районі побував перший секретар підпільного обкому партії О. Ф. Федоров. Він зустрівся з С. П. Прядкою та іншими членами райкому партії і допоміг їм виробити правильну тактику, спрямовану на активізацію дій проти загарбників. За участю О. Ф. Федорова в Кам'янському лісництві 31 жовтня відбулися районні збори комуністів, на які зібралося близько 50 чоловік. О. Ф. Федоров роз'яснив їм директиви обкому партії щодо розгортання боротьби в тилу ворога[3].

Малодівицькі підпільники розповсюджували антифашистські листівки, рятували радянських людей від вивезення на каторгу до Німеччини, нападали на ворожі пости. Вони зруйнували залізничну колію поблизу ст. Лісові Сорочинці, що на кілька днів припинило рух ворожих ешелонів на лінії Бахмач—Прилуки, розгромили варту фашистського військового складу в Галаганівському лісі та вчинили ряд інших диверсійних актів. Влітку 1943 року підпільники приєдналися до партизанського загону Є. Х. Соколовського, який в цей час діяв у східній частині району. 8 народних месників віддали своє життя в боротьбі з окупантами. У березні 1942 року в збройній сутичці під Лісовими Сорочинцями поліг секретар підпільного райкому партії С. П. Прядка. Смертю хоробрих загинула в боях з фашистськими загарбниками працівник Малодівицького райкому партії, боєць обласного партизанського з'єднання Н. Д. Білявська[4].

---

[1] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, стор. 98.
[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 225.
[3] Там же, стор. 258.
[4] Там же, стор. 272; Герої партизанської боротьби на Україні, кн. 1. К., 1948, стор. 193, 303.

19 вересня 1943 року частини 2-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії 60-ї армії визволили Малу Дівицю від окупантів. 828 жителів села боролися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах, з них близько 240 нагороджені орденами й медалями. О. М. Згода — повний кавалер ордена Слави. 405 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Вітчизни. Для увічнення пам'яті про них у 1968 році споруджено обеліск Слави.

Обеліск Слави воїнам-односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками, смт Мала Дівиця. 1971 р.

Тяжких руйнувань завдали гітлерівці Малій Дівиці. Вони знищили колгоспні ферми, вивезли до Німеччини худобу й техніку, вивели з ладу маслозавод. Партійна організація націлювала трудящих на якнайскорішу відбудову господарства. Вони відновлювали виробничі приміщення, самовіддано працювали на полях. Трудівники села подавали допомогу фронту. За прикладом саратовського колгоспника Ф. П. Головатого вони давали кошти на танкову колону. У 1944 році робітники і службовці підприємств та установ відрахували місячний заробіток у фонд Червоної Армії.

Велику допомогу трудящим у відбудові господарства подала держава і братні республіки. Малодівицька МТС одержувала трактори з Владимирського і Алтайського тракторних заводів, автомашини — з Московського та Горьковського автозаводів, лісоматеріали — з Архангельської та інших областей РРФСР. Допомога держави і наполеглива праця колгоспників дозволили за короткий час добитися успіхів. 1950 року було досягнуто довоєнного рівня виробництва продукції. Так, у колгоспі ім. Чапаєва зібрали по 17,4 цнт зернових, 159 цнт картоплі, 221 цнт овочів, 41,5 цнт кок-сагизу з гектара. Зросли громадське поголів'я худоби і продуктивність праці. Надій молока на корову становив 2092 кг. Господарство одержало 753,9 тис. крб. прибутку. На піднесенні був і колгосп ім. Кірова. Високих показників у праці добилися передовики виробництва. Ланка Г. В. Плющ з колгоспу ім. Чапаєва збирала найбільші в області врожаї насіння конюшини з однолітніх посівів, які становили 5,2—6,4 цнт з гектара. За високі трудові успіхи їй у 1949 році було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Доярка М. Я. Олексенко з колгоспу ім. Кірова в 1950 році надоїла по 3761 кг молока від кожної корови.

На кінець 1950 року у Малій Дівиці працювали лікарня, поліклініка і пологовий будинок. Тут діяли середня і семирічна школи. Розгорнули роботу будинок культури, клуб і бібліотека.

Новий значний крок уперед зробили колгоспи Малої Дівиці у 50-х роках. Ланкові колгоспу ім. Кірова Л. В. Ромець та Г. Г. Гринько вирощували найвищі на Чернігівщині врожаї кок-сагизу — по 74 і 76 цнт з гектара. Обом трудівницям у 1952 році було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. В тому ж році цього почесного звання удостоєна доярка М. Я. Олексенко, яка надоїла 5522 кг молока від кожної із закріплених за нею корів. Дальших успіхів у піднесенні всіх галузей сільського господарства досягли колгоспи у роки семирічки. Трудівники колгоспу ім. Чапаєва у 1965 році зібрали по 25 цнт зернових, 404 цнт цукрових буряків, 323 цнт овочів з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 331 цнт молока і 66,6 цнт м'яса. Надій від однієї корови становив 2384 кг молока. В колгоспі ім. Кірова виростили по 21 цнт зернових з гектара. Надій молока на одну корову досяг 3851 кг. На 100 га сільгоспугідь одержали по 100 цнт м'яса.

Широкого розмаху набрав рух за комуністичну працю, застрільниками якого виступили комуністи. В трудовому змаганні виросли чудові майстри високих уро-

жаїв, досвідчені кадри тваринників. На всю республіку відома ланка Героя Соціалістичної Праці Г. В. Плющ, яка одна з перших завоювала звання колективу комуністичної праці. Вона вирощувала в середньому по 90—100 цнт зерна кукурудзи, по 500—600 цнт цукрових буряків, по 300—350 цнт овочів з гектара[1]. Поряд з невтомною працею на виробництві ланкова Г. В. Плющ бере активну участь в громадсько-політичному житті. Вона обиралася депутатом Верховної Ради УРСР п'ятого і шостого скликань, а нині — депутат районної Ради депутатів трудящих. Знатна трудівниця веде велику роботу для поширення передового досвіду в колгоспах району і області. В колгоспі ім. Кірова славиться трудовими ділами ланкова Герой Соціалістичної Праці комуніст Л. В. Ромець. Очолювана нею ланка в 1965 році зібрала по 420 цнт цукрових буряків з гектара. Серед малодівицьких тваринників першість тримають доярки колгоспу ім. Кірова: в 1966 році вони надоїли по 3998 кг молока від кожної корови. Щороку перевиконує завдання виробництва м'яса колектив свиноферми, очолюваний Героєм Соціалістичної Праці Г. Г. Гринько. 10 колгоспників Малої Дівиці в 1966 році удостоєні урядових нагород.

Натхненно працювали трудящі Малої Дівиці в роки восьмої п'ятирічки. З великим ентузіазмом боролися вони за виконання зобов'язань на честь піввікового ювілею Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Обидва колгоспи досягли нових рубежів у виробництві зерна, м'яса, молока та іншої продукції. На славу потрудились передовики соціалістичного змагання. Ланка Г. В. Плющ у 1970 році зібрала по 546 цнт цукрових буряків, ланка Л. В. Ромець — по 440 цнт з гектара. Доярки колгоспу ім. Кірова надоїли по 4430 кг молока від кожної корови. В колгоспі ім. Чапаєва на 100 га сільськогосподарських угідь одержано по 341 цнт молока і реалізовано по 73,2 цнт м'яса. 95 працівників сільського господарства удостоєні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Трудівники успішно виконали плани 8-ї п'ятирічки. В колгоспі ім. Чапаєва зібрано по 25,8 цнт зернових з гектара — на 5,1 більше, ніж у роки семирічки. Обсяг валового виробництва зерна зріс майже на третину. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 337,6 цнт молока і реалізовано 72,4 цнт м'яса. У колгоспі ім. Кірова середньорічна врожайність зернових становила 23,1 цнт з гектара — на 3,7 цнт більше, ніж у роки семирічки. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 136 цнт м'яса. На 16 проц. підвищився валовий надій молока. В обох колгоспах зросли прибутки. В колгоспі ім. Чапаєва на трудодень колгоспники одержали по 3 крб. 42 коп., в колгоспі ім. Кірова — 3 крб. 28 коп. За високі трудові досягнення у восьмій п'ятирічці 6 чоловік удостоєні урядових нагород, серед них ланкові Г. В. Плющ та Л. В. Ромець — ордена Жовтневої Революції. Зміцніла економіка колгоспів. За колгоспом ім. Кірова закріплено 2142 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1469 га орної землі. На його фермах утримується 862 голови великої рогатої худоби, 811 свиней. Машинний парк колгоспу налічує 13 тракторів, 10 комбайнів, 11 автомашин. В розпорядженні колгоспу ім. Чапаєва — 2007 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1427 га орної землі. Тут налічується 1052 голови великої рогатої худоби і 1716 свиней. Машинний парк складається з 15 тракторів, 9 комбайнів та інших сільськогосподарських машин. Молочнотоварні ферми обладнані автопоїлками, електродоїлками, транспортерами.

Новими трудовими звершеннями зустріли трудящі Малої Дівиці XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. У 1971 році в обох колгоспах зібрано більше зернових, картоплі та цукрових буряків, ніж у попередньому році. Зросло також виробництво м'яса і молока. Високі рубежі передбачені дев'ятим п'ятирічним планом.

За післявоєнні роки в Малій Дівиці побудовано кілька підприємств. Тут працюють маслозавод, хлібозавод, комбінат побутового обслуговування, цегельний

[1] Газ. «Деснянська правда», 30 грудня 1965 р.

завод, «Міжколгоспбуд». З 1961 року діє відділення «Сільгосптехніки». Їх колективи успішно виконують виробничі завдання. 104 працівники підприємств нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. Значні перспективи відкриваються для розвитку промисловості. Під Малою Дівицею у 1971 році відкрили родовище нафти, почався її видобуток. На кінець дев'ятої п'ятирічки він набагато збільшиться.

Хор-ланка, яку очолює Герой Соціалістичної Праці Л. В. Ромець. Колгосп ім. Кірова, смт Мала Дівиця. 1971 р.

З 1960 року Мала Дівиця стала селищем міського типу. Рік у рік шириться будівництво. В післявоєнний час в селищі споруджено дитячий садок, середню школу, підстанцію електромереж, цехи побуткомбінату й «Міжколгоспбуду». Зведено понад 20 комунальних і понад 500 індивідуальних житлових будинків. Мала Дівиця електрифікована. До послуг трудящих — 18 магазинів, їдальня, 4 буфети, кафе. Товарооборот торговельної мережі за восьму п'ятирічку зріс на 30 проц.

Зросла мережа медичних закладів. У Малій Дівиці діє лікарня з хірургічним, терапевтичним, інфекційним, дитячим і пологовим відділеннями. При ній — поліклініка, яка має 8 кабінетів, аптека. Медичну допомогу трудящим подають 20 лікарів, 53 працівники середнього і 37 — молодшого медперсоналу. В селищі працюють середня і восьмирічна школи, в яких навчається 704 учні. Їх виховують 52 педагоги. Відкрито будинок піонерів. Є дошкільний комбінат на 100 дітей, будинок немовляти і 2 колгоспні дитячі садки. Доброю славою користуються будинок культури і колгоспний клуб. Діють 3 кіноустановки. При будинку культури працюють драматичний, хоровий, танцювальний та інші гуртки художньої самодіяльності. Серед активних їх учасників — сім'я зв'язківця М. М. Недопьокіна, члени ланки Героя Соціалістичної Праці Л. В. Ромець та інші. Сімейний оркестр народних інструментів Недопьокіних (у складі чоловіка, дружини і трьох синів) не раз займав кращі місця на оглядах художньої самодіяльності. Високу оцінку дістала хор-ланка, яку очолює Герой Соціалістичної Праці Л. В. Ромець. На республіканському фестивалі, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, вона була нагороджена бронзовою медаллю. У селищі — 2 бібліотеки (для дорослих і дитяча), книжковий фонд яких становить 46 тис. примірників. Активну роботу проводить первинна організація товариства «Знання», яка об'єднує 35 лекторів. У 1948 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну, у 1952 році — пам'ятник Т. Г. Шевченку.

В авангарді трудящих Малої Дівиці йдуть комуністи. У селищі налічується 9 первинних партійних організацій, які об'єднують 205 членів і кандидатів у члени партії. Їх бойовим помічником є 11 первинних комсомольських організацій, в лавах яких — 355 юнаків та дівчат. Велику роботу по мобілізації мас на успішне виконання завдань господарського і культурного будівництва проводить селищна Рада. Вона складається з 53 депутатів. Серед них 18 колгоспників, 10 робітників і 25 представників інтелігенції, 27 комуністів і 6 комсомольців, 24 жінки. Селищна Рада має 6 постійних комісій, навколо яких згуртувався численний актив.

Уродженцями селища є кандидати наук Ю. А. Тонкаль, В. А. Тонкаль і М. С. Федчун.

Трудящі Малої Дівиці взяли підвищені зобов'язання до знаменної дати — 50-річчя утворення СРСР і з великим ентузіазмом борються за їх виконання.

А. І. КОТЕЛЕНЕЦЬ, В. П. ПОСТУЛЬГА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ПРИЛУЦЬКОГО РАЙОНУ

БІЛОРІ́ЧИЦЯ (до 1945 року — Вейсбахівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів — 612. Населення — 1970 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бажанівка, Боротьба й Володимирівка.

На території Білорічиці розміщені центральна садиба колгоспу «Політвідділ» і центральна садиба племзаводу «Білорічицький». За колгоспом закріплено 2642 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1859 га орної землі. Племзавод має 2319 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1958 га орної землі. В колгоспі вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Тут діє також цегельний завод.

У селі є середня школа, в якій навчається 414 учнів і працює 29 учителів, будинок культури на 400 місць, 3 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 91 трудівника нагороджено орденами й медалями, серед них ланкову племзаводу Л. І. Чалу, колгоспниць М. П. Кулагу та П. І. Дівотченко — орденом Леніна, доярку колгоспу К. С. Нікуліну — орденом Жовтневої Революції. За високі врожаї технічних культур ланковій М. Г. Стаблецькій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Перша згадка про Білорічицю в історичних джерелах належить до 1629 року. У 1844 році в селі побував Т. Г. Шевченко.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1921 році, партійну — в 1924. У 1928 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 395 жителів, з них 165 нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцю с. Бажанівки М. П. Тищенку за особливу мужність і відвагу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 232 чоловіка загинули смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1969 році споруджено обеліск. У 1957 році встановлено пам'ятник воїнам, які полягли під час оборони села у 1941 році.

БІЛОША́ПКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Линовиця. Дворів — 370. Населення — 977 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Запереводське, Козин і Одрада.

На території Білошапок розміщена центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3615 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3030 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Тут діє також міжколгоспний цегельний завод.

У селі є середня школа, в якій налічується 162 учні і 16 учителів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За виробничі успіхи 62 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Білошапки в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1924 році, комсомольську — в 1928. У 1922 році виник ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 375 жителів, з них 155 нагороджено орденами й медалями СРСР. 225 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1957 році встановлено пам'ятник.

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру. Дворів — 266. Населення — 713 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Глинщина, Даньківка, Малківка, Нетягівщина, Онищенків, Стасівщина, Сухоярівка, Тополя й Турківка.

На території Богданівки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2890 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2716 га орної землі. В колгоспі вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 215 учнів і працює 17 учителів, клуб, 2 бібліотеки, медпункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 114 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них бригадира тракторної бригади І. І. Васильченка — орденом Леніна.

Богданівка вперше згадується в історичних джерелах у 1881 році.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1934.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 119 жителів, з них 118 нагороджено орденами й медалями СРСР. 74 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1957 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

На території Богданівки знайдено бронзові знаряддя праці доби бронзи.

БУБНІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру. Дворів — 328. Населення — 756 чоловік.

На території Бубнівщини розміщено колгосп «Україна», за яким закріплено 2916 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2709 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 83 учні і 9 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 107 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Бубнівщину в історичних джерелах належить до 1694 року.

Радянську владу встановлено у грудні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1938.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 489 жителів, з них 148 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженця Бубнівщини Д. Ю. Мороза за мужність, виявлену під час форсування Західного Бугу, удостоєно звання Героя Радянського Союзу. 315 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. У 1957 році воїнам, які віддали життя в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

ВАЛКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 12 км від районного центру. Дворів — 253. Населення — 681 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Боршна і Мільки.

На території Валок розміщена центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 2467 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2117 га орної землі. Господарство багатогалузеве.

У селі є середня школа, в якій налічується 261 учень і 20 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 10 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Валки в історичних джерелах належить до 1629 року. Уродженець села І. І. Багмут був учасником повстання на броненосці «Потьомкін».

Радянську владу було встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1927 році, комсомольську — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 230 жителів, з них 115 нагороджено орденами й медалями СРСР. 112 чоловік загинули за свободу й незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які віддали життя в бою за визволення села, у 1964 році встановлено пам'ятник.

ВЕЛИ́КА ДІВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Галці, за 21 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Галка. Дворів — 404. Населення — 1099 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Петрівка.

На території Великої Дівиці розміщено колгосп «Перше травня», за яким закріплено 2416 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1844 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуто свинарство.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 141 учень і працює 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За сумлінну працю 31 трудівника нагороджено орденами й медалями, з них свинарок М. Г. Горбань, А. Г. Ногу, Л. В. Панченко та колишнього голову колгоспу І. М. Мартиненка — орденом Леніна. Ланковій колгоспу ім. Щорса с. Петрівки М. Г. Чужбі присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Перша згадка про Велику Дівицю в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1938 році. У 1929 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 394 жителі, з них 179 нагороджено орденами й медалями СРСР. Активним учасником партизанського руху був уродженець села, комісар партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова, член Чернігівського підпільного обкому КП(б)У В. О. Яременко. 165 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

ДІДІВЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Галки (правої притоки річки Удаю), за 4 км від районного центру, на автошляху Прилуки—Ромни. Дворів — 227. Населення — 668 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Єгорівка й Манжосівка.

На території Дідівців розміщена центральна садиба колгоспу «9 Січня», за яким закріплено 1798 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1633 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте молочне тваринництво і плодоовочівництво. Тут діє також міжколгоспний цегельний завод.

У селі є середня школа, в якій налічується 269 учнів і 25 учителів, клуб, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 52 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Дідівці в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1925. В 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився 191 житель, з них 162 нагороджено орденами й медалями СРСР. 95 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. У 1949 році на честь воїнів, які загинули під час оборони села у 1941 році, встановлено пам'ятник.

Уродженцем Дідівців є контр-адмірал Л. І. Леута.

ДУБО́ВИЙ ГА́Й — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Руді, за 18 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Линовиця. Дворів — 861. Населення — 2078 чоловік.

На території Дубового Гаю розміщено колгосп «Більшовик», за яким закріплено 3288 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2952 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте птахівництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 162 учні і працює 16 вчителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 73 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Дубовий Гай в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1923. 1927 року організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 530 жителів, з них 294 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села командиру ескадрильї І. А. Лозенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Він поліг смертю хоробрих. У 1967 році встановлено його погруддя. У боях з японськими мілітаристами в 1945 році загинув уродженець Дубового Гаю І. Кобзар, який із зв'язкою гранат кинувся під танк і підірвався разом з ним. Його ім'ям названо корабель. 236 чоловік загинули за свободу і незалежність Батьківщини. У 1967 році споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в бою за визволення села.

ЗАЇ́ЗД — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 10 км від районного центру, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 437. Населення — 1193 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Петрівське.

На території Заїзду розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», за яким закріплено 2963 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2323 га орної землі. Виробничий напрям — зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 143 учні і 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 56 трудівників відзначено орденами й медалями. За вирощування високих врожаїв цукрових буряків ланкова О. Й. Зінченко нагороджена 3 орденами Леніна, орденом Жовтневої Революції і орденом «Знак Пошани».

О. Й. Зінченко — ланкова колгоспу «Червоний партизан», с. Заїзд. 1971 р.

Перша згадка про Заїзд в історичних джерелах належить до 1629 року. У 1905 році тут відбувся страйк робітників, який придушили каральні загони.

Радянська влада встановлена у січні 1918 року. У 1920 році організовано ТСОЗ. Партійну і комсомольську організації створено в 1930 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився 301 житель, з них 138 нагороджені орденами й медалями СРСР. 163 чоловіка полягли в боях за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1972 році споруджено пам'ятник. У 1947 і 1950 рр. на честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено 2 обеліски.

ЗНА́М'ЯНКА (до 1961 року — Гнилиця) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 21 км від залізничної станції Галка. Дворів — 361. Населення — 872 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Зарудка.

На території Знам'янки розташована центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 2580 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1981 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 175 учнів і працює 21 учитель, будинок культури на 260 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 38 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша згадка про Знам'янку в історичних джерелах датується 1715 роком. Під час революційних подій 1905 року тут відбувся виступ селян, які розгромили поміщицьку економію. Керівників виступу було заслано до Сибіру.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Цього ж року створено партійну організацію, в 1922 році — комсомольську. У 1924 році організовано комуну. Уродженець Знам'янки льотчик Г. В. Кулішенко воював у лавах народно-визвольної армії Китаю й загинув смертю хоробрих. У м. Вонсані йому споруджено пам'ятник.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 360 жителів, з них 244 нагороджено орденами і медалями СРСР. 213 чоловік полягли в боях за свободу і незалежність Батьківщини. На їх честь у 1967 році споруджено пам'ятник. Біля середньої школи встановлено погруддя Н. Д. Білявської — партизанки з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова, яка навчалася тут. Воїнам, що загинули в бою за визволення Знам'янки, у 1946 році встановлено пам'ятник.

До 50-річчя Радянської влади в центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцями Знам'янки є генерал-майор К. С. Удовиченко і Герой Соціалістичної Праці В. В. Музиченко.

І́ВКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру. Дворів — 463. Населення — 1395 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка й Голубівка.

На території Івківців розміщена центральна садиба радгоспу «Івківці», за яким закріплено 5732 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5203 га орної землі. Виробничий напрям — насінництво і тваринництво. Тут діє бетонний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 216 учнів і 15 учителів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 26 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них ланкового В. О. Криворучка — орденом Леніна.

Перша згадка про Івківці в історичних документах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1927 році, партійну — в 1928. У 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 242 жителі, з них 130 нагороджено орденами й медалями СРСР. 124 чоловіка полягло за свободу й незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою під час визволення села, у 1965 році встановлено пам'ятник.

У 1967 році тут споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

У с. Березівці народився видатний український радянський композитор М. Т. Коляда (1907—1935).

КАНІВЩИ́НА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Дворів — 352. Населення — 1148 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кроти й Сухоставець.

На території Канівщини розміщено колгосп «XX партз'їзд», за яким закріплено 3092 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2612 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 180 учнів і 14 вчителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 514 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них колгоспницю К. О. Ющенко — орденом Леніна.

Перша згадка про Канівщину в історичних джерелах належить до 1881 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1924 році, комсомольську — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників боролися 306 жителів, з них 110 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села відважному розвіднику артилерійського полку Г. Ф. Степанюку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 153 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1957 році встановлено пам'ятник.

У Канівщині народився український радянський поет Б. П. Степанюк.

КРАСЛЯ́НИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 282. Населення — 799 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лиски та Рибці.

На території Краслян розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 3141 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2607 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Тут діє також цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 149 учнів і 12 учителів, будинок культури на 260 місць, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в колгоспному виробництві 25 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них Г. І. Краснопольську — орденом Жовтневої Революції.

Перша згадка про Красляни в історичних джерелах датується 1629 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1929. У 1929 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 235 жителів, з них 65 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села М. І. Литовченку за виявлену мужність під час форсування Дніпра в районі Києва присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 139 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1970 році споруджено пам'ятник. У 1955 році встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення села.

КРУТОЯРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів — 226. Населення — 610 чоловік.

На території Крутоярівки розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 1669 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1384 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 69 учнів і 8 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 257 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Крутоярівка відома з XVIII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1927 році, партійну — у 1928. У 1924 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 216 жителів, з них 89 нагороджено орденами й медалями СРСР. 168 чоловік загинули за свободу і незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, 1956 року встановлено пам'ятник.

ЛА́ДАН — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Прилуки—Ладан. Дворів — 1300. Населення — 7200 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Подище.

На території Ладана розміщено Прилуцький завод протипожежного устаткування. До залізничної станції Ладан з Гнідинцівського нафтопромислу прокладено нафтопровід.

У селищі є середня школа, в якій навчається 1207 учнів і працює 61 учитель, Прилуцький вечірній машинобудівний технікум, професійно-технічне училище, будинок культури на 420 місць, 2 клуби, 5 бібліотек, лікарня на 75 ліжок, пологовий будинок, поліклініка, медпункт.

За сумлінну працю 535 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них М. І. Сокола —

В. П. Бульба — уродженець смт Ладана, який у серпні 1945 року у бою з японськими мілітаристами повторив подвиг О. М. Матросова. Фото 1940 р.

орденом Леніна, І. П. Балуна і М. А. Панасенка — орденом Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про Ладан датується 1619 роком.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1922 році, партійну — в 1926. В 1929 році організовано комсомольську сільськогосподарську комуну.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 367 жителів, з них 320 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженець селища В. П. Бульба під час війни з японськими мілітаристами у 1945 році повторив безсмертний подвиг О. М. Матросова, закривши грудьми амбразуру ворожого дзота. Його комсомольський квиток, прострелений кулями, зберігається в Прилуцькому краєзнавчому музеї. 195 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. У 1947 році на честь воїнів, які загинули під час визволення селища, споруджено пам'ятник.

До 50-річчя Радянської влади встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

ЛИНО́ВИЦЯ — селище міського типу, розташоване на річці Руді (притока річки Удаю), за 12 км від районного центру, на автошляху Прилуки—Пирятин. Залізнична станція. Дворів — 950. Населення — 4200 чоловік.

На території Линовиці розміщено цукровий комбінат, до складу якого входить цукрозавод «Красный» та буряковий радгосп ім. Леніна. Завод переробляє 15,5 тис. цнт цукрових буряків за добу. За радгоспом закріплено 2925 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2744 га орної землі. В господарстві вирощують насіння цукрових буряків та зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Тут діє також філіал Прилуцького комбінату хлібопродуктів.

У селищі є середня і восьмирічна школи, в яких навчається 723 учні і працює 46 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 50 ліжок, 2 медпункти.

За самовіддану працю 132 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них В. Д. Оленченко, М. Х. Марухненко, М. Д. Верескун і М. Г. Шевченко — орденом Леніна.

Перша згадка про Линовицю в історичних джерелах датується 1629 роком. Один з власників місцевого маєтку Яків де Бальмен був художником, другом і ілюстратором ряду творів Т. Г. Шевченка. В 1844—1845 рр. сюди приїздив великий поет-революціонер Т. Г. Шевченко і присвятив Я. де Бальмену, що загинув у бою, поему «Кавказ». У 1852—1857 рр. у Линовиці жив відомий художник Л. М. Жемчужников.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1922. У 1920 році в Линовиці організовано сільськогосподарську артіль.

Під час німецько-фашистської окупації комсомольці К. П. Чаленко, В. І. Гузенко, Н. В. Губенко, Н. А. Тоцоха і М. Г. Пилипенко сховали від фашистів погруддя В. І. Леніна, яке тепер встановлене біля будинку селищної Ради. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти гітлерівських загарбників билися 497 жителів, з них 234 нагороджено орденами й медалями СРСР. Серед них — учасник оборони будинку Павлова в Сталінграді капітан А. К. Драган та командир розвідувального загону партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу О. Ф. Федорова А. О. Карпуша. 263 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1970 році встановлено пам'ятник. У 1956 році споруджено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення селища.

У 1962 році встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Уродженцями Линовиці є генерали А. С. Свириденко і І. Т. Редька та заслужена артистка УРСР М. І. Бебешко.

На території селища виявлено кургани доби бронзи, ранньослов'янський могильник черняхівської культури та курганний могильник часів Київської Русі.

ЛІСОВІ́ СОРО́ЧИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Руді (притока річки Удаю), за 12 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Коломийцеве. Дворів — 241. Населення — 676 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Колісники, Левки й Стрільники.

На території Лісових Сорочинців розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 1811 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1116 га орної землі. Виробничий напрям — молочне тваринництво і вирощування зернових; розвинуті садівництво і овочівництво.

У дитячому садку, смт Линовиця. 1971 р.

У селі є середня школа, в якій налічується 165 учнів і 19 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За виробничі успіхи 30 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша згадка про Лісові Сорочинці в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. За активну участь у громадянській війні Є. А. Домонтовича нагороджено орденом Леніна. Партійну організацію створено в 1928 році, комсомольську — в 1929. У 1927 році організовано сільськогосподарську артіль.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 129 жителів, з них 49 нагороджено орденами й медалями СРСР. 73 чоловіка полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. У 1959 році на честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

МАЦІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Дворів — 197. Населення — 474 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Густиня, Замостя й Капустинці.

На території Маціївки розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 2040 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1654 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте тваринництво.

У селі є початкова школа, в якій налічується 19 учнів і 2 учителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 42 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Маціївку належить до 1619 року. У 1846 році село відвідав Т. Г. Шевченко.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1930 році, партійну — в 1945. У 1930 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 157 жителів, з них 81 нагороджено орденами й медалями СРСР. 75 чоловік полягли смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули під час визволення села, у 1967 році встановлено пам'ятник.

В с. Густині є архітектурна пам'ятка — Густинський монастир, заснований близько 1600 року. В монастирі у XVII ст. було складено літопис, який дістав назву Густинський, та «Літописець про заснування і створення монастиря Густинського».

НЕТЯ́ЖИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 101. Населення — 302 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Тернавщина і Покровка.

На території Нетяжиного розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3266 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2062 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 145 учнів і 10 вчителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі досягнення 62 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Нетяжине в історичних джерелах належить до 1881 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1929 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 76 жителів, з них 68 нагороджено орденами й медалями СРСР. 52 чоловіка віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. У 1968 році на честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

НО́ВА ГРЕ́БЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 20 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Линовиця, на автошляху Прилуки—Пирятин. Дворів — 359. Населення — 902 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гора, Лутайки, Мокляки й Мохнівка.

На території Нової Греблі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Орджонікідзе, за яким закріплено 1967 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1747 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій налічується 130 учнів і 9 учителів, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 60 трудівників нагороджені орденами й медалями, серед них орденом Леніна — Ф. М. Коротенко і Г. Ф. Кирієнко.

Перша писемна згадка про Нову Греблю належить до 1709 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1934 році, партійну — в 1945.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 234 жителі, з них 123 нагороджено орденами й медалями СРСР. 179 чоловік полягли за свободу і незалежність Батьківщини. У 1966 році на честь воїнів, які загинули під час оборони та визволення села, встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Лутайок виявлене городище часів Київської Русі.

ОБИ́ЧІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 2 км від залізничної станції Галка і за 1 км від автошляху Чернігів—Пирятин. Дворів — 437. Населення — 1099 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Заудайка і Радьківка.

На території Обичева розміщена центральна садиба колгоспу «8 Березня», за яким закріплено 3153 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2003 га орної землі. Виробничий напрям — мо-

лочне тваринництво і вирощування зернових; розвинуте плодо-овочівництво. Діють також торфопідприємство і цегельний завод.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 139 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 43 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Обичів в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1930. У 1924 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 340 жителів, з них 185 нагороджено орденами й медалями СРСР. 155 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. У 1954 році на честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

ПЕРЕВОЛО́ЧНА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 22 км від районного центру і за 1 км від автошляху Прилуки — Ромни. Дворів —520. Населення —1254 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Охиньки і Пручаї.

На території Переволочної розміщена центральна садиба і 2 виробничі бригади колгоспу ім Калініна, за яким закріплено 2581 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2140 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Діють також черепична майстерня і механічний млин.

У селі є середня школа, в якій налічується 165 учнів і 18 учителів, клуб, бібліотека, краєзнавчий музей, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, медамбулаторія.

За сумлінну працю 73 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них вчительку І. С. Станкевич — орденом Леніна, завідуючого тваринницькою фермою Д. П. Брателя — орденом Жовтневої Революції.

Село Переволочна — давнього походження. Воно згадується в літопису під назвою Переволоки в 1092 році.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено у 1919 році, комсомольську — у 1920. У 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників боролися 250 жителів, з них 224 нагороджено орденами й медалями СРСР. 164 чоловіка полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. За мужність, виявлену під час форсування річки Бугу, уродженцю Переволочної І. П. Надьону посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У 1957 році йому встановлено обеліск. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1959 році споруджено пам'ятник.

На території та поблизу с. Переволочної виявлено кургани доби бронзи, поселення скіфського часу та давньоруське городище — залишки міста Переволоки.

ПЕ́РШЕ ТРА́ВНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Галка і за 6 км від автошляху Прилуки — Чернігів. Дворів — 98. Населення — 273 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Мазки, Новий Лад, Приозерне, Пролетарське й Шевченка.

На території Першого Травня розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2737 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1990 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 92 учні і 12 учителів, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 60 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них колишнього голову колгоспу Г. Ф. Горбаня і доярку Т. І. Міщенко — орденом Леніна.

Село Перше Травня засноване 1924 року. Партійну і комсомольську організації створено у 1926 році. У 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 180 жителів, з них 170 нагороджено орденами й медалями СРСР. 86 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. У 1946 році на честь воїнів, які загинули під час оборони і визволення села, споруджено пам'ятник.

ПІДДУ́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Галка. Дворів — 241. Населення — 599 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Пологи й Тарасівка.

На території Піддубівки розміщена центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2937 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1891 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 73 учні і 8 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 64 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Піддубівку в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1932. У 1929 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 192 жителі, з них 130 нагороджено орденами й медалями СРСР. 153 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1965 році на честь 20-річчя перемоги Радянської Армії над гітлерівськими загарбниками споруджено пам'ятник.

ПОГРЕБИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Галка. Дворів — 373. Населення — 1001 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Миколаївка.

На території Погребів розміщено колгосп «Комінтерн», за яким закріплено 2866 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2221 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 155 учнів і 15 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 32 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Погреби належить до 1629 року. У 1905 році селяни розгромили поміщицьку економію.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1917 році, комсомольську — в 1920. У 1923 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників боролися 286 жителів, з них 136 нагороджено орденами й медалями СРСР. 190 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1958 році на честь воїнів, які загинули під час оборони і визволення села, встановлено пам'ятник.

Уродженцями Погребів є генерал-майори П. А. Стіна і А. І. Стіна.

Поблизу Погребів та Миколаївки виявлено поселення доби неоліту, скіфських часів, давньоруські городище та курганний могильник.

РУДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 711. Населення — 2031 чоловік.

На території Рудівки розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Жовтня», за яким закріплено 2341 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1577 га орної землі, і колгосп ім. Леніна, за яким закріплено 2295 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1578 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 508 учнів і працює 26 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі успіхи 306 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Рудівку в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1922. У 1929 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 420 жителів, з них 104 нагороджено орденами й медалями СРСР. 315 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. На їх честь у 1965 році споруджено обеліск. У 1964 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

У 1970 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

РЯ́ШКИ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сможі (притока Удаю), за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Коломийцеве, на автошляху Прилуки — Ряшки. Дворів — 687. Населення — 1741 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Оникіївка.

На території Ряшок розміщена центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 4456 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3929 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 82 трудівники нагороджені орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 353 учні і 24 учителі, будинок культури на 250 місць, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі успіхи 107 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Ряшки в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1922. У 1924 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників боролися 668 місцевих жителів, з них 297 нагороджено орденами й медалями СРСР. 271 чоловік поліг смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1958 році встановлено пам'ятник.

На території Ряшок трапляються знахідки римських монет I—III ст. нашої ери.

СЕРГІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Переводі, за 35 км від районного центру. Дворів — 585. Населення — 1529 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Сухоліски.

На території Сергіївки розміщена центральна садиба колгоспу ім. «Правди», за яким закріплено 5493 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5023 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 246 учнів і 19 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 94 трудівників нагороджено орденами й медалями. Комбайнеру М. І. Горбачу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Він — депутат Верховної Ради УРСР сьомого і восьмого скликань.

Перша писемна згадка про Сергіївку належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників бився 691 житель, з них 197 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села М. М. Горбачу посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 493 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1967 році встановлено пам'ятник. У 1952 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, споруджено пам'ятник.

СМОШ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 19 км від районного центру. Дворів — 341. Населення — 869 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Високе, Заудаївське і Комуна.

На території Смоша розміщена центральна садиба колгоспу «Червоне поле», за яким закріплено 3359 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2736 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 123 учні і 13 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 37 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них доярок Г. С. Мусієнко та Н. С. Сірик — орденом Леніна.

Перша згадка про Смош в історичних джерелах належить до 1629 року. Під час революції 1905—1907 рр. селяни спалили поміщицьку економію.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1926. У 1924 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 368 жителів, з них 272 нагороджено орденами й медалями СРСР. 185 чоловік віддали життя за свободу Батьківщини. На їх честь у 1969 році встановлено пам'ятник. У 1967 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, споруджено пам'ятник.

СУХОПОЛОВА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Половій (притока Удаю), за 4 км від районного центру. Дворів — 200. Населення — 659 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Білещина, Пирогівці, Полова і Ярова Білещина.

На території Сухополової розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 1125 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 833 га орної землі. Виробничий напрям — овочівництво; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 135 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 76 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Сухополову в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. У 1926 році організовано ТСОЗ. Партійну і комсомольську організації створено у 1929 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 92 жителі, з них 52 нагороджено орденами й медалями СРСР. 38 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, у 1966 році встановлено пам'ятник.

На околицях Сухополової знайдено поселення доби бронзи.

ТОВКАЧІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Галці (притока Удаю), за 12 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Галка, на автошляху Чернігів—Прилуки. Дворів — 469. Населення — 1307 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Петруші.

На території Товкачівки розміщена центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 2563 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1972 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 244 учні і працює 20 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За сумлінну працю 87 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них агронома С. Д. Кумейка, ланкову П. Я. Гончаренко і ланкову О. І. Опанасенко — орденом Леніна, завфермою І. Л. Кузьменко — орденом Жовтневої Революції. А. М. Онищенко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Перша писемна згадка про Товкачівку належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1924. В 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 394 жителі, з них 279 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села О. П. Макієнку за виявлений героїзм під час форсування річки Німану присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 215 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1969 році споруджено пам'ятник. У 1958 році воїнам, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

УДАЙЦІ́ (до 1947 року — Мамаївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Удаї, за 18 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Линовиця. Дворів — 447. Населення — 1392 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Полонки.

На території Удайців розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3496 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2921 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 158 учнів і 12 вчителів, клуб, бібліотека, медамбулаторія.

За виробничі досягнення 13 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Мамаївку в історичних джерелах належить до 1629 року. В 1905 році тут відбувся масовий виступ селян.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1927 році. У 1927 році організовано ТСОЗ.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 256 жителів, з них 131 нагороджено орденами й медалями СРСР. 122 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

ЯБЛУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Рудці, за 25 км від районного центру, за 15 км від залізничної станції Линовиця. Дворів — 945. Населення — 2672 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бердівщина і Яблунівське.

На території Яблунівки розміщено 2 колгоспи: ім. Леніна, за яким закріплено 3591 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3231 га орної землі, та ім. Кірова, за яким закріплено 2692 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2125 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво. Діють також хлібозавод і сирцех.

У селі є середня школа і восьмирічна школа-інтернат, в яких навчається 646 учнів і працює 63 вчителі, будинок культури на 220 місць, 2 бібліотеки, лікарня на 50 ліжок.

За досягнуті успіхи 469 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них бригадира тракторної бригади В. М. Шведа, колишнього бригадира тракторної бригади М. С. Матвієнка, колишнього голову колгоспу ім. Леніна І. А. Назаренка — орденом Леніна. В. Л. Скорбонському присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР.

Перша згадка про Яблунівку в історичних джерелах належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1920 році. У 1928 році організовано ТСОЗ. У 1935—1959 рр. Яблунівка була районним центром.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 715 жителів, з них 395 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села командиру ескадрильї штурмовиків І. Ф. Харлану присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 443 чоловіка віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. На честь воїнів, які загинули під час оборони села, у 1957 році було споруджено пам'ятник.

У 1954 і 1972 рр. встановлено 2 пам'ятники В. І. Леніну.

В Яблунівці народилися доктори наук М. А. Кондак, В. П. Нетребко, А. М. Чорненко, В. Г. Шугайло, В. Д. Чорненко.

РІПКИНСЬКИЙ РАЙОН

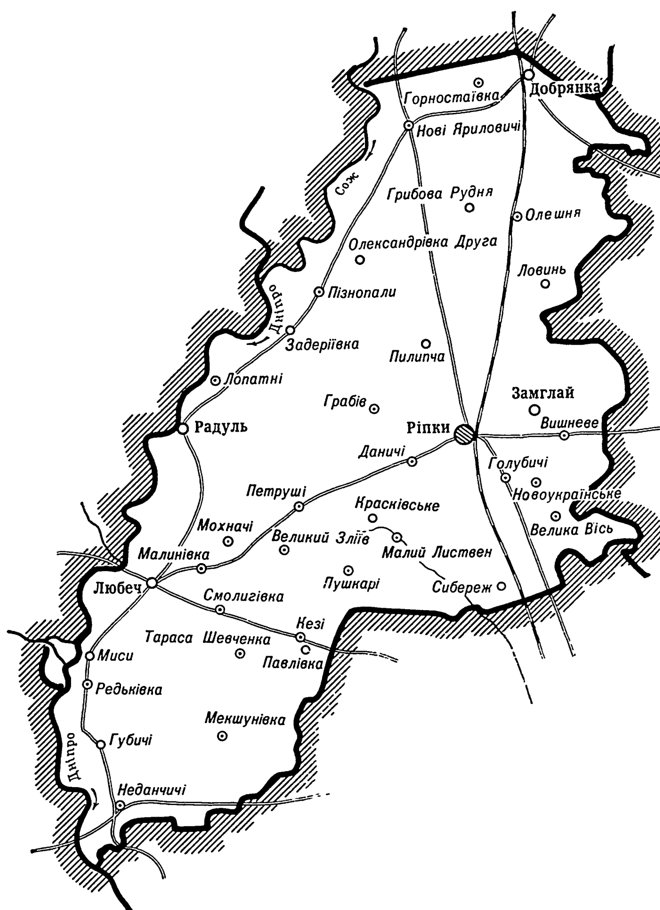

Площа району — 2,1 тис. кв. км. Населення — 65,5 тис. чоловік, з них сільського — 48 тис. Середня густота населення — 31 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф, цінні глини, кварцевий пісок. 5 селищним та 23 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 124 населені пункти. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах — 115 первинних партійних, 129 комсомольських і 190 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. Радгосп і 34 колгоспи мають 94,9 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 56,6 тис. га орної землі. У районі — 26 промислових підприємств. Населення обслуговують 72 медичні заклади. У 81 загальноосвітній школі, у т. ч. 13 середніх, 35 восьмирічних і 33 початкових, навчається 10,7 тис. учнів. Крім того, є музична школа та її філіал. Культурно-освітню роботу ведуть 13 будинків культури, 52 клуби, 55 бібліотек, є 75 кіноустановок. У районі — 3 пам'ятники В. І. Леніну. В 62 населених пунктах споруджено 73 пам'ятники на братських могилах, а в 26 населених пунктах — обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

РІПКИ

Ріпки — селище міського типу, центр району, розташоване за 35 км від обласного центру і за 3 км від залізничної станції Голубичі. Населення — 5,3 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Глиненка, Замглай і Яворці.

На околицях Ріпок виявлено поселення доби неоліту, бронзи та скіфського періоду, а поблизу Замглая — городище періоду Київської Русі[1].

[1] Д. Я. Самоквасов: Северянская земля и северяне по городищам и могилам, стор. 105.

Перша згадка про Ріпки в історичних джерелах належить до 1607 року, коли один з нащадків феодалів Глібовичів, які володіли селом, заклав його іншому феодалу — М. Бакуринському за 4 тис. червінців і потім не викупив[1]. У цей час Ріпки входили до складу Російської держави. У 1618 році село захопила шляхетська Польща. Становище селян стало нестерпним. Вони зазнавали жорстокого соціального і національного гноблення.

Населення Ріпок брало активну участь у визвольній війні 1648—1654 рр. У 1648 році загін війська Богдана Хмельницького визволив село від польсько-шляхетських загарбників[2]. Воно увійшло до складу Ройської сотні Чернігівського полку. Влітку 1651 року на Україну посунуло польсько-шляхетське військо, а з півночі — литовське під командуванням Я. Радзівілла. Литовське військо переправилося через Дніпро в районі Лоєва (за 25 км на північний захід від Ріпок) і рушило на Чернігів. Розбивши передові пости козаків чернігівського полковника Мартина Небаби, Радзівілл дійшов до Ріпок. 26 червня тут відбувся жорстокий бій. Козаки мужньо билися з переважаючими силами ворога. Оточені з усіх боків, вони боролися до останнього, але зазнали поразки. Небачену хоробрість виявив М. Небаба. Поранений у праву руку, він мужньо відбивався шаблею, тримаючи її в лівій руці, аж доки не загинув смертю героя.

У 1656 році Богдан Хмельницький передав Ріпки у володіння нащадку попереднього феодала Ю. Бакуринському. Як вказувалося в універсалі гетьмана, селяни мали відбувати на користь власника «всіляке підданське послушенство», тобто панщину[3]. Після возз'єднання України з Росією в Ріпках почало розвиватися залізоробне виробництво. В селі були виявлені поверхневі поклади болотних руд високої якості, вміст заліза в яких становив понад 36 проц.[4] В другій половині XVII ст. тут була збудована рудня. У 1768 році вона мала три водяні колеса і два горна. Недалеко від неї діяла друга — Лизунова рудня. На обох руднях працювало 20 робітників. Наявність поблизу села багатих покладів високоякісної вогнетривкої глини сприяло розвитку гончарного промислу. В 50-х роках XVII ст. тут виник гончарний цех. У 1763 році в Ріпках налічувалося 325 козаків, 1378 приватновласницьких і 239 державних селян[5]. Частина козаків (13 дворів) перетворилася на підсусідків і виконувала такі ж повинності, як і селяни. Після ліквідації на Україні полкового устрою село в 1782 році увійшло до Городнянського повіту Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губернії. З початку XIX ст. воно стало волосним центром.

Реформа 1861 року не поліпшила економічного становища селян Ріпок. Поміщики лишилися великими землевласниками, а селянське землекористування зменшилося. Так, 102 селян поміщика О. Бакуринського за уставною грамотою одержали 280 десятин землі, хоч до реформи користувалися 579 десятинами. До того ж це була найгірша земля. За ці мізерні наділи вони мали внести викупні платежі на суму 8338 крб.[6] На таких же умовах дістали «волю» й селяни інших поміщиків села. Всього селянам Ріпок треба було сплатити 43 417 крб. викупних платежів протягом 49 років. Якщо врахувати 6 проц. річних, які стягнули з них за надану державою позику, то земля коштувала їм у 3 рази дорожче від ринкової ціни.

У післяреформений період відбувався дальший процес розшарування селян. Основна маса їх розорялася, а купка куркулів тим часом багатіла. Через малоземелля селяни змушені були орендувати у поміщиків свої колишні наділи за неймовірно високу плату. Хлібороби Купріївки, однієї з околиць Ріпок, орендували

---

[1] В. Модзалевский. Малороссийский родословник, т. 4. К., 1914, стор. 74.
[2] Ю. Я. Сіментов, М. Т. Яцура. Краєзнавчі матеріали з історії Чернігівщини, стор. 24.
[3] Документи Богдана Хмельницького. К., 1961, стор. 505, 506.
[4] П. К. Федоренко. Рудни Левобережной Украины в XVII—XVIII вв., стор. 25.
[5] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 229.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 164, арк. 32, 38.

в поміщика 180 десятин чагарнику, щоб там пасти худобу, і платили 100 крб. на місяць[1]. За переписом 1883 року в селі налічувалося 37 дворів (12 проц. всієї кількості), які зовсім не мали орної землі, і 50 дворів, яким належало від 1 до 3 десятин кожному. П'ята частина дворів не мала робочої худоби[2]. Шукаючи засобів до існування, чимало селян переселялося в інші райони, зокрема на Південну Україну. Внаслідок цього у 1870 році чисельність населення Ріпок скоротилася на 100 чоловік, а в 1897 році тут налічувалося 2716 жителів — менше, ніж чверть віку тому[3]. Не маючи змоги обробити і засіяти свої наділи, зубожілі селяни продавали їх за безцінь заможним.

На початку 60-х років у Ріпках було збудовано винокурний завод. Продовжували розвиватися ремесла. Найбільшу групу ремісників (66 чоловік) становили гончарі, деревообробники і чоботарі. Були тут також ковалі і бондари. 56 селян займалися перевезенням у сусідні повіти та губернії гончарної продукції і продажем її. Однак більшість ремісників не могла прожити тільки з ремесла і тому остаточно не відривалася від сільськогосподарського виробництва. Розширювалися розробки покладів глини, яка мала високу цінність. Виготовлений з неї посуд був стійким щодо різких змін температури. Глину купували промисловці і везли вгору Дніпром до Могильовської губернії, де продавали кахельним заводам[4]. З дальшим розвитком товарного виробництва, а також відкриттям у 1861 році брукованого шляху Петербург—Київ, що проходив через Ріпки, пожвавилися товарні відносини. Важливу роль відігравали ярмарки, які відбувалися тричі на рік.

Становище робітників і селян-кустарів було дуже тяжким. Селяни-кустарі працювали в жахливих умовах. Гончарі, як правило, не мали для роботи окремого приміщення, внаслідок чого вони та їх сім'ї часто хворіли на туберкульоз. Від цієї хвороби та болотної пропасниці в селі щороку на тисячу чоловік населення гинуло 37 і більше чоловік.

Безземелля й малоземелля, жорстокий визиск і політичне безправ'я породжували серед трудящих гостре незадоволення існуючим ладом. Велике обурення у робітників і селян Ріпок викликала звістка про криваві події в Петербурзі 9 січня 1905 року. Доведені до відчаю експлуатацією, вони почали громити крамниці багатіїв. Навесні і влітку в селі відбулися демонстрації. Їх учасники несли червоні прапори і виголошували лозунги: «Геть самодержавство! Хай живе політична свобода!». Демонстранти засуджували сваволю царизму, підтримували революційні виступи робітників Петербурга та інших міст. У серпні на околиці Ріпок відбувся мітинг селян, який також пройшов під лозунгами «Геть самодержавство!», «Хай живе політична свобода!»[5]. 26 жовтня спалахнуло заворушення, на чолі якого став батрак М. І. Кедровський. Повсталі селяни захопили садибу поміщиці Єнько, відібрали у неї хліб та худобу і розподілили між бідняками, а будівлі підпалили. Селяни розгромили також один з маєтків поміщика Бакуринського[6].

Для придушення заворушення в Ріпки було введено каральний загін, який жорстоко розправився з непокірними. Керівника повстання М. І. Кедровського було засуджено до 20 років каторги, 10 селян — на різні строки ув'язнення і каторжних робіт. Проте жорстокі репресії не залякали трудящих. Вони не припинили боротьбу за свої права. Щоб придушити революційний рух, губернатор надіслав у село новий військовий загін.

Столипінська аграрна реформа привела до дальшого поглиблення класового розшарування селянства. В 1912 році понад 60 проц. селянських дворів

---

[1] Материалы для оценки земельных угодий, т. 14. Городнянский уезд. Одесса, 1885, стор. 162.
[2] Там же, стор. 134—139.
[3] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 100.
[4] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 365.
[5] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 68, 69.
[6] И. Г. Дроздов. Аграрные волнения и карательные экспедиции в Черниговской губернии в годы первой революции 1905—1906 гг., стор. 77.

Ріпок були бідняцькими. Не маючи достатньої кількості землі і засобів для її обробітку, такі селяни не могли прожити з власного господарства і змушені були йти в найми. Кількість середняцьких господарств зменшилася з 35 до 25 проц. В той же час 15 заможних господарств, які становили 3,3 проц., переселилися на «відруби» і створили куркульські хутори[1]. Велику роль у згуртуванні робітників і селян на боротьбу з самодержавством відіграла заснована В. І. Леніним щоденна більшовицька газета «Правда». Її номери надходили і в Ріпки[2].

Трудящі Ріпок не одержували потрібної медичної допомоги, часті були епідемії. Лікарня, відкрита на благодійні кошти, обслуговувала населення всієї волості. Лише 1860 року в селі почало працювати однокласне народне училище. З початку XX ст. діяла трикласна земська школа. Однак через злидні переважна більшість селян не могла навчати своїх дітей.

Згубно вплинула на становище селян перша світова імперіалістична війна. Майже половину чоловіків погнали на фронт. Селянські господарства розорялися реквізиціями хліба, коней та возів для потреб царської армії, внаслідок чого у 1916 році недосівання полів озимини становило майже 30 проц. Бідняцькі і середняцькі родини злидарювали. Серед трудящих наростало обурення антинародною політикою царизму.

Після Лютневої революції і повалення царизму трудящі Ріпок швидко зрозуміли, що Тимчасовий уряд захищає інтереси буржуазії і поміщиків. Їх споконвічного гнобителя і експлуататора Бакуринського було призначено губернським комісаром. З початком весни цей поміщик та його прикажчики примусили наймитів знову гнути на них спину. Переконавшись, що Тимчасовий уряд не збирається вирішити питання про землю, селяни Ріпок і навколишніх сіл на початку жовтня 1917 року явочним порядком відібрали поміщицькі і монастирські ліси, а надісланий сюди з Чернігова військовий загін обеззброїли. Поміщика Вербицького, який намагався заарештувати революційно настроєних селян, було вбито.

З великою радістю зустріли трудящі Ріпок звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. В селі відбулися демонстрації та мітинги, на яких трудящі селяни вітали перший Радянський уряд на чолі з В. І. Леніним і схвалювали декрети про мир і землю, прийняті II Всеросійським з'їздом Рад. У січні 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Почали діяти волосний ревком на чолі з батраком Т. Дмитренком і земельний комітет на чолі з Б. І. Полевиком. Органи Радянської влади проводили в життя ленінський Декрет про землю, взяли на облік землю поміщиків і куркулів та розгорнули підготовку до наділення нею безземельних і малоземельних селян.

У середині березня в Ріпки вдерлися німецькі загарбники, закликані на Україну контрреволюційною Центральною радою. Окупанти та їх прибічники — українські буржуазні націоналісти — відновили старі порядки і жорстоким терором намагалися залякати населення. Проте бідняки Ріпок та навколишніх сіл створили партизанський загін[3]. Партизани знищували ворожі транспорти, руйнували комунікації, по яких пересувалися ворожі колони.

У другій половині січня 1919 року Ріпки визволили частини Червоної Армії. Ріпкинський партизанський загін влився до Богунського полку і продовжував бити ворога. У селі відновилася Радянська влада. Почав роботу волосний ревком на чолі з селянином-наймитом М. П. Лузьком. Наприкінці листопада створили волвиконком, головою якого обрали С. А. Хвоста. Розгорнулося радянське будівництво. Органи Радянської влади завершили розподіл поміщицької землі між безземельними й малоземельними селянами. В цей час від рук класових ворогів загинув М. П. Лузько.

---

[1] Список селений Черниговской губернии по уездам и волостям, стор. 41.
[2] Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації, стор. 40.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 44, оп. 1, спр. 79, арк. 4, 5.

Влітку 1919 року над Країною Рад нависла нова небезпека — почав наступ ставленик Антанти Денікін. Після захоплення ним Чернігова в Ріпках було створено волосний ревком на чолі з Д. С. Ющенком. Червона Армія мужньо боролася з ворогом і 14 жовтня 1919 року зупинила його за 18 км на південь від села на рубежі Десни. У цій напруженій обстановці перед волосним ревкомом постало важливе завдання — забезпечити безперебійний рух на шосейному шляху Гомель—Чернігів. Вміло організувавши охорону шляху від банд, він успішно справився з цим завданням. У грудні 1919 року в Ріпках було засновано партійний осередок, який очолив С. А. Хвост[1]. Партійний осередок згуртував навколо себе сільських активістів і наполегливо впроваджував у життя настанови партії. На початку 1920 року обрали волвиконком, а в липні почав діяти комнезам на чолі з І. М. Богданом. Волвиконком і комнезам виділяли насіння для селян, надсилали хліб голодуючим робітникам Москви і Петрограда[2]. Почалися відбудовчі роботи. Цього року стали до ладу маслоробний цех і крупорушка.

Після нападу буржуазно-поміщицької Польщі на Радянську країну над Ріпками нависла загроза ворожого вторгнення. Водночас в районі села активізувала свої дії куркульсько-націоналістична банда, яка тероризувала населення. І після вигнання польських інтервентів становище в Ріпках та волості лишалося напруженим. Під час наскоку на село 16 лютого 1921 року бандити знищили 80 радянських громадян, у т. ч. багато жінок, дітей і стариків[3]. Партійний осередок організував боротьбу з бандою. На допомогу трудящим прийшли підрозділи Червоної Армії і чекісти, які в 1922 році ліквідували банду. У боротьбі з бандитизмом полягли Д. С. Ющенко, члени волосного виконкому П. Шевченко та І. О. Балабаш. У роки громадянської війни склалася дружба між трудящими Ріпок і білоруського села Лоєва, які спільно відстоювали завоювання Жовтня.

Після закінчення громадянської війни партійний осередок спрямував зусилля трудящих на відбудову господарства. Створений з його ініціативи посівний комітет забезпечив бідніших селян насінням, що дозволило в 1922 році розширити посівні площі на третину і зібрати непоганий врожай. Став до ладу паровий млин, створили лісництво. Трудящі Ріпок активно включилися у рух за об'єднання радянських республік. У червні 1922 року учасники волосного з'їзду комнезамів гаряче висловилися за утворення СРСР. У 1923 році було створено комсомольську організацію. Партійна організація націлювала селян на розвиток кооперативного руху. Навесні 1925 року тут виник городницько-овочівницький кооператив, який очолила комуніст В. І. Лаптієнко. Держава надала в розпорядження членів кооперативу інвентар. З 1923 року село стало центром району.

Багато уваги у відбудовний період приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. На кінець цього періоду в Ріпках розширилася лікарня, яка мала 12 ліжок. Відкрили також медамбулаторію. Медичну допомогу подавали лікар і 2 фельдшери. Важливим завданням була ліквідація тяжкої спадщини царизму — культурної відсталості. В селі працювала початкова школа, в якій навчалося 193 учні. Розгорнулася робота для ліквідації неписьменності серед дорослих. У школі лікнепу в 1923 році опановували грамоту 70 селян. Справжнім осередком культури став сельбуд, де читалися лекції на різні теми і ставилися спектаклі. Діяла бібліотека, книжковий фонд якої становив 1216 примірників.

Зростала активність селян Ріпок, які дедалі більше усвідомлювали необхідність колективного господарювання. На початку 1926 року у селі виник ТСОЗ. З ініціативи комуністів і комсомольців у грудні 1928 року тут створили колгосп і назвали його ім'ям В. І. Леніна. Наступного року комуністи артілі об'єдналися в партійну організацію, яку очолив колишній батрак Я. П. Пилипенко. Куркулі чинили шалений опір здійсненню колективізації, залякували селян і загрожували

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 2585, оп. 1, спр. 1, арк. 37.
[2] Журн. «Літопис революції», 1929, № 5—6, стор. 228.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-48, оп. 1, спр. 1, арк. 46.

радянським активістам. Щоб зірвати перший вихід в поле, куркулі підпалили колгоспну конюшню і прибудований до неї навіс для сільськогосподарських знарядь. Вогонь знищив 19 коней і весь реманент — плуги, борони, вози, збрую. В боротьбі з класовим ворогом зміцнювалася партійна організація, тісніше згуртовувалися навколо неї колгоспники. На допомогу їм прийшли держава і робітники Чернігівського паровозного депо. Держава надала кредити, на які колгосп придбав плуги і реманент, а робітники спорудили нову конюшню і корівник. Перша колгоспна посівна була проведена своєчасно.

В березні 1931 року в Ріпках створили другий колгосп — «Червоний маяк», а в квітні 1933 року третій — ім. Шевченка. В березні 1933 року колгосп ім. 1 Травня організували в с. Глиненці. Було завершено суцільну колективізацію. Велику допомогу дальшому розвитку колгоспного руху подав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який наприкінці березня 1933 року побував у Ріпках і селах району, зустрічався з колгоспниками. Г. І. Петровський виступив з промовою на мітингу в Ріпках, в якій зупинився на шляхах дальшого розвитку колгоспного виробництва. Важливу роль у зміцненні колгоспів відіграло створення в селі 1932 року МТС. Одним з перших трактористів став передовик колгоспу ім. Леніна комсомолець І. Дмитренко, який вже в 1937 році довів виробіток на трактор до 700 га умовної оранки — рекордний на той час показник. Наслідуючи приклад знатної трактористки країни П. Ангеліної, за кермо трактора сіли дівчата. У 1935 році цією професією оволоділа І. П. Гарус, яка незабаром стала стахановкою і щороку перевиконувала виробничі завдання.

Рік у рік зміцнювалися колгоспи. Вони стали збирати по 14—15 цнт зернових з гектара, що було значним досягненням. Слава про успіхи трудівників вийшла за межі села і району. Ланка Х. М. Ткаченко з колгоспу ім. Леніна вирощувала по 300 цнт картоплі з гектара, за що ланкова в 1939 році стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. Колгоспники з честю виконали план другої п'ятирічки.

Прокладення в 1929 році залізниці Чернігів—Гомель, що пройшла поблизу Ріпок, сприяло економічному розвитку села. В 1931 році тут спорудили хлібоприймальний пункт. Збільшився обсяг лісорозробок лісництва. Зросло виробництво торфу на Замглайському болоті, де виникло торфопідприємство і населений пункт Замглай. У 1941 році потужність торфопідприємства перевищила 6 тис. тонн торфу на рік, який ішов на місцеві потреби і за межі району. В 1932 році на базі маслоробного цеху почав діяти маслозавод.

Розвивалися охорона здоров'я, освіта й культура. Медичну допомогу населенню Ріпок подавали лікарня на 40 ліжок і амбулаторія. В них працювало 4 лікарі і 9 чоловік середнього медперсоналу. 1934 року в селі відкрили середню школу. В 1940 році в ній навчалося 400 учнів, яких виховували 22 вчителі. Своє дозвілля жителі проводили у 2 сільських клубах і кінотеатрі.

З величезним обуренням дізналися трудящі Ріпок про воєнну інтервенцію Німеччини та Італії проти республіканської Іспанії. На початку серпня 1936 року в колгоспах і на підприємствах села відбулися мітинги солідарності з іспанським народом. Виконуючи свій інтернаціональний обов'язок, трудівники подавали матеріальну допомогу республіканській Іспанії. Члени профспілки і колгоспники відрахували до фонду братерської солідарності 2—3 проц. місячного заробітку. Велике піднесення серед трудівників викликав проект нової Конституції СРСР. В колгоспах і на підприємствах широко розгорнулося соціалістичне змагання, відбулися стахановські п'ятиденки. 10 листопада проект обговорив Надзвичайний районний з'їзд Рад і одностайно висловився за його прийняття. В 1936 році у селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР перервав соціалістичне будівництво. Багато чоловіків пішло на фронт. Ті, що лишилися, самовіддано працювали на полях і підприємствах. Колгоспники села відрахували свій п'ятиденний

заробіток і передали його у фонд оборони країни. Жінки, старики і навіть діти вийшли на спорудження оборонних укріплень. З наближенням ворога громадське поголів'я худоби та цінне майно евакуювали на схід.

В районі Ріпок кровопролитні бої з ворогом вели 648-й і 642-й стрілецькі полки 200-ї стрілецької дивізії, які потрапили тут в оточення. Переважаючі сили гітлерівців при підтримці танків, мінометів та авіації протягом трьох днів безуспішно намагалися прорвати радянську оборону. Втративши 4 танки і 1500 солдатів, ворог послабив атаку. Скориставшись цим, частини Червоної Армії стрімким контрударом прорвали оточення і з'єдналися з дивізією. В цих боях смертю хоробрих загинули командир батальйону 642-го стрілецького полку Бобров і політрук П'ятигорський[1].

30 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися в Ріпки. Вони встановили режим жорстокого терору і насильства. Під час окупації фашисти закатували 150 радянських людей, 40 юнаків та дівчат силою вивезли на каторжні роботи до Німеччини.

Жителі Ріпок вели мужню боротьбу проти ворога. У травні 1943 року в селі почав діяти підпільний райком партії на чолі з Ю. І. Щуковським. У цьому ж місяці було організовано партизанський загін, що швидко зріс до 75 чоловік[2]. Підпільники й партизани збирали розвідувальні дані про дислокацію сил ворога, знищували його засоби зв'язку та транспорту, розповсюдили 15 тис. листівок з повідомленнями Радянського інформбюро.

25 вересня 1943 року частини 356-ї стрілецької дивізії підійшли до Ріпок. Зав'язалися жорстокі бої. Намагаючись утримати село, гітлерівці при підтримці танків і артилерії протягом дня тричі кидалися в контратаки. Однак спинити наступ радянських військ не змогли. 26 вересня 1183-й і 1185-й стрілецькі полки під командуванням полковників В. Ю. Ковриги і І. Ф. Самарина 356-ї стрілецької дивізії визволили Ріпки[3]. В боях з ворогом відзначилися льотчики 78-го Червонопрапорного штурмового авіаполку капітан Миронов і гвардії молодший лейтенант Єсенін. Вони виявили на залізничній станції два ешелони противника з боєприпасами і, незважаючи на ворожий вогонь, знищили їх.

З сльозами радості зустріли трудящі Ріпок воїнів-визволителів. На мітингу, який відбувся в селі, вони заявили, що віддадуть усі сили для остаточного розгрому ворога. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах боролися 836 ріпкинців, з них 619 за зразкове виконання завдань радянського командування нагороджено орденами і медалями СРСР. 473 чоловіка загинули смертю хоробрих. В центрі селища у 1967 році споруджено обеліск Слави на честь воїнів, які загинули в бою за його визволення від німецько-фашистських окупантів, та односельців, що віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини.

Німецько-фашистські загарбники завдали Ріпкам великої шкоди. За роки окупації вони спалили 88 дворів колгоспників, всі корівники, свинарники і зерносклади колгоспів, знищили сільськогосподарські машини, вивезли худобу, вивели з ладу маслозавод, залізничну станцію, електростанцію, зруйнували школу, лікарню, клуби, бібліотеку. Відразу ж почалася відбудова зруйнованого господарства. Держава і братні республіки надали колгоспам насіння, і вони, переборюючи великі труднощі, провели сівбу озимих. Вже у 1944 році артіль ім. Леніна здала державі значну кількість зерна. Заготовили хліб для потреб Червоної Армії й тилу також колгоспи «Червоний маяк», ім. Шевченка та ім. 1 Травня. Колгоспники Ріпок і навколишніх сіл сховали від гітлерівців 15 тракторів. На цій базі відновила роботу МТС. Трудівники МТС налагодили ремонт тракторів і сільськогосподарських машин. Вже у 1947 році посівні площі в колгоспах, які вона обслуговувала, досягли довоєнного рівня. Понад 100 чоловік виїхали в міста на відбудову заводів і шахт.

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 229, оп. 213, спр. 13, арк. 34, 36.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 4, арк. 99—101.
[3] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 441.

У 1950 році колгоспники всіх чотирьох колгоспів Ріпок і Глиненки об'єдналися в один, який дістав назву ім. Леніна.

Відновили діяльність заклади охорони здоров'я, освіти й культури. На території сільської Ради діяла лікарня на 50 ліжок. Медичну допомогу подавали 7 лікарів і 24 чоловіка середнього медперсоналу. У середній і 2 початкових школах навчалося 720 дітей і працювало 35 вчителів. Велику культурно-масову роботу розгорнув районний будинок культури на 220 місць.

Укрупнення колгоспів сприяло дальшому піднесенню сільськогосподарського виробництва. В 1956 році в порівнянні з 1951 роком урожайність зернових у колгоспі підвищилась на 3,7 цнт, картоплі — на 61 цнт з гектара. Рільнича бригада І. А. Стельмаха в 1958 році зібрала по 21 цнт озимої пшениці з гектара. У 1960 році до колгоспу ім. Леніна приєдналася сільськогосподарська артіль «Червоний партизан» с. Грибової Рудні. За укрупненим колгоспом закріпили 5181 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2640 га орної землі. Господарство придбало сільськогосподарську техніку, що дало йому можливість краще організувати виробництво. Вже наступного року колгосп виростив по 15 цнт зернових, у т. ч. по 18,4 цнт озимої пшениці, а також по 100 цнт картоплі з гектара. Поголів'я худоби зросло проти 1950 року майже вдвічі. З 1963 року господарство стало спеціалізуватися на відгодівлі худоби.

Спеціалізація сприяла дальшому збільшенню колгоспного стада, підвищенню ефективності господарювання. В 1967 році колгосп вже мав 1700 голів великої рогатої худоби. На честь 50-річчя Великого Жовтня він достроково завершив план продажу державі продукції тваринництва. Гідно відзначили колгоспники 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, виконавши план реалізації м'яса у восьмій п'ятирічці на 153 проц. Перевиконано також п'ятирічний план продажу молока та картоплі. Про піднесення господарства свідчить невпинне зростання його прибутків. У 1970 році колгосп одержав 874 тис. крб. прибутків проти 299 тис. крб. в 1963 році. Збільшилася й оплата праці колгоспників. У 1970 році на один людино-день вони одержували в середньому по 2 крб. 76 коп. Підвищилася механізація виробництва. Побудовано тваринницькі ферми з механізованою кормокухнею. В господарстві у 1971 році налічувалося 23 трактори, 9 зернових, силосо- і картоплезбиральних комбайнів, 16 вантажних автомашин та багато іншої техніки. Колгосп славлять своєю працею люди. В дні роботи XXIV з'їзду КПРС ордена Жовтневої Революції була удостоєна свинарка А. Г. Ревенок, яка в 1970 році здала державі 1750 цнт свинини. Самовіддано трудяться комуніст тракторист І. Д. Шевченко, який систематично перевиконує виробничі завдання майже вдвічі. Комуніст комбайнер В. К. Лузан за кожний сезон збирає зернових з площі 400—420 гектарів.

У Ріпках набула значного розвитку промисловість. Одним з найбільших підприємств є Замглайський торфобрикетний завод, побудований у 1960—1963 рр. Вже у 1966 році він виробив 156,8 тис. тонн палива — майже на третину більше, ніж передбачалося проектною потужністю. Підприємство щорічно добивається високих показників, за що неодноразово відзначалося нагородами. В 1967 році за перемогу в соціалістичному змаганні і з нагоди півстолітнього ювілею Радянської влади колективу підприємства було вручено пам'ятний Червоний прапор обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих і обласної Ради професійних спілок. Ідучи назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, завод зобов'язався в 1969 році змонтувати і ввести в дію новий торфобрикетний прес, достроково завершити восьму п'ятирічку. З цим зобов'язанням робітничий колектив успішно справився і завершив п'ятирічну програму виробництва торфобрикету до 8 серпня 1970 року. Завод також налагодив і розширив виробництво торфомінерально-аміачних добрив. За нові перемоги в соціалістичному змаганні у квітні 1970 року підприємство нагороджено Ленінською ювілейною Почесною грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР і Укрпрофради.

Підвищилася потужність льонозаводу, який став до ладу у 1958 році. Якщо в 1960 році підприємство випустило продукції на 800 тис. крб., то в 1970 році — на 2 млн. 608 тис. крб. Протягом восьмої п'ятирічки завод випустив продукції на 9 млн. 363 тис. крб. Головна продукція підприємства — льоноволокно — користується великим попитом не тільки в СРСР, а й за кордоном.

План восьмої п'ятирічки перевиконали деревообробний завод (побудовано в 1966 році), який виготовляє театральні крісла, парникові рами, шафи, столи, цегельний завод райспоживспілки (став до ладу в 1960 році) з річною продукцією 3 млн. штук цегли. В новому приміщенні розмістилися майстерні районного об'єднання «Сільгосптехніки». В зв'язку з розширенням електрогосподарства в 1965 році створено підприємство — район електричних мереж (РЕМ), що здійснює експлуатацію і ремонт електричних ліній. Значні зміни сталися на маслозаводі. Завдяки його реконструкції різко збільшилося виробництво сухого молока, освоєно виробництво твердого сиру «Ярославський» і лактози (молочного цукру). В 1970 році було виготовлено 170 тонн сухого молока — на 20 тонн більше, ніж передбачалося планом. Успішно працює міжколгоспна будівельна організація. В 1970 році вона виконала будівельно-монтажні роботи на суму 552 тис. крб.— на 107 тис. крб. понад план. Розширює обсяг робіт будівельно-монтажне управління.

Трудівники Ріпок широко підхопили рух за комуністичну працю. На торфобрикетному заводі в нього включилося понад 600 робітників, які показують приклад у праці, добиваються зниження собівартості продукції. П'ятьом виробничим колективам і 135 робітникам підприємства присвоєно звання колективів і ударників комуністичної праці. На заводі діють 4 школи комуністичної праці, де робітники підвищують свій технічний і культурний рівень. За це високе звання борються понад тисячу трудящих селища. Новими досягненнями відзначили вони 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Вже на початку грудня 1970 року промислові підприємства Ріпок виконали п'ятирічний план реалізації продукції. За успіхи в соціалістичному змаганні понад 400 робітників, колгоспників і представників інтелігенції нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Партія і Радянський уряд високо відзначили переможців соціалістичного змагання за успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки. Машиніста торфобрикетного заводу П. І. Кручка удостоєно ордена Жовтневої Революції, машиніста крану С. М. Мамчиця і директора заводу І. Є. Сахна — ордена Трудового Червоного Прапора. Всього за післявоєнні роки орденами і медалями нагороджено 463 трудівників. Гідний подарунок промислові підприємства підготували до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Вони виконали підвищені зобов'язання і достроково завершили плани першого кварталу 1971 року.

Рік у рік міцніє дружба між Ріпкинським районом і Лоївським районом Білоруської РСР. Райони-сусіди змагаються між собою. Українські й білоруські трудівники часто зустрічаються і підводять підсумки змагання, діляться досвідом роботи, допомагають одні одним. Навесні 1971 року друзі-білоруси передали колгоспу ім. Леніна 14 тонн насіння високоврожайних сортів картоплі, завдяки чому в господарстві одержали по 200 цнт картоплі з гектара. У свою чергу колгосп ім. Леніна відправив білоруським хліборобам насіння люпину. Наприкінці 1971 року Ріпки відвідали передові тваринники Лоєва і висловили ряд цінних порад. Тісні зв'язки налагодилися між підприємствами обох районів. За кресленнями, надісланими філіалом Інституту полімерів Білоруської Академії наук, раціоналізатори «Сільгосптехніки» виготовили прес для лиття деталей з капрону. Тепер ряд деталей для вантажних автомобілів і тракторів виробляється на місці, що дає велику економію.

На вулиці Леніна, смт Ріпки. 1971 р.

На традиційній зустрічі колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни, смт Ріпки. 1969 р.

В 1958 році Ріпки стали селищем міського типу. За післявоєнні роки тут здійснено значне будівництво. Протягом 1966—1970 рр. зведено 5 двоповерхових комунальних житлових будинків і 200 індивідуальних, заасфальтовано центральні вулиці, прокладено першу чергу водопроводу, в 400 квартирах встановлено газові балони. У дев'ятій п'ятирічці буде споруджено приміщення друкарні, машиннолічильної станції, дитячого комбінату, середньої школи з актовим і спортивним залами, їдальні в селищі Замглай. У 1972 році буде завершено будівництво вузла зв'язку та будинку побуту. На житлове будівництво асигновано 311 тис. крб., на благоустрій — 325 тис. крб.— значно більше, ніж у восьмій п'ятирічці. Розширилась торговельна мережа. Лише в роки восьмої п'ятирічки в селищі споруджено і відкрито районний універмаг, спеціалізовані меблевий і господарський магазини, магазин кулінарних виробів, ресторан, кафе. Продаж населенню тканин, одягу і трикотажних виробів збільшився проти семирічки в 1,6 раза. Велику увагу задоволенню потреб трудящих приділяє районна споживча кооперація.

Набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. До 50-річчя Великого Жовтня завершено будівництво районної лікарні на 200 ліжок. При ній діють хірургічне, терапевтичне, пологове, педіатричне, отолярингологічно-окулістичне, невропатологічне та інфекційне відділення, поліклініка, дитяча консультація, рентгенологічний кабінет. Лікарня обладнана новітньою діагностично-лікувальною апаратурою, є диктофонний центр. Тут налічується 131 медпрацівник, серед них 30 лікарів.

Невпинно підвищується освітній рівень трудящих. У Ріпках діють середня і початкова школи. В 1966 році відкрито середню школу в селищі Замглай. В 1970 році у школах навчалося 1334 дітей і працювало 85 учителів. Є також восьмирічна музична школа і її філіал — у селищі Замглай. 13 вчителів цієї школи навчають 130 учнів. Завершено будівництво піонерського клубу.

Радянська культура стала надбанням трудящих. Активну роботу в Ріпках проводить районний будинок культури. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, хоровий, художнього читання, вокальний та хореографічний. Самодіяльні колективи виступають не тільки перед жителями Ріпок, а й у селах свого та сусідніх районів, зокрема Лоївського району. Чоловічий вокальний ансамбль будинку культури став лауреатом республіканського фестивалю художньої самодіяльності. присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. До послуг населення 2 районні бібліотеки — для дорослих і дитяча, книжковий фонд яких дорівнює 60 тис. примірників. З 1932 року виходить районна газета «Колгоспне життя». Традиційними у селищі стали зустрічі колишніх партизанів Великої Вітчизняної війни.

На успішне здійснення народногосподарських завдань трудящих спрямовують 32 первинні партійні організації, що об'єднують близько 800 комуністів. Значну роль у вихованні підростаючого покоління відіграють 25 первинних комсомольських організацій, які налічують 875 юнаків та дівчат. Багато уваги дальшому піднесенню господарства і культури приділяє селищна Рада депутатів трудящих. До її складу обрано 97 депутатів, серед них 50 робітників, 17 колгоспників і 30 служ-

бовців, 47 членів КПРС і 14 комсомольців, 41 жінка. Селищна Рада має 6 постійних комісій: сільськогосподарську, фінансово-бюджетну, торгівлі, народної освіти і культури, охорони здоров'я, соціалістичної законності. Зростають асигнування на соціально-культурні потреби. В 1971 році вони становили 87,6 тис. крб., тобто зросли більш ніж у 4 рази проти 1966 року.

В Ріпках народилися радянський скульптор В. Д. Батяй і український радянський поет Л. Н. Горлач (Коваленко).

Великий Жовтень докорінно змінив життя трудящих Ріпок. Ще ширші перспективи відкриваються перед ними на майбутнє.

О. І. ЖИЛА

ЛЮ́БЕЧ

Любеч — селище міського типу, розташоване на лівому березі Дніпра, за 35 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Неданчичі. Населення — 3380 чоловік. Любецькій селищній Раді підпорядковані населені пункти Гірки, Коробки і Кукарі.

Територія сучасного Любеча та місцевість навколо нього уже в давнину була густо заселена. На його околицях та поблизу сіл Коробків і Кукарів виявлено 16 поселень доби неоліту і бронзи і 6 — часів раннього заліза (VIII—III століть до н. е.). Відомі тут також ранньослов'янські поселення: 5 — перших століть н. е. та 4 — сіверянських VIII—IX ст. нашої ери[1].

Любеч — одне з найдавніших міст УРСР. Він відігравав досить значну роль в історії давньої Русі і неодноразово згадується в літописах. Перша згадка про Любеч датується 882 роком[2]. У літопису розповідається, що князь Олег на шляху з Новгорода до Києва захопив два міста — Смоленськ і Любеч: «...И взя Любець, посади мужь свои». У договорі Олега з греками 907 року серед давньоруських міст названий і Любеч, де «седяху велиции князи, под Олгом суще»[3]. З Любечем зв'язаний своїм походженням великий князь київський Володимир Святославич. Його дідом був Малк Любечанин, батько Малуші — матері Володимира та воєводи Добрині, оспіваного в билинах. Деякі дослідники вважають, що Малк Любечанин — це древлянський князь Мал, взятий у полон після придушення княгинею Ольгою повстання древлян[4]. З міста походив і один із засновників Києво-Печерського монастиря, відомий церковний діяч давньої Русі Антоній Печерський (983—1073). В 1016 році князь Ярослав Мудрий розгромив під Любечем війська Святополка Окаянного, який після поразки втік до Польщі.

Розташовуючись у природно укріпленому високими пагорбами і болотами місці, Любеч ніби замикав Верхній Дніпро, Сож, Березину. Він був надійним форпостом Київської і Чернігівської земель з півночі. Залишками міцних фортифікаційних споруд тих часів є Любецьке давньоруське городище, що збереглося до наших днів на території селища. Воно складалося з трьох укріплених частин. Навколо городища виявлено 5 поселень, 2 курганні могильники, пристань для кораблів та майстерню для їх будівництва в урочищі Кораблищі[5].

Укріплення на Замковій горі протягом 1957—1960 рр. повністю розкопані під керівництвом академіка Б. О. Рибакова. Його дослідження дали змогу з великою повнотою реконструювати давньоруський феодальний замок. Це була центральна

---

[1] Чернігівський історичний музей, фонди, інв. кн. 1, 1948, № 36.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 16.
[3] В. О. Ключевский. Сочинения, т. 1. М., 1956, стор. 153.
[4] «Український історичний журнал», 1970, № 9, стор. 102 № 10, стор. 110. № 11, стор. 108.
[5] Краткие сообщения Института истории материальной культуры, вып. 79. М., 1960, стор. 27; вып. 99. М., 1964, стор. 21.

найукріпленіша частина міста — його дитинець і резиденція князя, пристосована для проживання князівської родини та її челяді. Замок займав верхню зрівнену площадку (розміром 3500 кв. метрів) стрімкової гори висотою до 10 метрів, оточену по краю земляним валом з дубовими зрубами та глибоким ровом біля її підніжжя. Через рів перекидали міст, який в разі потреби можна було підняти на пристосованих для цього канатах. Дорога, вимощена колодами, вела до воріт фортеці з двома баштами та трьома заслонами. Зсередини вхід захищала ще одна чотириповерхова вежа, в якій жив головний управитель замку. Основною спорудою замку був триповерховий дерев'яний палац завдовшки 40 метрів і завширшки 9—13 метрів. Центральну частину його другого поверху становив великий зал. Саме у ньому, очевидно, відбувалися засідання князів, що збиралися в Любечі на з'їзди. Поруч з палацом стояла невелика церква, покрівля якої була обшита свинцевими листами. Окрему ділянку займали невеликі одноповерхові будівлі і глибокі ями, в яких зберігалися значні запаси продовольства, води, зброї і спорядження. Їх вистачило б на 200—250 чоловік не менш як на рік[1]. Отже, Любецький замок міг витримати досить тривалу облогу.

Укріплену частину Любеча оточував ремісничий посад, який в свою чергу захищали великий насипний вал і рів. Місто було одним з найбагатших на Подніпров'ї, і в ньому проживало численне ремісничо-торгове населення. Знайдені під час археологічних розкопок прикраси, а також скарби візантійських і арабських монет свідчать про широкий розвиток тут ремесла й торгівлі. Любецькі ремісники відзначалися високою майстерністю. В місті жили будівельники, гончарі, ковалі, теслярі, суднобудівники та ремісники інших фахів. Значного розмаху набуло будівництво великих човнів, матеріалом для яких служили дерева з навколишнього лісу. Любецькі купці вели торгівлю з Візантією, хозарами і арабським Сходом. Про Любеч як торгове місто з пристанню згадує у 949 році візантійський імператор Константин VII Багрянородний.

В XI ст. Любеч увійшов до складу удільного Чернігівського князівства. Князівські усобиці і напади половців, які посилилися в цей час, важко позначилися на становищі Подніпров'я[2]. Щоб запобігти усобицям, князі почали збиратися на феодальні з'їзди. Першим був Любецький з'їзд 1097 року. Він запровадив новий політичний принцип, за яким кожний князь повинен володіти успадкованими землями: «Кождо держить очьчину свою». Але припинити князівські усобиці цей з'їзд не міг. Під час однієї з них Любеч у 1147 році був пограбований і спалений смоленським князем Ростиславом. У 1157 році його спустошили половці.

Скориставшись феодальною роздробленістю і послабленням руських земель в результаті монголо-татарської навали, великий князь литовський Ольгерд у 1356 році захопив Чернігово-Сіверщину, а разом з нею і Любеч. В результаті перемоги російських військ над литовськими під час війни 1500—1503 рр. вся Чернігово-Сіверщина відійшла до Російської держави, але у 1507 році Любеч знову опинився під владою Литовської держави. Після Люблінської унії 1569 року Любеч загарбала шляхетська Польща. Він став центром Любецького староства[3]. Межуючи з Росією, з якою шляхетська Польща тривалий час воювала, Любецьке староство не раз ставало ареною боїв і зазнавало великих руйнувань. Багато селян загинуло, а частина переселилася в інші райони. Через постійні прикордонні збройні конфлікти тут небезпечно було займатися польовими роботами. Населення жило в основному не з землеробства, а з промислів. Головною формою експлуатації селян було стягнення грошового чиншу, розмір якого становив від 6 до 21 злотого з двору і залежав від ступеня розвитку промислів. У 1636 році до староства входило 16 сіл, жителі яких сплачували на користь шляхти й держави понад 5 тис. флоринів.

[1] История СССР, т. 1. М., 1966, стор. 526—529.
[2] В. О. Ключевский. Сочинения, т. 1, стор. 282.
[3] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1855, № 50.

Непосильні податки і повинності привели селян до розорення і злиднів[1]. Посилилося також національне та релігійне гноблення.

Населення Любеча брало активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Чимало любецьких козаків і селян билося з ворогом у лавах селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького. У 1648 році містечко було визволено від польсько-шляхетського панування і стало центром сотні. У травні 1650 року у Любечі і навколишніх селах відбулися селянські виступи в зв'язку з тим, що багато селян—учасників визвольної війни — не потрапили до козацького реєстру, обмеженого Зборівським договором 40 тис. чоловік, і мали піти під ярмо польських панів, які дістали право повернутися у свої маєтки[2].

Влітку 1651 року литовське військо гетьмана Радзівілла завдало під Ріпками поразки козацькому війську на чолі з полковником Мартином Небабою. Хоробро билися з ворогом і любечани. Після невдалої спроби оволодіти Черніговом військо Радзівілла вирушило до Дніпра і захопило Любеч. Проте наступного року польську шляхту було вигнано з містечка, і дальші її спроби оволодіти ним виявилися марними. «Не очищу дорогу ляхам в Україну, не віддам ні Любеча, ні Лоєва»,— говорив Богдан Хмельницький[3]. Після Переяславської ради 1654 року Любеч разом з Чернігівським полком ввійшов до складу Росії.

Після визвольної війни козацька старшина і вище духовенство поступово почали відновлювати старі феодальні порядки, оформляли свою земельну власність і юридично закріпляли привілеї. У березні 1656 року було видано універсал А. Красковському і любецькому сотнику С. Унучку на володіння маєтками в Любечі і Любецькій сотні. Козаки Любецької сотні в 1658 році взяли участь у народному антифеодальному повстанні під проводом Мартина Пушкаря проти зрадника українського народу І. Виговського. В роки визвольної війни Любеч кілька разів зазнав значних руйнувань, внаслідок чого він у 1669 році дістав від гетьмана Д. Многогрішного пільги на десять років у сплаті повинностей. Незважаючи на це, в другій половині XVII ст. Київ з населенням 15 тис. чоловік і Любеч, де налічувалося 7800 жителів, були найбільшими містами в Київському й Чернігівському воєводствах[4]. Наприкінці XVII ст. Любечем заволодів лютий ворог українського народу гетьман Мазепа, а після його зради Петро I віддав місто чернігівському полковнику Полуботку[5]. 1780 року Любеч перейшов у власність графа П. С. Милорадовича. Після ліквідації полкового устрою він у 1782 році став містечком Городнянського повіту Чернігівського намісництва, з 1796 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губернії. У XVIII — першій половині XIX ст. Любеч був значним ремісничим і торговим центром. У містечку налічувалося 78 ремісників — ковалів, гончарів, кожум'яків, шевців та ін. Любецькі купці торгували лісом, хлібом і сіллю. Тут відбувалися 4 ярмарки на рік. Посилився процес закріпачення селян, які становили основну масу населення Любеча. Кількість козаків зменшилася, і вони поповнювали лави селян-кріпаків. У 1796 році в містечку налічувалося лише 3 козаки проти 204 у 1739 році, а кількість поміщицьких селян збільшилася до 724. Крім того, тут було 17 державних селян[6]. В Любечі і навколишніх селах великі земельні володіння належали графам Милорадовичам[7]. Вони мали 785 кріпаків, яких жорстоко експлуатували. Панщина зросла до 3—4 днів на тиждень. Чимало селян йшли на заробітки, а зароблені гроші віддавали панові. Козаки й державні

---

[1] І. Д. Бойко. Селянство України в другій половині XVI — першій половині XVII ст., стор. 230—268.
[2] Документи Богдана Хмельницького, стор. 170.
[3] Г. Милорадович. Местечко Любеч. СПб., 1898, стор. 9, 10.
[4] О. С. Компан. Міста України у другій половині XVII ст., стор. 76.
[5] В. А. Дядиченко. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII — початку XVIII ст., стор. 48.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 32.
[7] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 316.

селяни не могли залишати землю без дозволу властей, сплачували великі податки і виконували численні повинності.

В результаті реформи 1861 року поміщики пограбували селян. За уставною грамотою селяни Милорадовичів одержали земельні наділи розміром від 1 десятини 403 сажнів до 2 десятин, всього 1154 десятини малородючої землі. За ці клаптики вони змушені були сплатити 55 257 крб. викупних платежів[1]. Якщо додати до цього 6 проц. річних, які стягувалися з них за надану позику, то земля обійшлася їм у три рази дорожче ринкової ціни.

Графи Милорадовичі після реформи володіли у Любечі 6600 десятинами землі, тоді як основна маса селян лишилася безземельною або малоземельною. Майже третина селянських господарств не мала коней. Селяни не могли прогодуватися з своїх наділів і змушені були орендувати землю на кабальних умовах. Збереглися і такі пережитки кріпосництва, як відробітки та оброк. З розвитком капіталізму посилилося класове розшарування селянства. Переважна більшість селян розорялася і пролетаризувалася, а купка куркулів багатіла. Вони за півціни скуповували та різними способами прибирали до своїх рук землі сільської бідноти. Безземелля і жорстока експлуатація примушували збіднілих селян шукати заробітків у містечку або ж йти в інші місця.

У Любечі було створено велику поміщицьку економію. Містечко фактично стало її придатком. Сотні людей працювали в економії від зорі до зорі, одержуючи копійки. В середині XIX ст. тут побудували два винокурні заводи. Важливою статтею прибутків для поміщиків і куркулів був ліс, який рубали і сплавляли Дніпром у Київ та південні губернії. У містечку будували також річкові судна — барки для перевезення вантажів[2]. Частина жителів займалася дрібною торгівлею. Любеч був розташований на торговельному шляху, що зв'язував Чернігівську губернію з Смоленською, і мав річкову пристань. Тут перевозили хліб, коноплі і тютюн.

Серед селян зростало невдоволення поміщицькою експлуатацією. Селянський рух у Любечі здебільшого набирав форми потрав графських посівів і сіножатей та порубки лісу. Під час революції 1905—1907 рр. у містечку відбувалися масові селянські заворушення. У листопаді 1905 року місцеві жителі самовільно вирубили ліс Милорадовича, а коли урядник і лісники хотіли затримати їх, кинулися на них з сокирами[3]. 2 грудня селяни знову вчинили самовільну порубку графського лісу. 4 червня 1906 року поблизу Любеча відбулася сходка, в якій взяли участь близько 150 чоловік. Тут читали революційні відозви та брошури, які закликали до повалення самодержавства[4]. Поліція почала обшуки, під час яких у кількох селян була знайдена революційна література, а також тексти пісень «Варшав'янки» та «Марсельєзи». Селяни вимагали конфіскації поміщицької землі. Робітники, які працювали в економії, висунули вимоги про підвищення заробітної плати. Заворушення тривали тут і в 1907 році.

Після столипінської аграрної реформи поглибилося класове розшарування селянства. Біднота, яка не мала робочої худоби і реманенту, продавала свої наділи, а куркулі скуповували їх за безцінь і багатіли. Про злидні селян Любеча свідчать, зокрема, їх прохання про скасування недоїмок по земських зборах у 1909—1910 рр. Жорстока експлуатація, виснажлива праця, політичне безправ'я — таким було становище трудящих. Населення містечка у 1897 році становило 3548 чоловік, а в 1917 році — 4274 чоловіка[5].

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 268, арк. 2—6; спр. 278, арк. 3, 4, 7, 8; спр. 284, арк. 2, 3, 17; спр. 286, арк. 2, 3, 31, 32.

[2] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 292, 312, 369.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 30, спр. 60, арк. 343, 344.

[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 124, оп. 44, ч. 1, спр. 1800, арк. 1.

[5] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 96; Список селений Черниговской губернии по уездам и волостям, стор. 41.

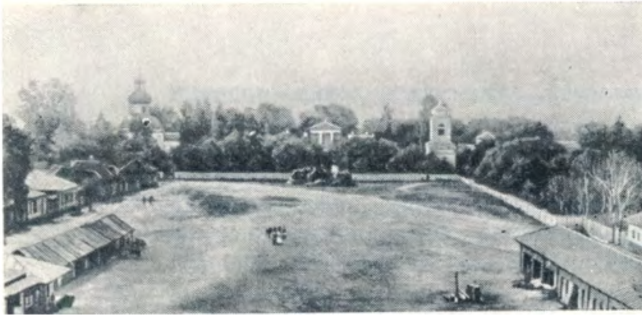

Любеч на початку XX століття.

Незадовільною була охорона здоров'я трудящих. Лише в 90-х роках земство відкрило у Любечі земську лікарню на 2 ліжка, в якій медичну допомогу подавали фельдшер та акушерка. Часто траплялися епідемії тифу, холери, дифтерії. Переважна більшість населення була неписьменною. Лише в 1868 році в Любечі почало діяти двокласне училище. У 1873 році відкрили двокласне сільське училище міністерства освіти. В ньому у 1901 році навчалося 163 хлопчики і 2 дівчинки. У наступні роки тут також працювали земське жіноче училище, трирічна церковнопарафіяльна, земська початкова і двокласна школи.

Світова імперіалістична війна ще більше загострила класові суперечності. Коли на початку березня до Любеча дійшла звістка про Лютневу революцію і повалення самодержавства, селяни зруйнували економію свого одвічного експлуататора графа Милорадовича. Вони спалили палац, поділили графську землю, відібрали худобу та сільськогосподарський реманент. У березні—травні 1917 року тут часто відбувалися мітинги і збори трудящих. На них виступали агітатори-більшовики, які приїжджали з Городні та Чернігова. Вони викривали буржуазно-поміщицький Тимчасовий уряд, роз'яснювали аграрну програму більшовиків. З неослабним інтересом читали селяни більшовицькі газети, зокрема газету «Правда».

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді у Любечі 27 листопада було встановлено Радянську владу і створено волосну Раду робітничих і селянських депутатів. Головою її обрали В. С. Довженка. Рада почала конфіскацію поміщицьких земель та розподіл між безземельними і малоземельними селянами. Проте містечко на початку грудня захопили війська буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Вони вчинили розправу над трудящими, які боролися за владу Рад. Та на допомогу любечанам прийшла озброєна робітнича дружина з сусіднього містечка Радуля[1]. У січні 1918 року Радянську владу тут було відновлено.

У березні 1918 року Любеч захопили німецькі окупанти. Разом з ними прийшов загін Центральної ради. Німецькі загарбники повернули поміщикам землю, відібрану у них Радянською владою, і жорстоко розправилися з радянськими активістами. Трудящі піднялися на боротьбу проти ворогів. Після краху німецької окупації владу у містечку захопили петлюрівці. 12 січня 1919 року Богунський полк визволив Чернігів від військ буржуазно-націоналістичної Директорії. 17 січня Червоний прапор знову замайорів над Любечем.

У лютому 1919 року в містечку було створено волосну партійну організацію у складі 7 чоловік. Згодом її кількість зросла до 14 членів партії[2]. Партійна організація розгорнула велику масово-політичну роботу, згуртовувала бідноту на боротьбу з куркульством. Почав діяти волвиконком, до складу якого увійшли П. Хвостик (голова), І. Тимошок та Г. Кравець (секретар). У зв'язку з загрозою нападу на Любеч білогвардійських військ Денікіна, які захопили Чернігів і були зупинені за 15—20 км від містечка, тут створили ревком. Багато любечан взяло активну участь у боротьбі з денікінцями. Було організовано збирання для Червоної Армії продуктів харчування, одягу і взуття. У листопаді 1919 року створили комбід[3]. Комбід проводив наділення землею незаможних селян, подав їм допомогу насінням і тяглом. Діяльність органів Радянської влади спрямовувала волосна партійна організація, яка у січні 1920 року налічувала 25 чоловік.

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 64.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 1462, оп. 1, спр. 1, арк. 21.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-2, оп. 1, спр. 47, арк. 249

Навесні 1920 року на Радянську республіку напала буржуазно-поміщицька Польща. На початку березня польські інтервенти, захопивши Мозир і Овруч, вийшли до Дніпра в районі Любеча. Городнянський повіт було оголошено на воєнному стані. Населення містечка й волості всіляко допомагало Червоній Армії продовольством і фуражем. Чимало любечан добровільно вступили до її лав і хоробро билися з ворогом. Волосній партійній організації доручили забезпечити охорону пристані на Дніпрі[1]. Незважаючи на заходи, здійснені для зміцнення Любецької ділянки фронту, польським загарбникам 18 травня вдалося переправитися через Дніпро і увірватися в Любеч. Вони пограбували населення, по-звірячому закатували комуніста Остроухова і двох полонених червоноармійців. Через кілька днів ворога було відкинуто на правий берег Дніпра[2]. Наприкінці червня, коли Перша Кінна армія прорвала оборону інтервентів біля Козятина, вони поспішно відступили з цього району.

Трудящі Любеча приступили до відбудови господарства і налагодження мирного життя. Цей перехід супроводжувався величезними труднощами. Відчувалася гостра нестача продовольства і предметів першої потреби — гасу, сірників, солі. Скоротилася посівна площа, різко зменшилося поголів'я худоби. Боротьбу трудящих за ліквідацію наслідків розрухи очолила волосна партійна організація. Комуністи і волвиконком допомагали відроджувати підприємства й сільське господарство. Помічником комуністів стала комсомольська організація, заснована у 1920 році. Комсомольці виступали ініціаторами суботників та недільників по відбудові підприємств і благоустрою містечка, боролися проти куркульського бандитизму, проводили велику виховну роботу серед молоді.

У липні 1920 року в Любечі було створено комнезам, який завершив наділення землею безземельних і малоземельних селян, допомагав здійснювати продрозкладку, вів боротьбу з бандитизмом. Продзагін на чолі з І. Рогановим вилучав хлібні лишки у куркулів. Організована з комуністів і комсомольців частина особливого призначення ліквідувала банди, що діяли в районі містечка. У 1920 році в Любечі вже працювали електростанція, паровий млин, слюсарно-ковальська майстерня, майстерня для виготовлення меблів з лози. З великим ентузіазмом трудилися любецькі річковики. Трудящі активно відгукнулися на заклик партії і прийшли на допомогу голодуючим Поволжя. Вони збирали для них продукти харчування. У колишньому маєтку Милорадовича було відкрито дитячий будинок для голодуючих дітей з Радянської Росії. Поступово відроджувалося сільське господарство. На початку 1924 року в Любечі було створено кооперативне товариство, яке надавало селянам позику насінням. Наступного року організували два садово-городні й молочно-скотарське товариства. Держава надала їм кредити. Цього року виник прокатний пункт, який своїм реманентом і сільськогосподарськими машинами допомагав незаможним селянам обробити землю. Звістка про смерть В. І. Леніна викликала тяжкий біль у серцях жителів Любеча. На своїх зборах вони заявили про тверду рішимість йти ленінським шляхом і неухильно виконувати заповіти вождя[3]. Зросли ряди партійної і комсомольської організацій. З 1923 року Любеч став центром району.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. У 1920 році в Любечі відновила роботу лікарня. В 1925 році при ній відкрили інфекційне відділення. Медичну допомогу подавали 3 лікарі та 3 чоловіка середнього медперсоналу. Діяла аптека. Здійснювалася культурна революція. У 1920 році відчинила двері семирічна школа, а на кінець відбудовного періоду тут вже було 2 семирічні школи, в яких навчалося 360 учнів і працювало 16 учителів. Розгорнулася робота для ліквідації неписьменності серед дорослих. На початок 1925 року в школах лікнепу навчалося грамоти понад 90 чоловік. 65 дорослих відвідували

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 250, арк. 27.

[2] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 296, журн. «Летопись революции», 1926, № 6, стор. 65, 66.

[3] Газ. «Деснянська правда», 21 січня 1966 р.

школу малописьменних з 6-місячним строком навчання. Все більше читачів зверталося до районної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка, створеної у 1919 році. 1924 року вона обслуговувала 510 читачів. Великою популярністю у населення користувалися народний театр і клуб.

Щоб забезпечити дальший розвиток сільського господарства, необхідно було перевести його на колективні форми господарювання. Партійна організація провела велику роботу серед селян Любеча, роз'яснюючи їм переваги колективної праці. У 1924 році 8 бідняцьких господарств об'єдналися у ТСОЗ. Другий ТСОЗ виник у 1930 році[1]. На базі ТСОЗів в 1930 році було створено два колгоспи — «Червоний плугатар» та ім. Тельмана. Значну роль у завершенні колективізації відіграв лист командира Червоного козацтва України В. М. Примакова до жителів с. Шуманів, в якому він писав про величезне значення колективізації і закликав селян об'єднуватися в сільськогосподарські артілі. Куркулі всіляко намагалися перешкодити вступу селян у колгоспи, але всі їх спроби зазнали краху.

Колгоспи Любеча рік у рік міцніли. Велику допомогу їм подавала МТС, створена на хуторі Пересажі в 1933 році. Застосування тракторів та інших сільськогосподарських машин сприяло поліпшенню обробітку землі, забезпечило зростання врожаїв сільськогосподарських культур. Провідними культурами в обох господарствах були жито, льон і картопля. Розвивалося також м'ясо-молочне тваринництво. Трудівники колгоспів включилися у соціалістичне змагання за високі врожаї сільськогосподарських культур та підвищення продуктивності громадського тваринництва. Вони зобов'язалися зібрати по 15 цнт жита, 12 цнт ярої пшениці, 300 цнт картоплі з гектара і виконали їх з честю. Самовіддано працювали трактористи Любецької МТС, в якій у 1935 році налічувалося 16 тракторів. Було побудовано кілька підприємств. 1937 року в Любечі став до ладу маслозавод. Почали працювати судноремонтні майстерні, які обслуговували дніпровський річковий флот на лінії Київ—Гомель. Діяла швейна артіль промкооперації. Чимало жителів стали членами риболовецького колгоспу. Частина населення працювала на лісорозробках і сплаві лісу, а також у Любецькому лісництві.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. Було розширено лікарню. При ній відкрили амбулаторію і дитячу консультацію. У 1939 році в лікарні працювало 6 лікарів. Підвищився освітній рівень трудящих. У 1935 році семирічну школу перетворили на середню, для якої побудували нове приміщення. У середній школі в 1940/41 навчальному році навчалося близько 950 учнів і працювало 60 вчителів. З культурно-освітніх закладів тут діяли будинок культури, кінотеатр і бібліотека з книжковим фондом 28 тис. примірників.

Віроломний напад фашистської Німеччини на СРСР порушив мирну творчу працю радянських людей. Віднині їх помисли й зусилля були підпорядковані одній меті — розгрому ненависного ворога. Всі жителі Любеча, хто міг тримати в руках зброю, вступили до лав Червоної Армії, решта працювала на виробництві та будівництві оборонних споруд.

1 вересня 1941 року у Любеч вдерлися німецько-фашистські загарбники[2]. Райком партії ще напередодні окупації провів підготовку до створення партійного підпілля. Було затверджено підпільний райком партії на чолі з першим секретарем Любецького райкому КП(б)У П. С. Дудком[3]. Однак через відсутність необхідного досвіду райком партії не зміг розгорнути свою діяльність П С. Дудко зробив спробу перейти лінію фронту, але був схоплений гітлерівцями і кинутий до концтабору для військовополонених. Через деякий час йому вдалося звідти втекти, і він включився у боротьбу. Німецько-фашистські загарбники встановили режим кривавого терору. Вони закатували голову сільської Ради М. Я. Каракулько,

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-75, оп. 1, спр. 126, арк. 20; спр. 277, арк. 132.
[2] Архів МО СРСР, ф. 195, оп. 10 187, спр. 3, арк. 26.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99а. арк. 203.

дружину партизана Г. Кезь з двома малими дітьми, матір трьох народних месників Є. І. Черв'якову та багатьох інших. За час окупації гітлерівцями було знищено в селі 53 чоловіка і 170 чоловік примусово вивезено на каторгу до фашистської Німеччини[1].

Трудящі Любеча не скорилися ворогові і піднялися на боротьбу проти нього. Починаючи з грудня 1941 року, у селі діяла підпільна група, створена учителем комсомольцем Н. П. Мишком. Вона налічувала 16 чоловік. Підпільники розповсюджували серед населення газети, що скидалися з радянських літаків, листівки із зведеннями Радянського інформбюро. В. П. Мишко виготовив шапірограф, на якому розмножувалися антифашистські листівки. За півтора року існування група випустила понад 70 листівок, здобула 28 гвинтівок, 8 тис. патронів, ручний кулемет, 3 радіоприймачі. Гітлерівці вистежили і схопили керівника групи Н. П. Мишка, коли він у с. Неданчичах налагоджував підпільні явки. Молодого патріота кати розстріляли, але група продовжувала діяти під керівництвом О. Д. Шаповала[2].

У цей же час розгорнула роботу підпільна група, яку організували комуністи Любецької МТС. Керівниками групи були А. Ф. Остапенко та М. М. Леоненко. Підпільники здійснювали диверсійні акти, виводили з ладу трактори. Дізнавшись про те, що фашисти збираються відправити на примусові роботи в Німеччину 360 юнаків і дівчат, патріоти попередили їх. Наприкінці грудня 1941 року до складу групи увійшли комуністи О. О. Седляр та П. С. Черв'яков, які нелегально прибули у Любеч[3].

У травні 1942 року в партизанській землянці під с. Мохначами відбулася нарада представників підпільних організацій. На ній було відновлено Любецький підпільний райком партії, до складу якого ввійшли П. С. Дудко (секретар), О. О. Седляр та А. Ф. Остапенко[4]. Райком безпосередньо керував підпільними організаціями, готував диверсійні акти, розробив план створення партизанського загону і організував бази продовольства та зброї. У вересні 1942 року фашистські власті натрапили на слід підпільної групи А. Ф. Остапенка та М. М. Леоненка і розпочали арешти. Тоді підпільники зібралися на хуторі Пружинищі і приєдналися до групи П. С. Дудка. Таким чином, ця група зросла до 15 чоловік. Підпільники під керівництвом райкому партії проводили в селах роз'яснювальну роботу, підготували до переходу в партизанський загін понад 40 чоловік, здійснювали бойові операції.

Наприкінці лютого 1943 року підпільники встановили зв'язок з партизанським загоном ім. М. М. Коцюбинського, що базувався в урочищі Маковому крузі між селами Ведильцями та Мньовом. Загоном командував М. М. Таранущенко. Любецька підпільна група разом з ротою загону ім. Коцюбинського 17 березня розгромили німецько-фашистську комендатуру і поліцейський стан в Любечі. Бій тривав до вечора. Було знищено 10 гітлерівських солдатів і офіцерів, склад зброї, 2 автомашини і взято трофеї. Після цього бою разом з підпільниками пішло понад 40 любечан. Було створено Любецький партизанський загін. Командиром його призначили П. С. Дудка, комісаром — О. О. Седляра[5]. Загін розгорнув активні бойові дії проти ворога. Спочатку він базувався в Любецьких лісах. Народні месники знищили ешелон з пальним та 15 гітлерівцями, в кількох селах розгромили поліцейські стани, зруйнували склад з зерном, підготовленим для відправки в Німеччину. Вони проводили збори й мітинги, закликаючи трудящих до масової боротьби з ворогом. Німецько-фашистське командування перекинуло у Любецький район з Гомеля і Чернігова регулярні війська, які почали каральну експедицію проти партизанів. 2 травня під с. Неданчичами група партизанів героїчно стримувала

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 36, арк. 1,57—60.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 29, арк. 25; спр. 99а, арк. 208, 212.
[3] Там же, спр. 99а, арк. 208—211.
[4] Там же, арк. 211—212.
[5] Там же, арк. 212.

наступ окупантів, щоб дати можливість відійти основним силам. Після цього загін передислокувався на північ від Любеча у Новозимницькі ліси і тримав під ударом залізницю та шосейний шлях Чернігів — Гомель. У травні біля хутора Пересажа партизанська засідка знищила 15 фашистів і 20 поліцаїв. Любецький партизанський загін спільно з партизанами Ріпкинського загону розгромили ворожу комендатуру у Радулі.

На початку червня 1943 року в Новозимницькі ліси прибуло партизанське з'єднання під командуванням М. М. Попудренка. Любецький загін увійшов до його складу як підрозділ і дістав найменування ім. Дзержинського. Командиром загону призначили О. О. Седляра. П. С. Дудко залишився в районі Любеча, де приступив до створення партизанської групи для проведення бойових операцій на території Любецького району. На початку липня з'єднання М. М. Попудренка опинилося у ворожому оточенні. Але партизанам вдалося прорватися, і вони перейшли на територію Брянської області. Незабаром загін ім. Дзержинського повернувся в Любецький район. Тут партизани зустрілися з групою П. С. Дудка, який знову прийняв на себе командування загоном, комісаром став І. С. Гапонько. Дзержинці розташувалися у Новозимницьких лісах, звідки контролювали не тільки автошлях Гомель—Чернігів, а й Чернігів—Любеч і Ріпки—Любеч. Особливу мужність у боротьбі з ворогом виявили партизани-комуністи. Партійна організація загону ім. Дзержинського у серпні 1943 року об'єднувала 26 членів партії і 8 кандидатів у члени партії. Багато любечан і жителів сіл району всіляко допомагали партизанам: постачали їм продовольство і одяг, збирали для них розвідувальні дані, а також саботували накази фашистських властей.

У середині серпня народні месники на деякий час очистили від гітлерівців більшість сіл Любецького району. Партизанська рота вступила у Любеч, де її радо зустріло населення. Тим часом радянські війська нестримно просувалися до Дніпра. Фашистське командування вирішило вжити рішучих заходів, щоб знищити партизанів. 15 вересня в Новозимницькому лісі на дзержинців напали великі сили карателів. Партизанам вдалося з боєм вирватися з оточення, і вони зосередилися в лісах у районі сіл Мокрих Величків та Мекшунівки. Звідси вони продовжували вести бойові дії. Незабаром біля с. Незаможного народні месники зустрілися з радянськими воїнами. Частина партизанів загону ім. Дзержинського стала провідниками підрозділів Червоної Армії, які почали форсування Дніпра, а решта поповнила частини регулярної армії.

24 вересня 1943 року Любеч було визволено військами Центрального фронту. Відразу ж у районі села на дніпровських переправах зав'язалися жорстокі бої. Радянські воїни виявили небачену мужність і героїзм, долаючи шалений опір німецько-фашистських військ, що укріпилися на правому березі Дніпра. Першою до Дніпра вийшла 12-а гвардійська стрілецька дивізія (командир Д. К. Мальков) 61-ї армії Центрального фронту. В ніч на 29 вересня в урочищі Змії форсувати Дніпро почав 32-й гвардійський полк (командир Г. М. Бзаров), який захопив на правому березі плацдарм для дальшого наступу[1]. 30 вересня туди було перекинуто ще один стрілецький полк та артилерію. У цих боях особливо відзначився уродженець Ріпкинського району гвардії лейтенант Л. М. Григор'єв, підрозділ якого одним з перших форсував Дніпро, протягом двох діб стримував шалений натиск противника, а потім, перейшовши у наступ, відкинув його на 2 км від Дніпра і закріпив плацдарм. Л. М. Григор'єву було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Жителі Любеча допомагали радянським бійцям. Один з них Ф. С. Звонок вивів батальйон 29-го гвардійського полку до Дніпра. 57 офіцерам і солдатам за зразкове виконання бойових завдань під час форсування Дніпра було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В боях за Любеч загинуло 262 радянські воїни. На вшанування пам'яті про них у Любечі в 1958 році на братській могилі споруджено

[1] Архів МО СРСР, ф. 61, оп. 10 595, спр. 90, арк. 99.

пам'ятник. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися близько 700 жителів Любеча, з них 211 за ратні подвиги нагороджено орденами й медалями. Жителю селища льотчику К. М. Тарасевичу, який здійснив 576 бойових вильотів, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У середній школі, де він вчився, створено куточок К. М. Тарасевича. На честь односельців, що загинули в боях з фашистами, у день 25-річчя визволення селища від гітлерівських загарбників споруджено обеліск Слави. На ньому золотом викарбувані 388 прізвищ.

Успішний наступ Червоної Армії запалював трудящих Любеча на патріотичну працю й відбудову зруйнованого господарства. Велику допомогу подавали вони фронту. У 1944 році жителі села зібрали 50 тис. крб. на будівництво танкової колони. Відбудову господарства очолила партійна організація і сільська Рада. Німецько-фашистські загарбники завдали значних руйнувань Любечу. Збитки, заподіяні ними, становили понад 30 млн. крб. Було знищено промислові підприємства, середню школу, бібліотеку, багато житлових будинків, тваринницьких ферм, пограбовано колгоспи. Незважаючи на це, колгоспники у 1944 році достроково виконали план хлібозаготівель і здали понад план у фонд Червоної Армії значну кількість зерна. З допомогою держави цього року стали до ладу і були повністю реконструйовані судноремонтні майстерні. Почали працювати маслозавод і Любецька МТС. Розгорнулася відбудова житлового фонду. Долаючи труднощі, поступово відроджувалися колгоспи. Вже у 1947 році колгоспи ім. Тельмана та «Червоний плугатар» досягли довоєнної врожайності зернових культур і повністю освоїли довоєнні посівні площі. Вони достроково виконували плани хлібопоставок державі. Зросло поголів'я худоби на тваринницьких фермах. У 1950 році до колгоспу ім. Тельмана приєдналася артіль «Червоний партизан» с. Духовщини. Перевиконував річні плани рибоколгосп «14-річчя Жовтня». Успішно проводив ремонт річкових суден колектив судноремонтних майстерень. Тракторист Любецької МТС Є. Ф. Роговий систематично виконував річні завдання на 168 процентів.

Чимало було зроблено для налагодження роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. У 1944 році вже відкрили лікарню, в якій працювало 4 лікарі. Протягом 1948—1951 рр. було збудовано комплекс приміщень лікарні: стаціонар, інфекційне і дитяче відділення, поліклініку і рентгенологічний кабінет. У 1944 році почала діяти середня школа. Відчинили двері будинок культури і бібліотека, книжковий фонд якої становив 1300 примірників.

В авангарді боротьби за успішне виконання народногосподарських планів йшли комуністи. Партійні організації Любеча у 1951 році об'єднували 11 членів і кандидатів у члени партії. Особливого значення надавалося піднесенню сільського господарства. У 1953 році в колгоспі ім. Тельмана виростили по 10,5 цнт зернових, по 9 цнт гречки і по 120—145 цнт картоплі з гектара. У колгоспі «Червоний плугатар» зібрали добрий урожай льону. Значних результатів добилися механізатори Любецької МТС. Комсомольці трактористи М. Хандогій і К. Леонова та комбайнери М. Пілеко, К. Голобурда удвічі перевиконували норми виробітку. У 1954 році до колгоспу ім. Тельмана приєдналися артіль «Червоний плугатар» та дрібні господарства навколишніх сіл. Було створено велике багатогалузеве господарство. За ним закріпили 3167 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1050 га орної землі. Провідними культурами в господарстві стали картопля й льон; важливого значення надавалося молочному тваринництву.

У наступні роки колгосп ім. Тельмана досяг нових успіхів. У 1961—1963 рр. в господарстві зібрали по 13 цнт зернових, по 5 цнт льону-насіння і стільки ж льонуволокна, по 160 цнт картоплі і 190 цнт овочів з гектара. Колгосп одержав від держави у 1963 році 1282 цнт мінеральних добрив. Він придбав 8 тракторів, 9 вантажних автомашин, 3 зернові і 2 силосозбиральні комбайни та багато іншої сільськогосподарської техніки. Збільшилося поголів'я громадської худоби, різко підвищилася продуктивність тваринництва. Надій молока на фуражну корову в середньому

становив 1900 кг, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 198 цнт молока і 62 цнт м'яса. Особлива увага приділялася вирощуванню льону. У 1964 році любецькі льонарі одержали нову техніку (льонобральну машину, льономолотарки та ін.), значну кількість мінеральних добрив та препаратів для хімічного прополювання посівів, що забезпечило високий урожай цієї культури. Було зібрано по 7,3 цнт льону-волокна і по 5 цнт льону-насіння з гектара. Особливо відзначилася ланка Н. А. Пузан, яка виростила по 9,5 цнт льону-волокна і по 6 цнт льону-насіння з гектара. У колгоспі налічувалося 3 ферми великої рогатої худоби на 1273 голови, свиноферма на 612 голів, птахоферма й вівцеферма. У 1965 році на 100 га сільськогосподарських угідь виробили 259,7 цнт молока. Широкого розмаху набуло соціалістичне змагання. За успіхи у виробництві картоплі та овочів бригадира Г. І. Зарецького у 1966 році було нагороджено орденом Леніна, а тодішнього голову колгоспу І. Т. Макаренка — орденом Трудового Червоного Прапора.

Економіка колгоспу ім. Тельмана зміцніла в роки восьмої п'ятирічки. Трудівники новими звершеннями відзначили 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Середньорічний урожай зернових становив 14,4 цнт з гектара, у т. ч. 22,2 цнт озимої пшениці. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 312 цнт молока. Механізована ланка А. С. Куліша виростила по 172 цнт картоплі з гектара (собівартість одного цнт становила 3 крб. 44 коп.). Систематично виконує норми виробітку на 150 проц. тракторист комуніст В. І. Трихліб. Приклад високопродуктивної праці показує доярка Є. П. Коробок, яка щороку надоює від кожної корови до 2300 кг молока. Свинарка В. С. Репех доглядає 200 голів свиней відгодівельної групи і одержує добовий приріст по 700—800 грамів. Телятниця О. Г. Шинкаренко добилася добового приросту телят по 600—800 грамів, за що була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Сумлінна праця колгоспника Ф. А. Усенка відзначена в 1971 році орденом «Знак Пошани». Високих показників у соціалістичному змаганні механізаторів району добивається тракторна бригада М. А. Анищенка. Колгоспник І. К. Пузан був делегатом третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. Зросла механізація виробничих процесів. Тут налічується 12 тракторів, 4 зернові, 5 картоплезбиральних, 2 силосозбиральні і 2 льонозбиральні комбайни, 10 вантажних автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Господарство має 72 електромотори. Ферми обладнані транспортерами для прибирання приміщень, автопоїлками, механізовано також підготовку кормів, доїння. В колгоспі працює 50 механізаторів. Є ремонтна майстерня і пилорама. У дев'ятій п'ятирічці любецькі трудівники змагаються за те, щоб виростити по 17 цнт зернових, 5,5 цнт льону-волокна, 200 цнт силосних культур, 400 цнт кормових буряків з гектара. Тваринники зобов'язалися надоїти від кожної фуражної корови по 2 тис. кг молока, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 320 цнт молока і 70 цнт м'яса.

У суднoремонтних майстернях, смт Любеч. 1971 р.

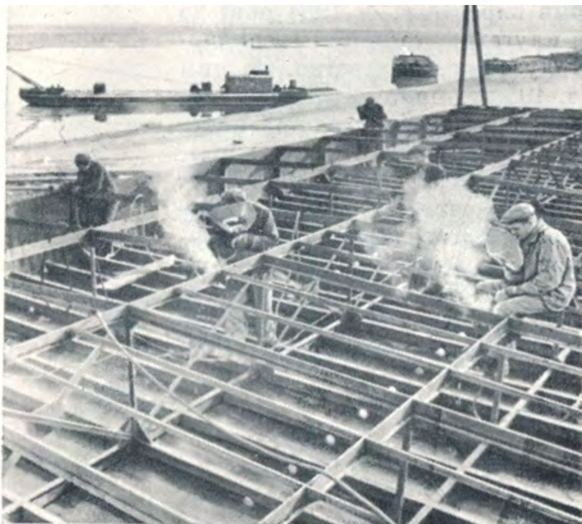

У післявоєнні роки в Любечі набула розвитку промисловість. Великим підприємством є консервно-овочесушильний завод, побудований у 1955 році. Він переробляє фрукти, овочі, лісові ягоди та гриби. Продукція підприємства має великий попит не тільки в нашій країні, а й за рубежем. У 1970 році на експорт відправлено десятки тисяч банок маринованих огірків і велику партію сушеної картоплі. Продукція заводу надходить в інші соціалістичні країни, а також в Англію і ФРН. У восьмій п'ятирічці здійснено його реконструкцію. Оновлено основні виробничі фонди, встановлено нові агрегати, механізовано і автоматизовано переважну частину виробничих процесів. Все це значно підвищило продуктивність праці.

За роки восьмої п'ятирічки завод випустив продукції на 1079 тис. крб., виконавши план на 108,7 проц. Успішно справився він також з планом 1971 року. Зросла потужність маслозаводу, який у 1959 році реорганізували на сироварний цех Ріпкинського маслозаводу. У роки восьмої п'ятирічки встановлені холодильні установки, здійснено повну механізацію виробництва вершкового масла, сиру та виготовлення молочного цукру (лактози). Протягом восьмої п'ятирічки цех виробив 12 292 цнт вершкового масла, 7797 цнт різних сортів сиру, 773 цнт молочного цукру та багато іншої продукції. З 1971 року цех спеціалізується на виробництві сиру.

Бригада рибоколгоспу «14-річчя Жовтня» за роботою, смт Любеч. 1970 р.

У Любечі діє відділення «Сільгосптехніки», яке обслуговує 11 колгоспів. Тут працює 86 ударників комуністичної праці. Одним з найстаріших підприємств селища є судноремонтні майстерні. За роки восьмої п'ятирічки валова продукція майстерень зросла на 83 проц. у порівнянні з минулою п'ятирічкою. У Любечі є річкова пристань. У 1970 році перевезено 6200 пасажирів та 3600 тонн вантажів. Судна курсують до Києва і Гомеля. Пасажирський флот пристані поповнився суднами типу «Ракета». Серед передових колективів — «Міжколгоспбуд», створений у березні 1958 року. Якщо в 1966 році було виконано будівельних робіт на 417 тис. крб., то в 1970 році — на 554 тис. крб. При підприємстві працює цегельний завод. У рибоhelp ловецькому колгоспі «14-річчя Жовтня» об'єднано 80 рибалок. У 1970 році вони виловили в Дніпрі понад 1 тис. цнт риби.

Самовіддано трудяться колективи промислових підприємств. Особливий розмах набуло соціалістичне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Успішно несли передз'їздівську вахту колектив консервного цеху консервно-овочесушильного заводу, сироварного цеху, «Міжколгоспбуду» та відділення «Сільгосптехніки». Підвищені зобов'язання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України взяв колектив судноремонтних майстерень і достроково виконав план першого кварталу 1971 року. Всі судна зимового ремонту здано раніше графіка і з високою оцінкою. 140 передовиків виробництва селища нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За роки Радянської влади у Любечі відбулися докорінні перетворення. З 1958 року він став селищем міського типу. Широкого розмаху набуло будівництво. За післявоєнний час тут споруджено консервно-овочесушильний завод, виробничі приміщення відділення «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуду» та колгоспу ім. Тельмана, сироварний цех, лікарню, середню школу, будинок культури, житлові будинки загальною площею 14 317 кв. метрів. Поліпшився благоустрій селища, розширилося комунальне господарство. В 1967—1971 рр. забруковано 15 тис. кв. метрів вулиць, заасфальтовано 2,3 км тротуарів. Водопровідна мережа дорівнює 5 км. У 1970 році в Любечі налічувалося 18 магазинів і ларків. Товарооборот їх у 1970 році зріс до 1704,4 тис. крб. проти 746,4 тис. крб. у 1957 році. Це свідчить про невпинне піднесення добробуту трудящих. До їх послуг пошта, телеграф, телефон, радіовузол, майстерня побутового обслуговування. 650 жителів мають телевізори.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. У Любечі діє лікарня на 100 ліжок з рентгенологічним і фізіотерапевтичним кабінетами та лабораторією.

В лікарні працюють 15 лікарів, 44 фельдшери та медичні сестри. Із закладів освіти у селищі є середня школа на 615 учнів і допоміжна школа-інтернат на 120 учнів. У них працює 70 учителів. Велику культурно-масову роботу проводить будинок культури. При ньому створено гуртки художньої самодіяльності. Тут відбуваються тематичні вечори, цікаві зустрічі. У Любечі є селищна бібліотека, книжковий фонд якої становить близько 60 тис. примірників. В 1970 році вона обслуговувала 3507 читачів. На багатьох підприємствах створено свої бібліотеки. Загальний книжковий фонд бібліотек селища налічує понад 70 тис. примірників. У віддалених бригадах колгоспу ім. Тельмана організовано 3 пересувні бібліотеки та 2 пункти видачі книжок. Відкрито краєзнавчий музей на громадських засадах. В первинній організації товариства «Знання» об'єднано 44 лектори. Чимало жителів підвищують свої знання в народному університеті педагогічних знань. У центрі селища в 1957 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Велику організаторську й політико-виховну роботу проводять 14 первинних партійних організацій, які об'єднують 356 комуністів. Їх бойовими помічниками є 8 первинних комсомольських організацій, в лавах яких — 106 юнаків та дівчат. У житті селища активну роль відіграє селищна Рада депутатів трудящих. Вона складається з 49 депутатів, з них 25 робітників, 9 колгоспників і 15 представників інтелігенції, 24 комуністи і 6 членів ВЛКСМ, 21 жінка. Постійно діючі комісії селищної Ради багато уваги приділяють вирішенню виробничих питань, розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. Зростають асигнування на соціально-культурні потреби. У 1971 році вони становили 57,7 тис. крб. проти 32 тис. у 1966 році.

У Любечі збереглися пам'ятки архітектури — т. зв. кам'яниця наказного гетьмана Павла Полуботка, яка являє собою цегляну двоповерхову будівлю з хрещатим склепінням, прикрашену зовні спареними пілястрами по кутах, і церква другої половини XVIII ст. у вигляді круглої ротонди з великою центральною банею і 4 портиками.

У селищі народилися заслужений діяч науки УРСР, член-кореспондент Академії медичних наук СРСР О. М. Хохол (1897—1964) та кандидат фізико-математичних наук І. М. Оліфер.

Трудівники Любеча докладають всіх зусиль, щоб успішно виконати завдання дев'ятого п'ятирічного плану.

Б. І. КОВАЛЕНКО, Н. Г. ТКАЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД РІПКИНСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА ВІСЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км від районного центру, за 6 км від полустанку Великі Осняки й за 4 км від автошляху Ленінград—Одеса. Дворів — 259. Населення — 759 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Великі Осняки, Звеничів і Сибереж.

На території Великої Вісі розміщена центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 3107 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1994 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 97 учнів і 11 учителів, будинок культури на 240 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 82 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них колишніх бригадирів рільничих бригад М. І. Ісаченко і М. О. Демченка — орденом Леніна, комбайнера Ф. С. Яроша — орденом Жовтневої Революції.

Перша писемна згадка про Велику Вісь належить ~~до середини XIX ст. Під~~ час революції 1905—1907 рр. селяни розгромили поміщицький маєток.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. В 1918 році жителі організували партизанський загін, який брав участь у визволенні Чернігова від німецьких окупантів. Партійну і комсомольську організації створено в 1921 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 198 жителів, з них 70 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 134 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В 1959 році тут встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села.

Поблизу сіл Великої Вісі, Звеничева і Сибережа виявлено 2 городища, 2 поселення та 3 курганні могильники часів Київської Русі. На могильнику біля с. Сибережа розкопано 2 кургани.

ВЕЛИ́КИЙ ЗЛІ́ЇВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Дворів — 195. Населення — 682 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вороб'їв, Малий Зліїв, Петрики, Пушкіне й Чисті Лужі.

На території Великого Злієва розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 2636 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1874 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 172 учні і працює 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 53 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них Г. П. Кузьменка — орденом Леніна.

Вперше Великий Зліїв згадується в історичних джерелах у другій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1930 році, партійну — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 183 жителі, з них 63 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 124 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Уродженцю села І. П. Кузьменку за успішне форсування Дніпра присвоєно посмертно звання Героя Радянського Союзу. У Великому Злієві в 1956 році встановлено пам'ятник на братській могилі воїнів, що полягли в бою за його визволення, і в 1970 році — обеліск на честь односельців, які загинули смертю хоробрих в боротьбі з гітлерівцями.

Поблизу с. Воробйова виявлено давньоруське городище.

ВИШНЕ́ВЕ (до 1961 року — Свинопухи) — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 294. Населення — 905 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Буянки й Чумак.

На території Вишневого розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтнева перемога», за яким закріплено 2913 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1954 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 182 учні і 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 65 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них голову колгоспу Я. А. Гандиша — орденом Леніна і орденом Жовтневої Революції, бригадира рільничої бригади І. Ф. Шовкового — орденом Леніна та завідуючу свинофермою О. А. Чередниченко — орденом Жовтневої Революції.

Уперше Свинопухи згадуються в історичних джерелах на початку XVIII ст. Під час революції 1905—1907 рр. селяни розгромили поміщицький маєток.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1922 році, комсомольську — в 1928.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 273 жителі, з них 140 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. І. Я. Зюзю за активну участь у партизанському русі удостоєно ордена Червоного Прапора. У 1955 році в селі встановлено пам'ятник воїнам, що загинули в бою за його визволення.

ГО́ЛУБИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру, за

5 км від залізничної станції Голубичі, на автошляху Ленінград—Одеса. Дворів — 508. Населення — 1486 чоловік.

На території Голубичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3389 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2444 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 191 учень і 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 58 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них колишнього бригадира рільничої бригади М. І. Позняка і доярку Ю. Я. Шинкаренко — орденом Леніна.

Голубичі вперше згадуються в середині XVII ст. Селяни брали активну участь у революції 1905—1907 рр. В урочищі Мостівцях вони розгромили лісопромислову контору. Цей виступ було придушено каральним загоном.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Житель села А. К. Бурлук брав участь у штурмі Зимового палацу. Партійну організацію створено в 1929 році, комсомольську — в 1930. Перший колгосп організовано в 1929 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 493 жителі, з них 156 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 243 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1958 році на могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, споруджено пам'ятник.

ГОРНОСТА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 43 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Горностаївка. Дворів — 654. Населення — 2245 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гута-Ткачова, Строївка і Чижівка.

На території Горностаївки розміщено відділок радгоспу «Поліський».

В селі є восьмирічна і початкова школи, в яких налічується 353 учні і 21 учитель, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 11 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Горностаївка вперше згадується в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1930 році, комсомольську — в 1935. Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили село.

На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 565 жителів, з них 350 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. 363 чоловіка загинули за свободу і незалежність Батьківщини. У 1965 і 1970 рр. на братських могилах воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено 2 пам'ятники.

ГРА́БІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру. Дворів — 283. Населення — 763 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Пилипча й Чудівка.

На території Грабова розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Ілліча», за яким закріплено 2107 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 934 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут знаходиться цегельна дільниця Олешнянського заводоуправління будматеріалів.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 148 учнів і працює 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 31 трудівника нагороджено орденами і медалями.

Грабів вперше згадується на початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1927 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 276 жителів, з них 50 за виявлену мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцю села гвардії лейтенанту танкісту І. О. Мозговому за виключну хоробрість у боротьбі з ворогом присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 140 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1966 році на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

На околицях сіл Грабова та Пилипчі виявлено 2 давньоруські городища та курганний могильник.

ДА́НИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру і за 10 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 185. Населення — 541 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Красківське, Мутичів, Присторонь і Убіжичі.

На території Даничів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 3191 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2128 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 154 учні і 11 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі досягнення 23 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Даничі в історичних джерелах належить до 1736 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1921 році, партійну — в 1927.

Під час німецько-фашистської окупації 30 жителів боролося в партизанському загоні ім. Суворова, що діяв у цьому районі. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 239 жителів, з них 98 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 108 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1961 році на могилі воїнів, що загинули під час визволення села, встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Даничів виявлено давньоруські поселення та курганний могильник.

ДОБРЯ́НКА — селище міського типу, розташоване за 40 км від районного центру. Залізнична станція — Горностаївка. Дворів — 1650. Населення — 4887 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Аткильня, Вербівка і Добре.

У Добрянці діють швейна і меблева фабрики, овочесушильний завод, торфодільниця, відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». У Вербівці розміщено колгосп «Соціалістичний шлях», за яким закріплено 1603 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 793 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селищі є середня і восьмирічна школи, в яких навчається 789 учнів і працює 51 учитель, середня школа робітничої молоді, будинок культури на 280 місць, 2 бібліотеки, історико-краєзнавчий музей, лікарня на 75 ліжок, поліклініка, санаторій «Полісся».

За самовіддану працю 200 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них І. С. Жуковського — орденом Леніна.

Добрянка заснована наприкінці XVII ст. У серпні 1772 року тут перебував майбутній керівник селянської війни Омелян Пугачов. У 1903 році в селі виникла соціал-демократична організація, яка входила до складу Поліського комітету РСДРП. Жителі Добрянки брали активну участь у революції 1905—1907 рр. Тут були розповсюджені листівки Петербурзького комітету РСДРП «До всіх робітників», «До солдатів» і написана В. І. Леніним прокламація «Перше травня». У червні 1905 року відбувся страйк на шкірообробних заводах. У березні 1917 року в Добрянці було створено ревком. В 1907—1917 рр. тут жив український поет В. І. Самійленко (1864—1925). На його будинку встановлено меморіальну дошку.

Радянську владу встановлено у листопаді 1917 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1923. В роки громадянської війни трудящі села активно боролися проти ворогів. У 1932—1959 рр. Добрянка була районним центром.

Під час німецько-фашистської окупації у Добрянці організували партизанський загін. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 1404 жителі, з них 515 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю Добрянки Л. М. Григор'єву за подвиг під час форсування Дніпра присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 225 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1964 році на трьох могилах воїнів, що загинули в бою за визволення селища, встановлено пам'ятники. Серед тих, які тут поховані, Герої Радянського Союзу І. М. Матюгин і С. Г. Смирнов.

У 1946 році в селищі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

У Добрянці народився лауреат Ленінської премії В. Р. Литвинов.

На швейній фабриці, смт Добрянка. 1970 р.

КЕЗІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Малейки, на автошляху Чернігів—Любеч. Дворів — 153. Населення — 471 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Духанки, Павлівка і Шумани.

На території Кезів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 1933 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1451 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте тваринництво.

В селі є початкова школа, в якій налічується 31 учень і 2 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 32 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Кезі вперше згадуються у джерелах в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 154 жителі, з них 58 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 97 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Їм у 1967 році споруджено обеліск Слави. У 1959 році на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник. В 1906—1910 рр. тут у початковій школі навчався В. М. Примаков — майбутній герой громадянської війни, командир Червоного козацтва України. На будинку школи встановлено меморіальну дошку. В Павлівській середній школі ім. Примакова є кімната-музей, де зібрано документи про бойовий шлях Червоного козацтва.

ЛО́ПАТНІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 36 км від районного центру. Дворів — 157. Населення — 440 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Задеріївка, Кам'янка, Корчев'я і Переділ.

На території Лопатнів розміщено центральну садибу колгоспу «Дніпро», за яким закріплено 2424 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 636 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 108 учнів і 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 31 трудівника нагороджено орденами і медалями.

Лопатні вперше згадуються у джерелах в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1930 році, партійну — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 75 жителів, з них 27 за виявлені мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями СРСР. Уродженець с. Задеріївки снайпер-гвардієць С. В. Петренко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. За два роки війни на його бойовому рахунку вже було 422 вбитих гітлерівці, 12 ворожих снайперів, 9 спостережників і 42 кулеметники. 51 чоловік поліг смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. У 1959 році на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник. Тут поховані Герої Радянського Союзу І. Д. Зуєв, М. Ф. Смирнов і Я. Д. Черемнов, яким це високе звання було присвоєно посмертно за форсування Дніпра.

У Лопатнях народився кандидат хімічних наук П. В. Савенко.

Поблизу сіл Кам'янки, Корчев'я та Лопатнів виявлено 4 поселення доби неоліту, 5 — доби бронзи, а на околицях Лопатнів також поселення VIII—III ст. до нашої ери.

МАЛИ́НІВКА (до 1962 року — Духовщина) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Дворів — 92. Населення — 288 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Голубівка, Довгуни, Маньки й Піщики.

На території Малинівки розміщено центральну садибу колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 1873 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1160 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 161 учень і працює 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 21 трудівника нагороджено орденами й медалями, серед них колгоспницю Н. І. Ященко — орденом Леніна.

Малинівка вперше згадується у джерелах в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1929 році, партійну — в 1934.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 68 жителів, з них 24 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 32 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1967 році споруджено обеліск. На братській могилі воїнів, що загинули під час визволення села, у 1956 році встановлено пам'ятник.

МАЛИ́Й ЛИСТВЕ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 185. Населення — 607 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бихальцохівка, Гучин, Суличівка, Трудове і Ямище.

На території Малого Листвена розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 2584 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2080 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У с. Гучині розташована центральна садиба колгоспу «Україна».

У Малому Листвені є початкова школа, будинок культури на 320 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі успіхи 33 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них завідуючого фермою колгоспу «Україна» В. М. Воєдила — орденом Жовтневої Революції.

Малий Листвен вперше згадується в історичних джерелах у середині XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1946 році, комсомольську — в 1931.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 175 жителів, з них 93 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 92 чоловіка віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1969 році на їх честь встановлено обеліск. Воїнам, які загинули під час визволення села, у 1957 році встановлено пам'ятник.

Поблизу сіл Малого Листвена, Гучина та Ямища виявлено 2 поселення, 2 городища і 3 курганні могильники часів Київської Русі.

МЕ́КШУНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Нерафа. Дворів — 96. Населення — 251 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Грабівка, Мокрі Велички, Незаможне, Пролетарська Рудня, Червона Гута.

На території Мекшунівки розміщено відділок радгоспу «Поліський».

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 70 учнів і 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 7 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Мекшунівку в історичних джерелах датується 1859 роком. Під час революції 1905—1907 рр. селяни Мекшунівки та навколишніх сіл виступили проти поміщиків. Виступ було жорстоко придушено каральним загоном.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1953.

Під час німецько-фашистської окупації за участь населення в партизанському русі гітлерівці повністю спалили Мекшунівку, Мокрі Величкн, Червону Гуту і Пролетарську Рудню. В с. Червоній Гуті живими спалено 89 чоловік. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 78 жителів, з них 39 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 38 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Поблизу с. Мекшунівки виявлено давньоруське поселення та курганний могильник.

МОХНАЧІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 93. Населення — 237 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Галків, Губарі, Пересаж, Семаки і Углова Рудня.

На території Мохначів розміщена центральна садиба колгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 3540 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2144 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території сільради працюють 2 восьмирічні і 2 початкові школи, 3 клуби, 3 бібліотеки, а також 3 медпункти.

За виробничі досягнення 68 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Мохначі вперше згадуються у джерелах в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1932.

Під час німецько-фашистської окупації в Мохначах діяла підпільна група, а в навколишніх лісах — партизанський загін. В 1943 році колгоспник М. І. Сіренький з власних заощаджень здав у фонд побудови танкової колони 50 тис. крб. На фронтах Великої Вітчизняної війни з ворогом билися 76 жителів, з них 53 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 49 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1967 році для увічнення їх пам'яті встановлено обеліск.

НЕДА́НЧИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 60 км від районного центру. Залізнична станція на лінії Чернігів—Янів. Дворів — 465. Населення — 1601 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Губичі, Комарівка, Левичівка й Нова Рудня.

На території Неданчичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 2475 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1076 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 361 учень і працює 21 учитель, будинок культури, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 67 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них ланкову колгоспу М. С. Гончаренко — орденом Леніна.

Вперше Неданчичі згадуються в історичних документах у середині XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1925. Перше колективне господарство організовано в 1929 році.

Під час німецько-фашистської окупації в Неданчичах діяла підпільна група, якою керував Н. П. Мишко. 35 жителів боролися в партизанському з'єднанні М. М. Таранущенка. На фронтах Великої Вітчизняної війни з ворогом билися 495 жителів, з них 155 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 175 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1967 році для увічнення їх пам'яті встановлено обеліск. На братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, в 1957 році споруджено пам'ятник. У Неданчичах похований Герой Радянського Союзу О. Т. Титов, в с. Комарівці — Герої Радянського Союзу В. Я. Марковський і М. М. Мішенін.

На околицях та поблизу сіл Неданчичів та Губичів виявлено одне поселення доби неоліту, 4 — доби бронзи, одне — VIII—III ст. до н. е. та 3 давньоруські городища.

НО́ВІ ЯРИ́ЛОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Немильні (притока Сожа), за 25 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Горностаївка, на автошляху Ленінград — Одеса. Дворів — 322. Населення — 962 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Киселівка, Нова Папірня, Сиделівка, Скиток й Старі Яриловичі.

На території Нових Яриловичів розміщена центральна садиба радгоспу «Поліський», за яким закріплено 6841 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2903 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій навчається 237 учнів і працює 19 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 29 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Вперше Нові Яриловичі згадуються в джерелах в середині XVIII ст.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 269 жителів, з них 123 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 178 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1957 році на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

На околицях с. Старих Яриловичів виявлено 2 городища — сіверянське та давньоруське.

НОВОУКРАЇНСЬКЕ (до 1961 року — Церковище) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Голубичі і за 3 км від автошляху Ленінград — Одеса. Дворів — 163.

Населення — 425 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вербичі, Маслоківка, Постовбиця і Чепігівка.

На території Новоукраїнського розміщено колгосп «Комуніст», за яким закріплено 1653 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1151 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 271 учень і 21 учитель, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 40 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них бригадира тракторної бригади П. Г. Лукаша — орденом Жовтневої Революції.

Церковище вперше згадується у джерелах в середині XIX ст. Під час революції 1905—1907 рр. селяни знищили поміщицьку економію.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1928 році. Уродженець с. Вербичів Д. С. Ющенко був першим головою ревкому в Ріпках і у 1919 році загинув у боротьбі з куркульськими бандами.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 180 жителів, з них 82 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 105 жителів віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1958 році на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

ОЛЕ́ШНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Грибова Рудня. Дворів — 583. Населення — 1615 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Грибова Рудня, Заводське, Ловинь і Олександрівка Перша.

На території Олешні розміщено цегельний завод і заводоуправління будматеріалів, яке щорічно виробляє понад 9 млн. штук цегли, добуває і відвантажує 240 тис. тонн кварцевого піску. Тут діють також лісництво і цех виробництва безалкогольних напоїв.

В селі є середня школа, в якій налічується 364 учні і 22 вчителі, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 67 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них шофера лісництва М. І. Шевченка — орденом Леніна.

Перша згадка про Олешню в історичних джерелах датується 1765 роком. У селі з XIX ст. було розвинуте скляне і гончарне виробництво.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Вчителька Олександрівської школи К. І. Прянишникова в червні 1918 року була делегатом Всеросійського з'їзду вчителів-інтернаціоналістів, на якому виступав В. І. Ленін. Як представницю від учителів України він запросив її на бесіду. К. І. Прянишникова брала участь у роботі VIII з'їзду Рад і вдруге бачила вождя. Партійну організацію створено в 1930 році, комсомольську — в 1934. В 1927 році організували перший колгосп.

Вчителька К. І. Прянишникова, яка у 1918 році зустрічалася з В. І. Леніним. Фото 1917 р.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько - фашистських загарбників билися 465 жителів, з них 95 за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. 125 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1958 році воїнам, що загинули в бою за визволення села, встановлено 2 пам'ятники.

Уродженцем с. Ловині є доктор медичних наук професор Л. В. Тимошенко.

На території с. Олешні виявлено поселення доби неоліту.

ПЕТРУШІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Голубичі. Дворів — 309. Населення — 1024 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бахани, Зубахи, Кислі, Кратинь, Рашкова Слобода і Сенюки.

На території Петрушків розміщена центральна садиба колгоспу «Жовтнева революція», за яким закріплено 4187 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2454 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі працюють середня школа, в якій налічується 399 учнів і 25 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За виробничі успіхи 87 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша згадка про Петруші в історичних джерелах належить до 1876 року. В роки революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти місцевого багатія і розподілили його землю. В період столипінської реформи тут вибухнуло повстання жінок-селянок.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Житель села В. М. Лупай брав участь у штурмі Зимового палацу. В 1918 році тут було організовано партизанський загін, який боровся проти німецьких окупантів. Його очолював П. К. Лапуцький. Згодом цей загін влився до Богунського полку. Партійну організацію створено в 1921 році, комсомольську — в 1924.

Під час німецько-фашистської окупації 18 жителів боролися у партизанському загоні ім. Суворова, що діяв у навколишніх лісах. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 248 жителів, з них 178 за героїзм і мужність нагороджено орденами й медалями СРСР. 145 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1970 році споруджено обеліск. На братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, у 1955 році встановлено пам'ятник.

ПІЗНОПА́ЛИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру, за

28 км від залізничної станції Голубичі і за 15 км від автошляху Ленінград — Одеса. Дворів — 45. Населення — 122 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вир, Клубівка. Лизунова Рудня, Олександрівка Друга, Плехтіївка і Суслівка.

На території Пізнопал розміщена виробнича бригада колгоспу ім. Попудренка (центральна садиба — в с. Суслівці), за яким закріплено 1420 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 580 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території сільради є 2 восьмирічні і 2 початкові школи, 4 клуби, 4 бібліотеки, а також 2 медпункти і пологовий будинок.

За самовіддану працю 18 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Пізнопали вперше згадуються в історичних документах у середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1926 році. Перший колгосп «Новий шлях» організували в березні 1929 року.

Під час німецько-фашистської окупації населення Пізнопал та навколишніх сіл подавало активну допомогу партизанським з'єднанням О. Ф. Федорова і С. А. Ковпака та партизанському загону ім. Суворова, що діяв на території району. За це гітлерівці жорстоко розправилися з ним. У Пізнопалах було спалено 73 двори, всі господарські будівлі, вбито 50 чоловік. Село Клубівку (308 дворів) повністю спалили і закатували там 506 чоловік. Для увічнення пам'яті односельців, які загинули в роки війни, тут в 1967 році встановлено обеліск. Постановою бюро Чернігівського обкому партії від 6 вересня 1962 року села Пізнопали і Клубівка визнані партизанськими. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога боролися 68 жителів, з них 19 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 39 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Воїнам, які загинули в бою за визволення села, у 1957 році споруджено пам'ятник.

Поблизу сіл Лизунової Рудні та Суслівки виявлено 2 поселення доби неоліту, а на околицях Суслівки також поселення доби бронзи, VIII—III ст. до н. е. і давньоруський курганний могильник.

ПУШКАРІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру. Дворів — 126. Населення — 342 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Високинь, Молочки і Тамарівка.

На території Пушкарів розміщена бригада колгоспу ім. Карла Маркса (центральна садиба — в с. Високоні), за яким закріплено 2750 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2118 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є початкова школа, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 20 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Пушкарі вперше згадуються в історичних документах у середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1934 році, партійну — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 123 жителі, з них 26 нагороджено орденами й медалями СРСР. 57 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1958 році встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за визволення села.

РА́ДУЛЬ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 37 км від районного центру. Є пристань. Дворів — 766. Населення — 2133 чоловіка. Селищній Раді підпорядковане с. Новосілки.

У Радулі діють промкомбінат і Фроловська торфодільниця Чернігівського торфооб'єднання.

У селищі є середня школа, в якій навчається 461 учень і працює 27 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, лікарня на 10 ліжок.

За самовіддану працю 34 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них капітанів пароплавів І. П. Мельникова, Г. С. Мельникова, А. С. Костильова, І. І. Осадчева — орденом Леніна.

Радуль засновано наприкінці XVII століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1920.

Під час німецько-фашистської окупації тут діяв партизанський загін ім. Дзержинського. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога билися 627 жителів, з них 347 нагороджено орденами й медалями. 313 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. З селищем пов'язана велика битва за Дніпро у 1943 році. Воїни 69-ї гвардійської Севської двічі Червонопрапорної стрілецької дивізії виявили небувалий героїзм під час форсування Дніпра. 48 солдатів, сержантів і офіцерів за участь у цій операції були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Серед них командир 69-ї дивізії І. О. Кузовков, Б. Т. Пащикевич, А. Алімбетов, І. К. Шадмян, Є. К. Кремльов, О. В. Сидоров та інші. Воїнам допомагали жителі селища, які своїми човнами перевозили їх через Дніпро. До 20-річчя з дня Перемоги в Радулі у 1965 році побудовано обеліск Слави. І. О. Кузовкову присвоєно звання почесного громадянина селища Ріпок. У 1956, 1967 і 1969 рр. на 4 братських могилах воїнів, що полягли під час цієї битви, встановлено пам'ятники. Серед тих, хто тут похований, Герої Радянського Союзу Б. Є. Давлетов, Ф. О. Потапенко, О. М. Редько, В. О. Карпенко, М. О. Новиков, Г. М. Бзаров, П. І. Коваленко.

Уродженцем Радуля є заслужений діяч науки УРСР, професор, доктор медичних наук А. Л. Міхньов.

На околицях та поблизу сіл Радуля і Новосілок виявлено мезолітичне поселення доби неоліту, 7 — доби бронзи та 2 давньоруські городища.

РЕДЬКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру і за 15 км від залізничної станції Неданчичі. Дворів — 191. Населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гуньківка, Ліськівка, Миси і Шкуранка.

На території Редьківки розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII партз'їзду, за яким закріплено 3296 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1276 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 103 учні і працює 12 учителів, будинок культури на 270 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок.

За самовіддану працю 32 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них вчительку школи М. О. Митюк — орденом Леніна.

Редьківка відома з XVIII ст. Тут була домниця, де виплавляли залізо для господарських потреб. Під час революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти місцевого поміщика. Цей виступ було жорстоко придушено.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1918 році, комсомольську — в 1927.

Під час німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ворога боролися 142 жителі, з них за виявлені мужність і відвагу 75 нагороджено орденами і медалями СРСР. 68 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. В 1954 році споруджено пам'ятник воїнам, що загинули під час визволення села, та в 1969 році — обеліск на честь односельців, що полягли в боях за Вітчизну.

На околицях та поблизу Редьківки й Мисів виявлено неолітичне поселення, 5 поселень доби бронзи, 4 — VIII—III ст. до н. е., сіверянське городище, 2 курганні могильники та 2 городища часів Київської Русі.

СМОЛИ́ГІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру. Дворів — 71. Населення — 170 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка, Клонів, Розсудів, Скитьки, Тулія.

На території Смолигівки розміщена бригада колгоспу «Маяк» (центральна садиба — в с. Скитьках), за яким закріплено 3445 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2146 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

На території сільради працюють восьмирічна і 2 початкові школи, 6 клубів, 4 бібліотеки, а також 2 медпункти.

За виробничі досягнення 25 трудівників нагороджено орденами і медалями, серед них голову колгоспу К. М. Петровського — орденом Леніна.

Смолигівка відома з XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Житель Смолигівки Г. П. Мозговенко був бійцем одного з полків Червоного козацтва. За мужність та відвагу його було нагороджено орденом Червоного Прапора. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1946.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 64 жителі, з них 26 за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями СРСР. 30 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. На їх честь у 1962 році споруджено обеліск.

Уродженцями с. Березівки є доктор філологічних наук М. І. Пригодій і кандидат медичних наук П. В. Смолиговець.

ТАРА́СА ШЕВЧЕ́НКА (до 1925 року — Тарасевичеві Велички) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Нерафа. Дворів — 147. Населення — 452 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Корольча.

На території села Тараса Шевченка розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 1862 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1438 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 99 учнів і 11 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 32 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Тарасевичеві Велички вперше згадуються в історичних документах у середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1926 році, комсомольську — в 1927.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці розстріляли 70 активістів. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти гітлерівських загарбників билися 112 жителів, з них 40 за мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. Льотчику К. М. Тарасевичу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За роки війни він зробив 576 бойових вильотів і загинув у 1945 році при виконанні чергового завдання командування. В 1967 році встановлено його погруддя. 67 чоловік віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1967 році споруджено обеліск. Цього ж року на братській могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

СЕМЕНІВСЬКИЙ РАЙОН

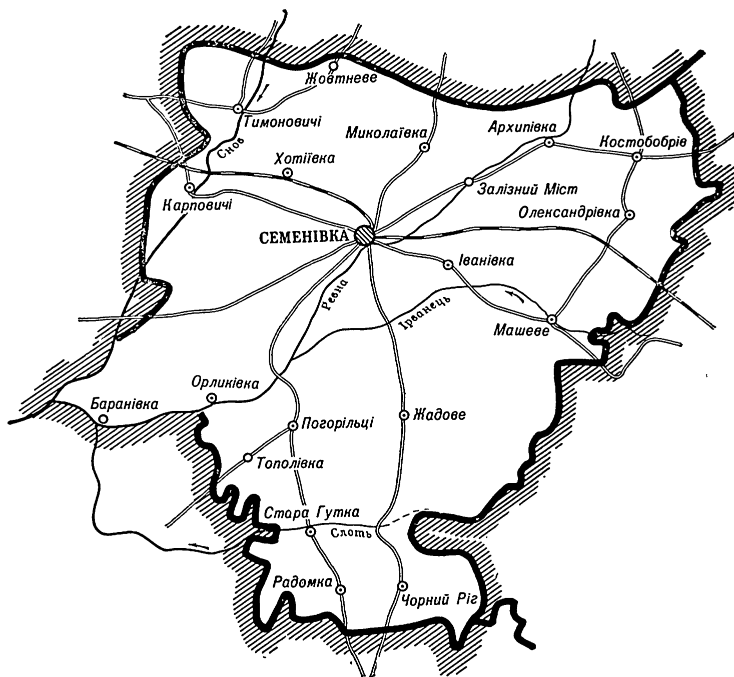

Площа району — 1,5 тис. кв. км. Населення — 40,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 30,2 тис. Середня густота населення — 27 чоловік на 1 кв. км. Міській і 15 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 90 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 76 первинних партійних, 82 комсомольські і 149 профспілкових організацій. З корисних копалин є торф. В економіці провідне місце посідає сільське господарство. У користуванні радгоспу і 26 колгоспів 82,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 58,1 тис. га орної землі. В районі 10 промислових підприємств. Населення обслуговують 38 медичних закладів. У 40 загальноосвітніх школах, у т. ч. 8 середніх, 19 восьмирічних та 13 початкових навчається 6,4 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 22 клуби, 35 бібліотек. Працює 51 кіноустановка. В районі є 3 пам'ятники Леніну. В кожному населеному пункті споруджено пам'ятник та обеліск Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

СЕМЕ́НІВКА

Семенівка — місто районного підпорядкування, центр району. Розташована на річці Ревні. Відстань до Чернігова — 126 км. На околиці міста залізнична станція Семіонівка. Населення — 10,3 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Кути Перші та Кути Другі.

Семенівка як козацька слобода заснована стародубським полковником Семеном Самойловичем у 80-х роках XVII ст. Спочатку вона входила до Стародубського полку, потім — до Новгород-Сіверського намісництва[1], з 1796 року — до складу Малоросійської, і з 1802 — до Чернігівської губернії з підпорядкуванням спочатку Новоміському, а з 1808 — Новозибківському повіту[2]. З кінця XVIII ст. вона стала волосним центром.

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 1, стор. 24.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 23.

1723 року тут налічувалося 546 дворів, з них 38 козацьких і 508 селянських. Уже на той час серед селян спостерігалося майнове розшарування. «Грунтових», тобто забезпечених землею, і «середніх» було 240, малоземельних — 67 господарств. 186 господарств не мали землі і жили з наймитування. 15 хазяїв торгували, від чого одержували значні бариші.

Переважало землеробство. Вирощували, головним чином, жито, гречку, коноплі, розводили тварин. Але піщані й глинисті грунти були малопридатні для землеробства, і селяни шукали інших засобів до існування. Вони займалися обробленням шкір, шевським, гончарним та прядильно-ткацьким промислом, з березової кори гнали дьоготь. У зв'язку із розвитком кустарного промислу виникли об'єднання ремісників (цехи). 1781 року тут діяли кравецький, шевський, ковальський, ткацький, гончарний, музицький, м'ясницький та інші цехи[1].

У другій чверті XIX ст. виникає кріпосницька мануфактура. В 30—40-х роках уже працювали суконна й парусинова фабрики, цукровий завод. Крім того, 1847 року тут налічувалося 16 шкіряних підприємств, на яких оброблялося понад 2 тис. шкір[2].

Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. в Семенівці розвивалася торгівля. У 1781 році в 5 лавках продавалися сукна, шовк, металеві вироби, цукор, чай, кофе, виноградні вина, французька горілка. Вироби семенівських кустарів знаходили збут не тільки на базарах Чернігівської, а й сусідніх губерній. Парусина й сукна доставлялися до Москви, Петербурга, Харкова. В середині XIX ст. в Семенівці щорічно відбувалося три ярмарки, на яких 1845 року продано товарів на 2,2 тис. крб., а 1860 року — на 8,2 тис. карбованців[3].

Зростання торгівлі, а також часткове використання праці вільнонайманих робітників на промислових підприємствах, зокрема шкіряних заводах, свідчили про зародження капіталізму. Але його розвиток стримувався феодальними відносинами. Селяни Семенівки перебували в кріпосницькій залежності від спадкоємців С. Самойловича та змушені були три дні на тиждень працювати на їхньому полі, забезпечувати поміщицьку худобу кормами, маєток — паливом. Частина селян, щоб займатися ремеслом і торгівлею, переходила на чинш. Розмір його був дуже високий: на одну ревізьку душу припадало від 10 до 70 крб. на рік[4]. Тяжке становище викликало невдоволення селян. Так, у кінці грудня 1796 року вони перестали ходити на панщину та виконувати інші повинності. Виступ селян був придушений у січні 1797 року військовою силою[5].

Жителі Семенівки брали участь у боротьбі проти іноземних загарбників. 1812 року, під час війни з Наполеоном, у Семенівці було сформовано другий Чернігівський козацький полк, до якого входило 883 ополченці з північних повітів губернії. Полк взяв участь в охороні підступів до Калуги, Тули, в розгромі відступаючих наполеонівських військ.

З дореформеною Семенівкою пов'язане ім'я уродженця містечка, талановитого медика Й. К. Каменецького (1750—1823). Народився він у сім'ї міщанина. З 1814 року — доктор медицини, а в 1816 році першим серед вітчизняних лікарів зайняв посаду лейб-медика. Й. К. Каменецький написав кілька праць, зокрема, він автор підручника з медицини, що витримав 13 видань.

Напередодні реформи, в 1859 році, у 1287 дворах Семенівки жило 7774 чоловіка[6]. З них лише 30 родин вело самостійне господарство. Решта була кріпаками П. Ладомирського, якому в містечку та прилеглих селах і хуторах належало 23 645 десятин орної землі. В користуванні селян було лише близько 1,3 тис. десятин[7].

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 1, стор. 429.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 11 152, арк.336—354, 383—394.
[3] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 397.
[4] М. Домонтович. Черниговская губерния. Приложение к стр. 149—154.
[5] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту, стор. 91.
[6] Списки населенных мест Российской империи, т. 48. Черниговская губерния, стор. 126.
[7] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 207, арк. 6—111.

У результаті реформи 1861 року селянам було передано 13 185 десятин найгірших земель, або в середньому по 3,8 десятини на ревізьку душу, за що вони мали виплатити 342 265 крб.[1] Одержавши земельні наділи, селяни не мали можливості ні обробити їх, ні удобрити, через що збирали дуже низькі врожаї. Протягом 1870—1877 рр. середня врожайність жита становила 13,3 пуда, гречки — 11,9 пуда з десятини. Селяни вимушені були орендувати кращі землі або йти на заробітки. За оренду землі, випасу та водяного млина доводилось щорічно виплачувати поміщикові 5 тис. крб. Працюючи на жнивах у нього, селяни заробляли по 15—20 коп. в день, або 1/10 частину вижатого хліба. На початку XX ст. багато жінок Семенівки наймалося на заводи та в навколишні економії. Чоловіки займалися кустарним промислом. 1910 року в містечку налічувалося 5200 кустарів[2].

Після реформи 1861 року через брак сировини цукровий завод припинив своє існування, а парусинова і суконна фабрики були переведені в повітове місто Новозибків. 1902 року в Семенівці діяли лише дрібні підприємства: три коноплепрядильні заводи, два олійні, 8 шкіряних, на яких було зайнято лише 102 робітники[3]. Напередодні першої світової війни побудовано залізницю Новозибків—Пирогівка, яка проходила через Семенівку.

Економічне становище робітників та кустарів було тяжким. Середньомісячна плата робітника становила 8—15 крб. Кустарі повністю залежали від скупників, які диктували свої ціни. «Полесский листок» писав, що семенівські кустарі працюють по 16 годин на добу, одержуючи лише 25—38 крб. за сезон[4].

На початку XX ст. трудящі Семенівки стали на шлях політичної боротьби. Наявність значної кількості кустарів, їх зв'язки з робітниками Конотопа, Шостки, Новозибкова, Клинців, а також з великими робітничими центрами сприяли проникненню та поширенню марксистських ідей серед населення містечка. В політичному вихованні трудящих і в організації революційної боротьби проти царизму велику роль відіграла ленінська «Искра», редакція якої восени 1901 року встановила зв'язок з Новозибківською соціал-демократичною організацією[5]. Газету отримували й читали в Семенівці. Під впливом газети «Искра» створилися соціал-демократичні гуртки. 1903 року вони об'єдналися в соціал-демократичну організацію під назвою «Партія 'Іскри»[6]. Одним з її організаторів був уродженець Семенівки Ф. Є. Мотора. В січні 1904 року Семенівська соціал-демократична організація увійшла до складу Поліського комітету РСДРП. 1905 року вона налічувала 80 членів РСДРП[7]. У березні—травні 1905 року семенівські соціал-демократи розповсюдили в містечку та навколишніх селах кількасот листівок Поліського комітету РСДРП. Газета «Пролетарий» з цього приводу писала: «Листки читаються тут з якоюсь жадібністю. Селяни благають свідомих хлопців, щоб ті їм дали листок почитати»[8].

5 червня 1905 року в Семенівці відбулися мітинг та маніфестація; в них взяло участь близько 500 чоловік. Промовець, що виступав на мітингу, закликав присутніх відбирати поміщицькі землі, викрив грабіжницький характер російсько-японської війни. 24 липня відбувся мітинг солідарності з повсталими робітниками Лодзі, Варшави, Одеси, Гомеля[9].

Революційна хвиля в містечку набула нового піднесення під впливом Жовтневого загальноросійського політичного страйку і московського Грудневого повстання.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1191, арк. 43—47.
[2] Города России в 1910 году, стор. 473.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 1, спр. 9064, арк. 161—168.
[4] Газ. «Полесский листок», 1905, № 4.
[5] І. Дудко. Ленін і Чернігівщина. Х., 1967, стор. 36.
[6] Чернігівський облпартархів, ф. 7208, оп. 1, спр. 12, арк. 25.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 378, арк. 12.
[8] Газ. «Пролетарий», 27 травня 1905 р.
[9] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 180, арк. 22—24, 48, 49.

Політкаторжани — брати К. П. і Х. П. Лугинці та М. Н. Неруш, м. Семенівка. Фото 1907 р.

29 грудня більшовики скористалися сходом жителів Семенівки, щоб викрити антинародну контрреволюційну суть царського маніфесту 17 жовтня. Вони закликали конфіскувати поміщицькі і монастирські землі та передати їх бідним селянам, вимагали свободи слова, зборів, спілок, недоторканості особи. Кожну вимогу учасники сходу зустрічали вигуками: «Згодні!».

У 1906 році революційний рух поширювався. 7 і 9 січня в містечку відбулися антиурядові демонстрації трудящих. У першій з них взяли участь близько 600 чоловік, у другій — до тисячі[1].

12 березня 1906 року революційні маси розгромили волосне управління, де перебували заарештовані робітники і селяни, й звільнили їх. До Семенівки прибула каральна експедиція на чолі з начальником губернського жандармського управління. 80 найактивніших учасників революційного руху було заарештовано[2]; серед них — братів К. П. і Х. П. Лугинців та М. Н. Неруша, засуджених на 15 років каторжних робіт. Але класова боротьба в містечку не припинилася. В березні 1908 року селяни й ремісники вчинили напад на маєтки поміщиків.

Революційні виступи трудящих продовжувалися і в наступні роки. В них брали участь українські, російські, білоруські робітники і найбідніші селяни. Їх революційні виступи були яскравим свідченням єдності дій трудящих пригноблених націй проти царизму, поміщиків і капіталістів.

Роки реакції не зламали революційного духу трудящого населення містечка. В офіційних донесеннях жандармів Семенівка іменувалася «неблагонадійним і небезпечно революційним поселенням»[3].

Тяжке матеріальне становище, експлуатація й політичне безправ'я трудящих доповнювалися низьким рівнем медичного їх обслуговування. 1910 року населення містечка становило 18 501 чоловік, а місцева лікарня була розрахована лише на 10 ліжок. Обслуговували хворих 5 медичних працівників, які мали подавати лікарську допомогу також мешканцям 19 навколишніх населених пунктів, де проживало близько 30 тис. чоловік[4].

У цьому ж році діяло 8 міністерських, земських та церковно-парафіяльних шкіл, де навчалося 800 учнів і працювало (разом з викладачами закону божого) 15 учителів[5]. Через матеріальні нестатки більшість дітей не мала змоги пройти повний курс навчання. Так, за 33 роки (1867—1900) народне училище закінчило лише 12 чоловік[6]. На придбання літератури для народної бібліотеки, відкритої 1895 року, з вересня 1908 по вересень 1909 року було витрачено лише 36,8 крб. Її послугами користувалися всього 354 читачі[7].

Війна, розв'язана імперіалістами в 1914 році, ще більше погіршила становище трудящих Семенівки. Чоловіки були мобілізовані на фронт. Господарства розвалювались. У квітні 1915 року ціни на зерно й борошно зросли на 40—57 проц. порівняно з серпнем 1914 року. Черги за хлібом стали постійним явищем.

Звістку про повалення самодержавства семенівці зустріли з радістю. 12 березня 1917 року на сільському сході було обрано волосний виконавчий комітет, до якого

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 389, арк. 11—13; спр. 391, арк. 23—25.
[2] Там же, спр. 389, арк. 25, 80.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 1, спр. 13 038, арк. 5, 6.
[4] Там же, ф. 145, оп. 2, спр. 192, арк. 89, 90.
[5] Города России в 1910 году, стор. 466.
[6] Памятная книжка Киевского учебного округа на 1901 год, ч. 4. Черниговская губерния. К., 1901, стор. 149.
[7] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 2, спр. 192, арк. 47.

увійшли представники різних політичних течій. Головою волвиконкому обрали Г. Г. Бабченка, вчителя місцевої школи, члена РСДРП з 1914 року. За його ініціативою у червні 1917 року в Семенівці створився осередок РСДРП(б). Із заслання повернулися більшовики Ф. Є. Мотора, К. П. Лугинець, які були засуджені за революційну діяльність у 1905—1907 рр., а разом з ними і польський революціонер К. Ф. Квятек. Сюди прибув А. П. Риндич, член партії більшовиків з 1911 року, який мав великий досвід революційної роботи в Московській партійній організації та в діючій армії. За їх ініціативою в червні у Семенівці відбулися демонстрація та мітинг трудящих, де було прийнято телеграму на ім'я Першого Всеросійського з'їзду Рад з вимогою негайно взяти владу, опублікувати таємні угоди, припинити війну. У вересні 1917 року до волосного земства було обрано 56 гласних, в т. ч. 22 більшовики[1]. Головою обрано більшовика Ф. Є. Мотору. Тому волосне земство фактично виконувало функції Ради робітничих і селянських депутатів.

Радісно зустріли трудящі Семенівки звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Вони вітали створення Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, перші декрети Радянського уряду. Було утворено червоногвардійський загін[2]. Волосний з'їзд Рад, який відбувся в грудні 1917 року, проголосив Радянську владу у Семенівці і прийняв резолюцію, де підкреслювалося, що Центральна рада є контрреволюційною організацією.

Коли Центральна рада запросила на Україну війська кайзерівської Німеччини, у Семенівці в березні 1918 року сформовано бойовий загін під командуванням М. О. Щорса. Для боротьби з кайзерівцями, які захопили селище 17 квітня 1918 року, був створений підпільний більшовицький комітет. 2 грудня цього ж року на заклик комітету відбувся збройний виступ робітників шевської майстерні проти окупантів. Учасники виступу знайшли підтримку у солдатської Ради, створеної революційними солдатами німецького гарнізону.

Тоді ж в містечку було обрано підпільний ревком (голова Ф. В. Кореняка). 16 грудня Ніжинський батальйон Таращанського полку Першої Української Радянської дивізії визволив Семенівку від окупантів[3]. Семенівці проявили виняткове піклування про червоноармійців. Вони разом з жителями навколишніх сіл передали бійцям 13 тис. пар взуття, велику кількість одягу, а також продовольства.

24 березня 1919 року відбувся Семенівський волосний з'їзд Рад робітничих, селянських та солдатських депутатів, на якому було обрано виконавчий комітет волосної Ради і накреслено заходи щодо розгортання господарського та культурного будівництва[4]. В травні 1919 року Новозибківський повіт, у т. ч. і Семенівка, ввійшли до новоствореної Гомельської губернії, яка перебувала в складі РРФСР.

У тісному єднанні з росіянами й білорусами трудящі Семенівки працювали над зміцненням Радянської влади, створенням основ соціалістичної економіки. Було конфісковано коноплепрядильний завод Пугачова, землі поміщиків, їх будівлі. Селяни одержали землю. З 42 націоналізованих будинків 7 були зайняті державними та кооперативними установами, 18 здано під квартири робітникам і службовцям, решта — в оренду. Господарське й культурне будівництво в містечку здійснювалося під безпосереднім керівництвом партійного осередку, який у грудні 1922 року налічував 17 комуністів[5], та Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

У вересні 1923 року в Семенівці стала до ладу новозбудована електростанція. 16 березня 1924 року була створена перша шевська артіль, згодом запрацювали ще три артілі. Швидко розвивалась споживча кооперація, яка виникла в лютому

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция. Хроника событий, т. 3. М., 1960, стор. 517.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 7208, оп. 1, спр. 12, арк. 4—7.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1. К., 1967, стор. 507.
[4] Журн. «Літопис революції», 1930, № 5, стор. 253.
[5] Чернігівський облпартархів, ф. 7208, оп. 1, спр. 1, арк. 45.

1922 року. На початок 1923 року через систему споживчого товариства продавалося понад 60 проц. солі, гасу, риби, тканин. Ситець тут коштував на 30 проц. дешевше, ніж у приватника.

Трудящі містечка дістали можливість безплатно користуватися медичною допомогою, навчатися. Тільки в першій половині 1925 року медичну допомогу одержало понад 10 тис. мешканців Семенівки. 1919 року працювало 6 шкіл. Улітку 1924 року було відкрито два пункти ліквідації неписьменності серед дорослого населення, в кожному з них навчалося 40 чоловік. У липні 1923 року гостинно відчинив двері партійно-робітничий клуб. Діяла волосна бібліотека та 13 хат-читалень. Активну участь у роботі культурно-освітніх закладів брав комсомольський осередок, який у липні 1923 року об'єднував 18, а через рік — 35 комсомольців[1].

Всі успіхи в господарському й культурному будівництві трудящі Семенівки пов'язували з іменем Леніна. І тому з великим сумом вони сприйняли звістку про смерть Володимира Ілліча. На зборах громадян містечка, що відбулися 23 січня 1924 року, була прийнята резолюція, в якій говорилося: «Ми глибоко сумуємо з приводу втрати найвидатнішого генія, вождя всесвітнього пролетаріату, захисника пригнічених, творця першої соціалістичної республіки... Ми закликаємо усіх робітників та селян тісніше згуртуватися навколо РКП(б), яка зберігає заповіти незабутнього Ілліча». Вони поклялися назавжди зберегти в своїх серцях ім'я Леніна, його заповіти[2].

У березні 1926 року, після ліквідації Гомельської губернії, Семенівська волость увійшла до складу Української РСР. Семенівка перед тим, як була створена Чернігівська область, входила до Глухівського й Конотопського округів.

Нові успіхи в розвитку економіки та культури трудящими Семенівки були досягнуті в роки соціалістичної індустріалізації країни і колективізації сільського господарства. В серпні 1926 року чотири артілі шевців об'єдналися в одну під назвою «Червоний кустар» (з 1939 року — ім. Щорса). Держава виділила асигнування на будівництво механізованої взуттєвої фабрики. Члени артілі із своїх заощаджень внесли на її спорудження по 25 крб. кожний, взяли участь у суботниках, і на початку 1929 року фабрика стала випускати продукцію. Їй було присвоєно ім'я Ф. Е. Дзержинського. 1935 року тут зійшло з конвейєра 100 тис. пар взуття[3].

За роки довоєнних п'ятирічок у Семенівці, крім шевської, було створено ще 8 артілей, які спеціалізувалися на видобутку торфу і виготовленні товарів широкого вжитку. Широкого розмаху серед трудівників артілей набув стахановський рух. Так, в артілі ім. Щорса 169 робітників виконували завдання на 125—170 проц. Передові робітники, зокрема І. К. Байдала, М. Є. Здота, П. М. Маринич, М. М. Сухобок[4], неодноразово обиралися до районної і селищної Рад депутатів трудящих.

1924 року в Семенівці виник комітет незаможних селян, до якого увійшло 335 господарств. Незаможники отримали від держави безплатну допомогу лісом, кредити на кооперування. Наприкінці 20-х років у містечку розгорнулася велика організаційна й політична робота щодо колективізації сільського господарства. У жовтні 1929 року тут було проведено «День колективізації». Делегації селян відвідали колгоспи сусідніх сіл, а також сільськогосподарську комуну в селі Миколаївці, де вони ознайомилися з практикою колективного господарювання. В лютому—березні 1930 року почали діяти перші сільськогосподарські артілі: «Селянка», ім. Комінтерну та «Червона Кривуша». Остання була створена за активною участю членів артілі «Червоний кустар». У справі залучення селян до колгоспів багато зробив КНС, очолюваний М. Я. Козиком. У складі перших 22 господарств, що вступили до колгоспу ім. Комінтерну, 8 були членами КНС[5].

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 7208, оп. 1, спр. 15, арк. 59, 85.
[2] Там же, арк. 12.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 1165, арк. 2.
[4] Там же, спр. 2590, арк. 625.
[5] Там же, ф. 261, оп. 1, спр. 53, арк. 72; спр. 109, арк. 369, 370.

Делегати районного з'їзду КНС, Семенівка. 1924 р.

Колективізація сільського господарства відбувалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі й непмани закликали селян бойкотувати хлібоздачу державі, поширювали провокаційні чутки, здійснювали терористичні акти щодо активістів радянського будівництва. Та всупереч цьому на початок травня 1935 року було колективізовано 89,6 проц. селянських господарств, усуспільнено 95,8 проц. земельних угідь. Велику допомогу колгоспам подавала Семенівська МТС, утворена восени 1932 року.

Удосконалювалися форми партійного керівництва політичним життям, господарським та культурним будівництвом. У жовтні 1930 року в Семенівці було створено 3 партосередки, які налічували 72 комуністи. В 1932—1933 рр. у 8 колгоспах створюються партійні, партійно-комсомольські осередки та кандидатські групи. Для поліпшення адміністративного керівництва 1932 року на території селища виникають 4 Ради: Семенівська селищна, Комінтернівська, Широкопланівська та Піщанська.

Завдяки умілому керівництву партійних і радянських органів протягом довоєнних п'ятирічок сталися великі зміни в господарському, культурному й суспільно-політичному житті Семенівки. 1941 року тут налічувалось 13 колгоспів. Це були високорозвинуті, багатогалузеві господарства. Вирощувалися, головним чином, жито, пшениця, ячмінь, гречка, картопля, коноплі. Тваринницькі ферми на кінець 1939 року мали понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, багато овець, кіз, свиней[1]. 1940 року в Семенівській та Костобобрівській МТС (остання була створена 1938 року на околиці Семенівки) було 107 тракторів, 32 комбайни, 47 молотарок, 9 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Тільки в Семенівській МТС працювало 115 механізаторів[2].

У колгоспах та МТС в передвоєнні роки виросла велика група передовиків виробництва. Жіноча тракторна бригада Семенівської МТС, яку очолювала М. П. Костюченко, 1936 року виробила на кожний трактор по 1575 га умовної оранки, зекономила 17 тонн пального і у всесоюзному змаганні жіночих тракторних бригад, організованому ЦК ВЛКСМ, була визнана найкращою. М. П. Костюченко нагороджено орденом Леніна і в грудні 1937 року обрано депутатом Верховної Ради СРСР[3].

Невпинно поліпшувався добробут трудящих. Заробітна плата робітників артілі ім. Щорса зросла в 1939 році порівняно з 1938 роком на 20 проц., торфартілі — на 40 проц. Восени 1937 року колгоспники колгоспу «Селянка» одержали тільки авансом по 2,5 кг зерна на трудодень[4].

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. 1940 року в селищі працювали лікарня, поліклініка, протитуберкульозний диспансер, пологовий будинок, аптека. Відкрилася дворічна школа підготовки медичних працівників, де навчалося 120 чоловік.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2590, арк. 623.
[2] Там же, ф. 261, оп. 1, спр. 269, арк. 36—37.
[3] Газ. «Жизнь колхозника» (Семенівка), 12 лютого 1937 р.
[4] Газ. «Жизнь колхозника», 9 вересня 1937 р.

Успішно розгорталася боротьба за широкий розвиток народної освіти й культури. Всі діти шкільного віку навчалися в середній і трьох семирічних школах. 1941 року тільки середню школу закінчив 71 учень. Напередодні війни в Семенівці діяли районний будинок культури, театр взуттєвої фабрики, кінотеатр, районна і шкільні бібліотеки, бібліотека промислової артілі ім. Щорса. Селище було радіофіковане. З 1932 року виходила районна газета «Жизнь колхозника» — орган Семенівського райкому КП України та районної Ради депутатів трудящих.

За роки Радянської влади повною мірою розкрився талант уродженців Семенівки художників І. К. Пархоменка (1870—1940), М. Я. Козика (1879—1947). І. К. Пархоменко створив понад 90 портретів російських та українських письменників, одним з перших виконав з натури портрети В. І. Леніна. М. Я. Козик викладав у вищих художніх навчальних закладах Києва, Харкова, з 1939 року — професор. Широко відомі його роботи «Урожай», «Мати», «Червонофлотець у гостях у колгоспників», «Малий Тарас слухає розповідь свого діда».

За часів Радянської влади в селищі виросло нове покоління людей, безмежно віддане соціалістичній Вітчизні. Уродженець Семенівки В. С. Малоїд за проявлену мужність та героїзм у боротьбі з білофіннами в 1939—1940 рр. був нагороджений орденом Червоної Зірки. На багатолюдних мітингах, що відбулися в Семенівці у липні 1940 року, було прийнято вітання народам Латвії, Литви та Естонії з нагоди відновлення Радянської влади і входження їх до складу СРСР[1].

Трудящі Семенівки стали господарями своєї долі. На початку 1941 року до Рад було обрано 68 депутатів, з них — 36 колгоспників та 7 робітників. Кращі робітники, колгоспники й службовці вступали до лав Комуністичної партії. Тільки з травня 1938 до березня 1940 року Семенівський райком партії прийняв у члени КПРС 156 осіб[2]. 1940 року в районних установах, промислових артілях, МТС, школах функціонувало 10 партійних організацій та 2 кандидатські групи. Райком партії, партійні організації та селищна Рада депутатів трудящих спрямовували діяльність трудящих Семенівки на здійснення завдань дальшого розвитку економіки й культури.

Але розвиток і плани мирного будівництва були перервані віроломним нападом гітлерівської Німеччини на Радянський Союз. 57-річний робітник залізничної станції Семіонівка І. Ф. Бондаренко у своїй заяві до райвійськкомату просив дозволу приєднатися до чотирьох синів, які перебували в Червоній Армії, щоб пліч-о-пліч з ними бити ворога[3]. Семенівці стали на захист соціалістичної Батьківщини. Уже в червні половина комуністів районної партійної організації вступила до лав діючої армії[4].

25 серпня 1941 року Семенівку окупували гітлерівці. Перед цим за рішенням Чернігівського обкому КП(б) України для організації опору ворогові у селищі та на території Семенівського району був створений підпільний райком партії на чолі з І. Ф. Тихоновським. В артілі ім. Щорса створюється підпільна партійна група, яку очолила М. Є. Здота[5]. Диверсійна група на чолі з І. Ф. Тихоновським, що входила до складу партизанського з'єднання О. Ф. Федорова, під час бойових дій на території Семенівського району з серпня 1942 року до березня 1943 року знищила два ворожі ешелони з живою силою і технікою, вивела з ладу 4 залізничні мости та міст через р. Ревну. Було знищено 20 км телеграфних і телефонних ліній. Підпільна група М. Є. Здоти розповсюдила серед населення близько 200 примірників листівок[6].

---

[1] Газ. «Жизнь колхозника», 27 липня 1940 р.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 470, оп. 1, спр. 2590, арк. 602.
[3] Газ. «Жизнь колхозника», 24 червня 1941 р.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 261, оп. 1, спр. 448, арк. 11.
[5] Там же, ф. 139, оп. 1, спр. 99 а, арк. 315, 323.
[6] Там же, арк. 335—337.

Німецько-фашистські окупанти жорстоко мстилися жителям селища за їх непокірність. Вони розстріляли 66 чоловік, багатьох вигнали в рабство до Німеччини. Було спалено 682 двори[1].

22 вересня 1943 року війська Центрального фронту визволили Семенівку від німецько-фашистських загарбників. У боях за селище відзначилася 162-а Новгород-Сіверська червонопрапорна стрілецька дивізія, що входила до складу 65-ї армії, якою командував генерал-лейтенант П. І. Батов.

Бюст двічі Героя Радянського Союзу В. В. Сенька, м. Семенівка. 1971 р.

З першого ж дня визволення трудящі селища в тяжких умовах почали відбудовувати зруйновані гітлерівцями підприємства і колгоспи. На кожний колгосп припадало всього по 15 голів коней[2]. У Семенівській МТС вдалося скласти лише 5 тракторів, 6 молотарок, 14 сівалок, лущильників і тракторних плугів. Трудящим Семенівки Радянська держава подала всіляку допомогу. Протягом 1944 року із східних областей країни до району було надіслано 100 голів худоби, Семенівська МТС одержала від держави 9 тракторів. Із східних областей прибуло 99 партійних, радянських, господарських працівників, спеціалістів народного господарства, освіти та культури, серед них — 42 комуністи[3]. Вони очолили найвідповідальніші ділянки господарського й культурного будівництва. В 1943—1944 рр. запрацювали шевська, кравецька, торф'яні артілі, райпромкомбінат, лісопильний, цегельний та маслозаводи і виробили за цей час продукції на 3,5 млн. карбованців.

Трудящі Семенівки з радістю зустріли День Перемоги. В героїчних подвигах радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни була і їхня частка. Понад 1200 семенівців у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками загинуло на фронтах. На честь загиблих споруджено монумент-обеліск «Батьківщина-мати». 948 воїнів нагороджено урядовими нагородами. Серед них — повний кавалер ордена Слави В. І. Кекух[4]. 430 успішних бойових вильотів здійснив уродженець Семенівки льотчик В. В. Сенько. Він двічі удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 15 жовтня 1948 року на центральній площі селища відданому патріотові відкрито бронзовий бюст. За героїчний труд та допомогу фронту близько 300 жителів були нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Коли було затверджено четвертий п'ятирічний план, трудящі Семенівки включилися в загальнонародну боротьбу за його виконання. В листопаді—грудні 1947 року колективи працівників торфартілі та артілі ім. Щорса першими в селищі підтримали почин ленінградців — достроково завершити п'ятирічку. В 1949 році на підприємствах селища поширився рух за звання бригад відмінної якості. В промартілі ім. Щорса їх стало 5, першою серед них була бригада І. З. Бойко. Колектив торфартілі виконав п'ятирічний план до 33-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Почала працювати взуттєва фабрика.

Усезростаючу технічну допомогу одержували колгоспи від Семенівської та Костобобрівської МТС. Їх потужність у 1950 році збільшилася порівняно

[1] Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941—1943 рр.), стор. 223.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 261, оп. 1, спр. 269, арк. 45, 46.

[3] Там же, спр. 325, арк. 5.

[4] Б. Дубров. Солдатська слава. К., 1970, стор. 189—190.

У книжковому магазині, м. Семенівка. 1971 р.

з 1940 роком на 20 проц. Тут налічувалося 103 трактори, 41 молотарка, 17 локомобілів, 6 комбайнів, 132 жниварки[1].

Поліпшувався добробут трудящих, їх побут. На кінець відбудовного періоду всі сім'ї, що мешкали в землянках, переселилися в опорядковані добротні будинки. 1950 року в Семенівці дала струм державна електростанція. До кінця року було електрифіковано 526 будинків, і в них встановлено радіоточки. Медичну допомогу населенню подавали 17 лікарів та 70 медичних працівників із середньою освітою. Працювали лікарня, поліклініка, жіноча й дитяча консультації. 1949 року лікарю-гінекологу С. В. Шулаку було присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. Ще в 1943—1945 роках відчинилися двері двох середніх, двох семирічних та трьох початкових шкіл Семенівки. Сіли за парти учні вечірньої середньої школи робітничої та сільської молоді. В районній бібліотеці 1950 року налічувалося понад 6 тис. примірників книжок. З 1 вересня того року відкрилася дитяча районна бібліотека. Запрацювали районний будинок культури та клуб у колгоспі ім. Комінтерну. Дальшого розвитку набули промисловість і сільське господарство в роки наступних п'ятирічок. 1956 року в Семенівці було збудовано нове приміщення маслозаводу, через два роки став до ладу крохмальний, а в 1970 році — торфобрикетний заводи. Обозний завод 1955 року переустаткований на деревообробний. Він почав виготовляти шкільні парти.

1970 року промисловими підприємствами міста[2] вироблено 313 тис. пар взуття, 814 тонн сухого крохмалю, 7120 цнт вершкового масла, на 437 тис. крб. швейних виробів. Шкільні парти з Семенівки надходять до Сумської, Київської, Дніпропетровської, Ворошиловградської областей; спеціалізоване взуття для робітників гарячих цехів металургійної та для працівників м'ясо-молочної промисловості йде в усі радянські республіки. За участь у міжнародній виставці взуття, що відбулася у вересні—жовтні 1969 року в Москві, Всесоюзна торговельна палата СРСР нагородила Семенівську взуттєву фабрику Почесним дипломом.

На промислових підприємствах міста і транспорті в 1970 році було зайнято 855 робітників та службовців. Звання ударника комуністичної праці удостоєні 348 чоловік. За трудові успіхи директор цегельного заводу І. Є. Сурдін та машиніст торфодобувного агрегату Ф. М. Бик нагороджені орденом «Знак Пошани», токар райоб'єднання «Сільгосптехніка» А. С. Кекух в 1957 і 1958 роках — бронзовою та Малою срібною медалями ВСГВ. За успішне виконання завдань восьмого п'ятирічного плану та заслуги в розвитку легкої промисловості ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний робітник розкрійно-вирубного цеху взуттєвої фабрики О. Д. Борисенко, який за п'ятирічку зекономив 144 тис. кв. дм шкіртовару. Орден «Знак Пошани» одержала робітниця цієї ж фабрики Г. П. Бондаренко.

Заходи, визначені вересневим (1953 р.) та наступними Пленумами ЦК КПРС і з'їздами партії, а також укрупнення сільськогосподарських артілей, здійснене в 1950, 1958 і 1962 роках, сприяло економічному і організаційному зміцненню колгоспів. На базі 13 сільськогосподарських артілей в місті створено три великі кол-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 261, оп. 5, спр. 5, арк. 44.

[2] Рішенням Виконкому Чернігівської обласної Ради депутатів трудящих від 30 травня 1958 року Семенівку віднесено до категорії міст районного підпорядкування.

госпи: «Шлях Леніна», ім. Комінтерну та «Червоний прапор». Це великі, багатогалузеві, механізовані господарства. Вони мають 11,5 тис. га сільськогосподарських угідь. Вирощуються головним чином зернові (жито, пшениця, гречка) й технічні культури (картопля, льон, коноплі). Порівняно з 1950 роком урожайність зернових 1970 року зросла в 2,5—3 рази, картоплі — в 2 рази. Розвинуте тваринництво. На 10 тваринницьких фермах налічується близько 5 тис. голів великої рогатої худоби та свиней. Більшість процесів на фермах механізовано. На колгоспних ланах працюють 44 трактори, 35 комбайнів, 31 вантажна автомашина та 236 інших сільськогосподарських машин.

У колгоспах працює велика армія передовиків сільськогосподарського виробництва, сумлінна праця яких знайшла всенародне визнання. Пташниця з колгоспу ім. Комінтерну М. М. Шакал, яка близько 30 років працює на птахофермі, у березні 1966 року нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. За успіхи в розвитку сільського господарства в роки восьмої п'ятирічки орденом Жовтневої Революції нагороджено Ф. Ю. Кубраченка — голову колгоспу ім. Комінтерну та А. Д. Кайдаш — доярку з цього ж колгоспу, яка 1970 року надоїла по 4358 кг молока від кожної корови, посівши перше місце серед доярок району. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний В. Я. Мартинович — голова колгоспу «Шлях Леніна».

В умовах політичного й трудового піднесення зустрічали трудящі Семенівки 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. 540 громадян нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». Соціалістичне змагання на честь ленінського ювілею розгорнулось далі в зв'язку з підготовкою до XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду Компартії України. Протягом 1970 року працівники деревообробного комбінату виготовили понад план 1,5 тис. парт, на 10 тис. крб. меблів[1]. Секретар партійної організації цього підприємства А. О. Зволь був делегатом XXIV з'їзду Компартії України. Колектив взуттєвої фабрики перевиконав план на 6 тис. пар взуття, зекономив шкіртоварів для 10 тис. пар. Семенівські колгоспи ім. Комінтерну та «Шлях Леніна» 1970 року вийшли переможцями в соціалістичному змаганні серед колгоспів району у виробництві м'яса, посівши відповідно перше й друге місця. Колгосп ім. Комінтерну був також першим по надоях молока на корову. Комсомольська організація Семенівського райоб'єднання «Сільгосптехніка» стала переможцем у республіканському соціалістичному змаганні, організованому ЦК ЛКСМУ та республіканським об'єднанням «Укрсільгосптехніки». Вона нагороджена перехідним Червоним прапором ЦК ЛКСМУ та Українського об'єднання «Сільгосптехніка» і одержала грошову премію — 300 крб. та мотоцикл К-750 за втілення у виробництво комплексу механізованих робіт, спрямованих на підвищення родючості поліських земель.

З кожним роком розширюється й забудовується Семенівка. Тільки в 1960—1970 рр. у місті споруджено 11 комунальних будинків на 48 квартир та 134 індивідуальні. Семенівку прикрашають нові будівлі двох середніх та музичної шкіл, районної бібліотеки для дорослих, лікарні, райпобуткомбінату, універмагу, чотириповерхового адміністративного приміщення, де розмістилися райком партії, райком комсомолу та райвиконком.

У центрі Семенівки більш як на 10 га розкинувся парк. Тут розташовані літній кінотеатр на

У народному краєзнавчому музеї, м. Семенівка. 1970 р.

[1] Газ. «Красное Знамя», 1 січня 1971 р.

500 місць, танцювальний та дитячий майданчики, атракціони. В місті заасфальтовано 3 км і забруковано 10 км вулиць і тротуарів. По п'яти маршрутах курсують автобуси; загальна довжина автобусних ліній становить 23 км.

Поліпшився добробут трудівників Семенівки. 1970 року порівняно з 1965 роком середня заробітна плата робітників маслозаводу зросла на 48 проц., цегельного — на 30 проц., крохмального — на 28 проц. Асигнування на оплату праці колгоспників збільшилися на 24 проц. Кожен другий житель міста — вкладник ощадної каси. Зростання купівельної спроможності зумовило розширення торговельної мережі. Працюють спеціалізовані магазини одягу, взуття, меблів, посуду та господарчих речей, спорт- та культтоварів, книжковий магазин, магазин «Кулінарія». 1970 року населенню міста продано товарів на 6122 тис. крб. Зростає продаж товарів культурно-побутового вжитку. За роки восьмої п'ятирічки холодильників та пральних машин продано в 17 разів більше, ніж у 1961—1965 роках, телевізорів та радіоприймачів — на 70 проц., мотоциклів та велосипедів — на 40 процентів.

Розширилась мережа закладів охорони здоров'я. В місті є лікарня на 175 ліжок, устаткована сучасною медичною апаратурою, поліклініка, аптека, дитяча консультація, медичні лабораторії, де зайнято близько 100 медичних працівників. Хірургу райлікарні М. Я. Алещенку присвоєно звання Заслуженого лікаря УРСР.

Створені всі умови для навчання дітей і молоді. В Семенівці працюють 2 середні, 3 восьмирічні та одна початкова школи, а також школа-інтернат, в яких навчається близько двох тис. учнів. 320 юнаків та дівчат навчаються в заочній та вечірній школах робітничої молоді. В загальноосвітніх школах міста працює понад 120 учителів, з них — 80 з вищою освітою. За багаторічну сумлінну роботу вчителі початкових класів Л. Т. Клименко нагороджена орденом Леніна, П. К. Дудар — орденом Трудового Червоного Прапора. 1966 року відкрито музичну школу. В місті працює районний будинок піонерів, в якому створено 9 гуртків: автомодельний, художньої вишивки, фотогурток та інші. Є також народний краєзнавчий музей.

У двох районних (для дорослих і дітей), 4-х територіальних, 10 профспілкових і шкільних бібліотеках міста налічується понад 100 тис. примірників книжок, якими користуються 7 тис. читачів. Районна бібліотека для дітей удостоєна звання бібліотеки відмінної роботи. При районному будинку культури й трьох клубах працюють 25 гуртків художньої самодіяльності, які об'єднують понад 500 аматорів. Чоловічий вокальний ансамбль у складі 14 робітників Семенівської взуттєвої фабрики на обласному фестивалі художньої самодіяльності на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна був відзначений дипломами другого ступеня обласного і республіканського оргкомітету.

У дальшому піднесенні господарського й культурного життя Семенівки керівна роль належить комуністам, яких налічується в місті понад 600. Об'єднані вони в 35 первинних партійних організаціях.

Надійними помічниками комуністів є 972 комсомольці, які утворюють 31 організацію.

Важливу роль у житті Семенівки відіграє міська Рада депутатів трудящих, до складу якої входить 50 депутатів, серед них 25 комуністів та 7 членів ВЛКСМ. До депутатської діяльності залучено 21 жінку. При міській Раді створено 10 постійних комісій, які розглядають і вирішують найрізноманітніші питання — звіти підприємств про роботу, про стан охорони здоров'я, соціального забезпечення, побутове обслуговування населення тощо. Рада спільно з первинними партійними організаціями спрямовує зусилля трудящих міста на успішне виконання завдань, визначених XXIV з'їздом КПРС та XXIV з'їздом компартії України. В роки 9-ї п'ятирічки на взуттєвій фабриці має стати до ладу виробничий корпус на 200 робочих місць, на деревообробному заводі закінчиться будівництво цеху виготовлення деревинно-стружкових плит, у лісгоспзагу — цеху ширпотребу. При крохмальному заводі планується збудувати цех плодово-ягідних та овочевих консервів на 400 тис. умовних банок на рік. Буде споруджено нове приміщення готелю, районної поліклі-

ніки, будинок культури в колгоспі ім. Комінтерну, восьмирічну школу, кінотеатр на 400 місць.

В Семенівці народився радянський військовий діяч В. М. Примаков (1898—1937).

Трудівники міста віддають усі свої сили, знання й досвід боротьбі за втілення в життя накреслень Комуністичної партії. На честь 50-річчя утворення СРСР вони розгорнули соціалістичне змагання за дострокове виконання плану другого року 9-ї п'ятирічки.

В. К. МОЛОЧКО, В. П. МОТОРА

ПОГОРІЛЬЦІ

Погорільці — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ревні (притока Снові) за 20 км від районного центру та за 24 км від залізничної станції Семіонівка. Населення — 1998 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березовий Гай, Ганнівка, Глухівщина, Лосівка, Тополівка, Девасичі і Трудове.

Погорільці виникли наприкінці XVII — на початку XVIII століття.

Перша письмова згадка про населений пункт зустрічається в гетьманському універсалі 1704 року — про дозвіл Скабичевському поставити гуту між Погорільцями та Жадовим[1].

Під час Північної війни Погорільці були ареною боїв між військами шведського генерала Левенгаупта і російською армією під командуванням Меншикова. Жителі села підтримували продуктами мешканців сусіднього села Городка, яке спалили шведи і звідки частина потерпілих селян перейшла жити до Погорільців[2]. У 1736 році в селі налічувалося 59 дворів; були дрібні кустарні підприємства: склозавод, три водяні млини, рудня, що працювала на привозній сировині[3].

З 1750 року Погорільці одержав у володіння гетьман К. Г. Розумовський. За даними 1761 року тут було 69 дворів підданих[4]. Після видання в 1783 році Катериною II указу про закріпачення українських селян жителі Погорільців стали власністю поміщика. Кріпаки сплачували подушне, церковну десятину, відбували панщину, яка спочатку становила два дні на тиждень, а з кінця XVIII ст., коли володарем маєтку став О. Перовський, збільшилася до 3—4 днів. Піщані погорільські землі давали низькі врожаї. За даними 1850 року з 230 дворів, де проживало 1172 чоловіка, лише 49 сім'ям вистачало свого хліба до нового врожаю. Коней не мали 63 двори, корів — 70. Відбуваючи панщину, кріпаки працювали також на склозаводі та на заводі по виготовленню поташу, що належали поміщикові. Вдома селяни виготовляли решета, дерев'яний посуд, виробляли конопляну олію. Все це йшло на продаж[5]. З 1834 року ярмарки відбувалися в Погорільцях двічі на рік[6].

Під час Вітчизняної війни 1812 року жителі Погорільців служили у піхотних та кавалерійських полках Чернігівського ополчення. Для потреб армії з села були відправлені воли, коні, підводи з візниками. До військового складу в Сосницю надходив також хліб, що випікали жителі сіл. Напередодні реформи 1861 року в Погорільцях проживало 1135 кріпаків і 91 дрібномаєтний дворянин. За уставною грамотою вищий земельний наділ становив 6 десятин на ревізьку душу. За кожну

---

[1] В. Модзалевський. Гути на Чернігівщині, стор. 12.
[2] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 123.
[3] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 177.
[4] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 1853, № 35.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 179, оп. 1, спр. 20, арк. 7.
[6] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 431.

десятину вчорашні кріпаки тут мали сплачувати по 1 крб. 60 коп. та відробляти по 14 днів на поміщика[1]. Кращі поля й ліси лишилися за поміщиком, якому за даними 1862 року належало 5364 десятини землі[2]. Селяни одержали найгірші землі, розташовані далеко від села і добиратися туди доводилося через графські володіння. До того ж вони були позбавлені права користуватися лісом та випасами. Управитель маєтку запровадив жорстоку систему штрафів. 27 листопада 1864 року 60 селян подали на нього скаргу володареві Погорільців. В ній, зокрема, йшлося про те, що за самовільну порубку у графському лісі з жителів села беруть штраф по 20 крб. за кожний сучок, по 7 крб. за кожну їхню спійману в лісі свиню.

1872 року в селі налічувалося 345 дворів, 108 з них не мали корів[3]. За даними 1883 року в Погорільцях всі чорноземні грунти — 460 десятин — належали панській економії[4]. Решта була піщаною й супіщаною. Новий господар розводив овець, збудував вівчарню. Малоземельні та безтяглові селяни не могли забезпечити собі прожиток і наймалися на роботу до поміщицької економії. Розраховувався з наймитами його управитель, який штрафував їх за найменші провини. Частина збіднілих селян виробляла на продаж дерев'яний посуд, візки, але, не маючи коней, змушена була або продавати вироби за безцінь на місці, або просити підводу в економії чи у куркулів. А вивозити вироби на ярмарок у Сосницю було дуже важко. Село оточували низини й болота, весною та восени по три тижні на дорозі стояла вода[5]. У 80-х роках в селі працював лише один фельдшер. Жителів переслідували епідемічні захворювання. Так, у 1881 і 1882 роках у Погорільцях лютував черевний тиф. Постало питання про створення в селі медичного пункту, але відкрили його лише в 1904 році. Обслуговували пункт лікар і фельдшер[6]. Майже всі селяни лишалися неписьменними. У 1869 році на тисячу чоловік було 10 письменних. Всього у Погорільцях в цей час проживало 1987 чоловік. Початкову чотирикласну земську школу відкрили тільки у 90-х роках. Розрахована вона була на 140 учнів, але вступало до неї вдвоє менше, а закінчували навчання одиниці. Селянські діти не мали змоги вчитися: не було одягу і взуття, змалку доводилося їм працювати. Про це красномовно свідчить лист селянської дівчинки Марії Ребик, вміщений у журналі «Нива». Вона розповідала читачам, що живе вдвох з матір'ю, батько помер. Мати хоче, щоб донька вчилась, але грошей на книжки нема. Довелося звернутися до читачів журналу з проханням надіслати потрібні книжки.

З пореформеним селом пов'язані імена багатьох діячів літератури та мистецтва. Тут минали дитячі роки російського письменника О. К. Толстого (1817—1875). Майже кожного літа він приїздив до Погорільців. «Я вважаю Україну своєю справжньою Батьківщиною»,— писав О. К. Толстой в автобіографії[7]. Тут він приймав поетів — Олександра, Володимира та Олексія Жемчужникових, своїх двоюрідних братів, які разом виступали в пресі під псевдонімом Козьма Прутков. Маєток О. К. Толстого успадкував Л. М. Жемчужников (1828—1912) — відомий український та російський художник-реаліст. У 1852—1856 рр. він проживав у Погорільцях, а потім приїжджав сюди влітку. У нього гостювали російські художники брати Володимир, Костянтин і Микола Маковські. В. Є. Маковський часто відвідував ярмарки у Погорільцях та Семенівці, яким художник присвятив картину «Ярмарок на Україні».

Напередодні революції 1905—1907 рр. в селі було 548 селянських дворів, які мали 2640 десятин землі. Поміщикові належало 36 тис. десятин. Він лише в Погорільцях мав 3 тис. га землі, тобто більш, ніж всі погорільські селяни. В цей

---

[1] Отмена крепостного права на Украине, стор. 163.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 114, оп. 1, спр. 481, арк. 143.
[3] Там же, ф. 154, оп. 1, спр. 12, арк. 190—198.
[4] Газ. «Черниговские губернские ведомости», 13 січня 1880 р.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 179, оп. 1, спр. 20, арк. 1.
[6] Там же, ф. 145, оп. 2, спр. 51, арк. 64.
[7] Там же, ф. 154, оп. 1, спр. 12, арк. 190.

час до села приїздили з Батурина й Конотопа соціал-демократи, які вели тут революційну агітацію. Їм допомагали жителі села А. В. Нижник та інші, які розповсюджували серед населення нелегальну літературу. Тоді ж було створено революційну групу, до якої увійшло 30 селян. Члени цієї групи збиралися на таємні сходки в лісі, де читали революційні книжки, складали листівки, які закликали до боротьби проти поміщицького гніту.

Наляканий активністю селян, управитель викликав у село драгунський загін з 10 солдатів, які 22 грудня 1905 року заарештували А. В. Нижника. Тоді коваль А. А. Фесюра здійняв тривогу. Населення кинулось до маєтку, вимагаючи звільнити А. Нижника. Відмова станового пристава була сигналом до повстання. З вигуками «Геть царя й поміщиків!», «Землю — селянам!» тисячний натовп попрямував до воріт маєтку. Драгуни почали стріляти. Кількох повстанців було поранено. Тоді селяни увірвалися на поміщицьке подвір'я, знищуючи будівлі і майно, підпалили будинок поміщика. Становий пристав з солдатами та родиною управителя ледве втекли з села[1]. У донесенні губернатору говорилось, що селяни були озброєні рушницями, револьверами, сокирами й кілками.

Після цього повстанці спалили комору з хлібом і корівник на хуторі Ганнівці, дім поміщика Михневича в Тополівці та його гуральню на хуторі Глухівщині. 23 грудня 1905 року до Погорільців прибув каральний загін у складі 40 драгунів на чолі з приставом. Під'їхавши до села, карателі відкрили стрілянину: чотирьох чоловік було вбито, багатьох поранено. Наїзди драгунів повторювались щоденно, а 1 січня 1906 року в село прибула сотня козаків, які протягом місяця жорстоко розправлялися з селянами. Близько 100 чоловік було заарештовано і відправлено до Сосниці. Вісьмох з них засуджено на 15—20 років каторги. Близько двадцяти учасників виступу засудили від 1 до 3 років і відправили в арештантські роти за межі губернії.

Перша світова імперіалістична війна призвела до ще більшого погіршання становища селян. Чоловіки були мобілізовані на фронт. Не вистачало робочих рук. Бідняцькі господарства зовсім занепали. Урожайність жита перед війною та під час війни не перевищувала 36 пудів з десятини. А тим часом куркулі, що багатіли за рахунок розорених селян, в своїх руках зосередили понад 500 га найродючішої землі.

Після Лютневої революції 1917 року до села поверталися колишні фронтовики і селяни, що відбували заслання за участь у першій російській революції. Ю. Г. Кльова, Г. У. Комісаренко згуртовували навколо себе людей. Після звістки про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії селяни в січні 1918 року проголосили Радянську владу. Був створений ревком, який розгорнув роботу по розподілу поміщицької землі. З наближенням австро-німецьких військ на заклик М. О. Щорса в Червону Армію пішли селяни І. Д. Бурмаков, І. С. Приходько, У. Л. Панченко, Д. Т. Гучок та інші.

В середині березня 1918 року село окупували кайзерівські війська, разом з якими повернулися і поміщики. Вони почали відроджувати старі порядки. Багато лиха зазнали селяни від петлюрівських головорізів. 18 грудня цього ж року 4-й Ніжинський Радянський полк 1-ї Української Радянської дивізії, що підійшов з боку Семенівки, визволив Погорільці від петлюрівців. У січні 1919 року відновив свою роботу волосний революційний комітет, було створено партосередок з 5 чоловік. Очолив його Я. П. Захарченко, пізніше — С. М. Біда[2]. В березні відбувся волосний з'їзд Рад, на якому було обрано волвиконком (голова К. Г. Карпенко)[3]. Зважаючи на бідні піщані та лісові землі, 2-й з'їзд волосних Рад 25 травня 1919 року

---

[1] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 103, 104.

[2] Чернігівський облпартархів, ф. 147, оп. 1,спр. 67, арк. 12.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-23, оп. 1, спр. 336, арк. 1, 2.

нормою наділу для погорільських селян затвердив 13 десятин на сім'ю. Це була найбільша норма наділу в усьому повіті[1].

Під час боротьби проти денікінців жителі села постачали Червоній Армії продовольство, одяг, надавали допомогу сім'ям червоноармійців. На загальних зборах селян, що в той час відбулися, жителі Погорільців одноголосно ухвалили резолюцію — захищати Радянську владу «до останньої краплі крові»[2].

Зростала громадська активність населення. У липні 1920 року в Погорільцях створюється волосний (голова С. М. Чечило) та сільський (голова Х. В. Радченко) комнезами. КНС став ініціатором виникнення 28 березня 1923 року першої сільськогосподарської артілі ім. Тараса Шевченка. Головою її одностайно обрали бідняка П. Кудіна. Артіль об'єднувала 6 господарств з 33 чоловік, мала 77 десятин землі. На другий рік через кооперацію вона придбала 2 молотарки, 2 косарки та інші машини[3].

Велику увагу приділяли партійний осередок і волвиконком справі налагодження культурного життя села. Почали працювати медична амбулаторія, яку обслуговували лікар та акушер, і аптека, 4-класна школа, в якій 5 вчителів навчали 305 учнів. На початку 1924 року в селі було створено гуртки лікнепу, які працювали при школі.

1925 року при активній участі комсомольців села розпочав свою роботу сельбуд. Комсомольський осередок був утворений в 1924 році, секретарем його обраний І. Ф. Шарабура. На 15 січня 1925 року в ньому налічувалося 27 чоловік. При сельбуді працювали гуртки художньої самодіяльності. Тільки в одну драматичну секцію записалося 37 чоловік. За рік було показано 3 вистави, проведено кілька концертів[4].

З ініціативи комуністів, комсомольців і членів комнезаму у лютому 1930 року була створена комуна ім. Т. Г. Шевченка, яка об'єднувала 72 господарства і 220 чоловік. Вже 22 грудня в ній налічувалося 104 господарства з 306 комунарами, серед них 145 були члени КНС, 24 комуністи, 18 комсомольців. Комуна мала 500 га орної землі та 100 га сінокосів[5].

Перехід селян на колективний шлях господарювання здійснювався в умовах гострої класової боротьби. Куркулі виступали проти новоствореної комуни, погрожуючи розправою сільським активістам, побили землевпорядника. Партійна організація разом з сільрадою вжили рішучих заходів проти них. 13 квітня 1930 року були скликані загальні сільські збори, на яких селяни одностайно засудили ворожі дії куркулів[6]. В березні 1932 року комуну було перетворено в колгосп ім. Шевченка, який об'єднував 231 господарство. На 12 лютого 1934 року до колгоспу вступило 64,4 проц. населення. До кінця року в селі утворилося ще два колгоспи — «Вірний шлях» та ім. Петровського. Рік у рік зміцнювали свою економіку артілі села, чому всіляко сприяла наполеглива праця колгоспників. У 1936 році ланковий з колгоспу ім. Т. Г. Шевченка П. Михеєнко одержав урожай південної коноплі-соломки по 106 цнт з га. Між орачами бригади Я. Євмененка з артілі «Вірний шлях» розгорнулося соціалістичне змагання. Колгоспники виорювали 0,80 га замість 0,50 га за нормою. По-стахановському працювали тваринники. Свинарка колгоспу ім. Т. Г. Шевченка І. Євмененко у 1936 році одержала по 20 поросят від свиноматки.

В січні 1939 року всі три господарства уклали між собою договір — розгорнути соціалістичне змагання. Весною 1939 року колгосп ім. Шевченка одним з перших в районі завершив сівбу. Колгоспники Н. І. Михеєнко, О. П. Захарченко на оранці виконували по 2—3 норми. Доярка М. П. Пластун того ж року надоїла по 2100 літ-

[1] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 375.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-22, оп. 1, спр. 82, арк. 56.
[3] Там же, ф. Р-503, оп. 1, спр 2128, арк. 1—3.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 146, оп. 1, спр. 2, арк. 101.
[5] Там же, ф. 147, оп. 1, спр. 93, арк. 11, 12.
[6] Там же, ф. 146, оп. 3, спр. 23, арк. 5.

рів молока від корови, за що у 1940 році вона була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві. За роки довоєнних п'ятирічок колгоспи села значно зміцніли. Якщо у 1932 році артіль ім. Т. Г. Шевченка об'єднувала 231 господарство, то у 1937 році в ній було 418 господарств. Тут збудований корівник на 200 голів, 2 свинарники, 2 зерносховища. Діяли 2 млини, маслоробня, цегельний завод, крупорушка, вовночесалка, сукновальня, свиноферма, вівцеферма тощо. Того ж року господарство дало прибутків на 73 тис. крб., колгоспники одержали по карбованцю на трудодень.

Зростали матеріальні прибутки трудівників села. Так, сім'я Г. М. Коробка, яка складалася з 4 чоловік, у 1937 році заробила 125 пудів хліба і понад 300 пудів картоплі. У власному господарстві він мав корову, телицю, 3 свиней. Сам Г. М. Коробко працював завідуючим хатою-лабораторією, один з його синів — бригадиром в колгоспі, другий — вчився у технікумі. Колгоспниця-стахановка П. Пластун, біднячка в минулому, на вироблені трудодні того ж року одержала тисячу крб. грішми і 200 пудів хліба; колишній батрак П. Кудін — 900 крб. грішми і понад 150 пудів хліба.

Помітні зміни сталися в медичному обслуговуванні трудівників, культурному житті села. Тут працювали амбулаторія і лікарня, аптека, які обслуговували лікар та 6 медпрацівників. 1935 року на кошти колгоспів відкрилися дитячі ясла. 1939 року в неповній середній школі 26 вчителів навчали 390 учнів. Приміщення церкви у 1935 році переобладнали на клуб, згодом відкрили ще 2 клуби. Тільки за 20 років Радянської влади (1917—1937 рр.) село дало країні 3 агрономи, 7 інженерів, 7 учителів, 3 лікаря, 3 льотчики. 1937 року 6 погорільчан навчалось в інститутах, до 30 чоловік — в технікумах. Якщо у 1934 році всі села Погорільської сільради (Погорільці, Лосівка і Execution Тополівка) одержували 12 газет, то в 1938 році тільки погорільчани передплачували 664 примірники газет і журналів. Керівна роль у зміцненні економіки колгоспів і розвитку культури села належала комуністам. У 1938 році партійна організація колгоспу прийняла до своїх лав ще 8 чоловік з колгоспників. Комсомольська організація тільки колгоспу ім. Т. Г. Шевченка налічувала 30 чоловік. Вони проводили агітаційно-масову роботу серед населення, яка особливо пожвавилась під час перших виборів до Верховної Ради СРСР. В селі у той час працював 41 агітатор. В колгоспах ім. Петровського та ім. Шевченка організовано комсомольські кімнати, де діяли політгуртки. Вибори пройшли як всенародне свято.

З перших днів Великої Вітчизняної війни понад сто чоловіків з села пішли на фронт. 26 серпня 1941 року Погорільці захопили фашистські загарбники. Запроваджуваний так званий «новий порядок» вони почали з розстрілів мирних жителів. Фашисти по-звірячому закатували 30 чоловік, в т. ч. комуністів, комсомольців, колгоспних активістів, членів їх сімей, 11 юнаків та дівчат примусово відправили на каторгу до Німеччини[1]. 50 хат в селі було спалено. З перших днів окупації в Погорільцях створили підпільну комсомольську організацію, яку очолила секретар комсомольської організації колгоспу ім. Шевченка О. Урожок. До підпільної організації входили І. Помаз, О. Пластун, Г. Фесюра[2]. Патріоти збирали відомості про розташування військових сил ворога і передавали їх Чернігівському обласному партизанському загону (командир О. Ф. Федоров), що базувався в навколишніх лісах. У рядах партизанів боролися жителі Погорільців — І. М. Литвин, П. О. Іщенко, С. О. Помаз, П. Я. Карпенко, О. А. Папченко та багато інших. Комсомольці-підпільники допомогли партизанам в ніч з 1 на 2 грудня 1941 року здійснити сміливу операцію, в результаті якої гітлерівський гарнізон у Погорільцях був знищений. Операцію розробив штаб обласного загону, який безпосередньо керував боєм. 242 партизани в складі семи бойових груп зненацька відкрили вогонь по фашистах,

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 146, оп. 1, спр. 2, арк. 101.
[2] Там же, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 437.

Біля пам'ятника юному партизану В. Коробку, с. Погорільці. 1970 р.

що безчинствували в Погорільцях. Сили окупантів переважали партизанські більш як удвічі. В результаті раптового, сміливого удару народних месників зав'язався бій, що тривав понад годину: ворог втратив лише вбитими понад 100 солдатів і офіцерів. Було знищено 9 вантажних автомашин, 18 мотоциклів, 2 гармати, кілька складів з боєприпасами та пальним[1]. Серед партизанів було тільки троє поранених. Оцінюючи цей виступ, двічі Герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров у книзі «Підпільний обком діє» писав, що ця операція перевершила всі сподівання і показала народу, які у нього є захисники[2].

Фашисти жорстоко помстилися комсомольцям-підпільникам за надану партизанам допомогу. Патріотів схопили і розстріляли[3]. Але боротьба із загарбниками не припинялася. До лав народних месників вливалися нові люди. Серед них — юний Вася Коробко (1927—1944). Наприкінці 1941 року він став партизаном. Спочатку був розвідником і підривником. У листопаді 1942 року вступив до комсомолу. З березня 1943 року — інструктор диверсійної групи в партизанському загоні ім. Чапаєва, що діяв у Семенівському, Новгород-Сіверському та інших районах Чернігівської області. Після визволення Чернігівщини від фашистів продовжував збройну боротьбу в партизанському загоні на території Білорусії. Головне політичне управління Червоної Армії в 1943 році видало спеціальну фотогазету «Партизани Придніпров'я», де сповіщалось, що В. Коробко підірвав 18 ворожих ешелонів, 10 паровозів і знищив понад 400 гітлерівців. У квітні 1944 року біля селища Смолокурні Каменецького району Брестської області Коробко загинув. За хоробрість і мужність уряд нагородив його орденом Леніна та орденом Червоного Прапора. 9 травня 1967 року в центрі Погорільців відкрито пам'ятник юному герою. 721 житель села бився з ворогом у лавах Червоної Армії, 355 з них загинули на фронтах. Уродженцем села, учасником Великої Вітчизняної війни є І. Д. Бурмаков. За роки війни він став уславленим генералом. Йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. І. Д. Бурмаков брав участь у битві за Сталінград, у штурмі Кенігсберга. Його нагороджено трьома орденами Леніна, трьома орденами Червоного Прапора та багатьма бойовими медалями.

20 вересня 1943 року війська 65-ї армії Центрального фронту визволили село від гітлерівців. Фашисти знищили колгоспні будівлі, житлові приміщення, завдали збитків на суму 5 млн. крб. В колгоспах ім. Петровського, ім. Шевченка та «Вірний шлях» бракувало робочих рук, тягла, насіння тощо. 1943 року в трьох артілях налічувалося всього 235 працездатних чоловіків і 960 жінок[4]. Неподільні фонди становили лише 151 900 крб.[5] Не вистачало техніки. Основним тяглом на польових роботах були корови колгоспників.

Незважаючи на тяжкі умови, сільська Рада зробила все можливе для того, щоб першої ж осені після визволення діти пішли до школи. Почав працювати медпункт, відкрилася бібліотека.

---

[1] Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941—1945 гг.), стор. 471.
[2] О. Ф. Федоров. Підпільний обком діє, стор. 205, 206.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99а, арк 439.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 91, арк. 51—53.
[5] Там же, ф. Р-526, оп. 5, спр. 590, арк. 174, 181, 188.

Відбудова колгоспного господарства прискорилася після повернення додому демобілізованих воїнів. В 1949 році місцеві колгоспи вчасно виконали господарські плани. Першість серед них завоював колгосп ім. Шевченка, де вчасно було проведено сівбу та жнива, завдяки чому державні поставки було виконано достроково. Вагомий вклад у здобуті успіхи внесли сільські комуністи. Власним прикладом у роботі вони запалювали колгоспних трудівників.

1950 року 3 колгоспи об'єдналися в одне господарство — «Авангард». Підвищилася культура землеробства, завдяки чому збільшилися врожаї. Багато уваги приділялося тваринництву. 1955 року грошовий прибуток колгоспу лише від технічних культур становив 83 тис. крб. (47 проц. усього колгоспного бюджету)[1]. Правління артілі разом з партійною організацією велику увагу приділяли впровадженню механізації у сільське господарство. Тракторна бригада І. Степанця у 1958 році виконала план робіт на 113 проц. У січні 1960 року колгоспні механізатори виступили за впровадження комплексної механізації робіт. Бюро Семенівського райкому партії схвалило цю ініціативу колгоспників.

Колгосп «Авангард» — велике багатогалузеве господарство, яке має 3789 га земельних угідь, у т. ч. 2942 га орної землі. Машинно-тракторний парк має 21 трактор, 15 комбайнів, 14 автомашин та іншу техніку. Є механічна майстерня, діють дві кузні та механічна майстерня переробки деревини. На ланах вирощуються жито, пшениця, льон, люпин, картопля. Культивується озима пшениця. Чималі успіхи досягнуто у тваринництві. На фермах колгоспу — 1,5 тис. голів великої рогатої худоби, більше тисячі голів свиней, розвинуте птахівництво, вівчарство. 1970 року на 100 га сільськогосподарських угідь у господарстві виробили 244 цнт молока, 63 цнт м'яса, 39 цнт вовни, на 100 га зернових одержано по 5 тис. штук яєць.

Значно зміцніла економіка колгоспу. За 1960—1970 рр. збудовано 4 типові корівники, 4 свинарники, 2 телятники тощо. На тваринницьких фермах встановлено 350 автопоїлок, підведено воду. Колгосп має два зерносховища на 900 тонн зерна.

У вересні 1966 року в колгоспі впроваджено грошову оплату праці, внаслідок чого зросли прибутки колгоспників. Якщо в 1965 році сільські трудівники одержали 347 тис. крб., то в 1970 — 429,1 тис. крб. На один людино-день в 1965 році колгоспники одержали по 1,75 крб., а в 1970 — по 2,09 крб. Близько 500 колгоспників одержують пенсії. Для цього у 1970 році в державний бюджет було відраховано понад 20 тис. карбованців.

Важливу роль у зміцненні колгоспу відіграє партійна організація, в якій на обліку є 74 комуністи. В бригадах створено 7 партійних груп. Комуністи влаштовують лекції, бесіди, систематично проводять між бригадами обмін передовим досвідом. Активними помічниками партійної організації колгоспу виступають комсомольці села.

Йдучи назустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудівники Погорільців взяли на себе зобов'язання щодо розвитку всіх галузей господарства: здати в дію будинок культури, будинок побуту, від Погорільців до райцентру прокласти новий шлях з твердим покриттям. Всі вони успішно виконані. У колгоспі працює значний загін передовиків сільського господарства. Серед них тракториста В. Я. Гапоненка уряд відзначив орденом «Знак Пошани». До 100-річчя

У відділі культтоварів універмагу с. Погорільців. 1970 р.

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 6756, оп. 7, спр. 1, арк. 26.

Колишній боєць комуністичного полку ім. В. І. Леніна С. Г. Розстальний бесідує з піонерами, с. Погорільці. 1969 р.

з дня народження В. І. Леніна його нагородили ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». 23 роки працює А. С. Будлянець. Свій досвід вона передає молодим тваринникам. За сумлінну працю вона також нагороджена орденом «Знак Пошани» та Ленінською ювілейною медаллю. На молочнотоварній фермі працює доярка Н. І. Кулак, яка за 10 років роботи надоїла сотні тонн молока. Загальну шану має свинар Г. В. Карпенко, який 1969 року від кожної з 15 свиноматок одержав по 20 ділових поросят. Він — активний учасник громадсько-політичного життя села.

З кожним роком село стає все кращим. Багато уваги його благоустрою приділяє сільська Рада. 1969 року за відмінну роботу щодо благоустрою й культурного розвитку села сільраді було вручено перехідний Червоний прапор облвиконкому, облпрофради і першу грошову премію.

Зростає матеріальний добробут населення. Про це, зокрема, свідчить підвищення попиту на такі товари, як мотоцикли, велосипеди, телевізори, швейні та пральні машини тощо. В селі діють 6 торгових точок. Річний товарооборот сільської кооперації становить близько мільйона карбованців.

У селі функціонує лікарня на 25 ліжок, є амбулаторія, де працюють 14 чоловік медперсоналу. 500 дітей набувають знання у середній школі, де їх навчають 30 учителів. При школі організовано різні гуртки: художньої самодіяльності, технічної творчості; тут відбуваються читацькі конференції, військово-спортивні ігри.

Діяльну роботу проводить сільський клуб. У ньому систематично проходять тематичні вечори, читаються лекції, доповіді. Працюють 7 гуртків художньої самодіяльності, які охоплюють близько 100 юнаків та дівчат. Відбуваються в клубі й зустрічі з передовиками та ветеранами праці. В приміщенні клубу, що на 350 місць, розмістилася сільська бібліотека, фонд якої становить 9780 примірників книг і журналів. Працівники бібліотеки організували на тваринницькій фермі книгопересувку, випускають календар трудової слави. На 1178 дворів у селі передплачується 2953 примірники періодичних видань.

Трудящі Погорільців під керівництвом партійної організації успішно змагаються за гідну зустріч 50-річчя утворення Радянського Союзу.

А. М. БАЛЯСНИКОВ, І. П. ОНАНКО, М. П. ШЕЛЕСТОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СЕМЕНІВСЬКОГО РАЙОНУ

АРХИ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Угли-Завод. Дворів — 253. Населення — 669 чоловік. Сільраді підпорядковані села Галаганівка, Грем'ячка, Зоря, Леонівка.

На території села — центральна садиба колгоспу «1 Мая», за яким закріплено 2398 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1536 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і м'ясо-молочне тваринництво. За високі досягнення в сільському господарстві 36 передовиків нагороджено орденами і медалями, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора доярку Н. І. Сич і голову колгоспу М. А. Смилик.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 107 учнів і працює 10 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Архипівка виникла в 1677 році.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1919 році, комсомольська — 1923 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 248 жителів села. За героїзм і мужність, виявлені в боротьбі з фашистами, 196 чоловік нагороджено орденами й медалями. 167 чоловік загинуло у боях з німецько-фашистськими загарбниками. На їх честь споруджено в 1959 р. пам'ятник.

ЖА́ДОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 1266. Населення — 3623 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бранок, Вільхівка, Довжик, Єршов, Іванине, Селище, Турове.

На території села розкинулися центральні садиби трьох колгоспів «Рассвет», «Красный партизан», ім. Чкалова. За ними закріплено 12 204 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8699 га орної землі. Виробничий напрям господарств — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство. При колгоспі «Красный партизан» працює агротехнічна школа, в якій навчаються механізатори, бригадири, ланкові. Діє міжколгоспний цегельний завод потужністю 3 млн. штук цегли на рік.

У селі є середня, де навчається 477 учнів і працює 28 учителів, восьмирічна, в якій налічується 162 учні і 12 вчителів, дві початкові школи, будинок культури, два сільські клуби, 3 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, фельдшерсько-акушерський пункт.

За активну участь у комуністичному будівництві 132 чоловіка нагороджено урядовими нагородами, в т. ч. бригадир рільничої бригади колгоспу «Рассвет» П. П. Воробей — орденом Леніна.

Жадове виникло у другій половині XVII століття. В 1905 році в селі відбулися революційні виступи селян. Вони розгромили склад лісоматеріалів промисловця Добрушина. Викликані війська придушили цей виступ; кілька селян було заарештовано.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Партійна організація створена в 1919 році, комсомольська — 1922 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 1263 жителі села. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з фашистами, 1100 чоловік нагороджені орденами й медалями, 667 чоловік загинули смертю хоробрих.

У Жадовому народилися доктори медичних наук Тимофій Титович Глухенький і Тихон Титович Глухенький, кандидат медичних наук І. Д. Семикопний, Герой Соціалістичної Праці Я. П. Полторацький.

В селі є пам'ятник В. І. Леніну.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру і за 14 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 280. Населення — 878 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелений Гай, Кривуша, Марс, Ракути, Східне, Іванпуть.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 3204 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2386 га орної землі. Вирощуються, головним чином, зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 83 передовики нагороджені орденами й медалями, з них Д. З. Кисіль удостоєний ордена Жовтневої Революції. Біля села розташований льонозавод, на якому працює 103 чоловіка.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 190 учнів і працює 13 учителів, клуб, бібліотека, медпункт. Працює сільська первинна організація товариства «Знання».

Іванівка виникла в XVI столітті.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. У 1926 році створена комсомольська організація, 1927 року — партійна.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці майже повністю спалили село, 525 іванівців боролися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни. За бойові подвиги всі вони нагороджені орденами і медалями. В боях з німецько-фашистськими окупантами загинуло 104 чоловіка. На їх честь у 1960 р. споруджено пам'ятник.

КАРПО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Снові, за 17 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Ракужа. Дворів — 274. Населення — 670 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гаті, Красні Лози, Набережне, Парня.

На території села розташована центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 3142 га сільськогосподарських угідь,

у т. ч. 1865 га орної землі. Господарство зернового й м'ясо-молочного напряму. За високі досягнення в колгоспному виробництві 4 передовики нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де налічується 161 учень й 14 учителів, клуб, бібліотека, лікарня, медпункт.

Село Карповичі відоме з 1665 року.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1928 році, комсомольська — в 1929 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 320 жителів Карповичів. За бойові заслуги 295 чоловік нагороджені орденами й медалями. 245 полягли смертю хоробрих. На їх честь відкрито у 1959 р. пам'ятник.

Поблизу села Карповичів виявлено поселення і курганний могильник часів Київської Русі.

КОСТОБО́БРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від районного центру і за 8 км від залізничної станції Угли-Завод. Дворів — 529. Населення — 1591 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лебеді, Осове і Сергіївська.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 4983 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3289 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 11 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями.

У селі є середня школа, де налічується 435 учнів і 28 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Костобобрів виник на початку XVIII століття. В травні 1880 року селяни захопили пасовища князя Голіцина і вигнали на них свою худобу. Коли поміщицькі прислужники зайняли худобу, селяни озброїлись кілками і намагалися відбити її. В Костобобрів були викликані війська, які простояли в селі все літо. Багато селян було піддано екзекуції.

Радянську владу проголошено в грудні 1917 року. У 1920 році створено партійну організацію, у 1922 — комсомольську.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 950 жителів села. За бойові заслуги в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками 658 чоловік нагороджені орденами та медалями. 232 чоловіка віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини. На честь полеглих односельців відкрито в 1967 р. обеліск.

На околицях села Костобобрів виявлено городище та курганний могильник часів Київської Русі.

МА́ШЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Угли-Завод. Дворів — 529. Населення — 1454 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Буки й Ферубки.

На території села розташована центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 5891 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4401 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. 28 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами та медалями.

У селі є середня школа, в якій навчається 245 учнів і працює 17 учителів, будинок культури на 360 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Машеве відоме з XV століття.

В 1823 році відбулося заворушення робітників Машівської мануфактури, яке було жорстоко придушене царськими військами.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійний осередок створений у 1928 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 730 жителів Машева. За бойові заслуги в боротьбі з фашистами 680 чоловік нагороджено орденами й медалями. 295 чоловік полягли в боях за Батьківщину. На їх честь споруджено в 1959 р. пам'ятник. Багато машевців боролися з ворогом у партизанському загоні, що діяв у місцевих селах. Його командиру уродженцю села Г. С. Артозєєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 235. Населення — 707 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жовтневе, Залізний Міст, Покровське.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 1946 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1542 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За високі досягнення в колгоспному виробництві 53 передовики нагороджені орденами й медалями, в т. ч. чабан В. О. Висоцький і бригадир Г. Н. Байдала — орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 151 учень й працює 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша згадка про Миколаївку належить до першої половини XIX століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. В березні 1919 року організовано комуну «Нове життя». У 1919 році створено партійну організацію, 1924 року — комсомольську.

У Великій Вітчизняній війні проти німецько-фашистських загарбників брало участь 158 жителів села. За бойові подвиги всі вони удостоєні урядових нагород. 96 чоловік загинуло смертю хоробрих. На їх честь споруджено в 1958 р. пам'ятник.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Угли-Завод. Дворів — 179. Населення — 522 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Газопровідне, Зелена Роща, Карасі, Криульки, Максимихине, Угли, Фроли.

На території села розкинулася центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 2081 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1504 га орної землі. Вирощують зернові

й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в колгоспному виробництві 18 передовиків нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де налічується 144 учні і 13 учителів, клуб, бібліотека, 2 медпункти.

Олександрівка виникла на початку XIX століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. У 1923 році створена партійна організація, 1924 року — комсомольська.

Під час Великої Вітчизняної війни 420 жителів боролися на фронтах з фашистськими загарбниками, за бойові заслуги всі вони нагороджені орденами й медалями. 182 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Імена їх перелічені на обеліску, що відкрито у 1967 р. У 1960 р. споруджено пам'ятник на честь воїнів Радянської Армії, що визволяли село.

ОРЛИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 197. Населення 500 чоловік. Сільраді підпорядковані села Баранівка, Блешня, Красний Городок, Мхи, Першотравневе.

У селі знаходиться відділок радгоспу «Семенівський». За відділком закріплено 2100 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 972 га орної землі.

В Орликівці є восьмирічна школа, в якій навчається 128 учнів і працює 9 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село засновано на початку XVIII століття.

Радянська влада проголошена в грудні 1917 року. Партійна й комсомольська організації виникли 1930 року.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 630 жителів Орликівки, з них 585 чоловік за виявлений героїзм у боротьбі з ворогом нагороджені орденами й медалями. 123 загинули смертю хоробрих. На честь полеглих односельців споруджено в 1959 р. пам'ятник. 13-річний хлопчик Микола Молчанов з села Баранівки 23 вересня 1943 року завів фашистів у болото, а сам утік.

РА́ДОМКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру і за 43 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 573. Населення — 1718 чоловік. Сільраді підпорядковане село Березова Роща.

На території села міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 3669 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2766 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво. 35 передовиків колгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій навчається 318 учнів і працюють 23 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Радомка виникла в 1706 р. В серпні 1859 року після смерті поміщика Ярошевського селяни оголосили себе вільними від усяких повинностей. Для придушення непокірних сюди прибуло військо. Карателі вдалися до масової екзекуції.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна і комсомольська організації створені у 1928 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 685 жителів села, 598 чоловік за виявлений героїзм у боротьбі з фашистами удостоєні урядових нагород.

348 чоловік загинули смертю хоробрих. На їх честь у 1960 р. поставлено пам'ятник.

СТАРА́ ГУ́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км від районного центру і за 32 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 229. Населення — 574 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Вільшанка, Жаданівка, Лосевочка, Шведчина.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 1929 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1162 га орної землі. Вирощуються головним чином зернові культури. Розвинуте тваринництво. За високі досягнення в колгоспному виробництві 27 передовиків нагороджено орденами й медалями. При колгоспі працює зоошкола, де підвищують знання доярки.

Село виникло на початку XVIII століття на місці гути.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. В 1934 році створена комсомольська організація, в 1946 — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни 252 жителі боролися на фронтах з німецько-фашистськими загарбниками. За бойові заслуги всі вони нагороджені орденами й медалями. 137 чоловік віддали своє життя за свободу і незалежність Батьківщини.

Поблизу села Вільшанки виявлено давньоруське городище і курганний могильник часів Київської Русі.

ТИ́МОНОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі р. Снові, за 22 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Ракужа. Дворів — 299. Населення — 854 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Городок, Заріччя, Калинівське, Медведівка, Ульянівське, Червоний Пахар, Чорнозем.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3011 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1892 га орної землі. Вирощують, головним чином, зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, птахівництво. 35 передовиків виробництва нагороджено орденами та медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 341 учень й працює 20 учителів, клуб, бібліотека, медпункт.

За переказами Тимоновичі засновані козаками у XVI ст. Перша згадка про село належить до 1620 р.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Коли село було окуповане кайзерівськими військами, населення створило партизанський загін, який згодом увійшов у Щорсівську ди-

візію. К. І. Зарецькому, який перебував у цьому загоні (загинув під Києвом), встановлено в селі пам'ятник. У 1921 році створена комсомольська організація, 1924 року — партійна.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 450 чоловік. 400 чоловік за бойові заслуги в боротьбі з фашистами нагороджені орденами й медалями. 144 загинули в боях. На їх честь поставлено в 1959 р. пам'ятник.

На околицях села Тимоновичів виявлено городище й курганний могильник часів Київської Русі.

ХОТІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від районного центру, за 7 км від залізничної станції Семіонівка. Дворів — 376. Населення — 961 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дачне, Кринички, Лісківщина, Логи, Михайлове, Острів, Прогрес, Червоний Гай, Ракута.

М. Г. Скоробагатий — уродженець с. Хотіївки, штурман екіпажу Героя Радянського Союзу капітана М. Ф. Гастелло. Фото 1940 р.

На території села міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 4896 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3677 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 78 передовиків нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де налічується 305 учнів і 21 учитель, клуб, бібліотека.

Хотіївка заснована на початку XVIII століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. У 1922 році створена партійна організація, наступного року — комсомольська.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 1629 жителів села. За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 1222 чоловіка нагороджені орденами й медалями. Уродженцю Хотіївки Н. Д. Мізерному присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 278 чоловік полягли в боях за Батьківщину. На їх честь у 1962 р. споруджено обеліск.

В селі народився М. Г. Скоробагатий — штурман легендарного екіпажу радянського військового льотчика капітана М. Ф. Гастелло.

Поблизу Острова виявлено залишки поселення доби бронзи та двох — черняхівської культури.

ЧОРНИЙ РІГ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км від районного центру. Дворів — 207. Населення — 551 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бобрик, Другий, Козилівщина, Лубня.

На території села знаходиться центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 2394 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2013 га орної землі. За високі показники в колгоспному виробництві 125 передовиків нагороджені орденами і медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 197 учнів і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, медичний пункт. Працює сільське відділення товариства «Знання».

Виник Чорний Ріг у другій половині XIX століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1927 році.

У Великій Вітчизняній війні брало участь 299 жителів. За бойові заслуги 200 чоловік нагороджено орденами й медалями. 182 загинуло смертю хоробрих.

На багатьох фронтах громила ворога батарея під командуванням С. Т. Голуба, уродженця Чорного Рога. Особливий зразок мужності він виявив біля озера Балатон в Угорщині, де й загинув. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

СОСНИЦЬКИЙ РАЙОН

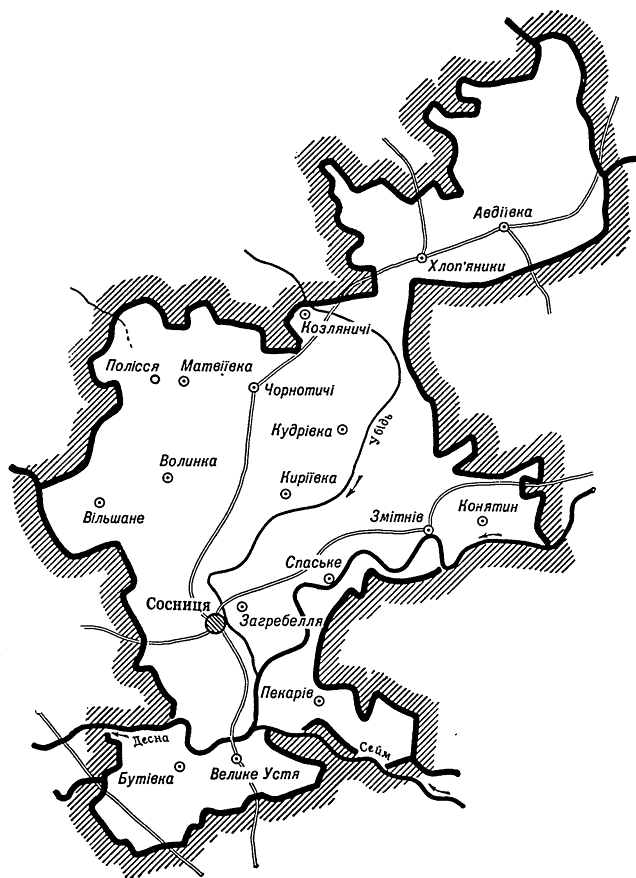

Площа району — 0,9 тис. кв. км. Населення — 37,8 тис. чоловік, з них сільського — 30,6 тис. Середня густота населення — 42 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф. Селищній і 16 сільським Радам підпорядковано 44 населені пункти. На підприємствах, у радгоспі, колгоспах, установах є 76 первинних партійних, 72 комсомольські, 100 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. Один радгосп і 20 колгоспів мають 57 486 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 34 203 га орної землі. В районі є 7 промислових підприємств. Населення обслуговують 47 медичних закладів. У 39 загальноосвітніх школах, у т. ч. 9 середніх, 14 восьмирічних, 13 початкових, а також середній, вечірній та заочній і в школі для глухонімих дітей навчається 6618 учнів. Крім того, в районі є сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку, музична школа, профтехучилище. Культосвітню роботу ведуть 12 будинків культури, 25 клубів, 28 бібліотек, краєзнавчий музей та меморіальний музей О. П. Довженка. Є 45 кіноустановок. У районі — 7 пам'ятників В. І. Леніну, в 30 населених пунктах споруджено пам'ятники та обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

СОСНИЦЯ

Сосниця — селище міського типу, розташоване на правому березі річки Убеді (притоки Десни), за 22 км від залізничної станції Мена і за 90 км від Чернігова. Селище сполучає з головними населеними пунктами області автошлях Чернігів—Новгород-Сіверський. Населення — 7200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані села Ганнівка й Мале Устя.

На околицях і поблизу Сосниці та Малого Устя виявлено кілька поселень доби неоліту, бронзи, два поселення й курганний могильник періоду скіфів. Знайдено

також два скарби римських монет. На території Сосниці досліджено два ранньослов'янські поселення перших століть н. е., чотири поселення й два могильники VIII—X ст., два городища й три поселення часів Київської Русі[1].

Назва селища, очевидно, походить від соснового лісу, що здавна оточує цю місцевість. Уперше Сосниця згадується в Іпатіївському літопису під 1234 роком, де сказано, що князь Данило Галицький, допомагаючи київському князеві в боротьбі з чернігівським князем Михайлом Всеволодовичем, оволодів кількома містами, у т. ч. Сосницею[2]. В період Київської Русі в Сосниці значного розвитку набуло хліборобство, скотарство й ремісництво. Знайдені під час археологічних розкопок списи, наконечники, стріли, сокири та інші вироби з заліза свідчать про високий рівень ковальської справи.

У 1239 році монголо-татари зруйнували Сосницю. Але з часом поселення відродилося. 1370 року воно потрапило під владу Литовського князівства. Після війни Росії з Литвою 1500—1503 рр. Сосниця ввійшла до складу Російської держави. В «Реєстрі кордонів чернігівських» (1523—1526 рр.) вона згадується як «село городове чернігівське», що налічувало 30 хат і 2 церкви. За Деулінським перемир'ям (1618 р.) Сосниця перейшла під владу Польщі і деякий час перебувала в приватному володінні польського шляхтича М. Пшонки[3].

Щоб закріпитися на захопленій території, польські феодали в 1634 році збудували в Сосниці фортецю, відтоді поселення віднесено до категорії міст. Як місто воно значиться на карті Боплана. У фортеці, що складалася з двору польського старости й замку, поселились єзуїти. Троїцький собор вони перетворили на костьол. Посилився соціальний і національний гніт, насаджувався католицизм. Підлеглі селяни платили грошову й натуральну ренту, відбували феодальні повинності. За найменшу провину їх жорстоко карали. Тому, коли почалося селянсько-козацьке повстання під проводом жителя Сосниці К. Скидана, багато сосницьких козаків приєдналося до повстанців[4].

З новою силою вибухнув народний гнів під час визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. Під знамена Богдана Хмельницького стали й сосницькі козаки, які в серпні 1648 року на чолі з полковником Л. Рукашкою визволили місто від польських загарбників, і з 1649 року воно стало центром сотні Ніжинського, а пізніше Чернігівського полку. Але після підписання 1651 року Білоцерківської угоди польська шляхта повернулася до своїх маєтків. У 1652 році Сосниця була передана в оренду лихварям.

Про визиск і сваволю польських панів та їх лакуз багато розповідається в історичних піснях і думах. Зокрема, в «Думі про оренди» сказано, що орендарі захопили всі козацькі шляхи й на одній милі по три шинки ставили, брали мито з проїжджих: від воза по півзлотого, від пішого — по три гроші. Навіть старців обдирали. Шукаючи порятунку, чимало сосницьких козаків і міщан покинули рідні місця й переселилися на Слобожанщину.

Після прийняття Переяславською радою історичного рішення про возз'єднання України з Росією жителі Сосниці присяглися на вірність Російській державі. В 1655 році місто одержав у «маєтність, крім козаків», стародубський полковник Т. Оникієнко (Анікєєв)[5].

У другій половині XVII ст. створилися більш сприятливі умови для економічного й культурного розвитку Сосниці. За переписом 1666 року тут проживало 7 тис. чоловік[6]. Переважна більшість населення займалася хліборобством. Значного роз-

---

[1] Археологія. XI, стор. 88, 90—94; Археологічні пам'ятки УРСР, т. 5.К., 1955, стор. 54—56.
[2] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 172.
[3] М. Маркевич. История Малороссии, т. 1. М., 1842, стор. 135.
[4] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 6, стор. 98.
[5] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 14. СПб., 1889, стор. 483, 484; Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей, стор. 410.
[6] Переписні книги 1666 року, стор. 406—414.

витку набули торгівля, ремесла, млинарство, гуральництво та суконарський промисел. Торговельні зв'язки Сосниці з багатьма містами Росії склалися ще напередодні визвольної війни і значно посилилися в другій половині XVII ст. у зв'язку з розвитком всеросійського ринку. Із Сосниці вивозили до Москви та інших міст Росії, головним чином, віск, селітру, овчини, посуд, худобу, сало[1].

У 1666 році в Сосницю прибув призначений царський воєвода[2]. Воєвода й урядовці накладали на жителів всілякі податки, збирали мито з усіх привезених на ярмарки й торги товарів. Посполиті, крім того, мали платити з кожного плуга по 16 четвертей жита й по одному карбованцю, а з кожної сохи — по 2 четверті й 25 копійок. Обурене населення 1668 року підняло повстання.

Головним заняттям соснинців у другій половині XVIII ст. лишалося хліборобство й скотарство. Але врожаї збирали низькі (11—20 пудів жита з десятини), тому велике значення мали промисли, зокрема лісовий. Розвивалося також тютюнництво, садівництво, бджільництво. Жінки займалися рукоділлям, пряли льон, коноплі, вовну для своїх потреб і на продаж. У місті налічувалося близько 200 ремісників, які об'єднувалися в шевський, ковальський та інші цехи. Великий попит мали вироби ремісників з дерева — діжки, ночви, коробки, колеса, посуд. Значну роль в економічному житті міста, як і раніше, відігравали ярмарки, що відбувалися тричі на рік, а також щотижневі торги. Тут продавали хліб, в'ялену рибу, сіль, горілку, вино, тютюн, залізо, дьоготь тощо[3]. Чимало жителів займалося чумацьким промислом. Поширений був і «самовоз» — перевезення хліба з півночі на південь.

Після ліквідації автономії Лівобережної України Сосниця з 1782 до 1796 року перебувала в складі Новгород-Сіверського намісництва, з 1796 року стала повітовим містом Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губернії.

Разом з російським народом жителі Сосниці брали активну участь у Вітчизняній війні 1812 року проти французьких загарбників. Багато з них вступали до ополченських та козачих полків. Тільки до народного ополчення записалося з повіту 1461 чоловік. Надзвичайну відвагу й героїзм виявив у боях з ворогом А. Дорошенко — партизан загону О. М. Сеславіна. Жителі постачали діючій армії продовольство, коней, волів. У місті була створена центральна база провіантських складів, велике значення якій надавав М. І. Кутузов[4].

З 1803 року почалася забудова Сосниці за планом. Прокладено нові, рівні вулиці (мережа їх зберігається й досі). В 1859 році тут було 6568 жителів, 711 будинків, 5 церков, поштова станція, лікарня. Діяли повітове й міське парафіяльні училища, де працювало 7 учителів, бібліотека, у фондах якої налічувалося 698 томів. Кілька років існував також приватний жіночий пансіон Шевцової[5].

Сосниця — батьківщина російського співака, диригента й музичного діяча М. Ф. Полторацького (1729—1795). Тут народився і провів дитячі роки український вчений, доктор медицини та історик О. Ф. Шафонський (1740—1811), який багато працював над проблемами боротьби з епідемією чуми. В 1786 році він склав «Чернігівського намісництва топографічний опис», який є цінним джерелом для вивчення історичного минулого Чернігівщини, її природних умов, складу населення, економіки та побуту. Довгий час у Сосниці проживала Г. П. Керн (1800—1879) — автор цікавих спогадів про О. С. Пушкіна, М. І. Глінку та деяких інших визначних діячів російської культури.

Напередодні реформи 1861 року феодально-кріпосницькі відносини досягли свого найвищого розвитку. Становище кріпаків було надзвичайно тяжким. Поміщики не вважали селян за людей. Вони продавали їх, міняли на собак. Так,

[1] Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей, стор. 424.
[2] Літопис Самовидця, стор. 99.
[3] Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. 4. Чернигов, 1902, стор. 211.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 105, арк. 296—299, 384, 385, 463, 483, 587, 674, 683, 694, 907, 1067.
[5] Там же, ф. 1016, оп. 1, спр. 137, арк. 4; спр. 7475, арк. 1.

у ревізьких реєстрах знайдено документ на продаж сосницькому поміщикові І. Розумієнку дівчини-кріпачки за 50 карбованців.

За реформою 1861 року в Сосниці було звільнено від кріпосної залежності понад 200 поміщицьких селян. Середній наділ на ревізьку душу дорівнював 2 десятини польової землі. Викупні платежі за землю становили 11 624 крб.[1], що значно перевищувало тогочасну ринкову ціну. Крім того, протягом 6 років, поки селяни вважалися тимчасово зобов'язаними, вони повинні були за кожну десятину відробляти 7 тяглових і 12 піших днів на рік. Вчорашні кріпаки відмовлялися виконувати ці повинності. Губернатор прислав у Сосницю війська. Дійшло навіть до сутичок із солдатами.

Аналізуючи матеріали «Праць податної комісії», К. Маркс на основі статистичних даних Чернігівської губернії, і зокрема Сосницького повіту, підкреслював разючі факти розорення т. зв. «звільнених» селян. Десятина селянської землі давала в середньому 1 крб. 58,5 коп. прибутку. Державні подушні збори становили 42,5 коп. з десятини. Крім того, селяни платили поміщикам оброк та викупи по 1 крб. 12 коп. за десятину. Отже, прибутки від землі навіть не покривали різних поборів[2].

Після реформи землеробство дедалі більше набирало товарного характеру. Швидко зростали посіви цукрових буряків, конопель і тютюну, у вирощуванні якого Сосницький повіт посідав друге місце в губернії. Торгівля тютюном, що вивозився не тільки в міста України й Росії, але й за кордон, відігравала значну роль у зростанні прибутків заможних селян. Особливо наживалися скупники й лихварі, які скуповували тютюн у бідняків ще зеленим. Розвивалися й кустарні промисли: шкіряний, шевський, корзиноплетельний та ін. 1870 року ремеслами в місті займалися 313 чоловік[3]. Промисловість у другій половині XIX — на початку XX ст. розвивалася слабо. Торфорозробка «Підкруччя», пивоварний, два цегельні та лісопильний заводи і окремі майстерні, що виготовляли діжки, колеса та сани, за кількістю робітників були незначними.

Малоземелля, бідність грунтів призводили до дедалі більшого зубожіння основної маси селянських господарств. Не маючи змоги прогодуватися, селяни мусили найматись до поміщиків і куркулів, іти на цукрові заводи, в поміщицькі економії південних губерній. Побутові умови селян і міської бідноти були нестерпними. Харчувалися переважно житнім хлібом, картоплею та капустою. М'ясо й цукор вважалися розкішшю. Діти з 6—7 років залучалися до роботи в господарстві, ставали за підпасків. Про життя селян, і зокрема своєї родини, згадував видатний український радянський кінорежисер О. П. Довженко: «Було в минулому житті моїх батьків багато плачу, темряви і жалю. Неясні надії і марні сподівання знаходили собі могилу в горілці й сварах. А найбільш, чого їм відпустила доля,— роботи, тяжкої праці»[4].

Ідеї революційної боротьби, що поширювалися в країні, знаходили сприятливий грунт і в Сосниці. В 1903 році тут виникла перша соціал-демократична група[5]. Сосницькі соціал-демократи регулярно одержували газету «Искра» з 27 до 31 номера. Читали й роз'яснювали робітникам і селянам праці В. І. Леніна «Проект програми Російської Соціал-Демократичної Робітничої Партії» і «Боротьба з голодуючими», влаштовували сходки в лісі, розповсюджували революційну літературу. Зокрема, 12 вересня 1903 року в місті була розповсюджена видана групою листівка «До сосницьких робітників», що закликала трудящих до боротьби за поліпшення свого

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1395, арк. 4, 19; спр. 1413, арк. 19, 20, спр. 1441, арк. 2, 33, 34 спр. 1442, арк. 47; спр. 1463, арк. 14.

[2] Архив Маркса и Энгельса, т. 13. М., 1955, стор. 207.

[3] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 4. СПб., 1873, стор. 694.

[4] О. П. Довженко. Твори в 5-ти томах, т. 1. К., 1964, стор. 85.

[5] В. Щербаков. Нарис з історії соціал-демократії на Чернігівщині (1902—1917), стор. 50—60.

становища. Того ж місяця відбувся триденний страйк робітників, які вимагали скорочення робочого дня і збільшення заробітної плати[1]. В 1904 році соціал-демократична група стала ядром повітової організації РСДРП, що входила до складу Поліського Комітету РСДРП.

Після кривавих подій 9 січня 1905 року повітова організація активізувала свою діяльність. Восени 1905 року соціал-демократи організували кілька мітингів, де закликали робітників і селян повалити самодержавство. Значну революційну роботу серед населення проводив більшовик К. В. Сухомлин (1886—1938), згодом державний і партійний діяч Радянської України.

Під впливом більшовицької пропаганди піднімалися на боротьбу й селяни. Вони громили поміщицькі маєтки, захоплювали землю, ділили майно. Лише протягом жовтня—листопада 1905 року в повіті було розгромлено 35 економій. На прохання місцевих властей для придушення селянських виступів у Сосницю були введені війська. Керівники соціал-демократичної організації Д. Ф. Сизоненко і М. В. Андріяненко були заарештовані й засуджені до 25 років каторги. Однак боротьба не припинялася. Палали поміщицькі маєтки та економії. Ті соціал-демократи, які уникли арешту, продовжували розповсюджувати революційну літературу. Жандарми на квартирі сосницького соціал-демократа Я. Оринича виявили гектограф і свинцеву печатку з написом «Сосницька організація РСДРП». Разом з селянином Т. Бадериком Я. Оринич надрукував відозви «До товаришів селян», «До громадян» та ін.[2] У нього часто відбувалися збори революційної молоді. В 1907 році Сосницька повітова соціал-демократична організація була розгромлена.

Напередодні першої світової війни Сосниця лишалася невеличким містом. Із 945 будинків кам'яних було 7; 525 — криті соломою. Вулиці освітлювалися гасовими ліхтарями, яких на все місто налічувалося тільки 120. Більшість населення не мала ніяких політичних прав. Із 8193 жителів тільки 151 мав право голосу на виборах.

Місцеві власті мало дбали про медичне обслуговування населення. 1910 року в земській лікарні на 25 місць працювали один лікар, 5 фельдшерів і 2 акушерки. Дещо в кращому стані була освіта. В місті діяли 3 початкові міські училища для хлопчиків, жіноче однокласне народне училище й жіноча гімназія, організована в 1906 році на базі прогімназії[3]. 1913 року одне початкове міське училище було перетворене на вище початкове. Через два роки відкрито чоловічу гімназію. 1912 року засновано ремісничу школу при корзиноплетільній майстерні, де навчалося 20 дітей. У місті працювала земська публічна бібліотека, відкрита 1872 року[4]. В 1910 році виник народний театр, при якому протягом багатьох років працював драматичний гурток. Наступного року відкрито кінотеатр.

Дуже популярні серед населення були кобзарі, зокрема П. Кулик. Він багато мандрував по Україні, брав участь у київських етнографічних вечорах та концертах. Його з любов'ю згадує О. П. Довженко в кіноповісті «Зачарована Десна». До Сосницького кобзарського цеху «старців», який існував до 1915 року, належали також кобзар Я. І. Кулик, лірник К. П. Бондаренко та ін.[5] Багатий пісенний репертуар був у народного співця А. Матющенка.

Перша світова війна погіршила й без того тяжке становище трудящих мас. Зросла дорожнеча, не вистачало необхідних товарів, збільшився робочий день. Щоб запобігти революційним виступам, власті збільшили в місті поліцейську команду.

2 березня 1917 року, незважаючи на заходи, яких вживали царські чиновники й поліція, в Сосниці стало відомо про повалення самодержавства. Повсюдно відбу-

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2077, арк. 8, 9.
[2] Там же, ф. 318, оп. 1, спр. 690, арк. 1—140.
[3] Города России в 1910 году, стор. 376, 386, 396, 406, 466.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 1, спр. 242, арк. 57.
[5] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1964, № 1, стор. 64, 65.

валися сходки й мітинги. Трудящі приймали резолюції про солідарність з петроградськими робітниками та солдатами, обговорювали питання про поділ поміщицької землі. З тюрми було визволено політичних в'язнів. З фронту почали повертатися солдати. Влітку 1917 року в Сосниці створено Раду робітничих, солдатських і селянських депутатів, яку очолив учитель С. В. Шалудько. Місцева буржуазія організувала громадський комітет, що всіляко підтримував повітового комісара Тимчасового уряду. Буржуазні власті чинили репресії, кидали за грати комуністів і тих, хто співчував їм. Про наругу над політичними в'язнями розповів більшовик І. З. Любинський на сторінках газети «Рабочий путь»[1]. Але ніякі репресії і катування не могли зупинити наростання революційної боротьби. 27 серпня 1917 року селяни розігнали повітовий з'їзд союзу землевласників.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції окрилила трудящих Сосниці. Велику роль у згуртуванні революційних сил, активізації боротьби за встановлення влади Рад у повіті відіграла місцева більшовицька організація, створена в листопаді 1917 року. 7 грудня того року Сосницька Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів усунула повітового комісара Центральної ради. В місті було проголошено Радянську владу, скрізь поставлено радянських комісарів, які контролювали роботу установ. На зборах селян обрано міський земельний комітет на чолі з більшовиком З. Г. Коленком. Комітет розподілив між біднотою поміщицьку землю й ліси. Для боротьби з контрреволюцією було створено один з перших на Чернігівщині червоногвардійський загін під командуванням Д. І. Артюха (Артюхова)[2].

11—12 грудня 1917 року в Харкові відбувся I Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну Радянською республікою. У підготовці й роботі з'їзду взяли активну участь і жителі Сосниці. На з'їзді в керівні органи були обрані сосницькі делегати А. В. Новиков та С. В. Шалудько. Останній став заступником голови Президії ВУЦВК[3]. На мітингах і сходках трудящі міста вітали рішення з'їзду, палко схвалювали Маніфест ВУЦВК до всіх робітників, селян і солдатів. Та 18 грудня 1917 року загін буржуазно-націоналістичної Центральної ради заарештував членів виконкому Сосницької Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів.

З наближенням революційних військ Радянської Росії в січні 1918 року в Сосницькому повіті розпочалося повстання. 27 січня в місті була відновлена Радянська влада. Розгорнула роботу Рада робітничих, солдатських і селянських депутатів. Червоногвардійські загони роззброїли всі контрреволюційно настроєні частини[4]. В місті була створена повітова Рада народних комісарів, яка націоналізувала всі поміщицькі землі.

Мирний перепочинок був коротким. У межі Чернігівщини вторглися німецькі інтервенти. Сосницька Рада й революційні загони, не маючи достатніх сил, щоб відбити ворога, на початку березня відступили на з'єднання з військами Радянської Росії. Місто тимчасово опинилося в руках загарбників. Появилися загони гайдамаків, до них приєдналися офіцери колишньої царської армії. Почалася розправа над радянськими активістами. Від рук куркулів та гайдамаків 20 березня загинули С. В. Шалудько та Д. І. Артюх. Окупанти забирали в населення худобу, хліб. У деяких селах повіту люди пухли від голоду.

З ненавистю ставилися трудящі Сосниці до окупантів та їхніх прислужників. Багато хто пішов до

Квиток члена Сосницької об'єднаної Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів С. В. Шалудька. Фотокопія.

Сосницкій Объединенный Совѣтъ рабочихъ, солдатскихъ и крестьянскихъ депутатовъ.

ЧЛЕНСКІЙ БИЛЕТЪ

Шалудько Степан Васильевич

состоитъ Членомъ Сосницкаго Объединеннаго Совѣта рабочихъ, солдатскихъ и крестьянскихъ депутатовъ.

Октября 22 дня 1917 года № 145

Предсѣдатель Шалудько

Секретарь Любинский

[1] Газ. «Рабочий путь», 10 жовтня 1917 р.

[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 199.

[3] С. Королівський. Перший з'їзд Рад України, стор. 71.

[4] Газ. «Вестник Украинской Народной Республики», 27 січня 1918 р.

В. В. Роменець. 1919 р.

партизанських загонів. На Поліссі діяв об'єднаний загін сосницьких та корюківських партизанів під командуванням матроса О. М. Гарнієра. В ході боїв цей загін виріс до 500 чоловік, мав на озброєнні, крім гвинтівок і кулеметів, 2 гармати. Партизани обстрілювали й громили ворожі застави біля Сосниці, не давали німецьким загарбникам закріпитися на Сіверській землі. Героїчну боротьбу своїх земляків проти окупантів яскраво змалював Олекса Десняк (О. Г. Руденко) в романі «Десну перейшли батальйони».

Коли почався наступ радянських регулярних військ, опір окупантів був зламаний. Наприкінці листопада німецькі загарбники відступили, але на зміну їм прийшли січові стрільці Директорії. Знову почалися грабежі й арешти. 4 січня 1919 року Ніжинський полк 1-ї Української Радянської дивізії визволив Сосницю від петлюрівських військ. У боях за місто знищено близько 240 ворожих офіцерів і солдатів, захоплено 5 кулеметів, склади з військовим спорядженням та іншим майном[1]. Робітники й селяни Сосниці з хлібом і сіллю, з червоними прапорами зустрічали своїх визволителів. На центральній площі відбувся багатолюдний мітинг.

26—28 березня 1919 року в Сосниці проходив повітовий з'їзд Рад. До виконавчого комітету, обраного на ньому, ввійшли комуністи. Для боротьби з бандами, що лютували в повіті, був створений надзвичайний штаб. У травні того ж року для зміцнення органів Радянської влади ЦК РКП(б) прислав до Сосниці подружжя М. І. та О. В. Артюхіних, а згодом — учасника штурму Зимового палацу, колишнього Головного комісара Чорноморського флоту В. В. Роменця. Був обраний повітовий партійний комітет. Разом з ним посланці партії провадили значну масово-політичну роботу серед населення. О. В. Артюхіна стала першим організатором жіночого руху в повіті. Органи Радянської влади націоналізували поміщицьку землю. Створені наприкінці січня комбіди сприяли зростанню партійного осередку в місті, який у серпні вже налічував 33 члени й 30 співчуваючих.

Під керівництвом комуністів у червні 1919 року було організовано комсомольський осередок. Велику притягальну силу для молоді мали комсомольський клуб, де відбувалися лекції, вистави, літературні вечори, урочисто відзначалися революційні свята тощо, та молодіжний спортивний клуб. При спортклубі діяла дитяча організація «Юні спартаківці».

Улітку 1919 року над молодою Країною Рад нависла нова загроза: з півдня сунули денікінці. В серпні вони наблизилися до Сосниці. В місті був створений повітовий ревком, який оголосив надзвичайний стан. Командуючим сосницькою бойовою дільницею фронту призначили В. В. Роменця. Жителі будували укріплення, вступали до лав Червоної Армії, створювали партизанські загони. Білогвардійці дійшли до Десни. Фронт проходив за 6—7 км від міста. Щодня ворог обстрілював Сосницю, намагався захопити її. Але захисники міцно тримали оборону[2]. У прифронтовій частині повіту населення зібрало для Червоної Армії 971 пуд жита, 839 пудів вівса, 3435 пудів картоплі, 11 пудів цукру тощо[3]. Ревком організував передачу зброї, одягу, взуття, а партійний комітет здійснював велику виховну роботу серед бійців.

Під ударами Червоної Армії і партизанів 19 листопада 1919 року денікінці відступили. Проте становище жителів лишалося тяжким: тиф косив людей, не вистачало продуктів. Повітовий ревком вживав заходів для налагодження мирного життя.

---

[1] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 277.
[2] Октябрем рожденные. М., 1967, стор. 137—140.
[3] Чернігівський облдержархів. ф. Р-1, оп. 1, спр. 48, арк. 12, 13.

У Сосниці були сформовані частини особливого призначення. Селяни одержали землю, бідняки й сім'ї червоноармійців забезпечувалися посівним зерном та реманентом. Комбіди видавали селянам продовольчі картки, відкривали магазини, дбали про паливо.

Для подання допомоги у зміцненні партійних і радянських органів до Сосниці приїздив представник Чернігівського губкому партії Ю. М. Коцюбинський[1]. 27 січня 1920 року був обраний повітовий виконавчий комітет, якому ревком передав усі повноваження. Навесні того ж року обрано Сосницьку міську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Під час наступу польських інтервентів у травні в місті був запроваджений воєнний стан, у зв'язку з цим 19 травня створено міський ревком. Багато комуністів і комсомольців пішли добровольцями на польський і врангелівський фронти.

Після переможного закінчення громадянської війни розпочалася відбудова господарства. У червні 1920 року знову обрано міську Раду й організовано комнезам. Восени того ж року голова ВУЦВК Г. І. Петровський взяв участь у роботі повітового з'їзду комітету незаможних селян і закликав їх допомогти Комуністичній партії у зміцненні Радянської влади[2].

У жовтні 1920 року в місті вперше був проведений комуністичний суботник, під час якого жителі відбудовували приміщення шкіл, ремонтували шляхи й мости[3]. Ставали до ладу дрібні підприємства, організовано артіль, де працювали столяри, ковалі й теслярі, 1921 року дала струм електростанція. Виконком і КНС значну допомогу подавали бідноті, зокрема, виділяли насіння, залізо для виготовлення лемешів, забезпечували безплатний ремонт інвентаря тощо. Комнезам допомагав сім'ям червоноармійців обробляти землю і збирати врожай. Вже 1921 року посівні площі досягли довоєнного рівня.

Активно діяла міська комсомольська організація, яка наприкінці 1920 року об'єднувала 45 юнаків і дівчат. Усі комсомольці брали участь у роботі гуртків, організовували молодіжні вечори, мітинги-концерти, провадили колективні читки газет і книжок, відкрили бібліотеку.

Працювати доводилося в тяжких умовах. У повіті діяли залишки куркульських банд. Партійна організація скерувала всі зусилля трудящих на рішучу боротьбу з бандитизмом. Під час ліквідації однієї з бандитських зграй у 1921 році загинув активний борець за Радянську владу, начальник сосницької міліції О. М. Гарнієр.

Трудящі Сосниці гаряче відгукнулися на заклик Радянського уряду допомогти голодуючим Поволжя, які потерпіли через недорід. У місті був створений спеціальний комітет. Жителі збирали кошти й продовольство, надавали притулок переселенцям. Тільки комнезами повіту на 1 січня 1922 року зібрали 11 220 пудів зерна[4].

Партійні й радянські органи багато уваги приділяли поліпшенню охорони здоров'я, розвитку народної освіти й культури. В 1920 році було відремонтовано повітову лікарню на 15 ліжок, де працювали лікар, два фельдшери й кілька медичних сестер. Незважаючи на труднощі, в 1920 році в Сосниці вже діяли три школи першого ступеня, в яких навчалося 527 дітей. Чоловіча й жіноча гімназії та вище початкове училище були реорганізовані у школи другого ступеня. Добір і виховання учительських кадрів були під постійним контролем повітового парткому. В місті відкрито учительські курси, які проіснували три роки. 1924 року 54 вчителі навчали 766 дітей. У школах лікнепу одночасно навчалися грамоти понад 100 чоловік.

Розгорталася й культурно-виховна робота. Драматичний гурток при народному будинку протягом року поставив понад 50 спектаклів, переважно класичні п'єси. Тут не раз виступав відомий борець уродженець с. Блистової Т. С. Корінь. У місті працювало три бібліотеки, найбільшою з них була центральна бібліотека

[1] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 37, арк. 1—10.
[2] Там же.
[3] Газ. «Наш путь» (Сосниця), 29 жовтня 1920 р.
[4] Газ. «Наш путь», 5 лютого 1922 р.

Десна-трудівниця. 1971 р.

Сашко
(кадр з кінофільму
«Зачарована Десна»).

О. П. Довженко
серед воїнів на фронті.
1942 р.

Хата,
де народився О. П. Довженко.
Сосниця, 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

ім. Н. К. Крупської. 1 липня 1920 року відкрито краєзнавчий музей. Почала виходити повітова газета «Наш путь».

Трудящі міста в 1922 році одностайно схвалили рішення VII Всеукраїнського з'їзду Рад, який звернувся до народів РРФСР, Білоруської РСР і Закавказької Федерації з пропозицією негайно розпочати практичне оформлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Делегатом на I Всесоюзний з'їзд Рад вони послали голову повітвиконкому комуніста Р. А. Мірошниченка[1] (нині персональний пенсіонер).

З 1923 року, у зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи, Сосницю віднесено до категорії селищ міського типу. Вона стала районним центром у складі Сновського, з 1925 року — Конотопського округу. 1932 року — ввійшла до складу Менського району, а з 1935 — райцентр Чернігівської області.

Великі зміни в житті Сосниці сталися протягом перших двох п'ятирічок. Комуністи й комнезамівці з допомогою сільського активу розгорнули широку пропаганду ленінського кооперативного плану. 1928 року в Сосниці виникли ТСОЗи «Червоний хлібороб» та «Перше травня». Через два роки на їх базі організовано колгосп «Червоний партизан». Тоді ж створено й колгоспи ім. Шевченка та ім. Чапаєва. Серед перших засновників артілей були жителі селища С. О. Бахир, Д. А. Сердюк, В. Ф. Дроб'язко, З. Г. Карета, Д. П. Човпило та ін. Багато труднощів довелося подолати колгоспникам. Бракувало досвіду колективного господарювання, не вистачало реманенту, польові роботи виконувалися вручну. В 1932 році колгосп «Червоний партизан» одержав першого трактора, молотарку та інші машини. Незважаючи на опір куркулів, 1934 року колективізацію в селищі в основному завершено. Організаційному та економічному зміцненню колективних господарств сприяло створення 1935 року Сосницької МТС, яка одержала 16 тракторів, 13 плугів, 2 молотарки. В 1940 році було вже понад 50 тракторів, 19 комбайнів, 9 автомашин. Виросли кадри механізаторів.

З кожним роком наростала хвиля трудового піднесення серед робітників і колгоспників. У 1935—1936 рр. широкого розмаху набув стахановський рух, який очолили комуністи. За високі показники в роботі трактористи-стахановці М. О. Зуб, С. М. Пустовойт і М. К. Поплавський в 1939 році були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

За роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд Сосниці. Замість старих хатин виросло багато нових будинків. Місцева Рада велику увагу приділяла благоустрою селища, зокрема були впорядковані центральні вулиці, чимало зроблено для озеленення їх. За переписом 1939 року в Сосниці проживало 4694 чоловіка[2]. Тут працювали маслозавод (відкритий 1928 року), кілька промислових артілей, МТС. Було три колгоспи, найбільший — «Червоний партизан», за яким закріплено 1800 га землі. З розвитком громадського господарства зростав добробут хліборобів. Так, колгоспниця-стахановка М. П. Василенко писала в районній газеті: «Я тепер стала заможною. За вироблені 300 трудоднів одержала 35 пудів хліба, 90 пудів картоплі, 1200 кг сіна, чимало грошей. Я вже не буду боятися за завтрашній день, як це було за царату»[3].

Значно поліпшилось медичне обслуговування населення. У районній лікарні на 50 ліжок працювало 5 лікарів, 8 медсестер, 2 акушерки, фельдшер; діяли амбулаторія та аптека. З 1926 року в Сосниці відкрився відомий далеко за межами області будинок відпочинку ім. Щорса.

Успішно розвивалась освіта. У селищі були середня та вечірня школи робітничої молоді, школа-інтернат для глухонімих дітей, сільськогосподарський технікум і школа медсестер. У загальноосвітніх школах навчалося 1320 учнів, працювало

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 6015, арк. 1—7.
[2] Там же, ф. Р-5226, оп. 6, спр. 3, арк. 174.
[3] Газ. «Зоря комуни» (Сосниця), 1 січня 1940 р.

Братська могила воїнів Червоної Армії, що загинули за визволення Сосниці від німецько-фашистських загарбників. 1970 р.

64 вчителі. В районному будинку культури діяли різні гуртки. Книжковий фонд районної бібліотеки досяг 14 тис. примірників. Розпочало трансляцію передач місцеве радіомовлення.

З обуренням і гнівом зустріли трудящі Сосниці повідомлення про віроломний напад фашистської Німеччини на Радянську країну. На масових мітингах і зборах вони заявляли, що не пошкодують сил і життя для захисту Батьківщини. Партійна організація й місцеві органи влади всю свою роботу перебудували на воєнний лад. У глиб країни евакуювалося устаткування МТС, маслозаводу та колгоспне майно, організовувалося підпілля, створювалися партизанські бази. Трудящі вступали до народного ополчення, збирали кошти й подарунки для радянських воїнів-фронтовиків. Уже на початку липня вони зібрали 1200 крб.[1] Учителі, учні — всі, хто міг, допомагали колгоспникам зібрати врожай. Жінки й дівчата вивчали зброю, готувалися стати медсестрами.

6 вересня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Сосницю. Вороги чинили нечувані звірства над мирним населенням. Селище входило у воєнну зону і підлягало військовому командуванню. За найменший вияв протесту жителів розстрілювали без суду й слідства. Жертвою окупантів та їх прислужників став учасник боротьби за владу Рад М. Д. Штигайло, ланкова К. Й. Заєць, завідуюча районним відділом народної освіти Г. М. Лисич та багато інших. 143 юнаків і дівчат гітлерівці вивезли на каторгу до Німеччини.

Та ні катування, ні розстріли не поставили радянських людей на коліна. Близько двохсот чоловік пішли в партизанські загони. Народні месники висаджували в повітря залізничні мости, склади з боєприпасами, знищували фашистів, розповсюджували листівки, в яких розповідали правду про події на фронтах. Партизанка-розвідниця О. Г. Олійник, яка втратила на війні трьох синів, виконувала важливі завдання, збирала цінні відомості про розташування ворожих сил. Про її бойові діла розповів у своїй книзі «Війна вночі» Герой Радянського Союзу Г. Балицький[2]. У партизанських загонах перебували Є. М. Бочаров, І. П. Даниленко, А. С. Оринич, Ф. Г. Мотчаний, В. Л. Гордієнко, І. М. Івлєв, І. С. Афанасьєва, І. В. Решодько та інші.

18 вересня 1943 року 58-й Башкирський гвардійський полк 16-ї гвардійської кавалерійської дивізії Центрального фронту під командуванням підполковника башкира Т. Т. Кусимова визволив Сосницю. В числі перших прорвався до рідних околиць житель селища І. Т. Курбацький. Визволяючи Сосницю від фашистських загарбників, загинули росіяни І. З. Пупинін і Д. М. Чибісов, башкир В. П. Гронітов та ін. На околиці селища в братській могилі поховані жертви фашистських катів. 9 травня 1971 року тут відкрито пам'ятник.

У Сосниці з 1 до 9 листопада 1943 року розташовувався штаб Центрального фронту, яким командував у той час генерал-полковник К. К. Рокоссовський.

У жорстокій боротьбі з ворогами на фронтах Великої Вітчизняної війни смертю хоробрих полягли 736 жителів Сосниці, за мужність і відвагу 1200 чоловік нагороджені орденами й медалями. Зокрема, зразки хоробрості й стійкості в боях з оку-

[1] Газ. «Зоря комуни», 30 липня 1941 р.
[2] Г. Балицький. Війна вночі, стор. 236, 265.

пантами виявили генерал-лейтенант Є. Я. Сенчило, учасник Сталінградської битви М. Г. Малиш, розвідниця В. П. Дзюндзик-Савченко, матрос-підводник А. П. Хіро, розвідник А. К. Левенець та багато інших.

Великих збитків господарству Сосниці завдали німецько-фашистські загарбники. Відступаючи, вони спалили МТС, будинок культури, пошту, міст через річку Убідь, приміщення райкому партії та інші споруди. Будинок технікуму (пам'ятка архітектури XIX ст.), де свого часу містився перший ревком, врятувало населення. У визволеному селищі зразу ж відновили роботу партійні та радянські органи. Під керівництвом комуністів відроджувалося зруйноване окупантами господарство. Трудящі розчищали вулиці, ремонтували житлові будинки, приміщення шкіл, лікарню. На 1 січня 1944 року вона могла вже прийняти 45 хворих. Тут працювали 3 лікарі й 12 чоловік середнього медперсоналу. Восени 1943 року почалися заняття в школах і технікумі. Механізатори МТС із захованих патріотами деталей склали 24 трактори, 4 комбайни, 20 плугів[1]. Жінки-трактористки утворили окрему бригаду, яку очолила О. Бахир, і вже в 1945 році завоювали першість у соціалістичному змаганні району. Колгоспники працювали не покладаючи рук. Не вистачало техніки, тягла. І все ж, долаючи труднощі, всі три колгоспи селища достроково виконали план заготівлі й продажу хліба державі.

На кінець четвертої п'ятирічки в Сосниці вже діяли майже всі довоєнні підприємства й установи. Досягли й перевершили довоєнний рівень випуску продукції артіль «Швейпром», маслозавод, харчокомбінат, торфоартіль «Більшовик». Велику допомогу місцевим підприємствам, колгоспам і МТС надавала держава, а також трудящі братніх республік. Тільки 1950 року МТС одержала 2 нові дизельні трактори, 9 комбайнів, 3 бензовози, 16 культиваторів. Це сприяло поліпшенню всіх польових робіт, завдяки чому врожай зернових по району в порівнянні з 1944 роком зріс більш як у два рази[2]. Для вивчення досвіду передовиків виробництва в Сосниці були організовані курси майстрів сільського господарства.

Широкий простір для творчої ініціативи трудящих відкрив XX з'їзд КПРС. Виконуючи рішення з'їзду, промислові підприємства Сосниці план випуску валової продукції 1956 року виконали на 109,1 проц. і додатково дали різноманітних виробів на 1454 тис. крб.[3] Протягом 1954—1958 рр. стали до ладу промкомбінат, «Міжколгоспбуд», хлібопекарня, шляхово-експлуатаційна дільниця.

Значного розвитку набула економіка селища протягом 1960—1971 рр. На базі артілі «Швейпром» у 1963 році створено швейну фабрику. Вже на 1 січня 1970 року, тобто за 4 роки, колектив фабрики виконав восьмий п'ятирічний план випуску валової продукції та її реалізації. Понад п'ятирічне завдання реалізовано швейних виробів на 2520 тис. крб. Протягом п'ятиріччя валова продукція підприємства зросла на 139,4 проц. За успіхи в роботі 72 передовикам виробництва присвоєно високе звання ударника комуністичної праці. 26 чоловік нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Робітницю фабрики Т. І. Салтан трудящі селища обрали депутатом обласної Ради депутатів трудящих.

У 1968 році розширено маслозавод і на його базі створено сирзавод. Крім масла, тут почали виготовляти сир типу «Голландський». Щороку підприємство випускає продукції в середньому на суму понад 2,5 млн. крб. Вона відома далеко за межами області. Зокрема, сосницьке масло експортується в Чехословаччину, Польщу, НДР, Югославію, на Кубу.

На спеціалізоване підприємство перетворилося Сосницьке районне об'єднання «Сільгосптехніки», створене на основі місцевої РТС у 1961 році. Воно має добре обладнані майстерні, 104 вантажні і 17 спеціальних автомашин, 46 тракторів та

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5226, оп. 5, спр. 3, арк. 176, 177.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 182, оп. 4, спр. 98, арк. 88.
[3] Газ. «Червоний прапор» (Сосниця), 28 лютого 1957 р.

багато іншої техніки. Загальну повагу в колективі об'єднання заслужив комуніст шофер Є. І. Дроб'язко. За три роки і дев'ять місяців він виконав своє п'ятирічне завдання.

Важливе місце в економіці району посідала гідролісомеліоративна станція, що працювала з 1963 до 1972 року. За час її існування закладено більш як 3 тис. га захисних лісонасаджень, споруджено понад 20 водоскидів і 56 км земляних валів, узято під захист від водної ерозії близько 10 тис. га сільськогосподарських угідь. За досягнуті успіхи в 1969 році станція стала учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Бронзових медалей виставки удостоєно кращих працівників лісників П. М. Кальченка та Я. Ф. Матяша[1].

Сталися зміни і в галузі колгоспного виробництва. Сосницькі колгоспи протягом 1951—1953 рр. об'єдналися в один, який назвали «Шлях до комунізму». Згодом він влився до колгоспу ім. Горького, центральна садиба якого міститься в с. Загребеллі. 1961 року в межі Сосниці ввійшло с. В'юнище, в якому був розташований колгосп ім. Шевченка, з 1963 року — ім. Довженка. Господарство має 4740 га землі, в т. ч. 1727 га орної. Машинно-тракторний парк налічує 22 трактори, 20 вантажних автомашин, 14 комбайнів та іншу техніку. Більшість виробничих процесів механізовано. Колгосп спеціалізується на відгодівлі худоби та птиці. На колгоспних фермах налічується понад 2 тис. голів великої рогатої худоби, 1059 свиней, близько 3 тис. штук водоплавної птиці. Велика увага приділяється вирощуванню зерна. Протягом восьмої п'ятирічки колгосп в умовах Полісся добився середньої врожайності зернових по 14,6 цнт з гектара, а озимої пшениці — по 18,1 цнт. Належна кормова база і дбайливий догляд забезпечили зростання виробництва продукції тваринництва, зокрема, в 1970 році на одну фуражну корову було надоєно молока по 2546 кг і одержано по 108 цнт м'яса на 100 га угідь. Високих показників у роботі добився ланковий механізованої ланки В. І. Богдан, якого колгоспники послали делегатом на III Всесоюзний з'їзд колгоспників.

Новий зліт творчої активності трудівників Сосниці викликала підготовка до XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Колективи підприємств взяли на себе підвищені зобов'язання і з честю виконали їх. Так, колектив швейної фабрики до відкриття XXIV з'їзду КПРС виконав виробничий план першого кварталу 1971 року і реалізував понад план продукції на 30 тис. крб. До 20 листопада 1970 року завершив план восьмої п'ятирічки райхарчокомбінат. Включившись у передз'їздівське змагання, колектив місячні завдання виконував на 150—160 проц. Достроково виконали свої зобов'язання й інші підприємства селища. Делегатом на XXIV з'їзд КПРС сосницькі комуністи обрали передовика виробництва, шофера районного об'єднання «Сільгосптехніки» Є. І. Дроб'язка.

Широкі перспективи в розвитку господарства Сосниці відкриваються в дев'ятій п'ятирічці. На 1975 рік валова продукція промислових підприємств зросте на 38,6 проц. Зокрема, швейної фабрики дорівнюватиме 15 938 тис. крб., тобто порівняно з 1970 роком збільшиться на 62,1 процента.

Провідну роль у господарському й громадсько-політичному житті селища відіграють 42 первинні партійні організації, які об'єднують 660 членів та кандидатів у члени КПРС. Переважна більшість їх працює безпосередньо на виробництві. Активним помічником комуністів є комсомольці. 26 первинних комсомольських організацій налічують 830 чоловік.

Зміцнення матеріально-технічної бази підприємств селища та колгоспу дало змогу розширити капітальне й житлове будівництво. Протягом 1960—1971 рр. споруджено тваринницькі ферми, зерносховище, приміщення райвиконкому, райпобуткомбінату, 12-квартирний житловий будинок тощо. Велику роль у розгортанні будівництва відіграли організація «Міжколгоспбуд», цегельний завод, що став до ладу в 1960 році, та ремонтно-будівельна дільниця, створена 1967 року. У дев'я-

[1] Газ. «Радянський патріот», 18 жовтня 1969 р.

тій п'ятирічці в селищі буде споруджено головпоштамт, районну лікарню, кінотеатр, середню школу. Розшириться житлове будівництво.

Рік у рік Сосниця упорядковується. Майже всі вулиці заасфальтовані, розбито газони, встановлені люмінесцентні світильники, у 1114 квартирах є газові плити. Звичайними в побуті трудящих стали телевізори, пральні машини, холодильники тощо.

Торговельна мережа селища складається з 24 магазинів і 7 ларків. Це, зокрема, 2 гастрономи, магазини меблів, господарчих товарів, книжковий та ін. Працюють їдальня, кафе, ресторан. Товарооборот торговельних підприємств і підприємств громадського харчування за восьму п'ятирічку зріс на 46,8 процента.

Органи Радянської влади велику увагу приділяють охороні здоров'я трудящих, розвитку освіти й культури. З медичних закладів у селищі є поліклініка, районна лікарня, протитуберкульозний диспансер, два фельдшерсько-акушерські пункти. Пологове відділення лікарні є одним з кращих в області. У Сосниці працюють 4 загальноосвітні школи — середня й дві восьмирічні й вечірня школа робітничої молоді, а також школа-інтернат для глухонімих дітей. У школах 99 педагогів навчають 1429 учнів. У селищі працює також сільськогосподарський технікум бухгалтерського обліку. Стаціонарний і заочний відділи його щороку випускають близько 300 бухгалтерів та економістів для колгоспів і радгоспів області. 1963 року відкрито професійно-технічне училище, де навчається 500 майбутніх механізаторів, 1966 року — музичну школу.

Цікава й змістовна робота щодо виховання дітей в комуністичному дусі провадиться в районному будинку піонерів. Тут працюють гуртки «умілі руки», фото- і кінолюбителів, авіамодельний, краєзнавчий та ін. Особливо популярний інтернаціональний гурток, учасники якого листуються з піонерами братніх республік та зарубіжних країн.

Центром культурно-масової роботи є районний будинок культури. При ньому працюють самодіяльні художні колективи, деякі з них своєю виконавською майстерністю наближаються до рівня професійних. Так, оркестр окарин був учасником обласного й республіканського оглядів, присвячених 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, сімейний ансамбль Романенків (скрипка, баян, гітара та бубон) на обласному огляді народних талантів нагороджений дипломом першого ступеня. Гуртки художньої самодіяльності є й на швейній фабриці та побуткомбінаті.

В селищі — дві районні бібліотеки — для дорослих і дитяча. Працівники бібліотек влаштовують книжкові виставки, стенди, тематичні полиці, до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна організували ленінські читання. Заслуговує на увагу досвід роботи бібліотек з питань краєзнавства. Гордістю соснинців є краєзнавчий музей, який багато робить для вивчення рідного краю. В його фондах 7500 експонатів. Засновник і директор музею Ю. С. Виноградський (1873—1965) опублікував 26 наукових праць з історії Чернігівщини. Велику лекційну роботу веде районна організація товариства «Знання», яка налічує 238 лекторів. 22 жовтня 1970 року минуло півстоліття з дня виходу у світ першого номера районної газети «Радянський патріот», яка бере свій початок від газети «Наш путь» і є бойовим партійним органом.

У піднесенні господарського й культурного життя селища важлива роль належить селищній Раді, до якої 13 червня 1971 року обрано 105 депутатів, у т. ч. 55 робітників, 17 колгоспників і 33 служ-

На річці Убеді біля Сосниці. 1971 р.

бовці. Серед депутатів 52 комуністи. При Раді працюють 7 постійних комісій, які займаються питаннями роботи підприємств, торгівлі, охорони здоров'я, поліпшення побутового обслуговування тощо.

В Сосниці народився всесвітньовідомий кінорежисер і письменник О. П. Довженко (1894—1956). В історію радянського кінематографа він увійшов як автор і постановник відомих картин «Арсенал», «Земля», «Аероград», «Щорс», «Мічурін», «Поема про море» та інших. Популярні також його оповідання часів Великої Вітчизняної війни та кіноповість «Зачарована Десна». 1960 року в хаті, де народився митець, відкрито літературно-меморіальний музей.

Вихідцями із Сосниці є член-кореспондент АН УРСР, доктор хімічних наук, професор К. А. Корнєв, доктор історичних наук, професор В. Я. Тарасенко, письменник В. В. Ковалевський (1906—1970).

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі Сосниці разом з усім радянським народом наполегливо борються за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

І. З. ОНИЩЕНКО, В. М. ПРИГОРОВСЬКИЙ

АВДІЇВКА

Авдіївка — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський, за 39 км від районного центру. Відстань до пристані Мезин на річці Десні — 18 км. Дворів — 1043. Населення — 2717 чоловік. Сільраді підпорядковане село Шаболтасівка.

На околицях Авдіївки виявлено курганний могильник періоду Київської Русі[1].

Уперше с. Авдіївка згадується 1674 року в грамоті російського царя Олексія Михайловича, якою він підтверджував право власності військового товариша В. Дуніна-Борковського на ряд сіл у Понорницькій сотні, в т. ч. і на Авдіївку. Пізніше вона стала власністю миргородського полковника Д. Апостола, а потім — бунчукового товариша М. Скоропадського[2]. Із зміцненням феодально-кріпосницьких відносин посилювалася залежність збіднілих козаків і селян від поміщиків. М. Скоропадський та його спадкоємці за незначну ціну скуповували невеликими ділянками козацьку землю[3], дедалі більше розширюючи свої володіння.

У 1796 році Авдіївка стала волосним центром Сосницького повіту. В той час тут налічувалося козаків — 284 ревізькі душі, державних селян — 93, поміщицьких селян — 34. Козаки й державні селяни займалися хліборобством, ремісництвом, зокрема, виробляли колеса, вози, сани, домашній посуд та ін. Вироби збували переважно в с. Орлівці, за 12 верст від Авдіївки, де відбувалися щотижневі базари й двічі на рік — ярмарки. Кріпаки відробляли панщину, яка становила 3, а в гарячу пору й 4 дні на тиждень, працювали на винокурні поміщика, що знаходилася недалеко, на хуторі Кистері. 1847 року на хуторі Натальївському, поблизу Авдіївки, Скоропадський побудував цукровий завод[4], який давав 13 900 пудів цукру на рік. Тут працювали кріпаки й вільнонаймані робітники — жителі Авдіївки. Антисанітарні умови життя й праці робітників заводу призводили до виникнення різних епідемічних захворювань, а в селі не було жодного медпрацівника. Так, у 30-х роках XIX ст. кілька разів спалахувала епідемія дизентерії[5].

---

[1] Древности железного века в междуречье Десны и Днепра, стор. 33.
[2] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка, 1729—1730 гг., стор. 147.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1219, оп. 1, спр. 98, арк. 85, 88, 91, 94, 97, 100.
[4] М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 336.
[5] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 3234, арк. 358.

Напівголодне існування, жорстока експлуатація примушували кріпаків покидати рідні оселі, шукати порятунку у втечах. 1782 року в Новоросійській губернії спіймали групу авдіївських кріпаків і силоміць повернули на розправу до поміщика Скоропадського[1]. Непокірних селян катували, віддавали в солдати, продавали й навіть міняли на тварин. Так, поміщик Шульжинський виміняв на собаку молодого кріпака Т. Ченюка. Важко тепер його нащадкам, які живуть у селі, уявити становище свого прадіда, що помер, не змігши перенести тяжкої образи.

Після реформи 1861 року селяни Авдіївки одержали 2048 десятин 1369 кв. сажнів землі, за яку повинні були сплатити 52 212 крб., що майже в три рази перевищувало ринкову ціну на землю. Кріпаки В. Скоропадського одержали в середньому по 3 десятини 1747 кв. сажнів на ревізьку душу, М. Воєйкова — 2 десятини 310 кв. сажнів[2].

Реформа 1861 року не внесла істотних змін в економічне становище селян. У місцевому краєзнавчому музеї зберігається кілька документів, що свідчать про тяжке життя колишніх кріпаків, зокрема «мирський приговор», датований 3 грудня 1872 року, про відчуження частини землі в селянина А. В. Ященка, який не мав можливості сплатити викупні платежі й державні податки.

Маючи невеличкі наділи, частина селян орендувала землю в поміщиків, але орендна ціна в Сосницькому повіті, порівняно з іншими, була висока — 4,25 крб. за десятину (в Новгород-Сіверському повіті, наприклад,— 2,76 крб., у Городнянському — 2,43 крб.). Малоземелля, відробіткова система, що набула значного поширення, оренда землі на кабальних умовах, непосильні податки, мирські збори — все це вело до ще дальшого зубожіння селян. Щоб якось прогодуватися, сільська біднота мусила йти в найми до тих же поміщиків або куркулів, дехто наймався на роботу на цукровий чи цегельний завод.

На кінець XIX ст. Авдіївка стала великим волосним селом. Тут налічувалося 524 двори і 2825 жителів. У селі відбувалося 5 ярмарків на рік і щотижневі базари[3]. Частина населення займалася виготовленням для продажу колод, дощок, в'язанням риболовецьких сіток, які збували в Ростові-на-Дону та інших приморсько-азовських містах.

Хвиля селянських виступів, що прокотилася по країні під час революції 1905—1907 рр., захопила й Авдіївку. Студент Московського університету О. О. Кононенко та агроном М. Д. Ященко розповсюджували тут революційні листівки, викривали перед жителями навколишніх сіл справжню суть маніфесту 17 жовтня[4]. Щоб запобігти збройним виступам селян, в Авдіївці з 1904 до 1907 року був запроваджений воєнний стан, до 1912 року постійно знаходились солдати й стражники, які охороняли маєтки, розганяли всякі збори.

Столипінська аграрна реформа ще більше погіршила становище основної маси селян. Кращі землі захопили куркулі. Недостатня кількість худоби, а в зв'язку з цим недостатнє удобрення полів, примітивний обробіток посівів зумовлювали низькі врожаї. Селяни збирали в середньому 25—30 пудів з десятини. Щороку цілі стада худоби гинули від пошесних хвороб — сибірської язви, чуми та ін. На весь Сосницький повіт, куди входила й Авдіївська волость, працювали тільки два ветеринарні пункти. Дехто з селян у пошуках кращої долі переселився до Сибіру. Протягом 1906—1911 рр. з Авдіївської волості виїхало 576 чоловік (95 господарств)[5]. Багато з них, не діставши допомоги від держави, поверталися додому жебраками.

До Жовтневої революції майже все населення Авдіївки було неписьменним. Тільки в 1875 році відкрито початкову народну школу. Але навчалося в ній мало дітей, ще менше закінчувало. В селі не існувало ніяких медичних закладів.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 206, оп. 1, спр. 179, арк. 1.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1356, арк. 121, 122; спр. 1517, арк. 69—71.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 438.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 392, арк. 1.
[5] Переселение из Черниговской губернии в 1909—1911 гг. Приложение, стор. 6.

Коли в Авдіївці стало відомо про повалення самодержавства, селяни сподівалися, що буде укладений мир, що вони одержать землю. Але ніяких змін не сталося. Земля лишалася в поміщиків. Тому трудящі Авдіївки радо зустріли звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. В селі розгорнулася боротьба за встановлення Радянської влади. В січні 1918 року на сільському сході було обрано ревком, який насамперед узяв на облік малоземельні й безземельні господарства, розподілив між сільською біднотою поміщицьку худобу та сільськогосподарський інвентар.

У березні 1918 року Авдіївку окупували німецькі загарбники. Разом з ними в село повернувся поміщик Скоропадський. Він поставив перед селянами вимогу сплатити збитки, завдані його економії. На селян накладали штрафи, почалися грабежі й арешти. Але люди не схилили голову перед окупантами. В Авдіївці виникла підпільна група на чолі з колишнім матросом П. Ф. Чепурним, до якої ввійшли також А. М. Волошко, П. М. Жук та ін. Підпільники вели агітацію проти окупантів, закликали населення саботувати заходи німецько-гетьманських властей, не давати хліба ворогові. Після краху австро-німецької окупації на Україні владу захопила буржуазно-націоналістична Директорія. Наприкінці грудня 1918 року 4-й Ніжинський Радянський полк вибив петлюрівців із села[1]. В Авдіївці було відновлено Радянську владу, головою волосного революційного комітету призначили П. Ф. Чепурного. Провідну роль у зміцненні Радянської влади в селі відіграв партійний осередок, створений у квітні 1919 року.

Втілення в життя завоювань Великого Жовтня відбувалося в умовах жорстокої боротьби з ворожими елементами, зокрема з куркульством. Особливо запеклі сутички сталися у травні 1919 року під час виборів до Ради, куди вороги намагалися протягнути своїх представників. Через два тижні після того як куркулі зазнали поразки, вони створили свою раду й вимагали передати їй всі повноваження, погрожували вчинити розправу над комуністами. 21 травня комуністи терміново скликали збори, де намітили заходи, щоб зірвати плани багатіїв[2]. До Авдіївки прибув загін для боротьби з бандитизмом. Куркулі намагалися вивезти вночі хліб до лісу, але це їм не вдалося. Близько 30 чоловік було заарештовано, а хліб конфісковано.

Партійна організація разом з комітетом бідноти, який очолював І. А. Бугровий, та волосним земельним відділом провели розподіл поміщицьких земель. У цей час багато жителів Авдіївки боролися з білогвардійцями та інтервентами на фронтах громадянської війни. Парторганізація й органи Радянської влади піклувалися про сім'ї червоноармійців, допомагали обробити землю, давали зерно для посіву тощо. В грудні 1919 року Авдіївська волосна партійна організація налічувала 7 членів і 4 співчуваючих[3]. Комуністи багато уваги приділяли підвищенню свого ідейно-теоретичного рівня. Незважаючи на складні умови, регулярно проводилися партійні збори, які розглядали найважливіші питання життя села.

В лютому 1920 року під керівництвом комуністів на основі ініціативної групи, що існувала з початку 1919 року, в Авдіївці була оформлена комсомольська організація. Комсомольці брали участь у ліквідації неписьменності, організовували збір коштів і продуктів для голодуючих Поволжя, допомагали приймати переселенців з інших губерній, які потерпіли від недороду (Авдіївська волость у 1922 році прийняла 245 чоловік[4]). Разом з комуністами комсомольці створювали загони для боротьби з куркульськими бандами, що діяли в навколишніх лісах і тероризували населення.

Уже в перші роки Радянської влади партійна організація, місцеві органи влади роз'яснювали хліборобам Авдіївки переваги колективного господарювання.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1510, оп. 1, спр. 5, арк. 35.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 7076, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 79.
[3] Там же, ф. 7318, оп. 1, спр. 1, арк. 5.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3832, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

1921 року на колишніх поміщицьких землях утворилася комуна «Свобода»[1]. Її фундаторами були бідняки А. М. Волошко та М. О. Васюк. Комуна мала 43 десятини орної землі, 14 десятин сінокосу. Незважаючи на труднощі, комуна досягла певних успіхів в організації колективної праці. Це підносило її авторитет серед жителів села. На кошти комуни в березні 1922 року відкрили дитячий будинок, де перебувало 23 дітей-сиріт.

Велику роботу серед селян вів комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року. Сільрада разом з комнезамом розподіляли між селянами конфісковану поміщицьку землю, організовували трудящих на боротьбу з рештками банд і куркулями, які перешкоджали проведенню продрозкладки, нападали на обози з хлібом.

Органи Радянської влади й партійна організація села значну увагу приділяли народній освіті й культурі, політичному вихованню населення. Вже на початку 1919 року в Авдіївській початковій школі працювали 4 вчителі і навчалося 173 учні[2], створено бібліотеку-читальню, яка налічувала 1342 примірники книжок і 200 читачів, діяв драматичний гурток. На початку листопада 1922 року відкрито сільську політшколу. В громадське життя села активно включилися жінки, які брали участь у роботі зборів делегаток, районних конференцій тощо. Через делегатські збори жінки допомагали охопити навчанням дітей шкільного віку, забезпечити одягом дітей бідняків, організувати ясла, вели роз'яснювальну роботу серед батьків тощо[3].

Авдіївський комітет незаможних селян, який у середині 20-х років налічував понад 100 чоловік, допомагав незаможникам поліпшити обробіток землі, одержати насіння для посіву, придбати інвентар і одночасно роз'яснював переваги колективного господарювання. У травні 1930 року громадськість Авдіївки урочисто відзначила 10-річчя КНС.

На початку 1930 року в селі розгорнувся широкий рух за суцільну колективізацію. Першими подали приклад комуністи й комсомольці, які всі до одного вступили до колгоспу. В квітні 1930 року був створений колгосп «Перемога», очолив його активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади в селі П. М. Жук. Багато допомогли в організації колгоспу члени комуни «Свобода», що влилася в колгосп. У березні 1931 року виникла артіль «Веселий гай», головою якої обрали селянина-бідняка Є. Є. Куліша.

У перші роки свого існування колгосп «Перемога» об'єднував 197 господарств. Працювали 4 польові та будівельна бригади. Господарство мало 139 коней, ферму вирощування молодняка великої рогатої худоби, 4 жатки, 5 молотарок, 2 сівалки, сінокосарку. Артіль «Веселий гай» об'єднувала 104 господарства. Тут працювали 3 польові бригади. Артіль мала вівчарську ферму (139 овець), 87 коней, 2 сівалки, жатки та інший сільськогосподарський реманент[4].

Колективізація здійснювалася в умовах гострої класової боротьби. Куркулі перешкоджали проведенню зборів КНС, погрожували активістам, підбурювали бідняків проти колгоспу. Від ворожих рук загинув бригадир артілі «Перемога» ударник праці Чепурний, був учинений замах на голову колгоспу С. П. Полегенька[5]. Незважаючи на складну обстановку й труднощі, які доводилося переборювати молодим колективним господарствам, вже до першої весняної сівби вони старанно удобрили поля, підготували насіння. 1932 року в артілі «Веселий гай» за ударну роботу було премійовано 40 чоловік.

Завдяки правильній організації праці й хорошій трудовій дисципліні господарства вчасно проводили всі польові роботи. Так, 1934 року в колгоспі «Перемога» в короткі строки посіяно 631 га замість 552 га, за що колгосп був премійований.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 57, оп. 1, спр. 131, арк. 164.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 61, арк. 21.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 57, оп. 1, спр. 157, арк. 4.
[4] Там же, спр. 439, арк. 43.
[5] Там же, спр. 458, арк. 23.

Серед хліборобів розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення врожайності полів, збільшення продуктів тваринництва. Завжди на передньому краї соціалістичного будівництва були ланкові А. С. Роговенко, П. П. Ступак, О. А. Катренко, свинарка С. П. Ступак та ін. Відчутну допомогу в організаційно-господарському зміцненні колгоспів подавала Авдіївська МТС, створена в серпні 1933 року. Основні процеси обробітку землі були механізовані, що незмірно полегшувало працю селян і підвищувало її продуктивність. При МТС працювали курси трактористів. Тут готували також бригадирів, машиністів молотарок та інших спеціалістів сільського господарства[1].

Колгоспники, робітники коноплезаводу, який став до ладу в 1931 році, та МТС гаряче підтримали стахановський рух. Вони брали на себе підвищені зобов'язання, показували високі зразки праці. Так, 17 січня 1936 року в МТС був проведений стахановський день, протягом якого відремонтовано 4 трактори й кілька моторів[2]. Робітники коноплезаводу навесні 1936 року влаштували стахановський дводекадник. Тут не було жодного трудівника, який би не перевиконував виробничих завдань. Бригада комсомольця-стахановця І. Грибача виконувала норму виробітку на 180 проц., стахановці П. Ф. Чепурний, П. Коротченко — на 250 проц. За високі показники в праці тракторист Р. Г. Мороз у 1938 році був нагороджений орденом Леніна, комсомолець Г. П. Баран, який із своєю бригадою в 1938 році виробив в середньому на трактор по 799 га, одержав у 1939 році срібну медаль Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Із зміцненням колгоспів поліпшувався добробут хліборобів, більш вагомим ставав трудодень. Так, конюх артілі «Перемога» С. І. Мазко в 1939 році виробив 530 трудоднів, на які одержав 874 кг зерна, 1855 кг картоплі, 530 кг соломи та ін. Сім'я колгоспника А. Ф. Катренка виробила 1100 трудоднів і одержала лише в аванс 2,2 тонни хліба, 4,4 тонни картоплі й 737 крб. грішми.

Значного розвитку в Авдіївці набули охорона здоров'я й освіта. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут діяли лікарня на 25 ліжок, амбулаторія, аптека, пологовий будинок. Початкова школа 1930 року перетворена на семирічну, а 1938 року — на середню. 1940 року тут навчалися 492 учні й викладали 26 учителів[3]. У селі були бібліотека, клуб, де працювали гуртки художньої самодіяльності, ввійшло в побут кіно. В будинках засяяли лампочки Ілліча.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз перервав дальше розгортання соціалістичного будівництва. Частина чоловіків пішла на фронт, щоб зі зброєю в руках захищати Батьківщину. Учні, вчителі, літні люди допомагали колгоспникам зібрати врожай. У середині серпня 1941 року ворог підійшов до села. В жорстоких боях мужньо захищали Авдіївку воїни різних національностей. Після закінчення війни червоні слідопити встановили імена загиблих героїв, серед них — росіянин О. Краснов, казах С. Сарсенбаєв та багато інших.

Гітлерівці захопили село 26 серпня 1941 року. Настали чорні дні окупації. Фашистські загарбники розстріляли 23 комуністів і активістів села, по-звірячому вбили голову сільради М. О. Васюка і п'ять членів його сім'ї. 123 чоловіка вивезли до Німеччини на каторгу. Та ніякі тортури не змогли залякати людей. Частина жителів пішла в партизанські загони з'єднання О. Ф. Федорова. Ті, що залишилися в селі, всіляко саботували заходи окупантів, допомагали народним месникам. Т. Й. Смогля та його 16-річного сина Михайла гітлерівці силою зброї примусили показати дорогу до партизанів. Ризикуючи життям, патріоти, попередивши командування загону, привели фашистів у ліс і допомогли знищити весь каральний загін[4].

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 57, оп. 1, спр. 292, арк. 31, 32; спр. 432, арк. 49.
[2] Газ. «Соціалістичне життя» (Понорниця), 21 січня 1936 р.
[3] Газ. «Соціалістичне життя», 4 лютого 1940 р.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 2, спр. 33, арк. 9, 10.

18 вересня 1943 року частини 55-ї стрілецької дивізії Центрального фронту визволили Авдіївку. Відступаючи, окупанти спалили всі громадські будівлі, тваринницькі приміщення, зруйнували МТС і коноплезавод.

Скиртування соломи в колгоспі «Прогрес», с. Авдіївка. 1971 р.

Понад 400 авдіївців із зброєю в руках відстоювали честь, свободу й незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу 365 чоловік нагороджені орденами й медалями, близько 300 полягли смертю хоробрих. Односельці свято шанують пам'ять загиблих. На встановленій у центрі села меморіальній дошці викарбувані їхні імена.

Хлібороби Авдіївки всіляко допомагали рідній Червоній Армії добити ворога. Уже в 1943 році вони здали у фонд допомоги фронту 219,3 цнт жита, 165,5 цнт ячменю, 36 цнт гороху та багато інших продуктів[1].

З перших днів після вигнання окупантів партійна організація, правління колгоспів, сільська Рада мобілізували всі зусилля трудящих села на відбудову зруйнованого війною громадського господарства. До кінця року почали працювати школа й лікарня. Повсякденну допомогу колгоспи одержували від держави. Вже в 1944 році відновила роботу Авдіївська МТС, яка багато допомогла колгоспникам у післявоєнній відбудові сільського господарства. Її працівники старанно підготувалися до збирання врожаю 1944 року. Вони відремонтували 11 молотарок, 13 тракторів, забезпечили колгоспи запасними частинами до машин[2]. План робіт 1946 року станція виконала на 123 проц. В 1949 році машинний парк Авдіївської МТС поповнився двома тракторами, шістьма складними молотарками[3]. Нова техніка забезпечувала швидке й високоякісне виконання польових робіт. До 1949 року в колгоспі збудували три конюшні, корівник, два свинарники. В 1950 році стала до ладу колгоспна електростанція, а ще через рік завершено електрифікацію села.

В 1950 році обидва колгоспи об'єдналися в один — «Прогрес». Через три роки до нього приєдналася артіль ім. Петровського з сусіднього села Лузиків. Колгосп «Прогрес», який у 1959 році очолив досвідчений спеціаліст сільського господарства, делегат XXII з'їзду КПРС Г. Є. Адамчик, став великим багатогалузевим господарством. За ним закріплено 6681 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2291 га, 940 га сіножатей, 498 га пасовиськ.

Виконуючи рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, правління колгоспу взяло курс на підвищення культури землеробства. Було збільшено внесення в грунт місцевих і мінеральних добрив, підвищено рівень механізації всіх робіт, застосовувалася правильна агротехніка. Все це сприяло підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. У 1970 році хлібороби виростили зернових по 19 цнт з гектара, в т. ч. озимої пшениці — 26 цнт, картоплі — 122 цнт. В результаті осушення боліт значно розширено посівні площі, проведено також роботи щодо поліпшення лук і пасовищ. На основі розробки торфовищ створено справжню фабрику місцевих добрив. Вжиті заходи дали можливість колгоспу значно перевиконати восьмий п'ятирічний план виробництва й продажу державі сільськогосподарських продуктів. Валовий збір зерна за п'ятирічку становив 90 271 цнт, картоплі — 260 484 цнт, м'яса — 10 429 цнт, молока — 43 770 цнт. План продажу державі зерна

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-526, оп. 5, спр. 582, арк. 211.
[2] Газ. «Соціалістичне життя», 21 липня 1944 р.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 57, оп. 1, спр. 764, арк. 12.

В читальному залі бібліотеки, с. Авдіївка. 1971 р.

було виконано на 113 проц., картоплі — на 162 проц., м'яса — на 128 процентів.

У боротьбі за виконання п'ятирічного плану, за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України високих показників у роботі добилися бригадир рільничої бригади М. Д. Іващенко, нагороджений орденом Леніна, ланкова цієї бригади Г. К. Грищенко, удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора, а також доярка Г. Ф. Дудіна, тракторист В. М. Манжула та багато інших. 107 передовиків колгоспного виробництва нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Зміцнення економіки колгоспу дає можливість все більше коштів витрачати на капітальне будівництво й придбання сільськогосподарської техніки. В 1971 році колгосп мав 21 трактор, 14 комбайнів, 14 вантажних автомашин, велику кількість причепних сільськогосподарських машин. Протягом 1950—1970 рр. у колгоспі споруджено 7 добротних корівників, 9 телятників і свинарників, 6 зерносховищ. Розширенню будівництва сприяв власний цегельний завод, побудований Авдіївською МТС в 1951 році і куплений колгоспом 1956 року. Підприємство щороку випускає 500 тис. штук цегли.

Організатором і натхненником усіх трудових звершень хліборобів Авдіївки є партійна організація, яка налічує в своїх лавах 70 чоловік. Комуністи очолюють найвідповідальніші ділянки колгоспного виробництва, виступають ініціаторами багатьох цінних починань, показують зразки високопродуктивної праці. Активним помічником комуністів є комсомольська організація, яка налічує 93 чоловіка. Включившись у всенародне змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, комсомольці добилися значних успіхів у різних галузях господарства. Так, ланка комсомолки М. П. Іващенко в 1970 році виростила по 194 цнт картоплі на площі 20 га, механізована ланка П. Д. Мегея — по 12 цнт гречки на площі 60 га. Високих надоїв молока добиваються комсомолки доярки Г. І. Михалевич, М. Н. Тібеж та інші. Широко серед трудящих Авдіївки розгорнувся рух за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР. Хлібороби зобов'язалися вчасно й без втрат зібрати врожай 1972 року, збільшити виробництво тваринницької продукції.

Рік у рік упорядковується й красивішає Авдіївка — виросли нові квартали житлових будинків. У 1961—1970 рр. споруджено будинок культури на 400 місць, сільмаг, контору колгоспу, їдальню, нові приміщення «Сільгосптехніки», інкубаційно-птахівничої та автобусної станцій, закінчується будівництво середньої школи. Протягом восьмої п'ятирічки майже всі хлібороби села поліпшили свої житлові умови. Авдіївка має регулярне автобусне сполучення з районним та обласним центрами. В селі налічується 14 торговельних одиниць, швейна майстерня.

Значного розвитку набули охорона здоров'я й освіта. В селі працює дільнична лікарня, два медпункти. Медпрацівники ведуть велику профілактичну роботу, завдяки чому значно скоротилася смертність населення, особливо дітей. В Авдіївській середній школі налічується 582 учні й 35 учителів. Учні самі обладнали ленінську кімнату, де проводяться тематичні вечори, читацькі конференції, комсомольські й піонерські збори, зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни, учасниками партизанського руху, передовиками колгоспу. Цікава й змістовна робота

ведеться щодо вивчення історії рідного краю. Учні збирають матеріал про односельців — учасників Великої Вітчизняної війни, листуються з партизанами-ковпаківцями, з соратниками Ілліча. Багато сил віддав вихованню дітей в комуністичному дусі заслужений учитель УРСР О. Д. Савицький, який з 1943 до 1951 року працював директором школи. Члени шкільного історичного гуртка виступили ініціаторами створення народного краєзнавчого музею. Вони зібрали понад 1000 експонатів, що розповідають про минуле й сучасне Авдіївки. В селі працюють будинок культури, три бібліотеки, два клуби. Асигнування держави на соціально-культурні заходи протягом восьмої п'ятирічки зросли з 13,5 тис. крб. до 29 тис. карбованців.

Велику багатогранну роботу проводить Авдіївська сільська Рада, до якої в 1971 році обрано 62 депутати — кращих людей села, передовиків виробництва, в т. ч. 38 колгоспників, 8 робітників, 16 службовців. Серед обранців народу — 30 комуністів і 9 комсомольців. При сільраді працює 5 постійних комісій: сільськогосподарська, культурно-побутова, соціалістичної законності й охорони природи, фінансово-бюджетна, комісія в справах молоді, через які сільрада керує економічним та культурним життям села. Для зміцнення соціалістичної законності створено два товариські суди, три добровільні народні дружини, групи народного контролю. У своїй роботі сільрада спирається на широкий актив — працюють вуличні комітети, створено депутатські пости тощо.

Нові, значні завдання постали перед хліборобами Авдіївки в дев'ятій п'ятирічці. До 1975 року буде споруджено 5 нових типових приміщень для великої рогатої худоби, де будуть механізовані всі трудомісткі процеси, зерносховище, павільйон побутового обслуговування, цех безалкогольних напоїв, кілька торговельних підприємств. У центрі села виросте двоповерхове приміщення сільради й правління колгоспу. Збільшаться врожаї сільськогосподарських культур, зокрема зернових — до 19,5 цнт з гектара, в т. ч. озимої пшениці — до 24,5 цнт, картоплі — до 145 цнт, льону-волокна — до 7 цнт з гектара.

Виконуючи накреслення Комуністичної партії і Радянського уряду, жителі Авдіївки успішно трудяться над розв'язанням завдань дальшого господарського й культурного розвитку села.

В. П. БАЛАБАТЬКО, Н. М. КОРОТКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СОСНИЦЬКОГО РАЙОНУ

БУТІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Десні, за 15 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Бондарівка. Дворів — 224. Населення — 721 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бондарівка, Мала Бондарівка, Польове, Старобутівка.

На території Бутівки розміщена садиба радгоспу «Бондарівський», який має 3744 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1697 га орної землі. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному тваринництві. Вирощують зернові культури, картоплю. За успіхи в розвитку сільського господарства 42 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — ланкову В. П. Гайдар.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 142 учні й працює 12 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Бутівка заснована в XVI столітті.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. Партійний і комсомольський осередки створені в 1919 році.

Під час Великої Вітчизняної війни захищали Батьківщину на різних фронтах 176 чоловік, з них 103 полягли в боях з окупантами, 131 — за мужність і відвагу нагороджений орденами й медалями. Уродженцю с. Бондарівки Т. П. Хандозі за героїзм, виявлений при форсуванні Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На братській могилі воїнів Червоної Армії, які загинули в бою за визволення Бутівки від фашистських окупантів, у 1965 році встановлено пам'ятник.

У центрі села 1957 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

В с. Бондарівці народився і провів дитячі роки відомий український письменник Олекса Десняк (Руденко; 1909—1942). В селі організовано народний музей О. Десняка.

Автошлях Сосниця—Новгород-Сіверський. 1971 р.

Поблизу сіл Бутівки та Бондарівки виявлено два поселення доби неоліту та три — доби бронзи.

ВЕЛИ́КЕ У́СТЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 11 км від районного центру, за 12 км від залізничної станції Бондарівка. Дворів — 277. Населення — 851 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Долинське.

За місцевим колгоспом «Авангард» закріплено 1457 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 719 га орної землі. В господарстві вирощують переважно зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 55 передовиків нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 251 учень і працює 19 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Велике Устя відоме з середини XVII ст. Неподалік села зливаються річки Десна і Сейм, звідси й походить його назва.

У грудні 1917 року у Великому Усті встановлено Радянську владу. В 1923 році створено комсомольську організацію, в 1929 році — партійну.

За тимчасової фашистської окупації села гітлерівці спалили 24 активістів та їх сім'ї. 244 жителі захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 156 чоловік полягли в боях з фашистами, 172 — за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. На братській могилі воїнів, які загинули в бою за визволення села від гітлерівців, у 1960 році встановлено пам'ятник.

Поблизу сіл Великого Устя та Долинського виявлено 4 поселення та майстерню обробки кременю доби неоліту, три поселення доби бронзи, 2 — юхнівської культури та ранньослов'янське перших століть нашої ери.

ВІЛЬША́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км від районного центру і за 16 км від залізничної станції Мена. Дворів — 503. Населення — 1359 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Гай.

У Вільшаному міститься центральна садиба колгоспу «Хвиля революції», за яким закріплено 4249 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 2556 га. В колгоспі вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За самовіддану працю 63 передовики колгоспного виробництва удостоєні урядових нагород.

В селі є середня школа, де налічується 301 учень і 28 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Уперше Вільшане згадується в 1754 році.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Партійний осередок організовано 1922 року, комсомольський — 1926. Перше колек-

тивне господарство — комуну «Незаможник України» — створено в 1919 році.

624 жителі села самовіддано захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 125 за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями СРСР, 250 полягли в боях з гітлерівцями. Радянським воїнам, що загинули, визволяючи село від фашистських загарбників, у 1953 році встановлено пам'ятник.

ВОЛИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Волинці (притока р. Убеді), за 12 км від районного центру, за 20 км від залізничної станції Мена. Дворів — 499. Населення — 1455 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лави й Лозова.

На території Волинки міститься колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 3128 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2473 га. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 78 жителів села нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, в якій навчається 300 учнів і працює 28 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 18 ліжок.

Уперше село згадується в історичних документах 1523—1526 рр. під назвою Волинчо. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. В 1919 році засновано партійну організацію, в 1920 — комсомольську.

Захищати Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни пішли 510 жителів Волинки, з них 169 за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями. 194 чоловіка віддали життя в боротьбі з фашистськими загарбниками. В центрі Волинки 1953 року встановлено пам'ятник радянським воїнам, що загинули в бою за визволення села від окупантів.

На околицях та поблизу с. Лав виявлено поселення доби неоліту, бронзи, юхнівської культури та періоду Київської Русі; давньоруське поселення й городище знайдено біля села Волинки.

ЗАГРЕБЕ́ЛЛЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 1 км від районного центру і за 23 км від залізничної станції Мена. Дворів — 234. Населення — 625 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Гапішківка та Масалаївка.

У Загребеллі розташована центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3958 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 1873 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в розвитку господарства, освіти й культури села 38 чоловік удостоєні урядових нагород.

Загребелля виникло в першій половині XVII ст. Назва пішла від слів «за греблею» — село відділяє від Сосниці річка Убідь і гребля.

Місце біля с. Змітнева, звідки частини Червоної Армії у вересні 1943 року форсували р. Десну. 1970 р.

Під час революції 1905—1907 рр. у селі існувала підпільна соціал-демократична група, очолювана членами РСДРП О. М. Чернявським та О. Я. Адаменком.

Радянська влада встановлена в грудні 1917 року. 1920 року був створений партійний осередок, 1922 — комсомольський.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з фашистськими загарбниками 178 жителів села, у партизанських загонах — 3. За відвагу і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, 94 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 175 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

На околицях сіл Загребелля, Гапішківки та Масалаївки виявлено два поселення доби неоліту, три — доби бронзи, одне — юхнівської культури та одне — Київської Русі.

ЗМІ́ТНІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 18 км від районного центру. Дворів — 489. Населення — 1297 чоловік. Сільраді підпорядковані села Купчичі й Прогони.

У Змітневі розташована центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 3412 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі — 1867 га. Вирощують переважно зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 26 передовиків удостоєні урядових нагород.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 142 учні й працює 15 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Уперше Змітнів згадується в 1552 році.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійний осередок створено в 1929 році, комсомольський — у 1930.

Під час наступу німецько-фашистських військ у 1941 році в районі Змітнева точилися жорстокі бої. За тимчасової окупації, що тривала з 9 вересня 1941 року до 11 вересня 1943 року, в селі було знищено всі будівлі колгоспу та 113 дворів колгоспників. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 348 жителів, з них 195 за мужність і стійкість, виявлені в боротьбі з гітлерівцями, нагороджено орденами й медалями, 250 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

В центрі села встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в бою за визволення села від німецько-фашистських окупантів.

Поблизу с. Прогонів виявлено поселення доби неоліту, біля Купчичів — доби бронзи, на околицях Прогонів і Змітнева — ранньослов'янські поселення перших століть н. е. та VIII—IX ст., городище і поселення періоду Київської Русі.

КИРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Убеді, за 11 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Мена. Дворів — 286. Населення — 903 чоловіка.

На території села міститься колгосп ім. Жданова, за яким закріплено 2144 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1287 га орної землі. Це — багатогалузеве господарство. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В Киріївці є восьмирічна школа, в якій налічується 167 учнів і 15 учителів, клуб, бібліотека, медпункт.

За досягнуті успіхи в розвитку господарства села 61 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

Киріївка виникла в першій половині XVII століття.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. Комсомольський осередок створено в 1929 році, партійний — у 1939.

У роки Великої Вітчизняної війни 213 жителів Киріївки захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 95 полягли смертю хоробрих, 139 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджені орденами й медалями. П. Ф. Сиворакша — кавалер трьох орденів Слави й ордена Богдана Хмельницького.

В 1966 році в селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в бою за визволення села від фашистських загарбників.

На території Киріївки виявлено поселення доби неоліту й періоду Київської Русі. Знайдено скарб римських монет II ст. н. е. вагою понад кілограм.

КОЗЛЯ́НИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру. Дворів — 255. Населення — 768 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Рудня.

На території Козляничів розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 1906 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1221 га. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 42 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 187 учнів і викладає 13 учителів, клуб, працюють бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Козляничі відомі з початку XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Восени 1918 року житель Козляничів Я. П. Чубар організував загін, який вів боротьбу проти петлюрівців. Згодом його бійці поповнили Таращанський полк. У грудні того року організовано партійний осередок. Комсомольська організація виникла 1921 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 285 жителів Козляничів билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 140 за мужність і відвагу нагороджені орденами і медалями. 156 чоловік полягли смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь жителі Козляничів 1969 року встановили пам'ятник.

Поблизу с. Рудні виявлено поселення доби неоліту й доби бронзи, а біля с. Козляничів — городище періоду Київської Русі.

КОНЯ́ТИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 25 км від районного центру. Дворів — 454. Населення — 1310 чоловік.

За місцевим колгоспом ім. Крупської закріплено 2167 га сільськогосподарських угідь, з них 1105 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 175 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 67 жителів Конятина нагороджено орденами й медалями.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Тоді ж створено партійний осередок, 1931 року — комсомольський.

Під час Великої Вітчизняної війни 400 жителів села билися з ворогом на різних фронтах, з них 191 загинув смертю хоробрих, 121 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з окупантами, нагороджений орденами й медалями.

В центрі села на братській могилі радянських воїнів, що полягли в бою, визволяючи село від гітлерівців, у 1968 році встановлено пам'ятник.

КУ́ДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Убеді, за 18 км від районного центру. Дворів — 513. Населення — 1658 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Ляшківці.

На території Кудрівки міститься центральна садиба колгоспу «Рассвет», за яким закріплено 3530 га сільськогосподарських угідь, з них 2554 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

Працюють середня школа, де навчається 325 учнів і викладає 21 учитель, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю в народному господарстві 71 житель села удостоєний орденів і медалей.

Уперше Кудрівка згадується в документах 1672 року.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Партійна організація створена 1922 року, комсомольська — 1924. Тоді ж виникла комуна «Зоря життя».

У роки Великої Вітчизняної війни 312 жителів села пішли до лав Червоної Армії, з них 235 за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями. 170 чоловік полягли смертю хоробрих. У центрі села 1958 року встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в бою за визволення села від фашистських окупантів.

У Кудрівці народився М. Н. Петровський — український радянський історик, член-кореспондент АН УРСР.

На околицях сіл Кудрівки та Ляшківців виявлено два поселення юхнівської культури, одне ранньослов'янське перших століть н. е., поселення та городище періоду Київської Русі.

МАТВІЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Убеді, за 18 км від районного центру і за 8 км від автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський. Дворів — 241. Населення — 740 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Полісся.

У Матвіївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 3135 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2100 га орної землі. У господарстві вирощують переважно зернові культури. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму.

Працюють восьмирічна школа, де налічується 115 учнів і 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За визначні успіхи в розвитку господарства села 36 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Матвіївку заснували на початку XIX ст. переселенці з с. Волинки. Від прізвища перших поселенців Матвієнків і пішла назва села.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. 1919 року створено партійний осередок, 1922 — комсомольський.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився з гітлерівцями 291 житель Матвіївки, 151 — загинув смертю хоробрих, 201 — за мужність і героїзм нагороджений орденами й медалями. Старшому лейтенанту І. А. Савченку за відвагу і стійкість, виявлені під час форсування річки Варти, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1958 року в селі встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

ПЕ́КАРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване у межиріччі Сейму й Десни, за 10 км від районного центру. Дворів — 285. Населення — 770 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кнути, Костирів, Синютин.

У Пекареві міститься колгосп ім. Ілліча, за яким закріплено 1648 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 660 га орної землі. Виробничий напрям колгоспу — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва 56 чоловік нагороджені орденами й медалями, у т. ч. бригадир рільничої бригади І. І. Котницький — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 130 учнів і працює 10 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село Пекарів відоме з середини XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. В 1921 році створено комсомольську організацію, у 1943 році — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 189 жителів села захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 119 полягли смертю хоробрих, 108 чоловік за відвагу й мужність удостоєні урядових нагород. У центрі села 1963 року встановлено пам'ятник радянським воїнам-визволителям.

Поблизу сіл Пекарева, Кнутів і Синютина виявлено 9 поселень доби неоліту, 3 — доби бронзи, та 2 — юхнівської культури.

СПА́СЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 9 км від районного центру і за 30 км від залізничної станції Мена. Дворів — 309. Населення — 904 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гутище, Філонівка, Якличі.

У Спаському розміщена центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2930 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1639 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. За визначні успіхи в розвитку колгоспного виробництва 28 жителів села нагороджено орденами й медалями, у т. ч. колишнього голову колгоспу В. Д. Яковця — орденом Леніна.

В селі є середня школа, де навчається 333 учні й працює 28 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Село вперше згадується в царській грамоті 1552 року під назвою починок Лучаєв. Згідно з цією грамотою воно було передане новгород-сіверському Спаському монастирю. Звідси й походить його нова назва. Під час революції 1905—1907 рр. у Спаському відбулося селянське заворушення. Повсталі селяни спалили поміщицький маєток.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. В 1929 році організовано партійний і комсомольський осередки.

В роки Великої Вітчизняної війни 250 жителів села билися з фашистськими загарбниками на різних фронтах, з них 213 полягли смертю хоробрих. 152 чоловіка за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями.

Поблизу сіл Гутища та Якличів виявлено поселення: доби неоліту, два — доби бронзи та одне — юхнівської культури. На околиці Спаського — городище й курганний могильник періоду Київської Русі та знайдено скарб візантійських монет XII століття.

ХЛОП'Я́НИКИ — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч автошляху Чернігів—Нов-

город-Сіверський, за 33 км від районного центру. Дворів — 469. Населення — 1227 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Свірок і Соснівка.

На території Хлоп'яників знаходиться центральна садиба колгоспу «Комунізм», за яким закріплено 2826 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1748 га орної землі. Виробничий напрям колгоспу — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, де навчається 310 учнів і працює 24 вчителі, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку господарства села 49 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Виникли Хлоп'яники в другій половині XIV століття.

Радянську владу в селі встановлено в грудні 1917 року. В 1918 році створено партійний осередок, в 1932 — комсомольський.

Під час Великої Вітчизняної війни 295 жителів Хлоп'яників захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 158 за мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, нагороджено орденами й медалями, 242 чоловіка загинули смертю хоробрих. У братській могилі поховані воїни Червоної Армії, які загинули в бою за визволення села в 1943 році. В 1956 році тут встановлено пам'ятник.

ЧОРНО́ТИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване вздовж автошляху Чернігів—Новгород-Сіверський, за 20 км від районного центру. Дворів — 550. Населення — 1655 чоловік.

За місцевим колгоспом «Перемога Жовтня» закріплено 2437 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2033 га. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1958 року дає продукцію цегельний завод «Міжколгоспбуду».

В селі є середня школа, де навчається 301 учень і працює 21 учитель, будинок культури на 250 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За визначні успіхи в розвитку господарства села 61 чоловіка відзначено урядовими нагородами, в т. ч. свинарку колгоспу О. Г. Лисич — орденом Леніна.

Вперше село згадується в історичних документах 1754 року. Його назва походить від назви річки Чорнотечі, що протікала поблизу села по заболоченій місцевості і впадала в річку Убідь.

Радянська влада в селі встановлена в грудні 1917 року. 1918 року в Чорнотичах створено партійний осередок, у 1921 році — комсомольський. З лютого 1923 року до листопада 1927 року Чорнотичі були центром району.

Під час Великої Вітчизняної війни 360 жителів села влилися до лав Червоної Армії. 155 з них за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з фашистськими загарбниками, нагороджені орденами й медалями, 189 — полягли смертю хоробрих. На їх честь у центрі села 1967 року встановлено пам'ятник. Біля будинку культури на братській могилі 8 радянських воїнів, які загинули в бою за визволення села від окупантів, 1957 року встановлено пам'ятник.

На околиці с. Чорнотичів знайдено скарб римських монет II—III ст. нашої ери.

СРІБНЯНСЬКИЙ РАЙОН

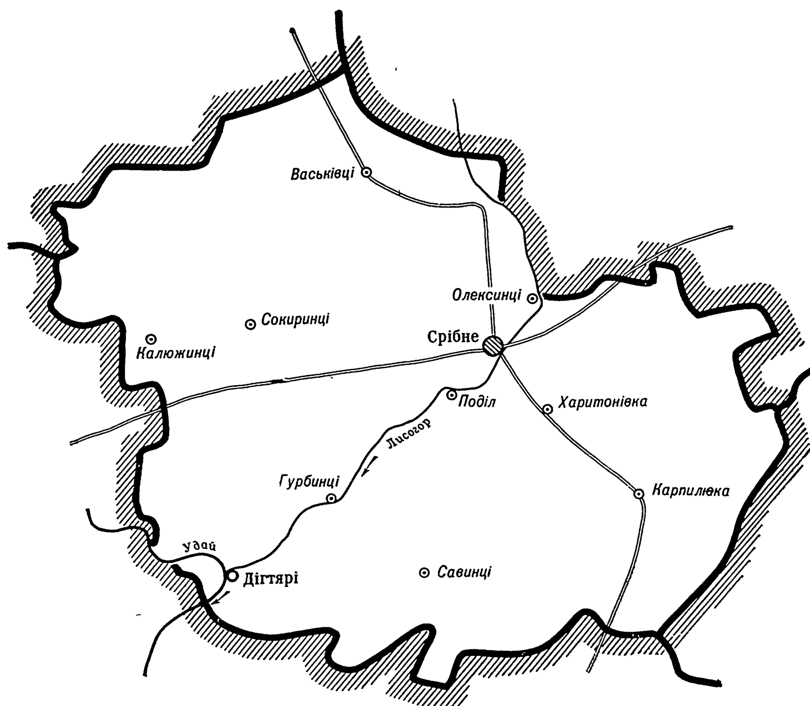

Площа району — 0,6 тис. кв. км. Населення — 24,5 тис. чоловік, з них сільського — 19,2 тис. Середня густота населення — 41 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф. 2 селищним і 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 33 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах, установах — 43 первинні партійні, 52 комсомольські і 67 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 16 колгоспів мають 42,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 36,6 тис. га орної землі. В районі — 7 промислових підприємств. Населення обслуговують 36 медичних закладів. У 22 загальноосвітніх школах, у т. ч. 6 середніх, заочній середній, 10 восьмирічних, 5 початкових, навчається 3,7 тис. учнів. Крім того, є сільськогосподарський технікум та професійно-технічне училище. Культурно-освітню роботу ведуть 13 будинків культури, 10 клубів, 20 бібліотек, є 25 кіноустановок. В районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну. В 21 населеному пункті споруджено пам'ятники й обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

СРІБНЕ

Срібне — селище міського типу, центр району, розташоване на правому березі річки Лисогору, за 200 км від обласного центру, за 26 км від залізничної станції Болотниця. Населення — 3 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Артеменків і Никонівка.

На околицях Срібного виявлене городище періоду Київської Русі, що є залишками згаданого в літопису під 1174 роком міста Серебряного[1].

Після монголо-татарської навали згадки про Срібне надовго зникають з історичних джерел. Воно, як і багато інших давньоруських міст і сіл, було зруйноване й спалене ордою хана Батия, але з часом відродилося. У 50-х роках XIV ст. Срібне

[1] Полное собрание русских летописей, т. 2, стор. 569; Н. Е. Макаренко. Городища и курганы Полтавской губернии. Полтава, 1917, стор. 46.

опинилося під владою Литовської держави, а після Люблінської унії 1569 року його загарбала шляхетська Польща. Посилився соціальний і національний гніт. Місто входило до володінь магната О. Вишневецького. Його нащадкові Я. Вишневецькому в 1647 році у Срібному і навколишніх селах належало 1830 дворів і 14 305 кріпаків[1]. Спочатку селяни відробляли панщину в розмірі 1—2 днів на тиждень, але поступово вона збільшилася. Крім того, з них стягували грошові й натуральні чинші та різні податки. Одночасно з посиленням процесу закріпачення селяни втрачали рештки своїх прав. Виявом протесту проти ополячування і релігійного гноблення було створення тут в 1640 році братства. Воно заснувало братську школу, відкрило госпіталь і дім для проведення зборів[2].

Жителі Срібного брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Влітку 1648 року повсталі козаки й селяни визволили місто від польської шляхти, і воно стало центром Срібнянської сотні Прилуцького полку. У складі цього полку козаки Срібнянської сотні билися в лавах селянсько-козацького війська під проводом Богдана Хмельницького. Після історичного рішення Переяславської ради про возз'єднання України з Росією жителі Срібного в лютому 1654 року склали присягу на вірність союзу з російським народом. В 1658 році воно стало місцем запеклого бою повсталого населення і російських військ проти військ зрадника гетьмана Виговського, який намагався відірвати Україну від Росії і знову приректи український народ на поневолення польською шляхтою.

У перші десятиліття після визвольної війни козацька старшина, боячись народних заворушень, не наважувалась повністю відновити феодальні порядки. У 1668 році прилуцький воєвода доповідав київському воєводі про те, що в ряді міст і сіл, у т. ч. й Срібному, всі міщани і селяни покозачилися і податків немає з кого брати[3]. Проте поступово посилилася експлуатація селян і зросли їх повинності. Зменшилася кількість козаків, які поповнювали ряди селян. У 1718 році в місті лишилося 25 козацьких дворів, а дворів кріпаків стало 322[4]. Посилення феодально-кріпосницької експлуатації викликало опір народних мас. Чимало селян залишало рідні місця, втікаючи на Запоріжжя. Із Срібнянської сотні за період з 1736 по 1740 рік втекло 57 чоловік.

Найбільшим землевласником у Срібному був О. М. Будлянський, якому в 1780 році належало 295 дворів. 1798 року він заснував суконну мануфактуру, що виробляла 660 аршин сукна на рік[5]. Це була вотчинна мануфактура, яка працювала на власній сировині і де застосовувалася праця приписаних до неї поміщицьких селян. Значними були посіви тютюну. Поміщик всіляко намагався розширити свої володіння за рахунок земель козаків, посилаючись на те, що останні ніби «незаконно» володіли ними. Це викликало велике обурення козаків, які вчинили опір. Коли за дорученням Будлянського його прикажчик став виявляти «незаконні» козацькі землі, вони побили його.

Населення Срібного займалося й ремеслом. Ремісники об'єднувались у цехи. В середині XVII ст. тут налічувалися 3 цехи: кравецький, ковальський і ткацький. Багато ремісників не входило до цехів. Розташування містечка в центрі торговельних шляхів і наявність можливостей для збуту товарів привели до збільшення кількості цехів. У 1731 році їх було вже п'ять: ткачів, кравців, шевців, гончарів та м'ясників. Ремісники продавали свої вироби на ярмарках у Ромнах, Лохвиці, Густині і Дейманівці. Головними предметами торгівлі були шапки й тютюн. Особливо славився сорт тютюну срібнянка, який дістав свою назву від назви містечка. Тютюн відправляли

---

[1] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 18.
[2] Там же, стор. 35—37.
[3] Там же, стор. 60.
[4] А. Шафонский. Черниговского наместничества топографическое описание, стор. 527, 528.
[5] Т. І. Дерев'янкін. Мануфактура на Україні в кінці XVIII — першій половині XIX ст., стор. 11.

до Москви, Петербурга, Варшави й Риги, а також за кордон, здебільшого в Данію. Під час Вітчизняної війни 1812 року населення Срібного брало активну участь у боротьбі проти ворога. З дев'яти полків, які виставила Полтавська губернія, два було сформовано в Прилуцькому повіті.

У 40-х роках XIX ст. у Срібному було збудовано цукровий і миловарний заводи[1]. У поміщицькій економії та селянських господарствах значно збільшилися посіви цукрових буряків і тютюну, які йшли на продаж. Тут вивели новий сорт тютюну, який назвали «рубанка». Поміщицьке й селянське господарство дедалі більше втягувалось у ринкові відносини. З 1782 року містечко стало центром волості.

Реформа 1861 року не виправдала сподівань селян на одержання землі. Поміщики Срібного, як і раніше, лишилися великими землевласниками, а основна маса селян, будучи безземельною або малоземельною, мала йти наймитувати в поміщицьку економію. Так, 1360 кріпаків, якими володіли поміщики Срібного у містечку та прилеглих селах Подолі, Загайках і Побочіївці, одержали 2195 десятин землі. Розмір наділу становив від 1 десятини 966 сажнів до 2 десятин 1757 сажнів. За цю землю вони мали сплатити викуп у розмірі 95 064 крб. 4 коп.[2] Поміщики відрізали у селян значну частину землі, і їх землекористування після реформи зменшилося. Якщо до суми викупних платежів додати 6 проц. річних, які стягувалися з селян за надану позику, то земля обійшлася їм у кілька разів дорожче від її ринкової ціни.

У післяреформений період становище селян було надзвичайно тяжким. Земельні наділи бідноти були мізерними, зібраного врожаю не вистачало й до нового року. Сплачуючи непосильні податки і викупні платежі, основна маса селян розорялася і потрапляла в кабалу до поміщиків. Багато селян за злиденну плату наймалося до панської економії. Поденні робітники працювали від зорі до зорі і одержували 20—25 копійок за день, а постійні — 70—80 крб. на рік. Поміщиця Мусіна-Пушкіна перебудувала цукровий завод на гуральню. 1881 року в містечку налічувалося 1155 жителів[3].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. посилилося розшарування селян. У Срібному в 1900 році з 253 селянських господарств 36 — не мали землі, 209 — мали до 6 десятин. 8 господарств були заможними: їх наділи становили від 6 до 25 десятин. 97 господарств не мали великої рогатої худоби. Селяни обробляли землю в основному вручну або за допомогою примітивних знарядь праці[4]. У містечку в цей час відбувалося три ярмарки на рік і двічі на тиждень — базари.

Під час революції 1905—1907 рр. трудящі селяни Срібного піднялися на боротьбу за землю і поліпшення свого життя. Цьому сприяла агітація, яку проводили тут представники соціал-демократичних організацій сусідніх міст Лохвиці, Ромен і Прилук[5]. Восени невдоволення селян вилилося у відкритий виступ проти царських властей. На осінньому ярмарку у вересні цього року селяни виступили проти представників місцевої влади — пристава і стражників. Організатором виступу був І. Т. Садовий, солдат одного з полків Петербурзького гарнізону, який приїхав сюди у відпустку. Згодом він став активним борцем за Радянську владу, більшовиком. Налякані цим заворушенням, місцеві власті викликали з Прилук каральний загін, який жорстоко розправився з селянами[6]. Заарештованих люто били канчуками й шомполами. Багатьох з них відправили до штрафних

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1, стор. 463.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 30, спр. 1191, арк. 38—42; спр. 1193, арк. 57, 58; спр. 1970, арк. 23—25; спр. 1978, арк. 30—31; спр. 1979, арк. 32—34; спр. 2053, арк. 95, 96; спр. 2089, арк. 140, 141.

[3] В. А. Маценко. Прилукщина, стор. 187.

[4] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Прилукский уезд, стор. 114—129.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 320, оп. 1, спр. 317, арк. 45.

[6] Там же, спр. 438, арк. 311—326.

батальйонів та заслали до Сибіру. На ярмарку восени 1906 року виступи проти місцевих властей знову повторилися. Селяни розійшлися лише тоді, коли була викликана кінна варта.

Після столипінської реформи відбувалося дальше розорення селянських господарств. У 1910 році в Срібному налічувалося 322 господарства, переважну більшість яких становили бідняцькі. Так, 82 господарства зовсім не мали землі, 128 — володіли ділянками від 1 до 4 десятин. Такі селяни не могли прожити з власного господарства і змушені були працювати на поміщика й куркулів. 164 господарства не мали робочої худоби. 214 селян щорічно йшли на заробітки. Населення містечка в 1910 році становило 1833 чоловіка[1].

Трудящі Срібного не одержували медичної допомоги. Більша частина населення лишалася неписьменною. У містечку працювали двокласне училище, відкрите у 1878 році, і церковнопарафіяльна школа. В них навчалися переважно діти заможних селян.

Після Лютневої революції земля лишилася в руках поміщиків та куркулів. Трудове селянство не мирилося з цим і продовжувало боротьбу за землю. В серпні 1917 року біднота й частина середняків самовільно провели збір хліба у панській економії. Наприкінці серпня до Срібного прибув більшовик О. Г. Бособрод. Він організував партійний осередок, члени якого розгорнули агітаційну роботу серед селян.

З великою радістю зустріли трудящі Срібного звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. У містечку відбувалися масові мітинги, на яких виступали більшовики М. Я. Конусенко, П. А. Підружко, Я. Л. Сагайдак та інші. Вони розповідали селянам про перші декрети Радянської влади. Проте владу на Україні узурпувала буржуазно-націоналістична Центральна рада. Для захисту інтересів поміщиків наприкінці листопада — початку грудня 1917 року до Срібнянської волості було введено каральні загони Центральної ради. Вони намагалися силою зброї перешкодити втіленню в життя ленінського Декрету про землю. Селян, які відмовлялися повернути поміщицьке майно, катували і навіть розстрілювали.

Комуністи Срібного П. А. Підружко та Ф. П. Вигонський взяли участь у загальних партійних зборах більшовиків повіту, які відбулися на початку грудня 1917 року в Прилуках. Вони прийняли рішення про підготовку до взяття влади на місцях робітниками й селянами. З прибуттям 15 січня 1918 року до містечка члена Прилуцького повітревкому П. В. Юрченка, який повідомив про встановлення у Прилуках Радянської влади, тут створили волосний ревком. Головою його став М. Т. Садовий. 16 січня відбувся мітинг, де було проголошено Радянську владу[2]. При волосному ревкомі почала діяти земельна комісія на чолі з О. Я. Тишкевичем, яка розподіляла між безземельними і малоземельними селянами поміщицьку землю, худобу та майно. Здійснилися одвічні мрії селянства. Воно одержало землю.

Трудящі селяни стали готуватися до першої весняної сівби без поміщиків, але цьому перешкодив наступ німецьких загарбників, закликаних Центральною радою. В середині березня 1918 року Срібне захопили німецькі окупанти. Знову почалась жорстока розправа над селянами. Окупанти й гетьманці відібрали у них поміщицьку землю, худобу і майно та повернули їх колишнім власникам. Трудящі не мирилися з кривавим режимом. З жителів Срібного та навколишніх сіл було створено партизанський загін, командиром якого призначили Ф. П. Вигонського[3]. Влітку 1918 року партизани напали на будинок волосного управління, знищили варту і захопили 17 гвинтівок. У першу річницю Жовтня в ніч з 7 на 8 листопада парти-

---

[1] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Прилукский уезд, стор. 114—129.

[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 45.

[3] Там же, стор. 99, 100.

занський загін оволодів Срібним і утримував його дві доби[1]. Активними бійцями партизанського загону були срібнянці М. Я. Конусенко, М. Т. Криворучко (закатований фашистами в 1943 році), І. Х. Николенко та багато інших.

Після вигнання окупантів та петлюрівців у Срібному наприкінці січня 1919 року було відновлено Радянську владу. Почав діяти ревком на чолі з П. А. Підружком. Ревком здійснював розподіл поміщицької землі, худоби і майна між безземельними та малоземельними селянами, організував боротьбу з бандитизмом. Селяни всіляко підтримували заходи Радянської влади. Влітку 1919 року, коли на Україну посунули полчища Денікіна, чимало жителів пішло на фронт і брало участь у боротьбі проти білогвардійців.

У жовтні 1919 року денікінці вдерлися до Срібного. Вони грабували селян, відібрали у них землю і повернули її поміщику. Жителі містечка піднялися на боротьбу проти ворогів. Знову було створено партизанський загін. У жовтні в одному з боїв у районі Сокиринців—Переволочної партизани розбили великий підрозділ денікінців і знищили до 300 ворогів.

Наприкінці листопада 1919 року Срібне стало вільним. Відновилася Радянська влада[2]. Трудящі активно включилися у соціалістичне будівництво. У грудні було створено волосний ревком на чолі з М. Т. Криворучком. Ревком завершив наділення землею бідніших селян, організував допомогу Червоній Армії. Почали працювати початкова школа і лікарня. Стали до ладу паровий млин та олійниця. В грудні 1919 року виник комбід, який розгорнув активну діяльність[3]. На волосних зборах трудящі селяни прийняли резолюцію про повну підтримку Радянської влади, продемонстрували готовність подавати всіляку допомогу Червоній Армії та боротися проти контрреволюційних елементів.

У січні 1920 року в Срібному створюється волосна партійна організація, яка складалася з 12 членів партії та співчуваючих[4]. Секретарем її обрали О. І. Кизима. У березні відбулися вибори до сільської Ради, які проходили в умовах гострої класової боротьби. Куркулі та їх прибічники, намагаючись зірвати вибори, погрожували розправою тим, хто візьме в них участь. Але біднота й середняки пішли за комуністами. До сільради було обрано 10 комуністів і 7 співчуваючих. Очолив її А. С. Войтенко. Сільрада мобілізувала селян на виконання продрозкладки, займалася будівництвом і ремонтом житлового фонду, забезпечувала квартирами сім'ї червоноармійців. Улітку організували комнезам. Надійним помічником партійної організації стала комсомольська організація, заснована у 1921 році[5].

Після розгрому інтервентів та білогвардійців трудящі Срібного приступили до мирного будівництва. Партійна організація спрямувала їх зусилля на відбудову господарства. Комуністи роз'яснювали селянам переваги колективного господарювання, провели збір хліба для голодуючих, розгорнули масово-політичну роботу. У 1923 році стало працювати сільське споживче товариство, яке забезпечувало селян товарами першої потреби. Товарооборот товариства постійно зростав. У 1924 році в Срібному відкрилася сільськогосподарська виставка, яку відвідало понад 20 тис. чоловік. Як і весь радянський народ, трудящі Срібного з великою скорботою зустріли звістку про смерть В. І. Леніна. Для увічнення пам'яті вождя йому було споруджено пам'ятник. З 1923 року Срібне стало центром району.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. Медичну допомогу населенню Срібного подавала лікарня. Відкрили також аптеку. У 1923 році на базі початкової школи створили семирічну. У 1925/26 навчальному році в ній навчалося 310 учнів. Значних успіхів було досягнуто у справі ліквi-

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1200. оп. 1, спр. 4, арк. 310.
[2] Боротьба за Жовтень на Прилуччині, стор. 192.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 906, оп. 1, спр. 18, арк. 90; Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-280, оп 1, спр. 14, арк. 14.
[4] Чернігівський облпартархів. ф. 906, оп. 1, спр. 18, арк. 90.
[5] Там же, ф. 292, оп. 1, спр. 10, арк. 21.

дації неписьменності серед дорослих. З 1921 року тут працювала школа лікнепу. Урочисто було відзначено п'ятиріччя лікнепу, на яке зібралося близько 150 чоловік. Вогнищем культури став сельбуд. При ньому працювала бібліотека з читальним залом. Діяли також гуртки: політичний, сільськогосподарський, а також школа політграмоти.

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б), партійна організація і сільрада розгорнули роботу, спрямовану на колективізацію сільського господарства. На початку 1929 року частина бідняків і середняків об'єдналася у ТСОЗ. На його базі навесні 1930 року виникла артіль «Червона зірка», яка налічувала 547 господарств. У 1933 році замість артілі «Червона зірка» створили три колгоспи: «Червона зірка», «Перше травня» та ім. Постишева[1], перейменований згодом на ім. Щорса. На кінець року з 823 господарств села 626 були охоплені колгоспами. Наступного року колективізацію було завершено. Велику роль у здійсненні колективізації та організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла Срібнянська МТС, створена у 1932 році, та політвідділ при ній.

Колгоспи Срібного економічно і організаційно міцніли. Підвищувалися врожаї зернових і технічних культур. Передові ланкові Я. Г. Цимбал, Н. Я. Роєнко, М. П. Широнос, Н. А. Никоненко вирощували по 50—60 цнт махорки та по 10—12 цнт м'яти з гектара. Прибутки колгоспів «Перше травня» та «Червона зірка» тільки протягом 1937 року збільшилися втричі. Якщо минулого року в колгоспі «Червона зірка» валовий доход становив 84 636 крб. і колгоспники одержали на трудодень по 2,2 кг зернових і по 47 коп., то в цьому році валовий доход господарства зріс до 232 990 крб., а на один трудодень колгоспники одержали до 6,8 кг зернових, по 1 крб. 60 коп. і чимало городини й фуражу[2]. У 1939 році трудівники Срібнянського району викликали на соціалістичне змагання трудівників Варвинського району і вийшли переможцями. Колгосп «Червона зірка» у 1939 році став учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В Срібнянській МТС по-стахановськи працювали трактористи В. Мостовий та І. Бур'ян, які під час весняної сівби у 1937 році закультивували 235 і 270 га, значно перевиконавши норму і заощадивши пальне. 1938 року в МТС організували жіночу тракторну бригаду, бригадиром якої стала Н. С. Мазина. Бригада систематично перевиконувала норми виробітку. Новими трудовими звершеннями відзначили робітники й службовці МТС XVIII з'їзд ВКП(б). 15 трактористів і 2 агрономи Срібнянської МТС у 1939 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, серед них — бригадири тракторних бригад І. Г. Ройко і О. Й. Калениченко, які виробили 649 і 632 га умовної оранки на 15-сильний трактор. Напередодні війни машинний парк МТС налічував 60 тракторів, 24 комбайни та багато інших сільськогосподарських машин. У Срібному зросла місцева промисловість. Тут працювали маслозавод, промкомбінат, електростанція.

Нових успіхів було досягнуто в галузі охорони здоров'я, освіти й культури. Розширилася районна лікарня. У 1931 році семирічну школу перетворили на середню. В ній у 1936 році навчалося 732 учні. Важливішим наслідком культурної революції була ліквідація неписьменності серед дорослих. У нових приміщеннях почали працювати будинок культури та будинок піонерів.

Мирне будівництво порушив розбійницький напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. Трудящі Срібного піднялися на захист рідної Вітчизни. Чимало з них поповнило лави Червоної Армії. Райком партії став бойовим штабом перебудови життя й праці на воєнний лад. Під його керівництвом значну частину майна евакуювали в східні райони країни. Понад 60 жителів села вступили до винищувального батальйону.

15 вересня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Срібне. Вони встановили кривавий «новий порядок» і жорстоко розправлялися з мирним населен-

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-479, оп. 2, спр. 103, арк. 1.
[2] Газ. «Соціалістична Срібнянщина», 15 березня 1938 р.

Пам'ятник жертвам фашизму у Срібному. 1970 р.

ням. Гітлерівці вирішили напередодні свята Червоної Армії 23 лютого 1943 року вчинити масовий розстріл радянських людей. За допомогою запроданців — старост і поліцаїв у Срібному і районі було складено списки «неблагонадійних», які підлягали знищенню. Протягом 21 та 22 лютого в усіх селах району тривали масові арешти радянських громадян. Приречених на страту кати звозили до приміщення Срібнянської середньої школи. Увечері 22 лютого вони вивели з школи близько ста чоловік і в парку біля викопаної ями розстріляли їх. Потім облили приміщення школи бензином і запалили. Раптом крізь величезне полум'я залунало: «Це є наш останній і рішучий бій...». Радянські люди співали «Інтернаціонал», поки не зупинилися їх серця. Тим часом підводи із заарештованими прибували до палаючої школи. Фашисти в нелюдській жадобі крові кидали їх у вогонь, а декого відводили в парк і розстрілювали біля ями. Тут було закатовано й спалено живцем 682 чоловіка, у т. ч. 39 жителів Срібного. Серед них — М. І. Токар з шестимісячною дочкою і чотирирічною сестрою, 70-річний С. К. Ралка з дружиною, Г. П. Роєнко з двома дітьми, О. П. Фріденко, М. О. Гаврись та багато інших[1].

Жителька сусіднього села Подолу О. Л. Сидоренко писала в перші дні після визволення про мужність радянських людей в боротьбі з окупантами:

У вікна і двері бандити стріляли,
А голос приречених гордо лунав.
Співали вони: «В Інтернаціоналі
Здобудем людських прав!».
Ось полум'я стало здійматися вгору,
Всі стіни покрились кривавим вогнем.
Ніхто з них не плакав в отім тяжкім горі:
— За владу Радянську ми гордо й помрем![2].

На місці школи, спаленої німецько-фашистськими загарбниками, у 1949 році встановлено пам'ятник жертвам фашизму. За роки тимчасової окупації гітлерівці закатували в Срібному 716 радянських людей, 83 жителів вивезли на каторгу до Німеччини. Серед тих, хто загинув,— колишній голова райвиконкому Т. П. Прокопець, учитель Я. Н. Грицаєнко. Чимало жителів Срібного билися проти ненависного ворога у складі партизанської групи, яку очолив Ф. Т. Поета. Вона налічувала 20 чоловік. У червні 1943 року група влилася до складу партизанського загону, який перебазувався сюди. Ним командував Є. Х. Соколовський[3].

17 вересня 1943 року Срібне було визволене від окупантів. 677 жителів билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах, з них 125 за бойові заслуги нагороджено орденами й медалями. 360 чоловік загинули смертю хоробрих за незалежність Батьківщини. В селищі завершується будівництво меморіального комплексу на честь їх.

Відступаючи, фашисти зруйнували МТС, всі громадські будівлі в колгоспах, адміністративні будинки, магазини, 17 житлових будинків. Загальні збитки, заподіяні ними Срібному, становили 23,4 млн. крб. Трудящі, долаючи великі труднощі, приступили до відбудови зруйнованого господарства. Колгоспники артілей «Перше травня», «Червона зірка» та ім. Щорса і робітники МТС самовіддано працювали, допомагаючи цим громити ворога на фронті. У 1944 році трактористи Срібнян-

---

[1] Газ. «Соціалістична Срібнянщина», 23 лютого 1945 р.
[2] Газ. «Ленінське слово» (Срібне), 31 серпня 1967 р.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 35, арк. 3.

ської МТС Ф. Н. Перепадя та С. В. Кравчина на обмолоті хліба виконували щоденну норму на 170—180 проц., С. П. Попсуй та М. Г. Сірик виорали за сезон по 751 і 694 га. Наступного року колгоспи досягли довоєнних врожайності зернових і технічних культур та продуктивності тваринництва. Розгорнулося соціалістичне змагання за виконання п'ятирічки за чотири роки. Так, колгоспник артілі «Перше травня» демобілізований воїн В. Ярошенко на жнивах у 1946 році щоденно удвічі перевиконував норму. К. Перепадя і М. Кизим виконували норму на 160 проц. Достроково завершив річний план тракторних робіт і колектив МТС. Завдяки наполегливій праці трудівників і допомозі держави протягом кількох років було відбудовано й значно розширено громадське господарство колгоспів. У 1950 році на базі трьох колгоспів було створено велике багатогалузеве господарство — колгосп ім. Калініна. За ним закріпили 3290 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2040 га орної землі.

Багато уваги приділялося налагодженню роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. Відразу ж після визволення почала працювати районна лікарня. Відновилися заняття у середній школі. Розгорнув роботу будинок культури.

Рік у рік колгосп ім. Калініна зміцнювався. У 1951 році завершили будівництво цегельного заводу і трьох тваринницьких приміщень. По-стахановськи працювали механізатори МТС. Застосувавши стахановський маршрут і погодинний графік, багато з них систематично виконували норму на 130—150 проц. Для впровадження передового досвіду у колгоспі було створено кілька агро- і зоотехнічних гуртків, у яких навчалися всі бригадири, ланкові та працівники тваринницьких ферм. За період з 1952 по 1962 рік у господарстві вдвічі зросла врожайність зернових та картоплі і становила 15,9 і 109,3 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося з 672 до 813 голів, свиней з 544 до 1426 голів. Якщо у 1957 році колгосп виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 109 цнт м'яса, то в 1960 році — 160,4 цнт. Доярка К. К. Андріяненко щорічно надоювала понад 3 тис. кг молока від кожної закріпленої за нею корови.

Хлібороби й тваринники колгоспу ім. Калініна, розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, в роки восьмої п'ятирічки досягли значних успіхів у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо в 1960—1965 рр. урожай зернових в середньому дорівнював 16,2 цнт з гектара, то в 1966—1970 рр.— 18,6 цнт. Урожайність кукурудзи збільшилася на 19 цнт, цукрових буряків — на 120 цнт, картоплі — на 54 цнт з гектара. Поголів'я великої рогатої худоби зросло за цей час до 1100 голів. Після створення у 1968 році спеціалізованого господарства для виробництва м'яса продаж його державі збільшився в середньому до 2850 цнт на рік проти 920 цнт в роки семирічки. Держава одержала по 3982 цнт молока в середньому на рік проти 2288 цнт у 1959—1965 рр. Зросли грошові прибутки колгоспу і у восьмій п'ятирічці становили 2916 тис. крб. проти 968,6 тис. крб. у роки семирічки. Удвічі збільшилася оплата праці колгоспників. У 1971 році вони одержали на один людино-день по 2 крб. 65 коп. Було побудовано 5 телятників на 110 голів кожний, критий тік, кукурудзосховище на 500 тонн, кормоцех та інші виробничі приміщення. Машинний парк колгоспу має 22 трактори, 6 зернових, бурякозбиральний і кукурудзозбиральний комбайни, 11 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки.

Успіхи колгоспу — результат самовідданої праці трудівників. Зросли лави передовиків виробництва. За високі надої молока комуніста доярку К. К. Андріяненко в 1966 році було нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Нині вона очолює ферму. За досягнення у восьмій п'ятирічці орденами і медалями у 1971 році відзначено 15 чоловік, серед них доярку Г. М. Татарченко, яка першою в районі перекрила чотиритисячний рубіж по надоях молока від кожної закріпленої за нею корови,— орденом Леніна, доярку В. Г. Перепадю — орденом Трудового Червоного Прапора і голову колгоспу М. Г. Кривов'яза — орденом «Знак Пошани». Гідно зустріли колгоспники XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. У дев'ятій

п'ятирічці передбачено збирати щороку по 23 цнт зернових, 160 цнт картоплі і 350 цнт цукрових буряків з гектара.

У Срібному працює кілька підприємств. Достроково виконав свою виробничу програму у восьмій п'ятирічці колектив районного об'єднання «Сільгосптехніки». Кращих робітників підприємства нагороджено орденами й медалями. Орденом Жовтневої Революції відзначено коваля Г. Г. Калениченка, орденом Трудового Червоного Прапора — шофера В. З. Кулачка. У селищі діють два цегельні заводи і завершується будівництво третього. Систематично перевиконують плани працівники маслозаводу і комбінату побутового обслуговування. У дев'ятій п'ятирічці буде споруджено комбікормовий завод, харчокомбінат, хлібозавод, станцію захисту рослин. Колективи підприємств взяли зобов'язання виконати п'ятирічний план за 4 з половиною роки.

Невпізнанно змінилося Срібне. З 1965 року воно стало селищем міського типу. Широкого розмаху набуло будівництво. Виросли нові вулиці — Радянська, Садова, Шкільна, ім. Фрунзе. Серед новобудов селища — новий корпус середньої школи, комбінат побутового обслуговування, будинок райспоживспілки, двоповерхова споруда, в якій розмістилися універмаг, книжковий магазин, ресторан і кафе; продовольчий магазин, дитячий комбінат на 140 місць. За післявоєнний період введено в дію 3280 кв. метрів державної житлової площі та споруджено 167 індивідуальних житлових будинків. На північній околиці зведено нові будинки відділу будівництва та експлуатації шляхів, ветеринарної лабораторії, маслозаводу, ремонтної майстерні районного об'єднання «Сільгосптехніки», автопідприємства, аеропорту. Став до ладу районний вузол зв'язку. Поліпшився благоустрій Срібного. Головну вулицю заасфальтовано. Прокладено тротуари, проведено першу чергу водопроводу. Силами учнів та працівників установ озеленено центральну вулицю ім. Леніна. Закладено парк ім. 50-річчя Радянської влади. Розширюється торговельна мережа Срібного, що налічує 36 магазинів. Якщо в 1969 році їх товарооборот становив 2997 тис. крб., то у 1970 році він зріс до 3663,6 тис. крб. Підвищується добробут трудящих. Лише протягом 1970 року вони придбали 65 холодильників, 67 пральних машин, 46 мотоциклів, 183 телевізори, 106 радіоприймачів, 175 велосипедів і мопедів.

Дедалі поліпшувалася охорона здоров'я трудящих. У Срібному працює районна лікарня на 175 ліжок. Збудовано нове приміщення для хірургічного та пологового відділень, фізкабінету, рентгенологічного кабінету, дитячого та туберкульозного відділень. Медичну допомогу подають 23 лікарі та 87 чоловік середнього медперсоналу. Найновішою апаратурою обладнані фізіотерапевтичний кабінет, клінічна, біохімічна та бактеріологічна лабораторії, рентгенкабінет, кабінет електрокардіографії. За заслуги в розвитку охорони здоров'я лікаря Л. П. Злотницького нагороджено орденом Леніна.

Комуністична партія і Радянський уряд по-батьківськи піклуються про підростаюче покоління. Для його навчання й виховання виділяється дедалі більше коштів. У Срібному діють середня й початкова школи, в яких у 1971 році навчалося 539 учнів і працювало 50 вчителів. Відкрито музичну семирічну школу. Багато учнів відвідують будинок піонерів. За самовіддану працю О. К. Вовку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Невпинно підвищується культурний рівень трудящих. Центром культурно-освітньої роботи є районний будинок культури на 400 місць. При ньому працюють гуртки художньої самодіяльності: 3 музичні, 2 хорові, драматичний, танцювальний. Чоловічий

У молочному цеху маслозаводу, смт Срібне. 1970 р.

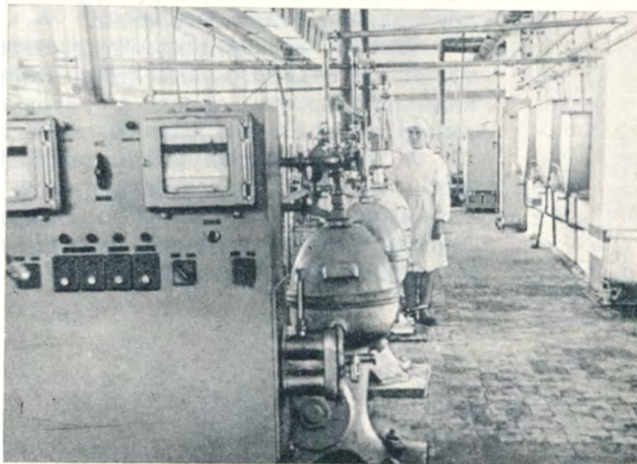

хоровий колектив будинку культури став одним з переможців республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 50-річчю Радянської влади. Його було нагороджено великою бронзовою медаллю. Таких медалей удостоєні також п'ять його солістів. До послуг трудящих — 3 бібліотеки, книжковий фонд яких становить 43 тис. примірників. Активно працюють 2 первинні організації товариства «Знання», які об'єднують 80 лекторів, і первинні організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, де налічується 600 членів. У селищі виходить районна газета «Ленінське слово». При редакції газети організовано літературне об'єднання.

Провідну роль у суспільно-політичному житті Срібного відіграє 21 первинна партійна організація, які об'єднують 330 комуністів. Помічником їх є 19 первинних комсомольських організацій, у лавах яких 699 юнаків і дівчат. Селищна Рада депутатів трудящих складається з 52 депутатів, серед них 25 робітників, 12 колгоспників, 15 представників інтелігенції, 24 члени КПРС і 6 комсомольців, 22 жінки. Селищна Рада має постійні комісії: планово-бюджетну, сільськогосподарську, соціально-культурну, соціалістичної законності та інші, які очолюють досвідчені спеціалісти. В 1971 році бюджет селищної Ради становив 125,7 тис. крб., у т. ч. на соціально-культурні потреби було виділено 47,1 тис. крб. і на благоустрій — 53,9 тис. карбованців.

У Срібному народився Я. Й. Саполович (1766—1830) — вітчизняний хірург, керуючий Петербурзьким медико-інструментальним заводом, винахідник нових хірургічних інструментів. Він помер від холери, беручи участь у боротьбі з епідемією цієї хвороби. Звідси походить і український ветеринарний мікробіолог професор О. В. Дедюлін (1866—1924), який був організатором і першим директором Інституту наукової і практичної ветеринарії на Україні. Тут народилися і провели дитячі та юнацькі роки видатна українська артистка Г. П. Затиркевич-Карпинська (1856—1921); лауреат Державної премії СРСР, завідуючий відділом селекції Мліївської науково-дослідної станції садівництва М. М. Никоненко; лауреат Державної премії СРСР, заслужений зоотехнік УРСР Г. П. Кириченко.

Багато зроблено в Срібному за роки Радянської влади. Ще прекраснішим воно стане у недалекому майбутньому.

Р. З. МАКСИМЕНКО, Т. Д. ПІНЧУК

ДІГТЯРІ́

Дігтярі — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на східному березі річки Удаю, при впадінні в неї річки Лисогору, за 20 км від районного центру. Населення — 2300 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Гнатівка й Іванківці. Поблизу селища в долинах річок та їх заплавах є промислові поклади торфу.

Місцевість навколо Дігтярів заселена здавна. На території Іванківців виявлено давньоруське поселення.

Вперше село Дігтярі згадується в історичних документах 1666 року. Жили тут вільні селяни, приписані до Варвинської сотні Прилуцького полку. Займалися вони виробництвом дьогтю в урочищах Сотницькому й Десятках. Поселенців навколишні жителі звали дьоггярями. Звідси й пішла назва поселення.

У 1714 році прилуцьким полковником став Г. Галаган, який, вдаючись до всіляких хитрощів, почав скуповувати навколо поселення землі й створювати тут ніби окрему слободу, поступово закріпачуючи жителів Дігтярів. Так, 1723 року два козаки Манджуренко та Гриценко дали підписку, що вони не можуть далі відбувати козацької служби, тому продають Галагану землю й самі погоджуються бути посполитими.

Під час ревізії 1729 року в Дігтярях було 5 дворів, що належали Варвинській ратуші, слобода Галагана мала вже 48 дворів, а в акті ревізії за 1753 рік значиться лише галаганівське село Дігтярі, про слободу ж згадки нема[1]. На 1777 рік у селі налічувалося кріпаків 231 чоловік.

Після сімейного розподілу маєтків у 1828 році Дігтярі стали власністю П. Галагана. Там, де зливається Лисогір з Удаєм, новий хазяїн почав будувати великий палац. Руками кріпаків протягом восьми років було споруджено палац, оранжереї та господарські будівлі. Поміщик запросив відомого в той час архітектора П. А. Дубровського й вченого-садівника І. Є. Бістерфельда. Галаган мав дворовий оркестр. Силами кріпосних артистів для гостей влаштовувалися вечори. На одному з них 1845 року був присутній Т. Г. Шевченко. У повісті «Музикант» він гнівно викрив облудність таких «меценатів» мистецтва. Сум охопив поета, коли він побачив убогість селян. Шевченко пішов у село, щоб найняти коней і швидше виїхати звідти, але в селі не знайшлося ні коня, ні воза[2].

Внаслідок проведення реформи 1861 року 455 дігтярівських кріпаків одержали всього 1054 десятини й 71 кв. сажень землі, тобто по 2 десятини 759 кв. сажнів на ревізьку душу, за яку вони мали сплатити 35 121 крб. 53 коп.[3] Отже, після скасування кріпосного права економічне становище дігтярівських селян не поліпшилось. Краща земля лишилася власністю поміщика. Селянські наділи були значно менші, ніж ті, якими хлібороби користувалися до реформи. До того ж, не було тягла, земля не удобрювалася. Весь час відбувалося подрібнення наділів у зв'язку з виділеннями нових сімей. Все це призводило до того, що селяни розорялись і знову потрапляли в кабалу. Частина з них працювала на сукновальні Галагана.

У 1872 році Галаган, не маючи спадкоємців, подарував частину землі Полтавському губернському земству, яке здавало її в оренду місцевим багатіям. З 1877 року в селі почала працювати механічна майстерня земського ремісничого училища[4]. В 1897 році Полтавське земство організувало школу-майстерню, яка готувала майстрів плахтових виробів.

На кінець XIX ст. Дігтярі вже були великим селом. Тут налічувалося 1766 жителів. Працювали 33 вітряки, 4 олійниці, сукновальня, 3 заїзди[5]. На початку XX ст. селу належало 2217 десятин землі. Розподілялась вона нерівномірно: 16 дворів зовсім не мали орної землі, 16 — мали тільки городи, 18 дворів володіли ділянками від 25 до 120 десятин, наділи решти становили в середньому 3 десятини на двір. Полтавське земство 1902 року продало через селянський банк переселенцям із с. Галиці Ніжинського повіту 319 десятин землі. Кількість землі, яку можна було орендувати, поступово зменшувалася. Щоб якось прогодуватися й заплатити податки, багато селян, особливо молодь, йшли на сезонні роботи в економії Херсонщини, на цукрові плантації Правобережної України, в промислові центри.

Селяни, що працювали на відхожих промислах, були свідками й учасниками революційних подій 1905—1907 рр. Так, восени 1905 року з-під Умані повернулася додому дочка бідняка Н. К. Комлик. Вона розповіла про виступи робітників і селян Київщини проти панів, що селяни нищать поміщицькі маєтки, робітники відмовляються працювати за низьку платню. Навесні 1906 року активніше виступила проти багатіїв і дігтярівська біднота. Наймит орендаря Фішера Г. Білан спалив паровий млин хазяїна. Запалали клуні куркулів. Селяни почали самовільну порубку поміщицьких лісів[6]. Волосний урядник і староста не змогли «втихомирити» селян. До Дігтярів прибув загін козаків, які розправилися з «непокірними» шомполами та нагаями. 17 чоловік були заарештовані й відправлені до прилуцької тюрми. Після

[1] А. Лазаревский. Описание старой Малороссии, т. 3, стор. 365, 366.
[2] Тарас Шевченко. Повна збірка творів в 3 томах, т. 2. К., 1949, стор. 139—142.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 30, спр. 1944, арк. 24, 31.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 363.
[5] Волости и важнейшие селения Европейской России, вып. 3. СПб., 1885, стор. 214.
[6] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 1320, оп. 1, спр. 73, арк. 1—4.

тримісячного ув'язнення одного з активних учасників виступу М. І. Котляренка вислали до Сибіру на 6 років, а решту відпустили додому під нагляд поліції.

Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування селян. На 1910 рік у Дігтярях з 265 селянських дворів 34 зовсім не мали землі. 102 — мали від 1 до 4 десятин, 18 куркульських господарств володіли ділянками від 15 до 50 й більше десятин. 34 бідняцькі сім'ї не мали ніякої худоби, 80 — робочих коней. Злидні, недоїдання були постійними супутниками сільської бідноти. Хліба не завжди вистачало навіть до весни, і доводилося позичати його в куркулів, а потім у гарячу пору жнив відробляти. Частина бідняків шукала заробітків поза межами села. Напередодні першої світової війни в пошуках кращої долі 16 селянських родин переселилися до Сибіру.

Мізерні наділи, зубожіння змушували селян братися за різні ремесла — ткацтво, теслярство, шевство та ін. Головним підсобним промислом було ткацтво. Виробляли різні види жіночого й чоловічого вбрання, прикрашаючи їх українським орнаментом, а також плахти, скатерті, рушники тощо. Збували вироби на ярмарках у містах, зокрема в Полтаві.

Власті мало дбали про освіту селян. На 1910 рік у Дігтярях неписьменних було 366 чоловіків (з 850) і 610 жінок (з 750). До Жовтневої революції у селі працювала тільки сільська однокласна школа, заснована в 1878 році (з 1913 року — чотирикласна). Навчали дітей один учитель і його помічник. Та не багатьом щастило здобути й початкову освіту. В шкільній книзі проти прізвищ більшості було позначено «залишив школу»[1].

Тяжких випробувань завдала трудящим Дігтярів перша світова війна. Близько 200 чоловіків із села було мобілізовано. Для потреб армії у селян відібрали кращих коней, вози, хліб. Скоротилася посівна площа, занепадали селянські господарства.

Дігтярівці сподівалися, що після повалення самодержавства відбудуться якісь зміни, але війна тривала, земля лишалась у поміщиків. Улітку 1917 року до села почали повертатися фронтовики, які вже знали про партію більшовиків. Вони викривали справжню суть політики Тимчасового уряду, роз'яснювали селянам, що лише більшовицька партія на чолі з В. І. Леніним захищає інтереси трудящих, бореться за мир, землю й свободу. На власному досвіді дігтярівські селяни переконувались у правоті більшовиків. Незадоволення політикою Тимчасового уряду зростало з кожним днем, тому сільська біднота радісно зустріла звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді й розгорнула боротьбу за встановлення Радянської влади. На початку січня 1918 року загальний сход селян у Дігтярях проголосив Радянську владу й обрав Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Під керівництвом Ради селяни приступили до розподілу поміщицької та куркульської землі, але в середині березня 1918 року Дігтярі окупували німецькі загарбники. Почалися реквізиції й арешти. Підвели голову куркулі, в яких сільська громада відібрала частину землі. З допомогою німецьких солдатів вони повернули вже засіяну селянами землю.

Після краху австро-німецької окупації у грудні 1918 року владу в Дігтярях захопили петлюрівці, але в січні 1919 року підрозділи Таращанського полку вибили їх із села. Одразу було відновлено Радянську владу. Землю передали селянам. Чимало дігтярівців пішли до лав Червоної Армії. Селяни допомагали радянським бійцям продовольством, фуражем. Але перепочинок був недовгим — наприкінці серпня 1919 року до Дігтярів вступили денікінці. Знову були відновлені старі порядки. Землю в селян забрали, за найменшу підозру в прихильності до Радянської влади розстрілювали без суду й слідства.

У листопаді 1919 року радянські війська визволили Дігтярі. В селі було остаточно відновлено Радянську владу. Поступово налагоджувалося мирне життя, але

---

[1] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. 81, оп. 3, спр. 115, арк. 86.

працювати доводилось у тяжких умовах. У повіті лютували петлюрівсько-куркульські банди. Протягом весни й літа 1920 року вони кілька разів нападали на село, грабували населення, вбивали активістів. У червні 1920 року в селі створено комітет незаможних селян, який упорядкував землекористування, організував допомогу фронту. Влітку 1920 року комнезамівці зібрали й відправили Червоній Армії 800 пудів хліба, 9 кращих коней і возів. Сім'ям фронтовиків допомогли виорати землю, дали насіння для посіву. 1921 року в селі організовано споживче товариство, яке поступово витісняло приватника з торгівлі. 1925 року в селі не було вже жодної приватної крамниці.

Сталися зрушення і в галузі освіти. В селі працювала початкова школа, вчителі якої вели значну роботу, щоб охопити навчанням дітей шкільного віку. Якщо в 1922/23 навчальному році в школі було 30 учнів, то наступного року — вже 158. Споживче товариство за свої кошти робило поточний ремонт шкільного приміщення, поповнювало бібліотеку, забезпечувало дітей бідняків підручниками. Розгорнулася боротьба за ліквідацію неписьменності. Працювали гуртки лікнепу, вчителі й молодь провадили також індивідуально-групове навчання. Місцевий драмгурток влаштував кілька платних вистав і всі виручені гроші передав на допомогу гурткам лікнепу[1]. При сільраді створили жіночу раду, якою керувала вчителька М. С. Коваленко. Члени ради піклувалися про дітей-сиріт. На їх клопотання 1926 року в Дігтярях відкрито медичну амбулаторію, а в 1927 році — дитячі ясла.

Восени 1924 року в селі було засновано комсомольський осередок, секретарем якого обрали Ю. Л. Коваленка. Влітку 1925 року осередок налічував 35 чоловік. Комсомольці брали активну участь в охороні громадського майна, організували гуртки й школи лікнепу, вели агітаційну та роз'яснювальну роботу серед молоді, при сільському клубі створили гуртки художньої самодіяльності, в хаті-читальні обладнали ленінський куток. 1926 року в селі створено партійний осередок, очолив його Ю. П. Козилов. Осередок згуртував навколо себе комсомольців, комнезамівців, актив, які стали його опорою в здійсненні соціалістичних перетворень у селі, у відбудові економіки. Зокрема, велику роботу розгорнуло збутово-постачальне сільськогосподарське товариство, створене в 1925 році за ініціативою комуністів і членів КНС. Воно завозило насіння високоврожайних сортів зернових культур, багаторічних трав та нових технічних культур. На кредити, одержані від держави, придбало племінну худобу, сівалки, нафтовий двигун, побудувало завод ефірних масел[2].

Після закінчення громадянської війни відновила роботу ткацька школа-майстерня. Поступово відроджувався ткацький промисел. 1922 року, під час обстеження промислів, по дігтярівській майстерні, через яку здавали замовлення та надходили готові вироби, було зареєстровано 600 кустарів[3]. 1926 року в селі створено художньо-технічну школу ткацтва, а в наступному році — промислову артіль ім. 8 Березня, яка стала навчально-виробничою базою школи. Для роботи в її майстернях залучили кращих ткаль плахтово-перебірних виробів Н. Сисун, Т. Рубан, П. Свістильник та інших.

Особливо широкого розвитку набули соціалістичні перетворення в селі у зв'язку з рішеннями XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У про розгортання колективізації сільського господарства. Наприкінці 1929 року в селі засновано колгосп «Нове життя», в якому об'єдналися 29 господарств. Першими до нього вступили комуністи й комнезамівці. Організаторами колективного господарства були секретар партосередку Ю. Л. Коваленко та голова сільської Ради Т. П. Мостова. В результаті агітаційно-масової роботи, що її проводили комуністи, комсомольці, члени КНС, на початок березня 1931 року з 580 селянських господарств 490 вступили до колгоспу[4]. Але не вистачало кадрів, техніки, не було ні знань, ні досвіду керівництва таким ве-

[1] Газ. «Правда Прилуччини», 14 вересня 1924 р.; 1 березня 1925 р.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1320, оп. 1, спр. 73, арк. 14—25.
[3] Газ. «Голос труда» (Полтава), 27 липня 1923 р.
[4] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1320, оп. 1 , спр. 73, арк. 17—25.

ликим господарством, тому в 1934 році артіль «Нове життя» розукрупнили — створили ще один колгосп ім. XVII з'їзду ВКП(б). Обидва господарства мали 2650 га сільськогосподарських угідь, з них 1680 га орної землі.

З кожним роком сільські трудівники добивалися все нових успіхів у громадському господарстві. В середині 30-х років у колгоспах розгорнувся рух за збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. На колгоспні поля вийшли трактори Варвинської МТС, у кожній бригаді були створені кінні загони для вивезення місцевих добрив, проводилося агронавчання. Комуністи очолили соціалістичне змагання між ланками й бригадами[1]. Завдяки цим заходам значно підвищилась урожайність зернових і технічних культур, картоплі. Ланка М. Малиш зібрала в 1937 році небачений на той час урожай м'яти — 52 цнт м'ятного листу з площі 2 га. Ланки Є. Іваницької та М. Остах зібрали по 53—54 цнт тютюну з гектара. Колгосп «Нове життя» виростив у середньому по 168 цнт картоплі, а бригада А. Кулиненка — по 183 цнт на площі 8 гектарів[2]. 1937 року до 20-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгоспи повністю завершили польові роботи, підготували до залісенння яри та балки, впорядкували шляхи й вулиці, обсадили їх деревами. На урочистих зборах у новозбудованому клубі колгоспники одностайно вирішили артіль «Нове життя» перейменувати на «20-річчя Жовтня». За високі врожаї зернових культур, зокрема озимої пшениці (до 29 цнт з гектара), цей колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року.

Із зростанням прибутків артілі вагомішим ставав трудодень, поліпшувався добробут хліборобів села. Так, у 1937 році дігтярівські колгоспи продали державі 1890 цнт хліба, розрахувалися натуроплатою за роботи, виконані МТС, забезпечили себе посівним матеріалом, фуражем і видали на трудодень по 6 кг хліба, 2 кг картоплі, 2 крб. грішми.

Міцніла виробнича база промислової артілі ім. 8 Березня. В 1936 році на підприємстві розгорнувся стахановський рух. Провадились стахановські п'ятиденки й декади, під час яких ткалі в 2—3 рази перевиконували норми. 1940 року артіль дала продукції на 2,5 млн. крб. У праці виросли справжні майстри народної творчості. Це, зокрема, Г. Чміль, У. Коваленко, О. Коваленко, К. Ященко та ін.[3] Вироби артілі експонувалися на виставках у Полтаві, Києві, Москві.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі було здійснене загальне початкове навчання. 1929 року початкову школу перетворено на семирічну, яку закінчувало близько 90 проц. дітей шкільного віку. 1936 року відкрито районну колгоспну школу, яка готувала для артілей бригадирів, рільників, обліковців. У селі працювали клуб, дільнична лікарня.

Підступний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю трудящих. 300 дігтярівців влилися до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати Батьківщину. Коли фронт наблизився, громадську худобу було відправлено на Схід. 17 вересня 1941 року фашистські загарбники окупували село. Почалися арешти й розстріли. Гітлерівці та їх лакузи розстріляли 10 жителів села, в т. ч. бригадира комуніста Х. Н. Бихала, голову колгоспу М. К. Малиша, зоотехніка Г. З. Лисенка та інших; 57 чоловік вивезли до Срібного й разом з активістами району спалили живими; 28 юнаків і дівчат відправили до Німеччини на каторгу.

І все ж трудящі Дігтярів не скорилися ворогові. Багато хто вступив до партизанського загону, яким командував Є. Х. Соколовський. Партизани перешкоджали окупантам вивозити награбоване добро, продукцію маслозаводу забирали для потреб партизанського загону й роздавали жителям. Коли фашисти відступали під ударами Червоної Армії, народні месники влаштували засаду, підбили три автомашини й знищили 19 ворожих солдатів, які почали палити село.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 793, оп. 1, спр. 216, арк. 84; спр. 260, арк. 212, 213.
[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-1320, оп. 1, спр. 73, арк. 29—36.
[3] Там же, ф. Р-1320, оп. 1, спр. 73, арк. 37—44.

В. І. Ленін. Килим майстра А. М. Демешко.
Село Дігтярі Срібнянського району. 1970 р.

17 вересня 1943 року частини 60-ї армії під командуванням генерал-лейтенанта І. Д. Черняховського визволили Дігтярі від фашистських загарбників. Окупанти завдали значних збитків господарству села. Вони спалили 16 житлових будинків, 25 надвірних будівель, вивезли 188 голів великої рогатої худоби, багато коней, свиней та інше[1].

Великі труднощі постали перед хліборобами Дігтярів. У селі на 1680 га орної землі лишилося 34 коней і 16 пар волів. Щоб вчасно провести осінню сівбу, колгоспники впрягали власних корів. Багато допомогли у відновленні поголів'я громадської худоби братні республіки, зокрема колгоспники Тамбовської області та Мордовської АРСР, які надіслали 12 корів і 10 племінних телячок. Держава дала 32 коней. Колгоспникам, чиї хати були зруйновані, виділено будівельний матеріал. Багатодітним вдовам надавалася грошова допомога[2]. У жовтні 1943 року відновила роботу артіль ім. 8 Березня, відкрилися семирічна школа й дільнична лікарня. 1945 року оголосила набір учнів колгоспна школа, що спочатку готувала будівельників різного профілю, а з 1948 року — механізаторів колгоспного виробництва.

Колгоспники всіляко допомагали Червоній Армії добити ворога. Вони здавали у фонд оборони продукти, жінки в'язали для солдатів шкарпетки, готували махорку. Із своїх трудових заощаджень у грудні 1943 року дігтярівці внесли на спорудження танкової колони «Колгоспник Чернігівщини» 120 тис. карбованців[3].

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни до села поверталися демобілізовані воїни. Не думаючи про відпочинок, вони відразу приступали до роботи. Парторганізація й сільська Рада мобілізували людей на відбудову господарства колгоспів. Відновлювалося поголів'я худоби, зводилися господарські приміщення. Уже в 1948 році були повністю освоєні довоєнні посівні площі.

У вересні 1950 року обидві артілі об'єдналися в одне господарство, яке назвали ім. Жданова. Це дало змогу раціональніше використовувати техніку, зріс бюджет, що дозволило розширити капітальне будівництво. Поліпшилося керівництво колгоспом. 1959 року до артілі ім. Жданова приєднався колгосп ім. Шевченка с. Гнатівки. Укрупнене господарство назвали «Шлях до комунізму».

Правління колгоспу й партійна організація вживали рішучих заходів для дальшого піднесення господарства: поліпшено обробіток землі, низьковрожайні та малоприбуткові культури виключено з посівів, а замість них введено нові, зокрема розширено площі під цукровими буряками. У колгоспі був створений механізований загін, який вивозив органічні добрива на поля. Протягом 1962—1966 рр. врожаї зернових культур зросли з 17,8 до 19,9 цнт з гектара. Значні зміни сталися і в розвитку тваринництва. В 1966 році вже вироблено на 100 га угідь молока — 301 цнт., м'яса — 46,2 центнера.

За восьму п'ятирічку колгосп «Шлях до комунізму» виріс у велике багатогалузеве господарство, яке має 4417 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2440 га орної землі. Тут вирощують переважно зернові культури, м'яту, цукрові буряки, картоплю. Включившись у всенародне соціалістичне змагання на честь 50-річчя Радянської влади і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники колгоспу взяли нові підвищені зобов'язання й успішно виконали їх. У вось-

Збирання пшениці в колгоспі «Шлях до комунізму», Дігтярі. 1971 р.

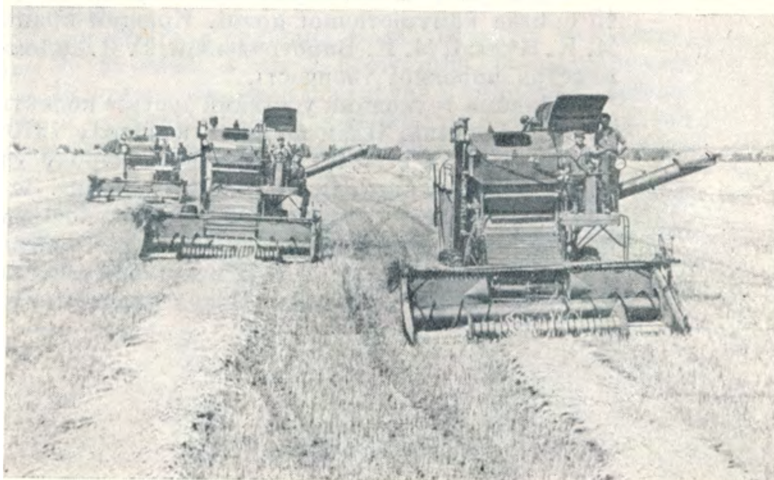

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 86, арк. 43, 49, 387.

[2] Філіал Чернігівського облдержархіву в Прилуках, ф. Р-479, оп. 2, спр. 3 а, арк. 28, 88, 187.

[3] Там же, ф. Р-1320, оп. 1, спр. 73, арк. 37—44.

Депутат Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці М. І. Горбач розмовляє з учнями профтехучилища, Дігтярі. 1970 р.

мій п'ятирічці колгосп збирав врожаї по 18—20 цнт зернових з гектара, по 290 цнт цукрових буряків. Для забезпечення польових робіт укомплектовано механізовані бригади й ланки. На фермах колгоспу 1971 року налічувалося 1300 голів великої рогатої худоби і 1200 свиней. Протягом 1965—1971 рр. побудовано 8 типових приміщень для худоби. Завдяки самовідданій праці тваринників за ці роки виробництво м'яса зросло на 16,5 проц., молока — на 21 проц. За успіхи, досягнуті у виробництві продуктів тваринництва та вирощування високих урожаїв зернових і технічних культур, 79 передовиків відзначені орденами й медалями, в т. ч. голова колгоспу І. Ф. Кулиненко удостоєний вищої урядової нагороди — ордена Леніна.

Економічне зростання колгоспу дає можливість щороку виділяти значні кошти для зміцнення його матеріально-технічної бази. У 1971 році машинно-тракторний парк налічував 18 тракторів, 12 комбайнів різних типів, потрібний причіпний інвентар, 11 вантажних автомашин. 1970 року господарство повністю електрифіковано. Тут працює 57 електромоторів. Неподільні фонди за п'ятиріччя зросли з 1098 тис. крб. до 1619 тис. крб., оплата людино-дня — з 1,85 до 2,63 крб. Середньомісячна зарплата доярок становить 130—140 крб., свинарок — 125 карбованців.

Далеко за межами республіки відома Дігтярівська фабрика художніх виробів ім. 8 Березня, створена 1961 року на базі артілі. Тут виготовляють покривала, скатерті, гобелени, українські килими та інші вироби побутового призначення. В основу технології виробництва покладено плахтово-перебірні особливості полтавського тканинного орнаменту. На підприємстві зайнято 570 чоловік.

Після удосконалення технології виробництва, зокрема встановлення в 1966 році нових крутильних машин, валовий випуск продукції зріс у 1971 році до 1215 тис. крб. Крім масових виробів, килимарниці в співдружності з художниками виготовляють унікальні килими-гобелени. Продукція фабрики має широкий попит не тільки в Радянському Союзі, вона експортується в Японію, Канаду, Бразілію, експонувалася на ярмарках у Марселі в 1959 і 1960 рр., на Всесвітніх виставках у Брюсселі (1958 р.), Монреалі (1967 р.), Токіо (1970 р.). Тільки в Монреаль фабрика відправила 4800 штук різних виробів на 70 тис. крб. Майстри фабрики готували костюми для Державного ансамблю танцю Української РСР, Державного академічного ансамблю народного танцю СРСР, Державної заслуженої капели бандуристів УРСР та багатьох інших професійних і самодіяльних колективів.

На фабриці з 1962 року за ініціативою партійної організації розгорнувся рух за звання ударників комуністичної праці. На січень 1970 року на фабриці було вже 15 бригад комуністичної праці. Кращим працівникам П. П. Сисун, С. О. Малиш, М. К. Кульзі, М. К. Виноградській, Г. Д. Денисенко та іншим надано почесне звання майстра народної творчості.

Новими трудовими успіхами зустрів колектив фабрики 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. План першого кварталу 1970 року виконали 25 березня. До цієї визначної дати в житті радянського народу ударник комуністичної праці майстер А. М. Демешко виткала килим «В. І. Ленін». За високі показники в роботі 55 передовиків виробництва нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. Влітку 1970 року на фабриці розгорнулося соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. П'ятирічний план випуску продукції колектив завершив до 10 листопада 1970 року. Понад план було виготовлено виробів на 264 тис. крб.

Першість у змаганні завоювала бригада Г. К. Карпусь. Партійна організація, яка налічує 46 комуністів, очолила змагання за дострокове завершення планів дев'ятої п'ятирічки. Всі комуністи виконують виробничі завдання на 140—150 проц. О. М. Коваленко була делегатом XXIV з'їзду КПРС.

Широкого розмаху серед колгоспників і трудівників фабрики набрало соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Уже в першому півріччі 1972 року колектив фабрики добився значних успіхів. План реалізації продукції виконано на 104 проц. Перед у змаганні ведуть 400 ударників комуністичної праці. Н. В. Бетченко і Н. Г. Грецька, які показують зразки високої продуктивності праці, занесені на Дошку пошани.

З розвитком економіки села змінювався його зовнішній вигляд. У 1960 році Дігтярі віднесено до категорії селищ міського типу. Протягом 1965—1971 рр. тут збудовано понад 400 добротних житлових будинків, які мають по кілька кімнат. Відкрито цехи пошиву одягу й столярний Срібнянського райпобуткомбінату. Виконком Ради приділяє велику увагу благоустрою Дігтярів. Прокладено тротуари, винесено за межі селища виробничі об'єкти колгоспу (тваринницькі ферми, тракторний стан тощо). Соціально-культурна комісія Ради займається питаннями планування садиб, розміщення в них житлових та господарських будівель.

У селищі є промтоварний, продовольчий магазини, магазин змішаної торгівлі, господарчих товарів, книгарня, два ларки, чайна. Річний товарооборот усіх торговельних підприємств становить понад 1,5 млн. крб. За восьму п'ятирічку населенню продано товарів на 2,2 млн. крб. більше, ніж за попередні п'ять років.

Значні зміни сталися в галузі охорони здоров'я й освіти. У Дігтярях є дільнична лікарня на 33 ліжка, де працюють 2 лікарі й 16 чоловік середнього медперсоналу. Колгоспники, які потребують санаторного лікування, одержують безплатні путівки. У селищній восьмирічній школі навчається 215 дітей і викладає 19 учителів, у профтехучилищі понад 600 юнаків і дівчат оволодівають спеціальностями шофера, тракториста, комбайнера, механізатора тваринницьких ферм. За роки Радянської влади 84 випускники школи закінчили вузи, 7 вихідців із села закінчили військові академії. Син колишнього фельдшера В. Г. Дроботько — український радянський мікробіолог, академік АН УРСР, заслужений діяч науки УРСР.

Центром культосвітньої роботи стали клуб та бібліотека. В години дозвілля жителі Дігтярів знайомляться з творчими звітами гуртків художньої самодіяльності, зокрема хорового й драматичного колективів фабрики художніх виробів, які дуже популярні в селищі.

Міцно ввійшли в побут трудівників книжки, газети й журнали. Якщо до Жовтневої революції в село надходило 14 газет і 4 журнали, то тепер дігтярівці одержують 3177 примірників газет і журналів. Селищна бібліотека налічує 10 200 примірників книжок. Асигнування на соціально-культурні заходи зросли з 36,1 тис. крб. в 1966 році до 54,7 тис. крб. у 1971 році.

Багатогранне трудове й культурне життя Дігтярів спрямовують три первинні партійні організації, які об'єднують 120 комуністів. Активними помічниками їх є комсомольці. У трьох первинних організаціях — колгоспній, фабричній та училищній — налічується 349 членів ВЛКСМ.

Важливу роль у житті Дігтярів відіграє селищна Рада депутатів трудящих, до складу якої в 1971 році обрано 56 депутатів, з них 26 робітників, 14 колгоспників і 16 службовців. Серед обраних — 26 комуністів. Рада розглядає й вирішує найрізноманітніші питання господарського й культурного життя селища, зокрема, розвиток колгоспного виробництва, стан охорони здоров'я, соціального забезпечення, виховання молоді тощо.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі Дігтярів сповнені прагнення успішно виконати план дев'ятої п'ятирічки, щоб створити всі умови для дальшого економічного й культурного зростання селища.

В. Д. ЛИТВИНОВ, А. П. ЛЯШЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СРІБНЯНСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСЬКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Болотниця. Дворів — 362. Населення — 1195 чоловік.

На території Васьківців розміщено колгосп «Жовтень», за яким закріплено 3126 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2070 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 157 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 39 трудівників нагороджено орденами й медалями, з них свинарку Є. М. Філоненко — орденом Леніна.

Васьківці вперше згадуються в писемних джерелах у 1666 році.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1922 році, партійну — в 1925.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 490 жителів, з них 72 нагороджено орденами й медалями. 347 чоловік полягли смертю хоробрих за незалежність Батьківщини.

ГУ́РБИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і за 28 км від залізничної станції Болотниця. Дворів — 429. Населення — 1332 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Дейманівка і Тростянець.

На території Гурбинців розміщено центральну садибу колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4452 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2617 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі працюють середня школа, в якій налічується 295 учнів і 22 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі досягнення 13 трудівників відзначені орденами і медалями, з них О. Ф. Глущенко, П. Т. Куделя, К. П. Супрун, Г. А. Юрченко — орденом Леніна.

Гурбинці вперше згадуються в писемних джерелах у 1666 році.

Радянську владу було встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1927 році, комсомольську — в 1921 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 323 жителі, з них 241 нагороджено орденами й медалями СРСР. 212 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

У 1966 році в Гурбинцях встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу сіл Гурбинців та Дейманівки виявлено 2 поселення доби бронзи, а на околиці Гурбинців — також ранньослов'янське поселення зарубинецької культури та могильник черняхівської культури (розкопано 6 поховань).

КАЛЮ́ЖИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 406. Населення — 1158 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Підлозове.

На території Калюжинців розміщено колгосп ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 3681 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2823 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 139 учнів і 15 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 46 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Калюжинці належить до 1716 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1931. В 1925 році організували комуну ім. Петровського.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 487 жителів, з них 389 нагороджені орденами й медалями СРСР. 211 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Їм у 1958 році встановлено пам'ятник.

КАРПИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру. Дворів — 416. Населення — 1102 чоловіка. Сільраді підпорядковано населені пункти Лебединці й Хукалівка.

На території Карпилівки розміщено колгосп «Червона Армія», за яким закріплено 3892 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2883 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій навчається 306 учнів і працює 20 учителів, будинок культури на 285 місць, 2 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 7 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Карпилівку належить до 1710 року. Під час проведення реформи 1861 року тут відбувся виступ селян, який було жорстоко придушено каральним загоном.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1922 році, партійну — в 1931.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці спалили в Срібному 50 жителів Карпилівки. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 448 жителів, з них 260 нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцю села Є. І. Усенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 242 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

У Карпилівці народилися заслужений діяч науки УРСР, доктор медичних наук, професор С. І. Мостовий, генерали Радянської Армії Г. М. Щербак, Я. М. Ткач, Л. В. Снісар і заслужений артист УРСР М. С. Бабак.

ОЛЕ́КСИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від районного центру. Дворів — 208. Населення — 663 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Васюків, Галка, Горького, Грициївка, Лозове і Побочіївка.

На території Олексинців розміщено центральну садибу колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3359 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2350 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 95 учнів і 12 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 15 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Олексинці належить до 1666 року.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1926. У 1924 році організували колгосп.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 135 жителів, з них 113 нагороджено орденами й медалями. 88 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1957 році встановлено пам'ятник.

Уродженцем села є професор Ю. Я. Білан.

ПОДІ́Л — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лисогорі, за 2 км від районного центру. Дворів — 430. Населення — 1212 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кути і Поетин.

На території Подолу розміщено колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 2950 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2029 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясомолочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 151 учень і працює 15 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За виробничі успіхи 36 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Поділ належить до 1666 року. Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1930 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 369 жителів, з них 135 нагороджено орденами й медалями СРСР. 196 чоловік полягли за свободу й незалежність Батьківщини.

У селі народився український радянський письменник В. І. Кава.

СА́ВИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру. Дворів — 398. Населення — 1111 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бубирка, Горобіївка і Точене.

На території Савинців розміщено колгосп «Комуніст», за яким закріплено 3540 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2600 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства колгосп нагороджено орденом «Знак Пошани».

У селі є середня школа, в якій налічується 215 учнів і 18 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За самовіддану працю 50 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Савинці вперше згадуються в писемних джерелах 1666 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1925 році, партійну — в 1926 році.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували 50 жителів. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 395 жителів, з них 200 нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю с. Горобіївки В. І. Радченку за мужність і відвагу, виявлені під час форсування Десни й Дніпра, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 276 чоловік загинули за свободу і незалежність Батьківщини. У 1958 році їм встановлено пам'ятник.

У селі народилися кандидат хімічних наук І. О. Калениченко і кандидат фізико-математичних наук Г. І. Ляшенко.

СОКИ́РИНЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 5 км від автошляху Прилуки—Суми. Дворів — 704. Населення — 2203 чоловіка. Сільраді підпорядковано с. Біленків.

На території Сокиринців розміщено колгосп ім. Димитрова, за яким закріплено 4444 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3090 га орної землі. Спеціалізація — відгодівля свиней. Працює також цегельний завод.

У селі є середня школа, в якій налічується 341 учень і 24 вчителі, сільськогосподарський

Пам'ятка архітектури першої половини XIX ст.— Сокиринський палац. Тепер тут розміщується сільськогосподарський технікум.

технікум, будинок культури на 400 місць, 3 бібліотеки, лікарня на 25 ліжок, медамбулаторія, пологовий будинок.

За самовіддану працю 170 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Сокиринці згадуються в літопису під 1092 роком. У селі в 1781 році існував ляльковий театр-вертеп. Скринька вертепу, що дістав назву Сокиринський або Галаганівський, збереглася до нашого часу і є найдавнішою та найдосконалішою. В Сокиринцях довгий час жив і помер видатний український народний кобзар О. М. Вересай (1803—1890). Тут відкрито музей кобзаря. Про Остапа Вересая знав Т. Г. Шевченко, який передав йому свій «Кобзар». Виконавець народних пісень був близько знайомий з відомим художником Л. М. Жемчужниковим. Останній часто бував у селі і написав тут кілька картин. Записувати думи й пісні Остапа Вересая приїздив і великий український композитор М. В. Лисенко.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. Комсомольську організацію створено в 1921 році, партійну — в 1922.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 425 жителів, з них 163 нагороджено орденами й медалями СРСР. За мужність і відвагу уродженцям села В. В. Крикливому і А. Г. Ткаченку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 262 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Їм у 1956 році встановлено пам'ятник.

У 1954 році споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

У Сокиринцях народився відомий український радянський математик, академік АН УРСР Г. В. Пфейффер (1872—1946). Тут живе і працює народний умілець-скульптор М. І. Харченко. Одними з його кращих творів є скульптурна група «Шевченко слухає Вересая», «Мати» та ін. Пам'ятник Остапу Вересаю його роботи встановлено в парку.

У селі є чудовий парковий комплекс — один з видатних зразків українського садово-паркового будівництва, створений у першій половині XIX ст. в колишньому маєтку поміщика Галагана. Автором проекту палацу, ротонди та споруд біля входу до парку є відомий архітектор П. А. Дубровський.

ХАРИТО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Дворів — 326. Населення — 933 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Скибівщина.

На території Харитонівки розміщено колгосп «Більшовик», за яким закріплено 3089 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2277 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 128 учнів і працює 12 вчителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 8 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Харитонівку належить до 1729 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1923.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці закатували 28 мирних жителів. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 244 жителі, з них 143 нагороджено орденами й медалями СРСР. 166 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

ТАЛАЛАЇВСЬКИЙ РАЙОН

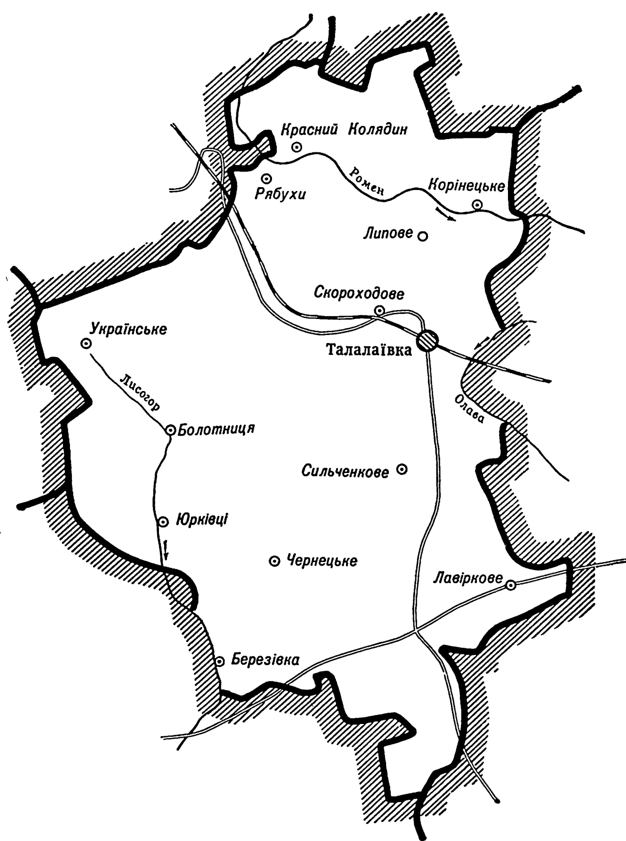

Площа району — 0,6 тис. кв. км. Населення — 27,3 тис. чоловік, з них сільського — 22,9 тис. Середня густота населення — 45 чоловік на кв. км. З корисних копалин є нафта, газ, торф, глина, пісок. Селищній та 11 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 44 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах — 46 первинних партійних, 48 комсомольських і 86 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 3 радгоспи і 15 колгоспів мають 49,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 41,4 тис. га орної землі. У районі — 6 промислових підприємств. Населення обслуговують 34 медичні заклади. У 32 загальноосвітніх школах, у т. ч. 5 середніх, середній вечірній, середній заочній, 10 восьмирічних і 15 початкових, навчається 4,3 тис. учнів. Крім того, є музична школа, в якій навчається 120 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 9 будинків культури, 14 клубів, 24 бібліотеки, є 21 кіноустановка. У районі — 3 пам'ятники В. І. Леніну. В 16 населених пунктах споруджено пам'ятники і обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ТАЛАЛА́ЇВКА

Талалаївка — селище міського типу, центр району, розташоване на річці Олаві (притока річки Лисогору), за 260 км від обласного центру, біля однойменної залізничної станції. Населення — 4400 чоловік.

Талалаївка виникла в 1877 році як пристанційне селище біля станції Лібаво-Роменської залізниці, спорудженої у 1873 році. Вона дістала назву від сусіднього села[1]. Територія сучасного селища охоплює також колишні хутори Нинів, Заруддя і Барсуківщину. Талалаївка входила до складу Липівської волості Роменського повіту Полтавської губернії.

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 433.

Тяжко жилося трудівникам Талалаївки за капіталізму. Основним заняттям їх було хліборобство, але переважна більшість селян не мала потрібної кількості землі. Нею володіли поміщики та куркулі. На хуторі Ниневі два землевласники зосередили в своїх руках 215 десятин землі. Решті 66 господарствам належало 532 десятини, причому 15 господарств мали менше 3 десятин[1].

Безземельним і малоземельним селянам, щоб утримати сім'ю, доводилося гнути спину на місцевого поміщика та куркулів. Наймаючись на постійну роботу або на певний строк, вони змушені були працювати з ранку до пізнього вечора. Чимало селян у пошуках заробітків залишали рідні місця і вирушали на південь України.

Жорстока експлуатація викликала обурення селян, яке особливо виявилося під час революції 1905—1907 рр. У травні 1906 року на станції Талалаївка і в навколишніх хуторах відбулися мітинги, організаторами яких були більшовики. У своїх виступах вони закликали селян не сплачувати податків, відбирати землю в поміщиків.

У роки реакції становище трудящих погіршало. В пристанційному селищі Талалаївці тільки одне з існуючих там 10 господарств мало 1 десятину землі, решта — й того менше[2]. На хуторі Ниневі за роки столипінської аграрної реформи з 68 дворів 9 втратили свою землю, 8 — мали лише присадибні ділянки, 14 — від 1 до 5 десятин. Таким чином, 31 господарство було малоземельним і безземельним, тобто майже половину населення становила біднота. 12 господарств були середняцькими, 7 володіли 25 і більше десятинами землі. 26 селянських господарств не мали корів, а 13 — робочої худоби[3].

Населення Талалаївки не одержувало медичної допомоги. Трудящі селяни не мали можливості здобути освіту. У 1910 році в селі близько 50 проц. чоловіків і 86 проц. жінок були неписьменними. На території сучасного селища лише в 1914 році відкрили початкову школу, в якій навчалося 30 учнів.

Важким тягарем на плечі трудящих лягла перша світова війна, розв'язана імперіалістами. З перших днів війни в Талалаївці оголосили мобілізацію на фронт, яка відірвала від праці багатьох чоловіків. Нестача робочих рук і тягла призвела до зменшення посівів, занепаду селянських господарств і дальшого зубожіння.

10 березня 1917 року в Талалаївку прийшла звістка про Лютневу революцію і повалення самодержавства. У сусідньому селі Липовому, що було волосним центром, відбулося кілька сходок, у яких брали участь жителі Талалаївки. Група селян і колишніх солдатів на чолі з Г. В. Мазилом прогнала волосного старшину і обеззброїла урядника. Г. В. Мазило неодноразово бував у селі і на хуторах, закликав селян відібрати землю в поміщиків і куркулів. Контрреволюційний Тимчасовий уряд не розв'язав земельного питання і не припинив війну. Через Талалаївку продовжували йти військові ешелони. Восени до Липового і Талалаївки повернулася з фронту група революційно настроєних солдатів. У селі й на хуторах проводили агітацію більшовики, на заклик яких селяни конфіскували у поміщиків весь урожай[4].

Трудящі Талалаївки з великою радістю дізналися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Але владу в Роменському повіті захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради. У січні 1918 року червоногвардійські загони визволили село, і тут було проголошено Радянську владу. В Талалаївці і на хуторах Ниневі, Барсуківщині і Заруддї відбулися мітинги[5]. Господарським і культурним будівництвом в Талалаївці керувала Липівська волосна Рада селянських і солдатських депутатів на чолі з Г. В. Мазилом, створена в січні.

[1] Характеристика хозяйств по поселениям. Полтава, 1889, стор. 24—26.

[2] Список населенных мест Полтавской губернии. Алфавитный указатель. Полтава, 1913, стор. 26.

[3] Третья подворно-хозяйственная земская перепись в Полтавской губернии 1910 года. Роменский уезд, стор. 83—94.

[4] Газ. «Трибуна хлібороба» (Талалаївка), 1 червня 1967 р.

[5] Газ. «Трибуна хлібороба», 1 червня і 28 жовтня 1967 р.

Одним з важливих заходів Липівської волосної Ради стала організація хлібного ешелону для робітників Петрограда. Активну участь у цьому взяли жителі Талалаївки і хутора Нинева. На хуторах провели конфіскацію поміщицьких економій. Худобу розподілили між талалаївськими бідняками, а сільськогосподарські машини та інвентар зосередили на волосному прокатному пункті. Були складені списки і розпочато розподіл землі серед безземельних і малоземельних селян.

На початку березня 1918 року Талалаївку захопили німецькі окупанти. З ними повернулися поміщики, які відібрали у селян землю, наділену їм Радянською владою. Загарбники створили на станції приймальний пункт, куди примушували селян безплатно здавати сільськогосподарські продукти. Населення Талалаївки не підкорилося окупантам. Центром опору стало с. Липове, де діяв волвиконком. В квітні до села увірвався каральний загін. Було схоплено Г. В. Мазила та інших активістів. Але їх визволив щойно створений Талалаївський партизанський загін. У травні з жителів Талалаївки, Липового та хуторів організували Талалаївсько-Липівський партизанський загін, який розгорнув активну боротьбу.

З грудня 1918 року об'єднані загони партизанів Роменського повіту вигнали з Талалаївки німецьких окупантів і гетьманців, але незабаром владу тут захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. Та недовго довелося їм господарювати. В середині січня 1919 року частини Червоної Армії з допомогою партизанів визволили Талалаївку[1]. Відновив роботу волосний виконком, який організував розподіл між біднотою поміщицьких і куркульських земель, худоби, сільськогосподарського реманенту, допомагав продовольчим загонам вилучати в куркулів лишки хліба й боротися з спекулянтами на станції.

Наприкінці серпня 1919 року в Талалаївку вдерлися денікінці. Вони повернули землю і майно поміщикам. Чимало жителів села знову пішли в партизани. Наприкінці листопада частини Червоної Армії визволили Талалаївку від білогвардійців[2]. За рішенням Липівського волосного ревкому в селі і на хуторах Ниневі, Зарудді і Шокодьковому 7 грудня 1919 року створили ревком у складі П. В. Дрозда, Є. А. Довгаля і І. Ф. Марченка[3]. Ревком спрямував свою діяльність на ліквідацію наслідків білогвардійського розбою, налагоджував господарське життя, організував допомогу хлібом і одягом сім'ям загиблих воїнів Червоної Армії. Він почав втілювати в життя Закон про землю, прийнятий Всеукраїнським ревкомом 5 лютого 1920 року. У березні 1920 року створили земельну комісію, яка спільно з ревкомом здійснила розподіл поміщицької і куркульської землі між бідняцькими господарствами. Частину відчуженої землі передали радгоспу «Барсуківщина», створеному в 1919 році.

В березні 1920 року на спільних зборах жителів Талалаївки та хуторів Шокодькового і Нинева було обрано Шокодьківський сільвиконком на чолі з Є. А. Довгалем. Виконком вживав заходів для відбудови господарства, організував допомогу Червоній Армії. Тільки за період з вересня по жовтень 1920 року було зібрано 853 пуди зерна та багато одягу і взуття. У лютому 1921 року тут створили комнезам[4]. Він діяв у тісному контакті з сільвиконкомом. Було взято на облік кількість лишків хліба у кожного селянина і встановлено розмір продрозкладки, основний тягар якої перекладався на куркулів. Сільвиконком і комнезам розгорнули велику роботу для організації допомоги голодуючим. За період з жовтня 1921 року по березень 1922 року від населення Липівської волості надійшло понад 1 тис. пудів зерна для відправки їм. Держава допомагала бідняцьким господарствам посівним матеріалом, тягловою силою і сільськогосподарськими машинами. Навесні 1922 року 69 таких господарств одержали зерно для засіву з фондів комнезаму[5]. Куркульські елементи чинили шале-

---

[1] Ромни. Х., 1968, стор. 65, 66.
[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 41, арк. 1, 2.
[3] Філіал Сумського облдержархіву в Ромнах, ф. Р-360, оп. 1, спр. 9 а, арк. 6.
[4] Там же.
[5] Там же, ф. Р-1038, оп. 1, спр. 5, арк. 10—16.

ний опір заходам Радянської влади. Восени 1921 року бандити вбили активних членів комнезаму І. В. Губаря та Є. К. Пустовара. Та вороги не могли спинити могутньої ходи нового життя.

Влітку 1924 року в Талалаївці відкрили сільське споживче товариство, і селяни дістали можливість купувати товари першої потреби за твердими цінами. Приймальні пункти тут також відкрили «Махоротрест» і «Хлібопродукт», куди селяни могли збувати лишки сільськогосподарської продукції. Зміцнювався радгосп «Барсуківщина». Розширилися його посівні площі, зросло поголів'я великої рогатої худоби, свиней, коней. З 1923 року Талалаївка ввійшла до складу Велико-Бубнівського району Роменської округи Полтавської губернії, а з 1933 року — до складу Чернігівської області.

Соціалістичні перетворення в Талалаївці здійснювалися під керівництвом комуністів. Для допомоги сільраді й комнезаму Липівський волосний партійний осередок виділив членів осередку П. В. Дрозда і Є. І. Вилея. У серпні 1924 року у селі створено партійну організацію, яка налічувала 2 члени партії і 3 кандидати в члени партії[1]. Більшість свідомої молоді у березні 1925 року об'єдналася в комсомольську організацію[2]. В ній налічувалося 30 юнаків і дівчат. Комуністи і комсомольці розгорнули велику масово-політичну роботу, виховували трудящих в дусі відданості ідеалам комунізму.

Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти і культури. На станції Талалаївка з 1919 року працював медпункт. Медичну допомогу жителям села подавала лікарня, яка розміщувалася у с. Липовому. У 1919 році на хуторі Нивеві відкрили початкову школу. У 1925/26 навчальному році її відвідували 84 учні. При радгоспі «Барсуківщина» діяла сільськогосподарська школа. Однією з найважливіших проблем була ліквідація ганебної спадщини минулого — неписьменності. Активно працювала школа лікнепу. Широку культурно-освітню діяльність розгорнув сельбуд ім. Жовтневої революції, побудований у 1923 році. При ньому працювала бібліотека.

На кінець відбудовного періоду в Талалаївці було досягнуто значних успіхів у сільськогосподарському виробництві. Але дальший його розвиток вимагав переходу на колективне ведення господарства. Партійна організація і сільрада роз'яснювали переваги цих форм господарювання. У 1928 році на хуторі Ниневі заснували товариство спільного обробітку землі. Держава надала йому сільськогосподарські машини, забезпечила насінням високої якості, допомогла організувати вивезення торфу на поля. Навесні 1930 року на базі ТСОЗу створили колгосп «Червоний шлях», який об'єднав 25 селянських господарств[3]. Він придбав молотарку, 2 косарки та інший сільськогосподарський реманент. Перехід до колективного господарювання відбувався в умовах жорстокої класової боротьби. Куркульство агітувало проти вступу до колгоспів, а коли це не допомогло, намагалося проникнути до них і підірвати зсередини. Але всі ці спроби виявилися марними. Взимку 1934 року переважна більшість селян вступила до колгоспу, який у квітні був перейменований на колгосп ім. XII з'їзду КП(б)У. Важливу роль у завершенні колективізації й господарському зміцненні колгоспів відіграла Талалаївська МТС, створена у 1931 році.

У роки довоєнних п'ятирічок зросла економіка колгоспу. За ним закріпили 1025 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 865 га орної землі. Було побудовано тваринницькі ферми, кузню, механічний млин. Колгосп перейшов на восьмипільну систему обробітку землі. У 1940 році було зібрано по 13,5 цнт зернових, 30 цнт махорки і 195 цнт цукрових буряків з гектара. Значних успіхів добився колгосп у розвитку тваринництва. Широкого розмаху набув стахановський рух. Неодноразово проводилися стахановські п'ятиденки й декади, під час яких переважна більшість

[1] Сумський облпартархів, ф. 1242, оп. 1, спр. 1, арк. 47.
[2] Там же.
[3] Філіал Сумського облдержархіву в Ромнах, ф. Р-418, оп. 2, спр. 278, арк. 19.

трудівників виконувала денні норми на 150—300 проц. За досягнення в розвитку сільського господарства чабан П. П. Марченко і свинарка П. І. Марченко, яка одержала по 19,8 ділових поросят від кожної свиноматки, у 1939 і 1940 рр. стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Зміцнювався радгосп «Барсуківщина», який спеціалізувався на розведенні свиней, корів, а також вирощуванні зернових і технічних культур. Він мав 2918 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2420 га орної землі. За успішне виконання плану виробництва м'яса радгосп у 1932 році премійовано Харківським облсвинотрестом. Рік у рік працівники радгоспу добивалися нових досягнень. У 1939 році учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки стали доярка М. М. Губа, яка надоїла від кожної з 14 закріплених за нею корів по 2790 кг молока, свинарка С. В. Шевченко, яка одержала від кожної свиноматки по 15,5 ділових поросят, і телятниця Х. К. Касян, яка добилася по 720 грамів добового приросту кожного теляти. Завдяки самовідданій праці трудівників у радгоспі підвищилися врожайність зернових і овочевих культур та продуктивність тваринництва. Якщо в 1936 році було зібрано зернових по 12 цнт з гектара, то в 1940 році — 17 цнт. У 1940 році виростили високий урожай овочів: по 150 цнт огірків, 189 цнт помідорів і 160 цнт капусти з гектара. Було одержано в середньому по 16,7 ділових поросят від кожної свиноматки, а надої молока збільшилися до 2933,8 кг на кожну фуражну корову. Радгосп побудував кілька корівників, свинарників і конюшень, де налічувалося 2600 свиней, 170 корів і 207 коней. На його полях працювало 23 трактори, 5 комбайнів, 5 автомашин та інша сільськогосподарська техніка. У 1938 році розгорнулося соціалістичне змагання між трудівниками Талалаївського району і Зугдідського району Грузинської РСР. Міцніли зв'язки братерської дружби між радгоспом «Барсуківщина» та Інгірським чайним радгоспом. Наступного року вони обмінялися делегаціями, які перевірили виконання взятих зобов'язань, поділилися досвідом роботи.

Постійно поповнювалася технікою Талалаївська МТС. У січні 1941 року тут налічувалося 62 трактори, 24 комбайни, 5 автомашин, 32 молотарки та чимало іншої сільськогосподарської техніки. Славними трудовими ділами відзначилися трактористи В. О. Вітер і М. П. Донченко, які у 1939 році виорали за сезон по 645—672 га, зекономивши по 1200 кг пального. За ці успіхи вони наступного року стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки й були нагороджені Малими срібними медалями. У 1933—1936 рр. в Талалаївській МТС трактористом і бригадиром тракторної бригади працював згодом відомий радянський розвідник К. С. Гнідаш (Кім)[1]. Зростала потужність цегельного заводу і маслозаводу, що були побудовані в 1929 році. У 1940 році цегельний завод виробляв до 5 млн. штук цегли на рік. Тут діяла також промартіль «Червоний чоботар», яка займалася виготовленням та ремонтом взуття і збруї. Працівники артілі систематично перевиконували плани випуску продукції.

Розвивалися охорона здоров'я, освіта й культура. Медичну допомогу населенню Талалаївки подавала медамбулаторія, відкрита у 1932 році. В ній працювали лікар, фельдшер і акушерка. З 1936 року почала діяти районна лікарня. В колгоспі й на цегельному заводі організували медпункти, а в радгоспі — фельдшерсько-акушерський пункт. До 1934 року ліквідували неписьменність. Цього року відкрили семирічну школу, яку незабаром перетворили на середню. Працююча молодь здобувала освіту у вечірній середній школі. Своє дозвілля трудящі проводили у будинку культури на 300 місць. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми, читалися лекції. До послуг читачів були 4 бібліотеки. З 1933 року Талалаївка стала центром району. Почала виходити районна газета «Більшовицькими темпами», яка на своїх сторінках висвітлювала успіхи соціалістичного будівництва. Внаслідок великої ідейно-політичної роботи, проведеної партійними, радянськими і громадськими організаціями, зросла політична свідомість

[1] Газ. «Известия», 14 березня 1969 р.

і активність трудівників. Це яскраво виявилося під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1937 році і до Верховної Ради УРСР у 1938 році. Трудящі села одностайно віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних.

Щасливе і радісне життя жителів Талалаївки, як і всього радянського народу, порушив віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз. До військкомату безперервним потоком надходили заяви про добровільний вступ до лав Червоної Армії. Лише в перші дні війни з села пішло на фронт 218 чоловік.

16 вересня 1941 року німецько-фашистські загарбники захопили Талалаївку. Вони запровадили жорстокий окупаційний режим. Гітлерівці вчинили звірячу розправу над мирним населенням. За наказом начальника жандармерії кати зігнали 50 радянських людей, серед яких були місцеві жителі та евакуйовані із західних районів, кинули їх у холодне приміщення, тримали кілька днів без води і їжі, а потім розстріляли. Через деякий час фашисти знову знищили 50 чоловік. За час окупації в Талалаївці і навколишніх селах було закатовано 170 місцевих жителів, в т. ч. 10 дітей, і 111 чоловік відправлено на каторжні роботи до Німеччини[1].

Проте фашистський терор не залякав населення Талалаївки. Вже з перших днів окупації у селі почала діяти підпільна організація. Керівниками її були колишній секретар Талалаївського райкому партії Г. М. Заїченко і голова виконкому районної Ради Ф. Д. Остапенко, залишені тут райкомом КП України для організації підпілля і партизанської боротьби. Патріоти подавали допомогу радянським воїнам, які виходили з оточення, перешкоджали ворогу вивозити радянських людей у фашистську неволю, слухали по радіо зведення Радянського інформбюро і поширювали серед населення відомості про дійсне становище на фронті. Талалаївські підпільники підтримували тісний зв'язок з партизанами Роменського району. Але гестапівці натрапили на слід підпільної організації. На початку листопада 1941 року вони схопили 12 підпільників, серед них Г. М. Заїченка та Ф. Д. Остапенка, і після тяжких катувань повісили[2].

16 вересня 1943 року воїни 163-ї Роменської гвардійської стрілецької дивізії визволили Талалаївку. До лав Червоної Армії влилося нове поповнення. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти ворога 354 жителі села, з них за мужність і відвагу 220 нагороджено орденами й медалями СРСР. 88 чоловік загинули смертю хоробрих. Після війни останки розстріляних фашистами радянських патріотів і воїнів, які загинули в бою за визволення села, поховали в братській могилі і в 1963 році спорудили пам'ятник. У 1970 році на честь воїнів-односельців, які віддали життя за незалежність Батьківщини, встановлено обеліск.

За час окупації німецько-фашистські загарбники зруйнували залізничну станцію, маслозавод і житлові будинки. Вони вивезли або знищили обладнання МТС, артілі «Червоний чоботар», лікарні, школи. Фашисти дощенту пограбували радгосп «Барсуківщину» і колгосп ім. XII з'їзду КП(б)У. Вони вивезли до Німеччини всю худобу, сільськогосподарську техніку, знищили більшість виробничих приміщень. Загальна сума збитків, заподіяних селу, становила близько 14 млн. карбованців[3].

Трудящі Талалаївки під керівництвом партійної організації приступили до відбудови зруйнованого господарства. Одночасно вони всіляко допомагали фронту: надсилали воїнам Червоної Армії продовольство, збирали кошти для будівництва танкової колони «Колгоспник Сумщини». Жителі села брали участь у відбудові шахти «Серговугіль» Максимівського шахтоуправління в Донбасі. Швидкими темпами йшло відродження радгоспу «Барсуківщина». Якщо після визволення в господарстві лишилося 7 свиноматок і 9 корів, то вже через чотири роки воно мало 418 голів великої рогатої худоби і 1146 свиней. Було освоєно 2324 га землі і одержано валовий збір зерна 14 213 цнт замість запланованих 12 821 цнт[4]. У 1947 році радгосп

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 8346, оп. 1, спр. 4, арк. 5.
[2] Сумський облпартархів, ф. 2926, оп. 1, спр. 1, арк. 25.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 8346, оп. 1, спр. 4, арк. 7, 13—15, 113.
[4] Там же, спр. 148, арк. 1—5.

посів одне з провідних місць у всесоюзному змаганні між радгоспами і удостоївся премії Міністерства радгоспів СРСР в сумі 18,7 тис. крб. Було побудовано 3 свинарники, корівник, кормокухню, електростанцію. Почалася механізація тваринницьких ферм. Майстрами високих урожаїв стали ланкова Г. Ф. Геря, яка в 1948 році з своєю ланкою зібрала по 27,7 цнт жита з гектара на площі 8,8 га, і ланкова А. В. Чикало, що виростила по 25,4 цнт жита з гектара на площі 8 га. Наступного року вони були нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Рік у рік високі надої молока одержувала доярка Г. Д. Роїк. У 1950 році вона надоїла від кожної закріпленої за нею корови по 5300 кг молока і відзначена медаллю «За трудову доблесть». Завдяки трудовому героїзму працівників радгосп на кінець четвертої п'ятирічки досяг значних успіхів.

Завершилася відбудова й колгоспу ім. XII з'їзду КП(б)У. Тут побудували конюшню, корівник, свинарник і вівчарник. Завдяки правильній організації сівозмін і удобренню землі підвищувалася врожайність зернових і технічних культур. У 1949 році зібрали по 22,2 цнт махорки з гектара. Колгосп повністю освоїв всю орну землю і виконав план здачі хліба державі на 115 проц. Успішно розвивалося й тваринництво. Річні плани виробництва м'яса щорічно перевиконувалися. Здійснювалася механізація трудомістких процесів на тваринницьких фермах. У серпні 1950 року до колгоспу ім. XII з'їзду КП(б)У приєдналися колгоспи «Жовтневі квіти» та ім. Будьонного. Господарство дістало назву ім. Жданова. Велику допомогу колгоспам району подала Талалаївська МТС. На кінець четвертої п'ятирічки значно зріс її машинний парк. Тільки за останні два роки п'ятирічки МТС одержала від держави 11 тракторів, 18 комбайнів, 21 сівалку, 2 молотарки, 4 автомашини та іншу техніку. Добре працювали механізатори. Особливо відзначилася бригада П. П. Величка, члени якої систематично виконували денні норми на 150—180 процентів.

Стали до ладу промислові підприємства. Вже у 1944 році місцева промисловість випустила продукції на 1 млн. крб. Відновлено виробничі потужності маслозаводу і цегельного заводу. Зросла їх технічна оснащеність. Внаслідок високої трудової активності робітники підприємств щорічно перевиконували плани випуску продукції і підвищували її якість. Якщо в 1947 році цегельний завод виробив 1,7 млн. штук цегли, то на кінець четвертої п'ятирічки — 3,7 млн. штук. У 1944 році дала першу продукцію і артіль «Червоний чоботар».

Велика увага приділялася налагодженню роботи закладів охорони здоров'я, освіти й культури. Відразу ж після визволення почала працювати районна лікарня. В 1947 році при ній відкрили гінекологічний та зуболікарський кабінети і зубопротезну майстерню. В колгоспі і на цегельному заводі було відновлено медпункти, в радгоспі — фельдшерсько-акушерський пункт. Почала працювати середня школа. Відчинив двері районний будинок культури. При ньому створили гуртки художньої самодіяльності, члени яких виїжджали з концертами в села району. Щорічно проводилися огляди художньої самодіяльності. Відновила роботу бібліотека.

У наступні роки економіка Талалаївки набула дальшого розвитку. Трудящі селища докладали всіх зусиль, щоб втілити в життя рішення партії і уряду, спрямовані на дальше піднесення сільського господарства і промисловості. У радгоспі «Барсуківщина» велику увагу приділяли розвитку тваринництва. Застосовуючи міжпородне схрещування, було виведено нову породу свиней. Свині цієї породи в 1956—1962 рр. експонувалися на республіканській Виставці передового досвіду в народному господарстві. Радгосп у 1954—1956 рр. був учасником ВДНГ СРСР. З 35 працівників радгоспу, які брали участь у виставці, 12 нагороджено золотими й срібними медалями, а радгосп 4 рази відзначався дипломами. Відповідно до його виробничого напряму склалася і структура посівних площ, майже 90 проц. яких відводилося під зернові і кормові культури. Правильне ведення сівозмін, висока культура обробітку, застосування насіння високої кондиції і високоврожайних сортів дали можливість підвищити врожаї і збільшити виробництво м'яса та молока. Вже

С. В. Шарлай — директор радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня, Герой Соціалістичної Праці, смт Талалаївка. 1971 р.

у 1962 році працівники радгоспу виростили по 17,3 цнт зернових, по 207 цнт цукрових буряків з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 98,2 цнт м'яса і 380,7 цнт молока.

Включившись у всенародне змагання за гідну зустріч 50-річчя Великого Жовтня, радгосп взяв підвищені зобов'язання. Було зібрано по 19,6 цнт зернових з гектара, на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 370 цнт молока й по 128 цнт м'яса. До 1 листопада радгосп здав державі 999,3 тонни хліба, або втричі більше наміченого плану, перевиконав план здачі державі м'яса і молока. За успіхи, досягнуті в цю знаменну річницю, господарству присвоєно ім'я 50-річчя Великого Жовтня. В ювілейному 1970 році радгосп одержав на 100 га сільськогосподарських угідь по 151,8 цнт м'яса. План здачі державі зерна, м'яса і молока знову було перевиконано. Валовий прибуток радгоспу значно збільшився і досяг 493,7 тис. карбованців.

Радгосп ім. 50-річчя Великого Жовтня став великим господарством по виробництву м'яса, молока, зерна і технічних культур. За ним закріплено 6738 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5887 га орної землі. На його фермах утримується 2697 голів великої рогатої худоби (серед них — 857 корів) і 7470 свиней. Збудовано 28 свинарників, 8 корівників, 8 телятників, 3 кормокухні, станцію штучного запліднення, електростанцію, пилораму, гаражі тощо. Всі будівлі електрифіковані, мають централізоване водопостачання. Радгосп оснащений потужною технікою. Його машинна база налічує 73 трактори, 39 комбайнів, 49 автомашин та багато іншої сільськогосподарської техніки. Для її обслуговування створено механічні майстерні. Досвід радгоспу у веденні сільськогосподарського виробництва став надбанням інших господарств району. Тут організовано школу доярок і свинарок, де його запозичують 100 юнаків та дівчат. За великий трудовий внесок 58 робітників і службовців радгоспу нагороджено орденами й медалями. Золота Зірка Героя Соціалістичної Праці і орден Жовтневої Революції сяють на грудях директора радгоспу С. В. Шарлая. Свинарка І. М. Тарлика нагороджена орденом Леніна, бригадир відгодівельної бригади В. І. Сорока, який протягом восьмої п'ятирічки відгодував і здав державі 22 340 свиней загальною вагою 2564 тонни,— орденом Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні заслужений агроном УРСР І. Ю. Яковенко, працівники радгоспу О. Г. Мерниченко, В. М. Пугач, Г. А. Гричанівська, Р. М. Пивовар.

Дальшого розмаху набуло соціалістичне змагання між трудящими Талалаївського і Зугдідського районів. У 1971 році в радгоспі ім. 50-річчя Великого Жовтня гостювала делегація інгірських робітників. Це була незабутня зустріч представників двох братніх народів — українського і грузинського. Грузинські друзі оглянули радгоспні ферми, розмовляли з передовиками виробництва. У клубі радгоспу учасники художньої самодіяльності дали концерт, на якому виконувалися українські й грузинські пісні і танці.

Великий крок уперед зробив колгосп ім. Жданова. За ним закріплено 2015 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1548 га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Рік у рік колгосп збирає високі врожаї. У ювілейному 1970 році урожайність зернових становила 17,1 цнт, кукурудзи — 25 цнт, цукрових буряків — 208 цнт з гектара. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 248,5 цнт молока (2170 кг на одну фуражну корову) і по 52,8 цнт м'яса. Одна з бригад розводить кокони шовкопряда. Вона виконала восьмий п'ятирічний план на 136 проц. У колгоспі механізовано трудомісткі процеси в рільництві і тваринни-

цтві. Він має міцну машинну базу, яка складається з 14 тракторів, 7 комбайнів, 10 автомашин та іншої сільськогосподарської техніки. Тут побудовано чотирирядний корівник з повною механізацією і водопостачанням, вівчарник, кормокухню на 1 тис. голів великої рогатої худоби, свинарник, 2 майстерні, 2 гаражі, механізований тік, цегельний завод та ін. Валовий доход колгоспу постійно зростає: якщо у 1965 році він становив 305 тис. крб., то у 1970 році — 343 тис. крб. Збільшилася оплата людино-дня, яка в 1970 році дорівнювала близько 3 крб. Таких успіхів господарство досягло завдяки сумлінній праці трудівників, 17 з яких нагороджено орденами й медалями. За високі надої молока доярку Н. П. Мань удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Розвивається промисловість Талалаївки. Одним із провідних підприємств є маслозавод, який виробляє масло, сухе молоко, морозиво, кефір, сметану, сир, казеїн. Продукція підприємства йде в міста України, в інші союзні республіки, а також на експорт. Удосконалення обладнання і технологічного процесу дозволили протягом 1960—1970 рр. збільшити виробництво масла у 2 рази, сухого молока — в 3 рази. Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя Великого Жовтня, трудівники виконали у 1967 році план на 109 проц. У 1970 році підприємство достроково — до вересня завершило завдання восьмої п'ятирічки. Воно дало країні 6532 цнт масла і 602 цнт молока. До XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України завод перевиконав план першого кварталу 1971 року, випустивши понад план продукції на 35 тис. крб. Збільшилися виробничі потужності і цегельного заводу. На підприємстві встановлено люльковий конвейєр, кільцеву піч, новий пресовий агрегат і механізовано всі виробничі процеси. Його колектив, виконуючи взяті на честь 50-річчя Великого Жовтня зобов'язання, виготовив у 1967 році понад план 725 тис. штук цегли. У ювілейному 1970 році трудівники заводу завершили річний план до 27 вересня. Ставши на трудову вахту на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, вони у першому кварталі 1971 року виробили понад план 180 тис. штук цегли. Ремонт всієї наявної в колгоспах району сільськогосподарської техніки здійснює райоб'єднання «Сільгосптехніки», створене у 1961 році, де працює 205 робітників і службовців. Підприємство також виконує землерийні роботи, допомагає господарствам у транспортуванні добрив, проводить механізацію на тваринницьких фермах. Його колектив систематично виконує виробничі плани на 110—120 проц. Бригада механізованого загону під керівництвом комуніста П. О. Овчаренка вже з 31 листопада 1970 року працює в рахунок дев'ятої п'ятирічки. План першого кварталу 1971 року підприємство виконало на 130 процентів. На базі артілі «Червоний чоботар» та інших дрібних майстерень створено побутовий комбінат. Діє також «Міжколгоспбуд». 359 трудівників радгоспу, колгоспу, підприємств і установ селища нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Трудящі Талалаївського і Зугдідського районів взяли підвищені зобов'язання до знаменної дати — 50-річчя утворення СРСР і докладають всіх зусиль, щоб з честю виконати їх. Широко розгорнулося соціалістичне змагання, в ході якого більшість трудівників перевиконують норми виробітку. У зв'язку з підготовкою до святкування 50-річчя утворення СРСР у червні 1972 року в Талалаївці побувала делегація Зугдідського району і підведено перші підсумки соціалістичного змагання.

Докорінно змінився зовнішній вигляд Талалаївки. З 1958 року вона стала селищем міського типу, до якого увійшли хуто-

Виступає народна хорова капела районного будинку культури, смт Талалаївка. 1970 р.

На околиці Талалаївки. Молодь на відпочинку. 1971 р.

ри Нинів, Заруддя та відділок радгоспу «Барсуківщина». За післявоєнний час тут споруджено ряд адміністративних будинків, а також пекарню, школу, лікарню, електростанцію, готель, побутовий комбінат, 7 магазинів, вокзал тощо. Замість хат під солом'яними стріхами виросли 69 комунальних житлових будинків площею 7837 кв. метрів і 1042 індивідуальних будинків площею 27 118 кв. метрів, вкритих шифером, залізом або черепицею. Тільки в радгоспі ім. 50-річчя Великого Жовтня побудовано 2 гуртожитки, 3 двоповерхові 20-квартирні будинки, 13 одноповерхових (на 51 квартиру), їдальню, 3 магазини, дитячий садок і ясла. Вулиці й тротуари Талалаївки заасфальтовані або вимощені бруківкою, обсаджені деревами. Селище електрифіковано і радіофіковано, в багатьох квартирах проведено телефон. Збільшилася водопровідна мережа, завершується газифікація. Місцем відпочинку трудящих є дендропарк площею 46 га. Дев'ятим п'ятирічним планом передбачено спорудити триповерховий будинок торговельних закладів, готель, корпус районної лікарні, приміщення для поліклініки, кінотеатр тощо. План успішно виконується, і окремі будівлі вже зводяться. В Талалаївці — 19 магазинів, чайна і їдальня. Рік у рік підвищується добробут трудящих, одним із свідчень чого є зростання товарообороту торговельної мережі. Якщо у 1967 році населення придбало товарів на 2240 тис. крб., то у 1970 році — вже на 4310 тис. крб. У власному користуванні жителів — 11 легкових автомашин, 177 мотоциклів, 262 телевізори.

Із закладів охорони здоров'я в Талалаївці діють районна лікарня на 100 ліжок та поліклініка, у яких працюють 18 лікарів, 63 чоловіка середнього медперсоналу і 42 — допоміжного. Дошкільнята виховуються в дитячому комбінаті, дитячому садку і 3 яслах. Розширилась мережа освітніх закладів. У селищі працює середня школа, яка з 1962 року перейшла у нове приміщення. В ній навчається 807 учнів і викладає 57 учителів. При середній школі створено інтернат та 13 груп подовженого дня. Без відриву від виробництва молодь здобуває освіту у вечірній середній школі. Її відкрили в 1961 році. Близько 100 дітей навчаються у музичній школі, яка діє з 1968 року. Велику виховну роботу проводить будинок піонерів. За сумлінну працю у вихованні підростаючого покоління кращі вчителі відзначені урядовими нагородами: О. О. Усенко — орденом Леніна, Є. П. Кузьменко і К. А. Хоменко — орденом Трудового Червоного Прапора. Директора музичної школи М. І. Литвиненка також нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. За роки свого існування середню школу закінчило 959 учнів, з них близько 600 здобули вищу освіту. 150 чоловік стали вчителями, 37 — інженерами, 25 — лікарями, 76 — агрономами й зоотехніками, 86 — офіцерами Радянської Армії, 85 — механізаторами сільського господарства.

Трудящі Талалаївки проводять своє дозвілля у будинку культури з кінозалом на 300 місць. При будинку культури діють гуртки художньої самодіяльності: музичний, танцювальний, драматичний, хоровий, вокальний, художнього читання, естрадний ансамбль. Велику популярність має хорова капела під керівництвом М. І. Литвиненка, якій було присвоєно звання самодіяльної народної. Вона стала лауреатом республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, і одержала срібну медаль. Понад 2 тис. жителів селища — читачі бібліотеки, книжковий фонд якої становить 22 тис. примір-

ників. Вона організувала близько 10 постійних пунктів книговидачі на підприємствах. Діє також дитяча бібліотека, яка має понад 10 тис. книжок. Активну роботу проводять 2 первинні організації товариства «Знання», в яких налічується 69 лекторів. На базі цих організацій створено університет педагогічних, юридичних і сільськогосподарських знань. Тут діють також 20 первинних організацій Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури, які об'єднують 547 членів. У селищі виходить районна газета «Трибуна хлібороба», яка мобілізує трудящих на виконання й перевиконання виробничих планів. У Талалаївці на території радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня в 1948 році було споруджено пам'ятник В. І. Леніну. У 1960 році в центрі селища встановлено другий пам'ятник великому вождю.

На нові трудові звершення трудящих Талалаївки спрямовують 24 первинні партійні організації, які об'єднують 485 комуністів. Однією з кращих є партійна організація радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня. Комуністи очолюють відділки, бригади і ферми. 30 років керує передовим відділком комуніст М. В. Пугач. Під керівництвом комуніста В. М. Середи колектив молочнотоварної ферми добився звання колективу комуністичної праці. Надійним помічником партійних організацій виступають 15 первинних комсомольських організацій. В їх лавах — 335 юнаків і дівчат. Комсомольці, як і комуністи,— завжди в перших лавах трудівників. На всю область славиться комсомольсько-молодіжна бригада доярок радгоспу, якій присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці. Комсомольська бригада електриків райоб'єднання «Сільгосптехніки» план 1970 року виконала на 147 проц. при відмінній якості робіт, а також перевиконала виробничі завдання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Багато уваги господарському й культурному будівництву приділяє селищна Рада депутатів трудящих. Вона складається з 59 депутатів, з них 41 робітник і 18 службовців, 29 членів КПРС і 7 комсомольців, 26 жінок. Постійно збільшуються асигнування на соціально-культурні потреби.

Трудящі Талалаївки всі свої зусилля спрямовують на успішне будівництво комунізму в нашій країні.

В. І. БРАТАШЕВСЬКИЙ,
М. М. ФІЦУЛА, К. А. ХОМЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ТАЛАЛАЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване біля річки Березовиці (притока річки Лисогору), за 22 км від районного центру. Дворів — 424. Населення — 1270 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Колядин і Мирне.

На території Березівки розміщена центральна садиба колгоспу «40-річчя Радянської України», за яким закріплено 3350 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2817 га орної землі. Вирощують зернові культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — овочівництво, садівництво й бджільництво. Тут діє також механічний млин.

У селі є середня школа, в якій навчається 229 учнів і працює 18 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За самовіддану працю 39 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Березівку належить до 1666 року. Назва її походить від річки Березовиці.

В період революції 1905—1907 рр. селяни пасли худобу на панських луках, рубали поміщицький ліс, відмовлялися сплачувати викупні платежі і виконувати повинності.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1919 році, комсомольську — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 350 жителів, з них 300 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. Уродженцю села генерал-майору М. І. Кузьменку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 165 чоловік віддали життя за свободу Вітчизни.

В 1964 році у селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

У Березівці народилася народна артистка РРФСР Г. Й. Співак.

БОЛО́ТНИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лисогорі, за 18 км від районного центру і за 9 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 533. Населення — 1597 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новопетрівське, Обухове, Поповичка й Рубанів.

На території Болотниці розміщено колгосп ім. Суворова, за яким закріплено 2939 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2468 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво і бджільництво. Тут діють також механічна майстерня, механічний млин і цегельний завод.

У селі є середня школа, в якій навчається 391 учень і працює 32 вчителі, будинок культури на 450 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок і медамбулаторія.

За самовіддану працю 45 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Болотницю належить до 1629 року. Назва села пов'язана з тим, що воно розташовувалося у непрохідних болотах.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 490 жителів, з них 207 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 260 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. На їх честь у 1965 році встановлено пам'ятник.

У Болотниці народився заслужений лікар РРФСР, лауреат Державної премії СРСР Я. В. Прохорович.

КОРІНЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Ромна, за 10 км від районного центру. Дворів — 214. Населення — 686 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мигурів і Понори.

На території Корінецького розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2390 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1841 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 162 учні і працює 13 вчителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок.

За самовіддану працю 34 трудівники нагороджено орденами й медалями, з них ланкову М. К. Грицик — орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Корінецьке належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1928 році, партійну — в 1947.

Під час німецько-фашистської окупації гітлерівці повністю спалили село. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 210 жителів, з них 63 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 109 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. У 1967 році на могилі воїнів, що загинули в бою за визволення села, встановлено пам'ятник.

КРА́СНИЙ КОЛЯДИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ромні, за 20 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Рубанка. Дворів — 627. Населення — 1778 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Глинське, Зелений Гай і Левівщина.

На території Красного Колядина розміщена центральна садиба радгоспу «Красноколядинський», за яким закріплено 4554 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3791 га орної землі. Ви-

рощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 395 учнів і 28 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок і медамбулаторія; споруджується будинок культури на 500 місць.

За сумлінну працю 83 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них ланкову С. Л. Козловську — орденом Леніна. Бригадир молочнотоварної ферми В. О. Лисенко — делегат XXIV з'їзду КП України.

Жителі Красного Колядина брали активну участь у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. Красноколядинська сотня відзначилася в боях під Зборовом (1649), Берестечком (1651) і Жванцем (1653). У 1905 році в селі створили соціал-демократичний гурток. У період революції 1905—1907 рр. тут відбулося кілька виступів селян. В жовтні 1905 року вони відмовилися сплачувати податки, підкорятися адміністрації і спалили великий амбар куркуля. У грудні відбулися збори, на яких селяни підтримали страйкуючих робітників і залізничників Конотопа.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Чимало жителів села боролося проти окупантів і гетьманців у складі партизанського загону під керівництвом Г. С. Бібика. У серпні 1919 року денікінці розстріляли сільських активістів П. А. Бороденка, Д. І. Бурду та ін. Комсомольську організацію створено в 1923 році, партійну — в 1934. У 1935 році куркульська куля обірвала життя секретаря комсомольської організації Ф. С. Ващенка.

Під час німецько-фашистської окупації від рук гітлерівських катів загинули радянські активісти М. Ф. Горянський, О. М. Динник, П. Д. Бугаєвський, М. Ф. Жованик та ін. На фронтах Великої Вітчизняної війни проти ненависного ворога билися 456 жителів, з них 109 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. 315 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Їм у 1965 році встановлено пам'ятник.

Поблизу Красного Колядина знайдено скарб римських монет II ст. н. е., виявлено 2 городища — сіверянське та часів Київської Русі. Деякі дослідники ототожнюють давньоруське городище з містом Глеблем, який згадується в літопису під 1147 і 1159 роками.

ЛАВІРКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 126. Населення — 366 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоселівка, Степове, Харкове й Шевченка.

На території Лавіркового розміщено відділок радгоспу ім. XXIII з'їзду КПРС (центральна садиба — у с. Харковому), за яким закріплено 4386 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4 тис. га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — городництво, садівництво і бджільництво.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 28 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них колишнього голову колгоспу ім. Ленінського комсомолу Г. М. Божка і свинарку Г. У. Ковалівську — орденом Леніна.

В. О. Лисенко — бригадир молочнотоварної ферми радгоспу «Красноколядинський», делегат XXIV з'їзду КП України серед своїх подруг, с. Красний Колядин. 1971 р.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 209 жителів, з них 122 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. Уродженцю с. Харкового льотчику І. П. Науменку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 107 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1970 році споруджено пам'ятник.

У с. Харковому народився В. І. Дрозденко — член ЦК КПРС, посол Радянського Союзу в Соціалістичній Республіці Румунії.

РЯБУ́ХИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Ромна, за 21 км від районного центру і за 6 км від залізничної станції Рубанка. Дворів — 309. Населення — 883 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Грицівка, Петьків, Степанівське і Червоний Плугатар.

На території Рябух розміщено колгосп ім. Кірова, за яким закріплено 1588 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1216 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут діє механічний млин.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 149 учнів і 14 учителів, будинок культури на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 27 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Рябухи вперше згадуються в 1629 році. В період революції 1905—1907 рр. тут відбулося кілька заворушень селян, які знищили поміщицький маєток.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Для боротьби з німецькими окупантами та

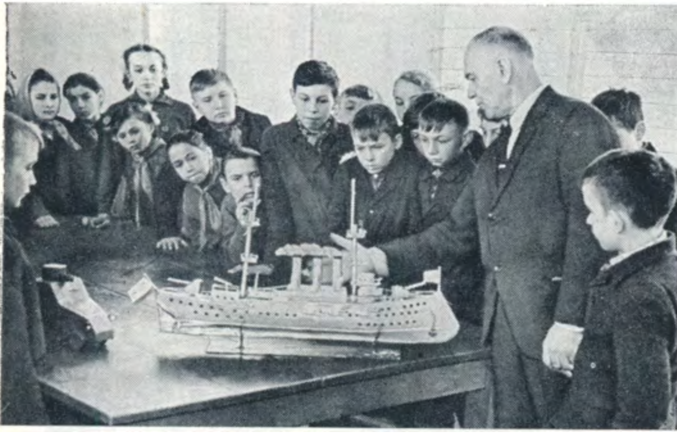

На занятті історичного гуртка в середній школі, с. Сильченкове. 1971 р.

гетьманцями створено партизанський загін під керівництвом С. К. Кладкового. Комсомольську організацію засновано в 1919 році, партійну — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 270 жителів, з них 145 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 139 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. Для увічнення пам'яті про них у 1967 році споруджено пам'ятник.

СИ́ЛЬЧЕНКОВЕ (до 1921 року — Талалаївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру. Дворів — 563. Населення — 1697 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Основа й Слобідка.

У Сильченковому розміщені 2 відділки радгоспу ім. 50-річчя Великого Жовтня (центральна садиба — в смт Талалаївці), за якими закріплено 3137 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2703 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є середня школа, в якій навчається 223 учні і працює 22 вчителі, будинок культури, бібліотека, медамбулаторія.

За самовіддану працю 25 трудівників нагороджено орденами і медалями.

Перша писемна згадка про Талалаївку належить до 1629 року.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. В 1918 році тут діяв Талалаївсько-Липівський партизанський загін. У квітні 1921 року в село вдерлася банда Махна і закатувала першого голову волосного ревкому С. М. Сильченка, міліціонерів Хвилька і Зайцева та інших активістів. На честь С. М. Сильченка село було названо його ім'ям. Комсомольську організацію створено в 1921 році, партійну — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 264 жителі, з них 198 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами і медалями СРСР. 145 чоловік віддали життя за незалежність Батьківщини. Комсомолка К. С. Дрозд вела підпільну роботу проти гітлерівців і загинула в гестапівській катівні. В 1967 році патріотці встановлено пам'ятник. 1938 року тут спорудили пам'ятник загиблим у роки громадянської війни, а в 1964 році — воїнам-односельцям, які віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни.

В селі збереглася архітектурна пам'ятка — церква, збудована 1874 року.

Уродженцем Сильченкового є генерал-майор О. І. Діденко.

СКОРОХО́ДОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км від районного центру. Дворів — 195. Населення — 608 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березовиця, Жолобок і Липове.

У Скороходовому розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 2015 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1548 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — овочівництво, садівництво, бджільництво й шовківництво. Тут діють 2 майстерні і механізований тік.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій налічується 137 учнів і 17 учителів, будинок культури на 330 місць, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 29 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Скороходове засноване в першій половині XIX століття вихідцями з с. Липового.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1919 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 498 жителів, з них за виявлені мужність і відвагу 461 нагороджено орденами й медалями СРСР. 277 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1962 році в Липовому встановлено пам'ятник воїнам, які загинули в бою за його визволення.

У с. Липовому народився декабрист О. І. Якубович (1792—1845).

УКРАЇ́НСЬКЕ (до 1964 року — Ярошівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лисогорі, за 21 км від районного центру і за 9 км від залізничної станції Болотниця. Дворів — 524. Населення — 1481 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Займище, Нова і Степ.

На території Українського розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кутузова, за яким закріплено 2930 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2594 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут є також механічний млин і пилорама.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій навчається 172 учні і працює 17 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 35 трудівників нагороджено орденами і медалями, серед них голову

сільського споживчого товариства М. Ю. Поцілуйко — орденом Жовтневої Революції.

Ярошівка вперше згадується в 1629 році.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Партійну і комсомольську організації створено в 1920 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 468 жителів, з них 225 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 274 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. У 1965 році споруджено пам'ятник на честь воїнів, які загинули в бою за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

Уродженець села М. О. Мусієнко — кандидат біологічних наук.

ЧЕРНЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 265. Населення — 844 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Глибоке, Макаренкове і Співакове.

На території Чернецького розміщена центральна садиба колгоспу «14-річчя Жовтня», за яким закріплено 4159 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3507 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Тут діють також механічна майстерня, механічний млин, пилорама і цегельний завод.

У селі є восьмирічна і початкова школи, в яких навчається 154 учні і працює 13 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 46 трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них голову колгоспу «14-річчя Жовтня» І. М. Давиденка — орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Чернецьке належить до 1697 року. Назва його пов'язана з тим, що ці землі раніше належали Ладанському монастирю.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року. Комсомольську організацію створено в 1924 році, партійну — в 1931. Колгосп «14-річчя Жовтня» з 1937 року і дотепер змагається з колгоспом ім. Саші Гегечкорі Зугдідського району Грузинської РСР. Українські колгоспники не раз відвідували сонячну Грузію, а грузинські брати приїжджали на українську землю.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 300 жителів, з них 250 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 203 чоловіка віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Уродженцем Чернецького є заслужений артист Латвійської РСР М. С. Співак.

ЮРКІ́ВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Лисогору, за 25 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Болотниця. Дворів — 215. Населення — 635 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Довгалівка.

В Юрківцях розміщена центральна садиба колгоспу «За мир», за яким закріплено 1673 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1418 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури; розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — птахівництво, городництво, садівництво й бджільництво.

В селі є початкова школа, будинок культури на 400 місць, фельдшерсько-акушерський пункт.

За самовіддану працю 25 трудівників нагороджено орденами і медалями, з них доярку О. А. Сухоловську — орденом Жовтневої Революції.

Юрківці вперше згадуються в 1629 році.

Радянську владу встановлено у грудні 1917 року. В роки громадянської війни для боротьби проти німецьких окупантів і гетьманців тут було створено партизанський загін на чолі з В. О. Зарвою і І. Л. Топчієм. Комсомольську організацію створено в 1926 році, партійну — в 1929.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників билися 220 жителів, з них 100 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СРСР. 115 чоловік віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 2,5 тис. кв. км, населення — 97,1 тис. чоловік, з них сільського — 88 тис. Середня густота населення — 39 чоловік на кв. км. З корисних копалин є торф. Районній, трьом селищним і 38 сільським Радам підпорядковано 133 населені пункти. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 115 первинних партійних, 130 комсомольських, 179 профспілкових організацій. Напрям економіки району — сільськогосподарський. 3 радгоспи й 38 колгоспів мають у користуванні 147,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 101,5 тис. га орної землі. Промисловість представлена 9 підприємствами та районним об'єднанням «Сільгосптехніки». Населення обслуговують 94 медичні заклади. У 93 загальноосвітніх школах, у т. ч. 20 середніх, 33 восьмирічних, 39 початкових, одній заочній середній школах навчається 14,4 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 25 будинків культури, 70 клубів, 72 бібліотеки, є 81 кіноустановка, музична школа. У районі — 3 пам'ятники В. І. Леніну. У 88 населених пунктах споруджено пам'ятники й обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни.

АНИ́СІВ

Анисів — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Десни, за 8 км від Чернігова, однойменна залізнична станція на лінії Чернігів — Ніжин. За 4 км від села — автошлях Київ—Ленінград. Дворів — 665. Населення — 2239 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Лукашівка.

На території Анисова та поблизу нього виявлено поселення доби мезоліту, два — неоліту, два — бронзи, одне — періоду скіфів. Крім того, знайдено ранньослов'янське поселення перших століть н. е., два — VIII—IX ст., а також городище та курганний могильник часів Київської Русі[1].

[1] Труды Московского предварительного комитета по устройству XV археологического съезда. М., 1911, стор. 247—251; Известия археологической комиссии, вып. 65. Птг., 1918, стор. 142; Чернігівський історичний музей, фонди, інвентарна книга № 1, 1948, № 450—456.

За переказами, назва села походить від імені чернігівського боярина Онисима, який ще до монголо-татарської навали мав тут хутір[1]. На початку XVII ст. населений пункт належав Чернігівському Єлецькому монастирю[2], який володів Анисовом до 1786 року. В середині XVII ст. хутір став селом, яке в 1649 році входило до Вибельської сотні Чернігівського полку. Монастирських підданих (322 чоловіки й 296 жінок) нещадно експлуатували «святі отці». Посполиті обробляли монастирську землю, заготовляли сіно, ловили рибу, працювали на винокурні. За це їм наділялися шматочки бідних піщаних земель, які давали низький урожай.

З ліквідацією полкового устрою Анисів увійшов до складу Янівської волості Чернігівського повіту. 1786 року монастирські землі були передані в казну, а селяни переведені в категорію державних. У цей час в Анисові проживало козаків — 97, кріпаків — 6, державних селян — 322. Останні платили оброк, подушне, несли рекрутську повинність. Розмір оброку весь час зростав. У 1829 році він становив 8 крб. з ревізької душі[3]. Постійним супутником анисівців були злидні. Внаслідок неврожаю 1833 року майже все населення села голодувало. Рятуючись від смерті, люди змушені були йти в далекі краї на заробітки або ж переселятися в інші губернії. Багато селян займалися побічними промислами, влітку заготовляли в навколишніх лісах ягоди, гриби, виготовляли з лози кошики й продавали на чернігівських базарах. Вироби художньо оздоблювалися лозою різних кольорів. Частина селян ходила на поденні роботи до Чернігова.

Знесилені злиднями, жителі часто хворіли на тиф, туберкульоз, трахому, але ніякої медичної допомоги не одержували, бо в селі не було лікарні. Майже всі посполиті та їх діти залишалися неписьменними аж до кінця XIX століття.

Тяжким було становище селян і після реформи поземельного устрою державних селян, проведеної в 1866—1867 рр. Вони одержали на двір по 7,7 десятини піщаної, малородючої землі[4], за що мусили платити великий викуп, що в два, а то й в три рази перевищував тодішню ціну на землю. Щоб не вмерти з голоду, селяни йшли в наймити до місцевих глитаїв або ж шукали роботи в Чернігові.

Хвиля революційних подій і заворушень 1905 року охопила й Анисів. Біднота все частіше підносила голос протесту проти гнобителів, вимагала землі, хліба, свобод. 24 жовтня вона розгромила сінопресувальний завод Немировського[5].

Після столипінської реформи 10 найзаможніших господарств переселилися на хутори й одержали кращу землю. Переважна більшість селян розорювалася, продавала свої клаптики поля й перетворювалася в наймитів.

До Великої Жовтневої соціалістичної революції анисівці змушені були звертатися по медичну допомогу до знахарів або ж іти до лікаря в Янів чи Чернігів. У 80-х роках XIX ст. в селі відкрито земську початкову школу. Заняття відбувалися в звичайній хаті. Лише в 1902 році побудовано невеличке шкільне приміщення, де 25 дітей навчав один учитель. Анисів — мальовниче село, воно вже тоді привертало увагу художників. Сюди в 90-х роках XIX ст. приїздив і писав картини український художник Панас Сластіон[6].

Жителі села з радістю зустріли Лютневу буржуазно-демократичну революцію, але скоро переконалися, що Тимчасовий уряд, який взяв владу, не принесе їм миру, поліпшення життя. Улітку 1917 року повернулися додому революційні моряки-балтійці та солдати-фронтовики[7]. Вони, озброєні ленінськими ідеями, згуртовували селян для боротьби за перемогу соціалістичної революції.

---

[1] Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 5, стор. 153—155.

[2] П. М. Добровольский. Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь. Чернигов, 1900, стор. 25.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 5, арк. 22; Н. М. Дружинин. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева, т. 1. М.—Л., 1946, стор. 39, 48—49.

[4] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 17.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. 127, оп. 8, спр. 60, арк. 12.

[6] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1958, № 1, стор. 85.

[7] А. С. Герасименко. Колгосп краю Поліського. К., 1967, стор. 10.

Звістка про Жовтневе збройне повстання в Петрограді викликала серед трудящих велике піднесення. Більшовики Чернігова, які проводили в Анисові агітаційно-масову роботу серед селян, закликали їх до збройної боротьби за встановлення Радянської влади. Але в другій половині листопада в село вступив загін контрреволюційної націоналістичної Центральної ради.

19 січня 1918 року селяни Анисова за допомогою Чернігівського загону Червоної гвардії під керівництвом О. І. Соколовського прогнали українських буржуазних націоналістів. Було створено військово-революційний комітет, який очолив П. Л. Кошарний. Ревком відібрав у куркулів лишки землі й розподілив її між сільською біднотою. В березні відбулися вибори до сільської Ради. Відновила роботу початкова школа. Відкрито школу ліквідації неписьменності, бібліотеку, хату-читальню. Соціалістичні перетворення у селі перервав наступ німецьких окупантів. Щоб захистити молоду Країну Рад від ворога, селяни Ф. С. Герасименко, Г. М. Молибога, П. С. Пінчук, М. Д. Шмай та ін. пішли до загонів Червоної гвардії. Брати Олексій і Олександр Дюки, С. А. Луговий стали чекістами.

У середині березня 1918 року до села вдерлися кайзерівці. Вони повернули куркулям землю, почали грабувати селян, забирати у них хліб, худобу, чинити розправу. 12 січня 1919 року героїчний Богунський полк під командуванням М. О. Щорса визволив Анисів від петлюрівців, які захопили владу після втечі окупантів. Населення радісно зустріло богунців. У селі відбувся мітинг. Уже в перші дні ревком наділив селян землею, допоміг їм з проведенням весняної сівби. Але мирна передишка була короткою. Країні загрожували денікінці. Ревком у вересні провів мобілізацію чоловіків до лав Червоної Армії.

13 жовтня 1919 року білогвардійці захопили Анисів. Вони повернули куркулям землю, почали розправу над населенням. Куркулі видали білогвардійцям сім'ю комісара-чекіста С. А. Лугового, з якою ті жорстоко розправилися: батька повісили, а матір засікли до смерті. Зазнали репресій і інші сім'ї червоноармійців та сільських активістів.

Напередодні другої річниці Великого Жовтня, 6 листопада 1919 року, славні полки 44-ї стрілецької дивізії вибили ворога з села[1]. Серед визволителів були й бійці-анисівці. В боях за Радянську владу загинули Ф. С. Герасименко, С. А. Луговий, П. С. Пінчук, Г. П. Чепела та інші.

У першій половині листопада створено ревком, 8 січня 1920 року обрано сільську Раду та виконком (голова З. С. Татаренко)[2]. Під її керівництвом активізувалася робота серед бідноти, посилився наступ на куркулів. Згідно з рішенням Янівського волосного виконавчого комітету 8 серпня 1920 року Анисівська сільська Рада відібрала й розділила між бідняками куркульський сільськогосподарський інвентар і робочу худобу. 13 грудня 1921 року створено комітет незаможних селян[3]. Сільська Рада та КНС запроваджували у життя закон про наділення безземельних і малоземельних селян землею, сільськогосподарським реманентом та робочою худобою. 428 селянських дворів одержали в користування 1248 десятин орної землі та 374 десятини сіножаті. 1922 року створено сільське споживче товариство, через яке селяни продавали державі сільськогосподарські продукти й купували потрібні промислові товари. У цей час анисівці подавали допомогу голодуючому населенню Поволжя, збирали для нього хліб, картоплю та інші продукти.

За новим адміністративно-територіальним поділом 1923 року Анисів увійшов до складу Краснянського, а в 1925 році Чернігівського району. На кінець відбудовного періоду у селі було 493 двори. Тут працював фельдшерський пункт, діяла початкова школа, в якій налічувалося 201 учень і 4 учителі, а також школа лікнепу. Однак

---

[1] Газ. «Известия» (Чернігів), 13 листопада 1919 р.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-5, оп. 1, спр. 37, арк. 12.
[3] Там же, арк. 21, 62.

у 1925 році в селі було ще 360 неписьменних віком від 9 до 35 років[1]. Працювали хата-читальня та бібліотека.

В село прийшло нове життя, селяни одержали від Радянської влади землю, стали господарями своєї долі, але спосіб виробництва залишався старим, одноосібним, відсталим. Урожайність в 1926 році не перевищувала 35 пудів з десятини. Ленінська партія закликала селян до колективної праці. Комуністи Анисова, які входили на той час до районної партійної організації, та комітет незаможних селян провели велику роботу, спрямовану на роз'яснення й запровадження в життя ленінського кооперативного плану. Значну допомогу їм подавав комсомольський осередок, заснований в 1925 році. 7 січня 1930 року на загальних зборах селян було обрано ініціативну групу в складі 11 чоловік для організації сільськогосподарської артілі. 40 селянських сімей в лютому заснували колгосп «Жовтнева хвиля»[2]. До кінця року виникло ще чотири артілі «Вільний селянин», «15 квітня», «Червоний незаможник» та ім. Т. Г. Шевченка. Вони, крім останньої, 1931 року об'єдналися в колгосп «Всесвітній Жовтень». Він об'єднував 112 господарств і мав у користуванні 1169 га орної землі та 601 га сіножатей. Артіль ім. Шевченка об'єднувала 27 господарств. За нею закріпили 250 га орної землі й 100 га сіножатей. Колгоспники вирощували в основному зернові культури, картоплю, льон, займалися продуктивним тваринництвом.

У червні 1934 року в колгоспі «Всесвітній Жовтень» створено партійну організацію у складі 5 комуністів, яка повсякденно турбувалася про зміцнення економіки господарства[3]. За 1934—1940 рр. було побудовано 5 приміщень для тваринницьких ферм, майстерню для ремонту сільськогосподарської техніки, 2 склади. З 1933 року артіль обслуговувала Бобровицька МТС. В середині 30-х років колгосп «Всесвітній Жовтень» придбав дві вантажні автомашини, зерноочисну та іншу техніку. Завдяки поліпшенню культури землеробства, запровадженню правильних сівозмін підвищувалася врожайність. Напередодні війни в колгоспах збирали з гектара по 14—15 цнт зернових, 140 цнт картоплі. 1940 року бригада В. Д. Мартиненка одержала з кожного гектара по 17 цнт жита, 16 — проса, 175 цнт картоплі. Зростало поголів'я громадського тваринництва і його продуктивність. В Анисові була краща в області кролеферма. В 1939 і 1940 рр. за досягнуті успіхи в рільництві й тваринництві колгосп «Всесвітній Жовтень» завоював право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці і був нагороджений грамотою Виставкому. Відзначено грамотами також колгоспників Д. Є. Лисенка, Г. С. Воскобій та М. А. Полужухно.

Хорошіло село. Вулиці його прикрасилися десятками нових будинків. Працювали сільмаг, фельдшерсько-акушерський пункт, ясла і дитячий садок. Зростала культура. В 1931 році початкова школа перейшла в нове приміщення й була перетворена в семирічну. В ній налічувалося понад 220 учнів і 10 учителів. 1935 року повністю завершено ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. Тоді ж побудовано клуб, регулярно працювали гуртки художньої самодіяльності. В організації культосвітньої роботи в селі значну допомогу подавали шефи — Чернігівський інститут народної освіти. Студенти часто виступали в клубі з концертами, допомогли створити хор, струнний оркестр, випускали стінні газети. До хліборобів приїжджали колективи художньої самодіяльності багатьох підприємств і установ обласного центру й артисти.

У сільськогосподарському виробництві, культурному житті села завжди в авангарді йшли комуністи, яких напередодні війни налічувалося 16 чоловік. Вони очолювали бригади, ферми, ланки, працювали на інших відповідальних ділянках. Помічником партійної організації була комсомольська, до складу якої входило 36 членів ВЛКСМ.

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-65, оп. 1, спр. 286, арк. 98; ф. Р-84, оп. 1, спр. 33, арк. 387—389, 398; ф. Р-942, оп. 1, спр. 61, арк. 128—129.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-69, оп. 1, спр. 118, арк. 26, 31; А. С. Герасименко. Колгосп краю Поліського, стор. 10.

[3] Чернігівський облпартархів, ф. 616, оп. 1, спр. 434, арк. 1.

Мирна творча праця 22 червня 1941 року була перервана віроломним нападом фашистської Німеччини на Країну Рад. Уже в перші дні війни майже все доросле чоловіче населення Анисова пішло до лав Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках захищати свою Вітчизну. Було створено винищувальний батальйон для боротьби з ворожими диверсантами-парашутистами. Влітку 1941 року до Саратовської області евакуйовано колгоспну худобу.

У вересні 1941 року до Анисова вдерлися німецько-фашистські загарбники. Вони відразу вдалися до грабежу й терору. За два роки окупанти зруйнували й спалили всі колгоспні будівлі, школу, сільмаг, 25 будинків колгоспників. Гітлерівці розстріляли голову колгоспу І. І. Чередниченка, голову сільради Є. Г. Щербу, бухгалтера артілі М. М. Лисенка, хліборобів С. Т. Дуброву, А. І. Сірика. 70 чоловік вивезено на каторжні роботи до Німеччини[1]. Проте фашистський терор не зламав волі жителів. Комуніст П. С. Герасименко був комісаром одного з підрозділів партизанського з'єднання «За Батьківщину». Населення Анисова саботувало накази окупаційних властей, допомагало червоноармійцям, народним месникам. Так, сім'я колгоспника М. С. Козла уже після захоплення села ворогом підібрала знесилених, хворих радянських воїнів — татарина Гатту Керімова й росіянина Юрія Петрова. Майже три тижні М. С. Козел зі своєю дружиною, незважаючи на смертельну небезпеку, виходжували червоноармійців, ділилися з ними останнім шматком хліба. Одужавши, бійці перейшли лінію фронту, щоб продовжувати боротьбу з окупантами. Через чверть віку, в 1966 році, татарин Керімов із сім'єю приїжджав до Анисова, щоб зустрітися зі своїми українськими рятівниками.

Після запеклих боїв 19 вересня 1943 року 181-а ордена Леніна Сталінградська дивізія визволила Анисів від ворога[2]. Понад 480 жителів села хоробро билося з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 з них нагороджено орденами й медалями. Особливо відзначилися М. Н. Пантала — учасник Сталінградської битви, кавалер двох орденів Слави, ордена Червоної Зірки, М. І. Чередниченко — учасник героїчної оборони Ленінграда, нагороджений орденом Червоної Зірки. 198 жителів не повернулися додому, віддали життя за Батьківщину. В центрі села в 1967 році споруджено монумент, на якому увіковічено їх імена.

Сільська Рада й правління артілі спрямували зусилля населення на відновлення господарства, подання допомоги фронту. Працювати довелося в складних умовах. Гітлерівці знищили майже всі колгоспні будівлі. В артілях було лише 6 сівалок, 117 плугів, 10 борін, 118 коней, 63 голови великої рогатої худоби. Не вистачало людей. У селі налічувалося 429 дворів і 1308 жителів, у т. ч. чоловіків від 16 і більше років (в основному інваліди та старики) — 153, жінок — 461[3]. Незважаючи на всі труднощі, колгоспи успішно провели сівбу озимих. Коли переможно завершилася Велика Вітчизняна війна, повернулися з лав Червоної Армії фронтовики. У грудні 1945 року створено територіальну партійну організацію в складі 7 комуністів та комсомольську (40 чоловік)[4]. Вони очолили рільничі бригади, тваринницькі ферми, працювали на найважливіших ділянках колгоспного виробництва. Вже восени 1945 року було засіяно озимими 500 га, заготовлено необхідні корми для худоби, відбудовано частину тваринницьких приміщень.

1946 року територіальна парторганізація була перетворена в колгоспну. Вона організувала серед хліборобів змагання за відродження довоєнної слави артілі. Колгосп «Всесвітній Жовтень» очолив комуніст-фронтовик А. С. Герасименко. Вже 1949 року в артілі з усієї 900-гектарної площі зібрано по 12 цнт зернових і по 45 цнт кукурудзи з гектара, а в бригадах комуністів І. Р. Горлача, В. Д. Мартиненка — по

---

[1] Хронологічний довідник про тимчасову окупацію німецько-фашистськими загарбниками населених пунктів Чернігівської області і визволення їх Червоною Армією (1941—1943 рр.), стор. 254.

[2] Архів МО СРСР, ф. 361, оп. 6079, спр. 176, арк. 60, 61, 162; спр. 180, арк. 275.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-526, оп. 5, спр. 591, арк. 108—114.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 1668, оп. 1, спр. 499, арк. 150.

19,2 цнт гороху, 80 цнт кукурудзи, 40 цнт проса, 180 цнт картоплі. З кожного з 100 га посіву льону одержано по 10 цнт трести й по 6 цнт насіння. На кінець 1950 року в колгоспі налічувалося 630 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 150 корів, а також 640 свиней, 489 овець, 3050 штук птиці. Надій молока на корову становив 2000 кг. Колгосп першим в районі став мільйонером. Господарські успіхи принесли достаток у кожний колгоспний двір. На трудодень хліборобам видано по 2,5 кг зерна, 5 кг картоплі і 3 карбованці[1].

А. С. Герасименко — голова колгоспу «Всесвітній Жовтень», Герой Соціалістичної Праці розмовляє з доярками, с. Анисів. 1971 р.

Поліпшилися культура й побут трудящих. Відразу після визволення почав працювати магазин. Відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, з 1948 року — дитячі ясла. Відновила роботу семирічна школа, в якій в 1950 році навчалося майже 300 дітей. Почалося спорудження будинку культури.

Наступні роки були новими сходинками в економічному зростанні колгоспу. 1955 року артіль зібрала з кожного гектара по 17 цнт пшениці, 6,4 цнт льоноволокна[2]. В 1956 році значних успіхів добилися тваринники. Було надоєно на корову по 3034 кг молока, а доярками Г. С. Молибогою — 3322 кг, О. І. Власенко — 3427. Прибуток колгоспу становив 7076 тис. крб.[3] В 1958 році до артілі «Всесвітній Жовтень» приєднано колгосп ім. Шевченка, а через рік — ім. Черняховського с. Лукашівки. За новоствореним господарством закріплено 5712 га угідь, у т.ч. 3748 га орної землі.

Господарство щорічно засіває зерновими понад 1600 га. Провідною культурою є озима пшениця, під яку відводиться понад 600 га. У найбільш врожайні роки вона дає по 37 і більше цнт зерна з гектара. 350—400 га займає картопля, якої збирають по 230—350 цнт з гектара. Знатним картоплярем України став О. Я. Дмитренко. Він у 1963 році очолив механізовану ланку і один з перших у республіці повністю механізував усі роботи на вирощуванні та збиранні картоплі й добився найнижчої в області собівартості її. У 1964 році на площі 150 га ланка виростила на гектарі по 234 цнт бульб, у 1967— по 255, в 1970 — по 267, а 1971 року — по 350 цнт (при собівартості центнера 1 крб. 29 коп.). За досягнуті успіхи О. Я. Дмитренко 1967 року удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Своїм досягненням він значною мірою зобов'язаний дружбі з прославленим механізатором Підмосков'я Віктором Кузнецовим — з Солнечногорської центральної машино-випробувальної станції, у якого український картопляр багато чого навчився. Нині досвід знатного механізатора Полісся став надбанням його колег з Гомельської, Брянської областей, усієї України. В Анисові створено й постійно працює обласна школа передовиків-механізаторів вирощування картоплі. Культурою великих можливостей називають тут льон. Ним засівають близько 180 га кращих земель і одержують по 6 і більше цнт волокна та понад 5 цнт насіння з кожного га. Тільки від льонарства колгосп щорічно має по 250 і більше тис. крб. — майже третину всіх прибутків від рослинництва[4].

Впровадження передового досвіду, досягнень агротехнічної науки дало можливість значно збільшити виробництво продуктів землеробства, насамперед зерна, й на

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 3495, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 30, оп. 2, спр. 10, арк. 42; оп. 3, спр. 1, арк. 2, 7.
[2] Там же, оп. 7, спр. 1, арк. 37.
[3] Там же, арк. 41—48; оп. 8, спр. 4, арк. 8.
[4] А. С. Герасименко. Колгосп краю Поліського, стор. 15—17.

цій основі забезпечити дальше зростання поголів'я й продуктивності громадського тваринництва. На 1 січня 1971 року в колгоспі було 3056 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 1090 корів, а також 2050 свиней, 587 овець. Корівники, телятники, свинарники стали схожими на заводські цехи. Найбільш трудомісткі роботи тут виконують машини. Поблизу ферм — водонапірна башта, скрізь — електролінії, асфальтовані доріжки. 1967 року колгосп виробив на 100 га сільськогосподарських угідь по 400 цнт молока і 71 цнт м'яса[1].

За доблесну працю в період 1951—1969 рр. 19 колгоспників нагороджено орденами й медалями. Серед них механізатор А. І. Даниленко, свинарка О. О. Герасименко, шофер Т. Г. Шуба та ін. Голова колгоспу А. С. Герасименко в 1957 році удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. У травні 1967 року колгосп за високі показники в розвитку сільського господарства відзначено орденом Трудового Червоного Прапора.

Анисівці гідно зустріли 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, XXIV з'їзд КПРС і XXIV з'їзд КП України. В 1970 році завдяки ударній праці колгосп одержав у середньому по 25 цнт зернових з гектара, в т. ч. озимої пшениці — по 40 цнт, а також — по 200 цнт картоплі. Значно перевиконано соціалістичні зобов'язання продажу сільськогосподарської продукції.

За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки у квітні 1971 року сім колгоспників відзначено високими урядовими нагородами, серед них голова колгоспу А. С. Герасименко удостоєний ордена Жовтневої Революції, агрономи М. П. Бубра, Т. К. Левченко, свинарка А. Г. Гарус нагороджені орденом «Знак Пошани».

Окрилені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, XXIV з'їзду КП України, анисівці з величезним піднесенням трудяться над виконанням плану дев'ятої п'ятирічки. Так, у 1971 році хлібороби одержали з кожного гектара по 26,5 цнт зернових і по 265 цнт картоплі, перевершивши рубіж, намічений на 1975 рік по зернових культурах — на півтора центнера і по картоплі — на 65 цнт. Розгорнувши змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, колгоспники переглянули свої можливості і взяли підвищені зобов'язання. Вони борються за те, щоб у 1975 році зібрати з кожного гектара по 30 цнт зернових і по 270 цнт картоплі, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 650 цнт молока й по 120 цнт м'яса. У битві за врожай великою підмогою є дружба. Так, колгосп ім. XXII партз'їзду Гомельського району, з яким змагаються анисівці, передав їм насіння картоплі сортів Темп та Лошицький, що дають по 300 цнт з гектара. Випробовуються також сорти естонської селекції Сулев та ленінградської — Гатчинський.

Зі зміцненням економіки колгоспу зростає добробут його трудівників. З 1966 року господарство перейшло на гарантовану грошову оплату праці, яка в 1969 році становила 3 крб. 87 коп. за людино-день. Середній місячний заробіток рільника — 100—110 крб., механізатора — 130—170, тваринника — 120—160 крб. Крім того, колгоспники одержують великі виплати із суспільних фондів споживання: пенсії, безплатне лікування. Механізаторам і працівникам ферм щорічно надаються двотижневі оплачувані відпустки, а кому потрібно,— путівки в санаторії на лікування. Введена також виплата за вислугу років, премії за виробництво надпланової продукції.

Збирання зеленої маси на силос у колгоспі «Всесвітній Жовтень», с. Анисів. 1970 р.

[1] А. С. Герасименко. Колгосп краю Поліського, стор. 18.

Змінився вигляд села. Його вулиці освітлюють 120 електросвітильників. Посаджено парк і сквери. Майже 600 сімей хліборобів спорудили нові житлові будинки, 105 — користується газобалонними установками, 151 — пральними машинами. В усіх хатах є радіоточки, 570 колгоспників мають телевізори, майже 500 — радіоприймачі та радіоли. В кожній хаті, як правило, є швейна машина, 1—2 велосипеди, 310 трудящих мають власні мотоцикли.

До послуг анисівців — універмаг, промтоварний, продовольчий і книжковий магазини, кафе. Працюють майстерні пошиття та ремонту одягу й взуття. Збудовано готель на 50 місць з кафе, дві лазні. Жителів села обслуговує фельдшерсько-акушерський пункт і пологовий будинок, де працює 4 медпрацівники з середньою спеціальною освітою, діє дитячий комбінат.

Семирічну школу в 1956 році було перетворено в десятирічну. У ній налічується понад 400 учнів і 30 учителів. З 1956 року заняття проходять у двоповерховому типовому будинку, збудованому на кошти колгоспу. В 1962 році почав працювати філіал обласної заочної середньої школи, в 1952 — Чернігівської дитячої музичної школи. В Анисові живе й трудиться 21 спеціаліст з вищою і 26 з незакінченою вищою і середньою освітою. За роки Радянської влади з села вийшло понад 20 учителів, 5 інженерів, 16 агрономів, 11 медичних працівників, 15 зоотехніків і 17 інших спеціалістів.

Справжнім вогнищем культури став будинок культури з залом для глядачів на 500 місць, багатьма кімнатами для гурткової роботи. У художній самодіяльності беруть участь понад 150 чоловік. Постійно працюють хоровий, драматичний, танцювальний та музичний гуртки. Колгоспників та їх дітей обслуговує сільська, дитяча і шкільна бібліотеки.

Застрільниками й організаторами усіх починань у сільськогосподарському виробництві, культурному житті села є комуністи, яких налічується 76 чоловік. Вони об'єднані в дві первинні парторганізації — при колгоспі й при школі. Комуніст А. С. Герасименко обирався делегатом XX, XXI і XXII з'їздів КПРС та XXIV з'їзду КП України, а також депутатом Верховної Ради СРСР 4, 5 і 6 скликань. У комсомольській організації Анисова — 127 членів ВЛКСМ. Велику роботу проводить сільська Рада. Її 33 депутати і 5 постійних комісій повсякденно турбуються про дальший економічний і культурний розвиток села.

Прекрасне сьогодення жителів Анисова, але ще кращим буде їхнє майбутнє. Вже розроблено проект генеральної реконструкції села, воно стане селищем міського типу з широкими, впорядкованими вулицями, світлими багатоквартирними двоповерховими житловими будинками з центральним опаленням, водопроводом і газом. Передбачено будівництво їдальні, хлібобулочної пекарні, будинку побуту, ряд інших об'єктів. Ще заможніше житимуть трудящі Анисова — квітучого села орденоносної Чернігівщини.

С. С. БОЙКИНЯ, І. Д. ЛИСЕНКО

ВЕДИ́ЛЬЦІ

Ведильці — село, центр сільської Ради, розташоване обабіч річки Пакульки, за 35 км від Чернігова, з яким сполучене автошляхом та залізницею. Віддаль до найближчої залізничної станції Малійки 7 км. Дворів — 635. Населення — 2099 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Малійки.

Ведильці засновані наприкінці XVII ст. селянами-втікачами з Правобережної України. Перші поселенці тяжкою працею відвойовували у лісів землю. Вони виготовляли з дерева різні вироби, смолу, гонили дьоготь, потім до Києва перевозили

їх на плотах з поручнями, що називалися ведилками[1]. Звідси, очевидно, й виникла назва села. 1712 року Петро І віддав його Києво-Печерській лаврі. У першій половині XVIII ст. село входило до Любецької сотні Чернігівського полку. Основні жителі його були казенні селяни. 1755 року тут налічувався 41 двір, якому належало 174 десятини орної землі, «на 570 копиць» сінокосу. Посполиті мали 118 коней, 29 волів. Населення займалося переважно землеробством та бортництвом (мало 113 бортей), виготовляло дерев'яні вироби. Частина жителів працювала на сусідніх Пакульській та Хотинівській гутах, де вироблялося віконне скло, посуд, у т. ч. й кришталевий.

З утворенням Чернігівського намісництва село в 1782 році ввійшло до складу Пакульської волості Чернігівського повіту.

Коли почалася Вітчизняна війна 1812 року, 50 чоловік пішло на захист батьківщини. Десять з них було відзначено медалями та іншими нагородами. Багато жителів вступило в народне ополчення Чернігівського повіту. Селяни постачали для потреб російської армії воли, фураж, йшли погоничами в обоз[2]. Життя трудового населення залишалося й далі тяжким. Селян жорстоко визискувала держава, на користь якої вони виконували більше десяти повинностей. Тільки одного подушного доводилося платити по 2 крб. 53 коп. Селяни відробляли на користь казни від 12 до 21 дня на місяць. За присадибні ділянки сплачували по 5 крб. на рік. Особливо тяжкою була рекрутська повинність. Щороку доводилося визначати від чотирьох до десяти рекрутів. На кожного з них збирали по 30 крб. 51 коп. А доход від землі, якою користувалися селяни, становив 333 крб. сріблом[3]. Усе це призводило до того, що посполиті переселялися до Західного Сибіру та на південь України. Так, 1839 року покинуло свої землі 46 сімей. 11 чоловік виїхали до Київської губернії. Але оскільки це було зроблено без відома волосного старшини, їх примусили повернутися й сплатити від 5 до 8,50 крб. штрафу. Селян оббирала також волосна та сільська старшина. Так, у колективній скарзі жителів Ведилець на старосту Мойсея Чубаря писалося, що він самочинно брав по 2 копійки з кожного, а також протягом трьох років вимагав від солдатських дітей та відставних солдатів по 5 крб. у рік. В іншому документі вдова солдата Анастасія Веремєєва скаржилася на старосту, котрий привласнив її землі[4]. Зубожілі селяни не одержували медичної допомоги, лишалися неписьменними.

Реформа 1866—1867 рр. не поліпшила економічного становища селян. В селі налічувалося 1398 ревізьких душ, у розпорядженні яких було 1674 десятини землі, з них 272 — неродючої. Земельний наділ зменшився з 3,2 десятини до 1,1 й коштував 29,17 крб.[5] Селяни змушені були займатися бондарством, гончарством, дехто з них залишав свої крихітні наділи і йшов на відхожі промисли, наймався на роботу в містах. У 1886 році 31 сім'я просила дозволу на переселення. Ті, що залишалися, постійно відчували нестачу хліба, бо з десятини збирали від 10 до 20 пудів зерна. 1896 року з 450 дворів 195 не вистачало свого борошна до нового врожаю. По хліб їздили у південні повіти губернії[6]. Посилювався процес класового розшарування. 1903 року в селі налічувалося вже 85 безкінних дворів. У той же час три куркулі зосередили в своїх руках 180 десятин кращої землі[7]. Селяни протестували

[1] В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, т. 1. М., 1956, стор. 223.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. 133, оп. 1, спр. 187, арк. 50, 53, 56; Труды Черниговской губернской архивной комиссии, вып. 10, стор. 130, 131; «Земский сборник Черниговской губернии», 1911, № 5, стор. 110—112.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 144, оп. 1, спр. 15, арк. 9. ф. 278, оп. 1, спр. 18, арк. 11, 88; спр. 32, арк. 26, 36; А. В. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. К., 1961, стор. 77, 96.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 1, спр. 3399, арк. 107: спр. 13 117, арк. 12; ф.185, оп. 1, спр. 45, арк. 2, 3; спр. 70, арк. 1, 2 ф. 438, оп. 1, спр. 42, арк. 3—4.

[5] Там же, ф. 144, оп. 1, спр. 103, арк. 170.

[6] Там же, ф. 185, оп. 1, спр. 229, арк. 1, 2.

[7] Там же, арк. 15, 18.

проти високої орендної плати. У жовтні 1905 року вони підтримали виступи селян Чернігівського повіту.

Не стало кращим життя селян і після столипінської реформи. Тільки 5 проц. їх виділилося на хутори[1].

Як і раніше, жителі села не одержували ніякої медичної допомоги. 1 жовтня 1876 року земство відкрило тут школу, що містилась у селянській хаті. Її відвідувало всього 15 хлопчиків, яких навчав один учитель. У 1880 році в школі налічувалося 30 учнів. Нове приміщення побудували лише в 1901 році[2].

Ще більш погіршало становище селян, коли почалася перша світова війна. До царської армії було забрано близько 70 чоловіків. Багато з них загинуло на фронті.

Радо зустріли жителі Ведильців звістку про повалення самодержавства. Солдати, які прийшли додому, розповідали селянам про В. І. Леніна і події, що відбувалися у великих містах. Наприкінці квітня 1917 року до села прибув матрос-більшовик Т. М. Кабенок. Він роз'яснював більшовицьку програму, викривав антинародну політику Тимчасового уряду. 1 Травня 1917 року в селі відбувся мітинг, який перетворився на демонстрацію. Учасники її пройшли вулицями, несучи лозунги: «Вся влада Радам!», «Геть війну!», «Хліба!»[3].

Як тільки до Ведильців дійшла звістка про Жовтневу революцію, жителі зібралися на мітинг. Вони вітали перемогу народу. Але незабаром владу в селі захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Центральної ради. Лише в другій половині січня 1918 року повітовий загін Червоної гвардії встановив тут Радянську владу. Було створено революційний комітет на чолі з Г. М. Тарасенком[4]. Під керівництвом ревкому населення приступило до розподілу землі, налагодження господарства.

Вторгнення кайзерівських військ на Україну позбавило селян можливості скористатися революційними здобутками. В березні 1918 року Ведильці захопили німецькі окупанти, які чинили жорстоку розправу над активістами села та їх сім'ями. Багато жителів пішло в партизанський загін, яким командував П. Д. Кобець. У грудні німецькі окупанти були вигнані, але владу в селі захопили петлюрівські війська.

В середині січня 1919 року село визволили бійці Богунського полку. Створено відразу ревком, а в березні обрано сільську Раду[5]. Організаторами відновлення і зміцнення Радянської влади в селі були: О. М. Воробей, П. Ю. Фрол, В. С. Сірий, А. П. Самійленко, П. С. Кабенок і Т. М. Кабенок, учасник штурму Зимового палацу, голова суднового комітету корабля «Взрыв». 1918 року Т. М. Кабенка направили до Чернігівського повіту для відновлення Радянської влади, в т. ч. і у Ведильцях. Тут він був уповноваженим волосного й повітового ревкому, разом з бідняцько-середняцькими масами зміцнював владу, організовував допомогу Червоній Армії[6]. Активним помічником органів Радянської влади був створений наприкінці літа 1919 року комітет бідноти. Разом з сільською Радою він вилучав у куркулів лишки землі й розподіляв між селянами (по 800 кв. сажнів орної землі та 600 сажнів сінокосу на душу). Комбід вів рішучу боротьбу з бандитизмом, спекуляцією. З перших днів встановлен-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. 650, оп. 1, спр. 613, арк. 6.

[2] Чернігівський облдержархів, ф. 47, оп. 1, спр. 191, арк. 145; ф. 154, оп. 1, спр. 164, арк. 3; ф. 597, оп. 1, спр. 8, арк. 1, 14; спр. 11, арк. 5, 11, 16; А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 2, стор. 105.

[3] Чернігівський облпартархів, колекція спогадів, оп. 5, спр. 73, арк. 20, 21.

[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-47, оп. 1, спр. 3, арк. 17, 18, 31, 32, 54.

[5] Чернігівський облдержархів, ф. Р-10, оп. 1, спр. 7, арк. 21, 22, 27, 28 ф. Р-47, оп. 1, спр. 1, арк. 269—270; В. К. Щербаков. Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині, стор. 69, 95.

[6] Чернігівський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 58, арк. 30; ф. 7311, оп. 1, спр. 2, арк. 28; колекція спогадів. оп. 5. спр. 73. арк. 21, 30—32.

ня Радянської влади почала працювати початкова школа, в якій навчалося 150 учнів. Відкрито також хату-читальню.

Ведильці не були ареною бойових дій проти Денікіна, але у відповідь на заклик В. І. Леніна «Всі на боротьбу з Денікіним!» селяни на своїх загальних зборах прийняли резолюцію, в якій палко вітали Червону Армію як свою захисницю й зобов'язалися допомагати їй, хто чим зможе. Зразу ж після зборів шість селян пішло до лав Червоної Армії. У фонд допомоги Армії було здано 10 пудів сала й 8 голів худоби. В жовтні 1920 року в селі проведено тиждень збору теплого одягу для бійців Червоної Армії. Неодноразову допомогу подавали селяни загонам Червоного козацтва, що були шефами Пакульської волості, до якої входили й Ведильці. Сім'ям червоноармійців виділяли паливо, продукти харчування та інше.[1]

Закінчилася громадянська війна. Сільська Рада й комітет незаможних селян мобілізовували трудящих на відбудову зруйнованого господарства. Наприкінці 1922 року організовано сільське споживче товариство, в якому налічувалося 1350 членів. 1924 року працювало 43 кустарні підприємства, в т. ч. 25 вітряків, 10 просорушок і крупорушок, 7 олійниць та сезонний цегельний завод. Набули поширення ремесла: шевське, кравецьке, столярне, ковальське, виготовлення валянок[2].

Біль і туга наповнили серця жителів Ведилець, коли вони дізналися про смерть В. І. Леніна. Зібравшись на збори, члени КНС у своїй резолюції писали, що докладуть усіх зусиль, щоб відстояти здобутки Жовтня, заповіти Ілліча, зміцнити диктатуру пролетаріату від посягань імперіалістичної буржуазії[3]. Свою клятву трудящі Ведильців свято виконували. На кінець 1925 року в селі було ліквідовано наслідки післявоєнної розрухи, відновлено довоєнні посівні площі, досягнуто рівня врожайності 1913 року. Зросло поголів'я великої рогатої худоби та овець.

У селі налагоджувалася медична допомога. Населення обслуговувала районна лікарня. Розгорнулося велике культурне будівництво. 1925 року в початковій школі навчалося 160 учнів і працювало 4 учителі. Весною 1921 року відбувся перший випуск школи лікнепу. Незабаром вона стала настільки популярною, що про неї писали вірші, співали пісень.

Розкажу словами думку молоду,
Стежкою лікнепу всесвіт обійду.
  Гей моя отаро,
  Лийся буйний спів.
  Вже розбіглись хмари
  З неба батраків.
Заховав я злидні в спілці батраків,
І я вільний сокіл серед вільних нив[4].

У тісній співдружності з лікнепом працювало товариство «Геть неписьменність».

Розпочав роботу культурно-освітній гурток, силами якого лише в 1921 році було організовано й проведено більше 30 лекцій, бесід, концертів. Гуртківці розповсюджували газети «Красное Знамя», «Крестьянская газета», журнали, випускали стінніки[5].

Велика увага приділялася роботі з жінками. Однією з форм її були делегатські збори, де селянки залучалися до громадського життя. Делегатки брали активну участь у ліквідації неписьменності, культурно-освітніх заходах. Особливо вони про-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-10, оп. 1, спр. 2, арк. 8—10, 160; спр. 3, арк. 3; ф. Р-47, оп. 1, спр. 12, арк. 8; спр. 18, арк. 8; спр. 28, арк. 16; ф. Р-79, оп. 1, спр. 7, арк. 2, 3.

[2] Там же, ф. Р-47, оп. 1, спр. 8. арк. 33; ф. Р-942, оп. 1, спр. 4083, арк. 8; спр. 6398, арк. 11.

[3] Там же, ф. Р-10, оп. 1, спр. 13, арк. 80.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 1094, арк. 64.

[5] Чернігівський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 302 а, арк. 145; Чернігівський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 75, арк. 2.

явили себе під час організації допомоги голодуючим сім'ям Поволжя, збираючи хліб, одяг, гроші. На кінець 1925 року в селі налічувалося близько 30 делегаток.

Все більшого розвитку набирало сільське господарство. Після 1925 року майже всі селяни стали середняками. Зростали площі під картоплею, льоном, коноплями, люпином. Рік у рік виконувалися плани хлібоздачі. У користуванні 301 селянського господарства в 1928 році було 2028 десятин орної, 500 — сіножаті, 291 — присадибної та 824 десятини іншої землі. Та одноосібний спосіб господарювання не давав змоги використовувати на полях новітню техніку, добиватися високої продуктивності. Сільська Рада, КНС, втілюючи в життя накреслення XIV з'їзду ВКП(б), розгорнули широку політичну та організаторську роботу серед населення села за перехід на колективні форми обробітку землі. В 1929 році було створено ТСОЗ, який наприкінці 1930 року реорганізовано в артіль «Червона зірка»[1]. Тут вирощували переважно зернові й картоплю, а також льон, коноплі, тютюн.

Куркулі, яких у селі в 1931 році налічувалося 42, агітували селян не вступати до колгоспу, саботували здачу хліба та м'яса державі, залякували та убивали активістів. У 1931 році взято твердий курс на ліквідацію куркульства як класу: їх господарства обкладали додатковим податком, штрафували за невиконання планових завдань у п'ятиразовому розмірі, а згодом вислали за межі України.

В 1931 році виник комсомольський осередок, який у 1934 році об'єднував 21 чоловіка[2]. 1934 року засновано партійний осередок, в якому налічувалося 7 комуністів. Першим секретарем його був Я. П. Фрол[3]. Цього ж року створено другу артіль ім. Маркітана (з 1939 року ім. Комінтерну). Уже в 1935 році обидва колгоспи добилися непоганих успіхів, особливо «Червона зірка». Його було занесено на обласну Дошку пошани. Передові ланки й бригади тут збирали з гектара по 16 цнт зернових, 7 цнт льоноволокна, 8 цнт льононасіння та по 250—280 цнт картоплі. Ланка Х. А. Музиченко з артілі ім. Маркітана в 1936 році виростила по 26 цнт ячменю з гектара, ланка Н. С. Клепацької з колгоспу «Червона зірка» — по 21,6 цнт, а А. А. Приходько — по 350 цнт картоплі. Цим досягненням сприяла організована в 1935 році школа колгоспного активу, де щороку набували агротехнічних знань 50 передовиків сільськогосподарського виробництва. Праця колгоспників добре оплачувалася. Вони в останні роки перед війною одержували на трудодень по 2,5 кг зерна[4].

Поліпшився побут трудівників. 1940 року в селі працювало дві крамниці, розширився асортимент товарів. Налагоджено медичне обслуговування населення. В 1937 році відкрито акушерський пункт. Обидва колгоспи мали дитячі ясла. 1932 року в селі почала працювати семирічна школа. Напередодні війни у ній налічувалося понад 400 учнів і 22 вчителі.

Змістовну роботу проводив серед населення будинок колективіста, споруджений у 1934 році. Тут відбувалися літературні вечори, спортивні змагання, працювали гуртки художньої самодіяльності, організовувалися виїзди передовиків до кінотеатру сусіднього села Кархівки тощо. У 1935 році відкрито піонерський клуб. З 1934 року почала працювати бібліотека, книжковий фонд якої напередодні війни налічував 3500 томів[5].

Коли в 1936 році на боротьбу проти фашистського режиму Франко піднявся народ героїчної Іспанії, жителі села, виховані в дусі інтернаціоналізму, в цей грізний час для іспанського пролетаріату були на його боці. У Ведильцях відбувалися мітинги, на яких трудящі висловлювали свою солідарність з народом Долорес Ібар-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-47, оп. 1, спр. 30, арк. 6, 7; Чернігівський облпартархів, ф. 10, оп. 1, спр. 1390, арк. 71.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-72, оп. 1, спр. 986, арк. 26, 28.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 220, арк. 3.
[4] Там же, спр. 278, арк. 153; спр. 324, арк. 178.
[5] Газ. «Молодий комунар», 15 липня 1940 р.

рурі, збирали для нього гроші, а в 1938 році внесли у фонд допомоги свій одноденний заробіток[1].

22 червня 1941 року навала фашистських орд порушила мирну працю радянських людей, напала на Країну Рад. У селі було створено винищувальний батальйон з 150 чоловік для виловлювання парашутистів-диверсантів. Понад 150 чоловік пішло до лав Червоної Армії.

6 вересня 1941 року ворог окупував село. Проте, спираючись на підтримку партизанів, які базувалися в навколишніх лісах,населення саботувало розпорядження і накази загарбників, всіляко зривало заготівлю продуктів для німецько-фашистської армії.

Трудящі допомагали народним месникам продуктами харчування, одягом, переховували й лікували поранених партизанів. Так, молоді дівчата О. М. Василина та Н. П. Корж у вересні 1941 року врятували життя двом радянським бійцям, які були поранені в бою за село. В березні 1943 року у Ведильцях перебував штаб партизанського загону ім. Коцюбинського на чолі з колишнім політруком 193-ї стрілецької дивізії 5-ї армії М. М. Таранущенком. 75 жителів пішли зі зброєю в руках до партизанського загону. 90 — були зв'язковими. В селі налічувалося 15 явочних квартир. Майже все доросле населення, понад 300 чоловік, мали зв'язки з підпільниками, партизанами, виконували їх завдання[2]. У боротьбі з ворогом брали участь навіть діти. Так, Іван та Микола Мастепани, Андрій Самійленко допомагали розповсюджувати партизанські листівки, газету «Правда». Дізнавшись про те, що Марія Фрол поклала вінки з квітів на могили вбитих радянських воїнів, окупанти вбили дівчинку.

Вранці 3 травня 1943 року Ведильці були оточені каральним загоном. Окупанти обливали будинки горючою сумішшю і спалювали їх разом з жителями. З 800 хат частково вціліло лише 100. На околицю села карателі зігнали понад 300 чоловік, зачинили їх у колгоспній стайні, облили бензином і спалили[3]. Фашистські кати знищили 800 чоловік, 89 — вигнано до Німеччини.

22 вересня 1943 року воїни 360-го полку 13-ї гвардійської армії визволили Ведильці[4].

Жителі села мужньо билися проти німецько-фашистських загарбників і на фронтах Великої Вітчизняної війни. 276 нагороджено орденами та медалями СРСР. 27 листопада 1944 року в боях за визволення Угорщини комсомолець А. Ф. Блашкун, першим піднявшись в атаку, особисто знищив кількох гітлерівців, але сам дістав поранення. Під час доставки на евакопункт ворог захопив сміливця в полон. Страшних катувань зазнав він, але не порушив військової присяги, не видав військової таємниці. А. Ф. Блашкуну посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього високого звання також удостоєний уродженець Ведильців М. Г. Туровець, який під час берлінської операції уміло керував танковим батальйоном і виявив особистий героїзм.

Відгриміли бої, і жителі села під керівництвом сільської Ради активно включились у відбудову господарства. Важко було. В колгоспах не вистачало сільськогосподарської техніки, посівного матеріалу, тягла, коштів, робочих рук. У селі залишилися самі жінки, діти та старики. Із загальної кількості населення 1375 осіб, які проживали на 1 січня 1944 року, було лише 73 чоловіки віком від 16 до 60 років[5]. Але трудівники села, натхнені перемогами Червоної Армії, долали труднощі. «Без втрат і в строк зберемо врожай. Дамо країні якнайбільше хліба та інших сільсько-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 14, оп. 1, спр. 324, арк. 146.
[2] Там же, ф. 139, оп. 1, спр. 99а, арк. 218.
[3] Там же, оп. 3, спр. 45, арк. 7, 8.
[4] А. Гордиенко. Днепровские были. М., 1967, стор. 47—48, 51.
[5] Чернігівський облдержархів, Р-526, оп. 5, спр. 575, арк. 13, 18, 19, 24.

господарських продуктів — це буде найкращий подарунок Червоній Армії за наше визволення з-під фашистського ярма»[1],— писали вони в листі до воїнів.

В 1944 році відновлено партійну організацію. Комуністи докладали всіх зусиль, щоб якнайшвидше відбудувати господарство. Велику допомогу подавала держава. Вона виділяла колгоспам довгострокові позики, з усіх братніх республік прибувала техніка, будматеріали, посівний матеріал і фураж. На кінець четвертої п'ятирічки колгоспне господарство було відбудоване. Стали до ладу три нові тваринницькі ферми. Відновило роботу споживче товариство, 2 магазини. У 1947 році в селі відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла. У семирічній школі 1950 року було 18 учителів і навчалося 320 дітей. Працювали клуб і бібліотека.

Обидва колгоспи в 1950 році об'єдналися в артіль «Червона зірка», яка мала в користуванні 4018 га землі, в т. ч. 2719 га орної. Розпочалося будівництво корівника, свинарника, пташника, вітродвигуна. 1952 року вся худоба зимувала в теплих приміщеннях. На 1 вересня 1954 року в колгоспі налічувалося 370 голів великої рогатої худоби, надої молока на корову збільшилися проти 1950 року майже в 4 рази, перевиконано план здачі льоноволокна державі на 140 процентів.

За рішенням партійної організації понад 20 комуністів та комсомольців у 1957 році рекомендовано для роботи на фермах, у бригадах, механізаторами. Це організаційно зміцнило господарство, поліпшило трудову дисципліну, дало добрі результати. Так, комуністка М. З. Фрол очолила відстаючу бригаду № 3 і вивела її в число кращих у районі. У 1959 році бригада зібрала в середньому з гектара по 165 цнт картоплі, по 7 цнт льоноволокна та по 6,5 цнт льононасіння. За ці успіхи вона в 1960 році затверджена учасником Виставки досягнень народного господарства в Москві, а в 1961 році одною з перших в артілі виборола право називатися колективом комуністичної праці. За високі показники в розвитку сільськогосподарського виробництва 5 працівників артілі в 1958 році нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ордена Леніна удостоєно голову колгоспу тридцятитисячника М. К. Мринського, ордена Трудового Червоного Прапора — ланкову О. І. Живець, ордена «Знак Пошани» — доярку Г. В. Рослу, свинарку М. І. Фрол та інших.

Особливо помітні зрушення відбулися в артілі за 1963—1970 рр. Побудовано тваринницьке містечко з добротними корівниками, свинарниками й конюшнями, відгодівельним майданчиком і кормокухнею. Колгоспне стадо корів перевищило 850. Правління артілі, щоб полегшити працю доярок, ще у 1962 році придбало й встановило механізовану доїльну установку. У 1965 році на поліських піщаних землях зібрано по 18,5 цнт пшениці, 6,4 цнт льоноволокна з кожного гектара.

Високопродуктивною працею відзначили колгоспники славний ювілей 50-річчя Радянської влади. У 1967 році тут зібрано з кожного гектара по 20 цнт пшениці, 150 цнт картоплі, 6 цнт льоноволокна та по 4 цнт льононасіння. Ще кращі результати дало змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна та за достойну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. У ювілейному році колгосп успішно справився з завданнями восьмої п'ятирічки. Плани виробництва молока, м'яса виконано на 111 проц. За здобуті виробничі показники 87 хліборобів удостоєно Ленінської ювілейної медалі.

Зросли неподільні фонди колгоспу. Якщо в 1959 році вони становили 479 157 крб., то в 1970 році — 2 263 805 крб. Господарство має у своєму розпорядженні 30 тракторів, 21 комбайн, 15 вантажних автомашин, багато іншої сільськогосподарської техніки. У вересні 1957 року артіль побудувала льонозавод, від якого в 1970 році одержала 163 636 крб. прибутку. Сюди часто приїжджають переймати досвід майстрів виробництва високоякісного поліського шовку льонарі братньої Білорусії, зокрема, з колгоспу ім. Кірова села Лукоєдів, що на Гомельщині, з яким колгосп «Червона зірка» змагається з 1958 року. У Ведильцях 1966 року побували також льонарі з ПНР. Працює завод залізобетонних конструкцій.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 6281, оп. 2, спр. 3, арк. 1.

Продукція заводу залізобетонних конструкцій колгоспу «Червона зірка», с. Ведильці. 1971 р.

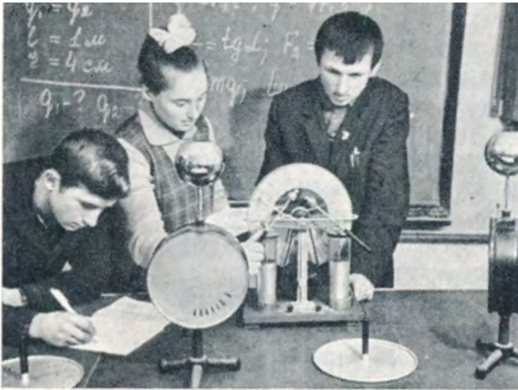

На уроці фізики в 10«а» класі Ведильцівської середньої школи. 1971 р.

Заняття політшколи парторганізації колгоспу «Червона зірка», с. Ведильці. 1971 р.

Розгорнувши змагання за втілення в життя накреслень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колгоспники у дев'ятій п'ятирічці мають збільшити виробництво валової продукції на 35 проц., підвищити продуктивність праці на 25 процентів. У 1,7 раза зростуть капітальні вкладення. Стануть до ладу корівник, свинарник, цех дріжджування кормів, склад мінеральних добрив, ремонтна майстерня, картоплесховище. Буде обводнено 285 га пасовищ.

Невпізнанно змінилися сучасні Ведильці. На колишніх згарищах виросло близько 700 житлових будинків, критих шифером, черепицею. Рівні вулиці мережать село. Навкруги — зелень, квіти. Споруджено нові будинки сільських установ, правління артілі.

З кожним роком зростає матеріальний добробут населення. В 1969 році колгоспникам видали на людино-день по 3 крб. В особистому користуванні населення — 50 мотоциклів, 600 велосипедів, 260 радіоприймачів, понад 300 телевізорів.

Населення обслуговує три магазини, в яких можна придбати широкий асортимент промислових і продовольчих товарів. Загальний товарооборот їх у 1970 році становив 447 576 крб.

В 1955—1956 рр. село радіофіковане, а в 1963 році електрифіковане, має автоматичну телефонну станцію. В 1965 році відкрито відділення зв'язку. Працює швейне ательє, лазня.

Населення обслуговує фельдшерсько-акушерський пункт, в якому працює три медпрацівники. У 1960 році споруджено колгоспний пологовий будинок, дитячі ясла. Міцно входять у життя й побут фізкультура й спорт. Є добре обладнаний стадіон. На ньому регулярно тренуються фізкультурні колективи школи та колгоспу. Збірні сільські команди волейболістів, шахістів, лижників і легкоатлетів — найсильніші в районі.

Значний крок уперед зроблено в галузі освіти. В 1962 році семирічна школа реорганізована в середню. У 1971 році у ній налічувалося 437 учнів і 30 вчителів. За дев'ять випусків її закінчило 419 юнаків та дівчат. Вихованцем школи є І. М. Рослий — кандидат геолого-мінералогічних наук.

Центром культурно-виховної роботи став сільський будинок культури на 450 чоловік, збудований у 1965 році. Тут працюють драматичний, хоровий, танцювальний, художнього читання та фізкультурно-спортивний гуртки, часто виступають артисти й учасники художньої самодіяльності Чернігова, міст братньої Білорусії, РРФСР. Для колгоспників регулярно демонструються кінофільми. Змістовну роботу проводить будинок тваринника, який, головним чином, обслуговує працівників ферм. Тут завжди є книги, свіжі газети й журнали, демонструються науково-популярні фільми з сільськогосподарської тематики, відбувається обмін досвідом роботи. В селі є дві бібліотеки,

в яких налічується 15 тис. книг. Працює пересувна бібліотека. Вона обслуговує віддалені бригади та ферми. Екскурсії на виставки передового досвіду, колективне відвідування обласного театру й філармонії, музеїв, туристичні подорожі — все це стало нині звичним для хліборобів.

Трудящі Ведильців самовідданою працею примножують суспільне багатство. У дев'ятій п'ятирічці у Ведильцях буде збудовано будинок побуту, два нові магазини, їдальню. Центр села прикраситься двоповерховим приміщенням школи.

Під керівництвом партійної організації, яка налічує 53 комуністи, трудящі повсякденно перетворюють у дійсність намічені плани. Бойовим, кипучим життям живе молодь. Кращі її представники об'єднані в комсомольську організацію, в лавах якої — 85 членів ВЛКСМ, 78 з них безпосередньо працює в колгоспі, створює матеріальні блага.

Значний вклад у розвиток села вносить сільська Рада. В 1971 році до її складу обрано 37 депутатів, з них 23 колгоспники, 4 робітники, 10 службовців, у т. ч. 17 комуністів, 5 комсомольців, 16 жінок. При Раді діє 5 постійних комісій, зокрема мандатна, сільськогосподарська, планово-бюджетна, соціально-культурна, соціалістичної законності й охорони громадського порядку. До їх роботи залучаються широкі кола громадськості, яка допомагає успішно розв'язувати усі питання економічного й соціально-культурного життя. Сільрада багато уваги приділяє розвитку охорони здоров'я, освіти, культури, благоустрою села. У 1971 році з свого бюджету на соціально-культурні потреби було виділено 33 277 карбованців.

Глухе, неписьменне колись поліське село за роки Радянської влади перетворилося на квітучий куточок Чернігівщини. Та ще прекрасніше його майбутнє.

Г. Є. ГРЕЧЕНКО

СÉДНІВ

Седнів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 25 км від Чернігова. Населення 2 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане селище Нове.

Поблизу Седнева й на околицях є курганний могильник і три поселення доби бронзи, три поселення скіфських часів та два ранньослов'янські (перших століть н. е. й сіверянське VIII—IX ст.). Вчені вважають, що на території нинішнього селища існувало одне з найдавніших міст Чернігівської землі — Сновськ (Сновеск, Сновейськ). Воно являло собою міцну фортецю часів Київської Русі в Подесенні, що захищала цей край від нападів кочівників. Залишками укріплення є городище, навколо якого виявлено два поселення та три курганні могильники, досліджені відомим археологом Д. Я. Самоквасовим[1]. Саме тут в 1068 році тритисячне військо чернігівського князя Святослава завдало поразки дванадцятитисячному війську половців. Неодноразово біля Сновська відбувалися бої між князями Київської Русі. Про них свідчать записи в літописах середини XII (1149, 1155 рр.) та початку XIII (1202—1203 рр.) століть. Внаслідок міжусобиць 1234 року Сновськ захопив князь Данило Галицький[2]. У 1239 році місто було спустошене монголо-татарами[3].

Литовське феодальне князівство, скориставшись з роздробленості руських земель та послаблення їх внаслідок монголо-татарської навали, у 50-х роках XIV ст.

---

[1] Інститут археології АН УРСР, науковий архів, інв. № 3494; Д. Я. Самоквасов. Могильные древности Северянской Черниговщины, стор. 51—58, 68—69; Древности железного века в междуречье Десны и Днепра, стор. 34.

[2] Указатель к первым осьми томам полного собрания русских летописей, отд. 2. СПб., 1907, стор. 435.

[3] «Земский сборник Черниговской губернии», 1901, № 11, стор. 63.

захопило Чернігово-Сіверщину, в т. ч. й Сновськ. Місто підлягало чернігівському князю — наміснику великого князя литовського Ольгерда. В 1482 та 1497 рр. багато населених пунктів було зруйновано та спалено кримськими татарами. Будучи добре укріпленим, Сновськ витримав тривалу облогу орди. Цьому сприяло й те, що захисники його мали значні запаси продовольства, а підземний хід, що вів до річки, давав можливість діставати воду. Після цього, як пишеться в літопису, жителів міста стали називати «седнями», а в XVI ст. Сновськ почав іменуватися Седневом[1].

Після ряду воєн Литви з Російською державою на початку XVI ст. Седнів перейшов під владу Росії, але 1618 року за Деулінським перемир'ям відійшов до Польщі. Ним заволодів хорунжий Я. Пац.

Седнівці займалися в основному ремеслами, торгівлею, менше — землеробством. З кожним роком населення зазнавало все більшого соціального гніту. Воно обкладалося різними повинностями: здавало для війська сіно, зерно, худобу, птицю, мусило працювати на будівництві Чернігівського замку, приймати на постій жовнірів і утримувати їх[2]. Посилилося національне гноблення. Закривалися церкви, населення насильно покатоличували.

Коли почалася визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, Седнів став сотенним містечком Чернігівського полку. У січні 1654 року населення його присягнуло на вірність Росії. Седнівські козаки 1695—1696 рр. брали участь в Азовських походах, 1709 року мужньо воювали проти шведських завойовників і зрадника Мазепи.

У першій половині XVIII ст. в містечку налічувалося 152 козацькі й 36 селянських дворів. Тут були володіння полковника М. Богданова, осавула С. Бутовича, значкового товариша С. Леонтовича, генерального обозного Я. Лизогуба[3]. Вони мали, крім землі, й млини на сновській греблі. Козацька ж маса не тільки відбувала військову службу, а й виконувала різні роботи. Так, за наказом Петра I седнівські козаки насипали в 1709 році могилу під Полтавою, рили канали від Ладозького озера. Починаючи з 1764 року, підпомічники нарівні з селянами й міщанами обкладалися грошовим збором з хат замість консистенції, яку раніше вони платили на утримання полкової й сотенної канцелярій. Ще гіршим було становище селян. Вони відробляли три дні панщини, виконували багато повинностей: разом з козаками йшли погоничами в обоз, на роботи до Петербурга, постачали армії продовольство й фураж, відбували підводну земську повинність[4]. Більшість жителів займалася ремеслом і торгівлею. Серед ремісників були кожум'яки, шевці, шаповали, бондарі, клеєвари, ткачі, кушніри, кравці, ковалі, мірошники, столярі. Вони об'єднувались у цехи: шевський, ковальський, кравецький спільно з кушнірським, калачницький та ін. Розвивався млинарський промисел.

Щоп'ятниці у Седневі проводилися базари, двічі на рік, 20 липня й 6 грудня, влаштовувалися ярмарки, на які приїжджали купці з Ніжина, Мени, Конотопа, з Дону й Криму. Тут продавалися сукна, атлас, парча, риба, сіль, ремісники збували шкіри, дерев'яний посуд та інші свої вироби[5].

Після скасування полкового устрою Седнів з 1782 року став центром волості Городнянського повіту Чернігівського намісництва, з 1797 року — Малоросійської, а з 1802 року — Чернігівської губерній. На початку XIX ст. в містечку жило 1518 чоловік населення, в т. ч. козаків — 632, казенних селян — 128, поміщицьких — 594[6].

[1] «Земский сборник Черниговской губернии», 1901, № 11, стор. 65.

[2] «Земский сборник Черниговской губернии», 1901, № 11, стор. 63; А. Лазаревский. Обозрение Румянцевской описи Малороссии, вып. 1. Полк Черниговский, стор. 86.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 108, оп. 1, спр. 6, арк. 5; Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729—1730 гг., стор. 64, 70, 153, 173, 505, 509, 534.

[4] А. А. Русов. Описание Черниговской губернии, т. 1, стор. 16, 17.

[5] «Земский сборник Черниговской губернии», 1901, № 11, стор. 75, 84.

[6] Чернігівський облдержархів, ф. 128, оп. 2, спр. 524, арк. 56, 57, 144.

Під час Вітчизняної війни 1812 року через Седнів доставлялися для армії Кутузова провіант, фураж. Селяни виділяли коней, йшли погоничами в обоз. Ополченці й козаки брали участь у Бородінській битві. Сини Лизогуба за бойові заслуги в боротьбі з полчищами Наполеона були відзначені орденами.

Як і раніше, в містечку розвивалися ремесла. Особливого поширення набуло шкіряне виробництво та млинарство. У 1859 році тут налічувалося 10 шкірзаводів, один салотопний та один свічковий. Продовжували діяти 11 млинів. Розвивалася торгівля. Ярмарки, на які іноді з'їжджалося близько 5 тис. чоловік, стали проводитися три рази на рік.

Трудящим жилося тяжко. Селяни напередодні реформи працювали на поміщиків по 4—5 днів на тиждень, у багатьох дворових кріпаків зовсім не було польової землі, вони мали лише городи. Щоб прогодувати сім'ю, їм доводилося займатися виготовленням дерев'яного посуду, вичинкою шкір, які потім продавали в Чернігові, Мені та інших містах. Оскільки містечко було розташоване на поштовому тракті, населенню доводилося часто виділяти підводи, брати на постій чиновників, рекрутів.

Пам'ятка архітектури XVII ст. Кам'яниця, Седнів. 1970 р.

Жителі Седнева довгий час не мали медичної допомоги. В 1710 році тут спалахнула епідемія чуми, внаслідок якої загинуло багато людей, а також худоби. Населення хворіло на туберкульоз, тиф, трахому, але лікарні в містечку не було до кінця XIX ст. Більшість селян, козаків не знали грамоти, лише наприкінці XIX ст. в Седневі відкрили земське училище.

В містечку жили чудові майстри, які славилися своїм умінням будувати. З допомогою їх у XVII ст. споруджено чотири дерев'яні та одну кам'яну церкви. Храм Благовіщення, збудований 1690 року, зберігся й досі. У ньому були зібрані прекрасні твори мистецтва: ікона «Тайна вечеря» — робота іспанського живописця XVII ст. Х. Рібери, ряд ікон, виконаних італійським митцем XVII ст. К. Дольчі. Тоді ж збудовано кам'яницю Лизогубів. Вона також залишилася до наших днів і є цікавою архітектурною пам'яткою цивільного будівництва тих часів.

Історія Седнева пов'язана з іменем Т. Г. Шевченка. Як співробітник Київської археографічної комісії він їздив по Чернігівщині, неодноразово бував і в селі. В період з 1 по 13 квітня 1846 року поет жив у маєтку Лизогубів і написав картини «Коло Седнева», «В Седневі», «Чумаки серед могил», а також зробив ряд малюнків. За народними переказами, великий Кобзар намалював на вхідних дверях кам'яниці портрет козака-запорожця. В 1847 році (з початку березня по 3 квітня) Т. Г. Шевченко вдруге відвідав містечко й написав тут поему «Осика» («Відьма»), передмову до нового видання «Кобзаря», переписав в окремий зошит збірку «Три літа». У Седневі (в 1852—1856 рр.) бував український та російський художник Л. М. Жемчужников. Він намалював флігель і майстерню, де жив і працював Т. Г. Шевченко. В 1852 році містечко відвідав поет-байкар Л. І. Глібов. Досі тут зберігається альтанка Глібова.

Скасування кріпосного права не поліпшило економічного становища селян. 1861 року в містечку налічувалося 240 ревізьких душ. Седнівські селяни в основному були дворовими і тому звільнялися від кріпосної залежності без надання землі. Окремі з них одержали лише невеличкі присадибні ділянки. Так, 12 селянам поміщика В. Лизогуба виділено 27 десятин 1579 сажнів, за які вони мали сплатити

Альтанка Л. І. Глібова, Седнів. 1971 р.

844 крб. 13 коп., 10 колишніх кріпаків Є. Лизогуба одержали 20 десятин і повинні були сплатити 470 крб. 13 коп., 4 селянам Є. Ханенка виділено 15 десятин, за які нараховано 404 крб. 40 коп. платежів[1]. До оформлення викупу селяни залишалися тимчасовозобов'язаними і, як раніше, працювали на поміщиків. Крихітні наділи не могли прогодувати їх. Доводилося орендувати землю у заможних, йти в найми: жати за кожний п'ятий сніп, молотити за десятий. Багато селян, козаків продавали свої наділи й займалися ремеслом. Посилилося класове розшарування. Наприкінці XIX ст. у Седневі налічувалося 28 куркульських господарств, які мали 715 десятин землі. З'являлися багаті ремісники. Вони усе більше почали використовувати найману працю. Особливо великого поширення набувало шкіряне виробництво. На окремих чинбарнях працювало по 3 і більше чоловік і вироблялося продукції на суму 1000—3750 крб. Якщо в 60-і роки XIX ст. у Седневі було 10 чинбарень, то на початок XX ст. їх стало 56[2].

У 70-х роках XIX ст. в містечко проникають революційні народницькі ідеї. Тут переховувалися від переслідувань царської влади відомі народники А. І. Желябов, С. Л. Перовська, М. М. Колодкевич[3], бували В. А. Осінський, О. Д. Михайлов. Вони збиралися в будинку Д. А. Лизогуба — активного члена народницької організації «Земля і воля». У серпні 1879 року 29-річного Д. А. Лизогуба повісили в Одесі. У 1884 році в Петропавловській фортеці вмер М. М. Колодкевич.

Під час першої російської революції, в жовтні 1905 року, навколо Седнева палали пожежі, селяни руйнували поміщицькі економії. Через Седнів йшли каральні загони, які жорстоко придушили повстання селян. На хуторі Глібовці (селище Нове) було вбито 13 чоловік.

Серед населення містечка в цей час вели агітаційно-роз'яснювальну роботу члени Чернігівської соціал-демократичної організації. У дні ярмарків та базарів, коли в Седневі збиралося багато людей з навколишніх сіл, розповсюджувалися нелегальні газети, листівки, прокламації. В 1907 році селянин І. П. Курдюк був звинувачений у розповсюдженні революційної літератури і відданий під нагляд поліції. У роки столипінської реакції багато жителів потрапили до списків політично неблагонадійних. Посилився наступ на демократичні свободи. Так, Чернігівський губернатор у 1914 році заборонив святкувати в Седневі 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. У 1890 році в містечку налічувалося 2 тис. жителів, а побудована в 1899 році лікарня, яка обслуговувала також і прилеглі села, мала лише 4 ліжка. Наприкінці XIX ст. земство відкрило амбулаторію. Весь медичний персонал складався з лікаря, фельдшера, трьох санітарів[4].

Не кращим було становище і з освітою. У земському й двокласному міністерському училищах, відкритих у 1890 і 1902 рр., навчалося 120—150 дітей, переважно багатих міщан та куркулів. У 1907 році почав працювати народний будинок. Демократична молодь влаштовувала вистави, концерти, читання з чарівним ліхтарем. У зв'язку з 90-річчям з дня народження Т. Г. Шевченка в 1904 році на гроші, зібрані

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 1978, арк. 51, 68; спр. 1979, арк. 28; спр. 2057, арк. 69.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. 942, оп. 1, спр. 4083, арк. 11; М. Домонтович. Черниговская губерния, стор. 278.
[3] Визначні місця України. К., 1961, стор. 781.
[4] «Земский сборник Черниговской губернии», 1901, № 11, стор. 84.

в населення, в парку споруджено пам'ятник великому Кобзареві. Це був один з перших пам'ятників поету-революціонеру на Україні[1].

Своєю історією та чарівною природою містечко привертало увагу краєзнавців, істориків, художників. Відомий український письменник і етнограф Б. Д. Грінченко записав тут народну пісню «Дочка питає, де її доля»[2]. У 90-х роках у Седневі працював український художник О. Г. Сластіон.

Перша світова війна принесла седнівцям нові випробування. 60 жителів були мобілізовані в армію. Багато з них загинули на фронті та стали каліками. Скоротилися посівні площі, підвищилися ціни на сільськогосподарські продукти й товари широкого вжитку.

З поваленням самодержавства в лютому 1917 року в Седневі було ліквідовано царські органи влади, поліцію. Однак влада перейшла до ставлеників Тимчасового уряду, які обманювали народні маси, умовляли їх не вимагати розподілу поміщицьких земель, а чекати розв'язання цих питань до скликання Установчих зборів.

Трудящі містечка з радістю зустріли звістку про перемогу збройного повстання в Петрограді. Контрреволюційна Центральна рада намагалася не допустити перемоги трудящих на Україні. У січні 1918 року червоногвардійський загін Чернігівського повіту з допомогою Московського червоногвардійського загону визволили Седнів від військ Центральної ради. 20 січня на загальних зборах трудящих було обрано містечковий і волосний ревкоми, які очолювали робітник Я. Ю. Пусь і селянин-бідняк І. П. Курдюк. У лютому відбулися вибори містечкової Ради й волосного виконкому, які одразу приступили до конфіскації поміщицьких маєтків і наділяли селян землею, худобою, сільськогосподарським інвентарем.

Дальшим соціалістичним перетворенням у містечку перешкодила окупація його (18 березня) кайзерівськими військами. Вони відібрали в селян землю, грабували й тероризували населення. Коли Чернігівський підпільний губком партії та губревком почали мобілізовувати трудящих на боротьбу з окупантами, седнівці створили партизанський загін, до якого увійшло 14 чоловік, зокрема І. П. Курдюк, М. Г. Пусь, Ю. Ф. Кириченко, М. Л. Шевченко, М. Ф. Кириченко та ін.[3] Незабаром седнівські партизани влилися до складу партизанського загону Чернігівського повіту. В грудні 1918 року він брав участь у збройному повстанні в Чернігові й визволенні в'язнів. Після краху німецької окупації на Україні Седнів зайняли петлюрівці. Наприкінці грудня 1918 року партизани напали на петлюрівський гарнізон і завдали йому великих втрат. На початку січня 1919 року з боку Городні почав наступ на Чернігів Богунський полк під командуванням М. О. Щорса. Поблизу Седнева відбувся бій, в якому богунці 10 січня наголову розбили петлюрівський загін і визволили містечко[4].

Обраний у середині січня ревком розподіляв конфісковану в поміщиків і куркулів землю, подавав допомогу найбіднішому населенню в придбанні сільськогосподарського інвентаря та продовольчих товарів. У квітні 1919 року седнівці зібрали значну кількість полотна та сукна для Червоної Армії, за що дістали подяку від повітового військкомату. Контрреволюційні елементи не мирилися з перемогою трудящих мас і готувалися до виступу проти Радянської влади. У квітні чекісти викрили і знешкодили змовників.

У жовтні 1919 року біля Седнева відбулися запеклі бої Червоної Армії проти денікінців. Виняткову хоробрість під час оборони містечка виявили начальник бойової дільниці Янушевський, командир кулеметного взводу Мавренко, командир батареї Грешников, спостережник Слободенюк та інші воїни 24-ї окремої стрілецької

---

[1] Шевченківські місця України. К., 1957, стор. 76.

[2] Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях, т. 3. Чернигов, 1899, стор. 394, 395.

[3] Чернігівський облпартархів, ф. 1668, оп. 1, спр. 105, арк. 27—30.

[4] Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов, стор. 221.

бригади[1]. Лише ціною значних втрат 15 жовтня білогвардійцям вдалося захопити Седнів. Почалися грабунки й погроми. Денікінці на очах в усього населення зарубали голову Городнянського ревкому Х. А. Черноуса й секретаря Івашківського комбіду Велігорського. Але білогвардійці господарювали в містечку лише 19 днів. Частини 12-ї армії 4 листопада визволили його. Одразу відновив свою діяльність волосний ревком, 12 листопада — містечковий. Розпочалося навчання в трьох початкових школах, де налічувалося 264 школярі й 10 учителів. У березні 1920 року в містечку створено партійний осередок, а в травні — волпартком, який об'єднував спочатку 2, а згодом 6 осередків. У 1921 році в Седнівському партосередку налічувалося 13 комуністів. В 1920 році створений комсомольський осередок[2]. У липні цього ж року найбідніше селянство об'єдналося в комітет незаможних селян.

Ревком, а з липня 1920 року волвиконком, КНС під керівництвом партійної організації приступили до аграрних перетворень. У результаті конфіскації поміщицької та лишків куркульської землі, селяни додатково одержали в своє користування 450 десятин угідь. Земельна комісія наділяла бідняків також сільськогосподарським знаряддям та іншим майном, конфіскованим у куркулів. Так, сім'я І. Т. Прожиги одержала близько 6 десятин землі, хату, хлів; М. Г. Пуся — 4,5 десятини, хату, хлів; М. Ф. Кириченка — 3,25 десятини і півбудинка[3]. Поміщицькі сади передано 8 трудовим артілям, організованим у 1920 році[4].

З початку відбудовного періоду волвиконком взяв на облік в Седневі 56 чинбарень, 4 кузні, 6 водяних і один вітряний млини та сукновальню. З їх власників було стягнуто податок в сумі 300 тис. крб., які використали на ремонт шкіл, лікарні тощо. У січні 1921 року почало діяти споживче товариство. Воно відіграло велику роль у постачанні населення товарами й у боротьбі з спекулянтами.

З ліквідацією повітів, волостей і утворенням районів та округів у березні 1923 року Седнів увійшов до Бобровицького району Чернігівського округу. 1924 року в селі жило 2222 чоловіка. Після першого волосного з'їзду жіночих делегаток, що відбувся 30 грудня 1920 року, значно пожвавилася діяльність жінок-активісток, які систематично проводили жіночі збори, вели культурно-масову роботу серед селянок. Велику активність виявляли вони в 1921—1922 рр., коли населення збирало продукти й кошти на допомогу голодуючим Поволжя. У лютому 1922 року до Седнева прибуло 30 дітей з Саратовської та інших губерній РРФСР[5]. Жінки-активісти взяли на себе турботу про їх влаштування. З 10 по 18 червня з ініціативи делегаток проводився тиждень голодної дитини.

Сільська Рада приділяла значну увагу організації охорони здоров'я трудящих. Вже в перші післявоєнні роки почали працювати лікарня й амбулаторія. В 1925 році у них налічувалося 6 чоловік медперсоналу. В селі відкрили лазню, проводилася санітарно-профілактична робота серед населення. Дальшого розвитку набула народна освіта. Початкові школи в 1920 році були реорганізовані в семирічну. На кінець відбудовного періоду в ній навчалося 257 дітей. З перших днів Радянської влади велася робота щодо ліквідації неписьменності серед дорослих. У 1924 році в селі засновано школу лікнепу з тримісячним строком навчання, в 1925 році створена шестимісячна школа малописьменних.

Центром культурно-масової роботи став народний будинок, де з січня 1920 року працювали драматичний, музичний і танцювальний гуртки, історико-краєзнавчий музей (до 1933 року) та бібліотека.

Дальше поліпшення свого життя трудове селянство бачило в реалізації ленінського кооперативного плану. У липні 1928 року було створено ТСОЗ. Він об'єдну-

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 448, 449.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 10, арк. 3: спр. 80, арк. 7; спр. 146, арк. 1, 15.
[3] Там же, ф. 1668, оп. 1, спр. 73, арк. 190; спр. 105, арк. 27—30.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-50, оп. 1, спр. 17, арк. 3; ф. Р-942, оп. 7, спр. 320, арк. 6.
[5] Там же, Р-50, оп. 1, спр. 39, арк. 11.

вав 14 господарств, у користуванні яких було 79 десятин землі. Сільська Рада, КНС систематично допомагали колективістам, сім'ям червоноармійців у проведенні посівної кампанії. Їм було видано 173 пуди гречки, 173 — вики, 48 пудів гороху[1]. Значну роль у пропаганді досягнень колективної праці відіграли сільськогосподарські виставки. На одній з них 14—15 вересня 1928 року у Седневі демонстрували свої здобутки господарства двох районів — Бобровицького й Березнянського. 1929 року на базі ТСОЗу було створено сільськогосподарську артіль ім. Т. Г. Шевченка, яка об'єднувала 40 господарств і мала в користуванні 145 га землі[2]. В 1930 році організовано ще два колгоспи — «Більшовик» та «Червоні лани». Партійна й комсомольська організації розгорнули роботу серед населення під лозунгом: «Жодного бідняка та середняка — поза колгоспом!». Уже в 1932 році всі 376 селянських господарств були колективізовані. Артілі мали в своєму користуванні 1008 га сільськогосподарських угідь[3]. У наступні роки відбувалося їх економічне зміцнення. Будувалися тваринницькі приміщення, збільшувалася кількість худоби. На полях колгоспів працювали трактори Бобровицької МТС.

Сільрада, партійна організація проявляли постійне піклування про побут трудівників села. Лікарня у 1928 році була переведена в нове приміщення, на обладнання якого Чернігівський окрздороввідділ асигнував 2 тис. крб.[4] Через два роки кількість ліжок у ній зросла до 10, відкрито пологове відділення. В 1936 році відкрито жіночу консультацію, молочну кухню, дитячі ясла на 25 місць, аптеку. Ще через два роки лікарню розширено до 35 ліжок. У ній працювало 15 чоловік медперсоналу, в т. ч. 4 лікарі. Почали діяти два колгоспні пологові будинки, 3 фельдшерські пункти.

Постійно збільшувалася кількість учнів у семирічній школі. 1930 року їх налічувалося 351. Через рік семирічка була перетворена на десятирічку. Напередодні війни в ній навчалося 500 учнів і працювало 30 учителів. Продовжувалася робота щодо ліквідації малописьменності серед дорослих. До 1935 року в Седневі діяло дві школи лікнепу. 1934 року відкрито районну сільськогосподарську школу, яка готувала завідуючих фермами, рахівників та інших спеціалістів для колгоспів.

У сільському клубі систематично організовувалися вистави, читалися лекції, з березня 1929 року демонструвалися кінофільми. Значно збільшилася кількість читачів бібліотеки, книжковий фонд якої напередодні війни становив понад 4 тис. томів. Широко відзначалися у селі шевченківські ювілеї. У березні 1939 року на урочисте засідання сільради, присвячене 125-річчю з дня народження великого Кобзаря, прийшли сотні трудящих. У бібліотеці, школі були проведені літературні шевченківські вечори. До Седнева влітку часто приїжджали екскурсанти з багатьох міст і сіл області й республіки, щоб полюбуватися його чудовими краєвидами, історичними пам'ятними місцями.

Мирна праця й радісне життя радянських людей було перерване навалою фашистських орд. 29 серпня 1941 року гітлерівські окупанти захопили село. Вони розгромили колгоспні приміщення, зруйнували лікарню, пам'ятник Т. Г. Шевченку, середню школу перетворили в конюшню. 50 чоловік окупанти відправили в німецьке рабство, у 93 родин відібрали худобу, майно. Збитки, заподіяні фашистами, становили близько 3,5 млн. карбованців.

Під час переможного наступу Червоної Армії 20 вересня 1943 року в районі Седнева відбувалися жорстокі бої з окупантами. 7-й гвардійський кавалерійський корпус 61-ї армії Центрального фронту оволодів Седневом. 9-й гвардійський стрілецький корпус, форсувавши річку, вийшов на шосе Седнів—Чернігів—Борки. 234-й та 237-й стрілецькі полки 76-ї гвардійської стрілецької дивізії вели запеклі

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 1668, оп. 1, спр. 171, арк. 24.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1792, оп. 1, спр. 20, арк. 8.
[3] Там же, спр. 40, арк. 1; спр. 41, арк. 1; спр. 131, арк. 1.
[4] Там же, ф. Р-69, оп. 1, спр. 115, арк. 88.

бої з ворогом північніше села[1]. Однак гітлерівці, стягнувши сили, перейшли в контратаку й на деякий час захопили Седнів. Бої не вщухали протягом усього дня. Відбивши всі атаки ворога, 21 вересня 56-й і 52-й полки 14-ї дивізії 7-го гвардійського корпусу визволили Седнів від окупантів. За виявлений героїзм в боях за село 29 чоловік було нагороджено орденами й медалями. Серед них воїни різних національностей: українці С. В. Мойсеєнко, А. В. Підгорний, росіяни В. І. Яблоков, В. М. Боков, татарин Умаркомра Санжанов, казах Акан Курманов, узбек Мустакім Мурадов, туркмен Паши Сеймамедов та інші[2].

У боях за село полягли смертю хоробрих 96 чоловік. 1970 року на їх честь споруджено пам'ятник. У рядах Червоної Армії билося з ворогом 456 седнівців, 350 з них нагороджені орденами й медалями. Особливо відзначився П. І. Лишафай. Батальйон, яким він командував, прорвав глибоко ешелоновану оборону гітлерівців на півдні від Варшави і цим самим забезпечив для всієї армії успішне переслідування відступаючого ворога. П. І. Лишафаю було присвоєно звання Героя Радянського Союзу. За самовіддану працю в роки війни начальник Седнівської лінійно-технічної дільниці зв'язку К. М. Молочко удостоєний ордена Леніна. 168 воїнів-односельців віддали своє життя за Радянську Вітчизну.

Трудящі Седнева нічого не шкодували для перемоги над німецько-фашистськими загарбниками. Наприкінці 1943 року седнівці зібрали близько 38 тис. крб. на будівництво танкової колони[3]. Одразу після визволення села відновили свою роботу всі колгоспи. Хлібороби переборювали багато труднощів. В артілях не вистачало робочої худоби, сільськогосподарських машин. У господарствах налічувалося лише 46 плугів і 25 борін[4]. В 1944 році, щоб засіяти поля, колгоспники з дому приносили насіння.

Сільрада, головою якої був комуніст інвалід Великої Вітчизняної війни Ю. Ф. Кириченко, у 1943—1945 рр. розгорнула значну роботу, спрямовану на впорядкування села. Було відбудовано приміщення лікарні, середньої школи, клубу, лазні, які вже в 1943 році почали діяти, проведено ремонт колодязів, розпочато будівництво водопроводу. За успіхи, досягнуті у відбудові населеного пункту, сільрада була нагороджена грамотою облвиконкому. У ці ж роки почали працювати два магазини, сільське споживче товариство побудувало хлібопекарню, чайну.

В грудні 1945 року відновила свою діяльність територіальна партійна організація, в якій налічувалося 8 комуністів. У 1947 році були створені первинні парторганізації в колгоспах. Вони приділяли велику увагу зміцненню трудової дисципліни хліборобів, організації їх праці, підвищенню агротехніки землеробства. Це позитивно позначилося на результатах роботи артілей. Уже через два роки урожайність зернових культур з гектара у колгоспі «Червоні лани» підвищилася більш як на 6 цнт, у колгоспі ім. Шевченка — на 3 цнт. В 1950 році три артілі об'єдналися в колгосп ім. Шевченка. За ним було закріплено 1476 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1182 га орної землі. На тваринницьких фермах налічувалося 287 голів великої рогатої худоби, 287 свиней, 72 овець. Уже в наступному році доходи господарства зросли на 95 тис. карбованців.

З допомогою держави, яка за період 1943—1950 рр. виділила на відбудову Седнева 174 тис. крб., багато будівельних матеріалів село з кожним роком ставало красивішим. На кінець 1950 року було завершено будівництво водопроводу, колгоспники спорудили за сім післявоєнних років 154 будинки. Постійні комісії сільради — благоустрою й охорони здоров'я трудящих — значну увагу приділяли озелененню села й упорядкуванню парку. Лише в 1949 році посаджено близько 9 тис. декоративних дерев. Розширилася торговельна мережа. Того ж року відкрито

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-1376, оп. 3, спр. 19, арк. 141, 143; спр. 29, арк. 47, 83.
[2] Там же, спр. 20, арк. 47—83, 268.
[3] Там же, ф. Р-1271, оп. 1, спр. 1, арк. 3.
[4] Там же, ф. Р-526, оп. 5, спр. 591, арк. 206, 212, 218.

книжковий магазин. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. 1950 року в нове приміщення перейшла лікарня. У ній налічувалося 30 ліжок і працювало 5 лікарів та 12 медсестер і фельдшерів. У середній школі було 254 учні, яких навчало 16 учителів. Діяла також районна школа тваринників. Культурно-масову роботу серед населення проводив клуб. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, демонструвалися кінофільми, відбувалися вечори відпочинку, цікаві зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни, передовиками колгоспного виробництва. У сільській бібліотеці організовувалися літературні диспути, виставки книг, читацькі конференції.

Велике значення для економіки колгоспу мало будівництво на річці Снові гідроелектростанції потужністю 253 квт. З допомогою трудящих братніх республік, зокрема Ленінграда, Москви, Ташкента, Архангельська, які надіслали устаткування, кабель, будматеріали, в 1953 році вона стала до ладу й повністю забезпечила потреби Седнева та навколишніх сіл в електроенергії. В 1957 році колгосп ім. Шевченка подолав відставання й зміцнив свою економічну базу. Колгоспники зібрали з гектара по 10 цнт зернових та по 95 цнт картоплі й одержали на трудодень по 1 кг зерна та по 4 крб. 50 коп. За успіхи, досягнуті в сільськогосподарському виробництві, голова артілі комуніст-тридцятитисячник О. Р. Бушнєв був нагороджений орденом «Знак Пошани». Цього ж року колгосп ім. Шевченка об'єднався з радгоспом ім. Чкалова селища Нового й став другим його відділком.

1970 року в користуванні радгоспу було 5390 га землі, в т. ч. 3600 га орної. Він мав 1908 голів великої рогатої худоби, 876 голів свиней. У господарстві налічувалося 64 трактори, 13 комбайнів, 53 автомашини та багато іншої техніки. Тут працюють дві механічні майстерні, млин. У радгоспі — 706 робітників, у т. ч. 78 спеціалістів з вищою й середньою освітою. Постійно зміцнюється економіка радгоспу. За роки восьмої п'ятирічки його прибутки зросли в 3,6 раза, урожайність зернових культур підвищилася на 5,4 цнт, картоплі на 88 цнт. У ленінському ювілейному (1970) році прибуток господарства становив 780 тис. крб., урожайність зернових — 22,4 цнт, картоплі — 202 цнт з гектара. В останньому році восьмої п'ятирічки тут надоєно на корову 2882 кг молока.

За високі виробничі показники 35 робітників радгоспу відзначено орденами й медалями, у т. ч. його директор О. Р. Бушнєв в 1966 році удостоєний ордена Леніна, а в 1971 році — ордена Трудового Червоного Прапора. Орденом Леніна нагороджено ланкову Г. В. Стрик, орденом Жовтневої Революції — керуючого Седнівським відділком радгоспу Ф. В. Онищенка.

В 1963 році в Седневі створено Чернігівську дослідну станцію картоплі. Її колектив провів значну роботу щодо вивчення й виведення кращих сортів картоплі для Полісся і Лісостепу України. Заслужений агроном УРСР Я. І. Прошко з групою селекціонерів вивели тут новий високоврожайний сорт картоплі — седнівський рожевий, який відзначається підвищеним вмістом крохмалю і стійкістю проти ураження фітофторою. Свої досліди станція проводить на полях радгоспу, тут же випробовує виведені нею нові сорти картоплі перед рекомендацією їх для масового вирощування. Седнівські картоплярі своїм досвідом діляться з білоруськими колегами. За досягнуті успіхи в селекційній роботі агроном Я. І. Прошко та тракторист П. П. Майборода 1971 року нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

Швидкими темпами ведеться житлове будівництво. За 1960—1970 рр. для працівників радгоспу збудовано 7 двоповерхових і 25 одноповерхових

Електростанція на р. Снові біля смт Седнева. 1971 р.

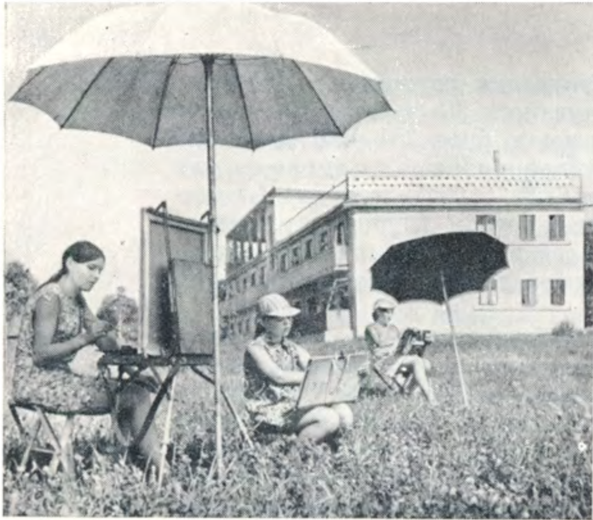

Республіканський будинок творчості Спілки художників УРСР. Художники на етюдах, Седнів. 1971 р.

будинків. Усього в Седневі зараз налічується 491 будинок. 112 сімей користуються газобалонними установками, 830 мають радіоприймачі й радіоли, 166 — телевізори, у багатьох — пральні машини, холодильники. Щасливим життям живуть седнівці. Взяти хоча б сім'ю А. У. Коваленко. У 1933 році її чоловіка вбили куркулі. Жінка залишилася з сімома дітьми. З допомогою держави, колгоспу вдова виростила й виховала своїх синів і дочок: Антон закінчив Московську військову медичну академію, Іван — Ніжинський педінститут, Олександр — Чернігівський учительський інститут, Клава й Одарка також здобули вищу освіту і вчителюють.

1969 року Седнів було віднесено до категорії селищ міського типу. Жителі його користуються послугами майстерні побутового обслуговування, перукарні, лазні. Працює пошта, телеграф, автоматична телефонна станція, ощадна каса. У селищі є хлібопекарня, цех безалкогольних напоїв. Населення купує продовольчі й промислові товари в п'яти магазинах, є також книжковий магазин, працює чайна.

Зросла мережа лікувальних закладів. 1957 року розширено лікарню до 50 ліжок. У ній добре обладнані новітньою апаратурою хірургічне, терапевтичне й пологове відділення, амбулаторія та фізкабінет, які обслуговують 74 медпрацівники, в т. ч. 12 лікарів. Цього ж року відкрито обласний кістково-туберкульозний санаторій на 150 місць. З 1963 року його передано районному відділу охорони здоров'я. У селищі є аптека, дитячі ясла.

Створені всі умови для освіти й виховання підростаючого покоління. В середній школі в 1971/72 навчальному році налічувалося 458 учнів і 32 учителі. За багаторічну сумлінну працю вчительку О. А. Стратілат нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора, Н. Ф. Мглинцеву присвоєно звання заслуженого учителя УРСР.

Зросла кількість культурно-освітніх закладів. У 1971 році працювали широкоекранний кінотеатр, два клуби, 5 бібліотек, книжковий фонд яких становить 26 тис. томів. Перед трудящими часто виступають з лекціями й доповідями члени лекторської групи товариства «Знання», у якій налічується понад 20 чоловік. 14 липня 1957 року в Седневі відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи уродженця селища скульптора Г. В. Бистревського.

Чарівна природа, мальовничі береги річки Снові, чудовий пляж площею 2,5 га влітку приваблюють сюди сотні трудящих. У 1964 році тут відкрито будинок творчості Спілки художників УРСР, у якому щомісячно відпочиває близько 50, а в літній період — до 170 чоловік. Поблизу розташовані також піонерські табори Чернігівської фабрики первинної обробки вовни ім. Петровського та комбінату хімічного волокна. У Седневі проводилися зйомки кінофільмів «Григорій Сковорода», «Вій».

Значний вклад в успіхи, досягнуті трудящими Седнева за роки Радянської влади, внесли комуністи. 1972 року в 8 первинних партійних організаціях налічувалося 105 комуністів. У чотирьох комсомольських організаціях — 200 членів ВЛКСМ. Вони завжди ведуть перед на виробництві, є ініціаторами добрих справ у житті селища. Велику роботу проводить селищна Рада. В її складі 35 депутатів. Серед них 20 робітників, 15 службовців, 18 комуністів, 7 комсомольців, 16 жінок.

Широко розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Союзу РСР, трудящі Седнева добиваються все нових і нових успіхів у господарському й культурному житті, впевненою ходою йдуть уперед, до комунізму.

Д. Ю. КИСІЛЬ, Л. П. РЕДАКОВА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ЧЕРНІГІВСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Балині (притока Десни), за 27 км від райцентру і за 17 км від залізничної станції Жидиничі. Дворів — 613. Населення — 1619 чоловік.

На території села розміщений колгосп ім. В. І. Леніна, за яким закріплено 4894 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4003 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 45 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В селі є середня школа, де навчається 219 учнів і працює 16 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Андріївка виникла в середині XV століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1918 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 556 жителів билися на фронтах з німецько-фашистськими загарбниками. 278 чоловік нагороджено орденами й медалями. 242 жителі Андріївки віддали своє життя за свободу й незалежність Вітчизни. В селі похований Герой Радянського Союзу М. К. Мурахтов, командир розвідки 211 Чернігівської стрілецької дивізії, який загинув 19 вересня 1943 року, визволяючи Андріївку від окупантів.

Поблизу села виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

БОБРО́ВИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 5 км від райцентру і за 8 км від залізничної станції Чернігів. Дворів — 857. Населення — 4274 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоселівка, Олександрівка, Півці.

На території Бобровиці міститься колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 2460 га землі, у т. ч. 1408 га орної. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 58 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. свинарку М. Ф. Стещук — орденом Леніна.

В Бобровиці знаходяться фабрика гумотехнічних виробів і дослідне господарство Українського науково-дослідного інституту сільськогосподарської мікробіології. За виробничі досягнення 22 працівники господарства удостоєні урядових нагород, у т. ч. доярка А. М. Тимошенко — ордена Леніна.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 358 учнів і 22 вчителі, будинок культури, клуб, бібліотека, три фельдшерсько-акушерські пункти.

Село виникло в другій половині XVII століття.

19 січня 1918 року встановлено Радянську владу. В 1920 році створено партійну організацію, в 1928 — комсомольську.

За тимчасової фашистської окупації 1941—1943 рр. між селами Бобровицею й Новоселівкою німецькі загарбники створили концентраційний табір радянських військовополонених. В лютому 1943 року підтримані жителями села полонені підняли повстання й організували втечу. Гестапівці вчинили розправу над населенням — спалили село, знищили й замордували 418 мирних жителів. Крім цього, в ярах, навколо Бобровиці, фашисти розстріляли понад 25 тис. радянських громадян. На 4 братських могилах жертв фашизму в 1967 році встановлено обеліски.

В роки Великої Вітчизняної війни 169 жителів хоробро билися з німецько-фашистськими загарбниками. За виявлену мужність у боротьбі з ворогом 169 чоловік нагороджено орденами й медалями. 54 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У центрі села їм встановлено пам'ятник.

Біля с. Півців виявлено поселення доби неоліту, бронзи та періоду скіфів.

БОРОВИКИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 52 км від райцентру й за 14 км від залізничної станції Жидиничі. Дворів — 70. Населення — 291 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Будище, Василева Гута, Ворохівка, Ліски, Лісне, Хатилова Гута, Сивки.

На території Боровиків розміщена центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 2356 га землі, в т. ч. 932 га орної. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 47 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 209 учнів і 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про село датується 1858 роком.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1930 році, комсомольська — в 1932.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 34 уродженці села хоробро билися проти німецько-фашистських загарбників. За мужність, виявлену в боротьбі з ворогом, 25 чоловік нагороджено орденами й медалями, 18 загинуло смертю хоробрих.

Поблизу села виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

БОРОМИ́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 25 км від райцентру. В селі є річкова пристань. Дворів — 224. Населення — 773 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Моргуличі, Петрове,Снов'янка.

На території Боромиків розміщений колгосп «Нове життя», за яким закріплено 2823 га землі, в т. ч. — 1400 га орної. Господарство спеціалізу-

ється на вирощуванні льону й картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 203 учні й 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва й культури 38 чоловік нагороджено орденами й медалями, у т. ч. Г. Ф. Володій удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Село виникло в першій половині XVII ст. В 1905 році селяни виступили проти поміщицької сваволі — спалили маєтки поміщиків і розподілили їх майно.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійний осередок створено в 1935 році, комсомольський — у 1936.

Під час Великої Вітчизняної війни 132 жителі билися проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 84 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 85 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У 1969 році в селі відкрито пам'ятник воїнам-односельцям, які полягли в боях за свободу й незалежність Батьківщини.

Поблизу Снов'янки виявлено поселення доби неоліту, бронзи, два скіфського періоду, давньоруське поселення та курганний могильник. Біля с. Боромиків є кургани часів Київської Русі.

ДНІПРО́ВСЬКЕ (до 1962 року Навози) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Дніпра, за 55 км від райцентру й за 2 км від річкової пристані. Дворів — 298. Населення — 1037 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Загатка, Повідов, Прохорів, Старик, Шмаївка.

На території Дніпровського розміщений колгосп «Червоний Жовтень», за яким закріплено 2900 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.1214 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби.

В селі працює середня школа, в якій налічується 455 учнів і 26 учителів, клуб, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти 83 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. директора школи І. П. Черінька — орденом Леніна.

Засноване село в першій половині XII ст. Колишня назва Навози походить від того, що в давні часи племена звозили сюди данину київським князям.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час громадянської війни селяни допомагали Дніпровській червоній флотилії в розгромі польських інтервентів. Партійна організація заснована 1933 року, а комсомольська—1926.

У роки Великої Вітчизняної війни з німецько-фашистськими загарбниками билося 475 жителів. 152 чоловіка нагороджено орденами й медалями, в т. ч. снайпер Г. М. Симончук удостоєний орденів Леніна та Червоного Прапора. 331 житель загинув смертю хоробрих, 1958 року їм споруджено пам'ятник.

Поблизу Дніпровського та Шмаївки виявлено два неолітичні поселення, а на околицях Дніпровського — доби бронзи, скіфського періоду та давньоруське городище.

ДО́ВЖИК — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру й за 12 км від залізничної станції Великі Осняки. Дворів — 415. Населення — 1025 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кувечичі, Рогощі, Табаївка, Унучки.

На території Довжика розміщений колгосп ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 4072 га сільгоспугідь, у т. ч. 3419 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 87 хліборобів нагороджено орденами й медалями. В селі знаходиться також обласна державна станція штучного запліднення тварин.

У Довжику працюють восьмирічна школа, де налічується 154 учні й 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про село датується 1725 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації створено партизанський загін. 17 березня 1918 року карателі вчинили розправу над селянами — було закатовано 5 чоловік. Тут відбувся бій партизанів з окупантами.

У 1927 році створена комсомольська організація, у 1928 — партійна.

Під час Великої Вітчизняної війни билися на фронтах з німецько-фашистськими окупантами 266 жителів. 93 чоловіка нагороджено орденами й медалями. 173 чоловіка загинуло смертю хоробрих. 1964 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від окупантів.

На околицях та поблизу сіл Довжика, Кувечичів і Табаївки виявлено поселення доби бронзи, скіфського періоду, 4 ранньослов'янські поселення перших століть н. е., 3 курганні могильники та 3 поселення часів Київської Русі. Біля с. Рогощ є залишки давньоруського міста Оргоща, згаданого в літопису під 1159 роком.

ЖЕ́ВЕДЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Жеведисі (притока Десни), за 35 км від райцентру й за 12 км від залізничної станції Жидиничі. Дворів — 372. Населення— 926 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Козероги.

На території Жеведя знаходиться колгосп ім. Постишева, за яким закріплено 3527 га землі, в т. ч. 2583 га орної. У господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 136 учнів і 11 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

За досягнення у розвитку колгоспного виробництва, освіти, медицини нагороджено медалями 39 чоловік.

Жеведь виникла у першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1928 році створено комсомольську організацію, в 1935 — партійну. Перше колективне господарство — ТСОЗ засновано в 1927 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билося проти німецько-фашистських загарбників 527 жителів, з яких 127 загинуло смертю хоробрих. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 349 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Біля с. Козероги виявлено 2 поселення доби бронзи, скіфського періоду, слов'янське — VIII—IX ст. н. е., городище та поселення часів Київської Русі. Поблизу с. Жеведі є давньоруське городище.

ЖУКО́ТКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км від райцентру й за 4 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 219. Населення — 602 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Гірманка й Левоньки.

В Жукотках знаходиться колгосп ім. Щорса, за яким закріплено 2425 га земельних угідь, у т. ч. 2246 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 44 чоловіка нагороджені орденами й медалями, в т. ч. доярка Л. М. Кот — орденом Леніна.

В селі працюють середня школа, в якій налічується 367 учнів і 22 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Жукотки належить до 1625 року.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1920 році, комсомольська — в 1924.

Під час Великої Вітчизняної війни 237 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі проти ворога, 155 чоловік нагороджено орденами й медалями, 93 чоловіка загинуло смертю хоробрих.

На околицях села є залишки поселення часів Київської Русі.

ІВА́НІВКА (до 1947 року — Янівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 15 км від райцентру й за 6 км від залізничної станції Количівка. Через село проходить автошлях Київ—Ленінград. Дворів — 633. Населення — 1963 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Количівка й Ягідне.

На території Іванівки розміщена центральна садиба колгоспу «Авангард», за яким закріплено 4839 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2547 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 139 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкова Г. І. Андросенко — орденом Леніна, бригадира тракторної бригади М. М. Красюка удостоєно ордена Жовтневої Революції. Голові артілі І. І. Скачку в 1970 році присвоєно звання заслуженого працівника сільського господарства УРСР.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 246 учнів і 16 учителів, лікарня на 50 ліжок, бібліотека, будинок культури на 400 місць, який славиться своїм самодіяльним хором «Полісся». У 1961 році йому присвоєно звання народного. На республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, хор завоював призове місце і відзначений дипломом 2 ступеня, на республіканському фестивалі на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна він здобув перше місце. Хор нагороджено Грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Перша згадка про село датується 1635 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1921.

Під час Великої Вітчизняної війни 425 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За героїзм, виявлений у боротьбі з ворогом, 210 чоловік нагороджено орденами й медалями. 216 іванівців загинуло смертю хоробрих. На початку війни уродженець села М. П. Щербина, захищаючи буковинську землю, прикривав відступ радянських прикордонників. В єдиноборстві з фашистськими танками він загинув. Нині його ім'я носить прикордонна застава в с. Задубрівці Чернівецької області, де він похований.

В Іванівці народився російський і український лікар, один з основоположників вітчизняної епідеміології Д. С. Самойлович (Сущинський, 1744 або 1745—1805).

Поблизу сіл Іванівки та Количівки виявлено поселення доби неоліту, п'ять — бронзи, два — скіфського періоду, ранньослов'янські поселення перших століть н. е. й VIII—IX ст., а також два городища, два поселення та курганний могильник часів Київської Русі.

КАРХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км від райцентру і за 5 км від залізничної станції Малійки. Дворів — 692. Населення — 1854 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Ньків Круг.

На території Кархівки розміщений колгосп «Шлях Ілліча», за яким закріплено 4459 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3883 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури, є колгоспний льонозавод.

За досягнення в господарському й культурному будівництві 107 жителів нагороджено орденами й медалями.

У селі працюють восьмирічна школа, в якій налічується 266 учнів і 17 учителів, клуб, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Перша письмова згадка про село датується 1712 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1924 році, комсомольську — в 1925. Цього ж року організовано колгосп.

Під час Великої Вітчизняної війни 714 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боях з ворогом 497 чоловік нагороджено орденами й медалями, 202 загинуло смертю хоробрих. 1967 року на їх честь споруджено обеліск.

КОВПИ́ТА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км від райцентру і за 4 км від

45 2-141

залізничної станції Жидиничі. Дворів — 769. Населення — 2687 чоловік. Сільраді підпорядковані селище Ревунів Круг та села Червоне й Шульгівка.

На території Ковпити розміщений колгосп ім. Коцюбинського, за яким закріплено 4072 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3087 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні картоплі й льону. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 103 трудівники нагороджено орденами й медалями, в т. ч. ланкову Г. О. Ширай — орденом Леніна.

В селі працюють заводи вітамінного борошна та деревних смол.

У Ковпиті є середня школа, де навчається 708 учнів і працює 39 учителів, будинок культури на 280 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в першій половині XV століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1924 році, комсомольська — в 1927.

Під час Великої Вітчизняної війни 935 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських окупантів. За виявлений героїзм у боях з ворогом 840 чоловік нагороджено орденами й медалями. 408 жителів загинули смертю хоробрих, 1965 року їм споруджено обеліск. 1969 року на братській могилі встановлено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих, визволяючи село від гітлерівських окупантів.

КОТИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від райцентру. Через населений пункт проходить автошлях Чернігів—Гомель. Дворів — 470. Населення — 1721 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Деснянка, Забарівка та Масани.

На території Котів розміщений відділок радгоспу «Україна». За успіхи в розвитку сільського господарства 46 працівників нагороджено орденами й медалями.

У селі є початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Коти виникли в першій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна і комсомольська організації створені в 1935 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 146 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 90 жителів нагороджено орденами й медалями, в т. ч. уродженцю села генерал-майору П. П. Авдєєнку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 56 жителів загинуло смертю хоробрих.

Біля с. Масанів виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

КРА́СНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від райцентру. Через село проходить автошлях Київ—Ленінград. Дворів — 491. Населення — 1462 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Золотинка й Скорінець.

На території Красного розміщений колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 5302 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3068 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 394 учні й 26 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, освіти й медицини 39 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. С. А. Гречку — орденом Леніна, В. Ф. Гаврусенка — орденом Жовтневої Революції. І. С. Кириченку присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР.

Перша писемна згадка про Красне датується 1722 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1928 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 325 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. За виявлений героїзм у боротьбі з ворогом 198 жителів нагороджено орденами й медалями. 193 чоловіка загинули смертю хоробрих, 1967 року на їх честь споруджено обеліск. У селі є також пам'ятник воїнам-визволителям.

Поблизу сіл Красного й Золотинки виявлено два поселення доби неоліту, два — бронзи та два — скіфських часів.

КИСЕЛІ́ВКА — село, центр Улянівської сільської Ради, розташоване за 12 км від райцентру. Через село проходить автошлях Чернігів—Новгород-Сіверський. Дворів — 205. Населення — 652 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Березанка, Брусилів, Кобилянка, Улянівка.

На території Киселівки розміщена бригада колгоспу «Рассвет», льонозавод. За успіхи в розвитку сільського господарства 97 трудівників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 183 учні й 13 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Киселівка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна й комсомольська організації створені в 1930 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 127 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 117 з них нагороджено орденами й медалями. 53 чоловіка загинули смертю хоробрих.

Біля села Брусилова виявлено городище часів Київської Русі.

ЛА́ДИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Десни, за 35 км від райцентру і за 2 км від однойменної пристані. Дворів — 283. Населення — 768 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Друцьке.

На території Ладинки знаходиться централь-

на садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 2527 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1527 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні технічних культур і картоплі.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 143 учні й 11 учителів, будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, народної освіти 48 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. колгоспниця О. О. Сакун і вчителька Н. М. Нев'ядомська — орденом Леніна.

Ладинка заснована в другій половині XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1920 році засновано комсомольську організацію, в 1935 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 163 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 86 з них за виявлений героїзм нагороджені орденами й медалями. 109 ладинців загинули смертю хоробрих.

У селі в 1967 році споруджено обеліск воїнам-односельцям, які загинули за Радянську владу в 1917—1920 та 1941—1945 роках.

На околицях та поблизу сіл Ладинки та Друцького виявлено два поселення доби неоліту, п'ять — бронзи, п'ять — скіфських часів, два — ранньослов'янські перших століть н. е. й VIII—IX ст. та поселення часів Київської Русі.

ЛЕВКО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру й за 2 км від однойменної залізничної станції. Дворів — 198. Населення — 551 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зайці, Кругле, Льгів, Ільгівка.

На території Левковичів розміщена центральна садиба колгоспу ім. Комка, за яким закріплено 3308 га землі, в т. ч. 2828 га орної. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 72 хлібороби нагороджено орденами й медалями.

У селі працює початкова школа, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Левковичі виникли в першій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1923 році створено комсомольську організацію, в 1930 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 131 житель бився на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 44 з них нагороджено орденами й медалями, 71 чоловік загинув смертю хоробрих.

У селі Зайцях народився Герой Радянського Союзу А. І. Комок. Будучи кулеметником, 29 лютого 1944 року в бою за Луцьк він знищив багато гітлерівців, але й сам загинув смертю хоробрих. Ім'ям відважного бійця названо колгосп.

На околицях Льгова виявлено ранньослов'янські поселення: два — перших століть н. е. та два — VIII—IX ст., знайдено скарб коштовних прикрас XII—XIII ст. Є також кургани та поселення часів Київської Русі.

МИХА́ЙЛО-КОЦЮБИ́НСЬКЕ (до 1937 року Козел) — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 20 км від райцентру і за 6 км від залізничної станції Левковичі. Дворів — 948. Населення — 3312 чоловік.

За колгоспом ім. Войкова, який знаходиться на території селища, закріплено 5176 га сільгоспугідь, у т. ч. 4326 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Михайло-Коцюбинському є середня школа, в якій налічується 600 учнів і 39 учителів, будинок культури на 200 місць, 5 бібліотек, лікарня на 100 місць, поліклініка, протитуберкульозний диспансер.

М. М. Таранущенко — секретар підпільного Михайло-Коцюбинського райкому КП(б)У, командир партизанського з'єднання.

За успіхи в розвитку сільського господарства, освіти й культури 112 жителів нагороджено орденами й медалями, у т. ч. доярку Г. А. Портну — орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Козел належить до 1667 року.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна організація заснована 1920 року, комсомольська — 1919. У 1935—1962 рр. селище було районним центром.

За гітлерівської окупації діяв підпільний Михайло-Коцюбинський райком КП(б)У. Понад тисячу жителів захищали Батьківщину на фронтах і в партизанських загонах від німецько-фашистських загарбників, 925 з них відзначені орденами й медалями. Уродженцям селища Я. Ф. Руденку, С. С. Одноворченку і К. Ф. Шкарубі присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 400 жителів Михайло-Коцюбинського загинули смертю хоробрих, 1969 року на їх честь споруджено меморіальний комплекс. 1957 року встановлено пам'ятник воїнам, які, визволяючи село від гітлерівських окупантів, полягли смертю хоробрих.

У селищі народився В. М. Блакитний (Елланський, 1894—1925) — український радянський письменник і громадський діяч.

Поблизу села виявлено городище, поселення й курганний могильник часів Київської Русі.

МНЬО́В — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Неданчичі і за 5 км від пристані Комарин на Дніпрі. Дворів — 353. Населення — 1243 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Глядин, Пустиньки, Храпате і Центральне.

На території Мньова розміщений колгосп ім. Калініна, за яким закріплено 2394 га сільгоспугідь, у т. ч. 1120 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясне тваринництво. 59 передовиків

сільського господарства нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня й восьмирічна школи, в яких налічується 360 учнів і 31 учитель, будинок культури на 350 місць, бібліотека, амбулаторія.

Перша писемна згадка про Мньов належить до 1712 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1920 році, комсомольська — 1931.

Під час Великої Вітчизняної війни в районі Мньова 22 вересня 1943 року частини 13-ї армії генерала М. П. Пухова здійснили героїчний подвиг — форсували Дніпро. 760 жителів села захищали Вітчизну від гітлерівських окупантів. 220 чоловік за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджено орденами й медалями. 530 чоловік загинули смертю хоробрих. 1954 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від гітлерівських окупантів.

Поблизу с. Пустиньок досліджено поселення доби неоліту та бронзи, а біля с. Мньова — два городища часів Київської Русі.

МО́ХНАТИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Через населений пункт проходить автошлях Чернігів — Любеч. Дворів — 323. Населення — 904 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Юр'ївка.

На території Мохнатина розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3207 га сільгоспугідь, у т. ч. 2576 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є середня школа, в якій налічується 255 учнів і 20 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

За успіхи в розвитку колгоспного виробництва, культури й освіти 38 чоловік нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про Мохнатин належить до 1660 року.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1919 році, комсомольська — 1920.

У музеї середньої школи ім. В. І. Леніна, смт Олишівка. 1971 р.

Під час Великої Вітчизняної війни 320 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, з них 168 нагороджені орденами й медалями. 140 чоловік загинули смертю хоробрих.

Уродженець Мохнатина Г. К. Савенко брав участь у штурмі рейхстагу. 1951 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від гітлерівської окупації, 1971 року — воїнам-односельцям, що віддали своє життя за Батьківщину.

Поблизу с. Юр'ївки в урочищах В'язівці та Чернечій Горі виявлено два поселення, а біля с. Мохнатина — поселення та курганний могильник часів Київської Русі.

НОВИ́Й БІЛОУ́С — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Білоуса (притока Десни), за 11 км від райцентру й за 5 км від залізничної станції Деснянка. Дворів — 309. Населення — 992 чоловіка. Сільраді підпорядковане с. Кошівка.

На території села розміщена центральна садиба радгоспу «Україна», за яким закріплено 4178 га сільгоспугідь, у т. ч. 3325 га орної землі. У господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У Новому Білоусі є восьмирічна школа, де навчається 197 учнів і працює 15 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в господарському й культурному будівництві 88 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Перша писемна згадка про село датується 1648 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Восени 1919 року біля села відбувся бій радянських частин з денікінцями. Партійна організація створена в 1933 році, комсомольська — в 1932.

За тимчасової окупації в Новому Білоусі діяла підпільна група, яка тримала тісний зв'язок з партизанами. В лютому 1943 року окупанти вчинили жорстоку розправу над мирним населенням. Вони спалили живими 53 чоловіка. Проти німецько-фашистських загарбників на фронтах та в партизанських загонах билося 215 жителів, з них 120 нагороджено орденами й медалями, 92 чоловіка загинуло смертю хоробрих. Уродженцю села А. Г. Свиридовському присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В жовтні 1943 року під час форсування Дніпра він знищив три ворожі танки, був поранений, але не залишив поля бою.

Поблизу сіл Нового Білоуса та Кошівки виявлено поселення доби неоліту, два курганні могильники та поселення часів Київської Русі.

ОЛИШІ́ВКА — селище міського типу, центр сільської Ради, розташоване на річці Смолянці (притока Десни), за 40 км від Чернігова й за 22 км від залізничної станції Количівка. Населення — 3788 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Писарівщина.

На території Олишівки міститься колгосп ім. С. М. Кірова, за яким закріплено 4504 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3270 га

орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 70 чоловік нагороджено орденами й медалями, в т. ч. С. А. Сірик відзначено орденом Леніна, П. А. Туманюк за вирощування високих урожаїв технічних культур удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

В селищі є середня школа, в якій налічується 571 учень і 37 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 50 ліжок.

Олишівка виникла на початку XVI ст. Жителі села брали активну участь у визвольній війні українського народу проти польської шляхти (1648—1654) в складі Ніжинського полку.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1921 році, комсомольська — в 1924. В 1932—1960 рр. селище було районним центром.

На фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах перебувало 1500 чоловік, з них 1325 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу. 480 жителів селища загинули смертю хоробрих у боях проти німецько-фашистських загарбників. У листопаді 1968 року на їх честь встановлено обеліск.

В Олишівці 1960 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну, 1965 року — О. М. Горькому, 1967 — Б. Хмельницькому.

У селищі живе і працює заслужений працівник культури УРСР М. І. Гаєвський.

ПА́ВЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км від райцентру на автошляху Чернігів—Михайло-Коцюбинське. Дворів — 152. Населення — 557 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гущин, Жавинка, Киїнка, Радянська Слобода, Старий Білоус.

На території Павлівки розміщено відділення радгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 4773 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2908 га орної землі. В господарстві вирощують овочеві й зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 42 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У селі є будинок культури на 250 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Павлівка виникла в першій половині XIX століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійний осередок створено в 1927 році, комсомольський — в 1933.

Під час Великої Вітчизняної війни 68 жителів билося на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 21 з них за виявлений героїзм у боях з ворогом нагороджений орденами й медалями. 50 чоловік загинуло смертю хоробрих. У 1954 році воїнам-односельцям, які полягли в боях проти гітлерівських окупантів, спорудили пам'ятник.

На околицях та поблизу сіл Гущина, Киїнки, Радянської Слободи, Старого Білоуса виявлено 6 поселень доби бронзи та скіфських часів, 9 ранньослов'янських поселень перших століть н. е. й сіверянські VIII—IX ст., 3 курганні могильники, 5 поселень та 4 городища часів Київської Русі. На могильнику біля с. Гущина розкопано 10 курганів. В одному з них було поховано дружинника з конем у зрубній гробниці. На території Старого Білоуса є залишки давньоруського міста Боловоса, згаданого в літопису під 1148 роком.

ПА́КУЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 42 км від райцентру і за 9 км від залізничної станції Жидиничі. Дворів — 361. Населення — 1290 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Завод, Конюшівка, Линея, Локотьки, Папірня, Пильня, Рудня, Семенягівка.

На території Пакуля розміщений колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 3400 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1951 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 77 трудівників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. бригадира садово-городньої бригади В. М. Бориско — орденом Жовтневої Революції.

У селі є середня школа, де навчається 503 учні й працює 29 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Пакуль виник у другій половині XIV ст.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1924 році створено комсомольську організацію, в 1927 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 872 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 550 з них нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України село визнано партизанським. 310 чоловік загинуло смертю хоробрих.

У с. Семенягівці народився Герой Радянського Союзу Й. А. Конюша. В березні 1944 року він одним з перших форсував Дністер, знешкодив ворожу кулеметну точку й тримався, поки не переправилися частини Червоної Армії.

Біля с. Рудні виявлено поселення доби неоліту та бронзи, а на околицях Пакуля — городище часів Київської Русі.

ПЕТРУ́ШИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від райцентру. Дворів — 437. Населення — 1284 чоловіка.

На території села розміщений колгосп «Шлях до комунізму», за яким закріплено 2886 га сільгоспугідь, у т. ч. 2057 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 36 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 180 учнів і 12 учителів, клуб, дві бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про село Петрушин належить до 1623 року.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1919 році, комсомольська — в 1923.

Під час Великої Вітчизняної війни 462 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 412 з них нагороджено орденами й медалями. 168 чоловік загинули смертю хоробрих.

У Петрушині народився український радянський письменник В. Г. Дрозд.

ПІСКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км від райцентру й за 5 км від залізничної станції Бакланове. Дворів — 266. Населення — 565 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Підгірне й Єньків.

М. К. Гармаш — голова колгоспу «Новий шлях», Герой Соціалістичної Праці, с. Піски. 1970 р.

На території Пісок розміщений колгосп «Новий шлях», за яким закріплено 1964 га земельних угідь, у т. ч. 969 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колгосп нагороджений Пам'ятним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. 99 колгоспників за успіхи в розвитку сільського господарства удостоєно орденів і медалей, у т. ч. орденом Леніна відзначені М. В. Тимошенко, М. І. Притиковський, О. М. Малець, П. І. Сердюк, М. М. Силко. Голові колгоспу М. К. Гармашу, делегату XXIII з'їзду КПРС І. В. Миколаєнку й М. П. Осипенко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 152 учні й працює 13 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Піски виникли на початку XVIII століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Партійну організацію створено в 1931 році, комсомольську — в 1924.

Під час Великої Вітчизняної війни 284 жителі билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, з них 117 нагороджено орденами й медалями. 168 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1958 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли в боях з гітлерівськими окупантами, визволяючи село.

Поблизу с. Пісок виявлено поселення доби неоліту, бронзи та скіфо-сарматських часів (V ст. до н. е.— III ст. н. е.).

ПЛЬОХІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км від райцентру й за 4 км від залізничної станції Малійки. Дворів — 358. Населення — 940 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бірки й Скугарі.

На території Пльохова розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 3402 га сільгоспугідь, у т. ч. 2777 га орної землі. Вирощуються зернові культури, льон, картопля. З допоміжних підприємств є млин і цегельний завод. За успіхи в розвитку сільського господарства 53 трудівники нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, в якій налічується 248 учнів і 18 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. У Скугарях працює заслужена вчителька УРСР Є. Д. Острицька.

Пльохів засновано в другій половині XVI ст. Під час революції 1905—1907 рр. в селі відбувалися мітинги, розповсюджувалися листівки, які закликали до повалення самодержавства.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Під час кайзерівської окупації у селі створено партизанський загін на чолі з П. Ф. Коноваленком. У 1932 році засновано партійну організацію, в 1933 — комсомольську.

В роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 247 жителів, з них 140 нагороджено орденами й медалями. 76 чоловік загинуло смертю хоробрих, 1966 року на їх честь встановлено обеліск.

Поблизу села виявлено городище й поселення часів Київської Русі.

РОЇЩЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від райцентру. Дворів — 581. Населення — 1824 чоловіка.

На території села розміщений колгосп «Зоря комунізму», за яким закріплено 3839 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2859 га орної землі. Вирощують зернові культури. Розвинуте м'ясомолочне тваринництво. За трудові досягнення в колгоспному виробництві 83 трудівники нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 220 учнів і працює 14 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Перша писемна згадка про Роїще датована 1660 роком.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Більшовики, учасники штурму Зимового палацу П. Д. Кобець, Г. П. Печорний, М. С. Льодовий створили сільський ревком і організували збройний загін у кількості 150 чоловік, який діяв також і під час визволення сіл Чернігівського повіту від кайзерівців та петлюрівців. У Чернігові загін захопив склад зброї — 2000 гвинтівок, боєприпаси і визволив політичних в'язнів. Партійну організацію створено в 1920 році, комсомольську — в 1925.

В роки Великої Вітчизняної війни в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників брало участь 311 жителів, 105 з них нагороджено орденами й медалями. 186 чоловік загинуло смертю хоробрих. Визволяючи село від окупантів у вересні 1943 року, 32 воїни 12-ї гвардійської стрілецької дивізії віддали своє життя. Їх поховано в братській могилі, на якій 1965 року споруджено пам'ятник.

На околицях та поблизу села виявлено ранньослов'янські поселення: три — перших століть н. е. та одне — VIII—IX ст. н. е., а також поселення, курганний могильник часів Київської Русі.

РУ́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Струзі (притоці Білоуса), за 16 км від райцентру. Дворів — 357. Населення — 1114 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Селянська Слобода.

На території Рудки розміщена центральна садиба колгоспу імені Чапаєва, за яким закріплено 3924 га землі, в т. ч. 3356 га орної. В господарстві вирощують зернові й технічні (льон) культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 35 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, в якій налічується 172 учні й 11 учителів, будинок культури на 260 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Рудку датується 1660 роком. Під час першої російської революції 1905—1907 рр. селяни виступили проти поміщика.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1927 році створено комсомольську організацію, в 1934 — партійну.

В роки Великої Вітчизняної війни у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 288 жителів, понад 200 з них нагороджено орденами й медалями, у т. ч. П. Ф. Мурашка, О. Л. Гузя, М. І. Мельниченка — орденом Леніна. 162 чоловіка загинуло смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь встановлено обеліск.

Уродженець села В. І. Пильник — кандидат сільськогосподарських наук.

Поблизу села виявлено поселення та курганний могильник часів Київської Русі.

СЕРЕДИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км від райцентру й за 12 км від пристані Надинівка на Десні. Через населений пункт проходить автошлях Київ—Чернігів. Дворів — 331. Населення — 855 чоловік. Сільраді підпорядковані села Сіножатське й Топчіївка.

На території Серединки розміщена центральна садиба колгоспу «Червоний маяк», за яким закріплено 3331 га сільгоспугідь, у т. ч. 2314 га орної землі. В господарстві вирощують зернові і технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в колгоспному виробництві 42 хлібороби нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій налічується 195 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Серединку датується 1670 роком.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1930 році, комсомольська — в 1929.

Понад 400 жителів були учасниками Великої Вітчизняної війни. 250 з них нагороджено орденами й медалями, у т. ч. В. С. Суходола — орденом Леніна. 158 чоловік загинуло смертю хоробрих. 1967 року споруджено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від німецько-фашистських загарбників.

На околицях с. Сіножатського виявлено поселення доби бронзи, а поблизу с. Топчіївки — часів Київської Русі.

СЛА́БИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 24 км від райцентру й за 16 км від залізничної станції Левковичі. Дворів — 568. Населення 1652 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Мажугівка й Якубівка.

На території Слабина розміщена центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 4827 га сільгоспугідь, у т. ч. 3111 га орної землі. За успіхи в розвитку сільського господарства 88 передовиків колгоспного виробництва нагороджено орденами й медалями.

У селі є середня школа, де навчається 322 учні й працює 19 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок.

Перша писемна згадка про Слабин належить до 1523 року. Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійну й комсомольську організації створено в 1927 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 405 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 109 чоловік за виявлений героїзм нагороджено орденами й медалями. 346 чоловік загинули смертю хоробрих. У 1967 році на їх честь споруджено обеліск.

Біля села виявлено залишки поселення доби бронзи, городище, поселення й кургани часів Київської Русі.

СЛОБОДА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 29 км від райцентру й за 8 км від автошляху Чернігів—Київ. Дворів — 358. Населення — 1112 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вікторівка й Драчівщина.

На території Слободи розміщена центральна садиба колгоспу «Передовик», за яким закріплено 2998 га сільгоспугідь, у т. ч. 1940 га орної землі. Тут вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 183 учні й працює 14 учителів, будинок культури на 300 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в розвитку колгоспного виробництва, освіти, медицини 97 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Слобода виникла в середині XVII століття.

Радянська влада проголошена в січні 1918 року. Комсомольський осередок створений у 1931 році, партійний — у 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти німецько-фашистських загарбників билося 227 жителів, 148 з них нагороджено орденами й медалями. 135 чоловік загинули смертю хоробрих. 1956 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від гітлерівських окупантів.

СМО́ЛИН — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Десни, за 34 км від райцентру. Дворів —424. Населення — 1096 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Гончарівське.

На території Смолина розміщений колгосп «Перемога», за яким закріплено 1985 га сільгоспугідь, у т. ч. 1056 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в колгоспному виробництві 46 хліборобів нагороджено орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, в якій налічується 211 учнів і 13 учителів, клуб, бібліотека, медпункт.

Перша писемна згадка про село належить до 1523 року.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація заснована в 1928 році, комсомольська — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни в селі діяла патріотична група, 325 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 283 з них нагороджено орденами й медалями. 154 смолинці загинули смертю хоробрих, 1964 року на їх честь встановлено обеліск.

Поблизу Смолина виявлено слов'янські поселення перших століть н. е., городище, поселення, курганний могильник часів Київської Русі.

ТЕ́РЕХІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км від райцентру. Дворів — 150. Населення — 496 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лопатин, Малинівка, Стаси, Товстоліс.

На території Терехівки розміщена центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 4112 га сільгоспугідь, у т. ч. 2895 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З 1957 року колгосп — незмінний учасник Виставки передового досвіду в народному господарстві СРСР, нагороджений дипломами першого й другого ступенів, золотими, срібними й бронзовими медалями Виставкому. За досягнуті успіхи в колгоспному виробництві 49 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. голову колгоспу О. Г. Рубцова й ланкову М. Р. Сердюк — орденом Леніна.

В селі є початкова школа, будинок культури на 200 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Терехівка заснована в першій половині XVII століття.

Радянську владу встановлено в грудні 1917 року. Партійна організація створена в 1931 році, комсомольська — в 1928.

Під час Великої Вітчизняної війни у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками брало участь 90 чоловік, 52 з них нагороджено орденами й медалями. 48 терехівців загинули смертю хоробрих. На братських могилах 1955 року встановлено два обеліски на честь воїнів, які полягли, визволяючи село від окупантів.

Поблизу села виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

ХАЛЯ́ВИН — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км від райцентру, за 7 км від залізничної станції Халявино. Дворів — 502. Населення — 1516 чоловік. Сільраді підпорядковані села Полуботки й Шевченко.

На території Халявина розміщена центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 4251 га сільгоспугідь, у т. ч. 3364 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 55 трудівників відзначено урядовими нагородами. Голова колгоспу М. І. Зубок і колгоспниця Г. Ф. Буштрук нагороджені орденом Леніна.

У Халявині працюють льонозавод та Чернігівська агротехнічна сортодільниця.

Є середня школа, в якій 442 учні й 25 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Село виникло в першій половині XVII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1918 році, комсомольська — в 1920.

Під час Великої Вітчизняної війни 366 жителів брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників, 104 з них нагороджено орденами й медалями. 221 чоловік загинув смертю хоробрих.

ХМІЛЬНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру і за 2 км від автошляху Чернігів—Гомель. Дворів — 260. Населення — 830 чоловік. Сільраді підпорядковані села Рижики й Рябці.

На території Хмільниці розташований колгосп «Дружба», за яким закріплено 3101 га сільгоспугідь, у т. ч. 2462 га орної землі. Напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво й птахівництво.

У селі працює восьмирічна школа, де навчається 167 учнів і працює 15 учителів, будинок культури на 370 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

За успіхи в господарському й культурному будівництві 50 трудівників відзначено урядовими нагородами. Голова колгоспу В. Д. Луговський і комбайнер В. І. Жабинський нагороджені орденом Леніна.

Перша писемна згадка про Хмільницю належить до 1623 року.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна і комсомольська організації створені в 1932 році.

За тимчасової німецько-фашистської окупації поблизу Хмільниці народні месники партизанського з'єднання ім. Попудренка, підтримані місцевими жителями, пустили під укіс три ешелони з живою силою й технікою ворога.

235 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 137 з них відзначено урядовими нагородами. 110 чоловік загинули смертю хоробрих. Воїнам-односельцям, які віддали своє життя за свободу й незалежність Батьківщини, в 1966 році споруджено обеліск.

Поблизу с. Рижиків виявлено поселення доби

бронзи та скіфського періоду. Біля с. Хмільниці є два курганні могильники часів Київської Русі.

ЧЕРНИ́Ш — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км від райцентру. Дворів — 323. Населення — 1050 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Клочків.

На території Черниша розташована центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 4585 га сільгоспугідь, у т. ч. 2822 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 96 трудівників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. свинарку Г. П. Ячну — орденом Леніна.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 151 учень і працює 10 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Черниш виник на початку XVIII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1946 році, комсомольська — в 1936 році.

Під час Великої Вітчизняної війни 302 чоловіка билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, з них 276 нагороджено орденами й медалями. Влітку 1944 року уродженець села сапер А. С. Юрченко разом з росіянином Є. Макєєвим під шквальним вогнем гітлерівців обрізав проводи до запалів з вибухівкою, закладеною на мосту через Дніпро поблизу м. Орші, й забезпечив радянським військам наступальні дії. Відважному саперові присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В 1969 році А. С. Юрченка обрано почесним громадянином Орші. Зараз він живе в рідному селі й працює агрономом. 1964 року встановлено пам'ятник на честь 159 воїнів-односельців, які загинули за Батьківщину в боях проти окупантів.

Біля с. Клочкова виявлено курганний могильник часів Київської Русі.

ШЕСТОВИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Десни, за 18 км від райцентру й за 2 км від річкового причалу. Дворів — 407. Населення — 1234 чоловіка.

На території села розміщений колгосп «Ленінський шлях», за яким закріплено 2388 га сільгоспугідь, у т. ч. 1560 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 43 трудівників нагороджено орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, в якій налічується 154 учні й 14 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Перша писемна згадка про Шестовицю належить до 1523 року.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. 1921 року створено комсомольську організацію, в 1932 — партійну.

В роки тимчасової окупації фашистські загарбники спалили 12 сімей партизанів та активістів. Восени 1943 року тут відбувалися бої частин Червоної Армії, які переправлялися через Десну, з німецько-фашистськими військами. 533 жителі села билися проти гітлерівців на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з ворогом, 356 чоловік нагороджено орденами й медалями, 159 — загинуло смертю хоробрих. 1970 року на їх честь встановлено обеліск.

Поблизу та на околицях с. Шестовиці виявлено два поселення доби бронзи, три — скіфських часів, ранньослов'янські поселення: зарубинецької культури та VIII—IX ст. н. е., а також два городища, чотири поселення та курганний могильник часів Київської Русі. На городищі, в урочищі Коровелі, що було феодальним замком, досліджено залишки дерев'яних жител, а на могильнику — поховання дружинників.

ШИБИРИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км від райцентру й за 7 км від залізничної станції Жукотка. Дворів — 191. Населення — 501 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Антоновичі й Москалі.

На території Шибиринівки розміщений колгосп «Перше травня», за яким закріплено 3629 га сільгоспугідь, у т. ч. 2714 га орної землі. В господарстві вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

В селі є початкова школа, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт.

За досягнення в колгоспному виробництві, освіті й медицині 17 трудівників нагороджено орденами й медалями, у т. ч. доярку Н. М. Ольховик — орденом Леніна.

Шибиринівка заснована в другій половині XVII століття.

Радянську владу проголошено в січні 1918 року. У 1932 році створено комсомольську організацію, партійну — в 1955.

Під час Великої Вітчизняної війни 157 жителів билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. 48 чоловік нагороджено орденами й медалями. 103 чоловіка загинуло смертю хоробрих. 1967 року на їх честь споруджено обеліск. 1961 року встановлено пам'ятник воїнам, які полягли, визволяючи село від гітлерівських окупантів.

У с. Москалях народився член-кореспондент АН УРСР, доктор технічних наук М. У. Білий.

Поблизу села виявлено кургани часів Київської Русі.

ЩОРСЬКИЙ РАЙОН

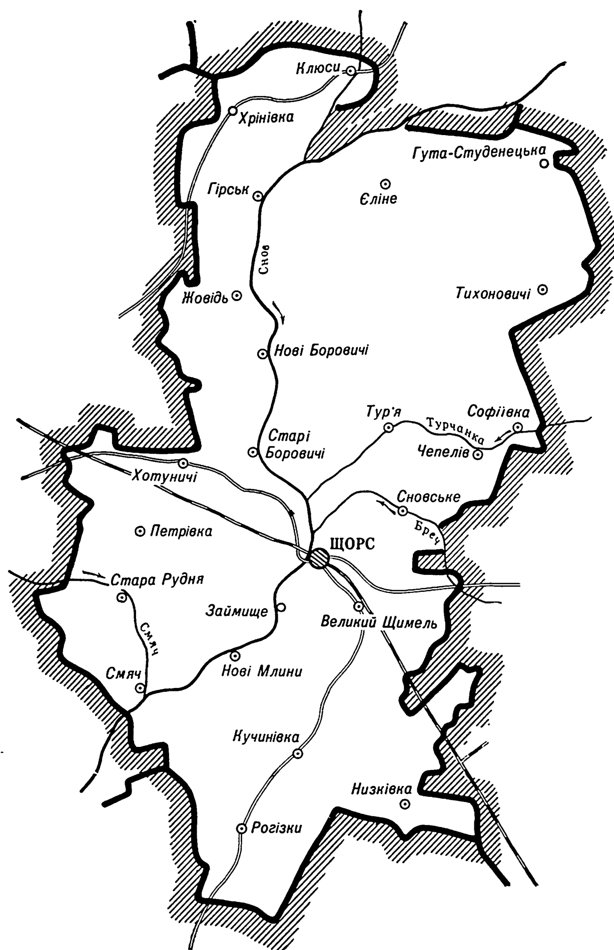

Площа району—1,3 тис. кв. км. Населення —47,6 тис. чоловік, з них сільського — 36,6 тис. Середня густота населення — 36,6 чоловіка на кв. км. З корисних копалин є торф. Міській і 20 сільським Радам підпорядковано 59 населених пунктів. На підприємствах, у радгоспах, колгоспах, установах є 86 первинних партійних, 80 комсомольських, 133 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. 2 радгоспи і 20 колгоспів мають 73 329 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 41 698 га орної землі. В районі є 21 промислове підприємство. Населення обслуговують 38 медичних закладів. У 50 загальноосвітніх школах, у т. ч. 9 середніх, 20 восьмирічних, 20 початкових, середній вечірній навчаються 7870 учнів. Крім того, є дитяча музична школа, профтехучилище. Культосвітню роботу ведуть 9 будинків культури, 29 клубів, 37 бібліотек,- Клюсівський краєзнавчий та меморіальний музей М. О. Щорса, є 47 кіноустановок. У районі — пам'ятник В. І. Леніну, в 38 населених пунктах споруджено 59 пам'ятників і обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ЩОРС

Щорс (до 1935 р.— Сновськ) — місто районного підпорядкування, центр району. Розташований на річці Снові, правій притоці Десни, за 75 км від Чернігова, з яким має автобусне сполучення. Залізнична станція на лінії Гомель—Бахмач. Населення — 11 тис. чоловік.

Років сто тому там, де розкинулося сучасне місто, був густий ліс. Після реформи 1861 року тут оселився селянин на прізвище Корж, який заснував хутір. У 70-х роках XIX ст., в перший період піднесення залізничного будівництва в Росії, поблизу хутора пролягла Лібаво-Роменська залізниця. У липні 1874 року почала діяти залізнична дільниця Гомель—Бахмач, на якій були відкриті станція Сновська,

названа так від річки Снові, й паровозне депо на 9 локомотивів. Відтоді маленький лісовий хутір, що опинився біля станції, почав швидко зростати. Тут оселялися робітники депо, машиністи, службовці, а також ремісники й торговці.

Довгий час селище називалося за прізвищем першого поселенця Коржівкою. Наприкінці XIX ст. після відкриття в селищі поштового відділення воно стало називатися Сновськом і входило до складу Великощимельської волості Городнянського повіту Чернігівської губернії. 1897 року в селищі налічувалось 222 двори і 2424 жителі[1].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. навколо Сновська широко велися лісорозробки. За 25 км від станції в с. Гуті Студенецькій працювало три лісопильні заводи. Значна частина лісу сплавлялася по річці Снові, решта вантажилася на станції. Зокрема, на Ромни щороку відвантажували в середньому 1,6 млн. пудів лісоматеріалів[2]. У селищі працювало також кілька напівкустарних дрібних підприємств: тартак, паровий млин, чинбарні, миловарні, кондитерські.

Умови праці робітників-залізничників, особливо ремонтників, були дуже тяжкими. Вручну обертали поворотний круг з паровозом, виймали й переносили на плечах дванадцятипудові поршні, завантажували паливом тендер тощо. Не було елементарної техніки безпеки, що часто призводило до нещасних випадків. Робочий день тривав 10—12 годин. Подібні умови праці були й на приватних підприємствах. Так, на лісопильних заводах працювали по 14—16 годин. Терпіли робітники й через нестачу житла. Власники будинків, здаючи кімнати, брали з квартиронаймачів четверту, а то й третю частину їхнього мізерного заробітку.

Наявність залізничної станції сприяла розвитку торгівлі. В селищі відкрилося кілька крамниць, що торгували бакалійними, скоб'яними та іншими товарами. Виник базар. Довгий час у Сновську не було жодного медичного працівника. Лише в 1891 році, коли держава викупила Лібаво-Роменську залізницю, на станцію направили одного фельдшера. Поліцейську дільницю створили негайно, а початкову школу відкрили тільки 1889 року. В першому випуску її налічувалось 10 учнів.

Жорстока експлуатація, тяжкі умови життя штовхали робітників на боротьбу за свої права. Найбільш політично зрілими були залізничники Варшавського депо, яких у 1874 році вислав сюди царський уряд як неблагонадійних під негласний нагляд поліції.

Напередодні першої російської революції 1905—1907 рр. у Сновську виникла соціал-демократична організація[3]. Значну роль у створенні її відіграв Ю. Ю. Глубко, колишній в'язень Шліссельбурзької фортеці, який працював у депо слюсарем. Ю. Ю. Глубко був зв'язаний з Поліським комітетом РСДРП, за його допомогою діставав нелегальну літературу, вів революційну пропаганду серед залізничників. У січні—лютому 1905 року в Городні, Сновську та селах повіту розповсюджувалися листівки Петербурзького комітету РСДРП «До всіх робітників», «До солдатів» та ін. Вони роз'яснювали трудящим політичний зміст «Кривавої неділі» в Петербурзі, закликали до повалення самодержавства, ліквідації поміщицького землеволодіння.

На початку жовтня 1905 року, коли загальнополітичний страйк охопив майже всю Росію, припинили роботу й сновські залізничники. Члени соціал-демократичної організації й революційно настроєні робітники разом з представником Поліського комітету РСДРП, що прибув у Сновськ, склали петицію, в якій вимагали восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, безплатної видачі спецодягу, подання медичної допомоги, поліпшення умов праці й життя. Закінчувалася петиція політичними вимогами: свободи слова, зборів, демонстрацій і революційним закликом «Геть самодержавство!». 12 жовтня страйковий комітет вручив пети-

---

[1] А. А. Руссов. Описание Черниговской губернии, т. 2. Приложение, стор. 101.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 439.
[3] Л. Олійник, О. Гора. Селянський рух на Чернігівщині в 1905—1907 рр., стор. 37.

цію начальнику депо[1]. Підтримуючи залізничників, застрайкували робітники приватної друкарні й наймані продавці магазинів.

Страйковий комітет створив робітничу дружину, встановив нічні чергування, взяв під контроль головні об'єкти. З дозволу комітету в селищі працювали тільки водокачка, телеграф, приймальний пункт фельдшера й два паровози, що їх використовували страйкуючі. Царські власті послали з Бахмача проти непокірних робітників Сновська військовий ешелон. Назустріч йому страйковий комітет направив групу робітників, очолювану комісаром страйкому О. П. Васильченком. На станції Мена вони відчепили паровоз і перегнали його в Сновськ, залишивши військовий ешелон без тяги. Тоді жандарми з допомогою чорносотенців намагалися спровокувати єврейські погроми й всю відповідальність перекласти на страйкарів. Та група робітничої охорони не допустила цього. 13 днів тривав страйк[2]. Мужньо трималися робітники. Лише 25 жовтня вони змушені були поновити роботу. За участь у страйку багатьох заарештували, а ще більше — звільнили.

Незважаючи на чорносотенний терор і репресії в період реакції, в селищі розповсюджувалися більшовицькі газети «Пролетарий» і «Социал-демократ»[3], які надсилав сюди Поліський комітет РСДРП.

У ці роки з революційною літературою познайомивсь і молодий Микола Щорс, син сновського паровозного машиніста[4].

Напередодні першої світової війни в робітничому селищі з 3-тисячним населенням працювали два лікарі (приватний і на станції), фельдшер і акушерка в приймальній палаті на два ліжка. З навчальних закладів була тільки залізнична п'ятикласна школа. В 1910 році машиністи добилися дозволу відкрити клуб. Тут влаштовувалися спектаклі, музичні концерти. В 1915 році в Сновську відкрився приватний кінотеатр «Ілюзіон».

Перша світова імперіалістична війна страшним тягарем лягла на плечі трудящих. Багато лиха завдала вона й сновським робітникам. Збільшилися злидні, не вистачало продуктів харчування, росла дорожнеча. Багато хто втратив рідних на фронті. Через станцію Сновська йшли на фронт сотні ешелонів з солдатами, військовим спорядженням, а звідти — з пораненими й покаліченими. Все це посилювало обурення й ненависть трудящих до царського самодержавства.

На початку березня 1917 року до Сновська дійшла звістка про Лютневу революцію. 7 березня в селищі відбулися загальні збори робітників, на яких утворили Раду робітничих і солдатських депутатів. Виконавчий комітет Ради здійснив ряд заходів, спрямованих на поліпшення становища робітників, зокрема заборонив виселяти їх з квартир без відома житлової комісії, підвищив їм зарплату, організував робітничу міліцію[5].

Місцева буржуазія, яка прагнула прибрати владу до своїх рук, утворила громадський комітет, що став опорою комісара Тимчасового уряду. Хоч до виконкому Ради пролізли меншовики, сновські робітники в більшості своїй підтримували більшовиків і виступали проти підступних дій меншовиків. Так, коли вибухнув контрреволюційний заколот генерала Корнілова, збройний загін робітників Сновська й Добрянки під керівництвом більшовиків зайняв залізницю на лінії Камка—Сновськ—Бахмач і затримував та обеззброював тут групи корніловських офіцерів[6].

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції і прийняття II Всеросійським з'їздом Рад декретів про мир та землю викликали велику революційну активність трудящих Сновська. Робітники повели рішучу боротьбу проти меншовиків за встановлення Радянської влади. Та каральні загони Центральної ради в середині

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1439, оп. 1, спр. 574, арк. 1, 287.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 38, арк. 10.
[3] Нариси історії Комуністичної партії України, стор. 97.
[4] В. С. Васильчиков. Начдив Щорс. М., 1957, стор. 10, 11.
[5] Журн. «Летопись революции», 1925, № 4, стор. 107, 108.
[6] Боротьба за перемогу Радянської влади на Чернігівщині, стор. 61.

грудня зайняли селище. На допомогу трудящим Сновська, як і всієї України, прийшов російський народ. З Гомеля вздовж залізниці в напрямку Бахмача повів наступ сформований з балтійських моряків 1-й Мінський революційний загін і 151-й П'ятигорський революційний полк. 22 грудня бойова розвідувальна група червоногвардійців оволоділа станцією Сновська, а 24 грудня сюди прибули головні сили, артилерія й бронепоїзд[1]. Червоногвардійський загін разом з дружиною сновських робітників вибив петлюрівців із селища[2]. В Сновську була встановлена Радянська влада, громадський комітет розпущено, виконком Ради робітничих і солдатських депутатів очищено від меншовиків. До складу Ради обрали співчуваючих більшовикам робітників, а головою виконкому — машиніста М. Й. Михайловського. Згодом створили ревком, який повів рішучу боротьбу за охорону революційного порядку. На початку січня 1918 року виникли перші більшовицькі організації. Селищний комуністичний осередок налічував 25, залізничного депо — 22 комуністи[3]. Першим секретарем парткому обрали М. І. Будникова. В грудні 1917 року почала виходити газета «Известия Сновского Совета рабочих и солдатских депутатов».

Коли на Україну рушили запрошені Центральною радою кайзерівські війська, трудящі Сновська піднялися на боротьбу проти окупантів. У селищі під керівництвом більшовиків сформовано червоногвардійський загін. Одним з організаторів і керівників його був М. Щорс, який повернувся з фронту. На початку березня 1918 року до Сновська з боку Гомеля підійшов ешелон німецьких солдатів. Сновські червоногвардійці на чолі з більшовиками зустріли загарбників вогнем. Коли ешелон намагався відійти назад до Гомеля, червоногвардієць Матушевич перевів стрілку і направив його в тупик. На повному ходу ешелон врізався у платформи з піском. У паніці вискакували німецькі солдати з вагонів, кидали гвинтівки й піднімали руки. Побачивши, що червоногвардійців небагато, вони відкрили вогонь з гармат і кулеметів. На допомогу окупантам з Гомеля поспішав бронепоїзд. Сили були нерівні. Сновський загін з боєм відступив у ліс.

Захопивши Сновськ, німецькі загарбники запровадили жорстокий режим. Вони насамперед розгромили партійні й радянські організації, арештовували й розстрілювали більшовиків та радянських активістів. Але жителі селища не скорилися ворогові. Партійна організація пішла в підпілля й почала підготовку до збройного виступу проти окупантів. Група сновських робітників вступила до Семенівського загону Червоної гвардії, командиром якого став М. Щорс. У вересні 1918 року, коли М. Щорс був призначений командиром 1-го Богунського полку, чимало робітників Сновська на його заклик пішли до лав богунців і брали активну участь у боях з німцями, гетьманцями та петлюрівцями.

31 грудня 1918 року Таращанський полк під командуванням В. Н. Боженка визволив Сновськ. Другого дня відновила діяльність Рада робітничих і солдатських депутатів. 4 січня 1919 року на об'єднаному засіданні виконкому Ради та партійних осередків, враховуючи воєнну обстановку, а також потребу налагодити нормальні умови для життя й праці трудящих, створено ревком, який очолив П. П. Голубов[4]. Ревком і комуністичні осередки селища провадили велику роботу щодо організації допомоги фронту й пораненим бійцям. Навесні 1919 року в Сновську був створений комсомольський осередок, секретарем якого обрали учня залізничної школи І. Бялого. Комсомольці проводили культосвітню роботу, брали участь у боротьбі з бандитизмом.

Та над молодою Радянською республікою нависла нова загроза — з півдня наступали денікінці. У вересні 1919 року, коли ворог підійшов до Чернігова, ревком сформував збройний загін і направив його на фронт, а робітники депо спорудили

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3, стор. 80, 86, 87.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 203.
[3] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 2, арк. 35.
[4] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 38, арк. 4, 5.

бронепоїзд[1], який відіграв важливу роль у захисті залізничного мосту біля станції Макошине. Бронепоїзд прорвався на лівий берег Десни і впритул розстріляв батареї ворога та їх обслугу. За цей подвиг радянські бійці одержали подяку від командування 12-ї армії. Білогвардійці так і не змогли переправитися через Десну.

Після розгрому денікінців трудящі Сновська приступили до відбудови господарства. На початку 1920 року в селищі вже діяли три лісопильні, два миловарні й крохмальний заводи, п'ять млинів, друкарня, електростанція, залізнична станція й депо. На всіх підприємствах працювало понад 2 тис. робітників. 23 січня відбулося перше засідання виконкому новообраної селищної Ради, якому передав свої повноваження ревком. 25 травня 1920 року Сновськ став центром повіту.

Органам Радянської влади довелося переборювати величезні труднощі. Не вистачало продуктів харчування, бараки для хворих на тиф були переповнені, навколо діяли куркульсько-петлюрівські банди. 20—27 жовтня 1920 року відбулася перша повітова партійна конференція, яка спрямувала зусилля комуністів на подолання труднощів, викликаних розрухою, розробила заходи, щоб якнайшвидше налагодити роботу промислових підприємств, зміцнити зв'язки з безпартійними масами[2].

Важливою подією в житті Сновська стало відвідання повіту наприкінці вересня 1920 року головою ВУЦВК Г. І. Петровським і групою відповідальних працівників, які прибули в агітпоїзді ім. Леніна. Г. І. Петровський виступив з промовою перед трудящими Сновська й селянами, які приїхали з навколишніх сіл. Він говорив, що єдино правильний шлях подолання сільськогосподарської розрухи й голоду — це перехід до колективного землекористування, посилення боротьби з спекулянтами й куркулями, виконання державних планів.

На основі постанови Чернігівського губраднаргоспу виконком Сновської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів у 1921 році націоналізував промислові підприємства, ввів робітничий контроль. Кустарі об'єдналися в промислові артілі та промкооперації. Виконком забезпечив також нормальні житлові умови для робітників.

У зв'язку з новим адміністративним поділом 1923 року Сновськ віднесено до категорії міст. Тоді ж він став центром Сновського округу і району.

Провідну роль у промисловості міста у відбудовний період відігравав залізничний вузол. У депо, яке мало токарний, котельний, мідницький та інші цехи, працювало 660 робітників. Тут виконували середній і поточний ремонт паровозів. Залізничники були в авангарді боротьби за подолання труднощів, виступали ініціаторами організації суботників. Перший суботник відбувся 3 липня 1920 року. Після закінчення зміни 400 робітників депо розвантажили 25 вагонів[3].

Активними учасниками всіх суботників, заспівувачами в культурно-освітній роботі були комсомольці. На кінець 1923 року в місті вже налічувалося три осередки КСМУ: територіальний, у депо і на лісозаводах, які об'єднували близько 100 юнаків і дівчат. Особливо багато зробили комсомольці для організації допомоги голодуючим Поволжя: для них збирали кошти, а для дітей, що прибули до міста, відкрили дитячий будинок і санаторій. Одночасно комсомольцям доводилося не раз виступати зі зброєю в руках проти решток куркульсько-петлюрівських банд.

Партійні й радянські органи велику увагу приділяли розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. В 1921 році відкрито першу лікарню на 35 ліжок, працівники якої повели рішучу боротьбу проти епідемії тифу. 1920/21 навчальний рік у місті розпочали дві трудові семирічні й три залізничні школи. В них навчалося 1214 учнів і працювало 48 педагогів. У 1922 році відкрито школу фабрично-заводського навчання, що стала кузнею залізничних кадрів, у 1925 — три школи ліквi-

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-592, оп. 1, спр. 38, арк. 5.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 6, арк. 9.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-100, оп. 1, спр. 100, арк. 10.

дації неписьменності, які відвідували понад 100 чоловік. 1924 року вже працювало чотири клуби, почалося будівництво профспілкового клубу, який відкрито в 1926 році[1].

Трудящі Сновська жили одними думами й одними прагненнями з усім радянським народом. Вони взяли активну участь в об'єднавчому русі за створення єдиної багатонаціональної союзної держави. На VII Всеукраїнський з'їзд Рад робітники послали голову виконкому Сновської Ради Г. П. Бичка і комсомольського працівника Г. М. Серебряну, які разом з іншими делегатами проголосували за Декларацію про утворення Союзу РСР.

У січні 1924 року радянський народ спіткало велике горе — помер В. І. Ленін. Усвідомлення великої справи, за яку він боровся, посилило тягу безпартійних до лав Комуністичної партії. Під час ленінського призову партійні організації тільки залізничного вузла прийняли 42 чоловіка в члени і 40 — кандидатами в члени партії[2]. 1925 року в селищі було встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Трудящі Сновська й району під керівництвом партійної організації, що налічувала 207 комуністів, з великим ентузіазмом приступили до виконання планів першої п'ятирічки. На цей час у місті, крім дрібних, працювало три великі підприємства — депо з локомотивним парком на 49 паровозів, майстерні протипожежного обладнання і тартак. У роки другої і третьої п'ятирічок стали до ладу шкіряний та обозноремонтний заводи, фабрика індивідуального пошиття одягу, шість артілей промислової кооперації, дільниця лісосплаву; цехи паровозного депо було оснащено новим обладнанням, побудовано багато пристанційних споруд. Місцева промисловість не тільки повністю забезпечувала населення району товарами широкого вжитку, але й виготовляла чимало продукції для сусідніх районів і областей. На кінець 1940 року валова продукція міста перевищувала рівень 1913 року більш як у 7,5 раза[3].

На підприємствах Сновська широко розгорнулося соціалістичне змагання, стахановський і кривоносівський рух. Велику роль у цьому відіграла багатотиражна газета «Ударник», що видавалася на залізничному вузлі. 1935 року колектив комсомольського локомотиву, очолюваний машиністом О. М. Нікітіним, вийшов переможцем у всесоюзному змаганні молодіжних локомотивних бригад. А через рік стахановці машиніст О. М. Нікітін і токар-швидкісник П. Г. Безбородий були нагороджені орденом «Знак Пошани». В 1939 році із 722 робітників депо було 275 стахановців і 128 ударників. У 1940 році стахановськими стали колективи котельного цеху, двох змін і 21 паровозна бригада.

Залізничники почали впроваджувати нові методи праці. 1940 року всі цехи депо й паровозні бригади перейшли на госпрозрахунок, завдяки чому за рік зекономлено 500 тис. крб. і 2597 тонн палива. План 1940 року був виконаний на 121 проц., продуктивність праці зросла більш як удвічі. Протягом трьох передвоєнних років колектив депо утримував перехідний Червоний прапор Наркомату шляхів, а Сновська дистанція колії — перехідний Червоний прапор Білоруської залізниці.

Активну участь взяли робітники в проведенні колективізації. В села району виїхало понад 100 комуністів, комсомольців і профспілкових активістів. Багато допомогла селам району в піднесенні культури землеробства, в економічному зміцненні колгоспів Сновська машинно-тракторна станція, створена в травні 1931 року[4]. В 1936 році вона налічувала 44 трактори, 11 комбайнів, 119 інших сільськогосподарських машин. Важливу роль в організації політико-виховної роботи на селі

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-942, оп. 1, спр. 2952, арк. 10—15; спр. 6608, арк. 1—3; спр. 6636, арк. 1—4.

[2] ПА ІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 1, спр. 1294, арк. 115.

[3] Г. Рузанов. Промисловість, транспорт і зв'язок Чернігівщини за 40 років Радянської влади. Чернігів, 1957, стор. 14—18.

[4] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 391, арк. 186.

відіграв політвідділ МТС. Досягнення трудівників міста й району висвітлювала районна газета «Соціалістичний наступ», яка виходила з 1931 року.

Партійна організація міста й міська Рада провели велику роботу щодо поліпшення добробуту трудящих. Було зведено нові житлові будинки, магазини, споруджено стадіон та спортивні майданчики, забруковано центральні вулиці й встановлено електричні ліхтарі. Тільки в 1940 році на благоустрій міста витрачено 110 тис. крб. На кінець 1940 року в ньому налічувалося 10 тис. населення. В липні 1935 року з метою увічнення пам'яті героя громадянської війни уродженця міста М. О. Щорса Сновськ перейменовано у Щорс, а Сновський район — у Щорський.

За роки довоєнних п'ятирічок у місті значно розширилася мережа закладів охорони здоров'я, освіти й культури. В 1940 році тут діяли районна й залізнична лікарні, де налічувалося 15 лікарів і 49 чоловік середнього медперсоналу. Працювали два робітфаки — Ленінградського інституту залізничного транспорту й Чернігівського педінституту. 1935 року відкрито залізнично-технічну школу, що готувала паровозних машиністів, а наступного року — школу медсестер. Чотири середні загальноосвітні школи повністю охопили навчанням усіх дітей шкільного віку. В 1938 році в них було 1920 учнів і 81 учитель. Велику культосвітню роботу провадили профспілковий і піонерський клуби, 9 бібліотек, книжковий фонд яких перевищував 20 тис. примірників. У клубах влаштовувалися концерти та огляди художньої самодіяльності, читацькі конференції, вечори відпочинку. Частими гостями були професійні артисти багатьох міст країни. Працювали два звукові кінотеатри. 1939 року створено меморіальний музей М. О. Щорса.

Загальне обурення викликало повідомлення, що озвірілі німецько-фашистські орди посунули на радянську землю. До військкомату, партійних і комсомольських організацій міста надходили сотні заяв — радянські люди рвалися в бій з фашистами. За кілька днів майже всі чоловіки, здатні носити зброю, а також багато жінок і дівчат пішли на фронт. Напружено трудилися робітники залізничного вузла, забезпечуючи військовим ешелонам зелену вулицю. Машиністи вирушали в рейси, забуваючи про перепочинок. Один із них, комсомолець М. Кримський, у перші дні війни здійснив героїчний подвиг, відчепивши від ешелону з боєприпасами вагони, що загорілися під час бомбардування станції Часниківка. Комсомолець загинув, але станція й село, що близько підходило до колії, залишилися непошкодженими. Врятовано сотні людей.

Коли наблизився фронт, почалася підготовка підпілля, організація партизанського загону, створення баз продовольства і зброї в Єлінських лісах, евакуація населення й техніки. 3 вересня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували місто[1] і почали встановлювати «новий порядок». Скрізь рясніли об'яви: за порушення комендантської години — розстріл, за невихід на роботу — розстріл, за переховування червоноармійців — розстріл. Німецький комендант поселився в будинку-музеї М. О. Щорса. Все, що нагадувало про легендарного героя громадянської війни, було знищено, спалено[2]. Окупанти грабували населення, забирали худобу, продукти, теплий одяг, коштовні речі.

Незважаючи на фашистський терор, у місті розпочала боротьбу з гітлерівцями підпільна патріотична організація, очолювана комуністом В. Г. Анапрейчиком. Підпільники слухали зведення Радянського інформбюро, друкували на машинці листівки й розповсюджували їх у місті, налагодили зв'язок з партизанами, переправляли до них поповнення, здобували зброю і медикаменти, влаштовували диверсії. Зокрема, В. А. Подболотов-Шестак організував утечу з табору групи радянських військовополонених. Окупантам удалося заслати в організацію провокатора. 9 вересня 1942 року фашисти схопили В. Подболотова-Шестака, В. Кухаренко, М. Росол і ще кількох чоловік і всіх розстріляли. В. Г. Анапрейчик та С. М. Данильченко, які

[1] Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні, стор. 442.
[2] Н. Б. Ивушкин. За все в ответе, стор. 108.

М. С. Самокиш. «М. Щорс в бою під Черніговом».
Олія. 1938 р.

Обеліск на могилі чехословацьких воїнів, які загинули в боях з фашистами. Село Яхнівка Ніжинського району, 1971 р.

Пам'ятник комсомольцям-підпільникам. Селище Холми Корюківського району, 1971 р.

уникли арешту, з групою чепелівських підпільників влилися до партизанського загону ім. Щорса.

У вересні 1941 року в місті виникла підпільна комсомольська група, до якої входили Н. Рибальченко, Ф. Кондратович-Соколова, Г. Харченко, піонерка Н. Сагайдак та ін.[1] Керували роботою групи комуністи-підпільники. Ризикуючи життям, юні патріоти 7 листопада, в день свята 24-х роковин Великого Жовтня, на одному з магазинів ринку вивісили транспарант «Хай живе Жовтнева революція! Смерть німецьким окупантам!».

Арешти не спинили радянських патріотів. Особливо активно діяла Н. Сагайдак, яка й раніше не раз зустрічалася з В. Г. Анапрейчиком, одержувала від нього завдання. 7 листопада 1942 року Ніна пробралася на німецький радіовузол і поздоровила жителів міста з святом Великого Жовтня. Комсомольці писали й розповсюджували листівки про криваві розправи фашистів, про спалену Корюківку, де загинуло 7 тис. радянських громадян[2].

Гестапівці натрапили на слід комсомольців-підпільників. Загинули Н.Рибальченко, П. Письменний, Ф. Кондратович-Соколова, І. Масленок, Г. Харченко, М. Насінник. У травні 1943 року фашисти схопили й Н. Сагайдак. Незважаючи на страшні тортури, патріотка нічого не сказала катам. Коли Червона Армія вступила в м. Щорс, на дверях камери смертників бійці прочитали видряпані чимось слова: «За правду судять, за брехню підносять. Хто буде тут і вийде на волю — передавайте. Ніна Сагайдак, шістнадцять років. 10.V 1943 р.». А збоку на стіні іншою рукою написано: «Шістнадцятирічну Ніну Сагайдак розстріляно»[3].

У травні 1943 року Чернігівський підпільний обком партії створив Щорський підпільний райком на чолі з І. М. Кобеняком[4]. Підпільний райком взяв на облік усіх комуністів, які з різних причин залишилися на окупованій території, і залучав їх до підпільної роботи, направляв у партизанські загони. Майже в кожному селі райком мав зв'язкових, які інформували його про всі події на місцях, передавали відомості про розташування й рух ворожих частин. За їх повідомленням радянська авіація розбомбила скупчення гітлерівських військ у м. Щорсі.

В середині вересня 1943 року частини 55-ї і 69-ї стрілецьких дивізій Центрального фронту могутнім ударом розгромили угруповання фашистських військ, форсували річку Снов і 21 вересня визволили м. Щорс від окупантів. У боях за місто відзначився 111-й полк 55-ї дивізії, якою командував полковник Герой Радянського Союзу М. М. Заіюльєв. Цей полк, піднятий в атаку майором Челідзе і замполітом Прохоровим, першим увірвався в місто і врятував від знищення частину залізничних споруд, замінованих фашистами[5]. На 2 братських могилах воїнів-визволителів у 1946 і 1961 рр. споруджено обеліски. Біля них ніколи не в'януть квіти. На шести братських могилах жертв фашизму 1946 року встановлено обеліски та надгробки.

З великою радістю й сльозами щастя на очах зустрічали жителі Щорса червоноармійців. Понад 100 чоловік вступили до лав Червоної Армії. Більш як 2,5 тис. жителів билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. Багато з них полягло смертю хоробрих, 2179 чоловік за мужність і відвагу, виявлені в боях з окупантами, нагороджено орденами й медалями. Комсомольцю, рядовому О. В. Плющу присвоєно звання Героя Радянського Союзу, машиністу К. Н. Мишастому — звання Героя Соціалістичної Праці.

За два роки окупації гітлерівці заподіяли м. Щорсу багато лиха. Вони закатували й розстріляли 222 жителів міста, 125 чоловік відправили на каторгу до Німеччини. Відступаючи, фашисти зруйнували пасажирський вокзал, майже всі пристан-

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 139, оп. 1, спр. 99, арк. 199; оп. 3, спр. 39, арк. 122.
[2] Чернігівський облдержархів, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 100, арк. 7, 8.
[3] Д. Міщенко. Ніна Сагайдак. К., 1967, стор. 127, 128, 201.
[4] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 975, арк. 86—88.
[5] Н. Б. Ивушкин. За все в ответе, стор. 107—109.

ційні споруди, висадили в повітря електростанцію і водонапірну башту, вивели з ладу паровозне депо, промислові підприємства, спалили 111 житлових будинків.

Відновлені після визволення міста районні партійна й комсомольська організації, районна та міська Ради депутатів трудящих одразу розгорнули активну роботу щодо мобілізації населення на відбудову народного господарства й допомогу фронту. Був створений районний комітет допомоги пораненим, їх оточили батьківським піклуванням. Під госпіталі тимчасово переобладнали школи, забезпечили необхідними меблями, продовольством. Тільки до кінця 1943 року колгоспники району здали у фонд перемоги близько 100 тис. пудів хліба, зібрали понад мільйон крб. на побудову танкової колони «Колгоспник Чернігівщини». Більше третини цих коштів надійшло від трудящих міста. Робітники й службовці внесли у фонд Червоної Армії свою місячну зарплату[1].

На початку жовтня 1943 року було налагоджено телеграфний і телефонний зв'язок, роботу пошти. 10 грудня дала струм електростанція. В перший же місяць після визволення відбудовано залізничну колію на лініях Сновська—Низківка і Сновська—Камка. В депо розпочався ремонт паровозів і рух поїздів через станцію Сновська (у серпні 1944 року її перейменовано на Щорс). Тільки для відбудови паровозного депо протягом 1944—1945 рр. одержано понад 50 одиниць різноманітного обладнання. Металорізальні верстати надіслали робітники депо із Свердловська, Юдіного, Унечі, Гомеля. З Ховріного Московської області прибуло зварювальне обладнання, з Москви й Ташкента — компресори. Верстати надіслали Московський завод «Красный пролетарий» і Куйбишевський верстатобудівний завод. Наприкінці 1943 — на початку 1944 року відновили роботу промартіль «Тартак», шкіряний завод, побутові майстерні, МТС, де вже було відремонтовано 14 тракторів, 27 плугів, 16 сівалок, 12 культиваторів[2]. Стали до ладу промкомбінат і промислово-кооперативна артіль ім. Шевченка.

Після переможного завершення Великої Вітчизняної війни партійні й господарські організації міста багато зробили для розширення капітального будівництва. За роки першої післявоєнної п'ятирічки споруджено і введено в дію хлібозавод, залізничний вокзал, шлакоблочний завод, інкубаторну станцію, реконструйовано харчокомбінат і промкомбінат, відкрито навігацію на річці Снові. Щорська експлуатаційна дільниця освоєння малих річок тільки в 1948 році перевезла 1,5 тис. тонн вантажів.

На підприємствах розгорнулося соціалістичне змагання. Залізничники виступили ініціаторами цінних починань: 55 кадрових робітників депо взяли шефство над молодими виробничниками. Це допомагало молоді швидше оволодіти професією, прискорило ремонт паровозів. У червні 1944 року колектив паровозного депо вийшов на перше місце в соціалістичному змаганні й завоював перехідний Червоний прапор Білоруської залізниці.

Робітники підприємств активно включилися в соціалістичне змагання за дострокове виконання планів четвертої п'ятирічки. У перших рядах ішли комуністи й комсомольці. Комплексна бригада Ф. Б. Шубова з цеху промивки й бригада машиніста паровоза Б. П. Могильного завоювали звання кращих серед залізничних колективів країни. Паровозники одними з перших у місті підтримали почин московських робітників, які виступили ініціаторами боротьби за економію державних коштів. Депо тільки в 1948 році зекономило 1015 тис. крб., а весь залізничний вузол — 2,5 млн. крб.[3] Достроково виконали п'ятирічні завдання всі промислові підприємства Щорса. За цей час випуск промислової продукції зріс у три рази.

Поступово місто загоювало рани, що їх завдали війна й тимчасова окупація. У вересні 1944 року вже було споруджено й відремонтовано 75 житлових будинків.

---

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 926, арк. 22—24.
[2] Там же, спр. 933, арк. 7.
[3] Газ. «Щорська правда», 23 грудня 1948 р.

На відбудову комунального господарства Щорса держава виділила 241 тис. карбованців.

Виконком міськради й партійні організації велику увагу приділяли відбудові закладів освіти й культури. На початку 1944 року почалися заняття в залізнично-технічній, двох середніх і семирічній школах. Сіли за парти всі діти шкільного віку. В 1951 році відбувся перший випуск у середній школі № 1. Відкрилися два дитсадки, піонерські табори в лісопарку, в яких за літо відпочивало понад 800 школярів. У перший же рік після визволення гостинно відчинив двері залізничний клуб ім. Леніна. Тут працювали гуртки художньої самодіяльності, читалися лекції, демонструвалися кінофільми. Рік у рік зростали книжкові фонди бібліотек міста. Вони комплектувалися з допомогою трудящих братніх республік. Так, 2 тис. книжок надіслали жителі м. Чити, понад тисячу зібрали щорсівці й передали для громадського користування. В березні 1949 року фонди бібліотеки для дорослих становили 13 тис. томів, дитячої — 3 тис. Було укомплектовано 35 бібліотечок-пересувок для обслуговування колгоспників району. На початку листопада 1943 року відкрито музей М. О. Щорса[1]. В першій половині травня 1944 року знову почала виходити районна газета «Щорська правда».

Велику організаційну й масово-політичну роботу провели районна й міські парторганізації щодо мобілізації колективів промислових підприємств на успішне здійснення завдань наступних п'ятирічок. Протягом 50—60-х років побудовано нові й реконструйовано діючі промислові підприємства міста. В 1953 році почалося спорудження 22-ї дистанції колії. Впровадження комплексної механізації виробничих процесів сприяло підвищенню продуктивності праці. В депо на зміну паровозам прийшли економічніші й потужніші локомотиви — тепловози. Завдяки цьому тільки протягом семирічки було перевезено понад план 8 млн. тонн вантажів, зекономлено 18,4 тис. тонн палива.

За успіхи, досягнуті у виконанні післявоєнних п'ятирічок і семирічного плану, 39 щорських залізничників нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна 9 чоловік — бригадири паровозного депо А. С. Васильченко, Д. О. Куценко, машиніст В. І. Коленченко, інструктор кондукторських бригад М. А. Гориченко та інші, орденом Трудового Червоного Прапора — 7 чоловік[2].

У 1957 році став до ладу діючих маслозавод. Виросли корпуси меблевої фабрики, створеної на базі промартілі «Червоний тартак», два двоповерхові приміщення комбінату побутового обслуговування. Щорська МТС у зв'язку з продажем техніки колгоспам була реорганізована в ремонтно-технічну станцію, а потім — в райоб'єднання «Сільгосптехніки». Тут зведено корпуси типової майстерні, обладнаної найновішим устаткуванням, гуртожиток, їдальню. Розширилися виробничі площі на інших підприємствах. Зростанню капітального будівництва сприяло створення в місті будівельних організацій — «Міжколгоспбуду», рембуддільниці, виконробського пункту Учпляхбуду й мехзагону № 1.

У зв'язку з осушенням і освоєнням заболочених земель, які в районі займають чималу площу, 1969 року створено лукомеліоративну станцію, оснащену найновішою технікою. Завдяки цьому тільки протягом двох років у колгоспах і радгоспах району осушено й освоєно понад 6 тис. га заболочених земель. Наприкінці 1970 року ЛМС реорганізована в пересувну механізовану колону й поряд з лукомеліоративними роботами провадить іригаційні та будівельні роботи.

Серед робітників міста широкого розмаху набрав рух за комуністичну працю. В нього включилися 2 тис. виробничників восьми підприємств. Колективи 14 дистанції колії та електростанції завоювали звання підприємств комуністичної праці. День у день розгорталося соціалістичне змагання за дострокове здійснення зобо-

[1] Чернігівський облпартархів, ф. 39, оп. 1, спр. 912, арк. 23.
[2] Газ. «Щорська правда», 1 листопада 1953 р., газ. «Промінь Жовтня» (Щорс), 16 серпня 1966 р.

У музеї М. О. Щорса, м. Щорс. 1971 р.

в'язань, взятих на честь 50-річчя Великого Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. За ініціативою комуністів-залізничників робітники промислових підприємств вели особисті рахунки виконання своїх ювілейних зобов'язань. Серед паровозників попереду був машиніст комуніст Б. П. Могильний. В один із днів ювілейного 1967 року він провів з Гомеля до Щорса состав, вага якого перевищувала норму на 1100 тонн. Таких поїздів тут ще ніхто не водив. Бригада фанерувальників комуніста М. І. Гурарія з меблевої фабрики добилася найвищих виробничих показників і завоювала високе звання ім. 50-річчя Радянської влади[1].

Славний ювілей Великого Жовтня колективи підприємств відзначили достроковим виконанням десятимісячної програми. Понад план було випущено продукції на 620 тис. крб. Депо і 14 дистанція колії в ювілейному змаганні завоювали перехідні Червоні прапори Південно-Західної залізниці та Конотопського відділку. Колектив паровозників удостоєний також пам'ятного Червоного прапора Чернігівського обкому КП України та облвиконкому[2]. Успішним здійсненням завдань першого кварталу останнього року восьмої п'ятирічки і своїх соціалістичних зобов'язань зустріли трудящі міста 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Понад 400 робітників до цієї знаменної дати виконали свої п'ятирічні завдання. За високі показники в роботі 865 передовиків виробництва, у т. ч. 208 залізничників, нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Завершуючи п'ятирічку, колективи підприємств розгорнули дійове змагання за гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Високих показників у передз'їздівському змаганні добилися залізничники, меблевики, будівельники, працівники харчокомбінату й служби побуту. Промислові підприємства достроково — до 25 листопада 1970 року — виконали плани восьмої п'ятирічки, випустивши за цей час продукції на 56,7 млн. крб., у т. ч. надпланової — на 3 млн. карбованців[3].

В авангарді боротьби за успішне виконання планів і створення матеріально-технічної бази комунізму йдуть комуністи й комсомольці, ряди яких рік у рік зростають. 51 первинна партійна організація міста об'єднує 1549 членів і кандидатів у члени КПРС, а 23 комсомольські організації — 1246 членів ВЛКСМ. Найбільша в місті парторганізація депо. Вона налічує 222 чоловіка. Тут кожен третій працівник — комуніст.

З розвитком економіки росло й упорядковувалося саме місто. У післявоєнні роки тут споруджено 32 двоповерхові 8- і 16-квартирні будинки та близько 800 одноповерхових. Комунальний житловий фонд становить 24,5 тис. кв. метрів. За восьму п'ятирічку побудовано приміщення середньої школи на 960 учнів, готель на 50 місць, поштамт, хлібозавод, базу рембуддільниці. На кінець дев'ятої п'ятирічки буде споруджено винний завод, спортивну школу, профучилище та ін. Виконком міськради багато зробив для впорядкування міста: заасфальтовано 10,5 км вулиць, прокладено понад 5,3 тис. метрів магістральної лінії водопроводу. Вулиці озеленені, розбиті газони. На центральній площі 1966 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну, біля райкому партії в 1956 році — герою громадянської війни М. О. Щорсу. При в'їзді в місто встановлена скульптурна група — М. О. Щорс і В. Н. Боженко.

[1] Газ. «Деснянська правда», 29 вересня 1967 р.
[2] Газ. «Промінь Жовтня», 7 листопада 1967 р.; 1 січня 1968 р.
[3] Газ. «Промінь Жовтня», 21 квітня 1970 р.; 11 березня 1971 р.

В місті є також пам'ятник Т. Г. Шевченку та погруддя К. Маркса, відкриті 1966 року.

Безперервно підвищується добробут трудящих міста. Про це свідчить хоча б той факт, що за роки восьмої п'ятирічки їхні трудові заощадження зросли на 2159 тис. крб. Середньомісячна зарплата залізничників перевищує 130 крб., робітників об'єднання «Сільгосптехніки» і пересувної механізованої колони становить 129 крб., будівельників — 100 крб. З кожним роком поліпшується побутове обслуговування населення. Розширено цехи масового та індивідуального пошиття одягу, взуття. Жителів обслуговує широка торговельна мережа споживчого товариства й відділу робітничого постачання: 16 магазинів, 18 кіосків, 5 закладів громадського харчування. Їх щорічний товарооборот досягає 5 млн. карбованців.

Все більше турботи виявляють органи Радянської влади про охорону здоров'я людей. У місті є районна та залізнична лікарні на 288 ліжок, а також медпункт при депо. В них працюють 63 лікарі й 175 чоловік середнього медичного персоналу. У восьмій п'ятирічці районна лікарня перейшла в новозбудоване приміщення. Відкрито також стоматологічну поліклініку, протитуберкульозний і психоневрологічний диспансери, кабінет функціональної діагностики. Профспілкові організації приділяють велику увагу оздоровленню трудящих. Щороку в санаторіях та будинках відпочинку набираються сил 200—250 робітників і службовців, а в піонерських таборах — понад 1,5 тис. дітей.

У місті працюють дві середні та восьмирічна школи, школа робітничої молоді й заочна, в яких навчається 1800 учнів і викладають 111 учителів. Є також музична школа. 1967 року відкрито професійно-технічне училище, яке налічує 270 учнів і 20 викладачів. У школах міста багато досвідчених педагогів, що наполегливо працюють над удосконаленням навчально-виховного процесу, виховують учнів на революційних, бойових і трудових традиціях, якими так багата батьківщина легендарного начдива. В музеї М. О. Щорса відкрито воєнно-історичний відділ.

Велику культурно-масову роботу ведуть бібліотеки: для дорослих, дитяча, профспілкові та відомчі, книжковий фонд яких становить більш як 142 тис. томів. У багатьох сім'ях є власні бібліотеки. 1967 року засвітився вогнями широкоекранний кінотеатр «Космос». На підприємствах, в установах, при залізничному клубі працює 12 гуртків художньої самодіяльності, що охоплюють 310 аматорів сцени. Вони виступають з концертами не тільки в райцентрі, а й у сільських клубах, беруть участь в обласних і республіканських оглядах-конкурсах. У місті народились такі форми масово-політичної роботи й відпочинку трудящих, як пересувні агітпоїзди й клуби атеїстів, «вогники». Районна організація товариства «Знання» налічує 512 чоловік, об'єднаних у 30 первинних організаціях. Діє народний університет сільськогосподарських знань та передового досвіду.

В життя й побут міцно ввійшли нові обряди: урочиста реєстрація шлюбу і новонароджених, вручення паспортів у день повноліття, трудових книжок молодим виробничникам, проводи в Радянську Армію, проводи зими, свята пісні й танцю.

Кінотеатр «Космос», м. Щорс. 1971 р.

Артисти Державного російського народного хору ім. П'ятницького виступають перед трудящими м. Щорса, 1969 р.

У червні 1972 року трудящі Щорського району були учасниками традиційного фестивалю дружби, присвяченого 50-річчю утворення СРСР. На землі колгоспу «Советская Россия» Климівського району РРФСР зібралися представники Щорського, Семенівського і Городнянського районів Чернігівської області, Добруського району Гомельської області Білоруської РСР і Новозибківського та Красногорського районів Брянської області. Присутні на святі звернулися до трудівників цих районів із закликом зустріти ювілей Радянської країни новими успіхами в труді. Після урочистої частини відбулися виступи колективів художньої самодіяльності й спортсменів. Тисячі жителів трьох братніх республік взяли участь у цьому святі.

Населення міста передплачує 18 тис. примірників газет і журналів. Мають щорсівці й власну газету «Промінь Жовтня», що виходить тиражем понад 6 тис. примірників. За плодотворну роботу в справі комуністичного виховання трудящих, мобілізації їх на виконання завдань господарчого й культурного будівництва в грудні 1967 року газета нагороджена Грамотою Президії Верховної Ради УРСР. Тричі на тиждень веде передачі місцеве радіомовлення.

Важливу роль у житті м. Щорса відіграє міська Рада, до якої обрано 50 депутатів — достойних представників виробничих колективів, усіх трудящих міста. Серед них 24 робітники промислових підприємств. 25 депутатів — члени КПРС і комсомольці. Близько половини обраних — жінки. При міськраді діє 8 постійних комісій, в роботі яких беруть участь представники всіх підприємств і організацій. Рада розглядає й вирішує найважливіші питання життя міста: робота підприємств, стан техніки безпеки, будівництво, благоустрій. Приділяє також велику увагу роботі торговельних, медичних і культосвітніх закладів, комуністичному вихованню молоді. Асигнування міськради тільки на соціально-культурні заходи протягом восьмої п'ятирічки зросли з 24,1 тис. крб. до 114,6 тис. карбованців.

У м. Щорсі народився Н. Г. Рахлін — український радянський диригент, народний артист СРСР.

Рік у рік росте, оновлюється, кращає місто. Впевненою ходою крокує воно в світле комуністичне завтра.

Г. М. ЖЕЛІЙ

НОВІ́ БОРО́ВИЧІ

Нові Боровичі — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 19 км від районного центру. Населення — 1819 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Загребельна Слобода та Коровне.

На околицях Нових Боровичів виявлено городище й курганний могильник періоду Київської Русі[1].

---

[1] Древности железного века в междуречье Десны и Днепра, стор. 39.

Назва села походить, певно, від соснового бору, що й сьогодні оточує його. Нові Боровичі відомі з другої половини XVII ст., коли вони належали чернігівському полковнику В. Борковському[1]. В той час тут налічувалося близько 50 дворів з населенням 253 чоловіка. Селяни займалися хліборобством — сіяли жито, пшеницю, овес, ячмінь, розводили овець, ткали полотно, рядна, шили кожухи та шапки із шкір забитих звірів та овець, плели з лика постоли.

Згідно з жалуваною грамотою царя Петра I від 25 грудня 1708 року Нові Боровичі передано полковникові П. Полуботку — великому чернігівському землевласнику. Протягом XVIII ст. було побудовано млин на р. Снові, поблизу села — кілька смолокурень і селітроварень. Починають розвиватися ремесла, зокрема ткацтво, шорництво. Наприкінці XVIII ст. Нові Боровичі стають власністю Милорадовичів. У 1796 році в селі жили 38 ревізьких душ козаків, 40 — державних селян та 361 — поміщицьких.

Поміщики мали необмежені права над кріпаками. Вони могли їх продавати, виміняти на якусь річ, віддати в солдати. Всі дорослі чоловіки й жінки відробляли панщину 2 дні, а згодом 4 дні на тиждень. Працювали кріпаки й на гуральні, побудованій наприкінці XVIII ст. Крім цих повинностей, селяни сплачували подушний податок та церковні збори. За найменші провини непокірних карали різками, іноді засікали до смерті.

Щоб ще більше збагатитися, О. Милорадович у 1849 році побудував цукровий завод, на якому працювали кріпаки й вільнонаймані робітники. Щорічні прибутки заводу становили 3 тис. крб. Великі бариші одержував поміщик також від водяних млинів, два з яких виготовляли повстяні вироби, а п'ять мололи зерно.

У 1782 році Нові Боровичі стали волосним центром Городнянського повіту. У зв'язку з збільшенням кількості населення в першій половині XIX ст. і розташуванням на поштовому тракті в центрі малих сіл та хуторів, у 1854 році село переведено до вищого розряду поселень — містечок[2]. Тут розвивалися кустарні промисли: чинбарство, чоботарство, шорництво, виготовляли вози та діжки. Вироби кустарів продавалися переважно на місцевих базарах. Чотири рази на рік відбувалися ярмарки, на які купці привозили рибу, сіль, хутра. На ярмарках торгували також зерном, борошном, кіньми, рогатою худобою, свиньми, виробами місцевих кустарів, завезеними промисловими товарами та горілкою. У містечку була парафіяльна школа й шпиталь.

Становище кріпаків з кожним роком погіршувалося. Селяни користувалися невеличкими ділянками малородючої землі, та й ці клаптики вони не мали змоги як слід обробити, бо панщина досягала п'яти днів на тиждень, тому й врожаї були дуже низькі. Хліба ніколи не вистачало до нового врожаю. Жили кріпаки в напівтемних злиденних хатинах. Все це викликало протест з боку селян. Вони підпалювали панський хліб, псували машини на гуральні та цукровому заводі, виводили з ладу млини. Одним із виявів протесту проти панської сваволі були втечі. Селяни тікали на південь країни, в Подністров'я.

У 1861 році царський уряд змушений був скасувати кріпосне право. Селяни відтоді стали особисто вільними, але економічне становище їх не поліпшилось. Кращі землі, всі ліси, сіножаті, пасовиська лишилися в поміщика Милорадовича. Крім того, він відрізав частину землі, яка до реформи була в користуванні селян. Якщо до 1861 року вони мали 1013 десятин землі, то за уставною грамотою одержали тільки 775 десятин. Середній розмір наділу дорівнював 3 десятини 1464 кв. сажні[3]. За таких умов селяни не могли вести самостійно господарство. До зубожіння призводили, крім великих викупних платежів, також непосильні податки. Основна маса селян розорялась, продавала свої наділи і знову потрапляла в кабалу до помі-

---

[1] Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. 1729—1730 гг., стор. 71.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 7, стор. 439, 440.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 267, арк. 3, 6, 22, 68.

щика чи куркулів. Поденним робітникам поміщики платили 20—40 коп. за день, а жінкам і дітям за таку ж роботу — ще менше.

Селянам заборонялося користуватись лісом, випасати худобу на колишніх громадських луках, ловити у ставку рибу тощо. Так, наприкінці XIX ст. новоборовицькі селяни А. Полуб'ян, Д. Мартиненко, Т. Мойсеєнко і С. Антоненко розчистили частину пустиря, що заріс кущами, зробили його придатним для сінокосу. Поміщик передав справу до суду. Суд став на його захист. Селян-порушників засудили до ув'язнення строком на місяць, хоч згодом з'ясувалося, що цей пустир ніколи не належав поміщикові, а був споконвічно в громадському користуванні. Про те, що сваволя поміщика та царської адміністрації не мали меж, свідчить і такий факт: поміщикові сподобалася мальовнича місцевість на схилі річки Снові, де проходила одна з вулиць містечка. З відома властей селян, які жили тут, переселили на малородючі землі, а на розчищеній території посадили розкішний сад для поміщика. Даремно люди протестували, зверталися до суду. Ніхто їхньої скарги не взяв до уваги.

Не легшими були умови праці й життя робітників гуральні та цукрового заводу. Вони працювали у дві зміни, по 13—14 годин на добу. На підприємствах широко використовувалася жіноча й дитяча праця, яка оплачувалася набагато нижче, ніж чоловіча. Якщо дорослий робітник одержував 13—18 крб. на місяць, то жінки й підлітки — лише 6—8 крб. Низька платня, штрафи, тривалий робочий день, погані житлові умови викликали незадоволення робітників, і вони піднімалися на боротьбу, щоб відстояти свої права. Під час революції 1905—1907 рр. робітники підприємств та економії відмовлялися працювати, збиралися на мітинги й демонстрації. Власті заарештували 18 жителів Нових Боровичів і заслали їх до Архангельської губернії строком на 3 роки. Частина засланців від тяжких умов життя й праці загинула там.

Після столипінської реформи розшарування селян посилилося. Куркульська верхівка за безцінь скуповувала землі бідноти. Урожайність зернових була низькою. Так, у 1911 році з однієї десятини збирали жита 32 пуди, вівса — 64, гречки— 25[1]. Щоб якось прогодуватись і заплатити податки, частина селян і ремісників, що розорилися, шукала заробітку в промислових центрах. Багато селян спродували хати, землю, майно і їхали шукати вільні землі й кращу долю. Протягом 1906—1911 рр. з Новоборовицької волості переселилися до Тобольської, Томської та інших губерній Сибіру 99 чоловік (46 господарств)[2].

Місцеві власті мало дбали про охорону здоров'я й освіту населення. Тільки на початку XX ст. створено фельдшерську дільницю та ветеринарний пункт. У 1907 році відкрито земську лікарню, в якій працювали лікар і фельдшер. Лікарня обслуговувала населення всієї волості. На початку XX ст. в містечку були дві церковнопарафіяльні школи, де викладали два вчителі. Звичайно, вони не могли охопити навчанням усіх дітей шкільного віку. До того ж, багато селянських дітей мусили змалку працювати в господарстві батьків або йти в найми. Тому переважна більшість населення лишалась неписьменною. Дуже великий процент неписьменних був серед жінок. Так, у 1900 році з 58 учнів було тільки 10 дівчат[3].

Про повалення самодержавства в містечку стало відомо на початку березня 1917 року. Тут відбулася демонстрація й мітинг, на якому виступали робітники й солдати, що повернулися додому. Потім учасники демонстрації попрямували до гуральні. Там на мітингу було прийнято рішення, що для робітників на підприємствах та в економії встановлюється 8-годинний робочий день і скасовуються всякі штрафи. Однак, ці рішення не були здійснені через опір місцевих властей Тимчасового уряду. У квітні 1917 року знову виступили робітники економії і підприємств.

[1] Урожай 1911 года в Черниговской губернии. Чернигов, 1911, стор. 26.

[2] Переселение из Черниговской губернии в 1909—1911 гг. Приложение, стор. 8—9.

[3] Чернігівський облдержархів, ф. 145, оп. 2, спр. 43, арк. 192; спр. 48, арк. 91; оп. 6, спр. 73, арк. 155.

Вони вимагали 8-годинного робочого дня, скасування штрафів, підвищення заробітної плати. Але й цього разу нічого не добилися.

Знецінення грошей погіршило становище не тільки робітників, а й сільської бідноти. Управляючий та куркулі, скориставшись скрутним становищем бідноти, зменшили платню. Особливо низько оплачували роботу наймитів. На заклик Київського комітету РСДРП 12 серпня 1917 року робітники оголосили одноденний страйк. Та становище не змінилося.

На початку листопада 1917 року населення Нових Боровичів дізналося про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В містечку відбувся великий мітинг робітників і селян. Його учасники висловили прагнення всіма засобами допомагати Радянській владі. Але загони Центральної ради, підтримувані місцевими куркулями, встановили режим терору. На початку січня радянські війська вибили їх з Нових Боровичів. На загальному сході селян було обрано сільську Раду, яку очолив У. П. Бондаренко, і створено земельний комітет.

Трудящі почали будувати нове життя. Протягом кількох днів було розподілено між біднотою поміщицьке майно, землю, худобу та сільськогосподарський реманент. На гуральні обрано робітничий комітет, який здійснював керівництво підприємством. Але в березні 1918 року містечко захопили кайзерівські війська. Разом з окупантами прибув і поміщик. Він знову забрав землю, худобу та інвентар. Почалися катування, арешти, грабежі. Та незважаючи на терор, селяни не скорилися ворогові. Вони підтримували тісні зв'язки з партизанами, допомагали їм. Багато селян влилися в партизанські загони і з зброєю в руках боролися проти німецьких окупантів. На початку грудня 1918 року Таращанський полк 1-ї Української Радянської дивізії визволив Нові Боровичі. В містечку було відновлено Радянську владу. 12 грудня 1918 року відбулися загальні збори населення, де обрано ревком. До складу його ввійшли робітники й селяни: А. Т. Лебідько, Д. Д. Ільєнко, М. Ф. Росол, М. П. Биховець[1]. Понад 30 добровольців з молоді та колишніх солдатів поповнили лави Таращанського полку. Жителі допомогли таращанцям продуктами. В січні 1919 року вони відправили в полк 20 пудів борошна, 7 корів та 300 пудів сіна[2].

У лютому 1919 року в Нових Боровичах виник комітет бідноти, очолив його досвідчений організатор О. М. Цакун. 23 лютого 1919 року відбулися збори представників комбідів Новоборовицької волості, на яких накреслено основні шляхи діяльності комітетів бідноти та прийнято резолюцію про те, що комбіди в усьому підтримують Комуністичну партію та Радянський уряд і докладуть зусиль для зміцнення нового народного ладу. У березні 1919 року створено партосередок.

Ревком і партійний осередок спрямували всю свою роботу на здійснення революційних перетворень. Через нестачу робочих рук і тягла більшість полів була під толоками. Комітет бідноти виробив середню норму — півтори десятини на душу. 1135 десятин орної землі, 255 десятин сінокосів було розподілено між селянами[3].

Навесні 1919 року в Нових Боровичах пройшли вибори до місцевої Ради, якій ревком передав свої повноваження. Партійний осередок і волвиконком вживали всіх заходів щодо зміцнення Радянської влади, поліпшення умов життя трудящих. Але головним завданням їх лишалася допомога Червоній Армії, особливо під час наступу денікінців, а потім польських інтервентів. Партійна організація дбала про поповнення її рядів. Багато жителів пішло добровольцями на фронт, у т. ч. майже всі здатні носити зброю комуністи.

Після закінчення громадянської війни партійна організація й волвиконком приступили до налагодження мирного життя. Міцною опорою парторганізації став комітет незаможних селян, створений улітку 1920 року. Під його контролем роз-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-8, оп. 1, спр. 4, арк. 1.
[2] Там же, ф. Р-3, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, ф. Р-44, оп. 1, спр. 59, арк. 1—6, 12.

поділено між селянами ще 375 десятин поміщицької землі. КНС відбирав надлишки землі й хліба в куркулів, допомагав біднякам одержати посівний матеріал і необхідний реманент. Особливу увагу органи Радянської влади приділяли охороні здоров'я трудящих. У Нових Боровичах було відкрито фельдшерський пункт, який подавав медичну допомогу населенню не тільки містечка, а й прилеглих сіл. На початку 1924 року на березі річки Снові в колишньому поміщицькому маєтку відкрито будинок відпочинку для всіх членів профспілки Сновщини. Того ж року створено дитячий садок, де виховувалося 36 сиріт[1].

Регулярні заняття у Новоборовицькій початковій школі розпочалися в 1919 році. Наступного року в конфіскованому будинку місцевого багатія Грекова відкрито школу другого ступеня. У 1920 році з 1109 жителів 356 були неписьменними. Тому виконком і партійна організація, яка на той час налічувала вже 10 чоловік, розгорнули роботу, спрямовану на ліквідацію неписьменності. Було відкрито школу лікнепу[2]. Завдяки колективним зусиллям учителів та громадських організацій за порівняно короткий час переважна більшість населення навчилася грамоти. У березні 1919 року створено волосну бібліотеку, книжки для укомплектування її взяли в маєтку Милорадовичів. Бібліотека поповнювалася не тільки за рахунок державних коштів. Багато книжок подарували читачі. 1923 року її фонд становив понад 4 тис. томів[3]. Того ж року в колишньому попівському будинку відкрито клуб і хату-читальню.

Активним провідником політики Комуністичної партії стала комсомольська організація, створена на початку 1924 року за ініціативою демобілізованих червоноармійців, що повернулися додому. Комсомольці подавали дійову допомогу сільраді, партійній організації в кооперуванні, благоустрої містечка, ліквідації неписьменності, боротьбі з бандитизмом тощо.

У 1923 році в зв'язку з проведенням адміністративно-територіальної реформи Нові Боровичі віднесено до категорії сіл. Тоді вони ввійшли до складу Сновського району.

Населення Нових Боровичів займалося переважно землеробством, незначний процент становили робітники спиртозаводу. Селянські господарства збирали невисокі врожаї — не вистачало тяглової сили, бракувало кондиційного насіння, добрива майже не вносилися в грунт. У розпорядженні селян було близько 1,5 тис. десятин орної землі, але майже третина її не оброблялася.

Питання про піднесення культури землеробства не раз розглядалося на засіданнях сільської Ради, партійної організації, комнезаму. Корінна перебудова сільського господарства розпочалась у грудні 1929 року в зв'язку з колективізацією. Наступного року в колгоспи об'єдналася переважна більшість трудового селянства. Першими вступили члени комнезаму, комуністи та комсомольці. В селі було створено дві артілі: ім. Ілліча та «Червоний партизан»[4]. У 1932 році з двох господарств створили одне, яке назвали «Червоний партизан».

З початком колективізації загострилася класова боротьба в селі. Куркулі поширювали брехливі чутки й наклепи, залякували бідноту, погрожували активістам та передовикам колгоспного виробництва. Але ніщо не могло зупинити людей, які повірили в успіх початої справи. Переконавшись, що колгосп несе їм і їхнім дітям щастя й достаток, всі одноосібні господарства вступили до колгоспу.

Рік у рік міцніла артіль, поліпшувалася дисципліна, зростала продуктивність праці. Були побудовані приміщення для коней, волів, великої рогатої худоби, овець. Перший трактор на колгоспне поле вийшов у 1936 році, вів його комуніст І. С. Громозда. В цей час господарство мало 2 молотарки, 7 жаток, 5 сівалок, куль-

---

[1] Чернігівський облдержархів, ф. Р-593, оп. 1, спр. 18, арк. 36.
[2] Чернігівський облпартархів, ф. 1520, оп. 1, спр. 2, арк. 1—13.
[3] Чернігівський облдержархів, ф. Р-538, оп. 1, спр. 18, арк. 37; ф. Р-943, оп. 1, спр. 5187, арк. 11.
[4] Там же, ф. Р-510, оп. 1, спр. 682, арк, 12—19; спр. 909, арк. 74.

тиватори, трієр тощо. На тваринницьких фермах налічувалося 300 корів, 150 овець, близько 100 свиней. Зріс неподільний фонд колгоспу. На центральній садибі споруджено цілі комплекси господарських будівель, ремонтні майстерні.

Серед колгоспників і робітників спиртового заводу поширився стахановський рух. Першу стахановську бригаду на підприємстві очолив І. Є. Наглий. У колгоспі 1937 року Б. Ф. Москалець виростив 218 цнт картоплі з гектара, Ф. Усик — 200 цнт. Доярка П. Онищенко 1936 року збільшила надої молока на 60 проц. З кожним роком зростали прибутки артілі, підвищувавсь і добробут хліборобів. У 1937—1939 рр. вони одержували на трудодень по 4—5 кг хліба, картоплю, овочі, мед тощо. Кожен двір мав корову, свиней, птицю. У сім'ї колгоспників прийшов достаток.

За роки Радянської влади село зовсім змінилося, покращало. Виросли нові вулиці з добротними будинками. Поліпшилось медичне обслуговування населення, сталися зміни в галузі освіти й культури. У фельдшерсько-акушерському пункті працювали лікар, фельдшер і акушерка. 1936 року семирічна школа перетворена на середню. Тут навчалося 385 учнів і викладало 28 учителів. Частину будинків колгоспників радіофікували. При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, духовий оркестр. У село на гастролі приїжджали артисти з Чернігова та республіканських театрів Києва й Мінська. Не раз тут бували чернігівські письменники, зокрема О. Десняк. У школах і клубі велась велика воєнно-патріотична робота з молоддю.

Та мирне трудове життя порушив підступний напад фашистських загарбників. Коли наблизився фронт, частину худоби евакуювали у східні райони країни. 1 вересня 1941 року село окупував ворог. Гітлерівці жорстоко розправлялися з членами партії, активістами, вбивали ні в чому невинних людей. Вони вивезли хліб, продукти, забирали в селян все, що потрапляло під руку.

Але радянські люди не скорилися ворогові. Близько 40 чоловік пішли до партизанських загонів, що діяли в навколишніх лісах. У з'єднанні Сабурова мужньо билися з окупантами І. Д. Биховець, М. Є. Тетусь, І. А. Литвин, М. В. Комишний, І. М. Биховець та ін. Вони були нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу. Жителі села подавали велику допомогу партизанам: випікали хліб, шили одяг, заготовляли продукти харчування, передавали відомості про наїзди фашистських карателів. Завдяки їхній інформації група підривників, очолювана колишнім працівником Чернігівського обкому партії Г. В. Балицьким, висадила в повітря великий гітлерівський склад з боєприпасами[1]. 4 листопада 1942 року партизани вступили в Нові Боровичі. Дізнавшись про це, фашисти направили з Чернігова військову частину й загін поліції. Підпустивши на близьку відстань окупантів та запроданців, партизани відкрили вогонь. За кілька хвилин вони вбили 26 поліцаїв і 5 гітлерівців, взяли в полон 10 поліцаїв і офіцера. Месники висадили в повітря спиртовий завод, спалили склад спирту, забрали трофейну зброю і того вечора вийшли з села[2].

За допомогу партизанам фашисти катували й розстрілювали патріотів. Від рук окупантів загинуло 23 жителі села, серед них О. Мазур, І. І. Биховець, П. Клюсовець та ін. Близько 200 юнаків і дівчат гітлерівці вивезли до Німеччини на каторжні роботи, частина з них не повернулася.

21 вересня 1943 року частини 216-ї стрілецької дивізії Центрального фронту визволили село. Великих збитків завдали фашистські загарбники господарству Нових Боровичів. Вони зруйнували господарські приміщення колгоспу, клуб, магазини, багато житлових будинків, знищили фруктовий сад на площі 4 га, ягідники.

Жителі подавали всіляку допомогу рідній армії, щоб якнайшвидше добити ненависного ворога. Вони зібрали 118 тис. крб. на побудову танкової колони; понад

[1] Г. Я. Сергієнко. Людина подвигу, стор. 22.
[2] З. А. Богатырь. В тылу врага. М., 1963, стор. 140, 141.

90 посилок відправили в госпіталі та на фронт для бійців; для сусіднього госпіталю здали 2 тис. яєць та 30 кг сала.

Близько 700 жителів села билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах, з них 228 чоловік віддали життя за свободу й незалежність рідної країни. На їх честь односельці встановили обеліск, на якому золотими літерами викарбовані імена загиблих. Усі учасники війни, що повернулися додому, нагороджені орденами й медалями Радянського Союзу.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни з небувалим патріотичним піднесенням трудівники села приступили до відбудови господарства й зруйнованих жител. Держава виділила 9 тис. штук шиферу, 3 тис. рулонів толі та руберойду. Були надані довгострокові кредити, безплатно відпущено насіння зернових, льону та конюшини. Завдяки допомозі держави, самовідданій героїчній праці колгоспників у короткий строк відбудовано приміщення ферм, комори, млин, господарські будівлі колгоспу, відновлено поголів'я громадської худоби. На кінець четвертої п'ятирічки досягнуто врожайності довоєнного рівня. До 30-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції став до ладу спиртозавод, для якого держава надіслала нове устаткування.

У 1946 році відкрито в селі медпункт. Правління колгоспу та громадські організації турбувалися про дітей-сиріт, батьки яких загинули на фронті або в партизанських загонах. 27 дітей взяли на виховання колгоспниці С. Онищенко, М. Тетусь, М. Гломозда, Н. Жук та Г. Скора. Правління колгоспу подавало їм матеріальну допомогу. У перший же рік після визволення сіли за парти учні середньої школи. В дуже тяжких умовах почалася робота школи після окупації. Не вистачало вчителів, недостатньо були обладнані кабінети й майстерні. У 1947 році відбувся перший випуск десятих класів. 32 учні одержали атестат зрілості. Більшість із них пішла вчитися у вищі навчальні заклади.

Матеріальна база колгоспу рік у рік зростала. Велике значення для дальшого розвитку господарства мали рішення вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС і наступні рішення партії та уряду, спрямовані на піднесення продуктивності сільського господарства. Керуючись ними, первинна партійна організація мобілізувала зусилля трудівників на боротьбу за підвищення врожайності полів, рентабельності господарства. В 1955 році колгосп виростив пшениці й гречки по 18 цнт з гектара й посів перше місце в районі. Вирощувалися високі врожаї й інших культур. Так, кращий льонар О. Грищенко на площі 6 га одержала по 6 цнт зерна та 8 цнт волокна льону. Зміцнення кормової бази дало можливість підвищити продуктивність тваринництва. На кожні 100 га орної землі колгосп одержував по 40—60 цнт м'яса. У 1958 році він був нагороджений бронзовою медаллю Виставки досягнень народного господарства СРСР.

У 1963 році до колгоспу «Червоний партизан» приєдналася бригада колгоспу с. Загребельної Слободи та хутора Коровного. Укрупненому господарству надано ім'я Ватутіна. У 1970 році колгосп мав 4160 га землі, в т. ч. 2632 га орної. Чудові сінокоси й пасовища дозволяють відгодовувати велику кількість худоби. Одною з провідних галузей господарства стало тваринництво. На початок 1971 року на фермах колгоспу було 1112 голів великої рогатої худоби, 1,5 тис. свиней та 380 овець. Основні трудомісткі роботи на фермах механізовані.

З допоміжних підприємств у колгоспі є пилорама, ремонтна майстерня, млин. Машинно-тракторний парк налічує 24 трактори, 5 зернових і 4 картоплезбиральні комбайни, 10 вантажних і 3 спеціальні автомашини, багато іншої сільськогосподарської техніки. Механізація, застосування передової агротехніки сприяють підвищенню врожайності.

Новими успіхами зустріли трудівники колгоспу ім. Ватутіна 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. У ювілейному 1970 році середній урожай зернових становив 13,8 цнт з гектара, а ячменю зібрали по 22 цнт з гектара. Включившись у соціалістичне змагання на честь XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, хлі-

Засідання правління колгоспу ім. Ватутіна, с. Нові Боровичі. 1971 р.

бороби колгоспу ім. Ватутіна в 1971 році виростили зернових по 17,4 цнт з гектара, картоплі — 150 цнт. Колгосп вийшов на перше місце в районі по виробництву м'яса — в 1971 році одержано по 101 цнт на 100 га угідь. Основою успіху в тваринництві стала міцна кормова база. В господарстві значно розширено посіви конюшини, тимофіївки та інших трав. Для цього осушуються й освоюються болота, створюються культурні випаси тощо.

Гордістю колгоспу є його люди, передовики виробництва. Це такі, як помічник бригадира тракторної бригади І. С. Гломозда, нагороджений орденом Жовтневої Революції, механізатор Г. Є. Кримський і телятниця Н. К. Приходько, удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора, 66 колгоспників нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

На території села розташований спиртовий завод, на якому працює 128 робітників. Протягом восьмої п'ятирічки підприємство повністю переобладнано — встановлена найновіша апаратура, прилади, удосконалена технологія виробництва. Якщо в 1938 році завод випускав близько 200 декалітрів спирту на добу, то тепер його продуктивність становить 850 декалітрів спирту високої якості. Чотири бригади й три цехи носять звання колективів комуністичної праці. Кращі робітники, передовики виробництва удостоєні урядових нагород, серед них О. К. Михайловська — нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, 4 чоловіка відзначені Ленінськими ювілейними медалями. Їхні імена занесені на заводську та районну Дошки пошани.

В селі налічується 4 первинні партійні організації, які об'єднують 65 комуністів, і 3 комсомольські організації, що налічують 147 членів ВЛКСМ. Вони виступають ініціаторами й організаторами багатьох цінних починань, боротьби за піднесення всіх галузей народного господарства. На відповідальних ділянках виробництва працюють комуністи, які є прикладом для інших трудівників села.

Розвиток економіки Нових Боровичів, високі прибутки колгоспу дали можливість розгорнути господарське й житлове будівництво. За післявоєнні роки в селі споруджено 322 нові красиві будинки, криті залізом або шифером. Зведено також приміщення дільничної лікарні з пологовим відділенням, школи, ветлікарні, ясел.

Органи Радянської влади велику увагу приділяють охороні здоров'я населення. Новоборовицька дільнична лікарня розрахована на 25 ліжок, очолює її досвідчений лікар М. І. Федорченко. За самовіддану роботу на ниві охорони здоров'я три медпрацівники нагороджені медаллю «За трудову доблесть».

У селі працює середня школа, яка має добре обладнані кабінети, навчальні майстерні, спортивний зал, бібліотеку, а також інтернат на 25 дітей з сусідніх сіл. У школі налічується понад 400 учнів і 28 педагогів. Виховну й культосвітню роботу проводить будинок культури, відкритий у 1958 році до 41-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Він має зал на 450 місць, кімнати для роботи гуртків художньої самодіяльності. Тут працюють гуртки: драматичний, хоровий, музичний та художнього читання. Створена агіткультбригада, яка виступає не тільки в колгоспі, а й на підприємствах та в сусідніх селах. У будинку культури відбуваються тематичні вечори, влаштовуються концерти, огляди художньої самодіяльності, тричі на тиждень демонструються кінофільми для дорослих і окремо для дітей. У селі працює бібліотека, яка налічує понад 10 200 книжок. У 1959 році їй надано звання бібліотеки відмінної роботи.

У Нових Боровичах дружно живуть і працюють українці й білоруси, росіяни й грузини, чуваші і євреї, мордвини й молдавани. Тут стали традиційними зустрічі

й вечори, присвячені дружбі народів, на які приїжджають делегації та артисти з різних республік, найбільше — з сусідньої Білорусії та братньої Російської Федерації. У квітні 1970 року в селі відбувся великий музично-драматичний вечір, присвячений 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. В ньому взяли участь гості й артисти Брянської та Гомельської областей, письменники й поети трьох братніх республік: України, Росії та Білорусії.

Важливу роль у житті села відіграє сільська Рада. В червні 1971 року до неї обрано 35 депутатів, з них 17 комуністів. Переважна більшість депутатів має вищу й середню освіту. Серед обраних — близько половини жінок. Сільрада активно втручається у всі галузі господарства та культурного життя. Вона розглядає й вирішує питання колгоспного виробництва, розвитку охорони здоров'я та освіти, благоустрою, виховання молоді тощо. 6 постійних комісій сільради в своїй роботі спираються на широкий партійний та громадський актив.

Перспективним планом розвитку господарства села в дев'ятій п'ятирічці передбачено підвищити врожайність зернових на 40 проц., а картоплі й льону на 20—30 проц. Добиватися щорічного виробництва м'яса — 350 тонн, молока — 700 тонн. Виробництво спирту в 1975 році буде доведено до 300 тис. декалітрів. У селі буде споруджено приміщення середньої школи, бібліотеки, комбінат побутового обслуговування.

Трудівники села, натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, докладають усіх зусиль, щоб внести і свій вклад у всенародну справу — побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

П. Г. МІНЄЄВ, В. М. ЦАРУК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ЩОРСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КИЙ ЩИ́МЕЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Снові, за 3 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Через село проходить автошлях Чернігів—Щорс. Дворів — 307. Населення — 883 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Займище, Суничне і Шкробове.

У Великому Щимелі міститься центральна садиба колгоспу «Радянська Україна», за яким закріплено 2590 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1112 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, картоплі, льону. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 32 передовики виробництва нагороджені медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 214 учнів і працює 18 учителів, клуб, бібліотека, медичний пункт.

Великий Щимель відомий з початку XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Партійна організація виникла в 1920 році, комсомольська — в 1921 році.

110 уродженців Великого Щимеля захищали Радянську Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 71 загинув у боях з німецько-фашистськими загарбниками. За мужність і відвагу 67 чоловік нагороджені орденами й медалями. Двом із них — Т. А. Панчошному та І. Є. Ігнатенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В центрі Великого Щимеля 1956 року встановлено обеліск на честь радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

На околицях сіл Великого Щимеля та Шкробового виявлено два городища періоду Київської Русі.

ГІРСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване за 33 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Городня. Дворів — 371. Населення — 1138 чоловік. Сільраді підпорядковані села Липівки й Хрінівка.

У Гірську розташований колгосп «Вільне життя», за яким закріплено 4140 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2669 га орної землі. Головна галузь господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються також зернові культури. За успіхи в розвитку сільського господарства 59 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 195 учнів і 13 учителів, будинок культури на 240 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дільнична ветеринарна лікарня.

Гірськ є традиційним місцем проведення свят, фестивалів, зустрічей представників трьох братніх народів. Улітку 1971 року тут відбувся зліт студентських загонів Брянщини, Чернігівщини й Гомельщини, а в грудні відкрився фестиваль художньої самодіяльності, присвячений 50-річчю утворення Союзу РСР.

Село відоме з початку XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1926 році, партійна — в 1945.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група в складі 36 чоловік. 289 жителів села билися з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 194 загинули смертю хоробрих. 53 чоловіка за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. В бою за визволення Гірська 23 вересня 1943 року відзначилася група радянських гвардійців-розвідників на чолі з старшим лейтенантом М. О. Махановим. Вони несподівано ввірвались у село, розгромили штаб німецького піхотного полку і знищили при цьому близько 80 ворожих солдатів та офіцерів. На братській могилі радянських воїнів, які полягли смертю хоробрих, 1953 року споруджено обеліск.

На околицях сіл Гірська та Хрінівки виявлено два городища і два курганні могильники часів Київської Русі.

Є́ЛІНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 287. Населення — 819 чоловік. Сільраді підпорядковані села Безуглівка, Містки, Млинок.

У Єліному міститься центральна садиба колгоспу «Жовтень», за яким закріплено 4013 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1727 га орної землі. Напрям господарства — вирощування зернових культур і картоплі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має електростанцію, пилораму, млин. За успіхи в колгоспному виробництві 64 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де навчається 228 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека, медичний пункт.

Єліне відоме з 1709 року.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена 1921 року, комсомольська — 1924.

Під час Великої Вітчизняної війни 210 жителів Єліного захищали Батьківщину в лавах Червоної Армії, 560 — у партизанських загонах. Наприкінці 1941 — на початку 1942 років навколишні Єльнінські ліси стали партизанським «лісоградом». Тут базувався і вів бої обласний партизанський загін. У березні 1942 року гітлерівці намагалися оточити загін. Але народні месники перемогли. Жителі постачали партизанам продовольство, одяг і навіть зброю. 23 березня 1942 року гітлерівці спалили Єліне, повісили і розстріляли 296 жителів. На різних фронтах війни полягли смертю хоробрих 194 чо-

ловіка. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 130 чоловік нагороджено орденами й медалями. Постановою бюро обкому КП України Єліне визнане партизанським селом.

В Єлінських лісах, де діяли партизанські з'єднання О. Федорова і М. Попудренка, встановлено обеліск і відкрито музей партизанської слави. За післявоєнні роки село повністю відбудоване.

ЖО́ВІДЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 25 км від районного центру і за 20 км від залізничної станції Камка. Дворів — 291. Населення — 841 чоловік. Сільраді підпорядковане село Піщанка.

У Жоводі розташований колгосп «Авангард», який має 2935 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1922 га орної землі. В господарстві вирощують зернові культури, картоплю, льон. Тваринництво — м'ясо-молочного напряму. За успіхи в розвитку сільського господарства 45 жителів села нагороджено орденами й медалями.

Г. І. Самодід — уродженець с. Жоводі, активний учасник громадянської війни. 1919 р.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 132 учні і 13 учителів, клуб, бібліотека, медпункт і пологовий будинок.

Село відоме з середини XVII століття.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1922 році, партійна — в 1931. У роки Великої Вітчизняної війни 327 жителів села захищали Батьківщину на різних фронтах. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 89 чоловік нагороджені орденами й медалями, 197 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини.

Уродженець Жоводі Г. І. Самодід, робітник Путіловського заводу, брав участь у штурмі Зимового палацу. В роки громадянської війни був комісаром стрілецької бригади, потім — членом Реввійськради Північного фронту. Загинув у бою з білогвардійцями в липні 1919 року. Його іменем названо селище в Архангельській області і одну з бібліотек у м. Ленінграді.

Ім'ям уродженця села героя-прикордонника З. Я. Мозгового, який загинув у березні 1945 року, названо заставу в Закарпатській області й піонерську дружину Жовідської восьмирічної школи.

У 1954 році в селі відкрито обеліск на честь воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців.

КЛЮСИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 45 км від районного центру, на кордоні трьох братніх республік: України, Білорусії та Російської Федерації. Біля села протікає невелика річка Цата. Дворів — 213. Населення — 596 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Пльохів.

За Клюсівським колгоспом «Дружба» закріплено 1775 га сільськогосподарських угідь, з них 1108 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 32 чоловіка нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 93 учні і працює 12 учителів, клуб, бібліотека, народний музей дружби братніх народів, медпункт.

Село відоме з 1625 року.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Партійна організація виникла в 1920 році, комсомольська — в 1927.

За тимчасової німецько-фашистської окупації гітлерівці 13 серпня 1942 року спалили село і 128 мирних жителів. На фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога билися з фашистськими загарбниками 87 чоловік, з них 50 за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями. 33 чоловіка полягли смертю хоробрих.

Особливо відзначилась у боротьбі з гітлерівцями партизанська сім'я Глазків: М. Т. Глазок, його дочки Зінаїда й Поліна, сини Іван і Михайло. М. М. Глазок написав книжку «Лесные солдаты», в якій розповів про мужню боротьбу з фашистами одного з партизанських загонів Чернігівщини.

В 1958 році встановлено обеліск радянським воїнам, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців. У 1957 році відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу с. Клюсів виявлено поселення доби пізнього палеоліту, неоліту та два поселення доби бронзи.

КУЧИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 1064. Населення — 2835 чоловік.

У селі міститься колгосп «Шлях Леніна», за яким закріплено 5172 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 3445 га. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 80 чоловік нагороджено орденами й медалями.

В Кучинівці є середня школа, де навчається 519 учнів і працює 31 учитель, будинок культури на 250 місць, бібліотека, медичний пункт, пологовий будинок.

Кучинівка відома з початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1927 році в селі створено партійну і комсомольську організації. В 1929 році організовано перший колгосп «Шлях Леніна».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 482 жителі Кучинівки, 280 загинули в боях з окупантами, 174 чоловіка за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. М. В. Мелащенко удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В 1956 році відкрито обеліск на честь радянських воїнів, полеглих у бою за визволення села від фашистських окупантів, у 1965 році жителі Кучинівки встановили пам'ятник односельцям, що віддали життя за Батьківщину.

У Кучинівці народилися М. О. Головач — генерал-майор Радянської Армії, Г. І. Коровайко — кандидат біологічних наук.

НИ́ЗКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 4 км від залізничної станції Низківка. Дворів — 258. Населення — 756 чоловік. Сільраді підпорядковані села Куропіївка, Лютівка, Попельня, Привільне, Радвине, Руда, Філонівка, Щокоть.

У Низківці міститься колгосп «Заповіти Леніна», за яким закріплено 4184 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2457 га. Господарство спеціалізується на птахівництві. Вирощують також зернові культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, садівництво й городництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 84 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 130 учнів і працює 10 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Низківка виникла в першій половині XVIII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена 1921, партійна — 1928 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 63 жителі села захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 48 полягли смертю хоробрих, 47 чоловік за мужність і стійкість нагороджено орденами й медалями. 1958 року в селі відкрито обеліск на честь радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від фашистських загарбників.

НОВІ́ МЛИНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Снові, за 12 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 209. Населення — 571 чоловік. Сільраді підпорядковане село Лосєва Слобода.

У Нових Млинах міститься колгосп ім. Куйбишева, за яким закріплено 2235 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1132 га орної землі. В господарстві вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку сільського господарства 36 жителів села нагороджено орденами й медалями.

У селі є восьмирічна школа, де налічується 152 учні й 12 учителів, клуб, бібліотека, медпункт.

Нові Млини відомі з початку XVIII століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. Комсомольську організацію засновано в 1925 році, партійну — в 1930.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 185 жителів села, з них 68 чоловік за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. 76 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. 1962 року в селі відкрито обеліск на честь радянських воїнів-визволителів.

Місце підгодівлі лосів. Мисливське господарство Щорського району. 1971 р.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км від районного центру і за 3 км від залізничної станції Камка. Дворів — 698. Населення — 2262 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Журавок.

У селі розташований колгосп ім. Петровського, за яким закріплено 3614 га сільськогосподарських угідь, з них 2611 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. В колгоспі вирощують найвищий у районі врожай картоплі — по 220—240 цнт з гектара. У селі є колгоспний цегельний і державний крохмальний заводи.

За успіхи в розвитку народного господарства 90 жителів села нагороджено орденами й медалями, в т. ч. доярку Є. С. Гетьманенко, бригадира тракторної бригади І. Х. Шевченка і колишнього голову колгоспу М. С. Герасименка — орденом Леніна. Ланковому механізованої ланки М. М. Зацному присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Петрівці є середня школа, в якій навчається 433 учні і працює 29 учителів, будинок культури на 450 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, споруджено стадіон.

Село виникло в першій половині XVIII століття.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація виникла в 1924 році, партійна — в 1925.

За тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна патріотична група. 460 жителів Петрівки захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни, 247 чоловік загинули смертю хоробрих, 185 — за мужність і відвагу удостоєні урядових нагород. Полковнику П. І. Семаку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

В 1953 році в селі встановлено обеліск на честь радянських воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців. 1959 року відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Петрівки виявлено городище юхнівської культури.

РОГІ́ЗКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і заліз-

ничної станції Щорс. Дворів — 615. Населення — 1836 чоловік.

У селі міститься колгосп ім. Шевченка, за яким закріплено 4633 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3033 га орної землі. Вирощують зернові культури, картоплю, льон. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 64 чоловіка нагороджено орденами й медалями, з них орденом Леніна ланкового механізованої ланки П. О. Семенчука.

В Рогізках є середня школа, в якій навчається 289 учнів і працює 20 учителів, будинок культури на 400 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Село виникло на початку XVIII ст. Його назва, за народними переказами, походить від заростів рогози, якою завжди вкриті береги невеличкої річки, що протікає біля села.

Під час революції 1905—1907 рр. жителі Рогізок зруйнували в селі поміщицький маєток.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року.

Комсомольська організація виникла в 1919 році, партійна — в 1921.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішло 344 жителі села, з них 132 за мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, нагороджені орденами й медалями, 194 — полягли смертю хоробрих.

У 1958 році на братській могилі 80 радянських воїнів, які загинули в бою за визволення села Рогізок від гітлерівців, встановлено обеліск Слави.

СМЯ́Ч — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру. Дворів — 534. Населення — 1841 чоловік.

У селі міститься колгосп «Родина», за яким закріплено 2839 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1416 га орної землі. Вирощують переважно зернові культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в розвитку колгоспного виробництва 72 жителі села нагороджені орденами й медалями.

У Смячі працюють восьмирічна школа, де налічується 317 учнів і 22 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Виникло село на початку XVI століття.

Радянську владу встановлено в січні 1918 року. В 1925 році виникла партійна організація, в 1928 — комсомольська.

В роки Великої Вітчизняної війни 366 жителів села билися з фашистами на фронтах і в партизанських загонах. 216 чоловік полягли в боях за Батьківщину, 98 — за мужність і стійкість нагороджені орденами й медалями. Під час визволення села від окупантів героїзм і відвагу виявили гвардії сержант помічник командира взводу С. В. Налимов, гвардії молодший лейтенант командир взводу розвідників С. О. Зудлов і гвардії старший лейтенант командир танкової роти Я. Г. Сульдін. Їм присвоєно звання Героя Радянського Союзу (двом останнім — посмертно). На братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за село, в 1958 році встановлено обеліск.

СНО́ВСЬКЕ (до 1962 року — Бреч) — село, центр сільської Ради, розташоване за 4 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 464. Населення — 2010 чоловік. Сільраді підпорядковані села Михайлівка і Носівка.

У Сновському міститься колгосп «Іскра», за яким закріплено 3806 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1828 га орної землі, і 1833 га лісу. Вирощують переважно зернові культури. Тваринництво молочного напряму. За досягнення в розвитку сільського господарства 46 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, де навчається 183 учні й працює 13 учителів, клуб, бібліотека, медичний пункт.

Село відоме з 1858 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1920 році, партійна — в 1930.

За тимчасової німецько-фашистської окупації Сновське було партизанським селом. 348 жителів його захищали Батьківщину на різних фронтах, 246 чоловік загинули в боях, 140 — за бойові заслуги нагороджені орденами й медалями.

1962 року на братській могилі радянських воїнів, що полягли в боях за визволення села від гітлерівців, встановлено обеліск.

СОФІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 147. Населення — 378 чоловік. Сільраді підпорядковані села Глибокий Ріг та Іванівка.

У Софіївці міститься виробнича бригада колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС (центральна садиба в с. Іванівці), за яким закріплено 3356 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 1757 га. Напрям господарства — вирощування зернових культур і картоплі та м'ясо-молочне тваринництво.

За успіхи в праці 34 колгоспники нагороджені орденами й медалями.

В селі є восьмирічна школа, в якій налічується 80 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, медичний пункт.

Софіївка виникла в другій половині XVIII ст. Під час революції 1905—1907 рр. селяни вигнали місцевого поміщика й вимагали скасувати поміщицьке землеволодіння.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1919 році, партійна — в 1930.

Під час Великої Вітчизняної війни 167 жителів Софіївки боролися з окупантами на різних фронтах, 85 чоловік загинули смертю хоробрих, 76 — за мужність і героїзм нагороджені орденами й медалями.

В 1963 році відкрито обеліск на честь жителів Софіївки, які полягли в боях з фашистськими загарбниками.

СТАРА́ РУ́ДНЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Смячки (притоки річки Снові), за 20 км від районного центру і за 7 км від залізничної станції Камка. Дворів — 557. Населення — 1990 чоловік. Сільраді підпорядковане село Заріччя.

У Старій Рудні розташована центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 4041 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1845 га орної землі. Напрям господарства— м'ясо-молочне тваринництво, вирощуються також зернові й кормові культури, картопля, льон. У колгоспі є електростанція, млин. За високі показники в роботі 100 передовиків виробництва відзначено урядовими нагородами, з них ланковий механізованої ланки М. К. Фенно — орденом Жовтневої Революції.

В селі є восьмирічна школа, в якій навчається 385 учнів і працює 22 вчителі, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок.

Виникло село в першій половині XVIII ст. Тут було виявлено запаси болотної руди, тому воно спочатку називалося Рудка, а пізніше — Стара Рудня.

В період революції 1905—1907 рр. селяни Старої Рудні розгромили поміщицький маєток.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Комсомольська організація створена в 1927 році, партійна — в 1929.

У Велику Вітчизняну війну 379 жителів села захищали Батьківщину на різних фронтах, з них 224 загинули смертю хоробрих. За мужність і відвагу, виявлені в боях з фашистами, 155 чоловік нагороджено орденами й медалями.

На братській могилі радянських воїнів, що полягли в боях за визволення села від гітлерівців, 1955 року встановлено обеліск.

СТАРІ́ БОРО́ВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Снові, за 12 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Камка. Дворів — 401. Населення — 1130 чоловік. Сільраді підпорядковане село Гвоздиківка.

У Старих Боровичах міститься центральна садиба колгоспу ім. Миколи Щорса, за яким закріплено 3057 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1727 га орної землі. Господарство — багатогалузеве. Вирощуються зернові й технічні культури, картопля. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За досягнення в сільськогосподарському виробництві 50 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

В селі є восьмирічна школа, де налічується 143 учні й 12 учителів, клуб, бібліотека, медпункт, пологовий будинок.

Виникло село на початку XVI ст. В 1905 році селяни Старих Боровичів захопили поміщицьку землю, але каральний загін царських військ придушив цей виступ.

Радянська влада була встановлена в січні 1918 року. В 1921 році створена партійна організація, в 1923 — комсомольська.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 300 жителів села билися з гітлерівцями на різних фронтах, 113 чоловік за мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями, 150 — віддали життя за свободу й незалежність Батьківщини. В 1961 році на їх честь односельці встановили обеліск Слави.

У Старих Боровичах народився І. В. Гудимов — Герой Радянського Союзу. Це високе звання йому присвоєно за мужність і стійкість, виявлені в боях за Берлін.

На території Старих Боровичів виявлено два городища періоду Київської Русі.

ТИ́ХОНОВИЧІ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 556. Населення — 1614 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гута Студенецька, Ласочка, Сальне, Слава, Товкачі.

В Тихоновичах міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3886 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2335 га орної землі. Господарство багатогалузеве — вирощуються зернові й технічні культури, картопля, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 52 передовики виробництва нагороджені орденами й медалями.

В селі є середня школа, в якій навчається 301 учень і працюють 24 вчителі, будинок культури на 300 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека.

Тихоновичі відомі з 1736 року.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація створена в 1920 році, комсомольська — в 1924.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися з ворогом 447 жителів Тихоновичів, з них 187 нагороджено орденами й медалями. 224 чоловіка віддали життя за Батьківщину. На їх честь 1968 року односельці встановили обеліск. На братській могилі радянських воїнів, що загинули в боях за село, в 1953 році відкрито пам'ятник. За допомогу партизанам гітлерівці розстріляли й закатували 89 жителів села. Постановою бюро обкому КП України Тихоновичі й Гута Студенецька визнані партизанськими селами.

ТУР'Я́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 649. Населення — 1849 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ількуча, Лука, Мишине й Селище.

В Тур'ї знаходиться центральна садиба колгоспу «13-річчя Жовтня», за яким закріплено 4804 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2197 га орної землі. Вирощують зернові й технічні культури, картоплю. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгосп має цегельний завод, пилораму, тепличне господарство й консервний завод.

За трудові досягнення 86 жителів села відзначено урядовими нагородами, доярку М. І. Сентябрьову нагороджено орденом Леніна.

В селі є середня школа, в якій навчається 343 учні і працює 26 учителів, клуб, медпункт, лікарня на 25 ліжок. На околиці села обладнаний молодіжний табір праці й відпочинку «Берізка».

Тур'я відома з 1667 року.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1924 році виникла комсомольська організація, в 1928 — партійна.

В роки Великої Вітчизняної війни 970 жителів Тур'ї були на фронтах, 431 — віддали своє

Теплиці колгоспу «13-річчя Жовтня», с. Тур'я. 1971 р.

життя за свободу й незалежність Батьківщини. За хоробрість і героїзм, виявлені в боях з фашистами, 101 чоловіка нагороджено орденами й медалями. Уродженцям села підполковнику І. П. Усику і генерал-полковнику П. М. Лащенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу, старшина М. К. Мороз — повний кавалер ордена Слави.

Трудящі Тур'ї свято шанують пам'ять про односельців, які полягли в боях за Батьківщину. В парку культури відкрито пам'ятник-музей і встановлено статую «Скорботна мати».

На території с. Селища виявлено поселення доби бронзи, поблизу с. Мишиного — давньоруський курганний могильник.

ХОТУ́НИЧІ — село, центр сільської ради, розташоване за 15 км від районного центру і за 2 км від залізничної станції Камка. Дворів — 685. Населення — 2100 чоловік. Сільраді підпорядковане село Крестопівщина.

В Хотуничах розміщена центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 4181 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3143 га орної землі. У господарстві вирощують зернові й технічні культури. Тваринництво м'ясо-молочного напряму. За самовіддану працю 46 передовиків виробництва нагороджено орденами й медалями, з них електрозварювальника А. Є. Безручка — орденом Жовтневої Революції.

В селі є середня й восьмирічна школи, в яких навчаються 325 учнів і працюють 30 учителів, два клуби й дві бібліотеки, медичний пункт.

Хотуничі виникли в другій половині XVII ст. Під час революції 1905—1907 рр. жителі села оволоділи поміщицькою землею й маєтком. Заворушення селян було придушене каральним загоном царських військ.

Радянська влада в селі встановлена в січні 1918 року. Партійна організація виникла в 1920 році, комсомольська в 1922.

Під час Великої Вітчизняної війни 287 жителів села билися з фашистами на різних фронтах, з них 175 загинули смертю хоробрих. За мужність і відвагу 112 чоловік нагороджені орденами й медалями. В 1956 році на братській могилі радянських воїнів-визволителів відкрито обеліск.

У Хотуничах народився Б. Л. Коваленко (1903—1938) — український радянський літературознавець і критик.

ЧЕ́ПЕЛІВ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км від районного центру і залізничної станції Щорс. Дворів — 289. Населення — 760 чоловік.

У селі міститься колгосп ім. Карла Маркса, за яким закріплено 2775 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1437 га орної землі. Колгосп спеціалізується на вирощуванні картоплі, врожайність якої досягає 200 цнт з гектара. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

За високі показники в роботі 31 передовик виробництва удостоєний урядових нагород, у т. ч. Ф. Я. Коненко — ордена Леніна.

В Чепелеві є восьмирічна школа, в якій налічується 80 учнів і 12 учителів, клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт.

Виникло село в другій половині XVII століття.

Радянська влада встановлена в січні 1918 року. В 1919 році створено комсомольську організацію, в 1929 — партійну.

Під час Великої Вітчизняної війни 248 уродженців Чепе́лева боролися з ворогом на різних фронтах, 73 з них нагороджені орденами й медалями. 160 чоловік полягли смертю хоробрих. У 1966 році на їх честь, а також воїнів, що загинули в боях за визволення села від гітлерівців, встановлено обеліски.

В селі народився Є. П. Кузьменко — генерал-лейтенант Радянської Армії.

На території с. Чепелева знайдено кам'яні знаряддя праці доби бронзи.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

Прізвища, позначені зірочкою, в посиланнях подано російською мовою.

В

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

Н

О

П

$^1/_4$48 2-141

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

І

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

У доборі документів і матеріалів для написання нарисів і довідок подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний архів давніх актів СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів СРСР, Державна ордена Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Державна ордена Трудового Червоного Прапора публічна бібліотека ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Державна історична бібліотека СРСР, Партійний архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Книжкова палата УРСР, Державний історичний музей СРСР, Державний історичний музей УРСР, партійні архіви Полтавського, Сумського, Чернігівського обкомів КП України, обласні державні архіви: Київський, Полтавський, Сумський, Чернігівський. Використані також матеріали міських і районних державних архівів та поточне діловодство обласних і районних установ та організацій.

Цінні зауваження, поради й побажання в процесі підготовки тому до друку подали Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР, Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кафедри суспільних наук Ніжинського ордена Трудового Червоного Прапора педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, Чернігівського педагогічного інституту ім. Т. Г. Шевченка та Чернігівського філіалу Київського політехнічного інституту ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Велику допомогу подали Міністерство вищої і спеціальної середньої освіти УРСР, Міністерство освіти УРСР, Міністерство культури УРСР, Архівне управління при Раді Міністрів УРСР, які залучили до активної участі в написанні історії міст і сіл викладачів, учителів, працівників державних архівів, бібліотек і музеїв.

У збиранні та обробці матеріалів допомагали працівники Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві — Л. О. Кузовкова і С. І. Макаренко; обласного партійного архіву — В. І. Кудряшова, Ф. С. Покидько, Н. Я. Філіппська; обласного державного архіву — Н. О. Плетньова, І. Й. Фастовська; обласного історичного музею — С. А. Половнікова, М. А. Попудренко, О. В. Філін, Н В. Чернявська; обласної бібліотеки ім. Короленка — П. О. Гученко, О. С. Клименко, О. М. Литошко, О. Я. Неділько, Л. І. Полякова,

Л. В. Студьонова; обласного статистичного управління — О. О. Яковенко. Бібліографію творів класиків марксизму-ленінізму склав В. П. Титаренко. Допомогу у доопрацюванні нарисів «Чернігівська область» і «Чернігів» подав доктор історичних наук професор В. А. Дядиченко.

У підготовці матеріалів для нарисів і довідок участь брали:

м. Чернігів: Й. І. Давидов, М. А. Портянко, С. Т. Правдивець, Г. Г. Шокотько.

Бахмацький район: Є. І. Воробйов, Н. Г. Воронуха, Л. І. Лук'яниця, М. О. Проценко, І. В. Сороколат, М. І. Шкляр, М. Г. Яременко.

Бобровицький район: О. О. Білим, Ю Г. Бугрик, І. І. Василенко, В. Я. Вдовенко, Н. Л. Вишневська, Г. Ф. Капертеха, М. В. Красильник, Д. І. Линник, Л. І. Неділя, В. В. Немченко, П. О. Сердюк, В. П. Сльозко, В. С. Цилюрик.

Борзнянський район: М. А. Артамонова, О. Ю. Борзенець, А. А. Гавриш, В. Ф. Гайдін, М. Г. Давиденко, В. К. Зеленський, І. Й. Іллющенко, С. А. Косенко, А. М. Курбацький, Г. О. Носелівський, І. О. Пахно, І. Е. Сироїд, М. Я. Сіра, М. М. Сірий, А. Ф. Сова, А. К. Фесенко, В. І. Томек.

Варвинський район: А. П. Боровик, Я. С. Гаркуша, В. І. Друцький, С. М. Євстратов, А. В. Збаранський, В. І. Зорка, Ф. М. Козаченко, В. Д. Коломієць, Я. М. Маловічко, Ф. К. Приходько, М. Я. Сиромолот, Г. К. Цимбал, Т. І. Юдко.

Городнянський район: Г. Г. Батюк, В. Ю. Волочок, В. П. Воробйов, М. І. Євсієнко, Г. П. Лобода, В. І. Півторадні, С. І. Погорілко.

Ічнянський район: Г. М. Бондаренко, В. А. Зінченко, В. Г. Крицький, О. О. Кузьменко, Г. П. Ленець, М. Г. Моліботенко, О. А. Мороз, І. Д. Москаленко, І. П. Пирогов, В. Г. Пінський, А. М. Савченко, В. А. Сергієнко, О. Г. Темносагатий, І. А. Чубатий, І. А. Шевченко.

Козелецький район: М. Г. Баран, М. Л. Зеленський, К. Й. Ілляшенко, А. Л. Коломієць, О. Р. Корж, І. С. Красновський, В. М. Левун, А. М. Лобанов, І. Ф. Мартиненко, М. П. Петренко, О. Г. Сидоренко, Ю. С. Соколовська, В. П. Титенко, Д. Й. Чичикало, В. Я. Юрченко.

Коропський район: В. В. Браженко, П. М. Давидов, В. Г. Євтушков, С. С. Комар, М. І. Лаврик, І. О. Онищенко, О. Г. Пикуза, В. І. Титов, М. Я. Фальчевський, Н. Є. Чепик, М. Т. Щегляк, В. В. Ющенко.

Корюківський район: Т. І. Дерев'янченко, М. О. Забаровський, М. Ю. Зеленський, С. Я. Майборода, Д. Д. Наумчик, І. О. Никитенко, І. П. Піскун, М. М. Суржик, В. К. Тарасенко, І. Ф. Тихоновський, М. П. Шаповал.

Куликівський район: П. В. Геращенко, А. Л. Гринченко, А. І. Жагловський, П. Т. Кравченко, М. Ф. Максименко, М. І. Пилипенко, М. Г. Пушкаренко, О. П. Товчиха, М. Я. Третяк, С. Н. Хорошок, Т. Н. Шевлюга.

Менський район: В. Т. Андріяш, І. Л. Барташ, Н. П. Белан, Б. С. Драпкін, К. П. Ілляш, В. О. Корінь, Ф. І. Куліш, І. Т. Куц, І. К. Матюша, І. В. Михайленко, Б. П. Подорожній, М. О. Северинов, П. І. Товстоног.

м. Ніжин, Ніжинський район: І. Т. Білан, В. М. Бондарева, Г. П. Васильківський, О. С. Верьовка, Т. Т. Вігерич, М. Ф. Водоп'янов, Г. І. Градобик, Г. П. Забаринський, Г. М. Зорка, В. Г. Ілляшенко, О. С. Карпенко, О. Я. Коляда, Г. М. Корженко, І. П. Костенко, М. Ф. Костирко, В. Г. Кривошеєв, Ф. Є. Кривченко, В. М. Кулик, В. Я. Кургак, Б. М. Кучер, І. О. Леміщенко, М. М. Лук'янюк, С. М. Лупинос, І. С. Мазур, М. С. Максюта, Т. П. Мірошниченко, І. Г. Мозговий, Г. В. Монастирська, Г. П. Мороз, І. І. Носенко, Г. С. Огієнко, Д. С. Окостень, Г. І. Опанасенко, І. В. Павленко, П. Я. Пінчук, М. А. Потороча, Г. П. Примак, Н. Л. Проскура, І. І. Процько, І. О. Пулинець, А. М. Рожков, І. С. Савченко, О. Ф. Савченко, Я. Г. Сало, В. І. Симоненко, В. П. Снітко, М. І. Сусло, П. І. Турчин, Д. А. Фень, Т. М. Фень, М. М. Хархун, О. Г. Черненко, К. С. Шафрай, В. Д. Шевченко, М. М. Шило, В. С. Шоходько, І. С. Штанько, О. М. Шуман, В. П. Шуст, А. П. Юскевич.

Новгород-Сіверський район: К. Р. Бартяш, Є. М. Варда, Г. К. Кедун, А. М. Коломієць, Д. Д. Конопелько, О. С. Краснобай, В. П. Лакоза, П. І. Лущик, М. М. Овсюк, І. М. Половець, В. В. Ромченко, М. В. Ромченко, С. В. Ромченко, П. З. Рябко, Н. П. Сенцакова, В. В. Сергійчик, Т. Ф. Сергійчик, М. М. Слюнько, Є. В. Тимошенко, К. І. Хрущ.

Носівський район: М. П. Артемчук, О. П. Богомаз, О. Ф. Бочок, А. А. Газюра, Н. Я. Ждан, М. П. Коняченко, Н. К. Левченко, Д. С. Наливайко, М. Д. Симоненко, Л. П. Хрокало, І. Г. Ярош.

м. Прилуки, Прилуцький район: Н. А. Верезуб, М. М. Власенко, С. П. Головня, П. В. Горбань, Д. Я. Горбач, О. В. Жовнір, М. Г. Зотов, І. І. Іващенко, М. Т. Ільченко, В. М. Кебенко, Б. М. Литовчак, І. І. Лобода, М. В. Назарина, Г. О. Павловський, В. М. Політун, А. Л. Поправко, В. Г. Романченко, М. Г. Сердюк, П. П. Силенко, П. О. Скрипченко, М. Х. Стеценко, І. Ф. Харинко, П. І. Хоменко.

Ріпкинський район: В. П. Бердик, Л. М. Григорьєва, А. П. Зінченко, М. А. Кузнецов, М. І. Семирозум, А. І. Солохненко.

Семенівський район: І. Є. Атрощенко, М. Г. Домалега, В. Г. Кайдаш, П. І. Кальсін, Т. Ф. Климович, С. Т. Кубишко, М. Т. Немцев, М. Я. Приходько, М. Х. Тимощенко.

Сосницький район: М. П. Андрієнко, Ю. С. Виноградський, М. Г. Карета, Д. І. Лав'юк, Н.Ф. Решодько, І. П. Руска, Г. К. Сиза, М. С. Степанюк.

Срібнянський район: Н. Д. Коваленко, С. А. Кравчина, К. О. Ляшко, Т. Г. Овдієнко, Л. А. Опришко, В. Г. Охонько, І. М. Пуціма, М. М. Пятко, Г. С. Тимченко, О. М. Черняк, М. І. Юрченко.

Талалаївський район: М. В. Андріяненко, В. С. Бабич, В. М. Гець, Є. Г. Гладкий, О. В. Головенко, П. П. Давиденко, В. М. Довга, В. С. Дубинний, Й. М. Жгир, В. А. Коваленко, В. І. Лоцман, І. К. Мінаєв, В. Ю. Назаров, М. Ф. Науменко, Г. Я. Немченко, О. Д. Остапенко, М. П. Рудяк, О. В. Сабадаш, А. Г. Саєнко, М. М. Соловей, М. С. Співак.

Чернігівський район: М. І. Гаєвський, А. С. Герасименко, О. Д. Гінькот, В. Д. Дзюб, Є. І. Кравчук, О. П. Курганський, В. С. Кущовера, В. В. Мекшун, М. Л. Ніколаєв, М. М. Рибалка, О. В. Романенко, Г. Г. Самойленко, С. В. Сухин, І. П. Черінько, П. М. Яворщук.

Щорський район: В. В. Бабич, М. Л. Ващенко, С. М. Дубровський, Г. Р. Зінченко, А. І. Кульгейко, І. М. Кукса, Д. П. Польський, Р. Г. Соколова, Е. М. Шпекторов.

Матеріали з археології в нарисах і довідках опрацював краєзнавець Ю. О. Попко.

У томі вміщені знімки ТАРС і РАТАУ, обласного державного архіву, обласного історичного музею, фотокореспондентів М. А. Аврамчика, П. Б. Беренштейна, Ю. Ю. Власовця, А. Я. Тарасенка, В. П. Дєдова, Г. І. Дубовки, В. П. Інютіна, В. Л. Муравейнікова, Ю. П. Олійника, О. С. Тасиця, В. В. Школьного, а також фото із особистого архіву П. І. Батова, Л. М. Єфременко і О. Ф. Федорова. Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл УРСР Інституту історії АН УРСР В. М. Зайцев, А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, Д. І. Мишко. У доборі та опрацюванні матеріалів з археології брали участь науковий співробітник Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно, з питань культури — науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР О. І. Кудін та Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР П. Д. Павлій.

Консультації по добору ілюстративного матеріалу здійснював науковий редактор Г. П. Кривдін.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Черниговская область

(на украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» В. М. Кулаковський
Редактори: В. Н. Денисова, О. П. Лотоцька, І. І. Озолін, В. П. Скоробогатов (керівник редакційної групи), О. П. Шовківська, Г. І. Яковлєва
Молодші редактори: Р. М. Чирко, Л. В. Шевелева
Літературні редактори: М. П. Базилівський, П. П. Сіпачов
Оправа та титул художника В. І. Юрчишина
Художній редактор Ю. С. Яхніс
Технічні редактори: В. М. Курінний, Є. М. Соколов
Редагування карт: І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвинський, Л. М. Чернишевич
Коректори: Г. К. Гальчук, С. Я. Гапонова, М. К. Рудницька

В тексті вміщено 277 ілюстрацій, 27 карт, 13 кольорових вклейок. Том здано до набору 3/V 1972 р., підписано до друку 12/VII 1972 р. БФ 02679. Тираж 15000. Формат $84\times108^{1}/_{16}$. Фіз. друк. арк. 48,75+1,625 арк. вклейок. Умовн. друкарських арк. 84,63. Обліково-видавничих арк. 92,04. Замовлення № 2-141. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів Української РСР. Харків. Донець-Захаржевська, 6/8.